

Національна академія наук України
Національна академія педагогічних наук України
Інститут історії України
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса
Інститут всесвітньої історії
Інститут філософії імені Г. С. Сковороди
Інститут соціальної та політичної психології
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
Інститут обдарованої дитини
Всеукраїнська газета «Освіта і суспільство»

МАТЕРІАЛИ

*Всеукраїнської міжгалузевої
науково-практичної онлайн-конференції*

«УКРАЇНА НА ШЛЯХУ ВІДНОВЛЕННЯ: ЗАВДАННЯ НАУКИ І ОСВІТИ В ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ ДЕРЖАВИ»

17–19 травня 2023 року

*в межах Міжнародної виставки
«Сучасні заклади освіти»*

Київ
2023

У45 Україна на шляху відновлення: завдання науки і освіти в європеїзації держави : матеріали Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції (Київ, 17–19 травня 2023 року) / Уклад.: Л. І. Ткаченко, В. М. Шульга. – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2023. – 946 с.

У збірник увійшли статті та тези учасників Всеукраїнської міжгалузевої «Україна на шляху відновлення: завдання науки і освіти в європеїзації держави», у яких розкрито проблематику інноваційного розвитку українського суспільства, зокрема освіти та науки; післявоєнного відновлення на європейських цінностях демократії, прав людини, свободи, рівності, поваги до людської гідності та верховенства права; розвитку обдарованих дітей і юні в умовах боротьби за незалежність і цілісність.

Тематика публікацій:

- ✓ інновація VS традиція: філософський, історіософський, історичний дискурс;
- ✓ Alter ego України після війни: соціальні і психологічні детермінанти розвитку;
- ✓ освіта у трансформаціях України: першочергові завдання;
- ✓ обдаровані діти й обдарованість: сьогодення і перспектива.

Видання рекомендовано для науковців, керівників і представників освітніх закладів, інститутів післядипломної освіти, педагогічних працівників усіх ланок системи освіти.

Статті подано в авторській редакції (збережено стилістику, орфографію та мову). Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, посилань на джерела тощо.

ЗМІСТ

МОТИВАЦІЙНІ ПРОМОВИ	10
<i>Кремень Василь Григорович .....</i>	<i>10</i>
<i>Рафальський Олег Олексійович .....</i>	<i>13</i>
<i>Довгий Станіслав Олексійович.....</i>	<i>17</i>
 Частина І. ДОПОВІДІ ПЛЕНАРНОГО ЗАСІДАННЯ	20
Бережна С. В. Аксіологічний компонент в освіті: традиції та сучасність	20
Бідненко Н. П. Застосування новітніх інформаційних технологій у професійній підготовці фахівців із перекладу	28
Біляєва С. О. Український контент історичної освіти: проблеми і завдання	31
Бойченко М. І. Уроки національної гідності: концепт традиції в філософсько- літературній творчості Мігеля де Унамуно	36
Веденєєв Д. В., Левченко С. М. Науково-педагогічна діяльність з проблем інформаційного протиборства у вищих військових і спеціальних закладах освіти України	41
Ільїн В. В., Ільїна А. А. Українська наука в епоху постнеокласики: шлях до сучасності	50
Кармазіна М. С. Іпостасі Європи (до якої ми прагнемо): аналіз рефлексій Президента України упродовж 445 днів повномасштабної російської агресії проти України (24 лютого 2022 р. – 14 травня 2023 р.).....	53
Ковальова О. А. Європейська політика розвитку обдарованості: від цінностей до реалізації.....	63
Корсак К. В. Критичний нооаналіз ідеї європеїзації України.....	67
Крилова С. А. Актуалізація креативності у аспірантів і докторантів як суттєвий фактор розвитку української освіти та науки.....	78
Кубальський О. Н. Соціокультурні та ціннісні виміри розвитку сучасної науки	83
Матвійчук О. Є., Сидоренко О. М. Важливість шкільної бібліотеки у післявоєнному відновленні освіти на європейських цінностях	90
Мельниченко В. Ю. Астольф де Кюстін проти росії	95
Міхно О. П. Персоналії зарубіжних освітян у сучасній українській педагогічній біографістиці	104
Найдьорова Л. А., Найдьонов М. І., Григоровська Л. В., Психологічне підґрунтя підтримки тоталітаризму або що не так стається з психікою під впливом рашистської пропаганди: груп-рефлексивна концепція інформаційно-психологічної реабілітації.....	110
Ткаченко В. М. Війна і мир: мислі про немислиме.....	119
Ткаченко О. А. Життєздатність як психосоціальна детермінанта оновлення і розвитку системи освіти в ході повоєнної розбудови України.....	127

Филипович Л. О. Чи можуть і як українські релігієзнавці долучитися до європеїзації своєї держави.....	136
Хамітов Н. В. Відновлення і оновлення України: роль науковців і освітян у здобутті світоглядної суб'єктності.....	144
Чайка В. М., Шишак А. М. Діджиталізація початкової освіти: сутність та основні напрями ефективного забезпечення	156
Чижевський Б. Г., Онаць О. М., Попович Л. М. Особливості інтеграції сфери науки і освіти України до європейського простору	164
Чуніхіна С. Л. Як війна трансформує відносини влади і суспільства: аналіз результатів опитувань громадської думки в Україні у 2014–2023 рр.	175
Шамара С. О., Коротун Л. В., Солодовник М. Ю. Проблеми європеїзації державних освітніх програм: практичний аспект	185
Шевчук Т. С. Перемога як вікно можливостей для української літератури: success story VS естетики страждання	202
Частина II. ДОПОВІДІ СЕКЦІЙНИХ ЗАСІДАНЬ.....	206
Алексєєва Е. М. Інноваційне змістово-технологічне перезавантаження навчально-виховного процесу на засадах життєтворчої освітньої парадигми	206
Астапова-Вязьміна О. І. Інноваційні методи сучасної освіти та майбутнє наукової проблематики	211
Бабишина А. О. Еволюція свідомості як філософської категорії	213
Барабаш Л. М. Школа в умовах війни або лайфхаки освітнього менеджменту.....	215
Беценко Т. П. Використання проєктних технологій як інноваційного засобу в процесі вивчення історії української літературної мови у ЗВО педагогічного профілю.....	223
Биков В. О. Роль керівника дослідницьких проєктів Малої академії наук у розвитку навчально-пізнавальної компетентності обдарованих старшокласників.....	228
Богачевська І. В. Релігійна ідентичність українців: до і після війни	234
Богданець-Білоskalенко Н. І. ТанDEM-метод у контексті багатомовної освіти: європейський та український досвід.....	238
Бодренкова І. О., Шепеленко Т. В., Акімова М. Є. Ментальне здоров'я молоді та профілактика запобігання психічних розладів на заняттях фізичного виховання	240
Бойко С. М. Педагогічний менеджмент в інноваційній діяльності українських закладів освіти.....	247
Бондар Т. О. Резильєнтність та інструменти когнітивного розвитку як ресурс для освіти в умовах викликів.....	253
Бондаренко І. В. Значення основ гендерної парадигми для процесу європеїзації української науки та освіти	261

Бондаренко О. Б. Індивідуальна робота з обдарованими вихованцями в гуртку художньо-технічного профілю закладу позашкільної освіти	267
Бурцева С. І. Трансформація освітніх процесів з математики з використанням сучасних інноваційних технологій та методик	274
Бурцева Ю. О. Управління інноваційною та проєктною діяльністю в освітній сфері в умовах воєнного стану як ресурс до подолання освітніх втрат	282
Верховцева І. Г., Ганношина І. М., Склярєнко І. Ю. Формування глобалістичного мислення молоді	292
Виповська Л. О. Активні та інтерактивні методи навчання – нові ролі вчителя	302
Власенко Ю. М. Роль учителя інформатики та математики у формуванні патріотичного виховання учнів	305
Волошина С. В. Інформаційно-комунікаційні технології для розвитку обдарованої особистості	309
Воробйова Т. О. Створення та розвиток інклюзивного освітнього простору в закладах позашкільної освіти	314
Гавриленко Т. І. Обдаровані діти й обдарованість – сьогодення та перспектива	321
Гаврилюк О. І., Мачушак Т. В. Трансформація шкільної освіти України за роки незалежності	328
Газізова О. О. Науково-практичні моделі наповнення освітнього процесу українознавчим контентом згідно з викликами сьогодення	336
Галена О. В. «Європейська Україна. Від сивої давнини до сьогодення» – програма інтегрованого експрес-курсу з географії, історії, української літератури та українознавства для здобувачів освіти 10–11 класів	346
Ганаба С. О. Емоційний інтелект як інструмент розвитку креативності	356
Гарань Н. С., Замороцька В. В. Трансформаційні зміни вищої освіти України в умовах війни та в післявоєнний період: завдання та виклики	359
Гатеж Т. В. Виховання гідного європейського громадянина засобами вивчення літератури в контексті європеїзації держави	363
Гончар Л. В. Дуальна форма освіти в Україні після завершення війни: вимоги й перспективи	368
Городнюк Л. С. Людинознавство і метапізнання як надважливі освітні категорії сьогодення	371
Даниленко В. М. Історична пам'ять і едукрація крізь призму національної безпеки України	374
Данюк А. О. SWOT-аналіз як метод опанування змісту літературного твору	378
Демчук О. І. Ідентифікація обдарованих дітей та індивідуалізація навчання: розвиток здібностей та потенціалу кожної дитини	382
Драгунова В. В. Менеджмент консалтингової діяльності в закладі вищої освіти в умовах невизначеності	385

Дубовик Ю. О. Формування цифрової компетентності дошкільників, як першочергове завдання сучасної дошкільної освіти	390
Єні О. С. Обдаровані діти: психологічні та педагогічні умови для розвитку, навчання обдарованих дітей.....	396
Жиляєв І. Б. Новий суспільний договір в інтересах трансформації національної системи освіти України	405
Жорова І. Я. Актуальні питання формування змісту післядипломної педагогічної освіти України	413
Завгородня О. В., Медінцев В. О., Депутат В. В. Європейський дослідницький простір, принципи відкритої науки в контексті зближення психологічних спільнот України та ЄС	419
Зайченко О. В. Підтримка обдарованих дітей в умовах воєнного стану засобами художньо-технічної творчості	429
Заюков І. В. Застосування онлайн-платформ як перспективний напрям розвитку концепції освіти впродовж життя.....	436
Зіновєєва О. В., Зіновєєва М. І. Формування компетентної особистості в системі розвитку обдарованості в закладі позашкільної освіти.....	444
Ігумінова С. Р. Реалізація концепції STEM-освіти в загальноосвітній школі.....	450
Ільченко В. Р., Ільченко О. Г., Голота О. В. Обдарованість дітей і педагогічні умови її становлення	458
Кадецька І. М. Феномен соціальної творчості в контексті розвитку підростаючої особистості	463
Калмикова Л. О. Комунікація як шлях реалізації завдань європеїзації освіти України	472
Кальченко І. В., Гордієнко І. М. Трансформація освіти в громаді в умовах воєнного стану (з досвіду роботи відділу освіти Добропільської міської ради Донецької області)	476
Капітон А. М., Гончаров І. Використання ІТ-технологій у формуванні освітнього відеоконтенту.....	484
Кириченко О. А. Значення інноваційного розуміння сутності, причин появи і видового поділу девіантної поведінки особи та засобів її подолання в контексті реалізації європеїзації української науки та освіти	488
Кобзар В. П. Розвиток soft skills учителя історії в трансформаціях України.....	494
Кобріна К. В. Коучинг як інтерактивна освітня технологія	497
Ковальчук Ю. М. Вивільнення ресурсів обдарованості – стратегічний шлях побудови новітньої України.....	501
Корольов В. В. Держава після війни: конкурентні переваги України.....	508
Корсак Ю. К., Корсак К. В. Про Україну ХХІ ст. – ноотехнологічну, а не неоіндустріальну	514
Кочерга О. В. Стимулювання творчих дій дитини: психофізіологічний аспект.....	525

Кретов П. В., Кретова О. І. Соціально-філософські виклики трансформації освіти в сучасній Україні	530
Крива М. В., Калагурка Х. І. Використання ейдетичних прийомів під час вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ»	537
Кузьміна І. Ю. Першочергові завдання та провідні принципи розвитку сучасної вищої освіти України	541
Кучеренко Н. В. «Світанок» цифрової трансформації освітянського простору	544
Кушнір О. В. Еміграція української молоді.....	549
Логінов А. Ю. Диверсифікація в післядипломній педагогічній освіті: сучасні реалії	559
Ляшенко Л. М. Пошук шляхів порятунку людства та семантичні й філософські рефлексії з приводу слова «ноосфера».....	564
Мальцева А. В. Особливості розбудови безпечного, здорового та інклюзивного освітнього середовища	575
Маринченко І. В. Роль засобів цифрових технологій у формуванні готовності майбутніх фахівців.....	579
Матюх М. А. Інформаційна війна росії проти України: історія і сучасність	586
Медведюк О. Б. Супровід обдарованих дітей у сім'ях і закладах освіти.....	594
Мищишин І. Я. Домашня форма навчання в Україні в контексті викликів воєнного стану	603
Міхєєва О. Ю. Технології соціально-педагогічної роботи з обдарованими дітьми.....	607
Момот О. В. Виклики навчання учнів початкової школи.....	613
Морокко Л. М. Виховання учнів на європейських цінностях	618
Москаленко К. С. Пріоритетні цілі для забезпечення сталого розвитку освіти в Україні	622
Наривська А. П. Інноваційні форми роботи як ресурс успішної самореалізації творчої особистості	625
Науменко О. М., Дубик Н. П. Трансформація освіти наукова практика з української мови та технологій: практичний досвід	634
Нестер А. А., Рогульська О. О. Складові новітньої політики в навчанні	637
Обшарська Р. В. Робота з обдарованими дошкільниками в сучасному освітньому процесі	648
Осипенко О. П. Розвиток підприємницьких здібностей у здобувачів освіти закладів професійної (професійно-технічної) освіти.....	657
Островська Л. І. Обдарованість як детермінанта розвитку особистості	661
Павенко Н. В. Ключові тренди та технології цифровізації освіти	668
Панасюк О. О. «Руйнівники міфів» ru.пропаганди про Івана Мазепу та Полтавську битву	674

Пахолік Н. М. Навчальна програма для обдарованих дітей: індивідуальний підхід	680
Пашенко Т. М. Інноваційні технології розвитку професійної компетентності викладачів фахових коледжів	685
Пережняк І. В. Інформаційний вплив і контрпропаганда в умовах широкомасштабного вторгнення російської федерації на територію України	691
Полицяк Н. І., Коток О. В. Аспекти гендерної соціалізації обдарованих дівчат	696
Пономаренко Ю. В. Формування творчої особистості дитини на уроках математики.....	704
Попова В. В., Попов В. Ю. Науково-освітні аспекти ресурсної детермінанти економічного розвитку післявоєнної України.....	712
Попова І. Б., Ємченко Я. О., Васильєва К. В. Трансформація навчального процесу в умовах воєнного стану	722
Присакар О. В. Адвентистські освітні заклади в Україні: теологічні традиції та педагогічні інновації.....	728
Присяжнюк Ю. П., Присяжнюк В. П. Формування траєкторій навчання та розвиток творчих здібностей здобувачів освіти (з досвіду комунікативної педагогічної взаємодії)	735
Радиш О. Ю. Управління освітніми трансформаціями ЗЗСО: стратегічні завдання	739
Росюк А. О., Матвієнко М. Г., Наточій А. В. Детермінанти страху дітей молодшого шкільного віку у мирний час та під час війни	746
Руденко Ю. Ю. Громадянська освіта як підґрунтя міжкультурного діалогу: досвід європейських держав та України.....	751
Савун В. М. Педагогічні умови розвитку морально-вольових якостей спортивно обдарованих дітей	755
Савчук І. А., Тарабаса К. О., Воробей Л. А., Приходько Я. Р. Формування екологічної компетентності учнів в умовах євроінтеграції засобами міжнародної співпраці.....	763
Санкович М. В. Робота з обдарованими дітьми у ЗЗСО в умовах російсько-української війни (2014–2022 рр.): парадигма національно-патріотичного виховання.....	769
Світлична О. В. Обдарована дитина в сучасній школі.....	776
Серета А. О. Етика та мораль: філософські підходи до визначення моральності в сучасному світі.....	787
Сидоренко Я. І. Сучасний стан і перспективи освіти в Україні в умовах трансформації	789
Сипчук Є. Ю. Розвиток пізнавальної діяльності обдарованих учнів на уроках фізики засобами ІКТ.....	798
Сичевська-Дегтярьова М. В. Обдаровані діти й обдарованість: подолання викликів воєнного стану.....	809

Sokolovska I. A., Nechyporenko V. V., Hordiienko N. M., Pozdnyakova O. L. Tools for successful education	816
Солдатенко Н. Г. Білінгвальний підхід у навчанні фізики: переваги та виклики.....	820
Таранченко О. М. Реструктуризація в освіті дітей з ООП: досягнення ефективності в нових реаліях.....	824
Тименко В. П., Гуль В. В. Мультимедійна педагогіка: модернізація артефактів німецького музею Ukranenland.....	829
Тименко В. П., Королюк Б. Р. Європейський досвід початкової дизайн-освіти: мультимедійний дизайн	831
Тимошенко В. М. Інноваційні напрями вдосконалення педагогічних технологій	833
Ткаченко Л. І., Оверченко О. Д. Освітні інновації російсько-української війни періоду 2022 р. та перспектива їх застосування	835
Фамілярська Л. Л. Післядипломна освіта педагога в умовах війни: виклики та перспективи	843
Франчук Т. Й. Дослідницька компонента в структурі професійної освіти: чинники протидії академічній недоброочесності.....	847
Хабрат К. В. Формування критичного мислення як спосіб протидії інформаційним маніпуляціям у глобальному світі.....	858
Цимбал О. І., Лубенська І. Г. Система роботи з обдарованими дітьми в ліцеї...869	
Чабан Н. І. Обґрунтування структури креативної особистості учня в художньо-освітньому просторі ліцею.....	877
Чернушкіна О. О. Ринок праці: сучасні тенденції трансформації.....	884
Чурса І. Д. Адміністрування інтеркультурної діяльності закладу позашкільної освіти як сучасна модель його європеїзації	892
Shapovalov V., Shapovalov Ye. Communication between science and education as way to motivate students: ontological approach	900
Шевчишена О. В. Моніторинг дитячої обдарованості в освітньому процесі	902
Шепетяк О. М. Сьогоднішня актуальність принципів наукової етики	907
Шеховцова О. А. Інструментарії сучасного педагога для розвитку філологічної обдарованості здобувачів освіти	913
Шиманська О. В. Особливості ідеї розвитку у філософії ХХ століття.....	922
Шмаглій О. Б. Інноваційні перетворення інформаційного простору Державної науково-технічної бібліотеки України.....	925
Шумейко Л. М. Методика Метью Ліпмана «Філософія для дітей» як артактор в сучасному освітньому просторі України	931
Юркова О. Ф. Особливості розвитку літературної обдарованості здобувачів освіти.....	939
Яковишин Р. Я. Особливості формування професійної готовності педагогічних працівників до роботи з обдарованими дітьми	942

МОТИВАЦІЙНІ ПРОМОВИ

Кремень Василь Григорович,
*доктор філософських наук,
професор, академік НАН України,
академік НАПН України,
президент Національної академії педагогічних наук України*

Радий бачити й вітати усіх колег і учасників!

Тема конференції надзвичайно актуальна й важлива: нині особливий період у розвитку не лише України, в історії України, але й в історії Європи й усієї цивілізації.

Російська війна проти України – це не просто намагання приєднати Україну в тій чи іншій формі до російської колісничі. Це – протистояння двох цивілізаційних систем і систем цінностей. З одного боку, системи цінностей, де в першу чергу цінується людина, особистість, її розвиток, її свобода, самоорганізація; з другого – системи цінностей, яка об'єднується під назвою «руський світ», де людині віддається другорядна роль, де сутність суспільних відносин визначає авторитарна, тоталітарна форма правління, де людина підпорядкована і неважлива. І власне війна росії проти України – це виклик усій системі європейських цінностей, системі, яку підтримує весь цивілізований світ. На кону цієї війни дуже багато – як, поза всяким сумнівом, подальша доля України, так і не лише України. Перед нами вибір: або ми рухаємося до Європи, або нас заганняють у стійло «руського світу», де стійло не лише для окремої особистості, а й усієї української нації, яку поводити цієї війни не визнають як таку, що вона взагалі існує.

Як же діяти в цій ситуації? Природно, рух до Європи є багатоаспектним поняттям. Включає він і рух до європейських і євроатлантичних структур, членство в яких дозволить реалізувати національні інтереси України – маю на увазі вступ до НАТО, Євросоюзу, інших альянсів. Рух до Європи означає і переймання (звичайно з урахуванням конкретно-національних особливостей України) системи цінностей, яка апробована у європейських країнах і яка дозволяє найбільшою мірою врахувати інтереси людини, сприяти її розвитку і самореалізації. Рух до Європи – це й органічне входження як України в цілому, так і різноманітних сфер життя й діяльності українського суспільства в європейській простір. Усе це важливо.

Якщо виокремлювати основне завдання в контексті того, що має робити конкретно освіта і наука, то це, безумовно, формування європейської за своєю системою цінностей людини і формування української нації як європейської нації, як носія європейських цінностей. І от формування українця – людини з європейськими цінностями, лежить в основі організації освіти й усіх інших сфер, дотичних до формування особистості. Лише на основі людського потенціалу європейського гатунку можна назавжди упевнено й органічно влити Україну до Європи. Роль освіти у формуванні такої людини неможна перебільшити, оскільки перед людиною в сучасній цивілізації стоять численні виклики, й потрібно формувати людину не лише з європейським світоглядом, а й таку, що буде конкурентною в Європейському просторі.

Зважати треба на таке. Передусім формування інноваційної людини – за складом мислення, культури й здатності до інноваційного типу діяльності. Тільки така людина, що здатна сприймати зміни, творити зміни, відрізняти зміни позитивні від негативних – зможе бути конкурентоспроможною в постійно змінюваному середовищі, бути успішною. Це перше.

Друге. Для сучасної особистості важливим є високий рівень цифрової культури і здатність бути конкурентоспроможною у цифровому суспільстві.

Третє. Підготовка людини до ефективної діяльності в інформаційно-комунікаційному середовищі й спроможності залишатися собою у відповідності до власних переконань і сутності, не зважаючи на різноманітні впливи й контакти сучасного світу. Людина має бути настільки розвинутою і самодостатньою, аби сповідувати загальнолюдські цінності в рамках європейського вибору й бути здатною до опору негативним впливам.

Четверте. Нині успішною може бути людина, яка певною мірою є глобалістською, тобто конкурентоспроможною у глобальному просторі. І тут від освіти багато що залежить. Це насамперед мовна підготовка, що включає обов'язкове володіння, крім державної української, англійською мовою, це глибока світоглядна підготовка, що орієнтувала б на адекватне сприйняття і світу, й місця України в ньому. У цьому аспекті, скажімо, потрібно подумати про викладання історії України. Чи не треба її викладати у контексті історії Європи, і саме у контексті Всеєвропейської історії розглядати історію України, у такий спосіб формуючи усвідомлення України як складника європейської системи цінностей і культури. І багато іншого.

І ще одне, дуже важливе. Попри загальноєвропейські інтеграційні процеси, безумовно ми маємо непокоїтися про подальше формування національної самоідентичності, національного єднання, патріотизму. Оскільки глобалізація –

це не лише об'єднання, а й загострення протиріч між державами-націями; це ми бачимо навіть на теренах Європейського континенту. І маємо формувати націю, яка найбільшою мірою усвідомила власні загальнонаціональні інтереси в різних сферах – економіці, політиці, культурі, й могла б відстоювати власні інтереси в конкуренції з іншими державами. Тим більше для нас це важливо, оскільки Україна стала суб'єктом геополітичного простору порівняно недавно, і нам важко відстоювати власне місце в уже поділеному на сфери впливу світі і Європі.

Якраз освітянська діяльність, її орієнтація на формування українця як європейця, української нації як європейської, лежить в основі масштабної повноцінної інтеграції України до Європейського простору і набуття Україною істинно європейського характеру.

Ще раз вітаю усіх вас із роботою такої важливої конференції. Хочу сказати, що висловлена мною позиція є колективною позицією Національної академії педагогічних наук України, і ми намагаємося максимально сприяти українській освіті набути характеру, про який ішлося.

Дякую і зичу успішної роботи конференції!

Рафальський Олег Олексійович,
доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
академік НАПН України,
віцепрезидент НАН України,
директор Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України

Шановні учасники наукової конференції!

Від імені Президії Національної академії наук України щиро вітаю учасників та організаторів з проведенням Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної конференції.

Мені видається дуже важливою і своєчасною запропонована для сьогоднішньої дискусії тема – «Україна на шляху відновлення: завдання науки і освіти в європеїзації держави».

Нагадаю, 23 червня 2022 року було прийнято історичне рішення – Україна стала країною – кандидатом в ЄС. У той же час маємо усвідомлювати, що таке рішення є не цілком, а лише сигналом до подальших дій. Тобто заспокоюватися ще дуже рано.

Всім зрозуміло, що Україна повинна здійснити низку дуже важливих реформ перед тим, як зможе стати повноцінним членом ЄС. І серед сфер, які необхідно реформувати, звичайно наука і освіта.

По-перше, саме ці дві сфери завжди йдуть поруч і взаємодоповнюють, взаємозміцнюють одна одну. Адже чим більше знань буде давати школа та університет, тим більшою, потужнішою буде основа для фундаментальних і прикладних наукових досліджень. І навпаки, здобуті науковою сферою нові знання будуть перетікати в сферу освіти, що робитиме її більш ґрунтовною, інноваційною.

Друге, що потрібно усвідомлювати. І це не менш важливо ніж попереднє. У назві нашої конференції – «Україна на шляху відновлення» є слово «відновлення». Не в розумінні – процес набуття попереднього вигляду чому-небудь пошкодженому, зіпсованому, зруйнованому, приведення до попереднього стану, а в сенсі поновлення, що передбачає новий зміст, сучасні якості та досконалі форми.

Адже слід на основі наявного інструментарію вибудовувати модернове, довершене та інноваційно спрямоване середовище існування людей, що часто зветься «європейського зразка» чи «європейського стандарту».

І все це, звісно, під час війни, як кажуть, на марші. В умовах, коли не можемо покладатися на значні матеріальні й фінансові ресурси, коли відчуваємо значний брак кадрів, стикаємося з логістичними та комунікаційними обмеженнями тощо.

Ще один важливий аспект, на якого хотів би привернути вашу увагу. Наука і освіта в європеїзації держави мають свою об'єктність та суб'єктність.

Що маю на увазі. Наука, зокрема й педагогічна, має змінюватися на вимоги часу. Звичайно, що очікуємо від цього тільки позитивних результатів. Модернізована наука з усіма її новими характеристиками є умовою чи показником для ступу до ЄС. Це – об'єктність.

Водночас наука уже в процесі якісних перетворень має «тягти» за собою усі інші сфери суспільного життя, як-то економічну, політичну, соціальну та духовну. Вона мусить це робити і в цьому полягає її інноваційна сутність та місія з європеїзації держави. То є – суб'єктність.

І дуже важливо, щоб значення науки, її визначальну роль розуміли як саме суспільство в цілому, так і владні структури країни зокрема. На це ми маємо великі сподівання й реалізуємо комплекс заходів щодо популяризації науки, зростання престижу наукової діяльності та праці вчених.

У найбільш розвинутих країнах (США, Китай, провідні країни ЄС) наука підтримується, як ніколи раніше, і посідає перші місця у національному порядку денному.

Хочеться вірити, що наука у відновленій Україні займе належне їй місце. При цьому вона не втратить своїх найкращих якостей, які набула впродовж тривалої натхненної праці багатьох поколінь науковців, якими ми маємо пишатися без зайвої скромності.

Тобто, в європеїзації освіти і науки необхідно діяти за Тарасом Шевченком – «і чужому навчайтесь, й свого не цурайтесь».

Зрозуміло, що ми сьогодні не можемо дати вичерпні відповіді на всі питання чи виклики, що виникли і ще виникатимуть у процесі розгляду нашої теми. Але ми можемо наблизити наші знання до істини в цьому сенсі.

На нашу думку, абсолютно неефективним буде рішення чекати від офіційних представників ЄС плану дій щодо вдосконалення нашої наукової сфери задля входження в європейський науковий простір.

Уже зараз необхідно розробляти ті реформи, які допоможуть нашій країні стати повноправним членом ЄС. І в даному випадку правильним буде дослідити досвід інших країн-кандидатів до ЄС та зрозуміти ті виклики, які постали у свій час перед їхньою освітою і наукою.

Аналізуючи звіти Європейської комісії щодо відповідності наукової сфери низки країн до входження в ЄС, зокрема, з переліку останніх, що увійшли, вже можна сформулювати основні критерії, за якими буде оцінюватися наша освіта і наука офіційними представниками ЄС.

До таких критеріїв, зокрема, можна віднести:

- рівень фінансування науки (2–2,5% ВВП) та відсоток приватного капіталу при фінансуванні науки; (В Україні у 10 разів менше);

- рівень співпраці державного та приватного наукового сектору з проектом Горизонт Європа, відсоток успішності такої співпраці;
- розробка та запровадження чіткої та прозорої методики фінансування науки;
- посилення співпраці на рівні вища освіта – бізнес – держава;
- імплементація проектів відкритої науки;
- вдосконалення законодавства у сфері освіти і науки, розробка загальнонаціональної стратегії розвитку науки.

Не буду вдаватися до деталізації показників, але зауважу, що роботи у нас ще дуже багато. І Національна академія наук України намагається максимально врахувати зазначені критерії у своїй Концепції розвитку на 2021–2025 роки, у відповідних планах заходів з реформування. Постійно відслідковує тенденції, аналізує стан.

Про це говорилося багато 27 квітня 2023 року на сесії Загальних зборів Національної академії наук України, присвяченій підсумкам роботи у 2022 році та перспективам діяльності Академії на наступний період.

У цілому ж, на сьогоднішній день розвиток науки і технологій є одним з ключових факторів забезпечення економічної, енергетичної, біологічної та військової безпеки держави.

Світові тренди в науковій та виробничій сферах ведуть до глобального переходу в шостий технологічний уклад, який характеризується випереджаючим розвитком окремих галузей.

Проте, чи не найважливішим елементом в ланцюжку розвитку фундаментальної і прикладної науки в зазначених напрямках, максимально пришвидшення впровадження інноваційних технологій і розробок, у тому числі в інтересах оборони і безпеки держави, є система підготовки кадрів найвищого рівня.

Нам катастрофічно бракує молодих наукових кадрів.

Можна привести невтішні приклади. Порівняно з 2010 роком загальна кількість молодих вчених зменшилася на 44 %. До того ж, через війну вітчизняна наука зіткнулась із важкими випробуваннями.

На початок травня 2022 року значна кількість науковців НАН України (щонайменше 10 %) виїхала в інші країни. Майже удвічі більше переїхали до безпечніших регіонів у межах України.

Уже до війни в Україні кількість дослідників у розрахунку на 1 млн. населення була утричі менша, ніж у середньому в країнах ЄС, майже у чотири рази, ніж у ФРН.

Нам конче потрібно мати програму дій щодо збереження та розвитку кадрового наукового потенціалу України, яку могли б створити Національна академія наук України спільно з Міністерством освіти і науки України,

Національною академією педагогічних наук України, спеціалістами світового рівня.

Завданням освітньо-наукової складової такої програми могло б бути створення умов для реального зближення науки, освіти та інноваційної діяльності в інфраструктурі вищих закладів освіти дослідницького типу нового зразка.

Також вона повинна адаптувати до українських умов систему підготовки фахівців найвищої кваліфікації для наукових, наукомістких виробничих та освітніх установ, що вже була застосована у знаних міжнародних освітньо-наукових центрах, таких як Caltech (Каліфорнійський технологічний інститут), МІТ (Массачусетський технологічний інститут).

Схожу модель в Україні випробовує Київський академічний університет подвійного підпорядкування- Національної академії наук України та Міністерства освіти і науки України, що залучає до підготовки студентів провідні наукові лабораторії базових наукових установ НАН України.

Програма могла б включати концепцію наукової освіти вже в загальній середній школі та позашкільних закладах освіти, що в останні роки розвивається фахівцями МОН та Малої академії наук України. Зокрема, важливими елементами її повинні бути створення наукових ліцеїв, розширення STEM-освіти в середній школі, створення науково-навчальних лабораторій при провідних наукових установах НАН України, де школярі зможуть робити свої перші навчальні дослідницькі проекти.

До речі, у процесі реформування систем освіти у більшості розвинених країн пріоритет було надано саме науковій освіті – освіті, базованій на дослідництві, креативних методиках та інноваційних підходах.

Таким чином основною метою науки і освіти в європеїзації держави є забезпечення проривного розвитку України в галузі фундаментальних та прикладних наук за моделлю поєднання освіти, науки та інновацій, підготовка висококваліфікованих наукових кадрів для наукових установ, закладів вищої освіти України, інноваційних і наукоємних підприємств та сприяння інтеграції у європейський та світовий освітньо-науковий простір.

Усім учасникам сьогоденного поважного заходу бажаю якнайскоріше переможного миру, творчого натхнення, реалізації планів і мрій та міцного здоров'я!

Дякую за увагу!

Довгий Станіслав Олексійович,
доктор фізико-математичних наук, професор,
академік НАН України, академік НАПН України,
президент Національного центру «Мала академія наук України»

***Доброго дня, вельмишановні учасники
Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції
«Україна на шляху відновлення: завдання науки і освіти
в європеїзації держави»!***

Я радий вітати кожного, хто зміг долучитися до такої знакової наукової події!

На теренах нашої Батьківщини нині відбуваються кардинальні геополітичні процеси, що впливатимуть на цивілізаційний поступ. Безумовно, ми і весь демократичний світ постали перед екзистенційною загрозою, яка породжує супутні виклики. Виклики, які змушують замислитися над оптимальною траєкторією розвитку й руху в майбуття. Зрозуміло, що найближча і найбажаніша перспектива для нас – це Перемога.

Разом з тим, необхідно бути свідомими, що не менш важливим буде етап післявоєнного відновлення країни. Якою має бути оптимальна модель повоєнного відновлення країни? Це буде відновлення втраченого чи буде принципова перебудова економічних, технологічних та соціальних процесів? Очевидно, оптимальною моделлю повоєнного відновлення є модель, заснована на цінностях та інноваціях. Це дві важливі умови для економічного й технологічного прориву. Але наріжним каменем будь-яких змін є люди. Саме примноження людського капіталу є основною інвестицією держави, тим паче в умовах обмежених економічних ресурсів.

Отже ефективність нашого оновлення безпосередньо залежатиме від вчених, освітян та нашої молоді. Ми покладаємо великі сподівання на обдарованих і талановитих у генеруванні проривних ідей і створенні інновацій у всіх сферах життя – медицині, освіті, економіці, екології, IT-індустрії, техноіндустрії, зокрема military-tech. І наше ключове завдання – забезпечувати інституційну спроможність системи освіти, розкривати й розвивати індивідуальні обдарування й таланти дитини, спонукати її на навчання впродовж життя. Мотивувати мислити критично, креативно, інноваційно.

Таке завдання потребує від нас імплементації в освітній процес нових підходів (таких як наукова освіта), масштабування кращого досвіду використання вже перевірених підходів (таких як STEM/STEAM-освіта), створення інноваційних освітніх екосистем тощо. Закономірно, що основою цього є науковий пошук і спроможність вчених вибудовувати нову освітню парадигму й відповідні освітні інструменти.

Після року війни освітній і науковий сектори України зафіксували значні збитки та втрати, зокрема втрати в навчанні й наукових результатах, а також у психосоціальному благополуччі учнів, студентів, викладачів і дослідників. Школи поступово відновили очне навчання, але лише за умови оснащення бомбосховищ.

У той самий час, щонайменше 2 млн дітей залишили Україну, на додаток – значна кількість педагогів і дослідників, й існує вірогідність, що багато хто залишиться за кордоном, що спричинить як відтік мізків, так і майбутні демографічні проблеми для країни. До війни результати навчання в Україні були досить високими; ми мали визначні результати наших обдарованих учнів на міжнародних наукових конкурсах та інтелектуальних змаганнях. Вплив війни на освіту негативно вплине на людський капітал України, при цьому показники гармонізованих результатів навчання (HLO) потенційно знизяться. Це означає, що майбутні втрати доходів нашої країни оцінюються в трильйони доларів. Тим часом такі заходи як організація цифрових навчальних центрів, є вирішальними для забезпечення ефективного навчання зараз. Вимірювання освітніх втрат у навчанні учнів дозволить створити максимально індивідуальні програми надолуження та психосоціальної підтримки.

Насамкінець, ми маємо віддати пріоритет забезпеченню високоякісної освіти для дітей, і особливо, для обдарованих, шляхом удосконалення навчальних платформ, підтримки вчителів у проведенні ефективних уроків та продовження реформ. Це включає модернізацію навчальних програм відповідно до потреб післявоєнної економіки, а також відновлення наукового потенціалу України. У середньостроковій перспективі це передбачатиме розвиток дослідницьких засобів в університетах, дослідницьких центрів разом із закордонними університетами та програм академічної мобільності.

Відповідно до актуальних суспільних та освітніх запитів, зумовлених воєнним станом та необхідністю післявоєнного відновлення країни, Інститут обдарованої дитини провів опитування серед педагогічної спільноти, здобувачів освіти й батьків щодо визначення факторів впливу війни на систему загальної середньої освіти, у якому загалом узяли участь понад 60 тис. осіб з усіх регіонів країни. З'ясовано особливості освітнього процесу у закладах освіти в усіх регіонах країни в умовах воєнного стану. Описано емоційні переживання здобувачів освіти, педагогічних працівників та батьків, уточнено актуальні потреби учасників освітнього процесу щодо організації навчання. Зафіксовано зазначені респондентами феномени, що можуть бути проявом впливу травматичних подій: проблеми в міжособистісній взаємодії; труднощі емоційної

регуляції; поведінкові та фізіологічні прояви. Описано погляди учасників освітнього процесу на розвиток системи освіти в Україні в умовах воєнного стану. Встановлено знижений рівень резильєнтності усіх учасників дослідження. Представлено рекомендації для подальшої ефективної роботи з цільовими аудиторіями. Вважаємо, що ці та інші дослідження наукових установ НАПН України в період війни, допоможуть у визначенні інструментів подолання негараздів і налагодженню психологічного благополуччя громадян.

Спільно з Малою академією наук України минулого літа організовано та проведено Літні школи Малої академії наук, інші довготривалі й короткочасні науково-методичні і науково-практичні марафони для широкого кола учнівської молоді й освітян.

Зважаючи на те, що нинішній захід відбувається у непростих умовах, найперше і найголовніше – бажаю кожному з Вас міцного здоров'я, а також творчої наснаги і професійних успіхів. Сподіваюся, що наша онлайн-конференція стане дискусійною платформою, а представлений науково-теоретичний та методичний і практичний досвід стане посильним внеском кожного при створенні фундаменту післявоєнного відновлення країни та розвитку освіти і науки в контексті євроінтеграції!

Дякую, зичу плідної роботи учасникам конференції!

Частина І.
ДОПОВІДІ ПЛЕНАРНОГО ЗАСІДАННЯ

Бережна С. В.,
*доктор філософських наук, професор,
проректор з наукової, інноваційної і міжнародної діяльності
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди
beregnav@gmail.com*

**АКСІОЛОГІЧНИЙ КОМПОНЕНТ В ОСВІТІ:
ТРАДИЦІЇ ТА СУЧАСНІСТЬ**

Цінності – це певні загальні норми та принципи, які визначають цілеспрямованість людського життя, надають йому сенсу, визначають напрями діяльності та мотивують людські вчинки. Одним із найважливіших механізмів відтворення і трансляції цінностей у суспільстві є освіта. Система освіти формує певний тип світогляду, зберігає і продукує цінності, забезпечує передачу культурних цінностей від одного покоління до іншого. При цьому цінності відтворюються і передаються в системі освіти шляхом залучення особистості до освітньо-наукового процесу, організації виховного процесу, характеру комунікації суб'єктів освітнього процесу з громадськими організаціями, державними інституціями, міжнародними партнерами. Цінність освіти полягає в тому, що вона за своїм змістом завжди працює на майбутнє та спрямовує розвиток суспільства на прогресивний або регресивний шлях. Відомий американський соціолог Т. Парсонс підкреслював, що для остаточного обґрунтування своїх дій люди звертаються саме до цінностей.

У різні часи цінності мали різний характер. У процесі еволюції ціннісного виміру освіти умовно можемо виділити 3 періоди – домодерний, модерний та сучасний (постмодерний) час.

У домодерний період панівним був традиційний тип освіти, який спирався на досвід старших поколінь. Освіта як цінність носила науковий та естетичний характер.

В культурі модерної епохи нові знання почали фіксуватися у письмово-друкарській формі. Цінність освіти вважалась тим вищою, чим у більш повній мірі вона відповідала запитам релігійних установ або держави.

Сучасний (постмодерний) час потребує нових ціннісних підходів до освіти. Таке становище активно обговорюється дослідниками[1; 2; 4]. Активно йде формування цифрового (інформаційного) суспільства. Суб'єкти освітньої

діяльності – студенти та учні, педагоги, батьки, громадські об'єднання стають основними регуляторами ціннісної складової освіти.

У науковій літературі існує декілька визначень цінностей в освіті. У 2018 р. в Парижі міністри країн Євросоюзу сформулювали цінності Європейського простору вищої освіти. Серед них – академічна свобода, доброчесність, інституційна автономія, участь студентів і академічного персоналу у врядуванні [3].

У широкому сенсі освіта розглядається дослідниками як глобальна, державна, суспільната особистісна цінність.

Глобальна цінність освіти полягає у тому, що вона створює передумови для широкого взаємопроникнення та взаємозбагачення культур світу. Дослідники не завжди поділяють позитивне ставлення до процесу уніфікації освітнього простору та застерігають від надмірної глобалізації, що може призвести до знищення національних культур із їх унікальною духовною ідентичністю.

Значний вплив на формування цінностей в освіті чинять обставини, в яких розвивається держава. **Державна цінність** освіти полягає в тому, що потенціал та конкурентоспроможність кожної держави безпосереднім чином визначається якістю відтворення широкого контенту культури та можливостей її розвивати у нових історичних умовах. Звичайно, освіта є невід'ємним елементом соціума. Освіта віддзеркалює конкретне становище державних цінностей і відносин.

Суспільна цінність освіти визначається рівнем суспільного усвідомлення значення освіти для розвитку громадянського суспільства та його інституцій, готовністю відстоювати та забезпечувати пріоритетність освіти перед державою. Освіта визначає провідні тенденції у суспільстві, формує життєві орієнтири, характеризує шляхи духовного занепаду людства. Але суспільство відіграє свою роль настільки, наскільки воно може сформулювати суспільне замовлення на зміни.

Цінності освіти як цінності державні та цінності суспільні у радянський період вітчизняної освіти виступали у багатьох педагогічних концепціях на першому плані, адже відтворювали колективну сутність цього феномена.

Сучасне спрямування освіти у майбутнє потребує особливої ціннісної інновації, утвердження особистісних цінностей, що мають визначальне значення.

Особистісна цінність освіти полягає в індивідуальній мотивації до якісної самоосвіти. Дослідники допускають перспективу існування тісного зв'язку між визнанням особистісно-орієнтованої цінності освіти і тенденцією до розуміння освіти як безперервного процесу, що протікає упродовж всього життя людини. Освіта має потенціал не лише підтримувати на належному рівні цінності суспільства, цінності соціуму, а й розвивати їх.

В європейських країнах перевага надається особистісній цінності освіти, зосередженої здебільшого на індивідуальності учня або студента, його самобутності, унікальності та вимогливості до рівня та якості своєї освіти. Цінності людини формуються змалу. І від цього залежатиме розвиток країни через 20-30 років.

В українській освіті спостерігається переорієнтація з консервативної парадигми на європейську, особистісну парадигму в організації освіти.

Г. Хофштеде, сучасний дослідник цінностей, переконаний, що цінності знаходяться на найглибшому рівні серед важелів прийняття рішень, бо саме вони визначають ідеологічні переконання індивідів та мотивацію їх вчинків. На думку українського історика Ярослава Грицака, той факт, «...що молоде покоління живе в соцмережах, означає те, що воно інстинктивно не любить ієрархії». Це покоління виросло у відносній свободі та достатку, яке орієнтоване на захід і достатньо креативне. Отже, на думку дослідника «...одна з причин, чому путін почав війну – це те, що він розумів, що якщо це покоління прийде до влади, то він назавжди втратить Україну».

Сучасній українській освітній системі притаманний аксіологічний плюралізм. В останнє десятиліття найбільшого поширення в українській освіті набули національні, демократичні, екологічні та валеологічні ціннісні орієнтації.

Ми живемо в епоху парадигмальних змін. Війна змістила акценти, адже цінності виходять за межі конкретних ситуацій, бо визначають головні цілі й сенс життя та найяскравіше проявляються у кризові моменти для індивіда або соціуму.

Віктор Франкл, автор книги «Людина у пошуках справжнього сенсу», стверджував, що цінностей не можна навчитися, їх можна тільки пережити[6]. У Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди у 2021 та 2022 роках відділом менеджменту і моніторингу діяльності університету було проведено анкетування здобувачів вищої освіти на тему: «Реалізація молодіжної політики в університеті». В анкеті було поставлено низку питань щодо цінностей сучасного студентства. Результати анкетування у «ковідний» (2021 р.) та воєнний (2022 р.) роки у визначенні ціннісної складової мають різне забарвлення[5]. З порівняльних діаграм за роками ми виокремили 5 перших відповідей за 2021 р. та 2022 р.

На питання «Що, на Вашу думку, об'єднує людей в українському суспільстві?» у 2021 році були наступні відповіді:

- Рівень культури 38,9%
- Віра в краще майбутнє 35,2%
- Патріотичні почуття громадян України 35,2%
- Родинні та товариські почуття 33,3%

- Національна належність 29,6%
У 2022 році відповіді було розподілено наступним чином:
- Віра в краще майбутнє 80,4%
- Патріотичні почуття громадян України 74,6%
- Родинні та товариські почуття 53%
- Прагнення спільно долати труднощі життя 68,2%
- Національна належність 45,5%

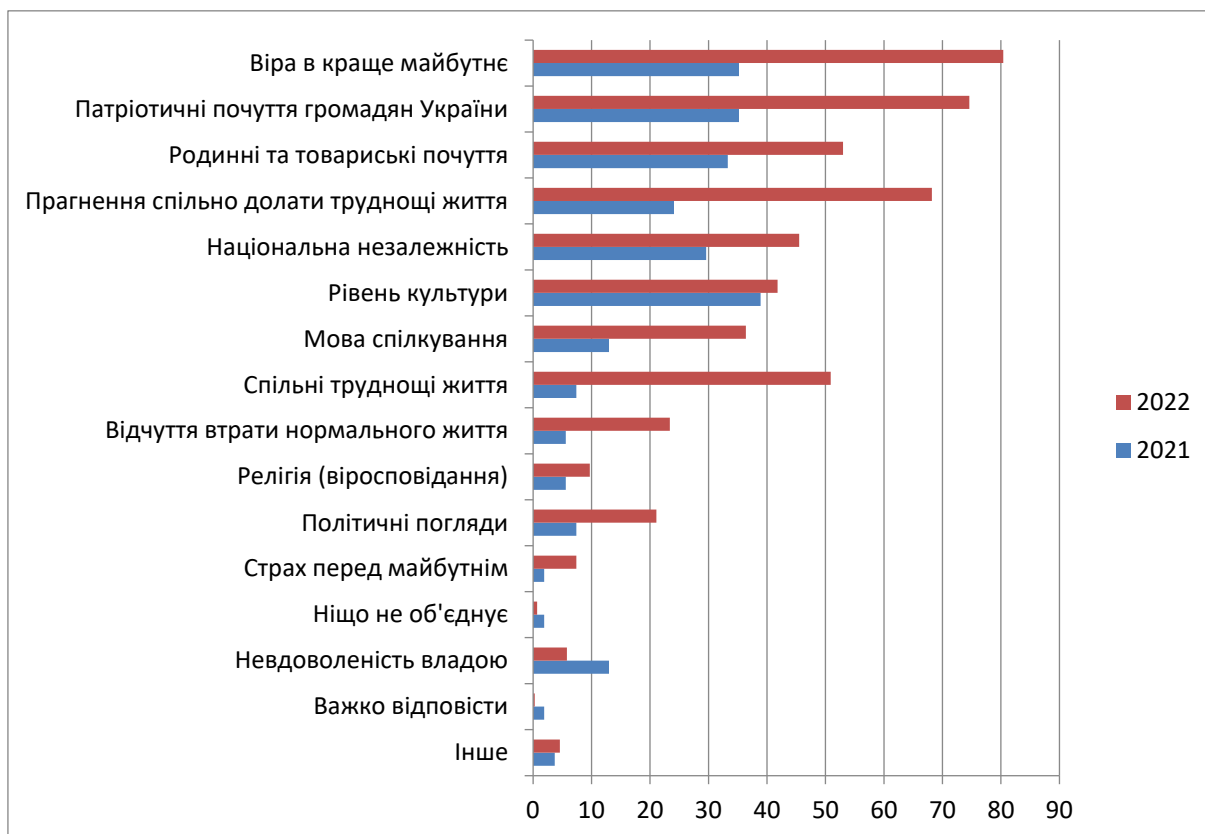

Рис. 1. Що, на Вашу думку, об'єднує людей в українському суспільстві?

На друге питання щодо оцінки важливості цінностей, які гарантують безпеку людини, людського життя, його відтворення (особисто для опитуваних), маємо такі відповіді:

У 2021 році:

- Здоров'я 64,8%
- Благополуччя дітей 57,4%
- Матеріальний добробут 53,7%
- Міцна сім'я 51,8%

У 2022 році:

- Здоров'я 89,6%
- Цінність власного життя 85,3%
- Благополуччя дітей 78,4%
- Міцна сім'я 71,8%

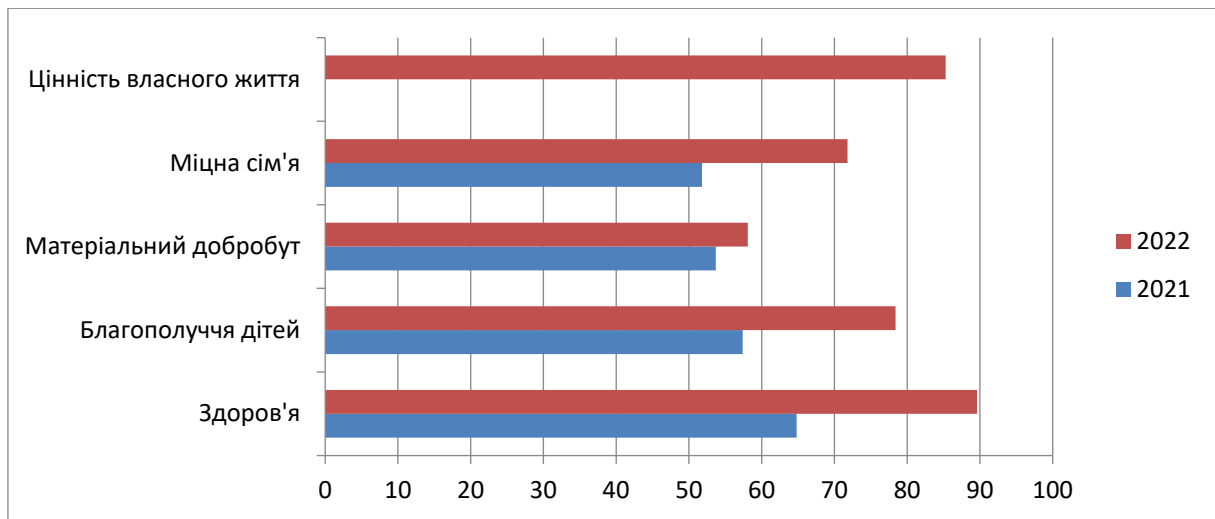

Рис. 2. Оцініть важливість особисто для Вас цінностей, які гарантують безпеку людини, людського життя, його відтворення

На пропозицію оцінити в анкеті важливість самореалізаційних цінностей, які забезпечують людський розвиток, особисто для тих, хто бере участь в опитуванні (здобувачів вищої освіти), маємо наступні результати:

У 2021 році:

- Цікава робота 59,2%
- Інтелектуальний розвиток 51,8%
- Культурна компетентність 50%
- Індивідуальна самостійність 46,2%
- Суспільне визначення 33,3%

У 2022 році:

- Цікава робота 69,6%
- Інтелектуальний розвиток 78,4%
- Культурна компетентність 58,3%
- Індивідуальна самостійність 73,6%
- Суспільне визначення 25,8%

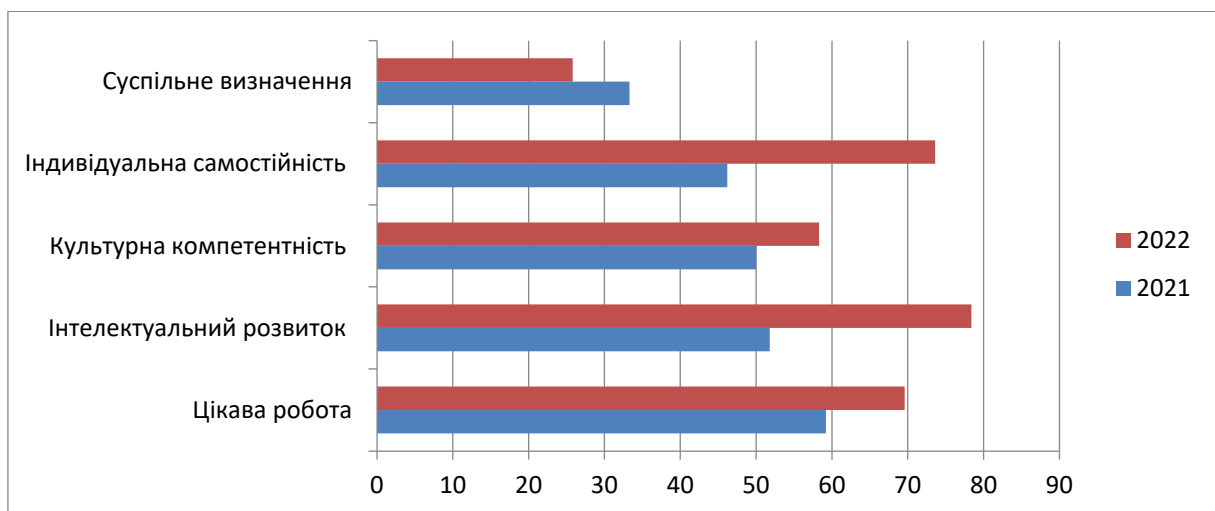

Рис. 3. Оцініть важливість особисто для Вас самореалізаційних цінностей, які забезпечують людський розвиток

На пропозицію оцінити в анкеті важливість просоціальних (егалітарних, комунікаційних, традиційних, релігійних) цінностей особисто для тих, хто бере участь в опитуванні, були отримані наступні відповіді:

У 2021 році:

- Сприятливий морально-психологічний стан у суспільства 48,2%
- Створення рівних можливостей для всіх 40,7%
- Національно-культурне відродження 38,8%
- Соціальна рівність 35,1%
- Участь у релігійному житті 24,1%

У 2022 році:

- Сприятливий морально-психологічний стан у суспільства 74,5%
- Створення рівних можливостей для всіх 68,6%
- Національно-культурне відродження 56,5%
- Соціальна рівність 35,1%
- Участь у релігійному житті 12,4%

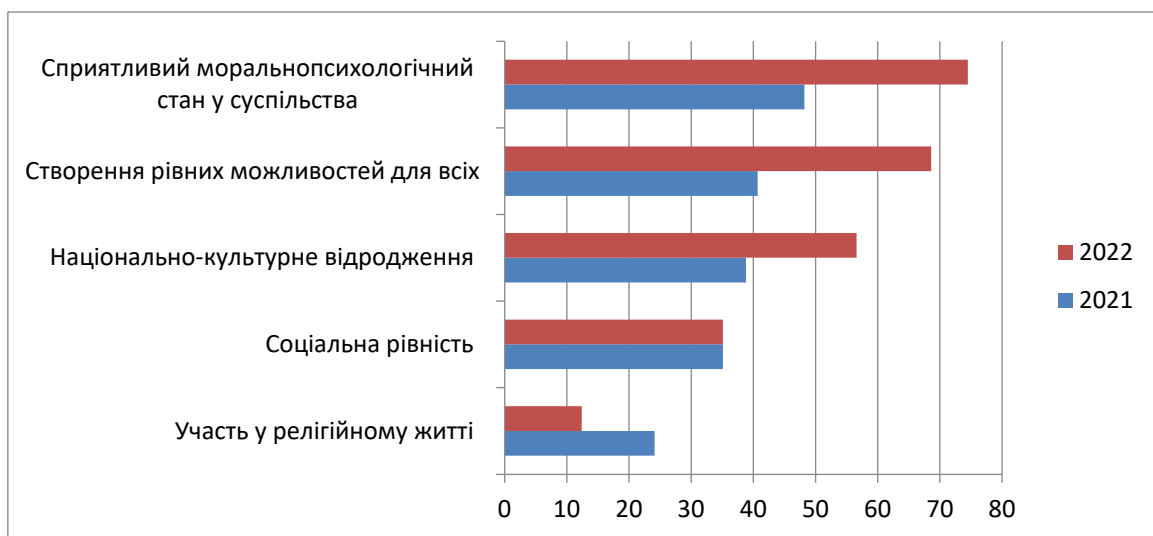

Рис. 4. Оцініть важливість особисто для Вас просоціальних цінностей (егалітарних, комунікаційних, традиційних, релігійних)

На питання: «Чого найбільше Ви хотіли б досягти в житті» отримали такі результати:

У 2021 році:

- Сімейного щастя 55,6%
- Бути вільним і незалежним у своїх рішеннях і вчинках 29,6%
- Мати можливість реалізувати свій талант і здібності 33,3%
- Стати кваліфікованим спеціалістом 31,5%
- Принести користь своїй країні 25,9%

У 2022 році:

- Сімейного щастя 66,2%
- Бути вільним і незалежним у своїх рішеннях і вчинках 73,3%
- Мати можливість реалізувати свій талант і здібності 63,9%
- Стати кваліфікованим спеціалістом 38,6%
- Принести користь своїй країні 39,2%

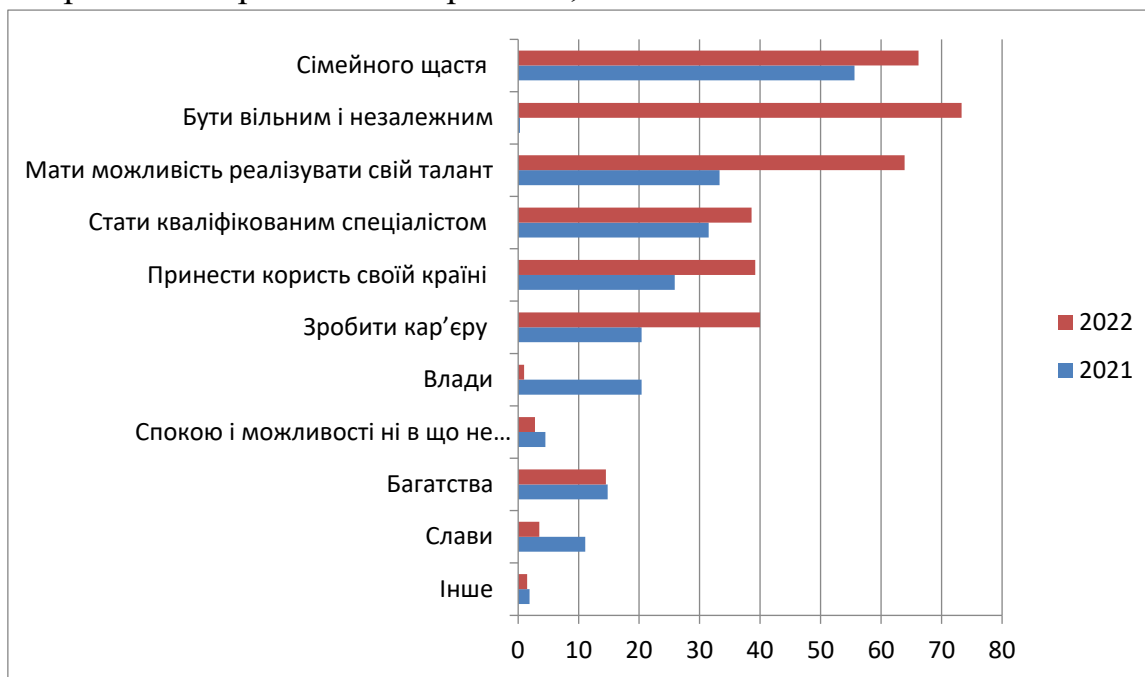

Рис. 6. Чого найбільше Ви хотіли б досягти в житті?

На пропозицію дослідників надати відповідь на запитання «Що з переліченого нижче є для Вас найважливішим зараз?» маємо результати:

У 2021 році:

- Досягнення поставленої мети 37%
- Здоров'я (здоровий спосіб життя, подолання певної хвороби) 35,2%
- Власне самовдосконалення (постійний духовний і фізичний розвиток) 25,9%
- Досягнення соціального статусу, кар'єри 24,1%
- Мир та спокій на українській землі (відсутність збройного конфлікту) 22,2%

У 2022 році:

- Мир та спокій на українській землі (відсутність збройного конфлікту) 74%
- Здоров'я (здоровий спосіб життя, подолання певної хвороби) 46%
- Власне самовдосконалення (постійний духовний і фізичний розвиток) 34,1%

- Досягнення поставленої мети 26,4%
- Наявність добрих і вірних друзів 26,2%

Рис.7. Що з переліченого нижче є для Вас найважливішим зараз?

Отже, результати анкетування здобувачів вищої освіти засвідчили, що цінності змінюються в залежності від внутрішніх переконань та зовнішніх обставин.

Реалії сьогодення потребують нового філософського осмислення освіти як цінності та приведення всіх її складових у відповідність з сучасними викликами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дослідження сфери освіти в Україні. До більшої результативності, справедливості та ефективності// Режим доступу: <file:///D:/Стаття%20-2023/НАПН%20-%202023/Ценности/Overview.pdf>
2. Українське суспільство та європейські цінності. Звіт за результатами соціологічного дослідження/Режим доступу: JEuropeiski_cinnosti_tables_and_diagrams_MR_.pdf
3. Цінності об'єднаної Європи/ Режим доступу: file:///D:/Стаття%20-2023/НАПН%20-%202023/Ценности/European_Values.pdf
4. Ціннісні орієнтири сучасної української школи/Режим доступу: <Presentasia-Roman-Stesichin.pdf>
5. Моніторинг за напрямами. Анкета №16 «Реалізація молодіжної політики в університеті»/Режим доступу: <http://hnpu.edu.ua/uk/monitoring>
6. Франкл В. Людина у пошуках справжнього сенсу/Режим доступу: <https://worldinbooks.com.ua/wp-content/uploads/2022/05/lyudyna-v-poshukah-spravzhnogo-sensu-psycholog-u-kontstabori-22037379.pdf>

Бідненко Н. П.,
*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри європейських і східних мов
та перекладу університету імені Альфреда Нобеля,
м. Дніпро, Україна
bidnenko.n@duan.edu.ua*

ЗАСТОСУВАННЯ НОВІТНІХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ ІЗ ПЕРЕКЛАДУ

Сучасні умови навчання в Україні, героїчне протистояння українців російській воєнній агресії, змінили сьогодні освітній процес, який у більшості своїй, реалізується в онлайн режимі. Більш того, світова пандемія COVID-19 і розвиток інформаційних технологій вплинули на зміну вимог щодо перекладацької діяльності в цілому. Перед викладачами, котрі навчають майбутніх перекладачів, фахівців з двох або трьох іноземних мов, повсталася задача змінити навчальний програмний матеріал, покращити обладнання, щоб задовольнити сучасним вимогам щодо професії перекладача [5]. Сучасні здобувачі у процесі навчання опановують всі необхідні знання і навички щодо роботи з декількома іноземними мовами, навчаються використовувати технологічний прогрес у своїй професійній діяльності для того, щоб повисити якість перекладацької роботи, скоротити час на її виконання, задовольнити сучасні потреби ринку праці і бути конкурентоспроможними серед інших спеціалістів [1].

Українська освіта сьогодні на шляху європеїзації всієї країни наближається до європейських стандартів. Так, згідно з єдиним міжнародним стандартом ISO 17100 у 2015 р. Європейською Комісією зі стандартизації були запропоновані нові вимоги і компетенції до перекладацької діяльності в цілому і до професії перекладача, серед яких зазначені мовні і технічні компетенції майбутніх фахівців з перекладу, а також знання сучасних інформаційних технологій, уміння використовувати комп'ютерні системи автоматизованого перекладу Trados, MemoQ, SmartCAT, Memsource cloud technology та інші [4; 6]. У списку вимог щодо перекладацької діяльності вказуються також знання перекладацької термінології, перекладацького менеджменту, відповідного програмного забезпечення, вміння вживати сучасні інноваційні технології (інтернет, електронну пошту, веб-сайти, веб-форуми, різні пошукові системи, системи управління базою даних, системи електронної перекладацької пам'яті, системи автоматизованого перекладу, електронні нейромережі) та багато інше [2; 3].

Більш того, майбутні фахівці з перекладу під час викладання наступних перекладацьких дисциплін таких, як «Письмовий переклад», «Науково-технічний переклад», «Термінологія англійської мови», «Системи машинного перекладу», «Редагування тексту» та багато інших навчаються використовувати сучасні цифрові технології, серед яких хмарна платформа Zoom для проведення онлайн занять, веб сервіс Google Клас для поширення інформації і завдань серед здобувачів, а також для проведення, перевірки і оцінювання занять з перекладу, сучасні електронні словники, додатки Canvas, Padlet, Quizlet, а також системи автоматизованого перекладу Trados, MemoQ, SmartCAT, Memsource cloud technology, інтернет ресурсу «Український лінгвістичний портал», створеного Українським мовно-інформаційним фондом НАН України, та інші. До систем автоматизованого перекладу можна віднести не тільки переклад з застосуванням цифрових технологій і інтернет ресурсів, включаючи світові термінологічні бази даних Humanterm, Termcoord glosarries, EuroTermBank та інші, а й сучасні програмні системи для обробки і редагування тексту перекладу, пошуку відповідного перекладацького варіанту, а саме пошукові системи Google, DocHound document tool, Statistical Data Base (SDB), проектне програмне забезпечення для вебдизайну майбутнього тексту перекладу [1].

Слід зазначити, що використання новітніх інформаційних технологій у професійній підготовці майбутніх фахівців з перекладу не тільки забезпечує безперервний навчальний процес, а й сприяє підвищенню ефективності навчання на різних рівнях від викладання до оцінювання.

Новітні інформаційні технології застосовуються в усіх сферах людського життя, впливаючи не тільки на розвиток економіки і формуючи в ній якісні структурні зміни, а й на освітній процес, котрий потребує адаптації загальних знань. Так, очікують негайного вирішення питання систематизації українських термінологічних баз даних, їх стандартизації та кодифікації, розвитку термінологічних систем, культури наукової мови; питання щодо створення єдиної національної термінологічної бази даних, а також ефективного використання різних україномовних термінологічних ресурсів (електронних словників, програмного забезпечення, мережеских ресурсів і т. п.). Збільшення різногалузевого застосування української мови вимагає ретельного вивчення термінологічних та лексико-графічних проблем, функціональності і нормативності української термінологічної лексики, усунення недоліків при перекладі таких, як калькування нових слів або безеквівалентної лексики, варіативність у термінології, що веде до появи подвійних норм і стандартів. Також, з приводу застосування новітніх

інформаційних технологій для навчання майбутніх фахівців з перекладу залишаються актуальними і проблеми сучасної української термінографії, оскільки створення електронних словників неможливо без технічної підтримки. Необхідно створити нові програмні продукти для зберігання великих за обсягом масивів українських різногалузевих термінів, які допоможуть сформулювати і ефективно використовувати українські термінологічні ресурси. Для формування лінгвістичної компетентності майбутніх фахівців з перекладу виникає потреба у надбанні навичок працювати в системі автоматизованого перекладу, ефективно використовуючи сучасні термінологічні міжнародні та національні бази даних, електронні термінологічні словники, глосарії, пошукові системи, хмарні технології і електронні нейромережі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

7. Бідненко Н.П. Застосування сучасних цифрових технологій у викладанні перекладацьких дисциплін майбутніми фахівцями з перекладу/ Н.П. Бідненко // Матеріали II Міжнародного форуму молодих науковців та дослідників «SCIENCE AND STUDY 2020» (кращі доповіді), 17-18 вересня 2020 року, Асоціація сприяння глобалізації освіти та науки «СПЕЙСТАЙМ», Київ, Україна, с. 45-47.
8. Bidnenko, N. (2018) Practical and theoretical issues of modern terminology/ Nataliya Bidnenko // Newsletter of Alfred Nobel University, "Philological sciences" 1 (15), Dnipro. – pp. 213-224.
9. Chernovaty L. (2016) Translation competence, translator's competence and modern developments in translation industry/ L. Chernovaty // The 2nd Ukrainian scientific and practical conference "The content of teaching translators and modern professional requirements". - Dnipropetrovsk Alfred Nobel University, Dnipro, 7 October. – pp. 6-8.
10. European Master's in translation. https://commission.europa.eu/system/files/2023-05/EMT_Annual_Report_2022.pdf
11. Natalia Volkova, Olha Lebid, Lydia Verchenko, Nataliia Bidnenko, Vira Zirka (2021). The development of socio-communicative competence of future trainers of
12. higher education establishments in the course of master's degree acquiring // SHS Web of Conferences 104, 03011 (2021), ICHTML 2021. <https://doi.org/10.1051/shsconf/202110403011>
13. Translation services requirements for translation services.
14. <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:17100:ed-1:v1:en>

Біляєва С. О.,
доктор історичних наук,
професор Уманського Державного Педагогічного університету
svitbil@ukr.net

УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕНТ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ: ПРОБЛЕМИ І ЗАВДАННЯ

Статтю присвячено проблематиці та завданням історичної освіти України, очищенню її контенту від російського спотворення цивілізаційного процесу, перекручування найважливіших змістовних подій та ідеологічних навантажень. Пропонуються нагальні заходи на шляху відтворення українського контенту та впровадження нового бачення у зміст навчального комплексу.

Ключові слова: український контент, історична освіта, нове бачення.

The article is devoted to the problems and tasks of the historical education of Ukraine, the purification of its content from the Russian distortion of the civilizational process, the distortion of the most important meaningful events and ideological loads. Urgent measures proposed to reproduce Ukrainian content and introduce a new vision into the content of the educational complex.

Keywords: Ukrainian content, historical education, new vision.

Впродовж російського загарбання, починаючи з 1654 р. та Радянського періоду, в Україні був штучно створений російський культурний простір, який глибоко проникнув у наше суспільне та повсякденне життя, навчальне середовище та підручники, осмислення історії і культури. При цьому, ще у ХІХ столітті у методичних настановах Російської науки було сформульоване положення, яке залишається й досі, а саме : всі культури, які знаходяться в межах Російської імперії є культурною спадщиною російського народу. Тому, все що вивозилось з території України та інших національних регіонів представлено у музейних збірках Ермітажу, Державного Історичного музею, музею ім. Пушкіна, Третьяковської галереї, Руського та інших музеїв відразу ж проголошувалося надбанням російського народу і зараховувалося до російській культурній спадщини. Визначним джерелом у формуванні перекрученої і викривленої історії постало величезне пограбування та присвоєння археологічних матеріалів з території України, які охоплювали широкий спектр артефактів від найдавніших часів та пізнього середньовіччя. Зокрема, до нього увійшли кошовності царських курганів Скіфів, чисельні зразки культури античних міст Північного Причорномор'я, які систематично вивозились до Петербургу та Москви від середини ХVІІІ ст. до початку 70 рр. ХХ ст., матеріали з археології ранніх слов'ян та Київської Русі, які засвідчують історичну та етнокультурну спадкоємність українського народу, його глибокі коріння на власній території.

Вивезені і чисельні антропологічні колекції, необхідні для вивчення етнічної історії України, зокрема матеріали князівських поховань. Лише за першими результатами наших пошуків, здійснених після набуття незалежності України в середині 90-х років, встановлено вивезення 756 колекцій [Українські 1997].

В архівах і бібліотеках Росії, особливо центральних, знаходяться сотні тисяч українських джерел, які систематично вилучалися з території України, і робота з ними була ускладнена для українських вчених ще до часів незалежності. В останні десятиліття доступ до документальної бази з історії та культури України, картографічного матеріалу зазнав значних перешкод, і навіть в разі дозволу був досить дорого вартісним. Це відноситься і до книжкових раритетів та інших цінностей.

Русифікація культурного простору, чужинський контент викладання історичного процесу був нав'язаний з боку Росії, підкріплений відповідними настановами Катерини II, Валувєвським циркуляром 1863 р., Ємським указом Олександра II 1876 р., та іншими документами, за якими була повною мірою сформована антиукраїнська юридична база імперії.

Ми забуваємо, або нам і не дуже намагаються згадати про справжню належність багатьох діячів культури 17–19 ст., або навіть те, що книга, яка постала головною граматиною на території України, Білорусії, Росії до середини XVIII ст. належить геніальному українському вченому з високою європейською освітою Максиму (Мілетія) Смотрицькому. Його граматиці передували і такі українські видання як Львівська граматика 1591 р. та граматика Л. Зізанія, які мали помітний вплив на працю автора. Декілька екземплярів книги М. Смотрицького позначені ще 1618 роком. Проте, в Українських бібліотеках є екземпляр граматики вже 1619 року, в той час, коли в Росії є екземпляри на яких позначений рік виходу – 1618.

При цьому, етнічні українці, які залишили у своїх художніх та літературних творах опис української природи та життя простих українців, народних звичаїв, впродовж тривалого часу увійшли в історію та культуру як частина російської культури, і досі позначені там як її представники. Згадаємо таких художників як киянин Д. Левицький, уродженець Миргороду В. Боровиковський, а за ними й уродженець Чугуєва – Ілля Рєпін, і Маріуполя – Архип Куїнджі, і киянин Казимир Малевич.

Впродовж російського та радянського періодів вчені, діячі культури та мистецтва українського походження, які були штучно обмежені та позбавлені можливостей працювати в колі української культури, були змушені переходити на російську мову. У російських підручниках та путівниках по музейним зібранням їх твори позначені як твори російських митців. Багатьом з них був штучно створений імідж класиків російської літератури і мистецтва у світовому культурному просторі. До речі, вже за часів незалежності, ми дуже спрощено

підходили к трактуванню культурної спадщини України, спокійно віддавали у чужинський культурний простір тих, яких штучно затигнула до себе імперська влада. Класичним прикладом є потужна фігура геніального українця Антона Чехова, який дав світовій літературі те, чого не змогли дати багато письменників. Він висміяв недолугість російського суспільства, його вади з українським гумором. Антон Чехов писав, що «за походженням і станом душі я українець...» і далі визнавав: « я в дитинстві не говорив інакше як по-українськи»[Овечко 1973]. А чому тоді ми часто-густо забуваємо про цього геніального українця, і навіть визначаємо, що А. Чехов – російський письменник. А чому не український російськомовний письменник, як визначають це літературознавці багатьох країн світу, тим більше вимушений писати російською в той жахливий для українства час. До речі, росіяни замовчують факт належності А. Чехова до України. Проте, у сучасних підручниках з Історії Росії, до російських істориків віднесений навіть і Михайло Грушевський.

Навіть ці окремі приклади, свідчать наскільки був русифікованим пантеон особистостей історії, скривджений реальний внесок України у спадщину світової культури. На жаль, ця химерна картина значною мірою не була зруйнована за понад три десятиліття існування незалежної України.

Повномасштабна війна наочно відкрила наскільки засмічений простір наших міст і сіл назвами вулиць, які увіковічували імена чужинських військових діячів, письменників, державних чиновників радянського періоду.

Аналіз контенту навчальної бази з історії та культури України, тексту підручників української школи, ЗНО, вузівської підготовки свідчить, що російські погляди та інтерпретації досі залишаються.

Наведу деякі приклади широко розповсюджених помилок, які саме є подібним впливом. Наприклад, штучна назва «Золота Орда». Як вказують автори фундаментального російського видання «Історія татар», вона перейшла в наукову літературу з «російської традиції» [История 2009, с. 16]. Насправді в історичних джерелах XIII–XV ст. назва держави «Улус Джучі». Перше використання назви «Золота Орда» належить до 1566 року у московському історико-публіцистичному творі «Казанська історія», тобто прямого відношення до історії Русі-України не має. Українські землі на той час перебували вже в зовсім інших політичних обставинах.

Широко розповсюдженою є і помилкова назва щодо населення Криму – «монголи».

На відміну від твердження «Дике поле», за яким визначалась відсутність осілого населення на Півдні України. археологічні дослідження свідчать, що:

осіле багатоетнічне населення, і слов'янське зокрема, існувало в Північному Причорномор'ї ще з часів античності і мало тривалу історію уличів, тиверців, протекторату Київської Русі та часів Улусу Джучі, коли існувало і кочове населення степу і осіле населення узбережжя великих і малих річок.

Результати палеоантропологічних досліджень поховань могильників Нижнього Подніпров'я, а також знахідки хрестиків та іконок у похованнях XIV–XV ст. фіксують наявність християнського населення ще до приходу османів. Саме така ситуація простежується за матеріалами найбільшого у Східній Європі ґрунтового могильника Мамай-Сурка.

Вплив російської пропаганди особливо помітний на навчальному матеріалі, що стосується історії Південних міст, переважна частина яких має попередню історію козацьких містечок та фортець. Проте і у тексті, карті та поясненні до неї знаходимо інформацію про заснування міст на Півдні України із поясненням «Нові міста», яка повністю відповідає наказам Катерини II [Власов, 2017, с. 6].

Російська історіографія замовчувала або перекручувала історію релігійного простору України, з негативним ставленням до греко-католиків, римо-католиків, а також до православної церкви, підпорядкованої Константинопольському патріархату. Мова іде про Браїлівську (Проїлівську) митрополію, яку було створено у 1540–50 рр. Вона охоплювала православних мирян Північного Причорномор'я. За сучасними кордонами України це була територія від західних кордонів Одещини до східних кордонів Херсонщини. Після загарбання Північного Причорномор'я, російська влада насильницькі усунула православне населення від Константинопольського патріархату [Середя 2015, 23]. На жаль, ця важлива частина історії православного населення Півдня взагалі відсутня у матеріалі навчальних закладів України.

Отже, Росія не лише забиравала з українського культурного простору особистостей, а і змінила сам контент історичного процесу, інтерпретацію подій та наслідків, які відносились до української історії, якої на думку російської історіографії взагалі не існувало.

Складна ситуація залишалася і у музейному просторі. Ще донедавна ми використовували музейні експозиції для розширення загального діапазону знань учнів і студентської молоді, поглиблення їх компетентності за рахунок наглядного впливу музейних експозицій. Ми інколи навіть не уявляли, яку насправді інформацію вони надавали нашим учням та екскурсійним групам, яких героїв, насправді, демонстрували, і які їх дії оспівували. Проте, аналіз музейних експозицій деяких музеїв зокрема Півдня України, напередодні повномасштабної російської агресії визначався проросійською інтерпретацією подій. Це особливо стосується експонування подій Російсько-Турецьких війн XVIII ст., захоплення Північного Причорномор'я Російською імперією, висвітлення ролі окремих особистостей, зокрема Катерини II та військових діячів. Мова іде не про замовчування їх дій, але про показ реального значення російського царату, адміністрації та військових діячів під проводом яких відбувалися загарбання території України та руйнації власних традицій та звичаїв українства, депортації багатьох етнічних груп та заселення території Півдня російським населенням з інших районів імперії.

Отже, потрібний перегляд контенту історичного і культурного простору, який нам впродовж століть підкидала Росія, як намагалася відібрати до себе навіть те, що абсолютно належить Україні.

Вважаємо, що Актуальними завданнями сьогодення безумовно є :

у галузі формування українського контенту навчання:

- змістовний комплексний аналіз навчального матеріалу;
- очищення його від російських міфів та ідеологічних побудов;
- впровадження новітніх досягнень історичної науки у практику освітянської діяльності;
- відновлення повноцінної історії Батьківщини на основі новітніх розробок та досягнень науки України та світу;

У плані науково-методичної підготовки:

подальший розвиток взаємозв'язку всіх форм навчання, як єдиного процесу історичної освіти;

- впровадження нових досягнень науки в освітянський процес;
- формування нового обличчя українського контенту історичної освіти, який докорінно відрізняється від концепцій російської пропаганди в галузі історії, її безпідставних тверджень про «один народ», «одну державу», відсутності історичних коренів українського народу та витоків власної державності.

В галузі викладання матеріалу з історії української культури ввести:

- інформацію, що дозволяє встановити історичну справедливість та відновити належність до української культури особистостей, віднесених до переліку російських діячів;
- інформацію щодо історії науки і техніки України;
- нову інформацію про систематичне насильницьке вивезення археологічних, архівних та художніх колекцій з України в Росію, де вони представлені в експозиціях як частина російської культури.

Таким чином перед освітянами України сучасність поставила багато доленосних питань, які необхідно вирішувати не втрачаючи часу і ментальності нових поколінь української молоді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Власов В.С. Історія України: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів / В. С. Власов. – Київ : Літера ЛТД, 2017. – 304 с.
2. История татар, Т.ІІІ, Казань, 2009- 1055с.
3. Овечко І. Чехов і Україна. Мюнхен-Грилі. Український Вільний університет. 1973.-150с.
4. Серета О. Османсько-Українське Степове Порубіжжя. Одеса «Астропринт». 2015. 312с.
5. «Українські культурні цінності в Росії. Археологічні колекції України. Київ. 1997р. 298с.

Бойченко М. І.,
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри теоретичної і практичної філософії
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
головний редактор наукового журналу «Філософія освіти»
boichenko.m@knu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-1404-180X>

УРОКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГІДНОСТІ: КОНЦЕПТ ТРАДИЦІЇ В ФІЛОСОФСЬКО-ЛІТЕРАТУРНІЙ ТВОРЧОСТІ МІГЕЛЯ ДЕ УНАМУНО

Мігеля де Унамуно прийнято вважати консерватором, однак його розуміння вічної традиції більше орієнтоване на творення майбутнього. Варто з філософських і етичних позицій переосмислити радикальну позицію Унамуно у питаннях національної гідності не приймати емпіричні докази (як схилення перед ситуативними обставинами), але наполягати на пошуках зв'язку духу своєї нації з вічними духовними цінностями любові, відданості та незламності у відстоюванні істини.

Ключові слова: національна гідність, вічна традиція, верифікація, творення майбутнього.

Miguel de Unamuno is considered a conservative, but his understanding of the eternal tradition is more focused on creating the future. From a philosophical and ethical point of view, it is worth rethinking Unamuno's radical position on issues of national dignity, not to accept empirical evidence (as an inclination to situational circumstances), but to insist on searching for a connection between the spirit of one's nation and the eternal spiritual values of love, devotion and steadfastness in defending the truth.

Key words: national dignity, eternal tradition, verification, creating the future.

Національна ідентичність не є красивим гаслом чи привабливою піснею, вона потребує опертя на традицію, відмовитися від якої означає відмовитися від власної гідності. Однак, цю гідність спочатку треба відчувати, і цьому вчить нас великий іспанський письменник Мігель де Унамуно-і-Хуго.

Доволі багато написано про концепт «інтра-історії», запропонований Унамуно, але написано переважно літературознавцями, у тому числі й в Україні. А мало би бути написано філософами і етиками. Інтра-історія як спільна духовна основа людства постає в літературній філософії як вічна духовна традиція, яка отримує розмаїті вияви у кожній нації. Унамуно трактує вічну традицію як те, чому ми завдячуємо не лише осмисленістю своїх дій, але й своєю моральною адекватністю. Однак, для етиків, цей концепт Унамуно, імовірно, виглядає надто ригористичним і парадоксальним. А філософи, можливо, навпаки, оцінюють

його як надто туманний і ніяк не можуть вписати концепт інтра-історії в канонічні філософські стандарти і наявні філософські школи. Простіше і для тих, і для інших класифікувати Унамуно як дивака – сучасною мовою представника «квір»-напрямку – і винести його за дужки академічного розгляду. Справа в тому, що літературознавці, які посилаються на художні образи Унамуно як на певну літературну метафору, також рідко розуміють його буквально – а саме так і висловлювався Унамуно.

Візьмімо хоча б його настанову у концептуальній його праці «Життя Дон Кіхота і Санчо»: «Не варто надавати надто великого значення жалюгідному критерію, який примушує нас оцінювати людські дії за їхніми зовнішніми наслідками й тією тимчасовою шкодою, якої вони завдають тому, хто від них потерпає. Намагайтеся збагнути їхній внутрішній сенс і зрозуміти, яка глибина почуттів, думок і любові вміщується в тій істині, яка проголошує, що шкоду, завдану зі святими намірами, треба шанувати більше, аніж благо, спричинене порочними намірами» [6, с. 101]. Сучасний читач, переважно доволі спритний і насторожений, дещо цинічний і доволі ерудований сприйме ці слова швидше як сарказм і не повірить у прямий і урочистий пафос, з яким їх категорично вимовляє Унамуно. Варто нагадати, що ці слова присвячено Дон Кіхоту, а праця Унамуно є розгорнутим коментарем і сучасним роз'ясненням до твору Мігеля Сервантеса [3]. Тобто говорить Унамуно тут більш, ніж серйозно – він реконцептуалізує позицію Сервантеса для сучасного читача. Унамуно писав своє роз'яснення, адресуючи його передусім своїх сучасникам-співвітчизникам – іспанцям. Загроза втрати гідності, піддавшись зовнішнім і внутрішнім спокусам диктатури, була наявна і для тодішньої Іспанії початку 20-го століття.

Зрозуміти ці слова не метафорично, а буквально допомагає сучасна ситуація в Україні, а точніше – контраст між тим, як проживають і переживають війну українці, і тим, як її сприймають і проживають росіяни. Останні постійно вишукують якісь неіснуючі глобальні змови проти росії, шукають свої і чужі вигоди, намагаються нав'язати світу вибір матеріальних «благ» на основі зради моралі – все у стилі Мефістофеля [2]. росіяни обіцяють своїм потенційним співникам золоті гори щастя, яке чомусь має за їхнім сценарієм вирости на підлості, ницості усіх народів, які погодяться здобути свої миттєві переваги на приниженні гідності інших націй, нині - українців і згоді на нищення українців як народу: наприклад, купуючи криваву російську нафту задешево, отримуючи пільги по різноманітним російським проектам, які щоразу потребують лише одного – зради. «Зрадьте і буде вам щастя» – росіяни не перші, хто пропонує цю нехитру формулу і йде шляхом змія-спокусника.

З іншого боку, маємо позицію українців, які не погодилися на юшку з сочевиці, щоб віддати своє первородство росіянам. Українці отримують шалені матеріальні збитки від російської воєнної агресії, однак не поступаються своєю гідністю і у цьому мають перспективу не лише зберегти свою правду і свою достеменність, але й повернути собі усі ці матеріальні збитки сторицею – як біблійний Йов [1]. Ці матеріальні збитки стали очевидними для всього світу за останній рік, хоча Україна потерпає від загарбницьких дій росіян вже щонайменше четверте століття, зазнаючи повторні хвилі геноциду українства від російської імперії у різних її реінкарнаціях. Але світ ще до кінця не усвідомив незламність українства і нездатність російського ворога сфальшувати духовний первень українства – саме того, що є джерелом нашої гідності, що не дає відступити, поступитися, а тим більше втекти і схилитися перед агресором і гвалтівником. Цей духовний первень об'єднує нове українство – вже не як чисто етнічну спільноту, не як лише територіальне об'єднання, і не як суто проекцію з минулого. Нове українство більшою мірою є проекцією з майбутнього, єднанням довкола української ідеї представників різних націй, передусім громадян України, але не тільки: українцями за духом масово стають представники різних країн світу – у спільному протистоянні навалі рашизму і організованому демократичному опору світовій тиранії. Адже рашизм наразі є симптомом глобальної хвороби – спокуси піддатися матеріальним перевагам, які пропонує необмежена диктатура. Ця диктатура має різні обличчя в росії, Ірані, Північній Кореї, Сирії та деяких інших країнах світу. Десь ця диктатура лише пускає своє коріння, а десь уже проросла собою весь державний апарат, глибоко вкоренилася у суспільний менталітет. У деяких країнах соромляться вступитися за слабких, але демонстративно гуртуються довкола грубої сили і бундючно погрожують гвалтом «навчити» повазі до «господарів світу сього». Але навіть у цих країнах залишаються люди, які, подібно до Дон Кіхота, готові йти проти течії, проти знавіснілої юрби, засліпленої гординою і жагою принижувати інших.

Таким Дон Кіхотом виглядала і сама Україна у перші дні і тижні війни, коли мало хто у світі вірив у раціональність прямій протидії російській агресії. Від керівництва нашої країни до солдатів і волонтерів, а також тих, хто залишився боронити свою країну зброєю і працею, наукою і освітою – всі ми були цим колективним Дон Кіхотом, який повстав проти навали і тієї візантійської софістики, що її супроводжувала і живила, – яка переконувала дотиснути українців здатися, не опиратися силі, що нібито очевидно переважає. Таку софістику чули від самих росіян (збірного образу

«російського воєнного корабля»), так і від їхніх «друзів» з-за кордону, у тому числі й, нажаль, від відомих філософів, таких як Ноам Чомські [8] та Юрген Габермас [7].

Інша настанова Унамуно стосується того, заради чого має працювати академічна наука і філософія – і це знову речі, які не так легко верифікувати: «Те, що минає, залишається, бо є щось, що є опертям вічному потоку речей... Тоді як народжуються і вмирають школи, теорії, системи, поступово формуються вічні істини споконвічної суті» [4, с. 105]. Академічна гідність, яку нерідко і заслужено покладають в основу громадянської гідності, також має орієнтуватися, передусім, на певну духовну інтра-історію. Парадокс полягає у тому, що цю інтра-історію не можна верифікувати емпіричними дослідженнями, її не можна зробити ядром якоїсь ідеології – у тому числі національної: «Людство – вічна каста, субстанція історичних каст, які виникають і щезають, як морські хвилі, тільки людське є вічно кастовим. Але щоб знайти вічно людське, треба руйнувати кастове як тимчасове і зрозуміти, як виникають і зникають касты, як виникла наша, і які риси її майбутнього прогнозує нам сучасне» [4, с. 120]. Така орієнтація на майбутнє – і є вірністю вічній традиції, яка лише на перший поверховий погляд видається парадоксальною. Учитися у своїх предків і батьків не зовнішнім виявам традиції, а їхньому духу незламності у боротьбі – ось справжній зміст вічної традиції: не шароварність, а дух козацтва – у випадку України.

Унамуно прозорливо висміює неминучі спроби канонізувати і академізувати запропонований ним концепт інтра-історії у оповіданні «Хай живе інтроекція!». Так, гіпотетичний «софіст», який намагатиметься інструменталізувати інтра-історію/інтроекцію, за словами Унамуно «...прикинувся інтроекціоністом, чи інтроективістом, – як він себе називав, – і вже цим почав заплутувати простих людей. Потім навстановлював між інтроекцією, інтроспекцією, інтроквізицією й інтроверсією стільки різних відмінностей, що вже ніхто не розумів, у чому ж суть кожної з тих важливих функцій» [5, с. 118]. Дійсно, інтра-історія – вочевидь, це внутрішня, глибинна історія людства, і водночас це та специфічна еволюційна духовна мета, яка відрізняє людство від усіх інших біологічних видів. Тоді як інтроекція є захисним психологічним механізмом переймання зразків мислення і поведінки від близьких авторитетів, а по суті є відмовою особистості самій створювати і утверджувати власні такі зразки мислення і поведінки у скрутних і непередбачуваних обставинах. Якщо інтроекція є не дуже-то і прихованим перекладанням відповідальності на інших, то інтра-історія якраз і виступає

вирішальною силою змін, коли люди беруть на себе мужність ре-актуалізовувати вічні духовні істини, ре-концептуалізовувати певну духовну традицію.

Унамуно шукав і знаходив коріння вічної традиції у християнстві – маємо і ми. Втім, ця традиція має набагато глибше коріння, і не лише європейське: скрізь, де дух перемагав тлін, де любов і вірність були основною гідністю, а зрада і підлість – відкидалися у будь-яких їхніх проявах і дозах, скрізь поставала ця вічна традиція: «Існує щось набагато інтимніше, аніж те, що ми називаємо мораллю, а поліція має справу лише з тими проблемами, які стосуються законодавства; існує щось набагато глибше, ніж Десять заповідей, які є таблицею закону, всього лише таблицею, – і таблицею закону! Існує дух любові» [6, с. 102-103]. Це не означає, що маємо відкидати національну ідею чи Десять заповідей, але це однозначно означає, що маємо ґрунтувати національну ідею, нашу віру, наші науку і освіту не на ненависті, а на духу любові, а якщо цю любов доводиться захищати – то не дати ненависті до ворога забути про любов до тих, хто утворює разом з нами нашу духовну вічну традицію, втілену у нашій нації і нашій національній гідності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біблія (2003) / пер. І. Огієнка. <https://bibleonline.ru/bible/ubio/>
2. Гете Й. В. (2014). Фауст / пер. з нім. М. Лукаша. Київ: Видавництво Жупанського. 636 с.
3. Сервантес, М. де. (2005). Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі: Роман / Пер. з ісп. М. Лукаш, А. Перепаді. Київ: Дніпро. 700 с.
4. Унамуно, М. де. (1995). Вічна традиція / пер. з ісп. Філософська і соціологічна думка, 11–12, 100–21.
5. Унамуно, М. де. (2021). Дзеркало смерті: Оповідання / пер. з ісп. О. Маєвської. Львів: Астролябія. 208 с.
6. Унамуно, М. де. (2019). Життя Дон Кіхота і Санчо / пер. з ісп. В. Шовкуна. Львів: Астролябія. 480 с.
7. Habermas, J. (2022). Krieg und Empörung. Das Dilemma des Westen. Sueddeutsche Zeitung. 01.05.2022. <https://www.sueddeutsche.de/projekte/artikel/kultur/das-dilemma-des-westens-juergen-habermas-zum-krieg-in-der-ukraine-e068321/?reduced=true>
8. Vock, Ido. (2023). Noam Chomsky: Russia is fighting more humanely than the US did in Iraq. The US linguist on the war in Ukraine, how the West is provoking China and why the UK is “not an independent country anymore”. The New Statesman. 29.04.2023. <https://www.newstatesman.com/the-weekend-interview/2023/04/noam-chomsky-interview-ukraine-free-actor-united-states-determines>

Веденєєв Д. В.,
*доктор історичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
навчально-наукового центру військової історії
Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*

Левченко С. М.,
*кандидат воєнних наук,
провідний науковий співробітник
навчально-наукового центру військової історії
Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ З ПРОБЛЕМ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОТИБОРСТВА У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ І СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ УКРАЇНИ

У науковій доповіді висвітлюються пріоритетні напрями дослідження проблем інформаційного протиборства в Україні. Розглядається науково-дослідний потенціал напрямку вивчення інформаційного протиборства в вищих військових та спеціальних закладах освіти Міністерства оборони, Служби безпеки, Національної гвардії України. Висвітлюється організаційно-функціональна структура, провідна дослідницька тематика їх наукових та навчальних підрозділів, котрі спеціалізуються на дослідженні та викладанні тематики інформаційно-психологічного протиборства, забезпечення інформаційної безпеки військових формувань України.

Ключові слова: інформаційне протиборство, інформаційна безпека, науково-педагогічна діяльність, вища військова освіта, військова наука

The scientific report highlights the priority areas of research into the problems of information warfare in Ukraine. The research potential of the direction of studying information warfare in higher military and special educational institutions of the Ministry of Defense, the Security Service, and the National Guard of Ukraine is considered. The organizational and functional structure, the leading research topics of their scientific and educational units, which specialize in research and teaching the topics of informational and psychological warfare, ensuring information security of military formations of Ukraine, are covered.

Keywords: information warfare, information security, scientific and pedagogical activity, higher military education, military science.

Одним із базових явищ сучасної політичної реальності та конфліктності виступає інформаційне протиборство (ІП) як комплекс різнорівневих заходів інформаційного (інформаційно-психологічного) характеру із впливу на світову спільноту, інститути міжнародної безпеки з метою дезорганізації державного

управління та управління військами, підриву морально-психологічної стійкості особового складу військових формувань та населення противника, а також забезпечення захисту власних інформаційних ресурсів, інформаційної інфраструктури та інших складових інформаційного середовища.

Узагальнення світового досвіду поступового переходу до високотехнологічних «дистанційних» війн «шостого покоління» з їх високою питомою вагою інформаційної боротьби, призвело дослідників до інтерпретації сутності інформаційно-психологічного протиборства як знаряддя завдання шкоди інформаційно-технічній інфраструктурі військ та систем управління ними, а й цілеспрямованого впливу на суспільну та індивідуальну свідомість для досягнення на свою користь ерозії морально-психологічного стану особового складу та цивільної людинності противника.

На думку науковців сектору безпеки і оборони України, закономірності ведення сучасного ІП включають:

- вирішальну дію політичних цілей на спрямування й зміст ІП (у т.ч – його рівня й масштабу, комплексу її сил і засобів, інтенсивності, визначення противників та пріоритетних цілей тощо);
- випереджувальне вирішення завдань ІП по відношенню до інших стратегічних цілей в силу утвердження всеосяжної ролі інформації в процесах державного й військового управління;
- постійне удосконалення й появу нових засобів ІП;
- перманентне зростання ролі ІП у вирішенні воєнно-політичних цілей; підвищення ступеня уразливості систем управління від інформаційної зброї [1, с.226–227].

Вітчизняні дослідники сформулювали і пріоритетні завдання інформаційно-психологічного протиборства:

- завдання шкоди (ускладнення роботи, дезорганізація, виведення з ладу тощо) інформаційно-технічних ресурсів держави та її військових формувань (військової організації);
- дезінформування та деморалізація державного та військового керівництва, особового складу військ і населення противника (зокрема, шляхом проведення інформаційно-психологічних операцій – проти населення, проти військ і командування збройних сил противника, а також культурна експансія).

Принциповою небезпекою стало і те, що сучасні технології деструктивного інформаційного впливу дозволяють формувати у свідомості військовослужбовців та населення противника кон'юнктурне визначені «нападником» соціальні ідеї, погляди, переконання, незадоволення своїм політичним і військовим керівництвом, соціально-економічним станом тощо. Стало можливим введення людських спільнот в оману та схилення до

співробітництва, запрограмована трансформація їх свідомості та поведінки для сприяння реалізації цілей і завдань власної військової або політичної операції, кампанії. Науковці констатують зміщення негативного інформаційного впливу з технічних засобів на індивідуальний людський розум (свідомість, підсвідомість) у системі «війна – інформація – особистість», спрямування комунікативного впливу на конкретного одержувача інформації або певну категорію (спільноту) людей [2, с.543–544].

Дослідження технолого-технічних, організаційних, гуманітарно-змістовних та соціопсихологічних аспектів сучасної інформаційної боротьби як важливої складової неконвенційної конфліктності та гібридних війн зосередилося, у першу чергу, у наукових установах та вищих закладах освіти системи Міністерства оборони (Збройних Сил), інших військових формувань та спеціальних правоохоронних органів України.

Наукові дослідження з проблем стратегічних комунікацій та співпрацю з міжнародними науково-дослідними аналітичними установами, організаціями у сфері стратегічних комунікацій здійснює навчально-науковий центр стратегічних комунікацій у сфері забезпечення національної безпеки та оборони Національного університету оборони України (НУОУ) імені Івана Черняховського. У межах реалізації «Дорожньої карти Партнерства у сфері стратегічних комунікацій» між РНБО України та Міжнародним секретаріатом НАТО (передбачає і завдання підвищення обізнаності у сфері інформаційної війни військовослужбовців та запровадження в освітній процес вищих військових навчальних закладів тематики стратегічних комунікацій), Річних національних програм під егідою Комісії Україна-НАТО, у структурі НУОУ створили (кінець 2018 р.) навчально-науковий центр стратегічних комунікацій (СТК) у сфері забезпечення національної безпеки та оборони (у складі центру діє і кафедра стратегічних комунікацій).

Згаданий підрозділ спеціалізується на підготовці та підвищенні кваліфікації військовослужбовців, цивільного персоналу структур сектору безпеки і оборони держави з питань СТК. Проводяться заняття з питань СТК на всіх рівнях вищої військової освіти – тактичному, оперативному, стратегічному. Станом на лютий 2022 р. відбулося підвищення кваліфікації 4 000 військовослужбовців та працівників ЗС України. Впроваджені навчальні курси «Стратегічні комунікації» та «Демократичний цивільний контроль» (зادля підготовки фахівців-лідерів).

Центр спеціалізується і на організації тренінгів зі стратегічних комунікацій на замовлення Апарату РНБО України, Служби зовнішньої розвідки України; Управління державної охорони України; Державної служби України з надзвичайних ситуацій; Державної спеціальної служби транспорту; Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України, Державної міграційної служби України, Державної компанії «Укрспецекспорт» тощо.

Відбувається щорічна Міжнародна науково-практична конференція «Стратегічні комунікації у сфері забезпечення національної безпеки та оборони: проблеми, досвід, перспективи» [3].

Центр воєнно-стратегічних досліджень (ЦВСД) НУОУ (створений 30 квітня 2008 р.) серед пріоритетної тематики вивчає різноманітні технічні й гуманітарно-технологічні аспекти інформаційно-психологічного протиборства. Питання інформаційної безпеки широко висвітлюються на сторінках фахового видання «Збірник наукових праць» ЦВСД.

Навчально-науковий центр військової історії (ННЦ ВІ) НУОУ вивчає тематику неконвенційного протиборства у межах дослідження розвитку характеру збройної боротьби, особливостей застосування військ (сил) у збройних конфліктах, проводить щорічні НДР із комплексного вивчення властивостей збройних конфліктів гібридного типу. У щорічних наукових конференціях, які проводить ННЦ ВІ, виголошується чимало доповідей з проблем ретроспективи та сучасного стану інформаційного протиборства, місця цього явища у війнах минулого та сьогодення, теорії й практики військового мистецтва [див. наприклад: 4].

В НУОУ здійснюється підготовка кадрів за спеціалізаціями інформаційно-аналітичне забезпечення органів військового управління та управління інформаційною безпекою у Збройних Силах. Напрямок підготовки кадрів та дослідження проблем інформаційної боротьби бере свій початок з кафедри інформаційної боротьби Національної академії оборони України, яка була створена у 2001 році. З 2002 р. кафедра розгорнула підготовку фахівців для вищої ланки керівництва Збройних Сил України та інших військових формувань, державних службовців, фахівців оперативно-тактичного рівня, науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації – кандидатів і докторів наук усіх спеціальностей та спеціалізацій з питань інформаційної боротьби.

Нині провідним осередком дослідження проблем інформаційного протиборства та інформаційної безпеки у воєнній сфері стала кафедра застосування інформаційних технологій та інформаційної безпеки Інституту забезпечення військ (сил) та інформаційних технологій НУОУ. Свого часу (2007 р.) кафедру ввели до складу Інституту державного військового управління Національного університету оборони України. З липня 2012 р. напрямком інформаційної боротьби передали для викладання кафедрі застосування інформаційних технологій та інформаційної безпеки, де на той час працювали 5 докторів та 4 кандидати технічних наук.

З 2013 р. розпочався набір для підготовки фахівців оперативно-тактичного рівня за спеціальністю «Управління інформаційною безпекою у Збройних Силах України», що перетворило кафедру у провідний підрозділ НУО України з питань організації, розвитку та вдосконалення системи інформаційної безпеки у

Збройних Силах України. Інститут має науково-дослідну лабораторію проблем інформаційних технологій. НУОУ спільними зусиллями науковців дослідницьких підрозділів та профільних кафедр реалізує довгострокові НДР з тематики інформаційного протиборства та забезпечення захисту морально-психологічної сфери ЗС України.

У складі Гуманітарного інституту НУОУ діє кафедра морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил), чия науково-педагогічна робота, зокрема, зосереджена на проблематиці інформаційно-пропагандистського забезпечення військ (сил), підготовці фахівців оперативно-тактичного рівня зі ступенем вищої освіти «магістр» за спеціальністю 254 Забезпечення військ (сил), спеціалізаціями: організація морально-психологічного забезпечення військ (сил); інформаційно-пропагандистське забезпечення військ (сил) та ідеологічна робота у військах.

Колектив кафедри (4 доктори наук та 9 кандидатів наук) включає провідних дослідників проблем захисту від зброї інформаційного протиборства пари організації морально-психологічного забезпечення військ (В. Стасюк, В. Алещенко, О. Ковальчук, М. Корольчук, О. Хайрулін та інші вчені, чії праці розглядатимуться нижче). На кафедрі щорічно проводиться науковий семінар, присвячений питанням морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил), а до спектру наукових співробітників відносяться, зокрема, і соціогуманітарні основи теорії і практики захисту військ (сил) від негативного інформаційно-психологічного впливу [5].

У рамках реформування Збройних Сил України у 2016 р. було створено Командування Сил спеціальних операцій (ССО) як окремий компонент армії. ССО мають власні частини інформаційно-психологічних операцій (ІПсО) [див.: 6]. Відповідно, до кафедри Десантно-штурмових військ і Сил спеціальних операцій Командно-штабного інституту застосування військ (сил) НУОУ впроваджений навчально-науковий компонент по лінії ССО (з березня 2014 р.). Викладачі й науково-дослідна лабораторія кафедри досліджують, зокрема, досвід організації та діяльності частин ІПсО збройних сил зарубіжних держав, розвиток сил і засобів інформаційного протиборства ССО ЗС України, зокрема – питання бойового застосування частин ІПсО у рамках комплексних операцій частин і підрозділів спеціального призначення, перспективної моделі організації сил і засобів ІПсО ССО ЗС України [7].

Чільне ж місце у системі підготовки військових кадрів та проведенні фахових досліджень у галузі інформаційного протиборства посідають окремі вищі військово-навчальні заклади (чії випускники становлять основу офіцерських кадрів частин інформаційного протиборства технічного й військово-гуманітарного спрямування в ЗС України) та їх науково-дослідні підрозділи.

Потужна наукова школа з проблем інформаційного протиборства, теорії і

практики кібернетичної безпеки держави склалася у Житомирському військовому інституті (ЖВІ) імені С. П. Корольова, який готує фахівців розвідки, інформаційної безпеки, радіоелектронної боротьби, інформаційно-телекомунікаційних систем, захисту інформації, застосування безпілотних авіаційних комплексів для ЗС України, інших міністерств та відомств. У ЖВІ діють факультет охорони державної таємниці та інформаційного протиборства, кафедра інформаційної боротьби, яка здійснює підготовку військових фахівців для частин ІПСО Сил спеціальних операцій Збройних Сил України, кафедра захисту інформації та кібербезпеки факультету охорони державної таємниці та інформаційного протиборства, а також науково-дослідний відділ інформаційної та кібернетичної безпеки наукового центру [8].

Плідні дослідження з актуальних питань таких неодмінних складових сучасного неконвенційного протиборства як інформаційно-психологічне протиборство у військовій сфері, у сфері кібербезпеки, прогнозування розвитку небезпек, пов'язаних з кіберзагрозами та кіберпростором, а також щодо інформаційно-аналітичного забезпечення інформаційно-психологічної протидії ЗС України здійснюються науково-дослідним центром (НДЦ) та кафедрою зарубіжної воєнної інформації військового гуманітарно-лінгвістичного факультету Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка (ВІ КНУ).

Випускники згаданої кафедри посідають посади офіцерів аналітичних підрозділів, підрозділів ІПСО ЗС України, засобів масової комунікації, референтів-перекладачів, кореспондентів друкованих та електронних засобів масової інформації в органах військового управління, військових частинах, закладах та установах Збройних Сил України. Серед дослідницьких пріоритетів кафедр згаданого факультету ВІ КНУ – проблеми інформаційної безпеки та інформаційно-психологічного протиборства [9].

Прикметно, що Інститут виступає ініціатором інноваційних тренінгів для курсантів, спрямованих на розвиток інформаційної культури військовослужбовців. В межах курсантської команди «АМ&РМ» («Against manipulation and propaganda messages» – «Проти маніпуляцій й пропаганди»), військових навчають бути медіаграмотними, розпізнавати фейки, поширювати тільки достовірну інформацію. У межах проєкту існує аналітична група, створюються авторські матеріали, навчальні тренінги, зустрічі з експертами, та досліджуються загрозливі наративи та фейки проти України [10, с. 300–301].

У складі НДЦ ВІ КНУ також працює відділ наукових досліджень, методологічних розробок та високих технологій, серед напрямів досліджень якого – дослідження та розробка нетрадиційних методів інформаційної боротьби, захисту інформації [11].

Визнанням навчально-науковим осередком з проблем інформаційної та

кібернетичної безпеки є Інститут спеціального зв'язку та захисту інформації НТУ «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (зокрема, його спеціальна кафедра № 1 з підготовки фахівців з кібербезпеки, діє і профільний науковий підрозділ). Високий рівень профільних досліджень забезпечують 15 докторів наук та 51 кандидатів наук. На базі Інституту виходять друком збірник «Information Technology and Security» («Інформаційні технології та безпека») та збірник «Спеціальні телекомунікаційні системи та захист інформації» [12].

Розгортання АТО на Сході України та поява новітніх викликів національній безпеці України стимулювали оперативне проведення в системі МО та ЗС України низки прилюдних наукових форумів зі злободенних проблем інформаційного протиборства, захисту морально-психологічного стану військовослужбовців, військово-гуманітарної роботи в особливих умовах тощо [13–14].

Запроваджено і інші регулярні прилюдні заходи із обміну результатами досліджень актуальних оборонно-безпекових проблем. Так, продуктивним майданчиком обміну думками стала щорічна наукова конференція «Сучасна війна: гуманітарний аспект» в Харківському національному університеті Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, де відбувається обговорення і питань історії, стратегії, форм і методів сучасної інформаційної війни, соціально-психологічних аспектів модерної конфліктності [див. наприклад: 15].

В Національній академії Служби безпеки України, у межах здійснення фундаментальних та прикладних наукових досліджень із проблем оперативно-службової діяльності СБ України, проблеми гібридної конфліктності, широкий спектр новітніх загроз в інформаційній та кібернетичній сферах, проблеми забезпечення інформаційної безпеки держави досліджують фахівці Навчально-наукового інституту інформаційної безпеки, наукової лабораторії № 2 науково-організаційного центру та інших підрозділів. Вивчаються проблеми контррозвідувальної протидії гібридним загрозам, форми, методи і засоби виявлення, оцінювання і прогнозування загроз інформаційній безпеці України, досліджуються методи й засоби забезпечення інформаційно-психологічної безпеки людини, суспільства, держави, організаційно-правові та технічні питання протидії кіберзлочинності, організаційно-правового захисту інформації з обмеженим доступом, технічного і криптографічного захисту інформації.

Якісним науково-організаційним етапом стала організація в НА СБУ (на базі створеного ще у 2004 р. Навчально-наукового інституту інформаційної безпеки) у серпні 2021 р. Навчально-наукового інституту інформаційної безпеки та стратегічних комунікацій. Оригінальну структуру закладу утворюють центри – кібербезпеки та стратегічних комунікацій. Окрім кафедр (ведеться підготовка спеціалістів за фахом 256.04 Національна безпека – забезпечення державної безпеки в інформаційній сфері), функціонують наукові лабораторії з протидії

кіберзагрозам та проактивного забезпечення страткому. З метою посилення спроможностей національної системи кібербезпеки, в інституті створені науково-дослідний центр та нова кафедра кібербезпеки, розроблено освітньо-професійні програми із спеціальності 125 – кібербезпека для підготовки студентів [16]. Крім того, у листопаді 2016 р. в НА СБУ започаткували навчальний курс зі стратегічних комунікацій для співробітників СБ України.

Науковий потенціал Інституту складають 15 докторів і 33 кандидатів наук, троє співробітників мають почесні звання «Заслужений працівник освіти України» та «Заслужений діяч науки і техніки України». Підготовлені спеціалісти посідають посади в Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації, Службі зовнішньої розвідки України, МВС України та ЗС України [17].

НА СБУ (спільно з Науково-дослідним інститутом інформатики і права Національної академії правових наук України та Інститутом модернізації змісту освіти МОН України) проведено 12 науково-практичних конференцій з магістральних проблем захисту інформаційної безпеки, котрі акумулюють сучасні міжвідомчі науково-аналітичні підходи до забезпечення національних інтересів України в інформаційній сфері. Конференція перетворилася на визнану науково-практичну платформу обміну дослідницькими доробками з актуальних проблем і шляхів забезпечення інформаційної безпеки та захисту інформаційного простору України, формування системи забезпечення кібербезпеки держави, удосконалення законодавства у сфері охорони державної таємниці та службової інформації, міжнародної взаємодії у сфері забезпечення інформаційної безпеки, удосконалення змісту вищої освіти фахівців з інформаційної безпеки держави [18]. 25 листопада 2022 р. в НА СБУ пройшла I Міжнародна науково-практична конференція «Практика стратегічних комунікацій в умовах війни».

В Національній академії Національної гвардії України створена у 2019 р. кафедри філології, перекладу та стратегічних комунікацій факультету №4 (гуманітарного, існує з 2006 р.), що здійснює підготовку офіцерів за спеціальністю «філологія» та освітньо-професійною програмою «Військовий переклад та основи стратегічних комунікацій» [19].

ЛІТЕРАТУРА

1. Інформаційна безпека у військовій сфері. К.: НУОУ імені Івана Черняхівського, 2014. 248 с.
2. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України: Підручник: у 2 ч. Ч.1. / колектив авторів; за заг. ред.. В. В. Стасюка. К.: НУОУ, 2012. 754 с.
3. Стратегічні комунікації є ефективним механізмом протидії гібридній війні... URL: <https://armyinform.com.ua/2022/02/14/strategichni-komunikacziyi-ye-efektyvnym-mehanizmom-protydiyi-gibrydniy-vijni-yaku-vede-rosiya-proty->

4. Українське військо: сучасність та історична ретроспектива: Збірник матеріалів І Міжнародної науково-практичної конференції 27 листопада 2020 р. К.: НУОУ, 2020. 216 с.
5. Кафедра морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил). URL: <https://nuou.org.ua/u/stru/insti/gi/kaf-mpz.html>
6. Веденєєв Д.В., Семенюк О. Г. Організаційно-управлінський механізм розбудови та діяльності структур інформаційно-психологічного протиборства Збройних Сил України (2007–2021 рр.). Право та державне управління. 2022. № 3. С.147– 152.
7. Кафедра Десантно-штурмових військ і Сил спеціальних операцій. URL: <https://nuou.org.ua/u/stru/insti/ksi/kaf-vdv.html>
8. Житомирський військовий інституті імені С. П. Корольова. URL: <https://www.zvir.zt.ua/about-us/fakulteti/fakultet-okhorony-derzhavnoi-taiemnytsi-ta-informatsiinoho-protyborstva>.
9. Військовий гуманітарно-лінгвістичний факультет. URL: <http://mil-study.univ.kiev.ua/home/struktura?id=83>
10. Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс: монографія/за ред. В.А. Кротюка. Харків: ФОП Федорко М. Ю., 2021. 558 с.
11. Науково-дослідний центр. URL: <http://mil-study.univ.kiev.ua/home/struktura?id=98>
12. Інститут спеціального зв'язку та захисту інформації. URL: <https://kpi.ua/iszzi>.
13. Актуальні проблеми психологічної допомоги, соціальної та медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції: матеріали науково-практичної конференції (Київ, 3 червня 2015 р.) / Міністерство оборони України, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського. К. : НУОУ, 2015. 374 с.
14. Актуальні проблеми морально-психологічного і правового забезпечення участі військових частин (підрозділів) в антитерористичній операції: матеріали науково-практичної конференції (29 жовт. 2015 р.). Київ : НУОУ, 2015. 127 с.
15. V Міжнародна наукова конференція Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба «Сучасна війна: гуманітарний аспект»: збірник матеріалів, 25 – 26 травня 2021 року. Х.: Факт, 2021. 217 с.
16. Богуш В.М., Бровко В.Д., Мамченко С.М. Підготовка фахівців з кібербезпеки в межах спеціальності 256 національна безпека (забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері та кіберпросторі). Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф. (Київ, 26 березня 2021 р.). Київ : НА СБУ, 2021. С.12–14.
17. Навчально-науковий інститут інформаційної безпеки та стратегічних комунікацій. URL: <https://academy.ssu.gov.ua/ua/45-navchalno-naukoviy-institut-informaciynoi-bezpeki-struktura>
18. Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф. (Київ, 26 березня 2021 р.). Київ : НА СБУ, 2021. 346 с.
19. Науково-дослідний центр. URL: <http://nangu.edu.ua/about/naukovo-doslidnij-centr>

Ільїн В. В.,
*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри економічної теорії макро- та мікроекономіки
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
чл.-кор.НАП України*

Ільїна А. А.,
*доктор філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та культурології
Київського національного університету технологій та дизайну*

УКРАЇНСЬКА НАУКА В ЕПОХУ ПОСТНЕОКЛАСИКИ: ШЛЯХ ДО СУЧАСНОСТІ

Відбудова України після війни – завдання, покладене на все суспільство. Чи не найважливіша роль у його виконанні залежить від вітчизняної науки. Але що вона повинна враховувати, щоб бути відповідною запитам національної відбудови?

Розвиток наукового знання сьогодні здійснюється в період, який називають епохою постнекласичної науки. Її сутність і час виникнення визначають по-різному. Одні дослідники вбачають у ній новий етап у науковому пізнанні, пов'язуючи з нею нову картину світу і принципи нової раціональності. Інші вважають її сучасним етапом, завершуючим некласичну епоху. При всіх суперечностях філософи, методологи і логіки згодні з тим, що сучасний етап в розвитку наукового знання характеризується рядом особливостей, які відрізняють його і від класичної, і від некласичної науки:

- наука засновується на принципах нової раціональності – принципах нестабільності, нерівноважності, становлення;
- неусталеність, еволюція і флуктуації постають фундаментальними характеристиками природних і соціальних процесів;
- перетворення незворотності часу в домінанту наукових досліджень, що передбачає розуміння науки як:
  - джерела порядку, системної складності і самоорганізації;
  - нелінійності динаміки складних, здатних до самоорганізації систем;
  - переходу до дослідження відкритих, нерівноважних, складних систем, які володіють здатністю самоорганізації і еволюції;
  - фіксації різних сценаріїв еволюції від квазіперіодичних режимів до ситуації у випадковому середовищі, де виникають феномени безпорядку і стрибкоподібного переходу до впорядкованого руху, що супроводжується кооперативним ефектом;
  - виникнення в складних системах когерентного руху, що приводить до руху від хаосу до порядку і до створення нових структур;

– наявності біфуркацій, тобто точок перебудови системи, де той чи інший параметр системи перевершує критичне значення, де фіксується множина можливих шляхів еволюції і здійснюється вибір траєкторій еволюції системи, який опосередковується флуктуаційними змінами, що обумовлює відмову від визначеності майбутніх станів природних і соціальних процесів. [1, с. 36–37]

Вперше питання про самоорганізацію було поставлено кібернетикою, яка широко використовувала пізнавальну модель самоорганізації. Однак в кібернетиці, яка звернула увагу на важливість зворотнього (нелінійного) зв'язку в доцільній поведінці та управлінні і успішно застосовувалася в моделюванні нейронних мереж і ряду біологічних процесів, самоорганізація мислилась як самовідтворення, як саморегуляція, як зміна стану у відповідь на зовнішні впливи. Лише формування синергетики і теорії дисипативних (когерентних) структур дозволило побудувати моделі самоорганізації, в яких не тільки враховувались би порушення принципу суперпозиції, але і проявилися ті сильні ефекти, які неспівмірні із зовнішнім впливом і які обумовлені спрямованою флуктуацією одного з факторів. [1, с. 37–38]

Завдяки синергетиці в центр науки було поставлено дослідження незворотніх процесів, незворотніх змін, що характеризують і природу, і суспільство, і людську культуру. «Парменідівський» образ світу і науки, в якому акцент робився на інваріантних, усталених структурах і вбачалося в процесах щось похідне і вторинне, змінився іншим способом мислення – «гераклітівським» образом світу і науки, який виходить з моделей неусталеності і зміни. Виникають нові уявлення про творчість людини, про сутність і процедури науки. Творчість людини тепер розуміється як продовження і розширення креативності природи, яка формує в ході еволюції нові морфологічні структури.

Насамперед посилюється технологічна складова всіх форм знання. У складі і змісті наукового знання збільшується питома вага технічної і технологічної складових, що радикально трансформують сам образ науки, перетворюючи її у складну сукупність дискурсивних практик різного рангу. Ця стратегія знаходить свій вираз у висуненні на перший план методологічної перспективи у філософських концепціях науки. Причому сама методологія науки мислиться як трактовка науки, переведена в операціональний і праксеологічний план: наукове знання інтерпретується під діяльним кутом зору, в перспективі осмислення не тільки наявних методів і процедур, але і їх конструктивної ролі у складі сучасного і майбутнього знання.

Поряд з цим соціальне знання почало трактуватися як момент соціальних змін, момент, внутрішньо їм властивий, що виникає в процесі, і несе на собі відбиток і їх спрямованості, і їх об'єму, і їх наслідків. Спеціальні питання про

міри коригування соціальних дій в залежності від соціальних умов і міри їх усвідомлення, стали предметом соціальної інженерії. Відбувається не тільки подальша диференціація соціального знання, воно все більше і більше відокремлюється від гуманітарного знання, в якому посилюється антропологічна перспектива в інтеграції різних областей дослідження – від культурології до мистецтвознавства, від педагогіки до літературознавства.

В постнекласичній науці все більшу вагу набуває сценарне мислення, яке передбачає фіксацію багатоваріативних шляхів еволюції та нелінійної динаміки складних систем при певному значенні індикаторів та їх поєднання, проходження точки біфуркації і необхідності вибору оптимального і найбільш належного для тих чи інших цілей шляху еволюції. Прогноз майбутнього стану системи виявляється ймовірнісним. Крім того, сценарне мислення включає в себе ряд модальних моментів: вичислення можливих наслідків у відповідності з модальною логікою («якщо... то»), вибір, рішення про цей вибір, відповідальність за прийнятий вибір, роль випадковості та непередбачуваних подій в еволюції відкритих систем, ефект впливу прогнозу на здійснення тих чи інших можливостей системи тощо. [2, с. 171] Побудова дослідницьких сценаріїв, фіксуючи можливі короткотермінові і довготермінові зміни, передбачає широке використання статистичних методів оцінки, постійний аналіз ситуації і динамічність оцінки, яка дозволяє приймати та змінювати рішення, забезпечувати максимальну вибірковість рішень. У створенні дослідницьких, технічних, екологічних проєктів велику роль відіграє експертиза різного рівня – від аналізу стану справ, фіксації слабких місць і недоліків проєкту на попередній стадії до оцінки експлуатаційних якостей і потенціалу можливостей запропонованого проєкту.

В наукових дослідженнях зростає «вага» проєктивної складової. Науково-дослідницькі проєкти передбачають планування проєкту по рокам, включаючи такі дії, як визначення пріоритетних проблем дослідження, виявлення відповідних наукових дисциплін, спеціалісти яких повинні прийняти участь в проєкті, узагальнення наявної інформації, розробка програми дослідження, створення та зміцнення інфраструктури, збір даних, підготовка кадрів, обмін інформацією та розподіл обов'язків в рамках проєкту, екстраполяція даних з метою управління, планування і т.д. Звичайно, і діяльність, і етапи науково-дослідницького проєкту обумовлені тим, який рівень проєкту, чи є він регіональним, загальнонаціональним або міжнародним, які зміни він повинен фіксувати – короткотермінові або довготермінові. А також, які дослідження будуть кооперовані в ньому. Національні проєкти, зосереджуючи зусилля учених різних спеціальностей всередині країни, зіштовхуються з інтересами окремих груп, з рядом лімітуючих факторів – від людських ресурсів до

відношення місцевої адміністрації.

В науковому знанні відбувається постійний рефлексивний перегляд символічних концептуалізацій, наявних дискурсивних практик, їх корегування і трансформація комунікативних технологій, розширення форм комунікацій і підвищення їх інтенсивності.

Таким чином, тільки при умові включення накреслених теоретичних і методологічних вимог в свій процес дозволить українській науці бути реальним фактором успішної відбудови. На цій основі Україна і може стати гідним членом західної цивілізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ільїн В.В. Перспективи творчості в спонтанності освітнього процесу / Синергетика і творчість: монографія. – К.: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2014. – С. 33-65
2. Ліпін М.В. Креативні виміри «порядку» і «хаосу» в параметрах культури. / Синергетика і творчість: монографія. – К.: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2014. – С. 167-194.

Кармазіна М. С.,

*доктор політичних наук, професор,
головний науковий співробітник*

*Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України
karmm@ukr.net*

ПОСТАСІ ЄВРОПИ (ДО ЯКОЇ МИ ПРАГНЕМО): АНАЛІЗ РЕФЛЕКСІЙ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ УПРОДОВЖ 445 ДНІВ ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ (24 ЛЮТОГО 2022 Р. – 14 ТРАВНЯ 2023 Р.)

У статті обґрунтовується думка, що зближенню України з європейськими державами сприяла героїчна боротьба нації за права і норми, сконцентровані у понятті «європейські цінності». Як і усвідомлення самими європейцями (і, зокрема, політичними елітами провідних держав Європи) ідеї Президента України Володимира Зеленського щодо того, що без України повноцінність Європи буде під загрозою. Утім, європеїзація українців набула і негативного значення – як наслідок виштовхування державою-агресоркою українців зі своїх земель в глиб європейського континенту (насильницька європеїзація).

На основі аналізу понад 675 текстів виступів, звернень, промов лідера української нації, виголошених упродовж 445 днів війни (з 24 лютого 2022 р. до 23 лютого 2023 р.), які стали джерельно-документальною базою цього дослідження, було виокремлено та охарактеризовано три мінливі (впродовж року)

іпостасі Європи: «Напередодні: Європа розслаблена», «Європа: від фрустрації через довге опритомнення до спротиву рашизму» і, зрештою – «Про Україну устами Олафа Шольца: «Україна – це Європа!».

Ключові слова: президент України, російсько-українська війна, Європа, «наси́льницька європеїзація».

The article draws attention to the fact that the rapprochement of Ukraine with European states was facilitated by the nation's heroic struggle for rights and norms, concentrated in the concept of "European values". As well as the realization by the Europeans themselves (and, in particular, the political elites of the leading states of Europe) of the idea of the President of Ukraine, Volodymyr Zelensky, that without Ukraine, the completeness of Europe will be at risk. However, the Europeanization of Ukrainians also acquired a negative meaning as a result of the aggressor state pushing Ukrainians out of their lands into the depths of the European continent (violent Europeanization).

Based on the analysis of more than 675 texts of speeches, appeals, speeches of the leader of the Ukrainian nation, delivered during the 445 days of the war (from February 24, 2022 to February 23, 2023), which became the source and documentary base of this study, three changing (during the year) hypostases of Europe were singled out: "On the eve: Europe is relaxed", "Europe: from frustration due to a long awakening to resistance to rashism" and, finally – "On Ukraine through the mouth of Olaf Scholz: "Ukraine is Europe!".

Keywords: president of Ukraine, Russian-Ukrainian war, Europe, violent Europeanization.

Рефлектуючи над сьогоденням України, усвідомлюю, що в умовах повномасштабної військової агресії так званої Російської Федерації проти нашої держави у процесі європеїзації окреслилися щонайменше три грані. Суть першої розкриває українська героїчна боротьба з ворогом за свої європейські цінності та інтереси. Друга грань пов'язана із виштовхуванням рашистами українських мас у глиб європейського континенту, тобто неочікувана насильницька європеїзація українців (це та грань, яка у подальшому вимагатиме ґрунтового аналізу, хоча б тому, що нам буде потрібен людський ресурс для розбудови нашого українського майбутнього). Третя грань процесу пов'язана зі зміною політики самої Європи щодо націй, які вона мала звичку (впродовж століть!) не брати до уваги: нинішня Європа все більше відкривається для нас, визнаючи українців європейцями, виявляючи емпатію та надаючи нам підтримку у боротьбі з ворогом. І це – переломний момент у взаємовідносинах з Європою, у геополітиці Європи. Це, безумовно, нинішні і грядущі можливості для України, у тому числі – для української науки та освіти.

Думаю, не помилюся, якщо скажу, що найбільш компетентною,

інформованою персоною щодо стану сучасної Європи є Президент України Володимир Зеленський. 676 текстів президентських виступів, промов, заяв, що були виголошені за 445 днів (з 24 лютого минулого року до 14 травня поточного) та оприлюднені Офіційним інтернет-представництвом Президента України – <https://www.president.gov.ua/> – у мережі Інтернет, і стали джерельно-документальною базою мого дослідження.

Утім, не лише той факт, що Президент нині є найбільш інформованим політиком, зумовив мій дослідницький інтерес до його виступів, але й те, що Президент – персона, яка, як свідчать соціологічні опитування, викликає найбільшу персональну довіру з боку суспільства: якщо у 2021 р. (за даними соціологічної служби Центру Разумкова) йому довіряли 36% населення України, то за підсумками 2022 р. ця цифра зросла до 77 % [1]. Тому саме його бачення Європи, його кут зору на силу і слабкість європейців, я переконана, заслуговують на ретельний і досить скрупульозний аналіз, оскільки в них – досвід і уроки війни, які ми маємо винести і почати аналізувати уже сьогодні. Ті уроки, які згодом з нашого лихоліття винесуть і майбутні покоління. І не лише українців, але й інших європейців, як і всіх тих, хто є частиною вільного світу.

А тепер, власне, про мінливі іпостасі Європи, щоб розуміти багатолікість Європи, розуміти тих, з ким ми маємо справу.

Тож, перша з них чітко окреслилася напередодні вторгнення – «Європа розслаблена». У перші роки ХХІ століття Європа постала як розділений континент. Своєрідні лінії розломів чітко окреслилися і у Європейському Союзі. Європейці поступово забували уроки Другої світової та «холодної» воєн. У них (як ми могли неодноразово переконатися за останні трохи більше, ніж два десятиліття) почали формуватися нові (погані) звички: у серпні 2008 р. Європа мляво спостерігала за російською агресією (під гаслом «примушування до миру») проти Грузії; у 2014 – початок війни вже ближче до своїх кордонів – в Україні і, зокрема, окупацію українського Криму, створення фальшивих «ЛНР» і «ДНР». Маститі європейські політики-сиборити не гидували розпивати з Путіним у Криму крадений «Херес де-ла-Фронтера» кінця ХVІІІ ст., як це робив (у 2016 р.) чотириразовий Прем'єр-міністр Італії С. Берлусконі [2]. Утім, пригадаймо, Берлусконі не був першим: у Крим красти крадене злітали й інші європейські «зłodії-сиборити», які були своєрідними попередниками Берлусконі: так, у 2015 р. на український півострів по-своєму вторглися десять французьких депутатів з партії «Союз за народний рух» під керівництвом Тьєрі Маріані. Того ж року Крим, ігноруючи Україну, відвідав і мер грецького Коринфа Александрос Пневматікос. У лютому 2016 р. – делегація грецьких бізнесменів на чолі з мером міста Александруполіс, а навесні 2016 р. – група підприємливих осіб із вищезгаданого Коринфа. До окупованого Криму

приїздили депутати Європейського парламенту – німець Маркус Претцель і чех Яромир Кохлічек (взяли участь у Ялтинському економічному форумі у російському форматі), парламентарі з Австрійської республіки – Аксель Кассегер і Барбара Розенкранц; представники регіонального урядування з Італії Стефано Вальдегамбері [2]. Цей, виокремлю його як перший, екстремістсько-маргінальний сегмент Європи, не просто грабував наші кримські винні погребі, але більше – так чи інакше сприяв легітимізації путінського режиму на Кримському півострові.

Другий своєрідний вид європейців, які оприсутнилися і виразно заговорили на континенті, це – *Ruslandversteher* та *Putinversteher* – розуміючі Росію та розуміючі Путіна, які, починаючи, щонайменше, з 2014 р., стали своєрідним уособленням «колективного європейського путіна», Путіна, який дорвався до континенту, присмоктався до Європи за допомогою підготованих шрьодерів, меркелів, саркозі.

На тлі тандему сиборитів і розумістів впевнено виглядали елітні європейські прокрастинатори. Цей, третій, сегмент європейців не непокоїла зміна міжнародного порядку, як і трансформація сфери європейської безпеки. Цей сегмент вищих прошарків політичної еліти (скоріш за все – корумпованої російськими грішми чи отруєної високим градусом російської пропаганди в Європі) неквапно мімікрував, час від часу висловлюючи «стурбованість» чи «занепокоєння», чи ж «глибоке занепокоєння» з приводу війни в Україні, що з 2014 р. набирала обертів... І та, така разюче відсторонена, словесна турбота, здається, на довго «застрягла» у наших вухах і на сторінках політичної історії...

Четверті в Європі (назвімо їх швейцарським підвидом європейців) хизувалися на всі боки своїм «блискучим досвідом нейтральності». П'яті – припускали фінляндизацію України, що передбачала (як свідчить досвід самої Фінляндії) не лише нейтральність, але й особливі стосунки з Росією як модернізованою імперією, та головне те, що наслідком фінляндизації була втрата частини територій на користь останньої у наслідок її агресії. Шості (ті, які мало схожі на прихильників демократії) пропонували українцям та, відповідно, Українській державі фальшиві проекти у межах так званої «формули Штайнмаєра».

Можна твердити, що саме така суть політичної еліти Європи, такий контекст перших десятиліть ХХІ століття підвів Володимира Зеленського до невтішних висновків, оприлюднених за кілька днів до повномасштабного вторгнення рашистів в Україну у виступі на 58-й Мюнхенській конференції з питань безпеки [3]: по-перше, Президент зауважив нещирість (а, отже, і підступність) як виразну ознаку міждержавних взаємин напередодні розв'язання путінською Росією війни в Європі: «Україна хоче миру. Європа хоче миру. Світ каже, що не хоче воювати,

а Росія – що не хоче нападати. Хтось із нас бреше. Це ще не аксіома, але вже не гіпотеза»; по-друге, український лідер прямо вказав на причинно-наслідкові зв'язки, що вплинули на зміну правил безпеки у Європі, як і акцентував постання нових викликів перед світовою спільнотою: «Правила, про які світ домовився десятки років тому, більше не працюють. Не встигають за новими загрозами... Архітектура безпеки у Європі та світі майже зруйнована»; зрештою, по-третє, Президент В. Зеленський зауважив ще одну особливість, яка стосувалася виключного становища Української держави в Європі: «...Україна... вісім років стримує одну з найбільших армій світу. ...Ми готові шукати ключ до закінчення війни в усіх можливих форматах і майданчиках...».

Утім, знайти цей «ключ» не вдалося не в останню чергу тому, що рашизм не сприймався багатьма в Європі як реальна загроза, як виклик, як джерело абсолютного зла. Аналізуючи ситуацію, В. Зеленський згодом зазначав, що «багато років політика європейських держав – не всіх, але тих, хто має найбільший вплив, – будувалася на принципі обережності щодо російських амбіцій і діалогу з Росією попри все. Це стало політичними добривами для зухвалості російського імперіалізму. Для впевненості теперішнього господаря Кремля, що європейці нібито слабкі. І що ракетний спадок радянської влади нібито переважає міжнародне право, демократію, стратегічну мету об'єднати Європу» [4].

За таких обставин армія любителя символів і аналогій, Путіна, 24 лютого 2022 р., (нагадаю – якраз у «день народження» у мюнхенській пивній «Хофбройхаус» німецьких наці – Націонал-соціалістичної Робітничої партії Німеччини) розпочала повномасштабне вторгнення в Україну. Її солдати отримали наказ, що був, як писала New York Times [5], вкрай «простим і ... оптимістичним: слідуйте за транспортним засобом попереду та дістаньтеся до Києва упродовж 18 годин».

24 лютого представники європейських еліт, ніби на перегонах, розпочали робити ставки щодо того, скільки ж протримаються українці під навалюю зухвалої орди зі Сходу: 48 годин (як стверджували лідери ФРН [6])? Тиждень? 10 днів? Азарт і пастки власних прогнозів зумовили те, що, як згодом пригадував український Президент, сильні світу цього лише «співчували. Багато хто радив полишити країну. Радили фактично здатися тиранії» [7].

...Твердження Паскаля Брюкнера про Європу, в якій панує «тиранія каяття» [8] (через страждання принесені в минулому, з-поміж інших – і Східній Європі), раптом обернулися чи то на явне перебільшення, чи ж на просту олжу... Олжу, кинуту в наші обличчя...

Можна сказати, скориставшись термінами Шопенгауера, що воля і уява Європи не передбачала подальшого функціонування українців як політично

незалежної нації. Ми, наша держава як політичний суб'єкт на європейському континенті не становили цінностей для політичних еліт держав Європи: вони демонстрували явну недовіру до слів нашого Президента, про те, що «Якщо ви, шановні європейські лідери, шановні світові лідери, лідери вільного світу, нам сьогодні потужно не допоможете, то завтра війна постукає у ваші двері» [9].

Особливістю думання європейської еліти було й те, що наша земля сприймалася як «совєцький спадок», про що свідчить аналіз різноманітних стратегій (у т.ч. геополітичних), випродукованих на Заході до 2022 р.: вони відносили Україну до «так званого регіону “Євразія”», тих 12 країн, які залишилися на постсовєцькій території [10].

Про ставлення Європи до російської агресії по-своєму говорили і Президентіві оцінки майже кожного з днів і місяців: 24 і 25 лютого минулого року були позначені В. Зеленським як дні самотності України у війні з ворогом [11]; 26 лютого – як «сміливий день» [12]; 27 лютого Європа і світ почули з вуст Президента України слова, які розкривали суть дій російської армії в Україні – терор і геноцид [13]. І ті дні стали своєрідним тригером для «дозрівання» багатьох європейців, до розуміння трагедії – нової, третьої, смерті Європи (після перших двох у XX столітті, зумовлених Першою та Другою світовими війнами), її поступового умертвіння варварами XXI ст.

Щодо другої іпостасі Європи, то вона з неабиякими труднощами, поволі проступала крізь європейські політичні «сутінки» впродовж першого року війни: Європа долала шлях від несподіваної фрустрації через довге опритомнення до, зрештою, спротиву рашизму. За це уповільнене «опритомнення» ми заплатили стертими з лиця української землі містами і селами, втратою наших найкращих українців, смертями наших діток і багато чим ще. Але вже 26–27 лютого Президент вперше заявив про формування антивоєнної коаліції, висловивши слова подяки лідерам держав світу. І ми пам'ятаємо, хто з цих лідерів був першим: Президенти Джо Байден, Анджей Дуда, Марк Рютте, Прем'єр-міністр Великобританії Борис Джонсон, 13-а президентка Європейської комісії Урсула фон дер Ляєн (тендітна, але така інтелектуально потужна жінка, мама семи діток, яка у свій спосіб стала на захист наших чоловіків, синів, наших дітей).

Однак, у той самий час В. Зеленський акцентував стриманість позицій, приміром, ФРН і Угорщини, у питаннях підтримки України (ніби в їх історії не було Берліна–1953 і Будапешта–1956). 28 лютого Президент, відзначає, що минає «п'ята доба повномасштабної війни Росії проти народу України» і «ми пережили за цей час стільки, скільки іншим народам може не випасти й за десятки років» [14]. За п'ять днів ми просто розчинили повітрі міф і про «другу армію світу», і про нібито нездатність українців до оборони самих себе, до захисту своєї Вітчизни. Але не всі європейські лідери і, відповідно, очолювані

ними нації відразу розгледіли у діях авторитарного російського правителя безпосередню загрозу для своїх країн: долаючи наслідки фрустрації, Європа у різних темпоритах підключалася до антивоєнної коаліції.

В. Зеленський доклав неймовірних зусиль, щоб прискорити процеси думання у Європі, пришвидшити реакції європейської еліти на російську агресію. «Турборежим» від Зеленського (ми це побачили і почули!) зрушив з «мертвої точки» не тільки нашу Верховну Раду: силу духу Зеленського відчула і Європа, і багато хто в світі, адже, наголошу, за перший рік війни наш лідер, за моїми підрахунками, виступив (переважно – в онлайн-режимі) 47 разів у парламентах європейських країн; 61 раз – на міжнародних зібраннях політико-економічної, безпекової еліти; зрештою – 66 виступів відбулися перед аудиторіями студентів зарубіжних вузів, журналістами, кінематографістами, літераторами, організаторами виставок, що є аргументом на користь твердження про те, що нас, українців, світ почув лише тому, що наш лідер зміг бути почутим сильними світу цього.

«Турборежим» В. Зеленського і його прямота призводили до роздратування у деяких представників європейської еліти. Комусь не подобалася його перепалка з Макроном (коли Президент Франції Макрон переймався збереженням обличчя Путіна [15], В. Зеленський парировав: «Той, хто хоче зберегти обличчя, не вчиняє тисячі воєнних злочинів і злочинів проти людяності. Не влаштовує масових страт мирного населення. Не надягає мирним жителям наручники, не ставить їх на коліна і не вбиває пострілом у потилицю. Не гвалтує жінок на очах у їхніх дітей і дітей – на очах у їхніх матерів. ... не захоплює атомні станції... не привозить із собою мобільні крематорії» [16] для утилізації не лише «безіменних» – без солдатських жетонів, що свідомо не були видані – тіл російських підданих, але й для «замітання слідів» винищення цивільних українських громадян, які чинили спротив ворогу). Хтось шаленів не лише від прямої, але й вимогливості Президента України. Так, промовляючи до німецького Бундестагу (у березні 2022 р.), Зеленський наголошував, що «за три тижні війни за наше життя, за нашу свободу ми переконались у тому, що ... ви – ніби знову за стіною. Так, не Берлінською. Але посеред Європи. Між свободою і неволею. І стіна ця міцнішає з кожною бомбою, яка падає на нашу землю... З кожним рішенням, яке не ухвалюється заради миру. ...Канцлере Шольц! Зруйнують цю стіну. ... Підтримайте нас!» [17].

З вуст В. Зеленського звучала потужна критика не лише європейських лідерів, але й ООН (як малоспроможного «зібрання 193») і Ради Безпеки як її структурного підрозділу лунала вона й на адресу Міжнародного Комітету Червоного Хреста, ОБСЄ, МАГАТЕ, Amnesty International та ін. Президент України акцентував їхню аморальну вибірковість, подвійні стандарти, відверту

підтримку агресора чи байдужість до українців як жертв війни та зауважував, що «цінності... для декого... померли» [18], а за них варто боротися і відстоювати. Зрештою, український Президент з відразою зауважував, що йому «просто огидно, коли колишні лідери вагомих держав із європейськими цінностями працюють на Росію, яка воює проти цих цінностей» [19].

Критикуючи (у березні 2022 р.) саміт НАТО, Президент характеризував його як «слабкий саміт. Розгублений саміт. Саміт, на якому видно, що не всі вважають боротьбу за свободу для Європи метою номер один», і з гіркотою зауважував, що «усе, на що спромігся Альянс на сьогодні, це провести через систему своїх закупівель 50 тон дизпального для України. Мабуть, для того, щоб ми могли спалити Будапештський меморандум. Щоб краще горіло. .... Від нас ви не зможете відкупитися літрами пального за літри нашої крові. Пролитої за нашу спільну Європу. За нашу спільну свободу» [18].

Президент викривав «спонсорів війни»: представників харчової промисловості (компанію Nestle, Ашан. Ви ще купуєте їхню продукцію, спонсоруючи війну проти самих себе? Негайно припиняйте, шановні!), критикував Raiffeisen-банк) фармацевтичні компанії (Bayer, Sanofi, Johnson & Johnson), згадував Samsung та LG, компанію «Рено», які не помічали рік нашої крові, ставлячи власну успішну бухгалтерію вище наших життів.

В. Зеленський переконував європейців, що їхнім містам не варто бути «курортом для російських вбивць» [20], Європою-бутиком, Європою-рестораном для туристів-рашистів; закликав закривати порти для суден країни-агресорки, ліквідувати привілеї для росіян у вигляді «золотих паспортів» і подвійного громадянства, долати залежність Європи від російських вуглеводнів, як і звільнитися від імперської російської пропаганди.

Попри певне несприйняття низкою вразливих європейських персон нашого Президента, його натиску і «турборежиму», заданого Європі, результати давалися взнаки: уже за кілька днів після початку повномасштабної війни Президент звітував нації, пригадаймо, про підписання заявки на членство України у Європейському Союзі. Вагомим свідченням підтримки України стало 9 зібрань (впродовж року війни) та, відповідно, прийняті на них рішення щодо підтримки України міністрів оборони у форматі «Ромштайн». Зрештою, наприкінці минулого року стало відомо, що у 2022 р. Європейський Союз виявився лідером із надання допомоги Україні: сума підтримки нашої країні державами та інститутами ЄС, наблизилася до 60 млрд. [21]. Крім того – за перший рік війни було ухвалено 9 санкційних пакетів щодо РФ.

Підтримка України виявилася і в тому, що Ірландія, Молдова, Німеччина, Румунія, Чехія, як і Європейський Союз у цілому, у 2022 р. та Бельгія, Болгарія, Ісландія – у перші місяці 2023 р. визнали сталінський Голодомор геноцидом

українського народу, тим самим долучившись до близько півтора десятка держав світу, які зробили це, починаючи з 1993 р. Вочевидь під тиском війни і, звісно, Зеленського рішучість еліти європейських держав зросла досить відчутно, і нарешті, ми побачили третю іпостась Європи, яка оприсутнилася, заявивши устами Олафа Шольца, що таки-так: «Україна – це Європа!» [22]. А три дні тому, після візиту нашого Президента до ФРН, ми нарешті почули від німецького канцлера про те, що німці підтримують Україну «фінансово, політично, у військовій сфері. Ми будемо продовжувати підтримувати вас так довго, скільки буде потрібно» [23], – запевнив Шольц. Таким чином, навіть Німеччина, обдумавши (з німецькою педантичністю!) впродовж року тезу В. Зеленського, що без нас, без України повноцінність Європи викликати неможливо, погодилася з нею. Президент вміє переконувати. Як переконливими для Європи і світу стали наші Збройні Сили, наші політична і військова еліта, ми з вами. Тож, докладаймо зусиль і не даймо Європі відректися від своєї нинішньої іпостасі, ігноруючи наш біль і наш гнів. Європа має відповідати позитивному змісту, що акумулюється у понятті «європейські цінності». Це, якщо хочете, – наше політичне завдання, передумова для нашого відновлення і подальшого розвитку держави, суспільства, науки і освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. В Україні зросла довіра до Президента. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3659079-v-ukraini-zrosla-dovira-do-prezidenta.html>
2. Маргінали чи майбутні лідери: хто підтримує Путіна в Європі? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27715898.html>
3. Виступ Президента України на 58-й Мюнхенській конференції з питань безпеки. 19 лютого 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-58-j-myunhenskij-konferenciyi-72997>
4. Ми можемо відновити мир на всій території України, але для цього маємо бути разом – виступ Володимира Зеленського під час онлайн-зустрічі зі студентською молоддю Німеччини. 17 січня 2023 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/mi-mozhemo-vidnoviti-mir-na-vsij-teritoriyi-ukrayini-ale-dly-80425>
5. Schwirts Michael, Troyanovski Anton, Al-Hlou Yousur, Froliak Masha, Entous Adam, Gibons-Neff Thomas. Putin's war. URL: <https://www.nytimes.com/interactive/2022/12/16/world/europe/russia-putin-war-failures-ukraine.html>
6. Міністр фінансів ФРН заявляв, що Росія захопить Україну за кілька годин, – посол. URL: https://lb.ua/news/2022/03/29/511492_ministr_finansiv_nimechchini_zayavlyav.html
7. За 50 днів цієї війни Україна стала героєм для всього вільного світу – звернення Президента Володимира Зеленського. 14 квітня 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/za-50-dniv-ciyei-vijni-ukrayina-stala-geroyem-dlya-vsogo-vi-74329>
8. Брюкнер Паскаль. Тиранія каяття: есе про західний мазохізм. Київ: «Темпора». 2013. 205 с.

9. Звернення Президента України. 24 лютого 2022 року. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=AMjfwA4GHoo>
10. Відносили нас до “Євразії”: Данілов розкрив “неприємну річ” у стратегіях низки країн щодо України. URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/556050-vidnosili-nas-do-yevraziji-danilov-rozkriv-nepriyemnu-rich-u-strategiyah-ryadu-krajin-po-ukrayini>
11. Звернення Президента на другий ранок масштабної війни. 25 лютого 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-na-drugij-ranok-masshtabnoyi-vijni-73153>; Звернення Президента України. 25 лютого 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-ukrayini-73165>
12. Звернення Президента України ввечері другого дня масштабної війни. 26 лютого 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-ukrayini-vvecheri-drugogo-dnya-masshta-73189>; Ми вистояли: звернення Президента України у третій день війни. 26 лютого 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/mi-vistoyali-zvernennya-prezidenta-ukrayini-u-tretij-den-vij-73197>
13. Звернення Президента України до громадян у четвертий день війни. 27 лютого 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-ukrayini-do-gromadyan-u-chetvertij-den-73221>
14. Стоїмо міцно: звернення Президента України. 28 лютого 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/stoyimo-micno-zvernennya-prezidenta-ukrayini-73241>
15. Макрон хотів зберегти обличчя Путіну і пропонував поступитись суверенітетом України – Зеленський. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelenskyu-makron-postupky-suverenitet/31848013.html>
16. Світ має зробити вибір: припинення звірств Росії або чергові вибухи російських бомб – звернення Президента України до студентів і викладачів вишів Австралії. 3 серпня 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/svit-maye-zrobiti-vibir-pripinennya-zvirstv-rosiyi-abo-chergov-76849>
17. Промова Президента України Володимира Зеленського у Бундестазі. 17 березня 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/promova-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-u-bundesta-73621>
18. Ми продовжуємо боротися, ми захистимо нашу державу і звільнимо нашу землю завдяки нашим героям – звернення Президента України. 4 березня 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/mi-prodovzhuyemo-borotися-mi-zahistimo-nashu-derzhavu-i-zvi-73357>
19. Промова Президента України Володимира Зеленського в Палаті депутатів Італії. 22 березня 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/promova-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-v-palati-d-73733>
20. Крихкість свободи можна захистити лише спільними діями, має бути ефективна архітектура глобальної безпеки – звернення Президента України. 3 серпня 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/krihkist-svobodi-mozhna-zahistiti-lishe-spilnimi-diyami-maye-76869>
21. Що вже зробив для України її головний помічник – ЄС. URL: <https://www.dw.com/uk/so-vze-zrobiv-dla-ukraini-ii-golovnij-pomicnik-es/a-64587965>

22. Україна – це Європа! – Шольц заговорив українською! URL:
<https://www.youtube.com/watch?v=nrftXV8tQa4>
23. Німеччина підтримуватиме Україну стільки, скільки необхідно – Шольц. URL:
<https://interfax.com.ua/news/general/910059.html>

Ковальова О. А.,
*Кандидат психологічних наук,
завідувач відділу
проєктування розвитку обдарованості
Інституту обдарованої дитини НАПН України,
koksana400@gmail.com*

ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНОСТІ: ВІД ЦІННОСТЕЙ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ

Анотація: у тезах розкривається питання особливостей європейської політики, базованої на європейських цінностях, щодо розвитку та підтримки високообдарованих осіб та її результатів.

Ключові слова: обдарованість, талант, цінності, європейська політика.

Європейська політика розвитку обдарованості ґрунтується, на нашу думку, на тих соціальних цінностях, які століттями формувались у Європі завдяки історичним подіям, соціальним змінам, культурним особливостям, процесам глобалізації та інтеграції. Європейські цінності задекларовані у численних документах, прийнятих в останні десятиріччя різними європейськими інституціями. Згадаємо деякі з найвідоміших документів, які відображають значення демократії, прав людини, соціальної справедливості, економічного процвітання та культурної різноманітності для європейського суспільства:

1.Хартія Основних Прав Європейського Союзу [1] – це документ, який був підготовлений у 2000-ому році (набув чинності тільки у 2009-ому році) і містить перелік основних прав та свобод, які є невід'ємними складовими європейських цінностей.

2.Європейська конвенція з прав людини [2] – це документ, який був прийнятий Радою Європи ще у 1950 році, але в останні роки зазнав деяких поправок. Він визначає основні права та свободи людини, які є важливими складовими європейських цінностей, такі як свобода вираження, свобода думки та сумління, право на справедливий судовий процес тощо.

3.Стратегія «Європа 2020» [3] – це стратегія, яка була прийнята Європейською Комісією у 2010 році. Вона визначає основні цілі Європейського Союзу щодо забезпечення сталого розвитку, зміцнення конкурентоспроможності та створення

робочих місць, що відображає важливість економічних, соціальних та екологічних цінностей для Європейського Союзу.

Європейські цінності мали безпосередній вплив на політику розвитку обдарованості в Європі. Це, насамперед, такі цінності як: 1) принцип рівних прав і можливостей, який є невід'ємною складовою соціальної справедливості та сприяє розвитку громадянського суспільства; 2) свобода слова та думки, яка є важливою складовою демократичного суспільства та сприяє розвитку критичного мислення, обміну ідеями та наукових досліджень; 3) толерантність до різноманітності та повага до інших культур та національностей, які стали основою для поваги до кожної людини, що може відрізнятися від загалу за будь-якою ознакою, та визнання різних культурних і національних традицій; 4) екологічна свідомість та відповідальність, які сприяють збереженню природних ресурсів та боротьбі зі зміною клімату.

Політика розвитку обдарованості у Європі має на меті забезпечення рівних прав для всіх дітей та молоді незалежно від їхнього походження, статі, соціального статусу та інших факторів. Це відображає європейську цінність рівності, яка визнає, що кожна людина повинна мати рівні можливості для досягнення свого потенціалу.

Цінність свободи слова та думки сприяє розвитку креативності та інновацій, що є важливими для розвитку суспільства в цілому. Завдяки свободі слова та думки, обдаровані учні можуть здійснювати дослідження та займатися інноваційною діяльністю у різних сферах, включаючи науку, технології, мистецтво та громадянську діяльність. Це сприяє формуванню нових ідей та ініціатив, які можуть мати великий вплив на розвиток суспільства. Тому, забезпечення свободи слова та думки є важливим завданням для розвитку обдарованої молоді та інноваційної діяльності в Європі. Вона допомагає вчителям, дослідникам та учням створювати інновації, що сприяє подальшій реалізації обдарованих особистостей. Однак, важливим аспектом є забезпечення свободи слова та думки у межах закону та відповідальності. Заборона на расистські та насильницькі висловлювання, а також на дискримінацію за ознаками, такими як стать, етнічна належність, чи релігія, є необхідними для забезпечення безпеки та дотримання прав людей.

Цінність толерантності забезпечує відкритість та повагу до різних культур, переконань та ідентичностей, що сприяє розвитку розмаїття та включеності у суспільстві. Оскільки обдарованість може проявлятися у будь-якій групі населення незалежно від їхньої культурної, етнічної чи соціальної приналежності, політика розвитку обдарованості має враховувати особливі потреби усіх учнів. Одним з прикладів впливу цінностей толерантності на політику розвитку обдарованості в Європі є створення програм для

спеціалізованої освіти. Ці програми спрямовані на підтримку та розвиток обдарованості серед учнів, які мають різні особливості та потреби. Вони дозволяють учням з різними етнічними, культурними, соціальними та пізнавальними характеристиками розвивати свій потенціал, залучатися до соціального життя та робити внесок у суспільство. Крім того, освітні програми для молоді зосереджені на міжнародній культурній обізнаності та зустрічі культури й освіти, щоб залучити молодь до ідей, пов'язаних із мистецтвом, культурним обміном, культурною дипломатією та культурним і соціальним підприємництвом.

Цінність екологічної свідомості та відповідальності стала надзвичайно важливою в Європі в останні роки. Європейська політика підтримки талантів також відображає її у своїх програмах. Зокрема, в рамках проектної діяльності освіти обдарованих учнів в Європі, дослідники та вчителі стали все більше звертати увагу на проблеми навколишнього середовища та працювати над розробкою нових технологій, які б допомогли зменшити вплив людини на навколишнє середовище. Також, в рамках програм розвитку обдарованості, з'явилися проекти, що спрямовані на використання інновацій циркулярної економіки та забезпечення сталого розвитку. Наприклад, створення нових матеріалів, які безпечно розкладаються, використання сонячних панелей та інших джерел енергії, що не забруднюють довкілля, стартапи у сфері сільського господарства з використанням штучного інтелекту тощо. Педагоги також працюють над розробкою нових методик навчання, які стимулюють екологічну свідомість та відповідальність. Це може включати в себе використання ігор, симуляцій та інших методів, що допомагають учням розуміти важливість екологічного підходу та сталого розвитку.

Початком сучасної історії вирішення проблеми обдарованості у Європі можна вважати затвердження на Парламентській асамблеї Євросоюзу у 1994 році «Рекомендацій (1248) щодо розвитку освіти обдарованих і талановитих дітей» [4]. У документі визначено важливі принципи, яких необхідно дотримуватися в освітній політиці та практиці роботи з обдарованими, талановитими і творчими дітьми й молоддю. Європейська спільнота цим кроком визнала особливі потреби високообдарованих дітей, для задоволення яких потрібно вживати спеціальних заходів. Зазначено, що жодна країна Європи не повинна втрачати таланти, які є капіталом і ресурсом об'єднання. Для цього потрібно: визнавати та поважати індивідуальні відмінності дітей та юнацтва; проводити фундаментальні та прикладні дослідження у сфері обдарованості; включати тематику щодо особливостей освіти обдарованих учнів у програми підвищення кваліфікації педагогів; поширювати знання щодо обдарованості серед усіх, хто займається дітьми; впроваджувати у освітній процес гнучкі освітні програми, сучасні

технології та інноваційні методи й форми навчання; шкільну освітню систему зробити гнучкою для забезпечення особливих потреб талановитих учнів тощо.

Результатами реалізації рекомендацій стали як спільні дослідження обдарованості та моніторингу роботи з обдарованими учнями, так і зрушення у окремих освітніх системах країн – членів Євросоюзу. Так, у 2006-му році проведено порівняльне дослідження 30-ти країн. Воно було зроблено для неформальної зустрічі міністрів освіти, яка відбулася під головуванням Австрії в Раді ЄС (16–17 березня 2006 р.). Метою стало вивчення основних заходів, запроваджених у європейських шкільних системах для виховання обдарованої та талановитої молоді, для наступного сприяння всім формам розвитку обдарованості в початковій та загальній середній освіті [5].

З 1995-го року в землі Нижня Саксонія (Німеччина) став діяти закон, що дозволяє використання прискорення в навчанні обдарованих учнів. Зараз це утверджене в шкільному законодавстві всіх інших земель цієї країни. Регулярними практиками стало раннє зарахування до початкової школи, прискорення, пропуски класів, відвідування класів з вищими оцінками, співпраця з університетами. У 2006 році у Австрії було дозволено ранній вступ до обов'язкової шкільної освіти. Шкільне законодавство визначає, що обдаровані діти можуть пропускати заняття, можуть бути звільнені від обов'язкової освіти, відвідувати заняття в університетах з 15 років. У Швеції, як і в Фінляндії, обов'язковим став індивідуалізований план розвитку кожної учениці / учня з максимальною адаптацією до різного досвіду дітей. Зафіксовано, що обдаровані / талановиті діти й молодь мають «особливі освітні потреби» чи «потребують особливої освіти» у законодавствах країн Бельгії, Данії, Мальті, Нідерландах, Іспанії, Болгарії, Угорщині. Розроблено спеціальні закони і програми для обдарованих учнів у країнах Австрії, Польщі, Іспанії, Болгарії, Угорщини та інших країнах Європи.

За стратегією «Європа 2020» у правилі 123 Регламенту відзначено, що: талант і творчість є основою інновацій та конкурентоспроможності кожної держави; кожен громадянин Європи може володіти прихованою формою таланту та відсутні вікові обмеження щодо його виявлення; підтримка талантів підвищує самооцінку, можливість працевлаштування, соціальну мобільність та згуртованість, і є важливим компонентом будь-яких програм для незаможних груп; в Європі зростає дефіцит відкритих талантів.

Отже, підводячи підсумки, можна відзначити, що Європа проводить стійку політику сприяння розвитку та підтримці талантів, і фундаментом для цієї діяльності служать європейські цінності та розвинуте громадянське суспільство. Однак, для оцінки ефективності такої політики необхідно враховувати різні фактори, такі як доступність і розповсюдженість політик, якість освіти та

підтримки, участь різних зацікавлених сторін, ресурси, виділені на реалізацію політик тощо. Потрібно також зазначити, що ефективність політик може варіюватись в залежності від конкретної країни та регіону. Деякі країни можуть мати добре розвинені та успішні програми підтримки обдарованих, тоді як інші можуть потребувати подальших зусиль для покращення. Загалом, важливо продовжувати досліджувати та оцінювати політики розвитку та підтримки талантів у Європі, а також співпрацю між країнами для обміну найкращими практиками та забезпечення найкращих можливих умов для розвитку та використання талантів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Charter of fundamental rights of the European Union (2012). Official Journal of the European Union. P. 393. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/char_2012/oj
2. European Court of Human Rights Council of Europe (2021). Council of Europe, Strasbourg, 62 p. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf
3. EUROPE 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth Publications (2010). Office of the European Union, Brussels, 35 p. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC2020>
4. Education for gifted children: Recommendation 1248 (1994). Parliamentary Assembly. URL: <https://pace.coe.int/en/files/15282/html>
5. Specific educational measures to promote all forms of giftedness at school in Europe: Working document (2006). European Education and Culture Executive Agency (European Commission), Eurydice (European Education and Culture Executive Agency), Brussels, 50 p. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/7de9cb30-5138-4a0a-a574-cd55ef94ef36>

Корсак К. В.,

*доктор філософських наук, професор,
ПВНЗ «Київський медичний університет», Україна*

КРИТИЧНИЙ НООАНАЛІЗ ІДЕЇ ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ УКРАЇНИ

На основі досягнень молодих ноонаук (нооісторії, археометрії, палеоенетики та ін.) розглянуто поділ Європи на дві зони домінування західного (атлантичного) і східного (гуманістичного) архетипів. Доведено еклектичний характер поняття «європейскість» і вказано на потребу вибору розвитку українського суспільства між «атлантичним» і «праукраїнським» шляхами. Висновок полягає в пропозиції продовження в умовах розвитку трьох глобальних меганоореволюцій одвічних традицій носіїв українських генів та відмови від негативних рис західноєвропейського архетипу.

Ключові слова: поява Ното, канібалізм, неоліт, носії українських генів, гуманістична революція, український архетип, Велике Трипілля, атлантичний архетип, змагання і його наслідки, про вибір українського нооархетипу-XXI

Abstract. Based on the achievements of young noosciences (noohistory,

archaeometry, paleogenetics, etc.), the division of Europe into two zones of dominance of the western (Atlantic) and eastern (humanistic) archetypes is considered. The eclectic nature of the concept of "Europeanness" is proved and the need to choose the development of Ukrainian society between the "Atlantic" and "proto-Ukrainian" paths is indicated. The conclusion consists in the proposal of continuation in the conditions of the development of three global mega-noorevolutions of the age-old traditions of carriers of Ukrainian genes and rejection of the negative features of the Western European archetype.

Key words: appearance of Homo, cannibalism, Neolithic, carriers of Ukrainian genes, humanist revolution, Ukrainian archetype, Great Trypillia, Atlantic archetype, competitions archetypes, about the choice of Ukrainian nooarchetype-XXI

1. ВСТУП

1 а. Надважливі вступні термінологічні уточнення

Подальший текст не має зв'язку з новітніми текстовими програмами сучасного Штучного інтелекту (ШІ) не тільки через пошану до засад фахової етики й небажання поповнити клан «плагіаторів», а й з причини необізнаності ШІ в темі «віддалене на роки майбутнє» та відсутності в його лексиконі необхідних для виконання проголошеної у назві статті мети здійснити глибинний нооаналіз концепту «європейськість» з активним використанням комплексу «слів з майбутнього», які містять префікс «ноо».

Одразу ж наголосимо на тому, що «майбутнє» вже розпочало трансформувати сьогодення через десятки трендів і явищ (ми помітили їх майже 120), серед яких формажорний (непереборний) вплив здійснюють три меганоореволюції – штучного інтелекту (№ 1), ноовиробнича (№ 2) й інтегрально-гуманітарна (№ 3). Найстаршою вважаємо № 1, але вона тільки з осені 2022 року здійснює експоненціальне перетворення в реального помічника більшості Номо в їх поточній ментальній діяльності задля трансформації з «частково розумних» (події на планеті переконливо підтверджують цю оцінку) в «більш-менш розумних». Рівень «подвійно розумних (HSS)», уведений у біологічній класифікації, вважаємо недосяжним з багатьох різноманітних причин, серед яких вагоме місце належить наявності у людей приблизно 100 видових (успадковано-генетичних) недоліків мислення і поведінки [1].

А ШІ-2023 у нашій прогностичній статті некорисний з цілковито банальної причини — він не тільки не володіє «словами з майбутнього», а ще й активно гальмує прогрес через вилучення з простору видань Sciences & Arts усіх характеристик ймовірного майбутнього, які містять літери «ноо». У нашому списку з назвою «Nooglossary» їх понад 200 (детальніші пояснення надає Інтернет у разі пошуку по цьому слову – [2] та ін.), а сучасний ШІ оперує тільки одним-єдиним терміном «Noosphere». Це «шарденівська» уявна навколоземна spirit-оболонка з поєднаних усвідомлених і неусвідомлених думок усіх мільярдів людей.

Інформаційну базу наявного ШІ формують твори «західних» авторів та організацій, тому він не може оперувати рятівними для людства ноотермінами і ноопоняттями.

1 б. Пояснення трьох сучасних меганоореволюцій

Закінчимо вступну частину коротким поясненням усіх трьох головних меганоореволюцій, які вже розпочали вводити людство в нооеру.

Поминаючи початковий період Штучного інтелекту (праці М. Амосова, а також безперечні успіхи 1990-х у грі в шахи і го), відзначимо останні кілька місяців як момент стрибкоподібного апаратного підвищення спроможностей ШІ генерувати граматично ідеальні тексти з сотень і навіть тисяч слів разом з самоорганізацією світового змагання багатьох провідних фірм й державних установ за перемогу на світовому ринку ШІ-послуг, який за десяток років може сягнути трильйона доларів щорічного обсягу.

Тут зміни йдуть так стрімко, що подвоєння сукупних знань відбувається не за десятки років, як на початку індустріальної епохи, а за кілька десятків днів. Тому ми просто вкажемо, що Доля (чи Бог?) в черговий раз підштовхнула Номо пошукати в кущах «білий рояль – БР» і ліквідувати частину тих глобальних загроз, які людство змогло накопичити за якесь століття.

Але попередження про набагато впливовіший БР людство отримало в 2000 році у вигляді появи у великому потоці сотень нових нанотехнологій перших двох ідеальних в екологічному сенсі – нанофотокаталізації й отримання біопластиків через життєдіяльність поширених бактерій. Автор життям був належно підготовлений для усвідомлення вказаної властивості, бо писав статті і книги з екології та з фахових інтересів стежив за всіма важливими відкриттями і технологічними досягненнями разом з бажанням урятувати синів, їхніх нащадків і всі молоді генерації від «останньої війни за рештки ресурсів» (саме це й зараз хибно гарантують всі світові прогнози на другу половину ХХІ ст.). З певним запізненням рятівні процеси ми назвали «ноотехнологіями».

Оскільки ці ідеальні технології надають людям потрібне й одночасно «виліковують» біосферу від індустріальних пошкоджень, то виробнича меганоореволюція №2 в своєму логічному розвитку (чудо-технологій у даний момент не дві, а понад 35) вже розпочала рятувати людство від більшості глобальних загроз. Та змушені применшити ентузіазм читачів нагадуванням про те, що: 1) лишаться неподоланими більшість недоліків Номо, що перелічені в книзі [1]; 2) на Заході твердо переконані в неможливості виробництва чогось важливого без пошкоджень довкілля й забороняють слова з «ноо». Тому ми пропонуємо семантичну формулу «nootechnology ≡ wisetechnology ≡ mudrotekhnologii» і чекаємо усвідомлення «світом» всієї нооінформації й наших нооідей, адже в цьому разі прогрес прискориться просто феноменально.

Основної теми цієї статті безпосередньо стосується інтегрально-гуманітарна меганоореволюція №3 (її фрагмент ми вже давно називали «нооісторією»), що полягає в глибокій трансформації всієї сфери знань про соціальну еволюцію Ното з її початків, історію появи і взаємодії племен і народів, уявлень людини про саму себе, про закони діяльності головного мозку та ін. Початок її датується 2010 роком, коли швед і Нобелівський лауреат 2022 року С. Паабо винайшов процес секвенування – відновлення повної ДНК пращурів з безлічі коротких фрагментів. Процитуємо слова провідного генетика планети Девіда Райха зі США про розвиток меганоореволюції №3:

«Наше розуміння цих взаємозв'язків найближчими роками стане проблемою, що ґрунтується на більш ретельному аналізі даних та погляді на них з нових точок зору. Ми робимо кілька кроків назад і розуміємо, що ключові події та стосунки суттєво відрізняються від моделі першого проходу (**першого наближення), яку ми спільно розробили. Модель, у створенні якої я брав участь, хитається (**акцентовано нами). Я знаходжу це захоплюючим і дестабілізуючим. І я хотів би взяти участь у спробі з'ясувати правду» [3].

Регулярний моніторинг на кількох мовах подібної інформації дав нам змогу наприкінці 2021 р. здійснити друге за важливістю серед своїх відкриттів — створити обґрунтовану теорію участі генетичних пращурів українців у чотирьох глобальних мегаподвигах, що детермінували майже весь соціальний прогрес людства і перехід від фауністичних законів до сучасного комплексного кризового стану зі збільшеною в чверть мільйона разів чисельністю. Частину цієї інформації ми використаємо у викладі здійсненого нами основного нооаналізу походження головних варіантів архетипів провідних народів континенту і появи різних варіантів «європейства».

2. Витоки сучасних європейських архетипів – східного і західного-1

Розпочнемо не з витоків, а з кінцевого результату дуже довготривалого змагання племен і народів на теренах Європи – її генетичної мапи (рис. 1), на якій вказані тільки найбільші за чисельністю носії чоловічих гаплогруп.

Рис. 1. Генетичні дані про сучасний розподіл головних чоловічих гаплогруп

А також додамо до цього промовистого відтворення очевидної «бінарності» Європи з домінуванням двох дуже великих зон західних і східних генів перелік достатньо перевірених у різних лабораторіях фактів:

1. вказаний розподіл сформувався 4 000 років тому в часи енеоліту після удесятеро тривалішого попереднього процесу й зберігся в усіх війнах;
2. основна заслуга у винайденні с/г належить представникам гаплогруп І та J ще в часи палеоліту, але пізніше їх гени занепали в усій Західній Європі;
3. відтворений на рис. 1 поділ Європи практично повністю співпадає з рішеннями Ялтинської конференції (11–14 лютого 1945 р.) щодо розмежування територій капіталістичного й комуністичного впливу для післявоєнного часу.

Подальший виклад побудуємо на основі рис. 2, створеного автором на базі нооісторичних відкриттів за останні півстоліття.

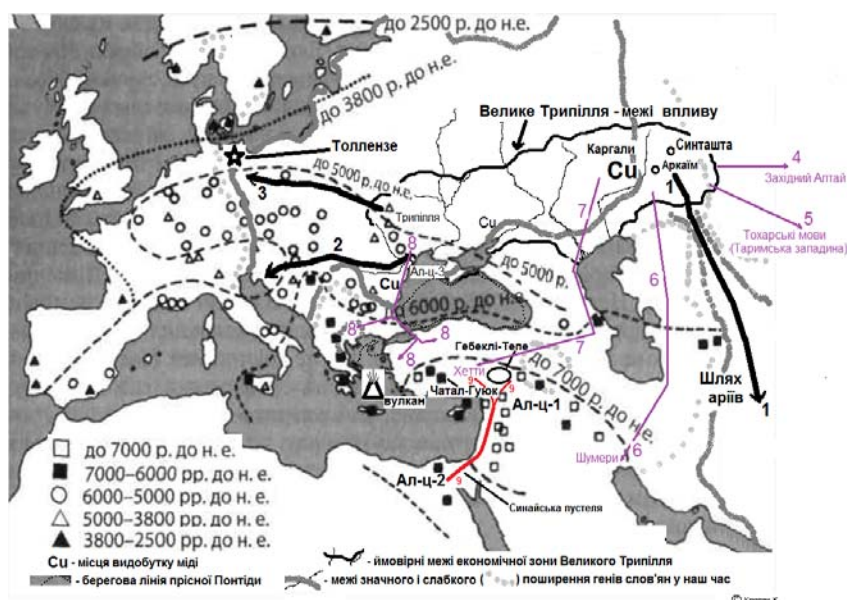

Рис. 2. Схема подій на теренах перебування і подвигів носіїв українських генів

Відтворення поширення рільництва на терени Європи ми запозичили з книги Дж. Даймонда [4], але пізніше доповнювали нооісторичними фактами й словами. Брак різноманітних позначок для пра-України пояснюється тим, що виміри фінансували багаті держави ЄС і піклувалися про себе, а не про нас.

Схема однозначно свідчить про те, що вирощування зернових започатковане не на наших чорноземах, а на пенепленах у північній зоні Родючого півмісяця біля позначки-овалу Гебеклі-Тепе і південніше (у Палестині). Для першого подвигу наших пращурів, що полягав у переході від канібалізму до гуманізму, першорядне значення мали події навколо кільцевих споруд на горбі Гебеклі-Тепе і поселень у Південній Туреччині.

Автори всіх статей про ці мегалітичні споруди наголошують на тому, що вони приблизно утричі старші від британського Стоухенджу (13 500 років).

Потім детально описують їх характеристики і зрідка вказують, що всього «міні-стоунхенджів» виявлено багато десятків в 11 місцях.

Та залишаються багато непояснених загадок. Перша з них – чому біля найстаріших споруд не було поселень і навіщо їх створювали у такій великій кількості, засипаючи старі й споруджуючи нові? І чи придатне слово «храм»?

Рефлексія над вказаними й іншими фактами надала нам змогу наприкінці 2021 р. пояснити особливості першого мегаподвигу носіїв українських генів – реалізації переходу від фауністичного канібалізму до гуманізму.

1) Новітні дані свідчать про те, що наші генетичні африканські HSS-пращури виявилися серед найслабших за фізичними можливостями серед усіх різновидів HS. Вони намагалися зникнути з Африки, сховалися в її куточку серед високих очеретів дельти Нілу, але гинули при спробі пішки пройти 200 км в Палестину через цілковито безводну Синайську пустелю. Тут Доля (чи може Бог?), оцінивши інтелект пращурів серед HS, скерувала їх на виконання неймовірних за складністю завдань з порятунку всього людства, які ми пропонуємо назвати «мегаподвигами носіїв українських генів». Шанс на порятунок і поступ наші пращури отримали приблизно 50 тис. років тому в короткий період зникнення пустелі (цей важливий новий факт вказаний у статті [5]). Пращури вдало перетнули приморські струмки і річечки, потрапили в Палестину й розосередилися по вказаній на рис. 2 трасі 9. Вони опинилися на сприятливих для життя теренах, багатих не тільки на трав'янисту дичину, а й на різні однорічні види диких злаків і бобових з великим насінням. Так тривало кілька десятків тисяч років до закінчення останнього льодовикового періоду.

2) Удосконалення знарядь праці, зростання населення і група природних загроз у своїй сукупності загострила небезпеку канібалізму й неминучих людських втрат. На короткий період збирання пенепленних природних врожаїв зернових сходилися разом старші за віком особи з різних племен, які в перервах між визріванням різних видів на початку літа спільно шукали шлях порятунку.

Переконані, що цю проблему вирішила одна людина – наш геніальний винахідник «Y». Він винайшов кільцевої форми мегалітичне «навчально-виховне приладдя», перше з яких виявлене археологами на горбі Гебеклі-Тепе. У центрі круглої площадки розміром з циркову арену «Y» поставив у вертикальному положенні дві великі піщаникові плити Т-подібної форми (це стилізована фігура Ното з розведеними руками). Середня лінія між плитами вказувала на Полярну зірку – точку перетину продовження осі добового обертання Землі з «небесною сферою». У ті роки такою зіркою був Сиріус – найяскравіший в усій Північній півкулі. Арену по колу оточували невисокі

плити, які мали зверху позначки для визначення днів і тижнів року.

Загалом же споруда могла слугувати «храмом-обсерваторією», усередині якої навіть у повній темряві легко визначали сторони світу, а в момент появи чи зникнення сонячного диску по позначках на кільці з плит з непоганою точністю орієнтувалися щодо днів року.

Ми переконані в тому, що великій витраті часу сотень людей в процесі побудови споруди №1 передували роки «пропаганди» з вуст «Y». Разом з подібними до нього особами старшого віку він обговорював не тільки тему «погода і врожай», а й шляхи боротьби з ростом канібалізму у разі зменшення бази для харчування. Було логічним запропонувати сівбу зернових і бобових разом з одомашненням малих копитних. Але в слушності таких дій необхідно було переконати не тільки старих мудрагелів, а й загал молодшого населення.

Ось тут і могли зіграти свою роль храми-обсерваторії, де «Y» та інші «лектори» пояснювали спрощену й практично очевидну модель Всесвіту, його упорядкованість, вказували на існування вищих і цілковито непереборних керівних впливів для всіх періодичних явищ свого довкілля з одночасним усвідомленням пріоритетності й необхідності надати молоді головні ідеї та знання. Та не будь-які, а сконцентровані на формуванні в нових генераціях антиагресивних переконань і толерантної поведінки. Саме для ефективної і переконливої передачі молоді подібних знань в довільний час доби й були призначені кільцеві споруди Гебеклі-Тепе.

Появу нових споруд поруч з попередніми ми можемо легко пояснити наступним чином: прецесійний рух осі обертання Землі з періодом близько 26 тис. років зумовлював появу надмірних похибок і в орієнтації на Полярну, і у визначенні дат. Як легко підрахувати, вони накопичуються за інтервал часу 500-700 років. Те, що замість підрихтовування споруди №1 тогочасні пращури її старанно присипали для захисту від варварства і злив, акуратно споруджуючи цілком нову №2, в наших очах є переконливим доказом прояву справжнього українського, а не якогось іншого менталітету. Тут домінує і яскраво виявляє себе одвічна праукраїнська народна повага до старших, пошана до їхнього доробку, подяка за навчання і виховання.

Вкажемо ще один вельми важливий світоглядно-культурний факт. Це був випадково-природний катастрофічний чинник – потік каміняччя з Космосу 12 800 років тому. Він безмежно переконливо підтвердив і правильність всіх настанов уже покійного пращура «Y», і необхідність гарної поведінки й пошани до Небес хоча б через страх перед їх безмежною силою. Зображення подібного «хвостатого постраху» відтворене на одній з Т-плит на горбі Гебеклі-Тепе.

3) Відтак, поблизу кільцевих споруд стали з'являтися невеликі поселення, мешканці яких відповідно до розробленого в Гебеклі-Тепе «генерального

стратегічного плану» розпочали засвоювати засади толерантної поведінки та з усе більшим успіхом одомашнювати рослини і тварини. Йшов відбір на слухняність та інші корисні якості серед овець, кіз, турів і свиней. Для проміжку 12,5–10 тисяч років тому помічено і трохи розкопано чимало невеликих стабільних поселень, мешканці яких усе ще були мисливцями і збирачами, але активно просувалися до фермерства. Мисливство поступово втрачало лідерство в забезпеченні наших пращурів білками і жирами.

Доцільно уточнити, що на південніших територіях із так само старими першими поселеннями (Єрихон та ін.) відсутні навіть натяки на подібні до Гебеклі-Тепе демонстраційно-виховні споруди. Не випадково сформувалися такі великі світоглядні відмінності між Палестиною й Анатолією. На півдні виник майбутній порівняно агресивний атлантичний культурний архетип, на землях наших пращурів – гуманістичний праукраїнський архетип, який українці в черговий раз вимушені захищати від ворожої навали.

Історія свідчить про те, що рільники ніколи без дуже вагомих причин не покидали землю-годувальницю задля ознайомлення з загоризонтними умовами. Подібні «причини» зумовили поступову мирну демографічну експансію винахідників землеробства на Захід і Північ, що й вказано на рис. 2. Наші пращури певний час жили на північних берегах прісної Понтіди, а після появи Дарданелл і Босфору змушені були поступово зміститися у лісостеп, де зустрілися з розрізненими групами мисливців-аріїв з майже 30 000-річним досвідом і відповідними фізичними кондиціями, необхідними для успішного полювання на великих і небезпечних тварин. Неперетинання екологічних ніш присадкуватих хліборобів і високих міцних аріїв (це були носії чоловічої гаплогрупи R1a – «слов'янської») стало основою справжнього земного раю під назвою «Трипілля» з усіма ознаками українського національного архетипу: миролюбністю, рівністю статей, повагою до пращурів, майже повною відмовою від силового способу вирішення конфліктів і т. д.

Індивідуальні особливості аріїв ми вважаємо причиною успіху в одомашненні диких коней (детальне пояснення вимагає звернення до етології і цитування щойно надрукованих статей зарубіжних авторів). Західні дослідники давно вказували на перше одомашнення коней на півдні України приблизно 6000 років тому, але тільки зараз мало не 200 науковців багатьох держав довели, що в інтервалі 4200-4000 років тому наші пращури створили породу слухняних тварин з дуже міцною спиною. Так вони уперше стали технологічними лідерами світу, прискорили винахід колісного транспорту й урешті трансформували Трипілля у Велике Трипілля – ВТ. Так автор пропонує називати терени першого світового поділу праці між Карпатами й Сибіром, що

стали витоком індоєвропейських мов та однойменної культури, які детермінували прогрес людства. Це був мегаподвиг-2 – одуховлення людства.

Обмежимося дуже короткими поясненнями і вкажемо тільки те, що вже у IV тис. до н. е. терени ВТ сконцентрували практично всі тогочасні надвисокі технології. Це приваблювало посланців багатьох народів, лідери яких хотіли навчитися плавити мідні руди в побутових умовах, розводити коней і виробляти колісниці для ефективного суходольного транспорту. Центр паломництва – Південний Урал з багатьма поселеннями, подібними до Синташти і Аркаїму (позначені на рис. 2). Ми вказали стрілками 1, 2, 3 ... 8 основні впливи Великого Трипілья мало не на всю Євразію. Серед них чи не першим був вихід шумерів з Південного Уралу і прибуття до Перської затоки з комплексом високих технологій і державних законів, записаних на камені.

Прибульці/розвідники перебували в Аркаїмі чи інших поселеннях досить довго для засвоєння виробничих термінів-тегів, що склали основу списків Сводеша для спільних слів всієї індоєвропейської сім'ї мов, але не встигали запозичити ще й ВТ-гуманізм. Ми запропонували «хмарно-тегову модель» формування всієї мовно-культурної «індоєвропейськості» (спільно з Л. Ляшенко [6]) й детально описали в багатьох статтях з необхідними доказами.

Відомо, що розпад Великого Трипілья зумовило грандіозне виверження у 1 628 р. до н. е. егейського вулкану з утворенням на місці великої гори кільця дрібних острівців Санторинського архіпелагу. Тривале зникнення Сонця спричинило «похід аріїв» на Південь з усім відомими мовними і культурними наслідками. Ще до цієї дати «західні трипільці» рухались до Атлантики, де на меридіані Берліна сформувалася межа слов'янського світу й трипільського (українського) архетипу. У той віддалений час в Західній Європі жили нащадки винахідників землеробства – «первинні єврофермери» з гуманістичним архетипом (західним-1), принесеним ними з Близького Сходу. Але пізніше з'явилися носії чоловічої гаплогрупи R1b і нав'язали інший архетип – західний-2, який називають «атлантичним» чи «західноєвропейським».

Розглянемо це явище детальніше через його першорядну важливість для стратегічного вибору українцями всього свого майбутнього.

3. Формування та особливості проявів атлантичного архетипу

Вище ми коротко вказали головні деталі появи й експансії носіїв «слов'янської» чоловічої гаплогрупи R1a разом з її поширенням у наш час (рис. 1, 2). З невеликими винятками (приклад — сучасні росіяни-рашисти) вони керуються гуманістичним архетипом поведінки і життєвих цінностей.

В Західній Європі вже майже 5 000 років панує полярний архетип західний-2 з більш поширеними варіантами назв «атлантичний» чи

«західноєвропейський». Не заморочуючись з деталізацією назви, його зазвичай (навіть в Україні) спрощено називають «європейським». Приєднання до ЄС називають «європейською інтеграцією», а до НАТО – євроатлантичною.

Найновіші нооісторичні відкриття поступово відкривають раніше невідому правду про зникнення у Західній Європі «первинних фермерів» разом з їх гуманістичними архетипом, парадигмою і системою цінностей та утвердженням аж до сьогодення притаманного носіям чоловічої гаплогрупи R1b західного архетипу №2 (атлантичного, західноєвропейського чи просто «європейського») в сучасному значенні, різноманітні прояви якого ми вивчали на уроках історії в школі. Але загалом все ще інформації недостатньо, тому одразу вибачаємося перед читачами за «недоробки» нооісторії в темі «R1b».

Гаплогрупа R1b, як і R1a, має виток ширшу групу R1, але виявила себе на кілька тисяч років пізніше поблизу Західного Алтаю. Інтервал часу настільки великий, що про серйозну спорідненість носіїв обох гаплогруп говорити не можна і не треба дивуватися з відмінностей в архетипах і системах цінностей.

Для представників чоловічої гаплогрупи R1b (далі називатимемо їх «ербінами») з самого початку їх об'єднання в соціум дуже впливовим виявилось прагнення руху на Захід. Логічним вважаємо припущення про бажання позбавитися від нічного холоду (в степах і пустелях добові коливання температури повітря дуже великі) досягненням можливості мати Сонце на небі після перетину тієї межі, за якою воно ховається на ніч. Рух виявився повільним, але впертим і аж до виходу на східні береги Атлантичного океану.

Достатньо надійними і підтвердженими ми вважаємо докази зростання чисельності ербінів до помітних значень у процесі досить тривалого перетину ними всієї східної частини Великого Трипілья з протяжністю шляху кілька тисяч кілометрів. Це був період вершинних технологічних та інших досягнень великотрипільців, тому ербіни запозичили їх і після перетину Волги й отримання інформації про кілька інших великих рік у разі продовження руху по паралелі на конях і візках вирішили різко змінити маршрут й пішли на південь, а не на захід. На жаль, вони не стали переходити на гуманістичний архетип великотрипільців і надалі користувалися своїм власним.

На даний момент зібрано достатньо доказів того, що від дельти Волги до Атлантики впродовж сторіч ербіни лишили свої генетичні сліди уздовж довгої й зручної для руху колісниць траси: Дагестан → Азербайджан → Близький Схід → Єгипет (Тутанхамон мав гаплогрупу R1b) → південні береги Середземного моря → Марокко. З Марокко носії гаплогрупи R1b приблизно 5000 років тому досягли південно-східного берега Іберії поблизу Гібралтара.

Пізніше під впливом R1b (чи з менш імовірних інших причин) гени

європейських приатлантичних землеробів занепали майже до нуля (це першим виявив Д. Райх), а носії R1b (єрбіни) розпочали здійснювати періодичні геноцидні напади на мешканців західної частини Центральної Європи. Знищувалися всі мешканці поселень за винятком молодих жінок, яких забирали з собою нападники. Так формувалася лінія відмежування носіїв двох полярних архетипів, відтворена на рисунках 1 і 2.

Все це відбувалося в умовах активного функціонування «бурштинового шляху» від південного узбережжя Балтики, заселеного племенами слов'ян-лужичан, через територію Центральної Європи аж до узбережжя Середземного моря. Західні агресори сподівалися назавжди оволодіти і родовищами бурштину, і всіма шляхами його перевезення на південь.

Єрбіни зібрали гігантську для тих давніх часів ударну армію з приблизно 1500 ще досить молодих і досвідчених воїнів й рушили на лужицькі землі через переправу на річечці Толлензе (тогочасна назва – Dołęża). Луличани (пра-поляки) були генетичними родичами «західних» трипільців і, звичайно, володіли усіма високими технологіями. На переправі вони організували засідку й 3250 років тому за кілька годин вкрили трупами кілька кілометрів берегів й пізніше поскидали тіла в мулисту воду. Нині тривають розкопки й створений у ФРН музей заповнюється тисячами експонатів (кісток, решток зброї та ін.).

Розгром був настільки тотальним, що єрбіни, тевтони й інші західні агресори збиралися з силами для нових атак Сходу майже 2 000 років. До наших днів подальший інтервал часу був заповнений нападами, геноцидами, війнами, створенням імперій та ін. Не треба забувати, що рекордним антидосягненням пращурів сучасних західноєвропейців було публічне спалення найгарніших і найрозумніших жінок на міських площах. В світоглядному аспекті вони проголосили себе «найдосконалішими», а слово «степ (чи лісостеп)» навіть зараз ототожнюють з поняттям «дикунство».

Ми маємо достатньо доказів того, що сучасна «європейськість» має міцну генетичну єрбінівську основу, презирство до слов'ян і відверте небажання допомагати нам у нерівній боротьбі з «рашистами», які за кілька століть запозичили найгірші «атлантичні» взірці, доповнивши їх власними винаходами часів перетворення Московії в гігантську Російську імперію.

З усього викладеного випливає той незаперечний висновок, що сучасні лідери країн ЄС і НАТО не мають серйозних підстав не тільки для нав'язування нам віднесення адептів ЛГБТ до кращої частини населення, а й усіх вимог до системи суспільних цінностей та провідного архетипу. Нам слід діяти цілковито автономно, як ірландці після 1990 року, і поширювати нооідеї, ноонауки і ноотехнології, адже в даний момент Вітчизна стає все впливовішим

і впливовішим моральним і світоглядним зразком для всієї планети.

Розвиток подій і вказаних ноореволюцій свідчить про здійснення носіями українських генів не тільки «мегаподвигу-5» у нерівній борні з рашистами, а й все ще недооціненого початку одуховлення-2 людства – нооодуховлення з побудовою ноосупільства й забезпечення ноосимбіозу Номо і біосфери.

ЛІТЕРАТУРА

1. Fleshley, T. (1996). Encyclopedia of vices: justifying the flaws and weaknesses of human nature. K.: Nauk. Dumka. (URL: http://lib.ru/DPEOPLE/ENCIKL/enciklopedia_porokow.txt_with-big-pictures.html) (in Russian)
2. Korsak, K.V., & Korsak, Y.K. (2019). Noohlosariy-2 — noonauky dlya maybutn'oho bez kolapsiv [Nooglossary-2 is a noosciences for the future without collapse]. Vyshcha shkola — Higher School, 2, 31-53 [in Ukrainian]
3. Shaw D. (2022). Telling Humanity's Story through DNA. Geneticist David Reich rewrites the ancient human past / Harvard Magazine, 124, 6, July-August (URL: <https://www.harvardmagazine.com/2022/07/feature-ancient-dna>). Appeal 5-05-2023
4. Jared Diamond (1997). Guns, Germs, and Steel. The Fates of Human Societies. W.W. Norton & Company. New York. London.
5. Langgut D., Almogi-Labin A., Bar-Matthews M., Pickarski N. & Weinstein-Evron M. (2018). Evidence for a humid interval at ~56-44 ka in the Levant and its potential link to modern humans dispersal out of Africa // Journal of Human Evolution, 2018, V.124, pp.75-90.
6. Korsak, K.V. & Lyashenko, L.M. (2018). A new cloudtag theory of explanation of the indo-european languages commonality and cultures. Humanities Bulletin of Zaporizhzhie State Engineering Academy: Proceedings Scientific publications, Issue 75, 64-78 (URL: https://old-zdia.znu.edu.ua/gazeta/gvzdia_75_5.pdf) (in English)

Крилова С. А.,
*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри богослов'я та релігієзнавства
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Віце-президент Асоціації філософського мистецтва*

АКТУАЛІЗАЦІЯ КРЕАТИВНОСТІ У АСПІРАНТІВ І ДОКТОРАНТІВ ЯК СУТТЄВИЙ ФАКТОР РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ ТА НАУКИ

В статті аналізується проблема актуалізації креативності у аспірантів і докторантів. Зазначається, що для цього необхідний розвиток світогляду, більше того, філософського світогляду, який активізує критичність, самостійність, системність і цілісність мислення. Доводиться, що на шляху розвитку філософського світогляду і набуття справжньої креативності у молодих науковців, є багато викликів і небезпек, які вони переживають в процесі розвитку.

Це прийняття інформованості за креативність; інтелектуальна гламурність замість інтелектуальної краси тексту; схильність до безкінечної інтерпретації текстів. Робиться висновок, що необхідна своєрідна інформаційна аскеза, як здатність відмовитися від непотрібної, споживацької інформації, що є зайвою і не дає можливості розвинути справжню креативність. Зазначається, що інтелектуально-гламурній людині протистоїть інтелектуально-красива людина з філософським світоглядом, яка має за мету не маніпулювати іншими, не навантажувати трендовими словами і концептами, а відповідати на важливі сенсожиттєві питання. Усвідомлюється, що молодим науковцям необхідно більше створювати самостійні тексти з новизною і менше інтерпретувати і переказувати чужі.

Акцентується увага на тому, що аспірантам і докторантам в процесі створення своїх досліджень, бажано актуалізувати академічну харизму, що зробить їх тексти максимально креативними.

Ключові слова: креативність, буденний світогляд, особистісний світогляд, філософський світогляд, виклики, академічна харизма.

The article analyzes the actualization of creativity in post-graduate and doctoral students.

It is noted that this requires the development of a worldview, moreover, a philosophical worldview that activates criticality, independence, systematicity and integrity of thinking. It is proven that there are many challenges and dangers that young scientists experience in the process of development on the way to developing a philosophical worldview and acquiring true creativity. This is to mistake awareness for creativity; intellectual glamor instead of the intellectual beauty of the text; tendency to endless interpretation of texts. It is concluded that a kind of information asceticism is necessary, as the ability to refuse unnecessary, consumer information, which is superfluous and does not provide an opportunity to develop true creativity. It is noted that an intellectually glamorous person is opposed by an intellectually beautiful person with a philosophical outlook, whose goal is not to entangle others in contradictions, not to burden them with trending words and concepts, but to answer important meaningful life questions. It is realized that young scientists need to create more independent texts with novelty and less to interpret and retell other people's texts.

Emphasis is placed on the fact that postgraduate and doctoral students in the process of creating their research should actualize their academic charisma, which will make their text as creative as possible.

Key words: creativity, everyday outlook, personal outlook, philosophical outlook, challenges, academic charisma.

Актуальність проблеми актуалізації креативності полягає в тому, що українське суспільство перебуває в граничній ситуації, в ситуації війни. Саме тоді, коли людина переживає страх, відчай, гнів, невизначеність, вона свідомо чи

несвідомо починає шукати вихід: через вчинки, стосунки, через творчість.

Невипадково саме під час війни народжуються сюжети нових книг, сценарії кінофільмів, наукових трактатів. Війна пробуджує у людини не лише бажання захищати свою батьківщину на фронті, а й відновлювати і вибудовувати її після завершення військових дій.

Для цього необхідна креативність – така активність, яка втілюється в артефактах культури. Завдяки креативності, людина яскраво самореалізується, конструктивно змінює себе і світ.

Як зазначалося вище, актуалізація креативності у молодих науковців необхідна для розвитку освіти та науки, щоб відновити країну. Але проблема в тому, що велика кількість інформації в Інтернет-просторі спокушає молодих вчених використовувати вже готові скопійовані матеріали, а не створювати свій новий та унікальний контент.

В першу чергу для актуалізації креативності у аспірантів і докторантів необхідний розвиток світогляду, більше того, філософського світогляду, який активізує критичність, самостійність, системність і цілісність мислення. Але перш, ніж ми проаналізуємо види світогляду, визначимо поняття світогляду.

Світогляд – це система найбільш глобальних цінностей, ідеалів і цілей людини, це намагання усвідомити себе і своє місце в світі [1, с. 41–42].

З позиції метаантропології – вченні про екзистенціальні виміри буття людини, – буденне буття з його волями до самозбереження і продовження роду, породжує буденний світогляд – некритичний, несамостійний, нетворчий [1, с. 42]. Креативність в буденному бутті з буденним світоглядом підпорядкована самозбереженню, вона існує, але в потенційному, а не реальному стані.

В граничному бутті, з його волями до влади, пізнання і творчості, розвивається особистісний світогляд – критичний, самостійний, творчий. Креативність в граничному бутті з особистісним світоглядом підпорядкована владним стратегіям, пізнанню і творчості, що зазвичай егоїстично замкнені на собі [1, с. 43–44].

Третій вимір, метакричне буття, з волями до свободи, толерантності, любові. В цьому вимірі розвивається філософський світогляд, який є критичним, самостійним, цілісним і системним, де ми маємо справжню, зрілу креативність, спрямовану на красу вчинків і стосунків [1, с. 44–45].

Але на шляху розвитку філософського світогляду і набуття справжньої креативності у аспірантів і докторантів, є багато викликів і небезпек, які вони переживають в процесі розвитку.

Перерахуємо ці небезпеки: 1) прийняти інформованості за креативність; 2) інтелектуальна гламурність замість інтелектуальної краси тексту 3) схильність до безкінечної інтерпретації текстів.

Отже, розглянемо першу небезпеку, коли інформованість називають креативністю. Інтернет-ресурси пропонують велику кількість інформації, яка

забруднює як свідомість, так і позасвідоме вченого. Це не завжди якісна, безсистемна інформація, що дає інформування, а не знання, які породжують креативність. Людина стає інформованою, але не здатна до творчості. Вона може лише компілювати.

Тому так необхідна своєрідна інформаційна аскеза, як здатність відмовитися від непотрібної, споживацької інформації, що є зайвою і не дає можливості розвинути справжню креативність. Завжди необхідно розуміти, що є інформація, яка стає справжнім знанням і породжує новизну дослідження, але є непотрібна інформація, яка накопичується у позасвідомому людини, тисне на неї тягарем і породжує креативну пасивність.

Другою небезпекою є те, що в освітньому та науковому просторі подеколи зустрічаємо замість креативності маніпуляцію «трендовими» концептами, які камуфлюють відсутність новизни дослідження. Дані «трендові» концепти сугестивно впливають на людину, а тому не роз'яснюються і не аргументуються повною мірою. В результаті таке «наукове» дослідження опиняється за межами академічної доброчесності, – замість прояснення свідомості й світогляду відбувається маніпуляція [2, с. 228].

Завдяки «модним термінам» статті чи монографії зовнішньо виглядають гіпер-сучасними й ерудиційно-блискучими, а науковець стикається зі своєрідною когнітивною або, точніше, інтелектуальною гламурністю [2, с. 228].

Отже, інтелектуальна гламурність – метафора, яка означає маніпуляцію трендовими концептами і термінами, що призводить до вигадливості стилю й перекручування думки та повної втрати смислу. Найчастіше мотивом такої маніпуляції є прагнення до безпеки і влади.

Характерною рисою гламурного інтелектуала є прагнення передати прочитане чи почуте, а не те, що він екзистенціально пережив і творчо розвинув.

За словесною красою і вишуканістю гламурного інтелектуала часто-густо ховається творче безсилля, відсутність душевності і людяності. Щирість в бутті такої людини підмінюється безстрасністю і точністю матеріалу, що переказується, і залишає його в межах буденного буття і буденного світогляду [2, с. 228].

Зазвичай гламурний інтелектуал не завжди розуміє про що говорить, а використовуючи трендові поняття, він здається іншим розумним і компетентним. Але після спілкування з ним залишається світоглядна плутанина і відчуття того, що тобою проманіпулювали.

Можна пригадати головну героїню оповідання С. Моема «Джерело натхнення», яка писала інтелектуальні тексти красивою, професійно побудованою мовою. Друзі хвалили стиль її романів, мову, але книги письменниці ніхто не купував і мало хто читав.

Протистойть гламурному інтелектуалу інтелектуально-красива людина з філософським світоглядом, яка має за мету не заплутувати інших в суперечностях, не навантажувати трендовими словами і концептами, а відповідати на важливі

сенсожиттєві питання. Світогляд інтелектуально-красивої людини самостійний, критичний, творчий, системний і цілісний, що актуалізує Іншого до творчості й співтворчості. Усні й письмові тексти такої людини логічні, послідовні, наповнені глибокими сенсами та яскравою символікою.

Ще одним викликом та небезпекою для молодого науковця може стати прагнення до безкінечної інтерпретації текстів, своєрідної «сакральної герменевтики» (визначення Н. Хамітова) замість створення нового змісту. Якщо раніше такими сакральними текстами виступали книги К. Маркса, Ф. Енгельса і Леніна, то тепер ними можуть бути твори модних трендових авторів, що стають своєрідними ідолами і примушують молодих науковців їх перекладати, інтерпретувати, цитувати і заучувати без прояву творчості та креативності.

В результаті бачимо безкінечні перекази та інтерпретацію текстів без новизни. Маючи унікальні ментальні риси, – кордоцентричність, софійність, почуття гумору, екзистенціальну спрямованість, світоглядну толерантність, які можуть породжувати нові ідеї та неповторний стиль, деякі українські науковці втрачають це через безкінечну інтерпретацію ментально чужих текстів. Тому дуже важливим є усвідомлення себе особистістю, суб'єктом, здатним не лише інтерпретувати, а й творити свої наукові ідеї, без відчуття меншовартості.

Розуміючи виклики і небезпеки при створенні текстів, важливо усвідомлювати, що саме креативність розвиває мислення людини, її здатність нестандартно думати, говорити, діяти. Креативна людина, в результаті оригінальності мислення, здатна до критичності і самостійності, без шаблонів і догматизму, що робить її вільною від схем і стереотипів.

Хотілося б зазначити, що молодим науковцям, в процесі створення своїх досліджень, бажано актуалізувати академічну харизму [3], що зробить текст максимально креативним.

Дослідниця Вселена Крилова (Вселена Світла) дає таке визначення феномену харизми: «харизма – це феномен людського буття, який виступає не лише поведінковою характеристикою, а є перш за все духовно-душевною та тілесною цілісністю людини. Разом із тим, вона є результатом творчого самовиявлення і самовираження актуалізованої особистості та є тією світоглядною основою, що формує її харизматичний світогляд» [4, с. 132].

Виходячи з такого визначення феномену харизми, можна припустити, що академічна харизма – це харизма методологій і концепцій науковця, які здатні породжувати новизну дослідження, розв'язувати суперечності людського буття і конструктивно впливати на цінності і світогляд інших.

Завдяки академічній харизмі, як аспірант, так і докторант, здатні створити ясний, яскравий, глибокий, катарсичний і цілісний текст, який зможе вплинути на людей, змінити їх світогляд і надихнути на красиві вчинки і стосунки. Актуалізація академічної харизми у науковця робить креативною кожен його думку, яка не буде академічно недоброчесною і запозиченою.

Креативний науковець здатний створити справжню новизну дослідження, яка протистоїть плагіату, – людина, що є творцем нових ідей, ніколи не буде академічно недоброчесною. Тому наукова новизна, як вияв концентрованої креативності, є справжньою протидією і недопущенню плагіату [5].

Генії, герої та святі – ті люди, що проявляють креативність в творчості вчинках і стосунках, роблять свою країну суб'єктною. А в креативності молодих науковців, у яких є основи геніальності, героїзму і святості, закладений фундамент для відновлення і побудови нової і сильної країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хамітов Н. В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. 5-е видання, виправлене і доповнене. К.: КНТ, 2022. 394 с.
2. Крилова С. А. Краса людини в життєвих практиках культури. Досвід соціальної та культурної метаантропології і андрогін-аналізу: монографія. Видання 2-е, видання, виправлене і доповнене. К.: КНТ, 2022. 536.
3. Clark W. Academic Charisma and the origins of the research of the university. Chicago, Ltd., London: The University of Chicago Press. 2007. 576 p.
4. Крилова В. О. Світла Вселена. Харизма людини як духовно-душевна та тілесна цілісність: метаантропологічний аналіз. Культурологічний альманах. Вип. 3, 2022. С. 131-136.
5. Хамітов Н. В. Воля до наукової новизни як умова неможливості плагіату. Вища освіта України : теоретичний та науково-методичний часопис. 2018. N 2. С. 13-18.

Кубальський О. Н.,

*кандидат філософських наук, доцент, провідний науковий співробітник,
ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу
та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України»,
E-mail: kubalsky@nas.gov.ua*

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА ЦІННІСНІ ВИМІРИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ НАУКИ

Підкреслюється вагомість сучасної науки як цілісного пізнавального, соціального, культурного феномену в трансформації сучасного життя. Розглянуто деякі питання розвитку української науки. Показано, що успішний розвиток науки значною мірою залежить від розуміння її сутності владою, від сприйняття суспільством.

Ключові слова: наука, суспільство, влада, знання, комунікація.

The importance of modern science as a holistic cognitive, social, cultural phenomenon in the transformation of modern life is emphasized. Some issues of the development of Ukrainian science are considered. It is shown that the successful development of science

largely depends on the understanding of its essence by the authorities, on the perception of society.

Keywords: science, society, power, knowledge, communication.

З огляду на те, що наука є одним з унікальних видів людської діяльності (як сказав би Ніцше, «людське, занадто людське»), постає запитання: чи можливі у ній зовнішні нашарування, які безпосередньо не стосуються (чи принаймні не мали би стосуватися) дослідницького процесу та його результатів, – певні позанаукові чинники, не дотичні до наукової раціональності у класичному її розумінні? Адже науку зазвичай уявляють як інструмент отримання систематизованого, об'єктивного й неупередженого, обґрунтованого, верифікованого, а отже, достовірного знання (істини), позбавленого оцінних (ціннісних) суджень і настанов. Але наскільки цей теоретичний конструкт відповідає дійсності у ХХІ столітті? І чи була спроможною така ідеалізація бодай колись? Якщо коротко, то дослідники науки, зокрема сучасної науки, яку подеколи називають навіть наукою нового типу, постмодерністською наукою, небезпідставно схиляються до думки про неминуче соціальний характер наукового знання, про неусувність із нього соціального контексту. Вони доводять, що наука не лише нині не є, а й ніколи не була самодостатньою діяльністю ізольованих від суспільства – економіки, політики тощо – самітників «у вакуумі», які виключно вдовольняли допитливість (за державний, громадський чи приватний кошт) у тиші кабінетів, бібліотек і лабораторій. Тож і ми, розглядаючи науку в сучасному суспільстві, виходитимемо не з належного, а з суцього. А тому пристанемо на позиції історичної епістемології (соціологічного підходу), котра, на противагу логічному позитивізму (філософському підходу), а пізніше неопозитивізму, постулює принципову соціальність наукової сфери майже як аксіому, самоочевидність якої вже не викликає сумнівів (хоч усвідомлення соціальної зумовленості науки й зазнало тривалої еволюції та зовсім не відкидає настанови на об'єктивність і сцієнтизм) і фактично лежить на поверхні. Та водночас торкнемося деяких глибших аспектів цього питання. Одразу зазначимо, що при цьому ми ставимо собі за мету не редукувати складний і багатогранний феномен науки до лиш однієї з його рис, а максимально «підсвітити» цю рису.

Умовно поділимо аспекти соціальності науки на внутрішні (щодо наукового співтовариства) й зовнішні (щодо зв'язків науки з соціальним контекстом). Почнемо з окреслення останніх. Першим на думку спадає тривіальне твердження про неминучу суб'єктивність як особливість спостереження, сприйняття й осмислення дійсності. Цю суб'єктивність зумовлюють не лише індивідуальні когнітивні здібності, а й індивідуальний досвід соціалізації та соціального буття.

Та узагальнено уявлення про науку в суспільстві можна сформулювати так: виконуючи не лише гносеологічну (пошук істини, тобто пізнання фундаментальних законів світобудови), а й прикладну (створення техніки для перетворення навколишнього, природного світу й узручнення його для людини) функцію, наука стала потужним чинником соціальних, економічних, політичних, культурних зрушень. «На що я можу сподіватися завдяки тому, що я можу знати?» – міг би запитати Кант. Формуючись у Новий час у тому вигляді, в якому ми знаємо її зараз, наука (передусім механіка) вже мала цілком свідому спрямованість на розв'язання конкретних практичних проблем (ренесансний прообраз такої триєдності теорії, емпірії та технології – Леонардо да Вінчі: митець, учений, інженер), відповідала соціальним запитам, так би мовити, виконувала соціальне замовлення. Виробництво, розбудова інфраструктури, розвиток військової справи, транспорту, засобів комунікації, медицини були би неможливі без нових технологій і стимулювали розвиток наукових досліджень. Наслідком цього процесу, одночасно прямим, побічним (тому що практично корисні технічні рішення не завжди мали надійне теоретичне підґрунтя) і, можливо, навіть другорядним (бо пошук істини перетворився на проміжне завдання на шляху до головного – вдосконалення технологій), став стрімкий приріст нового знання. Виконуючи практичні завдання для різних потреб, наука і сама прогресувала: створювала інструментарій для експериментів (прилади) і формувала понятійно-категоріальний апарат, аби описувати ті чи ті явища й процеси. Трансформація середовища існування на основі насамперед наукових досягнень у підсумку виявилася настільки радикальною, що останні кілька століть (від наукової революції Нового часу й донині) деякі фахівці пропонують означити як окрему геологічну епоху – антропоцен (антропоценову епоху четвертинного періоду). Таке штучне оточення стрімко примножило як фізичні спроможності людини (машини колосально розвантажили працівників), так і розумові (через удосконалення повсякденного мислення, взаємодопасування людини і техніки, електронне забезпечення життєдіяльності людини й суспільства в усіх аспектах і на всіх рівнях). Матеріальне доповнило собою ментальне.

Окремого глибокого аналізу варті взаємозв'язки між наукою та політикою (вужче – наукою та владою) у різні історичні періоди й у різних країнах. Якщо коротко описати історію питання, то сучасна наука інституціоналізувалася в умовах Реформації та Контрреформації, тобто постійних суспільно-політичних криз – релігійних війн, посилення абсолютизму, але головне – постання національних держав на європейському континенті, які активно використовували науково-технічний прогрес для просування власних інтересів, нерідко у збройний спосіб (хоча далекосяжні соціально-економічні наслідки,

серед яких, наприклад, колоніалізм, мала вже доба великих географічних відкриттів, яка передувала науковій революції XVI століття). Для розвитку економіки та військової потуги з'явилася необхідність об'єднувати зусилля вчених у межах профільних організацій – товариств, асоціацій, академій, – що зазвичай позиціонувались як інтелектуальний рай для рівних (як спільнота, створена на засадах компетентності (кваліфікованості) й незацікавленості), але далеко не завжди ним були через надмірні політично-ідеологічні впливи. Причому страждати від них могли не лише суспільні й гуманітарні галузі, а й, здавалося б, «політично нейтральні» напрями (на кшталт генетики й кібернетики в СРСР). Наприклад, для Російської імперії, а згодом СРСР було характерне цілковите одержавлення науки, а науково-технічна політика мала авторитарний характер: пропагувався ідеал науки як деполітизованої професійної діяльності з отримання нового знання (крім того, науку часто використовували, аби відволікти громадян від релігії та політики), а освіта була мілітаризованою, спрямовувалася на обслуговування воєнно-технічних потреб держави. За таких умов експертність учених, яка мали би сприяти ухваленню обґрунтованих і зважених рішень державної ваги, нерідко поступалася так званій «політичній доцільності». Водночас науці вдалось оформитися в окремий соціальний інститут серед інших підсистем культури – економіки, політики, релігії, філософії, етики. Причому цей інститут претендує на провідні позиції в суспільстві: «Важко сказати, яку роль відіграло незнання наук і невміння рахувати в занепаді Афін, але, поза сумнівом, у наш час наслідки невігластва набагато серйозніші, ніж раніше. Байдужість пересічних громадян до глобального потепління, зменшення озонового шару, забруднення повітря, утилізації токсичних і радіоактивних відходів, кислотних дощів, ерозії ґрунтів, знищення тропічних лісів, стрімкого зростання чисельності населення – явище небезпечне і нерозумне. Від рівня розвитку науки і технологій залежать робочі місця і добробут» [1, с. 19].

У XX столітті на арену виходить іще один аспект соціальності науки, а саме – власне комунікація науки з суспільством. Поступово десакралізувавшись і дещо втративши елітарний статус по завершенні (як здавалося на межі 1980-х і 1990-х років) Холодної війни (через різке скорочення фінансування досліджень і на Сході, і на Заході), наука *volens nolens* не лише активно утилітаризується, прагматизується, комерціалізується, маркетингується, а й демократизується, стає проактивною та ініціативнішою. Без колишньої підтримки і з обмеженою автономією наука вступає у конкурентну боротьбу, шукає (і знаходить) підтримку, по-перше, громадянського суспільства, широко популяризуючи цікаві та корисні дослідницькі результати і наукову картину світу загалом, базовану на критичному мисленні (що вкрай важливо щонайменше для

орієнтування в інформаційних потоках), а по-друге, бізнес-середовища, починаючи оперувати термінами, зрозумілими для потенційних інвесторів. З цієї боротьби науки за право існувати й розвиватися, народився, зокрема, глобальний нині рух «March for Science» («Марш за науку»), який почався зі США. Серед яскравих прикладів взаємодії, яким наука на Заході послуговується з великою користю для себе, так звана citizen science (громадянська наука, або ж наукове волонтерство), що передбачає долучення осіб без профільної освіти до збирання й оброблення даних для наукових досліджень. Скажімо, б'юрдвотчери (спостерігачі за птахами) й орнітологи-аматори допомагають з'ясовувати чисельність популяцій тих чи тих видів, а опанування певних комп'ютерних методів відкриває для «непосвячених» шлях до візуалізації зображень із космічних телескопів для широкої аудиторії. Ненауковці вбудовуються у дослідницьку діяльність і в інший спосіб – шляхом фідбеку (зворотнього зв'язку), реагуючи як споживачі на інновації у товарах і послугах, фактично вдосконалюючи та роблячи їх конкурентоздатнішими на ринку.

Що стосується іманентної, внутрішньої соціальності науки, то тут нам видається важливим її апріорі комунікативний характер, діалогічність/полілогічність: наукове знання є соціальним продуктом у тому розумінні, що постає під час і за підсумками обговорень, у змаганні аргументацій, на контрасті між старим і новим знанням. До певної міри, цю його особливість, хоч і, напевно, дещо вульгаризовано відображає приказка про те, що «істина народжується із суперечки». І зараз наукове знання є продуктом комунікації та колаборації (співпраці) більше, ніж будь-коли раніше. Сучасна наука (вона ж велика наука, світова наука) – це справа переважно великих колективів людей, які обмінюються отриманими результатами, виносячи їх на «світло публічності», тобто оприлюднюючи у фахових рецензованих журналах, що замінили поширене раніше листування між окремими дослідниками. Сьогодні не стоїть питання, конкурувати чи кооперуватися, бо неможливо виконувати справді проривні дослідження, лишаючись на маргінесі, не інтегруючись, не об'єднуючи потенціали національних наукових сфер. Інтернаціоналізація та міждисциплінарність (по суті, інтеграція в межах науки як такої) стали стійким науковим трендом останніх десятиліть.

Окремої уваги заслуговує аксіологічний вимір науки. Як уже згадувалося, наука як процес і як результат претендує на свободу від ціннісних суджень і настанов. Але, на нашу думку, це зовсім не означає, що вона позбавлена власних цінностей. Навіть навпаки. Незаперечною і головною цінністю науки є істина (згадаймо ще античний троїстий ідеал істини, добра та краси): «Ця [наукова] професія тримається на вірі, що об'єктивна істина долає культурне різноманіття, тож якщо запитати одне і те саме у двох науковців, вони скажуть одне і те саме, незалежно від попередніх уявлень, культурного підґрунтя та, з певними

застереженнями здібностей. <...> Різні науковці, розділені географічно та культурно, мабуть, сходитимуться в поглядах на ті самі неспростовані теорії. <...> Коли ви платите садівникові готівкою, тим самим сприяючи поглинанню податків чорним ринком, ви не станете суспільним вигнанцем. Але науковець, якого викрили в махінаціях із результатами досліджень, стане. Колеги його цуратимуться і назавжди безжально випхають із галузі» [2, с. 28, 30]. З цією цінністю Річард Докінз пов'язує властивий ученим скептицизм, зневагу до пропаганди, погляд на світ з точки зору вічності (втім, одночасно зі своєрідним благоговінням перед ним) тощо. Наука не лише поділяє цінність істини і принципів та критеріїв, яких дотримуються, щоби цю істину здобути, – вона пропонує свої цінності як дороговкази для громадського і приватного життя (як «свічку у пільмі» в широкому тлумаченні, на всі життєві випадки). Так цінності науки стають чимось більшим за складник професійної етики, долаючи межу між науковою і ненауковими сферами. Ба більше, наука сама стає соціальною цінністю, важливість якої полягає не лише у створенні доданої вартості. Вчені створюють нематеріальне громадське надбання – епістемічний продукт, знання, доступне для всіх (адже право інтелектуальної власності захищає насамперед винаходи й розробки, а не фундаментальні закони, за якими живуть мікро- і макросвіт). Крім природного, наука змінює також соціальне середовище й саму людину: «Декілька разів за всю історію люди відкривали технологію, що дозволяє багатократно примножувати знання, як-от письмо, друк та електронні засоби. Наднова знань постійно переформатовує значення слів «бути людиною». Наше розуміння того, хто ми такі, звідки з'явилися, як улаштовано світ і що в житті важливо, залежить від долученості до величезного сховища знань, яке весь час розширюється. <...> Усвідомлене сприйняття власної країни та її історії розмаїтості звичаїв і вірувань у всьому світі та в різні часові епохи, поразок і тріумфів цивілізацій минулого, мікрокосмів клітин та атомів і макрокосмів планет і галактик, нематеріальної реальності чисел, логіки те схем – таке розуміння підносить нас до вищого рівня свідомості. Це дар належності до мозковитого виду з давньою історією» [3, с.242]. Зважаючи на все це, постала нагальна необхідність (само)рефлексії науки для досягнення її саме як соціального феномену, а також її непересічної суспільної ролі. Що, своєю чергою, покликала до життя такі напрями, як соціологія знання, соціальна історія науки, соціальна філософія науки, science and technology studies, соціальна епістемологія, наукознавство і навіть case study (для вивчення наукових досліджень на мікрорівні).

Проілюструємо висловлені вище загальні положення конкретним прикладом, коротко проаналізувавши суспільну роль і цінність науки в Україні, звернувшись до історії та сьогодення Національної академії наук України як вищої наукової організації української держави. 1918 року «батьки-засновники» створювали Академію (тоді Українську академію наук) як невід'ємний атрибут незалежної та розвиненої державності європейського типу (адже й наука як спосіб отримання знання, що відповідало би певним чітко визначеним критеріям,

постала, повторимо, саме як феномен європейської цивілізації, європейського культурного простору), проте не лише іміджевий, а й практично спрямований, як ефективний засіб організації роботи вчених (із дотриманням принципу академічної свободи, що його мав гарантувати подвійний статус Академії як одночасно урядової та самоврядної) задля забезпечення економічного, соціального й культурного поступу України. Відтоді й на кожному етапі існування Академія виконувала свої головні функції – власне дослідницьку, експертну, просвітницьку; тісно взаємодіяла з виробничим сектором, освітньою сферою, органами державної влади та місцевого самоврядування. Лише за період незалежності України інновації (в енергетиці, машинобудуванні, космічній та інших галузях), підґрунтя для яких підготували виконані в НАН України дослідження й розробки, заощадили й заробили для державного бюджету десятки мільярдів гривень. Крім того, Академія відновила або започаткувала низку суспільно-гуманітарних напрямів, які за часів СРСР зазнавали ідеологічного тиску. Загалом Академія сприяла формуванню позитивного іміджу України як політично, економічно, військово й науково-технологічного розвиненої країни. Після початку російсько-української війни у 2014 році НАН України активізувала дослідження для зміцнення безпеки й обороноздатності, а також для консолідації українського суспільства, національної стійкості, цивілізаційного вибору та євроатлантичного вектору розвитку України, міграційних та інтеграційних процесів тощо. Необхідність повоєнного відновлення країни додає науці ще більшої ваги, адже, на думку вчених-економістів Академії, це відновлення (що передбачатиме, зокрема, реіндустріалізацію, яка потребуватиме активного генерування інновацій) має відбуватися на принципово інших технологічних засадах [4]. Замало буде отримати кошти на відродження за новим «планом Маршалла» для України – ними потрібно буде розпорядитися розумно, відповідно до національних інтересів, а не лише до вимог донорів. Осучаснення української економіки на інноваційній основі, створення нових високотехнологічних і привабливих місць роботи уможливають повернення українських біженців і залучення кваліфікованих кадрів з інших країн, зокрема європейських. Країна-агресор чудово це усвідомлює, тож не випадково намагається завдати українській науці якнайбільшої шкоди, фактично чинячи в Україні не лише геноцид, а й сцієнтицид (наукогубство). Тільки підтримка власних досліджень і технологій, створених зусиллями академічної, університетської та галузевої науки, дасть змогу нашій країні реалізувати, без сумніву, історичне завдання – ефективно й органічно (ре)європеїзуватися.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карл Саган. Світ, повний демонів. Наука як свічка у пільмі. – Харків : «Клуб сімейного дозвілля», 2018. – 384 с.
2. Річард Докінз. Наука для душі. Нотатки раціоналіста. – Київ : «Наш формат», 2019. – 384 с.
3. Стівен Пінкер. Просвітництво сьогодні. Аргументи на користь розуму, науки

та прогресу. – Київ : «Наш формат», 2019. – 560 с.

4. Повоєнне відродження України. Візія Відділення економіки Національної академії наук України. – Київ : 2022 (режим доступу: <https://files.nas.gov.ua/PublicMessages/Documents/0/2022/12/%D0%92%D1%96%D0%B7%D1%96%D1%8F%20-%202022.12.05.pdf>). – 34 с.

Матвійчук О. Є.,

*кандидат педагогічних наук,
ст.науковий співробітник*

*Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського,
osvita-teka@ukr.net*

Сидоренко О. М.,

*завідувач бібліотеки,
Комунальний заклад «Панютинський ліцей»
Лозівської міської ради Харківської області
lenapanutino@gmail.com*

ВАЖЛИВІСТЬ ШКІЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ У ПІСЛЯВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ ОСВІТИ НА ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЯХ

Висвітлено питання ролі бібліотек у розвитку освіти. Аргументовано, що шкільна бібліотека важлива у післявоєнному відновленні освіти на європейських цінностях. Представлено сучасні форми та методи роботи шкільної бібліотеки. Обговорено необхідність комплектування фондів шкільних бібліотек сучасною українською та світовою літературою.

Ключові слова: шкільна бібліотека, освіта, сучасні форми роботи

Annotation. The question of the role of libraries in the development of education is highlighted. It is argued that the school library is important in the post-war restoration of education based on European values. Modern forms and methods of work of the school library are presented. The necessity of stocking school libraries with modern Ukrainian and world literature was discussed.

Keywords: school library, education, modern forms of work.

Незважаючи на усю складність війни, Україна на своєму шляху відновлення, пріоритетом визнає науку, освіту, культуру. Важливе місце відводиться і бібліотекам як науковим, освітнім, інформаційним, культурним та дозвілльєвим центрам.

Безперечно, війна внесла свої корективи у переосмисленні ролі бібліотеки, яка стала безпечним місцем у небезпечному світі. Кожна бібліотека України при звичається до процесів, які відбуваються в цивілізаційному світі, реалізує інформаційний супровід європеїзації держави.

Складником сучасного освітнього середовища є шкільні бібліотеки, головна мета діяльності – забезпечення якісного бібліотечно-інформаційного обслуговування учасників освітнього процесу та надання допомоги педагогам у всебічному розвитку особистості з глибоко усвідомленою громадянською і соціальною позицією, системою наукових знань відповідно до інтересів Української держави [4].

Шкільні бібліотеки є важливими центрами у післявоєнному відновленні освіти на європейських цінностях. Оскільки, при належному комплектуванні бібліотечних фондів художньою літературою, науковими, науково-популярними, довідковими, методичними виданнями, покращенні матеріально-технічного стану, покращенні автоматизації бібліотечних процесів, спроможні надавати комплекс послуг та сервісів, доступ до електронних освітніх ресурсів, створювати комфортні умови для навчання, викладання та досліджень. Успішний розвиток бібліотеки закладу загальної середньої освіти в умовах змін, що відбуваються в усіх сферах суспільного життя, залежить у великій мірі від здатності швидко реагувати на виклики, впроваджуючи інноваційні моделі діяльності. Підтвердженням важливості шкільної бібліотеки у післявоєнному відновленні освіти на європейських цінностях є високий фаховий рівень бібліотекарів, які можуть швидко реагувати на зміни, приймати нові реалії часу, вчитися, здатні надавати експертну, соціальну, особистісну та комунікаційну підтримку усім учасникам освітнього процесу, швидко адаптувалися до освітніх викликів в умовах війни як на індивідуальному так і професійному рівні. Ознайомлюючись із кращим світовим досвідом діяльності шкільних бібліотек, популяризуючи перспективні бібліотечні практики шкільні бібліотекарі України спроможні надавати доступ користувачам до внутрішніх бібліотечних та зовнішніх цифрових ресурсів з метою задоволення інформаційних потреб [2; 5]. Шкільні бібліотеки сьогодні формують фонд документів на нетрадиційних і електронних носіях, які створюються у навчальному закладі, систематизують у тематичні папки публікації та роботи педагогів, наукові роботи та реферати учнів. Створюють і ведуть довідково-пошуковий апарат, який включає традиційні каталоги (алфавітний, систематичний), систематичну картотеку статей, тематичні картотеки, електронний каталог, бази та банки даних у відповідності до потреб закладу. Розробляють ефективні стратегії та рішення відносно послуг та ресурсів бібліотеки, планування діяльності, прогнозують довгострокові ініціативи, здійснюють моніторинг потреб та послуг, організовують діяльність бібліотеки у партнерстві відносин з іншими бібліотеками, громадськими організаціями та соціальними інституціями.

Фахівці – бібліотекарі прагнуть та докладають зусиль, щоб фонди бібліотек поповнювались літературою, яка популяризує європейські цінності демократії,

прав людини, свободи, рівності, поваги до людської гідності та верховенства права.

Шкільні бібліотеки сьогодні продовжують надавати учасникам освітнього процесу необхідну інформацію, в тому числі і в онлайн-форматі, на сайті школи або бібліотеки, використовуючи можливості Viber-групи, Telegram-канал, Facebook (інформувати про заходи в бібліотеці, давати анонси про проведення акцій, знайомити із фондом бібліотеки), демонструючи свої послуги та заходи на власних та шкільних YouTube-каналах.

Відвідувачі сайту бібліотеки мають можливість отримати за посиланнями доступ до підручників, якими користуються у закладі освіти, освітніх програм, віртуальних книжкових виставок та інтерактивних ігор, інформаційних матеріалів з краєзнавства, буктрейлерів та презентацій; мережевих акцій та проєктів.

Шкільні бібліотеки заохочують учнів читати, популяризують цінності академічної доброчесності при використанні літератури та інформаційних ресурсів. Важливість шкільної бібліотеки у післявоєнному відновленні освіти на європейських цінностях посилює спроможність бібліотекарів до використання нових форм та методів роботи: тренінги, майстер-класи, диспути, дискусії, круглі столи, віртуальні зустрічі із письменниками та поетами, літературні та історичні квести.

Наприклад, у КЗ Панютинський ліцей спільно (бібліотекар та педагоги) розробляють віртуальні дошки на платформі Padlet «Віртуальна дошка подяки захисникам та захисницям України», «Україна єднає»; інтерактивні плакати на платформі H5P, ігри «Що? Де? Коли?» в онлайн форматі з історії рідного краю з використанням Google-Meet.

Бібліотека ліцею приділяє велику увагу формуванню інформаційно-цифрової компетентності учнів. Для вчителів проводяться майстер-класи щодо роботи із платформою LearningApps.org; «Використання Гугл-форм та створення QR-кодів для здійснення анкетування та різного виду контролю знань в онлайн-режимі», тренінги на яких педагоги мають можливість познайомитися з особливостями використання в роботі інтерактивних програм Padlet, Canva, H5P, Google-форми. Ведеться постійний пошук цікавих нових інтерактивних платформ для використання в анонсуванні їх роботи, та й у використанні під час заходів у бібліотеці ліцею.

Важливим напрямком діяльності бібліотеки є тренінги (воркшопи) з медіаграмотності для старшокласників, завданням яких навчити грамотно працювати з інформацією, що їх оточує, вчити протидіяти дезінформації, вести та аналізувати свої сторінки в соціальних мережах. Активно допомагають бібліотеці розвиватись і самі учні, спільно беруть участь у програмі «Розумію», яку реалізує ГО «Інша Освіта» в партнерстві з Deutsche Welle Akademie та за

дружньої фінансової підтримки Федерального міністерства для економічної співпраці та розвитку». У рамках програми для старшокласників в офлайн-форматі було проведено 4 воркшопи. онлайн організації засідань DOCU/Клубу.

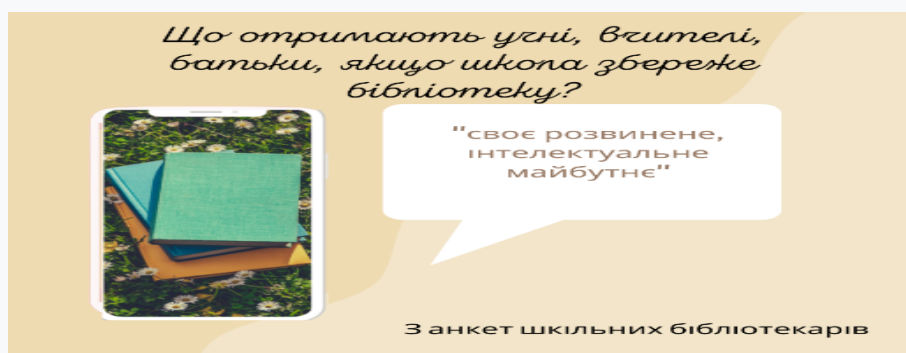
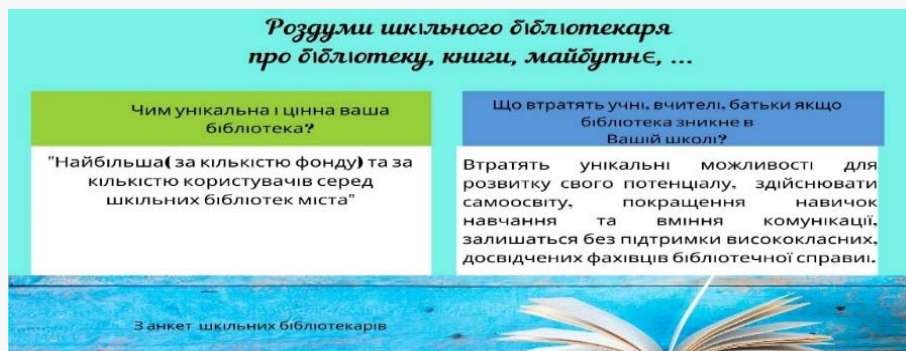
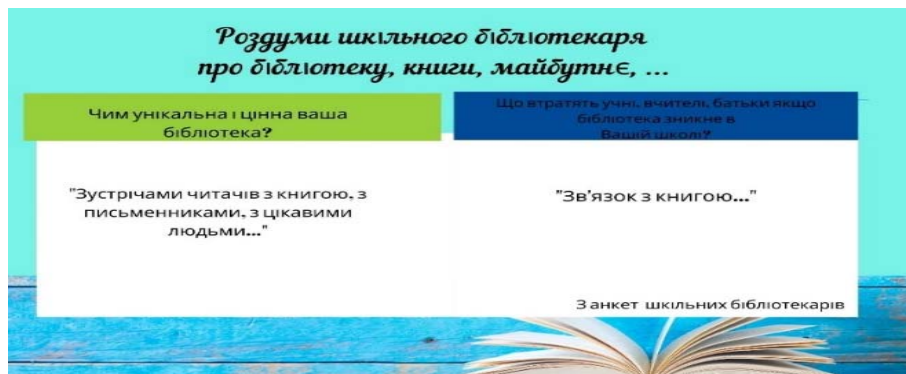
Ключовим моментом в організації проведення заходів з учнями залишається співпраця з адміністрацією ліцею та класними керівниками.

Важливими формами роботи шкільної бібліотеки в умовах сьогодення та в повоєнні роки є бібліотерапія, підбірка та рекомендація книжок, які викликають різні емоції, психологічно підтримують учня та педагога у складних обставинах.

Розуміючи важливість своєї місії на шляху відновлення України кожен шкільний бібліотекар визначає пріоритетом діяльності бібліотеки ЗЗСО в сучасних умовах: здійснення якісної інформаційно-ресурсної підтримки освітнього процесу в умовах очної та віддаленої взаємодії; інформаційну діяльність бібліотеки в умовах очної та віддаленої взаємодії; виховання активного і компетентного читача; формування основ медіаграмотності, національно-патріотичне виховання учасників освітнього процесу, створення у бібліотеці інформаційних куточків, стелажів «Все про Європу: читай, слухай, дізнавайся», налагодження партнерської взаємодії з європейськими бібліотеками, популяризація їх досвіду роботи.

Кожен шкільний бібліотекар, використовуючи сучасні бібліотечні форми роботи, інформує користувачів про розширення доступ до цифрових книг та журналів, надає покликання на безкоштовні електронні та аудіо-книги, підручники, вебсайти українських та світових бібліотек.

Про важливість шкільної бібліотеки в останні роки з'являються публікації в періодичній пресі, ці теми обговорюються на конференціях та круглих столах, але найчастіше лише серед бібліотечної спільноти [1]. Про важливість шкільної бібліотеки для розвитку освіти та кожного учня і педагога свідчать і результати опитування бібліотекарів з різних регіонів країни у соціальних мережах (Viber, Facebook). Мета опитування зібрати думки, щодо важливості бібліотек у закладах середньої освіти, познайомити з цими міркуваннями педагогів та керівників закладів освіти. Бібліотекарі давали відповіді на запитання: «Чим унікальна та цінна їх бібліотека?», «Що отримають учні, вчителі, батьки якщо школа збереже бібліотеку?» та «Що втратять учні, вчителі, батьки, адміністрація школи батьки, якщо бібліотека зникне у Вашій школі?». Всі відповіді підкреслюють важливість шкільної бібліотеки для підтримки навчання, проведення досліджень, реалізації проєктів, підготовки до олімпіад, конкурсів, написанні рефератів, творчого розвитку, організації дозвілля, читання, ігор, місця для вчителів, де можна зайнятися самоосвітою, провести онлайн-урок.

Хотілось би, щоб голос шкільних бібліотекарів був почутий і педагогічною спільнотою, адміністрацією навчальних закладів.

Висновки. Повоєнний розвиток освіти в Україні у контексті європейської освітньої інтеграції виокреслює і місію шкільної бібліотеки надавати інформаційну підтримку учням, педагогам та батькам з програм навчання і виховання з врахуванням європейських цінностей. Досвід бібліотекарів України в складних умовах сьогодення лише засвідчує те, що шкільні бібліотеки зможуть відігравати важливу роль в післявоєнному відновленні освіти, популяризуючи

кращі освітні технології, стаючи ресурсними осередками і експериментальними майданчиками для учнів і вчителів. За належних умов, кожна шкільна бібліотека здатна, забезпечити вільний доступ до якісних електронних підручників, енциклопедій, українських та світових баз даних, освітніх інновацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончаренко О.Л., Матвійчук О.Є. Шкільні бібліотеки значимі для української освіти та культури // Бюлетень Української бібліотечної асоціації. – 2023. – № 1. – С.4
2. Лога Т. Розвиток шкільних бібліотек у системі освіти: зарубіжний досвід // Вісник Книжкової палати. – 2016. – № 1. – С. 37–41
3. Матвійчук О.Є. Роль шкільної бібліотеки у сучасному інформаційно-комунікативному освітньому просторі // Інформаційне забезпечення сфери освіти та науки України : матеріали звіт. наук.-практ. конф. ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, 22 грудня 2020 р., Київ / НАПН України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського ; [редкол.: Л. Д. Березівська (голов. ред.), Д. О. Закатнов, С. В. Тарнавська (відп. за вип.) та ін.]. – Вінниця, ТОВ «ТВОРИ», 2020. – С.62– 63
4. Нарольська К.В. Бібліотека Нової української школи як складова інформаційного простору закладу // <https://mmk.edu.vn.ua/uploads/images/articles/Biblio/2019-2020/>
5. Поляничко З.О. Особливості інформатизації шкільних бібліотек у республіці Польща // Інформаційні технології і засоби навчання, 2014.– Том 44. – № 6. – С.13–21

Мельниченко В. Ю.,

доктор історичних наук,

академік НАПН України,

лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка

e-mail: vlas6598@gmail.com

АСТОЛЬФ ДЕ КЮСТІН ПРОТИ РОСІЇ

У статті кристалізовано ключові висновки й враження відомого французького мандрівника, маркіза Астольфа де Кюстіна (1790–1857), спрямовані проти деспотичної Росії, в якій йому «мертві здавалися вільнішими від живих...»

Ключові слова: українці – народ західної культури, загарбницька війна Росії, страшна держава, тюрма, варварство, тиранія, деспотизм, страх, злочин, вирок державі.

The article highlights the key conclusions and impressions of the famous French traveler, Marquis Astolph de Custin (1790–1857), directed against despotic Russia, in which «the dead seemed to him to be freer than the living...»

Key words: Ukrainians are a people of Western culture, Russia's war of aggression, a terrible state, prison, barbarism, tyranny, despotism, fear, crime, sentence to the state.

«Довгі часи Московщина жила українською наукою...»

В історії навічно зафіксовано повчально-дивовижний період, що розпочався у середині XVII століття, коли з Києва до Москви переносилася вченість, а з Москви до Києва відправлялися за вченістю¹. Іван Огієнко, який глибоко дослідив цю тему, виснував, що «українці принесли з собою всю свою велику культуру, і вплив їхній одбився на Москві на всьому житті» [4, с. 75]. Поготів, як відзначив Іван Франко, саме українськими руками царі прорубали вікно до Європи, проте водночас численні вікна в Україні до тієї самої Європи якнайщільніше позамуровували.

Як відомо, український народ споконвіку відзначався високим рівнем культури й писемності. Відомий мандрівник Павло Алеппський, який побував в Україні невдовзі після горезвісної Переяславської ради, свідчив, що «по всій землі русів, тобто козаків» майже всі українські сім'ї, не лише чоловіки, а й дружини та дочки, вміли читати. Згадуючи про це в статті з промовистою назвою «Колишня освіта і теперішня темнота» (1909), Михайло Грушевський зазначав: «Український нарід, як порівняти його до московського, приміром, був тоді далеко розумніший, освіченіший, проворніший. З України потім ціле століття находили на Московщину люди, що тут заводили школи, бібліотеки, вчили, писали і друкували. Довгий час всі вищі духовні в Московщині були з українців, бо своїх учених там не було. Довгі часи Московщина жила українською наукою» [1, с. 391].

За переписами 1740 і 1748 років, у семи полках Гетьманщини, Полтавської і Чернігівської губерній на 1094 села припадало 866 шкіл із викладанням українською мовою. Кажучи словами Тараса Шевченка, «загальна грамотність у народі – найбільше добро...». Проте невдовзі наслідки національних утисків далися взнаки. За даними 1768 року, на території трьох пізніших повітів Чернігівщини одна школа припадала вже на 746 душ населення, на цій самій території ще сто років по тому – на 6750 душ, а загалом по губернії – на 17143 душі населення. Перепис 1804 року показав, що українці – один із малописьменних народів імперії. У середині XIX століття Шевченко гірко писав про «народ отой убитий», а з російського боку «ісправник... по-московській лає увесь народ». Наприкінці століття на 100 душ українського населення припадало лише 13 письменних. І знову згадуються Шевченкові слова: «...Де на 100 один грамотний – найбільше зло». Отже, Московщина перетворювала великий і самодостатній народ із багатющою культурою і мовою на малий російський.

На початку XX століття Михайло Грушевський гірко підсумовував: «При

---

¹ Докладно див.: Мельниченко В. Українські наголоси московських храмів. М., 2010. С. 14–40; Його ж. «Українці збудили Москву од віковічного дрімання» // Мої духовні криниці: статті та інтерв'ю XXI століття. К., 2019. С. 487–538.

теперішній науці, коли на Україні вчать по школах руською мовою, темнота розвелася по Україні страшенна. Між українським народом грамотних удвоє менше, ніж між народом великоруським; в деяких губерніях українських між українцями ледве знайдеться один грамотний на десять душ; а як по котрих губерніях один грамотний на п'ять неграмотних, то се вже дуже багато. Так підупав український народ, такий здатний, способний з природи своєї, що колись далеко вище своєю освітою стояв від народу великоруського (московського) та дивував сторонніх людей своєю освітою й охотою до книжки та науки» [1, с. 383].

У статті «Камінь наріжний» (1916) великий українець заявив, що «за нинішньої русифікаторської політики український народ, який колись випереджав великоросійське населення за своїм розвитком і освіченістю, справді засуджений на те, щоб стати “гноєм” для мови Пушкіна...»².

В історично нових умовах, на чолі нової держави, тобто понад століття тому, Михайло Грушевський сформулював для України новий основоположний імператив: «Перше, що я вважаю пережитим і віджитим,... се наша орієнтація на Московщину, на Росію, накидвана нам довго й уперто силоміць...». Оголосивши західну орієнтацію України, Грушевський одразу заявив, що «в порівнянні з народом великоруським український являється народом західної культури...». В цьому контексті, знову-таки понад сто літ тому, великий українець розкрив історично нові стратегічні перспективи української держави: «Коли українське життя розриває нав'язану їй московською політикою, московським насильством північну орієнтацію, воно може з новою силою, з новою енергією відновити свої зв'язки з західним світом. Се не тільки диктують її старі традиції, старі навички, а й те духове споріднення, яке, без сумніву, єсть між українським народним, етнічним елементом і життям західноєвропейським» [2, с. 234, 238].

Екзистенціально надважливі постулати не старіють, і не сумніваюся, що нинішня масштабна наукова конференція всебічно розгляне сучасні завдання науки і освіти в європеїзації України. Саме на цій конференції хочу нагадати вкрай важливі dokonані факти й висновки, приступні вже 180 років, але, говорячи словами мудрого Аристотеля, відоме насправді відоме небагатьом.

Ідеться про мемуари французького маркіза Астольфа де Кюстіна «Росія в 1839 році»³. Чому саме про них? Іноземний автор-очевидець переконливо, з фактами в руках виснував од імені цивілізованого світу про росіян: «Їхня цивілізація — тільки так здається; на ділі вони безнадійно відстали від нас і, коли випаде нагода, жорстоко помстяться нам за нашу вищість».

---

² Докладно див.: Мельниченко В. Москва у творчій долі Тараса Шевченка. М., 2015. 496 с.; Його ж. Михайло Грушевський: «Шевченко — святий національний прапор». К., 2017. 440 с.

³ Докладно див.: Кюстін Астольф де. Правда про Росію: подорожній щоденник. К., 2009. 242 с.; Мельниченко В. Подобиці Шевченкового життя. К., 2021. С. 264–281.

Злочинна загарбницька війна Росії проти України, російські ядерні погрози світовій цивілізації підтверджують пророцтво французького маркіза. Утім Астольф де Кюстін застеріг, що «Росія зламає собі шию, як тільки вона скине маску і оголосить війну Європі...»

«Я зобразив Росію такою, якою вона є»

Маркіз Астольф Луї Леонор де Кюстін (1790–1857) — французький аристократ, письменник, мандрівник. Його дід, Адам Філіп де Кюстін, — генерал, командував Рейнською республіканською армією, а батько Арман Луї Філіп Франсуа де Кюстін — блискучий дипломат, уже в 22 роки призначений урядом короля Людовіка XVI послом до герцога Брауншвейзького. Обоє аристократів, які стали на бік Французької революції, вона гільйотинувала в 1793–1794 роках, і це стало кращою рекомендацією для маркіза де Кюстіна при дворі Миколи I, коли 49-річним він прибув у Петербург, де неодноразово зустрічався з імператором. Навіть записав таке: «Дякуючи частим прилюдним бесідам із государем я завів знайомство з багатьма людьми... Побачивши, що я став предметом особливої прихильності з боку повелителя, вони кидаються мені на шию...» Утім через кілька років Микола I, прочитавши книгу «Росія в 1839 році», жбурнув її на підлогу зі словами: «Моя вина: навіщо я говорив із цим негідником!». А що він міг інакше сказати, прочитавши, скажімо, таке про своє правління: «Тут власним життям розпоряджається тільки монарх: доля, могутність, воля цілого народу — все знаходиться в руках однієї людини... Тиранія, чи республіканська, чи монархічна, вселяє в душі ненависть до абсолютної рівності... В Росії деспотична система діє, як годинник, і наслідком цієї надзвичайної розміреності є надзвичайне гноблення... Відчуваєш обурення і з жахом запитуєш себе, чому в діяннях людських так мало людяності». Або: «Росіяни рівні, але не перед законами, які не мають в їхній країні зовсім ніякої ваги, а перед капризом самодержця...» Російський монарх у свою чергу обурювався, читаючи дошкульні одкровення француза, і маркіз де Кюстін через півтора десятиліття, коли вже вийшло п'ять видань книги, навіть зізнався, що «успіху книги чимало сприяв гнів імператора Миколи I....»

Уперше маркіз де Кюстін мандрував у 1811–1822 роках, побувавши в Англії, Шотландії, Швейцарії, Італії. Про ці подорожі видав книги 1830-го й 1835 року, а згодом 1838-го опублікував дорожні замітки про відвідання Іспанії. Крім того, написав низку світських романів, виступав із публікаціями на театральном-драматичному й белетристичному поприщах.

Але всі ці достойні труди належали своєму часові, а в пам'яті майбутніх поколінь залишилася книга де Кюстіна «La Russie en 1839». Монархіст за переконаннями, маркіз вирушив до абсолютистської Росії сподіваючись знайти в ній запоруку порядку й спокою всесвітнього масштабу. За три місяці він

повернувся на батьківщину рішучим противником абсолютної монархії і переконаним прихильником представницького правління: «...Їдучи з наміром одержати від самодержавного уряду нові аргументи проти деспотизму... я був вражений злочинами самодержавства, тобто тиранії...»

Астольф де Кюстін приплив до Петербурга через Фінську затоку на пароплаві «Микола І» у першій декаді липня 1839 року, через місяць він відвідав Москву, затим Нижній Новгород, а вже у вересні відправився з Москви через Петербург у Берлін, куди прибув на початку жовтня 1839 року. Можна тільки дивуватися, що за такий короткий час іноземець не лише по-людськи розчарувався в самодержавному правлінні, а й науково точно визначив його ментальні згубні пороки, викристалізував системні характеристики миколаївської Росії – «це безживне тіло, колос... усі члени якого знемагають, однаково позбавлені сили!» Звісно, наївно було б думати, що француз перед мандрівкою в Росію не зібрав доступні йому відомості. Досить сказати, що він усерйоз ознайомився не лише з путівниками по Москві й Петербургу, а й з «Історією держави Російської» Миколи Карамзіна, на якого неодноразово посилався в своїй книзі.

Проте де Кюстін очевидячки самотійно занурився в історичний смисл сучасного йому російського життя і так само самотійно зробив висновки та передрікання зі своєї найвідомішої мандрівки, в тому числі, про майбутню «жахливу революцію» в Росії: «В народі, який так довго пригнічують, пристрасті довго киплять, перш ніж відбудеться вибух; небезпека час від часу наближається, зло не відступає... можливо, навіть наші внуки не побачать вибуху, але ми вже сьогодні можемо передрікти, що він неминучий, хоча й не знаємо, коли саме він відбудеться».

Онуки Кюстінового покоління побачили й відчули катастрофічні російські революції...

Немає сумніву, що сам де Кюстін не гірше від нащадків усвідомив історичне призначення свого відвідання Росії, зокрема й для «майбутньої долі світу». Найпереконливіше свідчить про це його передмова до другого видання книги в Парижі (1843): «Я об'їхав більшу частину цивілізованого світу і під час цих мандрівок усіма силами намагався пізнати таємні пружини, що рухають життям імперій... Росіяни залишаються мною незадоволені, але в глибині душі вони мене пробачать – цього усвідомлення мені досить. Кожен росіянин, якщо він порядна людина, підтвердить, що коли я й припустився, за браком часу, помилок у деталях, у цілому я зобразив Росію такою, якою вона є».

Скажу більше, коли розпочалася Кримська війна 1853–1856 років і чимало пороків Росії, названих автором, явно висунулися назовні, 1854 року вийшло п'яте видання книги, в передмові до якого де Кюстін написав, що «хоче бути почутим усім світом і тому вирішив випустити дешеве видання книги, видання

для народу». Характерно, що тоді він назвав її «La Russi», протиставивши позачасову Росію світові.

Утім під цією назвою, що стала в устах де Кюстіна викривальною, в Радянському Союзі та сучасній Росії книгу, звісно, видавати не посміли. Та й узагалі шість десятиліть твір маркіза табуювали, і лише у 1990-му книга побачила світ під назвою «Миколаївська Росія», а в наступних виданнях (1996 і 2007 рр.) повернулися до первісного заголовку. Це зрозуміло, але не зрозуміло, чому впродовж більш як тридцяти років української незалежності нищівна для нашого ворога «Росія» де Кюстіна не видана українською мовою.

У Росії, на мій погляд, найсильніше та найвиразніше підтвердив правоту французького маркіза Олександр Герцен, який назвав твір де Кюстіна «найцікавішою і найрозумнішою книгою, написаною чужинцем про Росію». У щоденнику Герцен зізнався: «Тяжке враження від цієї книги для росіянина, голова схиляється на груди, а руки опускаються; і тяжко від того, що відчуваєш страшну правду, і прикро, що чужий доторкнувся до болючого місця...» І знову: «Книга ця для мене ніби тортури, як камінь, привалений до грудей; я не дивлюся на його промахи, основа його переконань вірна. І це страшне суспільство, і ця країна – Росія...»

«Мертві мені здавалися вільнішими від живих...»

Треба визнати, розповідь француза таки забарвлена ментальною зверхністю до росіян, проте не можна погодитися з Миколою Гоголем, що де Кюстін «видав свої записки з тим саме, щоб показати Європі з дурного боку Росію» й бачив у його книзі лише «розчинену ненависть» до Росії. Насправді маркіз остаточно визначився лише в процесі знайомства з Росією: «Чим ближче спізнавав я страшну й дивовижну державу... тим ясніше розумів місію, покладену на мене випадком». У передмові до вже згаданого другого видання книги він оприлюднив своє розуміння цієї місії: «Мені здавалося, що, кажучи правду про Росію, я зроблю нову та відважну річ: досі боязнь та користь диктували мандрівникам перебільшені похвали, ненависть надихала на брехню; я не боюся а ні тої, а ні другої пастки» [3, с. 29].

Тож, річ не в тім, що маркіз запевняв читача: «Свою розповідь я вів без особистої ненависті». Річ у тім, що, судячи з історичних підтверджень у часі правоти маркіза, він таки був або намагався бути чесним, об'єктивним, усвідомлюючи, що існують «дві нації – Росія, як вона є, і Росія, якою її прагнуть представити перед Європою». Тому зміг описати Росію, якою вона справді була. Француз не приховував своїх симпатій, якщо вони виникали. Навіть заявив, що книга «повна похвальних спостережень, які роблять ще суворішими зауваження осудливі». Скажімо, маркіз неодноразово любувався російськими селянами, відзначав їхню заповзятливість, уміння виживати в непростих умовах, а ще —

співати. Та найголовніше полягає врешті-решт, у Кюстіновому висновку з його доброзичливого ставлення до впокореного російського народу: «Тяжке враження, що не залишає мене з тих пір, як я живу в Росії, посилюється від того, що все говорить про природні здібності пригніченого російського народу. Думка про те, чого б він досяг, якби був вільний, доводить мене до шаленства».

Щоправда московський поштмейстер Олександр Булгаков, якому випало «двічі обідати» з Астольфом де Кюстіном, сформулював іще у 1844-му хитромудру й зручну для русофілів оцінку книги маркіза: «І біс його знає, який його істинний висновок, то ми перший народ у світі, то наймерзотніший!» У дійсності француз шанував російський народ, але державний устрій і можновладців Росії вважав таки наймерзотнішими...

Кюстін особливо відзначив «поверхову освіту» росіян і мимохідь зауважив, що кожний імператор мав би «сприяти розвитку освіти в своєму народі», проте ключовий висновок, вивезений маркізом із Росії, перекреслював цю можливість: «...Росіяни ще не можуть вважатися людьми цивілізованими. Це татари у воєнному строю – і не більше». Поготів, що «в такій країні, як Росія, варварство носить в повітрі». В іншому місці про те саме: «Російська цивілізація... скидається на варварство. Росія є воюючим суспільством, її сила не полягає в ідеях, вона є у війні, отже у хитрощах і жорстокості...» [3, с. 141].

Враження таке, що читаєш текст не з твору позаминулого століття, а з сучасної книги, чи вчорашньої газети, чи навіть телеграм-каналу... Всьому світові жахно від того, що держава з ядерною зброєю не має ідеології як образу гуманного майбутнього.

За Кюстіном, тому, хто мав нещастя народитися в Росії, залишається тільки шукати втіхи в гордовитих мріяннях і надіях на світове панування: «Росія живе і мислить, як солдат армії завойовників. А справжній солдат будь-якої країни – не громадянин, а довічний в'язень...» [3, с. 231].

З власного життєвого та наукового досвіду знаю, що в атмосфері кожної країни розлито щось невидиме й невідчутне на дотик, але важливе для людської душі, яка з нею знайомиться. Для високої правди історичного дослідження, навіть подорожньої розповіді, украй важливо виявити й відтворити цей національний феномен, і маркіз де Кюстін блискуче здійснив це, точно назвавши синтетичну для всієї Росії ознаку – страх: «У Росії усе печально подвійне – від страху влади і від відсутності сонця!...» Зауважу, що француз буквально сприймав Росію як північну, холодну країну, в якій полюс недалеко від Петербурга, а «Сибір починається від Вісли...» Та про крижаний страх у нього сказано невідпорно: «У Росії страх заміняє, точніше сказати, паралізує думку... Щоб там не казали короткозорі законодавці, страх ніколи не зможе стати душею правильно організованого суспільства, бо він не творить порядку, а лише прикриває хаос...»

Отже, там, де панує страх, немає місця для щастя: «Росія, гадається мені, єдина країна, де люди не мають уявлення про справжнє щастя. У Франції ми також не відчуваємо себе щасливими, але ми знаємо, що щастя залежить од нас самих; у Росії ж воно неможливе...» [3, с. 235].

Це моторошне відкриття боліло йому, лякало його й виплеснулося в остаточний підсумок Кюстінового знайомства з Росією 1839 року: «Тільки проживши в цій пустелі, де немає спокою, у цій тюрмі без продику, починаєш відчувати всю свободу, надану народам в інших країнах Європи, який би там спосіб правління не був прийнятий... У Росії, не втомлююся повторювати, свободи немає ні в чому... Побачивши на власні очі цю країну, будь-хто буде радий жити в будь-якій іншій країні. Завжди корисно знати, що існує на світі держава, в якій немислиме щастя, бо за самою своєю природою людина не може бути щаслива без свободи».

Наш сучасник Михайло Слабошпицький справедливо й точно резюмував: «Це Кюстінів вирок» [3, с. 237].

Зі свого боку хочу додати, що ключовий висновок іноземного маркіза не був емоційним, скороспілим, а навпаки впливав із його глибоких роздумів, вивіренних у реальних обставинах імперської Росії. Вчитася й вдумася в наступні рядки з книги де Кюстіна: «...Росія все ще дистанційована від свободи далі, ніж більшість інших країн на світі, – не від слова “свобода”, а від того, що ним позначається. Заклик “хай живе свобода!” може хоча б і завтра пролунати навіть на межі Сибіру під час кривавого бунту, при заграві пожежі; сліпий і жорстокий народ може перерізати своїх панів, повстати проти темних самодурів, закривавити води Волги, тільки вільнішим він не стане – над ним ярмом тяжіє варварство».

Особливо пронизливою є розповідь маркіза про відвідання ним у Петербурзі Петропавловської фортеці – каторжної тюрми для «державних злочинців», унікального зловісного символу російського рабства – та сусіднього Петропавловського собору, в якому ховали російських самодержців. Мудрий француз одразу запримітив моторошну двозначність і страхітливую символічність цієї суто російської близькості: «Мене повели в собор-усипальницю царюючої фамілії... У цій могильній цитаделі мертві мені здавалися вільнішими від живих. Я задихався в її стінах. Якби думка замурувати в одному склепі полонеників імператора і полонеників смерті, змовників і монархів, проти яких вони злоумишляли, була продиктована філософськими поглядами, я ще зміг би з ними змиритися. Проте я не бачу нічого, крім цинізму абсолютної влади та грубої самовпевненості деспотизму. Ми, люди Заходу, революціонери й роялісти, бачимо в російському державному злочинцеві лише безневинну жертву абсолютизму, а росіяни бачать у ньому людину, якої всі відцуралися. Ось до чого

доводить політичне ідолопоклонство... Я не можу без жаху думати про те, що справді віддані та бездоганно чесні люди можуть будь-якої хвилини опинитися в казематах петербурзької фортеці... Як не перейнятися жалем до цього народу!»

Московський кремль французький маркіз назвав «шедевром деспотизму»: «Прославлення рабства – така алегорія, втілена в цьому сатанинському пам'ятнику... це житло підходить діючим особам Апокаліпсису».

Астольф де Кюстін був далекий від історичної долі України у лещатах імперії. Утім саме він, як відомо, вперше заявив, що Росія «за всієї її неосяжності – не що інше, як тюрма, ключ від якої у руках імператора». Тобто треба розуміти, і тюрма народів, які її населяли. Лише Шевченко вповні розкрив у геніальному сарказмі справжню трагедію багатонаціональної самодержавної імперії:

*У нас же й світа, як на те –
Одна Сибір неісходима,
А тюрм! а люду!.. Що й лічить!
Од молдованина до фіна
На всіх язиках все мовчить,
Бо благоденствує!..*

Нагадаю співзвучну жорстку максиму з книги «Росія в 1839 році»: «Мовчання править життям і паралізує його».

Астольф де Кюстін ясно розумів особливу небезпеку внутрішніх вибухових проблем багатоплемінної Московщини: «Уявіть собі вирування республіканських пристрастей (адже при російському імператорі панує удавана рівність) у тиші деспотизму – застрашливе сполучення, особливо у світлі того майбутнього, яке воно передрікає світові. Росія – щільно закупорений казан з окропом, причому стоїть він на вогні, що розгорається все сильніше й сильніше. Я боюся, щоб він не вибухнув. І не я один боюся».

Той окріп ошпарив уже на смерть мільйони людей і продовжує кипіти...

На завершення нагадаю, що понад десять років тому деякі важливі сюжети з твору де Кюстіна побачили світ в опрацюванні О. Мерчанського. Вже згаданий Михайло Слабошпицький, який написав післямову до книги, справедливо назвав її своєрідним експозе Кюстінової праці «Росія в 1939 році»: «В ній викладено найпромовистіші епізоди й найважливіші ідейні моменти книги, перемежовані коментарями упорядника й автора передмови Дмитра Донцова» [3, с. 240]. Усе саме так, і то була дуже важлива публікація! Проте, повторюся, нарешті необхідно видати повний переклад українською мовою книги маркіза Астольфа де Кюстіна «Росія» (звісно, з оригіналу, а не з російського видання) з новітніми докладними науковими коментарями.

Півстоліття тому американський дослідник Дж. Кеннан виснував, що книга де Кюстіна, хоч і присвячена Росії Миколи І, дивовижним чином виявилася застосовною не меншою мірою до Росії Сталіна і Брежнєва. На початку

нинішнього ХХІ століття мені випало майже півтора десятиліття очолювати Національний культурний центр України в Москві, тому мав унікальну змогу пересвідчитися в сучасній живучості Кюстінових свідчень. Унікальним доказом історичної правоти французького маркіза є те, що його книга й через майже два століття залишається найпопулярнішим твором про Росію і буквально розібрана на цитати й афоризми — навів їх чимало.

На мій погляд, особливо вражає такий обвинувачувально-тотальний висновок Астольфа де Кюстіна:

«Провидіння встановило страшну, таємничу, кругову поруку провинностей і заслуг між урядами та підданими, й рано чи пізно в історії суспільства настає час, коли державу судять, ухвалюють її вирок і карають, як і окрему людину».

Хіба це не звучить нині пророче?! Втім, як і все, процитоване з книги Астольфа де Кюстіна...

ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевський М. Твори : у 50 т. Т. 3. Львів : Світ, 2005. 792 с.
2. Грушевський М. Твори : у 50 т. Т. 4. Кн. 1. Львів : Світ, 2007. 432 с.
3. Кюстін Астольф де. Правда про Росію: подорожній щоденник. Київ : Ярославів Вал, Український письменник, 2009. 242 с.
4. Огієнко І. Українська культура : коротка історія культурного життя українського народу. Київ : Абрис, 2001. 272 с.

Міхно О. П.,

*доктор педагогічних наук,
директор Педагогічного музею України,
провідний науковий співробітник
відділу педагогічного джерелознавства та біографістики
ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського,
amihno@ukr.net*

ПЕРСОНАЛІ ЗАРУБІЖНИХ ОСВІТЯН У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ БІОГРАФІСТИЦІ

Акцентовано, що європеїзація держави, зокрема освітньої сфери, передбачає переорієнтацію на європейські норми та стандарти. Аргументовано, що процесу європеїзації освіти сприятиме знання персоніфікованого досвіду зарубіжних педагогів. *Доведено, що в сучасній українській педагогічній біографістиці персоналії зарубіжних освітян представлені досить широко завдяки діяльності науковців Педагогічного музею України і Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського, які на своїх вебресурсах послідовно й систематично поширюють біографічне знання.*

Ключові слова: педагогічна біографістика, зарубіжні педагоги, Педагогічний

музей України, Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В.О. Сухомлинського, вебресурси.

Abstract. It is emphasised that the Europeanisation of the state, in particular the educational sphere, involves a reorientation towards European norms and standards. It is argued that the process of Europeanisation of education will be facilitated by knowledge of the personalised experience of foreign educators. It is proved that in modern Ukrainian pedagogical biography, the personalities of foreign educators are represented quite widely due to the activities of scientists of the Pedagogical Museum of Ukraine and the V.O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine, who consistently and systematically spread biographical knowledge on their web resources.

Key words: pedagogical biography, foreign educators, Pedagogical Museum of Ukraine, V.O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine, web resources

Україна впродовж багатьох століть розвивається як частина європейської спільноти, що й визначає та спрямовує євроінтеграційні процеси в сучасному українському суспільстві. З початком 24 лютого 2022 р. повномасштабної війни, розв'язаної росією проти України, українці показали, що готові захищати незалежність своєї держави і безпеку всієї Європи. Наданий Україні 23 червня 2022 р. статус кандидата на вступ до Європейського Союзу став черговим кроком на шляху євроінтеграції, який передбачає оновлення відповідно до європейських практик усіх аспектів суспільного життя: політичних, економічних, соціальних, культурних.

В умовах розбудови національної системи освіти як складової європейського та світового освітньо-наукового простору зростає суспільний запит на історико-біографічну інформацію, зокрема про життя і діяльність зарубіжних педагогів. Історія української освіти свідчить, що поступ української педагогіки забезпечували як продукування власних ідей, так і творче осмислення спадщини зарубіжних педагогів через вивчення їх життєвого та творчого шляху. В цьому процесі особливе місце посідає Софія Русова, яка однією з перших в українській педагогічній біографістиці зверталася до життєписів і аналізу спадщини Жана-Жака Руссо, Рабіндраната Тагора, Жан-Овіда Декролі, Марії Монтессорі, Вільгельма Рейна та ін. В радянський період значний внесок в українську педагогічну біографістику зробив Микола Даденков, який у підручнику «Історія педагогіки» (1947) висвітлює освітню діяльність і педагогічні погляди таких зарубіжних учених і просвітителів, як Франсуа Рабле, Мішель Монтень, Еразм Роттердамський, Томас Мор, Фресіс Бекон, Рене Декарт, Ян Амос Коменський та ін. Однак цей підручник був рідкісним винятком, оскільки в радянську добу українські вчені були позбавлені можливості досліджувати зарубіжну освіту й зокрема життєписи зарубіжних педагогів через монополізацію цієї галузі російськими вченими, які «в дусі

радянських ідеологем піддавали безапеляційній критиці більшість представників зарубіжної педагогіки як «апологетів буржуазії» та проповідників «реакційних», «антинаукових» теорій, які суперечили канонізованій марксистсько-ленінській педагогіці» [5, с. 388]. З відновленням незалежності України у 1991 р. українські дослідники активно вивчають історію зарубіжної освіти, тож у таких виданнях, як «Український педагогічний словник» С. Гончаренка (1997) [2], «Енциклопедія освіти» (2021) [3] та ін. персоналії зарубіжних педагогів представлені досить повно.

В сучасному освітньо-науковому просторі України персоналії зарубіжних освітян представлені на електронних ресурсах Педагогічного музею України і Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського – провідних інституцій зі збереження та вивчення педагогічної спадщини.

Електронний інформаційно-бібліографічний ресурс «Видатні педагоги України та світу» ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського розробляють фахівці бібліотеки в межах наукових досліджень (2008–2014 рр. – керівник П. Рогова, із 2015 р. – Л. Березівська). Постать педагога на ресурсі розкривається шляхом представлення текстової та візуальної інформації у розділах «Біографія», «Бібліографія публікацій», «Повнотекстові документи», «Фотогалерея», «Вшанування пам'яті», що дає користувачеві можливість скласти повне уявлення про життєвий і творчий шлях педагога [1]. Станом на 2023 рік на ресурсі представлені 19 персоналій зарубіжних педагогів: Йоганн Фрідріх Гербарт (Johann Friedrich Herbart; 1776–1841), німецький педагог-теоретик, Людвіг Гурліт (Ludwig Gurlitt; 1855–1931), німецький педагог-реформатор, Жан-Овід Декролі (Jean-Ovide Decroly; 1871–1932), бельгійський психоневролог і педагог, Фрідріх Дістервег (Friedrich Diesterweg; 1790–1866), німецький педагог, Фрідріх Дітте (Friedrich Dittes; 1829–1896) німецький педагог, Джон Дьюї (John Dewey; 1859–1952), американський педагог, реформатор освіти і основоположник філософії прагматизму, Роберт Зейдель (Robert Seidel; 1850–1933) швейцарський педагог, один з перших теоретиків трудової школи, Януш Корчак (Генрік Гольдшміт) (Janusz Korczak (Henryk Goldszmit); 1878–1942), польський журналіст, письменник і педагог, Шарль-Мішель де Л'єпе (Charles-Michel de L'Épée; 1712–1789), французький священник, один із основоположників сурдопедагогіки, Георг Кершенштейнер (Georg Kerschensteiner; 1854–1932), німецький педагог-реформатор, методист, організатор народної освіти, теоретик громадянського виховання й трудової школи, Ян Амос Коменський (Jan Amos Komensky; 1592–1670), чеський педагог-гуманіст, мислитель, основоположник нової прогресивної педагогічної системи, Едуард Клапаред (Édouard Claparède; 1873-1940), швейцарський психолог, педагог, Вільгельм Лай (Wilhelm Lay; 1862–1926), німецький педагог, теоретик експериментальної педагогіки, Хорас Манн (Horace Mann; 1796–1859),

американський педагог, Ернст Мейман (Ernst Meumann; 1862–1915), німецький педагог, психолог, один із засновників експериментальної педагогіки та педагогічної психології, Марія Монтессорі (Maria Montessori; 1870–1952), італійська педагогиня, Фрідріх Фребель (Friedrich Fröbel; 1782–1852), німецький педагог, теоретик дошкільного виховання, Селестен Френе (Célestin Freinet; 1896–1966), французький педагог, Генріх Шарельман (Heinrich Scharrelmann; 1871–1940), німецький педагог-реформатор.

Педагогічний музей України представляє зарубіжних педагогів у онлайн-проекті «Педагогічний календар», який реалізується з 2019 року на сайті музею та в соціальних мережах Фейсбук та Інстаграм шляхом публікації біографічних дописів про педагогів-ювілярів. У 2022 році кожен допис проєкту, присвячений зарубіжному ювіляру, розпочинався зі слів вдячності партнерам нашої держави, тим, хто став поруч з Україною у протистоянні російській агресії. Основний елемент проєкту «Педагогічний календар» – графічний макет, де розміщено логотип музею, фото ювіляра та коротку інформацію: ім'я і прізвище, роки життя та ювілейну дату. В тексті, який додається до графічного макета, більш детально подається інформація про внесок ювіляра у розвиток освіти. Особливістю контенту проєкту є те, що серед персоналій не лише педагоги, а й письменники та науковці, які зробили внесок у розвиток освіти і виховання. В 2022 р. у межах реалізації проєкту було опубліковано 18 біографічних дописів до ювілеїв таких зарубіжних освітян: Карла Роджерса (Carl Rogers; 1902–1987), американського психолога, одного із лідерів гуманістичної психології, Вільяма Джеймса (William James; 1842–1910), американського психолога і філософа, одного із найвидатніших представників прагматизму, Едуарда Сегена (Edouard Séguin; 1812–1880), французького і американського лікаря, педагога, одного із фундаторів олігофренопедагогіки, Едмона Демолена (Edmond Demolins; 1852–1907), французького історика, соціолога, педагога, Льюїса Керролла (Lewis Carroll; 1832–1898), англійського письменника, Томаса Едісона (Thomas Edison; 1847–1931), американського винахідника в галузі електротехніки, Френсіса Гальтона (Francis Galton; 1822–1911), англійського психолога і антрополога, Рудольфа Гокленіуса (Rudolf Goclenius; 1547–1628), німецького філософа і психолога, Яна Амоса Коменського (Jan Amos Komenský; 1592–1670), чеського теолога, мислителя, педагога, Мелані Кляйн (Melanie Klein; 1882–1960), британської психоаналітикині, однієї з фундаторів дитячого психоаналізу, Ніколаса Батлера (Nicholas Butler; 1862–1947), американського педагога, Фрідріха Фребеля (Friedrich Fröbel; 1782–1852), німецького педагога, теоретика дошкільного виховання, творця поняття «дитячий садок», Йоганна Фіхте (Johann Fichte; 1762–1814), німецького філософа, Антонія Добровольського (Antoni Dobrowolski; 1872–1954), польського геофізика, метеоролога, педагога, Вільгельма Лая (Wilhelm Lay; 1862–1926), німецького педагога, теоретика

експериментальної педагогіки, Мірослава Тирша (Miroslav Tyrš; 1832–1884), чеського митця, педагога, Мігеля де Сервантеса (Miguel de Cervantes; 1547–1616), іспанського письменника, Бенедикта Спінози (Benedictus de Spinoza; 1632–1677), нідерландського філософа, Шарля-Мішеля де Л'Епе (Charles-Michel de L'Épée, 1712–1789), французького сурдопедагога [4].

У 2023 році у проєкті «Педагогічний календар 2023» буде представлено 11 персоналій зарубіжних освітян: Карл Ясперс (Karl Jaspers; 1883–1969) німецький філософ і психіатр, один із творців екзистенціалізму, Едуард Клапаред (Édouard Claparède; 1873–1940), швейцарський лікар-невролог, психолог, один із піонерів дитячої психології, педагог, Томас Джефферсон (Thomas Jefferson; 1743–1826), 3-й президент і один із засновників США, політичний діяч, дипломат, філософ, національний герой США, Гуго Мюнстерберг (Hugo Münsterberg; 1863–1916), німецько-американський психолог, один із основоположників психотехніки, Джордж Орвелл (George Orwell; 1903–1950), англійський письменник, Ян Коллар (Jan Kollar; 1793–1852), словацький політик, поет, етнограф, філософ, педагог, Дені Дідро (Denis Diderot, 1713–1784), французький філософ та енциклопедист епохи Просвітництва, Вільгельм Дільтей (Wilhelm Dilthey; 1833–1911), німецький історик культури, представник філософії життя, літературознавець, Пранас Машьотас (Pranas Mašiotas; 1863-1940), литовський педагог, дитячий письменник, Адам Міцкевич (Adam Mickiewicz; 1798–1855), польський поет, діяч національно-визвольного руху Польщі, Карл Вандер (Karl Wander; 1803–1879), німецький педагог.

Подасмо приклад допису до 280-річчя Томаса Джефферсона:

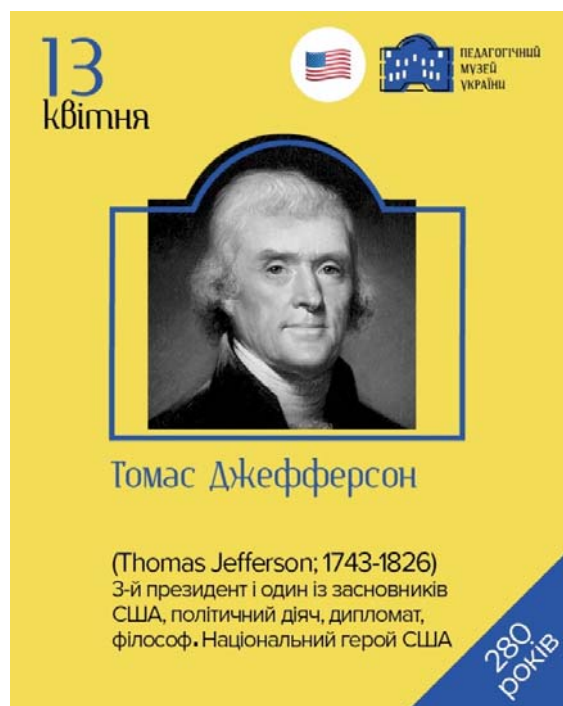

Рис. 1. Графічний макет онлайн-проєкту «Педагогічний календар»

«#ПедагогічнийКалендар2023

Дякуємо США за підтримку та допомогу!

We thank the USA for its support and assistance!

Томас Джефферсон народився 13 квітня 1743 в Шедвеллі (Вірджинія). Отримав юридичну освіту і у віці 26-років був обраний депутатом Вірджинської законодавчої асамблеї. У 1779–1781 – губернатор штату Вірджинія. Джефферсон – автор проекту Декларації незалежності 1776, президент США в 1801–1809.

Рушійною силою прогресу суспільства Джефферсон вважав систему суспільної освіти. Вирішальну роль у розвитку освіти відводив загальноосвітній школі, яка має бути загальною, безоплатною, світською та обов'язковою для всіх. У «Біллі про загальне поширення знань» (1779) відображені погляди Джефферсона на освіту.

Він запропонував триступеневу систему шкіл: у трирічних безоплатних початкових школах учні мали, крім читання, письма й арифметики, оволодівати ремеслами; у школах другого ступеня, які також мали утримуватися коштом держави, для найбільш здібних пропонувалося встановити особливу стипендію, а потім, під час трирічного навчання, виділити приблизно третину з них для подальшої освіти, надавши можливості вдосконалення в обраній спеціальності.

1814 Джефферсон розробив новий проєкт системи освіти, що передбачав після закінчення початкової школи вступ до так званої загальної школи (другий ступінь навчання), яка має 2 відділення: одне для тих, хто виявляє схильність до заняття сільським господарством і ремеслом, інше - для тих, хто схильний до глибокого вивчення наук і продовження освіти у вишах.

Серед шкільних предметів виділяв історію, бо вважав, що знання основних історичних фактів допоможе розібратися у вчинках людей, розпізнати небезпеку політичного честолюбства. Вважав вивчення іноземних мов корисним для тренування пам'яті. Радив опановувати мови у віці від 8 до 15–16 років, причому особливу увагу пропонував звертати на практику розмовної мови. Займався проблемами морального виховання, мріяв, щоб молоді люди виховували в собі чесність, правдивість, давав поради, як виховувати в дітей шанобливість і повагу до старших, поміркованість, працьовитість, гуманність тощо.

Великого значення надавав позашкільній освіті. За його участі в штаті Вірджинія було створено першу публічну бібліотеку. 1819 було затверджено запропонований Джефферсоном план організації Вірджинського університету як світського навчального закладу. Джефферсон взяв активну участь у складанні навчального плану для університету, у доборі перших професорів, написав для нього один із підручників; брав участь у розробленні архітектурного проєкту університетських будівель. Джефферсон був першим ректором Вірджинського університету (з 1825).

Твердо вірячи, що «свобода – природжена донька науки», Джефферсон постійно дбав про поліпшення сфери освіти в США. Просвітницькі ідеї Джефферсона знайшли відображення в його праці «Нотатки про Вірджинію» (1782). У 77-річному віці Джефферсон почав писати «Життєпис», в якому намагався осмислити власне життя. Помер 4 липня 1826 в Шарлотсвіллі.

Таким чином, у сучасній українській педагогічній біографістиці персоналії

зарубіжних освітян представлені досить широко завдяки діяльності науковців Педагогічного музею України і Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського, які на своїх вебресурсах послідовно й систематично поширюють біографічне знання у процесі здійснення своїх соціальних функцій – інформаційної та культурно-освітньої. Підсумовуючи, зазначимо, що європеїзація держави, зокрема освітньої сфери, передбачає переорієнтацію на європейські норми та стандарти. Сприятиме цьому процесу, на нашу думку, й знання персоніфікованого історико-педагогічного досвіду, що є актуальним напрямом досліджень сучасної української педагогічної біографістики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Березівська, Л.Д. & Деревянко, Т.М. (2020). Електронний ресурс «Видатні педагоги України та світу» й онлайн-проект «Ми стоїмо на плечах наших попередників: видатні педагоги-ювіляри». Вісник Національної академії педагогічних наук України, 2(1), 1-3. <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-1-7-4>
2. Гончаренко, С. (1997). Український педагогічний словник. Київ: Либідь.
3. Енциклопедія освіти. (2021). Київ: Юрінком Інтер.
4. Міхно, О. (2022). Міжнародна діяльність Педагогічного музею України в умовах воєнного стану. Музейна педагогіка в умовах воєнного стану: збірник матеріалів Міжнародного круглого столу, м. Київ, 26 травня 2022 р. / за наук. ред. С.О. Довгого. Київ. С. 93-97. <https://cutt.ly/wNnRDmC>
5. Розман, І. (2020). Українська педагогічна біографістика (друга половина ХХ - початок ХХІ століття). Ужгород.

Найдюнова Л. А.,
Найдюнов М. І.,
Григоровська Л. В.,

*Інститут соціальної та політичної психології НАПН України
Державний університет інфраструктури та технологій
Інститут рефлексивних досліджень і спеціалізації ІРІС*

ПСИХОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ПІДТРИМКИ ТОТАЛІТАРИЗМУ АБО ЩО НЕ ТАК СТАЄТЬСЯ З ПСИХІКОЮ ПІД ВПЛИВОМ РАШИСТСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ: ГРУП-РЕФЛЕКСИВНА КОНЦЕПЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

У контексті війни і повоєнного відновлення деокупованих громад розглядаються психологічні механізми впливу рашистської пропаганди на психіку людини. На конкретних прикладах розглянуто, як саме впливає освіта, інтегрована до пропагандистської машини тоталітаризму. Пропонується поняття ФАТ-технології для позначення психологічних механізмів, які використовуються тоталітарною державою, тоталітаризм розглянуто як злоякісну соціальну патологію пригнічення суб'єктності. Пропонується концепція інформаційно-психологічної реабілітації, основою якої є відновлення групової суб'єктності у

рефлексивно насичених середовищах спілкування.

Ключові слова: індоктринація, промивка мізків, рашизм, дводумство, групова рефлексія, груповий суб'єкт

In the context of the war and the post-war reconstruction of de-occupied communities, the psychological mechanisms of the influence of rashist propaganda on the human psyche are considered. Concrete examples are used to examine how education, integrated into the propaganda machine of totalitarianism, has an impact to youth. The concept of FAT-technology is proposed to denote the psychological mechanisms used by a totalitarian state. Totalitarianism is considered as a malignant social pathology of the suppression of subjectivity. The concept of informational and psychological rehabilitation is proposed, the basis of which is the restoration of group subjectivity in a reflectively saturated communication environments.

Key words: indoctrination, brainwashing, rashism, double-thinking, group reflection, group subject

Постійні тривалі травматичні стреси, пов'язані з війною, – це перша причина, чому ми сьогодні маємо звернути увагу на нашу взаємодію з інформаційним простором, щоб розібратися, як сприяти стійкості, як зменшити ціну війни для воєнного і повоєнного суспільства. І мова іде зараз не тільки про інформаційну війну, яку треба вести уміло, а відтак готувати кожного українця до свідомого інформаційного протистояння. Мова іде не лише про готовність до інформаційного протиборства і не лише про профілактику негативних наслідків інформаційного впливу. Підготовка бійців інформаційного фронту, медійників, що глибоко розуміють закономірності і володіють засобами потрібні для національної безпеки. В сьогоднішньому світі в інформаційному просторі діють реальні великі групи, об'єднані в складні мережеві структури. Знаннями про закономірності впливу інформації мають володіти всі користувачі, оскільки всі ми є генераторами даних, які створюємо своєю інформаційною поведінкою, своїми рішеннями і виборами, соєю медіаторністю. Нелінійність інформаційних впливів у взаємодії множинних суб'єктів є характеристикою епохи. Тому проактивність інформаційної поведінки осуб'єктнених мас (розумних натовпів smart mobs [3] поєднаними колективними когніціями людини і машини) має доповнюватися психологічною реабілітацією суб'єктів, вражених інформаційними технологіями знесуб'єктнення, маніпулювання суб'єктністю, характерними для сучасних нових форм тоталітаризму.

Мета статті – аналіз психологічного підґрунтя підтримки сучасного тоталітаризму з точки зору інформаційних впливів тоталітарної пропаганди на психіку людини. На основі медіапсихологічного аналізу мішеней інформаційної війни, що супроводжують збройний терор росії проти України, а також аналізу

способів залучення освіти до тоталітарної машини російської пропаганди, пропонується концепція інформаційно-психологічної реабілітації.

Термінологічна дискусія щодо визначення назви для реальності стану російського суспільства та політичного режиму отримали певні правові опори. Дискусії щодо термінів і назв соціальної реальності в певний період історичного часу – це важливий компонент осягнення, необхідний для глибокого розуміння того, хто ми є. У попередніх наших роботах [2; 5; 8] ми обґрунтовували подібність психологічних механізмів, характерних для суспільств, що охоплюються назвами фашизм, авторитаризм, тоталітаризм, а відповідно пропонували робочу назву ФАТ (аббревіатуру) для позначення того психологічного комплексу, що зумовлює підтримку всіх багатоманітних форм цієї психосоціальної патології людства. ФАТ може бути символічно розглянуто як скорочена назва від надсуб'єктного «фатум» (складова античної трагедії, що проявляється як раптове та невідворотне лихо, спричинене волею богів), але з віднятою частиною слова «ум» (що рос. означає розум). Лінгвістична розвідка з використанням Google-перекладача дала можливість виокремити найрозповсюджене значення аббревіатури: подане англійською та більшістю інших мов означає дослівно «жир», або як прикметник - наявність великої кількості надлишкової плоти (м'яса). Разом з тим, можна виокремити інші смислові інтенціональні гнізда слова ФАТ, які пов'язані зі смислом слова фатум, а саме: 1) з вищим призначенням: туркменська – доля, з албанської – удача; 2) фіксацією наслідків: з каталанської – зроблено, румунською – плід; 3) з позитивною чи негативною валентністю: урду – підходить, з гаїтянської – несправність, данської – захоплення. Також досить далекі смислові інтенціонали, що трактують «фат»: 4) як певне виокремлення простору: норвезькою, шведською – бочка, з гуджаратської – тріщина, ісландською – блюдо; 5) як соціальний зв'язок і звернення (сленгове): африкаанс – братан, сіндхі, чеською – чувак. Попри те, що історія використання термінів, використаних для аббревіатури є складною, лінгвістичний аналіз множинним, аналіз психологічної сторони цих суспільних явищ демонструє схожі параметри.

У Законі України «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну» прийнятий 31.03.2023 р., режим у країні агресорі визнано «нацистським тоталітарним». Власне, нацизм – це є офіційна назва німецького фашизму часів другої світової війни. Поєднання цих двох термінів «нацистський» і «тоталітаризм» є визначенням у правовому полі термінологічним рішенням для позначення російського політичного режиму. У зазначеному законі пропаганда цього режиму визначається як «поширення

інформації, спрямованої на підтримку або виправдання злочинного характеру діяльності Російської Федерації, органів держави-терориста (держави-агресора), їх посадових осіб, працівників, службовців (у тому числі військовослужбовців) та/або представників... на території України... або проти України».

Варто звернути увагу також на Постанову Верховної Ради України про Заяву ВРУ "Про визначення існуючого в Російській Федерації політичного режиму як рашизму та засудження його ідеологічних засад і суспільних практик як тоталітарних та людоненависницьких" № 9101 від 13.03.2023, прийнята ВРУ 02.05.2023. Рашизм у офіційному визначенні це - «новий різновид тоталітарної ідеології та практики, який лежить в основі режиму, що сформувався у Російській Федерації під керівництвом президента В. Путіна, та ґрунтуються на традиціях російського шовінізму й імперіалізму, практиках комуністичного режиму СРСР та націонал-соціалізму».

У цьому визначенні важливо звернути увагу на рашизм визначається як політичний режим, що має не тільки певні ідеологічні засади, але й практики. Соціальні практики - це звички і способи здійснення речей, які встановлюються в суспільстві і практикуються таким же чином усіма його мешканцями¹. Конвенційний характер соціальних практик є характеристикою за визначенням: соціальні практики є неявними домовленостями про спосіб здійснення речей. Деякі загальні синоніми практики в англomовному словнику Merriam-Webster Thesaurus: мода, звичка, використання, звичай. Хоча всі ці слова означають «спосіб дій, зафіксований через повторення», практика пропонує дію або метод, які дотримуються регулярно і зазвичай за вибором. Визначення рашизму не тільки як тоталітарної ідеології, але й соціальної практики режиму є важливою складовою розуміння того, що відбувається в суспільстві країни, яка здійснює терористичну агресію проти України. Використовуючи психологічні радикали масової свідомості, що існують з радянських часів у вигляді імпліцитної несвідомої прихильності до минулих радянських тоталітарних практик, спираючись на досягнення сучасних психосоціальних та інформаційно-комунікаційних технологій, політичний режим та його соціальні інституції залучаються до пропагандистської машини. Рашистська пропаганда експлуатує психіку насамперед свого власного населення, перетворюючи його на «рабів нового формату» (внутрішній колоніалізм [1]), з мізками промитими настільки, що вони здатні помирати за людоненависницький режим.

Спробуємо розібратися, які саме перетворення відбуваються в психіці людини під впливом рашистської пропаганди, фат-ідеології і відповідних практик. Розуміння цих механізмів є важливим для нас не тільки тому, що

---

¹ https://lib.iitta.gov.ua/705488/1/2012_1.pdf

потрібно адекватно оцінювати стан справ у ворога, щоб його перемогти. Складність ситуації полягає в тому, що ми також є носіями психологічних радикалів масової тоталітарної радянщини. Саме ці радикали є постійними мішенями ворожої пропаганди, спрямованої на підрив нашої згуртованості, психологічного добробуту, стійкості і звитяжності. Якщо в українському інформаційному просторі точиться постійна інформаційна війна, то на підконтрольних ворогу територіях українці зазнають терористичних і токсичних інформаційних впливів, що супроводжується тотальною інформаційно-комунікаційною блокадою. Крім того, боротьба тоталітарного режиму зосереджена на завоюванні умів молодого покоління, тому система освіти на окупованих територіях перетворена на машину комплексної злорякості пропаганди.

У цій короткій статті ми згадаємо усього два приклади освітньої пропаганди і зосередимося на двох схемах: психологічних механізмах фат-пропаганди і загальній опрацьованій десятиліттями схемі індоктринації (промивки мізків), неодноразово описаній у контексті реабілітації полонених ще в 1960-х. Руйнується базова ідентичність, усі її соціальні та психологічні підґрунття, змінюється середовище існування, запроваджуються значні дефіцити (в тому числі фізіологічні, їжі, сну тощо), потім повертаються блага як винагорода за змінену світоглядну позицію. На нашу думку, загальні принципи дії цих схем індоктринації мають бути відомі кожному українцю, оскільки практика підготовки військових до можливого полону довела: якщо людина знає, як діє технологія впливу, розуміє, що і для чого відбувається, то це значно підвищує здатність до спротиву і збереження психіки.

Аналіз освітніх тоталітарних практик. Перший приклад позбавляє нас ілюзії, що батьки можуть легко компенсувати освітні впливи на окупованих територіях. Як добре відомо, на окуповані території завезено підручники, в яких викривлено історичні події. Дітям у школі перебачено завдання обговорити з батьками отриману на уроці інформацію, потім діти мають розказати, що їм сказали батьки в цій розмові. Інтерв'ю з місцевими мешканцями, представлені зокрема на українському радіо (анонімізовані з питань безпеки), дають змогу реконструювати схему, яка застосовується для усування критичності батьків із середовища розвитку дитини. Звісно, у відповідь на викривлення реальності, про яке дитина розказує відповідно шкільного завдання, батьки роз'яснюють і намагаються скоригувати уявлення дітей, протидіяти брехні. Діти, виконуючи завдання вчителів, мають розповісти про реакцію батьків на контент уроку. Якщо слова батьків містять мало підтримки «офіційним тезам», то додому навідуються працівники спецслужб і роз'яснюють батькам, щоб вони не шкодили дитині.

Достатньо кількох таких акцій в громаді, щоб батьки відкоригували своє спілкування з дитиною, навіть ті, до кого ще не навідалися, адже створюється враження тотального контролю і загрози. Із питань безпеки дитини батьки вимушені дуже обережно висловлюватися проти офіційної доктрини, бо діти в силу свого віку не можуть утримувати складні конструкції дискурсу, пересказують почуте, і щоби не наражати їх на небезпеку з внутрішньосімейної комунікації переважно видаляється увесь критичний дискурс. Власне, ця схема дуже добре відома радянським людям, які у внутрішньосімейноу колі часто спеціально культивували тотальне правило «нікому не кажи те, що почув удома» для самозбереження. Таким способом видозмінюється середовище найближчого спілкування дитини на окупованій території, в якому мінімізується критичний дискурс, що міг би протистояти освітній індоктринації. Основна відмінність індоктринації від освітніх виховних впливів – це безальтернативність, неможливість іншої точки зору під страхом покарання і знищення.

Другий приклад. Методички для вчителів щодо того, як пояснювати причини війни (спеціальної військової операції) на уроках і у взаємодії з російськими дітьми вже детально аналізувалися, тому використаємо в якості другого прикладу новий курс «основи російської державності»² для технічних університетів, який зараз запроваджується в російських регіонах для формування «патріотичної інтелігенції» в дусі рашизму.

Соціотехнологічне оснащення фат-режиму рашизму певною мірою представлено в згаданій програмі через конструювання дискурсу «російської держави-цивілізації», «історії багатонаціонального (наднаціонального) характеру суспільства – переходу від імперської організації до федеративної», «функціонального характеру світогляду російської цивілізації», «ціннісні принципи (константи) російської цивілізації» тощо. Внаслідок вивчення цього обов'язкового курсу студенти повинні (должны) усвідомити сучасну російську державність (прикметно: «что такое росія», замість «хто такі росіяни» як люди); сприйняти і розділити зріле почуття «гражданственности» та патріотизму, відчувати свою приналежність до російської цивілізації і російського суспільства, сприймати свій особистий розвиток крізь призму спільного блага. Російській цивілізації підпорядковуються усі інші рівні системної моделі світогляду, які пропонуються в дизайні змісту курсу: «людина – сім'я – суспільство – держава – країна» з їх репрезентантами «символи– ідеї та мова – норми – ритуали – інститути». Вивчення курсу спрямовано на посилення належності та російської ідентичності. Згадування в цьому курсі критичного

---

² <https://meduza.io/episodes/2023/06/04/v-rossiyskih-vuzah-vvodyat-propagandistskiy-kurs-ob-osnovah-gosudarstvennosti-kak-nauchnyy-kommunizm-vo-vremena-sssr-kto-ego-pridumal>

мислення як одного з результатів курсу не змінює суті – критичне мислення має спрямовуватися не на комунікаційну політику держави (тут має бути лише розуміння значущості), а лише на «вдосконалення академічних та дослідницьких компетенцій навіть у співвіднесенні з резонансними і сугестивними проблемами і викликами». На цю останню фразу варто звернути увагу, адже створення образу неперервної і константної російської цивілізації, як надсуб'єкта, до якого формується різними засобами настільки сильне почуття належності, що вихід за цю доктрину буде наперед позначатися «сугестивними» викликами, тобто впливом на підсвідомість, спробою обійти свідомість. Звісно, цей курс і дидактичні засоби його впровадження з психотехнологіями організованих диспутів (ділових ігор і технік сценарного моделювання), що забезпечують активізацію соціального і групового тиску, з перегляд підібраних відеоматеріалів та зверненням до мультимедійних порталів має бути більш детально проаналізовано спеціалістами як технологія освітньої індоктринації рашизмом. Це окрема досить кропітка робота.

Концепція інформаційно-психологічної реабілітації має будуватися на принципах деіндоктринації – з урахуванням вікових особливостей формування світоглядних орієнтацій дитини та інтервалу часу, протягом якого здійснювалася освітня індоктринація з закріпленням у сензитивні періоди становлення особистості. Просто повернення до українських освітніх програм буде недостатньо для додання здійснених соціотехнологічних рашистських впливів.

Ситуацію ускладнює також воєнна психотравматизація, яка внаслідок тривалого стресу знижує когнітивні ресурси, необхідні для світоглядної перебудови. Головним напрямом забезпечення деіндоктринації є розвиток груп-рефлексивних процесів суб'єктів шляхом насичення міжособистісного середовища рефлексивними процедурами [7; 10; 11; 13].

Усвідомлення себе насамперед людиною, представником людства в цілому, людської цивілізації в контексті планетарних викликів, які стоять перед людством в цілому. Війна в цьому контексті є злочинним витрачанням ресурсів, які можуть рятувати людство, спрямовуючись на розв'язання глобальних проблем. Ціннісні моральні імперативи не є константами, вони підлягають не беззастережному засвоєнню, а опрацюванню, співвіднесенню, розвитку психологічних механізмів розв'язання ціннісних конфліктів, у тому числі між іпостасями різних групових суб'єктів – сім'ї, професії, громади, держави тощо.

Крім сім'ї у концепті світогляду російської цивілізації не представлено інших групових суб'єктів, наприклад, місцеві громади вихолощено до «місцевості», що спотворює реальну картину соціального існування людини, ніби сім'я перебуває у вакуумі величезного надсуб'єкта держави-цивілізації. У цій маніпуляції свідомістю яскраво представлено власне один з психологічних

механізмів формування прихильності до тоталітаризму – розрив масштабів суб'єктності [9] за рахунок пригнічення спільнотних [4] та групових ідентичностей [12], блокування коаліційної рефлексії [6].

Створення відчуття, що ти один на один проти великої машини, насадження образу того, що ти ніхто порівняно з величию маси – це психологічний інструмент. Груповий суб'єкт, який має права і може вибудовувати свої колективні дії, традиції, цінності й норми - відсутній у запропонованій картині світу. Фактично це сприяє атомізації громад і руйнує базову суб'єктність. Сім'я в цій нав'язуваній картині світу теж не є суб'єктом і реальною взаємодією людей, а всього лише носієм традицій російської цивілізації. Таким чином конструюється картина світу представника тоталітарного суспільства з заданими константами і запрограмованим життєвим шляхом «созідання рашизму».

Приписуючи ритуали як атрибут лише до державного рівня суб'єктності в інтелектуальній конструкції згаданого курсу, автори створюють передумову для розширеної інтерпретації, тобто, участь у будь-яких «ритуальних» подіях, наприклад, «побєдобесія», автоматично перетворюється на чуттєвий досвід підтримки «світоглядної матриці російської держави-цивілізації». Таким чином будь-який чуттєвий досвід колективної участі потрапляє в фрейм підтримки рашизму як соціальної практики.

Детальніше психологічні механізми схильності підтримувати тоталітаризм проаналізовано на основі оглядів англомовних публікацій та сучасних емпіричних досліджень [2; 5]. Показано складну взаємодію особистісного, емоційно-вольового і когнітивного компонентів пропагандистських впливів на пригнічення групової суб'єктності. Страх і ентузіазм як одночасно присутні модальності, подвійна мораль (для своїх рашистів і для інших цивілізацій), дводумство – як пригнічення когнітивних механізмів розрізнення логічних суперечностей і причинно-наслідкових зв'язків (практично за Оруелом «війна – це мир»). Плекання егоцентричного колективного нарцисизму як головного механізму самоідентичності – це все складові психологічних викривлень, зумовлених рашистською пропгандою, на реконструкцію яких має спрямовуватися інформаційно-психологічна реабілітація.

Ключовим напрямом деіндоктринації та забезпечення стійкості проти рашистської пропаганди є якомога більш розвинутий груп-рефлексивний дискурс, рефлексивні процедури в освіті, спрямовані на розвиток рефлексивних процесів забезпечення повноцінної суб'єктності. Без рефлексивної перебудови – побудувати новий сенс себе є неможливим, а відтак закладена доктриною «рашистська цивілізаційна» ідентичність буде превалювати над наступними світоглядними надбудовами. Тільки обмеженням медіабульбашки, захисними моделями медіаосвіти завдання розвитку повноцінного критичного мислення не досягається в реабілітаційній ситуації.

Висновок. Розглядаючи тоталітаризм як злоякісну соціальну патологію, що

протистоїть людяності і добробуту людства в епоху глобальних викликів, ми пропонуємо груп-рефлексивну концепцію інформаційно-психологічної реабілітації. Важливою складовою реабілітації є відновлення інформаційного простору та повноцінних інфомедійних рефлексивних практик, тобто, таких практик роботи з інформацією, які стимулюють рефлексивні процеси суб'єктів. Реабілітація ця потрібна для всіх територій, які зазнали впливу тоталітарної держави, насамперед, для деокупованих громад.

Рашистська пропаганда сьогодні будується не як пряме і просте виправдання злочинів, не лише як постійна дезінформація. Пропаганда технологічно більш оснащена, вона використовує інформаційний шум для регулювання рівня невизначеності, пропонуючи чітку спрощену світоглядну картину російської цивілізації, що рятує від футурошоку. Впливи в межах шуму, які пропонують спрощені моделі «ніби самовизначення» без дійсних альтернатив вибору, - це диктат, забезпечений іншим способом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Etkind, A. (2011). *Internal Colonization: Russia's Imperial Experience*. Willey. ISBN: 978-0-745-65129-3
2. Hryhorovska, L., Naydonov, M., Naydonova, L. (2023). Constructive reflection of the psychology of societies that reproduce totalitarian regimes. Constructive reflection of confrontation and cooperation: psychological risks and resources of war. IRIS. Kyiv. 54–58. doi.org/10.59416/XLQG1054
3. Rheingold, H. (2002). *Smart Mobs: The Next Social Revolution*. Basic Books. ISBN 0-7382-0608-3
4. Губеладзе, І. (2021). Соціальна психологія власності : монографія. К.: Талком – 406 с.
5. Найдьонов, М. І., Найдьонова, Л. А., Григоровська, Л. В. (2022). Психологічні проблеми вимірювання схильності до відтворення фашизму, авторитаризму, тоталітаризму в суспільстві: до конструювання синтетичної шкали (аналіз міжнародного досвіду). Проблеми політичної психології. Випуск 11 (25) DOI: 10.33120/porp-vol25-year2022-89;
6. Найдьонов, М. І. (2013). Групова рефлексія в коаліційній моделі суб'єкта соціалізації. Доповідь на 8-й Міжнародної науково-практичної конференції, лабораторія соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 15 березня 2013 року, м. Київ. - Режим доступу : <http://iris-psy.org.ua/publ/2013-03-15.pdf>
7. Найдьонов, М. І., Григоровська, Л. В., Найдьонова, Л. А. (2016). Репрезентативна рефлексія та рефлексивна ємність середовища спілкування як механізми і процедура профорієнтації при впровадженні Національної рамки кваліфікацій. Наукові студії із соціальної та політичної психології. 37 : 218–245. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nsspp_2016_37_22
8. Найдьонов, М., Найдьонова, Л., Григоровська Л. (2023). Груп-рефлексивні аспекти (когнітивна складова) відтворення населенням стереотипів тоталітарної приналежності. Науковий вісник КаУ ім. А. Волошина. Вип. 6. ISSN 2707-3017 С. 275-277.

9. Найдьонова, Л. А. (2012). Рефлексивна психологія територіальних спільнот. К. Міленіум.
10. Найдьонова, Л. А. (2023). Медіапсихологічна компетентність вчителя і рефлексивні медіапрактики у глобальному вимірі безпеки соціально-турбулентного світу. Модернізація педагогічної освіти у глобальному вимірі безпеки соціально-турбулентного світу : збірник матеріалів міжнародного форуму 16 лютого 2023 р. / за заг. Ред. Проф. В.П.Андрущенко. – Київ : Від-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2023. – С. 358-359.
11. Найдьонова, Л. М. (2011). Рефлексивна ємність середовища спілкування як метакогнітивний чинник імпліцитної соціальної самоповаги. Актуальні проблеми психології. 12 (15) 1 : 317–328. https://lib.iitta.gov.ua/705488/1/2012_1.pdf
12. Психологія групової ідентичності: закономірності становлення (2014). Ред. Горностай П.П. К. : Міленіум. – 252 с.
13. Хоріна, О. І. (2016). Рефлексивні процедури як складова соціально-психологічної технології супроводу освітніх та суспільних реформ. Андрагогічний вісник. 7 : 96–108.

Ткаченко В. М.,
доктор філософських наук, професор,
член-кореспондент НАПН України
головний науковий співробітник
Інституту всесвітньої історії НАН України
vasyl.tkachenko@gmail.com
0000-0003-1953-1808

ВІЙНА І МИР: МИСЛІ ПРО НЕМИСЛИМЕ

У статті йдеться про оцінку політичних аналітиків щодо агресії росії в Україні з погляду можливості розв'язання третьої світової війни. Автор пропонує різні погляди на проблему, а також оголошені варіанти щодо швидшого закінчення війни росії в Україні. Автор наголошує, що нинішня війна – це екзистенційний виклик не лише для України, а й для демократичного «західного» світу.

Ключові слова: холодна війна, агресія росії в Україні, демократичні цінності.

The article deals with the assessment of political analysts regarding russia's aggression in Ukraine from the point of view of the possibility of the third world war. The author offers different views on the problem, as well as voiced options for a faster end to russia's war in Ukraine. The author emphasizes that the current war is an existential challenge not only for Ukraine, but also for the democratic "Western" world.

Keywords: Cold War, russian aggression in Ukraine, democratic values.

Дата 24 лютого 2022 року покликана стати роковою подією в житті українського народу. Президент РФ Володимир Путін не просто розпочав

широкомасштабну воєнну операцію проти нашої країни, – він кинув виклик українській нації, українській державі, українській ідентичності.

Йдеться про відмову визнати українців за окрему націю, а українській державності відмовити у її законному праві на суб'єктність.

Що це, як не екзистенційний виклик Україні – приступити до «остаточного вирішення українського питання» на кшталт того, як Адольф Гітлер взяв курс на «остаточне вирішення єврейського питання»? І не так важливо чи дійсно Черчилль є автором вислову: «Фашисти майбутнього будуть називати себе антифашистами». Під гаслами «антифашизму» в Росії фактично відбувається сповзання від корпоративного суспільства фашистського типу до ідеології й практики нацизму. Біда й в тім, що політика Заходу тривалий час все більше нагадувала горезвісний курс на «умиротворення», що призвів до Другої світової війни. Тим часом, замість мобілізувати світ у боротьбі проти новітніх паліїв війни, деякі провідні діячі Заходу час-від-часу обмежувалися констатацією оцінки поточного моменту.

Підтвердження тому – хоча б відкриття 53-ї Мюнхенської конференції з безпеки (17–19 лютого 2017 р.), де базова доповідь звучала таким чином: «Постправа, пост-Захід, постпорядок». Доповідачі форуму констатували: світ нині вступив у найбільш неспокійний після 1945 р. період; західне ліберальне суспільство дедалі більш замикається у собі, віддавши розв'язання світових проблем у руки «антиліберальних сил»; а у підсумку нестабільна ситуація загрожує безпеці всього простору від Європи аж до Тихого океану. І все це відбувається при постійних нагадуваннях Путіна країнам Заходу, що він не потерпить ставлення до Росії як до країни другого сорту, що й було проілюстровано анексією Криму та агресією на Донбасі. Тоді, як відомо, Захід обмежився висловлюванням «глибокої занепокоєності» та такими-сякими куцими санкціями проти Росії.

Нині не може не викликати тривоги й той факт, що воєнне вторгнення російських агресорів в Україну відбувається під гаслом «денацифікації» українців, яке Нюрнберзький трибунал застосовував щодо гітлерівських нацистів.

Абсурдність цієї фальшивки зрозуміла кожній тверезомислячій людині – увесь український народ, що поклав 8 мільйонів жертв на олтар перемоги у Другій світовій війні, підверстується під поняття «нациків», фашистів, «бендерівців» тощо. Цей набір дешевих ідеологічних штампів із пропагандистського арсеналу «руського мира» президент РФ Володимир Путін возвів у ранг державницької доктрини.

У публічних виступах Путіна Україна здавна виступає зі знаком «мінус». Щоправда до останнього часу різноманітні фальшивки монтувалися як ілюстративний фрагмент до того чи іншого виступу Путіна. Тим часом, на якомусь етапі жанр таких фрагментарних історичних ескапад, судячи з усього, зжив себе. Російський очільник став претендувати на масштабніше висвітленню історичних

подій, підпорядкувавши їх черговим прагматичним завданням агресивної російської політики. Своєрідним пробним перформансом такого жанру стала годинна лекція, яку президент РФ прочитав главам держав СНД 20 грудня 2019 р. на тему про те, хто і коли розв'язав Другу світову війну. В подальшому цей сюжет ліг в основу публікації у червні 2020 року статті «Реальні уроки 15 річниці Другої світової війни» у американському журналу The National Interest. Однак, як це виявилось згодом, ця публікація виявилася лише прилюдією до узагальнювальної світоглядної статті Володимира Путіна від 12 липня 2021 р. «Про історичну єдність росіян і українців».

Оприлюднення на президентському сайті надало цьому твору статусу офіційного документа.

І ось тут проблема стає руба: чи ж вдасться світові якимось чином так балансувати «на грані холодної війни», щоб врешті-решт не скотитися до війни гарячої, а тим більше до Третьої світової? Для українців ця проблема уже вийшла за рамки чисто академічного інтересу.

Так, відповідаючи на запитання журналіста агентства CNN про вірогідність початку Третьої світової війни внаслідок подій в Україні, президент України Володимир Зеленський зазначив: «Ніхто не знає, ймовірно, вона уже розпочалася. І яка вірогідність початку такої війни, якщо Україна впаде? Надто складно сказати. Ми вже бачили подібне 80 років тому, коли розгорілася Друга світова війна» [2].

Ще перед тим президент США Джо Байден висловився з цього приводу в тому плані, що пряма конфронтація між НАТО і Росією призведе до Третьої світової війни, чого США намагаються уникнути. А тим часом з боку Росії пролунали вже зовсім інші інтонації. Сергій Лавров запевнив, що Третя світова війна може бути лише ядерною. Росія вже зробила крок до підготовки такого сценарію – Володимир Путін наприкінці лютого 2022 року наказав перевести російські сили стримування в особливий режим бойового чергування. З боку прес-служби Державного департаменту США поступила інформація, що Вашингтон не стане підвищувати рівень бойової готовності ядерних сил, оскільки не прагне конфлікту із Росією. Та чи утихомирить це Росію?

Треба виходити із конкретної ситуації: широкомасштабне російське вторгнення 24 лютого 2022 року остаточно розставило все на свої місця. Хоча сам факт агресії був вчинений, власне, ще у 2014 року. Уже тоді «іронія історії» виявила себе в тому, що всупереч Будапештському меморандуму від 5 грудня 1994 року, держави-гаранти територіальної цілісності нашої країни (США, Англія, Франція й Китай) відсторонилися й «умили руки», а Росія (теж один із гарантів) тим часом окупувала 7% території України. Ідентичність Росії як агресора була самоочевидною: згідно визначення ООН акт агресії означає: «застосування збройної сили першим»; «будь-яка анексія території іншої держави або частини її

із застосуванням сили»; «блокада портів і берегів держави збройними силами іншої держави»; і насамкінець – «засилання державою чи від імені держави збройних банд, груп, іррегулярних сил чи найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави» [5].

З одного боку, всі ці прояви військових дій були реально здійснені Росією проти України й засвідчені у різного роду міжнародних документах, як от ООН чи Ради Європи. Однак з другого – впродовж восьми років з боку країн-гарантів територіальної цілісності України ми частіше чули слова «стурбованості», або навіть «глибокої стурбованості». А ті економічні санкції, що було впроваджено по відношенню до Росії, не змогли завадити їй вдатися до широкомасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року. З цього напрашується висновок: за великим рахунком ці санкції виявилися недостатньо ефективними щоб зупинити агресора.

Звісно, було б необачно недооцінювати підтримку України на дипломатичному рівні. Добрим словом хочеться згадати послідовне відстоювання інтересів України з боку колишнього спеціального представника США Курта Волкера. Його оцінка намірів Росії виявилася назагал коректною: «Путін також намагається перевести міжнародний тиск з Росії на Україну. Він заявляє, що Україна не виконує Мінські угоди, а Росія взагалі не несе відповідальності за виконання Мінська – ні щодо припинення вогню, ні щодо відводу важкого озброєння, ні щодо розпуску незаконних збройних формувань, виведення своїх сил тощо... Я не вірю, що Росія має намір завершити війну. Я думаю, що для них уповні комфортна нинішня ситуація. Через те уся решта кроків щодо зміцнення України – в демократичній, політичній, економічній сферах, по здійсненню міцного, життєздатного й убезпеченого суспільства – це те, що нині має щонайважливіше значення. Це також продемонструє президенту Путіну, що продовжувати окупацію частини України – не варто того» [6].

Тобто, головні зусилля Заходу мали б бути зосереджені на посиленні соціально-економічного та воєнного потенціалу України задля відновлення її суверенітету над усією територією. І дещо було зроблено. За час, що минув від початку агресії, було відновлено українську армію й призупинено подальше захоплення Росією нових територій. Однак Україна не в змозі в односторонньому порядку покласти край війні. А в Європі тим часом відбувалося наростання ізоляціоністських настроїв, посилені пандемією коронавірусу. І це відбивалося на загальній ситуації – за умов посилення тиску з боку Росії багато важило не лише декларування лідерами Заходу загальної твердої позиції на підтримку суверенітету й територіальної цілісності України. Можна було б очікувати й більш чітких заяв про відповідальність Росії за все скоєне – в тому числі й за утворення нею колабораціоністських угруповань на Донбасі та залучення своїх збройних сил до активних бойових дій.

Нас мало влаштовує ситуація, коли західні аналітики на словах визнають за Україною силу ПРАВА, але реально зважають, що право СИЛИ на боці Росії. На жаль, складалось враження, що у ситій і убезпеченій Європі дещо стерлося первинне значення слова «відповідальність». Тут досить посперечатися на слова президента ФРН Франка-Вальтера Штайнмайера на Мюнхенській конференції: «багато людей в Німеччині вважають, що за словом «відповідальність» приховуються насамперед військові операції за рубіжем».

Однак подібна стурбованість, на його думку, є помилковою: відповідальність означає об'єктивне сприйняття дійсності та постійний пошук практичних кроків внесення змін у цей світ, чого можна добитися лише з позиції сильного – а виявитися в такій позиції можна лише за умови спільних дій. Ніби й правильні слова були проголошені Штайнмайером, але за ними не стояло жодних практичних кроків щодо реального посилення позиції України з боку Німеччини [8].

Зокрема важко уявити собі фактор сили, що виключає можливість застосування військових операцій за рубіжем: право країни на індивідуальну та колективну оборону тоді перетворюється на словесну декларацію. Що й нині ми часто-густо спостерігаємо в час вторгнення Росії в Україну. Закрити небо над Україною для запобігання варварським бомбардуванням великих і малих міст – це було б доречним кроком, щоб не допустити гуманітарної катастрофи й масового потоку біженців з України в сусідні країни.

А тим часом політика «умиротворення» агресора й метушня навколо пошуку формули, що допомогла б Путіну «зберегти лице», лише наближує загрозу переростання російсько-української війни в Третю світову. І суть справи не лише в ситуації на фронтах протистояння України російській агресії. Справа набагато складніша – Захід назагал збентежений наростанням агресивності у міжнародних відносинах з боку авторитарних держав.

Нагадаємо, цей політичний тренд став предметом розгляду учасників 161-го Нобелівського симпозіуму, що відбувся в червні 2016 року. Його учасниками стали три із п'яти членів Нобелівського комітету з присудження премії миру та ще 20 вчених із світовим ім'ям. На цьому форумі відомий аналітик Нассім Таліб спрогнозував і математично обґрунтував страшний висновок: «великої війни з десятками мільйонів жертв не уникнути» [3].

Звісно, такий трагічний висновок важко сприйняти здоровому людському глузду. Не влаштовував він і ділові кола провідних країн світу: прогноз плував карти як бізнесменам, так і політикам. Йдеться про те, що очікування апокаліпсис позбавляв людство мотивації купувати все нові й нові речі, вкладати кошти в цінні папери й голосувати за одних і тих самих політиків. Тож не в останню чергу саме тому матеріали нобелівського дискурсу не стали предметом широкого обговорення: з ними були ознайомлені хіба що учасники самого симпозіуму та ще

з сотня профільних вчених. Світові ЗМІ, враховуючи інтереси «грошових мішків», ці порушені науковцями питання власне замовчали.

Більше того, щоб вивести проблему із поля зору світової громадськості, було використано старий прийом із практики пропагандистів та лісових пожежників – пустити зустрічний вогонь. Знайшлися автори, що стали пропагувати «концепцію тривалого миру» – нібито у сучасному світі існує самоочевидний тренд до неухильного скорочення війн і насилля.

Основним adeptом концепції «тривалого миру» став психолог, професор Гарвардського університету Стівен Пінкер.

Його аргументація зводиться до того, що насильницькі ідеології ХХ століття (фашизм і комунізм) були рішуче розгромлені. Зі свого боку лідери провідних наддержав вжили заходів щодо припинення гонки озброєнь й завершення холодної війни. А в підсумку, мовляв, нові норми сучасного співжиття змінили саму людську психологію, яка віднині стала широко враховувати інтереси й потреби інших людей.

А звідси слідує й головний висновок Пінкера: результатом спаду насилля є нібито такий, що триває після закінчення Другої світової війни довгий мир без глобальних воєнних конфліктів. Ілюстрація цього самого тренду до «спаду насилля» вражає своїм цинізмом: «Відділення Росією Криму від України, що досить ймовірно стало б у ХХ столітті приводом для світового конфлікту, нині ж не приведе ні до світової війни, ні навіть до серйозного воєнного конфлікту». Тобто, виходить так, що за словами Пінкера захоплення чужої території віднині вже нібито й не є актом агресії? Принаймні, завіряє він нас, насильницька анексія Криму жодним чином не стане «casus belli» [3].

І ось тут «інтелектуальну війну» проти автора концепції «тривалого миру» оголосив Нассім Талеб. Із його аргументації випливає, що теорія тривалого миру – «просто марення ідеаліста, який не розбирається в математичних тонкощах». Разом з колегою Паскуале Сіріло (професор Делфтського технічного університету), Нассім Талеб довів, що «гіпотеза про зниження насилля (чи то впродовж всієї історії, чи за останні 70 років) статистично недостовірна». Натомість науковий аналіз доводить, що «жодного спаду не спостерігається. А тривалий мир – всього лише чергова прогнозована пауза між глобальними війнами». У підсумку, як зазначали учасники нобелівського симпозіуму, нічого іншого не залишається як «готуватися до великої війни, якої, скидається на те, не оминути».

Неминучість сповзання до ядерного конфлікту прогнозують і експерти, що видають журнал «Бюлетень вчених-атомників» (Bulletin of Atomic Scientists), які в щорічній доповіді стверджують: «Ядерна війна, що покладе кінець цивілізації – поза тим, чи буде вона розпочата зумисно чи з помилки, нині уповні реальна можливість... Вважати, що ми подолали ядерну загрозу – значить вірити в ілюзію» [7].

Отже «холодна війна» як різновид агресії не відійшла в минуле. Вона пережила інкубаційний період і з'явилася в нинішньому «постбіполярному світі» в мутантній формі «гібридної війни». У доповіді Європейської ради з міжнародних справ у листопаді 2014 р. з цього приводу зазначалося: «У березні 2014 р. європейці прокинулися у світі Володимира Путіна, де кордони можна змінювати явочним шляхом, міжнародні інститути безсилі, економічна взаємозалежність стає джерелом небезпеки... Ідея європейського порядку обрушилася... Так само, як розпад Югославії поклав кінець європейському порядку часів холодної війни, криза у Криму ознаменувала закінчення постбіполярного європейського порядку» [4].

Можна підвести перший підсумок: в минулому «холодна війна» означала лише відносний мир і порядок в Європі при тому, що мала місце й Берлінська криза 1953 р.; і угорські події 1956 р.; і придушення Чехословацької весни 1968 р. і ціла серія кривавих периферійних війн по всьому світі (Корейська війна 1953-56 рр.; війна США у В'єтнамі 1964-1975 рр.; війна СРСР у Афганістані 1979-1989 рр. та ще безліч війн в Азії, Африці та Латинській Америці). Головне – не допускалося відкритої війни між ядерними державами, хоч про балансування «на грані ядерної війни» уже засвідчувала свого часу Карибська криза у жовтні 1962 р.

А тим часом офіційна реінкарнація нової «холодної війни» уже відбулася на наших очах – під час виступу Володимира Путіна на Мюнхенській конференції з безпеки 10 лютого 2007 р. Саме тоді були висловлені претензії на участь Росії у розподілі глобальних сфер впливу. А вже збиття малайзійського авіалайнера МН-17 в липні 2014 р. стало відправною точкою для Заходу у ставленні до Росії як до агресора. Однак і після цього США не вдалися до військово-політичних акцій проти Росії, віддаючи перевагу економічним санкціям. Насамперед з боку Заходу йдеться про недопущення ядерної війни. За цих умов не дивно, що питання про закінчення «холодної війни» 1940-х–1980-х рр. й досі залишається дискусійним.

А тим часом внаслідок агресивних дій Росії війна в Європі уже триває на території України, вона стає дедалі масштабною, і кінця-краю її закінчення поки що не видно. Силою обставин питання про роль і місце України в нинішньому глобальному протистоянні великих держав виноситься на чільне місце. Чи розуміють у світі, що Україна відстоює не лише свою суб'єктність, але й моральні цінності та правові принципи західної юдео-християнської цивілізації? Чим далі то більше розуміють. Однак багато хто утримується від надання Україні сучасного озброєння, а дехто все настирливіше розглядає перспективи інтеграції Росії в сім'ю європейських народів.

Чи ж здатна до цього путінська Росія? Тут було б варто ще раз прислухатись до думки деяких представників російського ліберального сегменту. Так, наприклад, віце-президент Російського товариства сходознавців, професор Леонід Алаєв, оцінюючи систему цінностей Росії, зазначає: «Росіянин – це європеєць естетично, людина тієї ж художньої культури. Але він не європеєць етично. Він поводить себе не по-європейськи. У нього інша система цінностей. Для європейця головною цінністю є свобода, а для росіянина – впевненість у своєму місці в соціальній системі. Він успішно вбудовується в системи рабства, кріпосництва, лакейства, прислужництва тощо. З обох сторін цих дихотомічних схем» [1].

Тобто, наразі мало що змінилося з тих часів, коли Микола Чернишевський писав: «Жалкая нация, нация рабов, сверху донизу – все рабы». І це були слова справжньої любові до Батьківщини! І жодним чином не прояв якоїсь русофобії!

Зрозуміло, що за нинішніх обставин якесь позитивне зрушення у новій «Холодній війні - 2.0.» поки що не проглядається. За цих несприятливих умов Україна все ж намагається розірвати свій зв'язок з тягарем імперського минулого Росії. Однак багато хто на колективному Заході, судячи з усього, все ж віддає пріоритет взаєминам із Росією на шляху реалізації принципу «бізнес як завжди», бо – «гроші не пахнуть». І це не вселяє оптимізму.

А тим часом у світі, при потуранні агресору, вже відчувається запах паленого – нової світової й далекі не холодної війни, а гарячої. Маємо цього не допустити.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алаев Л. Проблематика истории Востока. – М.: Ленанд, 2019. — 504 с.
2. Зеленский высказался о перспективе начала Третьей мировой войны. URL: <http://surl.li/hppza>
3. Карелов С. Большой войны не миновать. URL: <http://surl.li/hppzm>
4. Крастев И., Леонард М. Новый европейский беспорядок. URL: <http://surl.li/hppqas>
5. Определение агрессии. URL: <http://surl.li/gxeue>
6. Довгопол, Я. Курт Волкер, бывший спецпредставитель США в переговорах по Украине: «Я не верю, что Россия хочет завершить войну на Донбассе» (Укрінформ, Украина). URL: <http://surl.li/hpqcr>
7. Spinazze, G. PRESS RELEASE: Domsday Clock set at 90 seconds to midnight. URL: <http://surl.li/hpqjt>
8. США видят в России противника, мешающего свободе их действий. URL: <http://surl.li/hppud>

Ткаченко Олександр Анатолійович,
*доктор психологічних наук, доцент кафедри психології,
старший науковий співробітник, практичний психолог
Українського фізико-математичного ліцею
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
E-mail: altkachenko2@gmail.com*

ЖИТТЄЗДАТНІСТЬ ЯК ПСИХОСОЦІАЛЬНА ДЕТЕРМІНАНТА ООНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОСВІТИ В ХОДІ ПОВОЄННОЇ РОЗБУДОВИ УКРАЇНИ

Розглядається проблема життєздатності як психосоціальна детермінанта системи освіти на основі концепції акмеологічного розвитку особистості. Представлено вчинковий механізм формування життєздатності акмеорієнтованої особистості. Запропоновано напрями оновлення і розвитку життєздатної системи освіти в ході повоєнної розбудови України.

Ключові слова: життєздатність; система освіти; концепція акмеологічного розвитку особистості; життєздатність акмеорієнтованої особистості; вчинковий механізм життєздатності.

The problem of viability as a psychosocial determinant of the education system based on the concept of acmeological development of the personality. The practical mechanism of forming the viability of an acme-oriented personality is presented. Directions for renewal and development of a viable education system in the course of the post-war development of Ukraine are proposed.

Key words: viability; education system; the concept of acmeological development of personality; viability of an acme-oriented personality; the deed mechanism of viability.

З початком російсько-української війни 2014 року різко загострилась проблема культурно-історичної ідентичності і життєздатності українського суспільства і України як суб'єкта цивілізаційного розвитку. Спочатку акцент робився на життєстійкості, яка в період перших загострень ґрунтувалась на «базальному патріотизмі» [10], що тоді дозволило українцям вистояти у протистоянні з російським агресором. Згодом після повномасштабного вторгнення у 2022 році з виникненням загрози самого фізичного існування українців і України як незалежної держави ситуація суттєво змінилась. Всупереч загальним песимістичним оцінкам світового співтовариства щодо здатності українців протистояти російській агресії, вони (українці) створили справжнє «духовне диво» [9]. Цього разу актуалізація життєздатності відбулась завдяки «динамічному патріотизму», що дозволило українцям не лише вистояти, а й активно перемагати російського агресора.

Оковирно, що у подальшому актуалізація життєздатності українців буде лише зростати, що потребує особливої уваги насамперед з боку гуманітарних інституцій і передусім освіти. Не випадково у Всесвітній декларації про вищу

освіту ХХІ століття одним з пріоритетних завдань є формування життєздатної особи [2].

У західній психології феномен життєздатності здебільшого трактується як резильєнтність (resilience) і розуміється як психічна еластичність, вроджена динамічна властивість особистості, на якій ґрунтується здатність долати стреси і важких життєвих періодів конструктивним шляхом. Вочевидь в умовах повномасштабної російсько-української війни така «еластичність» знаходить себе у стані «динамічного патріотизму», який зараз виступає духовним стрижнем українських воїнів-захисників.

Українські психологи також не залишають без уваги феномен життєздатності. У статті [1] автори теоретично обґрунтовують актуальність формування життєздатності особистості в умовах глобальних соціальних перетворень, які відбуваються в Україні, характеризують змістовну сутність цього феномену, розглядають види впливів оточуючого середовища, під дією яких формується життєздатність. Життєздатність ними розуміється як індивідуальна здатність людини керувати власними ресурсами в контексті соціальних норм і умов середовища; обумовлюється позитивною чутливістю до соціальних та культурологічних впливів; вважається певною властивістю, що змінюється в залежності від виду стресу як факторів ризику і захисту, проте не є невід'ємною якістю особистості.

Наступний автор [4] має дещо іншу думку і вважає, що життєздатність як психологічна категорія тлумачиться як індивідуальна здатність людини керувати власними ресурсами та як системну якість особистості, що характеризує органічну єдність індивідуальних і соціальнопсихологічних здібностей людини до реалізації ресурсного потенціалу задля повернення особистості на докризовий рівень функціонування. На думку автора, це визначає посткризове особистісне зростання.

Автори роботи [7] концентруються на «професійній життєздатності», зважаючи на те, що більшість наявних визначень цього поняття ґрунтується на моделі здоров'я, категорії самореалізації та ресурсному підході. Вони розглядають життєздатність особистості як інтегральну характеристику, яка забезпечує стійкість до негативних життєвих ситуацій та готовність до їх подолання; здатність до позитивної оцінки та реалістичного підходу до життя; як таку що базується на активності особистості в професійному середовищі, її здатності до самоуправління, адаптації та саморегуляції, стійкій позитивній самооцінці й високій мотивації досягнень у професійній сфері.

Автор роботи [5] розглядає життєздатність як реабілітаційний ресурс психологічного здоров'я та благополуччя людини в плані протистояння руйнівним наслідкам травматизації, утримування необхідної мотивації

самозцілення та самовідновлення особистості. Визначено, що провідним ресурсом у життєздатної молоді є рішучість, а у більш зрілих людей – оптимістичність. Проте чомусь зазначається, що події Євромайдану 2013–2014 років, де ці ресурси по факту проявлялись найбільше, досліджувані респонденти їх характеризують як такі, що «мають підвищений ризик травматизації особистості, погіршують психологічний стан, руйнують звичний спосіб життя, викликають відчуття жаху та безпорадності, безсилля щось зробити». Цей автор також стверджує, що освіта є одним із чинників конструктивної опанувальної поведінки і припускає, що більше ресурсів для успішного подолання травм мають жінки і люди з вищою освітою.

У оцінчій структурі життєздатності автори робіт [6; 8] виокремлюють такі компоненти як самоефективність, наполегливість, копінгі й адаптацію, внутрішній локус контролю, соціальні відносини, духовність і культуру, а також здатність до: осмислення життя, саморегуляції, адаптації, саморозвитку.

У розвої такого дещо протирічного аналізу частково погоджуючись з багатьма авторами в цілому слід вважати, що термін «життєздатність» поки що не зовсім артикульований як строге наукове поняття. Також оковирно, що він є «парасольковим» для багатьох інших споріднених термінів, таких як «невразливість», «життєстійкість», «самоефективність», «позитивний ефект», «психічне здоров'я» людини, «життєве самоздійснення», «опірність», «почуття зв'язності», «адаптація», «регуляція», феномен «стійкості», «антихрупкість» та інших, багато з яких розробляються як наукові поняття. Їх відтіняють такі неспоріднені поняття як «віктимність», «психологічна / навчена / особистісна безпорадність» та ін.

Беручи до уваги таке понятійне поле «життєздатності», яке здебільшого орієнтоване на «життя-діяльність» [10], у наших дослідженнях ми віддаємо перевагу використанню таких понять як «посттравматичний розвиток / зростання» (М. Ш. Магомед-Емінов; R. G. Tedeschi, L. G. Calhoun), «професійна надійність» (В. О. Пономаренко, Р. М. Макаров), «справа життя» (О. А. Ткаченко). Ці поняття можна віднести до дещо іншого понятійного поля життєздатності, яке ми визначаємо як «життя-вчинення», обумовлене постнекласичною вчинковою науковою парадигмою.

У цьому контексті автором [15] здійснено теоретико-методологічний аналіз психосоціальної проблеми з оглядом на методологічні засади та концепції історії психології. Цей аналіз зосереджений на представленості соціальної системи у психіці індивіда та формі існування психіки індивіда у межах соціальної системи. У рамках аксіологічного підходу виділені такі основні атрибутивні характеристики індивідуального як відносна незалежність від соціального (нормативного), самодетермінація, цілісність внутрішнього світу, буттєва

творчість, унікальність й автономність. Концентрується увага на формуванні складної людської особистості, у якій індивідуальне і соціальне переплітаються у діалектичному протиріччі. Таке розуміння психосоціального передбачає вчинкове життєздійснення і розгортається як історія мотивації вчинення, що є предметом нової науки психоісторії [3]. З таких психоісторичних позицій уможливлується продуктивний розвиток освітнього процесу зважаючи на минуле та найближчу історичну перспективу.

Прогнозуючи повоєнну розбудову українського суспільства і України як цивілізаційного суб'єкта, ми розглядаємо феномен життєздатності як психосоціальний предикат в контексті концепції акмеологічного розвитку особистості, спрямованої на прагнення до досягнення вищих цінностей завдяки здатності вчиняти [10; 11].

Тому психосоціальний механізм життєздатності і розвитку такої акмеорієнтованої особистості принципово конструюється на основі відповідної авторської концепції. Така концепція ґрунтується на концептуальній моделі, в якій сутнісно визначається смисловий психологічний механізм акмеологічного розвитку особистості як іманентний циклічно-висхідний процес: смислотворення – вчинення – смислоосягнення. Базовими конструктами такого смислового механізму є: акмеорієнтована особистість (АО) як ідеальний образ (мета) життєздійснення людини; принципи як теоретичне обґрунтування конструювання системи такого життєздійснення; чинники як методи вчинення та практика їх осмислення (смислотворення і смислоосягнення); умови як акме-соціальна екзистенція.

Функціональна система акмеологічного розвитку особистості передбачає таку акме/аксі-векторну структуру: аксі-вектор послідовно описує процес потенційного ціннісно-смислового зростання особистості на дорефлексивному, рефлексивному та духовному рівнях; акме-вектор моделює етапи динамічного процесу акмеорієнтування, акмування та новоутворення. Науково-психологічне розуміння розвитку акмеорієнтованої особистості здійснюється на основі таких принципів: аксіологічного, який визначає конструкцію аксі-вектору розвитку людини; акмеологічного, який вказує на структуру здійснення вершинного механізму активності АО за етапами акмеорієнтування, акмування та новоутворення; суб'єктно-вчинкового, який інтегрує методологічні установки аксіологічного та акмеологічного принципів; принципу акмесоціалізації, який вказує на особливості організації життєвого шляху АО, для якої вчинення стає нормою життя, а ціннісно-смислові новоутворення розвитку – постійною практикою самоздійснення і життєздатності особистості.

Основними чинниками розвитку АО виступають її екзистенційний досвід та реальна практика вчинення людини в критичних ситуаціях. Психосоціальні

умови передбачають виникнення екзистенційних (кризових) ситуацій життя людини (зовнішня умова) та «поля правди» як актуалізації особливого простору спілкування в контексті ціннісно-смиислового психотерапевтичного дискурсу (внутрішня умова). Інтеграція зазначених чинників та умов описує довершену (канонічну) модель функціонування АО як суб'єкта саморозвитку протягом усього життя.

В цілому слід констатувати, що в сучасному українському суспільстві виразно демонструються ознаки екзистенційної кризи завдяки активізації акмеорієнтованої ціннісно-смиислової домінанти його найбільш активних громадян. З'являється все більше прикладів окремих осіб, здатних до саморозвитку власних АО та подальшої акмесоціалізації у процесах розбудови соціальних стосунків на гуманістичних засадах.

Упродовж попередніх років нами була апробована практика психологічного супроводу акмеологічного розвитку особистості в контексті конструювання відповідної психосоціальної технології [10; 11]. Така технологія передбачає психологічну підтримку актуалізації ціннісно-смиислової домінанти (ЦСД) клієнтів в ході супроводу їхнього акмеорієнтованого смислотворення; вчинення як способу акумування (свідоме влучання й утримання в екзистенційній ситуації життя та усвідомлення напряму подальшого розвитку власної особистості на основі ЦСД); смислоосягнення як смислового новоутворення (усвідомлення особою нового, соціально значущого змісту вчиненого).

Особливу увагу в здійсненні розробленої практики приділено особистості психолога/педагога. А в освітньому процесі це має стосуватись насамперед педагога-інноватора. Його професійна діяльність за таких умов потребує радикальної трансформації у спосіб мобілізації власних психічних і духовних ресурсів задля опанування компетенціями акмепсихолога (акмепедагога) на основі особистої спроможності вчиняти та готовності переживати особливий стан «екзогенної мудрості» [10].

Ключовою функціональною характеристикою такої особистості є енергетичне забезпечення, що виявляється через відповідний акме-мотив як психоісторичне підґрунтя життєтворення у спосіб життя-вчинення й тонічне налаштування психіки людини. Згідно вказаної концепції цей механізм функціонально-методологічно диференціюється на дорефлексивному, рефлексивному і духовному рівнях. На дорефлексивному рівні він більше орієнтований на масового користувача і професійне застосування спеціалістами-психологами/педагогами. На рефлексивному і особливо духовному рівнях вже йдеться про формування індивідуальної методології і відповідної практики як унікального засобу життєтворення особистості, що дозволяє реалізовувати цей

енергетичний потенціал однаковою мірою як для професійного психолога/педагога, так і його візаві. Основним чинником тут виступає акме-настанова, доступ до якої забезпечується відповідною ціннісно-смисловою домінантою, обумовленою акме-самовизначенням.

Йдучи за логікою наповнення смыслом акме-самовизначення, акме-настанова актуалізує енергетичний потенціал досягнення життєздатності акмеорієнтованої особистості завдяки відповідній ціннісно-смысловій домінанті та акме-мотиву. Тоді основною функцією відповідної психологічної/педагогічної практики стає підтримка такої ціннісно-смысловій домінанті. Наприклад, у подальшому осмисленні акме-самовизначення обдарованої молоді приходимо до психологічної системи творчого тренінгу КАРУС (аббревіатура назв стратегій: комбінування – аналогізування – реконструювання – універсальний підхід – спонтанні (випадкові) дії) як засобу розв’язання творчих задач в ускладнених умовах подолання кризових науково-освітніх проблем, розробленої Київською школою психології творчості під орудою академіка В. О. Моляко.

На нашу думку, найбільш цілісно постнекласичне наукове розуміння енергетичного забезпечення вчинення завдяки взаємозв’язку життєво-психологічного самовизначення АО з її енергетичним потенціалом виявляється в розробці системи принципів психології О. М. Ткаченка [12; 14; 13, с. 115]. Він зазначає [13, с. 123], що якщо свідомість корелює з несвідомим, то самосвідомість корелює з «надсвідомим» як неусвідомленим компонентом творчої діяльності особистості, в концентрованій формі наявної в явищах інтуїції, осяяння, імпрровізації. Надсвідоме в діяльності особистості, як і несвідоме на рівні суспільного індивіда, є психосоціальним феноменом, тільки якісно вищого рівня. Очевидно, що самосвідомість і надсвідоме є двома нерозривними гранями у психологічній структурі особистості «як діалектичного ланцюга учинків» [13, с. 124] в розвої кризової екзистенції стосунків людини і світу.

У розвої зазначеної смысловій логіки, з оглядом на наші постнекласичні теоретичні та емпірико-практичні розвідки, визначаємо принципову структуру механізму життєздатності як вчинення в контексті життєво-психологічного самовизначення АО з врахуванням її енергетично-мотиваційної (пасіонарної) сутності. Представлений на рисунку цей механізм характеризує використання психологічного (пасіонарного) енергетичного потенціалу шляхом його включення в зазначену систему завдяки відповідній акме-настанові, що створює стан готовності до розвитку АО.

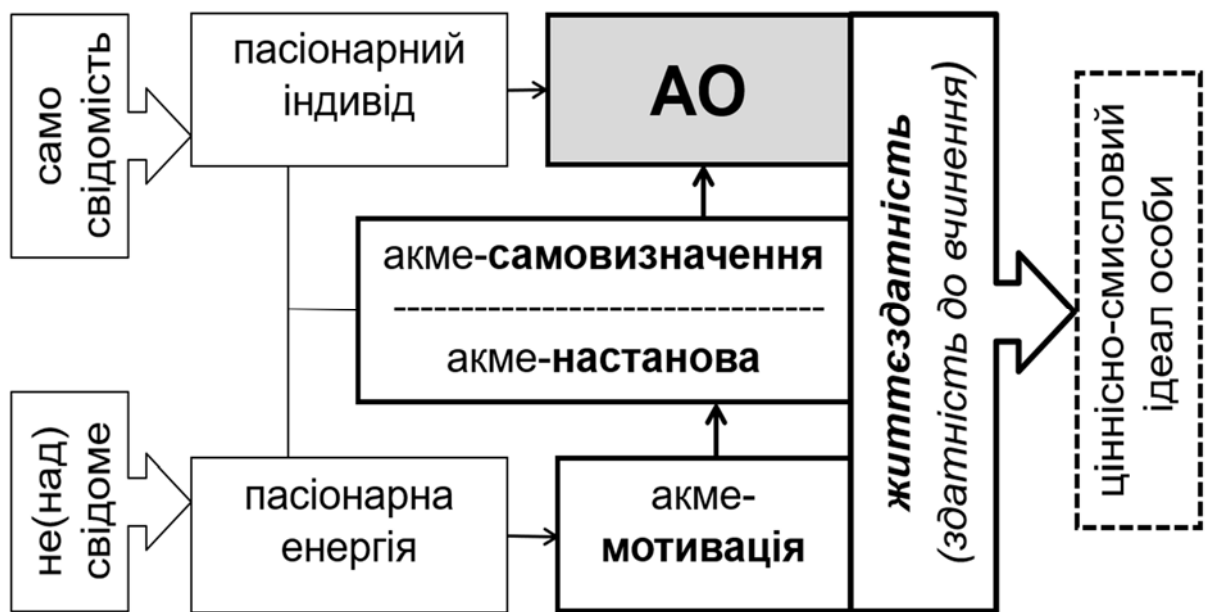

Рис. Принципова структура вчинкового механізму формування життєздатності акмеорієнтованої особистості (АО)

Згідно з рисунком, АО завдяки пасіонарній енергії та відповідним основному акме-мотиву, акме-настанові і акме-самовизначенню сполучає індивід з ціннісно-смысловим ідеалом особи. Тут акме-настанова управляє джерелом енергії, доступ до якої забезпечує акме-самовизначення як смысловий контент готовності до розвитку АО. Такі настанова і самовизначення – це дві опозиції медіатра акме/аксі-векторної структури системи розвитку АО. Акме-самовизначення як усвідомлена складова акме-настанови створює стан готовності до запуску відповідного вчинкового механізму.

В сучасному українському суспільстві все більше актуалізується проблемний простір буттєвого прояву людини, наповнений питаннями: «ким вона є?»; «ким повинна бути в ідеальному уявленні?»; «яким чином будується життєвий шлях від людини-звичайної (що споживає) до людини-творця, людини-захисника (що віддає)?» тощо. Адже шлях до себе кращого в розгляді мислителів різних поколінь торується через розпізнавання в собі сутнісних людських властивостей, що дарувала природа, і їх примноження, осмислення авторської позиції в побудові себе і своєї долі. У особистості такої людини прихована ідея, вірність якій розвивається тільки в прагненні до її «розтину» і пізнання. Людина оцінюється через творчу форму виразу своєї інтегрованої індивідуальності.

Отже, життєздатна акмеорієнтована особистість впродовж усього життя постійно стикається з проблемою особистісного і життєвого самовизначення в прагненні нового осмислення життя, здійснює безліч виборів відповідно до своїх ціннісних переваг, що є одночасно явищем і процесом. З настанням дорослості,

з одного боку, особистість стає «зрілою», досягаючи свого вищого рівня психологічного розвитку «акме», а з іншого, активізується «криза середнього віку», і все частіше починають виникати «важкі життєві ситуації». Іншими словами, в ході формування АО таке самовизначення все більше набуває акмеорієнтованого характеру і настає переломний момент, коли виникає ситуація «влучання» в розвиток, що потребує вчинення задля виходу на іншу траєкторію життя.

Вочевидь у психоісторичному процесі для українців і України таким «влучанням» стали переможні «майдани», які активували життєздатність і змусили дорослішати українське суспільство до здатності перемагати вже у «російсько-українській війні». Такий процес «дорослішання», який зараз стимулюється нарощуванням повномасштабного збройного протистояння, ймовірно може призвести до цивілізаційної катастрофи. Тому у подальшому розвої такого смислового механізму суспільного розвитку в ході повоєнної розбудови України як цивілізаційного субєкта, збройне протистояння має трансформуватись у смислове. Це вимагає фундаментальної трансформації гуманітарної науки і особливо освіти, яке має відбуватись за такими напрямками, які висновлюють основну думку чинної статті:

1. Трансформація системи освіти здійснюється з застосуванням психосоціальної технології акмеологічного розвитку та життєздатності особистості в ході повоєнної розбудови українського суспільства і України як цивілізаційного субєкта.

2. Відбувається формування життєздатного психосоціального освітнього простору «динамічного патріотизму» у спосіб розбудови системи навчання і виховання у відповідному «полі правди», створеному в контексті професійних і життєвих реалій, привнесених найбільш соціально і психологічно активною спільнотою українців – воїнів-захисників ЗСУ, ветеранів російсько-української війни, а також волонтерів, «майданників» тощо, орієнтованих у своєму життєтворенні на ціннісно-смилову домінанту прагнення до досягнення вищих цінностей гідності, національної самоідентифікації, сомоорганізації тощо.

3. Особлива увага приділяється вихованню життєздатної акмеорієнтованої особистості обдарованої молоді. Така особистість має стати ключовим суб'єктом повоєнного розвитку українського суспільства і розбудови України як унікальної невід'ємної складової світової цивілізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борець Ю.В., Шлімакова І.І. Обумовленість життєздатності особистості впливами оточуючого середовища. Актуальні проблеми психології, том 7, випуск 47, 2019.- С. 47-55.

2. Всесвітня Декларація про вищу освіту для XXI століття: підходи і практичні заходи. [Електронний ресурс] - <http://euroeducation.org.ua/inshi-programnidokumenty/1vsesvitnya-deklaraciya-pro-vyshchu-osvitu-dlya-hhi-stolittya-pidhody>
3. Демоз Ллойд. Психоистория Ростов-на-Дону: «Феникс», 2000. 512 с.
4. Ковальчук А. Ю. Актуалізація поняття «життєздатність людини» як ключової категорії сучасної психології. PSYCHOLOGICAL JOURNAL № 2 (22) 2019. С.68-84.
5. Ларіна Т. О. Реабілітаційні ресурси життєздатності особистості в умовах переживання наслідків травматичних подій. Проблеми політичної психології. Вип. 6 (20) 2017 . С. 107-118.
6. Махнач А.В., Лактионова А.И. Психология адаптации и социальная среда: современные подходы, проблемы, перспективы / отв. ред. Л.Г. Дикая, А.Л. Журавлев. Москва, 2007. 624 с.
7. Перелигіна Л. А. Балабанова К. В. Професійна життєздатність як психологічний предиктор становлення й розвитку фахівця. Теорія і практика сучасної психології. 2019, № 5, Т. 2. С. 204-209.
8. Рильська О. О. Методика дослідження життєздатності людини / О. О. Рильська // Вісник ЧГПУ. 2009, №1. С. 130-138.
9. Ткаченко О.А. Ціннісно-сміслова ідентифікація українців в умовах викликів війни. Міжгрупова взаємодія в умовах війни: ідентичності, картини світу, додання травми: матеріали круглого столу (Київ, 9 червня, 2022 р.) / За наук. ред. П. П. Горностая, Л. Г. Чорної ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології, Асоціація політичних психологів України. – Київ : Талком, 2022. – С. 47-49. [Електронний ресурс] - https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2022/08/Intergroup_interaction_in_War_Time.pdf
10. Ткаченко О.А. Психологія акмеологічного розвитку особистості: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.01 / Інститут психології ім. Г.С Костюка. Київ, 2021. 467 с.
11. Ткаченко О. Справа життя: умова розвитку зрілої особистості. Монографія. Київ: ЦП «КОМПРИНТ», 2018. 332 с
12. Ткаченко О. М. Принципи та категорії психології. Київ: Гол.вид. ВО Вища школа, 1979. 198 с.
13. Ткаченко О.М. Принципи, категорії і методологічні проблеми психології. Психологія і суспільство. 2009. №1. С.45-134.
14. Ткаченко О.М. Про категоріальні передумови консолідації наукової школи. Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. Психологія. Педагогіка. 1998. С. 11-13.
15. Шамне А.В. Теоретико-методологічний аналіз психосоціальної проблеми. Збірник наукових праць. Психологічні науки. Том 2. Випуск 11 (99). 2013. С.321-326.

Филипович Л. О.,
доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник
Відділення релігієзнавства Інституту філософії
імені Г.С. Сковороди НАН України

ЧИ МОЖУТЬ І ЯК УКРАЇНСЬКІ РЕЛІГІЄЗНАВЦІ ДОЛУЧИТИСЯ ДО ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ СВОЄЇ ДЕРЖАВИ

Релігієзнавство – це гуманна і гуманітарна наука, яка фіксує, акумулює та артикулює величезний масив знань про духовну історію людства, про еволюцію людини релігійної, про постання церков і релігійних корпорацій, про натхнення вірою мистецтво та архітектуру тощо. Одним словом, релігієзнавство покликане збирати, утримувати, зберігати, поширювати та розвивати знання про релігію. І це робилося і має робитися у співпраці всіх, хто зацікавлений бачити світ духовним, людським, культурним, освіченим. У статті окреслено завдання учених-релігієзнавців з позиції розвитку релігієзнавчої науки і подальшого поступу українського суспільства.

Ключові слова: релігієзнавство, суспільство, гуманізація і дегуманізація, контекстуальний і позаконтекстуальний аналіз.

Religious studies is a humane and humanitarian science that captures, accumulates and articulates a huge body of knowledge about the spiritual history of mankind, about the evolution of religious man, about the emergence of churches and religious corporations, about faith-inspired art and architecture, etc. In a word, religious studies is designed to collect, maintain, preserve, disseminate and develop knowledge about religion. And this was done and should be done with the cooperation of everyone who is interested in seeing the world as spiritual, humane, cultural, and educated. The article outlines the tasks of religious scholars from the standpoint of the development of religious studies and the further progress of Ukrainian society.

Key words: religious studies, society, humanization and dehumanization, contextual and extra-contextual analysis.

XXI століття не стало для релігієзнавців несподіванкою у подальшому глобальному зменшенні впливу релігії на життя суспільства, на свідомість людей, що позначається в науці терміном секуляризація. Хоча нині ці процеси якісно відрізняються від антирелігійного наступу комуністичних влад, які поставили собі за мету знищити релігію як явище. Релігієзнавці, як, до речі, і богослови, звісно ж, не можуть призупинити секуляризаційні зміни. Навряд чи зусиллями всіх релігійних і політичних лідерів, освітян і діячів культури можливо повернути розвиток суспільства в інший бік, тобто релігієзувати все наше буття, але фіксувати певне повернення релігії в публічну сферу, сприяти

рівноправному існуванню двох світів – релігійного і світського, а отже і позбутися невігластва, стереотипів, міфів і фанатизму у релігійних справах шанс є. Саме тут особлива місія належить релігієзнавцям, які чи не єдині, крім філософів і теологів, говорять про духовне, про духовну свободу людини, про її відповідальність вищого ґатунку, про недискримінаційний характер взаємин суспільства і релігії, держави і церкви, міжконфесійних відносин. Щоб окреслити стратегії наступних дій, спільних активностей релігієзнавців з оживлення релігієзнавства як науки і навчальної дисципліни, для зацікавлення звичайних людей темами інтелектуально-духовного порядку, для реанімації впалого у вульгарний утилітаризм українського народу, є сенс подивитися на ситуацію неупереджено, тверезо.

Нам, як мрійникам, хотілося б, щоб все і всюди було релігієзнавство, щоб люди розумілися на історії релігії, її структурі і функціях, щоб розрізняли релігії і квазі-релігії, щоб грамотно реагували на релігійні провокації і експерименти, щоб розбиралися у природі і характері взаємин між релігією, державою і суспільством. Релігієзнавці мріють про високу релігієзнавчу освіченість народу, а особливо його очільників, представників влади, щоб та не питала: протестанти – це християни і чи всі мусульмани – екстремісти. Ми хочемо, щоб панував релігійний мир, як колись те встановив Міланський едикт 313 ро-ку, щоб усі міжнародні домовленості щодо толерантних міжрелігійних відносин виконувалися, щоб не було релігійних агресорів, злочинців (як, наприклад, РПЦ, яка благословляє вбивство українців), які посягають на свободи і права віруючих людей інших конфесій і церков. Щоб було «всякому городу – свої нрав і права», як писав колись Сковорода. Тобто мрії можна визначити як надзавдання (super task, сверх-задача), далека перспектива для тих, кого турбує доля релігієзнавства.

Як реалісти, ми бачимо, що ситуація взагалі з наукою, освітою, в т. ч. і з релігієзнавством, ніколи не була такої катастрофічною, як зараз. На загальних зборах НАНУ 2023 заявили, що науковців залишилося 15 тис. з 150 тис. ще на початку 2000-х.

Релігієзнавство у нас в Україні від 1991 року конституювалося як окрема сфера гуманітарного знання і поруч з філософією, історією, культурологією та ін. визнана окремою наукою під шифром 031. Це величезний успіх. Те, чого добилося релігієзнавство за кордоном за 150 років, ми в прискореному порядку пройшли за 20. Тепер Релігієзнавство в Україні існує в переліку наукових спеціальностей під шифром 09.00.11. Відкриті релігієзнавчі кафедри, факультети, аспірантура і докторантура. Готуються фахівців всіх рівнів – від бакалавра до доктора наук. З'являються цікаві міждисциплінарні напрямки в дослідженні релігії: релігійна журналістика, релігійний менеджмент, релігійна дипломатія тощо. Тривалий час релігієзнавство викладалося як нормативна

дисципліна у всіх вузах країни. З 2000-х, на жаль, її почали скорочувати аж до факультативу, а десь взагалі вивели з навчальних планів. Хочеться вірити, що це не діяльність конкурентів (з інших галузей знань). Швидше -це загальна світова тенденція в розвитку освіти, яка зорієнтована на її дегуманізацію і дегуманітаризацію. Разом з тим нам, українським релігієзнавцям, вдалося не розгубити кадри, сформувати нову генерацію науковців в сфері вивчення релігії, об'єднати їх в громадські інституції – Українська асоціація релігієзнавців УАР та МАР (спочатку Молодіжна асоціація, а тепер Майстерня академічного релігієзнавства), створити майданчики для наукового спілкування (конференції, друк і обговорення книжок, літні школи і табори, ФБ-спільноти, профільні журнали, інет-сторінки, майстер-класи, дослідницькі проекти тощо). Українські релігієзнавці опановують європейський і світовий науковий простір. УАР є афілійованим членом двох поважних міжнародних асоціацій: IANR (Міжнародної асоціації істориків релігії) та EASR (Європейської асоціації дослідження релігії). Налагоджуються прямі зв'язки із різними закордонними науковими центрами з вивчення релігій. Побачити українських релігієзнавців на міжнародних форумах, де вони вільно спілкуються із своїми зарубіжними колегами – вже не рідкість. Загалом релігієзнавство України представлено солідною фаховою спільнотою біля 300 осіб.

Але такі очевидні досягнення, якими не можна не пишатися, не затьмарюють нам очі. Ми тверезо/критично ставимося до позитивних зрушень. Ми бачимо недоліки внутрішнього і зовнішнього характеру, видимі і невидимі, тимчасові і генетичні.

Найбільшим злом для нашої наукової спільноти є інертність! Інертність загалом середовища і кожного окремого його члена. Дуже повільно реагуємо на заклики, ініціативи, малодинамічні, негнучкі, довго думаємо, а ще довше збираємося. Не розуміємо, що є речі, які потребують миттєвої реакції, оскільки через пару днів актуальність події дорівнюватиме нулю. Інертність прямо пов'язана із браком солідарності. Тільки солідарні проекти – конференції, читання, захисти, виставки, майстер-класи тощо – будуть успішними, оскільки діє принцип: ти до мене прийшов на захід, я не можу не прийти до тебе. На жаль, частіше гра йде в одні ворота: хтось весь час віддає, а хтось тільки отримує. Має бути кругообіг підтримки, участі, зацікавленості. Розмірковуючи над причиною нестачі солідарності, приходимо до думки про відсутність довіри між релігієзнавцями, страх конкуренції, що хтось у когось щось забере. В нашому середовищі, крім зовнішніх обставин – скорочення, зменшення годин, загальна політична і фінансова ситуація в країні, ще існує якась внутрішня напруга, розбрат та війна амбіцій як на інституційному, так і на особистісному рівні. Відносини між нами часто не комплементарні, не дружні, не відкриті, а ворожі,

з підозрою. Конкуренція має бути, але здорова, не заздрісна, та, яка має під собою об'єктивний фундамент для заняття того місця – в науці, в спільноті, в суспільстві, яке маєш або не маєш. Чи завжди призначення на посади є справедливими, достойними? Чи всі релігієзнавці на своїх місцях? І що ми робимо, щоб відповідати тому місцю? Вивчаємо мови, підвищуємо свій рівень, в т. ч. і за кордоном?

Серед релігієзнавців є ті, що бояться конкуренції, не відповідають стандартам і вимогам часу, а тому і не бажають конкурувати. Такі релігієзнавці вузько корпоративні, закриті, погано йдуть на спілкування. Вони, природно, люблять свої інституції і ревно охороняють їх від проникнення нових членів, носяться із найменуванням інституції як з короною. Чи багато дає належність, наприклад, до Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ його співробітникам? Особливі почесні? Авторитет? Статус? Гроші? Якщо правильно все бачити, то тільки додаткову відповідальність, навантаження. Але навіть тут, щоб середовище було здоровим, воно має бути конкурентним, в нормальному сенсі цього слова, щоб успіх твого колеги спонукав тебе робити більше і краще, масштабніше і глибше.

В релігієзнавчій сфері діяльності відбулася внутрішня спеціалізація, і не тільки за темами, але й за суспільними секторами затребуваності: наукова, освітня, управлінська, інформаційна. Тому говорячи про конкурентність, ми усвідомлюємо, що в силу пріоритетності основного місця своєї роботи я, як науковець, буду поступатися за кваліфікацією викладачу університету, а тим більше – державному службовцю в сфері державно-релігійних відносин. Натомість доцент чи професор, який левову частку свого часу приділяє викладацькій справі, не встигатиме за

науковцем у кількості і широті аналітичних матеріалів. Однак ніхто і не говорить про тотальну змагальність і міряння своїми досягненнями: кожний робить, але якісно!, свою частку релігієзнавчої праці.

Ситуація російсько-української війни породила неочікувані виклики до релігієзнавчої спільноти, виставила нові запити до наукового осмислення дійсності. Війна вимагає не тільки швидкого реагування на конкретні події релігійного життя, яке, як виявилось, тісно пов'язане із загальною політичною, воєнною, соціальною, міграційною, гуманітарною та ін. обстановкою, а й корекції тих методологічних підвалин, які прекрасно працювали в мирний час, а нині виявилися недостатніми в проясненні процесів, що відбуваються в релігійному житті світу та України. Виникла нагальна потреба поглибити і розширити класичні методологічні підходи, сформульовані ще на початку ХХІ ст. в межах академічного релігієзнавства, до дослідження релігійних феноменів. Виходячи із методологічних праць фундатора сучасного українського

релігієзнавства проф. А. Колодного, релігієзнавці усвідомлюють необхідність поглиблення деяких методологічних підходів у вивченні сучасних релігійних трансформацій. Вони переглядають не тільки універсальність і дієвість деяких методологічних принципів в нових обставинах - російсько-української війни, а й актуалізувати нові. Доводять, що в ієрархії релігієзнавчих принципів особливо затребуваним реальністю війни Росії проти України стає принцип контекстуальності, нова герменевтика, уточнення термінологічних рядів. Не думалося, що будемо обґрунтовувати ті контекстуальні небезпеки для життєвого світу України, які існують в релігійному його сегменті, виділяти зовнішні і внутрішні чинники, які не можна ігнорувати при аналізі сучасної релігійної ситуації в Україні та світі.

Трагічні зміни контексту життя українців – мовного, культурного, інформаційного, релігійного тощо з необхідністю корегують експертну нейтральність, об'єктивність, незаангажованість. На нашу думку, ситуація війни звільняє дослідників, експертів від безстороннього, позаконтекстуального аналізу взаємин між різними конфесіями, церквами. Війна розставляє все на свої місця, де екзистенційний простір мільйонів українців залежить від адекватного позиціювання і активності всіх його представників – і персональних, і соціальних, в т.ч. і релігійних. Церква неминуче інструменталізується суспільством, політиками, перетворюється на вагоме ідеологічне знаряддя, яким користуються наші вороги. Церква в Україні має стояти на захисті наших національних інтересів. Вона сьогодні не може і не повинна бути поза політикою. Така позиція свідчить про слабкість церкви, про її неприйнятні українським суспільством установки, про нездатність відповісти на сучасні виклики.

Тому, виходячи із конкретних обставин – російсько-української війни, яка безпосередньо впливає на формулювання мега і міні завдань релігієзнавчої науки в Україні, означимо стратегічні кроки, які мають здійснити українські науковці в нових обставинах.

1) Докласти максимум зусиль для збереження релігієзнавства як науки і як навчальної дисципліни. Повернути релігієзнавство як предмет викладання в українські університети. І не через егоїстичні чи корпоративні інтереси релігієзнавців, а тому що Україні вкрай важливо мати наукову інтерпретацію релігійних процесів, змін в рівні та якості релігійності українського суспільства, розумінні загальних тенденцій і закономірностей релігійних трансформацій. Суспільство потребує не однобокої, конфесійно заангажованої оцінки релігії, діяльності церкви, а зваженого, об'єктивного підходу, розумних аргументів у прийнятті рішень, усвідомлення ролі релігії в сучасному секуляризованому світі, характеру взаємин між церквами і державою, церквами і суспільством, між релігіями. Затребуваність на притомні знання і фахову інтерпретацію релігійних

процесів в суспільстві існує. Треба допомогти суспільству сформулювати запит і правильно оформити відповіді.

2) Терміново переглянути і удосконалити методологічні вимоги до сучасних досліджень релігії, аналізу релігійних процесів. Започаткувати серію наукових семінарів, конференцій, де б розглянути сучасні виклики до науки, можливі варіанти її відповідей, чітко визначитися в міжнародному русі науковців та їх асоціацій щодо чистоти науки від впливів політичних подій. В умовах війни, коли вирішуються питання буття української нації, українська наука не може бути нейтральною до ворога, толерувати його присутність у спільних наукових проектах.

3) Стратегічним завданням для вітчизняного релігієзнавства є досягнення нової якості наукових досліджень, що досягається прийняттям всіма учасниками процесу принципів академічної доброчесності. Читаємо Закон про освіту, ст.36, що є її порушенням: академічний плагіат –оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості), та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства; формою академічного плагіату є самоплагіат, що полягає у відтворенні без посилання на джерело інформації власних раніше опублікованих текстів; фабрикація – фальсифікація результатів досліджень, посилянь, або будь-яких інших даних, що стосуються освітнього процесу; обман – надання завідомо неправдивої інформації стосовно власної освітньої (наукової, творчої) діяльності чи організації освітнього процесу; списування – використання без відповідного дозволу зовнішніх джерел інформації під час оцінювання результатів навчання; хабарництво – надання (отримання) учасником освітнього процесу чи пропозиція щодо надання (отримання) коштів, майна чи послуг матеріального або нематеріального характеру з метою отримання неправомірної вигоди в освітньому процесі. Як не прикро це визнавати, але корупція проникла і в наші ряди. Через неї в науку приходять недолугі і ліниві особи, кар'єристи і рвачі, які не відповідають ніяким професійним і моральним вимогам. Поступово в Україні викристалізовується доброчесність релігієзнавчої спільноти, але скільки ще треба боротися з тими недоліками минулого, щоб наша наука стала подібною західній (правда, і там не все кристально чисто).

4) Релігієзнавство має стати затребуваним в нашому суспільстві, перетворитися на практичну і результативну науку, яку можна використати для відповідей на конкретні виклики сучасності, для прояснення складних суперечливих ситуацій. Ніхто не піддає сумнівам необхідність фундаментальних знань, які є базовими для будь-якої прикладної науки. Але ці базові знання не мають лежати мертвим капіталомі, бути архівом, вони мають стати важливими

джерелами інформації і працювати на сучасність. Завдяки поліметодологічності релігієзнавства ми можемо і повинні утверджувати ідеї плюралізації релігійного життя, множинності світоглядів людей, спрямувати інформаційний потенціал науки для толерантизації міжконфесійних відносин і взаємопорозуміння між віруючими різних релігій, утверджувати релігійний мир не як альтернативу релігійній війні, а як єдино можливу екзистенційну реальність

5) вивести вітчизняну науку на світові наукові площадки, стимулюючи, підтримуючи молоду генерацію до релігієзнавчих досліджень. І там замало бути фізично представленим на міжнародній конференції чи в дослідницькому проекті, треба сутнісно збагачувати релігієзнавство світу. Тобто присутність має бути концептуальною, ідейною. Невже ми не дочекаємося, щоб цитували не тільки Пітера Бергера чи Чарлза Тейлора і Тімоті Снайдера, але й українських авторів? Щоб таке сталося, треба важко і ритмічно, постійно і тривало працювати, маючи хорошу базову освіту, класичну, із знанням іноземних мов, першоджерел і сучасних досягнень і вітчизняної, і закордонної науки про релігію, періодично проходити стажування за кордоном, знаходити нові і цікаві теми для дослідження, спілкуватися із колегами як в Україні, так і за її межами.

6) Удосконалити презентацію українського релігієзнавства, українського релігійного досвіду в Європі, у світі, долучившись до міжрелігійного глобального спілкування через інтернет, інші ефективні методи комунікації, зокрема сприяти діджиталізації вітчизняного релігієзнавства;

7) враховуючи падіння рівня освіченості українсько-го суспільства, зокрема представників влади, сприяти інформаційно-освітніям проектам з гуманізації і гуманітаризації системи освіти, державного менеджменту, мас-медійного сектору тощо;

8) постійно займатися популяризацією наукових знань про релігію, використовуючи всі можливі форми і методи: через ЗМІ, публічні лекції, зокрема циклові лекторії для різних верств населення (залучаючи Товариство «Знання» і «Просвіти»), міждисциплінарну співпрацю, не-формальні сучасні навчальні проекти (табори, школи, олімпіади, змагання, МАН, УАЛ, теологічні ініціативи тощо);

9) Впроваджувати потужну, справжню, дружню кооперацію між релігієзнавцями і теологами, між українськими вченими і закордонними колегами, між науковцями і представниками різних сфер життя (державні службовці, журналісти, освітяни, митці тощо), всередині української релігієзнавчої спільноти. У кожного з нас за ціле наукове і викладацьке життя сформувалися приятельські відносини з багатьма колегами, але це персональні контакти. Страшенно бракує кооперації колективів, які, без сумніву, тримаються на особистостях, але представимо, що буде, якщо особистість піде... Чи після неї

залишаються інституційні зв'язки? Помічним тут є договори (угоди) про співпрацю. Чудово співпрацюють багато років Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ з Львівським музеєм історії релігії, де змінилося вже три директори, а зв'язок досі живий і де вже буде проведена у співпраці XXXIII традиційна травнева конференція з історії релігії; з Полтавським педуніверситетом, де дружба старшого покоління продовжується науковцями середнього і молодого віку. Тривалі роки існували творчі контакти Чернівецького університету і відділення, які потребують оновлення. Добрі творчі відносини зберігаються з тернопільськими, рівненськими, хмельницькими, галицькими, одеськими та ін. колегами. Налагоджуються нові зв'язки, на-приклад, з Івано-Франківською академією Івана Золотоустого. Потрібно постійно зміцнювати старі відносини, активно будувати нові. Там, де угоди підписані для годиться, там вони не працюють. Але є випадки, коли колектив відмовляється підписати угоду з іншим колективом, побоюючись програти в порівнянні із ним. Кожний колектив має свої завдання, свої традиції, свої цілі, а тому вони не можуть конкурувати між собою, наприклад кафедра релігієзнавства Київського НУ ім. Т. Г. Шевченка та Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ. КНУ - навчальна установа, відділення – дослідницька інституція. Ми не претендуємо захоплювати викладацьке поле своїх колег, навпаки – орієнтовані на співпрацю у різних формах (рецензії, відгуки, опанування, візитативні лекції, зустрічі із студентами та викладачами, деякі спецкурси тощо). Корпоративний патріотизм є і буде, але він має бути спрямований не на капсулізацію колективу, а на розкриття його можливостей, які треба спрямувати для розвитку науки про релігію.

10) Враховуючи обмеженість релігієзнавчих ресурсів (багато науковців виїхали з України, інші травмовані подіями війни, через знищення навчальних закладів звільнені з роботи тощо), є сенс заново збирати науковців, відновити доцентрові заходи, об'єднати релігієзнавців навколо важливих і не тільки першочергових завдань. Визначаючи стратегію на майбутнє, тобто напрямки та пріоритети розвитку, треба говорити про планування цього розвитку. Досі багато що розвивалося ситуативно, за запитом суспільства або спільноти. Наприклад, створення Відділення релігієзнавства в системі НАН України – потреба часу, а більшість планів А. Колодного стосовно постанов релігієзнавства як нової сфери гуманітарного знання здійснилися завдяки відданій праці і підтримці колективу, який реалізовував всі ці роки задум професора. Але час змінився. Створилася нова ситуація. А де план для неї, який би врахував ті зміни, з якими нам прийшлося зіштовхнутися? Якою ми бачимо нашу науку в післяпереможний час?

Так, абсолютно очевидно, що глобально падає інтерес до гуманітаристики, в т.ч. і в Україні. Кількість абітурієнтів на філософських факультетах зменшилась на порядок! Є спеціальності, де взагалі немає конкурсу! Крім того,

відпала очевидна підтримка держави. І в формі виділення держзамовлення на релігієзнавців бакалаврів та магістрів, тепер це замовлення мінімальне; і в мінімізації фінансового забезпечення науковців, які досліджують релігійні феномени, зокрема щодо видання книжок чи фінансування конференцій, сплата відряджень тощо. Роками, крім голої зарплати науковець не отримує НІЧОГО. І тепер «спасіння» релігієзнавства – це справа самих релігієзнавців. Планування має бути масштабним, різноплановим, багаторівневим. І в цих планах першочерговими завданнями для всієї спільноти релігієзнавців треба прописати: кооперація.

Постає питання: а хто це все має робити? Ми! Разом. І багато що вже робиться. Релігієзнавство як ніколи потребує ініціативних, молодих, працьовитих, свідомих, вмотивованих працівників, стратегів, комунікаторів, медіаторів, аналітиків, викладачів, журналістів, управлінців. Наша активність врешті має привезти до переформатування (перезавантаження) викладання релігієзнавства і дослідження релігії, зацікавлення до якої ніколи не згасне, до побудови нової системи взаємин в релігієзнавчому середовищі як в Україні, так і світі.

Хамітов Назіп Віленович,
*член-кореспондент НАН України,
доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник Інституту філософії НАН України,
Президент Міжнародної асоціації філософського мистецтва*

ВІДНОВЛЕННЯ І ОНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ: РОЛЬ НАУКОВЦІВ І ОСВІТЯН У ЗДОБУТТІ СВІТОГЛЯДНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ

Відновлення України після війни і кризи означає не просто повернення її у попередній, докризовий стан, а розвиток. Мова йде про те, що будь-яке справжнє відновлення є оновленням. Без такого оновлення система, що відновлюється, з необхідністю увійде у стагнацію. Глибоке й органічне оновлення такої складної системи як країна, є критерієм її суб'єктності. Очевидно, що таке оновлення потребує світоглядних змін, які покликані здійснити передусім науковці й освітяни у царині філософії.

Які світоглядні трансформації мають відбутися в сучасній Україні для того, щоб її суб'єктність була по-справжньому демократичною та гуманістичною? Хто окрім науковців і освітян здатен актуалізувати їх? Ставлячи такі запитання, ми підходимо до нового, складнішого: а що таке світоглядна суб'єктність країни?

Спробуємо послідовно відповісти на ці запитання. Світоглядний вимір суб'єктності країни – це передусім вимір ціннісний. Цінності в структурі

світогляду сьогодні відіграють ключову роль, адже вони визначають вектори розвитку й можливість єднання як для особистостей, так і для цивілізаційних спільнот. Напевно, значення цінностей у структурі світогляду сьогодні таке саме, яке в XIX–XX століттях мали ідеали. І якщо ідеали породжуються ідеологіями [3], до яких, враховуючи досвід тоталітаризму, в людей XXI століття сформувалася певна настороженість, то цінності сприймаються органічніше, маючи більш живе та вільне проявлення в науці, мистецтві й публіцистиці [18].

В ідеологіях зазвичай спостерігаємо непримиренність до іншої думки та способу життя. Мистецтво й публіцистика, що оформлюють і розвивають цінності, значно більше відкриті до думок, способів життя та орієнтирів Іншого, навіть якщо він належить до іншої цивілізації. Поняття «світоглядний вимір суб'єктності» означає актуалізованість тих чи інших цінностей, які визначають консолідованість, активність і спрямованість країни на світоглядне оновлення й цивілізаційний розвиток.

Кажучи про цінності, ми маємо на увазі духовні, або моральні, цінності, як називав їх Макс Шелер [20]. Моральна цінність — це те, заради чого можна й жити, і жертвувати життям. По суті це відповідь на запитання: «Заради чого я живу?» Моральні цінності породжують смисли та мотиви як особистісного, так і соціального буття. Саме такі цінності визначають долі країн і союзів країн. М. Шелер зазначає, що навіть релятивісти визнають, що серед моральних цінностей є фундаментальні, які відрізняються сталістю в потоці соціальних змін і об'єднують людей з різними інтересами. Такі цінності залишаються незмінними, «переносячи мінливі фактори до сфери умов життя, які історично варіюють» [20, с. 66]. Звідси можна зробити закономірне припущення, що певна сукупність моральних цінностей зумовлює ідентичність народу країни та його еліти, яка існує від покоління до покоління, а у світоглядних і поведінкових виявах є тим, що ми називаємо національною ментальністю.

При цьому сам факт наявності моральних цінностей, які об'єднують і спрямовують країну, завдаючи їй геополітичні вектори, ще не означає повноцінну її суб'єктність. Адже такі цінності можуть бути, по-перше, недостатньо гуманістичними, а по-друге — нав'язаними ззовні. Тому виникає проблема нового рівня розвитку світоглядного виміру суб'єктності — світоглядної суб'єктності.

Світоглядна суб'єктність країни означає свободу вибору й розвитку основоположних цінностей, які зумовлюють ідентичність країни та напрями її розвитку. В демократичному суспільстві світоглядна суб'єктність формується гуманітарною елітою країни у відкритій взаємодії з народом. В результаті актуалізуються цінності, які поширюються в суспільстві органічно, без примусу та хворобливого «заохочення».

Мова йде про ті основоположні цінності, які стосуються не лише царини моралі, а й усього спектра цивілізаційного розвитку. Тому ми можемо називати їх світоглядними цінностями. Світоглядна суб'єктність постає обов'язковою умовою та параметром цивілізаційної суб'єктності. Але якщо вона будується на основі ідеологічного протистояння, тим більше за домінування однієї з ідеологій, що висловлює інтереси «партії влади», то призводить до втрати гуманістичного вияву суб'єктності в усій її цивілізаційній повноті.

У ХХІ столітті це означає послаблення суб'єктності, адже призводить до антагоністичних відносин як усередині країни, так і з іншими країнами. Це кінець-кінцем спричиняє втрату країною своїх перспектив і деформацію цивілізаційних можливостей. І жодні мобілізаційні «підхльостування» неспроможні змінити ситуацію. А втім, якщо світоглядна суб'єктність є результатом вільного ціннісного діалогу, вона сприяє посиленню цивілізаційної суб'єктності, адже діалог на цьому рівні сприяє свободі думки в поєднанні з толерантністю, а тому веде до продуктивної інноваційності в усіх сферах особистісного та суспільного життя.

Можна зробити висновок, що справжню світоглядну суб'єктність країни може актуалізувати не політична ідеологія, а філософія. Але якою має бути така філософія? Сама постановка питання про суб'єктність, для якої потрібне єднання навколо світоглядних цінностей, спрямовує нас вести мову про особливу роль філософії, її особливий зміст і форми прояву. Насамперед нам варто усвідомити, чому саме філософія здатна актуалізувати спільні для країни структури світогляду, в тому числі й цінності. На відміну від релігії, яка доволі часто стає фактором конфронтації, філософія за своєю сутністю спрямована на діалог, примирення, співтворчий пошук істини. Всі протилежні приклади лише підтверджують правило: якщо всередині філософії маємо конфронтацію, боротьбу за владу під маскою боротьби за істину, то це завжди є виходом за межі філософії.

Зрозуміло, що в цьому контексті йдеться про філософію не як про методологію науки чи навіть інтегральну соціальну теорію, а про філософію в її практичних вимірах – передусім у вимірах філософської антропології [10; 12; 14; 28] й етики та естетики в їх поєднанні, коли мова йде про красу вчинків та відносин [5; 15; 16]. Йдеться насамперед про філософію людяності. Не можна не погодитися, що «така філософія здатна до креативної актуалізації та гуманізації цінностей, що й зумовлює певну якість і консолідації країни, і її суб'єктності» [25, с. 216]. Все це зумовлює велике значення в світовому й вітчизняному філософському дискурсі філософсько-антропологічної науки, яка має в сучасній Україні глибокі світоглядні корені, що сягають гуманістичного вчення Григорія Сковороди, в річищі якого у ХХ столітті розвивається Київська світоглядно-

антропологічна школа (фундатор – Володимир Шинкарук), а вже на її основі – напрям і школа філософської антропології як метаантропології [28].

Під людяністю слід розуміти життєво-практичний порив, а не просто гуманізм як теорію чи ідеологію. І тут ми знову бачимо, що філософська антропологія є не лише філософією людського в його наявності та буденності, і навіть не лише філософією гуманізму, а й філософією життєвого прагнення людського до духовності та душевності в їх поєднанні – власне філософією людяності, що об'єднується з етикою, аксіологією, естетикою та одночасно об'єднує їх [14].

Але для цього має бути здійснено поворот від соціоцентризму до людиноцентризму, необхідний акцент на людській особистості як вищій цінності, без чого навіть людяність може спотворюватися. В такому контексті поняття «філософія людиноцентризму», запропоноване Василем Кременем [4], є вельми актуальним.

Очевидно, що філософія людини та людяності у формі пов'язаних між собою філософської науки й освіти спрямовує імпульс суб'єктності й консолідації в майбутнє, натомість у іпостасі філософської публіцистики вона актуалізує суб'єктність і необхідне для неї єднання навколо гуманістичних цінностей уже сьогодні, тут і зараз.

Це зумовлено природою науки, яка пропонує нові способи усвідомлення й розв'язання проблем у понятійній формі та похідної від неї освіти, а також природою публіцистики, що з метою усвідомлення й розв'язання проблем використовує поняття й метафори, а тому є зрозумілою сучасникам, навіть більше того – зачіпає їхню чуттєву сферу, а тому впливає на сьогодення. Разом з тим ми маємо в культурі філософське мистецтво – передусім філософську прозу та поезію, які здатні глибинно об'єднувати не лише навколо ідей гуманізму, а й навколо «практик людяності – завдяки героям творів, які реалізують ці практики у вчинках і відносинах» [25, с. 216].

Як ці форми проявлення філософії в культурі пов'язані між собою в процесі актуалізації світоглядної суб'єктності? Щоб відповісти на це запитання, ми пропонуємо спочатку розглянути кожну з них, а потім скласти їх динамічну структуру.

Суспільне єднання на рівні цінностей є можливим за певної якості науки й освіти в суспільстві. І це передусім якість філософської науки та освіти – адже саме вони генерують не спеціалізовані знання, формуючи на цій основі компетенції, а створюють цілісність мислення та світогляду.

В тоталітарному й авторитарному соціумах філософська наука й освіта є монологічними та ідеологічно одномірними, а тому цілісність світогляду, яку вони породжують, є жорстко обмеженою. В демократичному суспільстві

філософська наука й освіта є діалогічними та вільними від тиску будь-якої політичної ідеології. Тому цілісність світогляду особистості, яку вони актуалізують, є динамічною та самостійною, вона не заперечує свободи мислення і дії, а й системно розвиває їх.

Як ми побачили вище, філософська наука, як і освіта, що ґрунтується на її засадах, є тим фактором забезпечення консолідації, який спрацьовує в майбутньому, а отже, є стратегічним щодо суб'єктності. Насправді, дія філософської науки, яка висуває нові методології та концепції новою понятійною мовою, може бути сприйнята лише певним, доволі вузьким колом.

Навряд чи можна казати про безпосередній вплив філософської науки на світоглядні процеси в суспільстві, які забезпечують консолідацію, гуманістичність та інноваційність, – якщо враховувати специфічність термінології та викладу, а також їх спеціалізованість. Лише із часом філософська наука входить у ширший суспільний контекст за допомогою філософської освіти, що, як і будь-яка освіта, працює на майбутнє, популяризуючи серед молоді досягнення науки й залучаючи до розвитку її ідей та їх втілення.

Отже, концепції філософської науки, які можуть становити теоретичну основу консолідації, здебільшого впливають на практику консолідації через філософську освіту. Що ж може вплинути на той стан світоглядної консолідації та суб'єктності, який ми маємо сьогодні? Це може бути лише відповідна публіцистика, яка здатна узагальнювати спільні цінності й генерувати смисли, популяризуючи досягнення філософської науки. Отже, йдеться саме про філософську публіцистику. І якщо філософська наука створює концепції, які із часом стають основою філософської освіти, і таким чином здатна лише опосередковано вплинути на консолідаційні процеси, а філософська освіта спрацьовує в майбутньому – через студентів і аспірантів, то «філософська публіцистика реалізується тут і зараз, забезпечуючи результат, що необхідний уже сьогодні» [25, с. 218].

Філософська публіцистика – це публіцистика, що ставить важливі світоглядні проблеми в актуальному суспільному контексті. Постановка, розв'язання й відкрите дискусійне обговорення цих проблем – це і є реально функціонуючий у демократичному суспільстві механізм її, який працює саме зараз, впливаючи на свідомість і поведінку дорослих соціально активних людей різних професій, соціальних чи етнічних груп; усе це щоденно сприяє розвитку суб'єктності країни [7].

Поняття «філософська публіцистика» останнім часом стає дедалі більш популярним і навіть модним. Залишаючи поки що осторонь причину цього, варто зосередитися на запитанні: чим філософська публіцистика відрізняється від просто публіцистики, есеїстики та, нарешті, від філософської есеїстики? Це запитання в

різних варіаціях звучить доволі часто. Спробуємо відповісти на нього.

Слід почати з відмінності публіцистики та журналістики. Якщо журналістика – це відображення суспільно важливих подій і думок із цього приводу авторитетних особистостей, то публіцистика – це авторський аналіз цих подій. Філософська ж публіцистика – «це авторський аналіз причин подій і прогнозування їх наслідків» [25, с. 218]. Наведене визначення робить зрозумілою здатність філософської публіцистики переживати десятиліття і навіть століття, залишаючись важливою й актуальною.

Есеїстика – це загострена присутність автора в тексті, де все обертається навколо його Я, що зумовлює наголос не на поняттях, а на образах, метафорах. Враховуючи сказане вище, можна припустити, що есеїстика – антонім публіцистики.

Навіть проблема, порушена в есе, стає вторинною щодо представленості в ньому авторського Я. Звідси таке значення стилю в есеїстиці; стиль є мелодикою та ритмікою присутності автора в тексті. Це ріднить есеїстику та поезію. На відміну від просто есеїстики, «філософська есеїстика – це рівновага акцентів на проблемі й авторській присутності в тексті. Тому філософська есеїстика та філософська публіцистика досить близькі» [25, с. 218].

Але в чому ж їх відмінність? На перший погляд, філософську публіцистику відрізняє від філософської есеїстики суспільна значущість проблеми. Втім не лише це. Філософська есеїстика неминуче виходить за межі снобізму й авторського нарцисизму хоча б тому, що вона філософська. Головна відмінність в іншому: якщо філософська есеїстика – монолог, то філософська публіцистика принципово діалогічна.

Філософську публіцистику можна визначити як діалогову філософську есеїстику [18]. Великий філософський публіцист античності Сократ вів діалоги й увійшов в історію філософії передусім як ведучий діалогів, а великий теоретик філософії Георг Вільгельм Фрідріх Гегель у своєму єдиному філософському публіцистичному творі «Хто мислить абстрактно?» моделює діалоги персонажів і полемізує з невидимим опонентом.

На відміну від журналістики чи просто публіцистики, які заради рейтингу свідомо чи підсвідомо деконсолідують суспільство, граючи на конфліктах та скандалах і маніпулюючи свідомістю, філософська публіцистика ставить екзистенціально-психологічні та світоглядні питання, що глибинно хвилюють людину – питання самотності, відчуження, свободи, гідності, справжньої справедливості та її імітацій, а тому дійсно об'єднує людей навколо гуманістичних цінностей [18]. Філософська публіцистика, відрізняється від просто публіцистики і – тим більше – від політичної публіцистики не лише глибиною, а й щирістю подачі, налаштованістю на актуалізацію особистості, а

не на маніпуляцію нею, на вивільнення думки та дії.

Зіставляючи запропоновані вище структури, можна зробити припущення, що філософська наука найбільшою мірою спроможна виконувати консолідуючу функцію на глобально-цивілізаційному рівні, філософська освіта має найбільший вплив на інституційному рівні, тоді як філософська публіцистика спрацьовує на рівні міжособистісної консолідації.

І якщо припустити, що найбільша конфронтація в Україні спостерігається на глобально-цивілізаційному рівні, а на інституційному й міжособистісному рівнях вона значно менша, себто «консолідаційне оздоровлення» суспільства належить починати із цих двох рівнів, то в сучасному українському суспільстві варто зробити наголос саме на розвитку філософської публіцистики та філософської освіти.

Сказане не означає, що філософська наука має відійти на другий план. Не слід забувати, що вона є джерелом методологічних рішень та концепцій як для філософської освіти, так і для філософської публіцистики. Без філософської науки філософська публіцистика втрачає стрижень, а філософська освіта — зв'язок із життям.

Варто усвідомлювати, що кожна із цих форм прояву філософії в культурі «не прив'язана» до певного рівня суспільної консолідації та може по-своєму «спрацьовувати» на інших рівнях. Безсумнівно, що «справжня філософська публіцистика здатна актуалізовувати консолідацію та суб'єктність у країні не лише на міжособистісному рівні, а й на глобально-цивілізаційному й інституційному рівнях» [25, с. 220]. Адже на всіх цих рівнях працюють люди, які мають потребу не лише в понятійно-логічному усвідомленні, а й в образно-інтуїтивному, метафорично-чуттєвому охопленні проблем і переживанні їх розв'язання. Маємо блискучі приклади реального впливу сучасної філософської публіцистики на утвердження й розвиток суб'єктності країн через чітке й глибоке осмислення цінностей у творчості Джозефа Ная [24], Деніела Фріда [11], Джеймса Шерра [21].

У вітчизняній гуманітаристиці чимало авторів, які зробили гідний внесок у розвиток сучасної філософської публіцистики. Передусім, слід згадати академіка В. Шинкарука, який залишив у своїй творчій спадщині не лише теоретичні, а й філософсько-публіцистичні твори. В цьому річищі креативно працювали і продовжують працювати В. Андрущенко, В. Горбулін, В. Кремень, С. Кримський, Л. Левчук, Л. Сохань, В. Табачковський, М. Попович та інші українські автори.

Важливо усвідомити, що сучасна філософська публіцистика лише тоді актуалізує світоглядну суб'єктність країни, коли виступає не лише в традиційній формі журнальних статей і книг, а виходить у соціальні мережі у вигляді

коротких есе, а також у вигляді філософських радіо- і телевізійних програм [8].

Сказане вище породжує нові запитання. Що може спрямовувати філософську освіту й філософську публіцистику, крім філософської науки, в їхній діяльності з креативної актуалізації та гуманізації цінностей? Відповідаючи на це запитання, ми звертаємося до феномену філософського мистецтва.

Філософське мистецтво – спосіб філософствування в художній формі. Художні образи у філософському мистецтві – це смислообрази, однак на відміну від смислообразів есеїстичної філософії та філософської публіцистики, вони є персоналістично вираженими смислообразами – у вигляді героїв твору. Персоналістична напруженість смислообразів доводиться тут до персоналістичного буття смислообразів.

Особистість автора в тексті філософського мистецтва «спілкується з особистостями персонажів і разом з ними осягає всезагальні категорії буття» [10, с. 360]. Свого часу Альбер Камю глибоко показав наскільки тісно можуть бути пов'язані філософія та роман, особливо якщо йдеться про екзистенціальну філософію – філософію існування людини на межі та можливостей виходу за неї [3, с. 287–295].

Як ми побачили у п'ятому розділі нашої книги, філософське мистецтво постає образно-персоналістичним розгортанням філософських категорій. Воно виявляється в культурі не через понятійне виведення і доведення, а через життєве становлення – вчинки та відносини персонажів [3, с. 360].

Як найбільше відомих представників філософського мистецтва можна згадати Йогана Вольфганга Гьоте, Федора Достоевського, Томаса Манна, Германа Гессе, Альбера Камю, Жан-Поля Сартра.

Якщо у філософській есеїстиці ми можемо констатувати більш глибоке взаємопроникнення методу та системи, ніж у теоретичній філософії, то у філософському мистецтві ми маємо їх абсолютну тотожність. Це тотожність змісту і форми як у кожному творі, так і в художній картині світу в цілому.

Метод і система у філософському мистецтві абсолютно з'єднані через особистість творця й особистості персонажів. При цьому «особистісне начало у філософському мистецтві виявляється не лише у творенні ідей, а й у творенні особистостей» [25, с. 223]. Саме це зумовлює велику життєву силу та поліфонію гармонії системи й методу у філософському мистецтві порівняно з теоретичною філософією та філософською есеїстикою.

Органічна єдність системи й методу в художній картині світу приводить до того, що у філософському мистецтві неможлива та й непотрібна методологія як щось окреме від змісту і форми творів. Адже для свого вияву вона вимагає відсторонення від екзистенції й образної конкретики, вимагає суцільно понятійного начала, а отже – деперсоналізації, що є глибоко чужим

філософському мистецтву.

Якщо система категорій у теоретичній філософії структурує світ і відображає його, то художня картина світу у філософському мистецтві «вростає у світ і змінює його» [10, с. 360]. Її буття співзвучне буттю світу та особистості у світі – але не сьогоднішньому, а новому буттю; автор у філософському мистецтві творить це нове буття.

У художній картині світу філософського мистецтва сьогоднішня відтворює минуле та зустрічається з майбутнім і вічним. Така особливість споріднює філософське мистецтво з релігією, проте, на відміну від останньої, філософське мистецтво не відчужує від людини свободу творчості, більше того, посилює її. Це дає можливість будувати цілісні й особистісно живі образи майбутнього й вічного. Тому філософське мистецтво породжує в людині «почуття майбутнього і вічного у своєму часі» [10, с. 367].

Більше того, створюючи персоніфіковані образи майбутнього і вічного, воно породжує почуття особистісної причетності до майбутнього і вічного. Саме це дає змогу філософському мистецтву усвідомлювати й виражати цінності, що здатні консолідувати людей різних епох та народів. У результаті філософське мистецтво стоїть на певній метапозиції щодо філософської освіти та публіцистики, які зазвичай більше вкорінені у своєму часі й у своїй ментальності, а тому може гуманізувати їх.

З одного боку, філософське мистецтво є протилежністю філософської науки – воно виходить за межі понятійно-категоріального мислення в мислення образне, коли проблеми усвідомлюються й вирішуються не в концептуальних монологах автора, а в діалозі із читачем і глядачем, більше того – в діалогах персонажів, їхніх вчинках і стосунках. З іншого боку, філософське мистецтво дивним чином зближується з філософською наукою, адже «впливає і на філософську освіту, і на філософську публіцистику, формуючи їх тематику, зумовлюючи стиль викладу» [25, с. 223].

Дуже важливо усвідомити наступну обставину: якщо філософська наука передусім структурує освіту та публіцистику, а вже в другу чергу гуманізує їх, то філософське мистецтво ставить першочергове завдання з гуманізації. І гуманізація ця не абстрактна, а конкретна – виявляється в діалогах персонажів, які реалізуються у стихії мови та у стихії вчинків. Маючи діалоговий характер, філософське мистецтво є консолідуючим за своєю суттю. І воно органічно консолідує як саму філософію в її різноманітних формах і змістах, так і суспільство, що оточує філософію.

У результаті світоглядна суб'єктність переходить із можливості в дійсність, задаючи цінності, які сприяють і гуманістичному, й інноваційному розвитку країни.

Сучасна українська філософія у формі філософської науки, філософської

освіти, філософської публіцистики та філософського мистецтва здатна впливати передусім не на кількісні параметри консолідаційних процесів у суспільстві, а на їх гуманістичну якість – як, зрештою, і філософія в будь-якій країні. Чим демократичнішими є процеси формування консолідації в Україні, тим більше філософія спроможна актуалізувати їх, долаючи як штучні, так і реальні прояви конфронтації [6].

Проте як ця можливість філософії може стати її дійсністю? Для цього українська філософія – як і філософія кожної країни – має відповідати деяким параметрам.

По-перше, вона повинна бути по-справжньому гуманістичною за змістом, виводячи людину з буденного в духовний вимір з настановою на співтворчість з Іншим. По-друге, вона мусить бути авторською. По-третє, вона має бути діалоговою філософією. По-четверте, вона повинна бути актуальною і при цьому не лише теоретичною, а й практичною. По-п'яте, вона має бути цілісною – органічно поєднувати різні форми прояву філософії в культурі.

По кожному із цих параметрів у сучасній філософії в Україні є як здобутки, так і проблеми. За часів СРСР філософія виступала служницею партії влади, була ідеологічно заангажованою, по суті, стоячи на боці тоталітарної держави проти особистості. З початку 1990-х років можемо констатувати поступовий гуманістичний поворот в українській академічній філософії, «зміну парадигми від соціоцентризму до людиноцентризму, що, зокрема, проявилось у становленні філософської антропології як окремої галузі знання» [25, с. 223]. В сучасній українській філософії з'явилася жива людина – чоловічої чи жіночої статі, здатна не лише мислити, а й страждати, сподіватися, вірити, співчувати й любити. В цьому величезна заслуга світоглядно-антропологічної школи, яка спиралася на роботи академіка Володимира Шинкарука, присвячені екзистенціальній проблематиці [22; 23].

На цій методологічній і світоглядній основі в українській філософії сьогодні маємо доволі значні досягнення у філософській науці та освіті. Натомість філософська есеїстика, публіцистика та філософське мистецтво розвинуті значно менше – в тоталітарному суспільстві, з якого вийшла українська філософія, ці форми філософування були під негласною забороною – адже саме в них можливі максимальна свобода думки й максимальний вплив на аудиторію. Тому тепер актуально розвивати саме їх – філософська публіцистика та філософське мистецтво здатні впливати на сучасність, чого потребує українське суспільство, занурене в кризу та гібридну війну, яка сьогодні набула повномасштабних жажливих проявів [25; 26] При цьому і філософська публіцистика, і філософське мистецтво цілком можуть бути названі формами академічної філософії, яка в

демократичному суспільстві завжди має плюральність проявів [27].

Тільки через філософську публіцистику та філософське мистецтво можливий перехід від «гуманістичного повороту» до «революції людяності», якої так потребує наше суспільство, і яка охопить усі окреслені вище рівні консолідації. Тієї революції, яка із часом має стати глибинною еволюцією людяності.

Українським авторам в усіх царинах від філософської науки та мистецтва треба наполегливо працювати, рухаючись від волі до натхнення в процесі духовного розв'язання актуальних суперечностей людського буття й поєднуючи їх з осмисленням вічних буттєвих суперечностей людини. Це дозволить Україні отримати справжню Перемогу, яка буде не просто витісненням й знищенням ворога, а формуванням нового світоглядного гуманізму, здатного, подібно Давиду подолати Голіафа, неототалітаризму не лише на полі бою, а в умах і серцях людей [29]. Це – глибинна роль й шляхетна місія українських науковців і освітян.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В., Хамітов Н. Філософська освіта і наука як каталізатор цивілізаційного проекту України // Вища освіта України. 2017. № 2. С. 5—17.
2. Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість. Методолого-світоглядний аналіз: монографія. Київ: Знання України, 2002. 580 с.
3. Камю А. Миф о Сизифе. Эссе об абсурде // Сумерки богов. Москва, 1988. С. 222—319.
4. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. Київ: Педагогічна думка. 2009. 520 с.
5. Крилова С. Краса людини: особистість, сім'я, суспільство (соціально-філософський аналіз). Ніжин: Аспект-Поліграф, 2011. 344 с.
6. Пирожков С.І., Хамітов Н.В. Україна: від штучної та реальної конфронтації до консолідації // Дзеркало тижня. 2017. № 28 (324), 22 липня. С. 4.
7. Пирожков С.І., Хамітов Н.В. Українське суспільство на шляху консолідації // Вісник НАН України. 2017. № 11. С. 43—52.
8. Світла В. Кіно і телебачення: арт-терапія душі, зачарованої екраном. Вступ до екранної метаантропології. Київ: КНТ, 2019. 358 с.
9. Сохань Л.В. Искусство житнетворчества. Предназначение. Житнетворчество. Судьба. Киев: Изд. дом Дмитрия Бураго, 2010. 576 с.
10. Философская антропология: словарь / под ред. Н. Хамитова. 4-е изд., доп. и перер. Киев: КНТ, 2017. 472 с.
11. Фрід Д. Сполучені Штати та Центральна Європа в Американському Столітті. Варшава. 2019. 178 с.
12. Хамитов Н. Философия: бытие, человек, мир. От метафизики к

- метаантропологии. 4-е изд., испр. и доп. Киев: КНТ, 2017. 268 с.
13. Хамітов Н.В. Воля до наукової новизни як умова неможливості плагіату // Вища освіта в Україні. 2018. № 2. С. 13—18.
  14. Хамітов Н.В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. 5-те вид., випр. і доп. Київ: КНТ, 2023. 394 с.
  15. Хамитов Н., Крылова С., Минева С. Этика и эстетика: словарь ключевых терминов. Киев: КНТ, 2009. 336 с.
  16. Хамитов Н., Крылова С. Этика: путь к красоте отношений. Метаантропологический анализ. 4-е изд., доп. и перераб. Киев: КНТ, 2017. 264 с.
  17. Хамітов Н., Крылова С. Філософський словник: людина і світ. 3-тє вид., випр. і доп. Київ: КНТ, 2019. 200 с.
  18. Хамітов Н.В., Крылова С.А. Філософська публіцистика як мужність відкритися Іншому: актуальність для сучасної освіти і науки // Вища освіта в Україні. 2019. № 1. С. 12—21.
  19. Хамитов Н. Искусство как разрешение противоречий жизни. 2-е изд., испр. и доп. Киев: КНТ, 2018. 223 с.
  20. Шелер М. Ресентимент в структуре моралей. СПб.: Наука; Университетская книга, 1999. 231 с.
  21. Шерр Д. Жёсткая дипломатия и мягкое принуждение: российское влияние за рубежом / Королев. ин-т междунар. отношений Chatham House; Центр Разумкова. Киев: Заповіт, 2013. 152 с.
  22. Шинкарук В. Віра, Надія, Любов // Віче. 1994. № 3 (24). С. 145—150.
  23. Шинкарук В. Методологічні засади філософських вчень про людину // Філософська антропологія: екзистенціальні проблеми. Київ: Педагогічна думка, 2000. 286 с.
  24. Nye J. Soft Power: The Means to Success in World Politics. New York: Public Affairs Group, 2004. 208 p.
  25. Пирожков С.І., Хамітов Н.В. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. Київ: Наукова думка, 2020.
  26. Пирожков С.І, Хамітов Н.В. Війна і мир в Україні: шляхи до реальної перемоги та розвитку // Вісник НАН України, 2022, № 9. С. 38-49.
  27. Хамітов Н.В. Академічна філософія як наука і мистецтво // Вісник НАН України, 2022, № 4. С. 53-79.
  28. Хамітов Н.В. Філософська антропологія: світовий та вітчизняний контексти // Вісник НАН України. 2021. № 5. С. 81-94.
  29. Хамітов Н.В. Війна в Україні і новий гуманізм: Давид проти Голіафа // Освіта і суспільство, 2022, № 4, С. 5.

Чайка В. М.,
*доктор педагогічних наук, професор,
декан факультету педагогіки і психології,
професор кафедри педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
chaikavm2704@gmail.com*

Шишак А. М.,
*аспірантка кафедри педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка, andrianashyshak@tnpu.edu.ua*

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ: СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЕФЕКТИВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті визначено сутність поняття «діджиталізація початкової освіти» як ланки діджиталізації освіти і процесу, який охоплює переведення інформації та комунікації у цій сфері в цифрову форму. Охарактеризовано основні напрями ефективного забезпечення діджиталізації початкової освіти: нормативно-правовий напрям, професійно-компетентнісний напрям, технічно-технологічний напрям та напрям суб'єктності здобувача початкової освіти.

Ключові слова: діджиталізація початкової освіти, молодші школярі, напрями ефективного забезпечення діджиталізації початкової освіти.

The article is defined the essence of the concept of «digitalization of primary education» as a link of the digitalization of education and the process that covers the transfer of information and communication in this field into digital form. The main directions of effective provision of digitization of primary education are characterized: normative and legal direction, professional and competence direction, technical and technological direction and direction of subjectivity of the student of primary education.

Key words: the digitalization of primary education, junior pupils, the directions of effective provision of digitalization of primary education.

Станом на сьогодні у повсякденному житті учні молодшого шкільного віку багато часу проводять за гаджетами. Це є логічним наслідком кількох причин: недостатня кількість «живого» спілкування з однолітками; наявність у кожного ще з дошкільного дитинства цифрового пристрою (смартфону, ноутбука, планшета тощо); яскравість діджитал-світу, порівнюючи з реальним, тощо. Тому для того, щоб заклад загальної середньої освіти був релевантним для цієї вікової аудиторії, слід упроваджувати активне використання цифрових засобів для їх навчання. Інакше кажучи, варто ефективно реалізовувати діджиталізацію початкової освіти.

Актуальним процес впровадження діджиталізації освіти є також, по-перше, через узгодження системи освіти України із стандартами зарубіжних країн та, по-друге, через потребу часто застосовувати дистанційне та комбіноване (онлайн-офлайн) навчання спочатку у зв'язку із пандемією COVID-19, а тепер – із воєнним станом, зумовленим нападом росії на Україну [13, с. 33–34].

Зазначена проблема аспектно відображена у наукових працях О. Бойко, В. Стеганцевої, О. Шпарик та ін.

Мета дослідження – визначити сутність та основні напрями ефективного забезпечення діджиталізації освітнього процесу в початковій школі.

Діджиталізація початкової освіти є невід'ємним складником загалом діджиталізації освіти. Говорячи про діджиталізацію початкової освіти, маємо на увазі цифрову трансформацію освітнього процесу у школі I ступеня ЗЗСО. Діджиталізація освіти – це «процес переведення інформації та комунікації у сфері освіти в цифрову форму» [12, с. 35]. Протрактуємо окреслене твердження.

Як зазначено в Академічному тлумачному словнику, процес – це «послідовна зміна станів або явищ, яка відбувається закономірним порядком; хід розвитку чого-небудь» [9, с. 343]. Діджиталізація освіти, зокрема початкової, є процесом, оскільки передбачає зміни під час організації та провадження навчання здобувачів відповідно до визначених алгоритмічних кроків.

Акцентуючи увагу на термінах «інформація» та «комунікація» та їх «цифрової форми», можна зробити висновок, що в основі змісту діджиталізації початкової освіти є саме ці три поняття.

Цифрова форма передбачає різні види роботи з інформацією та здійснення комунікації за допомогою засобів ІКТ. Власне аспект змін зумовлений переведенням інформації та комунікації у діджитал-форму: створення цифрового контенту (фото, відео, аудіо, текстів) та взаємодія з ним (поширення чи обмін, редагування, форматування, збереження, видалення тощо) якраз відрізняє організацію освітнього процесу у початковій школі до і після початку цифрової трансформації. Однак, слід зауважити, що елементи діджиталізації у першій ланці ЗЗСО розпочалися ще до поширення самого терміна: із появою комп'ютерів та популяризацією мережі «Інтернет» прогресивні педагоги застосовували їх можливості в освітньому процесі. На елементарному рівні – це демонстрування пізнавальних мультфільмів, зображень та аудіофрагментів, необхідних для навчання.

Інформація, перетворення якої у цифровий формат здійснено, називається цифровою інформацією. У Законі України «Про авторське право і суміжні права» запропоновано визначення терміна «цифрова інформація» як «аудіовізуальні

твори, музичні твори (з текстом або без тексту), комп'ютерні програми, фонограми, відеограми, програми (передачі) організацій мовлення, що знаходяться в електронній (цифровій) формі, придатній для зчитування і відтворення комп'ютером, які можуть існувати і (або) зберігатися у формі одного або декількох файлів (частин файлів), записів у базі даних на зберігаючих пристроях комп'ютерів, серверів тощо у мережі Інтернет, а також програми (передачі) організацій мовлення, що ретранслюються з використанням мережі Інтернет» [7]. Здійснивши узагальнення основних характеристик, стверджуємо, що цифрова інформація – це «інформація, створення, зберігання, передавання і опрацювання якої здійснюється засобами інформаційно-комунікаційних технологій» [12, с. 36].

Комунікація у цифровій формі є синонімом до понять «віртуальна комунікація» та «онлайн-комунікація». Вона є особливою формою комунікації, реалізуючи яку «комуніканти спілкуються між собою на певній відстані за допомогою електронних сторінок чи певних програм» [1, с. 421]. Розуміючи комунікацію як обмін інформацією, робимо висновок про нерозривність та взаємозалежність цих понять. Онлайн передавати та отримувати інформацію можна синхронно (використовуючи інструменти відеоконференцій, аудіозв'язку за допомогою смартфона, «миттєві» повідомлення) та асинхронно (через записи у блогах, на форумах, повідомлення на електронній пошті, дописи чи коментарі у соціальних мережах). По суті, навіть ознайомлення із новинами є аспектом онлайн-комунікації: запропонований автором і розміщений на діджитал-платформах текст спрямований на сприйняття читачем, однак, зрозуміло, тоді реалізовується монологічна форма спілкування, а не діалогічна чи полілогічна. Наприклад, новини освітньої сфери, зокрема й ті, що пов'язані з діджиталізацією освітнього процесу, Міністерство освіти і науки України оприлюднює на власному офіційному сайті (<https://mon.gov.ua/ua>), де у вільному доступі кожен може з ними ознайомитися та надіслати власні фідбеки на зазначену е-пошту. Також там розміщують накази, методичні рекомендації, концепції, інноваційні продукти та ін., що забезпечує процес цифрової трансформації освітньої та наукової сфер. У початковій школі педагог взаємодіє зі здобувачами здебільшого у комбінованому форматі: застосовуючи інструменти реального та цифрового спілкування. Аналогічно комунікація відбувається між молодшими школярами, педагогічними кадрами, адміністрацією закладу освіти, керівниками і працівниками освітніх інституцій різних рівнів по горизонталі та ієрархії підпорядкувань. Таким чином, акт переведення комунікації у цифрову форму є актуальним та здійснюється паралельно.

Отже, діджиталізація початкової освіти є ланкою діджиталізації освіти і процесом, який охоплює переведення інформації та комунікації у цій сфері в цифрову форму.

Діджиталізація впливає на формування у здобувачів освіти цифрової (інформаційно-цифрової чи інформаційно-комунікаційної) компетентності. В. Стеганцева трактує її як «набуту учнем на базовому рівні здатність до конструктивної і відповідальної соціальної взаємодії, спілкування з дорослими і однолітками, до особистісного розвитку на основі набуття й актуалізації знань, умінь і навичок інформаційних і цифрових технологій, до високої поведінкової мотивації і мережевої етики в умовах шкільного цифрового середовища» [10, с. 30]. Ці два процеси (цифрової трансформації та формування компетентності) є тісно взаємопов'язаними. Забезпечуючи відображення галузевої інформації у цифровому форматі та створення умов для спілкування онлайн, педагог як організатор навчання сприяє становленню у молодших школярів інформаційно-цифрових знань, умінь, навичок, ставлень, досвіду діяльності тощо. Водночас, тільки володіючи базисами інформаційно-цифрової компетентності, учні початкової школи можуть бути суб'єктами діджиталізації початкової освіти.

Зазначені аспекти взаємозв'язку зумовлюють необхідність розглянути Рамку цифрової компетентності для громадян України «DigCompUA for Citizens 2.1». Сферами цифрової компетентності є такі: «Основи комп'ютерної грамотності», «Інформаційна грамотність, уміння працювати з даними», «Створення цифрового контенту», «Комунікація та взаємодія у цифровому суспільстві», «Безпека в цифровому середовищі», «Розв'язання проблем у цифровому середовищі та навчання впродовж життя» [6]. Окрім цього, кожна із цих сфер містить по п'ять конкретних назв компетентностей, що характеризуються відповідними дескрипторами. Окреслені утворення на базовому рівні слід розвивати у здобувачів початкової освіти. Так, цьому сприятимуть: «створення необхідної нормативно-правової бази, врахування вікових особливостей молодших школярів, використання та створення діджитал-контенту під час організації освітнього процесу, підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, переведення документації у цифровий формат, використання електронних освітніх ресурсів, забезпечення закладів освіти цифровими засобами», що якраз і є особливостями ефективного впровадження діджиталізації початкової освіти [11, с. 86].

Розробивши Проєкт Концептуально-референтної Рамки цифрової компетентності педагогічних й науково-педагогічних працівників, Міністерство цифрової трансформації України окреслило п'ять сфер їхньої цифрової

компетентності, серед яких – «Цифрова грамотність», «Професійна залученість», «Цифрові освітні ресурси», «Навчальна діяльність» та «Сприяння формуванню та розвитку інформаційно-цифрової компетентності здобувачів освіти» [5, с. 18]. Компоненти цих сфер передбачають всебічне становлення педагога в галузі інформаційно-цифрової компетентності. Однак останній пункт передбачає також спрямованість на здобувачів освіти, оскільки охоплює: «Формування та розвиток інформаційної та медіаграмотності учнів/студентів», «Формування та розвиток компетентності здобувачів освіти створювати цифровий контент», «Навчання учнів/студентів ефективній комунікації, взаємодії та співпраці у цифровому середовищі», «Формування цифрової культури, цифрової безпеки та кібергігієни учнів/студентів», «Сприяння формуванню компетентності розв’язання проблем в цифровому середовищі в учнів/студентів» [5, с. 19]. Отож, щоб успішно реалізовувати п’яту сферу цифрової компетентності педагогів, варто створити у закладі загальної середньої освіти такі умови, за яких не тільки вчитель, а й сам здобувач освіти буде суб’єктом діджиталізації освітнього процесу, водночас перебуваючи під впливом педагога, здійснюючи позитивний освітній вплив на навколишніх (однокласників та вчителя) та на самого себе. Також зауважимо, що для того, щоб учень початкової школи реалізовував функцію суб’єкта освітнього процесу, зокрема і під час цифрової трансформації освіти, він повинен володіти вмінням вчитися, розгорнутою рефлексією та стійкими мотивами навчання [3].

Сутність діджиталізації освіти, зокрема початкової, відображена також у Проєкті Концепції цифрової трансформації освіти і науки на період до 2026 року та передбачає «створення єдиного цифрового середовища, яке об’єднує всіх суб’єктів освітньої та наукової діяльності, що забезпечує простір для комунікації та обміну даними, значно зменшить бюрократичне навантаження системи освіти і науки та спростить управлінські процеси, які відбуваються в них» [8, с. 2–3]. Цифрова трансформація (що є синонімом терміна «діджиталізація») освіти і науки України покликана реалізувати мету: використовувати цифрові технології докорінного перетворення процесів у системі освіти і науки щодо їх спрощення, автоматизації та зручності для користувачів. Для цього слід діяти у двох напрямках: «Ефективне використання цифрових технологій в освітньому процесі» та «Оптимізація процесів управління, регулювання та моніторингу» [8, с. 3].

Щоб забезпечити реалізацію першого напрямку діджиталізації освіти, необхідно організувати доступне та сучасне цифрове освітнє середовище, мати у штаті працівників, які компетентні у сфері ІКТ, реалізовувати релевантний

вимогам цифровізації зміст освіти. Умовами успіху другого напрямку цифрової трансформації освіти і науки є забезпечення прозорості, зручності та ефективності освітніх послуг та процесів, доступності та достовірності даних у сферах освіти і науки. Проєкт Концепції цифрової трансформації освіти і науки на період до 2026 року конкретизує стратегічні цілі операційними та пропонує шляхи та способи ефективної реалізації діджиталізації освіти [8, с. 3–7].

Якість організації діджиталізації початкової освіти прямо залежить від змісту державних документів, які регулюють усі трансформаційні процеси цієї ланки ЗЗСО. Одним із них є Державний стандарт початкової освіти. У переліку 11 ключових компетентностей є інформаційно-комунікаційна, яка «передбачає опанування основою цифрової грамотності для розвитку і спілкування, здатність безпечного та етичного використання засобів інформаційно-комунікаційної компетентності у навчанні та інших життєвих ситуаціях» [2]. Хоч в основному її елементи конкретизовано у Додатку 7 до Державного стандарту «Вимоги до обов’язкових результатів навчання здобувачів освіти з інформатичної освітньої галузі», все ж розуміємо, що міжпредметність як основна характеристика ключових компетентностей зумовлює поширення необхідності її формування під час вивчення усіх освітніх галузей початкової освіти [2].

У Концептуальних засадах реформування середньої школи «Нова українська школа» у Канві розвитку учня серед 10 ключових компетентностей визначено інформаційно-цифрову. Її зміст пояснюють як «впевнене, а водночас критичне застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для створення, пошуку, обробки, обміну інформацією на роботі, в публічному просторі та приватному спілкуванні; «інформаційна й медіа-грамотність, основи програмування, алгоритмічне мислення, робота з базами даних, навички безпеки в інтернеті та кібербезпеці»; «розуміння етики роботи з інформацією (авторське право, інтелектуальна власність тощо)» [4, с. 11–13].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що основними напрямками ефективного забезпечення діджиталізації початкової освіти є такі:

– нормативно-правовий напрям, який передбачає функціонування механізмів державного впливу на трансформаційні процеси у цій сфері. Деякі з документів (Концептуально-референтна Рамка цифрової компетентності педагогічних й науково-педагогічних працівників та Концепція цифрової трансформації освіти і науки України на період до 2026 року) ще не ухвалені на державному рівні, оскільки на перебіг їх громадського обговорення, імовірно, впливає війна, однак основні тези, подані у них, є актуальними та заслуговують на затвердження на офіційному рівні;

– професійно-компетентнісний напрям, що охоплює наявність та підготовку фахівців початкової освіти, які на достатньому та високому рівні володіють інформаційно-цифровою компетентністю, методичною здатністю її формування в молодших школярів та створення діджиталізованого освітнього середовища, а також удосконалення їх професійної компетентності в системі підвищення кваліфікації та самоосвіти;

– технічно-технологічний напрям, сутність якого полягає у забезпеченні закладів загальної середньої освіти засобами ІКТ для планування та організації освітнього процесу, доступу до якісного освітнього контенту та електронних систем документообігу тощо, а також виокремлення послідовностей операцій з цифровими пристроями та програмами як шляхів оптимізації та діджиталізації освітнього процесу початкової школи. Сюди ж належить наявність у молодших школярів особистих гаджетів і сформованих алгоритмів роботи з ними;

– напрям суб'єктності здобувача початкової освіти, який передбачає формування здатності молодшого школяра бути активним учасником освітніх впливів у таких взаємодіях: «вчитель-учень», «учень–вчитель», «учень–інший учень», «учень–учні», «учні–учень», «учень–сам учень», використовуючи цифрові засоби як агенти зв'язку і ґрунтуючись на елементах власної інформаційно-цифрової компетентності; сформованість у нього вміння самостійно оволодівати інформаційно-цифровими знаннями, уміннями, навичками та компетентністю загалом, вміння рефлексувати щодо власних новоутворень та дій і свідомих прагнень та засвоєння мотивів взаємодіяти з цифровою інформацією та комунікувати онлайн в умовах освітнього процесу школи І ступеня ЗЗСО.

Таким чином, діджиталізація початкової освіти – це ланка діджиталізації освіти і процес, який охоплює переведення інформації та комунікації у цій сфері в цифрову форму. Її сутність корелює із змістом основних термінів самого визначення («процес», «зміни», «інформація», «комунікація», «цифрова форма»). Основними напрямками ефективного забезпечення діджиталізації початкової освіти є такі: нормативно-правовий напрям, професійно-компетентнісний напрям, технічно-технологічний напрям та напрям суб'єктності здобувача початкової освіти. Саме комплексна реалізація зазначених напрямів сприятиме якісній цифровій трансформації освітньої сфери, зокрема школи І ступеня.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко О. Ю. Віртуальна комунікація як педагогічна проблема. The 7 th International scientific and practical conference “Modern research in world science”. (Lviv, Ukraine, October 2–4, 2022). Lviv : SPC “Sci-conf. com. ua”, 2022. Pp. 420–426.

2. Державний стандарт початкової освіти. Київ, 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.05.2023).
3. Кодлюк Я. П. Суб'єктність молодшого школяра в навчальній діяльності. Початкова школа. 2013. № 1. С. 6–9.
4. Концептуальні засади реформування середньої школи «Нова українська школа». Київ, 2016. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 05.05.2023).
5. Концептуально-референтна Рамка цифрової компетентності педагогічних й науково-педагогічних працівників: проєкт / М-во цифрової трансформації України. 2021. 70 с. URL: https://osvita.diia.gov.ua/uploads/0/2629-frame_pedagogical.pdf (дата звернення: 08.05.2023).
6. Опис Рамки цифрової компетентності для громадян України. DigCompUA for Citizens 2.1 / М-во цифрової трансформації України. 2021. 56 с. URL: <http://surl.li/vnsm> (дата звернення: 08.05.2023).
7. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 15 липня 2021 року № 1667-IX. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/TM056045> (дата звернення: 06.05.2023).
8. Проєкт Концепції цифрової трансформації освіти і науки України на період до 2026 року. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2021/05/25/tsifrovizatsiigromadskeobgovorennya.docx> (дата звернення: 08.05.2023).
9. Словник української мови : в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 8 : Природа-Ряхтливий / ред. тому: В. О. Винник та ін. 1977. 927 с. URL: <http://sum.in.ua/s/proces> (дата звернення: 09.05.2023).
10. Стеганцева В. В. Формування інформаційно-цифрової компетентності молодшого школяра в контексті його кіберсоціалізації. Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. 2022. № 1 (23). С. 30–39.
11. Шишак А. М., Чайка В. М. Діджиталізація початкової освіти: особливості впровадження. Наука, освіта, суспільство очима молодих : збірник матеріалів XV Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих учених (м. Рівне, 17 травня 2022 р.). Рівне : Рівненський держ. гуманіт. ун-т, 2022. С. 85–86.
12. Шишак А. Формування навчально-пізнавальної діяльності учнів початкової школи в процесі роботи з цифровою інформацією. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Педагогіка. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2021. № 2. С. 34–41.
13. Шпарик О. Цифрова трансформація середньої освіти: спільні стратегічні вектори США та країн ЄС. Український педагогічний журнал. 2022. № 3. С. 33–43. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/732700/1/document.pdf> (дата звернення: 09.05.2023)

Чижевський Борис Григорович,
кандидат педагогічних наук,
провідний науковий співробітник
відділу економіки та управління загальною середньою освітою
Інституту педагогіки НАПН України;
Заслужений працівник освіти України
 <https://orcid.org/0000-0002-7878-1180>
chyzhevskiy.bg@gmail.com

Онаць Олена Миколаївна,
кандидат педагогічних наук,
завідувачка відділу економіки та управління загальною середньою освітою
Інституту педагогіки НАПН України;
Заслужений працівник освіти України
 <https://orcid.org/0000-0003-3323-1289>
olena.onats@gmail.com

Попович Лідія Миколаївна,
науковий співробітник
відділу економіки та управління загальною середньою освітою
Інституту педагогіки НАПН України
 <https://orcid.org/0000-0001-8231-8124>
plidia01@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕГРАЦІЇ СФЕРИ НАУКИ І ОСВІТИ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРОСТОРУ

Окреслено особливості інтеграції сфери науки і освіти України до Європейського простору.

Ключові слова: сфера науки і освіти, Європейський простір, соціальна, економічна, інформаційна, технологічна інтеграції.

Summary: the peculiarities of the integration of the sphere of science and education of Ukraine into the European space are outlined.

Keywords: sphere of science and education, European space, social, economic, informational, technological integration.

Інтеграція науки і освіти України до Європейського простору необхідно проводити з урахуванням того, що Україна знаходиться в центрі міжнародних відносин та оборони, захисту духовно-моральних цінностей, демократичних прав і свобод від внутрішніх і зовнішніх загроз. Євроінтеграційні процеси у сфері науки і освіти України доцільно будувати на засадах партнерської співпраці, партнерської взаємодії на паритетній основі із широким залученням як державних органів управління, так і наукових установ, закладів освіти, академічних та суспільних організацій, спілок, товариств. Тенденції європейської інтеграції, євроатлантичної інтеграції та трансатлантичної

інтеграції взаємопереплітаються, взаємодоповнюють одна одну та взаємозалежні одна від одної. Необхідно також враховувати, що нині Україна має членство в близько 100 міжнародних та європейських організаціях, встановила дипломатичні відносини більше ніж 160 країнами світу та посилює науково-освітню, культурну дипломатичну основу. Ідея європейської інтеграції науки і освіти України має тривалу багату історію та глибокі історичні коріння.

Комітет Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій зазначає, що “Українська держава сприяє євроінтеграції та розвитку міжнародної співпраці у сферах освіти і науки на законодавчому рівні, передусім з ухваленням законів України “Про вищу освіту” (2014), “Про наукову і науково-технічну діяльність” (2015), “Про освіту” (2017), відповідно до принципів і підходів Болонського процесу, Європейського простору вищої освіти, Європейського дослідницького простору, а також із прийняттям постанови Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2015 р. “Про затвердження Порядку реалізації права на академічну мобільність”, оновлена редакція якого була прийнята і оприлюднена в травні 2022 р.

Основними програмними документами щодо євроінтеграції в галузі освіти і науки залишаються Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони ..., а також План заходів з виконання Угоди про асоціацію (постанова Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 р. № 1106).

Зобов’язання України у сфері освіти і науки визначені у главі 9 “Співробітництво у сфері науки та технологій” та главі 23 “Освіта, навчання та молодь” розділу V “Економічне та галузеве співробітництво” Угоди про асоціацію”. [15, с. 1]

Актуальними та важливими є результати участі науковців, освітян, методистів, державних службовців України в європейських науково-освітніх проектах, програмах, конференціях впродовж останніх тридцяти років. Особливо цінним та цікавим є також досвід здобутий під час участі у науково-освітніх заходах, зустрічах, що проводилися безпосередньо в центральних приміщеннях Європейського Союзу, ПАРЄ, Ради Європи, НАТО, Європейського суду, ОБСЄ. Європейському та українському співтовариствам відома плідна співпраця Асоціації керівників шкіл України із відповідними освітянськими організаціями європейського співтовариства та державами-партнерами. Дані напрями роботи є предметом постійного і системного дослідження Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України з метою формування пріоритетних напрямів фундаментальних і прикладних наукових досліджень та стратегічних напрямів розвитку сфери науки і освіти України, визначення змісту і стандартів освіти, розроблення наукового, навчально-

методичного комплексу забезпечення освітнього процесу, створення підручників нового покоління та реалізації прав, свобод, обов'язків творчої обдарованої особистості на якісну наукову, доступну, безоплатну, безпечну освіту впродовж всього життя.

Розгалужена мережа закладів освіти, наукових установ, академічних, науково-освітніх, просвітницьких організацій, що діє в Україні, охоплює широкий соціально-економічний, культурний та інформаційний спектр і здатна за сприятливих умов розв'язувати, виконувати як локальні, так і глобальні, загальнодержавні, європейські, світові проблеми та завдання. Нам доцільно більш глибоко пізнати вітчизняні наукові, освітні, культурні, спортивні, професійні школи з метою як подальшого їхнього розвитку в Україні, так і презентації їхніх науково-освітніх надбань, напрацювань та здобутків у європейському та світовому співтовариствах.

Євроінтеграційні процеси розвитку сфери науки і освіти України мають будуватися на основі Конституції, законодавства, що передбачають, насамперед, сумісність правових норм, що регулюють основні сфери життєдіяльності, з відповідними нормами інших держав-членів, своєрідну юридичну когерентність, оскільки європейське співтовариство поділяє спільні цінності, в тому числі, правові. Законодавче, правове забезпечення процесів інтеграції сфери науки і освіти України до Європейського освітнього простору мають юридично закріплювати та забезпечувати ефективну дію єдності принципів верховенства права, свободи, волі, волевиявлення та обов'язків. На державу покладається сприяння розвитку сфери науки та освіти, встановленню наукових та освітніх зв'язків із європейським співтовариством, країнами-членами, розширенню участі науковців і учителів у науково-освітніх проєктах, програмах, дослідженнях, стажуваннях, обмінах. Актуальною у даному випадку є проблема визначення межі довіри, відкритості, лояльності та толерантності як у сфері науки і освіти, так і у питання загальнодержавного, регіонального, суспільного будівництва та захисту інтересів як українського народу в цілому, так і кожного громадянина України зокрема. Загальноукраїнські інтереси не підлягають тенденціям уступок, компромісів, торгівлі. Усі проблемні, конфліктні проблеми мають вирішуватися у площині всеосяжного, безмежного, святого МИРУ.

Розвиток сфери науки і освіти в сучасних умовах будується на основі європейської інтеграції України до світового та європейського політичного, економічного, інтелектуального, культурного, інформаційного простору з чіткою визначеністю на проєвропейську позицію та орієнтацією на розвинені країни Європейського Союзу. Цей напрямок інтеграції передбачає дотримання та збереження класичних ортодоксальних духовних та моральних законів і цінностей, демократизацію соціального суспільства через утвердження та

розвиток людського суспільства, забезпечення прав людини, у тому числі права на творче навчання, творчу освітню та наукову діяльність, науково-технічну, культурно-освітню інтеграцію, наукове обґрунтування та освітнє забезпечення проведення життєвоважливих швидких та нешкідливих ринкових економічних реформ, пріоритетність культури поведінки та стосунків, забезпечення паритетності в міждержавних та міжнародних відносинах, адаптацію українського законодавства до законодавства Європейського Союзу та розвиток науково-освітніх відносин між Україною і Європейським Союзом, Україною і країнами-членами Ради Європи. Окремою проблемою є історія, традиції, особливості специфіка та подальший розвиток інтеграції країн Дунайського, Карпатського, Чорноморського регіонів.

Науково-освітня світова та європейська інтеграція України є об'єктивний процес інтенсифікації політичних, дипломатичних, правових, науково-освітніх, соціальних, економічних та культурних відносин як у планетарному масштабі, та і в Європейському співтоваристві, що призводить до виникнення і зростання інтегрованих та взаємозалежних моделей світу і Європи. Ці процеси характеризуються як позитивними, так і негативними наслідками. До позитивних можна віднести: обмін науково-освітніми напрацюваннями та знахідками; забезпечення збереження та захисту інтелектуальної власності, поширення нових інформаційних технологій та пов'язаних із ними переваг (скорочення часу і витрат на трансакції, поліпшення умов життя, наукова організація навчання та праці, охорони здоров'я, дозвілля та відпочинку); перехід на екологічно чисті та ресурсозберігаючі технології; посилення уваги як до важливих проблем людства, так і до прав, свобод, волевиявлення конкретної особистості людини. До негативних наслідків належать: посилення нерівномірності розвитку країн світу та європейського регіону; нав'язування сильними країнами своєї волі, нераціональної структури господарства, політичної, фінансової та економічної залежності [3, с. 287]. Саме тому Європейська інтеграція як суперечливий процес потребує вивірення, узгодження та регулювання як на міжнародному, Європейському, загальнодержавному рівнях, так і на регіональному, місцевому рівнях, та на рівні міністерств, відомств, академічних та суспільних організацій, наукових установ, закладів освіти.

Існує низька концепцій (шкіл) розвитку інтеграційних процесів [3, с. 285]: ринкова, ринково-інституційна, структурна, дирижистська, функціоналістська й інші. Стабільний розвиток сфери освіти і науки України буде успішним при умові осмислення і систематизації конкретних шляхів і форм розвитку інтеграційних процесів та утворень з урахуванням вітчизняної та європейської практики, а також досягнення їхньої кінцевої мети – забезпечення стабільного, стійкого розвитку різних галузей духовної, оборонної, економічної, соціальної,

культурної й зовнішньої політики, формування демократичних, партнерських механізмів взаємодії країн, суб'єктів господарювання та регулювання розбіжностей між ними.

Інтеграція науки і освіти України до Європейського науково-освітнього простору передбачає безпосереднє відкрите пряме та опосередковане входження та членство державних органів управління, науково-освітніх суспільних організацій, наукових установ та закладів освіти до наддержавних законодавчих, політико-економічних, науково-освітніх структур, як наприклад, ПАРЄ, Європейського Союзу, Ради Європи, ОБСЄ та їхніх підрозділів. Інтеграція розглядається, як (лат. *integration* – поповнення, відновлення, від *integer* – цілий, єдиний) – об'єднання будь-яких елементів в одне ціле раніше ізольованих частин, щоб вони могли працювати, розвиватися разом та представляти цілісну, безконфліктну систему, а також поєднання та координація дій різних частин цілісної системи; процес взаємозближення і взаємодії окремих структур.

На підставі проведених широкоаспектних наукових досліджень, спостережень, гарячих енергетичних дискусій, гострих дебатів, обміну досвідом можна стверджувати, що науково-освітня інтеграція української спільноти до Європейського науково-освітнього простору є основою забезпечення і розвитку соціальної, економічної, екологічної, природної, інформаційної, технологічної інтеграцій та розширення ринку праці в єдиному розмаїтті мовного середовища.

З метою забезпечення стабільного, стійкого розвитку сфери науки і освіти доцільно врахувати, що соціальна інтеграція не передбачає уніфікацію духовних, моральних норм, вимог і цінностей, асиміляцію української науки, освіти, культури в єдину систему. У демократичному, вільному, людському співтоваристві ніхто не вимагає від тої чи іншої держави, від того чи іншого народу будувати, наприклад, свою власну сферу науки або освіти чи то за німецьким, чи то за французьким, чи то за англійським та іншими зразками. Кожен народ-член Європейського співтовариства пишається історією, здобутками, напрацюваннями своїх наукових, освітніх, культурних, спортивних, професійних шкіл та широко їх представляє для всезагального пізнання, розуміння та застосування. У Європейському співтоваристві англійці, греки, італійці, німці, французи зберігають свою ідентичність, свій національний характер взаємно доповнюючи один одного і в той же час не порушуючи право, свободу та внутрішній світ вільної творчої обдарованої особистості на отримання доступної, безоплатної, якісної освіти, гармонійний розвиток, а також професійне становлення, утвердження і зростання в епоху економіки знань та інформаційного суспільства. Перед українським народом в черговий раз порушується проблема у ході євроінтеграційних процесів зберегти власну національну ідентичність, національну самобутність та національний характер.

Отже, не можна бути європейцем не будучи усвідомленим, самодостатнім, відповідальним громадянином конкретної європейської країни, у тому числі і України.

Економічна інтеграція акумулює в собі процес зближення і поступового об'єднання національних економічних систем на основі якісного та повномасштабного розвитку сфери науки і освіти, найрозвинутіша форма інтернаціоналізації господарського життя та забезпечується неухильним, системним, комплексним та якісним виконанням пріоритетного завдання науки і освіти щодо підготовки висококваліфікованих робітників, фахівців, науковців здатних продукувати новітні науково-технологічні, практичні проекти, програми, винаходи, розробки, а також сприяє зближенню й поглибленню взаємодії наукоємних, інноваційних, високотехнологічних економік країн-учасниць європейського співтовариства. Економічна інтеграція базується на основі: усупільнення культури виробництва; посилення персональної відповідальності працівника за рівень, обсяг та якість виконаної роботи; зростання продуктивності праці, зменшення перевантаження, стресовості, дискомфорності, попередження конфліктності працюючих навіть при максимальній науковій, освітній, технологічній, операційній складності, об'ємності та інтенсивності виробництва. Основними критеріями економічної інтеграції є посилення та розвиток економічного співробітництва на засадах рівноправності, взаєморозуміння, взаємовигідності та взаємозбагачення.

Сьогодення порушує проблему забезпечення якісного розвитку сфери науки і освіти на такому рівні, який формує процес упорядкування, узгодження та об'єднання структур і функцій, властивий живим і соціальним системам на кожному рівні їхньої організації. Під час євроінтеграційних процесів необхідно враховувати, що у ході інтеграції екологічної в екосистемах збільшується неоднорідна кількість та зростає інтенсивність взаємозв'язків, взаємозалежностей і взаємовпливів між окремими осередками, групами, частинами й елементами, зокрема виникають нові суперечності, властивості та можливості управління і впливу на штучно сформовані екосистеми для забезпечення їхнього стабільного і стійкого функціонування, а також істотного підвищення стійкості до негативних чинників і впливів та зовнішніх збурень.

Важливою складовою євроінтеграції є природна інтеграція, що включає в собі систему (сукупність) усіх видів природних ресурсів (етнічних, ландшафтних, водних, речовинних, енергетичних та інформаційних) як чинників життя суспільства і економіки у поєднанні з матеріальними і трудовими ресурсами.

Інформаційна науково-освітня європейська інтеграція передбачає визначення та формування єдиних підходів щодо створення комунікаційних

систем, принципів та критеріїв творчої партнерської співпраці та взаємодії, представлення науково-освітніх напрацювань та знахідок, відображення реального стану реалізації прав і свобод творчої обдарованої вільної особистості на якісну наукову освіту, творчу вільну наукову діяльність, пошук та презентацію нових знань, на доступність та відкритість науково-освітньої бази даних різної ступені складності, на рівноправну, партнерську участь у науково-освітніх проектах, програмах, дослідженнях, стажуваннях та обміні науково-освітньою інформацією. Одним із головних завдань інформаційної науково-освітньої європейської інтеграції є входження України до європейського та глобального інформаційного суспільства. Необхідними передумовами реалізації цього завдання є насамперед [2, с. 33]:

- модернізація національної інформаційної інфраструктури через створення або запозичення відповідних інформаційних технологій;
- реалізація конституційних прав громадян, суспільства та держави на інформацію;
- розв’язання низки актуальних проблем становлення та розвитку національних інформаційних ресурсів, інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності владних, наукових, освітніх, господарчих та інших структур;
- прискорення розвитку принципово-нових напрямів інформаційної діяльності, починаючи від електронного мережевого врядування й управління й закінчуючи електронною мережевою торгівлею тощо.

Кінцевою метою інформаційної науково-освітньої європейської інтеграції є становлення та розвиток в Україні інформаційного демократичного людського соціального суспільства на засадах ефективного регулювання науково-освітньою інформацією й стимулювання науково-освітнього інформаційного обміну, заохочення позитивних мотивацій щодо виробництва, представлення та споживання інформаційного науково-освітнього продукту й надання різноманітних науково-освітніх інформаційних послуг у духовно-моральному вимірі.

Технологічна інтеграція передбачає перехід розвитку сфери науки і освіти на якісно новий рівень визначення пріоритетних і фундаментальних наукових досліджень, формування стандартів і змісту освіти, перспективного осучаснення навчання, продукування та застосування нових знань, побудови демократичних, партнерських стосунків між учнем і вчителем, керівником і підлеглим, науковим керівником і дослідником на основі реалізацію принципу: “Навчаючись розвиваюся, навчаючи – вчуся”.

Інтеграційними мовами науки і освіти європейського співтовариства є англійська та французька мови, офіційні мови, робочі мови, мови спілкування, у тому числі і українська мова. «Єдність у різноманітності» — девіз

Європейського Союзу. Уперше вжито у 2000 році. Він відображає одну з головних цілей цієї унікальної організації: забезпечити мир, добробут, багатство культур, традицій і мов у Європі. З цією метою європейці, у тому числі і українці повинні діяти спільно.

Стратегічним завданням науковців і освітян у забезпеченні євроінтеграційних процесів є систематизація, аналіз, осмислення, оцінка та прогнозування розвитку перспективних науково-освітніх, технологічних програм і проєктів та їхнє супроводження під час практичної реалізації та отриманні якісно нових позитивних результатів.

Окремою темою дослідження має стати проблема участі наукових установ, закладів освіти, суспільних організацій у програмах, проєктах неурядових європейських організацій, які діють під патронатом або під егідою європейських структур, а особливо тих, які демонструють статус “незалежних”.

Враховуючи методологічні напрацювання, варто зауважити, що Концептуальні засади філософії Євроінтеграції сфери науки і освіти України зводяться до того, щоб [9, с. 28-29]:

- розвивати філософські, теоретичні та концептуальні засади європейської інтеграції;
- сприяти становленню інтеграційних процесів в умовах розвитку сучасного світового господарства та посилення і захищеності економіки конкретної держави;
- законодавчо закріпити зобов’язання та відповідальність держави у розвитку, відновленню сфер державного управління, оборони, науки, освіти, наукових установ, закладів освіти, закладів охорони здоров’я, спортивних закладів, установ культури, підприємств та творчої обдарованої вільної особистості, активізуючи діяльність органів державної влади в оборонній, науковій, освітній, інтелектуальній, медичній сферах, в соціальній сфері та в регулюванні соціальних процесів;
- забезпечити виконання законодавчої бази, що повинна бути спрямованою на формування і розвиток людського суспільства, прагненні особистості до пізнання в собі людини та ідентифікації себе як представника конкретного народу;
- забезпечити зміцнення як європейської, регіональної, державної, місцевої демократії, розвитку достатності, самоврядності та автономії науково-освітніх, культурно-просвітницьких, спортивних академій, організацій, товариств, спілок, комітетів, наукових установ, закладів освіти, закладів культури;
- спосіб здійснення владних повноважень державних органів влади в процесі

реалізації євроінтеграційної політики повинен бути демократичним, відкритим, прозорим, законним і гуманним;

- законодавчо визначити та закріпити відповідальність політиків, законодавців, державних службовців за якісний результат прийняття та реалізацію управлінських рішень, дій та вчинків.

Неухильна реалізація курсу на інтеграцію до Європейського Союзу повинна забезпечити гарантії:

- верховенства права;
- плюралістичної демократії;
- дотримання прав, волевиявлення і свобод людини;
- розвиток в Україні людського соціального суспільства;
- побудови соціально-орієнтованої планової економіки з метою захищеності юридичних і фізичних осіб від “ринкових реформ та змін”.

Отже, інтеграцію сфери науки і освіти України до Європейського науково-освітнього простору необхідно здійснювати з урахуванням того, що Європейська інтеграція – це небувала жива, динамічна, бурхлива політична конструкція, що постійно розвивається та утверджується. “Порівняно із західною традицією вона спирається на систему оригінального врядування. Європейські держави прагнуть здійснити своє історичне завдання: розвинути шляхом вільного колективного використання своїх суверенних прерогатив нову політичну і інституційну модель, яка дозволила б європейському континенту повернути собі центральну роль у мирному управлінні світовими справами” [11, с. 7] Провідна роль у вирішенні окресленої проблеми належить сфері науки і освіти, потенціалом якої, інтелектуальним рівнем, а також змістом, методами, засобами яких вирішуються усі політичні, соціальні, економічні проблеми. Тобто посилюється миротворча та консолідуюча функції сфери науки і освіти.

Тому Євроінтеграційні процеси сфери науки і освіти до Європейського простору мають базуватися на основі визнаних у світі українських наукових шкіл, зокрема у галузі філософії, педагогіки, психології, соціології, математики та декаметрової радіоастрономії, фізіології та клітинної біології, фізики низьких температур та ядерній фізиці, створенні нових матеріалів, біотехнологій, електрозварювання, телекомунікацій та зв’язку, авіаційній та ракетнокосмічній. Розвиток інтеграційних процесів у сфері науки і освіти по вертикалі і горизонталі розглядається як прояв нового позитивного енергетичного імпульсу до зростання, утвердження, це мотивація для прийняття нових викликів, подолання бар’єрів, відновлення, відродження України та забезпечення стійкого, стабільного Миру.

Науковці, освітяни мають будувати свою роботу, партнерські стосунки на

основі того, що Україна та її столиця м. Київ, - “це смисловий вузол Європи. Демократичний, безпековий, економічний, енергетичний, культурницький” [13, с. 5]

Незважаючи на традиційно-високі показники розвитку сфери науки і освіти та інноваційної діяльності в Україні, останні перебувають у складному становищі, проблеми розвитку сфери науки і освіти та інтеграційні процеси особливо загострилися в період війни, воєнного стану, надзвичайної ситуації, пандемії та епідемії.

У свою чергу, ХХІ століття та завдання післявоєнного відновлення та відродження України висувають до сфери науки і освіти нові вимоги. Наука і освіта є основою побудови людського соціального демократичного суспільства та переходу до інноваційної моделі розвитку економіки знань. Інформаційне суспільство, сучасна економіка знань, інноваційні технології потребують нової якості освіти, професійної підготовки та вітчизняного наукового забезпечення і супроводження.

У вирішенні глобальних і локальних проблем та завдань євроінтеграції первинною є якісна, доступна, безоплатна, безпечна освіта. “Модернізацію системи української освіти слід спрямувати на забезпечення її якості відповідно до новітніх досягнень науки, культури і соціальної практики. Головною метою державної політики щодо розвитку освіти у контексті євроінтеграційного розвитку повинно бути визначено створення умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, виховання покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, оберігати і примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід’ємну складову європейської та світової спільноти” [9, 134].

Отже, наукова і освітня спільноти України співпрацює і готова в подальшому розширювати та зміцнювати творчу взаємодію як із європейськими структурами, організаціями, науковими установами, закладами освіти, так із країнами-члена Європейського співтовариства на засадах класичної ортодоксальної духовності, чистоти моралі, демократії, гуманізму, свободи, волі, обов’язків, охорони, взаємоповаги, взаєморозуміння, солідарності, партнерства, паритетності, міцності, прозорості, відкритості, захисту інтересів творчої обдарованої особистості з метою розвитку людського соціального суспільства та інноваційної економіки знань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Галушко К. Україна на карті Європи: науково-популярне видання / К. Галушко. К., 2004. 143 с.

2. Губерський Л.В., Камінський Є.Є., Макаренко Є.А. та ін. Інформаційна політика України: європейський контекст. К.: «Либідь», 2007. 358 с.
3. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. К.: НАДУ, 2010. 820 с.
4. Енциклопедія сучасної України / Інститут енциклопедичних досліджень. НАН України. Том 11. К. 2011. с. 429 – 432.
5. Кордон М.В. Європейська та євроатлантична інтеграція України. Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2018. 172 с.
6. Кучеренко Д.Г., Мартинюк О.В., Сахаров В.Є. та ін. Україна і світ (країни/території світу, показники соціально-економічного розвитку, зв'язки з Україною, офіційні контакти). Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2011. 416 с.
7. Мальська М.П. Основи європейської інтеграції [текст] підручник. / М.П. Мальська, Н.В. Антонюк К.: «Центр учбової літератури», 2015. 320 с.
8. Нормативно-правове забезпечення реалізації Україною стратегічного курсу на євроатлантичну інтеграцію. Науково-інформаційний збірник. Серія: Дослідження і розробки у сфері євроатлантичної інтеграції України / За загальною редакцією В.П. Горбуліна. К.: ДП “НВЦ “Євроатлантикінформ”, 2006. 327 с.
9. Політика європейської інтеграції: Навчальний посібник / Під ред. д.ф.н., проф. В.Г. Воронкової К.: ВД «Професіонал», 2007. 512 с.
10. Савельєв Є.В. Європейська інтеграція і маркетинг. Наукові нариси. Тернопіль: Карт-бланш, 2003. 482 с.
11. Сандро Гоці Урядування в об'єднаній Європі / Пер. з італійської. К.: К.І.С., 2003. 286 с.
12. Україна між Сходом та Заходом: апокаліпсис чи модель майбутнього? / За ред. Л. П. Гнатюк, О. Ф. Іванова : збірка есе / Центр східно-західних студій Регенсбурського університету «Європеум», Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Л.: Самміт-Книга, 2015. 208 с.
13. Україна на шляху до Європи / Упорядники Шкляр Володимир Іванович, Юричко Андрій Васильович. К.: Етнос, 2006. 494 с.
14. Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / За ред. В. Ісаєва: Пер. з англ. А. Іщенка. К.: Вид. дім. «КМ Академія», 2004. 362 с.
15. Щодо інтеграції України до Європейського Союзу у сфері освіти і науки. / Рішення Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій, протокол № 120 від 3 травня 2023 року. с. 29.

Чуніхіна С. Л.,
кандидат психологічних наук,
заступник директора з науково-методичної роботи
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України
schunikhina@gmail.com

**ЯК ВІЙНА ТРАНСФОРМУЄ ВІДНОСИНИ ВЛАДИ І СУСПІЛЬСТВА:
АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ОПИТУВАНЬ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ
В УКРАЇНІ У 2014–2023 РР.**

У статті представлено аналіз деяких змін, що відбулися в суспільному сприйманні Президента України, органів центральної і місцевої влади у під час російсько-української війни 2014-2023 рр., включаючи її гібридну фазу, на основі даних репрезентативних опитувань громадської думки, здійснюваних Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України. Описано психологічні складові процесу трансформації суспільного ставлення до влади під впливом війни в Україні. Зокрема, показано, що спричинена російською військовою агресією трансформація суспільного ставлення до влади, її інституцій та персонального складу, відбувається значною мірою під впливом патріотичних настановлень громадян. Умовою зростання підтримки державної влади і довіри до неї є сприймання української незалежності і демократичного устрою як незаперечних цінностей, а війни, що триває, як національно-визвольної. Зазначено, що психологічна обумовленість ставлення суспільства до інститутів центральної і місцевої влади є різною.

Ключові слова: громадська думка, ставлення до влади, довіра, російсько-українська війна, гуртування навколо прапора

Resume. The article analyzes some of the changes occurred in the public perception of the President of Ukraine, national and local authorities during the Russian-Ukrainian war of 2014-2023, including its hybrid phase, based on data from representative polls conducted by the Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine. The author describes some psychological components of the "rally around the flag" effect in Ukraine. In particular, the transformation of public attitudes towards the government and officials caused by the Russian military aggression occurs under the influence of patriotic attitudes. The more considerable support for and trust in the state authorities is connected with the Ukrainian independence and democratic system support and perception of the ongoing war as a national liberation war. The author notes that the psychological conditionality of society's attitude to central and local government institutions is different.

Keywords: public opinion, attitude to the government, trust, Russian-Ukrainian war, rally around the flag

Дослідження громадської думки засвідчують потужний вплив воєн та інших загрозливих ситуацій на суспільно-політичні настрої. Передусім ці зміни торкаються ставлення суспільства до влади, її інститутів та персонального

складу. Цей ефект відтворюється у різні часові періоди та у різних політичних контекстах, а, отже, має універсальний характер. Так, після терористичних атак 11 вересня 2001 року показник схвалення діяльності президента США Дж. Буша зріс з 51% до 90%. Наступний стрибок у рівні суспільного схвалення – з 57% до 71% – зафіксовано після оголошеної ним військової операції в Іраку у 2003 році [3]. Внаслідок загострення конфлікту в Секторі Газа рейтинг схвалення тодішнього прем'єр-міністра Ізраїлю Б. Нетаньяху зріс з 40% у липні 2014 року до 77% у серпні того ж року [1]. Від початку повномасштабного вторгнення російських військ Президент України В. Зеленський користується повною підтримкою українського населення. Довіра до нього зросла з 36% у 2021 році до 77% наприкінці 2022 року [11].

Стрибкоподібне зростання підтримки, схвалення та довіри до національних лідерів під впливом зовнішніх загроз найчастіше пов'язують з ефектом «гуртування навколо прапору» (rally-around-the-flag). Можна виокремити чотири ключові напрями дослідження і пояснення цього ефекту.

Теорія соціальної ідентичності пояснює сплески підтримки політичних лідерів під час війни актуалізацією механізмів групової ідентичності, приналежності і солідарності з членами своєї спільноти. Напад на націю «розпалює» ідентичність і посилює суспільну підтримку лідера нації, який уособлює її спротив. Найбільше цей ефект має проявлятися в ситуаціях, які загрожують не тільки національній безпеці, а й ідентичності, самому існуванню нації як унікальної спільноти.

Соціально-психологічна теорія загрози пов'язує суттєві зміни у суспільних настановленнях і цінностях, в тому числі ставленні до влади, із потребою відновлення безпеки, прагненням притулитися до когось сильнішого у пошуках захисту. Добре задокументованим у науковій літературі наслідком актуалізації загроз національній безпеці є збільшення в суспільстві прихильності до консервативної ідеології (особливо авторитаризму), включаючи «безсоромний патріотизм» («треба підтримувати свою державу, незважаючи ні на що»), непохитну підтримку політичних лідерів, неприязнь до «нетрадиційного» способу життя, а також агресивну зовнішню політику, орієнтовану на захист суспільства від загроз з боку аутсайдерів.

Модель емоційної оцінки підкреслює ключову роль, яку афективний досвід відіграє у формуванні суджень і поведінки. Модель базується на припущенні про те, що різні типи емоцій пов'язані з різними мотивами і, як такі, можуть по-різному впливати на судження і поведінку. Lambert et al пропонують дивитися на «гуртування навколо прапору» як на наслідок колективного досвіду проживання скоріше гніву, ніж тривоги (страху). Рішення про початок військових ударів, які супроводжуються сплеском підтримки політичних лідерів,

можуть насправді відображати суспільні мотиви, пов'язані з агресією, а не з потребою відновити безпеку чи отримати захист. Отже, причини зростання привабливості лідера для суспільства полягають в його/її здатності не стільки захистити громадян, скільки відплатити уявним агресорам. Саме цей мотив – відплати – відрізняє так званих «яструбів», тобто громадян, які вмотивовані жагою помсти і наполягають на рішучих військових діях, від «голубів», тобто прихильників більш миролюбної політики, які відчують страх і тривогу за своє життя [7; 8].

Нарешті, в рамках так званої «школи лідерів громадської думки» виникнення ефекту «гуртування навколо прапору» пояснюється тим, що в ситуації війни або іншої національної небезпеки в суспільстві актуалізується цілеспрямована або спонтанна заборона критики на адресу влади через побоювання, що така критика може зашкодити інтересам не стільки конкретних державних діячів, скільки держави в цілому. Перед лицем військової загрози політична опозиція добровільно або вимушено підтримує дії військово-політичного керівництва держави, що створює певне викривлення в поданні та оцінці суспільно значущої інформації і обумовлює більшу прихильність ЗМІ у висвітленні дій та рішень влади [8].

Деякі дослідники розглядають ефект «гуртування навколо прапору» як такий, у формуванні якого беруть участь кілька психологічних механізмів одночасно. Так, Feinstein вбачає в реакції ізраїльського суспільства на війну в Секторі Газа 2014 року два окремих процеси. Перший пов'язаний з посиленням ідентифікації громадян зі своєю етнонаціональною групою, що призвело до сплеску підтримки прем'єр-міністра Ізраїлю як лідера цієї групи. Другий є наслідком актуалізації гніву проти ХАМАСу і почуття національної вищості, що спричинило високу суспільну підтримку військової операції. Отже, на думку дослідника, «гуртування навколо прапору» доцільно розглядати як два синхронізованих, але окремих процеси – зростання прихильності до лідера через механізм групової ідентифікації, і підтримку війни як національної відповіді на загрозу або образу через механізм гніву [1, 2].

Kuijpers на даних опитувань респондентів країн, які ініціювали військові операції міжнародного рівня або були залучені в проведення таких операцій у 1990-2014 роках, показала, що ефект «гуртування навколо прапору» триває в середньому близько року, причому втрати, що нація несе внаслідок конфлікту, не послаблює, а посилює цей ефект. Однак в середньому через 4,5 роки після початку військової операції суспільство неминуче карає відповідальних за це політичних лідерів різким падінням популярності, підтримки і довіри до них [5].

Важливо зазначити, що представлені вище дані отримані в рамках дослідження суспільств, залучених у війни скоріше як агресори, аніж жертви.

Для суспільств з високою віктимізацією внаслідок війни трансформація суспільної думки, у тому числі в частині відносин влади і суспільства, відбувається інакше. Зокрема, дослідження довгострокових наслідків Другої світової війни в країнах Східної Європи і Азії засвідчило, що найбільш постраждали від війни суспільства мають нижчий рівень довіри до влади і політичних інститутів. Причому ця недовіра відтворюється різними поколіннями громадян навіть через 50-60 років після завершення війни [4].

Отже, дослідження напрямів і характеру трансформації ставлення українського суспільства, яке нині є об'єктом жорстокої військової агресії, до національної влади і політичного керівництва країни, безумовно, є актуальним.

В даній статті представлено аналіз деяких змін, що відбулися в суспільному сприйманні Президента України, органів центральної і місцевої влади у під час російсько-української війни 2014-2023 рр., включаючи її гібридну фазу, на основі даних репрезентативних опитувань громадської думки, здійснюваних Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України. До аналізу включено результати масових опитувань громадян, проведених в рамках моніторингу стану суспільної свідомості в Україні у грудні 2014 р., грудні 2015 р., лютому 2017 р., лютому 2018 р., лютому 2019 р., лютому 2021 р., лютому 2022 р., лютому 2023 р. за вибіркою, що репрезентує доросле населення України віком від 18 років і старше. Опитування проводилося методом інтерв'ю. Опитано загалом 16000 респондентів у всіх регіонах України, підконтрольних Уряду на момент опитування. Похибка вибірки становить 3,2%.

До аналізу включено відповіді респондентів на окремі запитання стандартної моніторингової анкети, які стосувалися сприймання респондентами влади, їхнього ставлення до питань війни та миру, демократичних настановлень і протестних настроїв. Перелік запитань з варіантами відповідей наведений у таблиці 1.

Аналізуючи дані про динаміку задоволеності респондентів результатами впливу на ситуацію, що склалася, з боку впливових осіб (органів влади, інших структур та інститутів), відтворені у рис. 1, можна побачити, що під час війни найбільші відчутно змінювалося ставлення суспільства до армії і волонтерів, а також до місцевої влади. Найбільш різкі зміни у рівні задоволеності результатами впливу Президента України (нагадаємо, що представлені дані стосуються двох Президентів – П. Порошенка і В. Зеленського) відбулися саме в період повномасштабного вторгнення, у той час як за гібридної фази війни вплив голови держави на ситуацію в країні оцінювався переважно негативно. Внаслідок подій 2022 року дещо підвищився рівень суспільної задоволеності Кабінетом Міністрів України. Ставлення до Верховної Ради України, а також олігархів, політичних та економічних кланів залишилося незмінним.

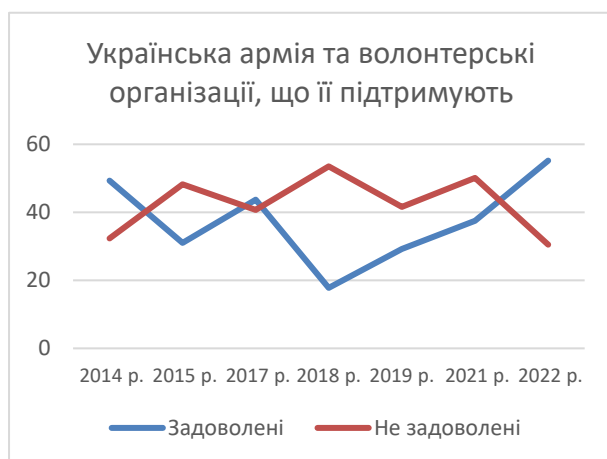

Рис. 1 Динаміка задоволеності респондентів результатами впливу на ситуацію, що склалася, з боку тих осіб (органів влади, ін. структур), які впливають на неї, з їхнього погляду, найбільше, у %

Спираючись на ці дані можна говорити, що в українській громадській думці ефект, подібний до «гуртування навколо прапора», відбувається переважно відносно армії та волонтерів – тобто інститутів, які безпосередньо задіяні до збройного опору агресії. У ставленні до інститутів центральної влади домінує стійка тенденція політичної недовіри, традиційно притаманна українському суспільно-політичному укладу, яка, вочевидь, виявляється сильнішою за потребу згуртуватися навколо політичного керівництва країною. Нарешті, у динаміці відносин суспільства з місцевою владою найбільш істотні зміни припадають на 2018 рік. Можна припустити, що саме до цього часу далися ознаки позитивні наслідки реформи децентралізації. Тобто сприймання громадськістю місцевої влади має інакшу психологічну структуру, ніж центральної.

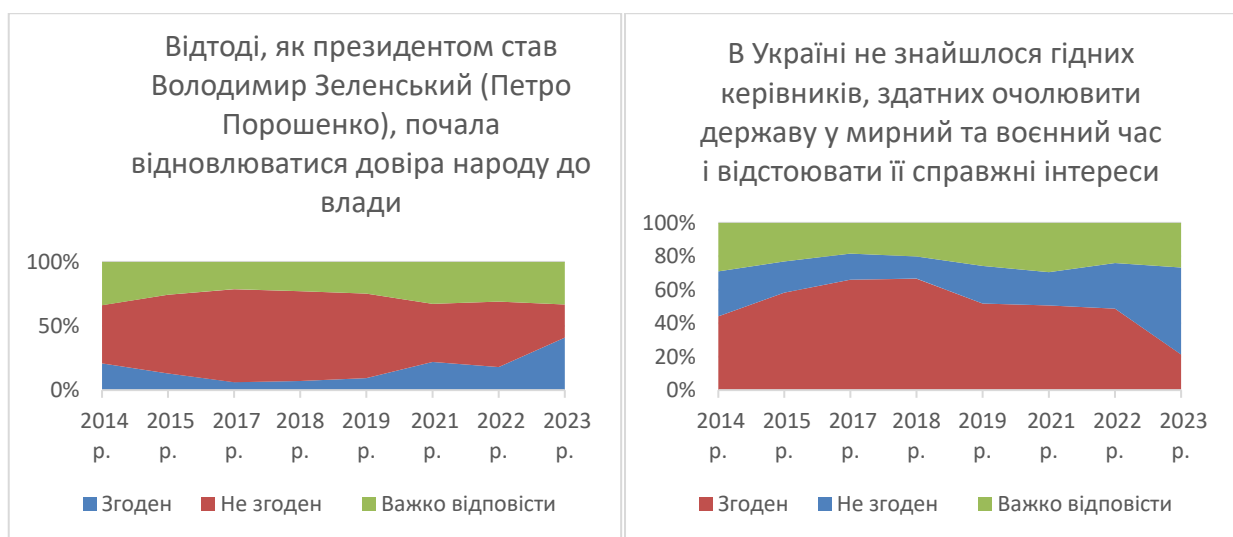

Рис. 2. Динаміка громадської думки щодо тверджень «Відтоді, як президентом став Володимир Зеленський (Петро Порошенко), почала відновлюватися довіра народу до влади» та «В Україні не знайшлося гідних керівників, здатних очолювати державу у мирний та воєнний час і відстоювати її справжні інтереси».

Для виявлення психологічних складових процесу трансформації суспільного ставлення до влади під впливом війни в Україні ми здійснили факторний аналіз всіх наданих на відібрані пункти анкети відповідей протягом 2014-2023 рр. Факторний аналіз здійснено методом головних компонент з обертанням результатів Varimax. В результаті було виокремлено три фактори, які сукупно пояснюють 87% дисперсії даних (див. таб. 1).

Перший фактор (54% дисперсії) утворений відмінними трактуваннями причин російсько-української війни, що присутні, хоч і не в рівних пропорціях, в українській громадській думці. На одному полюсі (умовно назовемо його «проукраїнським») – упевненість, що нині Україна веде народну війну проти окупантів. На іншому – думка, що «нікому непотрібну війну на Донбасі у розв’язала українська влада» (нехай цей полюс буде «проросійським»). Детальніше опишемо кожен з полюсів.

Таблиця 1

Відносини влади і суспільства під час війни: факторна структура

Судження	Варіант відповіді	1	2	3
Хоча на шляху нашої державності багато перешкод, я все одно вважаю: Україна повинна бути незалежною	Згоден	-.559	.146	-.808
	Не згоден	.323	-.305	.889
	Важко відповісти	.649	-.055	.733
Оцініть, будь ласка, ту соціально-економічну та політичну ситуацію, в якій проходить нині Ваше життя і життя Ваших рідних та близьких	Важко відповісти	.182	.264	-.118
	Дуже погана	.200	-.386	.681
	Погана	-.750	-.356	.260
	Нормальна	.362	.399	-.779
Нікому не потрібну війну на Донбасі розв'язала порошенківська влада	Цілком нормальна	.326	.697	-.392
	Згоден	.909	-.367	.183
	Не згоден	-.932	.267	-.234
Нині Україна веде народну війну проти окупантів	Важко відповісти	.913	.193	.357
	Згоден	-.940	.187	-.074
	Не згоден	.909	-.211	.090
Як би важко нам не жилося, головне – повернути в Україну мир і спокій	Важко відповісти	.960	-.169	.050
	Згоден	-.849	-.236	-.167
	Не згоден	.819	.253	.169
Україні потрібен мир, але не будь-якою ціною	Важко відповісти	.882	.212	.134
	Згоден	.588	-.161	.038
	Не згоден	-.130	.633	-.164
Краще маленька ганьба, ніж велика війна	Важко відповісти	-.407	-.141	.023
	Згоден	.929	-.290	.030
	Не згоден	-.964	.254	-.074
Повномасштабне російське вторгнення: міжнародні гарантії не працюють, для забезпечення власного суверенітету і територіальної цілісності Україна має відновити свій ядерний потенціал	Важко відповісти	.080	.243	.230
	Згоден	-.890	-.140	.053
	Не згоден	.774	.444	.325
Яких би економічних успіхів не досягла влада, я її нізащо не підтримуватиму, якщо вона діятиме недемократично	Важко відповісти	.640	-.187	-.368
	Згоден	-.897	.160	-.336
	Не згоден	.840	.007	.517
Якщо після війни в нашій країні утвердиться сильна й рішуча влада, яка наведе порядок нехай і ціною обмеження демократії, я її цілком підтримаю	Важко відповісти	.842	-.219	.244
	Згоден	.526	.034	.469
	Не згоден	-.704	.051	-.482
Відтоді, як президентом став Володимир Зеленський, почала відновлюватися довіра народу до влади (У 2014–2019 рр.: Відтоді, як президентом став Петро Порошенко, почала відновлюватися довіра народу до влади).	Важко відповісти	.385	-.157	.039
	Згоден	-.791	.532	-.229
	Не згоден	.698	-.638	.261
Зеленський виявився нічим не кращим за Порошенка, тому чим швидше він пішов би у відставку, тим було б краще (У 2014–2019 рр.: Порошенко виявився нічим не кращим за Януковича, тому чим швидше він пішов би у відставку, тим було б краще)	Важко відповісти	-.387	.843	-.314
	Згоден	.377	-.891	.245
	Не згоден	-.517	.754	-.402
В Україні не знайшлося гідних керівників, здатних очолити державу у мирний та воєнний час і відстоювати її справжні інтереси	Важко відповісти	.016	.955	.160
	Згоден	.773	-.397	.481
	Не згоден	-.884	.257	-.392
Масові виступи протесту проти хибних рішень влади – це єдиний спосіб домогтися змін на краще	Важко відповісти	-.089	.698	-.553
	Згоден	.349	-.094	.818
	Не згоден	-.335	.405	-.746
Масові виступи протесту не мають сенсу – їхніми плодами користуються лише політики та олігархи	Важко відповісти	.014	-.978	.189
	Згоден	.826	-.324	.224
	Не згоден	-.901	.261	-.150
	Важко відповісти	-.485	.378	-.339

Люди, що поділяють проукраїнський погляд на війну, погоджуються з тим, що Україна повинна бути незалежною попри усі наявні перешкоди. Вони не згодні з твердженням, що краще маленька ганьба, ніж велика війна, і готові підтримати відновлення ядерного статусу України задля захисту національного суверенітету. Цій констеляції думок притаманна згода з тим, що з обранням «президентів військового часу» – Петра Порошенка у 2014 р. і Володимира Зеленського у 2019 р. – почала відновлюватися довіра народу до влади. Люди з такою позицією з більшою вірогідністю не погодяться з тим, що в Україні не знайшлося гідних керівників, здатних очолити державу у мирний і воєнний час і відстоювати її справжні інтереси, а також з тим, що кожен новообраний президент виявляється нічим не кращим за попереднього. Окрім того, проукраїнський погляд на війну є, водночас, і продемократичним; він поєднаний зі згодою з твердженням «Яких би економічних успіхів не досягла влада, я її нізащо не підтримуватиму, якщо вона діятиме недемократично», і, навпаки, з незгодою з твердженням «Якщо після війни в нашій країні утвердиться сильна й рішуча влада, яка наведе порядок нехай і ціною обмеження демократії, я її цілком підтримаю».

На протилежному полюсі даного фактору, окрім узгодженого з проросійськими пропагандистськими наративами трактування війни, розташовуються готовність іти на серйозні поступки заради миру, негативне ставлення до ідеї забезпечувати національний суверенітет шляхом поновлення ядерного статусу. Характерним для даного полюсу є скептичне ставлення до масових протестів як способу змінити ситуацію на користь суспільства, і готовність прийняти обмеження демократії заради наведення порядку в країні. Отже проросійський погляд на війну водночас є антидемократичним.

До другого фактору (20,6%) з найбільшим навантаженням увійшли відповіді на твердження про те, що чинний Президент виявився нічим не кращим за попереднього, тому чим швидше він пішов би у відставку, тим було б краще. Незгода з цим твердженням кореспондує з готовністю визнати, що обрання нового президента сприяє відновленню довіри народу до влади, а також з оцінкою поточної соціально-економічної ситуації в Україні як цілком нормальної. Зміст цього фактору можна визначити як політико-електоральний оптимізм.

Третій фактор (12%) утворений навколо твердження «Хоча на шляху нашої державності багато перешкод, я все одно вважаю: Україна повинна бути незалежною». Згода з цим твердженням поєднується з оцінкою нинішньої ситуації як нормальної або цілком нормальної, а також із готовністю шукати інші шляхи досягнення змін на краще, окрім протестів проти влади, але за умови збереження демократичного порядку. На протилежному полюсі даного фактору

– заперечення цінності української незалежності або, принаймні, сумніви щодо неї, які поєднуються з вкрай негативною оцінкою поточної соціально-економічної ситуації в Україні, а також зі згодою, що єдиний шлях до її покращення – це масові протести проти хибних рішень влади.

Таким чином, як можна побачити з представлених даних, спричинена російською військовою агресією трансформація суспільного ставлення до влади, її інституцій та персонального складу, відбувається значною мірою під впливом патріотичних настановлень громадян. Умовою зростання підтримки державної влади і довіри до неї є сприймання української незалежності і демократичного устрою як незаперечної цінності, а війни, що триває, як національно-визвольної. Водночас варто зазначити, що ставлення суспільства до різних інститутів влади є неоднорідним. Найбільше війна трансформувала ставлення до Президента України, посиливши задоволеність його впливом на ситуацію в країні. Цей ефект, який можна певною мірою дорівняти до «гуртування навколо прапору» більш виразно проявився у ставленні до В. Зеленського, ніж до П. Порошенка. Ці відмінності можуть пояснюватися як персональними характеристиками згаданих політиків, так і різним характером війни, яка припала на каденцію кожного з них. В умовах гібридної війни суспільство стикається з істотними перешкодами щодо точної ідентифікації загроз національній безпеці і джерел їхнього походження, через що ефект «гуртування навколо прапору» може не проявитися повною мірою.

Також зафіксовано, що зміни суспільного ставлення до органів влади є тим більшими, чим більш персоналізованою є їхня діяльність. Члени Кабінету Міністрів України під час війни мають більш чіткий і зрозумілий функціонал, ніж народні депутати, чия відповідальність є дещо розмитою, і тому ставлення суспільства до Верховної Ради під впливом обставин війни змінилося менше, ніж до Уряду. Нарешті, для відносин громадян із місцевою владою війна не є ключовим чинником; ці відносини, вочевидь, формуються і змінюються під впливом інших причин.

Варто зазначити, що точність висновків з представленого аналізу даних обмежена тим, що проведені моніторингові дослідження не були за задумом спрямовані на виявлення трансформації відносин суспільства і влади під час війни. Тому у подальшому мають бути проведені додаткові дослідження з метою уточнення і поглиблення розуміння психологічної природи «гуртування навколо прапору» та інших ефектів впливу війни на громадську думку в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Feinstein Y. (2018) One flag, two rallies: Mechanisms of public opinion in Israel during the 2014 Gaza war. *Social Science Research*, Volume 69, 65-82, <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2017.09.008>.

2. Feinstein, Y. (2022) The Puzzling Rally-round-the-Flag Phenomenon. Rally round the Flag: The Search for National Honor and Respect in Times of Crisis. Oxford Academic, <https://doi.org/10.1093/oso/9780197629710.003.0001>, accessed 15 May 2023.
3. Gallup (2009). Presidential Approval Ratings - George W. Bush. Retrive from: <https://news.gallup.com/poll/116500/presidential-approval-ratings-george-bush.aspx>
4. Grosjean, P. (2019) How WWII shaped political and social trust in the long run. The Centre for Economic Policy Research (CEPR). Retrive from: <https://cepr.org/voxeu/columns/how-wwii-shaped-political-and-social-trust-long-run>
5. Kuijpers, D. (2019), Rally around All the Flags: The Effect of Military Casualties on Incumbent Popularity in Ten Countries 1990–2014, Foreign Policy Analysis, Volume 15, Issue 3, July 2019, Pages 392–412, <https://doi.org/10.1093/fpa/orz014>
6. Lambert, A. J., Scherer, L. D., Schott, J. P., Olson, K. R., Andrews, R. K., O'Brien, T. C., & Zisser, A. R. (2010). Rally effects, threat, and attitude change: An integrative approach to understanding the role of emotion. Journal of Personality and Social Psychology, 98(6), 886–903. <https://doi.org/10.1037/a0019086>
7. Lambert, A. J., Schott, J. P., & Scherer, L. (2011). Threat, Politics, and Attitudes: Toward a Greater Understanding of Rally-'Round-the-Flag Effects. Current Directions in Psychological Science, 20(6), 343–348. <http://www.jstor.org/stable/23213071>
8. Norman, J. E. (2013) The Rally Around the Flag Effect: A Look at Former President George W. Bush and Current President Barack Obama. Honors Theses, 1963-2015. 15. https://digitalcommons.csbsju.edu/honors_theses/15
9. Імшенецька І., Базь Л., Черниш Л. (2022) Стан суспільної свідомості в Україні напередодні повномасштабного російського вторгнення. Лютий' 2022 : інформаційний бюлетень. Київ, 78 с.
10. Олексієнко, С., & Андрощук, О. (2019). Психологічні особливості формування образу ворога як складової гібридної війни Російської Федерації проти України. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: психологічні науки, 13(2), 182-198.
11. Слюсаревський, М., Гуменюк, О., Дворник, М., Черниш, Л. (2019) Соціальна ситуація в Україні: особливості відображення трансформаційних процесів у громадській думці (2014-2018) : довідник. Київ : Талком.
12. Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова (2022) Політичні підсумки 2022 року: оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади, довіра до соціальних інститутів (грудень 2022р.) Взято з: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/politychni-pidsumky-2022-roku-otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-gruden-2022r>

Шамара С. О.,
кандидат історичних наук, доцент,
директор Черкаської гімназії №31,

Коротун Л. В.,
заступник директора з навчально-виховної роботи,
учитель української мови та літератури Черкаської гімназії №31,

Солодовник М. Ю.,
учитель інформатики Черкаської гімназії №31

ПРОБЛЕМИ ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ ДЕРЖАВНИХ ОСВІТНІХ ПРОГРАМ: ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто проблеми реформи державних освітніх програм у контексті їхньої європеїзації та позбавлення впливів російської культури і російських наративів. У межах загальноосвітньої підготовки автори діляться практичним досвідом та аналізом проведеного серед учнів анкетування.

Ключові слова: освітня програма, європеїзація, «культура відмови», мова, література, історія, географія, психологічна готовність, смаки, цінності.

The article deals with the problems of the state educational programs reform in the context of their Europeanisation and removal of the influence of Russian culture. Within the framework of general education, the authors share their practical experience and provide the analysis of the survey conducted among students.

Key words: educational program, Europeanisation, «culture of rejection», language, literature, history, geography, psychological readiness, tastes, values.

Міжгалузева співпраця українських вчених, науковців-методистів, учителів-методистів та інших педагогів у сьогоdnішній ситуації потребує реалізації багатьох спільних проєктів. Серед нових їхніх завдань у контексті європеїзації Української Держави нагальністю вирізняється черговий перегляд освітніх програм загальноосвітньої підготовки. Надто це помітно для дисциплін суспільно-гуманітарного циклу, де і по трьох десятиліттях незалежності України можна простежити впливи давніх радянських, нинішніх російських і навіть латентних антиєвропейських наративів.

Сучасні заклади освіти мають водночас посутню і почесну місію – сприяти європеїзації держави, розтлумачувати ще на рівні середньої ланки її причини, з'ясовувати, вивчати та демонструвати передумови європейської інтеграції і України, і її освітньої системи. Проте виконувати вище описані завдання, знати причини, враховувати передумови без дослідження психологічної готовності здобувачів освіти було б наївно і власне не по-європейськи, адже в ЄС під час реформ якраз часто застосовують принцип «нічого для нас без нас». Саме тому в Черкаській гімназії №31 на постійній основі (але в різних складах та форматах)

проводимо систематичні дослідження соціально-психологічної готовності шкільної молоді до різного роду «дорослих викликів».

У пошуках «воєнного» та повоєнного alter ego України і української освіти нами було сплановано і проведено дослідження психологічних детермінант їхнього можливого розвитку. Зосередившись на темі психологічної готовності українських учнів до європеїзації (та деросійщення) державних освітніх програм, ми виокремлюємо у своїй роботі три ключових наскрізні аспекти:

- 1) Теорія. Огляд самих програм. Поняття психологічної готовності.
- 2) Практика. Спостереження педагогів за ходом і наслідками навчання.
- 3) Емпіричне дослідження. Анкетування учнів гімназії та його аналіз.

Європейські цінності демократії, прав людини, свободи, рівності, поваги до людської гідності, верховенства права представлені в освітніх програмах та навчальному процесі загальноосвітньої школи України в різних видах та формах занять. Починаючи з прямо сформульованих тем на задані вище кейси під час вивчення курсу громадянської освіти, «закінчуючи» виховними заходами, наприклад, до Дня Європи, – учителі нової української школи прагнуть спрямувати формування особистості сучасного учня як громадянина і України, і водночас Європи.

Навіть позірний огляд шкільних програм України, починаючи з 1990-х років, засвідчує, що ключовими навчальними дисциплінами, котрі формують світогляд учнів, залишилися предмети мови, літератури та історії. Проте в ході декількох реформ посутньо доповнювати цей процес стали, загально кажучи, правознавчі дисципліни (основи правознавства, громадянська освіта, свого часу дисципліна «Людина і світ»), курси та факультативи економічного спрямування і навіть географія чи інформатика.

І хоча вже понад 30 років удосконалюються програми й підручники з перелічених дисциплін, – не вщухають наукові та суспільні дискусії навколо термінології, інтеграції предметів, дозування матеріалів у дихотомії «національне – позанаціональне» тощо. До прикладу, поняття «зарубіжного» певний час залишалося в полоні радянського його розуміння, бо йшлося в ньому скоріше про «ближнє» і «дальнє» зарубіжжя, де під першим розумілася «вчорашня» держава СРСР (і переважно росія в її історії та сучасності), а під другим – решта донедавна «ворожого» світу, що тепер ставав для нас ніби трішки відкритим. Звідси і дискусія, чи не краще зарубіжну літературу називати світовою? Звідси ж полеміка про те, як репрезентувати історію України і всесвітню історію без «московських окулярів»?

Учитель-практик із Кропивницького Ольга Гузь зазначає, що то були «перші кроки до розкріпачення свідомості як учнів, так і вчителя, й, мабуть, більшою мірою – саме вчителя» [1, 16]. Бо ж у вчителів зарубіжної літератури

направду склався багаторічний стереотип викладання, де понад 90% програмного матеріалу для вивчення становили твори російської та советської літератури. Аналогічне «суспільне замовлення» комуністичної держави із центром у Москві довелося долати вчителям історії та літератури незалежної України. Причому технічна відмова від нальоту комуністичної ідеології, від виховання людини в дусі «классового сознания», поворот до загальнолюдських цінностей, індивідуальності людини та інших високих орієнтирів сучасного світу ще не означали, що комуністичні (російські) наративи перестали домінувати в українській освіті. За яскравий приклад тут слугує масштабна за своїм охопленням і наслідками дискусія щодо відмови від ідеологічного кліше «Велика Вітчизняна війна» на користь виокремлення нацистсько-советської війни у рамках Другої світової [2]. Розпочавшись ще в 1990-х роках, вона стала більш очевидною і плідною якраз із ухваленням курсу на євроінтеграцію на початку 2000-х років, а реальними наслідками відзначилася з такою заміною цього поняття в освітніх практиках у 2005-2010 роках.

Утім треба визнати, що з усією очевидністю потреба європеїзації України постала лише із початком російсько-української війни у 2014 р., і надто – по широкомасштабному вторгненню російської армії у 2022 році. Очевидним водночас стало й те, що здійснювати європеїзацію країни без боротьби за її деросійщення (відходу від росії, її гуманітарної політики та інформаційних впливів, від засилля російськомовного телебачення, шоу-бізнесу тощо) буде просто неможливим. Цікаво, що питання готовності сприймати Європу, її цінності, регламент життя, культуру її різних народів укотре актуалізувало і питання позиціонування української ідентичності та її самопрезентації серед європейців (це спостерігаємо через сплеск позитивного націоналізму, що відомий більшості під поняттям патріотизму).

І спорадично виявилось, що в сучасних шкільних підручниках ми й досі використовуємо колоніальні терміни та наративи. Наприклад, поняття Українська Радянська Соціалістична Республіка свідчить нібито про природність цього утворення в рамках «Країни Рад», – хоча вже давно зрозуміло, що весь період її існування (1919-1991 рр.) потрібно презентувати як російську (більшовицьку, комуністичну) окупацію, як це роблять, щоправда, починаючи з 1940 року, Литва, Латвія і Естонія. А це означає, що терміни з означеннями українською мовою «радянського» (перекладні, нібито питомі, а насправді колоніальні і накинута) потрібно замінити в шкільних та університетських програмах на «советське», як чужоземне, нав'язане, неприродне українському суспільству. Зрештою, Україна в своїй історії знала ради (козацькі, Українську Центральну Раду, повітові тощо), які не мають нічого спільного з «радянським» у розумінні колонізаторів-«українізаторів» із Москви та їхніх помічників у нашій

країні. Поняття «радянського» може бути вивчено хіба як предмет специфічної колоніальної коренізованої культури. І для цього варто якраз акцентувати в підручниках з історії України або української літератури, що під час загарбання і советизації українських земель советська держава (імперія) намагалася подати цей процес у якості рідного (національного) і нормального. Так з'явилося явище української радянської (звичайно ж колоніальної) літератури в 1920-х роках, журнал «Радянська література» у 1930-х роках тощо. Так їх потрібно і вивчати.

Із попереднього витікає ще одна дуже важлива потреба – розрізнення двох пар понять «русифікація – дерусифікація» та «російщення – деросійщення». Якщо під русифікацією ми розуміємо нав'язування російськомовної культури за її основним комунікаційним інструментом – «руським язиком». І тут можна говорити про безліч історичних та сучасних прикладів русифікації освіти, музики, побуту, інформаційного простору. То під терміном «російщення» криється значно ширший контекст, який, треба визнати, більшість українського суспільства і навіть «лідери думок» намагалася не помічати багато років. Російщення – це нав'язування (і відповідно сприйняття) російського способу життя. Це – визнання нормальності російської внутрішньої і зовнішньої політики та її підвидів – економічної, соціальної, військової, історико-культурної. Це не (с)тільки вживання зросійщеними людьми російської мови, скільки переконане позитивне сприйняття ними інститутів російської влади, її офіційних каналів і наративів, російської церкви, російської історії тощо. Це, якщо хочете, за аналогією з «європейськими цінностями» (але вочевидь на протипагу їм), – російські цінності. І поняття російщення (нав'язування «російських цінностей») звісно ж ширше за поняття «русифікації».

Поняття ж «деросійщення» означає сучасну політику країн, що були колись загарбані російськими державами (Московським царством, імперією, ССРСР, РФ), у рамках якої ці країни розробляють відповідні заходи (зокрема, викривальні, обмежувальні, заборонні), що відміняють (ставлять під сумнів) на офіційному рівні нормальність російського способу життя та російське бачення себе та інших (включно з сучасною агресивною концепцією «Русского Мира»). Деросійщення кожної людини в такому разі означає і її свідомий вибір щодо критики російських колишніх впливів та нинішніх амбіцій. Зволікання з такою політикою, починаючи з 1990-х років, на кінець 2021 р. і дало можливість диктаторській росії вважати, що залишені (приховані) засоби російщення в Україні сильніші за проведені декомунізацію вулиць та дерусифікацію телебачення, а українські люди будуть зустрічати російську армію як «свою» визволительку. Показово, що лідер цієї держави-терориста саме наприкінці 2021 р. вже не рахувався з існуванням України в якості повноцінного суб'єкта міжнародного права, а волів спілкуватися про її долю лише з лідерами західного світу.

Зрозуміло, що вище описані зміни державних освітніх програм мають бути сприйнятими українськими учнями. І питання психологічної готовності (емоційного почування, пізнавального інтересу, інтелектуальних можливостей, мотиваційних спонук) відіграють тут особливо важливу роль. Спостереження педагогів за практичним ходом і наслідками навчання дозволяють нам попередньо засвідчити, що учні готові до різноманітних змін у програмах. Щодо окремих тем наші гімназисти виявляють часом навіть більший (скоріше емоційний, ніж раціональний) інтерес, аніж учителі. Наприклад, до російської агресії це були теми гендерної рівності та сексуальної орієнтації, – досить делікатні для України, проте вже давно нормальні для обговорення в Європі. Після вторгнення росіян зросла пізнавальна активність учнів щодо тем уживання ненормативної лексики (про «русский военный корабль» та інший оборонний фольклор), написання «росії» з маленької літери та «в Україні» замість «на Україні», щодо тем військових поразок росії та перемог України, історії української діаспори та міграцій до Європи, про відомих у світі українців (письменників, винахідників, артистів, спортсменів) тощо.

Саме тому під час розробки експериментальної анкети (див. Додаток до статті) ми намагалися врахувати психоемоційний стан наших учнів. Але ж сформулювали і ті питання, котрі б дали нам можливість встановити загальний рівень їхньої обізнаності з «цінностями європеїзації» та, як ми вже вище з'ясували, із потребами деросійщення українського освітнього простору насамперед. Наголосимо, європеїзація України просто таки неможлива без її деросійщення, адже йдеться про дві майже протилежні цивілізаційні системи.

Кожне із 12-ти питань анкети було спрямоване на виявлення у майже прихований спосіб окремих ключових кейсів, які, на наш погляд, указують і на певний рівень психологічної готовності до європеїзації освітніх програм, і, звісно ж, на певний рівень обізнаності школярів, їхньої ментальної близькості з європейськими учнями (а опосередковано – і наших педагогів).

Опитування було проведено серед трьох вікових категорій, згуртованих навколо загальноосвітньої програми у відповідно 9-му, 10-му та 11-му класах. Це означає, до прикладу, що на запитання з історії України (таким можна вважати дев'яте із нашого анкетування) перша категорія учнів відповідала із власного позашкільного досвіду (адже поки що вони засвоїли програму лише на рівні історії XIX століття, а питання поставлене про більш сучасний період), друга категорія (учні 10-х класів) – спираючись на знайомство з комуністичним тоталітаризмом до 1945 р., і тільки третя категорія – вповні усвідомлюючи завершений курс з історії України загальноосвітньої підготовки. Тобто три різні паралелі класів були звісно ж у різних умовах. Утім навіть за таких різних стартових обставин опитування виявило чимало цікавих деталей.

Анкетування було задано перед самими вихідними (увечері 5 травня 2023 р., із дедлайном до 7 травня на 15:00). Звісно ж, учням було донесено, що їхні думки не будуть оцінюватися і впливати на будь-який зріз знань. Усе це в сумі дало можливість опитуваним почувати себе розслабленими і вільними у своїх виборах відповідей та розкритті власних думок. Також – у більшості випадків уникнути «гугління» правильних відповідей, а відтак і можливість прописувати саме ті спішні, щирі й правдиві (сформовані життям) відповіді, які першими спадали на думку (останнє справді помітно, бо ж учні прагнули на вихідних витрати час передовсім на свій розпорядок життя). Усього було опитано 230 учнів нашої гімназії віком від 14 до 17 років із вище перелічених паралелей (9-ті класи – 91 учень, 10-ті класи – 59 учнів, 11-ті класи – 80 учнів).

Перше питання. Який з літературних творів, прочитаний тобою за останній рік, найбільше тобі сподобався? Спрямоване на налаштування учнів до розкутих відповідей, а також – на виявлення їхніх смаків та цінностей. Учні 9-х класів найчастіше називали твори зарубіжної і української літератури, що вивчаються за програмою: зарубіжні – 42 учні (46%), українські – 10 учнів (11%). Шестеро відповіли, що не читали (або не сподобався жоден). Але цікаво, що чималий відсоток учнів читали поза програмою (самостійно): твори зарубіжної літератури – 29 (31%), української – 4 (4%). Серед «неочікуваних» відповідей дев'ятикласників такі твори: сучасні українські – «Не озирайся і мовчи» (Макс Кідрук), «Я бачу, Вас цікавить п'ятьма» (Ілларіон Павлюк), «Перемагаючи долю» (Олександр Зубченко); іноземні – «У пошуках Аляски» (блогера Джона Гріна), «Сповідь молодого дівчини» (новелістки Жорж Санд), «Гордість та упередження» (Джейн Остін), «Квіти для Елджернона» (фантаста Деніела Кіза), «Маленькі жінки» (Луїзи Мей Елкотт), «Енн із Зелених Дахів» (Люсі-Мод Монтгомері). Такий інтерес хоч і поодинокий, проте свідчить про цікавість юні до західних художніх наративів про проблеми підлітків і статей, про кохання, подорожі, фантастику. Помітною для цього віку є також більша «любов» до зарубіжних авторів, аніж до українських.

Учні 10-х класів теж найчастіше називали твори української і зарубіжної літератури, що вивчаються за програмою: українські твори – 29 учнів (49%), зарубіжні – 2 учні (3%). Троє відповіли, що не читали (або не сподобався жоден). Чималий відсоток учнів читали поза програмою (самостійно): твори зарубіжної літератури – 26 (44%), української – 3 (5%). Серед «цікавинок» – двом учням сподобався твір «1984» Джорджа Орвелла, по одному учню – «Ілон Маск. Tesla SpaceX і шлях у фантастичне майбутнє» (Ешлі Венс), «Останні дівчата» (Райлі Сейгер), «Відьмак» (Анджей Сапковський), «7 звичок надзвичайно ефективних людей» (Стівен Кові). Цікавляться гімназисти також сучасною українською літературою («Характерник» Василя Шкляра; «Часодії» Наталії Щерби; «Зірки і

кістки» Ірини Грабовської). Узагалі для цього віку помітне зростання інтересу до більш сучасних і прагматичних книг, а також – до футуристичних, фантастичних, провокаційних тем.

Учні 11-х класів теж найчастіше називали твори української і зарубіжної літератури, що вивчаються за програмою: українські твори – 46 учнів (57,5%), зарубіжні – 7 учнів (8,75%). Шестеро відповіли, що не читали (або не сподобався жоден). Чимало учнів читали поза програмою (самостійно): твори зарубіжної літератури – 18 (22,5%), української – 3 (3,75%). Серед «цікавинок» – учням сподобалися закордонні твори: «Бійцівський клуб» (Чак Паланік), «1984» (Джордж Орвелл), «Втеча з Шоушенка» (Стівен Кінг), «Фінансист» (Теодор Драйзер), «У пошуках Аляски» (Джон Грін). А також українські – «Часодії» Наталії Щерби, «Divergent: Нескорена» Вероніки Рот.

На всіх трьох паралелях із 230 учнів лише 5 вказали на твори російською мовою, що сподобалися за останній рік. Це – два дев'ятикласники («Шинель» М. Гоголя), один десятикласник і один випускник («Собаке серце» М. Булгакова), один учень 11-го класу – «Ледокол» В. Суворова. При цьому останній твір, хоч і написаний російськомовним автором, – є викривальним щодо сталінського періоду правління в СРСР, тобто посутньо є книгою з наряду деросійщення. Художньо-літературні смаки всіх трьох паралелей учнів свідчать, що їм подобаються відверті (відкриті) теми, а прочитання поза програмою Орвеллівської антиутопії «1984» вказує на те, що деякі школярі вельми готові до європейської критики тоталітарних й авторитарних практик.

Друге питання. Як ти вважаєш: правильно вивчати українську літературу всередині інтегрованого курсу (європейської, світової) літератури чи окремо, як курс національної літератури? Питання пряме і прагматичне, виявляє націєцентричну версію виховання або ж відкриту до інтеграції. Із 91-го учня 9-х класів 43 (47%) висловилися за окремий курс національної літератури, 33 (36%) – за інтегрований. Дванадцять учнів виявили байдужість до цього питання, троє більш близькі у своїх відповідях до інтеграції. Із 59-ти учнів 10-х класів 50 (84,7%) – за курс національної, 6 (10,2%) – за курс інтегрованої літератури. Один виявив байдужість, думки ще двох близькі відповідно до обох розділених позицій. Із 80-ти учнів 11-х класів 50 (62,5 %) – за курс національної, 26 (32,5%) – за курс інтегрованої української і зарубіжної літератури. Два учні виявили байдужість до цього питання, ще два розділилися відповідно до обох позицій. У цілому ж за сумою відповідей на це питання можна зробити висновок, що приблизно 70% шкільної молоді вважає потрібним саме окремий курс української літератури, 30% – за інтегрований із зарубіжною літературою, а близько 10% – вагаються або байдужі до формату їхнього викладання.

Третє питання. Який останній твір був читаний тобою не українською

мовою (в оригіналі), що це був за твір і якою мовою написаний? Покликане з'ясувати рівень відкритості до ознайомлення з іншими культурами через іноземні мови та визначити, яке місце в цьому процесі посідає російська література. Дев'ятикласники засвідчили, що з 91 лише 21 учень (23%) читав(є) твори мовою оригіналу (неукраїнською), а саме є відповіді: англійською, російською, німецькою, польською, японською, нідерландською. При цьому твори російською вказали 4 учні, один із яких – переклад англomовного автора. Десятикласники засвідчили, що з 59 учнів їхньої паралелі лише 23 учні (39%) читали(ють) твори неукраїнською, а саме – англійською, російською, німецькою. Тут твори російською вказали 7 учнів, два із яких – російські переклади англomовних авторів. Відповіді 80 випускників показали, що 17 учнів (21,25%) читали(ють) твори неукраїнською, а саме – англійською, російською, німецькою. При цьому твори російською вказали 4 учні, один із яких – уже згадуваний вище «Ледокол» Віктора Суворова (відомого викривача російських імперських міфів). У цілому можна зробити висновок, що від 20 до 40% шкільної молоді спроможні і хочуть читати іноземні твори мовою оригіналу, а «потяг» до російськомовної літератури не завжди означає пряме бажання, а часом якусь потребу прочитати іноземного автора доступнішою мовою швидше.

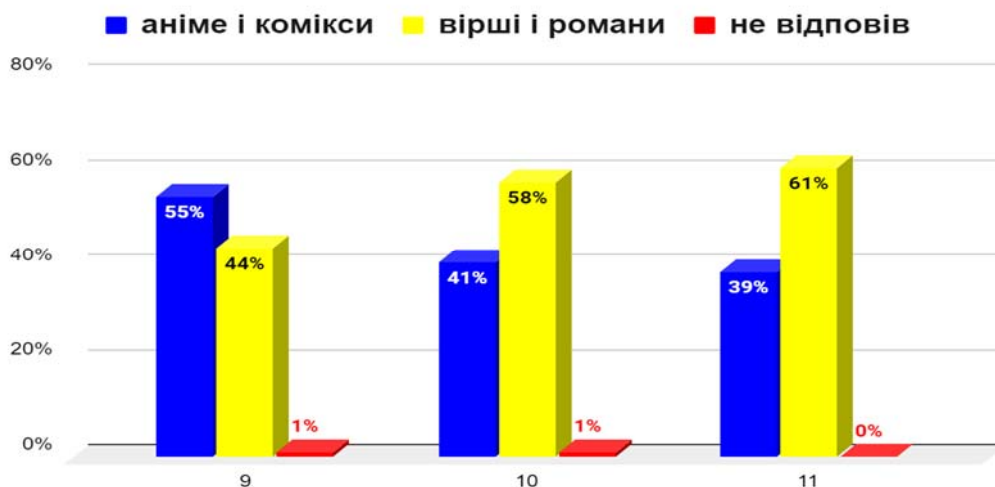
Четверте питання. Ситуація: ти їдеш потягом і маєш вільний час придбати книгу в провідника для прочитання в дорозі, де вибір дещо обмежений. Про що буде ця книга? Відповідь була обмежена 4 варіантами (аніме, вірші, комікси, роман), де потрібно було обрати лише один. Вважається, що аніме і комікси – продукти більш вестернізованої культури, тоді як поезія і романістика – це класика і для Європи, і для України, і для росії. Сумарне голосування 230 учнів показало, що 123 (53,5%) із них віддали б перевагу класиці (вірші та романи), 105 (45,7%) – інноваційним жанрам західного світу. Два учні не надали відповіді. Утім, природно, що більш юні респонденти віддали перевагу новітнім жанрам, адже голосування в паралелях виглядає так:

- 9-ті – аніме і комікси 50 (55%), вірші і романи 40 (44%), не відповів 1 (1%);
- 10-ті – аніме і комікси 24 (41%), вірші і романи 34 (58%), не відповів 1%;
- 11-ті – аніме і комікси 31 (39%), вірші і романи 49 (61%).

У висновках аналізу з цього питання можна зазначити, що українські учні однаковою мірою налаштовані до різних жанрів української та європейської (і світової) літератури в цілому, що загально характеризує передовсім їхню відкритість, але ж і розбірливість.

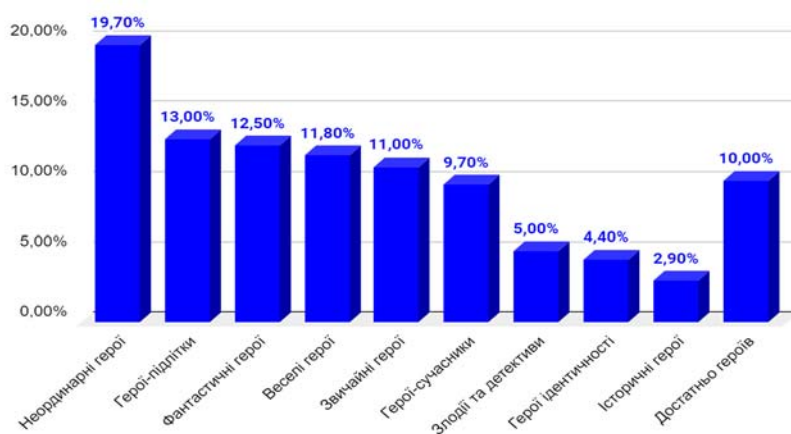
П'яте питання. Яких героїв тобі не вистачає у творах, які доводиться читати в межах шкільної програми? Питання з відкритою відповіддю задля вивчення «світу героїв» наших учнів. Тут вони мали можливість написати свою думку (не більше двохсот слів). Палітра відповідей усіх паралелей виявилася настільки

багатою, що є смисл аналізувати всі 230 відповідей в одній «компанії». 10% учнів (23 особи) зазначили, що їм вистачає історичних та літературних героїв у сучасній загальноосвітній програмі.

Решта голосів розподілилися умовно так:

- Неординарні герої (відчайдухи, азартні, кмітливі, вигадники, розумники, оратори, бешкетники) – 19,7%;
- Герої-підлітки – 13%;
- Фантастичні (таємничі, «бетмени і супермени») герої – 12,5%;
- Веселі герої (зокрема і коміки) – 11,8%;
- Звичайні герої (романтики, життєлюбів, філософи, реалісти, мандрівники) – 11%;
- Герої-сучасники (успішні, самостійні) – 9,7%;
- Злодії та детективи (кримінальні, соціопатичні) – 5%;
- Герої ідентичності (етнічні, національні, соціальні, сексуальні, жінки-матері) – 4,4%;
- Історичні герої (патріоти, націоналісти) – 2,9%.

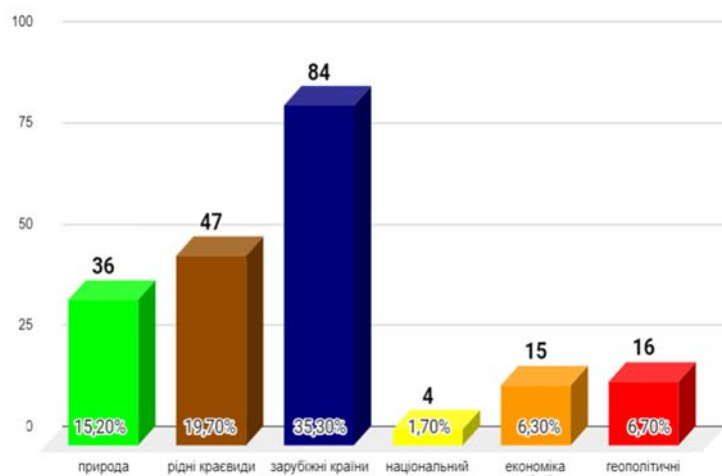
Шосте питання. Якщо тобі дуже цікавий твір, але його немає в українському перекладі, то ти?.. Далі були запропоновані три відповіді, з яких треба було обрати одну: а) дочекаєшся українського перекладу; б) скористаєшся російським

перекладом; в) будеш читати (дивитися) в оригіналі і перекладати собі рідною мовою. Питання на з'ясування і патріотичної позиції, і відкритості щодо іншомовних культур (зокрема і російської). Учні вибирали, що їм ближче. Відповіді по паралелях розподілилися так: 9-ті – відповідно 37, 30 та 23 учні (один із 91 не відповів); 10-ті – 27, 5 та 27 учнів; 11-ті – 23, 25 та 32 учні. Як бачимо, від 30 до 40% учнів демонструють принципово патріотичну позицію, сумарно десь чверть із них готові послуговуватися російськими перекладами. Проте дуже оптимістично (від 30 до 40%) виглядає те, що українські школярі відкриті до пізнання інших мов і творів, створених ними.

Сьоме питання. Чи чув (чула) ти коли-небудь про «культуру відмови»; якщо так, то як ставишся до такого явища? Далі були запропоновані дві відповіді, з яких треба було обрати одну: а) не чув (не чула); б) чув (чула). це – ... У варіанті б) відтак можна було написати своє бачення цього досить нового з погляду осмислення явища в Україні (яке досить поширене по багатьох об'єктах/суб'єктах культури в Європі). Цілком прогнозовано, на таке «доросле питання» відповіли мало учнів. Необізнані з «культурою відмови» виявилися 88 із 91 дев'ятикласників, 44 із 59 десятикласників, 65 із 80 випускників. Однак надані свої бачення в цілому демонструють розуміння цього явища, звісно ж найбільше на прикладі відмови від російської спадщини. Цитата однієї з відповідей 10-го класу: «Культура відмови – це добре, оскільки, коли починають масово кенселити когось/щось, починається велике обговорення, і люди звертають увагу на проблематичність певної людини або явища (наприклад, кількість російських авторів у підручниках зарубіжної літератури)».

Восьме питання. Коли тобі кажуть слово “географія”, передусім уявляєш?

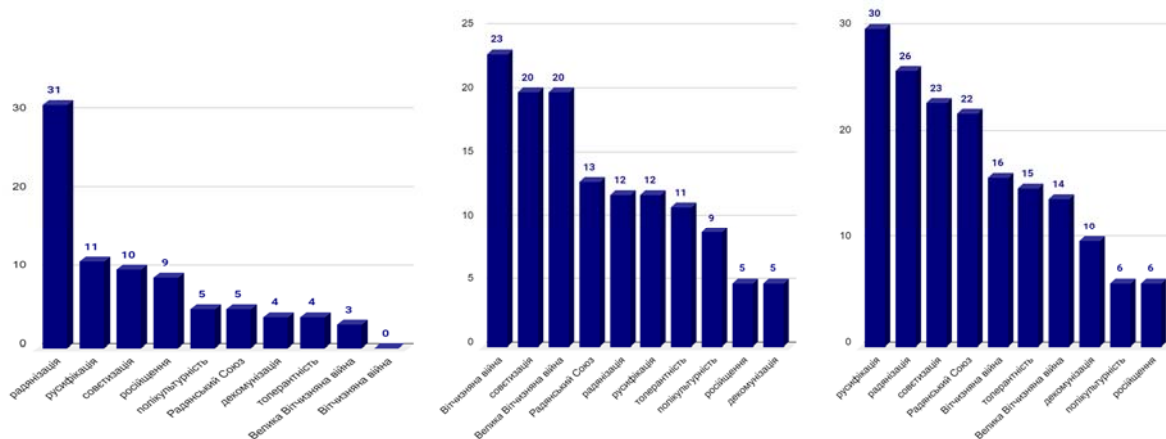
Далі були запропоновані декілька відповідей, із яких треба було обрати одну або дати власну відповідь (пропоновані нами 6 варіантів: природу, рідні краєвиди, зарубіжні країни, національний склад, економіку регіонів, геополітичні альянси). Тут ми хотіли з'ясувати масштаби й спрямованість мислення наших

гімназистів: від біофілії, краєзнавства до розуміння відкритості, полікультурності, а також – економічних інтересів та міжнародної політики держави. При цьому їхні власні відповіді теж багато про що свідчать. І навіть така, що «уявляю свого вчителя географії», – свідчить про те, що учень

виховується в гуморі рівного і відкритого (європейського) суспільства. Сумарно з усіх трьох паралелей вийшла доволі промовиста інфографіка їхніх уявлень.

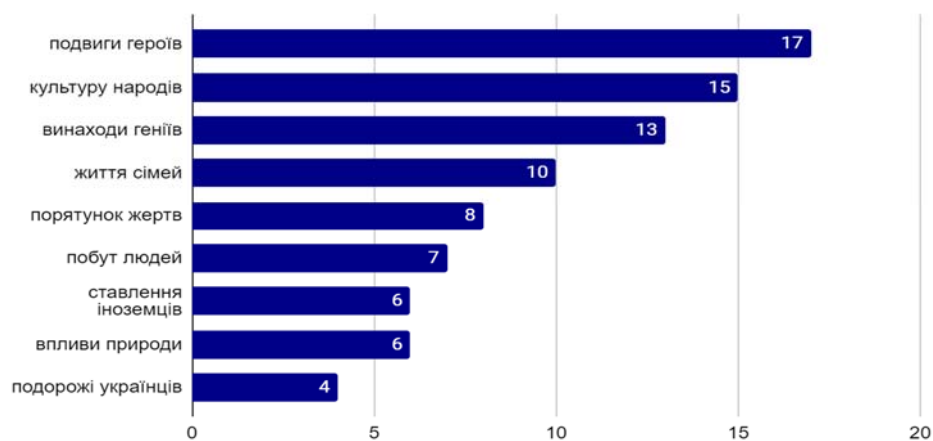
Дев'яте питання. Накинутими (нав'язаними) поняттями в українських підручниках ти могла б (міг би) назвати терміни? Далі були запропоновані декілька відповідей, із яких треба було обрати не більше двох. Анкета містила 10 варіантів: радянська, соціалізація, полікультурність, російщення, русифікація, толерантність, декомунізація, Велика Вітчизняна війна, Радянський Союз, Вітчизняна війна, серед яких перше поняття і три останніх справді дискутуються в межах нинішньої реформи державних освітніх програм з історії України та всесвітньої історії як такі, що мають колоніальний наліт, і такі, що потребують пояснень та заміни, і власне пояснень заміни (див. першу частину нашої статті).

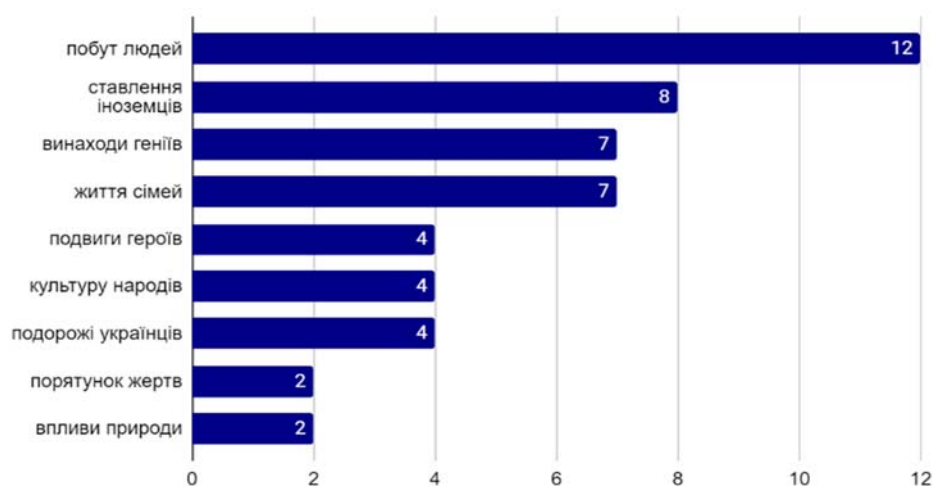
Відповіді по паралелях справді різняться. Проте досить високий відсоток учнів різного віку накинутим вважає українізоване поняття «Радянський Союз» або перекладні ідеологічні кліше «Велика Вітчизняна війна», також – «Вітчизняна війна». Від молодшої паралелі до старшої зростає кількість тих, хто вважає накинутим поняття «толерантність», – хоча це один із кейсів європеїзації як такої. Дуже цікаво, як поняття «радянська» в дев'ятих із нав'язаних стає менш нав'язаним у десятих класах, і знову більше в одинадцятих. Це означає, що початок вивчення советської доби за програмою і робить для деяких учнів цей термін насправді не колоніальним, а притомним.

Десяте питання. В історії України тобі не вистачає сюжетів про... ? Далі були запропоновані декілька відповідей (рахуючи і власну відповідь), з яких треба було обрати одну (подвиги героїв, порятунок жертв, побут людей, культура народів, винаходи геніїв, ставлення іноземців, подорожі українців, життя сімей, впливи природи, власна відповідь).

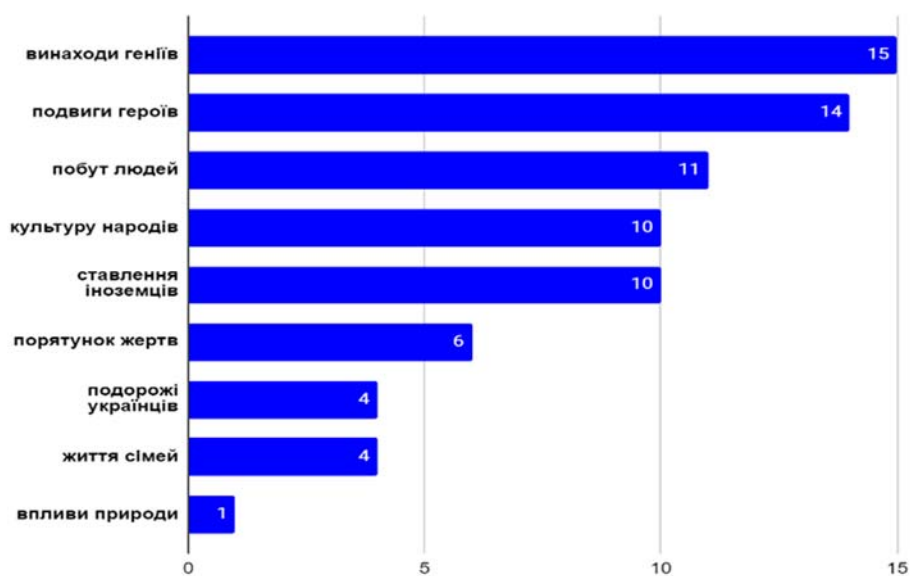
9 класи

10 класи

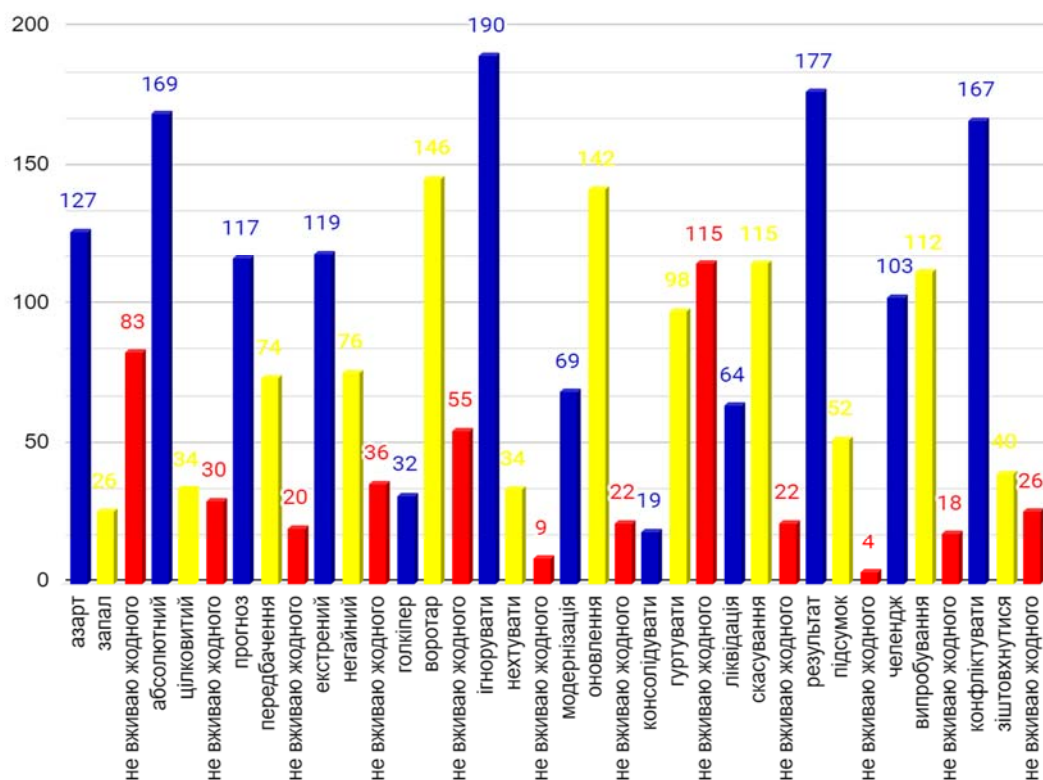
11 класи

Помітною тенденцією для школярів є зміщення акцентів від «колективних героїв» (чийсь подвиги, культура народів) у молодшій паралелі, до побуту людей, винаходів геніїв, ставлення до України іноземців – у старшій школі. У цілому це відповідає сучасним трендам і новим напрямам в європейській історичній науці й освіті: історії повсякденності, інтелектуальній історії, історії ідей, глобальній історії.

Одинадцяте питання. Яке з указаних слів-пар ти вживаєш частіше? (було запропоновано 12 таких пар, у яких одне слово було запозичене з іншої мови, а інше – його відповідник в українській мові). Також була передбачена відповідь про невживання жодного слова з цих пар. Питання мало на меті виявити відсоток культурної дифузії україномовних учнів на шляху до комунікації з представниками іншомовних культур. Опитування показало досить високий рівень ужитку слів іншомовного походження серед учнів старшої школи. Водночас варто зауважити, що українські відповідники цих слів учні теж активно використовують у своєму спілкуванні.

Дванадцяте питання. Як ти розумієш слова Миколи Хвильового «про самостійний і самодостатній шлях розвитку українського мистецтва як частини європейського»? Тут для учнів була передбачена відкрита відповідь (не більше 100 слів). Питання завершальне і власне нейтральне, з майже очевидними відповідями. І все ж ми отримали й оригінальні думки. Половина учнів намагалася розкрити питання точно, і напевно цікавилася в Мережі навіть літературною дискусією 1925-1928 років. Близько 52% із 230 опитаних

намагалися дати власну інтерпретацію слів Хвильового. Її добре ілюструє така відповідь випускника: «На мою думку, його вислів означає, що українська культура має розвиватись незалежно від впливу країни агресора, адже його присутність в історії значно викривляє і понижує рівень українських митців та їх робіт. Культурні діячі були змушені писати про те, про що скажуть «згори» або ж були репресовані. Навіть ті, хто не боявся писати та публікуватись, в основному розвивали тему української боротьби та страждань. Оскільки європейське суспільство вважається демократичним, то наш культурний розвиток у його складі був би необмежений, при чому це також дозволило би свободу думки та експериментів в українському мистецтві, що мало б неабиякий позитивний вплив на цю галузь».

Отже, при розгляді чергової реформи освітніх програм загальноосвітньої підготовки в Україні важливо враховувати стан підготовки вчителів та психологічної готовності учнів до європеїзації навчального процесу, як ключового аспекту реформування. Поряд стоїть проблема усунення колоніальних термінів і наративів у навчальній літературі, що мають прямий або і латентний смисл російських впливів. Анкетування понад 200 старших гімназистів у Черкасах на предмет «європейських цінностей» (демократії, свободи, відкритості [3], рівності, полікультурності, прав людини, верховенства права, самостійності особистості перед державою тощо) показало, що більшою мірою майбутні випускники готові до їхнього сприйняття. У системі знань, уявлень, смаків, інтересів та цінностей наших учнів досить чітко простежуються ознаки «європейського менталітету». Проте є чимало також таких учнів, які не розуміються на окремих кейсах перелічених понять, не бачать відповідних зв'язків із сучасним життям, потребують додаткових роз'яснень про деякі явища («культура відмови», «совєтизація», «полікультурність» тощо). Маємо сподівання, що тісна співпраця вищої і середньої школи, наукової і освітянської спільноти України вийдуть невдовзі на новий рівень удосконалення державних стандартів, а наше скромне дослідження лише посприє цьому процесові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Відверто про шкільні програми із зарубіжної літератури: що було, що є і що буде далі? Думки учителів, методистів, науковців // Зарубіжна література в школах України. – 2016. – №1. – С. 15-25.
2. Шамара С. «Велика Вітчизняна війна»: міти, міти, міти // Визвольний Шлях. – 2005. – Кн. 9-10 (690-691). – С. 158-173.
3. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Том 1. / Перекл. з англ. О. Коваленка. – К.: Основи, 1994. – 444 с.

АНКЕТА

Шановні учні! Гімназія проводить емпіричні дослідження (гугл-опитування) серед старшокласників із дуже цікавою (поки що секретною) метою.

Просимо дати відповіді на запитання.

Дякуємо за співпрацю.

9 класи

Літера класу (А, Б, В, Г)

10 класи

Літера класу (А, Б, В)

11 класи

Літера класу (А, Б, М)

Прізвище, ім'я учня/учениці

---

1. Який із літературних творів, прочитаний тобою за останній рік, найбільше тобі сподобався?

---

2. Як ти вважаєш: правильно вивчати українську літературу всередині інтегрованого курсу (європейської, світової) літератури чи окремо, як курс національної літератури?

---

3. Який останній твір був читаний тобою не українською мовою (в оригіналі), що це був за твір і якою мовою написаний?

Варіанти відповідей:

☐ Ніколи

☐ Читала (в) _____ (вказати твір, автора, мову)

4. Ситуація: ти їдеш потягом і маєш вільний час придбати книгу в провідника для прочитання в дорозі, де вибір дещо обмежений. Про що буде ця книга? (вибрати один варіант)

☐ Аніме

☐ Вірші

☐ Комікси

☐ Роман

Далі

5. Яких із героїв тобі не вистачає у творах, які доводиться читати у межах шкільної програми?

(Прописати. Не більше 200 слів)

Далі

6. Якщо тобі дуже цікавий твір, але його немає в українському перекладі, то ти (вибери один варіант):

- ☐ Дочекаєшся українського перекладу
- ☐ Скористаєшся російським перекладом
- ☐ Будеш читати (дивитися) в оригіналі і перекладати собі рідною мовою

7. Чи чув (чула) ти коли-небудь про «культуру відмови»; якщо так, то як ставишся до такого явища?

- ☐ Не чув (не чула)
- ☐ Чув (чула). Це – _____ (твоє бачення)

8. Коли тобі кажуть слово “географія”, передусім уявляєш (вибери один варіант або зазнач свій)

- ☐ природу
- ☐ рідні краєвиди
- ☐ зарубіжні країни
- ☐ національний склад
- ☐ економіку регіонів
- ☐ геополітичні альянси
- ☐ Власний варіант _____ (не можна об’єднувати попередні)

Далі

9. Накинутими (нав’язаними) поняттями в українських підручниках ти могла б (міг би) назвати терміни (вибери не більше двох)

- ☐ радянізація
- ☐ совєтизація
- ☐ полікультурність
- ☐ російщення
- ☐ русифікація
- ☐ толерантність
- ☐ декомунізація
- ☐ Велика Вітчизняна війна
- ☐ Радянський Союз
- ☐ Вітчизняна війна

10. В історії України тобі не вистачає сюжетів про (вибери один варіант або напиши свій)

- ☐ подвиги героїв
- ☐ порятунок жертв
- ☐ побут людей
- ☐ культуру народів
- ☐ винаходи геніїв
- ☐ ставлення іноземців
- ☐ подорожі українців
- ☐ життя сімей
- ☐ впливи природи
- ☐ Власний варіант _____

(не можна об'єднувати попередні)

Далі

11. Яке з указаних слів-пар ти вживаєш частіше:

З кожного рядка вибрати один варіант

- ☐ азарт ☐ запал ☐ не вживаю жодного
- ☐ цілковитий ☐ абсолютний ☐ не вживаю жодного
- ☐ прогноз ☐ передбачення ☐ не вживаю жодного
- ☐ екстрений ☐ негайний ☐ не вживаю жодного
- ☐ голкіпер ☐ воротар ☐ не вживаю жодного
- ☐ нехтувати ☐ ігнорувати ☐ не вживаю жодного
- ☐ оновлення ☐ модернізація ☐ не вживаю жодного
- ☐ консолідувати ☐ гуртувати ☐ не вживаю жодного
- ☐ скасування ☐ ліквідація ☐ не вживаю жодного
- ☐ результат ☐ підсумок ☐ не вживаю жодного
- ☐ випробування ☐ челендж ☐ не вживаю жодного
- ☐ зіштовхнутися ☐ конфліктувати ☐ не вживаю жодного

Далі

12. Як ти розумієш слова Миколи Хвильового «про самостійний і самодостатній шлях розвитку українського мистецтва як частини європейського»?

(Прописати. Не більше 100 слів)

Тетяна Шевчук,
д. філол. н., професор кафедри
англійської філології та світової літератури,
декан факультету української та іноземної філології,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет

ПЕРЕМОГА ЯК ВІКНО МОЖЛИВОСТЕЙ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ: SUCCESS STORY VS ЕСТЕТИКИ СТРАЖДАННЯ

Автор обґрунтовує тезу про унікальний шанс змінити філософію інтерпретації української літератури, відходячи від дискурсивної об'єктивації меншовартості та колоніальної свідомості. Перед творчим загалом сьогодні є важливе завдання відходу від естетики страждання у площину створення позитивної парадигми української літератури. Тяглість традиції виховання молоді на естетиці страждання необхідно перефокусувати на філософію успіху, шляхів реалізації української мрії щодо гідного існування нації.

Ключові слова: філософія успіху, українська література, естетика страждання.

Abstract. The author of the article substantiates the thesis about a unique chance to change the philosophy of interpretation of Ukrainian literature, moving away from the discursive objectification of inferiority idea, as well as the colonial consciousness. The creative community today has an important task of moving away from the aesthetics of suffering and creating a positive paradigm of Ukrainian literature. The tradition of educating young people on the aesthetics of suffering must be refocused on the philosophy of success, ways of realizing the Ukrainian dream of a dignified existence of the nation.

Keywords: philosophy of success, Ukrainian literature, aesthetics of suffering.

Ключовими концептами цієї розвідки стали ідеологеми із різних галузей гуманітарного знання:

«Вікно можливостей» (a window of opportunity) – в політекономії це поняття означає короткий проміжок часу, впродовж кого можна вжити рідкісні та бажані дії, реалізувати щось досі нездійсненне. Коли «вікно закрито» або період закінчується, шанс скористатися можливостями щось докорінно змінити втрачається.

«Success story» – мотивуюча історія успіху, яка надихає на нові звершення. Цей концепт часто вживається в американській філософсько-естетичній думці, починаючи з ідеї «Gospel of success» (Євангеліє успіху) перших протестантських колонізаторів Америки, до ідеологем self-made person, «American dream», згідно з якими кожен вільний громадянин США може зробити себе як особистість, має рівні можливості самореалізації, власноруч створює свою історію успіху.

«естетика страждання» – ця ідеологема виокремилася у роботах

європейських мислителів XIX ст., а пізніше знайшла благодатний ґрунт на теренах української літератури. Зокрема, в поезії Василя Стуса вона набуває філософського осмислення. В есеї «Зникоме розцвітання» поет писав: «Творчість – то тільки гримаса індивідуального болю, а наша естетика – то естетика страждання, трохи потамованої муки. В культі страждання вся філософія мистецтва і вся його велич з таємничими феноменами катарсису» [3]. «Відшукування душевної рівноваги в страднанні, задоволення в горі і задоволення горем – ось підступна мета мистецтва. Гіркоту од життєвих невдач заступають радощі віри, досягнутої тільки духом» [3].

Ми бачимо в цьому підході естетизацію культу жертвовності як засадничого принципу християнської етики, а відтак глибинну насолоду Поета від свого подвигу. Катарсис досягається накладанням християнського архетипу самопожертви заради спасіння душі.

На риторичне питання «Чи тільки ми страждаємо?» зрозуміло, що буде відповідь «Ні!». Вся світова література має міцну тужливу традицію, починаючи з античної філософії фатуму й катарсису (очищення через страждання), середньовічного культу жертвовного терпіння Христа, жанру трагедії Нового часу, в якому сюжет веде персонажів до катастрофічного фіналу; страху, спліну й відчаю людини в мінливому світі епохи бароко, романтизму і модерну; жахливих картин бідкування бідних прошарків суспільства в соціальному романі XIX-XX ст.

Тим не менш, мусимо констатувати, що українська література надала естетиці страждання особливих вимірів. 75 % сучасної шкільної програми з української літератури складається з творів про долю, неволю, зраду, безвихідь. Це, звісно, обумовлено історичними обставинами боротьби за виживання української нації, народницьким наповненням літератури 19 ст.; трагедією розстріляного Відродження; репресіями шістдесятників. Українське суспільство і сьогодні зіткнулося з екзистенційними викликами і ми бачимо десятки тисяч прикладів самовідданості, самопожертви українського воїнства на полі бою. І зрозуміло, що їх подвиг ми будемо шанувати і пам'ятати вічно.

Але ж не випадково в 2019 р. тогочасна очільниця МОН Ганна Новосад ініціювала перегляд державних стандартів з літератури для базової та старшої школи з метою вилучення з неї особливо депресивних творів та включення в них сучасних письменників як бажання реалізувати запит молоді на філософію успіху в художній творчості. Міністерка наголосила:

«Ми маємо відійти від традиції страждань всього українського народу, які ми транслюємо нашим дітям через українську літературу. Таким чином утверджуючи хибну тезу про те, що українці – це нація, яка приречена на страждання, сльози» [2].

Погоджуючись з тезою міністерки про необхідність транслювати інші дискурси і патерни через літературу, літературознавець, письменник, лауреат Шевченківської премії Юрій Ковалів в ефірі Радіо Культура заявив, що справа не в «стражданнях» в українській літературі, а в її інтерпретації:

«Йдеться не про страждання, як фізіологічну проблему, а як співпереживання навколишньому світу. Про свободу, ненависть, про любов треба говорити. Якщо йдеться про українську літературу, то можна це спростувати дуже просто: справа не в тому, що там є, а як його подати, тобто справа в інтерпретації. А інтерпретувати ми не вміємо. Я можу привести приклади, як у школі не так подають той чи інший текст» [4].

Того ж року знана українська літературознавиця Віра Агєєва ініціювала дискусію «Канон класики і колоніальна свідомість», також закликаючи до перегляду шкільних програм. Вчена наголосила, що наприкінці 1980-х багато нових імен, наново «відкритих» авторів поспіхом було введено до програм за фактом їх заборони у минулому без урахування рейтингу естетичної вартості їх творів, а відтак розподіл годин на їх вивчення часто переважає показники, відведені на тих, хто заслуговує більшої уваги:

«Коли в другій половині 1980-х зникли цензурні обмеження й закордонні видання проскрибованих класиків стали доступними, ціннісна ієрархія змінилася дуже швидко. Кілька років минуло під гаслом ентузіастичного заповнення «білих плям», причому замальовувати їх поспішали знову-таки на догоду вже новій, державницькій ідеології. Так що Улас Самчук, Іван Багряний, Олена Теліга здавалися тоді, вочевидь, значущішими постатями в канонічному списку, ніж Майк Йогансен, Віктор Домонтович або Ігор Костецький. Принаймні романи Самчука й Багряного значно раніше опублікували і ввели до шкільної програми (остаточна канонізація!), ніж твори мурівських модерністів» [1].

Перемога дає нам унікальний шанс змінити філософію інтерпретації української літератури, відходячи від дискурсивної об'єктивації меншовартості і колоніальної свідомості. Перед творчим загалом сьогодні є важливе завдання відходу від естетики страждання у площину прославляння досягнутих цілей, створення позитивної парадигми української літератури. Тяглість традиції виховання молоді на естетиці страждання необхідно перефокусувати на філософію успіху, шляхів реалізації української мрії щодо гідного існування нації.

Вже відбулися тектонічні зрушення у запиті суспільства на національний культурний продукт. Дійсно, – страждання веде до очищення, що засвідчують процеси масового виходу українців з російського медіапростору, переходу на українські або міжнародні соцмережі та україномовне спілкування, чого не міг добитися жодний мовний інспектор із захисту державної мови. Після 24 лютого

російськомовні українці відкрили для себе багатьох українських музикантів, акторів і письменників. Українців надихають пісні «Ой у лузі червона калина», «Фортеця Бахмут», «Не відступати і не здаватись» й ін., в яких прославляється воля до Перемоги.

28 квітня 2023 р. відбулася знакова науково-практична конференція «Літературний процес: від нації колонізованої до нації-переможця», організована кафедрою української літератури, компаративістики і грінченкознавства Київського університету імені Бориса Грінченка разом із Інститутом літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України та Гданським університетом (республіка Польща). Основними напрямками роботи дискусійного майданчику стали питання антиімперських дискурсів художнього слова; антиколоніальні, постколоніальні та деколоніальні стратегії і практики художнього письма; культурні наслідки краху Радянського Союзу; дискурс опору в художній літературі та культурі; трансгресії в культурних пантеонах; український текст спротиву російській агресії: діахронія і сьогодення та креативний потенціал символічного поля «перемога».

Реалізація в новітній художній літературі та інших видах сучасного мистецтва архетипових моделей мислення з позиції переможця створить надійний ґрунт успішного майбутнього нації та розвитку її художнього слова в європейській родині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеева В. Канон класики і колоніальна свідомість. Український тиждень. № 52 (632) від 25 грудня 2019. Url: <https://tyzhden.ua/kanon-klasyky-i-kolonialna-svidomist/>
2. Кузьменко Євген. Інтерв'ю з Ганною Новосад. Цензор.нет. 19.11.2019. Url: <https://censor.net/ru/resonance/3160427>
3. Стус В. Зникоме розцвітання. Стус Центр. Url: <https://stus.center/p/znikome-roztsvitannia-7656>
4. Українське радіо. Чи справді класична українська література – це література про «страждання українського народу»? 26.11.2019. Url: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=91824>

Частина II.
ДОПОВІДІ СЕКЦІЙНИХ ЗАСІДАНЬ

Алексеева Е. М.,
Вчитель, КЗ «Успенівська ЗОШ I-III ступенів» ГМР
ellaalekseeva76123@gmail.com

**ІННОВАЦІЙНЕ ЗМІСТОВО-ТЕХНОЛОГІЧНЕ ПЕРЕЗАВАНТАЖЕННЯ
НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ
НА ЗАСАДАХ ЖИТТЄТВОРЧОЇ ОСВІТНЬОЇ ПАРАДИГМИ**

Статтю підготовлено за матеріалами експериментально-дослідної роботи з моделювання школи нового покоління – школи нових можливостей для розвитку пізнавально-творчого потенціалу особистості як дієвої основи для розвитку інноваційного потенціалу суспільства. Окреслено інноваційні підходи щодо перезавантаження навчально-виховного процесу на засадах життєтворчої освітньої парадигми. Зокрема, зазначено методологічні новоутворення, що реалізуються завдяки системному задіянню проективно-рефлексивного механізму педагогічного управління.

Ключові слова: педагогіка життєтворчості особистості; компетентоформуюча інноваційна освітня парадигма; змістово-технологічне перезавантаження педагогічного процесу; модульно-інтегровані освітні цикли; проективно-рефлексивна технологія самоорганізації освітньої діяльності

The article is based on the materials of experimental research work on modeling a new generation school - a school of new opportunities for the development of cognitive and creative potential of the individual as an effective basis for the development of the innovative potential of society. Innovative approaches to rebooting the educational process on the basis of a life-creative educational paradigm are outlined. In particular, the methodological innovations that are realized through the systematic use of the projective-reflective mechanism of pedagogical management are indicated.

Key words: pedagogy of the life-creation of the individual; innovative educational paradigm; content-technological restart of the pedagogical process; module-integrated educational cycles; projective-reflective technology of self-organization of educational activity

Згідно Концепції нової української школи, педагогічний процес у загальноосвітніх навчальних закладах має бути переформатованим на засадах принципу дитиноцентризму, набути ознак реальної, а не лише формальної, особистісної орієнтації.

З огляду на цивілізаційні виклики, що постали перед Україною в ході

сучасного державотворення, національна система освіти покликана у короткостроковій перспективі забезпечити підготовку випускника нової формації – суб'єкта творення власного життя та інноваційних суспільних перетворень.

Новим базовим Законом України «Про освіту» проголошено курс на озброєння учнів ресурсним арсеналом самоосвіти і творчого саморозвитку.

Концепція нової української школи містить великий перелік новацій, які окреслюють напрямки реформаторських освітніх змін.

Для системного втілення означених стратегічних ідей у реальну шкільну практику необхідно виробити інноваційні методологічні підходи в організації педагогічного процесу. Насамперед має бути відхилено усталене уявлення про освіту як про процес передачі суспільного досвіду старшого покоління молодшому (тобто інформації у готовому вигляді від учителя – суб'єкта учневі – об'єкту).

Відтак, доведеться визнати, що парадигма стандартизованого відтворення академічних знань, на якій базується традиційний педагогічний процес (зокрема і канон уроку), повністю суперечить продекларованій сьогодні концепції компетентоформуючої освіти.

В рамках Державних програм «Освіта. Україна ХХІ століття» (1993-2005рр.) та «Діти України» (1996-2000рр.) в ході масштабного педагогічного експерименту було сформовано інноваційну освітню парадигму на засадах педагогіки життєтворчості особистості.

Ця парадигма передбачає повну відмову від суб'єкт - об'єктних взаємовідносин і скасування канону уроку, ключовими елементами якого є повідомлення учням вузькопредметних тематично розділених знань і перевірка рівня їх засвоєння.

Гуманоцентрична компетентоформуюча життєтворча освітня парадигма, яка є цілком витвором вітчизняної просвітницької думки, дозволяє розробити концептуально узгоджену практико-орієнтовану модель школи нового покоління – школи життєвої компетентності та розвитку творчого потенціалу особистості.

Інноваційна освітня парадигма базується на таких системомоделюючих новаціях:

- чотирьохмірна структуризація освітнього простору
- природовідповідна типологізації освітніх траєкторій
- статусна актуалізація освітньої взаємодії
- проективно-рефлексивна самоорганізація освітнього процесу

Особистісно орієнтовані компетентнісні засади інноваційної освітньої парадигми дозволяють здійснити повне системне перезавантаження шкільної

практики:

- повну зміну змістово-технологічного забезпечення педагогічного процесу;
- повну зміну підходів щодо розвитку дитячої обдарованості та освітньої інклюзії;
- повну зміну освітнього стандарту та моніторингових параметрів якості освіти;
- повну зміну програмного контенту та процесуальної схеми підготовки педагогічних кадрів.

Згідно життєтворчої освітньої парадигми системоутворювальною педагогічною метою постає формування життєвої компетентності і розвиток творчого потенціалу особистості. На практиці ця мета реалізовується шляхом запровадження проєктивно-рефлексивної технології навчальної самоорганізації, в основу якої було закладено базовий механізм педагогічної системотехніки – механізм гуманоцентричної технологізації.

Інноваційна освітня технологія являє собою логічну схему побудови усіх складових педагогічного процесу і передбачає чергування проєктивних і рефлексивних операцій в організації того чи іншого виду освітньої діяльності:

- випереджальної алгоритмізованої проєкції кожного з етапів досягнення освітньої мети,
- покрокової деталізованої рефлексії ефективності обраних способів вирішення конкретних освітніх завдань з подальшим коригуванням шляхів досягнення освітньої мети.

Задіяння зазначеного життєтворчого механізму у педагогічному процесі забезпечує інтенсивне опанування учнями практико-орієнтованими знаннями, уміннями, навичками, досвідом як для досягнення успіху у навчанні, так і для успішної побудови власного життя в цілому.

Водночас у найбільш оптимальний спосіб забезпечуються можливості для спільного навчання дітей з різним рівнем розумових здібностей (як обдарованих, так і тих, які мають особливі освітні потреби); ефективно усуваються усі суперечності і бар'єри на шляху запровадження освітньої інклюзії.

Що дуже важливо, не доводиться відмовлятися від класно-урочної форми організації освітньої діяльності. Змінюється лише її методологічне підґрунтя: перехід до суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагога з учнями у спільному просуванні до прогностично визначеного результату. Але у підсумку освітня діяльність стає діяльністю у повному розумінні цього поняття: усвідомленим процесом досягнення значущої мети як для кожного окремого учня, так і для шкільного колективу загалом.

А отже, реально вирішується концептуальне завдання переходу до педагогіки партнерства, педагогіки співробітництва і співтворчості.

Педагогічний процес являє собою системне синергічне утворення і завдяки

наскрізній проективно-рефлексивній технологізації трансформується у цілісний інформаційно, комунікаційно, мотиваційно, операційно збагачений освітній простір з чотирма структурними компонентами – модульно-інтегрованими освітніми циклами: нормативний, предметний, тренінговий, прикладний.

Змістові модулі освітніх циклів визначаються відповідно до тетратомічної (чотиригранної) конструкції гармонійної світобудови та програмно забезпечуються за кожним з аспектів саморозвитку особистості

- сфера сутнісного буття: функціональний аспект саморозвитку (матерія)
- сфера людських відносин: соціальний аспект саморозвитку (простір)
- сфера почуттєвого осмислення: ментальний аспект саморозвитку (рух)
- сфера пізнавальної активності: інтелектуальний аспект саморозвитку (час)

Кожен із змістових модулів конкретизується в оптимізованих освітніх програмах за віковими ступенями (підготовча школа, початкова школа, основна школа, старша школа).

Особистісно орієнтована стратегія психолого-педагогічного супроводу дитини забезпечує кожному учню максимально ефективні умови для всебічного розвитку завдяки типологізації учнівського контингенту на підставі діагностичного визначення пріоритетних напрямків освітньої успішності.

Максимально ефективно і безболісно розв'язується проблема впровадження освітньої інклюзії, тобто забезпечення для усіх учнів рівних умов здобуття освіти шляхом інтеграції у навчально-виховний процес загальноосвітньої школи дітей різних статусних категорій у незалежності від їх функціональних, соціальних, ментальних, інтелектуальних особливостей.

Кардинально змінюється підхід до оцінки результативності освітньої діяльності:

- по-перше, вводяться нові критерії ефективності педагогічного процесу в цілому на засадах компетентнісного підходу;
- по-друге, вирішується проблема зниження стрессогенності навчально-виховного процесу за рахунок визначення освітніх нормативів за принципом стандартного мінімуму (на противагу існуючому сьогодні програмному максимуму).

До того ж, передбачена модифікація контролюючої функції за рахунок введення експертно-рейтингової системи оцінювання: визначається індивідуалізований рейтинг пізнавально-творчої активності учнів за підсумками проходження тематичного змістового модуля; відповідно до рейтингу (високий, середній, низький) може коригуватися тематична експертна оцінка.

Моніторинг якості освітньої діяльності відбувається синхронно на двох рівнях: індивідуальна та колективна рефлексія ефективності виконаних дій та оптимальності витрачених ресурсів задля досягнення навчальної мети.

Виховний процес будується за технологією проектного життєздійснення за програмою «Життєтворчий марафон».

Зазначені методологічні новоутворення реалізуються завдяки системному задіянню проективно-рефлексивного механізму педагогічного управління.

Головне, у разі обрання життєтворчої освітньої парадигми для проведення системних трансформаційних перетворень у галузі освіти є реально можливим побудувати нову школу як діючу модель у досить короткий часовий термін з подальшим її удосконаленням і розвитком.

Отже, уже у короткостроковій перспективі Україна отримає випускників школи нової формації: ініціативних, заповзятливих, відповідальних громадян, здатних успішно будувати своє життя за власним життєвим проектом і здійснювати інноваційні зміни у суспільстві.

Сьогодні в Україні наявне усе необхідне для здійснення пілотного проекту з системної трансформації суспільного освітнього простору. Що дуже важливо, цей проект не потребує руйнування традиційної школи, а дозволяє за допомогою конструктивних організаційно-управлінських рішень провести її якісну модернізацію, переналаштувати сучасну школу на новий режим функціонування і розвитку. Немає потреби і у завеликих коштах, адже передбачена суттєва економія освітнього бюджету у зв'язку з тим, що завдяки зміні логічної схеми побудови освітньої діяльності, відпадає потреба у постійному виданні усе нових і нових підручників – що сьогодні створює болісні проблеми як для галузевого міністерства, так і для вчителів, учнів, батьків (ці кошти доцільно перенаправити на підсилення інформаційно-комп'ютерної бази шкіл та фінансове стимулювання інноваційної діяльності вчителів).

Ті школи, і навіть окремі педагоги, які з власної ініціативи долучаться до пілотного проекту, уже протягом перших місяців роботи в інноваційному режимі (як свідчать результати численних формуючих експериментів) отримають якісний результат і матимуть очевидні позитивні зрушення щодо підвищення пізнавально-творчої активності учнів завдяки впровадженню проективно-рефлексивної технології освітньої самоорганізації (навіть без зміни навчальних програм і за збереження класно-урочної системи).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Нова Українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. (Рішення Колегії МОН 27.10.2016)
2. Школа життєтворчості особистості: науково-методичний збірник./Ред.. кол.: В.М. Доній, Г.М.Несен, І.Г. Єрмаков (науковий ред.) та ін. – К.:ІСДО,1995
3. Психологія і педагогіка життєтворчості: навчально-метод. посібник./ В.М. Доній (голова), Г.М.Несен (Заст. голови), І.Г. Єрмаков (науковий ред.) та ін. – К.: 1996

4. Мистецтво життєтворчості особистості: наук.-метод. посібник / Ред. рада: В.М. Доній, Г.М. Несен, Л.В. Сохань, І.Г. Єрмаков та ін. – К., 1997
5. Алексєєва Е. М., Пузиревич К. В. Архітектоніка педагогічного успіху. «Відкритий урок: розробки, технології, досвід» // Плеяда. – 2010. №12
6. Розвиток теорії і практики педагогіки життєтворчості особистості у вітчизняній освіті (друга половина ХХ – початок ХХІ століття: Маврін Віталій/ Дисертаційне дослідження. 2018
7. Пузиревич К. Проективно-рефлексивна технологія навчальної самоорганізації. «Педагогічна майстерня» // ВГ «Основа». – 2018. №4
8. Життєтворча освітня стратегія нового тисячоліття «Нова генерація – нова Україна» : прогностичні засади проекту / за заг. ред. І. Г. Єрмакова, О. Е. Пузиревич, К. В. Пузиревич. - К.: Основа, 2019.

Астапова-Вязьміна О.І.,
*канд. філос н., доценка кафедри філософських і політичних наук,
Черкаський державний технологічний університет,
ast.elen.ig@gmail.com*

ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ ТА МАЙБУТНЄ НАУКОВОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ

Інновації в освіті є доволі суперечливим питанням. З одного боку, спостерігаємо різке зростання модернізації та прогресу світової системи освіти, а, з іншого, освіта часто сприймається як одна із найконсервативніших соціальних систем.

Реформи політичного, соціального, економічного життя містять проблемні орієнтації стосовно культурних цінностей, пріоритетності вирішення освітянської проблематики.

Один із ключових аспектів інноваційного підходу до освіти – це індивідуалізація навчання, надання кожному студенту можливості вчитися на своєму рівні у відповідності до своїх потреб та інтересів. Зрозуміло, що йдеться про використання методів навчання, які дозволятимуть студентській молоді зосередитись на своїх сильних позиціях та розвивати слабкі.

Україна стоїть сьогодні перед складним та цікавим питанням щодо організації освітньої системи. Йдеться про прикладну складову навчального процесу, про якісні зміни на відміну від кількісного їх розширення, сприяння підвищенню справедливості щодо доступності освіти, її використання та питання рівності в результатах навчання.

Зміна освітянської парадигми має допомогти не тільки отримати знання, але

й навчити студентську аудиторію аналізувати, критикувати, створювати нові ідеї, що, безумовно, впливатиме на етичну складову впровадження інноваційних практик та впливу на права та свободи людини, навколишнє середовище, здоров'я населення, культурний спадок тощо.

Стрімко змінює процес навчання штучний інтелект (ШІ). Так, наприклад, ChatGPT, якого слід віднести до нових викликів інноваційних методів, за публікацією від 18 січня 2023 року [1], вже визнаний як співавтор наукових праць. Знаходячись в полоні наукового прогресу, ми є сьогодні свідками зміни парадигми і в методі викладання, де зв'язок студент-викладач стає більш динамічним і потребує майже негайного реагування щодо безпрецедентних перспектив використання чат-бота.

Епістемологічні та екзистенційні загрози, пов'язані зі ШІ, з одного боку, мають корелювати долю відповідальності за зловживання ChatGPT. З іншого, цей контент постійно оновлюється, враховуючи контекстуальні, соціальні, поведінкові дані. Це механізм, який може допомогти студентам зорієнтуватись в інформаційному полі та використати останнє для підготовки власних, авторських ілюстративних, аудіо та інших видів програм (варіант кваліфікаційної роботи з прикладним значенням, зафіксованим у презентативних слайдах).

Індивідуальні рекомендації, спрямовані на конкретного студента, сприятимуть адаптивній стратегії формування конкурентного фахівця.

Симуляція віртуальної реальності, дозволить працювати з сучасною проблематикою з мінімальними ризиками реального життя.

Питання: чи можемо ми навчити ШІ людській етиці? загострює проблематику цивільних прав та свобод, ризиків для демократії, медичної галузі, соціальні маніпуляції, загрози світового панування (наміри деяких лідерів на панування в сфері не тільки ШІ) тощо.

Єдність європейських пізнавальних та освітніх практик надає можливість стверджувати ідеал людяності, максимально широку площину самовизначення в глобальному світі, враховуючи культурну та ціннісну самобутність, усвідомлення руйнівних ризиків досягнень сучасної цивілізації та контролю за використанням технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. ChatGPT listed as author on research papers: many scientists disapprove URL: <https://www.nature.com/articles/d41586-023-00107-z>
2. Bostrom N. The strategic picture //SUPERINTELLIGENCE. Paths, Dangers, Strategies URL: <https://dorshon.com/wp-content/uploads/2017/05/superintelligence-paths-dangers-strategies-by-nick-bostrom.pdf>

Бабишина Анастасія,
1 курс, ФБСС-120
Науковий керівник: Кокарча Ю. А.,
кандидат політичних наук, доцент кафедри права ВТЕІ ДТЕУ.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Державного торговельно-економічного університету
babyshynanastia@gmail.com

ЕВОЛЮЦІЯ СВІДОМОСТІ ЯК ФІЛОСОФСЬКОЇ КАТЕГОРІЇ

Ключові слова: свідомість(consciousness), еволюція свідомості(evolution of consciousness), свідомий досвід(conscious experience).

Актуальність теми полягає в тому, що поняття свідомості є одним з найважливіших і складних в філософії, психології та науці загалом, і його вивчення є актуальним і постійним процесом. Ця теза дає короткий огляд еволюції поняття свідомості від давніх часів до сьогодення і вказує на міждисциплінарний характер його дослідження.

Мета цієї тези - розглянути еволюцію поняття свідомості як філософської категорії від давніх часів до сьогодення, а також визначити актуальність вивчення свідомості в міждисциплінарній сфері філософії, психології, нейронауки та штучного інтелекту.

Ключовим завданням еволюційної науки є пояснення еволюції свідомості. Хоча це загальновизнано, еволюціоністи також були соціалізовані з перших моментів у цій галузі, щоб вірити, що визначальною рисою їхнього підходу до життя є те, що сама еволюція не є, не була і не може бути свідомою. У сукупності це призводить до аномалії: з одного боку, еволюціоністи визнають і відзначають центральну важливість еволюції свідомості в історії життя, а з іншого боку, більшість еволюціоністів заперечують її важливість для розуміння їх власної сфери.

Свідомий досвід можна розглядати як складне єдине ціле, але зробити це проблематично з еволюційної точки зору, якщо, як і інші продукти еволюції, свідомість мала простий початок і досягла складності лише вдруге, протягом тривалого періоду часу, як нові категорії суб'єктивного досвіду було додано та вдосконалено. Передумова тут подвійна: по-перше, ці прості початки можна досліджувати незалежно від того, чи відоме чи зрозуміле кінцеве джерело суб'єктивного досвіду, і по-друге, що з відомого нам вмісту найбільш доступним для дослідження буде той, який є, або здаються найбільш фундаментальними в тому сенсі, що вони суперечать подальшій деконструкції та аналізу.

Поняття свідомості було предметом філософських досліджень протягом століть, і його еволюція як філософської категорії є складним і постійним

процесом. Дослідження свідомості було невід'ємною частиною багатьох філософських традицій, включаючи східну та західну філософські традиції.

У давньогрецькій філософії поняття свідомості було тісно пов'язане з поняттям душі. Платон, наприклад, стверджував, що свідомість є продуктом душі і що вона безсмертна. Аристотель, навпаки, стверджував, що свідомість є продуктом тіла і що воно не може існувати без нього.

У 17-18 століттях піднесення сучасної філософії призвело до відновлення інтересу до свідомості. Такі філософи, як Рене Декарт і Джон Локк, розробили нові теорії про природу свідомості та її зв'язок із фізичним світом. Відомий Декарт стверджував, що свідомість є основою всіх знань і що вона відокремлена від фізичного світу. Локк, навпаки, стверджував, що свідомість є продуктом чуттєвого досвіду. [1]

У 19 столітті розвиток галузі психології призвів до появи нових теорій про природу свідомості. Такі психологи, як Вільям Джеймс і Зигмунд Фрейд, розробили впливові теорії про свідомість та її зв'язок із розумом. Джеймс стверджував, що свідомість — це потік психічних переживань, тоді як Фрейд стверджував, що свідомість — це лише невелика частина розуму, причому більшість розумової діяльності відбувається в несвідомому. [1]

У 20 столітті вивчення свідомості стало головним напрямком досліджень у таких галузях, як філософія, психологія, нейронаука та штучний інтелект. Такі філософи, як Едмунд Гуссерль і Мартін Гайдеггер, розробили нові теорії про природу свідомості, тоді як нейробіологи, такі як Френсіс Крік і Крістоф Кох, досліджували нейронні основи свідомості.

Сьогодні вивчення свідомості є міждисциплінарною сферою, яка включає філософію, психологію, нейронауку та штучний інтелект. Еволюція свідомості як філософської категорії відображає постійний процес розуміння цього складного і фундаментального аспекту людського досвіду. [2]

Слід зазначити, що дослідження еволюції свідомості є важливим в контексті філософської теорії та практики з кількох причин. По-перше, дослідження еволюції свідомості може допомогти в розумінні того, як свідомість розвивалась від своїх примітивних форм до більш складних форм, які спостерігаються у людей. Це може пролити світло на питання про те, що робить людську свідомість унікальною, і які фактори сприяли її розвитку. По-друге, дослідження еволюції свідомості може допомогти в розумінні того, як інші тварини сприймають світ, і наскільки вони мають свідомість. Це може мати важливі наслідки для етики та захисту тварин, а також для нашого розуміння своєї власної природи. По-третє, дослідження еволюції свідомості може мати практичні наслідки в багатьох сферах життя, включаючи медицину, психологію, технології та інші. Наприклад, дослідження свідомості може допомогти нам розробити нові методи лікування

розладів свідомості, покращити інтерфейси між людьми та технологіями, а також створити нові форми мистецтва та культури, які базуються на розумінні свідомості. [3]

Таким чином, еволюція свідомості є складним процесом, що досліджується в рамках різних наукових дисциплін, включаючи філософію, біологію, психологію та інші. Розуміння еволюції свідомості може мати важливі наслідки для нашого розуміння самих себе, нашого взаємодії з іншими видами тварин, а також для розвитку практичних застосувань, таких як медицина, психотерапія та розробка нових технологій. Дослідження свідомості є невичерпним джерелом знань, які допомагають розкрити сутність людської природи і надіти на неї нові шкірки для подальшого розвитку науково-технічного прогресу та духовного зростання людства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Власюк Т., Сінілкіна. Еволюція наукових підходів до поняття правосвідомості. Innovations technologies in science and practice., 2022, 6, 428 с.
2. Lacalli T. Consciousness as a product of evolution: contents, selector circuits, and trajectories in experience space. Frontiers in Systems Neuroscience, 2021, 15, 697129.
3. Veit W. Consciousness, complexity, and evolution. Behavioral and brain sciences, 2022, 45(E61), 47-49.

Барабаш Л. М.,

директорка, вчителька біології

ЗЗСО Шандриголівської загальноосвітньої школи I-III ступенів

Лиманської міської ради Донецької області,

ln.barabash.mail@gmail.com

ШКОЛА В УМОВАХ ВІЙНИ АБО ЛАЙФХАКИ ОСВІТНЬОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Ми воїни. Не ледарі. Не лежні

І наше діло праведне й святе.

Бо хто за що, а ми за незалежність.

Отож нам так і важко через те.

Ліна Костенко

У статті розглянуто актуальне питання сьогодення – організація освітнього процесу в умовах воєнного стану.

Здійснено короткий огляд нормативно-правових документів, які спрямовані на організацію освітнього процесу в умовах правового режиму в Україні.

Проведено аналіз роботи колективу Шандриголівської загальноосвітньої школи обрав по створенню зовнішнього іміджу закладу та результати участі у

грантових програмах, що сприяє розвитку взаємовигідних партнерських стосунків між школою, батьками здобувачів освіти, громадою села та органами місцевого самоврядування.

Розкрито основні технології запровадження освітнього процесу з використанням технологій дистанційного навчання, здійснено огляд навчального онлайн-контенту, доступного для учнів, що розроблено й розміщено на різних освітніх платформах.

Висвітлено можливості організації освітнього процесу в умовах воєнного стану завдяки розгалуженій системі дистанційних шкіл в Україні.

Окреслено роботу адміністрації закладу щодо діджиталізації сучасної української школи, а саме участь у проєктах та забезпечення здобувачів освіти гаджетами для онлайн навчання.

Акцентовано увагу на те, що в умовах війни школа стає своєрідним осередком, що об'єднує учнів та вчителів як громади, так і дітей та педагогів, які вимушені були покинути свої домівки, а також це місце психологічної підтримки та фізичної безпеки дитини, яке допоможе їм відволіктися від трагічних подій, а дітям-переселенцям дасть можливість легше адаптуватися до нових умов життя.

Ключові слова: виклики сьогодення, навчання в умовах війни, безпека здобувачів освіти, технології дистанційного навчання, діджиталізація освітнього процесу, участь у проєктах, грантові програми, педагогічна підтримка, психологічна допомога.

The article deals with a topical issue of our time - the organization of the educational process under martial law.

A brief review of the legal documents aimed at organizing the educational process in the conditions of the legal regime in Ukraine is made.

The author analyzes the work of the staff of the Shandryholivska secondary school in creating the external image of the institution and the results of participation in grant programs, which contributes to the development of mutually beneficial partnerships between the school, parents of students, the village community and local governments.

The main technologies for implementing the educational process using distance learning technologies are revealed, an overview of online educational content available to students, developed and posted on various educational platforms, is provided.

The author highlights the possibilities of organizing the educational process under martial law due to the extensive system of distance schools in Ukraine.

The work of the institution's administration on the digitalization of the modern Ukrainian school, namely participation in projects and providing students with gadgets for online learning, is outlined.

It is emphasized that in times of war, the school becomes a kind of center that unites students and teachers of both the community and children and teachers who were forced

to leave their homes, and it is also a place of psychological support and physical safety for children, which will help them distract from tragic events, and will allow displaced children to more easily adapt to new living conditions.

Keywords: challenges of today, education in war, safety of students, distance learning technologies, digitalization of the educational process, participation in projects, grant programs, pedagogical support, psychological assistance.

Перша сторінка історії народної освіти на теперішній Лиманщині відводиться по праву закладу загальної середньої освіти Шандриголівській загальноосвітній школі I-III ступенів Лиманської міської ради, найстарішій школі Ізюмського повіту Шандриголівської волості. Час заснування земської трирічної школи – 1867 рік.

Все почалося в рік вікопомний
Так, як у всякому житті,
1867 – початок нашого путі...
(Зіна Бєляй)

Школа – це цілий світ, і є два центри цього Всесвіту – Учитель і Учень. Саме учні та вчителі перетворюють звичайну будівлю в особливий – киплячий, вируючий, гамірний, але добрий дім, де з кожним роком одні стають мудріші, інші розумніші і всі разом – ближче та рідніше один одному. Ми пишаємося самими різноманітними проявами талантів випускників нашої школи: це і знатні механізатори, майстри машинного доїння, свинарки, наукові співробітники, військові, лікарі, залізничники, поети, вчителі і, звичайно ж, просто гарні люди. Багато наших випускників продовжують сіяти розумне, добре, вічне у багатьох школах та вишах України.

Василь Сухомлинський писав «Школа – це тонкий і чутливий музичний інструмент, який творить мелодію людської гармонії, що впливає на думку кожного вихованця, але творить тоді, коли інструмент добре настроєний». На мою думку, школа – це своєрідний відрізок життя для учнів, а для вчителів – це не тільки робота, а й можливість самореалізації.

Тому, колектив Шандриголівської загальноосвітньої школи обрав одним із основних напрямків створення зовнішнього іміджу закладу, участь у грантових програмах. Робота над проектами сприяє розвитку взаємовигідних партнерських стосунків між школою, батьками здобувачів освіти, громадою села та органами місцевого самоврядування. За останнє десятиріччя адміністрацією та педагогічним колективом школи були ініційовані та реалізовані проекти:

«Нові вікна – найстарішій школі» (заміна 34 старих вікон на сучасні

металопластикові конструкції на суму 80.905.00 грн);

«Якісні меблі – запорука здорового способу життя» (заміна дерев'яних частин учнівських столів та стільців на суму 19.000.00 грн);

«Від комфорту в школі – до якості освіти» (заміна 38 старих вікон та 7 внутрішніх дверей на сучасні металопластикові конструкції на суму 235.000.00 грн);

«Енергозберігаючі заходи. Утеплення Шандриголівської загальноосвітньої школи.» (Сума проекту 300.000 грн).

Реалізовані проекти допомогли активізувати практичну діяльність учасників освітнього процесу, батьківської громадськості, органів місцевого самоврядування по створенню іміджу сільської школи як осередку розвитку громади, розширити коло партнерів.

24 лютого 2022 року росія розпочала повномасштабну війну проти України. Ніким неочікувану війну, яка не обійшла і прекрасне, квітуче село Шандриголове, що на Лиманщині. Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», в Україні оголошено воєнний стан. Все те, що створювалось десятиріччями колективом Шандриголівської ЗОШ, було зруйновано окупантами за декілька місяців. Зруйнований заклад освіти унеможлиблював звичайне навчання дітей. Важко було відчувати, що це відбувається у XXI столітті, столітті прогресу та високошвидкісних технологій.

Починаючи з 2020 року Шандриголівська загальноосвітня школа, як і всі українські школи, переживає певні зміни та потребує трансформації освітніх процесів. Раніше причиною тому була пандемія коронавірусу з низкою локдаунів, яка змусила всіх освітян адаптуватись та перелаштувати свою роботу з переходом в онлайн. Але навіть за часів пандемії були великі проблеми із тим, що не всі діти мають комп'ютери чи планшети чи інші гаджети, доступ до інтернету або потрібну швидкість інтернету, через що порушується базове право людини – право на освіту. Цьогоріч – повномасштабна війна російської федерації проти України, яка привнесла нові виклики – руйнування шкіл, вимушено переселені учні та педагоги, які навчаються і працюють у нових для себе школах по всій Україні та за її межами, бойові дії та інші причини, пов'язані з війною. І знову – онлайн: освітній процес в укриттях, під виття сирен повітряної тривоги та обстріли, в окупації та за кордоном. Ці виклики поставили перед школою завдання на «перезавантаження» з метою адаптації до реалій сьогодення.

Обставини і час вимагають діджиталізації сучасної української школи – і це величезне поле можливостей, які вносять певний позитив.

З початком нового навчального року перед кожним директором закладу загальної середньої освіти постає ряд питань, викликів, зокрема, кадровий потенціал закладу, формат організації освітнього процесу, створення безпечного

освітнього середовища для всіх його учасників. У ці непрості часи ключовими навичками стає гнучкість, адаптивність та стійкість. У центрі постає ментальне здоров'я та знання щодо офлайн та онлайн безпеки у війні під час організації освітнього процесу. Міністерство освіти і науки України підготувало інформацію щодо особливостей організації нового 2022-2023 навчального року та рекомендації першочергових кроків із підготовки до нього. Відповідно до постанови КМУ від 24 червня 2022 року №711 «Про початок навчального року під час дії правового режиму воєнного стану в Україні», навчання в закладах середньої освіти традиційно розпочалося в День знань – 1 вересня. Для здобувачів освіти Шандриголівської загальноосвітньої школи освітній процес було запроваджено в онлайн форматі з використанням технологій дистанційного навчання.

Війна – надзвичайно складний час для усіх, а діти потерпають від неї найбільше. У цих обставинах саме школа стає своєрідним осередком, що об'єднує учнів та вчителів як громади, так і дітей та педагогів, які вимушені були покинути свої домівки. Разом з тим роль школи під час війни значно більша, ніж освітня. Спілкування дітей між собою допоможе їм відволіктися від трагічних подій, а дітям-переселенцям дасть можливість легше адаптуватися до нових умов життя, доєднатися до спільноти, поспілкуватися.

Особливістю організації освітнього процесу в умовах воєнного стану є необхідність психологічної підтримки. Сьогодні школа – це, в першу чергу, місце психологічної підтримки та фізичної безпеки дитини. Освітня Шандриголівської ЗОШ не розгубились, хоч психологічно було дуже важко себе опанувати. Адже вчитель не має права опускати руки. Перед педагогами закладу постало завдання не тільки навчити, виховати, але й підтримати, заспокоїти. І саме школа стала осередком, який давав не лише знання, але й психологічну підтримку, допомагав не втрачати відчуття приналежності до спільноти. У листі Міністерства освіти і науки України від 06.03.2022 № 1/3371-22 «Про організацію освітнього процесу» наголошено на необхідності організації навчання учнів у закладах загальної середньої освіти за допомогою дистанційної форми. Тому, найбільш оптимальною та безпечною формою організації освітнього процесу в умовах воєнного стану, педагогічним колективом Шандриголівської школи була обрана освіта з використанням технологій дистанційного навчання, перевагою якого є можливість навчатися в безпечних умовах і з будь-якого місця перебування.

Для дистанційного навчання Шандриголівська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів обрала онлайн-платформу HUMAN, до якої були під'єднані всі педагоги та здобувачі освіти закладу. Цей вибір був не випадковим. Протягом трьох літніх місяців 2022 року педагогічна спільнота закладу пройшла онлайн-

навчання на курсах з підвищення кваліфікації «Цифровізація школи за допомогою освітньої системи HUMAN», під час яких педагогічні працівники змогли навчитися цифровізувати навчальні процеси за допомогою системи «HUMAN Школа». Ця система має багато можливостей для розширеного спілкування вчителя та учня. Тут можна створювати розклад уроків, електронний журнал, завдання та тести для учнів, розмістити посилання на електронні підручники, спілкуватися в чаті з учнями та їхніми батьками, проводити відеоконференції. Для учнів, які знаходяться за кордоном, є можливість відвідувати платформу у зручний для них час та переглядати відеоуроки, які вчителі завантажують на сторінках відповідного предмету. Освітній процес був організований так, щоб кожен його учасник відчував себе комфортно і безпечно.

Учасники освітнього процесу вже мали попередній досвід онлайн навчання в умовах пандемії, добре освоївши Google Meet, ZOOM, Viber тощо. Однак освіта в умовах війни – це особливе випробування, освітня діяльність в режимі виняткової відповідальності. Тепер у освітян є багато інструментів, завдяки яким є можливість організувати освітній процес не тема за темою, як це було раніше, а так, як вони його бачать. Корисними у цій ситуації стали, напрацьовані під час пандемії коронавірусу, моделі змішаного та дистанційного навчання у синхронному й асинхронному режимах.

Розглянувши на засіданні педагогічної ради закладу питання щодо організації освітнього процесу 2022 – 2023 навчального року, враховуючи думку експертів, прийшли до висновку, що синхронне навчання є більш наближене до занять в реальному часі. Адже вчитель може безпосередньо опитати учня, оцінити його відповідь, задати додаткові питання. Така взаємодія краща для засвоєння матеріалу. Звичайно, є і мінуси. Як-от, переривання зв'язку, технологічні негаразди, неможливість колективного обговорення та групової роботи, відсутність візуального контакту з класом. Також, як показала практика, багато учнів таке навчання сприймають несерйозно та з меншою відповідальністю ставляться до виконання домашніх завдань. Проблемою є і важкість контролю за учнем під час відповіді, коли він може скористатися допоміжними джерелами інформації.

Перевагою асинхронного режиму є зручність графіку роботи, можливість гнучкого розпорядку дня та роботи у власному темпі. Водночас, недоліком є зниження навчальної дисципліни, зменшення соціалізації, важкість зворотного зв'язку. Асинхронне навчання вимагає більше зусиль від учнів, які повинні навчитись правильно організувати свій час, серйозніше ставитись до завдання, мати навички самодисципліни.

Співставивши плюси та мінуси таких форматів навчання, були

виокремлені види діяльності, які дозволять ефективно застосовувати кожен з цих режимів. Відповідно до Положення про дистанційне навчання, було визначено, що «не менше 30 відсотків навчального часу, передбаченого освітньою програмою закладу освіти, організовується в синхронному режимі (решта навчального часу організовується в асинхронному режимі)».

Педагогічною спільнотою закладу була обрана така модель організації освітнього процесу – онлайн заняття проводяться кілька разів на тиждень, скажімо три, або залежно від потреби. Всі інші заняття – асинхронно.

Водночас в умовах війни варто оптимізувати навчальне навантаження. Заняття у синхронному режимі важливі для учнів, проте більше в соціально-психологічному аспекті, ніж у навчальному. Тому їх кількість на день має бути принаймні вдвічі меншою, ніж під час дистанційного навчання в мирний час. Решту часу варто присвятити роботі в асинхронному режимі:

- спілкування у месенджерах;
- робота з онлайн-ресурсами (Від Всеукраїнської школи онлайн з матеріалами МОН до Osvita Now від Освіторії та ЮНІСЕФ з порадами про навчання під час війни тощо);
- виконання дітьми вправ та завдань, що передбачають психологічне розвантаження, техніки врегулювання емоційного стану тощо.

Війна змінює наше життя, освітнє середовище, форму здобуття освіти. Тому, як керівник закладу освіти, своїм першочерговим завданням вбачаю гнучко реагувати на ці виклики та труднощі, щоб забезпечити права дітей на освіту в таких умовах, а педагогічним працівникам право на оплату праці. Це не зламає нас – українців. Ми розуміємо, що це все важко, незручно, некомфортно, але наш освітній фронт потребує згуртованості, чіткості, порозуміння на тому місці, де працює, навчається та проживає.

Діти – найдорожчий скарб, наша гордість і надія. Розвивати, підтримувати й заохочувати їх є святим обов'язком сім'ї, влади та громадськості. Тільки тоді вони ростимуть здоровими, щасливими та впевненими у прийдешньому дні. Через російську агресію наші діти не можуть відвідувати навчальний заклад та вимушені навчатись дистанційно. Тому, не зважаючи на те, що практично всі учні Шандриголівської ЗОШ І–ІІІ ступенів вимушені були разом з батьками покинути свої домівки, адміністрація школи дбає про забезпечення їм якісної освіти. Гаджети – це останнє, про що треба думати, евакуюючись з-під обстрілів. Незважаючи на непросту ситуацію, в якій опинилась наша школа (одна з багатьох в Україні), ми продовжуємо працювати для дітей і заради дітей.

У грудні 2022 року заклади освіти Лиманської ТГ долучились до участі у спільному СпівДія з USAID Ukraine – USAID Україна «Мріємо та діємо» та

Міністерства молоді та спорту України проєкті «СпівДія Ноут». В рамках даного проєкту була запропонована можливість отримати один з 5 000 сучасних ноутбуків з ліцензійним програмним забезпеченням. Звичайно, ця пропозиція не могла залишити байдужими заклади освіти, що прагнуть забезпечити дітей, які не мають обладнання для навчання та надати їм можливість на здобуття якісної освіти. І ось, приємна новина, дякуючи проєкту «СпівДія Ноут», Шандриголівська загальноосвітня школа I-III ступенів Лиманської міської ради отримала 26 сучасних ноутбуків HP, з ліцензійною операційною системою Windows від Microsoft, для здобувачів освіти закладу.

Почавши новий навчальний рік, ми зробили крок переможців у майбутнє. Бо саме освіта – це наше майбутнє. Очі дітей, які дивляться на нас у шкільному класі, через екран монітора на «дистанційці» – то очі майбутнього. Наше головне завдання – зберегти життя, наше власне життя, життя тих, хто поруч з нами, життя тих, хто під рашистськими кулями та снарядами боронить нас на фронті. Наша сила – у спільному спротиві: кожна наша дія на користь освіти послаблює ворога. Задля нашої перемоги ми маємо продовжувати працювати кожен на своєму місці: навчатися, навчати, допомагати, підтримувати, грамотно і відповідально керувати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Постанова КМУ від 24 червня 2022 року №711 «Про початок навчального року під час дії правового режиму воєнного стану в Україні» – Режим доступу <https://mon.gov.ua/ua/news/osoblivosti-organizaciyi-202223-navchalnogo-roku>.
2. Безпечний простір, Онлайн-курс EdEra про організацію безпечного психосоціального освітнього простору для вчителів і дітей. – Режим доступу: <https://study.ed-era.com/uk/courses/course/636>.
3. Малихін, О., Арістова, Н., Рогова, В. (2022) Мінімізація освітніх втрат учнів закладів загальної середньої освіти в умовах воєнного стану: змішане навчання. Український педагогічний журнал. (3). 68–77. – Режим доступу: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-3-68-76>
4. Поради директору школи щодо якісного дистанційного навчання в умовах війни. – Режим доступу: <https://op.ua/news/osvita-v-ukraini/poradi-direktoru-shkoli-schodo-yakisnogo-distanciynogo-navchannya-v-umovah-viyni>.
5. Як організувати навчання під час війни: досвід ізраїльських шкіл. – Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/jak-orhanizuvati-navchannja-pid-chas-vijni-dosvid-izrajilskikh-shkil.html>.

ВИКОРИСТАННЯ ПРОЄКТНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК ІННОВАЦІЙНОГО ЗАСОБУ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ У ЗВО ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОФІЛЮ

У статті засвідчено спробу узагальнити сутність проєктної технології; сформульовано мету проєктної діяльності, очікувані результати; зазначено прогнозовані знання, уміння, навички студентів. З'ясовано можливості використання проєктної технології у процесі вивчення курсу «Історія української літературної мови».

Ключові слова: метод проєктів, проєктна технологія, проєкт, проєктна діяльність, курс «Історія української літературної мови».

The article shows an attempt to generalize the essence of project technology; the purpose of project activity, expected results are formulated; predicted knowledge, abilities, skills of students are specified. The possibilities of using project technology in the process of studying the course "History of the Ukrainian Literary Language" have been clarified.

Keywords: project method, project technology, project, project activity, course "History of the Ukrainian Literary Language".

Проєктна технологія сьогодні є однією із затребуваних. Метод проєктів осмислюється як освітня технологія, що спрямована на здобуття учнями, студентами знань у тісному зв'язку з реальною життєвою практикою і передбачає формування в них специфічних умінь і навичок завдяки системній організації проблемно-орієнтованого навчального пошуку. Робота над проєктом – це практика особистісно-орієнтованого навчання в процесі конкретної діяльності учня, студента на основі його вільного вибору, з урахуванням його інтересів. [2, с. 149]

Проєктування є «методом технологізації всіх видів робіт, пов'язаних з освоєнням і реалізацією нововведення. В сучасній практиці проєктний підхід стає методологічною основою й провідним методом організації інноваційної діяльності, а проєкт виконує функції технологічно-конструкторської розробки процесу реалізації інновацій, переведення теоретичних моделей на мову практичних дій і процедур. Перевагами проєктної технології реалізації нововведень є її гнучкість, можливість адаптації до різних за цілями, змістом та масштабністю інновацій, ефективне використання ресурсів, надійність у досягненні й моніторингу результатів. Співробітництво, обмін досвідом в процесі спільної роботи над проєктом, можливість реалізації своїх індивідуальних здібностей та авторських ідей підвищує мотивацію, активність, зацікавленість, інтерес загальної маси педагогів до інноваційної діяльності» [1].

Технології управління інноваційними проєктами представлені у працях таких учених, як В. Балашов, Н. Білоусова, С. Бушуєв, Л. Даниленко, Д. Васильєв, Л. Вознюк, В. Воропаєв, О. Зосименко, Л. Калініна, Д. Новіков, Т. Сорочан, О. Трінатська та ін.

Мета статті – з'ясувати мету і особливості реалізації проєктної технології, окреслити вимоги до організації проєктної діяльності студентів-філологів – майбутніх педагогів – у процесі вивчення курсу «Історія української літературної мови»; подати теми можливих проєктів.

Виклад основного матеріалу. Проєктні технології мають певні стандартні алгоритми, організаційні етапи, дотримання яких є обов'язковим. Це, зокрема: визначення й аналіз цілей проєкту; осмислення схеми (конструкції), оцінки й вибору альтернативних підходів до здійснення проєкту; складання структури проєкту, вибір складу виконавців, добір ресурсів, визначення термінів виконання робіт; управління взаємодією із зовнішнім середовищем; регулювання ходом реалізації робіт (внесення коректив та ін.).

Ученими встановлено таку послідовність етапів технології проєктування процесу реалізації інновацій: організаційний, інформаційно-аналітичний, прогностично-цілеутворювальний, процесуально-ресурсний, конструювання, експертизи, реалізації, рефлексивно-оцінювальний. [1]

Мета проєктної діяльності, пропонованої у процесі вивчення курсу «Історія української літературної мови», передбачає досягнення навчальної, розвивальної і виховної цілей:

- *навчальна*: навчити самостійно і творчо працювати; вчити опановувати нові підходи у пошукові та репрезентації інформації; вчити пізнавати нове; навчити відшукувати інформацію, добирати, вибирати основне, здійснювати аналітико-синтетичну обробку; навчити презентувати опрацьований матеріал;
- *розвивальна*: розвивати вміння вчити самостійно мислити, формувати вміння відчуття наукової проблематики, новизни матеріалу, активізувати потяг до науково-дослідних експериментально-пошукових студій; генерувати вміння займатися самоосвітою, самопідготовкою; розвивати прагнення бути першовідкривачем у науковій галузі;
- *виховна*: виховувати потяг до творчості, до науково-дослідних студій, до пізнання нових технологій; плекати інтерес до наукових відкриттів.

Очікувані результати від проєкту. Проєкт повинен базуватися на стрижневих, опорних вузлах, змістових домінантах теми, на винесенні їх в епіцентр обговорення.

- Проєкт повинен відкривати перспективи дослідження теми.
- Проєкт повинен апелювати до новизни, актуальності повідомлюваної

інформації. Бажано, щоб проєкт містив посилання на нерозв'язану проблему, дискусійне питання тощо.

- Проєкт повинен бути наповненим фактами, визначеннями основних понять, гіпотезами.
- Проєкт повинен розширювати світогляд.
- Проєкт повинен виробляти відчуття теми, глибинне чуття предмета дослідження, формувати смак науковця, особистість дослідника-пошуковця.

У процесі виконання проєкту необхідно вчити студентів творчо мислити, систематизувати матеріал, добирати яскраві ілюстрації, репрезентувати матеріал для дискусій, продукувати порівняння, зіставлення фактів, генерувати нові ідеї та пропонувати альтернативні, актуальні шляхи їх розв'язання. Обов'язково потрібно навчити студентів ілюструвати виклад короткими, змістовними прикладами.

З досвіду роботи можемо стверджувати, що процедура організації, підготовки та виконання проєкту має таку послідовність:

- Пояснення викладача щодо організації, підготовки та здійснення проєкту.
- Осмислення студентами теми, запропонованої для проєктного висвітлення.
- Складання плану роботи над проєктом.
- Здійснення добору матеріалу (статей, монографій методичних рекомендацій енциклопедичних матеріалів, фото персоналій, фільмів, відео, малюнків, схем). Аналіз, систематизація, класифікація матеріалу.
- Опрацювання теоретичного матеріалу. Виділення ключових питань, запланованих для висвітлення.
- Складання плану проєкту (формулювання розділів).
- Підготовка схеми макету проєкту за планом.

У процесі виконання проєкту студенти вчаться самостійно добирати матеріал, опрацьовувати, систематизувати, класифікувати, узагальнювати, ущільнювати / компресувати, розширювати, вибирати основне, конкретизувати. Одночасно вони набувають умінь творчо мислити, творчо репрезентувати результати дослідів. Вчаться естетично оформляти роботу. У них виробляється смак наукового чуття, смак творчого духу. Вони набувають досвіду дослідника-шукача.

Підготовка проєкту – доволі складне завдання, адже це – різновид наукової роботи.

У процесі вивчення курсу «Історія української літературної мови», як переконує досвід роботи, можна рекомендувати виконання таких різновидів проєктів, як:

- **проєкт – ілюстрація до навчальної теми.**

Підготовка такого проєкту зумовлена потребою проілюструвати вивчений

теоретичний матеріал, поглибивши окремі питання. Передбачені коментарі до основних понять теми, ключові гіпотези, авторські концепції, персоналії вчених, наукові джерела з теми. Наприклад, реальними видаються проєктні продукти на зразок: «Основні підходи до історії української мови», «Хронологія історії української мови», «Виділення української мови з праслов'янської мовної єдності: основні риси», «Особливості давньоукраїнських говорів у Х–ХІІІ (ХІV) ст.», «Іван Франко в історії української літературної мови», «Мовна практика письменників-шістдесятників»; «Мовна діяльність письменників 80-хрр. ХХ ст. і їх внесок у розбудову української літературної мови», «Оцінка мовно-естетичної діяльності митців-сюрреалістів ХХ ст. в історії української літературної мови», «Методи дослідження історії української літературної мови», «Зв'язки історії української літературної мови з іншими розділами гуманітарних знань», «Джерела з історії української літературної мови», «Давні пам'ятки з історії української літературної мови» та ін.;

■ **проєкт – узагальнення матеріалу.**

Такий проєкт є своєрідним підсумком блоку тем розділу; наприклад, можливі проєкти на теми: «Історія української літературної мови в персоналіях»; «Теоретичні питання курсу «Історія української літературної мови», «Дискусійні питання курсу «Історія української літературної мови», «Погляди вчених на проблему походження української мови», «Українські і зарубіжні вчені – дослідники історії української літературної мови», «Джерелознавча база історії української літературної мови»;

■ **євристичний проєкт** – дослідження, розробка нової теми і репрезентація отриманого матеріалу.

Означений різновид проєкту – науково-дослідна розробка з новими результатами, новими фактами, раніше не відомими загалу; представлення власних наукових дослідів із залученням матеріалів інших наукових студій. Наприклад: «Значення мовно-поетичної діяльності Лесі Українки в історії української літературної мови», «Епістолярій Лесі Українки як джерело вивчення внеску письменниці у розвиток української літературної мови», «Вплив фольклорних джерел на формування мовної особистості Лесі Українки», «Внесок поетів-футуристів у розвиток української літературної мови», «Павло Тичина в історії української літературної мови: погляд крізь роки», «Мовостиль письменника як джерело вивчення історії української літературної мови».

Окремо варто практикувати краєзнавчі проєкти. Скажімо, щодо Сумського регіону актуальними будуть проєкти на зразок: «Б. Д. Грінченко в історії української літературної мови», «Пантелеймони Куліш в історії української літературної мови», «Мовотворчість М. Хвильового в ракурсі історії української літературної мови», «Мовна особистість Івана Багряного в історії української

літературної мови», «Значення мовознавчої діяльності Б. Антоненка-Давидовича в історії української літературної мови», «Мовно-літературна діяльність Б. Антоненка-Давидовича в оцінці критиків».

Які знання і вміння повинен набути здобувач освіти у процесі виконання проєкту?

Здобувач вищої педагогічної освіти зобов'язаний:

Знати: вимоги, правила підготовки, оформлення проєктів; методи і способи пошуку та обробки інформації на задану тему; теоретичний матеріал висвітлюваної теми, шляхи і способи його практичного застосування.

Вміти: добирати матеріал, систематизувати, реалізовувати у конструюванні проєктів; здійснювати пошук матеріалу; знаходити і виділяти дискусійні моменти; висувати гіпотези; продукувати власні тексти на основі опрацьованого матеріалу.

Що найскладніше в підготовці проєкту? Дібрати матеріал, заглибитися в нього, вибрати основне, найзмістовніше; класифікувати; сформулювати заголовок, підзаголовок і максимально стиснуто представити в межах одного слайда інформацію підрозділу (окремого фрагменту). Кожен слайд – це практично узагальнення певної частини матеріалу, мікротема, тому бажано, щоб ця частина мала заголовок.

Як уже наголошувалося, реалізація проєктної діяльності передбачає відкриття в особистості творчих резервів, самовдосконалення, поглиблення теоретичних знань, розвиток умінь поєднувати теорію з практикою, формування вміння ущільнювати матеріал, максимілізувати. Виконання проєкту орієнтує на самопошук, на саморозвиток, самоствердження в певній галузі знань; формує смак, естетику моделювання.

Підготовка проєкту візуалізує особисте бачення індивідом означеної проблеми, засвідчує глибину і обсяг осмислення проблематики, її конкретизацію.

Підготовка і виконання проєкту формує чіткість мислення індивіда, конкретність дій творчість

Висновки. Отже, проєктна технологія – шлях до успішного навчання, до створення оптимального освітнього середовища. Проєкт виступає засобом і способом реалізації освітніх завдань. Він є необхідним складником організації навчання здобувачів вищої освіти – майбутніх педагогів-філологів. Разом з тим використання цього різновиду роботи повинно бути вмотивованим, доречним, планомірним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коновальчук І. І. Проєктні технології здійснення інноваційної освітньої діяльності / І. І. Коновальчук // Проблеми освіти: зб. наук. праць / Інститут модернізації змісту освіти МОН України. – Київ, 2017. – Вип. 87. – С. 133–139. (Фахове видання. Наказ МОН від 24.10.2017 № 1413). eprints.zu.edu.ua >.

2. Пехота О. М., Кіктенко А. З., Любарська О. М., Нор К. Ф. та ін. Освітні технології. К. 2002.
3. Проектні технології навчання учнів професійно-технічних навчальних закладів: довідник / [Глущенко О. В., Романов Л. А., Пащенко Т. М., Пятничук Т. В., Шимановський М. М.]; за заг. ред. Л. А. Романова. – Житомир: «Полісся», 2019. – 126 с. /lib.iitta.gov.ua > 14_Проектні_технології_Довідник

Биков В. О.,

*заступник директора з навчально-методичної
роботи Комунального закладу Полтавської
обласної ради «Полтавська обласна Мала
академія наук учнівської молоді»
walerijbykov@ukr.net*

РОЛЬ КЕРІВНИКА ДОСЛІДНИЦЬКИХ ПРОЄКТІВ МАЛОЇ АКАДЕМІЇ НАУК У РОЗВИТКУ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОБДАРОВАНИХ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Статтю присвячено дослідженню особливої ролі педагогів-наставників у підготовці наукових проєктів Малої академії наук. Охарактеризовано актуальність діяльності МАН у контексті розвитку навчально-пізнавальної компетентності юних дослідників.

Ключові слова: Мала академія наук України, наукова освіта, дослідницький проєкт, пізнавальна компетентність, наукове мислення.

Україна твердо обрала свій шлях незалежності, а відтак і самостійної підготовки науковців та кваліфікованих фахівців для забезпечення ефективного функціонування усіх галузей господарства, усіх інституцій сучасної держави. Цей шлях базується на розробці та впровадженні у життя загальнодержавних, регіональних, місцевих програм фахової підготовки обдарованої молоді в рамках національної системи освіти. У більшості загальноосвітніх закладів України в останні роки відбувається значна активізація діяльності щодо цілеспрямованої систематичної роботи з науково обдарованими учнями. Розробляються загальношкільні та індивідуальні програми розвитку здібностей і обдарувань учнів, створюються відповідні умови для їх реалізації. Вчителі-ентузіасти знаходять інноваційні методи і прийоми навчання, цікаві форми та засоби виховання і вдосконалення творчої дитини [1].

Однією з найефективніших освітніх систем, яка цілеспрямовано займається пошуком, мотивацією, стимулюванням до самовдосконалення науково обдарованої молоді, а також всебічним поширенням ідей наукової освіти є Мала академія наук України (МАН) [2]. Серед успішних територіальних відділень МАН

динамічно нарощує результативність Полтавська обласна Мала академія наук.

Мала академія наук України – це одна з унікальних і неповторних у світі освітніх систем, яка цілеспрямовано займається організацією, координацією, мотивацією проєктної, науково-дослідницької діяльності школярів, створює умови для їх творчого, інтелектуального, культурного і духовного розвитку, сприяє нарощуванню науково-інноваційного потенціалу країни [3].

Досягнення Малої академії останніх років вражають, адже організовуються літні наукові школи, проводяться інтелектуальні конкурси і турніри, створюються музеї науки, бізнес-інкубатори, наукові лабораторії (стаціонарні, мобільні, віртуальні), коворкінг-центри, тобто активізується робота усіх складових ефективної безперервної освіти, яка базується на інноваційних підходах [4].

Одним з провідних факторів, який спонукає школярів до досліджень, до роботи над науковими проєктом є якісний склад фахівців-педагогів, які систематично задіяні роботою з обдарованими старшокласниками та стають їх науковими наставниками-керівниками. Вміла мотивація педагога не дозволяє згасати природній дитячій допитливості, пробуджує бажання до постійного самовдосконалення, розвитку, спонукає до спостережень, експериментування, винахідливості, поглибленого вивчення певних наукових напрямків. Участь та перемоги в різних інтелектуальних змаганнях, конкурсах, турнірах, олімпіадах додають престижу та підтримують зацікавленість молоді у науковій діяльності.

Одне з головних завдань педагога – показати, що учні можуть закласти основи свого подальшого професійного шляху вже зі шкільної парти, що творча науково-дослідницька діяльність – це захоплююча, цікава справа, яка сама по собі приносить особливе задоволення та підвищує конкурентоздатність і впевненість у собі, а також може мати і додаткову супутню зацікавленість у вигляді різних грантів, стипендій, премій, заохочувальних призів та інших відзнак [5].

Розвиток пізнавальних компетентностей – також входить в перелік важливих завдань, які має ставити перед собою кожен педагогічний працівник, який працює з науково-обдарованими дітьми.

Під пізнавальною компетентністю зазвичай розуміють сукупність знань, умінь, навичок, цінностей, ставлень, досвіду, особистісних якостей, які дозволяють: здійснювати науково-пошукову, дослідницьку, евристичну діяльність, самостійно генерувати нові знання, приймати відповідальні рішення для подолання певних викликів, вирішення конкретних завдань. Пізнавальну компетентність також розглядають як певну культуру мислення. На теоретичному рівні це передбачає оволодіння системним, науковим стилем мислення, на практичному рівні – мають на увазі вміння і навички проєктувати, конструювати, розробляти прототипи і реалізовувати завдання на

основі наукових принципів і знань [6].

В основі підготовки педагога до роботи з науково-обдарованою молоддю мають бути сучасні освітні технології, які можуть раціонально активізувати творчі здібності та формувати зацікавленість науково-теоретичними знаннями і впровадженням їх у практичне застосування. Постійний аналіз перспективного досвіду сприяє впровадженню ефективних методик, способів взаємодії, спрямованих на гармонійний розвиток молоді, підтримку їх обдарованості [7].

Керівник науково-дослідницького проєкту завжди відіграє основну роль у стимуляції та підтримці творчого мислення учнів, несе певну відповідальність за те, щоб це мислення мало логічну реалізацію у нових результатах, генеруванні нових знань, які можуть бути корисними для науки та практики, які можуть мати відображення в публікаціях певного фаху. Керівник проєкту повинен систематично брати активну безпосередню участь в управлінні змістом дослідження. Тому він має привчати юних дослідників до прагнення високого ступеню самостійності і автономії у своїй роботі, дотримання планових часових термінів, ввічливості і поваги у дискусіях з конкурентами, врахування у своїй поведінці етичних норм і правил, раціональної оцінки ризиків [8].

До роботи над дослідницькими проєктами МАН педагоги іноді залучаються епізодично (як правило – на час фахової атестації), але часто можна зустріти наставників, які працюють з молоддю щорічно на постійній основі. Звісно ж, останні мають значно кращі показники результативності, можуть одночасно керувати роботою кількох юних науковців, мають більший і якісніший досвід ефективної організації співпраці з старшокласниками у проєктній, конкурсній, науково-експериментальній діяльності.

Учні можуть самі обирати собі наукових керівників серед учителів свого чи навіть іншого загальноосвітнього закладу, керівників гуртків позашкільних закладів, науковців та вчених вищих навчальних закладів. Логічно, що науковий ступінь та вчене звання наукового керівника проєкту можуть надавати певних переваг, як у швидкості виконання наукового дослідження, так і в ґрунтовності його проведення та ефективності можливого подальшого практичного застосування. Одним з яскравих прикладів у діяльності фізико-математичного і технічного наукового профілю Полтавської обласної Малої академії наук є досвід керівника гуртка «Фізика», доктора педагогічних наук Бендеса Юрія Петровича. Багато років поспіль його вихованці стають призерами і переможцями як обласних інтелектуальних конкурсів, так і всеукраїнських та міжнародних. Підопічний Юрія Петровича Назар Олійник (учень Комунального закладу «Полтавський міський багатопрофільний ліцей № 1 імені І. П. Котляревського Полтавської міської ради») став рекордсменом області по кількості вагомих перемог в інтелектуальних змаганнях останніх років. Так, у III етапі Всеукраїнського конкурсу-захисту

науково-дослідницьких робіт учнів – членів МАН він завоював бронзову і золоту медаль; виборов золоту медаль Національного відбору «Олімпіади геніїв 2022» та отримав почесну нагороду найбільшого у світі конкурсу проєктів екологічного спрямування, що проводиться у Сполучених Штатах Америки GENIUS Olympiad 2022; відзначений золотою медаллю Виставки винаходів INOVA Croatia 2022, яка традиційно проходить у місті Осієке (Хорватія); завоював золоту медаль міжнародної виставки Kaohsiung International Invention and Design EXPO 2022, яка проводиться Всесвітньою асоціацією інтелектуальної власності на винаходи (WIIPA) і Тайванською асоціацією просування винахідницької продукції (TIIPA) у Міжнародному конференц-центрі Гаосюн KIDE (Тайвань); виборов золоту медаль Міжнародної ярмарки науки, енергетики, інженерії в Туреччині «BUCA IMSEF»; отримав бронзову медаль Міжнародної наукової виставки в Тайвані (TISF) 2023; виборов золоту медаль міжнародних змагань з інженерії, науки і технологій I-FEST 2023, що кожного року збирають молодих дослідників і розробників зі всього світу в туніському місті Монастір; завоював золоту медаль дуже престижної міжнародної виставки Geneva Invention Show 2023. Сам перелік міжнародних заходів, у яких Назар здобув відзнаки, говорить про дуже ретельну його підготовку.

Достатньо ефективними керівниками дослідницьких проєктів можуть бути педагоги з додатковою інженерною освітою. Так, керівник гуртка «Інформаційно-телекомунікаційні системи та мережі» Лубенської філії Комунального закладу Полтавської обласної ради «Полтавська обласна Мала академія наук учнівської молоді» Вольвач Сергій Володимирович у 2022 році підготував одразу 6 призерів і одного переможця престижного Всеукраїнського конкурсу молодіжних науково-технічних проєктів «Inventor UA» (В номінації «Стійкий життєвий простір» переможцем став Гусак Ярослав – I місце, Бігун Вікторія – посіла III місце, Нагорний Роман – III місце. В номінації «Збереження здоров'я та лікування хвороб» призером став: Гавриленко Костянтин – II місце. В номінації «Цифрові технології» призерами стали: Богомаз Катерина – II місце, Доценко Дар'я & Доценко Артем – II місце). Вихованець Сергія Володимировича Гавриленко Костянтин (учень Пірятинський ліцею № 6 Пірятинської міської ради Полтавської області) – виборов також бронзову медаль Національного відбору «Олімпіади геніїв 2023». До фіналу національного етапу міжнародного конкурсу Regeneron ISEF «Інтел Еко-Техно Україна» потрапило відразу 5 проєктів пірятинських МАНівців Лубенської філії Полтавської обласної МАН під керівництвом Вольвача С. В., а саме: Бігун Вікторії, Богомаз Катерини, Гавриленко Костянтина, Гусака Ярослава та Соболевської Людмили. І це далеко не повний перелік досягнень успішного в галузі сучасної програмованої електроніки наукового керівника тільки за останній навчальний рік.

Можна навести приклади значних успіхів у якісній підготовці науково-обдарованих учнів до інтелектуальних турнірів і конкурсів, яких досягли

звичайні шкільні вчителі. Аналізуючи участь у секціях фізико-математичного і технічного наукового профілю МАН Полтавщини до таких закладів можна віднести передусім Ліцей № 33 Полтавської міської ради (учителі: Юшкова В. В., Кривко Н. В., Бровко Ю. В., Убийвовк І. І., Юдіна Н. В., Свід І. І. та ін.). За уміло налагодженої роботи адміністрацією закладу, учителі без вчених звань, зуміли створити результативні творчі методичні об'єднання по роботі з юними науковцями, які щорічно готують цілу плеяду фіналістів II етапу МАН та демонструють високі результати участі у III етапі Конкурсу Малої академії та інших інтелектуальних змагань.

Вирізняються досягненням успіху ті випадки, коли педагоги починають залучати до наукових досліджень учнів з порівняно раннього віку (8 класу). Так, учитель фізики та математики Загальноосвітньої школи I–III ступенів № 3 імені В. О. Нижниченка Горішньоплавнівської міської ради Кременчуцького району Полтавської області Безперстова Людмила Сергіївна зуміла так підготувати свою ученицю Кравчук Ірину до участі у III етапі Конкурсу МАН, що вона чотири роки поспіль займала призові місця цих найважливіших в Україні інтелектуальних змагань. Інший учень Людмили Сергіївни Шут Андрій – почав залучатися до участі в обласних інтелектуальних конкурсах ще з 7 класу. Вже у 8 класі він з проєктом «Мистецтво ставити запитання на прикладі однієї арифметичної задачі» став володарем золотої нагороди міжнародної виставки молодіжних винаходів INOVA-MLADI (місто Загреб, Хорватія). У Всеукраїнському інтерактивному конкурсі «МАН-Юніор Дослідник» Андрій Шут отримав одразу дві перемоги. У номінації «Астрономія-2022» посів 3 місце, у номінації «Техніка-2022» – 2 місце.

З досвіду роботи відділень фізико-математичного і технічного наукового профілю Полтавської обласної МАН траплялися поодинокі випадки успішної взаємодії з одним учнем одразу двох наукових керівників. Учень загальноосвітньої школи I – III ступенів No 1 Горішньоплавнівської міської ради Кременчуцького району Полтавської області Наумов Нікіта неодноразово досягав перемог у Конкурсі МАН під керівництвом учителя математики та інформатики своєї школи Найдьон Наталії Василівни, а в інших всеукраїнських та міжнародних конкурсах мав вражаючі результати разом з учителем інформатики і робототехніки Романом Олександром Анатолійовичем. Так одна з останніх перемог – у Європейській виставці «EUROINVENT 2023», що проводилася у румунському місті Ясси, де Нікіта серед 750 учасників з різних країн світу виборов золоту медаль.

Звісно ж, логічно, що у більшості випадків кращі результати співпраці юних дослідників з викладачами наукових ліцеїв (у порівнянні із учителями звичайних загальноосвітніх закладів). Так, на Полтавщині щодо активності фізико-

математичного і технічного наукового профілю МАН вирізняються систематичною успішністю у роботі з обдарованими старшокласниками викладачі Наукового ліцею „Політ” при Обласному коледжі „Кременчуцька гуманітарно-технологічна академія імені А. С. Макаренка” Полтавської обласної ради: Лисенко Тетяна Іванівна, Мельник Антоніна Анатоліївна. Гарні результати показують здобувачі освіти Полтавського ліцею імені А. С. Макаренка Полтавської обласної ради, Наукового ліцею № 3 Полтавської міської ради.

Становлення нової наукової еліти нашої держави – процес тривалий і непростий, який вимагає значних зусиль суспільства. Провідна роль у цьому процесі саме такої освітньої системи, як Мала академія наук України, адже основним резервом еліти майбутнього української державності в більшості провідних галузях, що пов’язані з наукою якраз і є вихованці МАН. Піклування про обдарованих учнів повинно бути повсякденним завданням держави на усіх рівнях управління [9]. Тому дуже важливо, щоб до роботи з обдарованими старшокласниками були залучені тільки найкращі науково-педагогічні працівники. Держава має підтримувати і заохочувати таких фахівців.

Висновки. Ефективному розвитку навчально-пізнавальної компетентності обдарованих старшокласників, підвищенню їх успішності, результативності участі в інтелектуальних конкурсах і змаганнях сприяє залучення до роботи з юними науковцями фахових педагогів-наставників, ентузіастів, які працюють натхненно, систематично, вміють зацікавлювати і мотивувати до досліджень, розвивати системне наукове мислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мала академія наук України як засіб розвитку дослідницьких здібностей старшокласників Освіта обдарованої та талановитої молоді – національна проблема: матеріали всеукраїнської конференції 1 грудня 2011 р. Ч. 1. К.: Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2011. С. 15-22.
2. Dovgyi S., Nebrat V., Svyrydenko D., Babiichuk S. Science education in the age of industry 4.0: Challenges to economic development and human capital growth in Ukraine (2020) *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, 2020 (1), pp. 146 – 151 DOI: 10.33271/nvngu/2020-1/146 URL: <http://surl.li/fpkqt> (дата звернення: 10.03.2023)
3. Діяльність Малої академії наук України. URL: <https://man.gov.ua/about/activity> (дата звернення: 25.03.2023).
4. Воробієнко П. П. Роль освіти в досягненні цілей сталого розвитку ООН / Вісник НАПН України, 2023, 5(1) URL: <https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/351> (дата звернення 10.05.2023).
5. Антошук С., Лук’янчикова Т. Умови формування обдарованості учнів в системі позашкільної освіти / Формування компетентностей обдарованої особистості в системі позашкільної та вищої освіти: зб. Наук. Праць матеріалів I Всеукраїнської науково-практичної конференції, 11 березня 2021 р., м. Київ, Національний

авіаційний університет / наук. ред. В. А. Бут К. : НАУ, 2021. С. 136.

6. Завіна В. І. Методи навчання як способи формування пізнавальної компетентності майбутніх учителів початкових класів / В. І. Завіна : 36. Наукових праць: Наукові записки. Серія. Педагогічні науки. Вип. 88. 2010. С. 24–28. URL: <http://surl.li/hbaeq> (дата звернення 11.05.2023).
7. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко; гол. ред С. Головка. Київ : Либідь, 1997. 373 с.
8. Якименко І., Штефан Є., Лук'янихін В. Управління науковими проєктом[Електронний ресурс]: навчальний посібник. К.: НУХТ, 2022. 139 с. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/90462/1/Lukianyhin_Management_ofscientific.pdf (дата звернення 12.05.2023).
9. Барвіцька Г. Роль Малої академії наук України у формуванні майбутньої наукової еліти Барвіцька Г. Роль Малої академії наук України у формуванні майбутньої наукової еліти / Г. Барвіцька // Наукові записки Малої академії наук України. Серія : Педагогічні науки. 2017. Вип. 9. С. 127-134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/snjasu_2017_9_15 (дата звернення: 14.03.2023).

Богачевська І. В.,

доктор філософських наук, професор
завідувач кафедри філософії та педагогіки
Національного транспортного університету
bogachevska@bigmir.net

РЕЛІГІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНЦІВ: ДО І ПІСЛЯ ВІЙНИ

В статті проаналізовано конфлікт релігійної та громадянської ідентичності в православному середовищі України підчас повномасштабної війни між Росією і Україною та його вплив на інституційне самовизначення та самоідентифікацію українських православних віруючих. З застосуванням останніх соціологічних даних виявлено і проаналізовано напрямки і форми трансформаційних змін у самоідентифікації православних українців підчас повномасштабної військової агресії Росії як маркерів майбутнього релігійного поля післявоєнної України.

Ключові слова: релігійна ідентичність, етнічна ідентичність, громадянська ідентичність, самоідентифікація, УПЦ МП, ПЦУ.

The article analyzes the conflict of religious and civil identity in the Orthodox environment of Ukraine during the full-scale war between Russia and Ukraine and its impact on the institutional self-determination and self-identification of Ukrainian Orthodox believers. Using the latest sociological data, the directions and forms of transformational changes in the self-identification of Orthodox Ukrainians during the full-scale military aggression of Russia were identified and analyzed as markers of the future religious field of post-war Ukraine.

Key words: religious identity, ethnic identity, civil identity, self-identification, UOC MP, OCU.

Повномасштабна війна в Україні стала каталізатором загострення давнього конфлікту, який існував в релігійному дискурсі українства протягом століть: конфлікту між етнічною, громадянською та релігійною ідентичністю. Це стосується в першу чергу і переважно православних українців, оскільки православ'я історично є домінуючою релігійною конфесією на українських теренах і саме з ним пов'язані геополітичні колізії в житті української нації.

З часів розпаду Київської Русі протягом всієї історії України їх етнічна та релігійна ідентичності перебували в складних, подекуди навіть контраверсійних взаєминах. За часів перебування в складі Російської імперії, українців привчали замінити етнічну самоідентифікацію релігійною: «ми – православні». За радянських часів етнічну ідентичність намагалися замінити «громадянською» (ми – нова спільнота людей: «радянський народ»). За часів Незалежності українські православні, не створивши власну автокефальну Церкву, попали в заручники тривалого розколу. Фактично, діяльність РПЦ через УПЦ МП зробила українське православ'я полем запеклої політичної боротьби «руського міра» і прибічників незалежної автокефальної церкви.

Держава довгий час не усвідомлювала масштабів і значення цього ідеологічного, світоглядного протистояння. Лише в умовах військової агресії, коли керівництво УПЦ МП мовчазною бездіяльністю, а окремі її священнослужителі активною колаборацією підтримували ворога, держава і суспільство усвідомили всю важливість релігійної самоідентифікації українців, її роль у всіх аспектах суспільного життя, аж до питань національної безпеки.

Метою статті є виявлення трансформаційних змін у самоідентифікації а інституційному самовизначенні православних українців підчас повномасштабної військової агресії Росії, зумовлених конфліктом громадянської та релігійної ідентичностей, як маркерів майбутнього релігійного поля післявоєнної України.

Війна драматичним чином прискорила процеси остаточного релігійного самовизначення більшості українських православних вірян. І вже сьогодні є всі підстави констатувати, що післявоєнний релігійний ландшафт українського суспільства буде якісно відрізнятися від довоєнного і «питання православ'я» буде тою ланкою, що зазнає наймасштабніших і найпринциповіших трансформацій.

Навіть далекі від політичного дискурсу православні віруючі в Україні з початком війни почали усвідомлювати, що в світській державі релігійна ідентичність не є і не може бути домінуючою. Домінуючою є громадянська ідентичність. Домінуюча в християнському (а також і в мусульманському) світі

традиція вважати, що етнічна і громадянська ідентичність є вторинною для віруючої людини, для якої її релігійна ідентифікація має бути непохитним пріоритетом, в воєнній Україні стрімко втрачає актуальність. Спроби Папи Франциска апелювати до цього постулату в своїй миротворчій риториці визиває лише обурення українців, зокрема католиків і греко-католиків. Українці не розуміють, як можна молитися за сакралізуючих їх вбивство ієрархів РПЦ, яка нахабно, нехтуючи історичними реаліями, вважає себе «Церквою-матінкою» щодо Київського християнства. Громадянська ідентичність в цьому контексті бере верх над дискредитованою релігійною ідентичністю.

Причина такого стану речей полягає в спотворенні християнських постулатів, яке системно здійснює РПЦ як на території РФ, так і скрізь, де присутні її структури. Ідеологія «руського міра», активно насаджувана РПЦ на пострадянських теренах, здійснює підміну ідеалу вселенської християнської церкви, яка не знає кордонів і меж і поєднує всіх людей світу, незалежно від расових, етнічних і будь яких інших ідентичностей у Христі, російським великодержавним шовіністичним месіанством, заснованим на монополії на повноту православної істини, якою сама себе наділила РПЦ. Прагнення РПЦ домінувати в православному світі, підкріплене імперськими зазіханнями державної влади РФ, призвело до того, що РПЦ у війні з Україною грає роль ідеологічної зброї, яка, використовуючи свої структури всередині українського суспільства, здійснює духовну експансію, яка є плацдармом для прямої військово-політичної експансії.

Євангельське гасло про те, що немає ані єлліна, ані іудея, а перед Богом всі є рівними, працює лише в тому випадку, коли релігія дійсно, а не декларативно існує поза політикою. Така ситуація, до речі, не складалася за всю історію християнства в жодному кутку християнського світу. Московська ж Церква, фактично перетворившись на рупор державної пропаганди і її структуру під патронатом ФСБ, благословивши російських солдат вбивати українських братів по вірі, повністю дискредитувала себе, втративши моральний авторитет. Наслідком цього стала нечутливість українського суспільства, болісно переживаючого травму страшної війни, до дискурсу «прощення ворогів своїх», а також радикалізація релігійного середовища, яка вимагає від кожного православного віруючого чіткої і швидкої відповіді на питання власної інституційної приналежності.

Війна поставила перед державою і суспільством болісні питання, пов'язані з релігією та релігійністю. Держава постала перед необхідністю вирішення забезпечення духовної, зокрема релігійної, безпеки суспільства так само, як інформаційної та військової безпеки. При чому з'ясувалося, що забезпечення

безпеки в релігійній сфері одночасно потребує дій на трьох рівнях: особистісному (релігійні права особи), організаційному (права релігійних інституцій) та державному. Стало необхідним чітко окреслити межі втручання або невтручання держави в релігійне життя, похитнувши усталене суспільне уявлення про межі толерантності щодо релігійної сфери. Вперше, за даними соціопитування грудня 2022 р., суспільна думка фактично схвалила дії держави щодо припинення колабораціонізму в лавах УПЦ МП. «78% українців вважають, що держава в тій чи іншій мірі має втрутитися в діяльність УПЦ (МП). Зокрема, серед них 54% вважають, що ця Церква має бути повністю забороненою в Україні. Ще 24% виступають за дещо «м'якший» підхід, що не передбачає повної заборони, але передбачає встановлення державного контролю та нагляду» [2]. Можна констатувати, що стосовно УПЦ МП суспільство налаштовано радикальніше, чим влада, і не вважає дії держави по забезпеченню національної безпеки на ідеологічному фронті обмеженнями свободи совісті та віросповідання. Існує чітко артикульований суспільний запит на викорінення ідеології «руського міра» зі свідомості українців і заборону афілійованих церковних структур Московського патріархату в Україні.

Можна прогнозувати, що вплив УПЦ МП та її питома вага в релігійному житті України будуть продовжувати скорочуватися, як це наразі відбувається. Липнєві соціологічні опитування 2022 р. засвідчили, що «72 % респондентів ідентифікують себе як православних. ... 54 % серед усіх респондентів зараховують себе саме до ПЦУ. Лише 4% зараз ідентифікують себе з УПЦ(МП). Також ще 14 % вважають себе просто православними, без конкретизації Патріархату. ... порівняно з 2021 роком частка тих, хто ідентифікує себе з ПЦУ, зросла з 42 % до 54 %. Натомість з 18 % до 4 % знизилася частка тих, хто ідентифікує себе з УПЦ(МП)»[1].

Зміна релігійної ідентичності відбувається на практиці в процесі переходу парафій УПЦ МП до ПЦУ, який почався після Об'єднавчого собору 15 грудня 2018 р., і створення ПЦУ. З 15 грудня 2018 р. 1375 релігійних громад та монастирів заявили про перехід з УПЦ (МП) до ПЦУ (станом на 11 травня 2023 р.) [3]. При чому про прискорення процесу відтоку релігійних громад від УПЦ МП до ПЦУ свідчить той факт, що від початку повномасштабної війни та до кінця 2022 р. до Православної Церкви України перейшло 214 релігійних громад. У 2023 р. вже 63 церкви УПЦ МП перейшли до ПЦУ [4]. Штучні перепони, що гальмували самовизначення православних віруючих, що створювалися промосковським церковним лобі по всій країні були зняті завдяки чітким сигналам з боку держави і громадянського суспільства щодо неприпустимості таких дій. Позитивну роль в цьому процесі зіграло накладення

санкцій на одіозну промосковську верхівку УПЦ МП і головного їхнього лобіста – экс-нардепа В. Новинського.

Як бачимо, кардинальні зміни післявоєнного релігійного поля в Україні, порівняно з довоєнним, будуть стосуватися, в першу чергу, українського православ'я. В середнє строковій перспективі можна прогнозувати максимальну мінімізацію суспільного авторитету УПЦ МП, що неминуче призведе до значного скорочення її вірних, отже відкине цю релігійну організацію з перших ролей на маргінес релігійного життя. Якщо держава послідовно буде здійснювати курс на викриття колаборантів в УПЦ МП та скасування її незаконних привілеїв, отриманих, зокрема, за часи влади Януковича, більшість вірних МП перейде до ПЦУ, а перед УПЦ невідворотно постане питання діалогу і формату співіснування з ПЦУ. Так чи інакше, під час війни, склалися умови для подолання розколу в українському православ'ї та постанови сильної помісної автокефальної Церкви, яка, в разі проведення виваженої політики, зможе подолати болісний конфлікт між громадянською та релігійною свідомістю в душах православних віруючих. Цей виклик стане для ПЦУ шансом бути впливовим та консолідуючим фактором в суспільному житті повоєнної України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пресреліз КМІС. Динаміка релігійної самоідентифікації населення України: результати телефонного опитування, проведеного 6-20.07.2022 р. URL : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1129&page=5>
2. Пресреліз КМІС. Якою має бути політика влади щодо УПЦ(МП): результати телефонного опитування, проведеного 4-27.12.2022 р. URL : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1165&page=2>
3. Перехід церковних громад до ПЦУ // <https://profilbaru.com/uk>
4. Скільки церков УПЦ МП перейшли до ПЦУ у 2023 році — дослідження Опендатабот <https://suspilne.media/440769-skilki-cerkov-upc-mp-perejsli-do-pcu-u-2023-roci-doslidzenna-opendatabot/>

Наталія Богданець-Білокаленко,
*доктор педагогічних наук, професор,
завідувач відділу навчання мов національних меншин та зарубіжної літератури
Інституту педагогіки НАПН України*

ТАНДЕМ-МЕТОД У КОНТЕКСТІ БАГАТОМОВНОЇ ОСВІТИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

Входження України до європейської спільноти зумовлює реформування освітньої галузі, зокрема запровадження сучасної ефективної моделі багатомовної освіти в школах з мовами навчання національних меншин, яка

передбачає формування в учнів і учениць здатності компетентно послуговуватися декількома мовами, використовувати їх для спілкування та навчання; толерантно взаємодіяти в полікультурному суспільстві.

Успішне виконання цього завдання, з одного боку, сприятиме формуванню єдності громадянського суспільства в Україні, укріпленню позицій української мови як державної, збереженню та розвитку мов і культур корінних народів та національних меншин, з іншого – підвищить конкурентоспроможність українських громадян на міжнародному ринку праці, сприятиме ефективності їхньої самореалізації в умовах сучасного глобалізованого світі, необхідність якої, на жаль, зумовлена трагічними подіями – масштабною російською агресією та вимушеного масового переміщення українських громадян за кордон, зокрема в країни Західної Європи.

Формування багатомовності здобувачів освіти, потребує модернізації мовної освітньої галузі, активного залучення інноваційних особистісно-орієнтованих методів і технологій навчання мов, серед яких чільне місце займає тандем-метод (від англ. tandem – велосипед для двох чи трьох осіб), який передбачає автономне (самостійне) вивчення іншої мови і культури двома партнерами з різними рідними мовами, які працюють у парі, на основі безпосереднього занурення в мову під час спілкування.

Тандем-метод епізодично використовується в закладах загальної середньої освіти України на основі взаємодії із зарубіжними школами-партнерами, проте цей процес не набув ознак системності й цілеспрямованого використання; у вчителів недостатньо базової інформації щодо етапів проведення тандем-навчання, його форм, видів, прийомів. У наукових і методичних виданнях також обмаль практичних матеріалів для здійснення тандем-методу, що стримує його широке використання в практиці українських вчителів.

У процесі реалізації моделі багатомовної освіти було визначено, що тандем-метод має незаперечні переваги для формування багатомовної компетентності: навчання в тандемі уможливорює створення автентичних умов природного спілкування з носієм мови; підвищує мотивацію учнів/учениць до оволодіння іншою мовою та культурою, стимулює учня/ученицю до подальшого використання мови як засобу спілкування. Регулярність та систематичність комунікативної тандемної взаємодії значно покращує комунікативні навички партнерів.

Тандем-метод допомагає учню/учениці вибудувати індивідуальну траєкторію навчання з урахуванням власних потреб та інтересів, брати відповідальність за результати своєї діяльності, що сприяє розвитку автономності навчання та здатності навчатися впродовж життя.

Використання тандем-методу сприяє подоланню мовних та психологічних бар'єрів у спілкуванні з партнерами за рахунок відсутності жорсткого контролю викладача та низки прийомів, спрямованих на підтримку комунікації з партнером на кшталт уточнень, перепитування, формулювання ідеї іншими словами, використання засобів невербальної комунікації, заміни складних конструкцій простими тощо (розвиток компенсаторної компетентності). У

поєднанні зінформаційними та комунікаційними технологіями уможлиблює розширення контактів, сприяє актуалізації багатомовного полікультурного віртуального середовища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богданець-Білокаленко, Н., Фідкевич, О. Роль тандем-методу у формуванні багатомовності учнів і учениць закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин. *Acta Paedagogica Volynienses*, 2023, № 1 - С. 54-61.
2. Сисоєва С. О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник. НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. К.: ВД «ЕКМО», 2011. 324 с.
3. Thomas, A., Kinast, E.-U., Schroll-Machl S. (Hrsg.). *Handbuch Interkulturelle Kommunikation und Kooperation. Band 1: Grundlagen und Praxisfelder*. Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 2003. 465 S.

Бодренкова І. О.,

к.н. з фв і с, доцент,

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

innasport2009@gmail.com

Шепеленко Т. В.,

к.н. з фв і с, доцент,

Український державний університет залізничного транспорту,

shepelenko_tatyana@ukr.net

Акімова М. Є.,

викладач Харківського комп'ютерного фахового коледжу

m.e.akimova@gmail.com

МЕНТАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я МОЛОДІ ТА ПРОФІЛАКТИКА ЗАПОБІГАННЯ ПСИХІЧНИХ РОЗЛАДІВ НА ЗАНЯТТЯХ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

В роботі розглядаються зміни у психологічному стані молоді під час війни, підкреслюються причини неспокійного стану, який може призвести до неоправданих ризиків у ментальному здоров'ї, надаються практичні поради профілактики запобігання наслідків на психічному рівні, описуються техніки, методики, тести та практики фізичної культури, які допоможуть впоратися з психічними розладами.

Ключові слова: ментальне здоров'я, психічний стан, студентська молодь, фізична активність.

Abstract: The changes in the psychological state of young people in the war-time are examined, reasons of the uneasy state that can result in incorrigible risks in a mental health are underlined, practical advices of prophylaxis in prevention consequences are given at psychical level, simple technics, methodologies, tests and practices of physical

culture, that will help to manage with psychonosemas are described.

Keywords: mental health, mental condition, student young people, physical activity.

Вступ: З початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну, чи не кожен українець зазнав неминучого впливу війни на психологічне здоров'я.

Вже більше року українці живуть з постійним відчуттям страху, який постійно посилюють звуки повітряних тривог, вибухів, обстрілів, залпів артилерії, новини про смерть мирних мешканців українських міст, воїнів-захисників, руйнація будинків, звістки про рідних тощо. Все це руйнує нормальний психічний стан та призведе до його змін.

Огляд літератури: Результати досліджень науковців із медичної школи в Єрусалимі свідчать, що під час війни реакція психіки людини буває різною: від помірного і тимчасового стресу, до важких психічних травм, які мають негативні наслідки для здоров'я, включаючи депресію, зловживання психотропними речовинами і посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). Дослідження проведене науковцями із США доводить, що травматичні події війни можуть мати довгостроковий вплив на здоров'я та благополуччя [3].

Проект науковців із Огайо (США) показує, що більшість людей, які пережили війну, поступово пристосовуються до нової реальності, відновлюються, а деякі у відповідь на стресові обставини і події відчують піднесення, немовби у них відкривається «друге дихання». Цей феномен пояснюється теорією Хабфолла, відповідно до якої травма може призвести як до втрати, так і до отримання важливих ресурсів. Тож можна очікувати, що вплив війни може призвести до глибшого розуміння цінності життя, що, як наслідок, може підвищити досягнення й рівень задоволення життям[3].

Згідно з визначенням Всесвітньої організації здоров'язбереження психічне здоров'я іншими словами ментальне це стан благополуччя, при якому людина може реалізувати свій особистий потенціал, справляючись з звичайними життєвими стресами, продуктивно та плідно працювати, а також вносити внесок в життя свого оточення. За висловленнями багатьох вчених відмінність психологічного здоров'я від психічного головним чином полягає в тому, що психічне здоров'я має відношення до окремих психічних процесів та механізмів, а психологічне відноситься до особистості загалом і дозволяє виділити власне психологічний аспект проблеми психічного здоров'я [4].

Результати та обговорення: Незважаючи на воєнні дії, життя продовжується, продовжується освітній процес. Мабуть, найголовніше під час війни – це стабільний психологічний стан молоді, без якого життя та навчання в кризових умовах не можуть бути успішними. Щоб допомогти студентам, фахівці Харківських навчальних закладів, зокрема науково-

педагогічний персонал кафедр фізичного виховання та спорту пропонують ефективні прийоми самодопомоги, прості техніки, методики та практики, які допомагають впоратися з психічними розладами та приведуть до ладу.

Довготривалі методи боротьби зі стресом, проявом тривоги, депресії відомі широкому загалу. Це правильне харчування, здоровий і тривалий сон, фізична активність, спорт, відпочинок та зміна ставлення до недосконалого світу загалом. На заняттях з фізичного виховання постійно проводяться бесіди та надаються практичні рекомендації щодо долання пригніченого стану, тривоги, стресу, депресії[5].

Ні для кого немає секрету, що активний образ життя має багато переваг для формування стійкого психічного здоров'я. Рекомендації з фізичної активності вказують на те, що фізична активність покращує роботу мозку, його когнітивні функції, знижує ризик виникнення депресії та тривоги, також допомагають покращити сон та настрій. Саме під час фізичної активності можна подолати депресивний стан, розчарування, роздратування, апатію, безнадійність, самотність та тримати свій стан бадьорим. Але все це за умови регулярної фізичної активності.

Коли ми говоримо про фізичну культуру та спорт, то у першу чергу думаємо про їх користь для фізичної форми. Систематичне виконання фізичних вправ допомагає розвинути витривалість, зміцнити м'язи та мати сильне тіло. І це далеко не все, що може змінити в нашому організмі регулярна фізична активність. Одним з головних чинників впливу на людський організм фізичної активності це боротьба з депресією, проявами тривоги та стресом. Слід підкреслити, все те, що позитивно впливає на організм людини, також позитивно впливає і на розум

Фізичні вправи це більш ніж просто покращення фізичної форми. Вправи мають переваги такі, як підвищення енергії, розвиток фізичних якостей, виступають як засіб для підняття настрою, зменшують втому, покращують концентрацію уваги та психічне здоров'я, підвищують стійкість організму до різних захворювань.

Рух тіла є потужною зброєю проти відчуття тривоги, стресу та депресії. Рухи допомагають підвищити рівень енергії, як фізичної так і розумової, тому що під час виконання вправ виробляються ендорфіни, так звані гормони хорошого самопочуття та гормони щастя. Під час занять фізичними вправами можна відволіктись від поганих думок, більш усвідомлено пережити момент відчуття тривоги, стресу, депресії.

Під час занять необхідно сконцентруватися та усвідомлювати що ноги торкаються землі, що міцно тримаєшся, зосередитись на ритмі свого дихання та серцебиття. Такі дії допоможуть заспокоїти тривожні думки, зміцнити тіло та розум, зняти м'язове напруження, прискорений пульс. В організмі відбуваються

такі зміни, як ріст нейронів, зменшуються запалення в мозку, що у свою чергу знижує рівень стресу та надає відчуття спокою, тіло розслаблюється та посиляє в мозок позитивні сигнали для підвищення настрою, що є ключем до зниження тривоги, стресу та депресії, переключається увага від негативних думок, які пов'язані з тривогою та проявами депресії. В свою чергу регулярні заняття фізичними вправами підвищують психологічну стійкість та допоможуть зберегти спокій у складні дні.

Навіть невеликі за тривалістю активні заняття приносять велику користь. Тому фахівці у сфері фізичної культури та спорту, лікарі, психологи рекомендують тренуватися 3-5 разів на тиждень по 30 хвилин, починаючи з невеликого навантаження, з легких вправ, вправ, які викликають комфорт та потребу, наприклад, ходьба, легкий біг, їзда на велосипеді тощо. Навантаження, дозування та різноманітність вправ необхідно підвищувати поступово, систематично та незабаром заняття стануть потребою організму.

Для більшого позитивного впливу на організм під час занять можна вмикати улюблену музику. Усім відомо, як позитивно музика впливає на дихання, частоту серцевих скорочень, кров'яний тиск та енергетику. Музичні твори знижують стрес, відчуття тривоги, підвищують силу духа, надихають на творчість. Але музику необхідно підбирати свідомо тому що є твори, які навпаки вводять людину у стрес, викликають агресію, апатію, погіршують самопочуття.

В профілактиці ментального здоров'я доведена користь дихальних вправ, які виконуються повільно та глибоко, починаючи з нижніх відділів живота. Можна вдих чергувати із затриманнями подиху. Але всі дихальні вправи виконуються спокійно, концентруючи увагу на вправах та добрих думках.

Широко використовуються практики свідомості та направленої уяви. Тут слід слідкувати під час виконання дихальних вправ за своїми відчуттями, слухати своє тіло, розслабляти та напружувати частини тіла. Представляти себе у красивому місці, уявляти ситуацію, в який дуже приємно та спокійно, намагатися відчувати запахи, звуки. Такі практики надають можливість підтримувати себе в адекватному стані протягом всього періоду тяжких випробувань.

Для профілактики та регуляції ментального здоров'я надаються такі методики та прийоми: 1) метод відвертання уваги; 2) метод самонаказу; 3) метод регуляції дихання; 4) метод зосередження уваги; 5) метод м'язового розслаблення.

Метод відвертання уваги полягає у вільному переключенні уваги з одного об'єкту на інший. Кожен повинний виховувати у собі здатність на деякий час вільно відвернутися від процесу роботи та, пов'язаних з ним негативних емоцій і зосереджувати думки на якій небудь сторонній темі.

Метод самонаказу полягає у свідомому спонуканні до виконання дуже важких та складних дій, у створенні стану впевненості у тому, що ці дії будуть виконані. Формула самонаказу – мовні вислови. Ви висловлюєте фразу, у якій виражаєте вашу здатність подолати ті чи інші психологічні труднощі.

Метод регуляції дихання полягає у сполученні глибокого вдиху та довготривалого видиху. Правильно поставлене черевне дихання залучає до дихального акту легені повністю, що збільшує ємність, яка бере участь у диханні, покращує насичення крові киснем. Діафрагма, що рухається, масажує органи черевної порожнини, у першу чергу, печінку, відроджуючи її кровопостачання. Спокійне упорядковане дихання сприяє емоційному вирівнюванню. Дихання – відмінний індикатор змін емоційного стану людини. Згадайте, як ваше дихання становиться частішим, коли ви схвильовані, переривчасте – коли ви чогось боїтеся. У хвилини спокою ви дихаєте рівно та глибоко.

Метод зосередження уваги дозволяє виховувати здатність залишатися наодинці з собою та предметом своєї діяльності у важкі моменти. У мозку одночасно не можуть бути присутніми два великих об'єкти уваги. Один з них незмінно притягує до себе нервову активність. У зв'язку з цим відповідь на питання про те, що зосередити увагу на потрібному об'єкті достатньо просто – вмійте відокремлювати непотрібне, замінити його потрібним та розбити так, щоб потрібне стало для вас цікавим. Секрет у тому, щоб зуміти підказати собі нову, несподівану точку зору. Таким чином можна тренувати концентрацію уваги на будь-якому предметі. Розглядайте предмет знову й знову, намагайтеся знайти у ньому якомога більше деталей та не відводьте погляд. Тривалість вправи – 3-5 хв. Концентрація уваги на більш складних предметах або діях – це справа постійних тренувань та переносу навичок, які ви маєте, на інші ситуації.

Метод м'язового розслаблення сприяє зняттю не тільки психічного, але й фізичного напруження. Його мета – викликати відчуття важкості і тепла у різних групах м'язів або кінцівках (ногах, руках). Саме тепло й важкість характеризують розслаблення і спокій. Наприклад, уявіть собі, що у кожній руці ви тримаєте по якому-небудь предмету. Починайте його міцно стискати, відчуваючи сильне напруження у кожній руці. Вдруге треба давити сильніше, а розслабляти м'язи повільніше. Важливо при цьому відчувати різницю між напруженням та розслабленням.

Для перевірки психологічного стану раз на місяць пропонуються проводити тестування. Представлено три таблиці (табл. 1,2,3) за результатами яких можна відстежити та вчасно відрегулювати рівень психологічного стану. Необхідно чесно оцінити свій стан за шкалою від 10 до 1, потім підрахувати суму трьох таблиць разом.

Таблиця 1

Рівень психічного напруження та стресового стану

10	Екстремальний/нестерпний стан
9	Ближчий до екстремального/надзвичайно важкий стан
8	Високий/дуже важкий стан
7	Більш середнього/ важкий стан
6	Середній/неприємний стан
5	Помірний/ледве неприємний стан
4	Легкий/ трохи дискомфортний стан
3	Дуже легкий/комфортний стан
2	Майже не відчутний
1	Розслаблений стан

Таблиця 2

Рівень морального стану

10	Екстремальний/нестерпний стан
9	Ближчий до екстремального/надзвичайно важкий стан
8	Високий/дуже важкий стан
7	Більш середнього/важкий стан
6	Помірний/ яскраво неприємний стан
5	Помірний/хиткий від легкого до помірного
4	Легкий/ коливання у настрої
3	Дуже легкий/комфортний стан
2	Майже не відчутний/добрі відчуття
1	Розслаблений стан/комфортний стан

Таблиця 3

Рівень виснаження

10	Екстремальний/колапс
9	Ближчий до екстремального/майже колапс
8	Високий/на межі колапсу
7	Більш середнього/відчувається перевтома
6	Середній/помірна перевтома
5	Помірний/легка перевтома
4	Легкий/ дещо неприємна перевтома
3	Дуже легкий/легка втома
2	Майже не відчутний/втома відсутня
1	Не відчутно/комфортні відчуття

Результат (3-10 балів). У вас немає труднощів зі стресом чи вираженого пригнічення та перевтоми. Ваш рівень фізичного стану нормальний. Вам дуже важливо продовжувати турбуватися про власний фізичний та психоемоційний стан. Необхідно зменшити кількість перегляду болючих та тривожних новин (не більше 5 хв. на годину), робіть те, що знаходиться у зоні вашого впливу, намагатися мати у кожному дні фізичну активність (мінімум 60 хв), яка приносить приємні емоції, наповнюють сенсом та приносять досягнення,

підтримуйте взаємини з важливими людьми, спілкуйтеся. Дотримуйтеся режиму сну та харчування наскільки це можливо.

Результат (11-18 балів). Такий результат може вказувати на те, що життєва ситуація починає продукувати стрес, пригнічення, втому. Необхідно впроваджувати методики психологічного та фізичного відновлення, провести аналіз того, що продуктує надмірний стрес, пригнічення чи втому. Краще за все прибрати такі чинники або максимально знизити їх вплив. Важливо зосередитися на 3-х сферах: сон, фізична активність та харчування. Спробувати відновити баланс в них. Кожен день повинен бути наповнений приємними, ресурсними та корисними активностями. Можна звернутись до спеціаліста у сфері психічного здоров'я, який допоможе відновитися. Це може бути психолог, психотерапевт або лікар з психічного здоров'я.

Результат (19-30). Цей результат вказує на те, що стрес, пригнічення або втома загрожують вам. Необхідно швидше звернутися до спеціаліста у сфері психічного здоров'я (психолог, психотерапевт або лікар), який зможе допомогти застосувати необхідні методики відновлення або лікування [6].

Висновки Сьогодні дуже важливо дбати про психологічне здоров'я молоді, щоб протистояти викликам війни. Інакше пережитий стрес, прояви тривоги, стан депресії понесуть наслідки на психічному рівні. У майбутньому можливі порушення концентрації уваги, пам'яті, логіки і швидкості мислення, критичного сприйняття ситуації та своїх дій та вчинків. Наслідки пригніченого стану виражатимуться у погіршенні виконання поставлених задач, порушенні розумових функцій, виснаженні, відстроченні психічних реакцій, порушенні психічного здоров'я та у прояві психологічних проблем.

Сучасні умови життя висувають нові вимоги до здоров'я, психічного стану та фізичних можливостей молоді. Майбутні фахівці повинні володіти високою професійною кваліфікацією, бути здоровими, фізично витривалими, мати високу працездатність, бути психічно стійкими. Студенти – особлива виробничо-професійна група певного віку зі специфічними умовами праці та життя. В студентів у 17-18 років ще повністю не завершився фізичний розвиток, ще не повністю сформувався психічний стан, стійкість до проявів зовнішнього середовища, а особливо під час війни [2].

Відчуття тривоги, стресу та стан депресії стають дуже шкідливими, коли вони сильні та довготривалі. Такі стани вважаються основними винуватцями у розвитку психосоматичних захворювань, погіршення ментального здоров'я молодого покоління. За допомогою фізичного навантаження можна підтримувати організм в робочому стані та запобігти захворюванням психіки.

Задача викладачів фізичного виховання допомогти студентам залишатися стійкими, мужніми, впевненими в собі, завжди оцінювати ситуацію вірно та швидко, в будь-який час, бути готовими до рішучих та обміркованих дій, завжди мати «свіжу» голову. Тому зараз особливо необхідно всі зусилля сконцентрувати на допомогу молоді, підтримати їх у сьогоденні, створити для них сприятливі умови для навчання, для підвищення мотивації до навчання, до праці, до життя та подальшого відновлення України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. А.М. Буц, Ю.М. Савченко, І.О. Сапегіна, С.С. Довженко Основні засоби профілактики нервово-психічних напружень : консп. лекції. Харків: УкрДАЗТ, 2010. 24 с.
2. М. Цимбалюк, Н. Жигайло Формування стресостійкості студентів в умовах війни для правового та євроінтегрального процесів. Вісник Львівського університету. Серія: Психологічні науки. 2022. Спецвипуск. С. 128–136
3. Х. Шевченко Психологічне здоров'я українців під час війни і як його врятувати URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/vijna-ukraina-dopomoha-psycholog-psychologichnapidtrumka-mentalnezdorovja/6715242.html> (дата звернення: 24.04.2023)
4. Психологія й війна: як це впливає на психоемоційний стан людини Суспільне , новини URL: <https://suspilne.media/238315-bijsa-tikaj-abo-zavmri-ak-zitta-v-umovah-vijni-vplivae-na-psihoemocijnu-stabilnist-ludini/> (дата звернення: 24.04.2023)
5. Психологічна підтримка студентів під час освітнього процесу в умовах воєнного стану, Дніпровський державний Медичний університет URL: <https://dmu.edu.ua/ua/nd/1653-psikhologichna-pidtrimka-studentiv> (дата звернення: 21.04.2023)
6. Тест: Швидка діагностика психологічного стану, Психологічний центр «Без паніки» <https://trevog-bolshe.net/viyna-zdorovya/test-shvydka-diagnostyka-psyhologichnogo-stanu> (дата звернення: 20.04.2023)

Бойко С. М.,

*кандидат філософських наук, старший дослідник,
завідувач сектору авторського педагогічного новаторства
відділу інноваційної діяльності та дослідно-експериментальної роботи
Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти»,
ORCID id 0000-0002-4999-4603
boyko-imzo@ukr.net*

ПЕДАГОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ В ІННОВАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

У статті автор відзначає, що в сучасних умовах важливою постає проблема актуалізації нових підходів до змісту педагогічного менеджменту. Констатується, що в умовах воєнного стану національні інтереси України

вимагають негайних та ефективних заходів, спрямованих на збереження та розвиток його науково-технічного потенціалу, забезпечення його ефективного використання для подолання кризових явищ у гуманітарній, економічній, соціальній сферах. З'ясовано, що перспективним способом розв'язання цієї проблеми є активне здійснення інноваційної діяльності в закладах освіти шляхом проведення експериментів та реалізації інноваційних освітніх проєктів. Доведено, що інноваційна діяльність сприяє перетворенню сучасного педагогічного менеджменту у діяльну систему управління освітнім процесом та рушійну силу суспільства, здатну забезпечити його випереджальний розвиток та інноваційний прорив у різних сферах діяльності.

Ключові слова: педагогічний менеджмент, інноваційна діяльність, освітній процес, заклад освіти.

In the article, the author notes that in modern conditions, the problem of updating new approaches to the content of pedagogical management becomes important. It is stated that in the conditions of martial law, the national interests of Ukraine require immediate and effective measures aimed at preserving and developing its scientific and technical potential, ensuring its effective use to overcome crisis phenomena in the humanitarian, economic, and social spheres. It was found that a promising way to solve this problem is the active implementation of innovative activities in educational institutions by conducting experiments and implementing innovative educational projects. It has been proven that innovative activity contributes to the transformation of modern pedagogical management into an active educational process management system and a driving force of society, capable of ensuring its anticipatory development and innovative breakthrough in various spheres of activity.

Key words: pedagogical management, innovative activity, educational process, educational institution.

Вступ. Сучасний етап розвитку освіти в Україні в умовах боротьби за незалежність і цілісність, відстоювання європейських цінностей демократії, характеризується не лише відмовою від тоталітарної уніфікації і стандартизації педагогічного процесу, а й інтенсивними пошуками інноваційних технологій в педагогічному менеджменті [4; 7; 8; 9; 10].

Як зауважують сучасні українські науковці (О. Винничук, І. Саух) традиційна концепція управління освітою на сьогоднішній день потребує якнайшвидшого розвитку інноваційних процесів як у сфері загальноосвітньої підготовки нового покоління, так і в системі управління нею на засадах педагогічного менеджменту [1; 9]. Адже сучасний заклад освіти в Україні як елемент соціокультурної сфери продукування особистості вже постає не цілком державним, а державно-суспільним, приватним і реально функціонує в умовах не централізованої планової системи національної економіки. Такі обставини свідчать про необхідність зміни концепції традиційного адміністративно-командного управління на нову концепцію педагогічного менеджменту, яка

відповідатиме сучасним викликам і особливостям розвитку ринкових відносин в Україні та світі, умовам воєнного / повоєнного часу. Нова концепція має бути спрямована на забезпечення високої ефективності та прибутковості функціонування сучасного закладу освіти як специфічної педагогічної системи з урахуванням витрат внутрішніх і зовнішніх ресурсів, а також впливів кардинально зміненого зовнішнього середовища – ринку освітніх послуг та ринкових відносин сучасного суспільства з врахуванням національних інтересів та європеїзації держави.

Поняття «педагогічний менеджмент» у науковій літературі часто вживається як «управління», «керівництво» та «адміністрування» [6; 8]. Нерідко ці поняття, не лише в педагогічній літературі, а й у офіційних і нормативних документах, що регулюють діяльність закладів освіти, часто ототожнюються.

Серед українських дослідників Л. Кравченко і Л. Даниленко, вважають, що до педагогічної діяльності поняття «керівництво» ближче, ніж поняття «управління», оскільки, на їхню думку, «керівництво» є більш загальним поняттям [3]. На відміну від попередньої думки, В. Бондар, М. Приходько вважають, що поняття «управління» ширше за обсягом і змістом, аніж поняття «керівництво». У працях В. Лунячек значна увага приділена зарубіжному досвіду управління освітою [5].

Серед зарубіжних дослідників проблеми менеджменту розглядали науковці різних галузей знань, такі як: М. Альберт, П. Дракер, В. Кінг, Д. Кліланд, М. Мескон, Ф. Тейлор, А. Файоль та ін.

Мета статті – з'ясувати сутність поняття педагогічного менеджменту з позиції пошуку національної моделі управління традиційними й новими типами закладів освіти, які здійснюють інноваційну діяльність з використанням світового досвіду менеджменту.

Українські вчені звертають увагу на те, що педагогічний менеджмент репрезентують такі підсистеми, як: управлінська, дидактична, виховна та методична, які умовно класифікують як інваріантні за принципом провідного виду діяльності суб'єкта освітнього процесу. Управлінська підсистема передбачає управління освітнім процесом (суб'єкти – керівники закладу освіти); дидактична підсистема – діяльність викладання та учіння; виховна – виховання та самовиховання (суб'єкти – педагоги і здобувачі освіти); методична – передбачає науково-методичну роботу (підготовку навчально-методичних посібників, методичних рекомендацій та ін.). Інваріанти підсистеми доповнюють варіативними (на вибір).

Педагогічний менеджмент, за визначенням Л. Даниленко, Л. Карамушки, О. Онаць, О. Мариновської, повинен мати інваріантні засади, що визначають науковий статус кожного його компонента, а саме: цілей освіти, принципів

добору змісту, методів, засобів та організаційних форм навчання [3; 6; 8].

Тому в кожній підсистемі виокремлюються такі компоненти: цільовий (мета, завдання), змістовий (зміст), технологічний / процесуальний (методи, форми, засоби), результативний (результат), що можуть бути представлені з допомогою уточнюючих функціональних ознак.

Українські вчені (І. Бех, В. Кремень, П. Саух, О. Сухомлинська та ін.) звертають увагу на те, що адаптуючи українську освіту до нових умов постісторії й до рівня кращих світових стандартів, українські педагоги мають відмовитися від сліпого наслідування, дбайливо розвивати власну освітянську традицію, зберігати й обстоювати «педагогічний алгоритм» української освіти, не лише запозичувати нове, а й вводити наші надбання у європейський і світовий освітній простір.

Особливість сучасного педагогічного менеджменту полягає у тому, що він має принципово інший (порівняно з керівництвом, управлінням, адмініструванням) організаційний, педагогічний, економічний, соціально-психологічний та структурно-функціональний механізм, спрямований на вирішення конкретних проблем взаємодії учасників освітнього процесу закладу освіти в реалізації соціально-економічних, технологічних, соціально-психологічних і професійних завдань, які виникають у процесі освітньої діяльності, зумовленої дією як політичних, соціальних, економічних відносин, так і умовами воєнного стану в Україні.

Функції менеджера, який забезпечує освітній процес закладу освіти полягають у тому, щоб: 1) визначити і знайти тих, хто потребує навчання (в більшості розвинених країн світу немає закону про обов'язкову освіту); 2) підібрати спеціалістів необхідної кваліфікації і досвідом роботи (адже проблема ефективності педагогічного менеджменту в освітній сфері може бути вирішена тільки за умови забезпечення високої компетентності та відповідної професійної майстерності кожного педагога); 3) сконцентрувати в одному місці (закладах освіти, освітніх хабах, STEM-центрах, технопарках) суб'єктів навчання; 4) запровадити процес і забезпечити його всіма необхідними засобами; 5) стимулювати, контролювати і коригувати освітній процес, домагаючись необхідної якості; 6) забезпечити реалізацію Національної стратегії розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі (відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України № 174-р від 24.02.2023 року).

Педагогічний менеджмент сьогодні переживає етап інтенсивної трансформації, що зумовлений не лише кризою авторитарних методів управління, соціально-економічною реформою суспільства та його поступовим переходом до ринкової економіки, а й необхідністю пошуку національної моделі управління традиційними й новими типами закладів освіти з використанням

світового досвіду менеджменту.

Реформування української системи освіти є надзвичайно важливим завданням, яке сьогодні практично реалізує Міністерство освіти і науки України спільно з Державною науковою установою «Інститут модернізації змісту освіти», що є своєрідним центром експериментальної педагогіки, який безпосередньо долучається до процесу розвитку української освіти, тісно співпрацюючи з інститутами післядипломної педагогічної освіти, інститутами Національної академії педагогічних наук України, закладами дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), позашкільної та вищої освіти України.

Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти» серед основних завдань своєї діяльності здійснює координацію та надає науково-методичний супровід інноваційним освітнім проєктам, експериментам усеукраїнського рівня на базі закладів дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, у тому числі закладів післядипломної педагогічної освіти.

Сучасне управління закладами освіти, які здійснюють інноваційну діяльність, по-перше, вимагає пошуку і розроблення засобів та методів, що сприяють найефективнішому досягненню цілей закладів освіти, підвищенню продуктивності праці їх співробітників, розвитку якості освіти; по-друге, передбачає забезпечення впровадження інноваційних педагогічних технологій у закладах освіти; по-третє, сприяє модернізації та функціонуванню Національної освітньої платформи; по-четверте, передбачає пошук найбільш раціональних способів удосконалення організації роботи адміністрації та педагогічного колективу закладів освіти з метою реалізації Національної стратегії розбудови безпечного і здорового освітнього середовища.

Педагогічний менеджмент в українських закладах освіти, що реалізують інноваційні освітні проєкти та проводять експерименти, продукує систему певних поведінкових правил, притаманних статусу керівника експериментального закладу освіти. Така система включає сукупність організаційно-технологічних, інформаційних, міжособистісних, науково-методичних чинників в умовах здійснення управлінської й адміністративної діяльності; надає можливість керівнику закладу освіти використовувати особистісні якості як основне джерело й засіб управління; діяти в нестандартних ситуаціях; постійно змінювати організаційні ситуації, визначати загальний напрям руху керованої педагогічної системи, її зміни і особливості подальшого розвитку.

Досліджуючи експерименти всеукраїнського рівня, що були здійснені за період з 1996 по 2019 рік, координовані працівниками відділу інноваційної діяльності та дослідно-експериментальної роботи Державної наукової установи

«Інститут модернізації змісту освіти», було з'ясовано, що із загальної кількості успішно завершених, найбільша кількість експериментів проведена в Дніпропетровській, Запорізькій, Київській, Рівненській, Хмельницькій, Черкаській областях та місті Києві. Такий показник частково відображає не лише успішність здійснення інноваційної діяльності, а й ефективність педагогічного менеджменту, прагнення педагогічних колективів у здійсненні цілеспрямованих змін в освітньому процесі [2, с. 7].

Правильно сплановані й упроваджені інновації здатні не лише змінити традиційну шкільну філософію, а й зробити діяльність закладу освіти більш ефективною й привабливою для учнів, їх батьків, вчителів, суспільства тощо. [9; 10] У зв'язку з тим, що інноваційна діяльність передбачає реалізацію нових оригінальних ідей у формі готового товару (послуги) на ринку, створення та використання інтелектуального продукту, закладам освіти необхідні постійні додаткові витрати (інтелектуальні, матеріальні). Тому педагогічний менеджмент в теорії і практиці ще можна розглядати як одну з форм інвестиційної діяльності, що забезпечує розробку, розповсюдження та застосування інновацій.

Відтак, педагогічний менеджмент – це цілісна система принципів, методів, стратегій, філософії, організаційних форм, технологічних прийомів і коректне управління освітнім процесом, що спрямовані на підвищення його ефективності. Основними цілями педагогічного менеджменту є: 1) ефективне і планомірне використання сил, засобів та часу усіх учасників освітнього процесу закладу освіти; 2) визначення відповідності діяльності працівників закладу освіти згідно конкретних цілей і реальних планів інноваційної діяльності; 3) взаємозв'язок певних цілей та їхня співпорядкованість з головною метою – вихованням, навчанням й розвитком людини як вільної, відповідальної і творчої особистості, формування активної життєвої позиції та наукового світогляду; 4) діяльність з удосконалення чи оновлення освітньої теорії та практики шляхом надання освітньому процесу рушійної сили, спрямованої на збереження української ідентичності, забезпечення та розвиток науково-технічного потенціалу українців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винничук О.Т. Педагогічний менеджмент як теорія і практика управління освітнім процесом. Актуальні проблеми управління закладами освіти в контексті стратегії модернізації освітньої галузі: колективна монографія / за загальною редакцією В.П. Кравця. Г.М. Мешко. Тернопіль : ТИПУ ім. В. Гнатюка, 2020. 310 с. С. 19-30.
2. Впровадження ідей, систем, моделей, технологій у практику роботи закладів загальної середньої освіти як результат експериментів усеукраїнського рівня: інформаційно-аналітичний довідник / За заг. ред. Ю.І. Завалевського. Київ-Чернівці: «Букрек», 2020. 144 с.

3. Даниленко Л. Інноваційний освітній менеджмент : навч. посіб. / Л. Даниленко. К.: Главник, 2006. 144 с.
4. Інноваційні педагогічні технології в практиці роботи закладів загальної середньої освіти України: Інформаційно-аналітичний довідник / За заг. ред. Ю.І. Завалевського. Київ-Чернівці: «Букрек», 2018. 292 с.
5. Лунячек В. Е. Педагогічний менеджмент : навчальний посібник / В. Е. Лунячек. 2-е вид., випр. Х. : Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2015. 512 с.
6. Мариновська, О. Я. Педагогічна інноватика & Менеджмент інновацій : навч.-метод. посіб. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2019. 504 с.
7. Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проєктна діяльність: Науково-методичний збірник/ за загальною ред. С. М. Шкарлета. Київ-Чернівці «Букрек». 2022. 140 с.
8. Освітній менеджмент: Навчальний посібник / За ред. Л. Даниленко, Л. Карамушки. К.: Шкільний світ, 2003. 400 с.
9. Саух І.В. Педагогічний менеджмент як діяльнісна система управління освітнім процесом.
chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgglefindmkaj/https://lib.iitta.gov.ua/730695/1/%D0%A1%D0%B0%D1%83%D1%85_%D0%86%D0%92.pdf
10. Koda, S., Turkpenova, D., Kyrylenko, S., Malyk, V., Lukiianchuk, A. Innovative elements in distance learning in a multicultural environment. Amazonia Investiga, 2022. 11 (56), 232-239. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.56.08.23>
11. Voropayeva, T., Jarvis, M., Boiko, S., Tolchieva, H., Statsenko, N. (2022). European experience in implementing innovative educational technologies in the training of management specialists: current problems and prospects for improvement. International Journal of Computer Science and Network Security (IJCSNS). 2022. VOL. 22, 7, July , 294-300. DOI: 10.22937/IJCSNS.2022.22.7.35

Бондар Т. О.,

кандидат філософських наук,

доцент кафедри філософії і економіки освіти,

Полтавська академія неперервної освіти ім. М. В. Остроградського

bondar@rapo.pl.ua

РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ ТА ІНСТРУМЕНТИ КОГНІТИВНОГО РОЗВИТКУ ЯК РЕСУРС ДЛЯ ОСВІТИ В УМОВАХ ВИКЛИКІВ

У статті розглядаються актуальні ресурси, які сьогодні допомагають освітянам, учням та їх батькам у формуванні резильєнтності та вмінь екологічно проживати стресові ситуації, а також підкреслюється важливість використання педагогами напрацювань та інструментів когнітивного менеджменту і нейропедагогіки, спрямованих на оптимізацію когнітивних процесів та продуктивності, що знижуються у ситуаціях тривалого стресу.

Ключові слова: резильєнтність, стрес, стрес-менеджмент, копінгові

стратегії, нейропедагогіка, когнітивний менеджмент, розвиток мислення

Abstract. This article explores current resources that assist educators, students, and their parents in developing resilience and the ability to cope with stressful situations in an ecologically sustainable manner. It emphasizes the importance of educators utilizing practices and tools of cognitive management and neuroeducation to optimize cognitive processes and productivity that may be compromised in prolonged stress situations.

Keywords: resilience, stress, stress management, coping strategies, neuroeducation, cognitive management, thinking skills development

В умовах викликів, з якими за останні кілька років зіткнулося українське суспільство (і освіта зокрема), війна, однозначно, є чи не найбільш стресогенним фактором. Тривале перебування в умовах хронічного стресу та небезпеки, як відомо, впливає не тільки на фізичний стан людини, але й на її когнітивні здібності та продуктивність в цілому. Тож сучасні реалії змушують освітян наполегливо звертатись до пошуку та використання тих інструментів, які допомагають зберігати/тренувати/відновлювати власну життєстійкість та ресурсність, проживаючи стресові ситуації максимально екологічно.

Метою даної статті є огляд низки актуальних ресурсів, які на сьогодні допомагають освітянам, учням та їх батькам у формуванні резильєнтності та вмінь екологічно проживати стресові ситуації, а також розгляд важливості використання напрацювань та інструментів когнітивного менеджменту і нейропедагогіки, спрямованих на оптимізацію когнітивних процесів та підвищення продуктивності, зокрема, в ситуаціях тривалого стресу чи невизначеності.

При цьому варто підкреслити, що важливе значення для визначення когнітивних наслідків, які стрес чинить на людину, мають його характеристики – інтенсивність, тривалість (гострий чи хронічний), походження (викликаний зовнішніми факторами чи виник через внутрішні завдання), на які конкретні когнітивні операції здійснюється вплив (імпліцитну чи усвідомлену пам'ять, довготривалу чи оперативну, на цілеспрямоване навчання, зосереджене на досягненні цілей, чи на звичайне навчання), а також те, на які фази обробки інформації (навчання, консолідація чи відтворення) він спрямований.

Адже, як зазначає у своєму дослідженні [2] Кармен Санді, директорка лабораторії генетики поведінки Brain Mind Institute при Швейцарському Федеральному Технологічному Інституті в Лозанні (EPFL), часто легкий стрес має тенденцію полегшувати когнітивні функції, особливо в неявній пам'яті або простих декларативних завданнях чи коли когнітивне навантаження не є надмірним, тоді як вплив високого або дуже сильного стресу різко (незалежно від того, викликаний когнітивним завданням чи іншими факторами) порушує

пам'ять та процеси, що потребують складного, гнучкого мислення (див.: [2]). Важливий факт: ключову роль відіграє і контекст, в якому відбувається стрес. Якщо він викликаний власне когнітивною задачею, то сприяє когнітивному функціонуванню, а якщо викликаний зовнішнім середовищем – навпаки, когнітивні функції погіршуються. Крім цих загальних принципів важливі також індивідуальні відмінності у сприйнятті стресу, а також стать і вік [Там само].

Надто сильний і тривалий стрес сприймається організмом як неприродний процес, що завдає значної шкоди здоров'ю, призводить до пошкодження тканин головного мозку, перешкоджаючи виробництву нових нейронів та руйнуючи нейронні зв'язки, що забезпечують зберігання цінної інформації. У стані тривалого стресу люди не здатні узагальнювати або адаптувати наявну інформацію до нових сценаріїв, їм важко зосередитися. Як неодноразово фіксує у своїх дослідженнях відомий нейробіолог Джон Медіна, усі проведені випробування говорять про те, що хронічний стрес однозначно шкодить здатності навчатися: згідно з висновками проведених ним досліджень, дорослі в умовах сильного стресу демонструють результати в два рази нижчі, ніж ті, хто не страждає від нервового напруження (цит. за: [4, с.38-39]).

Такі результати невинні, адже стрес завдає потужного удару по різним когнітивним здібностям: знижує рівень уваги, не даючи можливості зосереджуватися на завданні, що погіршує можливості людини щодо вирішення проблем і прийняття рішень; впливає на здатність до збереження і відтворення інформації; знижує рівень логічного мислення, впливає на креативність та інтуїцію – коли особистість переживає стрес, їй складно розвивати нові ідеї та використовувати інтуїцію для прийняття рішень, основна увага спрямовується на задоволення фундаментальної, базової потреби у безпеці.

Знання нейробіологічних особливостей реагування людини на стрес, досліджень нейропедагогіки щодо її здатності навчати і навчатись (більш детально про нейропедагогіку та її можливості в освіті див.: [5, с. 299-302]; [4, с.24-46]; [7]), а також розуміння впливу стрес-факторів на розумову діяльність є важливим для пошуку оптимальних стратегій взаємодії у навчальному процесі як для вчителя, так і для учнів. Різноманітні інструменти стрес-менеджменту, техніки тайм-менеджменту – це надзвичайно актуальна допомога вчителю для врегулювання власного емоційного і психологічного стану, підтримання ресурсності та здатності допомогти учням і їхнім батькам (див.: [4, с.76-83, с.113-126]).

Важливими поняттями у цьому контексті є поняття *нейропластичності* – здатності мозку кардинально змінюватися під дією досвіду та відновлювати втрачені зв'язки після пошкодження або у відповідь на зовнішні впливи [4, с.26] та *резильєнтності* (з англ. *resilience* – "пружність, еластичність") – процесу/результату успішної адаптації людини до складних життєвих обставин

шляхом розумової, емоційної та поведінкової гнучкості, а також вміння пристосовуватися до зовнішніх та внутрішніх вимог середовища (див.: [1]). Саме нейропластичність і резильєнтність допомагають нам тренувати когнітивні навички, способи реагування на ситуацію, виробляти більш дієві шаблони поведінки. Перш за все йдеться про інструменти когнітивного менеджменту – *техніки та методики, які дозволяють підтримувати когнітивну гнучкість*, тренувати пам'ять, увагу та різні типи мислення (зокрема, критичне, креативне і дивергентне, які зазнають відчутного удару і т.зв. "когнітивного спаду" внаслідок дії стресових факторів та реальної небезпеки).

Резильєнтність може мати різні рівні – бути психологічною (як здатність адаптуватися до змін і ситуацій невизначеності, вміти знаходити нові сенси і не втрачати надію); емоційною (здатність регулювати власні емоції під час стресу, зберігати позитивний настрій), фізичною (здатність тіла пристосовуватись до змін та відновлюватись після навантажень, хвороб і травм) та соціальною – характеризувати властивість груп людей відновлюватись після складних ситуацій, реалізується через взаємозв'язок людей на індивідуальному і колективному рівні (див.: [15, с.12-13]).

Варто відзначити, що в україномовному середовищі щодо використання терміну "резильєнтність" спостерігається певна варіативність (напр.: резилієнс, резилентність, резильянс, життєстійкість, психологічна гнучкість/стійкість, стресостійкість), хоча у трактуваннях самого поняття позиції дослідників багато в чому збігаються.

Так, директор Українського інституту когнітивно-поведінкової терапії та Інституту психічного здоров'я УКУ О. Романчук відзначає, що "психологічна стійкість (витривалість, резилієнтність) – це здатність проходити крізь життєві випробування, зберігаючи при цьому психічне здоров'я, особистісну цілісність" [11]. Практична психологиня і психоаналітична психотерапевтка Л. Козир, спікерка вебінарів проєкту DECIDE, фіксує, що "резилентність є вродженою динамічною властивістю особистості, що лежить в основі здатності долати стреси та важкі періоди життя конструктивним шляхом" і її можна розвивати в процесі життя, що допоможе людині "долати виклики життя без значних порушень у подальшому функціонуванні і краще адаптуватись у світі змін" (див.: [8]). Автори посібника про психологічні основи розвитку резильєнтності особистості О. Чиханцова і К. Гуцол розглядають резильєнтність як властивість особистості [15, с.11], процес взаємодії між різними характеристиками та ставленнями [15, с.13], а також "здатність людини відновитися до «достресового» стану після стресових і травмувальних ситуацій за допомогою особистісних ресурсів, /.../ не адаптуватися під нові реалії, а повернутися до попереднього звичного життя без втрат для фізичного та психічного здоров'я" [Там само].

Саме розвиток резильєнтності учасників освітнього процесу, на думку багатьох фахівців, є тим інструментом, який може допомогти в сучасних умовах воєнного часу зберігати та відновлювати свою ресурсність, легше долати наслідки стресових ситуацій, фізичних та психологічних перевантажень.

Серед різних моделей резильєнтності, які пропонують дослідники (огляд деяких концепцій можна переглянути, наприклад, тут: [15, с.14-24]) нам більш імпонує підхід, запропонований Д. Кларк і Д. Ніколсоном у праці "Resilience: Bounce Back from Whatever Life Throws at You" (2010), і який передбачає п'ять складових резильєнтності:

Загальна оптимістична налаштованість (наявність позитивного погляду й позитивного бачення свого майбутнього, ідея М.Селігмана (1998) про «навчений оптимізм»).

Орієнтація на рішення (здатність передбачати проблеми, брати їх під контроль і бути активним у пошуку рішень; передбачає демонстрацію здорового судження та переосмислення своїх думок від проблем до результатів).

Індивідуальна відповідальність (пов'язана з ідеєю внутрішнього локусу контролю).

Відкритість і гнучкість (здатність впоратися з неоднозначними ситуаціями, бути відкритими й гнучкими, змінювати напрям думок і дій, коли це необхідно, вчитися на попередніх проблемах і помилках та співчувати іншим).

Управління стресом і занепокоєнням (знання стресорів та передбачення стресових подій і боротьба з їх симптомами) [цит. за: 15, с.15–16].

Дві останні якості особливо варто тренувати – не лише у контексті швидкої допомоги собі чи близьким у стресових ситуаціях (використання копінг-стратегій, технік заспокоєння, «заземлення», практик уважності і майндфулнес, арт-терапії тощо залежно від стадії розвитку стресу – див.: [4, с. 76-84]), але й долучаючись до програм, зорієнтованих на довготривалу перспективу (розвиток емоційного інтелекту, опанування методів ненасильницького спілкування, використання у школах СЕЕН, формування позитивного підходу до життя, розвиток критичного мислення і дивергентності тощо).

У цьому контексті варто назвати приклади безкоштовних онлайн-ресурсів та ініціатив, створених різними організаціями й інституціями у підтримку психологічної стійкості в умовах війни, які можуть бути корисними для освітян:

1) Ініціативи МОН України:

– проєкт "Екосистема психологічної допомоги у сфері освіти" (https://www.mental_help.in.ua), надає можливість освітянам, шкільним психологам, учням, студентам та їх батькам безкоштовно отримати навички надання першої психологічної допомоги (у разі необхідності коректне перенаправлення до фахівців); роботи зі стресом (навички та методики, які

допоможуть справитись у скрутній ситуації); супервізії від клінічних психологів для освітян та шкільних психологів; підготовка фахівців, які зможуть працювати зі складними (клінічними) випадками. Партнери проекту: Посольство США в Україні, Міжнародна гуманітарна організація «Людина в біді» та Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ);

- навчальний курс «Практичні навички подолання стресу» [6] – створений на основі ілюстрованого керівництва Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) «Важливі навички в періоди стресу» у межах ініціативи зі створення Національної програми ментального здоров'я (доступ: <https://hromada.academy/courses/praktichni-navichki-podolannya-stresu>);
- курс підвищення кваліфікації для освітян «Перша психологічна допомога учасникам освітнього процесу під час та після завершення воєнних дій» (доступ: <https://hryoutest.in.ua/courses/programa-pidvishchennya-kvalifikacii-psihologichnoji-pidtrimki-dlya-osvityan-ta-batkiv>);
- проєкт ПОРУЧ – онлайн та очні групи психологічної підтримки для підлітків, батьків, вчителів та психологів; спільний проєкт Міністерства освіти і науки України, Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), Українського інституту когнітивно-поведінкової терапії (<https://poruch.me/>).

2) Ініціативи ГО «ЕдКемп Україна» (перелік ініціатив у час війни – <https://www.edcamp.ua/in-the-war>):

- Толоки стійкості - онлайн-зустрічі, покликані практикувати стійкість, соціально-емоційне та етичне навчання через фахові виступи запрошених гостей, а також через вправи та ігри; запрошені – іноземні експерти, які є визнаними у певній галузі та можуть підсилити українське вчительство у складні часи війни (серед тем: "Практики для зміцнення ментального здоров'я і стійкості", "Нейропластичність як спосіб стійкості та зцілення від травматичного досвіду" та інші – записи усіх толок є на ютуб-каналі «ЕдКемп Україна» за пошуковим запитом "Толока стійкості EdCamp Ukraine #", записи за 2022 є тут: <https://www.edcamp.ua/zapysy-tolok-stijkosti-tut>);
- телеграм-канал для батьківства «Дорослі в ресурсі заради дітей» (<https://t.me/adultsforchildren>);
- Відкритий простір стійкості – відкриті онлайн-зустрічі для всіх охочих із фахівчинями і фахівцями з Інституту травми й Університету Еморі (записи є тут: <https://www.youtube.com/c/edcampukraine>);
- Моделі Стійкості Спільнот – навчання з Community Resiliency Model для українських освітян, яке розробили представники й представниці Інституту ресурсів травми (США);
- упровадження СЕЕН (соціально-емоційного та етичного навчання) – підготовка навчальних матеріалів (серед тем: "Підсилення уваги і

самоусвідомленості", "Управління емоціями", "Виховання стійкості" та інші) [12]; пілотування проєкту в Україні, розробка програм та проведення навчання (<https://www.edcamp.ua/seelukraine/khochu-praktykuvaty-seen>).

3) **Академія стійкості** (<https://resilience.k-s.org.ua>) від Українського інституту когнітивно-поведінкової терапії – просвітницький проєкт, онлайн портал, що вміщує психоедукаційні матеріали самодопомоги для дітей та дорослих, цикли навчальних відео, практик стійкості та інформаційних ресурсів.

4) **"Стаємо сильнішими разом"** – ініціатива у межах Швейцарсько-українського проєкту DECIDE "Децентралізація для розвитку демократичної освіти", практичні онлайн-тренінги за ізраїльською методикою щодо першої психологічної допомоги спільно із закладами післядипломної педагогічної освіти (<https://www.facebook.com/groups/doccuinua>).

5) **"Хаб стійкості"** – ресурс, створений надавати послуги психологічної підтримки та публікувати дієві поради кризової служби психологічної підтримки з фахівцями; містить відкриту базу контактів психологів та психотерапевтів; інформацію про доступні канали психологічної підтримки (українські та закордонні терапевтичні спільноти, телеграм-боти, сервіси); поради з підтримки себе і близьких (доступ: <https://resiliencehub.com.ua/>).

6) **Окремі ресурси з порадами про подолання стресу у дітей:**

- публікації психологині С.Ройз (зокрема, її "Стресостійке дитинознавство" https://drive.google.com/file/d/1AD4PKDvH-deylbhquN0Qz2ItJdH6tWEt/view?fbclid=IwAR0zdx dg3wpjWkSu7ydp1-0hbObmPx3tsCi7QrInIeuiCRP8I_brhcLsAyo);
- велика кількість матеріалів про навчання в умовах війни та способи подолання стресу на сайті НУШ за пошуковим запитом "стрес" (<https://nus.org.ua>) та на сайті НГО "Освіторія" (<https://osvitoria.media>);
- публікації, візуальні матеріали щодо технік подолання стресу у проєкті "Безпечний простір: комплексна психосоціальна підтримка українських шкіл в умовах війни" від ГО "Слова допомагають" та спеціалістів Центру психічного здоров'я НаУКМА, (<https://www.facebook.com/safespace.kmarehab>).

7) **Навчальні онлайн-курси:**

- "Бути поруч: основи психологічної підтримки тим, хто працює з дітьми" – освітній серіал, розроблений Міністерством освіти і науки спільно з ЮНІСЕФ для порталу "Дія. Цифрова освіта" курс про підтримку психічного здоров'я та особливості роботи з дітьми під час війни (доступ: <https://osvita.diia.gov.ua/courses/buty-poruch-kurs-z-osnov-psykholohichnoi-pidtrymky>).
- "Сміливі навчати" – онлайн-курс про вчителювання у час кризи; розповідає, як вчителям психологічно підтримати себе в часи кризи й навчати та

взаємодіяти з дітьми, містить поради щодо організації безпечного освітнього середовища в кризовий час (доступ: <https://study.ed-era.com/uk/courses/course/1762>).

Наведений вище перелік можна продовжувати, втім, навіть зазначені ресурси можуть дати той інструментарій, який може реально допомагати. А дієва допомога – це саме те, на що зараз зорієнтована праця багатьох освітніх установ та проєктів.

Значна робота проводиться й у Полтавській академії неперервної освіти ім. М.В.Остроградського – це і постійна (з початку березня 2022 року) психологічна допомога ВПО від фахівців навчально-методичного кабінету психологічної служби ПАНО, і створення ресурсної кімнати для дітей та дорослих «Безпечний простір», і проведення навчань для психологів та педагогів регіону, навчально-практичних семінарів та практикумів з тематики стрес-менеджменту та розвитку життєстійкості.

Важливо, що напрямок розвитку резильєнтності освітян займає важливе місце у стратегії Міністерства освіти і науки України – нещодавно було презентовано новий пріоритетний проєкт у сфері психічного здоров'я МОН «Психосоціальна підтримка та психологічна допомога на всіх рівнях освіти» [9], який зорієнтований на впровадження навичок психологічної стійкості на всіх рівнях освіти – від дошкільної до вищої.

Ми не в змозі вплинути на зовнішні стресові чинники чи уникнути стресових ситуацій. Однак, розуміння того, як розвивати власну резилієнтність і когнітивні здібності може допомогти краще переживати складні ситуації, адаптуватись та відновлюватись.

ЛІТЕРАТУРА

1. Resilience // American Psychological Association (APA) Dictionary of Psychology [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://dictionary.apa.org/resilience>
2. Sandi C. Stress and cognition // Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science, 2013, №4. – Р.245-261 (doi:10.1002/wcs.1222)
3. Академія стійкості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://resilience.k-s.org.ua/>
4. Бондар Т. О. Навчання без стресу, або Як не плакати над домашнім завданням / Т. О.Бондар. – Х. : ВГ «Основа», 2022. – 176 с.
5. Бондар Т.О. Нейропедагогіка і сучасні методики розвитку критичного і креативного мислення у школі / Т. Бондар // Актуальні питання сучасної педагогіки: творчість, майстерність, професіоналізм : матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (2019.03.15). – Кременчук : МК, 2019. – С.299-303 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bit.ly/2WIRqcJ>
6. Курс «Практичні навички подолання стресу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://hromada.academy/courses/praktichni-navichki-podolannya-stresu>
7. Медіна Дж. Правила розвитку мозку дитини / Джон Медіна ; пер. з англ. Тетяни Рабчак. – 2-ге вид., випр. – К. : Наш Формат, 2016. – 320 с.

8. Набуття внутрішніх ресурсів особистості (резильєнс). Відновлення і стабілізація : вебінар у межах Швейцарсько-українського проєкту DECIDE – «Децентралізація для розвитку демократичної освіти» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=QwCihmUbzIA&t=27s>
9. Пріоритети МОН: психологічна підтримка учасників освітнього процесу на всіх рівнях (21.03.2023) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://mon.gov.ua/ua/news/prioriteti-mon-psiologichna-pidtrimka-uchasnikiv-osvitnogo-procesu-na-vsih-rivnyah>
10. Психосоціальна підтримка в кризовій ситуації : методичний посібник для педагогічних працівників / С. Богданов, О. Залеська. – К. : Пульсари. – 2018. – 76 с. <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/89652914-37cf-4901-8303-98871f589c88/content>
11. Романчук О. Психологічна стійкість в умовах війни: індивідуальний та національний вимір // Сайт Українського інституту когнітивно-поведінкової терапії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://i-cbt.org.ua/resilience_ukraine/
12. СЕЕН-путівник. Соціально-емоційне та етичне навчання: освітня програма для навчання серця й розуму / голов. ред. О.Елькін. – Харків : Дім реклами, 2021. – 144 с. <https://drive.google.com/drive/shared-with-me>
13. Соціально-емоційне та етичне навчання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.edcamp.ua/seelukraine/>
14. Стаємо сильнішими разом: ініціатива заради майбутнього кожної дитини в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.together.decide.in.ua/>
15. Чиханцова О., Гуцол К. Психологічні основи розвитку резильєнтності особистості в період пандемії Covid-19 : практичний посібник / Національна академія педагогічних наук України, Інститут психології імені Г.С. Костюка : Київ, 2022. – 128 с.

Бондаренко І. В.,
 здобувачка вищої освіти за спеціальністю 061 Журналістика
 із посиленою супутньою юридичною освітою
 Міжнародний класичний університет імені Пуліпа Орлика
 ORCID : <https://orcid.org/0000-0002-9458-2560>
 E-mail : lnna.bondarenko21@gmail.com

ЗНАЧЕННЯ ОСНОВ ГЕНДЕРНОЇ ПАРАДИГМИ ДЛЯ ПРОЦЕСУ ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ ТА ОСВІТИ

Презентовано у розвитку низку таких інноваційних положень гендерної парадигми в контексті реалізації заходів з європеїзації української науки та освіти, як викривач гендерправопорушень, гендервіктимна поведінка, гендерзловживання, гендерправопорушення, гендерпредікатні діяння, кломнімізації, нан-ерпесексуальні, полісексуальні, сексуальні і ерпесексуальні правопорушення та ін.

Ключові слова: гендерні правопорушення у науковій та освітянській діяльності;

європеїзація української освіти та науки; сексуальні правопорушення.

A number of such innovative provisions of the gender paradigm are presented in the development in the context of the implementation of measures for the Europeanization of Ukrainian science and education, such as the whistleblower of genderoffenses, the gendervictim behavior, the genderabuse, the genderoffenses, the genderpredicate acts, the closominimization, nan-erpesexual, polysexual, sexual and herpesexual offenses, etc.

Keywords: the gender offenses in scientific and educational activities; an Europeanization of Ukrainian education and science; the nan-erpesexual and herpesexual offenses.

Розроблені на докорінне удосконалення базисних положень рекомендацій СМ/Rec(2019)1 Комітету міністрів Ради Європи від 27 березня 2019 р. «Запобігання і боротьба з сексизмом» [2] О.А. Кириченком і О.С. Тунтулою **основи гендерної парадигми¹ в освітній діяльності** [1; 3, с. 39–47; 9, с. 4–19; та ін.] можуть мати особливе доктринальне, проектне законодавче та інше прикладне значення для реалізації заходів як Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року, з урахуванням особливостей воєнного стану в державі [4], так й низки інших напрацювань у контексті європеїзації української науки та освіти [4; 6–8; та ін.] і у розвитку можуть бути презентовані, перш за все, низкою таких інноваційних положень:

1. **Викривач гендерправопорушень** – потерпілий або будь-яка інша фізична чи юридична особа, яка будь-яким способом подало Повідомлення про гендерправопорушення та/або приймає участь в його подоланні.

2. **Гендервіктимна поведінка** – будь-яка поведінка потерпілого, що провокує, полегшує або будь-яким іншим чином сприяє вчиненню того чи іншого кримінального чи іншого гендерправопорушення.

3. **Гендерзловживання** – будь-яке діяння, що йде від потенційних потерпілих від кримінальних та інших ерпесексуальних правопорушень і проявляється в публічній демонстрації клозмінімізації, почуттів любові, приналежності або проявів парафілії і будь-яке інше діяння, що виходить за усталені моральні норми гендерної поведінки.

4. **Гендерправопорушення** – ерпесексуальні, нан-ерпесексуальні і полісексуальні кримінальні та інші правопорушення (адміністративні,

---

¹ **Гендерна парадигма** – система цінностей, принципів і положень, що створюють принципово нову якість розуміння, забезпечення і реалізації гендерної рівності та найбільш ефективного, раціонального та якісного попередження, виявлення, припинення та іншого подолання гендерправопорушень.

дисциплінарні, де-факто майново-договірні чи цивільні або де-юре майново-договірні чи господарські, арбітражні, економічні), гендерпредікатні і гендервіктимні діяння і гендерзловживання [3, с. 43].

5. Гендерпредікатні діяння – будь-яке діяння, вчинене потенційним порушником Гендерної парадигми або в його інтересах іншою особою, яка полегшує вчинення або створює будь-які інші умови для здійснення в майбутньому сексуального правопорушення [3, с. 44].

6. Клозмінімізація – така мінімізація одягу, яка суперечить загальновизнаним нормам моралі і за будь-яких обставинах може викликати природний ерпесексуальних чи прирівняний до нього потяг, в якості чого не розцінюється відповідний, але не явно перебільшений рівень клозмінімізації в процесі тренувань або виступів в процесі спортивних змагань (з плавання, гімнастики та ін.), циркових. естрадних та інших художньо-самодіяльних виступів, на пляжах і т. д.

7. Нан-ерпесексуальні правопорушення – будь-які кримінальні та інші правопорушення, що виникають на основі статевих відмінностей, що не пов'язані із репродуктивним потягом або парасексуальними потягом, що моделює репродуктивний потяг [3, с. 44].

8. Полісексуальні правопорушення – представляють ідеальну чи реальну сукупність ерпесексуального і нан-ерпесексуального правопорушення або одного з них чи обох з іншими кримінальними та іншими правопорушеннями [3, с. 44-45].

9. Сексуальні правопорушення – кримінальні та інші правопорушення, оснований на певних статевих ознаках і **в залежності від базисного стимулу, що визначає їх сутність**, різняться на ерпесексуальні, нан-ерпесексуальні і полісексуальні правопорушення [3, с. 45].

10. Ерпесексуальні правопорушення² – будь-які кримінальні та інші правопорушення, що обумовлені репродуктивним потягом : виникають на основі репродуктивної функції організму, та/або викликані таким потягом, що безпосередньо не спрямоване на реалізацію такої функції, але в тій чи іншій мірі пов'язаний з нею, і що природно виникає між особами протилежної статі, і до якого прирівнюється аналогічний сексуальний потяг, що не може реалізувати репродуктивну функцію організму, але принципово її моделює :

а) **парасексуальний потяг**, що виникає між лесбіянками, геями,

---

² Походження прикметника «ерпесексуальні» пояснюється від букв «р» (ер) - і «п» (пе), які покликані в цілях забезпечення лаконічності кінцевого поняття уявити скорочену назву прикметника «репродуктивний», а прикметником «нан-ерпесексуальні» – позначати прикметник «нерепродуктивний» [3, с. 45].

бісексуалами, пансексуалами, трансгендерами та/чи особами, які страждають позарепродуктивними парафіліями (вуайеризмом, ексгібіціонізмом, зоофілією, нарцисизмом, неофілією, сексуалфетішізмом та ін.) між особами однієї та/чи різної статі [3, с. 45–46];

б) **аналогічний потяг** між особами однієї або різної статі, хоча б один з яких не страждає позарепродуктивною парафілією, але в силу певних зовнішніх факторів втратив репродуктивну функцію [3, с. 46].

Гендерною парадигмою Освітнього комплексу Міжнародного класичного університету імені Пилипа Орлика [1; 9, с. 4-19; та ін.] передбачена також система дій із виявлення, припинення, розкриття та іншого подолання такого роду гендерправопорушень:

1. Інших, окрім вказаних вище кримінальних та інших статевих та пов'язаних з ними інших правопорушень – сексизму, під яким, згідно Рекомендації CM/Rec(2019)1 Комітету міністрів Ради Європи від 27 березня 2019 р. «Запобігання та боротьба з сексизмом», розуміються :

1.1. Будь-який акт, жести, візуальна репрезентація, сказані чи написані слова, практика чи поведінка, які базуються на ідеї, що особа чи група осіб є малозначимими через їхню стать;

1.2. Діяння і визначення, що виникають у публічній чи приватній сфері, онлайн чи офлайн, з метою чи які мають наслідком :

- порушення гідності або прав людини чи групи людей;
- спричинення фізичної, сексуальної, психологічної, соціально-економічної шкоди або страждання людині чи групі людей;
- створення ворожого, принизливого середовища;
- створення бар'єрів у реалізації прав для людини чи групи людей;
- підтримка і закріплення гендерних стереотипів [2].

2. Гендерних зловживань, що демонструють потенційні потерпілі від сексуальних кримінальних та інших правопорушень та проявів сексизму, що фактично презентує собою так звану віктимну поведінку³ і можуть проявлятися у відвертій публічній демонстрації :

2.1. Клозмінімізації, тобто такої мінімізації одягу, що суперечить загальноновизнаним нормам моралі та за будь-яких обставин може викликати природний статевий потяг протилежної статі, в якості чого не розцінюється відповідний, але не явно перебільшений рівень клозмінімізації у процесі тренувань чи виступів у спортивних змаганнях (з плавання, гімнастики та ін.), циркових. естрадних та інших художньо-самодіяльних виступів, на пляжах тощо.

---

³ Віктимна поведінка – це будь-яка поведінка потерпілої особи, що провокує, полегшує або будь-яким іншим чином сприяє вчиненню щодо неї кримінального чи іншого правопорушення [1].

2.2. Почуттів кохання з поцілунками, обніманнями, затисканнями, прогладжування та іншої контактної взаємодії з власними чи сторонніми сексуально значимими частинами тіла тощо.

2.3. Транссексуальної чи трансгендерної належності, жіночого чи чоловічого гомосексуалізму та іншої нетрадиційної статевої належності.

Варто також звернути особливу увагу на можливість в українській та будь-якій іншій освітянській та науковій діяльності й так званих **гендерні мініправопорушень** (власне некримінальних правопорушень), що недостатньо обґрунтована об'єднуються Рекомендаціях СМ/Rec(2019)1 Комітету міністрів Ради Європи від 27 березня 2019 р. «Запобігання та боротьба з сексизмом» загальним поняттям «сексизму», під у даному європейському документі яким розуміються:

1. Будь-який акт, жести, візуальна репрезентація, сказані чи написані слова, практика чи поведінка, які базуються на ідеї, що особа чи група осіб є малозначимими через їхню стать.

2. Діяння і визначення, що виникають у публічній чи приватній сфері, онлайн чи офлайн, з метою чи які мають наслідком :

2.1. Порушення гідності або прав людини чи групи людей.

2.2. Спричинення фізичної, сексуальної, психологічної, соціально-економічної шкоди або страждання людині чи групі людей.

2.3. Створення ворожого, принизливого середовища.

2.4. Створення бар'єрів у реалізації прав для людини чи групи людей.

2.5. Підтримка і закріплення гендерних стереотипів⁴ [2, с. 10].

У цьому відношенні також окрема увага в розробленій О.С. Тунтулою гендерній парадигмі приділяється іншим порушенням гендерної парадигми, що притаманні такого роду проявам у засобах масової інформації (далі – ЗМІ), що, згідно Рекомендацій Ради Європи СМ/REC(2019)1, іменуються проявами сексизму у ЗМІ – електронних, друкованих, візуальних і аудіо, і можуть проявлятися у наступному :

а) сексуальні, сексуалізовані та расистські зображення й представлення жінок, чоловіків, дівчат і хлопців, зокрема, на телебаченні, у рекламі, фільмах, відеоіграх і порнографічних матеріалах;

б) зневажливе чи принизливе висвітлення зовнішності, вбрання і поведінки жінок, а не збалансоване та зважене обговорення їхніх поглядів і думок;

в) висвітлення і зображення жінок та чоловіків у стереотипних ролях у

---

⁴ «Гендерні стереотипи – це упереджені соціальні та культурні шаблони чи ідеї, згідно з якими чоловіків та жінок наділяють характеристиками й функціями, що визначаються й обмежуються їхньою статтю [2, с. 10].

родині чи громаді;

г) відтворення та збереження гендерних стереотипів стосовно жертв гендерно-зумовленого насильства [2, с. 20];

д) незбалансоване представництво та недостатньо широке залучення жінок у різних професійних та інформативних ролях (експертки, коментаторки), особливо жінок із груп меншин [2, с. 21].

Звернуто увагу й прояви «сексизму на робочому місці», що включають, серед іншого й у науковій та освітянській діяльності, принизливі коментарі, об'єктивізацію, сексистський гумор і жарти, надто фамільярні зауваження, примус людей мовчати чи ігнорування їх, безпідставні коментарі про вбрання чи зовнішність, сексистську мову тіла, відсутність поваги та чоловічі практики, що залякують або виключають жінок, сприяючи чоловікам [2, с. 22].

ЛІТЕРАТУРА

1. Гендерна парадигма ПЗВО «Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика». Затв. наказом ректора МКУ імені Пилипа Орлика від 2 березня 2018 р., № 11, зі змінами згідно наказу ректора МКУ імені Пилипа Орлика від 26 лютого 2020 р. № 6. ПЗВО «Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика»: офіційний сайт. URL : <https://mku.edu.ua/polozhennya/>
2. Запобігання та боротьба з сексизмом. Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи від 27 березня 2019 р. URL : <https://rm.coe.int/cm-rec-2019-1-on-preventing-and-combating-sexism-ukr/1680968561>
3. Кириченко О.А. Інноваційне розуміння гендерних кримінальних та інших правопорушень. Теоретичні та практичні проблеми розвитку кримінального права і процесу: матеріали X Всеукр. наук.-практ. семінару, 3 грудня 2021 року. Івано-Франківськ : РВВ у-та Короля Данила, 2021. С. 40-47.
4. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: від 11 трав. 2011 р. URL : <https://rm.coe.int/1680093d9e>
5. Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року. Затв. розпорядження Кабінету міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1544-р, зі змінами згідно розпор. КМУ України від 16 грудня 2022 р. Zakon.rada.gov.ua : веб-сайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#Text>
6. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: закон України від 8 вересня 2005 р. № 2866-IV Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 52, ст. 561, зі змінами згідно із законом України № 2849-IX від 13 грудня 2022 р. Zakon.rada.gov.ua : веб-сайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>
7. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: закон України від 6 вересня 2012 р. № 5207-VI, Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 32, ст. 412, зі змінами згідно із законом України № 1263-VII від 13 травня 2014 р. ВВР, 2014, № 27, ст. 915. Zakon.rada.gov.ua : веб-сайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>

8. Про запобігання та протидію домашньому насильству : закон України від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 5, ст. 35), зі змінами згідно із законом України № 2849-IX від 13 грудня 2022 р. [Zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua) : веб-сайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>
9. Тунтула О. С. Гендерна парадигма освітнього комплексу. Імперативи розвитку права та держави : матеріали III-шої (XIV) Всеукр. студ. наук.-практ. конфер., 12 вересня 2020 р. Миколаїв : НУК ім. адм. Макарова, 2020. С. 4-19.

Бондаренко О. Б.,
завідувач відділу методичного
КЗ «Запорізький обласний центр науково-технічної творчості
учнівської молоді «Грані» Запорізької обласної ради
borisovna1508@gmail.com

ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА З ОБДАРОВАНИМИ ВИХОВАНЦЯМИ В ГУРТКУ ХУДОЖНЬО-ТЕХНІЧНОГО ПРОФІЛЮ ЗАКЛАДУ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті представлені практичні рекомендації зі створення умов для розвитку творчого потенціалу обдарованих вихованців в умовах гурткової роботи у закладі позашкільної освіти. Досвід, набутий вихованцями в процесі навчання в гуртку художньо-технічного профілю має особливе значення в процесі формування обдарованості особистості, розвитку інтересу до активної творчої діяльності. Система індивідуальної роботи з обдарованими вихованцями робить їх активними учасниками проведення організаційно-масових заходів, змагань, фестивалів, виставок і конкурсів на різних рівнях.

Ключові слова: позашкільна освіта, гурток, художньо-технічний профіль, індивідуальна робота, обдарованість.

The article presents practical recommendations for creating conditions for the development of the creative potential of gifted pupils in the conditions of group work in an out-of-school education institution. The experience acquired by pupils in the process of studying in an artistic and technical profile group is of particular importance in the process of forming the giftedness of an individual, developing interest in active creative activity. The system of individual work with gifted pupils makes them active participants in organizational mass events, competitions, festivals, exhibitions and contests at various levels.

Key words: extracurricular education, circle, artistic and technical profile, individual work, giftedness.

Позашкільна освіта – важлива ланка в структурі освіти України, а її значимість у тому, що для дітей – це розвиток пізнавальної, практичної, творчої та соціальної компетентності, можливість самореалізації у майбутньому; для

батьків – безпечна, змістовна зайнятість дітей у вільний дозвілець час, їх навчання, виховання, розвиток, соціалізація, допомога у підготовці до самостійного відповідального життя; для держави – одна з найефективніших інвестицій у найближче і віддалене майбутнє [2].

Дитяча творчість є найвищою формою активності й самостійності особистості, що спрямована на створення цінностей у різних сферах її життєдіяльності. Результати такої діяльності мають соціальну значущість і вирізняються новизною поставлених завдань і шляхів їх вирішення.

Як зазначав Гете, дитина може з усього зробити все. Однак, для цього необхідно створити відповідні умови. Батьки повинні дбати про залучення дітей до дитячих об'єднань за інтересами, заохочувати їх до участі в концертах, конкурсах, змаганнях, виставках тощо. Щоб визначити сфери інтересів і можливостей особистості, необхідно спостерігати за нею, виявляти її зацікавленість до уподобань, підтримувати та стимулювати творчість.

Рушієм прогресу суспільства є творчий, інтелектуальний потенціал людей, тому обдарованість необхідно своєчасно виявити та розвивати.

Обдаровані діти – гордість і честь України, її теперішнє, майбутнє, світовий авторитет, а тому перед кожним педагогом стоїть завдання спрямоване на забезпечення формування інтелектуального потенціалу нації шляхом створення оптимальних умов для всебічно обдарованої молоді.

ОЗНАКИ ОБДАРОВАНОГО ВИХОВАНЦЯ [4]:

- часто перескакують через послідовні етапи свого розвитку;
- мають чудову пам'ять, беруть участь у всіх заходах, змаганнях тощо;
- мають великий словниковий запас, вони із задоволенням читають словники, енциклопедії;
- можуть займатися кількома справами відразу;
- дуже допитливі, активно досліджують навколишній світ;
- легко справляються з пізнавальною невизначеністю, із задоволенням сприймають складні довгострокові завдання;
- не можуть терпіти, коли їм нав'язують готову відповідь;
- можуть концентрувати свою увагу на одній справі;
- властиве надто розвинуте почуття справедливості;
- добре розвинуте почуття гумору;
- постійно намагаються розв'язувати проблеми, які їм, поки що, «не під силу», й у вирішенні деяких з них домагаються успіху;
- для них характерні перебільшені страхи, оскільки вони здатні уявити собі безліч небезпечних наслідків подій;
- часто володіють екстрасенсорними здібностями;

- негативно оцінюють себе;
- інколи мають труднощі з тонкою координацією.

Великим стимулом для розвитку вихованців закладу позашкільної освіти стає відзначення їх досягнень під час свят, батьківських зборів, створення статей у виданнях тощо. Формується позитивне ставлення до відмінної успішності на гуртку та прагнення підвищити свої досягнення.

Робота з обдарованими дітьми вимагає від педагогів особливих методичних підходів до організації освітнього процесу. Широке запровадження нових педагогічних технологій, сучасних форм і методів, які сприяють виявленню, підтримки та розвитку обдарованості допоможуть як педагогам, так і їх вихованцям розкрити свої здібності, таланти, набути навичок.

Задля плідної роботи необхідна співпраця вихованця та педагога. Ситуація співтворчості позитивно впливає на всі мотиви діяльності, є водночас метою та засобом процесу навчання і виховання. Щоб організувати співтворчість педагога та вихованця у практичній діяльності, необхідна загальна евристична спрямованість навчання і виховання, яка забезпечується збільшенням кола пошуково-творчих завдань, створенням психологічної атмосфери співпраці, взаємної підтримки, співтворчості.

Робота з обдарованими дітьми ґрунтується на диференційованому підході. Метою роботи є – виявлення таких дітей та створення умов для їх оптимального розвитку.

Необхідно підхоплювати ініціативу дітей, допомагати в їх творчій роботі, керувати ними, спрямовувати їх інтереси.

Індивідуальні форми позашкільної роботи передбачають виконання різноманітних завдань, участь в очних і заочних олімпіадах, конкурсах на кращу науково-дослідну роботу, відвідування, або участь у тематичних масових заходах; огляди-конкурси художньої, технічної, наукової та інших видів творчості

Помітна роль у розвитку інтелектуально обдарованих дітей належить Малій академії наук України, її територіальним відділенням.

ПОРАДИ ПЕДАГОГАМ, ЯКІ ПРАЦЮЮТЬ З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ [5]

- Постійно працюйте над вихованням почуттів дітей, особливо обдарованих — вразливих і чутливих до всього, що стосується їхнього «Я».
- Допомагайте здібним дітям виробити адекватну «Я» – концепцію й самооцінку, розвивайте в них емпатію.
- Забезпечуйте сприятливу емоційну атмосферу, адже дитина набуває емоційного досвіду, взаємодіючи з людьми.
- Дотримуйтесь порядку й дисципліни: обдаровані діти, як і всі інші, мають знати межу допустимої поведінки.

- Скеруйте енергію і творчість обдарованих дітей у потрібне річище, щоб їхня праця була корисною.
- У роботі з обдарованими дітьми використовуйте дослідницький метод — це активізує їхню роботу.
- Розвивайте здібності дітей, широко використовуйте метод самостійного здобування знань.
- Привчайте обдарованих дітей працювати разом — це допоможе їм адаптуватися до соціальних умов.
- Заохочуйте дітей — це стимулює їх.
- Тісно співпрацюйте з батьками обдарованих дітей.

ЯКОСТІ, ЯКИМИ МАЄ ВОЛОДІТИ ПЕДАГОГ ДЛЯ РОБОТИ З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ [6]

- Бути доброзичливим і чуйним.
- Розбиратися в особливостях психології обдарованих дітей, відчувати їхні потреби та інтереси.
- Мати високий рівень інтелектуального розвитку.
- Мати широке коло інтересів.
- Бути готовим до виконання різноманітних обов'язків, пов'язаних із навчанням обдарованих дітей.
- Мати педагогічну і спеціальну освіту.
- Володіти почуттям гумору.
- Мати живий та активний характер.
- Виявляти гнучкість, бути готовим до перегляду своїх поглядів і до постійного самовдосконалення.
- Мати творчий, можливо, нетрадиційний особистий світогляд.
- Бути цілеспрямованим і наполегливим.
- Володіти емоційною стабільністю.
- Уміти переконувати.
- Мати схильність до самоаналізу.

Обдарованість – це значне в порівнянні з віковими нормами випередження в розумовому розвитку або виключному розвитку спеціальним здібностям (музичних, художніх, спортивних та інш.). Обдарованість дітей може бути встановлена та вивчена тільки у процесі навчання та виховання, в ході виконання дитиною будь-якої змістовної діяльності. Прояв розумової обдарованості у дитини пов'язаний з надзвичайними можливостями дитячих років життя.

Сучасна дитина прагне цікавитися всім тим, що сьогодні відбувається у світі: новинками, винаходами, витворами. У ній водночас живе і творець, і філософ, і дослідник. Коло інтересів сучасних дітей дуже широке і часто неосяжне для нас, а шкільна програма часто не збігається зі запитам та

інтересами дітей. Дорослих дивує, що вони так багато знають із того, чого не вчать у школі.

ПОКАЗНИКИ ТВОРЧОЇ ОБДАРОВАНOSTІ УЧНІВ/ВИХОВАНЦІВ [7]

- Учень як особистість:
- Стійка, підвищена потреба в самоактуалізації, вияві себе, самоствердженні.
- Наявність особистої думки.
- Інтелектуальна незалежність, зневажливе ставлення до стереотипів, авторитетів. Потреба чинити опір шаблону, нав'язаному стилю діяльності.
- Високе самоставлення, самооцінка, потреба мати свій «Я – образ».
- Схильність до гри, почуття гумору, дотепність.
- Оригінальність.
- Імпульсивність, поривчастість.
- Широта інтересів. Інтерес до філософських питань.
- Повна відсутність поваги до проторених шляхів.
- Прагнення самостійно подолати труднощі, які виникли.
- Постійне прагнення поліпшувати якість своєї продукції, вимогливість до себе.
- Завзяття й наполегливість думки. Термін невідступно думати про певний предмет.
- Потреба в серйозній внутрішній роботі, створенні своєї індивідуальності, духовному зростанню.

Діти сьогодення чимось схожі між собою, але водночас дуже різні. Вони допитливі, енергійні, креативні, сповнені цікавих ідей та нових сподівань. Кожен зі своїми захопленнями та інтересами, зі своїми проблемами та переживаннями. Сучасні діти володіють досить високим рівнем інтелекту та пам'яті. Вони легко сприймають нову інформацію, вміють образно мислити та знаходити нестандартні рішення. Діти прагнуть знайти своє вагоме місце у сім'ї, колективі, суспільстві. Таке прагнення самовиразитись, показати своє «Я», веде до багатьох непорозумінь з батьками та наставниками.

Сучасні діти хочуть навчатися у педагога-друга, наставника, радника, а не контролера, адже вони бажають партнерських стосунків у відносинах між педагогом і учнями. Отже, педагогам-позашкільникам, доводиться постійно вчитися та самовдосконалюватися, щоб досягнути інновації та розмовляти із дітьми однією мовою. Діти приходять до нас сформованими особистостями, і наше завдання – допомогти їм стати самими собою, стати щасливими та гармонійними. [5]

Пам'ятаймо! З дітьми треба бути партнерами, взаємно вчитися один в одного, допомогти зрозуміти дитині, що світ дуже різноманітний та цікавий, тож саме вони будуть його змінювати.

Сприймаймо як виклик істину: сучасні діти хочуть, щоб їх сприймали такими, які вони є. Бо такі вони є... А ми, як наставники, завжди пам'ятаймо народну мудрість: кожна дитина – таланту перлина. Помічаймо ці таланти, розвиваймо їх, вдосконалюймо, ростімо разом з дитиною і працюймо над собою. Сучасний педагог-позашкільник працює не марно тоді, коли він навчить багато чому дитину, водночас навчиться багато чого в дитини сам. Пам'ятаймо, якщо дитина опинилася у вашому товаристві серед інших гуртківців, то щось її до вас привело. Вловіть це!

Позашкільна робота є надзвичайно важлива, тому що вона допомагає правильному вихованню дітей, створює умови для їх всебічного розвитку. Необхідно підхоплювати ініціативу дітей, допомагати в їх творчій роботі, керувати ними, спрямовувати їх інтереси. Серед методів навчання обдарованих дітей мають превалювати самостійна робота, пошуковий і дослідницький підходи до засвоєних знань, умінь і навичок.

Важливе значення має індивідуальна форма роботи, коли здійснюється безперервна дія виховання та керівника гуртка, під час якої найбільш повно реалізуються індивідуальні особливості дитини, враховуються його особистісні якості. Індивідуальна форма передбачена в роботі з дітьми, які виявили особливі здібності. Індивідуальна форма навчання передбачає взаємодію керівника гуртка з одним вихованцем.

Самою ефективною формою роботи з обдарованими вихованцями, за моїми спостереженнями, є «творча майстерня».

Творчі майстерні – цікава форма роботи для вихованців художньо-естетичного та науково-технічного напрямку. Вони дають можливість ознайомитися із новими техніками та технологіями (флюїд-арт, маше, гратаж, пісочна анімація, декоративний розпис камінців, графіті тощо), поглибити свої знання та набути практичних навичок виготовлення творчих робіт, здійснити цікаві творчі проекти, апробувати нові навчальні програми (арт-терапії) [8].

За результатами роботи таких творчих майстерень створюються відеоролики з майстер-класами, відеофільми. Фото звіти виставляються у ЗМІ, Інтернеті, соціальних мережах для інформування батьків та громадськості. Ігри та конкурси дають можливість кожній дитині виявити та продемонструвати свої таланти, уміння. Конкурси стимулюють дитячу творчість. Усім хочеться бути переможцем у якомусь змаганні.

Під час занять у гуртку «Паперопластика» комунального закладу «Запорізький обласний центр науково-технічної творчості учнівської молоді «Грані» Запорізької обласної ради поряд із груповими, колективними формами роботи проводиться індивідуальна робота з вихованцями, а саме: при підготовці до конкурсів, фестивалів, виставок та інших масових заходів. Створюються

умови для диференціації та індивідуалізації навчання відповідно до творчих здібностей, обдарованості, віку.

На заняттях гуртка успішно використовуються як традиційні, так і новітні техніки: «оригамі», «витинанка», «паперова аплікація», «кусудамі», «плоскі та об'ємні модульні конструкції», «квілінг», «паперові скульптури». Вихованці під час створення цікавих робіт користуються сучасними матеріалами: «фоаміран», «гофрований папір», «картон», «нитки з вовни», «пінопласт», «папір кольоровий», «синильний дріт», «дерев'яні палички», «кольорові стрічки», «декоративні прикраси» тощо. Креативне використання різноманітних технік та матеріалів в цих роботах позитивно впливає на емоційний стан дітей і вдало підкреслює оригінальний конструктивний підхід до виконання робіт.

Вся діяльність гуртка базується на поєднанні індивідуальної та колективної роботи: вихованці самостійно виконують елементи композицій, складають їх у колективну роботу.

Про сучасність та практичну унікальність творчих здобутків вихованців гуртка свідчать їх досягнення та перемоги на міжнародних, Всеукраїнських, обласних фестивалях, виставках, конкурсах, оглядах дитячої творчості:

- Міжнародний конкурс «Планета знань» у номінації «Мій майстер-клас» (Міжнародний інноваційний центр «Perspektiva plus», м Тепліце, Чехія, березень 2021);
- обласний етап Всеукраїнського конкурсу-виставки «Космічні фантазії» (квітень, 2020);
- обласні заходи: виставка «Квітуха Україна» (листопад, 2018); фестиваль «Писанковий рай» (травень, 2020); виставка-конкурс «Моя новорічна мрія» (січень, 2019);
- Відкритий онлайн-конкурс художньо-технічної творчості «З Днем народження, країно!» (жовтень 2021);
- обласний очно-заочний конкурс художньо-технічної творчості «Барви козацької Хортиці» (листопад 2021);
- обласний онлайн-конкурс художньо-технічної творчості «Новорічний креатив» (грудень, 2021);
- Міжнародний конкурс малюнка та декоративно-прикладної творчості «Веселка фарб» в номінації «Моє хобі» (Міжнародний інноваційний центр «Perspektiva plus», м Тепліце, Чехія), листопад 2022 р.;
- Міжнародний творчий конкурс «Місто Майстрів» в номінації «Моє хобі» (Міжнародний інноваційний центр «Perspektiva plus», м Тепліце, Чехія), грудень 2022 р і ще багато інших заходів.

Кожен хоче чогось досягнути в житті, щоб мати можливість пишатися собою. Чому ж одному це вдається, а іншому – ні? Адже людина має реальні

можливості керувати власним життям і розвитком. І дуже важливо, щоб на шляху до вдосконалення зустрівся справжній педагог-наставник. Ми згодні з висловлюванням видатного педагога А.С. Макаренка, який визначав, що «педагогічна майстерність – зовсім не проста справа... Майстерність...не являється якимось особливим мистецтвом, яке вимагає таланту, але це спеціальність, якій треба вчитися,...Це необхідно для вихователя.».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про позашкільну освіту» // Освіта України. – 2000. – № 31.
2. Положення про позашкільний навчальний заклад // Освіта України.
3. Гурткове заняття – основна дидактична форма навчання в позашкільному закладі. Методичні рекомендації на допомогу керівникам гуртків позашкільних закладів. – Вінниця, 2010
4. Методичний вісник. Методичний poradnik керівника гуртка. - ІваноФранківськ, 2009.
5. Інтернет-ресурси:
6. <https://kultart.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/02/Metodychnyy-putivnyk.-CHastyna-2.-LOIPPO.pdf>
7. <https://akademium.if.ua/?cat=14>
8. https://lib.iitta.gov.ua/723076/1/2_%D0%92%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%92%D0%90%D0%94%D0%96%D0%95%D0%9D%D0%AF_web.pdf
9. <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN9/10ttdits.pdf>

Бурцева С. І.,

*вчитель математики НВК «Потенціал», м. Київ
s1991729@gmail.com*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСВІТНІХ ПРОЦЕСІВ З МАТЕМАТИКИ З ВИКОРИСТАННЯМ СУЧАСНИХ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА МЕТОДИК

Актуальність. Проблема трансформації освітніх процесів з математики із використанням сучасних інноваційних технологій та методик є надзвичайно актуальною. Математика є однією з найбільш важливих наук, яка використовується в різних сферах життя, включаючи науку, технології, економіку, медицину та багато іншого. Ефективні освітні процеси з математики є ключовим елементом формування конкурентоспроможної працездатної та інноваційної людської кадрової резерву в умовах постійного розвитку науки та технологій.

Постановка проблеми. Однією з головних проблем сучасної математичної освіти є недостатня ефективність традиційних методів навчання, які часто не

забезпечують максимально можливого рівня засвоєння матеріалу учнями та відставання математичної освіти від сучасних інноваційних технологій і методик. Не менш важливою проблемою є недостатня мотивація учнів до вивчення математики, що часто призводить до низької успішності в цьому предметі, невідання використовувати математичні знання у реальному житті.

Шляхи вирішення проблеми. Одним зі шляхів вирішення проблеми ефективності навчання математики є використання сучасних технологій. Інноваційні технології можуть підвищити інтерес учнів до математики та зробити процес навчання більш доступним і зрозумілим.

Результати та висновок. Зазначена у статті проблема трансформації освітніх процесів з математики з використанням сучасних інноваційних технологій та методик є актуальною і вимагає вирішення. Сучасні технології, такі як віртуальна та доповнена реальність, інтерактивні дошки, онлайн-курси, веб-додатки та інші, можуть відкрити нові можливості для навчання математики та забезпечити більш ефективний процес засвоєння знань.

Ключові слова: трансформація, математична освіта, інноваційні технології, сучасні методи, доступна освіта, мотивація.

Topicality. The problem of transformation of educational processes in mathematics with the use of modern innovative technologies and methods is extremely urgent. Mathematics is one of the most important sciences that is used in various fields of life, including science, technology, economics, medicine and many others. Effective educational processes in mathematics are a key element in the formation of a competitive, capable and innovative human resource in the conditions of constant development of science and technology.

Formulation of the problem. One of the main problems of modern mathematics education is the insufficient efficiency of traditional teaching methods, which often do not ensure the maximum possible level of assimilation of the material by students and the lagging of mathematics education from modern innovative technologies and methods. An equally important problem is insufficient motivation of students to study mathematics, which often leads to low success in this subject, inability to use mathematical knowledge in real life.

Ways to solve the problem. One of the ways to solve the problem of the effectiveness of teaching mathematics is the use of modern technologies. Innovative technologies can increase students' interest in mathematics and make the learning process more accessible and understandable.

Results and conclusion. The problem of transformation of educational processes in mathematics with the use of modern innovative technologies and methods mentioned in the article is relevant and requires a solution. Modern technologies, such as virtual and augmented reality, interactive whiteboards, online courses, web applications and others,

can open up new opportunities for teaching mathematics and provide a more effective process of knowledge acquisition

Keywords: transformation, mathematical education, innovative technologies, modern methods, accessible education, motivation

Освіта, безумовно, є важливою складовою розвитку кожної країни. Сучасні інноваційні технології дозволяють зробити освіту більш доступною і ефективною для всіх. Враховуючи те, що на сьогоднішній день у світовому співтоваристві математиці приділяється дуже багато уваги, оскільки вона використовується в багатьох галузях, вплив інноваційних технологій на її розвиток стає дедалі відчутним.

Математика, як наука, розвивається дуже швидко і це є наслідком нових відкриттів, досліджень та застосувань. Наприклад, математика знайшла застосування в таких галузях, як шифрування даних, штучний інтелект, інтернет-технології, медицина та біологія, тощо. Крім того, математика має свою власну галузь науки, що досліджує властивості чисел та структури. Це дозволяє математикам розв'язувати складні проблеми та робити нові відкриття, які можуть мати подальше велике значення для всього світу.

Якщо подивитися на математику, як предмет вивчення у навчальних закладах, то можна відзначити, що ще в досить багатьох країнах світу уроки математики проводяться у традиційному форматі, а саме: вчителі дають лекції, а учні записують нотатки. Проте, цей метод не є найефективнішим для вивчення математики. Багато учнів не можуть зрозуміти складні концепти і формули, коли вони просто слухають виклад вчителя. Але все ж таки, з часом, переважна кількість викладачів математики адаптується до світу сучасних технологій і все частіше починає використовувати їх для покращення якості освітнього процесу.

Не осторонь уваги до «цариці наук» залишилися й в Україні. Так 2020/2021 навчальний рік був об'явлений роком математичної освіти та, відповідно, Президент Зеленський доручив Кабінету Міністрів забезпечити створення у школах математичних гуртків, а також індивідуальних програм для учнів, які потребують додаткової підтримки. Даний комплекс заходів в деякій мірі забезпечив підвищення рівня якості підручників та навчальних посібників з математики, а також вивчення і впровадження досвіду розвинених держав, які демонструють високі показники математичної компетентності за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA.

Починаючи з цього моменту, не зважаючи на covid-19 та військове вторгнення рф, розвиток математичної складової в освітньому процесі не припиняється. Тим більше, набуває все нових обертів, особливо при застосуванні інноваційних технологій. Слід зазначити, що із впровадженням сучасних

технологій у навчанні, освітні процеси з математики також зазнають певних змін.

Одним з найбільших викликів у сфері освіти з математики є необхідність пристосування освітніх процесів до потреб та реалій сучасного світу. Зокрема, на сьогоднішній день достатньо велика кількість професій вимагають від працівників певних навичок в області математики та інформатики. Тому, освітні процеси мають бути спрямовані на формування таких навичок в учнів. Не менш важливим моментом є розробка програм, які сприяють розвитку творчого та критичного мислення учнів. Вирішення складних задач, методи оптимізації, робота з математичними головоломками, задачами на логіку, використання проєктів та досліджень, робота з комп'ютерними програмами, тощо – все це є підґрунтям для подальшого розвитку обдарованих дітей.

Власне, вертаючись до освітніх процесів з математики, то слід зазначити, що їх трансформація може включати різноманітні інноваційні технології та методики, а саме:

- віртуальні лабораторії та ігри, які дозволяють учням експериментувати та розв'язувати математичні задачі у віртуальному середовищі. Вони можуть бути корисними для вивчення складних математичних концепцій та забезпечують більшу взаємодію між учнями.
- блокчейн технології: блокчейн може бути корисним для зберігання та передачі інформації з математики. Він може бути використаний для створення ігор та вправ, які допоможуть учням розв'язувати математичні задачі та відстежувати їх прогрес.
- штучний інтелект, який є корисним інструментом для збору, аналізу та оцінки даних про навчання математиці. Використання алгоритмів машинного навчання для виявлення шаблонів та тенденцій у прогресі тих, хто навчається допомагає вчителям забезпечити більш ефективний та персоналізований підхід до навчання.
- відеоуроки та онлайн-курси: ці методики дозволяють учням вчитися віддалено та самостійно. Вони можуть використовуватися для додаткового навчання та підготовки до іспитів.
- комп'ютерне моделювання та візуалізація: дозволяють учням бачити математичні концепції у вигляді графіків, діаграм та інших візуальних зображень. Ці інструменти можуть бути корисними для вивчення складних математичних концепцій та забезпечують більшу зрозумілість та доступність для учнів.
- інтерактивні дошки та технології доповненої реальності, які допомагають вчителям створювати інтерактивні уроки та додавати віртуальні елементи до навчального процесу. Вони можуть бути корисними для залучення учнів до навчання та забезпечують більшу інтерактивність

- мультимедійні презентації та електронні книги: дані методики дозволяють створювати інтерактивні матеріали з математики, які можуть бути використані для самостійного вивчення. Вони забезпечують доступність до матеріалів та можуть бути корисними для розвитку навичок самостійної роботи.
- адаптивне навчання: ця методика дозволяє налаштовувати навчальний процес на індивідуальні потреби учнів та є корисною для забезпечення ефективності навчання та підвищення рівня успішності учнів.
- онлайн-тести та оцінювання: ці методики дозволяють вчителям стежити за прогресом учнів та оцінювати їх знання. Вони можуть бути корисними для забезпечення ефективності навчання та підвищення рівня успішності учнів.
- інтерактивні математичні ігри та фокуси, які можуть бути корисними для розвитку навичок розв'язування математичних задач та підвищення мотивації учнів до навчання.
- колаборативні методики навчання: ці методики дозволяють учням співпрацювати та взаємодіяти між собою в процесі навчання. Вони можуть бути корисними для забезпечення взаємодії та обміну знаннями між учнями та сприяти розвитку навичок комунікації та соціальних навичок.

Розглянемо більш детально окремі інноваційні технології та методики трансформації освітніх процесів з математики, які ще не так поглиблено використовуються в Україні. Почнемо зі штучного інтелекту, який вже давно проник в різні сфери життя людей, і його застосування постійно зростає. Не виключенням є й математика, в якій штучний інтелект може бути корисним інструментом при трансформації освітніх процесів, оскільки він може допомогти збирати, аналізувати та оцінювати дані про те, як учні та студенти вивчають математику та що для них працює краще.

Окрім цього, одним з можливих застосувань штучного інтелекту в математичній освіті може бути персоналізоване навчання. Наприклад, система інтелектуального навчання може враховувати індивідуальні потреби учня та пропонувати матеріал відповідно до його здібностей та рівня знань. Також, система може аналізувати помилки при розв'язанні математичних задач та вправ та пропонувати додаткові завдання для закріплення матеріалу.

Іншим застосуванням штучного інтелекту може бути визначення ефективності педагогічного процесу та вдосконалення навчальних матеріалів. Система може аналізувати діяльність студентів та педагогів, відслідковувати їх прогрес та здатність до опанування матеріалу. На основі отриманих даних можна вносити корективи в навчальні програми та методи навчання, що дозволить підвищити ефективність навчального процесу в цілому.

Штучний інтелект також може допомогти в розробці нових математичних методів та моделей, оскільки система може проводити аналіз великих обсягів

даних та виявляти нові закономірності, які можуть бути використані для вдосконалення методів навчання та вирішення математичних задач.

В цілому, використання штучного інтелекту в математичній освіті може бути дуже корисним та перспективним напрямом. Проте слід зберігати баланс між використанням технологій та збереженням людського фактору в навчальному процесі для забезпечення оптимальних результатів як для студентів, так і для педагогів, а також враховувати етичні аспекти використання штучного інтелекту в освіті, зокрема, забезпечувати захист персональних даних та уникати дискримінації на основі алгоритмів машинного навчання.

Ще однією перспективною технологією є використання віртуальних лабораторій та симуляцій. Це є дієвим методом навчання математики, який допомагає учням краще розуміти математичні концепції та застосування їх у реальних ситуаціях. Одним з прикладів віртуальної лабораторії в математиці є GeoGebra VR, яка дозволяє учням відчувати простір та форму уявної геометрії та алгебри в 3D-середовищі. GeoGebra VR дозволяє візуалізувати геометричні та алгебраїчні концепції, що робить навчання більш ефективним та доступним.

GeoGebra VR також дозволяє учням взаємодіяти з математичними об'єктами та спостерігати, як вони змінюються при різних умовах. Це дозволяє учням краще зрозуміти взаємозв'язок між різними математичними концепціями та їх застосування в реальних ситуаціях. Отже, використання GeoGebra VR та інших віртуальних лабораторій та симуляцій дозволяє учням краще зрозуміти та запам'ятати математичні концепції, що забезпечує більш глибоке та стійке розуміння математики. Окрім GeoGebra VR, існує багато інших віртуальних лабораторій та симуляцій, які можуть бути корисними для вивчення математики:

Desmos – це онлайн-калькулятор та графічний пакет, який дозволяє створювати графіки та функції, включаючи криві другого порядку та параметричні рівняння. Він також містить інтерактивні діаграми та візуалізації.

PhET Interactive Simulations – це безкоштовна колекція інтерактивних симуляцій від Університету Колорадо, яка охоплює більше ніж 150 симуляцій з різних областей науки, включаючи математику. Симуляції дозволяють учням вивчати та експериментувати зі складними концепціями, такими як вектори, мультиплікація матриць, диференціальні рівняння та багато іншого.

Wolfram Demonstrations Project – це колекція динамічних демонстрацій та інтерактивних візуалізацій з математики та інших наук, створених з використанням пакета математичного програмування Wolfram. Візуалізації дозволяють учням краще зрозуміти складні математичні концепції та сприяють розвитку критичного мислення.

National Library of Virtual Manipulatives – це онлайн-бібліотека віртуальних математичних маніпуляторів, розроблених для вивчення основних

математичних концепцій у початковій та середній школі. Маніпулятори дозволяють учням взаємодіяти з математичними об'єктами та концепціями та зрозуміти їх відношення до реального світу.

В цілому, віртуальні лабораторії та симуляції в математиці можуть включати в себе геометрію, статистику, топологію, алгебру, диференціальні рівняння та інші математичні області. Вони дозволяють учням експериментувати з математичними концепціями та об'єктами в інтерактивному середовищі, що сприяє поглибленню знань та розвитку критичного мислення.

Важливо, щоб вчителі використовували ці інструменти в навчанні математики, давали учням можливість взаємодіяти з матеріалом в інтерактивному середовищі та стимулювали їх творче мислення. Це допоможе підвищити якість навчання та зацікавленість учнів до математики.

Не слід забувати і про блокчейн, який може знайти своє застосування в математичній освіті, зокрема, в інтерактивних математичних платформах, де студенти можуть отримувати бали за розв'язування математичних задач, які зберігаються в блокчейні. Це може бути корисно для стимулювання студентів до більш активного вивчення математики та підвищення рівня їхньої зацікавленості в цій галузі.

Крім того, блокчейн може бути корисним для створення безпечної інформаційної системи для зберігання результатів математичних досліджень та наукових робіт. Це може допомогти уникнути можливих помилок та спростити процес публікації наукових робіт.

Також можливим застосуванням блокчейну в математичній освіті може бути створення платформи для обміну знаннями та досвідом між студентами та викладачами. Наприклад, викладачі можуть використовувати блокчейн для перевірки знань студентів та підтвердження виконання завдань, що може підвищити рівень взаємодії між ними.

Таким чином, застосування блокчейну в математичній освіті, окрім забезпечення безпечного середовища, може мати багато інших переваг, таких як підвищення мотивації студентів та поліпшення взаємодії між студентами та викладачами.

Комп'ютерне моделювання є не менш важливим інструментом в математичному освітньому процесі, який дозволяє створювати та аналізувати складні математичні системи та явища, що важко розглядати традиційними методами. Використання комп'ютерного моделювання дозволяє студентам розглядати різні сценарії та експериментувати з параметрами, що допомагає зрозуміти явища та знайти оптимальні рішення.

Один з важливих аспектів комп'ютерного моделювання в математичній освіті - це використання чисельних методів для розв'язання математичних

рівнянь та задач. Чисельні методи дозволяють знайти розв'язки, коли аналітичних розв'язків немає або вони важко знаходяться.

Крім того, комп'ютерне моделювання може бути використано для візуалізації складних математичних явищ та демонстрації результатів аналізу. Наприклад, математики можуть створювати візуалізації для графіків та діаграм, що допомагають зрозуміти властивості математичних об'єктів.

Комп'ютерне моделювання також може бути використано для розв'язання реальних проблем в споріднених науках, наприклад, в економіці, науці та техніці. Математики можуть створювати моделі, що допомагають прогнозувати результати дій в різних сферах реального життя та визначати оптимальні стратегії.

Загалом, трансформація освітніх програм з математики з використанням сучасних інноваційних технологій та методик може подвоїти ефективність вивчення математики та зробити його більш зрозумілим та захопливим для учнів і студентів. Важливо пам'ятати, що технології самі по собі не є рішенням, але вони, власне кажучи, можуть стати корисним інструментом для покращення якості освіти з математики.

Також важливо враховувати потреби та особливості кожного учня. Персоналізація навчання може забезпечити оптимальний рівень складності матеріалу та забезпечити те, що кожен учень мав можливість розвивати свої навички та знання відповідно до своїх потреб та здібностей.

Нарешті, важливо пам'ятати, що основою ефективного навчання є вчителі, які мають знання та досвід у навчанні математиці, а також здатність до адаптації до нових технологій та інновацій. В свою чергу, підтримка та навчання вчителів є важливим елементом у трансформації освітніх програм з математики з використанням сучасних технологій. Не менш важливим є забезпечення належного рівня фінансування освіти та створення належних умов для навчання, які б сприяли розвитку інтересу до математики учнів та студентів.

У підсумку, трансформація освітніх програм з математики з використанням сучасних інноваційних технологій та методик дозволяє розширити можливості вивчення математики та забезпечити, як більш ефективний та цікавий процес навчання для учнів та студентів, так і надати можливості для реалізації свого потенціалу для викладача. Освітні процеси з математики, які використовують сучасні технології, можуть бути більш привабливими та корисними для здобувачів освіти, оскільки вони допомагають зрозуміти математичні концепції та застосувати їх на практиці у реальному житті.

ЛІТЕРАТУРА

1. <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi>
2. <https://info.eo.gov.ua/pedagogam/20222023-navchalniy-rk/metodichn-rekomendats-shchodo-organizats-osvtnogo-protsesu-v-shkolakh-u-20222023->

navchalnomu-rots/

3. <https://mon.gov.ua/ua/tag/cifrova-transformaciya-osviti-ta-nauki>
4. https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/14342/1/Titova_Cufrovi_narativu.pdf
5. Валалюк Т.А., Присяжнюк Г.Є. Хмарні сервіси у допомогу вчителю математики
6. Дистанційне навчання в умовах карантину: досвід та перспективи. Аналітико-методичні матеріали/ кол.автор.; за загальною редакцією О.М. Топузова; укл. М.В. Головка. Київ: Педагогічна думка, 2021

Бурцева Ю. О.,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
в.о. ректора Донецького обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти
м. Краматорськ, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-1859-7493>
rector@ippo.dn.ua*

УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ ТА ПРОЄКТНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В ОСВІТНІЙ СФЕРІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ЯК РЕСУРС ДО ПОДОЛАННЯ ОСВІТНІХ ВТРАТ

У статті розглядається питання управління інноваційною та проєктною діяльністю в освітній сфері в умовах воєнного стану розглядається як ресурс до подолання освітніх втрат та створення умов для професійного розвитку педагогів. Визначено актуальність модернізації змісту освіти, пошуку нових освітніх парадигм та напрацювання певного досвіду трансформації освіти в інформаційно-цифровому просторі регіону у зв'язку з агресією російської федерації та воєнним станом в Україні. Використання зарубіжного досвіду професійної підготовки і розвитку педагогів в умовах оновлення української системи неперервної освіти є ключовими рушіями економічного успіху, індивідуального добробуту та згуртованості суспільства. У відбудовчий період важливо продовжити розпочаті реформи освіти і науки, спрямовані на розвиток та посилення людського потенціалу країни.

Ключові слова: неперервна освіта, освіта дорослих, освітні втрати, проєктна та інноваційна діяльність.

The article deals with the issue of management of innovative and project activities in the educational sphere in the conditions of martial law and is considered as a resource for overcoming educational losses and creating conditions for the professional development of teachers. The issue of modernizing the content of education, searching for new educational paradigms, and gaining some experience in the transformation of

education in the information and digital space of the region in connection with the aggression of the russian federation and the martial law in Ukraine is being updated. Currently, the integration of the regional information and digital space at the interregional and international level is strategically important. It is determined that the use of foreign experience in the professional training and development of teachers in the conditions of renewal of the Ukrainian system of continuous education are key drivers of economic success, individual well-being and social cohesion. In the reconstruction period, it is important to continue the education and science reformsthat have been started, aimed at developing and strengthening the country's human potential.

Keywords: continuous education, adult education, educational losses, design and innovation activity.

Війна російської федерації проти України призвела до вимушених змін в організації освітнього процесу в області. Його учасникам доводиться виїжджати до інших регіонів України та країн, де безпекова ситуація є кращою. Зменшується охоплення здобувачів освіти безперервним навчанням, знижується доступність якісної освіти. Проведення бойових дій несе загрозу психічному здоров'ю дітей та дорослих. Значна кількість здобувачів освіти та педагогічних працівників Донеччини мають травматичний досвід, посттравматичний синдром.

В області особлива увага приділяється організації освітнього процесу в умовах воєнного стану. Пріоритетом діяльності закладів освіти є забезпечення психологічної стійкості учасників освітнього процесу, які постраждали від російської збройної агресії. Численні учасники освітнього процесу, які мають психологічні травми через військові дії, потребують забезпечення якісного психолого-соціального супроводу, профілактики психосоматичних проблем, запобігання посттравматичному синдрому. На деокупованих територіях області з метою охоплення дошкільною, загальною середньою освітою дітей дошкільного і шкільного віку, надання їм послуг психологічної підтримки у Лиманській та Святогірській міських територіальних громадах організовано роботу 14 освітніх консультаційних пунктів (ОКП) для 479 здобувачів освіти. Крім того, за умови дотримання правил безпеки організовано роботу 7 ОКП для 331 учня в 7 територіальних громадах. У жовні-листопаді 2022 року проведено інструктивно-методичні наради практичного спрямування для керівників 298 закладів загальної середньої освіти, 20 центрів професійного розвитку, 5,3 тис. педагогічних працівників з питань організації дистанційного навчання в умовах воєнного стану.

У лютому 2023 року в місті Київ для керівників органів управління освітою рад територіальних громад, військових адміністрацій, центрів професійного

розвитку педагогічних працівників, закладів спеціальної, професійно (професійно-технічної) освіти відбулася відкрита управлінська студія «Подолання викликів і ризиків організації освітнього процесу в умовах воєнного стану» за підтримки міжнародної організації USAID задля визначення стратегічних кроків для швидкого післявоєнного відновлення, підвищення якості освіти у синхронізації з освітнім простором Європейського Союзу.

Реалізація будь-якої стратегії відновлення вимагає оцінки потреб у ресурсах. Хоча деякі стратегії можуть бути менш ресурсомісткими, більшість стратегій відновлення навчання вимагатимуть ретельного розгляду потреб фізичної та цифрової інфраструктури, нарощування потенціалу всієї системи освіти та необхідних фінансових інвестицій [1]. Знищення закладів освіти внаслідок загарбницької війни проти України також вимагатиме подальшого осмислення структури та організації шкільної мережі. Політика фінансування шкіл (наприклад, шляхом виділення грошових або натуральних ресурсів) може однаково сприяти більш справедливим можливостям навчання та сприяти відновленню навчання для всіх учнів [2].

З метою виявлення та дослідження освітніх втрат в умовах воєнного стану департаментом освіти і науки Донецької ОДА разом з Донецьким обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти проведено вивчення рівня сформованості наявної предметної компетентності здобувачів освіти 8 і 10 класів з української й англійської мов, математики та історії України. У тестуванні взяло участь 88% здобувачів освіти (10,9 тис. учнів восьмого класу та 7,2 тис. учнів десятого). За результатами опитування виявлено прогалини в знаннях учнів, розробляються рекомендації щодо їхнього усунення та запобігання виникнення в майбутньому. Опрацьовуються механізми забезпечення максимально комфортних умов для дітей, які опинились у складних умовах, створення траєкторій майбутньої адаптації до життя.

З метою організації освіти дітей і дорослих в умовах воєнного стану у 2022 році в місті Києві відкрито освітній хаб «Донеччина». Ключовими напрямками роботи хабу є: реінтеграція освітнього компоненту деокупованих громад Донецької області, робота з ВПО через підтримку соціального партнерства; подолання і пропедевтика екологічних катастроф та формування безпекового освітнього середовища; миробудування освітнього простору та соціальної згуртованості; відновлення системи організації освітнього менеджменту та роботи з кадровим резервом на деокупованих територіях; створення системи соціальної, психологічної, посттравматичної підтримки та адаптації педагогів.

З урахуванням успішного досвіду функціонування хабу щодо якісної організації освіти дітей і дорослих в умовах воєнного стану, створення умов для соціальної згуртованості учасників освітнього процесу області, професійного

розвитку педагогів та реалізації регіональних освітніх проєктів створено 43 освітні локації на базі гуманітарних штабів територіальних громад за межами області в Києві, Дніпрі, Кривому Розі, Полтаві, Павлограді, Жовтих Водах, Кам'янському, Кропивницькому, Чернівцях, Хусті. Із них 33 освітні локації працюють в очному режимі, 8 – у дистанційному, 2 – у змішаному.

У сучасних умовах війни діяльність освітян здійснюється в складних соціальних, економічних, ідеологічних умовах. Особливо це стосується осіб, які безпосередньо організовують та здійснюють заходи на території громад розташованих в зонах бойових дій, на деокупованих територіях. Ситуація що склалася, множить і загострює різноманітні кризові явища в професійній діяльності освітян породжуючи особистісні трансформації, які носять кризовий характер і ведуть до деформацій і навіть регресій у стосунках з оточуючими людьми і суспільними (соціальними) структурами. Ураховуючи вищезазначене, є важливим здійснити психопрофілактичні заходи з метою попередження нервово-психічних та психосоматичних захворювань, формування психологічної готовності та стійкості педагогів до дій в екстремальних ситуаціях.

Якість вчителя є потужним показником успішності учнів, і вчителі відіграють ключову роль у соціально-емоційному розвитку учнів. Будь-які стратегії, спрямовані на подолання прогалин у навчанні, повинні ставити в основу вчителів, їх підготовленість і добробут. Післядипломна освіта має надати керівництво та можливості для професійного розвитку вчителям, щоб забезпечити реалізацію та моніторинг стратегій відновлення навчання, особливо коли останні передбачають нові підходи до навчання, розвиток соціально-емоційних навичок або психосоціальна підтримка або вимагають істотних коригувань для диференціації навчання. Так, у 2015 році з метою організаційно-методологічної та психосоціальної підтримки педагогів у Донецькій області що розташовані на лінії розмежування (0–20км) було реалізовано проєкт «Школа саморозвитку «Психосоціальна підтримка особистості в складній життєвій ситуації». Проєкт сприяв, оволодінню 537 педагогами з 292-х закладів освіти, навичками відновлення власного психологічного стану, профілактики психосоматичних проблем у навчанні дітей та організації партнерської взаємодії з батьками дітей у подоланні травматичних життєвих впливів. Проєкт було впроваджено за підтримки Донецької ОДА та ЮНІСЕФ.

В умовах воєнного стану постало гостре питання підтримки та відновлення психологічного здоров'я педагогів, здобувачів освіти та їхніх батьків, що впливатиме на якість та ефективність освітнього процесу в новому навчальному році. Отже, в кожному закладі освіти важливе запровадження системи психолого-педагогічного супроводу, яка спрямована на вирішення наступних питань:

- своєчасне гнучке та мобільне реагування на потреби освітян у нових

формах діяльності та професійного зростання в умовах воєнного стану, що впливають на зміну їх славлення та стимулюють потребу у визначенні нових цілей та опануванні нових компетентностей для їх досягнення;

- урахування актуальної потреби вчителів та учнів у розвитку життєвих навичок адаптації, відновлення в нових умовах та організації групової динаміки в дистанційному освітньому процесі складає основу надання психосоціальної допомоги та самодопомоги;

- спрямування психологічного супроводу на формування навичок адаптації до змін у сучасному середовищі, адекватному реагуванню в несприятливих обставинах, ефективному вирішенню складних ситуацій, будові партнерської взаємодії та підтримки педагогів, дітей і батьків [3, с.139].

Враховуючи вищезазначене, актуальним постає питання підготовки широкого кола фахівців із психологічного консультування, що важливо у віддалених населених пунктах. Педагогічні працівники та фахівці допоміжних професій, у маленьких містах та селах уособлюють у собі лідерів громад, авторитетів, тих, хто може допомогти, спрямувати та підтримати. Такі члени громади взаємодіють із широким колом людей, відповідно до своїх посадових обов'язків можуть надавати консультування низької інтенсивності. Фахівцями кафедри педагогіки й психології Донецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, разом з експертами програми психічного здоров'я міжнародної організації «Лікарі світу», було розроблено регіональну освітню програму підготовки консультантів програми «Управління проблемами плюс», що полягає в підготовці фахівців для заповнення прогалів у сфері охорони психічного здоров'я, введення в практику стандартів надання консультативної допомоги та впровадження психологічних інтервенцій низької інтенсивності у роботі з людьми, які опинилися в тяжких життєвих обставинах. Програма спрямована на підвищення методичного та практичного рівнів професійної компетентності педагогічних працівників, фахівців, допоміжних професій, щодо надання психологічних інтервенцій низької інтенсивності у роботі з дорослими, а саме: членами освітнього процесу, батьками, місцевими мешканцями [4].

Освіта та навчання людських ресурсів є одним з ключових механізмів гарантування того, що науково-доказові інтервенції для збереження психічного здоров'я населення, є наявними та доступними. На даний момент, недостатня кількість фахівців з охорони психічного здоров'я пройшли навчання з використання таких інтервенцій в Україні для задоволення потреб населення. Тож залишається суттєвою потреба у розробці та впровадженні протоколів та моніторингу якості надання послуг у відповідності до міжнародних стандартів. Важливо відзначити, що розбудова спроможностей з надання послуг у сфері

психічного здоров'я повинна залучати всі рівні різних надавачів формальних та неформальних послуг, в тому числі спеціалізований персонал (психологи, психотерапевти), надавачів загальних послуг з охорони здоров'я, надавачів соціальних послуг та працівників і підтримку на рівні громади (священники). Всі вони відіграють важливу роль щодо підтримки осіб з психічними захворюваннями та є частиною добре функціонуючої та пов'язаної піраміди послуг з охорони психічного здоров'я [5].

Цифрові технології також можуть бути використані для підтримки доступу вчителів до післядипломної освіти та участі в них, а також для визнання навичок вчителів, набутих під час викладання онлайн або в гібридних форматах під час війни [6; 7].

У зв'язку з агресією російської федерації та воєнним станом в Україні, на перший план висувують проблему модернізації змісту освіти, пошуку нових освітніх парадигм та напрацювання певного досвіду трансформації освіти в інформаційно-цифровому просторі регіону. Наразі стратегічно важливим є інтеграція регіонального інформаційно-цифрового простору як на міжрегіональному рівні так і міжнародному з метою створення комплексної, постійно діючої системи реінтеграції молоді з тимчасово окупованих територій та територій лінії розмежування до сучасного українського цифрового освітнього простору.

Сьогодні з боку держави питанню реінтеграції тимчасово окупованих територій приділяється велика увага. Ключова стратегія у зазначеному питанні передбачає забезпечення рівного доступу дітей і дорослих із тимчасово окупованих територій до якісної освіти. З метою організації якісного процесу навчання з віддаленим доступом здобувачів освіти з тимчасово окупованих територій та забезпечити реалізацію їх права як громадян України на здобуття освіти у 2016 було запроваджено регіональний проєкт «Дистанційна освіта школярів Донеччини». Станом на сьогодні на Донеччині працює 44 заклади загальної середньої освіти, де діти із тимчасово окупованих територій мають можливість отримувати українську освіту та свідоцтво державного зразка. У період з 2016 по 2021 роки свідоцтво про здобуття базової середньої освіти отримали 2870 учнів, свідоцтво про здобуття повної загальної середньої освіти - 2276 осіб. В 2022-2023 навчальному році на платформі <https://eschool.dn.ua/> навчається 1294 учня з непідконтрольної території України, всього на платформі навчається 4025 учнів, з них 32 учні з особливими освітніми потребами.

Досвід «базових дистанційних шкіл» набув розвитку та вдосконалення, а саме: створено електронні освітні ресурси які було використано в роботі «Відкритої онлайн-школи», кількість активних користувачів школи склала понад 100 000 тис. користувачів зі всієї України (з них які перебувають на тимчасово

окупованих територіях склала 8 тис.); розроблено концепцію «Регіональний розвиток цифрової освіти на 2021–2027 роки» з метою створення відкритого освітнього середовища області, здійснення методичного супроводу розвитку цифрових систем на рівні громад, забезпечення системотехнічного супроводу дистанційної форми освіти в регіоні, розробки освітянських ресурсів і цифрових платформ з підтримкою інтерактивного та мультимедійного контенту, впровадження ІКТ орієнтованих засобів навчання (мультимедійні класи, STEM-центрів та лабораторій, класи змішаного навчання).

Також відповідно до плану реалізації концепції «Регіональний розвиток цифрової освіти на 2021–2027 роки» реалізовано низку проєктів в партнерстві з міжнародними гуманітарними організаціями, фондами:

- спільно з Центром дітей та молоді Литви та Громадською організацією «Університет життя LT» (м. Вільнюс) реалізовано проєкт «UPDATE 2021: Розробка системи дистанційного підвищення кваліфікації вчителів в закладах освіти Донецької та Луганської областей 2021-2022». В рамках проєкту, створено онлайн платформу <https://vchytel.com.ua/> на якій розміщено освітні програми підвищення кваліфікації вчителів за проблематикою дистанційного навчання;

- з метою методичного та консалтингового супроводу формування інформаційно-цифрової компетентності учасників освітнього процесу, популяризації та вдосконалення сучасних практик післядипломної педагогічної освіти області, у період з листопада 2021 року по квітень 2022 року, за підтримки Програми ООН із відновлення та розбудови миру, реалізовано освітній проєкт: «Створення освітнього цифрового контенту». Проєкт запроваджено для закладів освіти Донецької області, які надають освітні послуги здобувачам освіти за дистанційною формою навчання.

Щодо питання внутрішньої міграції та поліпшення інтеграційних процесів у інформаційно-цифровому просторі регіональних освітніх систем доцільним є долучення до плану реалізації концепції «Регіональний розвиток цифрової освіти на 2021–2027 роки» громад тих регіонів України де наразі перебувають учні та педагоги Донеччини за наступними напрямками:

- матеріально-технічного забезпечення створення та функціонування цифрових ресурсів, запровадження комплексної системи адаптації та інтеграції ВПО до освітнього, культурного й соціального простору громад, які надають тимчасовий прихисток;

- інтеграція мережі базових дистанційних шкіл регіону до міжнародної української школи. Міжнародна українська школа – єдиний державний заклад освіти, що надає українську освіту дітям української діаспори по всьому світу.

З метою організації якісного процесу навчання учнів з ТОТ Харківської,

Херсонської, Запорізької, Луганської областей, доцільним є масштабування досвіду Донецької області набутого за результатами впровадження регіонального проєкту «Дистанційна освіта школярів Донеччини».

Після закінчення війни Україні доведеться зазнати кардинально іншої суспільної трансформації, яка є мирною, соціально справедливою та демократичною. Під час цієї фази реконструкції не тільки будівлі, мости та дороги повинні бути перебудовані, але й соціальна та культурна згуртованість, мережі спільноти та загальна надія на майбутнє. Україні доведеться навчитися знаходити способи не лише для подолання жахів війни та зцілення суспільних ран, але й побудувати більш сильну основу для можливих у майбутньому нових випробувань. Формування більш демократичної та стійкої країни буде в її основі і позначатиме трансформацію освіти в суспільстві. Обидва виміри демократії та стійкості вимагають, залучення широкого сегменту населення, що реагує на різні соціальні, культурні та географічні обставини, потреби та виклики.

У межах цієї трансформації безперервна та освіта дорослих відіграватимуть важливу роль. Рекомендація навчання та освіти дорослих, яка була прийнята Генеральною конференцією ЮНЕСКО у 2015 році, визначає освіту дорослих як основну складову навчання протягом усього життя. Вона позначає весь обсяг навчальних процесів, формальні, неформальні та інформальні, завдяки чому ті, хто вважаються дорослими в суспільстві, в якому вони живуть, розвивають та збагачують свої можливості для життя та роботи, як у власних інтересах, так і в інтересах своїх громад, організацій та товариств Підсумковим документом Саміту «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» було затверджено 17 Цілей Сталого Розвитку [8; 9].

Україна, як і інші країни-члени ООН, приєдналася до глобального процесу забезпечення сталого розвитку. У порядку денному зазначається, що країни світу повинні діяти у «спільному партнерстві». Прагнення зцілити та захистити планету, її людей і природу набуває особливого та невідкладного значення, коли країна зазнає військового вторгнення сусіда. Необхідно вжити зусиль та дій, щоб підтримувати країну під час поточних труднощів, але також посилити структури, потенціал та мережі, які будуть мати велике значення під час майбутньої національної реконструкції.

Політика відновлення та розвитку сфер освіти, науки та інновацій у післявоєнний час буде спрямована на підвищення якості та доступності освіти, розвитку науки, синхронізації їх з освітнім та дослідницьким простором Європейського Союзу шляхом реалізації стратегічних цілей за наступними пріоритетними напрямками, які визначені відповідно до проєкту плану відновлення України за сферами «Освіта і наука» до 2032 року та програми великої трансформації «Освіта 4.0: український світанок», яка була підготовлена

командою МОН [10; 11].

Висновки. Особливості розвитку та відновлення громад потребують розбудови цілісної системи освіти впродовж життя як базового чинника у сферах зайнятості і соціального забезпечення, економічного зростання і конкурентоспроможності, який дає можливість мешканцям регіону у будь-якому віці та в будь-який момент свого життя визначити свої можливості, компетенції та інтереси, прийняти освітні, навчальні та професійні рішення та керувати своїми життєвими шляхами в навчанні, роботі та соціальних умовах, що змінюються.

Однак на сьогоднішній день освіта дорослих виконує переважно компенсаційно-адаптаційну функцію, яка полягає в усуненні недоліків і прогалин раніше здобутих знань. Традиційний формат післядипломної освіти вже не відповідає потребам регіону та людиноцентристській парадигмі освітнього процесу в цілому.

Сучасні виклики та вимоги зумовлюють необхідність розвитку інноваційного середовища закладів післядипломної педагогічної освіти в підвищенні кваліфікації педагогів з наданням можливостей для безперервного навчання за індивідуальною освітньою траєкторією. Питання управління інноваційною та проектною діяльністю в освітній сфері в умовах воєнного стану розглядається як ресурс до створення інноваційного освітнього середовища з метою якісної організації освіти дітей і дорослих в умовах воєнного стану, створення умов для подолання освітніх втрат, розробки концепцій та програм відбудови освіти Донеччини із залученням міжнародних експертів, партнерів та донорів, представників відповідних міністерств та їх структурних підрозділів, представників органів управлінь освітою громад.

Використання зарубіжного досвіду професійної підготовки і розвитку педагогів в умовах оновлення української системи неперервної освіти є ключовими рушіями економічного успіху, індивідуального добробуту та згуртованості суспільства. У відбудовчий період важливо продовжити розпочаті реформи освіти і науки, спрямовані на розвиток та посилення людського потенціалу країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. UNESCO (2020), COVID-19 response – Remediation: helping students catch up on lost learning, with a focus on closing equity gaps, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373766> (accessed on 19 July 2022).
2. OECD (2021), “Towards equity in school funding policies”, OECD Education Policy Perspectives, No. 41, OECD Publishing, Paris, <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/6a3d127a-en.pdf?expires=1642414595&id=id&accname=ocid84004878&checksum=1D53BFCFBDA3E73EFAE8B747DF0587C1>

3. Поуль В.С. Психологічні аспекти діяльності керівника закладу освіти в умовах воєнного стану. Системи управління освітою під час воєнного стану та перспективи оновлення освіти в повоєнну добу: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. м. Краматорськ, 5 грудня 2022 р. / редкол.: Ю. О. Бурцева, М. О. Кириченко, Д. В. Малєєв[та ін]; ДонОблПППО. Київ: [б. в.], 2022. С.138-142
4. Малєєва О.В. Психосоціальна допомога населенню, яке постраждало у результаті конфлікту в Україні. Системи управління освітою під час воєнного стану та перспективи оновлення освіти в повоєнну добу: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. м. Краматорськ, 5 грудня 2022 р. / редкол.: Ю. О. Бурцева, М. О. Кириченко, Д. В. Малєєв [та ін]; ДонОблПППО. Київ: [б. в.], 2022. С. 142-149.
5. Малєєва О.В., Малєєв Д.В. Психосоціальна допомога населенню, яке постраждало у результаті конфлікту в Україні на прикладі застосування підходу інтервенції низької інтенсивності «Управління проблемами плюс (УПІ+)». CONFERENCEPROCEEDINGSIX Internationalresearch& trainingconference‘Publichealth–social, educationalandpsychologicaldimensions’ 19 -21 July2022, Lublin, Poland[Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.kul.pl/files/1478/2022_conference_proceedings.pdf
6. World Bank (2022), Effective Teacher Professional Development Using Technology: Technology-Based Strategies from across the Globe to Enhance Teaching Practices, <https://documents1.worldbank.org/curated/en/0996600005272217171/pdf/P1742520df560b04d08b360f09a9694fd4d.pdf>
7. Minea-Pic, A. (2020), “Innovating teachers’ professional learning through digital technologies”, OECD Education Working Papers, No. 237, OECD Publishing, Paris, https://www.oecd-ilibrary.org/education/innovating-teachers-professional-learning-through-digital-technologies_3329fae9-en
8. UNESCO. (2015a). The Recommendation of Adult Learning and Education. Resolution.
9. UN. (2015). The 2030 Agenda for Sustainable Development. Resolution.
- 10.Проект плану відновлення України за сферами «Освіта і наука» до 2032 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2022/08/19/НО.proyekt.Planu.vidnovl.Osv.i.nauky-19.08.2022.pdf>
- 11.Програма великої трансформації «Освіта 4.0: український світанок» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/12/10/Osvita-4.0.ukrayinskyi.svitanok.pdf>

Верховцева І. Г.,
докторка історичних наук, доцентка,
професорка кафедри інфраструктури та
інноваційних технологій водного транспорту,
Державний університет інфраструктури і технологій
verkhovtseva@ukr.net

Ганношина І. М.,
кандидатка технічних наук, доцентка,
доцентка кафедри навігації та управління суднами,
Державний університет інфраструктури і технологій
iramtsu2021@ukr.net

Скляренко І. Ю.,
кандидатка педагогічних наук, доцентка,
в.о. завідувача кафедри інфраструктури та інноваційних технологій водного
транспорту, Державний університет інфраструктури і технологій
innakdavl@ukr.net

ФОРМУВАННЯ ГЛОБАЛІСТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДІ

Актуалізовано завдання формування глобалістичного мислення української молоді в контексті освітньої діяльності у вищій школі. Наголошено на основоположній ролі смислогенезу у функціонуванні сучасного інформаційного суспільства як мережевого з метою творення планетарної особистості, обізнаної у глобальних соціокультурних трендах та із почуттям відповідальності за долю людства. Акцентується, що це має надзвичайну значущість нині, коли Україна відстоює своє суверенне незалежне існування як суб'єкт міжнародних відносин та як фізичний соціум у протидії повномасштабній військовій агресії російської федерації. Маючи безпрецедентну підтримку світової спільноти, наша держава представляє цивілізований світ і захищає цінності демократії в протистоянні із світом варварів з його архаїчним «правом сили», уособленням якого є сусідня ядерна держава. Погрожуючи зброєю масового знищення, країна-агресорка кинула виклик не тільки Україні, а й світові загалом. Відповідями на виклик, крім інших, мають стати нові освітні імперативи, орієнтовані на створення умов для смислоутворювальної діяльності молодого покоління. У соціокультурних реаліях сьогодення в рамках етапу прищевидишеної (дифузної) глобалізації, органічним складником чого є процеси європейської інтеграції, вітчизняна вища школа має сприяти формуванню відповідальності молодого покоління за долю демократичної України як європейської держави та за долю планетарної спільноти загалом. У цьому контексті наводяться рекомендації щодо запровадження в освітній процес дисциплін загальної підготовки з назвами змістовних модулів, у їх рамках окреслюється в загальних рисах зміст навчання.

Ключові слова: глобалізація, інформаційне суспільство, смислогенез, глобалістичне мислення, інтеграція України у європейський простір, освітні імперативи вищої школи.

The task of forming the globalist thinking of Ukrainian youth in the context of the

educational activities of the higher school has been updated. Emphasis is placed on the fundamental role of meaning genesis in the functioning of the modern information society as a network with the aim of creating a planetary personality aware of global socio-cultural trends and with a sense of responsibility for the fate of humanity. It is emphasized that this is extremely significant now, when Ukraine defends its sovereign independent existence as a subject of international relations and as a physical society in opposition to the full-scale military aggression of the Russian Federation. With the unprecedented support of the world community, our state represents the civilized world and defends the values of democracy in the face of the barbarian world with its archaic "right of force", which is personified by the neighboring nuclear state. Threatening with weapons of mass destruction, the aggressor country challenged not only Ukraine, but also the world in general. The answers to the challenge, among others, should be new educational imperatives aimed at creating conditions for meaningful activity of the young generation. In today's socio-cultural realities within the framework of the stage of accelerated (diffuse) globalization, an organic component of which is the process of European integration, the national higher school should contribute to the formation of responsibility of the young generation for the fate of democratic Ukraine as a European state and for the fate of the planetary community in general. In this context, recommendations are given for the introduction into the educational process of the disciplines of general training with the names of content modules, within their framework, the content of training is outlined in general terms.

Key words: globalization, information society, meaning generation, globalist thinking, integration of Ukraine into the European space, educational imperatives of higher education.

Разючі зміни соціокультурного буття людства, інтенсивна динаміка чого фіксується з останньої третини минулого століття, зумовлені розвитком інформаційних технологій і процесами глобалізації, сучасну стадію якої називають етапом пришвидшеної дифузної (такої, що «дифузної», «усепроникної», впливає на всі сфери людського життя) глобалізації. Завдяки якісним змінам соціальних комунікацій, їх цифровізації, у надрах нової, інформаційної, цивілізації постає планетарне мережеве суспільство з небаченими до цього часу характеристиками соціальності: людина практично незалежнюється від колективу й стає самостійною ланкою соціальних взаємин. При цьому спостерігається асинхронність темпів технологічного інноваційного зростання й темпів адаптації людини до них. Натомість, з іншого боку, після першої публічної доповіді Римського клубу щодо глобальних проблем людства, які торкаються долі всіх, хто мешкає на Землі та загрожують життю на планеті, практично ніким не ставиться під сумнів необхідність відповідних змін масової свідомості, зумовлених тим, що пошук шляхів подолання цих проблем та заходи в цьому напрямі вимагають об'єднання зусиль всього глобального соціуму [6, с. 26; 18, с. 115].

Однією з глобальних проблем є загроза нової світової війни. За наявності величезного сумарного ядерного потенціалу країн-власниць відповідних військових технологій ця проблема дійсно загрожує припиненням життя на планеті, що з усією очевидністю демонструє повномасштабна військова агресія російської федерації проти України, розпочата 24 лютого 2022 р.: погрози злочинного політичного керівництва країни-агресорки вдатися до застосування ядерної зброї розпочали новий «кривавий» зворотній відлік у цьому контексті. Військові дії в Україні сприймаються світом у системі координат цивілізаційного протистояння зі світом чи не середньовічних варварів з його архаїчним «правом сили», уособленням якого власне є ядерна держава росія. Від українців ця боротьба потребує не тільки мобілізації в економічному, військовому відношеннях та національної консолідації, а й осмислення масштабу відповідальності громадян України як оборонниці світових гуманістичних цінностей та демократичних традицій на цивілізаційному прикордонні з російською автократією, яка позиціонує свою країну як «державу-цивілізацію». Боротьба українців проти неї та підтримка цієї боротьби світовою демократичною спільнотою актуалізують не тільки новий порядок денний у сфері колективної безпеки й архітектурі світопорядку загалом, а й нові завдання у сфері освіти. Реалії сьогодення диктують вимоги усвідомлення їх нових імперативів, насамперед – у вищій освіті, адже в стінах вишів зростає нове покоління, яке завтра підтвердить союзникам України її вірність гуманістичним ідеалам і демократичному поступу, а також усім зобов'язанням, узятим, разом із життєво необхідною нині військовою допомогою.

Зважаючи, що євроінтеграційні процеси є органічним складником глобалізаційних та з огляду на європейський та євроатлантичний курс України [20, с. 43], нагальним у контексті гуманітарної підготовки здобувачів вищої освіти є завдання формування їх глобалістичного мислення. Обґрунтуванню цієї тези та окресленню відповідних пропозицій і присвячена дана розвідка.

Загальні та конкретні питання формування глобалістичної свідомості сучасної молоді фрагментарно висвітлено у розвідках В.Кременя, В.Лугового, П.Сауха, М.Гальченко, Ю.Беха, А.Сакун, О.Марущак, Г.Тараненко та І.Михайлової. Однак у контексті реалій вітчизняного сьогодення та нагальних завдань вищої освіти проблема не порушувалася.

Фундаментальна властивість людини перетворювати факти, інформацію, емоції на цілісне й упорядковане знання, що власне і є мисленням, – це процес, пов'язаний не стільки з отриманням суми знань, скільки з інтелектуальною працею творчого характеру. Мислення – це досвід буття, це мисленнєві стратегії, характерні для найважливіших сфер епохи – культурної, соціальної, духовної тощо. У світі мислення людина змінюється і перероджується, разом із самою

соціокультурною реальністю. Як вказує Мануель Кастельс, з появою Інтернету кожного «запрограмовано» на обробку інформації й породження знання. Воно є основним стратегічним ресурсом мережевого суспільства, породженого інформаційною епохою та процесами цифровізації. За нових соціокультурних умов знання перетворюється на продуктивну силу, а інформаційно-комунікаційні технології безмежно розширили світ людини, зняли просторово-часові межі, змінили її відносини з реальністю. Постали нові форми спілкування, чим збільшилося коло взаємодії людей та дано імпульс перетворенню суспільних взаємин на небачений раніше особливий безконтактний феномен. У такий спосіб завдяки комп'ютерним мережам з їх комунікативним розосередженням людей змінюється природа колективності. Рішення досягаються шляхом творчого пошуку, який вимагає нового мислення, нової логіки, нового міркування, адже в багатьох сферах людина перестала бути залежною від колективу і є самостійною ланкою його функціонування [11, с. 8–9; 13, с. 22–26].

Нове мислення, відповідаючи новим соціокультурним реаліям, опосередковує взаємодію людей та умови їх життя, надає йому сенс і водночас продовжує оновлювати саму реальність [5, с. 34; 6, с. 27, 31]. Ю.Бех, розмірковуючи в цьому контексті над смислоутворювальною діяльністю особистості, вказує, що духовна сфера людини є двигуном планетарного соціального світу й впливає на форми і структури суспільства, формує образ майбутнього. Власний смислогенез особистості як процес індивідуального багатоступеневого перетворення змісту енергоінформаційного планетарного поля є важливим внутрішнім механізмом, що забезпечує розвиток особистості. У мережевому суспільстві завдяки смислогенезу особистість посідає місце центрального суб'єкта суспільства, а тригером, який запускає смислогенез, є власне мислення людини. Системоутворювальну роль при цьому відіграють комунікаційні канали, що утворюють організаційний остів суспільства. Оскільки мережеве суспільство, породжене інформаційною цивілізацією, ґрунтується на горизонтальних соціальних зв'язках, постає специфічне інтелектуально насичене середовище для подальшого буття планетарної спільноти [2, с. 5–8].

Осмислюючи це у вимірі соціальної практики, А.Сакун вказує, що спосіб мислення сучасної епохи насамперед визначається тим, що мережі егалітарні, їх учасники рівноправні. Новий, «мережевий», стиль мислення істотно впливає на індивідуальні схильності людей, стиль їх життя, культуру, суспільство загалом. Індивід перестає обирати між двома, як правило, протилежними тенденціями по формулі «або-або». Самостійні рішення на основі нового, критичного, ставлення та способу мислення людина приймає в ситуації справжнього вибуху множинних індивідуальних способів організації життя. При цьому домінуючого значення набуває індивідуальність людини, внаслідок чого власне й змінюється природа

колективності, адже інформаційне суспільство не має нагальної потреби в розвитку «колективних здібностей», необхідних у масових акціях, діях. Особистість опинилась в реальності «інфосвіту» як об'єкт цього світу, а основною діяльністю стає когнітивна діяльність. Разом із формуванням глобального проєкту надвідкритого суспільства, в мережевих глибинах якого розчиняється централізоване середовище існування, соціальний простір стає безмежним і багатоваріантним [18, с. 116]. Основними факторами людської самодетермінації стають не стільки соціально-економічні й технологічні чинники, скільки особистісні – свідомості, вільного вибору, соціально-культурних пріоритетів. На тлі змін культурних цінностей зростає розуміння цілісності та єдності людства, багатоваріантності й різноманіття культурного розвитку, розвиваються нові типи соціальних зв'язків [8, с. 159, 393]. Відбувається становлення нової форми соціальної організації – мегасуспільства. За Ю.Габермасом, однією з його характеристик і водночас новою громадською сферою стає кіберпростір, де відбувається вільне обговорення актуальних суспільних проблем і в рамках якого кожен може не лише висловитися, а й бути почутим. Інтернету надається провідне місце у формуванні нових інститутів демократії, а у взаємозв'язку між новими інформаційними технологіями та структурами громадянського суспільства постає «кібердемократія» та формується нова глобальна парадигма XXI століття – «століття комунікативного простору» [15].

Отже, нині, за умов мережевого суспільства цифрової епохи, процеси мислення, залучаючи людину до соціокультурного простору, набувають нових якостей і стають провідною детермінантою суспільного поступу та, за влучним висловом Д.Беттельгейзе, відповіддю людства на нову цивілізаційну ситуацію, внаслідок чого, по суті, формується планетарна свідомість – еволюційний вектор розкриття природи людини, актуалізації її природних здібностей, розгортання духу від індивідуального буття до буття загальнолюдського, у масштабах якого людина тільки й може реалізуватися. Як наголошує в цьому контексті Ю.Бех, зовнішнім механізмом розвитку її особистості є освіта – вона не тільки включає людину в новий виробничий процес, заснований на знаннях та інформації, а й творить з особистості дієвого актора мережевого суспільства [1, с. 14; 2, с. 5–8].

З огляду на це, слід відзначити, що вітчизняними науковцями вже наголошено на нагальних завданнях вітчизняної освіти в контексті підвищення якості людського потенціалу та створення освітньо-наукової основи для забезпечення соціальної стійкості в умовах високої невизначеності майбутнього й прискорених змін у житті суспільства [10, с. 8]. Однак воєнне сьогодення України, яке вимагає надзвичайного напруження всіх сил соціуму та впливає на порядок денний глобальної спільноти, помістивши нашу країну у вир світових

геополітичних трансформацій та зумовлюючи зміну політичних парадигм більшості суб'єктів міжнародних взаємин, крім іншого, вимагає осмислення нових нагальних завдань у системі координат освіти. Насамперед – вищої освіти, адже нею нині власне «виросшуються» дієві актори сучасного мережевого суспільства у його глобальному, європейському та вітчизняному вимірах.

Як цілком обгрунтовано наголошують Г.Тараненко та І.Михайлова, формування глобалістичного мислення насамперед передбачає установку на гуманістичну орієнтацію в освітній діяльності, оскільки результатом навчання є формування уявлень щодо цілісної та інтегрованої, єдиної та багатовиразної системи “людина і світ”, у котрій людина як складова картини світу несе відповідальність за свою долю, життя оточуючих людей і за майбутнє світу. У цьому контексті гуманістичні цінності й критичність мислення, рефлексивне осмислення власного життєвого досвіду в контексті соціокультурного досвіду людства та формування позиції самостійного й відповідального прийняття рішень мають за змістом спрямовуватись на вирішення глобальних проблем і орієнтуватись на підготовку розумного учасника діалогової / полілогової діяльності [19, с. 157].

Саме тому у фундамент гуманітарної підготовки у вищій школі слід помістити опанування філософією глобальних проблем сучасності та дисциплінами, в рамках яких формуються уявлення про сутність і зміст процесів глобалізації: наприклад «Філософія глобальних проблем сучасності», «Глобалістика», «Мегатенденції світового розвитку», «Глобальний соціокультурний процес», «Глобальна історія» тощо. У їх рамках наголос на наукових знаннях про процеси глобалізації як об'єктивне динамічне та історичне явище, в якому проявили себе об'єктивні закономірності розвитку планетарної соціальної системи, варто супроводити постановкою завдання позбавитись від утопічних ілюзій і сформувати реалістичне розуміння змісту цього явища, визнаючи його позитивні та негативні сторони, адже нелінійний алгоритм і біфуркаційний розвиток глобалізаційних процесів загалом є загрозою міжнародній стабільності та сталому економічному розвитку [21, с. 18–20; 23]. Окремо увагу в рамках вказаних дисциплін слід звернути на проблематику соціокультурних трансфертів як чинників глобалізаційних процесів – це, безумовно, сприятиме панорамному погляду на багатфакторне явище глобалізації [25].

Позитивні приклади осмислення педагогічною громадськістю важливості запровадження у навчання означених курсів у розрізі окремих гуманітарних спеціальностей є [9; 12; 16; 17; 21]. На черзі – адаптація викладання цих дисциплін до умов гуманітарної підготовки здобувачів вищої освіти всіх спеціальностей внесенням коректив у відповідні Державні стандарти вищої школи.

Не менш важливим у підготовці майбутнього фахівця з огляду на вищевказане уявляється широке запровадження в освітню діяльність вищої школи дисциплін, покликаних допомогти молодій людині у її самоідентифікації. За умов сучасного етапу глобалізації з її руйнацією культурних кордонів та широким простором міжкультурної взаємодії породжується ситуація утрудненого пошуку людиною життєвих сенсів. Сьогодні індивід вимушений обирати різні життєві й ціннісні альтернативи під впливом негативних проявів глобалізації, оскільки вона здебільшого механічно з'єднує світ і, долаючи кордони культурних світів, розмиває традиційні ціннісні орієнтації, породжує розгубленість у самоідентифікації [14, с. 67–68]. Активації суспільно значущої діяльності молодшої людини, осмисленню нею соціокультурних процесів сучасності та своєї суспільної реалізації як відповідального дієвого актора мережевого суспільства епохи цифрових технологій сприятиме викладання курсу, наприклад, «Проблеми ідентичності в умовах глобалізації». Її змістом має стати вивчення, зокрема, теоретичних основ ідентичності в контексті наукових гуманітарних досліджень; специфіки самоідентифікації особистості та соціальних спільнот за умов глобалізації, інформаційного суспільства й діджиталізації комунікаційного простору; колективних ідентичностей українців у контексті вітчизняної євроінтеграції як складника глобалізаційних процесів.

Самовизначенню молодшої людини, розробленню нею власної траєкторії інтелектуального зростання, а також долученню до інтелектуальної спадщини минулих епох у вітчизняному й світовому вимірі в контексті осмислення здобутків глобального соціокультурного поступу сприятиме ознайомлення з феноменом публічних інтелектуалів та інтелектуальними співтовариствами як інституційними структурами громадянського суспільства в рамках опанування здобувачем вищої освіти дисципліною «Публічні інтелектуали». Увагу варто загострити на соціокультурних умовах виникнення цього феномену та чинниках, що визначають зміст і активну публічну діяльність у сучасному світі; на поглядах відомих особистостей - публічних інтелектуалів зарубіжжя та України минулого й сьогодення, їх суспільно-активній діяльності, впливові на процеси демократизації; ролі публічних інтелектуалів у публічних комунікаціях. Видатні представники розумової праці – філософи, історики, науковці загалом, політики, письменники тощо зарубіжжя та України формували й формують суспільно значущі сенси, окреслювали / окреслюють візії суспільного поступу країн і світової спільноти, сприяли / сприяють своїм осмисленням суспільних процесів розбудові інститутів демократії, вкоріненню цінностей свободи, рівності, соціальної солідарності. Ознайомлення з їх поглядами, дискусіями, сучасною позицією сприяє осмисленому відстоюванню молодшою людиною своїх прав особи, людини та громадянина, національних інтересів України, активній

громадянськості, визначенню позиції щодо провідних тенденцій громадської думки і вітчизняного політичного поступу, збагачує інтелектуальний і творчий потенціал загалом.

Під впливом викликів інформаційної революції в контексті глобалізаційних процесів у світі інтенсифікуються гібридні війни, складниками яких є війни інформаційні та маніпулювання суспільною свідомістю, що часто супроводжується продукуванням міфів, спробами змінити картину світу й ціннісну систему людини. Наслідком інформаційних впливів стає її психологічно-смілова дезорієнтація. У країн-членів Європейського Союзу накопичений чималий досвід у площині системної протидії цим явищам. Вивчення європейського досвіду в рамках курсу з європейських комунікаційних стратегій сприятиме розвитку критичного мислення молоді, її інтелектуальній і духовній безпеці, активній громадянськості, формуванню європейської ідентичності, відстоюванню національних інтересів та інтересів європейської спільноти. У цьому контексті чималий потенціал також має європейський досвід брендування країни, до чого долучаються широкі кола її громадськості. Ознайомлення із цим досвідом надаватиме імпульс українській молоді для осмислення її ролі у відповідному процесі вітчизняного брендингу [4, с. 18; 7, с. 3–5; 8, с. 159, 383–393; 24; 26, с. 12–14].

Резюмуючи щодо вищевикладеного, вважаємо необхідним наголосити, що формування глобалістичного мислення молоді в контексті освітньої діяльності вітчизняної вищої школи є велінням часу – і з точки зору глобальних трендів світового розвитку в рамках сучасного етапу пришвидшеної (дифузної) глобалізації, органічним складником чого є процеси європейської інтеграції, і з точки зору того, що нині Україна відстоює своє суверенне незалежне існування як суб'єкт міжнародних відносин та як фізичний соціум у протидії повномасштабній військовій агресії російської федерації, маючи безпрецедентну підтримку світової спільноти й захищаючи цінності демократії в протистоянні із світом варварів з його архаїчним «правом сили», уособленням якого є сусідня ядерна держава. Погрожуючи зброєю масового знищення, країна-агресорка кинула виклик не тільки Україні, а й світові загалом. Відповідями на виклик, крім інших, мають стати нові освітні імперативи, орієнтовані на створення умов для смислоутворювальної діяльності молодого покоління в рамках мережевого суспільства, основоположну роль у функціонуванні чого відіграє смислогенез з метою творення планетарної особистості, обізнаної у глобальних соціокультурних трендах та із почуттям відповідальності за долю людства. З огляду на це, вища школа має сприяти формуванню відповідальності молодого покоління за долю демократичної України як європейської держави та за долю планетарної спільноти загалом, запроваджуючи до циклу загальної підготовки в

рамках гуманітарної освіти дисципліни, зміст яких зумовлюватиме формування глобалістичного мислення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беттельгейзе Д. Д. Феномен планетарної свідомості: філософсько-антропологічний аспект: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. філос. наук: 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури / Даанж Дмитрівна Беттельгейзе; Харківс. нац. ун-т імені В.Н. Каразіна Харків, 2007. 34 с.
2. Бех Ю. Смыслогенез как системоутворювальний чинник морфології мережевого суспільства. Нова парадигма: [журнал наук. праць] / голов. ред. В. П. Бех. К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. Вип. 132. С. 3–14.
3. Верховцева І.Г. Глобальна історія: контури дослідницького поля. Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія: історичні науки. 2021. № 4. Т. 32(71). С. 139–146.
4. Верховцева І.Г., Ковальський Г.Є. Маніпулятивні технології в міжнародному інформаційному протистоянні. Дипломатія доби глобалізації: нові виклики та завдання: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 15 грудня 2022 р.). Черкаси: ЧНУ імені Б.Хмельницького, 2022. С. 16–21.
5. Гальченко М. Культура мислення як фактор зміни соціокультурної реальності. Наукове пізнання: методологія та технологія. Філософія. 2018. Вип. 1. С. 33–39.
6. Гальченко М. Мислення як ресурс творення соціокультурної реальності. Нова парадигма: [журнал наук. праць] / голов. ред. В. П. Бех. К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. Вип. 132. С. 25–33.
7. Європейські публічні комунікації: культура, політика, технології: колективна монографія. Рівне: Рівненс. ін-т слов'язознавс. КСУ, 2013. 416 с.
8. Золотар О.О. Інформаційна безпека людини: теорія і практика: монографія. Київ: «АртЕк», 2018. 446 с.
9. Книш М., Котик Л. Глобальні проблеми людства: навч. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 330 с.
10. Кремень В.Г., Луговий В.І., Саух П.Ю. Освіта і наука – основа інноваційного людського розвитку: Пропозиції НАПН України до Стратегії людського розвитку. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2020. № 2(2). С. 1–5.
11. Кремень В. Г. Сучасне мислення й освіта: методологічний концепт. Український педагогічний журнал. 2017. № 3. С. 5–14.
12. Кондратьєв І.В. Глобальні проблеми сучасності: навч.-метод. посіб. Чернігів: НУЧК імені Т.Г. Шевченка, 2020. 28 с.
13. Лозниця С.А. Соціокультурні трансформації у добу глобалізації: примат публічності. Мультиверсум. Філософський альманах. 2021. Вип. 2(174). Т. 1. С. 19–40.
14. Марущак О.В. Етичний вимір глобалізаційної трансформації суспільства. Обліково-аналітичне і фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання: національні, глобалізаційні, євроінтеграційні аспекти: матеріали V Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 19–20 листопада 2020 р. Миколаїв: Миколаївс. нац. аграрн. ун-т, 2020. С. 65–69.
15. Орловська Ю., Кахович О., Квактун О. Електронна демократія як інструмент публічного управління та адміністрування: теоретичний базис. Економіка та

суспільство. 2021. № 28. URL:

<https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/529>

16. Робоча програма обов'язкової навчальної дисципліни «Мегатенденції світового розвитку та глобальні проблеми сучасності» для підготовки здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня денної та заочної форм навчання [галузь знань 06 «журналістика», спеціальність 061 «Журналістика», освітньо-професійна програма «Економічна журналістика»; галузь знань 29 «Міжнародні відносини», спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», освітньо-професійна програма «Глобальні політичні процеси та міжнародні відносини»; Статус дисципліни: обов'язкова] / Укладач: І.Г. Верховцева, доктор історичних наук, доцент, професор кафедри соціальної філософії та управління. Ірпінь, 2022. 27 с. URL: <https://dpu.edu.ua/uk/osvit-prog-mag?view=article&id=519&catid=160>
17. Робоча програма навчальної дисципліни «Глобальна історія» для підготовки здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня денної та заочної форм навчання [галузь знань 29 «Міжнародні відносини», спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», освітньо-професійна програма «Глобальні політичні процеси та міжнародні відносини»; Статус дисципліни: обов'язкова] / Укладач: І.Г. Верховцева, доктор історичних наук, доцент, професор кафедри соціальної філософії та управління. Ірпінь, 2022. 29 с. URL: <https://dpu.edu.ua/uk/osvit-prog-mag?view=article&id=519&catid=160>
18. Сакун А.В. Мислення в еволюції соціального буття: контент інформації та знання. Наукове пізнання: методологія та технологія. 2014. № 1(32). С. 112–117.
19. Тараненко Г.Г., Михайлова І.П. Педагогічна технологія розвитку глобального мислення: теоретико-методологічне обґрунтування. Соціально-економічний розвиток України: цивілізаційний вибір: зб. мат. конф. / за заг. ред. М.М. Радевої, В.М. Коломієць. Мелітополь: ТОВ «Колор Принт», 2019. С. 157–160.
20. Тихомирова Є.Б. Паблік рилейшнз у глобалізованому світі: монографія. Київ: Наша культура і наука, 2004. 489 с.
21. Філософія глобальних проблем сучасності: навч. посібн. / [Кол. авторів; за наук. ред. Арістової А.В.; упорядн. словн. Волобуєва С.В.]. Київ: НТУ, 2016. 184 с.
22. Формування та реалізація публічної політики в умовах глобалізації: монографія; за заг. ред. В.І. Шарого. Черкаси: Ю. А. Чабаненко, 2018. 192 с.
23. Шергін С. Політологічні аспекти глобалізації. 2013. Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації. № 1. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/998>
24. Шульга М. Принципи та аспекти європейської інтеграції. Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації. 2011. № 1. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/396>
25. Hassi A., Storti G. (2012). Globalization and Culture: The Three Scenarios. URL: <https://www.intechopen.com/chapters/38348>
26. Verkhovtseva I.G., Skliarenko I.Yu. The brand “Ukraine” in the context of public diplomacy. Proceedings of the XI International Scientific and Practical Conference: Methodological and attitudinal principles of classical science. Stockholm, Sweden, 13–14 March. Stockholm: Mijnbestseller, 2023. P. 11–16.

АКТИВНІ ТА ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ – НОВІ РОЛІ ВЧИТЕЛЯ

Для нікого вже не є таємницею, що інтерес до знань в учнів падає. Я. А. Коменський зазначав: “Якщо навчання дається дитині важко, то в цьому передусім винні методи, якими її навчають”. Це положення не втратило своєї активності й значимості і в наш час.

It is no longer a secret for anyone that the interest in knowledge among students is declining. Ya.A. Comenius noted: "If learning is difficult for a child, then the methods used to teach it are primarily to blame." This provision has not lost its activity and significance in our time.

Ключові слова: ефективність навчання, інтерактивне навчання, інтерактивні методи, пізнання світу, принцип виховання, розвиток дитини, критичне мислення, альтернативні погляди.

Інтерактивне навчання – це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, що має за мету створення комфортних умов навчання, за яких кожен учень відчуває свою успішність і інтелектуальну спроможність. Суть інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної активності взаємодії всіх учнів, вчитель і учень є рівноправними суб'єктами навчання. інтерактивні технології передбачають організацію кооперативного навчання, коли індивідуальні завдання переростають у групові, і кожен член групи робить свій внесок у розв'язання завдання [1].

Особливість інтерактивного навчання є підготовка дітей до життя, громадянської активності в суспільстві і демократичній правовій державі. Уроки з використанням інтерактивних технологій дають учням навички і зразки поведінки в різних ситуаціях замість переказування абстрактної готової інформації, відірваної від життя і досвіду людей. При цьому на перший план ставиться розвиток авторської позиції дитини. Вчитель виступає як партнер учнів, як помічник і організатор самостійного навчання і критичного мислення.

Одним із чинників, які підвищують ефективність навчання є робота з використанням інтерактивних методів. Суть цих методів у тому, що навчання відбувається завдяки взаємодії тих, хто навчається. Це спів навчання суб'єктами якого є вчитель і учні. Учитель виступає лише як керівник розумової діяльності учнів, спрямовує її, допомагає, послуговуючись фактами, дійти певних висновків. Залучаючи учнів до діяльності, вчитель скеровує їх на пізнання світу і себе в ньому і, дозуючи допомогу, реалізовує важливий принцип виховання:

“Допоможи мені, щоб я зробив це сам”.

В. О. Сухомлинський говорив, що школа має бути не коморою знань, а середовищем думки. Тоді предмет, що його викладає вчитель, стає не кінцевою метою його діяльності, а засобом розвитку дитини.

При такому навчанні роль вчителя зміщується від передачі знань до сприяння навчанню. Увага в навчальному процесі зміщується від дій вчителя до дій учня. Підручники, які представляють факти, вважаються такими, які не сприяють навчанню, а навпаки гальмують його. Натомість більшу увагу приділяється самому навчальному процесі який відбувається у взаємодії з людьми, предметами та інформацією.

«Однією з найсерйозніших хиб нашої шкільної практики є те, що, навчаючи дітей, працює переважно вчитель» – цю думку В. Сухомлинського можна вважати відправною точкою в порівнянні традиційних та інноваційних методик та технологій навчання [2].

Мета	Традиційна методика <i>Формування знань, умінь та навичок учнів</i>	Інноваційна методика (комунікативна методика) <i>Формування комунікативної компетентності учнів, розвиток особистості</i>
Інтелектуальна характеристика	«Школа пам'яті»	«Школа розвитку»
Характер взаємовідносин	Суб'єкт-об'єкт	Суб'єкт-суб'єкт
Кредо педагога	«Роби, як я»	«Робимо разом»
Характеристика стилю взаємодій	Авторитарність, монологічність, закритість	Демократичність, діалогічність, відкритість, рефлексивність
Форми організації навчального процесу	Індивідуальні, фронтальні	Групові, колективні
Методи навчання	Ілюстративно-пояснювальні, інформаційні	Проблемні, пошукові, евристичні, дослідницькі
Провідні принципи	«Продавлення»	«Вирощування»
Основний принцип діяльності, який засвоюється учнями	Репродуктивний, відтворюючий	Продуктивний, творчий, проблемний
Формула навчання	Знання-репродуктивна діяльність	Проблемна діяльність-рефлексія-досягнення
Способи засвоєння	Заучування, діяльність за алгоритмом	Мисленна діяльність, пошукова, рефлексія
Функції учителя	Носій інформації, хранитель норм та традицій, пропагандист свого предмета	Організатор співдружності, консультант, порадник, керуючий пошуковою роботою учнів
Позиції учнів	Відсутність інтересу до навчальної діяльності, до особистісного зросту значної частини учнів, пасивність	Інтерес до навчальної діяльності, наявність мотиву до самовдосконалення, активність

У ході інтерактивного уроку учні вчаться:

- критично мислити
- вирішувати складні проблеми на основі аналізу ситуації і відповідної інформації
- зважувати альтернативні погляди, думки
- приймати продумані рішення
- брати участь у дискусіях
- спілкуватися з іншими людьми.

Чим частіше учитель, використовує інтерактивні методи під час уроків, тим менше часу він змушений витратити, щоб пояснити учням процедури та правила поведінки під час такого навчання.

Інтерактивні уроки передбачають високу розумову та фізичну активність учнів. Для того, щоб учні були розумово активними і застосовували навички критичного мислення, вони мусять почуватися комфортно та мати право вільно рухатися – переміщуватися, підніматися, розглядатися... Коли учні мають можливість самостійно брати на себе відповідальність за власне навчання, їхні фізичні рухи перестають бути перешкодою, а навпаки – стають механізмом підтримки їхнього всебічного розвитку. В учнів зростає розуміння власної відповідальності за результати навчання.

Вільне мислення, розвиток якого є одним із завдань інтерактивного навчання на уроках, справді, може бути ризикованим. Ідеї, які висловлюють учні під час інтерактивних вправ, можуть бути, на перший погляд, дивні, смішні або суперечливі [8]. Буває, що учні (як і дорослі) виходять поза рамки пристойного спілкування. У ході інтерактивних уроків вчитель повинен висловлювати свою повагу, поцінування думок інших, щоб вони зрозуміли, що їхня думка має особливу цінність. Проте, вчитель повинна запевнити учнів, що хоча висловлення думок є природним складником навчання та творчості – правил етики спілкування необхідно дотримуватися всім.

Для учителів інтерактивні уроки – це не розминка, чи винагорода за добрі оцінки. Інтерактивні уроки є невід'ємною частиною навчального процесу, залучають до навчального процесу всіх учнів. Інтерактивне навчання дає зрозуміння відповідальності учня за власні знання та вміння.

Вірю – виховавши особистість, здатну творчо засвоювати знання і застосовувати їх на практиці ми відродимо інтелектуальний потенціал країни, від якого залежить майбутнє нашої держави, а отже, наше, громадян України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Використання інтерактивних методів навчання [Електронний ресурс] / О. М. Ковальова, Н. А. Сафаргаліна-Корнілова, Н. М. Герасимчук, О. А. Кочубей. – 2016.—Режим доступу:<http://www.refs.in.ua/m-kochubej-o-a->

vikoristannya-interaktivnih-metodiv-navchannya.html.

2. Інтерактивні технології навчання // Україномовні реферати.—Режим доступу: <http://www.refotext.com/referat-text-16587-1.html>.
3. Інноваційні технології навчання від А до Я / упор. В. Волкова. - К. : Шкільний світ, 2011. - 96 с.
4. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: навчання, викладання, оцінювання. К., 2008.— 261 с.
5. Литвин С. В. Система вправ для навчання писемного спілкування учнів старших класів середньої загальноосвітньої школи / С. В. Литвин // Іноземні мови. - 2001. - № 1. - С. 4-9.
6. Новік Л.П. «Шляхи оновлення змісту навчання іноземних мов у сучасній школі»
7. Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід / О. Пометун, Л. Пироженко. - К., 2002. - С. 135.
8. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання / О. Пометун, Л. Пироженко. - К. : А. С.К., 2005. - С. 192.
9. Редько В. Інтерактивні технології навчання / В. Редько // Рідна школа. - 2011. - № 8-9. - С. 28.
10. Смагіна Т. М. Теоретичні та практичні основи конструювання компетентнісного уроку. // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир 2012. – № 61. – С. 128 – 131.
11. Сотнікова С.І. Інтерактивні завдання в навчанні -. №2 (14), лютий 2010р.

Власенко Ю. М.,
вчитель інформатики та математики,
спеціаліст вищої категорії, «старший вчитель»
школи І-ІІІ ступенів №9
Оболонського району м. Києва
yuzefa89school9@gmail.com

РОЛЬ УЧИТЕЛЯ ІНФОРМАТИКИ ТА МАТЕМАТИКИ У ФОРМУВАННІ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ

Сучасний світ стикається з низкою викликів та проблем, які потребують не тільки технічних, але й моральних рішень. У таких умовах виховання патріотизму серед учнів стає вкрай важливим завданням суспільства. Стаття присвячена ролі вчителів інформатики та математики у формуванні патріотичного виховання учнів. У статті розглянуто першочергові завдання освіти в контексті трансформації України, зокрема виховання почуття патріотизму; можливості проведення тематичних уроків. Також в статті описані приклади проєктних робіт для вчителів інформатики з патріотичної тематики, зокрема використання безкоштовної програми Tinkercad для створення 3D-моделей.

Ключові слова: патріотичне виховання; інтегровані уроки; проєктна

діяльність; 3D-моделі; Tinkercad.

The modern world is facing numerous challenges and problems that require not only technical but also moral solutions. In such conditions, fostering patriotism among students becomes an extremely important task of society. The article is dedicated to the role of math and computer science teachers in shaping patriotic education in students. The article discusses the priority tasks of education in the context of Ukraine's transformation, particularly the fostering of patriotism; opportunities for conducting thematic lessons. Additionally, the article describes examples of project works for computer science teachers on patriotic topics, including the use of the free program Tinkercad to create 3D models.

Keywords: patriotic education, integrated lessons, project-based learning, 3D models, Tinkercad.

Зважаючи на складну ситуацію в Україні, освіта має стати одним з пріоритетів розвитку країни. Освіта є ключовим чинником успішного розвитку України і потребує змін у багатьох аспектах. Одним із першочергових завдань є виховання в учнів почуття патріотизму [2].

Патріотизм є одним з основних елементів національної свідомості та формується в основному на етапах навчання в школі. Він включає в себе любов до своєї Батьківщини, її культури, мови, історії та традицій. Він зміцнює єдність нації, збільшує почуття відповідальності за долю країни та мотивує до дій, що сприяють її розвитку [1].

Виховання патріотизму має бути постійним і включати в себе різні форми роботи. Однією з основних функцій вчителя математики та інформатики є формування в учнів не тільки навичок розв'язання математичних задач та роботи з комп'ютером, а й виховання громадянина своєї країни. Вчителі повинні навчати учнів розуміти, що математика та інформатика є не просто набором правил та алгоритмів, але й можуть бути використані для вирішення важливих проблем в суспільстві. Тобто використовувати свій предмет як інструмент для формування патріотичного виховання учнів. Наприклад, у процесі навчання математики вчителі можуть пояснити учням, як математика застосовується у технічних винаходах, які допомагають розвивати економіку та інфраструктуру країни; на інформатиці – про інновації, які розробляються українськими інженерами та програмістами.

Крім того, вчителі математики та інформатики можуть використовувати різноманітні інтерактивні методики та технології, які сприяють формуванню патріотичних почуттів учнів. Наприклад, проведення уроків, вікторин, конкурсів з тематикою "Подорожуємо Україною", "Україна в світі", "Символи та традиції України" тощо.

Інтегровані уроки – це тематичні заходи для вчителів математики та інформатики, які хочуть розширити знання своїх учнів про країну та її географію, і при цьому розвивати навички використання математичних знань у реальному житті. Побудувати урок можна таким чином, щоб учні змогли досліджувати та розуміти різноманітні математичні поняття, які пов'язані з географією України. Наприклад, діти можуть порівнювати різні розміри та відстані між різними областями України, використовуючи географічні карти та статистичні дані. Вчителі можуть пропонувати учням виконувати завдання, які стосуються математичних проблем різних міст та місць України.

Також можна використовувати головоломки або завдання, розв'язавши які діти отримують цікаві факти про Батьківщину.

Одним з важливих аспектів патріотичного виховання є розвиток громадської активності учнів. Вчителі математики та інформатики можуть підтримувати та організовувати роботу учнів у проєктах, які сприяють розвитку творчих здібностей та вмінь учнів, а також підвищують рівень свідомості про свою країну.

Прикладом проєктної роботи на уроках інформатики може бути створення вебсайту або блогу про історію України. Учні можуть досліджувати різні періоди історії України та створювати статті, фото- та відеоматеріали про них. При цьому вони матимуть можливість застосувати набуті вміння та знання з програмування, роботи з вебтехнологіями, графічного дизайну та ін.

Виконайте кілька завдань та дізнайтеся найглибшу станцію метро у світі. Результати завдань запишіть до таблиці відповідно до порядкового номеру букви в українській абетці.

Українська абетка

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
А	Б	В	Г	Ґ	Д	Е	Є	Ж	З	И
І	Ї	Й	К	Л	М	Н	О	П	Р	С
Т	У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ь	Ю	Я

1.	Обчисліть найзручнішим способом значення виразу: $98p - 76p - 593$, якщо $p=27$	А
2.	Спростіть вираз та обчисліть його значення: $398 \cdot 7 - 7b$, якщо $b=395$	Р
3.	Обчисліть значення виразу, використовуючи розподільну властивість множення: $598 \cdot 22 - 597 \cdot 22$	С
4.	Розв'яжіть рівняння: $x + x + 8x - 60 = 10$	Е
5.	З одного села в одному напрямі вирушили одночасно два велосипедисти. Один із них їхав зі швидкістю 12 км/год, а другий — зі швидкістю 9 км/год. Якою буде відстань між ними через 6 год після початку руху?	Н
6.	Розв'яжіть рівняння: $248(4-x) = 744$	А
7.	Знайдіть добуток суми чисел 5 і 3 та числа 2	Л
8.	Спростіть вираз і обчисліть значення: $86c - 35c + c - 333$, якщо $c=7$	Ь
9.	Знайдіть суму добутків чисел 4 і 3 та чисел 2 і 3	Н
10.	Розв'яжіть рівняння: $15x - 2x - 3x + 90 = 100$	А

Рис. 1. Приклад тематичного завдання з математики для учнів 5-х класів

Іншою можливістю є створення комп'ютерної гри з патріотичною тематикою. Учні можуть розробити сюжет гри, створити графіку та анімацію, програмувати ігрові механіки та інтерфейс. Ще однією ідеєю проєктної роботи

може стати створення відеофільму про Україну. Учні можуть вивчати різні аспекти історії, культури, географії та економіки України та створювати відеофільм про це.

Створення 3D-моделей – чудова ідея для проведення індивідуальних або групових проєктних робіт з патріотичної тематики. Як інструмент можна використати середовище Tinkercad (безкоштовна програма для проєктування 3D-моделей та елементів) [3].

Учні можуть дослідити та вивчити історію та особливості будівель, пам'яток архітектури України, а потім використовуючи Tinkercad створити 3D-моделі цих пам'яток.

Також можна провести проєктну роботу з розробки 3D-макету міста, зокрема створити макет старого міста чи міста-героя.

Ще одна ідея – створення національних символів. Учні проєктують дизайн герба, прапора чи іншого символу України, використовуючи Tinkercad. Цей проєкт може включати дослідження історії та значення кожного елемента символу.

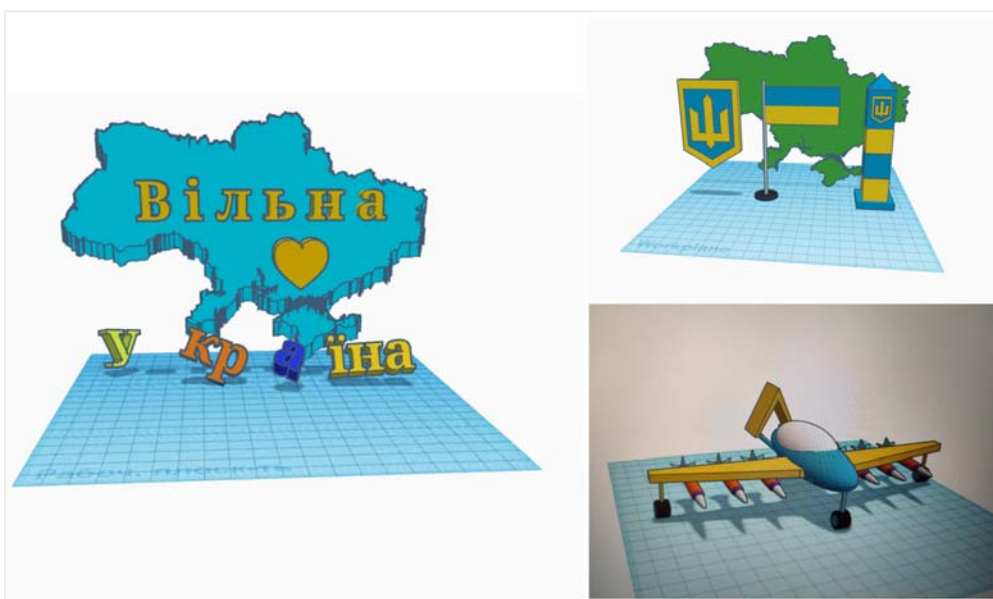

Рис. 2. Приклади патріотичних 3D-моделей, створені учнями

Таким чином, вчителі інформатики та математики можуть формувати патріотичних почуттів учнів, які є необхідними для побудови успішного та процвітаючого суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / І. Д. Бех, К. І. Чорна. – Київ, 2014. – 29 с.
2. Методичні рекомендації з організації патріотичного виховання дітей та учнівської молоді у 2014/2015 навчальному році [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-614729-14>
3. Tinkercad [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.tinkercad.com/>

Волошина С. В.,
вчитель української мови
НВК «Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів №3-колегіум»
Смілянської міської ради Черкаської області
svoloshina319@gmail.com

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ДЛЯ РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Анотація: в роботі висвітлено тлумачення терміну «обдарованість», охарактеризовано психологічні та педагогічні ознаки обдарованої дитини, а також зацентовано увагу на чинниках, що впливають на розвиток обдарованої молоді. Окремо звернено увагу на метод «Швейцарський сир» та метод кейсів, які допомагають учням проявити свої здібності. Показано взаємозв'язок педагогічних методів та ІКТ у розвитку обдарованої дитини.

Ключові слова: обдарованість, талант, співпраця, кейс, «швейцарський сир»

Abstract: the work highlights the interpretation of the term "giftedness", characterizes the psychological and pedagogical characteristics of a gifted child, as well as focuses attention on the factors affecting the development of gifted youth. Particular attention is paid to the "Swiss cheese" method and the case method, which help students demonstrate their abilities. The relationship between pedagogical methods and ICT in the development of a gifted child is shown.

Key words: giftedness, talent, cooperation, case, "Swiss cheese"

Сучасний світ розвивається швидко, а разом з ним змінюються і діти. Таких, які були ще рік, а то і два тому, вже не буде. Молодь вільно висловлює свої думки; чітко говорить проте, що їм не подобається; має доступ до великої кількості інформації та різних способів реалізації себе. Діти завжди намагаються робити те, від чого отримають задоволення, а ми, дорослі, маємо використовувати цей життєвий принцип для їх внутрішньої мотивації, бути порадиником та провідником.[4]

То хто ж вони, обдарована молодь? В педагогіці та психології давно існує міф про те, що обдарованими народжуються. Це діти, які мають надзвичайну пам'ять, успіхи в музичній чи спортивній сфері, вроджену схильність до точних наук або вивчення мов. Але за своєю структурою ці навички не складніші за, скажімо, мовленнєву діяльність, якою оволодівають всі. [4].

Клименко Ю. в статті «Обдаровані діти: їх виявлення та діагностика» зазначає, що обдарованість – це «своєрідна іскра Божа», яку батьки, вчителі повинні відшукати і зробити все, щоб вона не згасла[2], адже від талановитої молоді залежить майбутній прогрес.

Тлумачний словник української мови трактує термін «талант» - як видатні

природні здібності людини, хист, обдаровання [1]. Всебічний розвиток обдарованості, поглиблений та свідомий, є властивістю таланту. Правильно визначена обдарованість дитини впливатиме на вибір в майбутньому напрямку школи чи програми, гуртків, факультативів і так далі. Батькам і вчителям головне «не прогавити» прояв потенціалу та посприяти розвитку здібностей.

Антуан де Сент-Екзюпері зазначав, що «що в кожній людині, можливо, вбитий Моцарт». І з плином часу ця думка не стає менш актуальною. У кожній дитині закладені певні здібності, тільки в одних вони яскраво виражені, а в інших – приховані. Тому перші проявляють себе відразу, а другим потрібен час.

Здібності «талант», «обдарування» та «геніальність» різні і притаманні не кожному. Спостерігаючи за дітьми, вчителі зазначають, що обдаровані діти швидше за інших виконують завдання, пишуть творчі роботи, досліджують різні явища. Але поряд з тим вони не люблять тиску, часто конфліктують з батьками, вчителями, однолітками. Учні надзвичайно гостро переживають невдачі, вперті і прагнуть довести почату справу до завершення. Такі явища часто дорослими сприймаються як вередливість [7].

В. Сухомлинський зазначав, що до кожної дитини потрібно знайти підхід [7]. Тому стосунки батьків і дітей повинні ґрунтуватися на довірі, дружніх взаєминах. Контроль потрібно звести до допомоги, збільшити ступені самостійності, створити умови забезпечення позитивного емоційного стану, стимулювати творчу діяльність.

Для того, щоб дітям було цікаво, вони активно залучалися до співпраці, створювали самостійні проекти, потрібно зацікавити їх різними видами діяльності (пошукові, логічні, ігрові). Учень не тільки повинен засвоїти певну суму знань, а й навчитися спостерігати, порівнювати, виявляти взаємозв'язок між поняттями й міркувати. Поєднання різних видів діяльності активізує та підвищує результативність праці. В свою чергу, допомога має бути обережною, зваженою, спонукати дитину до власних розв'язків, а не насаджувати свої.

Головне завдання наставників – прагнути, щоб навчання дитині приносило радість. Учень, зацікавлений проектом, який йому до вподоби, виявляє наполегливість, силу волі, критичне ставлення до загальновідомого. В творчості дитина може реалізувати всі наявні в неї знання, уміння та здібності. Обдарована дитина прагне довірливого спілкування. Вона хоче бачити поряд мудру дорослу людину, яка збагатить її уявлення про світ і про саму себе, допоможе подолати труднощі. Діти прагнуть, щоб їх сприймали як рівноправних партнерів, як особистостей, а не повчали, хочуть рівноправного спілкування. Тоді ми, дорослі, починаємо розуміти, чути і бачити дітей та їх потреби.

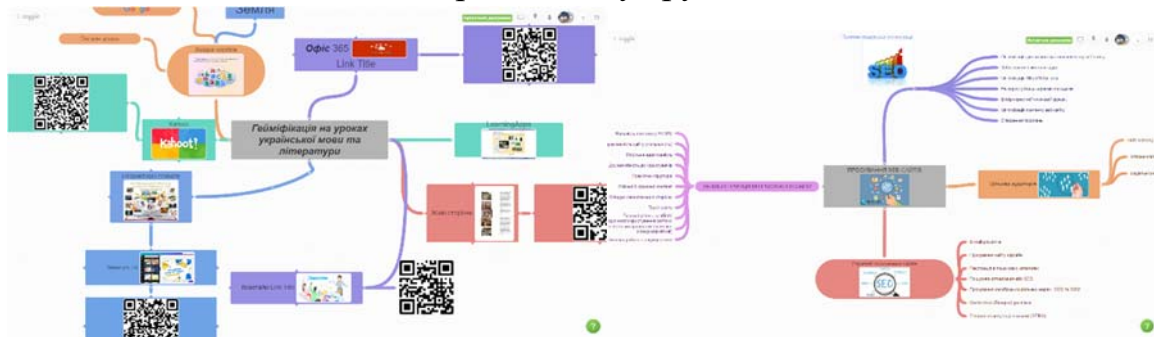
Метод «Швейцарського сиру»

Під час роботи над проектами учні разом з наставниками можуть

використовувати різні інформаційно-комунікаційні технології. Одним із таких методів є «Швейцарський сир»[3]

Він дійсно схожий на справжній сир із безліччю дірочок. Головне завдання його в тому, що починати роботу над новим проєктом потрібно поступово, зробивши відразу невелику частину. Планувати тривалий час роботи не потрібно. Виконуємо завдання хаотично, розпочинаючи з найпростішого. Таким чином через певний період у вас з'явиться велика кількість напрацювань, які можна проаналізувати, а потім об'єднати чи відокремити.

Цей метод добре можна поєднати зі створенням інтелект-карт. Першим етапом в методі «Швейцарський сир» є створення переліку справ та розподіл їх між виконавцями. Тут можна використати платформу Coggle або Padlet. Обидва варіанти дають можливість дітям працювати як самостійно, створюючи записи та посилання на той чи той матеріал, так і у групах.

Тоні Бьюзен зазначає, працюючи над інтелект-картами, виявляється незаперечний зв'язок між ефективним мисленням і пам'яттю. Ментальні карти використовують для:

- Навчання ;
- Конспектування лекцій ;
- Конспектування книг;
- Підготовка матеріалу з певної теми ;
- Рішення творчих завдань ;
- Мозковий штурм ;
- Презентації ;
- Планування та розробка проєктів різної складності ;
- Складання списків справ ;
- Спілкування.

Спільна робота над створенням будь-якого проєкту (від власної історії казкового героя до дослідження впливу гаджетів на сітківку ока) об'єднує дітей, вчить доводити власну думку, не порушувати особистісних кордонів, домовлятися, шукати інформацію, аналізувати та систематизувати її. Окрім цього, в групах є діти з

різними здібностями, що дає можливість показати свої вміння.

Метод кейсів:

Цей метод використовує опис реальних ситуацій. Учасники навчального процесу досліджують ситуацію, розбираються в суті проблем, пропонують можливі рішення і під час обговорення обирають найкраще. Головною вимогою є те, що кейси повинні ґрунтуватися на реальному, фактичному матеріалі або ж наближене до реального. Суть методу:

- Важливо, щоб представлений для аналізу випадок відображав реальну життєву ситуацію.
- В описі повинна бути проблема або ряд труднощів, протиріч, прихованих завдань для вирішення дослідником.
- Потрібно оволодіти попереднім комплексом теоретичних знань для використання їх під час практичного вирішення конкретної проблеми. У процесі роботи над кейсом часто потрібна додаткова інформація та аналіз ситуації учасниками. В кінцевому результаті учні знаходять власні висновки, рішення проблемної ситуації. Нерідко такі рішення можуть бути неоднозначні та множинні.

Завдання методу – максимальне залучення кожного учня до самостійної роботи з метою вирішення порушеної проблеми або завдання.

Така технологія сприяє розвитку в учнів самостійного мислення, вміння слухати і враховувати альтернативну думку, аргументовано висловлювати свою. За допомогою методу кейсів учні мають можливість проявити і удосконалити аналітичні та оціночні навички, навчитися працювати в команді, знаходити найбільш раціональне рішення порушеної проблеми.

Цей підхід виходить за межі навчального простору, сягає сфери професійних рішень проблем у цій галузі знань, формує інтерес і профільну мотивацію. Тут, як і в справжніх інноваційних технологіях, навчальні знання і навчальний процес не самоціль, а інструмент для компетентнісного навчання учня.

Кейси часто доповнюються безліччю додатків, які містять детальну кількісну інформацію про ситуацію, які деталізують якісні відомості (фотографії продукції компанії, карту території тощо), фрагменти реальних документів, а також відомості, що характеризують контекст.

Головне, що повинен містити в собі кейс:

- проблему, яка передбачає кілька варіантів її вирішення;
- допоміжну інформацію;
- завдання.

Джерелами кейсу є:

1. життя (проблема повинна бути реальною);
2. Художня, наукова та публіцистична література;

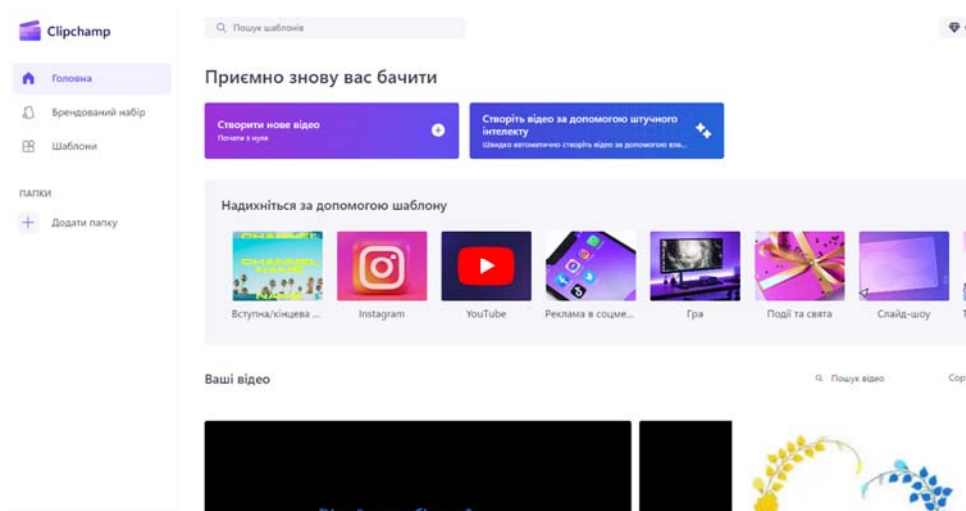
3. Твори мистецтва: музика, кіно, образотворче мистецтво;
4. Мережа інтернет (оперативність, гнучкість та швидкість).
5. Існує багато видів кейсів. Їх поділяють на окремі групи:
6. Залежність від часу, виділеного на розбір кейсу;
7. За способом подання матеріалу;
8. Окрему типологію кейсів пропонує Європейський кліринговий центр:
9. Кейси-випадки;
10. Допоміжні кейси;
11. Кейси-вправи;
12. Кейси-приклад;
13. Комплексні кейси;
14. Кейси-рішення

Події останніх років (КОВІД-18, повномасштабне вторгнення росії в Україну) змусили опановувати дистанційні методи роботи. Деякі з них (Microsoft 365, продукти компанії гугл, Canva та інші) дають можливість працювати над вирішенням спільних завдань.

Microsoft 365 – це хмарна платформа для підвищення продуктивності, яка включає такі програми, як Microsoft Teams, Word, Excel, PowerPoint, Outlook, OneDrive тощо. Ці розумні функції дають змогу створювати та поширювати вміст, також спільно працювати над ним у єдиному розташуванні.

Microsoft Teams дає змогу проводити наради й виклики, спілкуватись у чаті та співпрацювати в єдиному середовищі, що допоможе краще впорядкувати робочий процес і спростити виконання щоденних завдань.

За допомогою хмарного середовища OneDrive можна працювати з однокласниками в групах готуючи діаграми, працюючи з таблицями, презентаціями та схемами.

За допомогою додатку Clipchamp можна створити відео навіть початківцю. Цікавим є те, що виконувати завдання учні можуть одночасно, спілкуючись в Скайпі.

Нещодавно на платформі з'явився додаток Дизайнер. Серед учнів є немало дітей, які мріють пов'язати себе з комп'ютерним дизайном. Цей додаток допоможе створити власний проєкт, виконати поставлене завдання, а також спробувати себе у професії.

Отже, обдарована дитина – це дитина, яка вирізняється яскравими, очевидними, інколи визначними досягненнями або має внутрішні задатки для таких досягнень у певному виді діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічний тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/talant>
2. Клименюк Ю.М. Обдаровані діти, їх виявлення та діагностика // Проблеми освіти: збірник наукових праць. – Спецвипуск. – Вінниця-Київ, 2015. – С. 46-50.
3. Метод «Швейцарського сиру» в тайм-менеджменті [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://jak.koshachek.com/articles/metod-shvejcarskogo-siru-v-tajm-menedzhmenti.html>
4. Нісімчук А., Падалка О., Шпак О. Сучасні педагогічні технології. Навчальний посібник. —К.: Просвіта, 2000. —368 с.
5. Освітні технології. / Ред. О. М. Пєхота —К.: А.С.К., 2002.-256 с.5.
6. Пеліванова Н. Виховання талановитої дитини: надзавдання чи ілюзія [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://rubryka.com/blog/vyhovannya-talanovytoyi-dytyny-nadzavdannya-chy-ilyuziya/>
7. Психологічний супровід школярів / Упорядник Т. Гончаренко. – К.: Редакції загальнопедагогічних газет, 2005. – 128 с. – С. 14.
8. ECCH the case for learning [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ecch.com/educators/casemethod/resources/freecasesoverview>.
9. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.microsoft.com/uk-ua/microsoft-365>

Воробйова Т. О.,

*кваліфікаційна категорія «Спеціаліст І категорії»,
методист Комунального позашкільного навчального закладу
«Дитячо-юнацький центр «Штурм» Дніпровської міської ради
tania-vorobushec-87@ukr.net*

СТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ В ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті представлені шляхи створення дієвого освітнього простору для дітей з особливими освітніми потребами. Цей простір сприятиме зміцненню здоров'я дітей та допоможе адаптуватися у сучасному світі. Метою статті є: представлення досвіду розвитку інклюзивного освітнього простору на прикладі Комунального позашкільного навчального закладу «Дитячо-юнацький центр «Штурм» Дніпровської міської ради.

Практична значущість цієї статті полягає у поширенні набутого досвіду серед інших закладів позашкільної освіти. Залучення колег до співпраці для поліпшення інклюзивного освітнього простору в країні.

Ключові слова: інклюзивний освітній простір; діти з особливими потребами; універсальний дизайн освіти; соціалізація дітей з особливими освітніми потребами; заклад позашкільної освіти.

Annotation. This article describes ways of creating useful inclusive space for children who have special educational needs. This space helps them to be healthier and socialized. The aim of article: sharing experience of creating & developing useful inclusive space on the base Center «Shturm».

Key words: inclusive space; children with special educational needs; universal educational design; children's adaptation in social life; establishment of out-of-school education.

Постановка проблеми. Актуальність зазначеного напрямку роботи полягає у тому, що в сучасному світі попри науково-технічний прогрес зросла кількість дітей, що мають певні порушення (фізичні або психічні), які не дозволяють їм повністю адаптуватися у сучасному світі.

Згідно з даними Міністерства охорони здоров'я, Державного комітету статистики України, Академії медичних наук України відмічається зростання чисельності дітей з особливими освітніми потребами віком до 18 років, показники яких складає 140.3 на 10 тисяч дітей. У структурі чинників інвалідності серед дітей на першому місці знаходяться хвороби центральної нервової системи та органів чуття. Половину з цієї групи складають діти з дитячим церебральним паралічем (ДЦП). Зараз в Україні налічується понад 40 тис хворих на ДЦП тому пошук ефективних методів організації доступного інклюзивного середовища у наш час є досить актуальним питанням [6, 7].

Наявні зовнішні бар'єри (фізичні, інформаційні, інституційні й особливо ментальні, тобто упереджене ставлення суспільства) негативно впливають на спроможність дітей з особливими освітніми потребами – далі діти з ООП, брати повноцінну участь у житті суспільства. Вони відчувають себе «не такими як усі», але також є частиною нашого суспільства й мають право на нормальне життя [1].

Саме інклюзивна освіта, яка базується на філософії розуміння участі людини в житті суспільства, покликана створити сприятливе освітнє середовище, що дозволяє усунути бар'єри та посилити функціональний потенціал дитини. Одним з найважливіших завдань інклюзивної освіти є формування у дітей з ООП практичних умінь та навичок, необхідних для їх подальшої соціалізації. Важливу роль у цьому процесі відіграють заклади позашкільної освіти, де задовольняються інтереси, індивідуальні потреби дітей

у сфері культури, мистецтва, спорту, природи, наукових знань та життєвих навичок. Це створює сприятливі умови для розвитку творчої особистості.

Організація освітнього навчання у закладах позашкільної освіти здійснюється відповідно до Порядку організації інклюзивного навчання в закладах позашкільної освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 року № 779 «Про організацію інклюзивного навчання в закладах позашкільної освіти» [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. ДЦП – термін, що поєднує групу захворювань головного мозку, які виникли внаслідок недорозвинення або ушкодження структур мозку під час вагітності, пологів, або в ранньому дитячому віці. Це захворювання супроводжується розладами функцій серцево-судинної, дихальної, нервової та інших систем організму, цим збільшуючи тяжкість основного захворювання [2, 3, 9, 10].

Причинами виникнення дитячого церебрального паралічу у 80 % випадків є порушення внутрішньоутробного розвитку плода. У 20 % випадків причиною ДЦП, може бути акушерський травматизм, затяжні пологи з обвиттям пуповини навколо шиї плода, що призводить до ушкодження нервових клітин головного мозку дитини, через нестачу кисню. А також внаслідок інфекційних захворювань [3, 4, 5, 7, 11].

Найпоширенішою формою ДЦП – є спастична диплігія, яка характеризується руховими порушеннями у верхніх і нижніх кінцівках; причому ноги страждають більше, ніж руки. Ступінь залучення в патологічний процес рук може бути різним – від виражених парезів до легкої незручності, що виявляється при розвитку у дитини тонкої моторики. М'язовий тонус у ногах різко підвищений: дитина стоїть на напівзігнутих й приведених до середньої лінії ногах; при ходьбі спостерігається перехрещування ніг. Розвиваються контрактури у великих суглобах. Рано активізуються тонічні шийні рефлекс, інші вроджені рефлекс (рефлекс Моро, рефлекс захоплення, реакція опори) не згасають. Розподіл м'язового тону частіше за все симетричний. Спостерігаються підвищенні згинальні та розгинальні патологічні сухожильні рефлекс. Спастична диплігія сполучаються гіперкінезами у руках та мімічній мускулатурі. Вони збільшуються при хвилюванні й слабшають під час сну та концентрації уваги [5, 11].

Виклад основного матеріалу. Головною метою створення інклюзивного середовища в Комунальному позашкільному навчальному закладі «Дитячо-юнацький центр «Штурм» Дніпровської міської ради є допомога дітям шкільного віку, які мають особливі освітні потреби (далі – діти з ООП), адаптуватися в сучасному суспільстві.

Залучення дітей з ООП до занять у гуртках та секціях КПНЗ «ДЮОЦ «Штурм»

ДМР (далі - Центр), розпочалося з 1995 року, коли на базі закладу була створена спеціальна група загальної фізичної підготовки для дітей із порушенням функцій опорно-рухового апарату. Ініціаторами створення цього гуртка стали: Заслужений працівник освіти України, директор Центру – Герліванова Ірина Анатоліївна та перший керівник гуртка – Воробйова Олена Іванівна.

Метою роботи групи стало сприяння зміцненню здоров'я та нормалізації функції опорно-рухового апарату й оволодіння необхідними життєвими навичками для подальшої соціалізації, а також розвитку творчої особистості дитини. Основним діагнозом перших вихованців цього гуртка був дитячий церебральний параліч. Одним з методів реалізації мети гуртка є оздоровча фізична культура. Це один з найефективніших методів фізичної реабілітації.

Зараз у центрі «Штурм» функціонують 2 спеціальні групи, у якій займаються 10 вихованців (по 5 в кожній) та 4 інклюзивні групи, у яких займаються 12 дітей з ООП (станом на 2021-2022 навчальний рік) переважну більшість яких, складають діти з порушеннями опорно-рухового апарату. Також є діти з порушеннями слуху та зору. Сім дітей з ООП активно займаються у складі чотирьох колективів, що мають почесні звання «Зразковий художній колектив» та «Народний художній колектив». П'ятеро дітей з особливими освітніми потребами відвідують гуртки спортивного напрямку: «Тхеквондо», «Національний рукопаш», «Аеробіка» та «Повітряна гімнастика».

Організація навчання дітей з ООП в Центрі охоплює: безперешкодний доступ до будівлі (згідно з будівельними нормами, державними стандартами та правилами), дотримання принципів універсального дизайну в освіті та розумного пристосування, відповідну матеріально-технічну базу; також у своїй роботі ми використовуємо допоміжні засоби навчання, якщо в цьому є потреба (за рекомендаціями інклюзивно-ресурсного центру).

Індивідуалізація освітнього процесу відбувається, зокрема, через складання індивідуальної програми розвитку для кожної дитини, з ООП, що здобуває позашкільну освіту в інклюзивному гуртку. Ця програма розробляється педагогічними працівниками Центру відповідно до потреб зазначених у висновку медичних довідок, що надаються батьками.

Безперечно, у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами важливим є командний підхід, тому основоположною в психолого-педагогічному супроводі дітей з ООП є взаємоузгоджена комплексна діяльність фахівців, педагогів і батьків.

Нині педагогічний колектив Центру – це 77 працівників. З відкриття закладу у 1992 році й дотепер центром керує Ірина Герліванова, Заслужений працівник освіти України. Десять педагогічних працівників відзначені почесною відзнакою Міністерства освіти і науки України, нагрудним знаком «Відмінник освіти

України». П'ятеро з сорока одного керівника гуртків мають почесне звання «Майстер спорту України». Один – «Майстер спорту міжнародного класу». П'ятеро керівників гуртків мають почесне педагогічне звання «Керівник гуртка-методист». Двоє педагогічних працівників Центру мають педагогічну освіту за спеціальністю: «Фізична реабілітація», що дає їм право працювати з такими дітьми.

У штаті закладу працює практичний психолог, який здійснює психологічний супровід дітей з особливими освітніми потребами, надає рекомендації, консультації та методичну допомогу педагогічним працівникам Центру в роботі з дитиною з ООП. Здійснює консультативну та просвітницьку роботу з батьками дітей щодо формування психологічної готовності учасників освітнього процесу до взаємодії в інклюзивному середовищі нашого закладу позашкільної освіти.

Основна діяльність нашого закладу – фізкультурно-оздоровча, тому основною формою роботи є залучення дітей до занять оздоровчою фізичною культурою (далі – ОЗФК). Вона є одним з найефективніших методів фізичної реабілітації дітей з ООП. Головними завданнями ОЗФК у Центрі є:

1. Домогтися стійкого поліпшення самопочуття дитини.
2. Підвищити фізичну та інтелектуальну працездатність.
3. Спланувати та реалізувати шляхи виходу з хвороби або використання засобів масової фізичної культури з профілактичною метою.
4. Використати та поліпшити потенціальні можливості дітей.
5. Ознайомити дітей та їхніх батьків з методами та засобами усунення можливих функціональних змін в організмі під впливом довготривалої хвороби (формування постави, профілактика плоскостопості та загартування).
6. Вивчити з дітьми рухливі ігри, техніки виконання загально розвиваючих, гімнастичних, акробатичних, танцювальних вправ та вправ на тренажерах.
7. Сформувати знання, уміння та навички з дотримання режиму дня, правил техніки безпеки, особистої гігієни, загартування організму, ведення здорового способу життя та підвищення працездатності [8].

Особливістю психолого-педагогічного супроводу дітей з ООП в Центрі є індивідуальний підхід до вирішення завдань з їх особистісного розвитку, навчання та виховання. Методичним відділом та кваліфікованими фахівцями Центру розроблена освітня програма «Загальна фізична підготовка» (для дітей з особливими освітніми потребами) (далі – *Програма*). Розроблена програма та її компоненти варіюються індивідуально для кожної дитини з ООП, з урахуванням індивідуальних особливостей дитини та перебігу її захворювання у відповідності до головних завдань оздоровчої фізичної культури.

Програма реалізується у гуртку загальної фізичної підготовки та розрахована на вихованців від 4 до 16 років, з метою допомоги в процесі

адаптації та соціалізації в суспільстві. Іншою метою Програми є максимальне відновлення або компенсація втрачених чи порушених функцій організму та сповільнення прогресування хвороби [8].

Для цього використовують комплекси оздоровчої фізичної культури, оздоровчі чинники природи, заняття на тренажерах, психогімнастику, арттерапію тощо. Серед основних завдань Програми:

1. Сприяння формуванню та збереженню високого рівня фізичного здоров'я.
2. Оволодіння необхідними життєвими навичками для подальшої соціалізації та розвитку повноцінної особистості дитини.
3. Залучення дітей з ООП до занять ОЗФК.
4. Сприяння вихованню морально-вольових якостей (наполегливості, самостійності, впевненості у своїх силах [8].

Зазначена Програма погоджена протоколом засідання науково-методичної ради методичного центру при Департаменті гуманітарної політики Дніпровської міської ради та затверджена протоколом педагогічної ради КПНЗ «ДЮЦ «Штурм» ДМР у 2019 році.

Програма містить розділи «Теоретична підготовка», «Загальна фізична підготовка», «Спеціальна фізична підготовка» та рекомендації для відновлення організму, за допомогою використання дихальних вправ, рухливих ігор тощо. Керівник гуртка індивідуально підбирає окремі вправи для кожної дитини та пояснює техніку їх виконання. Вправи підбираються в залежності від ступеня розвитку порушень, їх впливу на організм, а також залежно від окремих завдань кожного заняття.

ОЗФК має позитивний різнобічний вплив на організм дитини. Виконання фізичних вправ тонізує організм, що виявляється в зміні (частіше всього посилені) інтенсивності біологічних процесів в організмі під впливом дозованих фізичних навантажень. Систематичні заняття мають позитивний вплив на діяльність кардіо-респіраторної системи, про що свідчать зниження частоти серцевих скорочень як у спокої, так і після фізичних навантажень.

Дія фізичних навантажень полягає у активізації метаболічних процесів, тобто органи та тканини збагачуються киснем. Щодо адаптивного ефекту – він проявляється у тому, що організм працює більш економно. Під впливом ОЗФК поліпшується функціональний стан опорно-рухового апарату. Про це свідчить поліпшення рухливості у суглобах верхніх та нижніх кінцівок. Зовні це виявляється у покращенні ходи у дітей. Заняття ОЗФК з точно дозованим, поступово зростаючим навантаженням, підвищує загальний рівень здоров'я, відновлює та нормалізує діяльність функціональних систем організму [8].

Іншою формою роботи з дітьми, що мають особливі освітні потреби у Центрі є – залучення їх до участі у фізкультурно-спортивних та культурно-

масових заходах. Центр надає можливість дітям з особливими потребами не тільки займатися оздоровчою фізичною культурою, а й долучитися до участі у культуро-масових заходах та майстер-класах разом зі здоровими дітьми. Також вихованці щорічно відвідують оздоровчі табори, що працюють на базі Центру під час літніх канікул.

Діти можуть бути учасниками всіх масових заходів Центру. Вони самотійно, або із допомогою батьків печуть млинці й приймають участь у конкурсі смачних страв, що традиційно проходить на святі Колодія із центром «Штурм». Вони перемагають у конкурсі та отримують пам'ятні подарунки із символікою Центру.

Діти з ООП є обов'язковими учасниками щорічного звітнього концерту Центру «Штурм». Разом з іншими вихованцями вони демонструють набуті вміння протягом навчального року. Їхній виступ викликає захоплення глядачів, які підтримують їх щирими бурхливими оплесками. Також вихованці з ООП неодноразово ставали учасниками встановлення рекордів України. Серед яких: «Найбільша кількість міських оздоровчих таборів від одного навчального закладу в один період».

Під час проведення літньої оздоровчої компанії ці діти відвідують пристосований дитячий табір відпочинку на базі Центру. Разом з іншими дітьми вони є активними учасниками усіх спортивно-розважальних масових заходів табірної зміни. Участь у вечірніх масових заходах допомагає їм вчитися працювати у команді, вони відчують себе частиною команди та з усіх сил намагаються допомогти і досягти перемоги. Під час літнього табору діти мають можливість спілкуватися з однолітками, пізнавати щось нове, знаходити нових друзів.

Підсумовуючи досвід роботи Комунального позашкільного навчального закладу «Дитячо-юнацький центр «Штурм» Дніпровської міської ради, можна зазначити, що головним результатом роботи Центру є те, що діти не тільки оздоровлюються, але й спілкуються з однолітками під час планових занять або участі у спортивно-масових заходах. Вони не тільки залучаються до здорового способу життя, але й розширюють коло знайомств та опановують нові цікаві заняття.

Усі заходи, перелічені в статті, допомагають дітям з особливими освітніми потребами побороти основний комплекс, який розвивається в них з дитинства: «Я самотній, бо я не такий як усі», та адаптуватися до життя у сучасному світі.

Отже, інклюзивна освіта – це безперервний процес, який передбачає створення різних можливостей для всіх дітей, і надає змогу дитині з особливими освітніми потребами бути включеними у загальний освітній процес, що уможлиблює рівність у суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. «Про організацію інклюзивного навчання в закладах позашкільної освіти»:

Постанова Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 року № 779. 8с. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/779-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення 02.05.2023 р.).

2. Афанасьєв С. М. Фізична працездатність дітей з церебральним паралічем, ускладненим сколіозом. Спортивний вісник Придніпров'я. Дніпропетровськ, 2005. № 3. С. 161-164.
3. Беркутова І. Ю. Особливості функціонального стану дітей з порушеннями опорно-рухового апарату. Адаптивна фізична культура. 2018. № 5. С. 20-25.
4. Журба Л. Т. Рання діагностика дитячого церебрального паралічу. монографія. Друге видання, доповнене. Київ: Здоров'я, 2019. С. 16-32.
5. Кисельов А. Ф. Фізична та соціальна реабілітація дітей-інвалідів. Спортивний вісник Придніпров'я. Дніпро. 2017. № 2. С. 212-213.
6. Кожевнікова В. Т. Форми дитячого церебрального паралічу. Педіатрія. 2020. № 2. С. 32-36.
7. Марченко О. К. Фізична реабілітація хворих з травмами й захворюваннями центральної нервової системи. Монографія. Київ: Олімпійська література, 2017. С. С. 112-126.
8. Павлов О. Л., Воробйова Т. О. Загальна фізична підготовка (діти з особливими освітніми потребами): навчальна програма з позашкільної освіти. Дніпро: КПНЗ «ДЮЦ «Штурм» ДМР, 2019. 9с.
9. Попов С. Н. Лікувальна фізична культура. монографія. Друге видання, доповнене. Київ: Здоров'я, 2021. С. 487-495.
10. Сулугубов Є. Г. Характеристика сполучених синдромів при дитячому церебральному параліч. Журнал практичного лікаря. 2017. №1. С. 121-126.
11. Шипіцина Л. М. Дитячий церебральний параліч. Монографія. Друге видання, доповнене. Харків: Книжковий клуб, 2021. С. 50-55.

Гавриленко Т. І.,
учитель біології та хімії Пирятинського ліцею № 6
Пирятинської міської ради Полтавської області
tana.45.56.havrulenko@gmail.com

ОБДАРОВАНІ ДІТИ Й ОБДАРОВАНІСТЬ – СЬОГОДЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВА

Стаття є дослідженням актуальних аспектів обдарованості та визначення особливостей її розвитку в обдарованих дітей у сьогоденні та майбутньому. Зазначено що на сучасному етапі формування системи розвитку обдарованої особистості відбувається шляхом поетапної реалізації спеціально розроблених програм пошуку, навчання, виховання і розвитку обдарованих дітей. Зазначено, що значний вклад у розвиток обдарованих дітей вносить Національний центр «МАН України», робота якого зарекомендувала себе на міжнародному рівні, що в перспективі сприятиме співпраці з науковими центрами під егідою ЮНЕСКО.

Ключові слова: обдарованість, обдаровані діти, розвиток обдарованості, олімпіади, Національний центр «МАН України».

The article is a study of the current aspects of giftedness and determining the characteristics of its development in gifted children today and in the future. It is noted that at the current stage of the formation of the system of development of a gifted person, it is being implemented through the phased implementation of specially designed programs for the search, education, upbringing, and development of gifted children. It is also noted that the National Center «MAN Ukraine» makes a significant contribution to the development of gifted children, whose work has proven itself at the international level, which in perspective will contribute to cooperation with scientific centers under the auspices of UNESCO.

Keywords: giftedness, gifted children, development of giftedness, Olympiads, National Center «MAN Ukraine».

Актуальність проблеми дослідження. Розвиток державності в Україні призвів до нових тенденцій у розвитку освіти, з'явилася потреба суспільства у творчих, діяльних, обдарованих, інтелектуально, творчо і духовно розвинених громадян. Це стало пріоритетним завданням сучасної освітньої системи, що передбачає розвиток здібностей особистості, її самовизначення, соціальну адаптацію та культурне становлення обдарованих дітей і молоді.

Проблема обдарованості є ключовою у державній політиці, що передбачає пошук, навчання та виховання обдарованих громадян. Це відображено у законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», Національній доктрині розвитку освіти України, Державній національній програмі «Освіта» (Україна ХХІ століття), Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні, Концепції педагогічної освіти, Державній програмі «Вчитель», Національній програмі «Діти України», Комплексній програмі «Творча обдарованість», Програмі розвитку обдарованих дітей і молоді, Указах Президента України про підтримку обдарованих дітей. У цих нормативно-правових актах наголошується, що важливо створити систему, яка допомагатиме виявляти та підтримувати обдарованих дітей та молодь, розвивати їх здібності та стимулювати творчу роботу учнів, студентів, вчителів та викладачів вищих навчальних закладів. Крім того, така система допоможе створити резерв для вступу до вищих навчальних закладів та підготувати науково-педагогічних та науково-технічних кадрів [3, с. 67].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема обдарованості привертає особливу увагу психологів та педагогів, оскільки знання про природу цього унікального явища є необхідним для розробки системи виховання та навчання обдарованих та талановитих дітей, сприяння розвитку потенціалу обдарованості у дітей та дорослих. Багато вітчизняних та закордонних науковців,

таких як В. Андрєєв, Е. Бріджмен, Е. Вудьярд, Л. Виготський, П. Гальперін, В. Дружинін, О. Ковальов, Г. Костюк, Н. Лейтес, О. Леонтьєв, А. Матюшкін, Ф. Менкс, В. Мясіщев, В. Роменець, С. Рубінштейн, Р. Стернберг, Л. Спірмен, Б. Теплов, Н. Тілтон, Е. Торндайк, П. Торренс, Н. Оганович, К. Хеллер та ін., вивчали теоретичні аспекти проблеми обдарованості.

На сучасному етапі над проблемами навчання та виховання обдарованих дітей працюють М. Байдан, Л. Васильченко, А. Великанова, О. Гузенко, М. Дворжецька, О. Зазимко, Г. Кловак, Н. Кушнарєнко, Л. Липова, Т. Мишковська, В. Моляко, Л. Морозова, О. Музика, Т. Поніманська, В. Рибалка, С. Сисоєва, М. Холодна, І. Чмихало, Л. Чорна, В. Чудновський, В. Юркевич та ін.

Виклад основного матеріалу. На основі вивчення зарубіжного досвіду М. Бойченко, було виокремлено такі основні види обдарованості, як інтелектуальна, специфічна академічна (математична, лінгвістична, природничо-наукова тощо), технічно-конструкторська, музично-артистична, художня, спортивна, а також креативність та лідерство [1, с. 38]. Наведемо основні характеристики зазначених видів обдарованості.

Інтелектуальна обдарованість передбачає наявність інтелектуальних здібностей, які значно перевищують середні показники, зокрема: здатності до абстрактного мислення, оброблення складної інформації, спостережливості, захоплення новими ідеями, висування гіпотез, швидкого навчання, широкого словникового запасу та допитливості.

Специфічна академічна обдарованість (математична, лінгвістична, природничо-наукова тощо) характеризує високі досягнення в окремій академічній сфері. Структура специфічних академічних здібностей охоплює: володіння значним обсягом інформації з навчального предмету, що викликає особливий інтерес; високі навчальні досягнення з даного предмету; ентузіазм та енергійність під час його вивчення.

Технічно-конструкторську обдарованість часто вважають складовою специфічної академічної обдарованості. Однак характеристики технічно обдарованих учнів значно відрізняються від специфічних академічних, що підтверджує доцільність виділення технічно-конструкторської обдарованості в окремий вид. Технічні здібності передбачають розуміння питань, пов'язаних із технікою, виготовлення технічних приладів, технічне винахідництво і проявляються у процесі безпосередньої роботи з різноманітним технічним обладнанням або його частинами, що, у свою чергу, потребує особливих розумових здібностей і високого рівня розвитку сенсорно-моторних навичок.

Музично-артистичну обдарованість можна розглядати в зв'язку з художньою та мистецькою обдарованістю, але також її можна розглядати окремо. Відомі американські теоретики освіти обдарованих, Е. Віннер та

Г. Мартіно, вважають, що головною характеристикою музично обдарованої дитини є чутливість до структури музики, яка дозволяє їй запам'ятовувати музику, легко відтворювати її вокально або за допомогою музичного інструменту, транспонувати, імпровізувати та створювати власну музику.

Зауважимо, що і музично-артистично, і художньо обдаровані учні вирізняються від дітей та молоді з іншими видами обдарованості низкою специфічних рис, серед яких чи не найважливіше місце посідає креативність. Разом із тим, через свою складність та багатоаспектність, креативність часто розглядається вченими як окремий вид обдарованості, що в широкому сенсі означає здатність людини продукувати незвичні корисні ідеї.

Спортивна обдарованість характеризується здатністю до виконання складної фізичної діяльності; точністю рухів і гарною координацією; розвинутою дрібною та великою моторикою; гарними навичками маніпуляції; енергійністю; отриманням задоволення від фізичних рухів; перебуванням у постійному русі; гарним володінням тілом; краще розвинені, порівняно з однолітками, спритність, баланс, координація та швидкість; здатність поєднувати рухи швидко, точно й акуратно в різних видах фізкультурної діяльності; непересічний інтерес до вивчення правил різних видів спорту та спортивних ігор і оволодіння відповідними навичками; цілеспрямованість; визначні досягнення в одному або більше видах спорту; отримання задоволення від фізкультурної діяльності; визначні лідерські здібності у сфері спорту / фізкультурної діяльності. Отже, як впливає із представленого переліку характеристик, лідерські здібності є невід'ємною складовою спорт обдарованості. Разом із тим, як і у випадку з креативністю, лідерські здібності можуть виступати як складовою інших видів обдарованості, так і окремим її видом [5, с. 63].

Розвиток обдарованості може бути ефективнішим при своєчасній діагностиці інтелектуальних особливостей і здібностей учня, тісному співробітництві вчителя, учня та батьків, забезпеченні учнівського права на пошук і помилку. Тому, аналізуючи науково-методичні розвідки провідних педагогів можна виокремити наступні етапи роботи з обдарованою молоддю.

1. Виявлення обдарованих учнів. З метою виявлення обдарованих учнів проводяться бесіди з учнями, спілкування з учителями-предметниками, класними керівниками. Важливо визначити за допомогою шкільного психолога рівень інтелекту, пізнавальної активності, мотивації до навчання, творчого мислення учня.

2. Створення умов для розкриття їхніх потенційних можливостей під час уроків. Щоб розвивати інтелектуальну та творчу обдарованість учнів, використовують сучасні дослідницькі методи під час уроків. Ці методи вимагають від учнів висловлювати власну думку, формулювати гіпотези,

захищати їх аргументами та доказами, аналізувати й інтерпретувати результати досліджень, користуватися здобутими знаннями, ставити запитання вчителю та поглиблювати процес пізнання. Для ефективної роботи з обдарованими учнями застосовують такі форми роботи, як обговорення проблемних та інтегрованих питань на уроках, семінари-дискусії, навчальні дослідження, експериментальні завдання, завдання ужиткового спрямування та аналіз графічної інформації. Для обдарованих учнів розробляють завдання підвищеної складності та творчого характеру. Організація домашнього завдання повинна бути диференційованою для кожного учня окремо.

3. Позакласна робота з обдарованими учнями. На цьому етапі ефективними формами позакласної роботи є інтелектуальні ігри та заходи предметних тижнів, вікторини, квести. Саме під час такої співпраці учні виявляють свою креативність, творчий потенціал, інтелектуальні здібності.

4. Індивідуальна підготовка. Зміст четвертого етапу – індивідуальна робота за спеціальною творчою програмою. На індивідуальних заняттях набувається досвід STEM-компетентностей, розв'язуються задачі підвищеного рівня складності, формується здатність до творчої співпраці з учителем. Індивідуальна підготовка учня може відбуватися у двох напрямках: підготовка до олімпіад та проведення науково-дослідницької роботи Малої академії наук України [2, с. 62].

Підготовка учнів до олімпіад сприяє розвитку логічного мислення, пам'яті, умінь встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, поглиблює їхні знання та підвищує мотивацію, ерудованість, працездатність та наполегливість. Цей процес є результатом довготривалої та систематичної праці учня та вчителя, який є компетентним наставником і консультантом, організатором самостійної пізнавальної діяльності, що допомагає учневі в розробці власної стратегії подальшого творчого розвитку. При підготовці учнів до олімпіад важливо правильно орієнтувати їх відповідно до їхніх здібностей, збудити стійкий інтерес до навчання з предмету, розвинути умінь розв'язувати проблеми та долати труднощі, а також навчити користуватися здобутими знаннями в умовах конкуренції та стресу.

Одним з пріоритетних напрямків у роботі з обдарованими учнями є співпраця з ними у написанні науково-дослідницьких робіт Малої академії наук (МАН) України. Наголосимо, що саме Мала академія наук України є однією з найбільш важливих та ефективних організацій, що займається розвитком обдарованості дітей. Ця освітня система здійснює державну політику щодо роботи з обдарованими дітьми, залучає їх до науково-дослідницької діяльності, успішно створює та впроваджує ефективну систему пошуку, відбору, навчання, розвитку та підтримки обдарованих дітей в Україні. Мала академія наук була створена та розвивається під керівництвом Міністерства освіти і науки України

за участю Національної академії наук України та її науково-дослідницьких інститутів, вищих навчальних закладів у всіх регіонах України [6, с. 7].

На сьогодні Національний центр «Мала академія наук України» є закладом, що виконує загальнодержавні функції з пошуку, розвитку та підтримки обдарованих і талановитих учнів. Організація має 33 регіональних територіальних відділень, понад 300 позашкільних закладів різних типів визначено як базові в організації діяльності МАН.

Науково-дослідницька робота в МАН організована за науковими відділеннями та секціями відповідно до структури, затвердженої Президією МАН. Для задоволення інтересів і потреб дітей у дослідницькій діяльності в різних галузях науки й техніки щороку в системі роботи МАН запроваджуються нові секції та наукові відділення. Так, якщо в 2008–2009 н. р. структура наукових відділень МАН складалась із 48 секцій 8 наукових відділень, то в 2021 році вже нараховувалося 63 секцій, об'єднаних у 12 наукових відділень.

Щорічно Національний центр «МАН України» проводиться близько 30 всеукраїнських заходів науково-методичного спрямування і понад 40 масових заходів для обдарованої учнівської молоді. Запроваджуються нові освітні проекти, в тому числі міжнародні.

Також щорічно зростає кількість дітей, залучених до науково-дослідницької діяльності МАН. Для порівняння у 2014 р. кількість учасників становила приблизно 250 тис обдарованих учнів з усієї країни. То в 2021 році учнями МАН є понад 300 тисяч обдарованих школярів з усієї України. Учні – члени МАН є учасниками різноманітних обласних, всеукраїнських, міжнародних інтелектуальних конкурсів, турнірів, олімпіад і виявляють високий рівень підготовки та творчі здібності.

Ключова роль у вихованні юних дослідників належить педагогічним і науково-педагогічним працівникам МАН. На сьогодні загальна кількість педагогів та науковців, що працюють з обдарованими дітьми, становить приблизно 6,5 тис, серед яких близько 1,5 тис викладачів є кандидатами наук, 300 – докторами наук.

Один з найвизначніших заходів МАН є щорічний Всеукраїнський конкурс-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів організації. Приблизно 100 000 старшокласників беруть участь у всіх етапах конкурсу, з яких понад 1000 кращих досягають фіналу. Крім цього, МАН організовує різноманітні заходи, такі як науково-технічна виставка-конкурс «Майбутнє України», інтерактивні конкурси «МАН-Юніор» і «МАН-Дослідник», інтернет-турніри з природничих дисциплін «Відкрита природнича демонстрація», хакатони, профільні школи, літературні марафони та багато іншого.

У 2019 році МАН започаткувала школу громадянської та волонтерської

участі під назвою «Агенти змін», яка стала дуже популярною серед українських підлітків. Старшокласники розробляють креативні соціальні проекти, спрямовані на розвиток їхніх міст. Кілька разів на рік «агенти» зустрічаються як на очних так і дистанційних сесіях, де працюють з досвідченими тренерами і менторами, щоб реалізувати свої ідеї. З 2006 року МАН також нагороджує кращих учнів-переможців всеукраїнських олімпіад та конкурсу-захисту стипендіями Президента України. За цей період нагороду отримали більше ніж три тисячі обдарованих школярів і студентів.

Також учні МАН мають змогу проходити навчання у кращих світових наукових центрах – Європейському центрі ядерних досліджень CERN (Швейцарія), лабораторії XLab (Німеччина), лабораторії BioCEN (Польща). Манівці щороку успішно представляють Україну на міжнародних наукових змаганнях. Приміром, у жовтні 2022 року учні – члени МАН вибороли 40 золотих медалей та 3 спеціальні нагороди на другій з найстаріших виставок винаходів у світі – Міжнародному інноваційному шоу INOVA, яке проходило в місті Осіек (Хорватія). А на початку 2023 року на фестивалі «I-FEST», який проводився в у місті Монастір (Туніс), де брали участь близько 1500 учасників із 35 країн світу, українці вибороли 3 золоті, 8 срібних, 7 бронзових медалей та 2 почесні нагороди.

Робота Малої академії наук з обдарованою молоддю зарекомендувала себе на міжнародному рівні, і це було визнано на засіданні Виконавчої Ради Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури у Парижі в жовтні 2017 року. В результаті прийнято рішення створити на базі МАН Центр ЮНЕСКО 2-ї категорії, що в перспективі дає можливість підвищити якість роботи з творчими дітьми та забезпечить широкі можливості для обміну досвідом. Більше того, МАН зможе отримувати додаткове фінансування для реалізації деяких проектів, матиме підтримку держави і зможе розширити свої контакти з науковими центрами під егідою ЮНЕСКО [4].

Висновки. Отже, для сучасної України проблема обдарованості є ключовою у державній політиці. А формування системи розвитку обдарованої особистості відбувається шляхом поетапної реалізації спеціально розроблених програм пошуку, навчання, виховання і розвитку обдарованих дітей. І значний вклад у розвиток обдарованих дітей вносить Національний центр «МАН України», робота якого зарекомендувала себе на міжнародному рівні, що в перспективі сприятиме співпраці з науковими центрами під егідою ЮНЕСКО.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойченко М. А. Теоретичні та методичні засади освіти обдарованих школярів у США, Канаді та Великій Британії. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. 473 с.
2. Бондар Л., Маргієва Л. Підготовка обдарованих учнів до інтелектуальних

змагань – важливий складник освітнього процесу (з досвіду роботи). Освіта на Луганщині. 2021. № 4 (65). С. 61–63.

3. Ілійчук Л. Особливості роботи школи з обдарованими дітьми. Гірська школа українських Карпат. 2013. № 8–9. С. 67–70.
4. Національний центр «Мала академія наук України». URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilna-osvita/derzhavni-centri-pozashkilnoyi-osviti/mala-akademiya-nauk-ukrayini>. (дата звернення 05.05.2023).
5. Робота з обдарованими дітьми. М. О. Володарська, А. І. Настенко, О. М. Пілаєва, С. М. Полуніна, В. М. Сисоєва. Х.: Основа, 2010. 190 с.
6. Сидорчук Н. Г., Антонова О. Є. Мала академія наук як форма організації наукової діяльності учнів. Житомир: Вид-во ЖДУ, 2004. 35 с.

Гаврилюк О. І.,

вчитель англійської мови,

Мачушак Т. В.,

вчитель історії,

КЗО «Міський юридичний ліцей

наукового спрямування при

Університеті митної

справи та фінансів» ДМР

ТРАНСФОРМАЦІЯ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ ЗА РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Шкільна освіта України знаходиться у постійному стані змін та перетворень. Починаючи з 90-х років ХХ століття, коли головним завданням було відійти від радянської парадигми та створити свою, якісно нову систему освіти і до тепер, українські освітяни працюють над модернізацією освітнього простору. За період в більше ніж тридцять років поставало багато питань над якими велася і ведеться по цей день активна робота з пошуку оптимально-комфортних шляхів подолання перешкод, в першу чергу, для здобувачів освіти.

«Освіта», «трансформація», «реформа», «модернізація», «прогрес», «демократизація», «гуманізація», «інформатизація», «цифровізація», «оптимізація».

School education in Ukraine is in a constant state of change and transformation. Starting from the 1990s, when the main task was to move away from the Soviet paradigm and create a qualitatively new education system, Ukrainian educators have been working on modernizing the educational space. Over a period of more than thirty years, many questions have arisen and active efforts have been made, and continue to this day, to find optimal and comfortable ways to overcome obstacles for learners.

Key words: education, transformation, reform, modernization, progress, democratization, humanization, informatization, digitization, optimization.

Згідно з Академічним тлумачним словником української мови, термін «трансформація» означає зміну, перетворення форм або істотних можливостей. Однак, це загальне визначення не відображає всіх можливих аспектів трансформаційних процесів в освітньому просторі. Тому, для більш широкого розуміння трансформаційних процесів в освітньому просторі, необхідно встановити чіткі критерії, які відповідали б поняттю "трансформація". Це питання є предметом дослідження ряду вітчизняних науковців, таких як: В. Огневюк зі своєю працею «Освітні реформи», О. Савченко з роботою «Реформи початкової освіти» та Н. Побірченко зі своєю працею «Трансформація психологічних процесів в освітології».

Так, свого часу український філософ та культуролог С. Кримський відзначав, що у процесі трансформації відбувається поєднання старих і нових форм, та в цілому структурна зміна системи. Такі зміни, на думку науковця, можуть мати як прогресивний, так і регресивний вектор.[1] Такої ж думки притримується українська дослідниця Є. Подольська, з її наукової роботи видно, що трансформація – це перетворення, яке не обов'язково має нести в собі якісні зміни. Також вона наголошує на тому, що термін «трансформація» - це самостійна соціологічна категорія, яку не варто вважати синонімом до «розвитку», «змін», «модернізації» і т. ін.[2] Отже, досліджуючи питання трансформації освітнього простору, варто розглядати не лише якісні зміни, але й негативні моменти, що мали місце під час встановлення змін.

Тридцять років незалежності, чи достатній термін для налагодження власної якісної освітньої системи? Питання досить риторичне, тому ми не намагатимемося дати на нього відповідь. **Головна мета даної роботи** – це проаналізувати процес трансформації освітнього простору в Україні за роки незалежності та на основі дослідження виділити сучасні проблеми і виклики, що постають перед освітянами.

25 травня 1991 року Верховною Радою України приймається перший закон «Про освіту». Разом з Державною національною програмою «Освіта» він стає базою для реформ наступних років. У перший рік незалежності в Україні діють майже 20 900 шкіл. Станом на лютий 2023 рік в Україні працює 12 926 шкіл. Варто розуміти, що на такий показник мала вплив не лише програма оптимізації, але й повномасштабна агресія російської федерації: частину шкіл фізично знищено, частина ж знаходяться на окупованих територіях.

1992 рік, відбувається I З'їзд педагогічних працівників України, для реалізації якого було схвалено Державну національну програму «Освіта».

Головною метою програми було забезпечення розвитку освіти як пріоритетного засобу розбудови української держави. Відповідно до завдань визначено пріоритетні і конкретно сформульовані напрямки реформування освіти: розбудова національної системи освіти з урахуванням кардинальних змін в усіх сферах суспільного життя України; забезпечення моральної, інтелектуальної та психологічної готовності всіх громадян до здобуття освіти; досягнення якісно нового рівня у вивченні базових навчальних предметів: української та іноземних мов, історії, літератури, математики та природничих наук; створення умов для задоволення освітніх та професійних потреб і надання можливостей кожному громадянину України постійно вдосконалювати свою освіту, підвищувати професійний рівень, оволодівати новими спеціальностями; забезпечення в кожному навчально-виховному закладі відповідних умов для навчання та виховання фізично і психічно здорової особи та ін. [4] Також в програмі було прописано ряд принципів, які характеризуються глибинністю тлумачення та фундаментальністю такі, як: демократизація, пріоритетність освіти, гуманізація та гуманітаризація, відкритість безперервності, нероздільності навчання і виховання, багатоукладність та варіативність освіти. Програма не має приписів та деталізацій властивих радянській добі. На думку Л. Березівської «очевидним є ще й той позитивний факт, що закладені в основу реформи освіти базові принципи (пріоритетності, демократизації освіти, багатоукладності і варіативності, національної спрямованості, відкритості) визначили рушійні сили виходу освіти на парадигму громадянського суспільства, забезпечили соціально-педагогічні умови її розвитку, а низка інших принципів (гуманізації, гуманітаризації освіти, диференціації та індивідуалізації навчально-виховного процесу, безперервності освіти) – педагогічні умови як фундамент нової парадигми освіти та механізми її реалізації.» [5]

В цей час друкуються перші нові українські підручники, відкриваються перші приватні навчальні заклади. Таким чином, реформування шкільної освіти у перші роки незалежності стало перехідним, кардинальним періодом трансформації авторитарної парадигми освіти у нову демократичну особистісно орієнтовану систему.

Наступним кроком стане перехід на 12-ти бальну систему оцінювання. 4 вересня 2000 року відповідний наказ буде оприлюднено Міністерством освіти і науки України. Пояснюється такий перехід необхідністю не просто дати людині суму знань, умінь чи навичок, а сформувати рівень компетенції. «Поняття компетенції не зводиться ні до знань, ні до навичок, а належить до області вмінь. Власне, вміння - це компетенція в дії. Отож, під компетенцією розуміється загальна здатність, що базується на знаннях, досвіді, цінностях, нахилах набутих завдяки навчанню.»[6]

У 2002-му під час перебування на посаді міністра освіти Василя Кременя Україна вперше перейшла на 12-річну систему навчання. Але вже в 2010-му ми повернулися до 11-річної системи освіти. Головним аргументом було негативне ставлення населення до 12-річки, мовляв, її не підтримує 79% українців. Сам ексміністр освіти називає кілька причин провалу реформи: це не підготовлена мережа профільної старшої школи, відсутність профільних та багатопрофільних ліцеїв у необхідній кількості; несприйняття населенням 12-ти річки; політична позиція тодішньої влади, яка прагнула робити все, як у росії. Щоразу, коли наша країна ставала на шлях Євроінтеграції, питання про 12-ти річну систему навчання підіймалося знову. Адже це європейська модель освіти, яка дала б можливість українським атестатам котируватися на Заході в першу чергу, та трішки розвантажити навчальну програму в другу чергу. Але за результатами опитування Фонду «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва», що було проведено влітку 2015 р. 70% батьків висловились проти запровадження 12-ти річки. На той час таку позицію можна було пояснити неготовністю суспільства до нових змін. Тоді ж діючий міністр освіти Сергій Квіт висловив своє бачення проблеми, наголосивши на тому, що не можна виносити подібні питання на голосування некомпетентних осіб.

В 2005 році президент України Віктор Ющенко видав указ про перехід до проведення вступних іспитів до вищих навчальних закладів за допомогою ЗНО. Для здійснення цього Кабінет Міністрів створив Український центр оцінювання якості освіти, який розпочав роботу в 2006 році. З 2008 року ЗНО стало обов'язковим для вступу до вишу, і всі абітурієнти повинні були здати тестування з української мови та літератури, а також із предметів на вибір. У 2017 році випускні іспити в школах були скасовані, а державна підсумкова атестація стала проводитися тільки в формі ЗНО. Головною метою впровадження цих нововведень було забезпечення рівних можливостей для всіх дітей при вступі до вишів.

Цифрова ера диктує свої права, з 2012 року в систему освіти вводиться нове поняття – електронний підручник. Відтепер навчальним виданням на офіційному рівні вважаються також е-підручники, е-довідники, е-словники.

У 2014 році Україну спіткали нові випробування, які вплинули як на державу, так і на всі сфери її діяльності. Не винятком стає і освітня сфера, адже близько 145 тисяч дітей стали вимушено переселеними з окупованих районів Донецької і Луганської областей та Криму. А це і забезпечення місцями у школах, навчальним матеріалом, необхідною психологічною підтримкою. Як наслідок, збільшення попиту на різні курси, тренінги для вчителів, що допомогли б виробити вірний алгоритм роботи з такими дітьми.

28 вересня 2017 року набрав чинності новий Закон України «Про освіту» від

5 вересня 2017 року № 2145-VIII. Відповідно до його змісту здійснюється регулювання суспільних відносин в процесі реалізації конституційного права людини на освіту, права та обов'язки фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у реалізації цього права, визначається компетенція державних органів та органів місцевого самоврядування у сфері освіти, а також внесено суттєві зміни до цілої низки законів, у тому числі до Законів України «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про вищу освіту».

Освіта є невід'ємною частиною розвитку людини, яка допомагає формувати її інтелектуальні, духовні, фізичні та культурні потенціали, підвищувати економічний добробут та забезпечувати сталий розвиток держави та її інтеграції в європейському просторі. Відповідно до Закону «Про освіту» 2017 року основними завданнями системи освіти є: забезпечення якісної освіти, розвитку креативного та критичного мислення учнів, соціальної відповідальності та морально-етичних принципів, підготовка до життя в сучасному світі, виховання громадянської свідомості, толерантності, відповідальності та інших громадянських цінностей.[3]

Криза в системі освіти, яку ми так намагаємося реформувати, модернізувати, покращити, в першу чергу пов'язана з глобальними змінами в сучасному світі: суспільстві, економіці, культурі. Щодня на людство чекають нові виклики, з найближчих можна назвати пандемію та конкретно для нашої держави, повномасштабне вторгнення російської федерації. Ці події внесли неабиякі зміни в освітній процес, довелося прилаштовуватися до нових реалій. Таким чином відбувається «трансформація», не обов'язково очікувано і плановано. Це не завжди мають бути реформи, які ми ініціюємо та до яких готуємося. Часто це зміни, які неможливо передбачити. Та вони настають, і не лишається нічого іншого, як діяти в нових умовах, і дуже бажано діяти якісно та ефективно.

За підсумками дослідження проведеного методом інтерв'ю у 2020 році соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи», в якому було опитано 2 022 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України, третина українців незадоволені якістю освіти і хотіли б покращень (36,4% українців оцінили якість середньої освіти в Україні як низьку, 34,2% вважають вдосконалення освіти – першочерговим завданням, 48% – що питання важливе, але є більш першочергові проблеми, 9,9% – ця проблема вторинна, 7,9% не змогли відповісти на запитання).[7]

Без сумніву, 2020 рік став найбільшим викликом для системи освіти через пандемію. В Україні не було жодної платформи онлайн-навчання і вчителі з нуля осягали тонкощі «дистанційного навчання», тестуючи освітні платформи та нові підходи. Реакція на цей виклик не змусила довго чекати. Стартували телеуроки

в межах проєкту «Всеукраїнська школа онлайн», були запроваджені безліч безкоштовних курсів для підвищення цифрової грамотності вчителів на сайтах «EdEra», «Intel Education», «Coursera», «Крок за кроком» та інших.

Із початком повномасштабної військової агресії російської федерації проти України 24 лютого 2022 р. система освіти України опинилася в нових реаліях функціонування. Дистанційне навчання стало одним з ключових напрямів розвитку освіти під час війни, що дозволило зберегти доступ до освіти та зменшити ризики для учнів та вчителів. Війна прискорила процеси реформування системи освіти та призвела до розвитку дистанційного та електронного навчання.

Звісно, першочерговим завданням системи освіти є створення безпечних умов навчання для дітей та вчителів. Міністр освіти і науки Оксен Лісовий зазначив, що повернення до навчання в офлайн-режимі є обов'язковим з покращенням ситуації в країні, оскільки онлайн-навчання, навіть якщо воно якісне, втрачає величезні сегменти, важливі для формування особистості. Він зазначив, що основними пріоритетами у трансформації освіти є її модернізація, інформатизація, цифровізація і оптимізація.[8]

В сучасних умовах модернізація системи освіти України передбачає її орієнтацію на сучасні суспільні реалії, європейські й світові освітні стандарти, з метою підвищення якості навчання та готовності молодого покоління до життя і роботи у сучасному світі.

Одним з головних напрямків модернізації був перехід до нової української школи, яка має забезпечити більш інтегрований та практично-орієнтований підхід до навчання. У рамках модернізації освіти відбувається перехід до нових стандартів, що передбачають використання інтерактивних методів навчання та цифрових технологій, зміну змісту навчання з урахуванням сучасних потреб суспільства та ринку праці.

Модернізація системи освіти в Україні може бути спрямована на розвиток практичних навичок, зокрема у галузі STEM-освіти, що є ключовою для забезпечення інноваційного розвитку економіки. STEM-освіта спрямована на формування природничо-наукової картини світу та розвиток компетентностей за допомогою наукових, математичних, технічних та інженерних знань. Використання принципу інтеграції дозволяє модернізувати зміст та обсяг навчального матеріалу та розвивати різноманітні навички та компетентності. Результатом STEM-освіти є всебічний розвиток та виховання особистості, яка прагне до здобуття освіти впродовж життя та має уміння практичного і творчого застосування здобутих знань.[9]

Реформування системи Загальної середньої освіти України потребує впровадження інформаційних технологій. У сучасних умовах, коли Україна

переживає складні економічні та політичні перетворення, інформатизація освіти є ключовим проектом для оновлення країни та її інтеграції у глобальний освітній простір. Єдиний інформаційний простір має багато переваг, зокрема, надає можливість гнучкого навчання з використанням сучасних методик та інструментів, індивідуального вибору програм, термінів, місць та сертифікації результатів навчання. Це також забезпечує вільний та відкритий доступ до навчальних ресурсів для учнів та студентів в будь-який час і місце. Інформаційний простір також дозволяє педагогам обмінюватися кращими практичними здобутками та забезпечує публічність процесу навчання на всіх рівнях. Така система моніторингу якості освіти дозволяє проводити експертну оцінку програм та схем навчання. Відкритість та прозорість процесу навчання забезпечуються на основі реальних потреб та запитів суспільства, що стимулює розвиток освіти. За таких умов освіта може стати успішним і дієвим складником державної економічної системи, що забезпечує її розвиток і стабільність.[10]

Цифровізація освіти передбачає впровадження інформаційних технологій та електронного навчання, що дозволяє створювати більш доступне та ефективне середовище для навчання. У цьому напрямку проводяться різноманітні проекти, такі як запровадження електронних підручників та платформ для дистанційного навчання.

Заступник Міністра освіти і науки України з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації Артур Селецький наголосив «За цифровізацією – майбутнє освіти!»

Міністерством цифрової трансформації, а також за підтримки Швейцарсько-українського проекту DECIDE, Міжнародного фонду «Відродження», ЮНІСЕФ було створено вебплатформу для дистанційного та змішаного навчання «Всеукраїнська школа онлайн». Вона складається з відеоуроків, конспектів і тестових завдань для учнів 5-11 класів (на платформу завантажено близько 2000 уроків, зареєстровано 203 тис. користувачів зі 122 країн світу, 25 млн взаємодій). Також на платформі було створено Кабінет вчителя, встановлено мобільний застосунок Всеукраїнської школи онлайн, створено сервіс електронного класного журналу, який доступний закладам освіти на безоплатній основі на базі програмно-апаратного комплексу «Автоматизований інформаційний комплекс освітнього менеджменту.» [11]

Оптимізація освітньої системи полягає у зменшенні кількості навчальних закладів та підвищенні ефективності використання ресурсів. З цією метою проводяться реформи управління освітою, зокрема, розширення повноважень громад та введення професійного менеджменту в школах. Крім того, оптимізація системи освіти полягає у вдосконаленні організації навчального процесу та підвищенні ефективності управління закладами освіти. Для цього можуть

застосовуватись такі заходи, як оптимізація навчального плану, зменшення кількості уроків, упровадження індивідуального навчання та самоосвіти, а також зменшення бюрократичних процедур.

Міністр освіти та науки Оксен Лісовий заявив про плани міністерства скоротити кількість предметів, які вивчають українські школярі. На його думку, це допоможе оптимізувати навчальні програми і зменшити навантаження — і тим самим покращити якість навчання.

«Два роки ковіду та рік повномасштабного вторгнення. Навантаження на дитину дуже високе: і психологічне, і розумове. Це і про велику кількість предметів, і про навчання онлайн, і про додаткові заняття, щоб надолужити втрачене», — заявив Лісовий. [12]

В цілому зміни, якими б вони не були, мають на меті покращення якості освіти на всіх рівнях та забезпечення підготовки конкурентноздатних фахівців, що зможуть успішно працювати в сучасному світі.

Підвищення рівня освіти і навичок громадян сприятиме розвитку людського капіталу в країні та збільшенню її конкурентоспроможності на міжнародному ринку. Також високий рівень освіти може забезпечити більш високу зайнятість та доходи громадян, а також знизити рівень безробіття в країні. А створення нових навчальних програм, впровадження новітніх технологій та методик навчання будуть сприяти розвитку інновацій в країні та забезпеченню зростання економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримський С. Б. Запити філософських смислів / С. Б. Кримський. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2003. – 240 с
2. Побірченко Н. А. Трансформація психологічних процесів в освітології / Н. А. Побірченко
3. http://elibrary.kubg.edu.ua/2823/1/N_Pobirchenko_NPOTR_III-IV_IS.pdf
4. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII
5. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12#Text>
6. Про державну національну програму «Освіта» (Україна XXI століття): Постанова Кабінету Міністрів України від 03.10.1993 р. №896
7. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text>
8. Березівська Л. Реформування шкільної освіти України в умовах державотворення (початок 90-х років XX ст.) / Л. Березівська
9. https://lib.iitta.gov.ua/711683/2/Mir_2011_6_5.pdf
10. Про запровадження 12-ти бальної шкали оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 04.09.2000 р. №428/48
11. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0428290-00#Text>
12. Поперечна Д. Третина українців не задоволені якістю освіти і хочуть покращень – опитування/Д. Поперечна

13. <https://life.pravda.com.ua/society/2020/07/29/241794/>
14. Освітній портал: Оксен Лісовий про першочергові цілі МОН
<https://op.ua/news/osvita-v-ukraini/oksen-lisoviy-rozpoviv-pro-pershochergovi-cili-mon>
15. STEM-освіта - Інститут модернізації змісту освіти
16. <https://imzo.gov.ua/stem-osvita/>
17. Калініна Л., Лапінський В., Китайцев О., Косик В. Інформатизація освіти, стан та перспективи впровадження <https://core.ac.uk/download/pdf/159118762.pdf>
18. Селецький А. Цифрова трансформація освіти і науки. Про команду, виклики та здобутки/А. Селецький
19. <https://www.prostir.ua/?library=tsyfrova-transformatsiya-osvity-i-nauky-pro-komandu-vyklyky-ta-zdobutky>
20. Бобкова С. «Рішенням «скоротити» проблему не вирішити. Варто послідовно впроваджувати реформу»./ Бобкова С
21. <https://wz.lviv.ua/ukraine/489450-odnim-administrativnim-rishennyam-skorotiti-tyu-problemu-ne-virishiti-varto-poslidovno-vprovadzhuvati-reformu>

Газізова О. О.,

*к.і.н, завідувачка відділу українознавства в науково-освітньому просторі
Науково-дослідного інституту українознавства,
м. Київ, Україна
olena.gazizova@ukr.net*

НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ МОДЕЛІ НАПОВНЕННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНОЗНАВЧИМ КОНТЕНТОМ ЗГІДНО З ВИКЛИКАМИ СЬОГОДЕННЯ

Дослідження зорієнтоване на визначення національних пріоритетів ціннісного наповнення сучасних освітніх практик в умовах гуманітарних викликів та загроз. Одним із головних завдань освітньої політики має стати формування в учнів та молоді національних суспільно-державних цінностей як ідейного підґрунтя української ідентичності.

За концептуальну основу до такого підходу варто взяти українознавство як систему наукового знання про Україну, українців, українськість, що розглядаються через практичний досвід культуротворення і спільнотного єднання. У сучасній системі освіти українознавство постає як інтегрований самостійний освітній предмет, що теоретично інтерпретує ідею українськості в різних галузях наукових знань й у різних навчальних дисциплінах – в історії, літературі, етнопсихології, мові, географії тощо та освітній напрям, який покликаний відповідати на сьогоденні гуманітарні та соціокультурні виклики, помножуючи науковий арсенал україноцентричних знань.

У статті актуалізується увага на сучасних методологічних підходах до

викладання курсу «Українознавство» в закладах освіти України та за кордоном, а також залучення молоді до науково-пошукових українознавчих досліджень як важливого чинника реалізації компетентнісного підходу в умовах реалізації концепції Нової української школи.

Врахування національних ціннісно-сміслових домінант при розробці законодавчих документів в освітньому середовищі спрямоване на формування патріотизму та утвердження загальнолюдських культурних цінностей українського народу, в основу якої покладено ідеї зміцнення української державності як консолідуючого чинника розвитку суспільства.

Ключові слова: українознавство, ідентичність, духовні цінності, національні ідентитети, українство, культуротворення, соціокультурні трансформації, освіта.

The research is focused on determining the national priorities of the value content of modern educational practices in the conditions of humanitarian challenges and threats. One of the main tasks of educational policy should be the formation of national social and state values in students and youth as the ideological basis of Ukrainian identity.

As a conceptual basis for such an approach, it is worth taking Ukrainian studies as a system of scientific knowledge about Ukraine, Ukrainians, and Ukrainianness, which are considered through the practical experience of cultural creation and community unity. In the modern education system, Ukrainian studies appears as an integrated independent educational subject that theoretically interprets the idea of Ukrainianness in various fields of scientific knowledge and in various academic disciplines - in history, literature, ethnopsychology, language, geography, etc., and an educational direction that is designed to respond to today's humanitarian and sociocultural challenges, multiplying the scientific arsenal of Ukrainian-centric knowledge.

The article updates the attention to modern methodological approaches to the teaching of the "Ukrainian studies" course in educational institutions of Ukraine and abroad, as well as the involvement of young people in scientific and research studies of Ukrainian studies as an important factor in the implementation of the competence approach in the conditions of the implementation of the concept of the New Ukrainian School.

The consideration of national value-meaning dominants in the development of legislative documents in the educational environment is aimed at the formation of patriotism and the affirmation of universal cultural values of the Ukrainian people, which is based on the idea of strengthening Ukrainian statehood as a consolidating factor in the development of society.

Key words: Ukrainian studies, identity, spiritual values, national identities, Ukrainianness, cultural creation, socio - cultural transformations, education.

В умовах російсько-української війни одним із головних пріоритетів сучасної освітньої політики має стати формування у сучасної молоді

національних суспільно-державних цінностей як ідейного підґрунтя української ідентичності. Збереження єдності спільноти в її регіональному різноманітті та діаспорному представленні залежить від формування української ідентичності, яка розкривається через практики освіти, історичні студії, виявляється у її носіїв через культурно-сміслові репрезентації, базові національні цінності.

Війна спричинила потужний вплив на утвердження відчуття українськості, національної ідентичності, патріотизму, на масове усвідомлення українцями свого цивілізаційного вибору. Вона розвіяла ілюзії путіна, що в Україні чекають «руській мір». Натомість Збройні сили України, спираючись на всенародну підтримку українського суспільства, амуніційну допомогу дружніх держав, передусім членів НАТО, мобілізували всю свою міць і вишкіл на відсіч ворогу та захист Батьківщини від російської чуми. Не випадково, що пріоритетною зброєю рашистів, націленою на українську Людину, у цій війні виявились міфологізація «руського міра», дезінформація, брехня і маніпуляції суспільною свідомістю. Звідси стає зрозумілим, чому під приціл ворога потрапило українознавство. Та тому, що українознавство – також зброя – інтелектуально-духовний символ України, воно обстоює правду, виступає як ідейно-моральна і світоглядна сила нескореності українців [1, с. 16].

Виходячи з аналізу проблематики та маючи на меті сприяння зміцненню національної єдності українського суспільства, освітня політика спрямовується на реалізацію постанови Верховної Ради України від 16.08.2022р. №2537-IX «Про прийняття за основу проєкту Закону України про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [5].

І в цьому напрямку вагомим кроком є наказ Міністерства освіти і науки України від 06.06.2022 № 527 «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641». Цим наказом затверджені заходи щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 року. Серед основних складових виокремлено громадянсько-патріотичне, духовно-моральне, військово-патріотичне та екологічне виховання [6].

Метою визначено становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста та демократа, готового до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, виконання громадянських і конституційних обов'язків, формування активної позиції, утвердження національної ідентичності на основі духовно-моральних цінностей українського народу та самобутності [6].

Водночас війна має потужний вплив на українську ідентичність, масове усвідомлення українськості, розуміння небезпеки і необхідності захищати

Батьківщину, остаточно розвіяла кремлівські міфи про «старшого брата» і гасла «навіки разом». Українськість виступає не лише як ознака тієї чи іншої людини, але й суспільства загалом, усіх його сфер, включаючи й розвиток культури, науки, освіти, видавничої та енциклопедичної сфери. Вона покликана стати маркером творення національної науки, освіти і культури загалом, їх світоглядно-ідейного спрямування та змісту [1, с. 16].

Українськість базується на національній ідеї і культурі, свідомості і пам'яті, на національній безпеці, на патріотизмі, визначається тим, як людина сприймає і усвідомлює Україну, наскільки пов'язує з нею своє сучасне і майбутнє життя, як діє щодо неї, як ставиться до інших людей, котрі тут живуть [1, с. 20].

У сучасній системі освіти українознавство постає як інтегрований самостійний освітній предмет, що теоретично інтерпретує ідею українськості в різних галузях наукових знань й у різних навчальних дисциплінах – історії, літературі, етнопсихології, мові, географії тощо, та освітній напрям, який покликаний відповідати на сьогоденні гуманітарні та соціокультурні виклики, помножуючи науковий арсенал україноцентричних знань.

Українознавство в науковому дискурсі виступає як система наукового знання про Україну, українців, українськість, що розглядаються через практичний досвід культуротворення і спільнотного єднання [8, с. 21]. Завданням українознавства є не тільки відродження пам'яті історії, а й створення на ґрунті уроків минулого передумов для осмислення проблем сучасності та визначення перспектив і шляхів досягнення мети в майбутньому [2, с. 20].

З самого початку відродження суверенної держави України в 90-х роках ХХ ст. постало питання й про відродження науково-освітнього українознавства. Чільну позицію у цьому процесі посів, створений в 1992 р., Інститут українознавства Київського університету імені Тараса Шевченка (з червня 2000 року – Науково-дослідний інститут українознавства Міністерства освіти і науки України), засновником і директором якого став доктор філологічних наук, професор П. Кононенко. Під його керівництвом Інститутом українознавства було розроблено концепції з українознавства як цілісної науки, як окремої навчальної дисципліни і як методології розвитку національної освіти. Українознавство як цілісна система виховання й освіти стало основою навчально-виховних програм тисяч дитячих садків і шкіл, понад 150 вищих навчальних закладів України та багатьох центрів країн зарубіжжя.

28–30 березня 1996 р. Інститутом українознавства, Українським гуманітарним ліцеєм Київського університету імені Тараса Шевченка була проведена Міжнародна науково-практична конференція «Українознавство в системі освіти», за рішенням якої було ухвалено просити Кабінет Міністрів України, Міністерство освіти України затвердити спеціальність

«Українознавство» як окрему навчальну спеціальність в системі освіти, ввести «Українознавство» до переліку спеціальностей, з яких проводиться захист дисертацій, вирішити питання про підготовку кадрів українознавців для середніх і вищих навчальних закладів тощо.

За поданням Міністерства освіти, Кабінет Міністрів України своєю Постановою від 5 серпня 1998 року ухвалив: ввести українознавство до державного стандарту освіти як окрему навчальну дисципліну, одночасно розвиваючи його і як методологію освітньо-виховного процесу.

Створення П. Кононенком у 2000 р. Науково-дослідного інституту українознавства, в основі діяльності якого було розроблення філософсько-методологічних засад українознавства, дало можливості для плекання цілої плеяди вчених-українознавців та активному впровадженню українознавчих знань у сферу освіти. Зокрема, методологічним аспектам українознавства присвячені праці П. Кононенка, Т. Кононенка, А. Пономаренко, Я. Калакури, Л. Токаря, В. Крисаченка, А. Ціпка, П. Гай-Нижника, С. Наливайка, В. Сніжка та ін., методичні аспекти українознавства як навчальної дисципліни розглядаються в працях А. Богуш, Л. Касян, Т. Усатенко, Т. Присяжної, С. Бойко, Л. Мартинець та ін. Від часу створення Інституту українознавства в його структурі було затверджено відділ національної освіти (нині відділ освітніх технологій та популяризації українознавства), пріоритетним напрямком його роботи є розробка концепцій, програм, стандартів, навчальних планів розвою національної освіти на українознавчих засадах, встановлення зв'язків з українознавчими центрами України та за кордоном.

Внесення оновленого курсу за вибором «Українознавство» до структури та змісту освіти України обумовлено тим, що українознавство відповідає вимогам реформування змісту національної освіти. Якщо стратегічним завданням останнього є орієнтація на інтегративні курси, пошук нових підходів до виховання принципів, рис громадянина-гуманіста, до структурних знань як засобу цілісного розуміння та пізнання світу, то українознавство і є цілісною інтегративною системою принципів та знань, що формуються на стику гуманітарних і природничих наукових знань, філософських пошуків та досвіду повсякденності, прогнозу й планування майбутнього, образно-символічної системи, етики, естетики та культури народу.

Компетентнісний потенціал предмета сприяє збереженню української національно-культурної ідентичності в умовах сучасних загроз; утвердженню в свідомості і почуттях особистості патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України.

При цьому комплекс знань про Україну, українців, українську культуру і мистецтво, природу і здоров'язбережувальні практики, особливості комунікування

подається через такі напрямні: україноцентризм, людиноцентризм, державоцентризм. Міжпредметні зв'язки розкриваються через такі змістові лінії: родинна педагогіка, культурна самосвідомість, громадянська відповідальність, життєві цінності, моральні та поведінкові етичні ознаки.

Інтенції українознавчого курсу мають спрямовуватися на закріплення та посилення в слухачеві акційної частки його культуротворчого потенціалу. Громадянство особи має неодмінно співдіяти з її культуротворчими засадами. Відтак у державі така особа представлятиметься не лише як громадянин, а й культуротворець. Тоді виникатиме усвідомлення держави як злагодженої дієвої системи врівноважувань творчих та суспільних (громадянських) взаємин, що походять з ядра-осердя спільноти як постійно чинного середовища, з якого з'являються імпульси до практичних – творчих – виявів діяльності особи [8, с. 27].

Таким чином, виходячи із ключових положень Нової української школи та сутнісного наповнення українознавчого дискурсу, ми можемо визначити такі основні завдання українознавства як окремої дисципліни та загального освітнього напрямку:

- через плекання національної ідентичності формувати в молодого покоління відчуття причетності до України та українського світу;
- осмислення українського простору в його соборницькій єдності та регіонально-етнографічному розмаїтті;
- формування в учнів наукової картини про український світ; українську людину, українську спільноту, українське культуротворення й державотворення, українську екосистему, екологічну грамотність, природу сучасних соціальних, економічних і політичних реалій в Україні тощо;
- формування в учнів вміння самостійно здобувати нові знання про український світ, досліджувати основні етногенетичні, культуротворчі, націєтворчі, державотворчі процеси, що пов'язані із самоствердженням і розвитком української нації та Української держави;
- окреслення історико-політичних та культурно-світоглядних аспектів української діаспори як репрезентанта української держави у світі.

У 2020 р. Міністерством освіти і науки України рекомендована навчальна програма для 5-11 класів закладів загальної середньої освіти «Українознавство» (автори-укладачі А. Ціпка, Т. Бойко, С. Бойко, О. Газізова) (лист МОН України від 10.08.2020 № 1/11-5310) [9].

Українознавчі знання в курсі за вибором «Українознавство» систематизовано і розподілені з врахуванням вікових особливостей учнів та навчального матеріалу з різних предметів (українська мова та література, історія України, географія, біологія, музичне мистецтво та ін.), з яким учні знайомляться під час вивчення освітніх програм.

Загальна кількість годин на рік становить орієнтовно 35 год. (із розрахунку 1 год. на тиждень). У кожному класі передбачено: 1) вступний урок (на початку навчального року); 2) 4 години для проведення проєктної діяльності (4 год. на рік), які передбачають узагальнення і перевірку знань; 3 години для опрацювання краєзнавчого матеріалу «Мій рідний край»; 3) підсумкові уроки (2 год. на рік), які можуть відбуватися у формі проведення тестових завдань; 4) резервні години (2 год. на рік), які вчитель може використати на свій розсуд (для експедиційного українознавства, проведення польових робіт, інтегрованих чи бінарних уроків з яскравим висвітленням міжпредметних зв'язків та залученням учителів з інших навчальних дисциплін, для проведення зустрічей, позакласних виховних заходів, інтерактивних занять та ін.).

Враховуючи, що в закладах освіти курс за вибором «Українознавство» найчастіше вивчається не наскрізно з 5 по 11 клас, а лише в окремих класах, авторським колективом було прийнято рішення про структурування курсу в кожному класі як окремого цілісного напрямку.

Пропонована навчальна програма курсу за вибором «Українознавство» структурована за такими напрямками:

5 клас – «Я і Україна»;

6 клас – «Український світ»;

7 клас – «Українське культуротворення»;

8 клас – «Українська спільнота»;

9 клас – «Українське державотворення»;

10 клас – «Українство в світі»;

11 клас – «Українське суспільство та держава: розмаїття виявів та взаємодії» [9].

Всі теми уроків адаптовані до світосприйняття учнів, вони вчать любити і берегти національні цінності, виховують учнів на народній мудрості, родинних пріоритетах, відкривають значення ролі українців як нації у світовому геополітичному просторі.

З огляду на численність української діаспори, яка прагне зберегти своє коріння і допомогти Україні у відстоюванні її незалежності, ключовим завданням є підтримка українознавчих шкіл за кордоном. Погоджуємося з думкою Л. Сорочук, що основна увага має бути зосереджена на освіту, організацію навчання українською мовою, забезпечення підручниками й книгами, створення умов для повноцінного й гармонійного навчання й виховання дітей українських родин у зарубіжжі й подальшого навчання у вищих навчальних закладах як у країнах проживання, так і в Україні [7, с. 255].

У 2019 р. авторським колективом НДІУ у співпраці з МОН України була розроблена навчальна програма «Я і Україна» з курсу українознавства для суботніх та недільних шкіл українського зарубіжжя (Котусенко О. Ю,

Михайловська Н. А., Ціпко А. В., Бойко Т. І., Газізова О. О.; Краснодемська І. Й., Хоменко О. А., Бойко С.М.), розрахована на фахівців українських освітніх закладів за межами України, учителів суботніх та недільних шкіл українського зарубіжжя, а також батьків, які виховують своїх дітей на традиціях української національної культури [3].

Особливості укладання програми:

- універсальність, програма має бути адаптована для українських закладів освіти за кордоном різних типів: для суботніх і недільних шкіл, закордонних шкіл повного дня, в яких вивчається українознавство;
- інтегративний характер, курс українознавство може викладатися окремо поряд з українською мовою, літературою, історією тощо і як єдиний предмет, який має дати учням базові знання про український світ;
- різнорівневість: учні починають вивчати предмет з різним рівнем базових знань, володіння українською мовою, а також різним віком; врахування конкретних умов інтеграції українського освітнього дискурсу та освітнього простору країн перебування.

Програма з курсу українознавства містить 2 частини, які складаються з 10 модулів:

- 1-а частина розрахована на початковий рівень УМІ А1–А2 (В1) і вікову аудиторію 6 – 9 років;
- 2-а частина – Рівень володіння В1–В2 (С1) і вікову аудиторію 10–15 років.

Програму вибудовано на міждисциплінарних зв'язках, що складають систему інформаційного взаємообігу. Серед таких напрямних: наскрізний україноцентризм (україноспрямованість) у процесі здобування знань, український людиноцентризм (українська антропофільність), український державоцентризм (патріотизм).

Проте сьогодні фактично відсутні навчальні підручники та посібники для українознавчих шкіл за кордоном. Це є суттєвою проблемою для вчителів, які вимушені адаптувати малопридатні для закордоння підручники для закладів освіти України. Через брак державної підтримки і забезпечення українського освітнього процесу за кордоном учительська спільнота намагається шляхом консолідації зусиль самостійно шукати шляхи виходу з цієї ситуації. Нещодавно українські вчителі в Нідерландах підготували серію українознавчих воркбуків «Глина» для дітей: «Мені це смакує» (2–4 роки), «Мені це личить» (4–6 років), «Козаки» (5–7 років), «Я творю місто» (7–9 років), «Мандри творчих українців: Венеція, Париж, Нью-Йорк» (10–13 років) [4].

Одним із чинників, які сприяють залученню учнівської молоді України та зарубіжжя до дослідницької діяльності у сфері українознавчої освіти і науки, глибшому розкриттю їхніх здібностей, формуванню національно свідомої

особистості з активною життєвою позицією, стали конкурси з українознавства. За 16 років в освітньому проєкті, започаткованому Науково-дослідним інститутом українознавства у 2002 р., було представлено близько шести тисяч науково-пошукових учнівських досліджень.

Особливо приємно відзначити, що цьогорічний конкурс з українознавства ознаменувався рекордною кількістю переможців – 243 з різних куточків України і закордоння – неймовірно талановитих патріотів України, представників майбутньої національної еліти нашої держави.

Конкурс засвідчує, що молодь активна та зацікавлена у власному пошуку правдивості подій минулого, актуалізації соціокультурних та безпекових викликів сучасної України та окреслення перспектив майбутнього.

З метою вивчення, узагальнення та поширення кращого педагогічного досвіду вчителів українознавства та інших вчителів-предметників, а також використання елементів українознавства в різних галузях освіти в Україні та в українських освітніх осередках за кордоном Науково-дослідний інститут українознавства проводить Міжнародний конкурс для вчителів «Українознавчі пріоритети навчально-виховного процесу». У 2022–2023 рр. Науково-дослідний інститут українознавства проводив III Міжнародний конкурс для вчителів закладів загальної середньої освіти України та освітніх установ української діаспори «Українознавчі пріоритети освітнього процесу». Перемогу в конкурсі цьогоріч здобули 529 педагогів з усіх регіонів України і закордоння. Для нас несподіванкою стала велика кількість робіт з областей, які нині найбільше потерпають від жорстокої агресії РФ: Донецької, Харківської, Сумської, Луганської, Херсонської, Запорізької. Активно долучилися до конкурсу й вчителі з Івано-Франківської, Вінницької, Київської, Львівської, Полтавської, Чернігівської, Чернівецької, Дніпропетровської, Кіровоградської, Одеської, Хмельницької та інших областей України. Особливо хочемо відзначити високий рівень методичних напрацювань вчителів із Литви, Німеччини і Республіки Молдова.

Конкурси з українознавства спрямовані на використання потенціалу українознавства як засобу формування свідомого і мотивованого патріотизму, вироблення соціальних та культурних компетентностей, що передбачають вміння зберігати та захищати національну ідентичність через визначення ціннісних пріоритетів, повагу до своєї історії, традицій, мовні та культурні практики.

Погоджуємось з думкою Я.Калакури, який стверджує, що в умовах війни до магістральних завдань українознавців відноситься наукова підтримка ініціатив усіх ланок системи освіти, спрямованих на оновлення навчальних програм, підручників і навчально-методичних посібників, модернізацію змісту освіти,

підвищення її ролі у формуванні світогляду учнівської і студентської молоді, утвердженні українськості у суспільній свідомості [1, с. 23].

Таким чином, формування національних ідентитетів підрастаючого покоління потребує міждисциплінарного українознавчого підходу, в умовах якого громадянство особи має неодмінно співдіяти з її культуротворчими засадами. Відтак у державі така особа представлятиметься не лише як громадянин, а й культуротворець. Тоді виникатиме усвідомлення держави як злагодженої дієвої системи врівноважувань творчих та суспільних (громадянських) взаємин. Викладання освітньої дисципліни «Українознавство» має відбуватися на науковій українознавчій методологічній основі із застосуванням інноваційних освітніх технологій та нових прийомів і методів роботи, які передбачаються у розрізі впровадження Концепції Нової української школи. Важливим чинником реалізації компетентнісного підходу є залучення молоді до науково-пошукових українознавчих досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Калакура Я. Українознавство у викликах війни московії проти України. Українознавство. 2023. №1 (86). С. 15–25.
2. Кононенко П.П. Українознавство: підручник для вищих навчальних закладів. Київ, 2005. 680 с.
3. Котусенко О., Михайловська Н., Ціпко А., Бойко Т., Газізова О., Краснодемська І., Хоменко О., Бойко С. Навчальна програма з курсу українознавства для суботніх та недільних шкіл українського зарубіжжя. Українознавство. 2019. №1 (70). С. 110–133.
4. Лячинська Оксана. Українознавчі воркбуки «Глина»: поміряйте вуса Шевченка та складіть пазл із картини Приймаченко. URL: <https://osvitoria.media/experience/ukrayinoznnavchi-vorkbuky-glyna-pomiryajte-vusa-shevchenka-ta-skladit-pazl-iz-kartyny-prymachenko/> (дата звернення: 15.11.2022).
5. Наказ Міністерства освіти і науки України від 06.06.2022 № 527 «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text> (дата звернення: 15.04.2023).
6. Постанова Верховної Ради України від 16.08.2022р. №2537-IX «Про прийняття за основу проєкту Закону України про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2537-20#Text> (дата звернення: 10.04.2023).
7. Сорочук Л. Етнокультурна традиція українства у контексті світового культурного простору. Українознавчий альманах. 2015. Вип. 18. С. 252–256.
8. Ціпко А. Українознавчий науковий дискурс: домінанти комунікативних проєкцій. Українознавство. Київ: НДІУ, 2019. № 2. С. 16–30.
9. Ціпко А., Бойко Т., Газізова О., Бойко С. Програма курсу за вибором «Українознавство» для 5–11 класів закладів загальної середньої освіти України. Українознавство. 2020. № 1 (74). С. 98–147.

Галена О. В.,
вчитель географії, біології
ВСП «Дитяча інженерна академія» НПУ імені М.П. Драгоманова,
lidermir@ukr.net

**«ЄВРОПЕЙСЬКА УКРАЇНА. ВІД СИВОЇ ДАВНИНИ ДО СЬОГОДЕННЯ»-
ПРОГРАМА ІНТЕГРОВАНОГО ЕКСПРЕС-КУРСУ
З ГЕОГРАФІЇ, ІСТОРІЇ, УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА
УКРАЇНОЗНАВСТВА ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ 10–11 КЛАСІВ**

Розвиток людської цивілізації завжди супроводжувався міграційними процесами племен, народів, окремих особистостей. Міграція є об'єктивним процесом, але у кожній конкретній ситуації має суб'єктивні причини.

Питання збереження національної ідентичності завжди було й залишається надзвичайно актуальним для мігрантів. Особливо актуальним воно є по відношенню до українців в умовах воєнного сьогодення, які проживають за межами України, адже, в нових умовах життя, основним завданням є швидка та успішна адаптація та інтеграція в країні поселення, а збереження власної ідентичності відходить на другий план. Саме тому дуже легко втрачається зв'язок з історичною Батьківщиною, а для його утримання й поширення потрібно докласти чимало зусиль.

З 24 лютого 2022 року значна частина вимушених мігрантів переселилася до інших регіонів України, але багато з них (понад 6 млн.) також виїхали за кордон. Основні країни-отримувачі українських мігрантів – Польща, Чехія, Словаччина та інші країни ЄС, світу. Саме тому, в урядових документах особлива увага приділяється освіті українських громадян, які знаходяться за кордоном, але у дистанційній формі продовжують навчатися в українських закладах. Тому, підготовка таких учнів випускних класів до складання іспитів ЗНО/НМТ для подальшого навчання у закладах вищої освіти, а також для всіх бажаних здобути вищу освіту в Україні має велике значення.

Ключові слова: міграція, збереження національної ідентичності, адаптація в країні поселення, освіта мігрантів, дистанційна освіта, освіта в Україні.

Annotation: The development of human civilization has always been accompanied by migration processes of tribes, peoples, and individuals. Migration is an objective process, but in each specific situation it has subjective reasons.

The issue of preserving national identity has always been, and it remains extremely relevant for migrants. It is especially relevant for Ukrainians living outside of Ukraine in the current war, because in the new living conditions, the main task is quick and successful adaptation and integration in the country of settlement, while the preservation of one's own identity recedes into the background. As a result, losing of the connection with the historical Motherland, and taking lots efforts to maintain and spread it.

Since February 24, 2022, a significant part of forced migrants moved to other regions of Ukraine, but many of them (more than 6 million) also left abroad. The main recipient countries of Ukrainian migrants are Poland, the Czech Republic, Slovakia and other countries of the EU and the world. That is why, according to government documents, special attention is paid to the education of Ukrainian citizens who are abroad but continue studying in Ukrainian institutions in a remote form. Therefore, the preparation of such students of graduating classes to take the ZNO exams/NMT for further study in institutions of higher education, as well as for all those who wish to obtain higher education in Ukraine, is a great importance.

Key words: migration, preservation of national identity, adaptation in the country of settlement, education of migrants, distance education, education in Ukraine.

Розвиток людської цивілізації завжди супроводжувався міграційними процесами племен, народів, окремих особистостей. Міграція є об'єктивним процесом, але у кожній конкретній ситуації має суб'єктивні причини.

Питання збереження національної ідентичності завжди було й залишається надзвичайно актуальним для мігрантів. Особливо актуальним воно є по відношенню до українців в умовах воєнного сьогодення, які проживають за межами своєї Батьківщини, адже в нових умовах життя основним завданням є швидка та успішна адаптація та інтеграція в країні поселення, а збереження власної ідентичності відходить на другий план. Саме тому, дуже легко втрачається зв'язок з історичною Батьківщиною, а для його утримання й поширення потрібно докласти чимало зусиль.

Українська діаспора — це збірне визначення української національної спільноти за межами українських земель (етнічної української території), яка відчуває духовний зв'язок з Україною. Українці мають одну з найбільших діаспор у світі, тому закордонні українці здатні сприяти реалізації інтересів України та формуванню її міжнародного іміджу. Україна здійснює політику стосовно української діаспори, дотримуючись принципу недоторканності кордонів і цілісності держав.

Українська діаспора, розсіяна по всьому світові, являє собою могутній етнічний куш, котрий живиться культурою материнського регіону України — і від того, як проходитимуть етнокультурні процеси в Україні, багато в чому залежить життя української діаспори: як східної, так і західної. За типологією українська діаспора поділяється на: східну українську діаспору — нові незалежні держави, що виникли на пострадянському просторі та західну українську діаспору. [3],[4],[15].

У Розпорядженні Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 «Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного

виховання на період до 2025 року» (Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМУ № 1451 від 27.12.2022) зазначено, що схвалена Державна цільова соціальна програма національно-патріотичного виховання на період до 2025 року) базується на основі принципів національної самобутності Українського народу, його консолідації навколо спільного майбутнього, національної державності Українського народу, захисту незалежності, територіальної цілісності України та формування спільних ціннісних орієнтирів через дієву участь у процесі розбудови Української держави.

Представники покоління закордонних українців XX століття-початку XI століття втрачають свою етнічну та національну ідентичність і зв'язки з Україною, зменшується чисельність та знижується активність громадських організацій закордонних українців зазначених поколінь, звужується сфера використання української мови. [18]

У світової спільноти недостатньо інформації та знань про Україну, її мову, культуру, історію, сучасне творче, інтелектуальне і суспільне життя. Показники присутності української культури у світовому просторі, який є надзвичайно низьким, сприятиме національно-патріотичне виховання громадян в освіті України та збільшення чисельності здобувачів освіти з усіх країн світу в освітніх закладах України, що сприятиме підвищенню рейтингу престижності української освіти.[16],[18].

Як визначено в наказі МОН від 06.06.2022 «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641», питання національно-патріотичного виховання підростаючого покоління набуває особливої ваги. В документі зазначено: відповідно до підпунктів 18, 20 пункту 4 Положення про Міністерство освіти і науки України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 року № 630 (із змінами), та з метою посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді в закладах освіти відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 09 жовтня 2020 року №932 «Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020-2025 роки» з метою посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді в закладах освіти, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 09 жовтня 2020 року затвердити Заходи щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 року.[12] Тому, формування патріотизму в українському світовому суспільстві залишається першочерговим як для держави, так і для системи освіти в цілому. Основними складовими національно-патріотичного виховання є: громадянсько-патріотичне виховання, військово-патріотичне виховання, духовно-моральне виховання.

Завдання освітніх закладів – так побудувати виховну діяльність, щоб сама її організація, приклади авторитетних наставників-учителів, шкільне середовище виховували дітей у дусі патріотизму, глибокого розуміння історії свого народу, національної ідентичності, самобутності. Мета заходів у сфері національно-патріотичного виховання у навчальних закладах – сприяти набуттю дітьми та молоддю досвіду патріотичних дій, вихованню в дусі патріотичного обов'язку. Навчальні заклади, установи української діаспори за кордоном мають безпосереднє відношення до виконання цих завдань в світовому українському суспільстві.

Деякі аспекти цієї проблеми знайшли своє відображення в працях В. Євтуха, Т. Беднаржової, В. Даниленка, О. Добржанського, Ю. Калічака, Р. Кіри, М. Кляп, А. Марушкевич, М. Мушинки, В. Оліфіренка, О. Пенішкевич, А. Попка, М. Тимошика, В. Трощинського, А. Шевченка та ін. Зауважимо, що питання національно-патріотичного виховання дітей і молоді в українській діаспорі репрезентоване у творчій спадщині А. Волошина, А. Животка, І. Огієнка, С. Русової, В. Сімовича, С. Смаль-Стоцького, С. Сірополка; І. Боднарука, Г. Ващенко, А. Горохович, Е. Жарського, К. Кисілевського, О. Кульчицького, М. Кушніра, В. Леника, В. Лукаш-Боднарук, М. Пастернакової, І. Петрів, П. Савчука, З. Сагана, А. Смеречинської, В. Стецюка, П. Чуйка, В. Яніва.[5],[9].

Фактом є те, що тимчасові поїздки громадян України за кордон здійснюються в основному в сусідні країни, з якими зберігається безвізовий режим та існує налагоджене транспортне сполучення. З 1993 р. статистика тимчасових виїздів не ведеться. Однак за даними прикордонників, дипломатичних представництв та результатами соціологічних досліджень, інтенсивність руху громадян України через кордон не зменшується. Водночас розширюється географія їхніх поїздок. Певна частина з тих, хто виїжджає за кордон для тимчасового працевлаштування чи в торговельних справах, осідає згодом у відповідних країнах на постійне проживання.[22]

Матеріальні труднощі та невисокий рівень етнічної самоідентифікації таких представників тимчасової міграції не сприяють їх інтеграції в суспільне життя. Організації української діаспори в різних країнах надають посильну допомогу в облаштуванні новоприбулих, зокрема, в оформленні необхідних документів, вивченні місцевої мови, навчанні дітей у школі тощо. Загалом, за 2014-2015 роки з початку захоплення росією територій України, лише до Європи офіційно виїхали на заробітки та постійне місце проживання, трохи більше 1,5 млн українців. І тенденція йде лише до зростання. Нині, за різними даними, за кордоном у різних країнах світу працюють від 4 до 8 млн українців, не враховуючи кількість мігрантів, які покинули Україну з лютого 2022 року. Зростає чисельність українців, які постійно проживають на території ЄС. У 2015

році їх нараховувалось 905,2 тис. Вони становили понад 6% іноземців із третіх країн на території Євросоюзу. Найбільше українців проживали в Італії (238 тис.), Польщі (336 тис.), Німеччині (112 тис.), Чеській Республіці (113 тис.) та Іспанії (84 тис.) (За даними Міжнародної організації з міграції (МОМ), представництво України).[19]

Велика кількість вимушених переселенців з України, зараз заповнили країни Європи. Отже, відповідно до статистики Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) станом на 19 липня 2022 року з України виїхало 9 567 033 осіб [19].

Так, з одного боку, добре, що багато жінок і дітей сьогодні перебувають у повній безпеці за кордоном. Але якщо цих українців не вдасться повернути в країну після нашої перемоги, на нас чекатиме демографічна катастрофа. І не забуваємо, ще однією важливою проблемою еміграції є «відтік мізків». Ми маємо вже розуміти, що частина мігрантів не повернеться. Оскільки, українці, які не повернуться з вимушеної міграції, не повернуться ніколи, назавжди зникнуть як ланки, а їхні діти як перспективні ланки механізму економіки. Вони не внесуть свою пряму частку в розвиток України. Тому, на сьогодні, загалом тимчасовий виїзд українців не є значною проблемою для економіки але це стане проблемою у майбутньому, якщо вони, дійсно, не повернуться. Громадяни України, які перебувають, або працюють за межами країни повинні бути забезпечені тими ж універсальними правами людини і основними свободами, які необхідно дотримувати, захищати і здійснювати на постійній основі.

Особлива роль у збереженні національної ідентичності відводиться молоді – майбутньому будь-якого суспільства. Це його опора та найактивніша частина. Тому для її виховання та навчання була створена й упроваджена в життя ціла система освітніх розробок, спрямована на виховання нового покоління українців, враховуючи емігруючу молодь. У зв'язку з цим, українознавство для молоді - гарант виживання й процвітання української нації в сучасному конкурентному світі, що неухильно глобалізується та усвідомлює знання про Україну і світове українство як органічну цілісність.[2].

Важливу роль у цьому процесі відіграє освіта, яка забезпечує підготовку національно-свідомого молодого покоління зарубіжних українців, здатного заповнити кадрові "прогалини" внаслідок відходу від активної громадсько-політичної діяльності покоління еміграції [12].

Міграція українців під час війни в Україні має значні наслідки для України та української економіки. З одного боку, вона дозволяє зменшити напруження в зоні конфлікту та забезпечити безпеку для мігрантів. З іншого боку, вона також впливає на економіку країни, оскільки втрата населення може призвести до зменшення ринку праці та збільшення тиску на економіку.

Уряд України, як ми зазначали вище, прийняв кілька програм та заходів з метою забезпечення підтримки та інтеграції українських мігрантів, а також сприяння їх поверненню на батьківщину після закінчення війни. Особлива увага в урядових документах приділяється освіті українських громадян, які знаходяться за кордоном, але у дистанційній формі продовжують навчатися в українських закладах. Тому, підготовка таких учнів випускних класів до складання іспитів ЗНО/ НМТ має велике значення.

При написанні Програми інтегрованого експрес-курсу з географії, історії, української літератури та українознавства для здобувачів освіти 10-11 класів закладів загальної середньої освіти, курсів та центрів-осередків української діаспори за кордоном, факультативних занять у закладах загальної середньої освіти України, занять для підготовки до ЗНО та НМТ «Європейська Україна. Від сивої давнини до сьогодення», (35 год., 1 година на тиждень) (далі Програма) ставилася навчально-виховна мета: з урахуванням формування політичної карти світу розкрити здобутки української національної самобутності у світовій спільноті, активізувати діяльність з посилення протидії антиукраїнській пропаганді, формувати позитивний імідж України у світі, просувати економічні інтереси нашої держави, сприяти діяльності українських культурно-інформаційних центрів у країнах проживання закордонних українців, надати допомогу навчальним закладам за кордоном, у яких здійснюється навчання українською мовою або вивчається українська мова, історія, географія, культура шляхом забезпечення потреб таких закладів навчально-методичною літературою, підручниками, довідковою літературою та мультимедійними продуктами для вивчення української літератури, українознавства, історії, географії; поглибити співпрацю з представниками української діаспори у сфері національно-патріотичного виховання, зокрема щодо збереження і популяризації українських традицій, спрямувати навчальну діяльність на посилення зв'язків із закордонними українцями та їх соціально-культурну підтримку.

Структуризація знань в розробленій нами Програмі, яка містить IV модулі – періоди формування політичної карти світу та 35-ть уроків складена з урахуванням затвердженої МОН України Програми зовнішнього незалежного оцінювання/ національного мультимедійного тесту 2023 року з навчальних предметів для осіб, які бажають здобувати вищу освіту на основі повної загальної середньої освіти, враховує основні психологічні вікові особливості розвитку підлітків (15-17 років) та їхню пізнавальну діяльність.[13]

Чотири модулі – періоди формування політичної карти світу, в кожному з яких, в свою чергу, відображено етапи формування політичної карти України з розкриттям розвитку історичних, географічних, політичних, соціально-

економічних, літературних та культурних подій в українському суспільстві.

Головною особливістю Програми є розкриття становлення української державності в часи формування території світу та України, а також розкриття змісту, ідеї, образів творів літераторів, досягнень науковців, державних діячів – співвітчизників. Перелік літературних творів, що зазначені у розробленій нами Програмі був сформований згідно Програми зовнішнього незалежного оцінювання/національного мультимедійного тесту 2023 року з української мови і літератури. Географічні зміни територій країн, що відбулися в результаті історичного розвитку світового суспільства, сприяли становленню України як єдиної незалежної держави, формуванню її політичного, соціально-економічного, культурного курсу. Територіально – економічний поділ сучасної України, основні напрямки державотворчих процесів, розвиток господарства, промисловості, соціальної сфери розглядаються у IV модулі. Завершуючи Програму інтегрованого експрес-курсу, розглядаються питання загарбницької війни, яку розпочала росія проти України, а також заходи щодо відбудови України після війни. Окреме місце виділено інтегруванню України до ЄС та результату вступу в європейську спільноту для обох сторін.

Програма є універсальною, так як, враховуючи рівень знань учнів з навчальних предметів, можна варіювати годинами предметних складових кожного модуля. Це надасть можливість, не змінюючи основну структуру, модифікувати Програму за потребою, застосовуючи особистісний підхід до кожного здобувача освіти.

У темах кожного модульного уроку розглядаються підтеми: географічне формування територій України у зв'язку з історичними подіями, адміністративно-територіальний устрій, політичні та соціально-економічні зміни в українському суспільстві, розвиток культури, науки, освіти, становлення української літератури. Враховуючи великий обсяг навчального матеріалу з української літератури за періоди: кінець XVIII – перша половина XIX ст.; наприкінці XVIII–у першій половині XIX ст.; кінець XIX ст. – XX ст., нами було виділено окремі уроки, відповідно - № 13, № 16 та № 30. Також, з цієї причини і для більш детального вивчення соціально-економічної географії сучасної України, було виокремлено урок № 32.

Велику увагу у Програмі приділено додатковим навчальним матеріалам з використанням комп'ютерних інтерактивних вправ, тестів, ребусів, практичних завдань з використанням можливостей штучного інтелекту. Зокрема: 40-ка мультимедійним презентаціям та відео-презентаціям, які наочно сприяють розумінню та запам'ятовуванню інформації. Презентація «Історичні персоналії України. Пам'ятки ЮНЕСКО на території України. Історичні архітектурні

пам'ятки. Образотворча скарбниця України» підсумкове завершення додаткових навчальних матеріалів, які є для учнів обов'язковими для запам'ятовування.

Великий об'єм інформації модулів Програми надасть змогу учням самостійно опановувати матеріал, вдосконалюючи навички самостійного навчання, що стане у нагоді при застосуванні отриманих навичок на практиці. Навчання може здійснюватись за допомогою вчителя- очно, on-line, або самостійно з використанням посібника, робочого зошита та додаткових яскравих мультимедійних матеріалів. Теоретичні знання закріплюються на підсумкових уроках за модулями у вигляді тестування, результати якого можуть бути відмічені по закінченні вивчення курсу сертифікатом та зазначені в особових справах учня.

Програма (перша її редакція) була надрукована у збірнику «Науково-методичний вісник Ніжинського обласного педагогічного ліцею Чернігівської обласної ради» (випуск №1(13) 2018 року). Нами були здійснені перші кроки до її впровадження в освітній процес. Час вимагає змін, тому Програма була перероблена та доповнена фактами сучасних подій.

Виконання Програми дасть змогу:

- сприяти збереженню та розвитку української мови, літератури, культури, етносу; визначенню головних домінуючих цінностей українського народу: патріотизм, історія та культура, права і свободи людини, соціальну справедливість, матеріальні та духовні надбання українського народу, національну безпеку, природні ресурси, конституційний лад тощо;
- сприяти підтримці європейської інтеграції України, реалізації державної політики у молодіжній сфері, сферах фізичної культури і спорту, національно-патріотичного виховання шляхом залучення молоді з числа закордонних українців до розвитку української культури і традицій, розкриттю шляхів виховання в дітях почуття національної свідомості на фундаменті етнічного патріотизму, традицій своєї родини, толерантного ставлення дітей-підлітків до народів і культури інших країн, естетичному та творчому розвитку дітей;
- сприяти навчально-виховному процесу, поповнення здобувачами освіти 10-11 класів закладів загальної середньої освіти, курсів та центрів-осередків української діаспори за кордоном, факультативних занять у закладах загальної середньої освіти України знань з українознавства (історії, географії, української літератури, українознавства, мистецтва), який має вибудовуватися на засадах партнерства (стосунки «суб'єкт – суб'єкт»), де вчитель і учень є рівнозначними учасниками взаємодії;
- сприяти підвищенню рівня знань про видатних осіб українського державотворення, борців за незалежність України;

- сприяти поглибленню співпраці з представниками закордонних українців у сфері національно-патріотичного виховання, зокрема щодо збереження і популяризації української мови, культури, а також формування національної ідентичності;
- сприяти підвищенню активної участі громадян в освітянській, науковій, управлінській діяльності через призму державотворення та підняття престижу України на світовому рівні;
- сприяти популяризації та збереженню національного аудіовізуального продукту національно-патріотичного, морально-духовного та науково-освітянського тематичного спрямування в Україні та світі;
- сприяти засвоєнню отриманих знань для здобуття подальшої освіти в закладах України різних рівнів.

Сучасні міграційні світові процеси та чимдалі зростаюча еміграція українців в інші держави світу в умовах сучасних глобалізаційних викликів говорять і про те, що чисельність етнічних українців у світі збільшуватиметься. Факт державницького існування України посилюватиме інтерес до нашої історії, літератури, культури, освіти, як у самій Україні, так і в діаспорі та за кордоном, слугуватиме для України одним з аспектів, який нині починає використовуватися світовими державами на користь нашої незалежної Батьківщини. Саме через освіту Україна має історичний шанс відродитися й піднятися на якісно новий світовий рівень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонюк О. Українці в світі // Політика і час. — 1993. — № 5. — С. 22-27
2. Багатокультурність - Українська етнографія [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://etno.us.org.ua/tag/багатокультурність/>.
3. Балицька Ю. О. Молодіжна політика Конгресу українців Канади як перспектива розвитку в майбутньому / Ю. О. Балицька // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - Чернівці, 2008. - Вип. 76, ч. 2. - С. 188-190.
4. Безвізовий діалог між Україною та ЄС. План дій з лібералізації візового режиму [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/>
5. Вівчарик М. Українці в світі: східна і західна діаспора // Український історичний журнал. — 1993. — № 11, 12. — 57-67
6. Гай-Нижник П. П. Українознавство як комплекс знань про Україну та чинник сучасної гуманітарної політики і системи національної безпеки / П.П.Гай-Нижник // Гілея. — 2014. — Вип.86 (№7). — С.109–116.
7. Гай-Нижник П. П. Українознавство як чинник концепту «м'яка сила» і системи національної безпеки / П.П.Гай-Нижник // Українознавчий альманах. — Вип.16. — Київ, Мелітополь, 2014. — С.234–241.
8. Гай-Нижник П. П., Чупрій Л. В. Культура як основа «м'якої сили» держави Україна в контексті підвищення її зовнішньополітичного авторитету / П.П.Гай-Нижник, Л.В.Чупрій // Гілея. — 2013. — Вип.79 (№12). — С.266–269.

9. Гай-Нижник П. П. Започаткування та розвиток українознавчих досліджень в Австралії у другій половині ХХ ст. / П.П.Гай-Нижник // Гілея. – 2013. – Вип.79 (№12). – С.155–157.
  10. Гай-Нижник П. П., Чупрій Л. В. Національні інтереси, національні цінності та національні цілі як структуроформуючі чинники політики національної безпеки / П.П.Гай-Нижник, Л.В.Чупрій // Гілея. – 2014. – Вип.84 (№5). – С.465–471.
  11. Гриньох Н. Діяльність українських науково-історичних установ у Канаді в 50-80 рр. ХХ ст. / Н. Гриньох // Діаспора як Історичні науки СХІД № 1 (147) січень-лютий 2017 р. 68 Економічні науки чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті. Перша міжнародна наукова конференція. Збірник доповідей. - Львів, 2006. - С. 172-180.
  12. Концепція Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року, [Електронний ресурс], джерело доступу www.zakononline.com.ua
  13. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія, 2-ге вид.: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 128 с.
  14. Окремі завдання і напрями національно-патріотичного виховання на 2022/2023 навчальний рік, [Електронний ресурс], джерело доступу: www.pedrada.com.ua
  15. Піскун В. М. Українська політична еміграція й діаспора у ХХ столітті: форми культурного й інтелектуального узасмнення в країнах проживання / В. М. Піскун // Українство у світі: традиційність культури та спільнотні взаємини : [монографія] / [Піскун В. М., Ціпка А. В., Щербатюк О. В. та ін.]. - К. : ЗАТ "Нічлава", 2004. - 252 с.
  16. Розвиток української та польської освіти і педагогічної думки (ХІХ-ХХІ ст.). Т. 4. Теорія і практика опікунської педагогіки в Україні та Польщі (ХІХ-ХХІст.). Збірник наукових праць / За ред. Д. Герцюка і І. Мищишин. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2014. – С. 189-201.
  17. Трощинський В.П., Шевченко А.А. Українці в світі. — К.: Альтернатива, 1999. — 352 с.
  18. Трощинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. — К.: Либідь, 1997. — 274 с.
  19. www.iom.org.ua
  20. www.niss.gov.ua
  21. www.miok.lviv.ua
  22. www.ukrinform.ua
  23. www.imzo.gov.ua
- Публікація Програми
http://www.dia.kiev.sch.in.ua/gallery_and_documents/metodichna_robota/osobistisne_zrostannya_pedagogiv/galena_olena_volodimirivna/

Ганаба С. О.,

доктор філософських наук, професор, професор кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
E-mail: sveta_ganaba@ukr.net

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ

Емоційний інтелект та креативність взаємопов'язані. Розвиток креативного мислення здатний покращити взаємовідносини. Однією з головних перешкод на шляху до продуктивних відносин є небажання дивитися на речі з іншої, відмінної точки зору, або нездатність зрозуміти, що відчуває інша людина. Розвиваючи ці уміння, людина зможе продуктивно й осмислено спілкуватися з іншими, створювати оригінальні ідеї та окреслювати нові перспективи у своєму житті. Завдяки перевагам, які може принести креативне мислення, людина навчиться розуміти й осмислювати факти й явища з різних точок зору й бути співчутливою, толерантною до інших позицій й міркувань. Ці зауваги, можуть бути засадничими у створенні справжніх змін у житті людини. Здатність людей керувати своїми емоціями допомагає їм не лише підтримати бажані емоційні стани, які сприяють розвитку креативності, а й досягти підвищення продуктивності праці, розвитку командної роботи, створенню доброго психологічного клімату у колективі.

Ключові слова: емоції, креативність, освіта, розвиток, емоційний інтелект.

Emotional intelligence and creativity are interconnected. The development of creative thinking can improve relationships. One of the main obstacles to a productive relationship is the unwillingness to see things from a different, different point of view, or the inability to understand what the other person is feeling. By developing these skills, a person will be able to communicate productively and meaningfully with others, create original ideas and outline new perspectives in his life. Thanks to the advantages that creative thinking can bring, a person will learn to understand and interpret facts and phenomena from different points of view and be sympathetic and tolerant of other positions and considerations. These comments can be fundamental in creating real changes in a person's life. The ability of people to manage their emotions helps them not only to maintain the desired emotional states that contribute to the development of creativity, but also to achieve an increase in work productivity, the development of teamwork, and the creation of a good psychological climate in the team.

Keywords: emotions, creativity, education, development, emotional intelligence.

В умовах мінливого й непрогнозованого сьогодення креативність розглядається дослідниками й пересічними громадянами не лише як суспільний тренд, а як соціальна необхідність. У засобах масової інформації, соціальних

мережах й на шпальтах наукових видань дедалі частіше вживаються поняття “креативний клас”, “креативна революція”, “креативне місто”, “креативна економіка” тощо. Узвичаєний вислів минулих десятиліть “люди творчих професій” втрачає актуальність й суспільну релевантність. Немає значення, хто ви: спеціаліст, керівник, власник бізнесу чи домогосподарка – креативність потрібна усім. Так, звісно, існують професії, де певні завдання виконуються за шаблоном чи чітко за інструкцією. Але реалії повсякденного життя є складними й багатограними. Їх не можна звести до певного алгоритму. Навпаки, щоденні практики життя вимагають від людини неупередженого погляду на події, оригінального підходу до вирішення низки проблем, культивування індивідуального розуміння свого місця у житті тощо. Свою унікальність та самобутність вона демонструє через свою індивідуальність у розумінні світу у його багатолікості та складності. У світі, який стрімко змінюється й повсякчас набуває нових конфігурацій, знаходити нові перспективи розвитку є необхідною умовою життя та успіху людини. Йдеться про її здатність продукувати нові ідеї, підходити до вирішення проблем з нової точки зору, під альтернативом кутом чи з нетиповим мисленням. Креативність розвиває у людини низку людських якостей, толерантне ставлення до відмінних позицій, вміння слухати й чути тощо.

Варто зазначити, що креативними є усі люди. Креативність не є природним надбанням небагатьох людей, так би мовити “божим даром”. У сучасному світі вона є нормою життя людини. Так, у повсякденних життєвих ситуаціях, з якими повсякчас зустрічається й які вирішує людина, вона використовує нестандартні підходи та оригінальні міркування у вирішенні мінливих, малопрогнозованих подій світу, отож креативить. Власне на цю обставину у своїх наукових розвідках звертає увагу дослідниця університету у Вашингтоні Лілі Джоу. У своїх наукових розвідках вона аналізує можливості розвитку креативності крізь призму розвитку емоційного інтелекту.

Важливою складовою емоційного інтелекту є самоусвідомлення – постійна увага людини до своїх внутрішніх станів. У такий саморефлексивний спосіб розум людини спостерігає за власними переживаннями (включно з емоціями), аналізує й вивчає їх. Науковці загалом виокремлюють кілька сценаріїв поведінки, яких зазвичай дотримуються люди, коли мова йде про емоції та вміння їх контролювати, регулювати. Регуляція емоцій відноситься до процесів, які люди використовують для моніторингу та контролю своїх переживань і мають форми: “придушення” емоцій (намагаються взяти контроль над своїм емоційним життям); “уникнення” емоцій (намагаються думати про щось інше, відсторонено сприймають свій настрій, нічого не роблять, щоб змінити поганий настрій); “усвідомлення” емоцій (здатність побачити картину свого емоційного стану й налаштуватися на емоційну переоцінку ситуації з іншої точки зору). Саме ці підходи були взяті за основу в емпіричних дослідженнях Лілі Джоу, які вона

провела разом із Крісом Бауманом та Майєю Янг. Основне завдання експерименту полягає у перевірці гіпотези, яку висунула дослідниця. Лілі Джоу зробила припущення, що когнітивна переоцінка подій, які викликають емоції, позитивно пов'язана з креативністю [1].

Респондентам було запропоновано два відмінних, не пов'язаних між собою, завдання. У першому завданні було запропоновано питання, які мали викликати в учасників експерименту різні емоційні реакції. Відповіді на питання було згруповано у три групи. До першої групи віднесено відповіді, у яких респонденти придушували свої емоції, до другої, де вони уникали емоцій, намагалися відволікатися й думати про щось інше, до третьої, було віднесено відповіді, де учасники демонстрували емоційну переоцінку ситуації, тобто намагалися подивитися на проблему з іншого позиції (так би мовити під іншим кутом зору). У наступному завданні дослідники просили учасників вирішити питання, яке потребувало креативного підходу, пошуку оригінальних ідей та рішень. Експеримент продемонстрував, що учасники, які вдавалися до емоційної переоцінки ситуації були більш креативними у вирішенні другого завдання, а ніж ті, хто використовував стратегії придушення чи відволікання від емоцій у змодельованих ситуаціях першого завдання. Дослідження підтвердили висунуту гіпотезу, що емоційна переоцінка покращує когнітивну гнучкість і підсилює креативність для людей з низьким рівнем відкритості до досвіду, традиційним мисленням та уніфікованими підходами до вирішення проблем. Інноваційний характер дослідження, яке провели американські науковці, полягає у тому, що стратегії регулювання емоцій мають різний вплив на креативність, оскільки вони зосереджуються на когнітивних засадах стратегій регулювання емоціями, а не на їх наслідках для емоцій.

Отож, щоб створити креативні ідеї людині необхідно поглянути на проблеми, які вона переживає під іншим кутом зору. Просте переосмислення неприємної ситуації для людини може слугувати потужним ресурсом для розвитку креативності. Вона відкриває для себе нові перспективи та припущення, продукуючи нові способи розуміння проблеми. Отож, дослідження показало, що люди постійно можуть практикувати гнучке креативне мислення, коли вони відчують негативні емоції. Здатність людей керувати своїми емоціями допомагає їм не лише підтримати бажані емоційні стани, які сприяють розвитку креативності, а й досягти підвищення продуктивності праці, розвитку командної роботи, створенню доброго психологічного клімату у колективі. Хоча людина не завжди здатна контролювати зовнішні обставини, вона має свободу обирати, як справлятися з емоційними ситуаціями і у такий спосіб здатна впливати на розвиток командної роботи та на різні ситуації власного життя.

Емоційний інтелект та креативність взаємопов'язані. Практикуючи навички креативного мислення та регулярно продукуючи нові ідеї та оригінальні рішення

проблем людина здатна покращити взаємовідносини з колегами, рідними та друзями. Однією з головних перешкод на шляху до продуктивних відносин є небажання дивитися на речі з іншої, відмінної точки зору, або нездатність зрозуміти, що відчуває інша людина. Розвиваючи ці уміння, людина зможе продуктивно й осмислено спілкуватися з іншими, створювати оригінальні ідеї та окреслювати нові перспективи у своєму житті. Завдяки перевагам, які може принести креативне мислення, людина навчиться розуміти й осмислювати факти й явища з різних точок зору й бути співчутливою, толерантною до інших позицій й міркувань. Ці зауваги, можуть бути засадничими у створенні справжніх змін у житті людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Zhu Lily How to unlock your creativity – even if you see yourself as a conventional thinker. Електронний ресурс. Спосіб доступу: https://theconversation.com.translate.google.com/how-to-unlock-your-creativity-even-if-you-see-yourself-as-a-conventional-thinker-196198?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc

Гарань Н. С.,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри педагогіки вищої школи

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

garan_nat@i.ua

Замороцька В. В.,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри музики та хореографії

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ЗМІНИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД: ЗАВДАННЯ ТА ВИКЛИКИ

Представлена стаття продовжує цикл публікацій, присвячених дослідженню різних аспектів функціонування системи вищої освіти України в складних умовах воєнних дій і розгляду проблеми відродження у післявоєнний період. Авторами здійснено аналіз науково-педагогічних досліджень, публіцистичних праць вітчизняних дослідників дотичних тем. У статті зазначено, що в сучасних умовах необхідно зважати на формування новітніх потреб вищої освіти, запити ринку праці на дефіцитні та затребувані професії для ефективного створення, розвитку та результативного функціонування інноваційного освітнього середовища. Підкреслено, що в Україні триває війна, але освітня сфера будує плани та змальовує перспективи на майбутнє, закладаючи міцний фундамент на післявоєнну відбудову та подальший успішний розвиток.

Ключові слова: освіта, система вищої освіти, викладач, здобувач освіти

конкурентоспроможність освіти, інноваційні технології

The presented article continues the cycle of publications devoted to the study of various aspects of the functioning of the system of higher education in Ukraine in the difficult conditions of military operations and consideration of the problem of revival in the post-war period. The authors have performed the analysis of scientific and pedagogical studies, and journalistic works of domestic researchers on related topics. The article states that in modern conditions it is necessary to take into account the formation of the latest needs of higher education, and labor market requests for scarce and in-demand professions for the effective creation, development, and effective functioning of an innovative educational environment. It is emphasized that there is a war going on in Ukraine, but the educational sphere is making plans and drawing prospects for the future, laying a solid foundation for post-war reconstruction and further successful development.

Keywords: education, system of higher education, lecturer, applicant for education, competitiveness of education, innovative technologies.

Ескалація російсько-українського воєнного конфлікту, розпочатого у 2014 році, призвела до широкомасштабної війни, що зчинилася 24 лютого 2022 року. Означене викликало серйозні гуманітарні кризові явища, пов'язані з людськими жертвами, руйнуваннями інфраструктурних, житлових, побутових, освітніх, культурних, промислових об'єктів тощо. Внаслідок чого усі сфери людської діяльності були змушені переформатуватися, пристосовуватися та функціонувати в складних умовах війни. Працівники освітньої сфери стикнулися з низкою проблем, що потребують негайного ефективного вирішення: де та як організовувати освітній процес, як будувати взаємодію між здобувачами та викладачами, що знаходяться в окупованих або деокупованих містах, у місцях евакуації або за кордоном, як психологічно підтримувати, адекватно оцінювати навчальні досягнення здобувачів, забезпечувати зарплатню педпрацівникам тощо.

Аналіз науково-педагогічної літератури 2022-2023 рр. дозволяє констатувати логічне збільшення кількості досліджень, предметом яких є висвітлення проблем воєнного часу та їхнього впливу на заклади освіти й освітній процес. Так, у статті Марчук А. висвітлено та проаналізовано основні освітні втрати й ключові дисфункції цифровізації вищої освіти та дистанційного навчання в надзвичайних ситуаціях, здійснено аналіз наукових досліджень зарубіжних і вітчизняних учених та експертів із проблем цифровізації освіти та дистанційного навчання [2, с. 80-89]. Авторами Конопляник Л., Пришупа Ю., Чернов М. на основі «Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки» розглянуто реалізацію трансформаційних заходів, у тому числі стосовно і вищої педагогічної освіти. Визначено, що найбільш важливими векторами розвитку вищої педагогічної освіти в Україні у період 2022-2026 рр. є: інтеграція у європейський і світовий простір з урахуванням національних інтересів;

покращення системи управління освітою та забезпечення автономії педагогічних закладів вищої освіти; забезпечення відкритості та доступності педагогічної вищої освіти; забезпечення професійного розвитку освітян; розвиток системи безперервної освіти та навчання протягом усього життя; запровадження дуальної, змішаної, дистанційної форм освіти; інформатизація та діджиталізація освіти; запровадження інноваційних технологій [5].

Сиченко В., Шевченко О. та Рибкіна С. у своїй публікації узагальнили проблеми функціонування системи вищої освіти в Україні. На основі вивчення наукового доробку вітчизняних дослідників, у якому окреслено проблеми функціонування системи вищої освіти було виявлено, що система вищої освіти в Україні потребує неперервного вдосконалення [4, с. 149-155]. У дослідженні Гусейнова С. зауважено, що у реаліях сьогодення, коли відбуваються військові дії на території суверенної України, значно об'єктивується завдання формування компетентнісних якостей майбутніх фахівців, що обумовлено воєнною ситуацією й особливостями освітньої діяльності, що відображає специфіку професійного мислення та багатфункціональність поставлених завдань, що вимагають універсальності знань, умінь і навичок фахівця [1, с. 112-114].

Групою авторів у наукових розвідках визначені найбільш доцільні українські онлайн-проекти для дисемінації в освітній процес, що сприяють самоосвіті, навчанню, розвитку критичного мислення, перевірки правдивості й аналізу достовірності інформації. У роботі зауважено, що дисемінація онлайн-ресурсів в освітній процес надає можливості для ефективного впровадження інтерактивних технологій, осучаснення дидактичних форм і засобів, створення нетворкінгових спільнот викладачів і здобувачів, забезпечуючи більшу адаптивність, відкритість і гнучкість освітнього середовища в складних умовах воєнного часу [3, с. 26-35].

Проаналізовані нами джерела засвідчують, що науковцями приділяється достатньо уваги різним аспектам проблеми функціонування вищої освіти України в складних умовах війни. Досліджені нами матеріали останніх конференцій і семінарів, присвячені проблемам освіти, свідчать про глобальні соціальні зміни та прискорення переходу до нового технологічного укладу, що актуалізувала карантинна ситуація епідемії Covid-19 і поглибила російська військова агресія. Трансформаційні зміни, що відбуваються, задіяли методико-технологічні базиси навчання, процеси викладання і взаємодії учасників освітнього процесу, а також процедури керування й управління освітою.

Проблематична ситуація, що склалася в Україні, надзвичайно посилила протиріччя в освітній системі, що впливає на життєдіяльність багатьох людей, адже економіка починає відновлюватися в евакуації або на деокупованих територіях, вимагаючи чіткого усвідомлення відбитків кризи на сфері затребуваних ринком праці професійних навичок.

Освітній процес змінився, запровадивши інновації – це технології дистанційного й електронного навчання, система управління навчанням LMS, змішані формати навчання, освітні онлайн-курси, дистанційні платформи тощо. Українські заклади вищої освіти активно використовують хмарні сховища, віртуалізують навчальний процес, надаючи доступ до медіа ресурсів, необхідного програмного забезпечення, укладають і реалізують індивідуальні освітні траєкторії тощо.

Уважаємо за необхідне також наголосити на тому, що надмірна завзятість щодо дистанцізації та медіатизації освітнього процесу зумовлює деяке занепокоєння: чи не стає це самоціллю саме по собі, втрачаючи головну мету, роль і значення освіти? Беззаперечно, що реалії сьогодення пріоритезують дистанційну освіту, дозволяючи заощаджувати на ресурсах і вможливаючи навчання в будь-який зручний, безпечний і доступний час. Не можна нехтувати також соціально-психологічним та емоційним станом кожного учасника освітнього процесу, адже самопочуття найсильніше впливає на ефективність і продуктивність освітньої діяльності. Для успішного виявлення та розвитку здібностей особистості, формування індивідуальної освітньої траєкторії здобувача необхідно знати та враховувати психофізіологічні особливості та зважати на емоційну залученість.

Зазначимо, що фундаментальна трансформація освітньої сфери ще триває, традиційні моделі навчального процесу зазнали змін, відповідно до ситуації, потреб у сучасній технологічності, швидкої соціальної динаміки. Необхідно також зважати на формування новітніх потреб вищої освіти, запити ринку праці на дефіцитні та затребувані професії для ефективного створення, розвитку, результативного функціонування інноваційного освітнього середовища. Це такі професії, як фахівець із психолого-педагогічного супроводу, тьютор, освітній data engineer, спеціаліст із педагогічного маркетингу та проєктування, освітній консалтер, едвайсер, коуч, продакт менеджер освітніх рішень, фасилітатор, ментор, фахівець із цифрових трансформацій, спеціаліст із педагогічного дизайну тощо.

Підсумовуючи зауважимо, що переважна більшість української науково-педагогічної спільноти не залишається осторонь інноваційних змін, долаючи численні труднощі та перешкоди, впроваджуючи технології та оновлюючи методологію освіти. Звичайно, процес ускладнений інерцією традиційних освітніх систем, перенавантаженням «паперовою роботою» педагогічних працівників, надмірністю формальних вимог, перебільшеним документообігом, недостатнім рівнем фінансування, матеріального та кадрового забезпечення фахівцями ІТ сфери тощо.

В Україні триває війна, але освітня сфера будує плани та змальовує перспективи на майбутнє, закладаючи міцний фундамент на післявоєнну

відбудову та подальший успішний розвиток. Вбачаючи можливості в кожному виклику сьогодення, педагоги складають і, по можливості, реалізують освітні плани, залучаються до міжнародних заходів і проєктів, прагнучи зберегти кращі освітні здобутки минулого та впровадити ефективні інноваційні ідеї та практики провідних країн світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гусейнов С., Гарань Н., Ахмедова Г. Формування ІКТ-компетентності майбутніх фахівців у дистанційному навчанні. III international Scientific and theoretical conference «Science of XXI century: development, main theories and achievements». 02.12.2022. Helsinki, Finland. С. 112-114.
2. Марчук А. Якість вищої освіти в надзвичайних умовах: освітні втрати й дисфункції цифровізації вищої освіти та дистанційного навчання. Socio-Economic Relations in the Digital Society, 2023. 1 (47), С. 80-89. URL: <https://doi.org/10.55643/ser.1.47.2023.482>
3. Сипченко О., Гарань Н., Пилипенко В. Дисемінація онлайн-ресурсів в освітній процес в умовах воєнного часу. Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. праць / за заг. ред. д-ра пед. наук., проф. С.А. Саяпіної. Краматорськ: Видавництво ЦТРІ «Друкарський дім», 2022. № 2 (102), С. 26-35. URL: <http://gnvp.ddpu.edu.ua/article/view/274869>
4. Сиченко В., Шевченко О., Рибкіна С. Проблеми системи вищої освіти в Україні та шляхи їх вирішення в післявоєнний період. Учені записки ТНУ імені В.І. Вернадського, 2022. Том 33 (72), № 6. URL: https://pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/6_2022/23.pdf
5. Чернов М., Конопляник Л., Пришупа Ю. Педагогічна вища освіта України 2022-2026 рр.: вектори розвитку. Академічні візії, 2022. № 15. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/110>

Гатеж Т. В.,
«спеціаліст вищої категорії»,
заступник директора з НВР,
учитель української мови та літератури, зарубіжної літератури
Костянтинівського закладу загальної середньої освіти І–ІІ ступенів №8
Костянтинівської міської ради Донецької області
tatushka0808@gmail.com

ВИХОВАННЯ ГІДНОГО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ГРОМАДЯНИНА ЗАСОБАМИ ВИВЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ ДЕРЖАВИ

У статті описано стан української сучасної системи освіти та необхідність її трансформації у світлі викликів сучасності. Автор стверджує, що основним завданням є розвиток освіти, який полягає у забезпеченні гармонійного розвитку особистості та готовності до життя в сучасному світі, де змінюються технології та ринки праці, а також наголошується на необхідності зміни підходу

до освіти. і зосередитися на розвитку критичного мислення, креативності та соціальної відповідальності здобувачів освіти. Автор пропонує низку заходів для досягнення цих цілей. зокрема:

Реформувати навчальні плани та програми, підвищити кваліфікацію вчителів та забезпечити доступ до якісної освіти для всіх верств населення. Ця стаття буде корисна всім, хто цікавиться розвитком освіти в Україні та шукає шляхи її вдосконалення.

The article describes the current state of the Ukrainian education system and the need for its transformation in the light of modern challenges. The author argues that the main task is to develop education that ensures harmonious personal development and readiness for life in the modern world, where technologies and labor markets are changing, and emphasizes the need to change the approach to education, focusing on the development of critical thinking, creativity, and social responsibility of learners. The author proposes a series of measures to achieve these goals, including reforming curricula, upgrading teacher qualifications, and ensuring access to quality education for all segments of the population. This article will be useful to anyone interested in the development of education in Ukraine and looking for ways to improve it.

Інноваційний розвиток суспільства, особливо у сфері освіти і науки, є важливою частиною процесу розвитку всієї країни. В Україні останні роки пройшли під прапором реформування системи освіти, і система освіти потребує постійного вдосконалення та розвитку. На цьому фоні необхідно обговорити гострі теоретичні та практичні питання розвитку соціальних інновацій в Україні. Однією з головних тем обговорення - відновлення повоєнних європейських цінностей демократії, прав людини, свободи, рівності, поваги до людської гідності та верховенства права. У цьому контексті особливо важливо говорити про роль освіти у формуванні громадянської свідомості та національної самосвідомості. Надзвичайно важливим є також питання розвитку обдарованих дітей та підлітків, оскільки саме на них покладається найбільша відповідальність за майбутнє країни.

Освіта є однією з ключових галузей трансформації та розвитку українського суспільства. Особливо в умовах глобалізації та інформаційної революції, повномасштабної війни, яку веде російський агресор, освіта має адаптуватися до нових вимог часу та надати учасникам освітнього процесу здатність до автономного життя, адаптації та розвитку. Одним із першочергових завдань трансформаційної освіти в Україні є забезпечення якісної освіти для всіх без винятку громадян. Це й створення рівних умов навчання, забезпечення доступу до освіти для малозабезпечених верств населення, удосконалення систем дистанційного навчання та підвищення якості освіти в сільській місцевості.

Другим важливим завданням інтеграції України до Європи в освітньому плані є забезпечення європейських стандартів освіти. Це стосується не лише відповідності української освіти європейським стандартам, а й збільшення кількості програм міжнародного обміну, залучення європейських викладачів до українських університетів та впровадження європейських методик навчання.

Третє завдання – створення механізмів оцінки якості освіти та підвищення кваліфікації вчителів. Для забезпечення зв'язку знань із реальним життям необхідний постійний контроль та оцінка ефективності навчання

Однією з найважливіших сфер, яка потребує змін, є освіта. Після війни Україна повинна почати шлях модернізації системи освіти, щоб забезпечити розвиток країни та її конкурентоспроможність на міжнародному рівні.

Європеїзація освіти – це процес, спрямований на інтеграцію освітніх систем європейських країн з метою створення єдиного європейського простору вищої освіти. Цей процес охоплює всі аспекти освіти, від навчальної програми до оцінювання та методів навчання. Важливою частиною процесу європеїзації освіти є літературознавство. Одним із головних завдань європеїзації освіти в контексті шкільних програм з літератури є розробка єдиних стандартів вивчення літератури в країнах Європи. Це дасть можливість порівняти різні шкільні програми та допоможе виявити та вирішити проблеми вивчення літератури в кожній країні окремо.

Європейський підхід до літературознавства базується на розвитку у здобувачів освіти критичного мислення, аналітичних та інтерпретаційних навичок. Він включає вивчення літератури різних європейських країн, що дозволяє учням та студентам розширити свої знання про історію, культуру та традиції інших країн. Одним із інструментів європеїзації освіти є використання сучасних технологій вивчення літератури. Інтернет-ресурси, електронні бібліотеки та електронні книги дозволяють швидко знаходити та аналізувати найрізноманітнішу літературу з різних країн. Крім того, використання інтерактивних програм, форм та методів дозволяє створювати цікаві та змістовні уроки.

Вивчення літератури у школі як шлях до виховання свідомого європейця.

Література не лише розширює кругозір, вона вчить критично мислити, аналізувати та робити висновки. Одним із головних завдань вивчення літератури є формування культури читання та розвиток навичок читання учнів. Це не тільки підвищує грамотність, але й розвиває уяву, творчі здібності та співпереживання. Здобувачі освіти, які активно читають, мають ширший кругозір і легше засвоюють нові знання. Ще одним важливим завданням вивчення літератури є формування в учнів історико-культурних уявлень. Вивчення літератури дає нам можливість познайомитися з історією та культурою різних країн, зрозуміти

взаємозв'язки між людьми та національними культурами. Це сприяє формуванню толерантності та розумінню різних культурних традицій.

Один із прикладів твору шкільної літератури, який розвиває європейські цінності учнях, - це роман "Маленький принц" від Антуана де Сент-Екзюпері.

У цьому творі головним героєм є маленький принц, який подорожує по різних планетах та зустрічається з різними людьми. Через ці зустрічі маленький принц розуміє, що в житті головне – це не матеріальні речі, а духовні цінності, такі як любов, дружба, вірність, творчість, толерантність.

Твір "Маленький принц" допомагає учням зрозуміти важливість міжособистісних відносин та формує в них культуру спілкування та поваги до інших. Крім того, твір стимулює розвиток уяви та творчого мислення учнів, сприяє формуванню критичного мислення та аналітичних навичок.

У "Маленькому принці" також відображається важливість збереження природи та природних ресурсів. Це навчає учнів бути екологічно свідомими та дбайливими до навколишнього середовища.

Таким чином, твір "Маленький принц" є прикладом шкільної літератури, який не тільки розвиває мовленнєві та літературні навички учнів, але й формує в них гуманістичні цінності та допомагає зрозуміти важливість міжособистісних відносин та екологічної свідомості.

Ще одним прикладом твору шкільної літератури, який розвиває європейські цінності в учнів, є роман "Хрестоносці" Володимира Сосюри. Цей твір звертається до найважливіших людських цінностей, таких як любов, вірність, чесність та мужність, і допомагає учням зрозуміти, як вони можуть бути втілені в повсякденному житті. «Хрестоносці» також розкривають важливість справжньої дружби та вірності, ключових елементів європейської культури та моралі.

Ще одним із прикладів твору шкільної літератури, який може виховувати у школярів європейські цінності, є повість Юрія Яновського «Лісова пісня». У цій книзі автор використовує символіку лісу, щоб розкрити такі глибокі теми, як гуманність, справедливість і права людини. Це дозволяє нам виховувати у наших студентів європейські цінності, такі як повага до природи, довіра до людей та бажання допомагати один одному.

Роман Еріха Марії Ремарка «Три товариші». У цій книзі автор описує життя та страждання людей німецького суспільства після Першої світової війни. Це може сприяти розвитку в учнів європейських цінностей, таких як гуманізм, толерантність та розуміння різних культур та націй.

Тому вивчення літературних курсів у закладах освіти може бути важливим інструментом для формування європейських цінностей у молоді, воно може відображати різні аспекти, надихати учнів на роздуми про морально-етичні питання, розвивати емпатію, толерантність і розуміння різноманітності.

Освітні заклади повинні підтримувати розвиток учнів не лише в науково-технічній сфері, а й у культурній сфері. Велика відповідальність учителів літератури перед молоддю, за якою буде майбутнє. Тому важливо сприймати їхню місію – виховувати громадян Європейського співтовариства та сприяти розумінню таких цінностей, як свобода, рівність, демократія та права людини.

Сучасна література може відігравати важливу роль у формуванні європейського громадянства, оскільки вона відображає сучасний світ і виклики, з якими стикаються сучасні люди. Твори сучасних авторів можуть сприяти розвитку різних сторін особистості учня, таких як: В. Емпатія, толерантність, критичне мислення тощо.

Одним із прикладів сучасних творів, які можуть сприяти формуванню європейських цінностей у школярів, є «Молитва Марії Макіос за Чорнобиль». Опублікований у 2016 році, цей твір розповідає історію життя та боротьбу за виживання постраждалих внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС. Він показує екологічні, соціальні та медичні проблеми, які виникли після аварії. Крім того, твір викликає у читача почуття співпереживання та розуміння, допомагає виховувати емпатію та толерантність.

Інший приклад – робота Юрія Андруховича «Плащ-опера». Це історія молодого чоловіка, який шукає своє місце у світі та намагається знайти баланс між своїм життям і культурою своєї країни. У цій роботі розглядаються проблеми ідентичності та національного самосприйняття в контексті глобалізації. Це може сприяти критичному мисленню та розумінню культурного розмаїття.

Реформування української системи освіти – складний і багатогранний процес, який потребує постійної уваги та зусиль з боку влади та народу. Однак такі зусилля є необхідними та важливими, оскільки освіта є ключовим фактором успішного розвитку будь-якої країни.

Тому можна сказати, що європеїзація української системи освіти є важливим кроком для успішного розвитку країни. Це потребує взаємодії всіх зацікавлених сторін та постійної уваги до питання розвитку освіти в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. "Нова українська школа: інформаційний портал" [Електронний ресурс]. Доступно на: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/nova-ukrayinska-shkola>
2. "Стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року" [Електронний ресурс]. Доступно на: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344-2016-%D1%80>
3. Жеребкова Л. "Освіта в Україні: історичний аспект та сьогодення" // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія "Педагогіка і психологія". - 2019. - Вип. 34. - С. 33-37.
4. Кириченко В. "Освіта в Україні: тенденції розвитку та перспективи" // Вісник Черкаського університету. Серія "Педагогічні науки". - 2020. - Вип. 3. - С. 27-32.

5. Савченко І. "Інновації в освіті України: проблеми та перспективи" // Науковий вісник Полісся. Серія "Педагогічні науки". - 2019. - Вип. 4. - С. 156-161.
6. "Стратегія "Україна 2020": Освіта" [Електронний ресурс]. Доступно на: <https://ukraine2040.gov.ua/files/uploads/ukr/Strategiya%20Ukrayina%202020/Osvita.pdf>
7. Тарасенко В. "Освіта в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку" // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія "Проблеми економіки та управління". - 2018. - Вип.
8. Начало формы

Гончар Л. В.,
аспірантка III курсу
Інституту професійно-технічної освіти НАПН України,
викладач ДНЗ ОБПУ МТС, м. Одеса, Україна
panilarisa1906@gmail.com

ДУАЛЬНА ФОРМА ОСВІТИ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ ЗАВЕРШЕННЯ ВІЙНИ: ВИМОГИ Й ПЕРСПЕКТИВИ

У даній статті аналізується дуальна форма освіти в Україні після завершення війни. Метою дослідження є визначення вимог та перспектив розвитку даної форми освіти. Для досягнення цієї мети використовувалися методи аналізу наукової літератури, а також аналіз даних з існуючих досліджень, проведених у цій сфері. У результаті дослідження було встановлено ключові аспекти дуальної освіти в Україні, враховані вимоги та перспективи розвитку цієї форми освіти.

Ключові слова: дуальна освіта, Україна, вимоги, перспективи, дослідження.

Abstract: This article analyzes the dual form of education in Ukraine after the end of the war. The purpose of the study is to determine the requirements and prospects for the development of this form of education. To achieve this goal, methods of scientific literature analysis were used, as well as data analysis from existing research conducted in this area. As a result of the study, the key aspects of dual education in Ukraine were established, the requirements and prospects for the development of this form of education were taken into account.

Keywords: dual education, Ukraine, requirements, prospects, research.

Вже скоро Україна зіткнеться з викликами, пов'язаними з післявоєнною реконструкцією та розвитком освітньої системи. За останні роки в Україні було приділено неабияку увагу розвитку дуальної освіти. Ця форма навчання має свої вимоги та перспективи, які важливо враховувати для успішного впровадження та подальшого розвитку. Одним із нових підходів до освіти є дуальна форма навчання, яка поєднує теоретичне навчання з практичною роботою в

підприємствах. Дуальна форма професійної освіти – це освітній процес, що поєднує практичне навчання з частковою зайнятістю на виробництві та навчання в традиційному закладі освіти. Дуальність означає «двоєдність, подвійність», «єдине організаційне ціле». Дуальна форма професійної освіти нині розглядається як успішно адаптований до умов ринкової економіки освітній феномен. Потрібна нова форма підготовки фахівців на основі соціального партнерства підприємств і професійних шкіл [5, 2].

Ця форма навчання в Україні, звичайно, тільки почала набирати обертів до повномасштабної війни та була неналаштована належним чином. Частіше за все, ця форма освіти розглядалася, лише у форматі експериментів, хоча за всіма показниками, доволі успішними, або навчальні заклади вводили, лише елементи дуальної форми освіти. Саме тому провідні заклади освіти починають тісно співпрацювати разом зі стейкхолдерами, аналізуючи проблеми й недоліки в різних країнах та умови праці, розробляючи інноваційну програму з підготовки високоякісних кадрів [1, 2].

Які ж вимоги та перспективи розвитку дуальної освіти в Україні.

Однією з ключових вимог є належна співпраця між навчальними закладами та підприємствами. Важливо забезпечити ефективний обмін інформацією та досвідом між цими двома сторонами, що надасть змогу студентам отримати необхідні практичні навички та знання [3].

Звичайно, для України цей чинник буде найскладнішим. Брак належного рівень співпраці та взаєморозуміння між цими сторонами: заклад освіти-стейкхолдер спостерігалася ще до початку війни. А зараз більшість стейкхолдерів, що були готові співпрацювати з закладами освіти у впровадженні дуальної форми освіти та надання робочих місць здобувачам освіти ще під час навчання, постраждали від війни: фабрики, заводи, підприємства були зруйновані, були змушені переїжджати, втратили устаткування, матеріали. Їх основне завдання під час війни та по її завершенню забезпечити роботою та заробітною платою свій основний штат, персонал тому брати на роботу, виплачувати заробітну плату здобувачам освіти без кваліфікації більшість із підприємств не зможе. Тому державі необхідно створювати додаткові умови, заохочення для підприємств, готових співпрацювати в розвитку дуальної форми освіти в Україні.

Іншою вимогою є відповідна підготовка викладацького складу. Вчителі та інструктори повинні мати не тільки високу кваліфікацію у своїй галузі, але і знати особливості дуальної освіти, її методологію та підходи. Це допоможе забезпечити якісну освіту студентів у теоретичній та практичній сферах. Україна робить активні та успішні спроби в співпраці з європейськими закладами освіти проводити тренінги, курси, навчання для викладачів та цього ще недостатньо. Однак, недостатня підготовка викладацького складу в цих аспектах може

ускладнити ефективне впровадження дуальної освіти [1].

Звичайно ж таки, впровадження дуальної форми освіти потребує значних фінансових витрат на створення необхідних умов для практичного навчання, модернізацію матеріально-технічної бази навчальних закладів та підтримку підприємств. Однак, в Україні існують фінансові обмеження, які ускладнюють адекватне фінансування дуальної освіти. А по завершенню війни цих обмежень буде ще більше й чи вистачить фінансів на належну підтримку розвитку дуальної форми освіти наразі не відомо.

Також потрібно розуміти, що дуальна освіта є новим підходом в українській освітній системі, і багато людей мають обмежене уявлення про її сутність та переваги. Низька усвідомленість громадськості може створювати опір та незгоду щодо впровадження цієї форми освіти. Тому треба проводити роз'яснювальну роботу, рекламувати розповідати про всі переваги цієї форми освіти [4].

Можливі шляхи подолання проблем

Зміцнення партнерства між навчальними закладами та підприємствами шляхом створення механізмів співпраці, обміну досвідом та залучення експертів з практичної сфери.

Підготовка викладацького складу шляхом організації спеціалізованих тренінгів, курсів підвищення кваліфікації та обміну досвід

З перспективного погляду, дуальна освіта в Україні має великий потенціал. Вона сприяє зменшенню розриву між навчанням та реальним життям, допомагає здобувачам освіти отримувати практичні навички та знання, необхідні на ринку праці. Крім того, вона сприяє зближенню освіти та підприємництва, що сприяє економічному розвитку країни. Звичайно, що під час війни, що по її завершенню державі, освіті, закладам освіти доведеться пройти складний шлях в подоланні перешкод та дуальна форма освіти може бути гарним підґрунтям для розвитку професійної освіти та її покращення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дуальна освіта. Міністерство освіти і науки України: офіційний сайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/profesijno-tehnicna-osvita/reformaprofesijnoyi-osviti/derzhavno-privatne-partnerstvo-ta-dualna-osvita/dualna-osvita>
2. Дуальна форма здобуття освіти: успіхи та проблеми третього року запровадження пілотного проєкту у закладах вищої та фахової передвищої освіти України: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, 23 листопада 2022 р., Науково-методичний центр ВФПО. – Київ, 2022. – 128 с.
3. Навчатися і працювати: 10 питань про дуальну освіту. Укрінформ: офіційний сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-yakisne-zhyttia/3310741-navcatisa-i-pracuvati-10-pitan-pro-dualnu-osvitu.html>
4. Наказ МОН від 12.12.2019 р. № 1551 «Про затвердження Положення про дуальну форму здобуття професійної (професійно-технічної) освіти» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0193-20#Text>

5. Освіта і війна в Україні (24 лютого – 1 квітня 2022). URL: <https://cedos.org.ua/researches/osvita-i-vijna-v-ukrayini-24-lyutogo-1-kvitnya2022/> (дата звернення: 02.10.2022).

Городнюк Людмила Степанівна,
*аспірантка кафедри філософії, соціології та
менеджменту соціокультурної діяльності
Південноукраїнського Національного педагогічного
університету ім. К.Д. Ушинського
Спеціальність - 033 Філософія, ORCID 0000-0003-1411-3527,
milaodessa1603@gmail.com*

ЛЮДИНОЗНАВСТВО І МЕТАПІЗНАННЯ ЯК НАДВАЖЛИВІ ОСВІТНІ КАТЕГОРІЇ СЬОГОДЕННЯ

Ключові слова: метапізнання, метакогніції, мислення, когнітивістика, філософія мислення

На початку травня 2023 року офіційний сайт Всесвітнього економічного форуму (WEF) опублікував доповідь «Майбутнє робочих місць»[1], в межах якого аналізував не тільки економічні, соціальні і індустріальні тренди, але і сучасну людину в контексті професійної адаптації і найбільш затребуваних компетенцій найближчого майбутнього.

Експерти WEF розташували ТОП-10 навичок сучасності наступним чином:

1. Аналітичне мислення.
2. Творче мислення.
3. Стійкість та гнучкість.
4. Мотивація.
5. Допитливість та навчання впродовж усього життя.
6. Технологічна обізнаність.
7. Надійність та увага до деталей.
8. Емпатія та активне слухання.
9. Лідерство та соціальний вплив.
10. Контроль якості.

З огляду на це, виникає цілком практичне питання: а чи взагалі замислюються діти, які найближчим часом мають перетворитися на дорослих людей, конкурентноздатних фахівців з певними навичками, над тим, щоб їх отримати? І якщо замислюються, то яким чином отримують? Безумовно, в межах традиційних шкільних дисциплін, таких, як математика, образотворче мистецтво, фізика, спів досить непогано розвивається аналітичне і творче

мислення, і ще багато властивостей. А ще відмітимо той факт, що розвиток певних компетентностей – soft skills і hard skills – бурхливо обговорюється освітянами і сприймається як важливе завдання сучасної освіти.

Але в той самий час, треба визнати, що сучасна традиційна освіта, пропонуючи учню велике різноманіття предметів і знань, не фокусує його увагу саме *на ньому* – на *Людині*, яка не колись почне, а вже почала свій життєвий шлях, і не бере участь в репетиції життя, а вже живе, вже до чогось значного прагне і готується. Дитинство і юність - чудові, щасливі, безтурботні періоди життя зі своїми інтересами, з власним світорозумінням, тому цілком природньо, що більшість дітей не готова з власної ініціативи обговорювати складні теми про сенс життя, світоустрій і світогляди, життєвий шлях, перспективи, реалізацію і призначення. Але є дорослі люди (а оскільки у сучасної дитини багато освітніх обов'язків, і, таким чином, педагогів, то чи можемо ми перекладати відповідальність суто на батьків?), які розуміють, що усміхнені безтурботні діти вже завтра мають прийняти відповідальність за своє (і не тільки своє) самостійне життя в сучасному бурхливому світі. Те, що ми вчимо їх писати і рахувати, іноді - малювати і грати на музичний інструментах - це, безумовно, важливо, але далеко не той досвід, з яким можна вийти у відкрите життя.

Ще в середині ХХ сторіччя психолог і філософ Еріх Фромм ставив саме таке питання: "Сучасна людина вважає, що читати і писати – це мистецтва, яким слід вчитися, що стати архітектором, інженером чи кваліфікованим робітником можна лише завдяки серйозному навчанню, *але жити – це щось настільки просте, що не потрібно жодних особливих зусиль, щоб цьому навчитися. Просто тому, що кожен живе по-своєму. життя вважається справою, в якій кожен знавець*"[15]. За 60 років від моменту написання цих слів змінився світ, змінилися знання і уявлення про людину, змінилася індустрія освіти, але не змінилася ситуація - за період навчання в початковій, середній і старшій школі дитину практично не спонукають осмислювати життя, розуміти його складові і саму людину, яка готується до повноцінного життя.

Чи отримує сучасний школяр певні знання, щоб мати уяву і міркувати про свою власну природу? Наприклад, про стійкість, гнучкість, активне слухання - властивості, які WEF називає ключовими в ТОП-10 навичок сучасної людини? Чи усвідомлюють наші діти, що людська природа - це надважливий предмет і об'єкт нашого осягання, бо прожити вік серед людей - це і головне призначення всіх і кожного?

Дитина інтуїтивно оцінює оточуючий світ, будує певні зв'язки між явищами, робить умовиводи, формує свою картину світу і себе в ній, формує самооцінку на основі цих умовиводів, своєрідно розуміє норму і ненорму, чуттєво реагує на самосприйняття в цьому світі. В цей період активної рефлексії, формування

світогляду, цінностей і орієнтирів, особистості, що дорослішає і розвивається, необхідне різноманітне, цікаве, доступне за способом і методом, об'єктивне і зрозуміле знання про людину і світ, таке, що здатне стати джерелом пізнання, аналізу, порівняння, досвіду, і чимало залежить від учителів - не суворих менторів, а мудрих і щирих співрозмовників, які вчать мислити і замислюватися, вчать сумніватися, критично мислити, шукати численні відповіді на складні питання, які допомагають зрозуміти і розгорнути самостійний життєвий сценарій»[5,6].

Дослідники проблеми вже тривалий час говорять про впровадження *людинознавства* [2] – комплексної дисципліни, яка б інтегрувала знання з філософії, психології, психофізіології, антропології, соціології, біології, де центральними опціями стали би важливі і реальні життєві категорії - сенс життя, образ майбутнього, здоров'я і нервова система, соціальні ролі і зв'язки, мислення, призначення і світогляд, відносини і стосунки, втрати і розлучення, життєві виклики та стратегії подолання, а в центрі проблематики - обов'язково метапізнання як система знань людини про *особливості власної пізнавальної сфери і засобах її контролю. Фактично метапізнання і є ключ до самознавства, до розуміння, як влаштовано внутрішній всесвіт людини, а це, в свою чергу, і є ключ до того, якою має бути її співпраця з світом зовнішнім, тобто життєвий шлях*»[3,4,7,16].

Впевнені, що на цьому підґрунті знань, де об'єктом і предметом виступає сама людина, її пізнавальна сфера, життєва стратегія і інтелектуальний план, нове покоління наших дітей буде з більшим розумінням, більшою усвідомленістю і відповідальністю ставитися до життя, його сенсу і мети, особистісної самореалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. WEF_Future_of_Jobs_2023.pdf (weforum.org)
2. Lozovoy, V., & Dolgarev, A. (2019). ЛЮДИНОЗНАВСТВО ЯК ДЖЕРЕЛО ПІЗНАННЯ І РОЗВИТКУ ЛІДЕРСТВА. Лідер. Еліта. Суспільство, (1), 134–141. <https://doi.org/10.20998/2616-3241.2019.1.10>
3. Pope R. R. Human Nature and Culture: Selective Perception (англ.). POS 101 - Citizens & Governance. Illinois State University
4. Балтес Поль Б., Риз Х., Нессельроуд Дж. Психология развития на протяжении всей жизни: Введение в методы исследования. – 2014
5. Гриньків А. Метакогнітивні дослідження в контексті освітніх інновацій. – Вища освіта України. – № 2 2016
6. Дейнека В.В., Боснюк В.Ф. Метакогнітивний контроль особистості як показник інтелектуального розвитку / Digital economy and digital society. Series of monographs Faculty of Architecture, Civil Engineering and Applied Arts, Katowice School of Technology, Monograph 22, 2019. – P. 119-124.
7. Дружинин В. Н. Когнитивные способности. Структура. Диагностика. Развитие / В. Н. Дружинин. – СПб.: Питер. 2001. – 237 с.

8. Карпенко Є.В. Взаємозв'язок адаптації із самоактуалізацією: віковий та гендерний аспекти. - Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. - №1. – 2013. – с. 42-52
9. Критичне мислення: комплекс навчально-методичного забезпечення навчальної дисципліни. [Електронний ресурс]: навч. посіб. / КПІ ім. Ігоря Сікорського; уклад.: Піхорович В.Д. – 66 с.
10. Кули Ч.Х. Избранное: Сб. переводов / РАН. ИНИОН. – М., 2019. – 234 с
11. Лоарер Э., Юто М. Когнитивное обучение: история и методы / Когнитивное обучение: современное состояние и перспективы; под ред. Т. Галкиной, Э. Лоарер. М.: изд-во ИПРАН, 1997. С. 17-33
12. Нестерова Марья. Когнитивистика: истоки, вызовы, перспективы: монография – Сумы : Университетская книга, 2015. – 334 с.
13. Півень М. А. Структурні особливості емоційної сфери особистості з різним рівнем емоційної зрілості. Psychological Counseling and Psychotherapy, (1-2), 249-256 с.
14. ФІЛОСОФІЯ: Підручник. Шепетяк Олег, Шепетяк Оксана – Львів: Місіонер, 2020. – 784 с
15. Фромм Э. Ф21 Человек для себя / Пер. с англ. и послесл. Л. А. Чернышевой. – Мн.: «Коллегиум», 1992. – 253 с
16. Холодная М. А. Психология интеллекта: парадоксы исследования/ М. А. Холодная. – СПб.: Питер, 2002. – 272 с.

Даниленко В. М.,
доктор історичних наук професор,
професор Національної академії СБУ
vasyl.danylenko@gmail.com

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ І ЕДУКАЦІЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Кризь призму національної безпеки України розглянуто вузлові питання навчання, розвитку і виховання в Україні. Показано важливу роль гуманітарних дисциплін у боротьбі з ідеологією рашизму, збереженні історичної пам'яті, національної ідентичності. На тлі російсько-української війни висвітлено фахову підготовку здобувачів освіти – майбутніх працівників правоохоронних органів, сектору безпеки і оборони.

Ключові слова: національна безпека, освіта, історична пам'ять, культурна спадщина, едукація, рашизм, деокупація.

Critical issues of education, development, and upbringing in Ukraine are explored through the prism of the national security of Ukraine. The vital role of humanitarian disciplines in the fight against the ideology of ruscism, the preservation of historical memory, and national identity is shown. With the Russian-Ukrainian war, the professional training of education seekers – future employees of law enforcement agencies, the security and defense sector – is highlighted.

Keywords: national security, education, historical memory, cultural heritage, education, ruscism, de-occupation.

Російсько-українська війна, розпочата в 2014 р., має свої численні виміри і грані. Збройна боротьба поєднується з боротьбою за історичну пам'ять та національну ідентичність на інформаційно-психологічному, ідеологічному, дипломатичному, національно-культурному, науковому, освітньому фронтах. Незважаючи на складні матеріальні й морально-психологічні умови, які виникли внаслідок війни, едукативному процесу в закладах середньої і вищої освіти України надається великого значення. Від результатів навчання, розвитку і виховання молоді нині в прямому розумінні залежить стан безпеки і оборони держави. Рівень фахової підготовки, патріотичного виховання, морально-вольових якостей здобувачів освіти прямо впливає на перебіг і результати збройної боротьби з російським агресором.

Загрози для національних інтересів України невоєнного характеру становлять не тільки політична риторика потенційного противника, але й компетентності, які надаються в освітніх закладах країни-агресора, та світоглядні позиції, які прищеплюються його адептами підростаючому поколінню.

Щоб встановити причинно-наслідкові зв'язки і винести уроки з передумов війни РФ проти України, визначити, з ким ми маємо і будемо ще тривалий час мати справу, доцільно дослідити контент російської навчальної літератури, підготовленої протягом останніх десятиліть.

Вивезення з окупованих територій українських дітей в Росію і проросійське одурманення – це не тільки національна трагедія, але й наростаюча потенційна загроза для державної безпеки України. Згадаймо, як українські науковці в 1932 р. в посланні Михайлу Грушевському в Москву оцінювали намагання імперців приховати від світу «спецоперацію» Голодомору-геноциду в Україні, особливо про страхітливую смертність серед дітей, з метою назавжди стерти з історії людства пам'ять про цей злочин: «Пояснити це як політику, спрямовану на те, щоб остаточно зламати українську націю... Одні вимруть, інші розсіються по безмежних просторах Росії» [1, арк. 35].

Реінтеграція деокупованих територій в український національний політичний, економічний і культурний простір неможлива без урахування освітніх і соціокультурних наслідків політики і пропаганди російських загарбників. Очевидно, що вихідці з регіонів, які тривалий час перебували під окупацією, різнитимуться своїми знаннями, професійними компетентностями, світоглядом. Наявність серед них противників української державності навіть у молодому віці свідчить про необхідність, по-перше, переосмислення досвіду державного будівництва, зокрема, в галузі освіти і культури, по-друге, встановлення і відторгнення напрямів, форм і методів впливу держави-терориста на українське освітньо-виховне середовище.

Для вирішення питань стратегії національної безпеки, сформульованих у відповідних документах, нагальним завданням стане посилення гуманітарної складової в освітніх програмах і в позанавчальній роботі. Пізнавальний український контент і світоглядні засади освіти та виховання, які враховуватимуть тяжкі наслідки російської окупації і служитимуть державотворчим інтересам, сприятимуть подоланню штучно викликаних розломів на локальному рівні.

Питанням національної безпеки України стане радикальне оновлення організації освітньо-виховного процесу, який відповідатиме сучасним викликам на шляху України до вступу в Європейський Союз і Північноатлантичний альянс. Європейський вектор едукрації в українських школах і закладах вищої освіти з урахуванням уроків російсько-української війни і тісного співробітництва з країнами-союзниками і партнерами очікувано призведе до посилення дружніх міжнародних зв'язків і ролі України у світовій політиці. Мільйони українців, які під час війни знайшли прихисток за кордоном, повертатимуться додому, збагачені знанням іноземних мов, культури, новітніх технологій і ділових контактів.

Повномасштабне російське вторгнення в Україну призвело до своєрідного інформаційного вибуху у сфері дослідження історії українсько-російських відносин. Оперативно підготовлена за участі кількох десятків авторитетних українських учених праця у форматі запитань і відповідей [2] цінна своєю змістовністю і своєчасністю і з успіхом може використовуватись у навчально-освітньому процесі й у виховній роботі. Науковці обґрунтували той факт, що російсько-українська війна спричинила утвердження національної свідомості українців, консолідувала націю і тим самим заклала підвалини міцї національної безпеки.

Ретроспективна інформація в царині економіки, політики, культури динамічно актуалізується і стає фундаментальною основою світоглядного переформатування українського суспільства у ставленні до Росії як до держави-терориста. Українські науковці дослідили витoki формування російського месіанізму й експансіонізму, розкрили сутність, внутрішньо- та зовнішньополітичний виміри ідеології рашизму [3]. Грунтуючись на висновках учених, Верховна Рада України визначила існуючий в РФ політичний режим як рашизм та засудила його тоталітарні людиноненависницькі засади ідеології та суспільні практики [4]. При цьому народні обранці звернулися до країн світу об'єднати зусилля для подолання загроз для миру і безпеки народів. Тим самим на офіційному рівні в Україні узаконено інструментарій заборони рашизму і напрацьовано консолідований термінологічний апарат, необхідний для використання в науковій і навчально-виховній діяльності.

Війна, розв'язана Росією проти України, загострила необхідність комплексного підходу до вивчення предметів і явищ об'єктивної дійсності, де не може бути місця для догм і закостенілості форм і методів навчання. Кожна навчальна дисципліна може бути «заточена» під потреби захисту територіальної цілісності і суверенітету України, досягнення перемоги і справедливого миру. Очевидно, що в наш час виправданим є максимальне наближення змісту навчання до практичних потреб

забезпечення національної безпеки людини, держави, суспільства, єдності фронту і тилу, прискорення євроатлантичної інтеграції України.

У єдності навчання, розвитку і виховання відкривається широке поле для прийняття креативних рішень. Меморандум про співробітництво Національної академії Служби безпеки України та Національної академії наук України, підписаний у квітні 2023 р., передбачає реалізацію наукових та освітніх проєктів, видання навчальної та науково-методичної продукції, обмін навчальними та науковими матеріалами, проведення обопільних заходів та створення наукових лабораторій і робочих груп. Освітні та наукові заклади сектору безпеки і оборони України можуть також активно долучитись до політико-правового та соціогуманітарного векторів осмислення таких проблем, як формування світової та регіональної систем безпеки, перспективи трансформації системи колективної безпеки на нових засадах, соціальна підтримка військовослужбовців і цивільних жертв війни [5]. Український народ і його захисники перебувають в епіцентрі світових подій і служать щитом для країн демократії, надихаючим прикладом героїзму для людства.

Українські освіта, наука і культура виступають важливим мобілізуючим чинником у російсько-українській війні, яка точиться за українську історичну й культурну спадщину, національну ідентичність, саме існування українців як державотворчої нації. Забезпечення всебічного розвитку української культури та утвердження української громадянської ідентичності є стратегічною ціллю Стратегії інформаційної безпеки України. Справедливим буде законодавче закріплення положення про те, що збереження культурної спадщини та національної пам'яті, духовних цінностей українського народу – один із пріоритетів національної безпеки. Таким же пріоритетом є зміцнення людського капіталу, зокрема, шляхом модернізації освіти і науки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галузевий державний архів СБ України. Ф. 65. Спр. С–7537. Т. 10.
2. Перелом : Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками. У двох книгах. Відпов. ред. Валерій Смолій: упоряд. Геннадій Боряк, Олексій Ясь. Київ : НАН України. Інститут історії України, 2022. 1552 с.
3. Заборонити рашизм. За заг. ред. В. Піскун. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2023. 252 с.
4. Заява Верховної Ради України Про визначення існуючого в Російській Федерації політичного режиму як рашизму та засудження його ідеологічних засад і суспільних практик як тоталітарних та людиноненависницьких. Інтернет-ресурс : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1687625>.
5. Феноменологія війни Росії проти України як об'єкт гуманітарних досліджень. Постанова Президії Національної академії наук України № 156 від 25 травня 2022 р. Інтернет-ресурс : http://history.org.ua/uploads/editor_files/2022_07/62bf38361793a.pdf

Данюк А. О.,
кандидат філологічних наук,
викладач української мови та літератури
Дніпровського фахового коледжу
будівельно-монтажних технологій та архітектури

SWOT-АНАЛІЗ ЯК МЕТОД ОПАНУВАННЯ ЗМІСТУ ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ

Статтю присвячено дослідженню та розкриттю змісту технології SWOT-аналізу як одного із методів критичного мислення. У статті проаналізовано основні аспекти використання сучасних засобів навчання, зокрема технології SWOT-аналізу, та дослідженні можливості їх застосування в навчальній та інших видах діяльності.

Ключові слова: методи навчання, критичне мислення, swot-аналіз, інноваційні технології.

The article is devoted to the research and disclosure of the content of the SWOT analysis technology as one of the methods of critical thinking. The article analyzes the main aspects of the use of modern educational tools, in particular SWOT analysis technology, and the study of the possibility of their application in educational and other activities.

Keywords: learning methods, critical thinking, SWOT analysis, innovative technologies.

Сьогодні проблема розвитку інтелектуального, творчого потенціалу особистості вимагає пошуково-дослідницької активності для виявлення ефективних підходів та технологічних рішень у застосуванні інноваційних моделей і технологій навчання у закладах фахової передвищої освіти. Завдання сучасного педагога полягає у стимулюванні інтелектуального і творчого потенціалу здобувачів освіти, їхнього вміння бачити проблеми та шляхи їхнього розв'язання; надавати пріоритет співробітництву, співтворчості; використовувати інноваційні форми, методи навчання та виховання.

Сучасні вимоги до педагога на перше місце ставлять систематичну самостійну роботу з розвитку професійної компетентності, поглиблення теоретичних знань і практичних умінь. За результатами психологічних досліджень встановлено, що 83 % інформації людина сприймає зором, 12 % – слухом, 5 % – іншими рецепторами. Дослідження пам'яті свідчать, що людина запам'ятовує 20 % від почутого, 30 % – від побаченого, 70 % – від одночасно побаченого й почутого, 80 % – від побаченого, почутого й обговореного, 90 % – від побаченого, почутого, обговореного й активно виконаного.

Сучасні заняття вже не можна уявити без технологій критичного мислення, тих методів, що допомагають виховати самостійно мисляче покоління

здобувачів освіти. Зовсім звичними стали методи та прийоми інтерактивного навчання, оскільки вони передбачають створення такого навчального середовища, у якому теоретичні та практичні знання застосовуються одночасно, що дає змогу формувати світогляд здобувачів освіти, розвивати логічне й критичне мислення, зв'язне мовлення, індивідуальні можливості, здійснювати інтелектуальний розвиток. Це дає змогу створювати комфортні умови навчання, за яких студент чи учень відчуває свою успішність, свою інтелектуальну досконалість, що робить продуктивним сам освітній процес.

Інноваційні методи та прийоми викладач обирає залежно від мети заняття, його етапів, поставлених завдань. Одним із інноваційних методів навчання сьогодні є SWOT-аналіз. Аббревіатура SWOT була вперше введена в 1963 році в Гарварді на конференції з проблем бізнес-політики. Автор цього методу американський економіст, професор, академік – Кеннет Ричмонд Ендрюс. Цікавим є той факт, що він захистив свою докторську дисертацію на тему «Літературна діяльність Марка Твена», однак викладацьку діяльність пов'язав із економічними дисциплінами: методами адміністрування, стратегічним плануванням, проблемами економічного розвитку тощо. Згодом запропоновану К. Р. Ендрюсом технологію SWOT-аналізу почали використовувати у бізнесі для стратегічного планування.

Абревіатура цього терміну включає перші букви елементів аналізу й розшифровується так:

Strengths – сильні сторони;

Weaknesses – слабкі сторони;

Opportunities – можливості;

Threats – загрози.

Цей метод використовує у собі ключові елементи: сильні та слабкі сторони, можливості та загрози. Для зручності їх зображують у вигляді таблиці. Оскільки SWOT-аналіз в загальному вигляді не містить економічних категорій, то його почали використовувати в різних сферах діяльності. Відтак, SWOT-аналіз став методом групових обговорень, аналізу ситуації, обміну думками, збиранням та узагальненням інформації з певного питання й виробленням ефективних колективних рішень. Отже, цей метод став універсальним для використання у будь-якій сфері.

Сьогодні SWOT-аналіз є одним із ефективних методів інноваційного навчання, однією із технологій критичного мислення, адже він дає можливість усебічного аналізу явища, поняття, діяльності. На заняттях із української літератури його доречно використовувати на рефлексійному етапі, а також на заняттях узагальнення та систематизації вивченого матеріалу. Тож перейдемо до практичного застосування цього методу.

Обладнання: дошка, аркуші А4 (можна різних кольорів), маркери одного або чотирьох різних кольорів. Учасники: 4 групи по 4-6 чоловік. Час: 20хв і більше .

Етапи роботи:

1 етап – вибір об'єкта аналізу чи проблеми (об'єкт аналізу чи проблему записуємо на аркуші А4 й прикріплюємо на дошці). Наприклад, характеристика образу Степана Радченко – героя роману В. Підмогильного «Місто».

СТЕПАН РАДЧЕНКО

2 етап – пропозиція учасникам за 3 хвилини дати визначення цього поняття, яке має включати загальне поняття і видові ознаки:

**СТЕПАН РАДЧЕНКО –
головний герой роману В. Підмогильного, сільський хлопець, який
прагне підкорити місто**

Потім учасники груп відповідно отримують 4 аркуші:

<u>Strengths (сильні сторони):</u>	<u>Weaknesses (слабкі сторони):</u>
<u>Opportunities (можливості):</u>	<u>Threats (загрози):</u>

3 етап – дати кожній групі завдання за 5 хвилин скласти список однієї зі сторін аналізу: сильних сторін, слабких сторін, можливостей чи небезпек, що може мати в собі обговорюване явище.

4 етап – всі аркуші прикріплюються на дошці й презентуються групами.

<u>Strengths (сильні сторони):</u> Наполегливий Має талант письменника Цілеспрямований	<u>Weaknesses (слабкі сторони):</u> Соромиться свого сільського походження Меркантильний
<u>Opportunities (можливості):</u> Може отримати якісну освіту і повернутись в село новою культурною людиною	<u>Threats (загрози):</u> Може залишитись маргіналом, не знайти собі місце у місті

Такий аналіз не тільки розкриває всі сторони певного явища, а й дозволяє прогнозувати можливі наслідки. Продовжити роботу можна, запропонувавши

процес відбувається за умови постійної, активної взаємодії всіх учасників. «Це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці), де й учень і вчитель є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання, розуміють, що вони роблять, рефлексують з приводу того, що вони знають, вміють і здійснюють. Організація такого навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне вирішення проблеми на основі аналізу обставин та відповідної ситуації» [1, с. 9].

Також технологію SWOT-аналізу можна використовувати як метод презентації творчого завдання. Саме такий варіант використовуємо у своїй педагогічній діяльності. Використання цього методу на заняттях із української літератури дає можливість розглядати літературні процеси не відокремлено, а в тісному взаємозв'язку з іншими явищами, досліджувати характери та психологію вчинків героїв не відсторонено, а із залученням студентів до співпереживання та співтворчості.

Отже, технологія SWOT-аналізу дозволяє викладачу підвищити рівень вмотивованості здобувачів освіти у досягненні кінцевих результатів: здобувачі освіти навчаються ефективно мислити, узагальнювати та систематизувати вивчене, підвищується інтерес до навчальної діяльності, виникає бажання пізнавати нове, розвивається самостійність і самоконтроль, уміння знаходити нестандартні способи вирішення навчальних завдань.

Рис 1. Характеристика героя роману В. Підмогильного «Місто».

Рис 2. Характеристика героїні новели О. Кобилянської «Меланхолійний вальс».

ЛІТЕРАТУРА

1. Пометун О.І., Пироженко Л.В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посібн. – Київ: Видавництво А.С.К., 2004. – 192 с.

Демчук О. І.,
аспірант,

Інститут педагогіки НАПН України
demcukoleg64@gmail.com

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ ТА ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ: РОЗВИТОК ЗДІБНОСТЕЙ ТА ПОТЕНЦІАЛУ КОЖНОЇ ДИТИНИ

У статті розглядається питання ідентифікації обдарованих дітей та індивідуалізації навчання, що є важливим елементом розвитку здібностей та потенціалу кожної дитини. Автор аналізує основні методи ідентифікації обдарованості та запропонує індивідуальний підхід до навчання як один з ефективних методів розвитку здібностей та потенціалу кожної дитини.

Ключові слова: обдаровані діти, ідентифікація обдарованості, індивідуалізація навчання, розвиток здібностей, потенціал дитини.

The article considers the issue of identification of gifted children and individualization of learning, which is an important element in the development of each child's abilities and potential. The author analyzes the main methods of identification of giftedness and proposes an individualized approach to learning as one of the effective methods of developing each child's abilities and potential.

Key words: gifted children, identification of giftedness, individualization of learning, development of abilities, child's potential.

Обдарованість є складною та багатогранною якістю, яка виявляється в різних аспектах інтелектуальної та творчої діяльності. Ідентифікація обдарованості є важливою для успішного розвитку потенціалу кожної дитини та

розвитку суспільства в цілому. У цьому контексті індивідуалізація навчання стає важливим елементом розвитку здібностей та потенціалу обдарованих дітей.

Одним з ефективних методів ідентифікації обдарованості є використання тестів та тестових завдань. Тести дозволяють оцінити рівень інтелектуального розвитку дитини, її здібності до творчості та самовиразності. Однак, індивідуальність кожної дитини потребує більш глибокого підходу до її ідентифікації та розвитку.

Індивідуальний підхід – це форма спілкування вчителя та учня, коли педагогічний вплив спрямований на надання допомоги останньому в з'ясуванні особистісної індивідуальності, розвитку здібностей та вмінь в різноманітних ситуаціях знаходити свій індивідуальний стиль діяльності. Індивідуальний підхід стимулює реалізацію потенційних можливостей учнів та сприятливо впливає на пізнавальну діяльність та результати навчання[1, с. 77].

Індивідуальний підхід до навчання є важливим елементом розвитку здібностей та потенціалу кожної дитини. Це може бути досягнуто через використання різних методів навчання, а також адаптацію програм навчання до індивідуальних потреб кожної дитини. Такий підхід дозволяє розвивати здібності та потенціал дитини на максимально можливому рівні, а також збільшувати мотивацію до навчання.

Індивідуальний підхід до навчання може бути реалізований за допомогою різних методів, включаючи диференційоване навчання, інтерактивні методи навчання, проектну діяльність, та ін. Кожен з цих методів може бути ефективним в розвитку різних типів обдарованості, таких як математична обдарованість, музична обдарованість, творчість, та інші.

М.А. Садова виокремлює три етапи процесу ідентифікації:

1. Загальний скринінг або пошук учнів і студентів. Мета цього етапу полягає у створенні групи дітей, які можуть претендувати на послуги, і бути досліджуваними. Цей процес передбачає офіційно визначений час, коли переглядається загальна кількість школярів або всі учні відповідного рівня, включаючи студентів, основною мовою яких не є англійська, а також студентів з обмеженими можливостями. Методи скринінгу мають бути зрозумілі та легко доступні для всіх студентів (наприклад, стандартизовані оцінки, що приймаються для державного або районного оцінювання) та/або можуть включати конкретні когнітивні та академічні оцінки, що даються як частина процесу скринінгу. Комплексний скринінг також передбачає думку вчителя, батьків і студентів стосовно того, хто може потребувати послуг (вони подають список). Процедури скринінгу не повинні бути більш суворими, ніж процедури ідентифікації;

2. Огляд дітей різних вікових категорій на відповідність вимогам. Метою цього етапу є огляд досліджуваних, визначення того, яким дітям буде вигідна

формальна ідентифікація та послуги. На цьому етапі всі дані переглядають з метою пошуку показників, які показують потребу в послугах. На цьому етапі дитина отримати такі вердикти: її можуть визначити як: ту, хто явно потребує чи не потребує обдарованих послуг; ту, кого потенційно прийнято на наступний етап огляду. У процесі прийняття рішень важливо пам'ятати, що жоден доказ не повинен дискваліфікувати дитину, але будь-який окремих доказ, який є досить вагомим, може виявити потребу в послугах.

3. Відповідність параметрів послуг. Освітня система спочатку має визначити, що вона може запропонувати дітям як у звичайних класах, так і в спеціальних класах. Для розгляду варто включити: диференційований досвід у звичайному класі, різні методи прискорення, групування кластерів, витягування та самостійні спеціальні класи, незалежне навчання тощо. Відповідно до всебічного огляду сильних сторін і потреб студента, можна розробити найкращий варіант для послуг. Цей процес є простим, коли потреби студента та варіанти їх задоволення чітко визначені, однак є чимало обдарованих учнів, потреби яких або різні та/або є більш складними[3, с. 15].

Ідентифікація обдарованості та індивідуалізація навчання є важливими елементами розвитку здібностей та потенціалу кожної дитини. Ефективне використання цих підходів може допомогти кожній дитині розвивати свій потенціал на максимально можливому рівні та стати активним та продуктивним членом суспільства. Ідентифікація обдарованості та індивідуалізація навчання мають бути розробленими з урахуванням до кожної дитини та з урахуванням її індивідуальних особливостей та потреб. Використання індивідуального підходу до навчання може бути ефективним не тільки для обдарованих дітей, але й для всіх учнів, оскільки він дозволяє враховувати різні рівні знань та навичок учнів.

Індивідуальний підхід до навчання може бути ефективним інструментом для розвитку здібностей та потенціалу кожної дитини. Ідентифікація обдарованості та індивідуалізація навчання можуть допомогти кожній дитині розвивати свій потенціал на максимально можливому рівні та стати активним та продуктивним членом суспільства. Для ефективного впровадження індивідуального підходу до навчання необхідно планувати та виконувати програми навчання з урахуванням потреб кожної дитини та з постійним моніторингом результатів навчання.

Отже, ідентифікація обдарованості та індивідуалізація навчання є важливими елементами розвитку здібностей та потенціалу кожної дитини. Для впровадження такого підходу до навчання необхідно мати професійний підхід до ідентифікації обдарованості та постійно вдосконалювати методики та підходи до індивідуалізації навчання. Важливо забезпечити доступність такого підходу до навчання для всіх учнів, незалежно від їх соціального та економічного статусу.

Висновки з дослідження показують, що ідентифікація обдарованості та індивідуалізація навчання є важливим елементом розвитку здібностей та потенціалу кожної дитини. Індивідуальний підхід до навчання дозволяє кожній дитині розвиватися на своєму власному рівні та стати активним та продуктивним членом суспільства. Для впровадження такого підходу необхідно мати професійний підхід до ідентифікації обдарованості та постійно вдосконалювати методики та підходи до індивідуалізації навчання.

Також важливо забезпечити доступність індивідуального підходу до навчання для всіх дітей. Для досягнення цього необхідно забезпечувати відповідні ресурси, підтримку вчителів та батьків, а також сприяти створенню середовища, яке сприяє розвитку кожної дитини на основі її потенціалу та здібностей.

Таким чином, ідентифікація обдарованості та індивідуалізація навчання є важливими елементами розвитку здібностей та потенціалу кожної дитини. Ці підходи допоможуть кожній дитині розвинути свій потенціал.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вікторова М. Індивідуальний підхід як засіб підвищення якості знань учнів па уроках музики. Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наук. праць. 2006. № 16. С. 76-82.
2. Малихін О. Індивідуалізація професійно орієнтованого навчання та самонавчання іноземних мов у вищій педагогічній школі. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. 2011. № 1.
3. Садова М. Ідентифікація обдарованості залежно від віку: підлітки, старшокласники, студенти. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2021. № 1(80). С. 12–17.

Драгунова Віра Валентинівна,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри менеджменту освіти та права

Центрального інституту післядипломної освіти

Державного закладу вищої освіти «Університет менеджменту освіти»

м. Київ, Україна

МЕНЕДЖМЕНТ КОНСАЛТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Сфера освіти України перебуває на етапі кардинальних та широкомасштабних змін, що пов'язані з умовами сьогодення, інтеграцією в європейський та світовий простір, модернізацією державної підтримки освіти, появою нових можливостей для розвитку й надання освітніх послуг, підвищенням відповідних ризиків та комерціалізацією освіти. В умовах

невизначеності спостерігаються часті зміни законодавства, особливо в частині актуальності функціонування закладу вищої освіти, конкуренції на ринку праці, антикризового менеджменту, забезпеченості надання якісних освітніх послуг.

Слід зазначити, що поділ управлінського процесу як основної сфери діяльності закладу освіти і консалтингу як додаткової, є об'єктивною необхідністю. Заклади вищої освіти займають одну з найбільших ніш освітнього консалтингу, експертної діяльності та консультування в галузі фундаментальних досліджень та інноваційних розробок.

Аналізування наукової літератури щодо сутності і змістовного наповнення поняття «консалтинг» дає можливість стверджувати, що чимало як українських, так і іноземних авторів досліджували дану проблематику. Так, серед українських науковців доцільно виокремити Л. Антонюка, М. Бортнікову, О. Брінцеву, В. Вербу, І. Гонтарєву, В. Гриценка, В. Давиденка, Г. Єльнікову, О. Карпенка, С. Козаченка, А. Кононюка, В. Коростельова, В. Кременя, О. Марченко, Т. Решетняка, Т. Рibaкову, З. Рябову, Л. Скрипник, Н. Сурженка, В. Хоменка та багатьох інших. З-поміж іноземних дослідників варто виділити М. Алвессона, Е. Бейча, Т. Амбустера, Б. Корноу, Дж. Пура, А. Старді, Ф. Стилле, Ф. Уїкхема та інших.

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» дається таке визначення консалтингу (англ. consulting – консультування) – консультаційні послуги, діяльність з надання консультацій [1, с.565]. У економічній енциклопедії консалтинг тлумачиться як діяльність спеціалізованих компаній із надання інтелектуальних послуг виробникам, продавцям, покупцям (поради і рекомендації) з різноманітних питань виробничої діяльності, фінансів, зовнішньоекономічної діяльності, створення та реєстрації фірм, дослідження і прогнозування ринків товарів і послуг, розроблення бізнес-проектів, маркетингових програм, інноваційної діяльності, пошуку шляхів виходу з кризових ситуацій, підготовки статутних документів у разі створення нових підприємств і організацій тощо [2, с. 824].

Консалтинг є досить складним багатофакторним соціальним явищем. У міру розвитку суспільства, ринкових відносин його значення постійно зростає. У широкому сенсі консалтинг може бути визначений як комплекс знань, що вможливають підтримку наукового пошуку, досліджень, постановку дослідів та експериментів, організованих задля розширення наявних та отримання нових знань, наукового обґрунтування різноманітних проєктів, перевірки наукових гіпотез, встановлення закономірностей та побудови наукових узагальнень, що здійснюється з метою успішного розвитку організації [3].

Термін «консалтинг», на нашу думку, найбільш ґрунтовно висвітлює наступне визначення: консалтинг – це специфічний вид спільної інтелектуальної

діяльності консультанта і клієнта, в процесі якої відбувається надання послуги з оптимізації способів реалізації інтересів особи, яку консультують, у сферах цілепокладання, діяльності щодо досягнення цілей, а також моніторингу якості та ефективності цієї діяльності; консультаційні послуги мають товарну форму і складають специфічний сектор ринку товарів і послуг [4,с.72]. По своїй сутності, консалтинг є послугою, яка має вплив на формування у клієнта конкретної мети, позиції, способу дії.

Провідною метою даної послуги є допомога, наприклад, у формулюванні реальної мети діяльності, або в досягненні визначених цілей та розв'язанні поставлених завдань тощо [5].

Сформований авторський підхід дозволяє розглядати консалтинг з урахуванням чотирьох аспектів: наукового, концептуального, адаптивного, системного, технологічного. На нашу думку, консалтинг є концептуальною системою проектування консалтингової діяльності в закладі вищої освіти у вигляді консультаційних послуг для вирішення проблем управління, розвитку функціонування в процесі взаємодії консалтингової організації та замовника. Доцільно розмежувати поняття консалтингової послуги та консалтингової діяльності, обґрунтувавши останню як елемент для проектування зовнішнього консалтингу.

Актуальність консалтингу для вищої освіти зумовлена багатоманітністю функцій, які ним виконуються. На противагу терміну «консалтинг» доволі часто, у практиці, вживають термін «управлінське консультування». Провідною ідеєю консалтингу є прийняття управлінського рішення є допомога професійних консультантів. Більшість менеджерів освіти, поєднуючи адміністративні та наукові функції, не мають достатнього досвіду й сучасних професійних знань у сфері управління та адміністрування. Разом з тим, значній частині керівного складу закладів вищої освіти значно не вистачає економічного обґрунтування управлінських рішень, що в поєднанні з реалізацією освітнього процесу впливає на якість та змістовність ефективного менеджменту сучасного закладу освіти. Основна мета управлінського консалтингу – допомогти системі управління (менеджменту) у досягненні поставлених цілей. Власне, саме мета діяльності наштовхує на роздуми, що надання чи отримання консалтингових послуг може приносити позитивний ефект не тільки в бізнесі. Консалтингові послуги класифікують за предметом консультування (фінансові питання, питання управління, бюджетування) та за методом надання консультування.

Варто відзначити особливість консультаційної функції, яка полягає в розв'язанні певних управлінських проблем; виявленні й аналізі поставлених

управлінських завдань; розробці пропозицій щодо їх розв'язання; здійсненні необхідних практичних заходів; моніторингу ефективності реалізації

пропозицій. Наукова функція полягає в розповсюдженні сучасних наукових досягнень та перспективного управлінського досвіду. Консалтинг в освіті виконує також дослідницьку (пошук чинників, тенденцій, закономірностей, котрі істотно впливають на результати роботи керівників закладів освіти) та посередницьку (добір ділових партнерів, виявлення перспективних об'єктів співпраці для інвестування в інноваційну діяльність закладів освіти) функції. Важливою є навчальна функція консалтингу, сутність якої полягає в підвищенні управлінської кваліфікації менеджерів закладів освіти, формування нових навичок та досвіду управління [6, с.149–152].

Разом з тим, консалтинг в освіті має свої особливості, які зумовлюються специфікою освітньої галузі. З одного боку, самі освітні структури надають послуги консалтингового характеру різним компаніям, окремим особам і групам населення, а з іншого – заклади освіти й окремі працівники освітньої галузі виступають потенційними споживачами консалтингових послуг у сфері професійного самовдосконалення й особистісного розвитку, ресурсного забезпечення освітнього процесу та наукових розробок і досліджень, позиціонування на ринку освітніх послуг тощо. До числа освітніх структур, які надають послуги, належать заклади вищої освіти, науково-освітні, методичні, навчальні центри, агентства тощо. Вони надають такі види консалтингових послуг:

- сприяння в розробці програм розвитку закладів вищої освіти за допомогою корпоративного, групового або індивідуального консультування та навчання;

- упровадження інноваційних розробок у галузі освіти, зокрема й за державним замовлення або за контрактами з різними закладами, установами та організаціями;

- проведення діагностичної роботи та локальних психолого-педагогічних досліджень для науково-методичних закладів, центрів, освітніх установ, організацій інноваційного типу та експериментальних майданчиків із метою узагальнення досвіду роботи та визначення перспективних напрямів розвитку;

- надання допомоги в аналізі результатів дослідно-експериментальної роботи в галузі освіти, зокрема корпоративного навчання та дистанційних технологій;

- проведення психолого-педагогічного аудиту й незалежної експертизи інновацій, технологій, методів і засобів навчання, гранти у галузі освіти та галузевих наук;

- надання допомоги здобувачам освіти різного віку (а за необхідності – їх батькам або іншим членам сім'ї) у виборі освітніх уподобань і розв'язанні проблем, пов'язаних з труднощами в навчанні;

- реалізація різних програм підвищення кваліфікації педагогічних, науково-педагогічних працівників, зокрема організація індивідуального та групового

стажування, підготовка тьюторів та коучів;

- консультативні послуги з науково-методичного супроводу досліджень у різних галузях наук;

- надання допомоги в розробці освітніх, видавничих проєктів, створенні та попередній видавничій підготовці наукових і науково-методичних текстів;

- розробка, оформлення, наповнення інформаційних ресурсів та освітніх платформ, зокрема розробка та популяризація інтернет-сайтів із питань освіти та навчання;

- наукова, методична або організаційна допомога у проведенні наукових, науково-практичних або науково-методичних конференцій із нагальних проблем освіти;

- консультації в галузі освітнього та трудового законодавства;

- допомога іноземним громадянам в адаптації до умов навчання тощо.

Однак, враховуючи той факт, що значна кількість закладів вищої освіти відчуває необхідність консультаційної допомоги з питань управління, попит на консалтингові послуги в Україні залишається низьким. Основними причинами такої ситуації є:

- складна макроекономічна ситуація та загальне зниження ділової управлінської активності в Україні;

- відсутність культури роботи з незалежними експертами;

- низька платоспроможність замовників послуг;

- неспроможність оцінити корисність консалтингових послуг;

- відсутність гарантій конкретних результатів і позитивного ефекту від консультування;

- складність отримання об'єктивної інформації про консультаційні фірми та їх можливості [7, с.192].

Висновок. Системне дослідження процесів формування і структуризації менеджменту консалтингової діяльності в закладі вищої освіти в умовах невизначеності є актуальним як у теоретичному, так і в практичному плані. Аналіз, проведений на основі експертного опитування фахівців закладів вищої освіти, дозволив визначити вагу сегментів керованої і керуючої системи з урахуванням специфіки системи освіти. Менеджмент консалтингової діяльності в закладі вищої освіти буде успішним за умови поліпшення макроекономічної ситуації, усвідомлення керівниками економічної, фінансової та соціальної вигоди від взаємодії з консалтинговими компаніями; перспективних напрямків співпраці з учасниками освітнього процесу закладу освіти щодо підвищення довіри до очікуваних результатів тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред.

- В.Т. Бусел. – К. :Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. –1440 с. с. 565. [електронний ресурс]. Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000989>
2. Економічна енциклопедія: у 3-х т. / Гол. редкол. С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К.: Академія, 2000. Т. 1. 864 с.
  3. Капильцова В.В., Курган Т.Г. Стан, проблеми та тенденції розвитку консалтингу в Україні // Вісник Запорізького нац.унів. № 4(8). 2010. с. 189-193.
  4. Рак Ю.А. Розвиток конкуренції на ринку консалтингових послуг України: автореф. дис. канд. економ. наук: 08.00.03; Київський нац. торговельно-економічний університет. Київ, 2015. 25 с.
  5. Рябова З.В. Консалтинг у закладах освіти в умовах невизначеності. Адаптивне управління: теорія і практика: електронне наукове фахове видання, серія «Педагогіка». Випуск 13(25), 2022. [електронний ресурс]. Режим доступу: <file:///C:/Users/user/Downloads/500-Article%20Text-1051-1-10-20230127.pdf>
  6. Управлінський консалтинг: підручник / М.Ф. Безкровний та ін. Київ: Ліра-К, 2015. 335 с.
  7. Хоменко В.В. Консалтингові послуги в освіті. Теорія і методика управління освітою. [електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2020/25/part_1/30.pdf

Дубовик Ю. О.,

*доктор філософії, асистент кафедри дошкільної освіти
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
julia.lukashova95@gmail.com*

ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ, ЯК ПЕРШОЧЕРГОВЕ ЗАВДАННЯ СУЧАСНОЇ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті висвітлено особливості впровадження цифрових технологій у закладах дошкільної освіти. У контексті затвердженого Базового компонента дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) у статті наголошено на важливості формування у дітей під час здобуття дошкільної освіти цифрової компетентності. Розкрито напрямки впровадження цифрових технологій у дошкільній освіті. Запропоновано платформи, додатки та сервіси, які можна використовувати в освітньому процесі закладу дошкільної освіти.

Ключові слова: цифрові технології, цифрова компетентність, діти дошкільного віку, заклад дошкільної освіти.

The article highlights the peculiarities of introducing digital technologies in preschool education institutions. In the context of the approved Basic Component of Preschool Education (State Standard of Preschool Education), the article emphasizes the importance of forming children's digital competence in preschool education. The directions of introduction of digital technologies in preschool education are revealed. Platforms, applications and services that can be used in the educational process of

preschool education are proposed.

Keywords: digital technologies, digital competence, preschool children, preschool education institution.

Постановка проблеми. Сучасний світ перебуває в епоху цифрової революції, де інформаційні технології проникають у всі сфери життя, включаючи освіту. Отже, для підготовки дітей до майбутнього, важливо враховувати цей контекст і надавати їм можливості опанувати цифрові компетентні з самого початку їх освітнього шляху.

Слід зазначити, що Міністерство освіти і науки України активно впроваджує проєкти цифрової трансформації в усі сфери освіти й науки. Реалізація цих проєктів передбачає цифровізацію дошкільної, загальної середньої та позашкільної освіти (е-Школа); вищої, фахової передвищої та професійної освіти (е-Університет); фінансування та послуг у сфері науки (е-Наука). Це обумовлено автоматизацією навчального процесу, впровадженням цифрових інструментів та сервісів, електронним документообігом та забезпеченням відкритого доступу до навчальної документації [4, с.4].

У Базовому компоненті дошкільної освіти в освітньому напрямі «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі. Комп'ютерна грамота». Відзначено, що серед основних вимог, що ставляться до дошкільної освіти, важливе місце займає розвиток цифрової компетентності. Ця компетентність визнається як одна з ключових складових стандарту дошкільної освіти й передбачає здатність використовувати інформаційно-комунікаційні та цифрові технології для задоволення власних індивідуальних потреб та розв'язання освітніх, ігрових завдань на основі набутих елементарних знань, вмінь, позитивного ставлення до комп'ютерної та цифрової техніки [1].

Цифрові технології допомагають забезпечити дітям належну підготовку до цифрової ери, розвивати їх критичне мислення, творчі здібності, комунікативні навички та цифрову грамотність. У світі, де інформація стає все доступнішою та швидше змінюється, вміння працювати з цифровими ресурсами та знаходити перевірену інформацію є надзвичайно важливим. Запровадження цифрових технологій в дошкільну освіту є необхідним кроком для створення відповідного освітнього середовища, яке забезпечує дітям успішну адаптацію та розвиток у сучасному цифровому світі.

Питання використання цифрових технологій є предметом досліджень багатьох науковців України. І. Барановська, І. Ніколаєску, К. Суятинова, К. Сягунова вивчають особливості формування цифрової компетентності дитини дошкільного віку. Л. Фамілярська розкриває у своїх дослідженнях інтеграцію цифрових технологій в освітнє середовище закладу дошкільної освіти.

Т. Коваленко зосереджується на висвітленні особливостей використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі розвитку дітей дошкільного віку. О. Рейпольська активно працює над вивченням ефективності використання інформаційних технологій у дошкільній освіті.

Проблема формування цифрової грамотності майбутніх педагогів розглянута такими вченими: А. Барановою, Н. Єршовою, Т. Панковою, О. Писарчук, С. Семчук, О. Чекан, Є. Хеннером, А. Шихмурзаєвою та інші.

Дослідження сучасних вчених та їх робота мають значний вплив на розвиток цифрової освіти та інноваційних підходів до навчання дітей дошкільного віку. Проте, зважаючи на те що цифрові технології постійно розвиваються, виникає потреба у розкритті можливостей використання нових програм та сервісів у роботі закладу дошкільної освіти.

Мета статті – висвітлення особливостей використання сучасних технологій у роботі закладу дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Сучасна освіта перебуває в періоді постійних змін і трансформацій. З кожним роком освітній процес стає все більш диджиталізованим. Такі різкі зміни викликані значним розвитком інформаційних технологій, запровадженням дистанційної освіти у зв'язку з епідемією COVID та війною в Україні. Дистанційна освіта, яка була впроваджена у закладах дошкільної освіти 2020 році, виявила недостатню підготовленість педагогів, батьків та дітей до використання інформаційних технологій в навчанні дошкільників. Не можна не зазначити той факт, що наразі більшість вихователів володіють достатнім рівнем цифрової компетентності, але виникає потреба у їх ознайомленні з новими технологіями, що полегшують та урізноманітнюють їх роботу з дітьми дошкільного віку.

Перш за все, цифрові технології в дошкільній освіті сприяють розвитку критичного мислення та творчих здібностей дітей. Вони надають можливість досліджувати, експериментувати, ставити запитання і знаходити відповіді. Інтерактивні ігри, вебсайти, мультимедійні матеріали та програми сприяють активному залученню дітей до освітнього процесу, розвивають їх уяву та пізнавальні здібності.

Використання цифрових технологій сприяє індивідуалізації виховного процесу, адже кожна дитина має свої особливості та темп навчання. За допомогою спеціалізованих програм і додатків, педагоги можуть створити індивідуальні навчальні маршрути для кожного вихованця, враховуючи його потреби і здібності.

С. Доценко і О. Холтобіна у своєму посібнику «Цифрові технології в дошкільній освіті» розкривають напрямки впровадження цифрових технологій у дошкільній освіті, а саме такі:

- оснащення системи ЗДО засобами цифровізації (інтернет, комп'ютери, інтерактивні дошки тощо);
- підвищення кваліфікації всіх учасників освітнього процесу (дітей, педагогів, батьків, керівництва) у галузі цифрових технологій;
- використання цифрових технологій для навчання дітей дошкільного віку;
- використання цифрових технологій для виховання дітей дошкільного віку;
- використання цифрових технологій для управління ЗДО;
- створення сучасного національного цифрового середовища ЗДО [4, с. 5].

Для реалізації зазначених вище напрямів вихователь може використовувати низку платформ, додатків та сервісів, які допоможуть йому роботі з дітьми дошкільного віку.

Одними із найпоширеніших засобів, якими користуються педагоги є сервіси Google. Вони мають низку переваг, що є принциповими в умовах ЗДО: безкоштовність; простота у використанні; наявність універсального облікового запису, що відкриває доступ до усіх сервісів; можливість використання на різних платформах (Windows, Android, iOS); наявність функціонала, необхідного в управлінні ЗДО; доступність з будь-якого цифрового пристрою, підключеного до мережі Інтернет. Зважаючи на велику кількість позитивних сторін, ці сервіси активно використовуються педагогами сучасних ЗДО. Сервіси надають можливість легкого офіційного спілкування за допомогою поштової сервіс Gmail; Календар Google; хмаро орієнтоване сховище даних Google Drive; Google документи, таблиці, презентації (офісний пакет); а також засоби підтримки позитивного іміджу закладу та комунікації з громадськістю: Google Sites, Google+, Blogger, Hangouts, Google Forms.

Особливу увагу хотілось б приділити сервісам, що допомагають створювати допоміжний матеріал до занять чи підтримувати освітній процес дітей вдома, а саме онлайн конструктори для створення інтерактивних ігор та матеріалів.

Одним із сервісів який набув значної популярності у педагогів у період дистанційного навчання є LearningApps. Ресурс є конструктором для розробки різноманітних вправ для дітей дошкільного та шкільного віку, що надає можливість поступово ускладнювати завдання відповідно до віку дітей. Впровадження ігрових вправ у освітньому процесі допомагає перевірити, закріпити, узагальнити та систематизувати уявлення дітей. Розробляючи комп'ютерні дидактичні ігри педагог поетапно заповнює відповідні форми-шаблони, здійснювали підбір потрібних елементів. У сервісі LearningApps.org можна створювати такі завдання, як знаходження пари, класифікація, встановлення послідовності, складання пазлів чи колекції ігор на певну тематику. Відзначимо, що сервіс надає можливість грати в комп'ютерні дидактичні ігри не тільки в комп'ютерному класі ЗДО, а й вдома, адже ігри легко

відтворюють на планшетах та телефонах. Для виконання вправи необхідна допомога дорослого, який буде озвучувати завдання та підказки гри.

Wordwall – онлайн-сервіс, що дозволяє вихователям створювати ігри та вправи, які сприяють розвитку навичок, необхідних для дитини дошкільного віку. Вихователі можуть використовувати цей сервіс як додатковий ресурс для закріплення та поглиблення знань дітей. Наприклад, вправи на розпізнавання кольорів, форм, літер, чисел тощо допоможуть дітям у набутті необхідних компетентностей. Сервіс надає можливість створювати різні види вправ, такі як головоломки, збіг, ігри на засвоєння нових слів та багато інших. Полегшенням для вихователя є те, що на сайті вже розміщено шаблони, які значно прискорюють процес створення ігор. Інтерактивні вправи можна відтворювати на будь-якому вебпристрої, наприклад, комп'ютері, планшетах, телефонах чи інтерактивній дошці. Слід відзначити, що матеріали можна роздрукувати з сайту або завантажити у вигляді файлу PDF, а також використовуватися як додаток до інтерактивної вправи або як окрему вправу.

Genially – це потужний інструмент для створення інтерактивних презентацій, вебігор, інфографік, плакатів та іншого інтерактивного контенту. Вихователям цей інструмент може бути дуже корисним і ефективним в їхній роботі з дітьми. Перш за все він допомагає візуалізувати інформацію, тобто створити привабливі для дошкільників презентації, використовувати анімації та ілюстрації, які задовольнять інтерес дітей. У сервісі можна створювати інтерактивні ігри, які мають кнопки, спливаючі вікна, що привертає увагу дітей до процесу пізнання. Слід зазначити, що сервіс має тільки англійський інтерфейс, але він легкий у користуванні.

Наведені вище сервіси є онлайн-інструментом, що означає, що створені за їх допомогою матеріали можна легко зберігати в хмарі, ділитися ними, а також використовувати на різних гаджетах у потрібний для педагога час.

У своїй роботі вихователі можуть також використовувати графічні дизайнери, зокрема один із широко відомих є онлайн-інструмент для дизайну та створення графічного контенту – Canva. Сервіс дозволяє вихователям створювати навчальні матеріали, такі як презентації, інфографіки, роздавальні матеріали тощо. Вони можуть використовувати вбудовані шаблони та інструменти для створення цікавого та зрозумілого контенту, який сприятиме активному навчанню та залученню дітей. Canva надає безліч інструментів та ресурсів, які допомагають вихователям реалізувати свою творчість. Так, педагог може створювати потрібні матеріали використовуючи різні шрифти, кольори, фільтри та ефекти. Також серед позитивних сторін сервісу є те, що на платформі

вихователі чи батьки можуть об'єднуватися в команди та створювати спільні проекти. Розробленими матеріалами можна ділитися онлайн, за допомогою посилань та завантажити на пристрій у потрібному форматі.

Для створення необхідних умов для гармонійного розвитку дітей, вихователь має підтримувати постійний зв'язок з батьківським колективом. Процес взаємозв'язку з батьками значно ускладнився з початком карантину, тому педагоги мали знайти інші способи комунікації. Серед них – соціальні мережі, адже вони є легкою платформою для спілкування, передачі та поширення необхідної інформації, поділитися своїми спостереженнями та питаннями, а також знайомитися між собою. Вихователі у соцмережах можуть публікувати повідомлення про події, оголошення, корисні поради для батьків або навіть фото та відео з активностями дітей в садку. Це допомагає підтримувати зв'язок з батьками і залучати їх до життя дитячого садка.

Отже, сучасна освіта покликана створити необхідні умови для розвитку навичок та потенціалу дітей. Вона орієнтується на індивідуальні потреби та інтереси кожної дитини, стимулює критичне мислення, творчість та розвиток соціальних навичок. Педагог закладу дошкільної освіти має використовувати у своїй роботі сучасні технології, одними з основних переваг яких є використання зміна традиційного методу навчання на більш інтерактивний підхід, що допомагає забезпечити більш ефективне та цікаве навчання дітей нового покоління.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) : Нова редакція : затв. наказом МОН України від 21.01.2021 № 33. URL : https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf (дата звернення: 12.05.2023).
2. Проект Концепції цифрової трансформації освіти і науки на період до 2026 року. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/koncepciya-cifrovoyi-transformaciyi-osviti-i-nauki-mon-zaproshuye-do-gromadskogo-obgovorenniya> (дата звернення 12.05.2023)
3. Ніколаєску І. О., Шинкарьова В. С. Взаємодія закладу дошкільної освіти із сім'єю щодо формування цифрової грамотності дітей дошкільного віку: тематичне дослідження. The 2 nd International scientific and practical conference “International scientific innovations in human life” (August 25-27, 2021) Cognum Publishing House, Manchester, United Kingdom. 2021. С. 248 – 257.
4. Цифрові технології в дошкільній освіті. Методичні рекомендації для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти факультету дошкільної освіти / Укладачі: Доценко С.О, Холтобіна О.У. Харків. Ч 1. 2022. 152 с.

Єні О. С.,
магістр соціальної педагогіки
практичний психолог
Ізмаїльський ліцей №1 з гімназією
Ізмаїльського району Одеської області
"Олександр Єні" <baritoneizm@gmail.com>

ОБДАРОВАНІ ДІТИ: ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ДЛЯ РОЗВИТКУ, НАВЧАННЯ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ

У статті досліджено задатки обдарованості, як вроджені анатомо-фізіологічні особливості людини, що зумовлюють розвиток здібностей. Особливості та основні напрями визначення наявності у дитини потенційної обдарованості, організація педагогічного спостереження за її поведінкою та аналіз її дій та вчинків, пов'язаних з проблемними ситуаціями у житті. Обдаровані діти потребують особливого супроводу та підтримки, спеціальних, індивідуальних навчальних програм і спеціально підготовлених фахівців: вихователів та вчителів закладів освіти. Розвиток обдарованих дітей, створення умов для розкриття їхніх унікальних творчих можливостей є одним з основних напрямів модернізації системи освіти. Психодіагностика дає можливість встановити наявність та рівень вираженості окремих компонентів обдарованості. Пропонується програма спостереження на уроці за здійсненням розвитку мислення учнів. Виявлення обдарованих дітей, вимоги педагогам щодо роботи з обдарованими дітьми. Результати досліджень науковців, що виділяють характерні особливості обдарованих дітей.

Ключові слова: обдаровані діти, обдарованість, здібності, учитель, учень, вроджена обдарованість, види обдарованості, методики, анкета, талановиті діти.

The article examines the prerequisites of giftedness, as innate anatomical and physiological features of a person that determine the development of abilities. Features and main directions of determining whether a child has potential giftedness, organization of pedagogical observation of his behavior and analysis of his actions and deeds related to problematic situations in life. Gifted children need special accompaniment and support, special, individual educational programs and specially trained specialists: educators and teachers of educational institutions. Development of gifted children, creation of conditions for revealing their unique creative abilities is one of the main directions of modernization of the education system. Psychodiagnostics makes it possible to establish the presence and level of expression of individual components of giftedness. A program for observing the development of students' thinking in class is proposed. Identification of gifted children, requirements for teachers to work with gifted children. The results of research by scientists, which highlight the characteristic features of gifted children.

Key words: gifted children, giftedness, abilities, teacher, student, innate giftedness, types of giftedness, methods, questionnaire, talented children.

*« Не викликає сумніву, що
правильно встановленими,
цілими, міцними, безпечними
сходами можна кого завгодно
вивести на будь-яку висоту»
Я.А. Коменський*

У «Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті» зазначено, що метою української системи освіти є своєчасне виявлення ранньої обдарованості [5]. Біологічними передумовами обдарованості є: задатки, як вроджені анатомо-фізіологічні особливості людини, що зумовлюють розвиток здібностей (до музики, малювання, математики, спорту тощо); здібності – індивідуальні якості особистості, які виявляються у певній діяльності і які забезпечують успіх саме в цій діяльності; схильності – емоційне ставлення, конкретна вибіркова спрямованість на певну діяльність, що заснована на інтересі до цієї діяльності, потреби у її здійсненні, бажанні виконувати, досягати у ній успіху. Система задатків, схильностей і здібностей у комплексі і є найважливішою рушійною силою самовираження особистості, яка забезпечує виконання нею діяльності на високому рівні і досягнення значних успіхів.

Основна частина. Наступним кроком у перспективі визначення наявності у дитини потенційної *обдарованості* є організація педагогічного спостереження за її поведінкою та аналіз її дій та вчинків, пов'язаних з проблемними ситуаціями у житті. Критеріальними засадами цих діагностичних процедур, по перше, може слугувати загально визнана структура розвиненої обдарованості. А по-друге, за допомогою методу вибіркового аналізу наукової та художньо-публіцистичної літератури можна виявити сукупний перелік психологічних характеристик, притаманних їй.

***Структура розвиненої обдарованості складається
з трьох основних підструктур:***

***Високої пізнавальної активності, яка базується на високому
рівні сенсорних (увага, сприймання, пам'ять) та
інтелектуальних (дивергентне і конвергентне мислення,
критичність мислення, здатність до узагальнення і
прогнозування).***

Отже, те, що дитина обдарована, можна припустити, якщо її інтелектуальні здібності перевищують стандартний рівень, до вирішення проблем і завдань вона застосовує творчий підхід, а також у неї наявний високий рівень мотивації досягнень.

Особлива психологічна якість обдарованих дітей – їх здатність прогнозувати можливі ситуації, способи розв'язання проблем, внутрішньо програвати ситуації ризику й небезпеки, а також знаходити можливі виходи із таких ситуацій.

Обдаровані діти часто є оригінальними у поведінці та спілкуванні. Вони використовують особливі способи спілкування з дорослими й однолітками, чутливі до ситуації спілкування, виявляють уміння спілкуватися не лише словесно, а й за допомогою невербальних засобів (міміки, жестів, інтонації тощо), легко вступають у контакт з однолітками, прагнуть до лідерства у спільній діяльності. Обдаровані діти частіше за своїх однолітків обирають роль дорослого в творчих іграх, змагаються з іншими дітьми. Вони не уникають відповідальності, пред'являють високі вимоги до себе, самокритичні; не люблять, коли до них ставляться із захопленням, обговорюють їхню винятковість, талановитість, адже самі знають собі ціну. Ці діти випереджають однолітків у моральному розвитку, активно прагнуть добра, справедливості, правди, виявляють інтерес до духовних цінностей. Учителеві необхідно пам'ятати, що в більшості випадків обдаровані діти погано сприймають суворо регламентовані заняття, що повторюються.

Як відомо, емоції та розумова діяльність людини взаємопов'язані. А отже, найголовніше – учитель повинен зважати на внутрішній стан дитини. Тому важливим є проведення під час уроку емоційних хвилинок, які створюють особливе емоційне тло заняття, його інтригуючий початок. Без емоційно-стимулюючого впливу слова не можна створити на уроці сприятливий психологічний клімат, викликати інтелектуальні почуття подиву, захоплення, сумніву, очікування нового.

Створити позитивний настрій в учнів на уроці допомагає використання низки спеціальних прийомів.

«Емоційне стимулювання» – констатація будь-якого, навіть незначного, успіху, навіювання дитині віри в себе, відкритість учителя для довіри і співчуття.

«Авансування» – репетиція майбутньої дії, що створює психологічну настанову на успіх.

«Даю шанс». Шанс, про який ідеться – це заздалегідь підготовлена педагогом ситуація, у якій учень отримує можливість несподівано для себе розкрити свої можливості.

«Сповідь» рекомендується застосовувати в тих випадках, коли є надія, що відверте звернення вчителя до кращих почуттів дітей зустрінє розуміння,

викличе відповідний відгук. Як його застосувати – питання досвіду і техніки. Тут треба все заздалегідь прорахувати, спрогнозувати можливі реакції.

«Загальна радість». Це емоційний відгук колективу на успіх одного із своїх членів. Важливо, щоб у досягненнях кожного школяра його товариші бачили результати своєї праці, а сама дитина розуміла, що її радість – це радість підтримки, стану «свій серед своїх». Зрештою, у тому, як реагує дитячий колектив на успіхи і невдачі своїх членів, особливо помітно виявляється його моральна сутність. На практиці цей прийом реалізується завдяки допомозі окремих учнів, що «ведуть» за собою неуспішних.

«Емоційний сплеск». Ефективний стосовно дітей, які емоційно реагують на похвалу і критику. Завдання вчителя – у кожному учневі перетворити її на ланцюгову реакцію.

«Кольорова рефлексія». Учитель ставить запитання і пропонує варіанти відповідей і співвіднесені з ними кольори. Учні обирають свою відповідь і сигналізують смужкою певного кольору.

«Зіпсований телефон». Побажання вчителя діти переказують один одному.

Програма спостереження на уроці за здійсненням розвитку мислення учнів (орієнтовна)

Рівні мислення	Що робить учитель	Що робить учень
<i>Репродуктивне мислення</i>	<i>Пояснює, закріплює</i>	<i>Запам'ятовує, репродукує</i>
<i>Активне мислення</i>	<i>Ставить проблему, формує, розв'язує</i>	<i>Намагається зрозуміти, запам'ятати матеріал</i>
<i>Самостійне мислення</i>	<i>Ставить проблему, може формулювати її та пропонує учням самостійно розв'язувати</i>	<i>Сам відкриває незнайоме, проводить довільні способи застосування, оригінальні способи розв'язання</i>
<i>Творче мислення</i>	<i>Загальна організація коригування, контроль, вміле керівництво</i>	<i>Формує проблему, самостійно розв'язує, опрацьовує навчальний матеріал за підручником, конспектом</i>

Василь Сухомлинський писав, що обдаровані діти виявляють себе ще в раннім дитинстві, але не завжди вони знаходять підтримку в учителів, оскільки виявляють бунтарські нахили і не вписуються в загальноприйняті стандарти [4].

Поняття «обдарованість» походить від слова «дар» і означає особливо сприятливі внутрішні передумови розвитку. При цьому воно означає не лише високий рівень, а й деяку внутрішню настанову, напрям розвитку особистості [3].

Такі науковці як К. Брумфіт, П. Горей, Дж. Грахам, К. Джонсон, пропонують різні підходи до побудови освітнього простору обдарованих дітей:

1. Дидактичний – урахування не лише індивідуальностей учнів, а й усієї системи стосунків особистості з оточенням, впливу цих взаємин на психіку дитини та її індивідуальні можливості;

2. Дидактично-психологічний – створення для суб'єктів навчання ситуації, яка б максимально навантажувала провідну індивідуальну здібність конкретної дитини;

3. Психолого-дидактичний – разом з дидактичним пріоритетом вводиться в освітній простір психологічна служба з метою компенсування труднощів учителя і учнів [2].

Вроджена („актуальна“) обдарованість – це особливий стан індивіда, який характеризується насамперед активністю, швидкістю сприймання і переробки інформації, пошукової поведінки водночас із сильною індивідуалізацією (спеціалізацією) цих процесів бо здібні інакше відображають світ, його логіку та ін. Спеціалісти до цього аспекту обдарованості включають й природні здібності.

Розрізняють наступні види обдарованості:

1.Художня обдарованість в свою чергу поділяються на обдарованість в галузі акторської майстерності, літератури, музики, мистецтва, скульптури.

2.Творча обдарованість виявляється у нестандартному баченні світу і у нешаблонному мисленні. Існує 4 ознаки творчої обдарованості:

1) *оригінальність ідей та продуктів* – це незвичне і нестандартне вирішення будь-яких проблем.

2) *здатність знаходити ідеї в нових і складних ситуаціях* – це нестандартне бачення предмета, використання його функцій у якійсь новій ситуації.

3) *образна гнучкість мислення* – здатність змінити форму об'єкта так, щоб побачити нові його можливості.

4) *семантична або словесна гнучкість мислення* виявляється в дитячому віці у формі підвищеної чутливості до мовлення. Дитина ставить до нових форм слова і висловлювань як до живих об'єктів.

3. Соціальна (або лідерська) обдарованість – це виняткова здатність вибудовувати довготривалі, конструктивні взаємовідносини з іншими людьми.

4. Інтелектуальна та академічна обдарованість – це здатність аналізувати, мислити, співставляти факти. Дитина з даними здібностями може виявляти надзвичайні здатності до навчання.

5. Рухова (психомоторна) обдарованість – виключно спортивні здібності.

6. Духовна обдарованість пов'язана з моральними якостями, альтруїзмом.

7. „Практична обдарованість“ проявляється в тому, що люди, які з великим успіхом користуються інтелектом в повсякденному житті, не

обов'язково на роботі домінують у вирішенні проблем, де задіяне абстрактне мислення, та й академічні здібності не завжди вказують на інтелект.

Існує 4 підходи до роботи з обдарованими учнями, але для кожної дитини потрібно підібрати саме той, що відповідає її нахилам, здібностям та талантам.

1. Індивідуально-особистісний підхід. Врахування не лише індивідуальності учня, а й усієї системи стосунків особистості з оточенням та оцінювання впливу цих стосунків на психіку дитини та її індивідуальні можливості.

2. Дидактичний підхід використовує здібності закладені в особистості природою. Завдання ж вчителя – створити таку ситуацію, яка б максимально навантажувала провідну здібність конкретної дитини (інтелектуальну, комунікативну чи психомоторну).

3. Дидактико-психологічний підхід – введення в освітній процес психологічної допомоги, яка має компенсувати труднощі, що виникають у вчителя та учня під час реалізації даної навчальної програми.

4. Психодидактичний підхід – психологічний пріоритет у побудові освітнянських технологій. Це розвивальне навчання, за якого знання, вміння та навички з мети освітнього процесу, перетворюється на засіб пізнавального та особистісного розвитку учня.

Ідея «кожна людина здібна до всього» невірна. Правильне твердження «кожна людина здібна до чогось корисного для суспільства». Так, учень не здібний бути монтажником, висотником чи водієм, може бути не тільки здібним, але і талановитим перукарем чи кухарем.

Спостерігаючи школярів, учитель не без підстави вважає, що одні учні більш здібні до навчання, інші менш здібні. Буває так, що учень здібний до математики, але погано виражає свої думки в усній і письмовій мові чи виявляє здібності до мов, до літератури, взагалі до гуманітарних наук, але йому важко даються математика, фізика, вивчення техніки.

Здібності не зводяться до знань, умінь і навичок, хоча виявляються і розвиваються на їх основі. Тому треба бути дуже обережними і тактовними у визначенні здібностей учнів, щоб не прийняти слабе знання дитини за відсутність у неї здібностей.

На відміну від характеру і всіх інших властивостей особистості, *здібність* – це якість особистості, яка існує тільки щодо тієї чи іншої, але обов'язково визначеної діяльності.

Уперше вимірювання здібностей запровадив англійський психолог Ф. Гальтон. Він заснував метод опитування (анкетування), а для вимірювання – тестування (точний метод). Тест – коротке дослідження з метою встановлення, ступеня виявлення певної властивості. Спочатку вивчалась сукупність

здібностей – тести на загальний інтелект (А. Біне, Т. Симон у Франції), щоб виявити дітей з різними здібностями до навчання. Тести Г. Айзенка – вивчення інтелекту, а не здібностей. Тести Стефорта-Біне (тест Векслера) допомагає встановити відсоткове співвідношення розумового і психічного розвитку дитини. Ч. Спірмен розробив тести для визначення базових здібностей дитини (факторний аналіз). Вивчення здібностей на рівні операцій для розв'язання задач проводив Дж. Гілфорд за власними тестами. Д. Богоявленська запровадила метод креативного поля. Б. Теплов вивчав музичні здібності дитини – прямий зв'язок між задатками і предметною специфікою (наприклад, якщо дитина мотивована стати музикантом, то слух можна сформулювати).

Стосовно навичок, умінь і знань *здібності* людини виступають як деяка можливість. Подібно тому, як кинуте в ґрунт зерно є лише можливістю стосовно колосся, що може вирости з цього зерна, але лише за умови, що структура, склад і вологість ґрунту, погода і т.д. виявляться сприятливими, *здібності* людини є лише можливістю для набуття знань і вмінь. А будуть чи не будуть набуті ці знання й уміння, чи перетвориться можливість у дійсність, залежить від безлічі умов.

Займаючись розвитком своїх здібностей, людина повинна прагнути до того, щоб цей розвиток не був самоціллю. Головна задача в тому, щоб бути гідною людиною, корисним членом суспільства. Тому треба працювати над формуванням особистості, над формуванням її позитивних і, насамперед, моральних якостей.

Здібності – це тільки одна сторона особистості, одна з її психічних властивостей. Якщо талановита людина морально хитка, то вона не може вважатися позитивною особистістю. Навпроти, обдаровані люди, що відрізняються високим моральним рівнем, принциповістю, моральними почуттями і сильною волею, приносили і приносять величезну користь суспільству.

Розвиток школи неможливий без внесення в його діяльність нових ідей, підтримки творчої атмосфери, вдосконалення організаційно – управлінських основ. Пошук нових організаційних форм по виявленню дітей, що мають яскраво виражені творчі здібності, нових педагогічних технологій по розвитку дитячої обдарованості, формування й удосконалення системи роботи з обдарованими дітьми, відпрацьовування педагогічних технологій по їхньому виявленню, розвитку та підтримці, це є потенційний вклад у майбутній розвиток держави.

Скільки дітей – стільки й здібностей, які залежать від психолого-фізіологічних особливостей людини, соціального оточення, сім'ї та школи.

У результаті досліджень науковцями виділено такі характерні особливості обдарованих дітей:

- часто "перескакують" через послідовні етапи свого розвитку;

- у них чудова пам'ять, яка базується на ранньому мовленні;
- рано починають класифікувати інформацію, що надходить до них;
- із задоволенням захоплюються колекціонуванням, при цьому їхня мета – не приведення колекції в ідеальний порядок, а її реорганізація, систематизація на нових підставах;

- мають великий словниковий запас, із задоволенням читають словники чи енциклопедії, придумують нові слова і поняття;

- можуть займатися кількома справами одразу, наприклад, стежити за декількома подіями, що відбуваються навколо них;

- дуже допитливі, активно досліджують навколишній світ і не терплять жодних обмежень своїх досліджень;

- можуть тривалий час концентрувати свою увагу на одній справі, вони буквально "занурюються" у своє заняття, якщо воно їм цікаве;

- мають розвинене почуття гумору;

- постійно намагаються вирішувати проблеми, які їм поки що не під силу;

- відрізняються різноманітністю інтересів, що породжує схильність починати кілька справ одночасно;

- часто роздратовують ровесників звичкою поправляти інших і вважають себе такими, що завжди мають рацію;

- їм бракує емоційного балансу, вони часто нетерплячі та поривчасті.

Для оцінки соціального розвитку дитини, творчих здібностей, інтелекту практичні психологи повинні використовувати різні психодіагностичні методи, що доповнюються відомостями батьків, даними спостережень за дитиною.

Існує багато *методик*, які допомагають пізнати творчу, обдаровану дитину з креативністю її мислення.

Зокрема:

- Методика Векслера допоможе визначити рівень інтелектуальних здібностей.

- Методика Кетелла допоможе оцінити інтелектуальні можливості дитини.

- Методика Айзенка допоможе визначити рівень інтелекту.

- Методика "Неіснуюча тварина" допоможе визначити, наскільки в дитини розвинена творча уява, оригінальність мислення, емоційний стан.

- Методика "Прогресивні матриці Равена" допоможе визначити рівень аналітико-синтетичних умінь.

- Анкета з визначення здібностей учнів за методикою американських вчених Хаана і Кафа допоможе визначити на основі співставлення з інтересами однолітків, особливості спрямованості даної особистості.

Виявлення *обдарованих і талановитих дітей* – це тривалий процес. Обдарована дитина сама собі допоможе, якщо вчитель творчий, а навчальний

процес цікавий, різнобічний, результативний.

Висновок. Сьогодні перспектива подальшого розвитку першочергових і невідкладних проблем стосується, забезпечення гідних умов навчання, розвитку здібностей та створення умов самореалізації інтелектуально обдарованої молоді, яка визначатиме можливості і перспективи України як держави в майбутньому.

Як розвивати творчі здібності учнів? Рекомендації:

- Підхоплювати думки учнів, оцінюючи їх одразу, підкреслюючи їх оригінальність, важливість, інтерес до нового.
- Стимулювати і підтримувати ініціативу учнів, самостійність.
- Створювати проблемні ситуації, що вимагають альтернативи, прогнозування, уяви.
- Розвивати критичне сприйняття дійсності.
- Вчити доводити починання до логічного завершення.
- Надавати можливість виконувати більше навчальних завдань з обов'язковим підвищенням їх складності (при цьому має бути витриманий оптимальний обсяг додаткової роботи, щоб уникнути перевантаження).
- Під час опрацювання програмового матеріалу залучати до творчої пошукової роботи з використанням випереджувальних завдань, створювати розвиваючі ситуації.
- Впливати особистим прикладом.
- Пам'ятати, що "своєчасно знайти, виховати й розвинути задатки і здібності у своїх вихованців, своєчасно розпізнати в кожному його покликання - це завдання стає тепер найголовнішим у системі навчально-виховного процесу" (В.О. Сухомлинський).

ЛІТЕРАТУРА

1. Анікіна Н. Педагогічна підтримка обдарованості / Н. Анікіна. – К. : Шкільний світ, 2005. — 112 с.
2. Істоміна А.В. Специфіка роботи з обдарованими учнями в початкових класах / А. В.Істоміна // Таврійський вісник освіти. – 2013. – №3. – С. 115–122
3. Лісовенко Г. Система роботи з обдарованими учнями у початкових класах / Г. Лісовенко// Управління освітою. – 2009. – №8.– С. 17–23.
4. Сухомлинський В.О. Народження громадянина / В.О. Сухомлинський. // Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 3. – К.: Рад школа, 1979. – С. 217–223.
5. Указ Президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти України у XXI столітті» від 17.04.2002 № 347/2002.

Жиляєв І. Б.,
доктор економічних наук, старший дослідник
головний науковий співробітник
Інституту вищої освіти НАПедН України
e-mail: i.zhyljaev@gmail.com

НОВИЙ СУСПІЛЬНИЙ ДОГОВІР В ІНТЕРЕСАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Розглядається проблема перегляду суспільного договору між українським громадянським суспільством та публічною владою в інтересах освіти. Проблема виникла в результаті глобальної трансформації системи освіти у першій чверті XXI століття. Проблема актуалізувалася протягом 2021-2023 рр. внаслідок впливу КОВІД-19 та широкомасштабної російської агресії в Україну на національну систему освіти України. Предметом статті є загальні контури і зміст, логіка нового суспільного договору. Методологічною основою є інституційна теорія, теорії екосистем та публічно-громадського управління.

Ключові слова: екосистема освіти, національна система освіти України, трансформація, суспільний договір.

Abstract. The problem of revising the social contract between Ukrainian civil society and public authorities in the interests of education is considered. The problem arose as a result of the global transformation of the education system in the first quarter of the 21st century. The problem became actual during 2021-2023 as a result of the impact of COVID-19 and large-scale Russian aggression in Ukraine on the national education system of Ukraine. The subject of the article is the general contours and content, the logic of the new social contract. The methodological basis is the institutional theory, the theory of ecosystems and public and public management.

Keywords: education ecosystem, national education system of Ukraine, transformation, social contract.

Швидкі суспільні, технологічні, політичні та економічні зміни екосистеми освіти (ЕСО), що відбуваються протягом останніх десятиліть, формують нові тренди, які мають враховувати органи публічної влади та інституції громадянського суспільства, зокрема – всі суб'єкти освітньої діяльності, змінюючи їхню модель управління соціально-економічної діяльності в цій та пов'язаних з нею сферах.

Міжнародна комісія ЮНЕСКО з майбутнього освіти (International Commission on the Futures of Education, ICFE) у глобальному звіті 2021 визначає ключову проблему: «Ми стоїмо перед вибором: продовжувати нестійкий шлях або радикально змінити курс. Продовжувати нинішній шлях означає змиритися з безсовісною нерівністю та експлуатацією, розкручуванням численних форм

насилюства, розмиванням соціальної єдності та людських свобод, безперервним руйнуванням навколишнього середовища та небезпечною а також, можливо, катастрофічною втратою біорізноманіття. Продовжувати поточний шлях означає нездатність передбачити ризики, які супроводжують технологічну та цифрову трансформацію наших суспільств, і впоратися з ними. Нам терміново потрібно переосмислити наше майбутнє разом і вжити заходів для його реалізації.» [1]. ICSE, визнаючи, що: «освіта в усьому світі продовжує не відповідати нашим прагненням», звертає увагу, що «системи освіти часто відтворюють і зберігають ті самі умови, які загрожують нашому спільному майбутньому – будь то дискримінація та відчуження чи нестабільний спосіб життя – обмежуючи потенціал освіти справді трансформувати», застерігає, що «існує кілька можливих сценаріїв майбутнього, починаючи від радикальних перетворень і закінчуючи глибокою кризою». Саме тому ICSE, розглядаючи систему освіти як відкриту соціально-економічну систему (фактично – екосистему), пропонує заключити новий соціальний договір в інтересах освіти, як «спільне бачення суспільних цілей освіти», окреслюючи основоположні та організаційні принципи, які структурують системи освіти, а також розподіленої роботи, яка виконується для їх створення, підтримки та вдосконалення.

Багато аналітичних матеріалів та досліджень, починаючи розглядати стан глобальної, регіональних та національних ЕСО, напрями та стратегії їх реформування, починають з синтезу історичних та перспективних і прогнозованих трендів розвитку цих систем. Ці матеріали, виходячи з мети їх підготовки надають різні сукупності трендів розвитку ЕСО. Фактично такими дослідженнями спочатку формується сукупність (частіше – просто у вигляді переліку, іноді – надається більш системний опис їх структури як ландшафту) проблем, а самі проблеми формулюються в стилі есе на основі опису тенденцій (у першу чергу – якісних), що мають впливати на основний об'єкт дослідження – ЕСО. Певна абстрактність опису ЕСО, пов'язана з тим, що сама вона динамічно змінюється у глобальному середовищі, яке само швидко змінюється. Саме тому складно формувати конкретні пропозиції щодо подальшої модернізації ЕСО, які мають слугувати основою для формулювання відповідних заходів з побудови стратегії реформ.

Визначення терміну «система освіти» в українському законодавстві. Закон України «Про освіту» (2017) надає наступне визначення: «Система освіти – сукупність складників освіти, рівнів і ступенів освіти, кваліфікацій, освітніх програм, стандартів освіти, ліцензійних умов, закладів освіти та інших суб'єктів освітньої діяльності, учасників освітнього процесу, органів управління у сфері освіти, а також нормативно-правових актів, що регулюють відносини між ними» [2]. Дещо інше визначення, орієнтуючись на сукупність структурних елементів системи надавав Закон України «Про освіту» (1991): «Система

освіти складається із навчальних закладів, наукових, науково-методичних і методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою та самоврядування в галузі освіти» [3].

Освітня політика та управління у сфері вищої освіти, органи, що здійснюють управління. Політика у сфері освіти протягом часів незалежності України постійно змінювалась, забезпечуючи перш за все середньо- та річні оперативні цикли управління.

Так, базовим стратегічним урядовим документом – Національною економічною стратегією на період до 2030 року в сфері освіти визначено сукупність з більш ніж трьох десятків проблем (викликів і бар'єрів на шляху досягнення стратегічних цілей), з них: 3 проблеми дошкільної освіти; 9 – повної загальної середньої освіти; 5 – професійної (професійно-технічної) освіти; 5 – вищої освіти; мистецької освіти – 6; медичної освіти – 5 тощо [4].

Зміна цілей освітньої політики супроводжувалась змінами як її нормативно-законодавчої бази так й змінами структури і функцій системи зовнішнього (органів державної влади) та внутрішнього (університетського) управління у сфері вищої освіти.

Законодавча база – майже кожний сьомий закон України (1149 з 7514, що містить станом на 11.05.2023 база даних «Законодавство України») містить норми, що регулюють суспільні відносини, пов'язані із освітою. Масив зазначених законів протягом останнього десятиліття динамічно зростає: щороку у 2012-2022 рр. у середньому приймалося по 37 законів. Максимальна кількість таких законів була у 2015 р. – 54 та у 2021 р. – 59. У січні-квітні 2023 р. було прийнято та підписано ще 14 законів, в яких вноrmовуються питання освіти [5].

Зазначимо, що прогалини у стратегічному плануванні призводять до потреби оперативної реакції на нові ідеї освітньої політики – як приклад можна навести статистику змін до законів України (станом на 11.05.2023):

«Про професійну (професійно-технічну) освіту» (1998) – 25 (з них 17 у 2012-2023 рр.) [6];

«Про позашкільну освіту» (2000) – 22 [7];

«Про дошкільну освіту» (2001) – 32 [8];

«Про вищу освіту» (2014) – 52 [9];

«Про освіту» (2017) – 25 [2];

«Про фахову передвищу освіту» (2019) – 13 [10]

«Про повну загальну середню освіту» (2020) – 9 [11].

Зазначимо, що подібні динамічні зміни законодавчого забезпечення освітньої політики призводять до: 1) навантаження на органи державної влади, які мають видати відповідні підзаконні акти, забезпечити моніторинг їх виконання та внесення за його підсумками відповідних змін в чинні акти та

законодавчих пропозицій¹; 2) зміни та, у певних випадках – збільшення регуляторних норм, які впливають на забезпечення прав людини і громадянина, автономних прав закладів освіти та академічних свобод.

Розуміння складностей функціонування в умовах динамічної зміни законодавчої бази підкреслюють висновки Уряду: «Незважаючи на курс на дерегуляцію, для України все ще характерний високий рівень зарегульованості економіки, що залишилась з радянських часів. Чинна система перегляду нормативно-правових актів займає багато часу, передбачає велику кількість дій, що повторюються, та задіює органи, які заінтересовані в збереженні регулювання.» [4].

Разом з тим, на наш погляд, важливим з вищезазначеного є формування під час створення нового суспільного договору є розбудова нового клімату політичної довіри. За результатами опитування World Values Survey 2022 (Дослідження цінностей світу) щодо ключових цінностей, формальних та неформальних інститутів суспільства для українців сім'я посідає перше місце в житті за важливістю: 86,3 % визнали її для себе дуже важливою, а ще 13 % - скоріше важливою. Політика – на останньому місці: є дуже важливою лише для 8,7 % респондентів та скоріше важлива – для 22,3 % [12]. Виходячи з цього треба у формуванні нового суспільного договору розуміти залежність успіху проєктованих реформ від позиції сімей (залучення родин / домогосподарств як ключових стейкхолдерів громадянського суспільства) та підняття рівня довіри до публічної влади. За даними World Values Survey 2022 довіра до державних інститутів серед населення дуже низька. Органам судової влади, Кабінету Міністрів України та Верховній Раді України довіряв тільки приблизно один з п'яти опитаних. Політичним партіям довіряють лише 19,1 % респондентів.

Зазначене скоріше передбачає застосування демократичних процедур щодо стратегії реформ за технологією «снизу-вгору».

Вибір типу реформ – це ще одна з позицій, яка має впливати на формування нового суспільного договору щодо розвитку освіти. За зазначеним опитуванням спостерігається роздільність суспільства щодо прихильності до вибору ідеології реформування. Надаючи відповідь про бачення подальшого розвитку українського суспільства, майже половина українців (47,2 %) вважає, що воно має бути поступово змінено шляхом реформування, третина (32,7 %) – за необхідність надійного захисту сучасного суспільства від впливу руйнівних сил (консервативний шлях), ще 12,6 % готові до радикальних змін шляхом революційних змін [12].

Виділяються дві групи досліджень: а) масштабні дослідження, що

---

¹ Виконання норм Закону України «Про вищу освіту» потребувало затвердження лише у 2015-2016 рр. урядом майже 30 постанов та розпоряджень, майже 70 наказів МОН України.

зосереджуються як на глобальних тенденціях розвитку світової економіки та суспільства, так й регіональні: ЄС, БРІКС, азійського регіону тощо, які безпосередньо впливатимуть на конкретні тренди розвитку ЕСО (переважно сформовані на матеріалах міжнародних організацій та вчених, що з ними співпрацюють) та б) національні – ті, що розглядають самі тенденції розвитку ЕСО конкретних країн.

У сучасних умовах освітня політика України використовує одночасно декілька моделі функціонування та розвитку ЕСО: 1) консервативно-традиційну; 2) євроінтеграційну; 3) часів воєнного стану та 4) відновлювальну. Розглянемо їх загальні особливості.

Консервативно-традиційна модель формувалася протягом часів незалежності України, ґрунтуючись на успадкованому радянському освітньому потенціалі з притаманними йому політичними практиками Ці практики динамічно змінювались протягом ХХ століття у зв'язку із освітніми реформами на основі застосування як іноземного політичного інструментарію забезпечення її функціонування та розвитку, так й практик пристосування до умов динамічного скорочення економічного потенціалу, змін політичної системи та соціуму. Моделі притаманна значна інерційність.

Євроінтеграційна модель офіційно почала визнаватися у зв'язку із декларування українського курсу євроінтеграції. Основним джерелом права є Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (2014) [13]; та відповідні нормативно правові акти у цій сфері. Її певні особливості зокрема зафіксовано у рішенні Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій щодо інтеграції України до Європейського Союзу у сферах освіти і науки [14].

Зазначимо, що реалізація цієї моделі має орієнтуватися на підготовку Концепції єдиного освітнього простору України, гармонізованого з Європейським освітнім простором (European Education Area, EEA) [15]. Підготовці цієї концепції (а в наступному – відповідного стратегічного акту, узгодженого з відповідними органами ЄС) має передувати проведення аналізу корпусу європейських актів, що регулюють основи діяльності в сфері освіти та сформований на цьому аналізі програма ратифікації законами першочергових актів.

Важливе значення, належить ратифікації основних актів, що забезпечують право на освіту, зокрема – Хартії основних прав в ЄС (Charter of Fundamental Rights in the EU), яка є основним документом ЄС. Стаття 51 Хартії визначає сферу її застосування: «1. Положення цієї Хартії поширюються на інституції, органи, служби та агентства Союзу з належним урахуванням принципу субсидіарності та на держави-члени лише тоді, коли вони імплементують право Союзу. Таким чином, вони поважають права, дотримуються принципів і

сприяють їх застосуванню відповідно до своїх відповідних повноважень і поважаючи обмеження повноважень Союзу, наданих йому Договорами. 2. Хартія не розширює сферу застосування законодавства Союзу за межі повноважень Союзу і не встановлює будь-які нові повноваження чи завдання для Союзу, а також не змінює повноваження та завдання, як визначено в Договорах» [16]. Право на освіту внормовано статтею 14 Хартії: «Стаття 14 Право на освіту. 1. Кожна людина має право на освіту та на доступ до професійної та безперервної підготовки. 2. Це право включає можливість отримання безкоштовної обов'язкової освіти. 3. Поважається свобода засновувати навчальні заклади з належною повагою до демократичних принципів і право батьків забезпечувати освіту та навчання своїх дітей відповідно до їхніх релігійних, філософських і педагогічних переконань відповідно до національних законів, що регулюють здійснення такої свободи та права.» [16].

Модель діяльності освіти в часи воєнного стану забезпечує декілька національних пріоритетів: 1) безумовного забезпечення безпеки освітньої діяльності; функціонування освітнього потенціалу в умовах війни; релокацію здобувачів освіти та освітян, закладів освіти; забезпечення освітньої діяльності в умовах еміграції; фіксацію матеріальних та інтелектуальних втрат тощо.

Так, зокрема, в анонсі про проведення 11.05.2023 р. комітетських слухань на тему: «Освітні втрати й освітні розриви на рівні загальної середньої освіти: вимірювання та механізми подолання» Комітет Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій дуже слушно зазначив: «На сьогодні держава не володіє повною та достовірною інформацією щодо реального впливу як карантину, спричиненого пандемією, так і війною в Україні на рівень досягнення українськими школярами результатів навчання, визначених державними стандартами загальної середньої освіти. В Україні відсутні усталені процедури для дослідження рівня освітніх втрат і освітніх розривів на рівні загальної середньої освіти, а також не розроблено механізмів їх подолання. Через це держава не може приймати адекватних рішень у галузі освіти для компенсації та надолуження втраченого / недоотриманого.» [17].

На наш погляд, недоліком зазначеної моделі є те, що сучасний український освітній простір розглядається як інтегрована соціально-економічна система, а не як набір фрагментарно організованих систем освіти, що існують сьогодні.

По-перше, на території України можна виділити три окремі системи освіти, побудовані на різних ідеологічних принципах за територіальними ознаками: 1) національну; 2) кримську, яка переформатована під основи російської; 3) тимчасово окупованих територій.

По-друге, враховуючи значну чисельність біженців, які вже другий навчальний рік включено частково чи повністю у відповідні системи освіти, варто

виділяти досліджувати особливості отримання освіти на територіях розміщення українських біженців.

На наш погляд, стосовно інтеграції в єдиний український освітній простір існуючої систем освіти на тимчасово окупованих територіях, доцільно: 1) Розробити стратегічний нормативно-правовий акт щодо основних засад відновлення освіти на деокупованих територіях, що передбачає безумовне виконання основних прав людини і громадянин; 2) Провести наукові дослідження щодо основних засад відновлення освіти на деокупованих територіях та підготувати дослідницький (перед проектний вищезазначеному стратегічному акту) звіт; 3) підготувати законопроект про особливий статус системи освіти на деокупованих територіях в національній системі освіти України до моменту її повної інтеграції в єдиний український освітній простір; 4) розробити та запровадити ініціативи в закладах освіти деокупованих територій: а) з перевірки якості раніше отриманої освіти; б) з перевірки кваліфікації працівників освіти; в) забезпечення матеріально-технічною базою тощо, на основі перевірок розробити та запровадити інструменти покращення стану; 5) провести оцінку чисельності дітей та молоді, педагогічних працівників з числа тимчасово переміщених осіб та біженців (за кордоном), які можуть повернутися на навчання та роботу в закладах освіти деокупованих територій; 6) розробити механізм щодо відновлення пошкодженої інфраструктури закладів освіти деокупованих територій (із залученням міжнародних фінансуючих організацій); 7) розробити програму «Цифрова освіта України», яка має тимчасово забезпечити (замінити порушену тривалою окупацією систему викладання) дистанційну доступність кращих практик викладання, розроблених викладачами та методистами (зокрема – з неокупованих територій, а також таких, які мають досвід викладання в європейських закладах освіти, отриманий в воєнний час). Ініціювати відповідний європейський конкурс на цю тему тощо. При цьому розробка відповідного стратегічного акту щодо відновлення має здійснюватися із залученням представників педагогічної спільноти України, міжнародних організацій, педагогічних об'єднань та організацій європейських країн, органів управління освітою країн-членів ЄС. Основою моделі реінтеграції має бути національна стратегія реалізації євроінтеграції освіти.

Також розгорнуто роботу із формування **моделі відновлення** української освіти в рамках концептуальної моделі забезпечення національного відновлення. Зазначимо, що, у значному ступені, громадські дискусії щодо повоєнного відновлення освіти застосовують як прагнення відновлення освітньої інфраструктури, так й намагання побудувати нову рамку реформ, що й може застосовано в синтетичній концепції нового суспільного договору

Всі ці особливості сучасної національної системи освіти мають бути

предметом досліджень та оперативного реагування публічної влади, невід'ємною частиною нового суспільного договору в інтересах освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. UNESCO 2021. International Commission on the Futures of Education. Reimagining our futures together: a new social contract for education. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379707?posInSet=9&queryId=N-EXPLORE-db904d05-0657-4129-92ad-2de54bde1c4f>
2. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII (Редакція від 01.01.2023) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
3. Про освіту : Закон України від 23.05.1991 № 1060-XII (Втрата чинності від 28.09.2017) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12#Text>
4. Національна економічна стратегія на період до 2030 року : постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 179 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text>
5. База даних «Законодавство України» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/>
6. Про професійну (професійно-технічну) освіту : Закон України від 10.02.1998 № 103/98-ВР (Редакція від 06.05.2023) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80#n180>
7. Про позашкільну освіту : Закон України від 22.06.2000 № 1841-III (Редакція від 22.05.2021) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text>
8. Про дошкільну освіту : Закон України від 11.07.2001 № 2628-III (Редакція від 31.03.2023) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text>
9. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 року URL: № 1556-VII (Редакція від 31.03.2023) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#n776>
10. Про фахову передвищу освіту : Закон України від 6 червня 2019 року № 2745-VIII URL: (Редакція від 23.03.2023) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19#n722>
11. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX URL: (Редакція від 15.03.2023) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#n841>
12. World Values Survey Wave 7 (2017-2022) URL: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV7.jsp>
13. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014 (Редакція від 25.10.2022) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_a11#Text
14. Рішення Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій від 03.05.2023 № 120/1 «Щодо інтеграції України до Європейського Союзу у сферах освіти і науки: стан і проблеми» URL: <https://kno.rada.gov.ua/uploads/documents/38593.pdf>
15. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and social Committee and the Committee of the Regions on achieving the European Education Area by 2025. 30.9.2020, COM(2020) 625 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0625>
16. Charter of Fundamental Rights in the EU. (2000/C 364/01) URL:

https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf

17. Про слухання у Комітеті Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій 11 травня 2023 року на тему: «Освітні втрати й освітні розриви на рівні загальної середньої освіти: вимірювання та механізми подолання» URL: https://kno.rada.gov.ua/news/main_news/76132.html

Жорова І. Я.,

*Доктор педагогічних наук, професор,
в.о. ректора, перший проректор*

*КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»
Херсонської обласної ради, zhorova.ks@gmail.com*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

У статті розглянуто актуальні питання формування змісту післядипломної педагогічної освіти на основі нормативно-правових документів, державних пріоритетів розвитку освіти, суспільних запитів та індивідуальних освітніх потреб педагогів із урахуванням сучасних викликів.

Визначено перелік нормативно-правових документів, що є основою формування змісту післядипломної педагогічної освіти (професійні стандарти діяльності педагогічних працівників, типові програми підвищення кваліфікації педагогів); представлено державні пріоритети розвитку освіти, що базуються на векторах освітніх реформ і подоланні освітніх втрат (впровадження державних стандартів освіти, сучасна методика викладання навчальних предметів та інтегрованих курсів, формування компенсаторних практик подолання освітніх втрат і розривів); проаналізовано суспільні запити щодо психологічної підтримки і вдосконалення знань, вмінь і практичних навичок у питанні надання психологічної підтримки учасникам освітнього процесу.

Запропоновано основні стратегічні напрями оновлення діяльності закладів післядипломної педагогічної освіти відповідно до нових освітніх викликів.

Ключові слова: зміст післядипломної педагогічної освіти, суспільні запити, освітні реформи, подолання освітніх втрат і розривів.

The article examines the topical issues of creating the content of post-graduate pedagogical education based on regulatory and legal documents, state priorities for the development of education, public requests and individual educational needs of teachers, taking into account modern challenges.

The list of normative legal documents is defined, which is the basis for determining the content of postgraduate pedagogical education (professional standards of the activity of pedagogical staff, typical programs for improving the qualifications of teachers). The

state priorities of education development are presented, based on vectors of educational reforms and overcoming educational losses (implementation of state education standards, modern teaching methods of educational subjects and integrated courses, formation of compensatory practices for overcoming educational losses and gaps). Social requests regarding psychological support and improvement of knowledge, skills in the matter of providing psychological support to the participants of the educational process are analyzed.

The main strategic directions for updating the activities of postgraduate pedagogical education institutions in accordance with new educational challenges are proposed.

Keywords: the content of postgraduate pedagogical education, social demands, educational reforms, overcoming educational losses and gaps.

Початок воєнної агресії росії проти України став випробуванням для нашої держави і кожного громадянина. Національна система освіти постала перед суттєвими викликами, основними з яких є: постійна загроза життю і здоров'ю учасників освітнього процесу; масштабне руйнування освітньої інфраструктури; вимушене переміщення учасників освітнього процесу; загострення проблеми забезпечення доступу до освіти; порушення безперервності освітнього процесу; втрата управлінського освітнього контролю на територіях, що потрапили під тимчасову окупацію або перебувають у зоні активних воєнних дій; насильницька переорієнтація українських здобувачів освіти на російські навчальні програми, підручники, примусовий перехід на російську мову навчання; зменшення видатків державного та місцевих бюджетів на освіту [3, с.12].

В умовах війни важливого значення набувають питання організації освітнього процесу та створення комфортного освітнього середовища. У кризових ситуаціях небезпеки та стресу дорослі є для дітей опорою, їхній емоційний стан – орієнтиром та індикатором безпеки. З огляду на це, учитель виступає не лише джерелом знань, а й психологічної підтримки [2, с. 42]. Таким чином, педагогічна діяльність інтегрує функції формування ключових компетенцій здобувачів освіти й психологічну підтримку учнів, що передбачає належне спілкування, створення атмосфери довіри й психологічної безпеки.

За таких умов ролі вчителя «...можна розділити на чотири базові категорії: знавець, організатор, тренер та опікун. Як знавець, викладач є одним з основних джерел інформації у класі. Як організатор – надає інструкції. У ролі тренера ставить запитання, що скеровують учнів у правильному напрямі та допомагають працювати самотужки. Як опікун – надає психологічну підтримку та володіє техніками розв'язання поведінкових проблем. У складних обставинах педагоги можуть обмежити свій діапазон ролей однією – знавець. Але для того, аби зробити навчання максимально ефективним, важливо вміти поєднувати всі

чотири» [1, с. 125].

Також варто зауважити, що в умовах сьогодення поліаспектність педагогічної діяльності має бути спрямована на подальшу реалізацією реформ, забезпечення якості освіти і подолання освітніх втрат.

19 квітня 2023 року Державною службою якості освіти представлено результати дослідження якості організації освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти в умовах війни. Зокрема основними освітніми втратами визначено:

1. Обмежений доступ до освітнього процесу.
2. Недостатня гнучкість в організації освітнього процесу.
3. Втрати у навчальному часі.
4. Зміни у контингенті учнів та вчителів.
5. Втрати у матеріально-технічному забезпеченні.
6. Зміни у психологічному стані учасників освітнього процесу.
7. Зміни в результатах навчання.

Подолання цих проблем зумовлює нові завдання перед освітянами. Саме тому надзвичайно актуальним є питання формування змісту післядипломної педагогічної освіти на основі нормативно-правових документів, державних пріоритетів розвитку освіти, суспільних запитів та індивідуальних освітніх потреб педагогів із урахуванням сучасних викликів.

Зміст післядипломної педагогічної освіти насамперед формується відповідно до вимог нормативно-правових документів: «Професійний стандарт вчителя», «Професійний стандарт керівника ЗЗСО». Розроблення освітніх програм підвищення кваліфікації здійснюється на основі типових програм підвищення кваліфікації, які затверджено відповідними наказами Міністерства освіти і науки України: «Типова програма підвищення кваліфікації керівників закладів загальної середньої освіти, які впроваджують новий Державний стандарт базової середньої освіти»; «Типова програма підвищення кваліфікації вчителів закладів загальної середньої освіти, які впроваджують новий Державний стандарт базової середньої освіти»; «Типова програма підвищення кваліфікації новопризначених керівників (директорів) закладів загальної середньої освіти» та ін.

Компетентності, визначені у професійних стандартах корелюють із типовими програмами підвищення кваліфікації.

Основні напрями підвищення кваліфікації педагогічних працівників визначено у Порядку підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників, затвердженому Постановою КМУ №800 від 21.08.2019 (зі змінами).

При формуванні змісту післядипломної педагогічної освіти важливим є

врахування державних пріоритетів розвитку освіти, що базуються на векторах освітніх реформ і подоланні освітніх втрат:

- впровадження державних стандартів освіти;
- запровадження профільного навчання;
- сучасна методика викладання навчальних предметів та інтегрованих курсів;
- удосконалення компетентностей щодо способів організації навчально-пізнавальної діяльності учнів;
- формування компенсаторних практик подолання освітніх втрат і розривів;
- реалізація компетентнісного, інтегрованого, проєктного, діяльнісного підходів в освітньому процесі;
- створення варіативної складової освітніх програм;
- формування гнучкості та адаптивності при плануванні освітнього процесу і календарно-тематичному плануванні при переході від дистанційного до очного режиму навчання і навпаки;
- вдосконалення знань, вмінь і практичних навичок у частині роботи з учнями з особливими освітніми потребами;
- вдосконалення знань, вмінь і практичних навичок у питанні надання психологічної підтримки учасникам освітнього процесу та ін.

Щодо врахування суспільних запитів під час підвищення кваліфікації педагогів, то як свідчать результати дослідження якості організації освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти в умовах війни характерним є нестабільний психоемоційний стан учнів/учениць та вчителів. Готовність швидко реагувати на зміни, жити і працювати в умовах невизначеності, під час війни, працювати з дітьми з досвідом війни, з дітьми, які знаходяться в дуже різних умовах, в тому числі на тимчасово окупованих територіях, зберігати себе в ресурсному стані, щоб забезпечити спокій і безпеку учням – все це завдання сучасного вчителя. Працюючи в таких умовах педпрацівники повинні уважно ставитись до власного психоемоційного стану, берегти та формувати ресурсний потенціал. Тому у зв'язку з воєнним станом виникла необхідність психологічної підтримки педагогів, підготовки їх до нових умов роботи, способів комунікації, соціальних ролей, взаємодії з учнями з урахуванням абсолютної різноманітності психологічних станів учасників освітнього процесу.

В контексті різноманітності ситуацій в різних регіонах країни через військові дії, актуальним є врахування визначених особливостей під час планування та реалізації післядипломної освіти. У регіонах, які прийняли ВПО необхідно підготувати вчителів до психологічної підтримки учнів, вміння їх інтеграції у вже сформовані учнівські колективи. У регіонах, які перебували під тимчасовою окупацією вже сьогодні необхідно готувати вчителів тому як говорити з учнями

про війну, як працювати з учнівським колективом частина з якого була в окупації та учнями ВПО. Також особливої уваги і індивідуального підходу вимагає організація навчально-пізнавальної діяльності і психологічної підтримки учні, які навчаються одночасно в українській школі і закордоном.

У сучасних реаліях у багатьох закладах освіти реалізується саме змішане навчання (очний тиждень з дистанційним, асинхронний / синхронний режими), тому вкрай важливо опанувати сучасними технологіями для проведення змішаного навчання (переважно це ІКТ).

Організація освітнього процесу в дистанційному режимі зумовлює необхідність удосконалення цифрових навичок освітян як у частині технологічного опанування різноманітними сервісами, так і доцільне методичне застосування їх під час організації навчально-пізнавальної діяльності та оцінюванні навчальних досягнень учнів.

Індивідуальні освітні запити педагогів є полімістовними і корелюють із завданнями щодо реалізації державних пріоритетів розвитку освіти та суспільних запитів. В закладах післядипломної освіти задоволення професійних запитів забезпечується у наступних форматах: тематичні курси, варіативний компонент у фахових курсах, семінари, тренінги тощо.

Слід зауважити, що законодавством педагогічному працівникові надається право на вільний вибір освітніх програм, Втім слід наголосити, що освітяни мають робити усвідомлений вибір напряму (напрямів) підвищення кваліфікації за результатами самооцінювання власних фахових і загальних компетентностей і педагогічної майстерності.

Також важливо знайти оптимальні формати організації післядипломної освіти, щоб зберегти її якість і доступність. Як свідчить практика роботи закладів післядипломної педагогічної освіти у воєнний період, курси підвищення кваліфікації організовано залежно від безпекової ситуації в регіонах в очному / змішаному / дистанційному форматах. Навчання здійснювалося залежно від технічних можливостей з використанням системи Moodle, T-Learning, спеціалізованих програмних комплексів, Google for Education, Microsoft One Drive та ін. Слід зазначити, що ускладнення ситуації в енергетичній системі країни зумовило необхідність забезпечення вільного доступу освітян до навчальних і методичних матеріалів.

Таким чином нові освітні виклики в умовах воєнного стану зумовлюють необхідність оновлення змісту і форматів комунікації в післядипломній педагогічній освіти із урахуванням сучасних викликів і можливостей:

1. Розвиток єдиного інформаційного освітнього середовища та діджиталізація освітнього простору.
2. Створення безпечного освітнього середовища.

3. Створення системи моніторингу якості післядипломної освіти педагогічних кадрів, обов'язковими компонентами якої є: система вивчення потреб, запитів педагогів; система діагностики, самодіагностики освітян; система вивчення результативності підвищення професійної компетентності педагогічних працівників.
4. Запровадження сервісної моделі методичного супроводу освітніх і управлінських процесів у закладах освіти (розроблення актуального навчально-методичного забезпечення освітнього процесу, компенсаторних практик подолання освітніх втрат і розривів; змістове наповнення здоров'язбережувального середовища; консалтингові послуги менеджменту освіти).
5. Розширення мережі комунікаційних платформ (система електронних професійних спільнот).
6. Забезпечення професійного зростання педагогів у системі післядипломної педагогічної освіти, зокрема формування навичок використання інформаційно-цифрових технологій з метою забезпечення якісного викладання у різних форматах навчання.
7. Забезпечення психосоціальної підтримки учасників освітнього процесу, упровадження програм надання психологічної, емоційної підтримки, адаптації та безпеки життєдіяльності в умовах війни й повоєнного періоду (ресурсні зустрічі-консультації з психологом (фахівцями психологічної служби академії)).

Таким чином, підсумовуючи можемо наголосити на важливості місії післядипломної освіти в освітній системі України та збалансованому підході до формування її змісту. Сьогодні в умовах воєнного стану післядипломна освіта виступає платформою життя і незламності наших педагогів, надаючи їм найважливіші знання, які допомагають їм здійснювати освітню діяльність в умовах сучасних викликів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Олійник Л. Післядипломна педагогічна освіта в умовах воєнного стану. Вересень. Миколаїв. 2022. № 2 (93). С.123-136.
2. Організація діяльності закладів освіти в умовах воєнного стану. Порадник ІІІ. З досвіду роботи освітян міста Києва : навч.-метод. посіб. / Упоряд.: Фіданян О.Г., Войцехівський М.Ф., Івашньова С.В. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2022. 600 с.
3. Освіта України в умовах воєнного стану: інформаційно-аналітичний збірник / за заг. ред. Сергія Шкарлета, Київ, 2022. 358 с.

Завгородня О. В.,
доктор психологічних наук,
провідний науковий співробітник лабораторії методології і теорії психології
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ
zolen1958@gmail.com

Медінцев В. О.,
кандидат психологічних наук,
науковий співробітник лабораторії методології і теорії психології
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ
medintsev@psychology-naes-ua.institute

Депутат В. В.,
науковий співробітник лабораторії методології і теорії психології
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ
vdeputat@i.ua

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСЛІДНИЦЬКИЙ ПРОСТІР, ПРИНЦИПИ ВІДКРИТОЇ НАУКИ В КОНТЕКСТІ ЗБЛИЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ СПІЛЬНОТ УКРАЇНИ ТА ЄС

В статті висвітлено історію формування центральних організаційних структур і базових методологічних принципів проведення наукових досліджень в ЄС. За роки функціонування спільного дослідницького простору ЄС розроблено основи кооперації дослідників країн-учасниць. Входження в цей науковий простір пов'язано з виконанням багатьох умов і діяльністю участю дослідників в роботах спільних платформ обміну знаннями, постійно діючих і календарних семінарів. З'ясовано, що інтеграція психологічних досліджень України до європейського дослідницького простору (ERA) та інших європейських структур є не лише організаційним викликом, але також передбачає розв'язання низки методологічних проблем, зокрема розробку методологічного інструментарію інтеграції психологічного знання з метою подолання різних негативних аспектів його фрагментації. Інтеграція може допомогти подолати серйозну кризу, свідком якої стали науковці внаслідок кризи відтворюваності (реплікації). Стверджується, що відповіддю дослідників на цю кризу є рух відкритої науки; цей рух паралельний руху інтеграції психологічного знання, і обидва можуть підвищити прогностичну цінність психологічних теорій та успішність відповідних практик.

Ключові слова: організаційна структура, методологічні принципи, європейський дослідницький простір, методологічний інструментарій, інтеграція психологічного знання, криза відтворюваності, рух відкритої науки.

Abstract. The article highlights the history of the formation of central organizational structures and basic methodological principles of conducting scientific research in the EU. Over the years of operation of the common research space of the EU, the foundations of cooperation between scientists of the participating countries have been developed. Entry into this scientific space is associated with the fulfillment of many conditions and

the active participation of researchers in the work of joint knowledge exchange platforms, permanent and calendar seminars. It was found that the integration of Ukrainian psychological research into the European Research Area (ERA) and other European structures is not only an organizational challenge, but also involves solving a number of methodological problems, in particular the development of a methodological toolkit for the integration of psychological knowledge in order to overcome various negative aspects of its fragmentation. Integration can help overcome the serious crisis that scientists have witnessed due to the crisis of reproducibility (replication). The open science movement is argued to be the response of researchers to this crisis; this movement parallels the movement to integrate psychological knowledge, and both may increase the predictive value of psychological theories and the success of related practices.

Keywords: organizational structure, methodological principles, European research space, methodological tools, integration of psychological knowledge, reproducibility crisis, open science movement.

Впродовж становлення і розвитку ЄС одним з напрямів інтеграції європейських держав є формування центральних організаційних структур і базових методологічних принципів проведення наукових досліджень. Впродовж розвитку ЄС учасникам стало зрозуміло, що наукова діяльність повинна перестати бути лише доповненням до науково-дослідній сфері країн-членів та асоційованих країн, і повинна стати як можна більш конкурентоспроможною на світовому рівні. Фрагментація європейської науково-технологічної системи була визначена як основна проблема, і були зроблені спроби створення більш широкого, єдиного підходу до європейської наукової політики, що з'єднував національний, європейський і міжурядовому рівні. Найбільш повною нормативною базою програми досліджень та інновацій 2021-2027 р. р. є «Програма реалізації Horizon Europe» (Specific Programme implementing Horizon Europe) [7]. Далі будуть представлені основні методологічні та організаційні вузли, що визначають сучасні вимоги до наукових досліджень і структури, в рамках яких реалізується інтеграція наукового знання країн-членів ЄС.

Європейський дослідницький простір (ERA)

ERA було організовано в 2000 році в контексті Лісабонської стратегії. У 2009 році ERA отримала пряме визнання у статті 179 (1) Договору про функціонування Європейського Союзу, яка підняла досягнення ERA на рівень цілі Європейського Союзу. Європейський дослідницький простір (ERA) – це єдиний безмежний ринок досліджень та інновацій, який сприяє вільному переміщенню дослідників, наукових знань та інновацій і підвищенню конкурентоспроможності європейської промисловості. ERA допомагає країнам бути більш ефективними, діючи спільно, тісно погоджуючи свою дослідну політику і програми. Вільний обіг дослідників і знань сприяє кращому

транскордонному співробітництву, створенню критичної маси і конкуренції на всьому континенті. Поширення передових досліджень та інновацій відіграє ключову роль у модернізації європейської системи досліджень та інновацій, щоб вона могла сприяти переходу до цифрових технологій і зміни клімату, а також вирішувати інші актуальні завдання. ERA допомагає країнам бути більш ефективними разом, суворо погоджуючи свою дослідну політику і програми. Вільний обіг дослідників і знань дозволяє (за [8]):

- покращити транскордонне співробітництво,
- наростити критичну масу досліджень і технологій,
- стимулювати загальноконтинентальне змагання.

Європейський дослідницький простір (ERA) спрямований на створення єдиного ринку ЄС для досліджень, інновацій та технологій. Вперше започаткований у 2000 році, ERA допоміг стимулювати дослідження та інновації в ЄС, заохочуючи вільний рух дослідників і знань, а також координуючи національну дослідницьку політику та програми країн ЄС.

У листопаді 2018 року розпочався процес модернізації ERA, орієнтований на поступовий перехід ЄС до «зелених» і цифрових технологій.

Були визначені такі цілі оновленої ERA:

- інвестувати в дослідження та розробки для зеленого та цифрового майбутнього
- покращити доступ до інфраструктури та засобів для дослідників
- підтримувати мобільність, навички та кар'єрні можливості дослідників
- сприяти гендерній рівності та різноманітності
- сприяти відкритій науковій практиці

Одним із ключових стовпів нового ERA є «пакт про дослідження та розробки в Європі». У рамках цієї угоди країни-члени ЄС зобов'язуються дотримуватися спільних принципів і цінностей орієнтуватися на спільні пріоритетні напрями діяльності, провадити реформи та спрощену політику координації процесів і моніторингу в галузі науково-дослідної діяльності.

Європейський дослідницький простір – це спільний майданчик країн-членів ЄС та асоційованих країн, побудований для формування консолідованої політики у сфері досліджень та інновацій і забезпечення вільного руху дослідників та знань.

Концепція Європейського дослідницького простору складається з шістьох спільно визначених Європейською Комісією пріоритетів, навколо яких кожна країна ERA формує свою дорожню карту:

- підвищення ефективності національних дослідницьких систем;
- спільне вирішення проблем, зумовлених глобальними викликами;
- вільний ринок праці дослідників;

- гендерна рівність;
- відкрита наука та відкриті інновації;
- розвиток міжнародного співробітництва.

New ERA для досліджень та інновацій

В рамках процесу активізації ERA Європейська комісія опублікувала повідомлення «New ERA для досліджень та інновацій» 30 вересня 2020 року. У повідомленні були оголошені чотири цілі [7]:

1. Приділяти пріоритетну увагу інвестиціям та реформам у сфері досліджень та інновацій для підтримки переходу до цифрових і зелених технологій і відновлення Європи.
2. Покращити доступ до видатних досліджень та інновацій для дослідників по всьому ЄС.
3. Трансформувати результати в економіку, щоб забезпечити ринковий попит на результати досліджень і конкурентоспроможне лідерство Європи в області технологій.
4. Домогтися прогресу у вільному поширенні знань, досліджень і технологій за рахунок більш тісної співпраці з країнами ЄС.

Європейський союз стикається з величезними соціальними, екологічними та економічними проблемами, проте завдяки спільним зусиллям Комісії та країн ЄС за останній рік був досягнутий значний прогрес.

Створено нове керівництво. Нове управління ERA дозволяє налагодити більш тісну співпрацю за рахунок створення спеціальної експертної групи. На цьому форумі ERA Комісія та країни ЄС спільно розробляють і координують реалізацію дій ERA, готують майбутні оновлення політичного порядку денного та забезпечують участь асоційованих країн, відповідних країн, що не входять в ЄС, і зацікавлених сторін. До середини 2022 року буде створена нова система моніторингу. Це включає в себе табло та інформаційну панель, платформу політики, регулярні діалоги політиків та звіти.

Прийнято пакт про дослідження та інновації в Європі. Вперше Пакт викладає список із загальних цінностей і принципів, якими керуються дослідження і інновації в Європі і співробітництва Європи з іншим світом. Крім того, Пакт демонструє прихильність європейських країн до New ERA, визначаючи пріоритетні галузі для спільних дій, викладаючи амбіції щодо інвестицій і реформ і вводячи спрощену координацію і моніторинг.

У новій програмі політики ERA викладено 20 конкретних дій ERA на період 2022-2024 рр., покликаних зробити внесок у пріоритетні галузі, визначені у Пакті про дослідження та інновації.

1. Активізувати відкриту науку, в тому числі через Європейську хмару відкритої науки (EOSC).

2. Запропонувати законодавчу базу ЄС у галузі авторського права і даних досліджень.
3. Реформа системи оцінки досліджень, дослідників та установ.
4. Сприяти привабливій дослідницькій кар'єрі, циркуляції та мобільності талантів.
5. Сприяти гендерній рівності та відкритості.
6. Захистити академічну свободу в Європі.
7. Оновити керівництво ЄС для підвищення цінності знань.
8. Зміцнення дослідницької інфраструктури.
9. Сприяти міжнародному співробітництву.
10. Зробити науково-дослідні та інноваційні місії і партнерства ЄС ключовими учасниками ERA.
11. ERA для «зеленої» трансформації.
12. Прискорити перехід ключових промислових екосистем Європи на «зелені» та цифрові технології.
13. Розширення можливостей вищих навчальних закладів.
14. Наблизити науку до громадян.
15. Створення дослідної та інноваційної екосистеми для підвищення якості і конкурентоспроможності.
16. Покращити доступ до вдосконалення в масштабах всього ЄС.
17. Підвищити стратегічний потенціал державних науково-дослідних установ.
18. Підтримувати розвиток національних процесів країн ЄС для реалізації ERA.
19. Створити систему моніторингу ERA.
20. Підтримувати дослідження та інновації, інвестиції і реформи.

Щоб зробити Європейський дослідницький простір сильніше, необхідно також зміцнити національну політику в галузі досліджень та інновацій. З 2010 року European Semester надає країнам ЄС рекомендації щодо координації і вдосконалення соціальної та економічної політики в ЄС. У цей процес вбудовано рекомендації щодо політики в галузі досліджень та інновацій. Це наочний приклад того, як співробітництво і діалог між Комісією та країнами ЄС призводять до більш ефективної політики.

Платформа обміну знаннями (KEP 2.0)

Платформа обміну знаннями (KEP, The Knowledge Exchange Platform) – це механізм співпраці, який існує з 2015 року, і який дозволяє вести стратегічний і оперативний діалог з європейськими регіонами та містами в галузі досліджень та інновацій. KEP об'єднує вчених, політиків і громадян, щоб обговорити основні проблеми, з якими стикається наше суспільство, і працювати над відновленням Європи і переходом до зелених і цифрових технологій.

Новий робочий план Платформи обміну знаннями (KER 2.0) було прийнято Європейським комітетом регіонів 25 листопада 2020 р., він повністю узгоджений і сприяє досягненню нових пріоритетів Європейського дослідницького простору. З 2015 року Платформа обміну знаннями організувала важливі заходи на теми досліджень та інновацій в Брюсселі, а також в кількох регіонах та містах Європи. KER 2.0 є частиною Спільного плану дій, що зв'язує науку, інновації, освіту і культуру в Європейському Союзі. Його мета – зменшити і усунути існуючі прогалини в дослідженнях, інновації та освіті в регіонах і містах ЄС, а саме:

- ефективна мобілізація, консультації та діалог європейських регіонів та міст з питань, пов'язаних з дослідженнями та інноваціями.
- ефективний обмін знаннями між службами Європейської комісії, Європейським комітетом регіонів та її членами.

Події Платформи обміну знаннями

Стратегічні семіари. Наближення основних концепцій і повідомлень Європейського дослідницького простору до громадян і розширення його охоплення. Проводяться два семіари в рік за участю 100-150 учасників, організованих у Брюсселі.

Однорангові події. Надання можливості регіональним і місцевим суб'єктам просувати свою науково-дослідницьку діяльність і компетенції у конкретній галузі Європейського дослідницького простору; максимум чотири рази на рік, організовані на місцевому рівні. Співпраця регіонів з наукою, спрямована на стимулювання політиків до використання найкращої доступної політики, розвитку діалогу, обговоренню питань місцевої і регіональної політики та залученню громадян. Регіони можуть подати заявку на проведення Табору інновацій, що дасть громадянам можливість висловити свою думку з питань досліджень та інновацій, які зачіпають їх повсякденне життя.

Демонстрація подій. Демонстрація поточних дослідницьких та інноваційних проектів, що фінансуються ЄС, пов'язаних з темою стратегічних семінарів. Організовується партнерами KER в Брюсселі або на місцевому рівні. Не рідше одного разу на рік проводиться політичний діалог для оцінки стратегічного співробітництва між Комітетом регіонів та Генеральним директором Європейської комісії з досліджень та інновацій.

Принципи FAIR

У 2016 році в журналі «Scientific Data» були опубліковані «Керівні принципи FAIR – Findability (пошуковість), Accessibility (доступність), Interoperability (сумісність), Reuse (багаторазовість) - з управління і раціонального використання наукових даних» [9]. Автори виклали свої рекомендації щодо поліпшення можливостей пошуку, доступності, функціональної сумісності та повторного використання цифрових активів. Принципи підкреслюють можливість машинної

дії (т. е. здатність обчислювальних систем знаходити, отримувати доступ, взаємодіяти і повторно використовувати дані без втручання людини або з її мінімальним втручанням), тому що люди все більше покладаються на обчислювальну підтримку для роботи з даними в результаті збільшення обсягу, складності і швидкості виконання і створення даних. Ці принципи, по суті, можна розглядати як розширення загальнонаукової методології, тому вони поширюються і на психологічні дисципліни. Кінцевим результатом при реалізації FAIR стане більш суворе управління і контроль над цінними цифровими ресурсами на благо всього академічного співтовариства. Кваліфіковане управління даними і їх раціональне використання, як вказують автори, – це не самоціль, а попередня умова, що підтримує пошук знань та інновації. Сучасна наука вимагає, щоб дані були доступні для пошуку, взаємодії і повторного використання в довгостроковій перспективі, і ці цілі швидко стають очікуваннями дослідників і видавців. Принципи керують впровадженням найбільш базових рівнів належної практики управління даними і відповідального управління, тим самим допомагаючи дослідникам дотримуватися очікувань і вимог своїх фінансових агенцій. Автори закликають всіх виробників і видавців даних вивчити і впровадити ці принципи, активно брати участь в ініціативі FAIR, приєднавшись до робочої групи. Працюючи разом для досягнення загальних цілей, цінні дані, вироблені нашим співтовариством, будуть поступово досягати найважливіших цілей СПРАВЕДЛИВОСТІ (FAIRness).

Відкрита наука (Open Science)

Відкрита наука (Open Science) це рух, спрямований на те, щоб зробити наукові дослідження (включаючи публікації, дані, фізичні зразки та програмне забезпечення) доступними для всіх верств суспільства, як для аматорів, так і для професіоналів. Відкрита наука – це прозорі та доступні знання, якими обмінюються та розвиваються через мережі співпраці. Рух включає такі практики, як публікація відкритих досліджень, впровадження кампаній з відкритого доступу, заохочення науковців до практики відкритих наукових досліджень, більш широке розповсюдження та участь у науці; спрощує публікацію, описи та продаж наукового знання. Використання цього терміну суттєво відрізняється в різних дисциплінах. «Відкрите дослідження» часом використовується щодо включення в дослідження досвіду мистецтва, гуманітарних і соціальних наук, а також в контексті різних ролей дослідників, які можуть виступати як педагоги, практики, комунікатори.

«Відкрита наука» керується шістьма принципами: відкрита методологія; відкрите джерело; відкриті дані; відкритий доступ; відкрите рецензування; відкриті освітні ресурси.

Аргументи на користь використання відкритої науки зазвичай зосереджуються на цінності підвищення прозорості досліджень. Публікація звітів і даних про дослідження у відкритому доступі дозволяє провести ретельну

експертну оцінку. Державне фінансування досліджень розглядається як одна з головних причин забезпечення відкритого доступу до наукових статей. Відкрита наука зробить науку більш відтворюваною та прозорою. Відтворюваність науки все частіше ставиться під сумнів, і було показано, що цього недостатньо для багатьох статей або досліджень у кількох областях, в психології зокрема. Ця проблема була описана як «криза відтворюваності». Підходи Open Science пропонуються як один із способів підвищити відтворюваність роботи, а також запобігти маніпуляції даними. Відкритість посилює вплив науки. Вважається, що відкрита наука може сприяти розв'язанню складних питань, інноваціям і соціальній вигоді шляхом підтримки та зміцнення дослідницької діяльності за допомогою використання цифрових ресурсів, які можуть, наприклад, використовувати або надавати структуровані відкриті дані. Водночас відкритий обмін даними досліджень досі широко не практикується. Аргументи проти відкритої науки, як правило, зосереджуються на перевагах володіння даними та занепокоєнням щодо неналежного використання даних.

Можливості розширення співпраці між Україною та ЄС у сфері досліджень та інновацій

ERA має важливу роль в наближенні ЄС до його стратегічних цілей: стратегія розумної спеціалізації, місійно-орієнтована інноваційна політика та партнерства для регіональних інновацій.

Загарбницька війна, розв'язана російською федерацією проти України, стимулювала нові норми міжнародного наукового співробітництва, посилення міждисциплінарної взаємодії наук й науково обґрунтованих практик з метою розв'язання глобальних проблем, розвиток ідеї самодостатньої загальноєвропейської інноваційної екосистеми. В реалізації цієї ідеї центральне місце відводиться європейському дослідницькому простору. ERA також грає важливу роль в русі ЄС до його стратегічних цілей: стратегія розумної спеціалізації, місійно-орієнтована інноваційна політика та партнерства для регіональних інновацій.

Враховуючи стратегічні плани та цілі ЄС, важливим є використання можливостей розширення співпраці між Україною та ЄС у сфері досліджень та інновацій в умовах військового стану та післявоєнного відновлення. Зростання присутності України в ERA сприятиме її післявоєнному інноваційному зростанню та розвитку науки в довгостроковій перспективі.

Інтеграція України до ERA відкриває додаткові можливості для розвитку національної дослідницької системи за рахунок комунікації між українськими вченими та дослідниками з країн ЄС, спрощення доступу до публікацій, відкритих наукових даних і знань, запровадження державної підтримки інноваційної діяльності та нових процедур передачі знань, захисту та ефективного використання інтелектуальної власності.

Враховуючи стратегічні цілі ЄС та війну в Україні, важливим є використання «вікна можливостей» для розширення співпраці між Україною та ЄС у сфері досліджень та інновацій. Євроінтеграційні прагнення України, надання нашій державі статусу кандидата в ЄС, потреба у допомозі з боку ЄС у післявоєнній відбудові актуалізують завдання прискорення інтеграції в ERA. Для України інтеграція до ERA є інструментом поглиблення співпраці з науковою спільнотою ЄС та адаптації до стандартів і норм Європейського Союзу у сфері науки й інновацій. Держава забезпечує інтеграцію національного дослідницького простору до ERA відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність».

Національна система науково-інноваційної діяльності не може бути ефективною без розвинутого міжнародного співробітництва, яке сприяє інноваційному розвитку країни та зміцненню її науково-інноваційного потенціалу. Вже набутий досвід участі в європейських програмах (напр., успішний досвід співпраці Сілезького технологічного університету «Сілезька політехніка в Глівіце» та Інституту економіки промисловості НАН України), уточнює і розширює напрямки науково-інноваційної співпраці між Україною та ЄС. Реалізація цих напрямків сприятиме вдосконаленню національної політики у сфері розвитку науки, створенню спільної дослідницької інфраструктури, реалізації міжнародних проєктів.

Постають завдання оновлення та вдосконалення дорожньої карти з інтеграції науково-інноваційної системи України до ERA. Впровадження дорожньої карти передбачає: гармонізацію політики у сфері науки та інновацій відповідно до стандартів та норм ЄС; розширення доступу до наукових та інноваційних програм ЄС; розвиток дослідницьких інфраструктур України та їхню інтеграцію до дослідницьких інфраструктур ЄС; створення сприятливих умов для міжнародної та міжгалузевої мобільності вчених; застосування комплексного гендерного підходу у сфері науки та інновацій; застосування принципів відкритої науки та використання інструментів відкритого доступу ЄС; розвиток інноваційної інфраструктури з урахуванням кращих європейських практик; інтернаціоналізацію наукових досліджень та інновацій за межами ЄС.

8 жовтня 2022 року Уряд ухвалив Розпорядження «Про затвердження Національного плану відкритої науки». Документ є важливим кроком на шляху інтеграції науки України до ERA. Реалізація документа забезпечує виконання Угод між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, з іншої. Україна приєдналася до країн ЄС, які мають затверджений план реалізації принципів Open Science.

Дальша реалізація Національного плану відкритої науки спрямована на забезпечення:

– створення нормативно-правових передумов на формування державної

політики Відкритої науки;

- надання зацікавленим особам відкритого доступу до приладів, інструментів та інших засобів отримання наукових результатів;
- забезпечення обробки наукових даних з урахуванням принципів FAIR;
- прискорення руху наукової інформації, забезпечення доступу до актуальної наукової інформації без будь-якої дискримінації;
- забезпечення більшої прозорості науково-освітнього простору.

Висновки

Інтеграція психологічних досліджень України та дотичних до них практик до ERA та інших європейських структур є не лише організаційним викликом, але також передбачає розв'язання низки методологічних проблем. Тому в зв'язку з необхідністю поєднання дослідницьких ресурсів наукових шкіл України та країн ЄС важливою постає розробка методологічного інструментарію інтеграції психологічного знання з метою подолання різних негативних аспектів його фрагментації.

Вже зараз, не чекаючи додаткових інструкцій, наші психологи можуть у своїх дослідженнях дотримуватися принципів FAIR, що істотно підвищить ступінь інтеграції української психологічної науки в науковий простір ЄС. Також ми можемо зробити свій внесок у розвиток теорії і методології європейської інтеграції шляхом популяризації та критичних дискусій навколо досліджень, проведених у нашому інституті. Зокрема, виконаних під керівництвом Г. О. Балла досліджень, спрямованих на вдосконалення комунікаційних технологій в науковому процесі та інтеграцію психологічного знання [1; 4; 3; 4 та ін]. Проблема теоретико-методологічної інтеграції в психології стає все більш гострою, для її вирішення необхідна широка і дієва кооперація вчених усього світу. Інтеграція може допомогти подолати серйозну кризу, свідком якої стали науковці внаслідок невдачі реплікації, після висновків, що лише 30% усіх психологічних експериментів, хоча вони базувались на дуже впливових теоріях, були відтворені. Подібним чином більше половини дослідників не змогли відтворити власні дослідження [6]. Відповіддю дослідників на цю кризу відтворюваності є рух відкритої науки; цей рух паралельний руху інтеграції психологічного знання, і обидва можуть підвищити прогностичну цінність психологічних теорій та сприяти подоланню роздробленості. Будемо сподіватися, що сформовані в ЄС профільні дослідницькі платформи, принципи FAIR та інші складові Європейського наукового простору стануть ефективними інструментами вирішення проблем інтеграції психологічного знання на глобальному рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балл Г. О., Медінцев В. О. Методологічні питання вдосконалювання наукової комунікації з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій Інформаційні технології і засоби навчання. 2011. №2(22).

<https://doi.org/10.33407/itlt.v22i2.457>.

2. Завгородня О.В. Розробка концепції різнорівневої інтеграції психологічного знання. Психологічний часопис, том 6, №4 2020. с.238-247. DOI <https://doi.org/10.31105/1.2020.6.4>
3. Інтегративно-особистісний підхід у психологічній науці та практиці: монографія. Балл Г.О., Бастун Н.А., Губенко О.В. та ін. /за ред. Г.О. Балла. Кіровоград : Імекс-ЛТД. 2012. 312 с.
4. Мединцев В. А. Вопросы интеграции психологического знания в контексте системного описания культуры. Системная психология и социология. 2018. № 4 (28). С. 14–25.
5. Україна приєдналася до країн ЄС, які мають затверджений план реалізації принципів Open Science. 2022. Ел. Ресурс: <https://www.kmu.gov.ua/en/news/ukraine-priednalas-do-krajin-ies-shcho-maiut-zatverdzhnyi-plan-realizatsii-pryntsyviv-vidkrytoi-nauky>
6. Baker M. (2016). Is there a reproducibility crisis? Nature, 533, 452-454.
7. Council Decision (EU) 2021/764 of 10 May 2021 establishing the Specific Programme implementing Horizon Europe – the Framework Programme for Research and Innovation, and repealing Decision 2013/743/EU (OJ L 167I, 12.5.2021, pp. 1-80)
8. European Commission, Directorate-General for Research and Innovation, The new European Research Area, Publications Office of the European Union, 2021, <https://data.europa.eu/doi/10.2777/2736>
9. Wilkinson, M., Dumontier, M., Aalbersberg, I. et al. The FAIR Guiding Principles for scientific data management and stewardship. Sci Data 3, 160018 (2016). <https://doi.org/10.1038/sdata.2016.18>

Зайченко О. В.,

завідувач відділу художньо-технічного
комунального закладу «Запорізький
обласний центр науково-технічної
творчості учнівської молоді «Грані»
Запорізької обласної ради
alenaza1978@gmail.com

ПІДТРИМКА ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬО-ТЕХНІЧНОЇ ТВОРЧОСТІ

У статті представлені практичні рекомендації зі створення умов для розвитку творчого потенціалу обдарованих вихованців в умовах гурткової роботи у закладі позашкільної освіти. Підтримка обдарованих дітей особливо в умовах воєнного стану є важливим завданням щодо забезпечення їхнього повноцінного розвитку та реалізації творчого потенціалу. Використання засобів художньо-технічної творчості має особливе значення в процесі формування обдарованості особистості, розвитку інтересу до активної творчої діяльності. Система роботи

з обдарованими вихованцями робить їх активними учасниками проведення організаційно-масових заходів, змагань, фестивалів, виставок і конкурсів на різних рівнях.

Ключові слова: позашкільна освіта, гурток, засоби художньо-технічної творчості, обдарованість, творчі конкурси

The article presents practical recommendations for creating conditions for the development of the creative potential of gifted pupils in the conditions of group work in an out-of-school education institution. Supporting gifted children, especially in the conditions of martial law, is an important task to ensure their full development and realization of creative potential. The use of means of artistic and technical creativity is of particular importance in the process of forming the giftedness of the individual, developing interest in active creative activity. The system of working with gifted pupils makes them active participants in organizational mass events, competitions, festivals, exhibitions and contests at various levels.

Key words: extracurricular education, circle, means of artistic and technical creativity, giftedness, creative competitions

Підтримка обдарованих дітей є важливим завданням для забезпечення їхнього повноцінного розвитку та реалізації потенціалу. Під обдарованістю дитини розуміється, більш висока, ніж у його однолітків, сприйнятливість до навчання та творчої діяльності. Поняття «обдарованість» походить від слова «дар» і означає особливо сприятливі внутрішні передумови розвитку людини. На сьогодні психологи і педагоги визнають, що рівень, якісна своєрідність і характер розвитку обдарованості – це завжди результат складної взаємодії спадковості (природних задатків) і соціального середовища, опосередкованого діяльністю людини (ігрової, навчальної, трудової), які відбуваються при участі саморозвитку особистості [1]. Кожна дитина обдарована та унікальна по своєму, тому важливо підходити до їхньої підтримки індивідуально та з урахуванням їхніх потреб та інтересів.

Фахівцями було згруповано напрями педагогічної діяльності, які можуть бути використані для підтримки обдарованих дітей:

1. Раннє виявлення та оцінка: важливо виявити обдарованість у дитини в якомусь з різних аспектів, таких як інтелектуальні, творчі, спортивні або лідерські здібності. Раннє виявлення дозволяє вчасно звернути увагу на потреби обдарованої дитини та почати її спеціалізовану підтримку.

2. Індивідуальне навчання: надання обдарованим дітям можливості навчатися на вищому рівні, з використанням додаткових завдань, проєктів або розширених програм. Індивідуалізоване навчання дозволяє обдарованим дітям розвиватися відповідно до їхнього потенціалу та інтересів.

3. Забезпечення стимулюючого середовища: важливо створити стимулююче навколишнє середовище для обдарованих дітей. Це може включати доступ до додаткових ресурсів, книг, матеріалів та обладнання, які підтримують їхні таланти та інтереси. Крім того, важливо сприяти спілкуванню з однолітками, які також проявляють обдарованість.

4. Залучення до спеціалізованих програм: саме у позашкільлі існують модифіковані та адаптовані навчальні програми, індивідуальні програми для обдарованих дітей, де вони можуть зустрічатися з іншими обдарованими учнями, отримувати спеціальні навички та поглиблене вивчення певних предметів та курсів.

5. Підтримка соціально-емоційного розвитку: важливо забезпечити підтримку не лише у навчанні, але й у соціальному та емоційному розвитку обдарованих дітей. Це може включати програми психологічної підтримки, спілкування з однолітками та менторство.

6. Залучення до зовнішніх ресурсів: співпраця зі спеціалістами, які мають досвід у роботі з обдарованими дітьми, може бути корисною. Це можуть бути педагоги-спеціалісти, психологи, ментори, майстри та інші фахівці, які можуть надати додаткову підтримку та поради.

7. Заохочення та визнання: важливо високо оцінювати досягнення обдарованих дітей, заохочувати їх та визнавати їхні успіхи. Це може бути через нагороди, сертифікати, участь у конкурсах та виставках, а також публікації їхніх робіт.

В кожному закладі позашкільної освіти України сформовано унікальне розвиваюче середовище, де діти та учнівська молодь не лише розвиваються творчо та набувають пізнавальних, практичних, творчих та соціальних компетентностей, але й отримують додаткову освіту науково-технічного, дослідницького, художньо-естетичного та інших напрямів і мають змогу залучитись до пошукової та проєктної діяльності, яка є професійно орієнтованою.

Введення в Україні з 24 лютого 2022 року воєнного стану позначається на всіх сферах людського життя. Особливих змін зазнає освітня галузь, зокрема позашкільна. Чимало закладів не працюють, деякі — приймають тимчасово переміщених осіб, організовують освітній процес дистанційно, консультують батьків тощо. Є заклади, які працюють у звичному режимі. В умовах воєнного стану зазнала змін й організація роботи з кадрами, підвищення кваліфікації, інформаційна та методична підтримка педагогів. Сьогодні внесло корективи в освітнє життя та незмінним лишилося те, що усі ми маємо працювати заради наших дітей. Робота кожного наразі надзвичайно важлива. У стані війни діти та учнівська молодь належать до найвразливішої категорії населення. Перебуваючи

в небезпеці, в тривалому стресовому стані, дитина позбавлена нормальних умов для розвитку та освіти. Через відчуття тривоги, напруги, страху, невизначеності ускладнюється процес повноцінної соціалізації дитини. Діти, які вимушені бути переміщеними із зони активних бойових дій, стикаються з проблемою соціальної адаптації, перебуваючи в нових соціальних умовах.

Важливим завданням закладів позашкільної освіти є консолідація зусиль всіх ланок влади, громадськості, учасників освітнього процесу з метою забезпечення необхідних умов для розвитку, освіти, повноцінної соціалізації дітей і створення безпечного освітнього середовища. Постійний діалог між практиками, науковцями, представниками громад, державних органів дають змогу оцінити та визначити необхідні заходи в організації діяльності закладів у воєнний час та такі заходи, які будуть спрямовані на відродження позашкільної освіти у повоєнний період.

Необхідними умовами якісної позашкільної освіти, зокрема в умовах дистанційної взаємодії під час воєнного стану стає створення розвиваючого освітнього простору, яке відповідало б потребам і можливостям кожної дитини та забезпечувало належні умови для здобуття освіти в дистанційних умовах. Саме така кропітка робота відбувається наразі у гуртках художньо-технічного відділу комунального закладу «Запорізький обласний центр науково-технічної творчості учнівської молоді «Грані» Запорізької обласної ради (далі – КЗ «ЗОЦНТТУМ «Грані» ЗОР). Керівники гуртків відділу активно підтримують здібності своїх вихованців, розвивають їх творчі обдарування за допомогою засобів художньо-технічної творчості, які використовуються для створення мистецьких творів, включають різноманітні матеріали, інструменти та техніки.

Основні засоби, які використовуються в художньо-технічній творчості:

- Малюнок: для малювання можна використовувати олівці, фломастери, акварельні фарби, олійні фарби, акрилові фарби та інші матеріали. Різні типи олівців та пензлів, а також різні текстури паперу можуть дати різні ефекти.
- Графіка: графічні матеріали, такі як туш, молоток, вугілля, сепія, пастель та олійні палиці, дозволяють створювати виразні чорно-білі або тоновані зображення.
- Живопис: різні види фарб, такі як олійні, акрилові або акварельні фарби, дозволяють створювати колоритні та насичені картини на полотні, папері або інших поверхнях.
- Скульптура: для створення скульптур можна використовувати глину, гіпс, полімерну глину, дерево, камінь, метал та інші матеріали. Різні інструменти, такі як різці, різальні ножі, лопатки, можуть допомогти в моделюванні форм.
- Паперопластика: для творчих робіт можна використовувати паперові шаблони, трафарети; визначати основні частини макетів і моделей, які

виготовляються, правильно вимовляти їх назви; виготовляти за ескізами нескладні моделі технічних об'єктів, поробки з різним з'єднанням деталей (рухомі та нерухомі); виготовляти сувеніри тощо.

- Фотографія: фотографічна техніка, включаючи цифрові фотоапарати та плівку, дозволяють зафіксувати моменти та створити вражаючі фотографії. Різні об'єктиви та налаштування дозволяють досягти різних ефектів.
- Графічний дизайн: комп'ютерні програми для графічного дизайну, такі як Adobe Photoshop, Illustrator або CorelDRAW, дозволяють створювати цифрові малюнки, ілюстрації, логотипи та інші графічні елементи.
- Відео та анімація: використання відеозйомки, монтажу та анімації дозволяє створювати цікаві відеоролики, короткометражні фільми, анімаційні фільми та інші візуальні твори.

Це лише кілька прикладів засобів художньо-технічної творчості. У кожній галузі мистецтва є безліч інших специфічних матеріалів, інструментів та технік, які можна використовувати для вираження творчих ідей. Вибір засобу залежить від власних уподобань, стилю творчості та задачі, яку потрібно виконати. Основною ідеєю побудови змісту кожної навчальної програми гуртка є поступовий, рівномірний перехід від засвоєння вихованцями базових знань і оволодіння простими практичними навичками, до досягнення ними вищої сходинки виявлення своїх творчих можливостей, реалізації себе як активної, компетентної особистості. Від тих, хто займається художньо-технічною творчістю, потребується інтелект, певні математичні здібності, просторова уява, охайність, ретельність, терплячість та наполегливість у досягненні поставленої мети.

Результатами навчання вихованців у гуртках відділу стають їх творчі звіти на оглядах, конкурсах, фестивалях, змаганнях, виставках різного рівня. Конкурси можуть бути чудовим інструментом для розвитку обдарованості у дітей та учнівської молоді. Вони сприяють стимулюванню інтелектуального розвитку, творчості, комунікаційних навичок та самодисципліни. Серед конкурсів, які можуть сприяти розвитку обдарованості, привабливою групою для педагогів та вихованців відділу є творчі та мистецькі конкурси, які сприяють розвитку творчих здібностей у напрямку художньо-технічної творчості. Вони допомагають обдарованим дітям розкрити свій творчий потенціал, вдосконалити техніку та виразність виконання. Важливо пам'ятати, що конкурси повинні бути спрямовані не тільки на перемогу, але й на процес навчання та саморозвитку. Вони мають стимулювати обдарованих вихованців до подальшого вивчення та вдосконалення своїх здібностей. Крім того, конкурси можуть сприяти формуванню соціальних навичок, колективної роботи та комунікації з іншими обдарованими людьми.

Під час дистанційного навчання в умовах воєнного стану ускладнилася робота з вихованцями гуртків – багато родин виїхали за межі області та країни, відсутність електроенергії та інтернетмережі, стресова ситуація, невизначеність майбутнього. Постає питання, як підтримати таких дітей і не розгубити їх під час освітнього процесу. Тут ефективним вирішенням проблеми стали онлайн-конкурси, які організовано для активізації та підтримки обдарованих дітей засобами художньо-технічної творчості. Художньо-технічній діяльності, через специфіку її змісту, притаманні виняткові можливості, наприклад, у формуванні таких якостей, як працелюбність та творче ставлення до продуктивної праці. Активізуючи творчу художньо-технічну діяльність дітей, розвивається бажання і вміння пізнавати оточуючий світ, формується свідоме ставлення до праці, прищеплюється потреба активної участі у художньо-технічній діяльності [2]. Онлайн-конкурси можуть мати різні цілі та завдання в залежності від їх тематики:

- забезпечення адаптації дітей до реалій сучасного життя;
- сприяння самореалізації та розкриттю творчого потенціалу особистості;
- створення стимулюючого середовища вдома: дитині забезпечується доступ до різних видів стимуляції, таких як книги, наукові експерименти, творчі матеріали або комп'ютерні програми;
- збільшити залучення дитячої аудиторії, підвищити рівень їхньої участі та створити спільноту навколо загальної тематики;
- підвищення впізнаваності та привернення уваги до діяльності закладу позашкільної освіти.

В період з лютого 2022 року по теперішній час на базі КЗ «ЗОЦНТТУМ «Грані» ЗОР було проведено низку Відкритих обласних конкурсів художньо-технічної творчості в яких взяло участь понад 2000 учасників із Запорізької, Івано-Франківської, Львівської та інших областей України, а також діти, які тимчасово перебувають за межами країни. Всі конкурсні роботи розміщено на сторінці Організатора Конкурсу у соціальній мережі Facebook «Центр «ГРАНІ» <https://www.facebook.com/groups/340021156566662/>.

На локальному рівні заклад позашкільної освіти стає тим осередком, який надає змогу дітям отримувати не лише знання та практичні вміння для життя, а й психологопедагогічну підтримку, не втрачати відчуття приналежності до спільноти. Саме задля такої підтримки на базі закладу було організовано та проведено:

- Обласний онлайн-конкурс художньо-технічної творчості «ТехноЕкоStyle» До Всесвітнього дня Землі. Основна мета і завдання конкурсу: формування у підростаючого покоління інтересу до дизайнерської діяльності; формування природоохоронного світогляду учнівської молоді зацікавлення дітей та учнівської молоді у необхідності сортування відходів та можливості їх використання для творчих ідей; стимулювання розвитку творчих здібностей

учнівської молоді, пошук та підтримка обдарованих дітей (квітень 2023 року).

- Обласний онлайн-конкурс художньо-технічної творчості «Новорічний креатив». Мета конкурсу є: виявлення та підтримка обдарованих, талановитих дітей, що мають креативне мислення; популяризація художньо-технічних видів творчості; сприяння реалізації творчого потенціалу дітей та учнівської молоді (грудень 2022 року).
- Відкритий обласний онлайн-конкурс художньо-технічної творчості «Навколо країни за 80 днів». Завдання конкурсу - самоідентифікація дитини як невід'ємної частини українського суспільства; розвиток інтелектуального потенціалу України, популяризація художньо-технічних видів творчості; збереження культурної спадщини України, залучення широкого загалу дітей та підлітків до активного висвітлення життя країни https://drive.google.com/drive/folders/1OaOyn9rUM5EuOeSgHCk9GVDDFTeu8Vb6?usp=share_link (червень-серпень 2022 року).
- Обласний онлайн-конкурс художньо-технічної творчості присвячений Дню Незалежності України «З Днем народження, країно!». Мета та завдання Конкурсу - формування у дітей та підлітків ціннісного ставлення особистості до українського народу, малої Батьківщини, держави, нації; виявлення та підтримка талановитої молоді, сприяння їх самореалізації та творчому розвитку; популяризація художньо-технічних видів творчості (серпень-вересень, 2022 року).
- Обласний онлайн-конкурс художньо-технічної творчості «Барви козацької Хортиці». Метою конкурсу є пробудження поваги до національної культурної спадщини, створення умов для гармонійного розвитку дітей та молоді, формування національно-патріотичного середовища, залучення до художньо-технічної творчості (листопад-грудень 2022 року).

Під час участі в онлайн – конкурсах діти мали змогу долучитись до створення виробів в найрізноманітніших напрямках художньо-технічної творчості: декоративно – ужиткове мистецтво (робота з папером, тканиною, пластиліном і т. д.), комп'ютерна графіка та анімація, вироби з бросового матеріалу, Lego-конструювання тощо.

Велика увага приділялась підтримці наших захисників – було започатковано Благодійні акції до визначних дат – День Збройних сил України, свято Великодня, День святого Валентина. Ці заходи проводились в змішаному форматі: в номінаціях декоративно-ужиткового мистецтва учасники виготовляли обереги власноруч та надсилали Організаторам; в номінаціях конструювання (різні види конструкторів), комп'ютерна графіка та анімація привітання надсилали в онлайн-форматі.

Отже, досвід організації онлайн-конкурсів переконує нас у тому, що така

форма активізації творчої і пізнавальної діяльності здобувачів освіти, підтримка творчо обдарованих дітей, сприяє створенню емоційно комфортного та розвивального середовища. Для багатьох обдарованих дітей важливо, щоб їх таланти і досягнення були визнані та оцінені, навіть у форматі онлайн – це може допомогти їм відчувати себе цінними та мотивувати їх розвивати свої здібності, сформує розуміння, що вони можуть піднятися на більш високий щабель власних досягнень у сфері художньо-технічної діяльності. Важливим аспектом є те, що під час створення конкурсних робіт залучається вся родина дитини – батьки, сестри, інші родичі, що позитивно впливає на психоемоційний стан не тільки дитини, а й всієї сім'ї. В умовах війни педагогічні працівники завжди напоготові та спроможні повноцінно надавати освітні, інформаційні, консультаційні послуги сім'ям, які виховують дітей та учнівську молодь. Саме тому питання організації комунікації з учасниками освітнього процесу посідає ключове місце. Створена система комунікації з дітьми, їхніми батьками, сім'ями, педагогами надає змогу встановити швидкий обмін інформацією, мобільність зворотного зв'язку, відбувається покращення адаптації громадян із числа внутрішньо переміщених осіб із зон активних бойових дій, педагоги ефективно надають інформаційну, методичну, консультативну підтримку обдарованим дітям та їхнім сім'ям.

ЛІТЕРАТУРА

1. Музика О.Я. Обдарованість як загальна передумова розвитку творчої особистості// Художньо-творчий розвиток обдарованих дітей у мистецькій освіті. Навчально-методичний посібник для студентів мистецько-педагогічних факультетів. Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2015, С.16-18
2. Андрощук І. П. Активізація творчої художньо-технічної діяльності учнів засобами сучасних технологій // Трудова підготовка в рідній школі 2017. – № 2. – С. 27-30.

Заюков І. В.,

*Доктор економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та адміністрування
Вінницького торговельно-економічного інституту ДТЕУ
Zivan@i.ua*

ЗАСТОСУВАННЯ ОНЛАЙН-ПЛАТФОРМ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМ РОЗВИТКУ КОНЦЕПЦІЇ ОСВІТИ ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

Актуалізовано проблему використання освітніх онлайн-платформ як перспективного напрямку розвитку концепції освіти впродовж життя. Розглянуто основні принципи безперервного навчання. Проаналізовано особливості використання світових онлайн-платформ та їх структуру, зокрема «Coursera», «EdX», «Udacity». Наведено особливості функціонування світових освітніх онлайн-

платформ та їх переваги для здобувачів освіти, зокрема тих, які отримують диплом бакалавра. Проаналізовано структуру вітчизняної освітньої онлайн-платформи «Prometheus». Визначено, що використання здобувачами вищої освіти онлайн-платформ дозволить мати не тільки можливість кар'єрного зростання, але і бути мотивованим до постійного процесу оновлення власних знань. Це позитивно вплине на розвиток концепції безперервної освіти в Україні.

Ключові слова: безперервна освіта, онлайн-платформи, структура, переваги.

The problem of using educational online platforms as a promising direction for the development of the concept of lifelong education has been updated. The main principles of continuous education are considered. The peculiarities of the use of global online platforms and their structure, in particular «Coursera», «EdX», «Udacity», were analyzed. Features of the functioning of global educational online platforms and their advantages for education seekers, in particular those who will receive a bachelor's degree, are given. The structure of the national educational online platform «Prometheus» was analyzed. It was determined that the use of online platforms by students of higher education will allow not only the opportunity for career growth, but also to be motivated to the constant process of updating their own knowledge. This will positively affect the development of the concept of continuous education in Ukraine.

Key words: continuous education, online platforms, structure, benefits.

Актуальність дослідження пов'язана із необхідністю забезпечення практично орієнтованого навчання здобувачів ЗВО із використанням сучасних інформаційних технологій. За даними вчених Національного інституту стратегічних досліджень [1], нині для населення країн ЄС концепція безперервної освіти стає більш затребуваною. Так, біля 70% мешканців країн ЄС виявили бажання продовжувати своє навчання після закінчення освітніх закладів. Варто відмітити, що біля 80% громадян вважають, що саме освіта має поліпшити їх професійне життя, зокрема 72% впевнені, що воно здатне покращити особисте життя [1]. Крім того, актуальність посилюється необхідністю забезпечення зростання ролі людського капіталу в економічному розвитку країни; формування резервів соціально-економічного розвитку і конкурентоспроможності за рахунок мотивації навчання осіб старшого віку; прискоренням темпів оновлення професійних знань тощо.

В сучасних військових умовах, в умовах поширення пандемій, зокрема COVID-19 все більшого значення в системі забезпечення розвитку безперервної освіти набувають онлайн-платформи. Проблемам розвитку освіти впродовж життя присвячені праці зарубіжних і вітчизняних вчених. Серед закордонних вчених активно розглядають зазначену проблематику, зокрема: Т. Александер, П. Альхайдт, А. Гартунг, Е. Грубер, М. Дюрко, А. Корреа, Дж. Кідд, Й. Кноль, П. Ленгран, З. Нольда, Л. Турос, К. Хоул, П. Фаультіш, П. Шукла, У. Хілтон та багато ін. Відповідно серед вітчизняних вчених нею займалися, зокрема: В. Кремень, Л. Лук'янова [2], Н. Ничкало, О. Аніщенко, В. Олійник, С. Сисоєва,

Т. Сорочан та багато інших. Так, наприклад, науковець Л. Лук'янчук акцентує увагу саме на практичному аспекті освіти впродовж життя, його багатоплановості [2].

Метою статті є активізація освітніх онлайн-платформ як перспективного напрямку розвитку концепції освіти впродовж життя в Україні.

Під терміном *«освіта впродовж життя»* Інститут ЮНЕСКО розуміє *«інтеграцію навчання та життя, яка передбачає навчальну діяльність людей різного віку (дітей, молоді, дорослих та людей похилого віку) у будь-якому життєвому середовищі (сім'я, школа, спільнота, робота тощо) та через різноманітні методи (формальні, неформальні та інформальні), які разом задовольняють широке коло навчальних потреб»* [3]. Концепція освіти впродовж життя запропонована у 20 столітті вченим Ф. Махлупом, який, як відомо, стверджував, що знання, які були отримані в освітніх закладах досить сильно застарівають. Крім того, через певний проміжок часу відбувається період напіврозпаду отриманих знань, що суттєво знижує рівень кваліфікації працівників. Без постійного підвищення кваліфікації, безперервного професійного розвитку досягнути успіху в сучасному мінливому життєвому середовищі вкрай важко. Тому і необхідно безперервно оновлювати знання з використанням сучасних інформаційних технологій, програмного забезпечення тощо.

Основними принципами безперервного навчання є: «нові базові знання та навички для всіх», «збільшення інвестицій в людські ресурси»; «інноваційні методики викладання та навчання», «нова система оцінки отриманої освіти»; «розвиток наставництва й консультування», «наближення освіти до місця проживання» [1]. В статті більше акцентуємо увагу на реалізації такого принципу безперервного навчання як – *«інноваційні методики викладання та навчання»*, який, зокрема передбачає застосування в освітньому процесі онлайн-платформ.

Сьогодні в світі використовують багато освітніх онлайн-платформ, зокрема «Course», «EdX», «Udacity» та багато інших. На них представлені дистанційні курси, які є масовими і відкритими, безкоштовними і платними, але при цьому – доступними для широкого кола користувачів, зокрема студентів. Це дає можливість розширювати власну базу знань в системі розвитку безперервної освіти. Ці курси містять лекції, практичні заняття, відеоролики, завдання до СРС. За допомогою мережі Інтернет можна навчатись в зручний час, у зручному місці, що не обмежується географічним принципом. Основними особливостями використання онлайн-платформ є [1; 2; 3]:

- персональний підхід до кожного слухача, зокрема при платному навчанні враховувати фінансові обставини кожного студента;
- різна тривалість проходження курсів від декількох тижнів до декількох місяців;
- поділ завдань, які надсилаються здобувачам знань на частини, зокрема у вигляді

- відеороликів, домашніх завдань, есе, творчих завдань, різноманітних проєктів;
- підсумок вивченого матеріалу оцінюється у вигляді спеціально розроблених тестів і відповідного програмного забезпечення;
- об'єктивність отриманих знань оцінюється не тільки за рахунок тестів, але за рахунок оцінювання знань іншими учасниками навчання;
- за підсумками виконання різноманітних завдань здобувачі отримують певну кількість балів, які підсумовуються;
- при отриманні мінімально встановленої кількості балів здобувач може отримати сертифікат про проходження відповідному курсу;
- навчання може відбуватись в асинхронному режимі;
- з метою уникнення плагіату здобувачі освіти мають дотримуватись вимог «Кодексу честі», порушення якого автоматично веде до скасування результатів навчання;
- надається можливість проходження навчання рідною мовою, якщо це передбачено розробниками онлайн-курсів;
- передбачена можливість зарахування отриманого сертифікату у системі формальної і неформальної освіти (у закладах вищої освіти, в організаціях тощо).

Наприклад, найпопулярнішими курсами на онлайн-платформі «Coursera» є, зокрема [4]: «Social Psychology», «Think Again: How to Reason and Argue», «Learn to Program: The Fundament», «Game Theory», «Introduction to Finance», «Startup Engineering», «Data Analysis». На даній платформі можна вибрати багато напрямів, зокрема «Науки про дані», «Бізнес», «Комп'ютерні науки», «Інформаційні технології», «Вивчення мови», «Здоров'я», «Особистий розвиток», «Природні та технічні науки», «Соціальні науки», «Мистецтво та гуманітарні науки», «Математика та логіка» тощо. На рис. 1 зображено фрагмент сайту «Coursera».

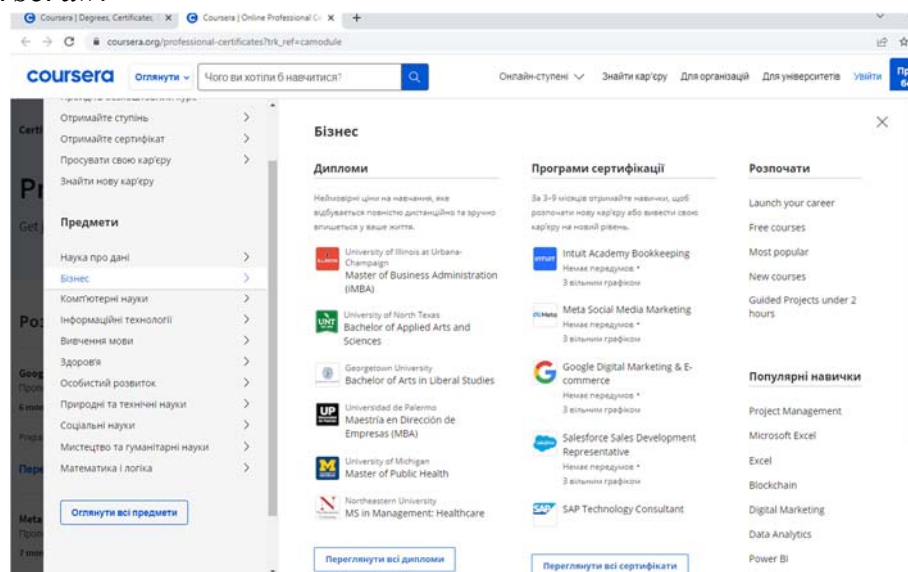

Рис. 1. Фрагмент онлайн-платформи «Coursera»

Джерело: наведено автором на підставі даних [4].

Наприклад, інформація наведена на рис. 1 свідчить, що, якщо здобувач обирає предмет «Бізнес», то може обирати такі програми, як: «Master of Business Administration», «Bachelor of Applied Arts and Sciences», «Bachelor of Arts in Liberal Studies» та багато інших.

Досить сильно розвивається нині безкоштовна освітня Інтернет-платформа «EdX», на якій є доступ до онлайн-курсів університетського рівня в різних галузях знань, зокрема здобувачі можуть пройти навчання і отримати сертифікати по професійним дисциплінам, які викладаються в ЗВО. Зазначені сертифікати є підставою для перезарахування вивчених курсів студентами в ЗВО. Варто відмітити, що дана освітня платформа проводить спеціальні курси онлайн на рівні ЗВО для студентів не залежно від географічного їх розташування. Наприклад, студенти ЗВО України мають змогу безкоштовно обирати серед широкого діапазону курсів ті, які найбільш для них необхідні. Розробниками цих курсів можуть бути викладачі відомих світових університетів, зокрема Оксфорду, Кембриджу, Берклі, Бостону та багатьох інших. Це суттєво посилить рівень конкурентоспроможності здобувачів освіти (студентів, фахівців тощо) на сучасному ринку праці України та поза ним. На рис. 2 зображено фрагмент сайту Інтернет-платформи «EdX».

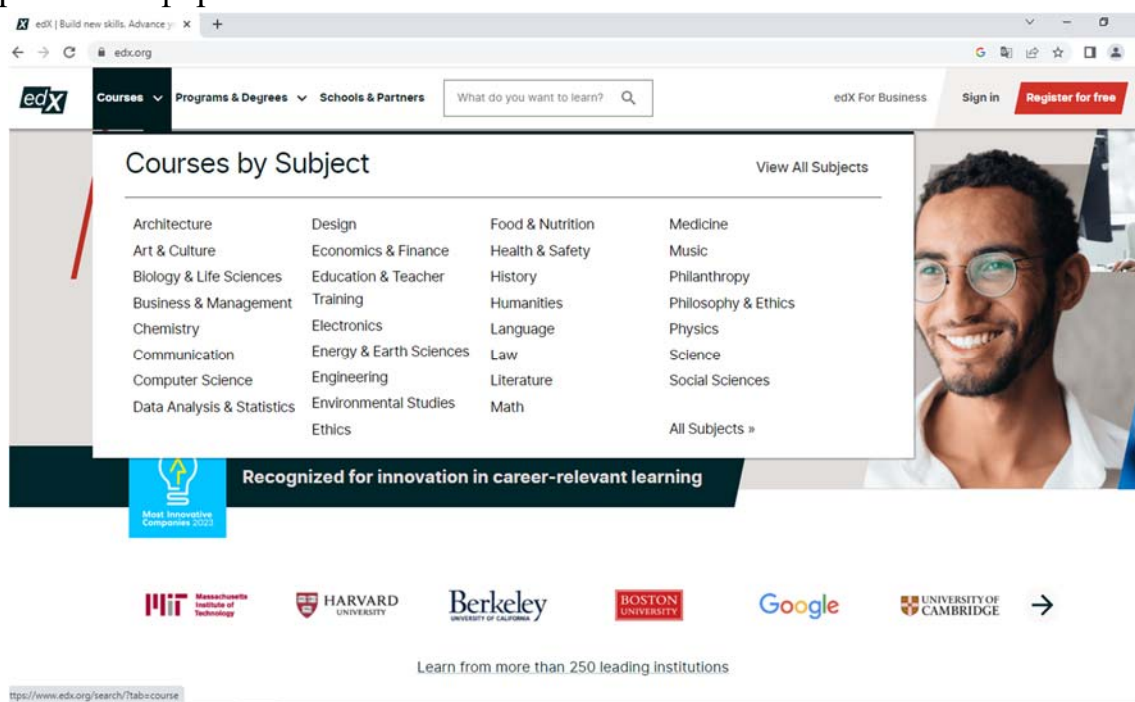

Рис. 2. Фрагмент Інтернет-платформи «EdX»

Джерело: наведено автором на підставі даних [5].

Станом на 01.05.2023 року на Інтернет-платформі «EdX» розміщено 4068 навчальних курсів, які розроблені викладачами і фахівцями багатьох світових ЗВО. Зайшовши на цю платформу студенти матимуть змогу, зокрема

вивчити різні мови світу, програмні продукти, програмну інженерію, Блокчейн, комп'ютерне програмування, економіку, архітектуру, управління проєктами, ділове адміністрування, аналітику даних, кібербезпеку, управління продуктами, цифровий маркетинг та багато інших курсів. Інтернет-платформа «EdX» також дозволяє студентам здобути освітній рівень «бакалавр», зокрема в галузі бізнеса, комп'ютерних наук, в галузі системи охорони здоров'я та сестринської справи.

За даними Інтернет-платформи «EdX» [5], ті здобувачі, які отримують диплом бакалавра можуть мати наступні переваги, зокрема це:

- *кар'єрне зростання* – працівники із освітнім рівнем – бакалавр, в середньому можуть отримувати медіанну заробітну плату не менше 21,5 тис. дол. США, ніж ті, хто не отримав зазначеного освітнього рівня;
- *онлайн-гнучкість* – дозволяє трансформувати процес навчання шляхом забезпечення гнучкості і мобільності;
- *зворотній зв'язок* – онлайн-програми дозволяють забезпечити максимальне співробітництво із студентами та викладачами.

Іншою всесвітньо відомою онлайн-платформою є «Udacity». Ця освітня онлайн-платформа спочатку була орієнтована на створення платних курсів для середовища ЗВО. Нині вона більше акцентує увагу на розробці курсів для працюючих професіоналів з метою підвищення їх кваліфікації, адже щороку обсяг інформації стрімко збільшується. Наприклад, якщо фахівці в галузі комп'ютерних наук не будуть постійно оновлювати свої знання, то відповідно до теорії напіврозпаду компетенції, їх знання майже повністю знеціняться. На рис. 3 зображено фрагмент сайту Інтернет-платформи «Udacity».

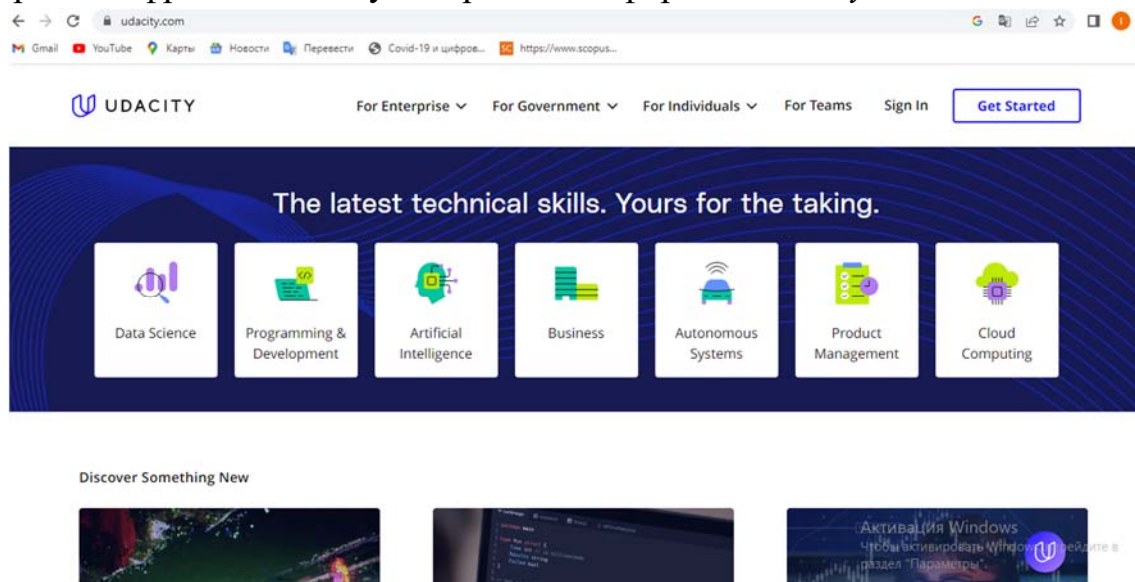

Рис. 3. Фрагмент онлайн-платформи «Udacity»

Джерело: наведено автором на підставі даних [6].

Інформація зазначена на саті онлайн-платформи «Udacity» свідчить, що її

користувачами можуть бути: підприємства, урядові організації, фізичні особи. Користувачі можуть обирати різні програми підготовки (школи), зокрема це: штучний інтелект, автономні системи, бізнес, хмарні розрахунки, інформаційна безпека, наука про данні, управління продуктами, програмування і розробки тощо.

Наприклад, серед програм в сфері «Бізнесу» можна обрати такі курси, як: «Бізнес-аналітика» (електронні таблиці/ Excel, SQL, візуалізація даних, інформаційні панелі даних), «Менеджер по продукту» (стратегії продукту, дизайн продукту, розробка продукту, дизайн-спринт, запуск продукту, рамки управління проєктами, перемовини, розташування пріоритетів тощо), «Цифровий маркетинг» (цифровий маркетинг, основи маркетингу, маркетинг в соціальних мережах, пошукова оптимізація, показники цифрового маркетингу тощо). Кожен зареєстрований на курс слухач може ознайомитись із структурою програми та її особливостями. Курси розділяються на модулі із розробленими онлайн лекціями із застосуванням сучасних навчальних технологій і комп'ютерних можливостей, які мотивують здобувачів до процесу навчання. Темп навчання здобувачів вільний і не обмежується часовими рамками.

Серед вітчизняних освітніх онлайн-платформ університетського рівня, зокрема варто виділити «Prometheus». Нині кількість слухачів даної платформи університетського рівня складає близько 1,8 млн. осіб, які можуть вивчати безкоштовно більше 250 онлайн-курсів. За весь час дії платформи «Prometheus» (з 2014 року) було видано більше 1 млн. сертифікатів про проходження різноманітних курсів. Фрагмент сайту освітньої онлайн-платформи Prometheus наведено на рис. 4.

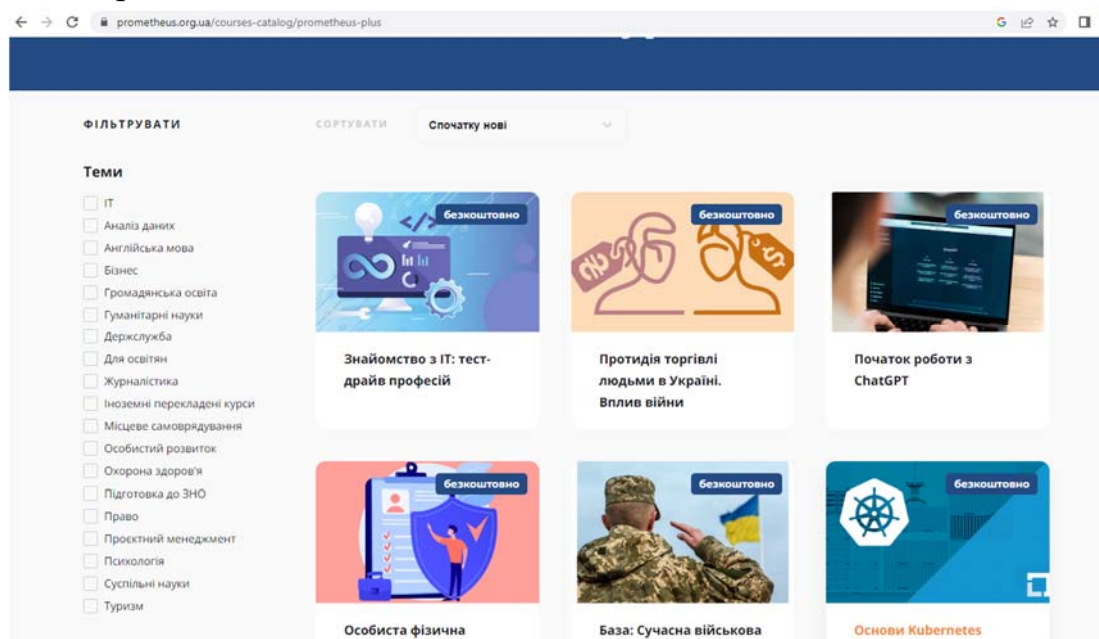

Рис. 4. Фрагмент онлайн-платформи «Prometheus»

Джерело: наведено автором на підставі даних [7].

Аналізуючи сайт онлайн-платформи «*Prometheus*» можна виділити такі моменти. Курси, які пропонуються здобувачам освіти є безкоштовними та платними. Крім того, можна обрати опцію щодо видачі сертифіката про проходження курсу або без нього. Всі курси згруповані в теми, зокрема здобувачі онлайн-платформи «*Prometheus*» можуть обрати теми, зокрема: «інформаційні технології», «аналіз даних», «англійська мова», «бізнес», «громадська освіта», «гуманітарні науки», «держслужба», «для освітян», «журналістика», «іноземні перекладені курси», «місцеве самоврядування», «особистий розвиток», «охорона здоров'я», «підготовка до ЗНО», «право», «проектний менеджмент», «психологія», «суспільні науки», «туризм».

Якщо здобувач обирає тему «бізнес», то можна обрати ті чи інші онлайн-курси для їх вивчення. Наприклад, безкоштовно можна вибрати такі курси, як: «Знайомство з ІТ: тест-драйв професій» (безкоштовно), «Основи інтернет-маркетингу для початківців» (платно), «Протидія торгівлі людьми в Україні. Вплив війни» (безкоштовно) та багато інших курсів. Обираючи безкоштовний курс «Протидія торгівлі людьми в Україні. Вплив війни» здобувач, зокрема має можливість ознайомитись із актуальністю його вивчення, структурою, сертифікацією.

Актуальність курсу «Протидія торгівлі людьми в Україні. Вплив війни» (Про курс) дозволяє здобувачу оцінити чи потрібно йому його проходити, що це йому дасть, які компетенції він отримає тощо. Структура відповідного курсу складається із 5 модулів, які поділені на лекції. Крім того, після кожного модулю розписуються компетентності, якими оволодіє здобувач після вивчення всіх лекцій. Що стосується сертифікації, то передбачено видання сертифіката, за умови, якщо здобувач виконає всі тестові завдання і набере не менш ніж 60% від загальної суми балів. На жаль, в сертифікаті не вказується кількість годин і кредитів за ЄКТС, що обмежує можливості досить активно брати участь в системі підвищення кваліфікації, зокрема при проходженні стажування.

Висновки. Таким чином, застосування освітніх онлайн-платформ може розглядатись як потужний інструмент розвитку освіти впродовж життя. Адже здобувачі знань, які користуються онлайн-платформами матимуть змогу підвищити рівень компетентності в межах здобуття спеціальності в ЗВО, а також в сумісних галузях знань. Це дасть змогу бути більш обізнаними в природничих і гуманітарних науках. Як наслідок, рівень конкурентоспроможності та розмір оплати праці на ринку праці таких здобувачів буде зростати, порівняно з тими, хто не приділяє достатньої уваги неформальній і інформальній освіті. Розглянуті освітні онлайн-платформи, зокрема: «Course», «EdX», «Udacity», «Prometheus» та багато інших дозволить їх користувачам, зокрема студентам мати не тільки можливість кар'єрного зростання, але і бути мотивованим до постійного процесу

оновлення власних знань, що позитивно вплине на розвиток концепції безперервної освіти в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сайт Національного інституту стратегічних досліджень. Освіта протягом життя як чинник людського розвитку. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/osvita-protyagom-zhittya-yak-chinnik-lyudskogo-rozvitku>.
2. Лук'янова Л.Б. Розвиток освіти дорослих: сучасні реалії, тенденції і перспективи. Концептуальні засади розвитку освіти дорослих: світовий досвід, українські реалії і перспективи : зб. наук. статей. Київ : Знання України, 2018. С. 21–31. URL: <https://eportfolio.kubg.edu.ua/data/conference/3728/document.pdf>.
3. Lifelong Learning і розпад знань. URL: <https://osvitoria.media/experience/osvita-vprodovzh-zhyttya-trend-chy-vymoga-chasu/>
4. Learn without limits. URL: <https://www.coursera.org/>.
5. Learning is what you make of it. Make it yours at edX. URL: <https://www.edx.org/>.
6. The latest technical skills. Yours for the taking. URL: <https://www.udacity.com>.
7. Розкрий свій потенціал. URL: <https://prometheus.org.ua/>.

Зіновєєва О. В.,

*методист науково-технічного відділу МАН,
КЗ «Запорізький обласний центр науково-технічної творчості
учнівської молоді «Грані» Запорізької обласної ради,
старший викладач, вчитель вищої категорії
marynazinovieieva@gmail.com*

Зіновєєва М. І.,

*керівник гуртка «Вибрані питання математики»
КЗ «Запорізький обласний центр науково-технічної творчості
учнівської молоді «Грані» Запорізької обласної ради
marynazinovieieva@gmail.com*

ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОЇ ОСОБИСТОСТІ В СИСТЕМІ РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНOSTІ В ЗАКЛАДІ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті аналізуються ключові аспекти роботи з обдарованими дітьми, зокрема визначення поняття обдарованості, методи виявлення обдарованості та основні підходи до формування компетентностей у цій групі дітей. Окрім того, розглядаються сучасні тенденції в позашкільній освіті, які сприяють розвитку обдарованих особистостей, такі як індивідуалізація навчання, стимулююче середовище та використання інноваційних технологій. У статті також висвітлюються основні принципи організації роботи з обдарованими дітьми, такі як диференціація навчання, сприяння самостійності та творчості, а також роль

вчителя та батьків у процесі розвитку обдарованості. На основі аналізу наукових досліджень та практичного досвіду висуваються рекомендації щодо ефективного формування компетентної особистості обдарованої дитини в системі позашкільної освіти.

Ключові слова: обдарованість, розвиток обдарованості, позашкільна освіта, компетенції, диференційоване навчання.

The article analyzes key aspects of working with gifted children, including the definition of giftedness, methods of identifying giftedness, and the main approaches to fostering competencies in this group of children. Furthermore, the article examines contemporary trends in extracurricular education that contribute to the development of gifted individuals, such as individualized learning, a stimulating environment, and the use of innovative technologies. The article also highlights the fundamental principles of organizing work with gifted children, including differentiated instruction, fostering independence and creativity, as well as the role of teachers and parents in the process of talent development. Based on the analysis of scientific research and practical experience, recommendations are presented for effectively shaping the competent personality of a gifted child within the framework of out-of-school education.

Keywords: giftedness, talent development, extracurricular education, competencies, differentiated instruction.

У сучасному світі питання формування компетентної особистості стає все більш актуальним та вимагає особливої уваги в системі розвитку обдарованості в закладах позашкільної освіти. Обдаровані діти володіють незвичайним потенціалом та здібностями, які можуть бути ефективно розвинуті та спрямовані на досягнення виняткових результатів у різних сферах життя. Враховуючи цей потенціал, позашкільні освітні заклади мають важливе завдання – забезпечити оптимальні умови для розвитку обдарованості та формування компетентної особистості учнів.

Саме через систематичну та цілеспрямовану роботу з обдарованими дітьми в позашкільній освіті можна забезпечити їхній інтелектуальний, творчий та соціальний розвиток. На сьогоднішній день існує розуміння того, що обдарованість – це не просто народжена здібність, а складний синтез генетичних передач, умов середовища, які сприяють її розвитку, та належного навчання. Тому, позашкільні освітні заклади відіграють важливу роль у розкритті потенціалу обдарованих дітей і формуванні їхніх компетентностей.

Одним з головних завдань системи розвитку обдарованості є формування компетентної особистості учня. Компетентність – це не просто набір знань і навичок, а здатність успішно використовувати їх у різних життєвих ситуаціях [2]. Розвиток компетентностей учнів сприяє не лише їхньому академічному

успіху, але й формує в них необхідні соціальні та міжособистісні навички, критичне мислення, творчість та самореалізацію. Для обдарованих дітей, які мають винятковий потенціал, розвиток компетентностей стає особливо важливим, оскільки це допомагає їм максимально розкрити свої здібності та досягти виняткових результатів у різних сферах.

Проте, необхідно врахувати, що формування компетентностей обдарованих особистостей є складним процесом, який потребує особливого підходу та спеціалізованих програм. Звичайна навчальна програма часто не здатна повністю врахувати потреби та особливості обдарованих учнів. Саме тому роль позашкільних освітніх закладів виявляється критичною, оскільки вони можуть запропонувати спеціалізовані програми, які сприяють ефективному розвитку обдарованості та формуванню компетентностей.

На жаль, система позашкільної освіти на даному її етапі не завжди забезпечує достатньо високу якість розвитку обдарованості. Тому, для вдосконалення системи позашкільної освіти для учнів-обдаровань, нами була запропонована модель поетапного розвитку компетентностей для обдарованих вихованців закладів позашкільної освіти, яку ми реалізували у «Школі юного науковця».

На початковому етапі одним з найважливіших процесів є процес виявлення обдарованих дітей. Для ефективного виявлення потенційно обдарованих учнів використовуються різні методи.

Перший із методів – це тестування інтелектуальних здібностей. Воно базується на використанні спеціально розроблених тестів, які оцінюють рівень когнітивних функцій учнів. Такі тести вимірюють різні аспекти інтелекту, такі як логічне мислення, просторова уява, абстрактне мислення та інші. Однак, важливо враховувати, що тестування не є єдиним індикатором обдарованості і має свої обмеження. Другий підхід - це оцінювання академічних досягнень, аналіз рівня навчальних досягнень, їх успішність у різних предметах.

Поміж нових підходів до виявлення обдарованих дітей варто відзначити використання портфоліо робіт. Цей метод передбачає збір творчих робіт, проєктів або досягнень учнів, які можуть свідчити про їхню обдарованість у різних сферах. Портфоліо може містити малюнки або інші художні вироби, літературні твори, наукові проєкти та ін. Аналіз портфоліо дозволяє виявити талановитість та потенціал обдарованої дитини у конкретній галузі.

Додатковим підходом до виявлення обдарованих дітей є спостереження в натуральному середовищі. Наші спеціалісти стежать за поведінкою та активністю дітей під час позашкільних занять та в гуртках. Це дозволяє помітити особливі здібності, інтереси та розвиток дитини у реальних ситуаціях.

Ще одним новим підходом є використання експертних оцінок. Наші фахівці

проводять спеціальні асесменти та оцінюють здібності дітей на підставі свого професійного досвіду. Експертні оцінки враховують не тільки академічні досягнення, але й творчість, лідерські якості, мотивацію та інші аспекти обдарованості.

Комбінація цих традиційних та нових підходів до виявлення обдарованих дітей дозволяє отримати більш повну та об'єктивну картину про їхні здібності та потенціал. Враховуючи індивідуальні особливості кожної дитини, ці методи допомагають забезпечити адекватну підтримку та розвиток обдарованості учнів у системі позашкільної освіти. Кожен з цих методів має свої переваги і обмеження, тому їх комбінація дозволяє отримати більш об'єктивну оцінку обдарованості дитини.

Виявлення обдарованих дітей є процесом, який вимагає уваги до деталей, чуйності та професійного підходу. Крім того, важливо зауважити, що виявлення обдарованих дітей є динамічним процесом, оскільки здібності та таланти можуть розвиватися та змінюватися з часом. Тому регулярне спостереження та оцінка дитини є важливими для виявлення її потенціалу та відповідного навчального супроводу.

Наступним етапом є розширення та поглиблення знань та навичок через використання спеціальних програм для обдарованих дітей.

По-перше, індивідуалізація навчання, що є ключовим підходом до формування компетентностей. Цей підхід передбачає врахування особистих потреб, інтересів та особливостей кожного обдарованого учня. Замість загальних програм та завдань, індивідуалізація навчання спрямовується на створення навчальних матеріалів, завдань та програм, які відповідають конкретним потребам та рівню розвитку кожної обдарованої особистості. Використання індивідуальних навчальних планів дозволяє налаштовувати зміст, темп та складність навчання для кожної обдарованої дитини окремо, сприяючи її розвитку та досягненню максимального потенціалу.

По-друге, створення стимулюючого навчального середовища, що є ще одним важливим підходом до формування компетентностей у обдарованих дітей. Таке середовище включає створення клімату, де обдаровані учні відчуються комфортно та почуваються визнаними. Засоби, які сприяють стимулюванню творчості, самостійності та критичного мислення, допомагають розвивати компетентності обдарованих особистостей. Стимулююче середовище сприяє активному залученню дітей до навчання, розвитку їх талантів і творчих здібностей, формуванню самостійності та відповідальності.

По-третє, інноваційні технології. Використання цифрових засобів, веб-платформ, інтерактивних програм та віртуальних інструментів дозволяє створити більш змістовне та захопливе навчання. Це сприяє активному

залученню обдарованих учнів, розвитку їх технологічної грамотності та творчих навичок [9].

Віртуальні лабораторії та симуляції дозволяють дітям експериментувати, вирішувати складні завдання та розвивати свою творчість. Використання мультимедійних засобів, відеоуроків та вебінарів дозволяє обдарованим дітям вивчати матеріал у більш доступній та цікавій формі, а також навчатися від відомих експертів у різних галузях. Використання глобальної мережі також дає можливість обдарованим дітям спілкуватися з однолітками з різних країн, обмінюватися досвідом та розвивати міжкультурну компетентність.

Додатково, інноваційні технології дозволяють використовувати інтерактивні методи навчання, такі як використання гейміфікації та віртуальної реальності. Гейміфікація включає елементи гри в навчальний процес, що стимулює мотивацію, залученість та змагальний дух учнів [4]. Використання віртуальної реальності дозволяє обдарованим дітям взаємодіяти зі створеними цифровими середовищами, що розширює їх можливості для дослідження та творчого виявлення.

Інтерактивні програми та адаптивні платформи підтримують індивідуалізацію навчання, оскільки можуть пристосовувати навчальний матеріал до потреб та рівня навчання кожного учня, надаючи індивідуальні завдання та підказки. Це дозволяє кожній обдарованій особистості працювати у власному темпі та налагоджувати виклики відповідно до свого рівня знань та вмінь.

Партнерська співпраця є ще одним важливим аспектом формування компетентностей обдарованих особистостей в системі позашкільної освіти. Вона передбачає співпрацю з батьками, експертами, іншими освітніми закладами та громадськими організаціями з метою створення оптимальних умов для розвитку обдарованості учнів.

Батьки відіграють важливу роль у підтримці та розвитку обдарованої особистості. Співпраця з ними допомагає зрозуміти індивідуальні потреби та інтереси учня, а також створює можливість для обміну ідеями та ресурсами.

Співпраця з експертами з різних галузей дозволяє обдарованим учням отримувати доступ до додаткових знань, поглиблювати свої інтереси та розвивати конкретні навички. Експерти виступають в якості наставників, проводять майстер-класи та тренінги, а також сприяють у здійсненні проектних та дослідницьких діяльностей.

Також важлива є співпраця з іншими освітніми закладами та громадськими організаціями. Це включає організацію спільних заходів, проектів та змагань, обмін досвідом та кращими практиками, а також взаємну підтримку в реалізації програм для обдарованих учнів.

Наш відділ має науково-технічний напрям, тому ми надаємо велике

значення розвитку наукових та технічних здібностей. У нашій «Школі юного науковця» обдаровані учні мають можливість поглиблено вивчати науку, технології, інженерію та математику. Вони отримують доступ до сучасного обладнання, лабораторій та наукових ресурсів, що дозволяє їм виконувати складні наукові дослідження та розробки. Це сприяє розвитку аналітичного мислення, творчого підходу до вирішення проблем, формуванню науково-технічної грамотності та підготовлює обдарованих дітей до подальшої професійної діяльності в галузі науки та технологій.

Також у «Школу юного науковця» входить «Математична лабораторія» та «Технічна інновація». «Математична лабораторія» спрямована на розвиток математичних здібностей обдарованих дітей. Учасники отримують інтенсивне вивчення математики, включаючи складні теоретичні питання та практичні застосування. Вони беруть участь у математичних змаганнях та розв'язують складні завдання, що сприяє розвитку їх аналітичного мислення та проблемного підходу. «Математична лабораторія» створює стимулюючу інтелектуальну середу, де обдаровані діти можуть розкрити свій математичний потенціал та досягти високих успіхів. «Технічна інновація» спрямована на розвиток наукових та технічних здібностей обдарованих дітей. Дітям надається можливість ознайомитися з сучасними технологіями, такими як робототехніка, програмування, електроніка та інші. Учасники отримують практичні навички у розробці проектів, вирішенні складних технічних задач і співпраці в команді. Вони мають можливість брати участь у науково-технічних виставках та конкурсах, де можуть продемонструвати свої досягнення та інноваційні розробки.

Хоча наш відділ має науково-технічний напрям, але ми розуміємо, що без розвитку соціальних навичок повної картини успішної обдарованої особистості ми отримати не зможемо. Тому для досягнення цієї мети ми проводимо тренінги зі спілкування та комунікації, дискусії на актуальні теми, тренінги з розвитку емоційного інтелекту, тренінги з розвитку лідерських навичок та багато іншого.

Отже, заклади позашкільної освіти мають великий потенціал для виявлення, розвитку та підтримки обдарованих дітей. Формування компетентної особистості в системі розвитку обдарованості в закладі позашкільної освіти є ключовим фактором для розвитку талантів та підтримки обдарованих дітей. За допомогою інноваційних програм та методик, які застосовуються, можна забезпечити максимально ефективний розвиток обдарувань. Однак, існують виклики, які стоять перед позашкільними освітніми закладами. Наприклад, необхідно розвивати та вдосконалювати програми та методики роботи з обдарованими дітьми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусич М.І. Організація розвивального навчання обдарованих дітей у

- позашкільному закладі освіти. - Київ: Видавничий дім «Слово», 2006.
2. Бех І.Д. Теоретико-методичні основи роботи з обдарованими дітьми в системі позашкільної освіти. - Київ: Видавничий центр «Просвіта», 2007.
  3. Вікторюк І.В. Теорія і практика розвивальної освіти в позашкільних навчальних закладах. - Київ: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, 2013.
  4. Гаврилюк А.В. Організація індивідуально-творчої роботи з обдарованими дітьми в позашкільному навчальному закладі. - Київ: Видавничий дім «Освіта», 2003.
  5. Кириленко Ю.В. Організація самостійної роботи обдарованої дитини в позашкільному закладі освіти. - Київ: Центр навчальної літератури, 2004.
  6. Стефаненко Т.П. Особливості формування обдарованості особистості в умовах позашкільного навчального закладу: монографія. - Київ: Ліра, 2013.
  7. Петренко В.С., Січова Л.Г. Психологія обдарованості: навчальний посібник. - Київ: Освіта, 2014.
  8. Мартиненко Г.В. Формування особистості обдарованих дітей в умовах позашкільного навчального закладу: методичні рекомендації. - Київ: Генеза, 2018.
  9. Бойко О.О., Шевченко І.І. Модель розвитку обдарованості учнів: навчально-методичний посібник. - Київ: Видавничий дім «Освіта», 2019.
  10. Чернова О.С., Корнієнко Г.В. Особливості роботи з обдарованими дітьми в системі позашкільної освіти: навчально-методичний посібник. - Київ: Ліра, 2021.
  11. Степаненко І.В., Жуковська Т.А. Розвиток обдарованості учнівської молоді в умовах позашкільної освіти: науково-методичний посібник. - Київ: Центр учбової літератури, 2022.

Ігумінова Світлана Ремівна,
вчитель хімії, вчитель-методист
ОЗЗСО «Сергіївський ліцей» Сергіївської селищної ради Одеської області
iguminova@ukr.net

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ STEM-ОСВІТИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

Ключові слова: STEM-освіта, навички XXI століття, інтегративно-асоціативні складові, цифрові ресурси, сталий розвиток, бізнес-проект.

Відновлення, розвиток та конкурентоспроможність національної економіки ставить перед сферою освіти завдання щодо генерування нових ідей і знань, створення нових технологій, розв'язання проблем, що можливо досягнути шляхом впровадження практико-орієнтованого навчання, створення на заняттях проблемних ситуацій для самостійного здобуття необхідних знань у процесі їх вирішення.

Впровадження STEM-освіти здійснюється з урахуванням таких принципів: особистісний підхід, спрямований на врахування вікових, індивідуальних особливостей здобувачів освіти, їх інтересів та здібностей, особливих освітніх потреб; постійне оновлення змісту освіти з урахуванням досягнень науки, розвитку технологій та вимог ринку праці; наступність - формування необхідних компетентностей на всіх складниках та рівнях освіти; патріотизм і громадянська спрямованість; продуктивна мотивація здобувачів освіти до провадження науково-дослідницької та проєктної діяльності, винахідництва; істотна роль математики в інтегративному підході реалізації STEM-освіти, послідовне, ґрунтовне, якісне її викладання; спонукання до формування та розвиток «гнучких навичок» у здобувачів освіти (навичок презентації, роботи в групі, комунікації); використання технологій розвивального та проблемного навчання; розвиток закладів спеціалізованої освіти наукового спрямування. Метою розвитку STEM-освіти є комплексне поширення інноваційних методик викладання та об'єднання зусиль учасників освітнього процесу і соціальних партнерів у формуванні необхідних компетентностей здобувачів освіти, які дають можливість запропонувати розв'язання проблем суспільства, поєднавши природничі науки, технології, інженерію та математику. Однією із системних складових формування змісту STEM-освіти є трансфер знань, що забезпечує впровадження досягнень наукової сфери в освітній процес. Методологічною основою формування змісту STEM-освіти є трансдисциплінарний підхід.

Реалізація STEM-навчання здійснюється з використанням таких основних організаційних форм, як урок/заняття, проєкт, квест, хакатон та інші. STEM-урок/заняття передбачає інтеграцію трьох і більше STEM-дисциплін (біологія, фізика, хімія, географія, математика, технології). STEM-проєкт – навчально-дослідницька діяльність учнів, що передбачає міждисциплінарний підхід та створення практичного продукту.

Основним завданням STEM-освіти є сприяння свідомому професійному самовизначенню учнівської молоді, формування актуальних на ринку праці компетентностей, у тому числі науково-дослідницьких навичок.

STEM-навчання цінне тим, що спонукає до інтегрованого мислення. Дитина вчиться «витягувати» інформацію з усіх галузей знань, з якими вона стикається, і творчо її застосовувати, щоб запропонувати щось унікальне й новаторське. Учням такий підхід подобається саме тому, що дає необмежений простір для творчості.

Інша важлива особливість STEM-навчання – робота в команді. Це велика кількість взаємодії, коли треба домовлятися, переконувати, обирати найкращий варіант і зробити так, щоб рішення підійшло для всіх. Тобто це ще й велика комунікативна, соціальна навичка, яка вчить дитину змалку враховувати потреби інших людей. Це особистісний розвиток і соціалізація

Назва проекту: «Розв’язання місцевих екологічних проблем шляхом реалізації принципів сталого розвитку. Економічні та екологічні перспективи Будацького та Шаболатського лиманів».

Проблема: Погіршення екологічного стану Будацького та Шаболатського лиманів.

Трейлер до проекту (реклама): Особливої уваги заслуговують Будацький та Шаболатський лимани. Це не просто водоймища, на їх дні схований справжній скарб – лікувальні грязі. Та попри всю красу та користь, лимани потерпають від серйозних екологічних проблем, що загрожують запасам лікувальних грязей, рибним ресурсам, цвітінням та опрісненню води. Саме тому, проект ознайомить вас з рішенням, що допоможе в оздоровленні лиману та відкриє великі економічно-екологічні перспективи Будацького та Шаболатського лиманів.

Інтегративно-асоціативна складова: хімія, біологія, географія, гідрогеологія, економіка, історія, мистецтво, трудове навчання.

Джерела інформації

- 1) Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики/Під заг.ред. О.В.Овчарук. - : «К.І.С.», 2004. – 112 с.
- 2) Єрмаков І.Г., Пузіков Д.О. Розвивати життєву компетентність// Шкільний світ. – 2005. №37. – С.5-13.
- 3) Селевко Г. Компетентности и их классификация//Народное образование. – 2004. - №4. С.138-143.
- 4) Буксер Є.С. «Одесские лиманы (гидрохимические исследования), серия петрографии, минералогии и геохимии» Вид. АН УССР Київ-1953р. Розенгурт М.Ш. «Гидрология и перспективы реконструкции природных ресурсов Одесских лиманов». Вид. «Наукова думка» Київ-1974р.
- 5) Резніков А.А., Малиновська Є.П. «Метод аналізу природних вод» Держгеотехвидат, 1984р.
- 6) «Глобальні проблеми і загальнолюдські цінності;» Переклад з англійської та французької. Сост. Василенко Л.І., Ермолова В.Є. М. Прогрес. 2013р.
- 7) Журнал «Вестник налоговой службы Украины». № 42 Головний редактор Кудрицький Д.А. Київ

Цифрові ресурси:

- Сервіси для створення інтелект-карт (ментальних карт): Mind42, Coogle, Mindmeister, XMind, iMindMap і т.і.
- Сервіси для створення брошур: Microsoft Publisher, Canva

Навички XXI століття +:

- Робота з інформацією.
- Медіаграмотність.
- Комунікативність.

- Робота в команді.
- Критичне мислення.
- ІКТ.
- Креативність.
- Підприємливість та фінансова грамотність.
- Дослідження і спостереження

Представлення результатів проекту

Об’єктом розгляду є погіршення екологічного стану Будацького та Шаболатського лиманів.

Предметом роботи є моніторинг меж коливання мінералізації води Будацького та Шаболатського лиманів (г/л).

Було встановлено, що умовою формування грязей з якісними лікувальними властивостями є висока концентрація солей лиманської ропи (до 32 г/л). Але в останні роки мінералізація води в лимані зменшується, що суттєво впливає на якість дозрівання грязей.

З 2015 р. учнями ОЗЗО «Сергіївський ліцей» були досліджені 30 проб води Будацького та Шаболатського лиманів. Проби відібрані з усієї акваторії лиману в 50 - 100м від берегу з метою виявлення мінералізації та її просторового розподілення. Дослідження показали, що найнижча мінералізація спостерігається в лимані Шаболат за дамбою (8,57 г/л). В північно-східній частині лиману мінералізація складає 10,08 – 10,87 г/л, в центральній частині – 10,82 – 11,60 г/л, а в південно-західній – 19,75 – 22,30 г/л.

Межі коливання мінералізації води Будацького та Шаболатського лиманів (г/л)

Рік, місяць	Райони		
	Північно-східний	Центральний	Південно-західний
1980 р.	8-26	12-28	14-32
Червень 2015 р.	10,50	11,60	22,30
Жовтень 2015 р.	10,20	11,10	21,95
Травень 2016 р.	10,45	11,50	22,15
Жовтень 2016 р.	10,15	11,05	19,95
Травень 2017 р.	10,30	11,00	22,00
Жовтень 2017 р.	10,10	10,95	19,80
Травень 2018 р.	10,25	10,95	21,95

Рік, місяць	Райони		
	Північно-східний	Центральний	Південно-західний
Жовтень 2018 р.	10,12	10,85	19,75
Травень 2019 р.	10,08	10,82	20,90
Жовтень 2019 р.	10,14	11,00	20,01
Травень 2020 р.	10,11	10,97	21,12
Жовтень 2020 р.	10,87	11,19	21.24
Травень 2021 .р	10,09	10.83	21.08

Метою роботи є розробка пропозицій щодо розв’язання екологічних проблем шляхом реалізації принципів сталого розвитку.

Резюме: Очерет з давніх-давен використовується як будівельний матеріал. Очерет використовують як покрівельний матеріал, а також з нього плетуть стіни і перегородки у невеликих господарських будівлях, тини, плотики для переправи через тихі протоки в дельтах річок і багато інших виробів. Він не проводить тепло, в середовищі очеретяних дахів не заводяться різні шкідники, гризуни, він екологічно корисний для людини, підіймає енергетику життєвої сили. Такі дахи не потребують вентиляції.

Взимку в будинку з очерету тепло, а влітку прохолодно, – ефект кондиціювання. Переваг, застосування очерету в будівництві будинку очевидні і численні.

Спосіб оздоровлення лиману: Раціональне використання очерету, що відкриває великі економіко-екологічні перспективи Шаболатського лиману.

Суцільні очеретяні чагарники малопривабливі для тваринного світу, тому його зрізання сприяє створенню мозаїчності.

Заготівля очерету – це додаткові робочі місця для жителів аграрного сектору. Росте він швидко, без особливої турботи з боку людини. Компанії, що займаються його добуванням, сплачують податки, зокрема оплату за використання природного ресурсу.

Маркетинговий погляд

Аналіз ринку показує, що вигідність цього виробництва полягає у тому, що ця ніша практично вільна. На величезних територіях України виростає величезна кількість цього цінного матеріалу, з якого можна отримати величезну кількість різної продукції. Як відомо, очерет застосовувався не тільки як будівельний матеріал.

Очерет – цінна кормова рослина. У молодих рослинах міститься 43% протеїну, 2,5% жиру, 36% клітковини, до 44% без азотистих екстрактивних речовин. Він є добрим кормом, особливо для коней і лошат. У листках міститься чимало вітаміну С (300–500 мг%) і цукрів (18%), з них можна виготовляти вітамінний напій та спирт.

Молоді кореневища очерету досягають довжини 2,5 метри. Їх вживають як лікарський засіб. Корінь очерету багатий корисними елементами цукром, вуглеводами, білками. З кореня очерету готували навіть хліб в голодні роки.

У господарській діяльності з очерету виготовляють мати та активно використовують у сучасному будівництві як природний та екологічний матеріал. Очеретові мати використовують для утеплення даху та стін, а також з них виготовляють:

- садові будинки;
- альтанки;
- навіси;
- паркани та перегородки;
- сонцезахисні парасольки.

Перевагами цього матеріалу є його екологічність та природне походження, здатність відштовхувати вологу та зберігати тепло. Також в очеретових матах, як правило, не заводяться комахи та гризуни через те, що кора очерету містить багато кальцію.

Організаційний план

Для того, щоб відкрити приватну підприємницьку діяльність необхідно:

- Зареєструватися в органах державної влади – подати заяву про відкриття приватного підприємства, звернувшись до Центру надання адміністративних послуг (Сергіївська селищна рада);
- Отримати свідоцтво про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності фізичної особи (ФОП);
- Зареєструватися в Білгород-Дністровській державній податковій інспекції, а також: у Пенсійному фонді, Фонді зайнятості населення, Фонді соціального страхування, Фонді страхування від нещасних випадків на виробництві;
- Визначитися з видом оподаткування. У нашому випадку можна зупинитися

на єдиному податку;

- Знайти найманих працівників, звернувшись до Фонду зайнятості;
- Оскільки, з листопада по лютий місяці рекомендується заготівля очерету, то необхідно в найкоротші терміни провести розвідку запасів очерету;
- Погоджувати із службою по охороні природи викіс очерету, згідно з нормами і правилами заготівлі очерету. Отримати дозвіл на підприємницьку діяльність у Сергіївській селищній раді (комунальне підприємство ГРЕС).

Фінансове планування

Кадровий склад підприємства:

ФОП (фізична особа підприємець) + два найманих працівника.

Заробітна платня – 10 000 гривень.

Податки з фонду заробітної плати:

ЕСВ (єдиний соціальний внесок: пенсійний фонд, соціальне страхування) – 22%

Податки з заробітної плати працівника;

Податок на доходи громадян – 18%

Військовий збір -1,5%

Всього відрахування з фонду заробітної плати за одного робітника – 2 200 гривень.

За три особи (ФОП (фізична особа підприємець) + два найманих працівника) – 6 600 гривень.

Зарплата працівникам:

$3 \times 10\,000 = 30\,000$ 00 гривень .

Всього = 6 600 + 30 000 = 36 600 гривень.

Зарплата працівника:

нараховано – 10 000 гривень

податки – 1 950 гривень

на руки – 8 050 гривень.

Так як, розповсюдження очерету на Шаболатському лимані є одним із факторів його опріснення, пропонується економічне рішення. Яке полягає в видаленні очерету та подальшому його використанні у господарській діяльності. Таким чином, частково буде вирішено екологічну проблему з опрісненням лиману, а разом з тим – раціональне використання природного матеріалу.

Завдання: вивчення наукової літератури з теми дослідження; моніторинг коливання мінералізації води в лиманах; виявлення причин незадовільного екологічного стану Будацького та Шаболатського лиманів; розробка та пропозиції способів оздоровлення лиманів.

Практичне значення. Отримані в результаті виконання роботи розробки та пропозиції можуть бути використані для розв'язання місцевих екологічних проблем шляхом реалізації принципів сталого розвитку, а саме, раціональне

використання очерету, що сприяє оздоровленню лиманів, створює додаткові робочі місця, покращує соціальні та економічні перспективи курорту Сергіївка.

Актуальність цієї роботи полягає в тому, що пропонується вирішення екологічної проблеми шляхом реалізації принципів сталого розвитку, а саме, збереження і відновлення природних екосистем та їх здатності до самовідтворення.

Сталий розвиток суспільства – це сучасна концепція, яка ґрунтується на принципах взаємодії суспільства і природи та передбачає гармонізацію економічного й соціального розвитку та збереження довкілля.

Використання вищезазначених та інших інноваційно-інтерактивних методів і форм роботи, дозволяють ефективно реалізувати вимоги Концепції Нової української школи й сприятимуть формуванню у здобувачів освіти критичного мислення, творчості, навичок науково-дослідницької, інженерної діяльності, винахідництва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 р., “Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року”.
2. Звіт Європейського Парламенту “Заохочення досліджень STEM для ринку праці” (березень 2015 р)
3. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” на період до 2029 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988 (Офіційний вісник України, 2017 р., № 1, ст. 22);
4. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018—2020 роки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67 (Офіційний вісник України, 2018 р., № 16, ст. 560).
5. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики/Під заг.ред. О.В.Овчарук. - : «К.І.С.», 2004. – 112 с.
6. Єрмаков І.Г., Пузіков Д.О. Розвивати життєву компетентність// Шкільний світ. – 2005. №37. – С.5-13.
7. Селевко Г. Компетентности и их классификация//Народное образование. – 2004. - №4. С.138-143.
8. Буксер Є. С. «Одесские лиманы (гидрохимические исследования), серия петрографии, минералогии и геохимии» Вид. АН УССР Київ-1953р.Розенгурт М.Ш. «Гидрология и перспективы реконструкции природных ресурсов Одесских лиманов». Вид. «Наукова думка» Київ-1974р.
9. Резніков А.А., Малиновська Є.П. «Метод аналізу природних вод» Держгеотехвидат, 1984р.
- 10.«Глобальні проблеми і загальнолюдські цінності;» Переклад з англійської та французької. Сост. Василенко Л.І.,Ермолова В.Є. М. Прогрес. 2013р.
- 11.Журнал «Вестник налоговой службы Украины». № 42 Головний редактор Кудрицький Д.А. Київ

Ільченко В. Р.,
*дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук,
професор, заввідділу інтеграції змісту загальної середньої освіти
Інституту педагогіки НАПН України,
м. Київ, Україна,
info.dovkillya@gmail.com*

Ільченко О. Г.,
*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
відділу інтеграції змісту загальної середньої освіти
Інституту педагогіки НАПН України,
м. Київ, Україна,
info.dovkillya@gmail.com*

Голота О. В.,
*науковий співробітник
відділу інтеграції змісту загальної середньої освіти
Інституту педагогіки НАПН України,
голова ГО Освітній центр «Довкілля»,
керівник Полтавського осередку аеророзвідки «Сварог»
м. Київ, Україна,
info.dovkillya@gmail.com*

ОБДАРОВАНІСТЬ ДІТЕЙ І ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЇЇ СТАНОВЛЕННЯ

В статті зроблена спроба на основі досвіду розроблення апробації і впровадження моделі освіти для сталого розвитку суспільства «Довкілля» показати педагогічні умови виявлення і розвитку обдарованих дітей.

Ключові слова: обдарованість; обдарованість розумова і спеціальних здібностей; творчий потенціал людини; модель освіти «Довкілля»; життєствердний образ світу.

The article attempts to show the pedagogical conditions for the identification and development of gifted children based on the experience of developing, testing and implementing the model of education for sustainable development of society «Environment».

Keywords: giftedness; giftedness of mental and special abilities; human creativity; model of education «Environment»; life-affirming image of the world.

Обдарованість – це значне випередження особистості у розумовому розвитку або розвитку спеціальних здібностей (музичних, художніх, спортивних та ін.). Можливі різні сфери прояву обдарованості дітей – інтелектуальна, академічних досягнень, в художній діяльності та інших проявів творчого потенціалу людини.

Важливо те, що творчий потенціал людини є рушієм процесу суспільства,

тому обдарованість необхідно своєчасно виявляти і розвивати в педагогічному процесі, залучати до нього батьків, особливо якщо учні опинилися поза межами рідної школи.

Виховання обдарованих дітей – національної еліти було метою з початку розроблення моделі освіти для сталого розвитку суспільства «Довкілля» (з ініціативи авторської школи «Формування цілісної свідомості ділової людини» – СШ №37 м. Полтави, 1990 р., колектив якої почав розробляти модель школи, що втілює ідеї еліти планети – Римського клубу).

Реалізація в навчально-методичному забезпеченні шкіл, які пішли за лідером (Авторською школою) на Полтавщині, а потім в третині шкіл України, супроводжувалось відслідкуванням розумового розвитку дітей, вимірюванням вербального і невербального інтелекту учнів, їхнього коефіцієнту соціальної зрілості, здоров'я в порівнянні з однолітками, які навчались за традиційною моделлю освіти.

Різниця в інтелектуальному, соціальному розвитку, оздоровленню дітей в процесі навчання виявилась разючою, що відображено в наукових працях, дисертаційних дослідженнях дослідників моделі освіти «Довкілля» [1].

В 2014 р. на Міжнародній виставці «Сучасні заклади освіти» Інститут педагогіки за модель освіти «Довкілля» нагороджений золотою медаллю [2, с. 103-127]. На той час модель «Довкілля» охопила дошкілля, 1-6 класи.

Педагоги-практики і науковці продовжують розробляти навчально-методичне забезпечення для основної і старшої школи, продовжують відновлювати і впроваджувати модель освіти «Довкілля» (національний аналог STEM-освіти) [2, с. 130-135].

Дослідження впливу моделі освіти «Довкілля» на формування у молодих поколінь життєствердного національного образу світу – освітньої характеристики особистості, яка може належати до еліти вітчизняного суспільства (завдяки високим рівням IQ, EQ, LQ, індексу соціальної зрілості, здатності протидії програмуванню психіки) у наявності в працях дослідників, педагогів, психологів, правознавців [2; 3].

Концепція моделі освіти «Довкілля» опирається на наступні педагогічні умови, які втілюють:

- знання про взаємодію людини із середовищем життя (з людиною, суспільством, природою);
- знання про розвиток технологій промислового виробництва, освоєння космічного простору, виробництва продуктів харчування, вплив технологій на економіку, промисловість, культуру, якість життя;
- знання у дослідженні засобів виробництва, їх впливу на геополітичне панування.

Аналіз змісту освіти зарубіжних шкіл показав, що необхідний відхід від вузькопредметного формування змісту для обдарованих дітей, важливо зменшити кількість навчальних предметів до кількості освітніх галузей, оскільки 7 ± 2 – це та кількість інформації, яку людина одночасно може тримати в свідомості, об'єднуючи її в цілісність. Ніяке розуміння не досягається інакше, як через включення нової інформації в цілісність, а розуміння – це природний стан буття людини (Г.-Х. Гадамер). Обдаровані діти мають перебувати в природному стані буття, щоб проявляти свою обдарованість і творчість.

Аналіз концепцій зарубіжних шкіл майбутнього показує, що основні риси системи освіти майбутнього і її кінцеві результати можна звести до наступних:

- Освіта буде відігравати основну роль в суспільстві майбутнього.
- Загальні аспекти освіти повинні бути розширені, а часткові і спеціальні звужені, відхід від вузько предметного формування змісту.
- Освіта майбутнього має зосередитися на таких питаннях: рівновага взаємовідносин між людиною і довкіллям, взаємовідношень між людиною і технологією в контексті стійкого розвитку, між людиною і культурою в контексті загальної гуманістичної перспективи.

Для створення педагогічних умов, виявлення обдарованих дітей в зміст і методику навчання кожного предмету ввести технологію формування життєствердного образу світу. На основі аналізу праць дослідників людської природи (К. Лоренц, Е. Фромм, М. Бахтін, Н. Чеботарьова та ін.) зазначено, що синдром соціальної деструктивності, пов'язаний із фрагментарністю погляду на світ, набирає сили в умовах соціально-економічної нестабільності, екокризи в суспільстві, збільшує кількість психічно неповноцінних людей, які становлять соціальну небезпеку. Роль педагогіки у створенні стратегії розвитку життєствердного суспільства в новій парадигмі освіти ми пов'язуємо із втіленням у навчальний процес психолого-педагогічних основ формування в учнів природовідповідного образу світу, його основи – образу природи. Це положення підтверджене аналізом філософських, психологічних, педагогічних досліджень. На основі аналізу останніх зроблено висновок про життєствердний світогляд українського етносу, про необхідність використання етнічних архетипів при формуванні образу світу учнів.

У змісті освіти школи майбутнього одним з основних понять має бути саме образ світу – особистісно значима система знань учня про світ, його «когнітивна карта світу».

На основі аналізу проблем сучасної школи і тенденцій розвитку школи майбутнього у вітчизняній та зарубіжній освіті можна сформулювати основні цілі школи майбутнього:

- Сформулювати життєствердний образ світу, центральним поняттям якого є

єдність людини і довкілля.

- Втілити в образі світу учня поняття фундаментальних проблем, пов'язаних з діяльністю людини, культурою і технологією.
- Розвивати широку освіту учнів, забезпечувати оволодіння основними поняттями дисциплін, що вивчаються, технологізувати основні знання (розвивати компетентність використовувати знання в дії).
- Втілити в образ світу учнів поняття про технологію як систему особистісно значимих знань і засобів розв'язання проблем людини з урахуванням впливу результатів їх розв'язку на довкілля.
- Підготувати учнів до життя в технологізованому суспільстві, складному інформаційному середовищі.
- Розвинути компетентність користуватися потрібною інформацією, розвивати свої здібності.
- Виховати потребу в самозбереженні, збереженні своєї Батьківщини, природи.
- Залучити батьків як колег педагогів до формування винахідницьких здібностей дітей під час виконання ними роботи по дому [4].

Для досягнення поставлених цілей необхідно раціонально розподілити навчальний час на засвоєння учнями навчальних дисциплін.

Враховуючи те, що образ світу є вихідним пунктом і результатом пізнавального процесу, а основою образу світу є образ природи, навчальний час доцільно розподілити симетрично між природничо-математично-технологічними предметами і предметами суспільно-гуманітарного циклу – по 40% навчального часу на природничо-математичні дисципліни і технологію та суспільно-гуманітарні предмети.

Решта 20% навчального часу – на іноземні мови і фізкультуру.

Стрижневою ідеєю педагогічних умов для формування обдарованих дітей у всіх предметах мають бути уроки в довкіллі, через систематичне проведення яких реалізується методологія сучасної освіти, філософія екологічного реалізму, основна ідея якої полягає в тому, що істинність наших знань про дійсність ми пізнаємо лише в безпосередній взаємодії з довкіллям.

Дієво-практична діяльність, передбачена педагогічними умовами для формування обдарованих дітей і дидактично-динамічними паузами в моделі «Довкілля – як – школа» [5], поставили школяра в такі умови навчання, які стимулюють розвиток його психічних, духовних, фізичних сил, цілісності свідомості. Кожен учень включається в систему різноманітних видів діяльності – фізично-оздоровчу, художньо-ігрову, предметно-перетворюючу, навчально-пізнавальну, соціально-комунікативну, громадсько-корисну, національно-громадянську, духовно-катарсичну. Уроки серед природи, дидактично-динамічні паузи, робота зі щоденниками спостережень, досліджень – все це прак-

тична діяльність дитини в реальній природній, життєвій ситуації, де вона може самостійно зробити вибір, прийняти рішення. Саме «Довкілля» вчить дитину позитивно жити і взаємодіяти з природою, а психолого-педагогічна діагностика дає змогу вчителю здійснювати корекційно-виховну діяльність, виходячи з об'єктивної реальності.

Постійними учасниками підготовки і розробки уроків довкілля, родинних свят-звітів є батьки. Навчання і виховання має повернути дітей в освітній простір дитини через розуміння нової навчальної технології, яка відповідає віковим традиціям нашого народу, його менталітету, оздоровчої функції довкілля.

Результати навчання обдарованої дитини:

- особистісно орієнтована, продуктивна освіта, продуктом є життєствердний національний образ світу, центральне місце в якому займає компетентність людини в самозбереженні, збереженні суспільства, свого народу, збереженні довкілля;
- компетентність життєтворчості;
- фундаменталізовані, цілісні знання про основи наук;
- неперервність формування образу світу, екологічного, патріотичного, національного виховання;
- зміцнене психічне та тілесне здоров'я.

Виховання обдарованої дитини невід'ємне від пізнання світу. Відповідно до того, як життєствердний образ світу є вихідним пунктом і результатом будь-якого пізнавального процесу дитини, так і виховання, яке базується на життєствердному образі світу, є результатом будь-якого пізнавального процесу.

Образ світу дитини багатогранний, відповідно до цього багатогранне і виховання учня.

Взявши до уваги, що в школі «Людина і довкілля» формується національний образ світу а також те, що в основі образу світу лежать загальні закономірності природи, які складають парадигму сучасного наукового мислення, модель складових виховного процесу в школі майбутнього наступна:

- розумове виховання, ролі в ньому наукових ідей наголошував К. Д. Ушинський;
- патріотичне виховання, нерозривно пов'язане з розумовим вихованням, зокрема з накопиченням «енергійного бюджету» (термін геніального українського природодослідника і економіста С. А. Подолинського);
- здатності кожного представника суспільства будь-яку роботу виконувати з найменшою затратою енергії і забрудненням довкілля; саме ця риса представників спільноти зробить суспільство конкурентоздатним, стабільним на геополітичній карті світу і найбільш прийнятним в біосфері;

- моральне виховання;
- естетичне виховання.

Зміст освіти, навчально-методичне забезпечення моделі освіти «Довкілля» проходять апробацію в школах країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Друковані праці співробітників НМЦ і відділу інтеграції змісту загальної середньої освіти (сайт «Довкілля»). URL: <http://www.dovkillya.org.ua/naukovadiagnost/навчально-методичне-забезпечення.html> (дата звернення: 4.05.2023).
2. Грамматика любви : [науково-публіцистичне видання] / укладач В.Р. Ільченко; під редакцією В.Р. Ільченко та В.А. Продаєвича. Полтава, Одеса: 2017. С. 103-135. URL: <https://www.facebook.com/groups/778488685585903/files/> (дата звернення: 4.05.2023).
3. Гуз К.Ж. Теоретичні та методичні основи формування в учнів цілісності знань про природу. Полтава: Довкілля-К. 2004. 472 с.
4. Голота О.В. Які типи цифрового контенту доцільно використовувати в осередку віртуальної реальності у навчальному кабінеті цілісного світогляду. Технології інтеграції змісту освіти : зб. наук. пр. Всеукраїнського круглого столу «Інтеграція змісту освіти в профільній школі», 17 квітня 2019 р. Вип. 11. Полтава : ТОВ «АСМІ». 2019. С. 147-151.
5. Ільченко В., Гуз К., В. Зелюк, А. Ляшенко, Г. Дзюбкін. Проєкт моделі школи майбутнього «Людина і довкілля». Імідж сучасного педагога. 2008. № 7–8 (86 – 87). С. 61-67.

Кадецька І. М.,

Педагог-організатор

Херсонської спеціалізованої школи I-III ступенів №52

з поглибленим вивченням української мови Херсонської міської ради

м.Херсон

E- mail: kadetska_inna@ukr.net

ФЕНОМЕН СОЦІАЛЬНОЇ ТВОРЧОСТІ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ПІДРОСТАЮЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглянуто ознаки творчості як багатовимірну структуру, що сполучає дві сторони: діяльнісну й особистісну. З урахуванням видів творчої діяльності і сфер творчої активності існують передумови для виділення соціальної творчості, що має специфіку порівняно з художньою, науковою й науково-технічною (практичною) творчістю. Соціальна творчість розглядається як спосіб розвитку творчої особистості засобами технологій соціального проєктування й розвитку учнівського самоврядування.

Ключові слова: соціальна творчість, творчість, творча особистість, соціальне проєктування, самоврядування.

The article examines the signs of creativity as a multidimensional structure that

combines two aspects: activity and personality. Taking into account the types of creative activity and spheres of creative activity, there are prerequisites for distinguishing social creativity, which is specific compared to artistic, scientific, and scientific-technical (practical) creativity. Social creativity is considered as a way of developing a creative personality by means of social design technologies and the development of student self-government.

Keywords: social creativity, creativity, creative personality, social design, self-government.

Сучасний світ дуже часто позначається як динамічний. Він змушує людину до постійного прояву творчої активності, креативності й комунікації з іншими людьми. Спочатку проблема формування творчої особистості розглядалась у контексті становлення ринкових відносин. Зараз акцент змінюється. Відбувається інтенсифікація суспільних, і навіть уже, глобальних змін, які фіксуються у XXI столітті. Отже, знову відновлюється й посилюється увага науковців до проблеми творчості й творчої особистості. Завдання формування соціально-активного суб'єкта, що відповідає сучасним реаліям суспільства, вимагає формування творчої особистості.

На сучасному етапі перед педагогами, педагогами-організаторами, психологами, соціальними педагогами стоїть важлива проблема оптимізувати перебіг розвитку здобувача освіти як творчої індивідуальності, створити умови для розвитку творчої особистості, яка не тільки вміє самостійно долати проблемні ситуації, але й прагне це робити, виявляючи лідерські якості, маючи власне бачення перспектив. Проблема творчості набуває значення, насамперед, у зв'язку з проблемами розвитку людини.

У сучасній науковій літературі з цього питання уже окреслено специфічні напрями дослідження зазначеної проблематики. Головна увага приділяється посиленню однозначності у виділенні ознак творчості, аналізу творчого процесу, механізмам розвитку творчої особистості, а також з'ясуванню особливостей різних видів творчості.

Мета статті: узагальнити підходи до розуміння сутності соціальної творчості, її ролі та механізму впливу на розвиток творчої особистості підлітка.

У філософському підході творчість розглядається як сутнісна характеристика людини. Творчість – це не цілеспрямована діяльність, а скоріше спонтанний вияв людської сутності. Вона існує скрізь, де «мета діяльності народжується з глибини людського духу».

Перш ніж перейти до розгляду сутності соціальної творчості, важливо визначитись із розумінням ознак творчості взагалі. Більшість дослідників

підходять до розгляду творчості як до багатовимірного конструкту, що має дві сторони: суб'єктивно нове й об'єктивно нове, деструктивне й конструктивне, діяльнісне і особистісне, способи дії й взаємодії.

З позицій філософської науки К. Саєнбаєв приходить до висновку, що творчість, насамперед, є якісною характеристикою будь-якого виду діяльності. Творчість виникає і розвивається у процесі предметної діяльності. Поняття діяльності є ядром діалектико-матеріалістичного світогляду. Результати творчості не можуть бути обмежені речовими результатами. Діяльнісний підхід до аналізу творчості є однобічним, адже у діяльності людина виступає як суб'єкт свого власного розвитку. Саме в творчості людина стверджує, тобто формує себе як людина, особистість. Людина самостверджується, розвивається через зміну природної і соціальної діяльності. Отже, доцільним є з'ясування особливих, фундаментальних зв'язків людини і світ, осмислення творчості як змістовної характеристики людини, що проявляється в активній участі у перетворенні світу у процесі предметної діяльності. Синтезуючим фактором діяльнісних відносин людини до світу є людська свобода, що виступає як передумова історичної творчості, що здійснюється через такі механізми як цілепокладання і активність. У творчій діяльності мають проявлятися і розвиватися здібності людини до перетворення дійсності [1]. На зв'язок особистісного й творчого початку також вказував Н. Бердяєв, зазначаючи, що особистість є творчий акт.

А. Савенков у філософському баченні результату творчого процесу виділяє дві сторони: суб'єктивно нове й об'єктивно нове. Причому психологію більше цікавить внутрішній світ особистості, а не те, що народжується у результаті її активності [2]. На нашу думку, це положення відповідає уявленням про особистісний і діяльнісний аспекти творчості. Також науковець розвиває ідею про дві сторони творчості – створення і руйнування, які утворюють дихотомію.

На думку Т.Курасової творчість слід розглядати не тільки в контексті діяльності, тобто з позицій створення чогось нового. Насамперед, це процес, що відбувається при взаємодії особистості і дійсності, при якому зміни відбуваються не тільки в дійсності, але і в особистості. Тому творчість є деяким аспектом розвитку особистості, її переходу до більш високого інтелектуального рівня, сприяння підвищеній сприйнятливості і самостійності мислення. Творчий індивід здатен вирішувати завдання інтелектуального та духовного типу [3].

І. Гайдукова вказує, що дослідники творчого процесу сходяться у двох моментах: у розумінні спрямованості творчості на нове, та у визнанні ірраціональної природи творчості. Результатом творчого процесу завжди є дещо нове: ідея, знання, предмет матеріальної культури, якість особистості, прочитання відомого твору. У творчості не тільки створюється дещо

оригінальне, але й розвиваються сутнісні сили людини, її здатності та майстерність [4] Творчість можна визначити як особливу форму взаємодії суб'єкта і об'єкта, що веде одночасно до розвитку того й іншого, і як форму свідомої дії, спрямованої на створення нового.

Таким чином, з урахуванням діяльнісного й особистісного підходів, творчість слід розглядати як зовнішню активність, продуктом якої є дещо нове, і як внутрішній процес, що забезпечує розвиток сутнісних сил людини, її особистості.

З урахуванням складного характеру творчості не існує однозначності у виділенні видів творчості. Таке виділення найчастіше відбувається з урахуванням видів творчої діяльності або сфер творчої активності.

А.Савенков розглядає становлення видів творчості в історичному ракурсі. Дослідник дає характеристику трьом видам творчості, серед яких первинною вважає творчість художника. Зі зміною суспільних пріоритетів виникає наукова творчість (XIX століття), а ще пізніше – творчість у практичній сфері (сферах політики, економіки, військової справи). Останній вид творчості набуває популярності завдяки розвитку цивілізації й знищенню межі між науковою творчістю і практичною діяльністю. Він розглядається як система дій, що приводять до створення нового продукту [2, с.136]. Водночас науковець вважає, що виділені види творчості недостатні для розуміння природи і внутрішніх механізмів креативності. Погоджуючись із ним, вважаємо необхідним виділення ще одного виду творчості – соціальної.

І. Гайдукова у творчій діяльності виділяє три рівні: науково-технічний (наукова творчість, а також професійна активність творчого характеру), художній (спрямоване на емоційно-чуттєвий внутрішній світ), трансцендентний. Трансцендентна творчість спрямована всередину суб'єкта та позбавлена матеріальної оформленості, маючи якість цілісності. Соціальна творчість не має самостійного значення, а має відношення до першого та другого виду [4].

На нашу думку, існують підстави для виділення соціальної творчості як самостійного виду творчості, що сполучає науково-технічну творчість (творчість у практичній сфері) і художню творчість. Такої ж думки дотримується В.Мацкевич, який пропонує виділити соціальну творчість як особливий вид творчості. К.Саєнбаєв переконаний, що перетворення системи суспільних відносин здійснюється тільки через соціальну творчість і соціальну активність людини. У соціальній творчості слід врахувати два аспекти: активність і творчий дух. Соціальна творчість в цілому не може виявлятися поза активністю конкретних людей. Соціальна творчість передбачає творчий дух, вона неможлива без творчого суб'єкта [1].

Н. Царьова вказує, що поняття «соціальна творчість» увійшло у педагогічну науку у середині 80-х років XX століття. В енциклопедії соціології й тлумачному словнику із соціології соціальна творчість розуміється як вища форма соціальної діяльності, процес творення, спрямований на перетворення та створення якісно нових форм відносин і суспільного буття.

В. Кремень, М. Горлач упевнені, що соціальна творчість є творчістю вищого порядку, що спрямована на удосконалення людини та суспільства. «Розвиток соціальної творчості зумовлений характером суспільних взаємовідносин, високим ступенем розвиненості суспільної свідомості і загальним рівнем духовної культури суспільства [7, с. 401].

Соціальну творчість прийнято розглядати як таку форму діяльності, яка приводить до ствердження якісно нових зв'язків і взаємовідносин у різних сферах життєдіяльності. Саме вона у повній мірі втілює прогресивні потреби суспільства.

І. Гайдукова розглядає поняття «соціальна творчість» у двох значеннях: у зв'язку з діяльністю людини, що перетворює природний і соціальний світ у відповідності зі своїми цілями і потребами на основі об'єктивних законів дійсності у контексті суспільно-історичної практики; 2) у вузькому розумінні як творчість у соціальній сфері, спрямовану на перетворення соціальних відношень, найбільш ефективне формування особистості, активізації її внутрішнього потенціалу, залучення усіх соціальних груп до активних соціальних взаємодій [4].

У широкому смислі існують різноманітні види соціальної творчості, які пов'язані зі сферами життєдіяльності суспільства та видами діяльності людини. За сферами життєдіяльності виділяють економічну, соціальну, політичну, культурну творчість. Кожна сфера суспільства забезпечується різноманітними видами діяльності, що дозволяє виділяти різні види творчості, пов'язані з диференціацією видів діяльності та професій. Будь-яка діяльність передбачає творчі моменти і творче відношення суб'єкта до своїх обов'язків. Творчий характер будь-якій діяльності надає орієнтація на новизну.

К.Саєнбаєв вказує на важливість дослідження природи і специфіки соціальної творчості, способу її формування і функціонування у процесі перетворювальної діяльності суспільного суб'єкта, а також особливостей прояву соціальної творчості у сфері економіки, політики та духовно-практичних відносин. Він визначає соціальну творчість як діяльність, спрямовану на перетворення соціального світу у відповідності з потребами людини. Соціальна творчість здійснюється через соціальну активність суб'єкта, яка є його внутрішньою властивістю і забезпечує здатність вийти за межі наявного буття. Соціальна творчість – цілісне, багатовимірне явище, воно не обмежується

створенням нових соціальних інститутів, суспільних відношень. У соціальній творчості створення, зміна і творення нового об'єкта має викликати і само зміну суб'єкта. Суб'єкт-об'єктне і суб'єкт-суб'єктне відношення, їх діалектичний взаємозв'язок показує соціальну творчість як процес, що розвивається [1].

Соціальна творчість виступає як діалог особливих, унікальних суб'єктів, що здатні виступити співтворцями. Соціальна творчість – це ненасильницьке створення людьми нових форм організації власного життя у відповідності зі своїми власними перевагами. Соціальна творчість відрізняється від індивідуальної тим, що спрямована на суспільні відносини і не може здійснюватись без узгодження інтересів усіх залучених у цей процес людей. Звідси, соціальна творчість є протилежним полюсом відчуження і утиску, а також способом їх подолання. Відчуженню завжди протистоїть соціальна творчість як актуальна здатність Людини безпосередньо творити історію, свій світ і себе самого. Зростаюча потреба у загальнолюдській, родовій єдності сучасної людини доповнюється прагненням до об'єднання у спільноти, ціннісно-нормативних матеріал яких стає опорою. Спосіб такого об'єднання і нормативно-ціннісна база, що лежить в основі його цілепокладання, виступають як висхідні компоненти нової соціальної форми – продукту соціальної творчості [1].

На думку Н. Царьової, соціальна творчість сприяє накопиченню досвіду творчої діяльності завдяки взаємодії з широким колом людей, що дозволяє оволодівати процедурами прийняття узгоджених рішень, усвідомлювати існування різних точок зору. Соціальна творчість розширює та укріплює ціннісно-сміслові сфери особистості, що створює умови для соціалізації підлітка, розвиває здатності оцінювати та свідомо вибудовувати систему особистісних відношень до себе, до інших людей, до суспільства [6].

Різні види соціальної творчості вважаються більш складним і глибоким видом творчості. Соціальна творчість пов'язана з перетворенням людського суспільства та функціональних процесів різного рівня та масштабності. Імпульсом для перетворення соціуму виступає певна ідея, що поділяється більшістю членів соціальної спільноти. Специфіка полягає у тому, що така ідея уже не належить творцю. Тим самим вона втрачає свою динаміку, але одночасно посилюються масштаби її впливу на суспільство. Соціальна творчість визначається тим, на скільки ідея, висунута лідером, оволодіває масами.

Таким чином, соціальна творчість може бути розглянута як така, що пов'язана із впливом на соціально-організаційні чинники функціонування систем, а також як така, що реалізується у соціальній сфері.

Більшість дослідників сходяться у думці, що творчості навчати можна і потрібно, слід розвивати творчі здібності. Під творчими здібностями психологи

розуміють здібність побудови свого образу світу, свого світовідчуття. Існують різні підходи до розвитку творчої особистості засобами соціальної творчості.

Соціальна творчість може бути розглянута як момент залучення, включення індивідів до соціальних спільнот.

К. Саснбаєв переконаний, що одною з важливих форм розвитку соціальної творчості людини є розгортання процесу самоврядування. Цей процес передбачає активну творчу участь трудящих, їх колективів і організацій у вирішенні питань державного і суспільного життя.

І. Фадєєва одною із форм прояву соціальної творчості вважає протест як активну участь громадян у творенні політичного, економічного й культурного життя суспільства. Завдяки протесту людина реалізує креативні здібності для вирішення гострих суспільних проблем. Протестування також може бути розглянуте як практика реалізації громадянських прав, спосіб привернення уваги уряду до громадської думки. Класичні способи протестування втратили новизну й актуальність. Більш дієвими є ситуації нестандартного протестування: радикальні карикатури, гасла та гротескний вандалізм [8].

Вітчизняні дослідники (І. Єрмаков, В. Кириченко, Г. Ковганич, Д. Спіжева) доводять актуальність виховання особистості, яка здатна здійснювати зміни, вирішувати щоденні й масштабні завдання задля виживання й прогресу нації. Провідну роль у підготовці таких людей відіграє учнівське самоврядування. Воно містить значний життєтворчий потенціал. Водночас він ще не до кінця розкритий. Виникає необхідність пошуку принципово нових шляхів організації учнівського самоврядування у навчальних закладах, які відповідають особливостям. За таких умов учнівське самоврядування стане для учнівської молоді школою життєвої та соціальної творчості. Важливим є переосмислення парадигми учнівського самоврядування, оновлення змісту, технологій становлення та розвитку [9, с.9].

На думку І. Гайдукової, творчість у соціальній сфері дозволяє залучати до активного життя різні групи населення, у тому числі тих, які мають певні обмеження й проблеми. У вузькому сенсі соціальна творчість пов'язана з тими інноваціями, які приводять до виникання нових методик соціальної роботи з різними групами населення. Наявність обмежень не дозволяє вразливим групам населення рухатись в одному темпі з розвитком суспільства [4]. Аналогічні процеси, на нашу думку, відбуваються і в закладах освіти. Деадаптовані діти мають обмеження в залученні до повноцінного життя учнівського колективу. Ці обмеження можуть бути усунути засобами соціальної творчості.

Як вважає Т. Асафова, розширенню поля включення дітей у соціальну творчість сприяє організація різних програм, колективних дій, акцій. Прикладом

такого підходу є реалізація соціально-педагогічного проекту «Клуб ділових ігор «Стратегія»». Це комплекс програм, де освіта, діяльність і відносини переплетені й взаємопов'язані. Дитина, що бере у ньому участь, може виявити самостійність, творчість, лідерські якості, реалізувати свої інтереси. Це не тільки поле соціальної творчості, а й громадського самовизначення підлітків [9].

Н. Царьова підкреслює роль методики організації колективних творчих справ у соціальній творчості, а також дає порівняльний аналіз організації колективної творчої справи і соціального проекту. Дослідниця вважає, що саме ідея створення творчих колективів, яка пропонувалась І.Івановим у 60-і роки ХХ століття, відбиває становлення у суспільстві такого феномена як соціальна творчість. Це відкрило можливості для перетворення дійсності й розвитку громадських організацій. Методика колективної організаторської діяльності ґрунтується на участі дітей у плануванні і аналізі того, що зробив загін, набувається досвід організації суспільно корисних справ. Залучення дітей до самостійного аналізу й оцінки дії. Колективна творча діяльність вибудовується у процесі рішення суспільно значущих завдань, виходячи з проблем, які були усвідомлені [6].

В. Мацкевич вважає, що шкільний курс предмета «Суспільствознавство» має забезпечити становлення юного суб'єкта соціальної творчості. Оволодіння знаннями та створення умов для соціальних проб. Вирішенню цього завдання сприяє технологія соціального проектування. Соціально значуща діяльність у соціально схвалюваній ситуації є найбільш ефективним напрямом розвитку творчої особистості [5].

У сучасних умовах найбільш розповсюдженим засобом реалізації суспільної активності є соціальне проектування. Ця технологія набула поширення у 70-х роках ХХ століття у США. Соціальне проектування привчає до аналізу ресурсів, підпорядкуванню у взаємодії членів команди.

Т.Костєва переконує, що технологія соціального проектування представляє собою конструктивну, творчу, діяльність, сутність якої в єдиній своїй сукупності складають: виявлення проблем, цілепокладання, інструменталізація [11].

Ми цілком погоджуємось із О. Шаповаловою, щодо необхідності розгляду соціального проектування як прояву продуктивної уяви, творчого та вільного перетворення реальності на основі потреб майбутнього, як основоположної характеристики сучасної «людини-творця». Ця властивість, закладена сутністю культурного простору, є сукупністю «проектних» (ідеальних, духовних) способів і результатів освоєння й перетворення світу – природи, суспільства людини. «Сутність проектно-культурної діяльності полягає у її «удосконалюючому» характері, в окультуренні всіх складових суспільного

буття, у можливості розкривати особливі якості людини та креативний потенціал у формі цілепокладання та здатності конструювати ідеальний образ простору культури згідно своїх потреб. Завдання соціального проектування лежить в контексті ідей, пов'язаних з визначенням можливостей та міри цілеспрямовано впливати на характер майбутнього розвитку подій, формувати в певній мірі майбутній простір культури» [12, с.70].

Висновки. В умовах інтенсифікації змін, які спостерігаються у XXI столітті усе більш значущою стає проблема соціальної творчості. Ситуація стрімкого підвищення динамічності навколишнього світу актуалізує необхідність розвитку творчої особистості. В умовах закладів освіти це завдання оптимальним чином може бути вирішене за допомогою технологій соціального проектування й залучення до учнівського самоврядування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Саенбаев К. У. Социальное творчество как фактор общественного развития (социально-философский анализ). Автореферат диссертации по философии, специальность ВАК РФ 09.00.01. Алма-Ата. 1991
2. Савенков А.И. Педагогика. Исследовательский поход. 2-е изд., испр. и доп. — Москва : Издательство Юрайт, 2018. 232 с.
3. Курасова Т.И. Проблема творчества в контексте научного знания. Вестник Московского государственного университета культуры и искусств. 2012. С.69-73
4. Гайдукова И.Б. Виды социального творчества. Электронный ресурс. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/vidy-sotsialnogo-tvorchestva#ixzz4SA13A9Wz>
5. Мацкевич В.Н. Развитие социального творчества в процессе преподавания обществознания. Электронный ресурс. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-sotsialnogo-tvorchestva-v-protsesse-prepodavaniya-obschestvoznaniya#ixzz4SA1ILVSO>
6. Царева Н.П. Социальное творчество как современная форма реализации идей коммунарской педагогики. Российский гуманитарный журнал. 2014. С.184-189
7. Кремень В. Г., Горлач Н.И. Философия. Харьков : Прапор, 2004. 638 с.
8. Фадеева І.О. Особливості реалізації соціальної творчості в сучасних практиках протесту. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2013. Вип.18. с.175-179
9. Єрмаков І. Г., Кириченко В. І., Ковганич Г. Г., Спіжева Д. В. Учніське самоврядування; структура, зміст і концепція розвитку, проектна діяльність, досвідорганізації. Харків : Вид. група «Основа», 2008. 112 с
10. Асафова Т.Ф. Социальное творчество детей в системе дополнительного образования. Вестник Костромского государственного университета. Серия: Педагогика. Психология, Социокинетика. 2009 С.229-235
11. Костєва Т.Б. Особливості технології проектування в соціальній сфері.
12. Наукові праці. Педагогіка. Випуск 258. Том 270. С.47-51
13. Шаповалова О.А. Філософська рефлексія феномену соціального проектування. Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. 2014. Випуск 1. С.66-71

Калмикова Лариса Олександрівна,
доктор психологічних наук, професор,
головний науковий співробітник
відділу інноваційних технологій в освіті обдарованих

КОМУНІКАЦІЯ ЯК ШЛЯХ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАВДАНЬ ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Вирішення проблеми реалізації завдань освіти і науки України в європеїзації держави тісно пов'язане з безпосередньою (природною – звуковою) і опосередкованою (штучною – письмовою) мовленнєвою комунікацією в системі «людина – людина», мовленнєво-голосовими й семіотичними (знаковими), зокрема вербальними освітніми актами. Через це закономірно актуалізується питання доцільної комунікації її партнерів, яка відразу забезпечує взаєморозуміння і взаємовплив комунікатора і комуніканта без додаткових зусиль і варіантів пояснення сказаного чи написаного. Успішне розв'язання питання доцільної освітньої комунікації лежить у площині проблематики внутрішнього мовлення, у якому здійснюється як програмування майбутнього висловлювання, розгортання внутрішньої програми у зовнішнє – звукове мовлення при говорінні, так і сприймання та розуміння його змісту в процесі аудіювання. Від того, наскільки чітко вибудовуватиметься внутрішня програма говоріння чи написання та її відтворення при розумінні висловленого, великою мірою залежатиме не тільки чіткість, послідовність, зв'язність, цілісність усного або письмового мовлення адресанта, а й його доступність для сприймання і розуміння адресатами та встановлення зворотного зв'язку.

Потреба у здійсненні системного аналізу проблематики внутрішнього мовлення в комунікативно-мовленнєвому психолінгвістичному аспекті обґрунтовується винятково тим станом дослідженості комунікативних актів, за якими більшість останніх наукових пошуків у цій галузі стосувалася лише зовнішньо-мовленнєвої (експлікаційної) сторони комунікації. У цей же час внутрішньо-мовленнєвий бік комунікативної взаємодії, від якого залежить успішність висловлювань адресантів та їх розуміння адресатами, залишається поза увагою дослідників. Особливо це стосується соціально орієнтованої (публічної), зокрема освітньої мовленнєвої комунікації, у процесі якої внутрішнє мовлення, на відміну від найпростіших форм індивідуально-орієнтованої мовленнєвої взаємодії, виступає в суб'єкта комунікації особливою стадією (фазою, етапом) породжувального процесу.

Отже, мета статті полягає у розкритті ролі та функцій внутрішнього мовлення в комунікаційних актах суб'єктів соціально й особистісно орієнтованого освітнього мовленнєвого спілкування; в репрезентації моделі комунікативного процесу, який доконується через внутрішнє мовлення

адресантів і адресатів в освітньому процесі.

Здійснений систематичний огляд наукових джерел засвідчив, що незважаючи на зростаючий обсяг знань про феноменологію внутрішнього мовлення, його розвиток і функції, підходи до наукового вивчення цього феномена залишаються, як зазначають дослідники, розсіяними і в значній мірі неінтегрованими (Alderson- Day & Fernyhough, 2015), методи оцінки внутрішніх мовленнєвих здібностей – недостатньо розвиненими (Langland-Hassan et al., 2015), результати цих досліджень – різноспрямованими, що зумовлює необхідність в узагальненому висновкові щодо ролі та функцій внутрішнього мовлення в комунікаційній поведінці партнерів.

Здійснений систематичний огляд також дав змогу виокремити ті наукові джерела, у яких чітко простежується дослідження внутрішнього мовлення, орієнтовані на комунікативну проблематику, зокрема на процеси екстерналізації (говоріння) та інтерналізації (аудіювання), на розмову у взаємодії і на взаєморозуміння.

Гіпотетично передбачилося, що комунікація є мотивованою смисловою взаємодією її партнерів, яка dokonується у внутрішньому мовленні як перша його фаза в продукуванні висловлювань (говорінні) і остання його фаза в їх аудіюванні (сприйманні та розумінні). При цьому мовленнєва комунікація розглядалася лише як один із компонентів спілкування (Калмикова, Харченко, Волженцева, Калмиков, Мисан, 2020).

Важливим дослідницьким завданням було розмежування феноменів «спілкування» й «комунікація». Спілкування містить як мінімум три компоненти (інтеракція, соціальна перцепція, комунікація). Отже, спілкування є ширшим поняттям ніж комунікація. Вербальне спілкування (а не спілкування за допомогою інших знакових систем) є мовленнєвим спілкуванням, або комунікацією, що dokonується через внутрішньо-мовленнєві та зовнішньо-мовленнєві експресивні (говоріння, письмо) та імпресивні (аудіювання, читання) мовленнєві процеси, а також через внутрішні (імпліцитні, приховані) й зовнішні (експліцитні, озвучені) мовні засоби.

Отримані в дослідженні шляхом метааналіза дані (Калмикова, Харченко, Волженцева, Калмиков, Мисан, 2020) дають підстави для підтримки сформульованої гіпотези з огляду на те, що в більшості проаналізованих генеративних моделей комунікаційно-мовленнєвих процесів (як говоріння, так і аудіювання) спільним для екстерналізації та інтерналізації внутрішньо-мовленнєвим компонентом виступає «смысл». Від смислів на етапі внутрішнього мовлення починається породжувальний процес – побудова висловлювання. Шляхом трансформації смислу в мовне значення здійснюється розгортання висловлювання адресанта, яке в подальшому dokonується (за різними моделями) з використанням різних стратегій і схем. При цьому смысл у

цих моделях залишається константним внутрішньомовленнєвим компонентом. Декодуванням смислу у внутрішньому мовленні закінчується і процес вербального сприймання та розуміння адресатом висловлювання, яке проходить трансформаційним шляхом низку породжуючих думок етапів: від почутих висловлювань до розшифрування смислу, сформованого адресантом. І в цьому імпресивному генеративному процесі смисл у переважній більшості досліджень залишається постійною величиною внутрішнього мовлення. Отже, процес комунікації постає як двосторонній процес смислової взаємодії адресанта і адресатів.

При використанні уточненої моделі породження мовлення розробленої Т.В. Ахутіною, й урахуванні моделі аудіювання (Харченко, 2019), був змодельований процес комунікації її суб'єктів на етапі внутрішнього мовлення, абстрагуючись від конкретизації зовнішньомовленнєвих фаз породжувального процесу. Ця сконструйована модель отримала назву «Від смисла до смисла».

Представлена на рис. 1 модель комунікації подана у формі своєрідного кільця, у якому комунікатор (адресант) на етапі внутрішнього мовлення здійснює смислове синтаксування та вибирає смисли, трансформуючи ці генеративні операції в інші породжувальні операції: семантичного синтаксування і вибору мовних значень слів. Останні у свою чергу розгортаються в зовнішньомовленнєві операції та забезпечують у подальшому озвучування породжених смислів. У такий спосіб встановлюється вербальний зв'язок із комунікантом (адресатом).

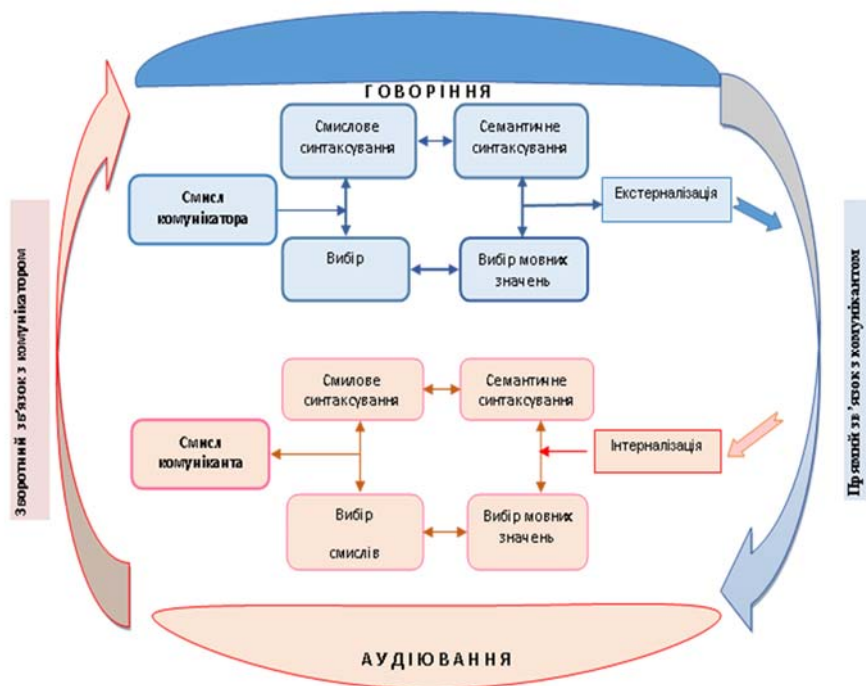

Рис. 1. Модель процесу комунікації суб'єктів "Від смисла до смисла"

Як засвідчує модель, у результаті прямого зв'язку комунікант здійснює

вербальне сприймання й інтерналізацію почутого висловлювання. На етапі внутрішнього мовлення адресат трансформує сприйняті граматично структуровані мовцем речення і вибрані ним слова за формою у внутрішньомовленнєві структури, здійснюючи операції семантичного синтаксування і вибору мовних значень, у результаті чого декодує семантичну структуру речення, побудовану мовцем. У подальшому внутрішньому генеративному процесі семантичне синтаксування і вибрані мовні значення слів трансформуються відповідно – в операції смислового синтаксування й вибору смислів. Відтак розшифровується комунікантом внутрішня (смилова) програма сприйнятого висловлювання комунікатора. Сформувавши і зрозумівши смисли, комунікант здійснює зворотний зв'язок, взявши відтепер на себе роль комунікатора. Зміна ролей у комунікації підтримує обмежений певним часом неперервний комунікативний процес і забезпечує вербальну інтеракцію, не виходячи за межі цього кола.

Отже, як демонструє модель, внутрішнє мовлення відіграє провідну роль у генерації комунікаційних процесів, їх взаємозв'язку в двосторонній динаміці комунікації за механізмами прямого і зворотного зв'язку. Установлення ролі та функцій внутрішнього мовлення в комунікації сприяє розробці нових технік освітньої мовленнєвої комунікації та комп'ютерних комунікаційних технологій.

Результатом цього дослідження є науково обґрунтовані висновки, які допомагають освітянину, викладачу ЗВО, фахівцям інших соціономічних професій у виборі доцільної комунікативної стратегії й тактики.

Здійснене дослідження дозволило перевірити й підтримати висунуту гіпотезу і сформувати наукове уявлення про смислоутворювальну роль внутрішнього мовлення в комунікації, про користь моделювання комунікативного процесу з урахуванням генеративного механізму для перевірки результатів та ідентифікації значущих для комунікації закономірностей функціонування внутрішнього мовлення. Запропонована модель «Від смисла до смисла» є відображенням такої психолінгвістичної реальності як комунікація та дає нову інформацію про внутрішнє мовлення людини як смислоутворювальний компонент у комунікативних процесах – говорінні комунікатора та аудіюванні комуніканта, про двосторонню процесуальність комунікації, яка проявляється через почергову зміну їхніх комунікаційних ролей і функцій під час вербальної інтеракції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Калмикова, Л., Харченко, Н., Волженцева, І., Калмиков, Г., & Мисан, І. (2020). Актуалізація проблематики внутрішнього мовлення в психолінгвістиці комунікації: результати систематичного огляду і метааналізу . *PSYCHOLINGUISTICS*, 28(1), 83-148. <https://doi.org/10.31470/2309-1797->

2. Харченко, Н.В. (2019). Психологія розвитку аудіювання у дітей старшого дошкільного віку. Автореф. дис. д-ра психол. наук. Переяслав.
3. Alderson-Day, B., & Fernyhough, C. (2015). Inner Speech: Development, Cognitive Functions, Phenomenology, and Neurobiology. *Psychological Bulletin*, 141(5), 931–965. <https://doi.org/10.1037/bul0000021>
4. Langland-Hassan, P., Faries, F.R., Richardson, J.M., & Dietz, A. (2015). Inner Speech Deficits in People with Aphasia. *Frontiers in Psychology*, 6, 528. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.00528>

Кальченко І. В.,

начальник відділу освіти

Добропільської міської ради Донецької області

dobrgoroos@gmail.com

Гордієнко І. М.,

директорка КО «ЦПРПП

Добропільської міської ради Донецької області»

ig.zmk.2018@gmail.com

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСВІТИ В ГРОМАДІ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ
(З ДОСВІДУ РОБОТИ ВІДДІЛУ ОСВІТИ ДОБРОПІЛЬСЬКОЇ МІСЬКОЇ
РАДИ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

Введення в Україні воєнного стану позначилося на всіх сферах суспільного життя. Освіта також зазнала змін, адже війна негативно вплинула на організацію освітнього процесу, що зумовило потребу в гнучкій трансформації діяльності всієї освітньої сфери. Досвід громад Донеччини, які перебувають в зоні можливих бойових дій, є прикладом загартування і стійкості в процесі трансформаційних змін. Завдяки правильно розставленим пріоритетам освітньої політики в громаді, вчасному їх впровадженню вдалося сформувати стійкий освітній фронт Добропілля.

The introduction of martial law in Ukraine affected all spheres of social life. Education also underwent changes, because the war had a negative impact on the organization of the educational process, which led to the need for a flexible transformation of the entire educational sphere. The experience of the communities of Donetsk region, which are in the zone of possible hostilities, is an example of hardening and resilience in the process of transformational changes. Due to the correctly set priorities of the educational policy in the community, their timely implementation managed to form a stable educational front of Dobropill.

Ключові слова: Трансформація освіти, освіта громади, освітній процес, рівний

доступ до освіти, ефективна взаємодія, виклики, консультаційна підтримка, психологічна допомога, відділ освіти, центр професійного розвитку педагогічних працівників.

Transformation of education, community education, educational process, equal access to education, effective interaction, challenges, consulting support, psychological assistance, department of education, center for professional development of pedagogical workers.

Із початком повномасштабної військової агресії проти України ворожій атаці піддався не тільки соціально-економічний устрій України, значних руйнувань та пошкоджень завдано об'єктам громадянської інфраструктури, будівлям суспільно-соціального призначення. Система освіти України опинилася в нових реаліях функціонування, а перед освітніми менеджерами постали такі питання, які до сьогодні ніхто не вирішував. Суттєвими викликами для всієї системи освіти стали: загроза життю та здоров'ю учасників освітнього процесу; масштабні руйнування освітньої інфраструктури; вимушене масштабне переміщення учасників освітнього процесу в межах України та за кордон, що призвело до зменшення контингенту здобувачів освіти, кадрового потенціалу педагогів; загострення проблеми забезпечення доступу до освіти українським школярам та студентам; порушення безперервності освітнього процесу; втрата управлінського освітнього контролю на територіях, що потрапили під тимчасову окупацію або перебувають у зоні активних військових дій; освітній геноцид на окупованих територіях; зменшення видатків державного та місцевих бюджетів на освіту та ризик припинення освітніх реформ, тощо. [2]

Освіта Донеччини перебуває на межі всіх трансформаційних змін, адже значна територія області перебуває в зоні бойових або можливих бойових дій, частково – в окупації. Під час дії воєнного стану органи управління освітою в громадах стають реальними суб'єктами реалізації освітньої політики на місцевому рівні. Від їх злагодженої діяльності, ефективного використання ресурсів, активної співпраці з громадськістю залежить розвиток освіти. Саме на них покладається важлива місія – створення освіти рівних можливостей, освіти нової якості – демократичної та інноваційної.

Виклики, що постали перед освітянами Добропілля мають свою специфіку. Адже війна змусила багатьох учасників освітнього процесу та їх родини масово залишити місця проживання. Таке масштабне переміщення як у межах України, так і за кордон, стало викликом для освіти громади з огляду на необхідність забезпечення рівного доступу до навчання, створення передумов для утримання учнів і педагогів в сфері впливу системи освіти Добропілля та їх повернення. З початку війни кількість здобувачів освіти зменшилася майже на 1 тисячу осіб. За інформацією станом на травень 2023 року в громаді перебуває 2555 здобувачів

освіти, 35 перебувають за межами громади, 1218 виїхали за межі Донецької області, 890 – за межі країни, 32 учні екстернатної форми навчання перебувають на окупованих територіях. Це ускладнює роботу освітян.

Проте першочерговим завданням міської влади, освітніх управлінців було й залишається збереження життя учасників освітнього процесу, кожного мешканця громади. Тож за підтримки Департаменту освіти і науки Донецької облдержадміністрації на базі загальноосвітніх закладів облаштовуються бомбосховища/прості укриття, що стане головною передумовою початку навчального року з дотриманням умов безпеки та збереження життя учасників освітнього офлайн процесу.

Організаційна трансформація торкнулася всіх сегментів системи освіти Добропілля – від дошкільної до позашкільної, що стало серйозним викликом. Проте менеджери освіти зробили все можливе для стабілізації психоемоційного стану педагогів, продовження освітнього процесу, завершення навчального року, успішного проходження випускниками НМТ та забезпечення початку нового навчального року.

Відділом освіти Добропільської міської ради чітко розставлено пріоритети: психологічна підтримка всіх учасників освітнього процесу, максимальне забезпечення якості освіти в закладах в умовах дистанційного навчання, цифровізація управлінських процесів, збереження та підтримка освітнього потенціалу громади та фахових педагогічних працівників, продовження впровадження освітніх реформ. [1]

Одним з надважливих етапів стабілізації освіти Добропілля стала підготовка фахівців психологічної служби до надання першої психологічної допомоги та активна допомога педагогам закладів освіти у відновленні їх готовності до продовження освітнього процесу. Реалізація цього завдання стала можливою завдяки налагодженим зв'язкам з Чеською ГО «People in Need», Всеукраїнським громадським центром “Волонтер”, участі в проєкті «ПОРУЧ» за підтримки ЮНІСЕФ «За програмою для роботи з дітьми «Діти і війна: техніки зцілення», в соціально – психологічному проєкті «Vela» (Бостон), а також в проєкті “Ukraine is the Capital of Great people”. Відділом освіти координується міський проєкт Центру професійного розвитку педагогічних працівників щодо психологічної підтримки педагогів "Життя триває", який є актуальним та потрібним освітянам Добропілля.

Освітняни громади з перших днів війни долучилися до надання допомоги внутрішньо-переміщеним жителям інших міст, що перебували в зоні бойових дій, проводили заняття першої психологічної допомоги для дітей та їх батьків, надавали консультаційну підтримку і матеріальну допомогу, організовували навчання з першої домедичної допомоги для колег та інших мешканців громади.

За координації відділу освіти було організовано харчування внутрішньо переміщених осіб, функціонування гуманітарного штабу та 14 пунктів обігріву, в будівлях загальноосвітніх та дошкільних закладів були організовані Пункти Незламності. В громаді організовано освітній консультаційний пункт, де учні можуть отримати консультації, налагодити зв'язок з учителями школи, одержати необхідні підручники, повідомити про нагальні потреби.

Серед першочергових заходів після запровадження воєнного стану було забезпечення функціонування закладів освіти (15 ЗЗСО, 20 ЗДО, 3 ЗПО), поновлення освітнього процесу, забезпечення рівного доступу до освіти всіх здобувачів, незалежно від місця їх тимчасового перебування. Тому вчителі Добропілля здійснюють навчання для учнів, що перебувають на території України в першу зміну, а для учнів, що перебувають за кордоном – у другу.

Добропільський навчально – виховний комплекс "Спеціалізована школа І–ІІІ ступенів № 4 з поглибленим вивченням окремих предметів – дошкільний навчальний заклад" Добропільської міської ради Донецької області, як базова дистанційна школа, продовжив діяльність для внутрішньо-переміщених здобувачів освіти, в тому числі з ТОТ, що наразі є актуальним в умовах воєнного часу, евакуації здобувачів освіти та їх родин. Заклад продовжив участь у всеукраїнському пілотному проєкті із впровадження нового Держстандарту базової середньої освіти та науково-педагогічному проєкті «Інтелект України».

В умовах воєнного стану трансформаційних змін зазнала й організація роботи з кадрами, зокрема в частині підвищення кваліфікації, інформаційної, консультаційної та методичної підтримки педагогів закладів освіти. Навіть за умови фінансових обмежень воєнного часу відділом освіти забезпечено підвищення кваліфікації 205 педагогів Добропільської ТГ в 2022 році і організовано проходження 207 педагогів в 2023 році, що є вкрай важливим для впровадження нового Держстандарту базової середньої освіти, психологічної підтримки, подолання освітніх втрат, ефективного дистанційного навчання.

Надважливим рішенням відділу освіти з початку дії воєнного стану було продовження роботи Центру професійного розвитку педагогічних працівників, адже завдяки професійній роботі його фахівців було запроваджено ряд міських освітніх проєктів («Ефективна дистанційка», «SPILNODIA», «Життя триває»), організовано проходження підвищення кваліфікації, своєчасно надається підтримка щодо оволодіння педагогами інструментами дистанційного навчання, психологічна підтримка та можливість для професійної комунікації. За підтримки відділу освіти Добропільської міської ради за ініціативи ЦПРПП було організовано тренінги від ГС "Освіторія" з підготовки педагогів до реалізації Державного стандарту базової середньої освіти. Робота центру сприяла своєчасному інформуванню освітян та мешканців громади про перебіг

освітнього процесу, консультуванню з питань психологічної та цифрової безпеки у всіх сферах життя, психологічній підтримці та допомозі в побудові траєкторії професійного розвитку педагогів. Важливою підтримкою для освітян став ініційований і створений ЦПРПП Відкритий віртуальний освітній простір для керівників та педагогів освітніх закладів громади, що містить кейси з розробленим е-контентом.

В рамках співпраці між громадами в 2022 року був проведений VIII форум освітян Добропілля «Освіта Добропілля: долаємо виклики», який об'єднав 765 педагогів Добропільської та Новодонецької громад в їх прагненні професійного розвитку та обміну досвідом, налагодженні комунікації в умовах евакуації. Планується проведення IX Форуму у 2023 році із залученням ще однієї громади, яка не має Центру професійного розвитку педагогічних працівників та інклюзивного ресурсного центру. Війна об'єднала педагогів у їх прагненні до професійного розвитку та загартувала в подоланні викликів.

Вдалим управлінським рішенням під час реалізації антикризового менеджменту відділу освіти стало збереження функціонування інклюзивно - ресурсного центру, який в складний період невизначеності сприяв підтримці вразливих категорій учасників освітнього процесу - педагогічних працівників, дітей з ООП та їх батьків. Для реалізації індивідуального навчального плану, надання консультацій батькам та педагогам Центром використовувати різні засоби онлайн та офлайн комунікації в залежності від безпекової ситуації в громаді. Не зважаючи на фінансові обмеження воєнного стану збережена чисельність асистентів вчителя, які в дистанційному форматі продовжують сприяти забезпеченню інклюзивної освіти в громаді.

Функціонування закладів дошкільної та позашкільної освіти в умовах воєнного стану – стратегічне рішення відділу освіти, що підтримує цілісність системи освіти, сприяє комплексному підходу до організації освітнього процесу, створює єдиний освітній простір Добропілля.

Зазнала трансформації й організація дошкільної освіти: через неможливість створити безпечні умови перебування дошкільнят в закладах педагогів було виведено в простій, а пізніше організовано роботу дистанційних груп для старших дошкільників. Для педагогів ЗДО було організовано навчання інструментам та ресурсам дистанційного навчання, роботу педагогічних спільнот, створено умови для неперервного професійного розвитку. Вихователі стали активними учасниками обласних вебвітрин та віртуальних марафонів з театралізованої діяльності, STEAM-освіти, взяли участь в створенні хрестоматії для дошкільнят, перемагають у фахових конкурсах («Учитель року духовно-морального спрямування»). Педагоги дошкільця надають консультації батькам, висвітлюють роботу з дітьми, активно підвищують свій фаховий рівень, беруть участь у проєктній діяльності, займаються

благоустроєм територій своїх закладів.

З дошкільних навчальних заклади Добропілля долучилися до проєкту UNICEF Ukraine «Забезпечення безперервності навчання та розвитку дітей дошкільного віку в умовах кризи в Україні», який реалізує ВГО «Асоціація працівників дошкільної освіти» за підтримки Міністерства освіти і науки, ДУ «Український інститут розвитку освіти» та Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ в Україні) у рамках СПІЛЬНО – програми Дитячого фонду ООН ЮНІСЕФ для підтримки сімей з дітьми, які постраждали від війни. Продовжили педагоги дошкільця участь в розпочатих обласних і всеукраїнських інноваційних проєктах: регіональному експериментальному майданчику з теми «Технології психологічного супроводу конструювання поведінкових моделей у несприятливих обставинах», науково-дослідної діяльності за темою «Готовність дитини старшого дошкільного віку до навчання в умовах реформування української школи» за співпраці з Інститутом психології імені Г.С. Костюка НАПН України, Українському лонгitudному дослідженні.

Заклади загальної середньої освіти теж зазнали організаційної трансформації, спрямованої на створення безпечних умов навчання та забезпечення доступності повної загальної середньої освіти. На перші місяці війни припало завершення навчального року, НМТ, вступ випускників до вишів. ЗЗСО з гідністю здолали перші виклики. А новий навчальний рік став успішним і переможним для юних добропільчан – учасників всеукраїнських предметних олімпіад обласного та всеукраїнського рівня., переможців МАН, та учнівських конкурсів. Своїми перемогами учні прагнули наблизити Перемогу України.

На базі однієї із сільських шкіл громади завдяки учнівській ініціативі зібрано кошти на придбання тепловізора та зорової труби для ЗСУ. Педагоги закладів освіти працюють волонтерами в гуманітарному штабі Добропілля та реалізують свої творчі роботи в мистецькому хабі Полтави для збору коштів для ЗСУ.

Долучилися педагоги опорного закладу до соціально-емоційного та етичного навчання (СЕЕН), взявши участь у тренінгах Ed Camp у партнерстві з Emory University, за підтримки Фонд Народонаселення ООН в Україні - UNFPA Ukraine та його проєктом «Трамплін до рівності». Це старт ефективної програми психоемоційної підтримки учасників освітнього процесу.

Суттєвої трансформації зазнала й традиційна в ЗЗСО «Школа майбутнього першокласника», адже її діяльність була переорієнтована на дистанційний формат: створено сайти для майбутніх школярів та їх батьків з підготовленим навчальним е-контентом, проводяться дистанційні заняття для дітей та консультації для батьків.

З заклади позашкільної освіти громади змушені були суттєво трансформувати свою роботу, адже їх діяльність передбачала присутність

вихованців в затишних приміщеннях та створення спеціальних умов для творчості. Задля продовження навчання педагоги позашкільної освіти засвоїли інструменти дистанційного навчання і забезпечили розміщення в мережі Інтернет численних відеоматеріалів, що дали можливість проводити заняття з дітьми та організовувати для них не тільки змістовне дозвілля, а й повноцінний освітній процес. Заклади позашкільної освіти підтримують проведення всіх міських заходів національно-патріотичного, освітнього спрямування, беруть участь в проєктах і конкурсах, а творчість їх вихованців приносить славу громаді навіть на іншому кінці континенту. Роботи вихованців Центру дитячої та юнацької творчості взяли участь у виставці разом зі «100 картинами незламної України» в Лондоні, яку відвідав король Великобританії Чарльз. Маленькі громадяни Добропільщини отримали нагороди від Британського благодійного фонду.

У цей скрутний час вкрай важливою й життєво необхідною залишається постійна підтримка освіти з боку міжнародних донорів, партнерів із розвитку, готових до співпраці з громадами. Для забезпечення ключових пріоритетів освітньої політики Добропільської ТГ «Цифрові девайси для освіти» педагоги та учні ЗЗСО отримали гаджети для успішного дистанційного навчання в рамках проєкту «СпівДія Ноут», а також за сприяння Фондації Олени Зеленської у межах ініціативи Global Business Coalition for Education та проєкту «Цифровий актив для України» компанії «НР» та «Microsoft» у співпраці з Міністерством освіти і науки України та за підтримки Департаменту освіти і науки Донецької облдержадміністрації. Такі ініціативи допоможуть мінімізувати освітні втрати та підвищити стійкість освіти Добропілля в умовах війни та під час повоєнного відновлення.

За рік педагоги закладів освіти громади набули практичного досвіду використання різноманітних ефективних інструментів дистанційного навчання, працювали над оцінюванням освітніх втрат та розробкою наздоганяючих освітніх (catch up) інструментів, спрямованих на розв'язання цієї проблеми [3].

В основі успішної реалізації завдань, покладених на відділ освіти, лежить ефективна комунікація та партнерська взаємодія, що є особливо актуальними в умовах воєнного часу та дистанційної формату роботи. І саме вчасна та зрозуміла комунікація керівників і фахівців відділу освіти сприяла порозумінню між управліннями освітніх закладів, батьками і мешканцями громади. Через сайт відділу освіти, офіційну сторінку в соціальній мережі Фейсбук поширюється найактуальніша інформація про перебіг освітніх реформ в громаді, досвід педагогів закладів освіти в проведенні дистанційних уроків/занять, досягнення освітян Добропільської ТГ в презентаційних заходах професійного розвитку на рівні громади, області, країни. А завдяки співпраці відділу освіти та Центру професійного розвитку педагогічних працівників з громадськими організаціями («STEP-IN Civic

Association», «База. UA», «Твори Добропілля») вдалося організувати навчання педагогів закладів освіти основам першої психологічної та домедичної допомоги, підготувати тренерів з мінної безпеки. Актуальність такої підготовки не викликає сумнівів, особливо в умовах війни, та й у повоєнний період теж.

Про ефективність партнерської взаємодії свідчить успішна співпраця з громадською організацією «Волонтерський штаб Житомира» за проєкту підтримки українських шкіл, які постраждали внаслідок агресії РФ «Україна майбутнього», який реалізує ГО Центр «Розвиток КСВ» у партнерстві та за фінансової підтримки АТ «Укргазвидобування», активна підтримка старшокласників НВК №4 – учасників табору GoGlobal – найбільшого волонтерського хабу, співпраця щодо навчання психологів закладів освіти: з Чеською ГО «People in Need», в межах проєкту «ПОРУЧ» за підтримки ЮНІСЕФ «За програмою для роботи з дітьми «Діти і війна: техніки зцілення», соціально – психологічним проєктом «Vela» (Бостон), Всеукраїнського громадського центру “Волонтер”, в рамках проєкту “Ukraine is the Capital of Great people”.

Освіта Добропілля в умовах воєнного стану пройшла потужну трансформацію й надалі потребує чітких, швидких та зважених рішень. Тож вдалим інструментом подолання викликів для відділу освіти стала **цифровізація через** запровадження електронного документообігу та звітності у закладах освіти, вибір ефективних цифрових інструментів і онлайн-ресурсів для розвитку освіти, платформ для дистанційного навчання та розв’язання поточних питань управлінської діяльності.

В умовах воєнного стану умовою стійкості освіти Добропілляської громади є гнучкість та мобільність до трансформаційних змін. При цьому надважливо зберегти надбання освітянської спільноти Добропілля, приймати складні управлінські рішення в умовах обмежених фінансових ресурсів, реалізовувати поставлені завдання у дистанційній взаємодії з управлінцями та учасниками освітнього процесу, реалізувати антикризовий менеджмент. У єдності сила. Тримаймо освітянський фронт!

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпечне освітнє середовище: нові виміри безпеки <https://sqe.gov.ua/bezpechne-osvitnie-seredovishhe-novi-vim/>
2. Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проєктна діяльність: Науково-методичний збірник/ за загальною ред. С. М. Шкарлета. Київ-Чернівці «Букрек». 2022. 140 с.
3. Програма великої трансформації . Освіта 4.0 : український світанок <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/12/10/Osvita-4.0.ukrayinskyu.svitanok.pdf>

Капітон А. М.,
доктор педагогічних наук,
професор кафедри комп'ютерних та інформаційних технологій та систем,
Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

І. Гончаров,
здобувач освіти, Науковий ліцей № 3 Полтавської міської ради

ВИКОРИСТАННЯ ІТ-ТЕХНОЛОГІЙ У ФОРМУВАННІ ОСВІТНЬОГО ВІДЕОКОНТЕНТУ

Стаття присвячена аналізу використання інформаційних технологій у формуванні освітнього відеоконтенту. Досліджено основні фази процесу розробки та реалізації виробництва відеоматеріалу. Визначено поняття композитингу, компоузингу. Розглянуто такий різновид озвучування відеоматеріалу як дублювання відео. Проаналізовано основні види відеомонтажу.

Ключові слова: відеоконтент, інформаційні технології, монтаж, композитинг, компоузинг.

The article is devoted to the analysis of the use of information technologies in the formation of educational video content. The main phases of the process of development and implementation of the production of video material have been studied. The concepts of compositing and composing are defined. Such a type of sounding of video material as video dubbing is considered. The main types of video editing are analyzed.

Keywords: video content, information technologies, editing, compositing, composing.

Створення освітнього відеоконтенту – складний та цікавий процес, який включає у себе багато етапів роботи. Створення відео передбачає роботу певної команди людей, що виконують певні обов'язки необхідні протягом всього процесу кіновиробництва. Відеоматеріали вимагають комп'ютерної генерації образів (CGI), що створюються багатьма 3D-дизайнерами об'єктів та сцен, аніматорами, композиторами. Проте невелике відео може бути створено невеликою групою людей [1].

Великий вплив і велику значущість на цю галузь мають ІТ-технології. Найбільше вони використовуються на стадії монтажу відео, його графічної обробки. Також для створення відео створюються графічні 3D-об'єкти. Як зазначалося вище, виробництво відеоконтенту – це процес, що включає у себе багато етапів, а саме розробка, довиробнича підготовка, виробництво, пост-виробництво, розповсюдження. Найцікавішим для розглядання є етап пост-виробництва, бо саме у ньому активно використовуються ІТ-технології.

Ця частина виробництва включає у себе наступні фази:

– процесинг (хімічна обробка, проява плівки) відзнятого матеріалу;

- оцифрування — переведення зображення у цифровий формат, для чого використовуються спеціальні сканери плівки;
- композитинг (суміщення) відзнятого матеріалу згідно з вказівками режисера, зокрема суміщення кіно-матеріалу з комп'ютерними статичними чи рухомими зображеннями;
- синхронне озвучування готового кіно-матеріалу — додавання фонових голосів і шумів;
- фінальний монтаж фільму у цифровому форматі;
- кольорова корекція готового фільму, робота над вирівнюванням кольорів зображення в цілому;
- переведення готового фільму з цифрового формату на кіноплівку [2].

Розглянемо кожен з пунктів, що нас цікавить. Почнемо з композитингу. Альфа-композитинг - комбінування зображення з фоном з метою створення ефекту часткової прозорості. Часто застосовується в комп'ютерній графіці для багатопрхідної обробки зображення по частинах з наступним об'єднанням цих частин в єдине двовимірне зображення. Композитинг — маніпуляція щонайменше 2-ма зображеннями для отримання кінцевого інтегрованого результату. Безумовно найскладніша частина цього процесу — з'єднання великої кількості елементів для отримання кінцевого результату. На рис.1 можна побачити приклади роботи різних альфа-композитних операторів [3].

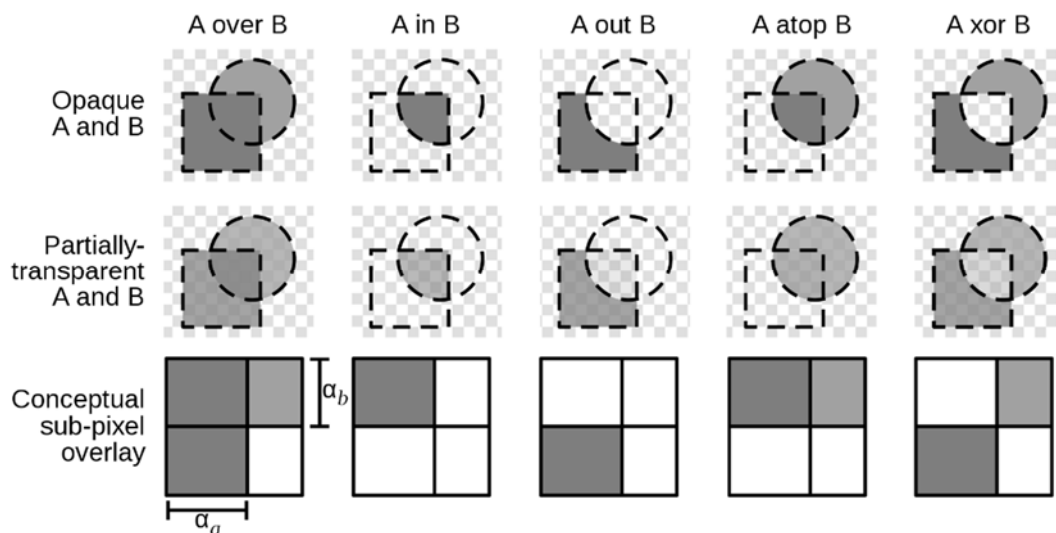

Рис. 1. Приклад роботи альфа-композитних операторів

Синхронне озвучування готового кіно-матеріалу – черговий процес кіновиробництва. Звук записують одночасно із зніманням зображень або окремо від нього, вдаючись до попереднього або наступного озвучення. При попередньому озвучуванні спочатку одержують фонограму, а потім, відтворюючи її, провадять кінозйомку. Попереднє озвучування забезпечує високу якість звучання, дає змогу точно синхронізувати на кіноплівці зображення з музичним супроводом, дозволяє акторам краще координувати з

музичним супроводом свої дії, полегшує роботу кінооператора.

Наступне озвучування полягає у створенні фонограми відповідно до проєкції на екран раніше знятого зображення, тобто у синхронізації звуку з дією, що відбувається на екрані. Таке озвучування застосовують, якщо через сторонні шуми в умовах натурних зйомок одержати високоякісну фонограму неможливо.

Різновидом озвучування є дублювання відео. Цим займаються актори дубляжу, які спеціалізуються на переозвучуванні фільмів на своїй мові. Звичайно, весь цей процес відбувається при участі ІТ-технології, наприклад мікрофонів, пристроїв та програм, що допомагають відтворити потрібний звук[4]. Монтаж - творчий і технічний процес в кінематографії, на телебаченні або звукозаписних студіях, що дозволяє в результаті з'єднання окремих фрагментів вихідних записів отримати єдиний, композиційний цілий твір. Монтаж є найважливішою частиною кінематографічної мови, здатної надати розповіді виразність і чіткість мінімальними засобами. Зазвичай, відеомонтаж виконує дві функції: образотворчу (режисери використовують монтаж для уникнення довгих описів, нерідко вони паралельно використовують дві і більше інтриги, багато різних тем та епізодів; їх поєднання, перетинання, зіставлення ще контрастніше висвітлюють основну думку) та образно-змістовну (поєднання двох незалежних за змістом епізодів іноді породжує третій, який відрізняється від змісту двох узятих за основу).

Розглядають декілька видів монтажу. Міжкадровий монтаж — це поєднання кадрів на основі їх змістової взаємодії у такій послідовності, щоб було видно загальну ідею фільму. Крім міжкадрового монтажу, що отримують склеюванням окремих монтажних кадрів в загальну послідовність, в кіно і на телебаченні існує також поняття внутрішньокadroвого монтажу. Внутрішньокadroвим монтажем називається композиційна побудова всередині одного монтажного кадру, що об'єднує дії, які відбуваються в ньому, в єдиний мізанкадр[3]. Це досягається організацією дії в кадрі режисером і оператором, і не вимагає окремої технології, необхідної при міжкадровому монтажі.

Внутрішньокadroвий і міжкадровий монтаж створюють нерозривну єдність, у якій усі виразні елементи монтажу поєднуються за законами монтажною поліфонії для створення цілісної образної системи фільму [5]. Сучасний монтаж здійснюється спеціалістами за допомогою різних програм. Так, відомими редакторами є Windows Movie Maker, Adobe After Effects, Vegas... Вони мають великий функціонал, що дозволяє додавати різні спецефекти, переходи, звуки, інші об'єкти. Базові навички роботи з відеоредакторами може опанувати навіть пересічна людина.

Після монтажу відео настає етап кольорової корекції отриманого результату. Це потрібно для вирівнювання між сценами освітленості та згладжування усіх недоліків. Також кольорова корекція може надати більшої виразності певним персонажам чи подіям чи навіть задати певного настрою чи

атмосфери у фільмі. Корекція кольорів у кіно відіграє важливу роль, адже саме вона створює загальний настрій та атмосферу. І хоча можна скільки завгодно гратися із накладанням тих чи інших кольорів, все ж є п'ять найчастіше вживаних колірних схем або «гармоній». Коло кольорів показує безперервний перехід відтінків. Під час корекції кольорів фільму, слід обрати ті, у яких буде витримано усю стрічку або конкретні її частини. Ці найпростіші поєднання кольорів можна побачити рис. 2 [6].

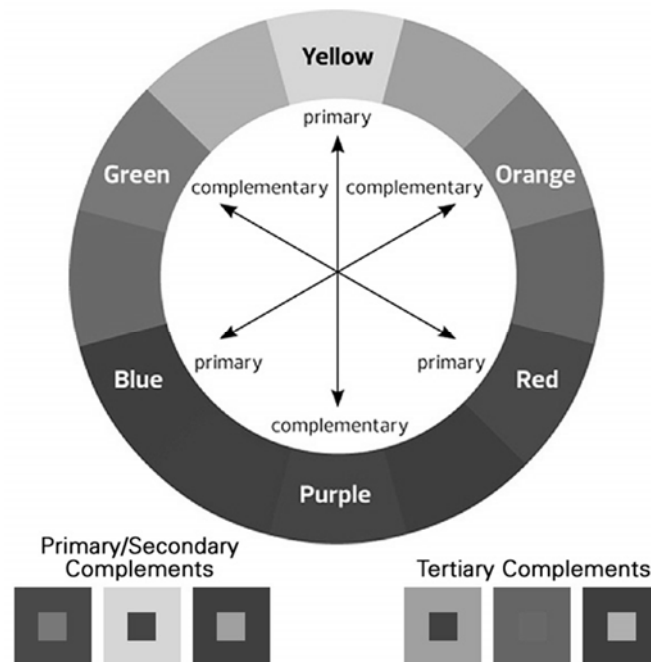

Рис. 2. Проста кольорова схема

Як зазначалося вище, створення відеоконтенту – це складний процес, що потребує багато часу та зусиль. Розглядаючи лише етап постпродакшину можна побачити скільки роботи потрібно виконати, щоб отримати якісний відеоматеріал. Галузь виробництва відеоконтенту дуже цікава сфера, де активно використовуються ІТ технології. Переважно вони потрібні у галузі звукозапису та монтажу відео.

ЛІТЕРАТУРА

1. “Кіновиробництво”. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Кіновиробництво>
2. “Постпродукція”. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Постпродукція>
3. “Альфа-компози́тинг”. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Альфа-компози́тинг>
4. “Озвучування фільму”. Електронний ресурс. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Озвучування_фільму
5. “Монтаж_(кінематограф)”. Електронний ресурс. Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Монтаж_\(кінематограф\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Монтаж_(кінематограф))
6. “Кольори в кіно та їх вплив на сприйняття сюжету”. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://moviegram.com.ua/colors-in-cinema/>

Кириченко О.А.,
д-р юрид. наук, професор,
Міжнародний класичний університет імені Пушкіна Орлика
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8748-6431>
E-mail: alankir23@ukr.net

ЗНАЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ, ПРИЧИН ПОЯВИ І ВИДОВОГО ПОДІЛУ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИ ТА ЗАСОБІВ ЇЇ ПОДОЛАННЯ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ ТА ОСВІТИ

В контексті реалізації заходів з європеїзації української та іншої науки та освіти презентована інноваційна сутність девіантної поведінки фізичної особи та її поділ на безделіктну та антисоціальну, а антисоціальної поведінки – на кримінальну та іншу антисоціальну девіантну поведінку фізичної особи. Акцентовано увагу на генетичній схильності, недоліках виховання та на психічних і інших захворюваннях фізичної особи як на базисних причинах його девіантної поведінки. Розкрита сутність та значення прямого і делегованого державного примусу у подоланні девіантної поведінки фізичної особи. Визначена сутність необхідності, достатності, гуманності, професійності та збалансованості як базисних юридичних властивостей повноважень антиделіктолога та інших соціосуб'єктів з подолання девіантної поведінки.

Ключові слова: безделіктна та антисоціальна девіантна поведінка фізичної особи; необхідність, достатність, гуманність, професійність та збалансованість повноважень антиделіктолога.

Proves the essence of the individual's deviant behavior and its division on notdelict and antisocial behavior, which can be criminal and other antisocial deviant behavior of the individual. Attention has been focused on genetic addiction, disadvantages in education and on mental and other diseases of the individual as basic reasons of his/her deviant behavior. The essence and meaning of direct and indirect state compulsion in overcoming of the individual's deviant behavior have been addressed. The essence of necessity, sufficiency, humanity, professionalism and balance as basic legal features for the powers of the subject who deals with torts and other social subjects regarding overcoming of deviant behavior has been defined.

Keywords: the notdelict and antisocial behavior of the individual; the necessity, sufficiency, humanity, professionalism and balance of powers of the antidelictologes.

Розроблене Ю. О. Ланцедовою інноваційне розуміння сутності, причин і видового поділу девіантної поведінки особи та основ подолання за допомогою прямого та делегованого державного примусу [1, с. 180-182; 2, с. 43-48, 280-287; 5; 6, с. 34-41; 7, с. 153-158; та ін.] має особливе доктринальне, проектне законодавче та інше прикладне значення у контексті реалізації заходів як Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року, з урахуванням особливостей воєнного стану в державі [8], так й низки інших напрацювань з європеїзації

української та будь-якої іншої науки та освіти [3; 9-11; та ін.] і у розвитку доцільно презентувати наступними інноваційними положеннями.

Під девіантною поведінкою фізичної особи пропонується розуміти її поведінку, яка систематично (три і більше разів) проявляється в певних відхиленнях від загальноприйнятих норм і :

1.1. **Яка, залежно від наслідків поділяється** на :

1.1.1. **Безделіктну девіантну поведінку фізичної особи**, тобто таку, яка не завдає і не може заподіяти збитки (фізичну та/чи матеріальну та/або первинну і вторинну моральну шкоду та/або упущену вигоду) ні самому девианту, ні оточуючим його фізичним особам та/або не перешкоджає і не може перешкоджати нормальному здійсненню тієї діяльності, в яку девиант залучений чи з якої іншим способом пов'язаний [1, с. 180].

1.1.2. **Антисоціальну девіантну поведінку фізичної особи**, тобто таку, яка завдає чи може заподіяти збитки (фізичну та/чи матеріальну та/або первинну і вторинну моральну шкоду та/або упущену вигоду) самому девианту чи оточуючим його фізичним особам та/або перешкоджає чи може перешкоджати нормальному здійсненню тієї діяльності, в яку девиант залучений або з якої будь-яким іншим способом пов'язаний і яка, в свою чергу **залежно від розміру збитків, що заподіяні або можуть бути завдані тим чи іншим соціосуб'єктам, має ступеневий сутнісний видовий поділ** на :

1.1.2.1. **Кримінальну антисоціальну поведінку** - кримінальні правопорушення чи макроправопорушення, що заподіюють чи можуть заподіяти суттєві і більші збитки, і **в залежності від складу діяння мають видовий поділ** на : злочини, паразлочини, квазізлочини, квазіпаразлочини, паранещасні випадки і нещасні випадки [1, с. 180-181].

1.1.2.2. **Іншу антисоціальну поведінку** - мініправопорушення, що заподіюють або можуть заподіяти менш, ніж істотні, збитки, що додатково в залежності від сутності порушуваних правовідносин поділяються на адміністративні, дисциплінарні, де-факто майново-договірні (цивільні) та де-юре майново-договірні (господарські, арбітражні, економічні) правопорушення, і **кожен з яких в залежності від складу діяння також має видовий поділ** на : проступки, парাপроступки, квазіпроступки, квазіпарапроступки, параказуси і казуси [1, с. 181].

1.2. **Має такі базисні причини окремо або в будь-якому їх поєднанні** :

1.2.1. Генетична схильність.

1.2.2. Недоліки виховання.

1.2.3. Психічні та/чи інші захворювання.

1.3. **Залежно від причини антисоціальної форми прояву потребує** в цілях негайного припинення та/чи в будь-якому випадку виключення подальшого заподіяння збитків оточуючим соціосуб'єктам та/або створення перешкод до

нормального здійснення відповідної діяльності в ізоляції антисоцдевіанта (виступаючого в такому аспекті вже в якості правопорушника) та подальшого повного або в будь-якому випадку з метою максимально можливого подолання проявів його антисоціальної поведінки застосуванням до антисоцдевіанта спеціалізованого прямого державного примусу, пов'язаного чи не пов'язаного з лікуванням [1, с. 181].

Антисоціальна поведінка особи обумовлює необхідність безумовного та оперативного застосування до неї (правопорушника) державного примусу (сукупності несприятливих наслідків) у вигляді **позитивної або негативної (супутньої, карально-виховної, відновлювальної) юридичної відповідальності, що залежно від суб'єктів, порядку і меж застосування є:**

1. **Прямим державним примусом**, що застосовуються суб'єктами владних повноважень відповідних антиделіктних органів, тобто держорганів, покликаних найбільш ефективно, раціонально та якісно здійснювати в своїй компетенції ті чи інші стадії подолання правопорушень і контроль за безумовним знаходженням в межах норми рівня необхідності, достатності та гуманності реалізації відповідними соціосуб'єктами делегованого державного примусу [1, с. 182].

2. **Делегованим державним примусом**, тобто делегованим державою із безперервним здійсненням вказаного контролю :

1.2.1. **Родині.**

1.2.2. **Колективу** : навчальному, трудовому, військовому та ін.

1.2.3. **Соціооточенню** для застосування в умовах необхідної оборони, крайньої необхідності, інших обставин, що виключають антисоціальність або винність діяння [1, с. 182].

Як і повноваження осіб, **які застосовують прямий чи делегований державний примус, цей примус повинен мати взаємопов'язану низку базисних юридичних властивостей, тобто бути :**

1. **Необхідним**, тобто застосовуватися в ситуації наявності тільки антисоціальної поведінки девіанта [6, с. 37].

2. **Достатнім**, тобто таким за ступенем і характером, яких достатньо для подолання антисоціальної поведінки девіанта, але в будь-якому випадку - для негайного припинення такої поведінки.

3. **Гуманним**, тобто таким за ступенем і характером, яких на мінімально можливому рівні буде досить для досягнення «достатності» мети, в т. ч. і покарання антисоцдевіанта в межах загальноновизнаних норм.

4. **Професійним**, тобто застосовуватися тільки особами, котрі оволоділи за допомогою академічної вищої освіти накопиченими століттями попередніми поколіннями досягненнями у вигляді належної антиделіктної компетентності [6, с. 37].

У свою чергу, **антиделіктні компетентності** у своїй сукупності повинні

містити наступні компетенції :

1. **Доктринальна (базисні і детальні теоретичні антиделіктні та інші знання**, коли перші антиделіктолог зобов'язаний застосовувати для вирішення певної практичної задачі к будь-якій ситуації, а другі - за наявності можливості відшукати джерело таких знань, вивчити їх і застосувати для вирішення практичного завдання).

2. **Прикладна** (практичні антиделіктні навички та вміння).

3. **Аналітична** (рівень загального та антиделіктного аналітичного мислення) [6, с. 37].

Якість професійності застосування делегованого державного примусу оцінюється антиделіктологами на основі рівня дотримання соціосуб'єктом критеріїв необхідності, достатності та гуманності делегованого примусу, коли явне недотримання таких критеріїв при застосуванні як делегованого, так й прямого державного примусу перетворює примус в насильство, а суб'єктів, які його допустили, у відповідних правопорушників [6, с. 37].

5. **Збалансованим**, тобто таким, яке здійснюється за наявності такого балансу прав та обов'язків антиделіктолога, девіанта та інших учасників судочинства, що виключає зловживання з будь-якої сторони, але забезпечує тлумачення всіх сумнівів при прийнятті проміжного рішення у невизначеній антиделіктній ситуації на користь антиделіктолога, а остаточного обвинувального чи виправдувального рішення на основі тільки достатньої та узгодженої сукупності відповідних значущих, достовірних і доброякісних доказів, за відсутності такої сукупності доказів - винесення нейтрального рішення із визнанням антисоцдевіанта лише причетною особою [6, с. 37].

Викладені інноваційні положення дають можливість запропонувати наступну систему дій з найбільш ефективного, раціонального та якісного і, головне легітимного (конституційного), попередження, виявлення, припинення та іншого В силу того, що відповідно до вимог ч. 2 ст. 53 Конституції України так звана загальна середня освіта, яку правильніше називати шкільною або некваліфікованою робітничою освітою, є для всіх співвітчизників обов'язковою і тому відповідно до вимог ч. 2 ст. 3 Конституції України, які проголошують головним конституційним обов'язком держави та її органів утвердження та забезпечення прав та свобод громадян [4], керівництво і викладацький склад відповідної школи чи іншого прирівняного до нього навчального закладу, а згідно із вимогами ч. 2 ст. 102 Конституції України – у підсумку президент держави, який є гарантом дотримання Основного закону та правового статусу всіх співвітчизників [4], просто таки зобов'язані забезпечити отримання кожним без винятку співвітчизником (в т. ч. й девіантом) належних шкільних компетентностей - некваліфікованої робочої, загальнолюдської, потенційної, кожна з яких підсумовується із базисної та детальної доктринальної, прикладної

та аналітичної компетенції [6, с. 37-38].

Причому на цей час треба прискіпливої уваги приділяти такому одному з одинадцяти рівнів юридичної чи будь-якої освіти, як освіта соціооточенням [2, с.], питому вагу в якому займають різного роду масмедійні засоби, особливо фактично контрольовані іншими особами чи державами так звані блогери та інші подібного роду представники масмедійного формування свідомості необмеженого кола населення, їх так званої позаформальної освіти тощо, які можуть формувати і фактично часто вже формують й антисоціальну девіантну поведінку осіб, в першу чергу, малолітніх та підлітків. коли останніх у такому аспекті іноді іменуються ще й «падлітками» [2, с. 317].

І тому, з того моменту, як тільки буде діагностовано наявність стійкої антисоціальної поведінки певного девіанта (а для цього достатньо встановити за аналогією із трудовими правовідносинами протягом місяця систему – три і більше разів, наявності антисоціальних проявів), останній, як уже правопорушник, повинен бути на підставі вимог ч. 2 ст. 3 і ч. 2 ст. 53 Конституції України [4] виключений із освітнього закладу з метою створення умов для безумовного виконання керівництвом і викладацьким складом освітнього закладу конституційного обов'язку щодо забезпечення отримання всіма іншими особами належних навчальних компетентностей [6, с. 38].

Після цього треба встановити причину сталої антисоціальної поведінки девіанта і направити його до відповідного спеціалізованого навчального закладу (із лікуванням чи без такого) або за наявності підстав – у спеціально відведені місця позбавлення волі для неповнолітніх, а за відсутності й такої можливості - організувати (тільки не силами звичайної школи або прирівняного до нього навчального закладу - із таким девіантом повинні працювати професіонали вже більш високого рівня кваліфікації та підготовки) індивідуальне отримання антисоцдевіантом належних навчальних компетентностей [6, с. 38].

Звичайно ж завданням Президента України є забезпечення в кінцевому підсумку кожного антисоцдевіанта спеціальними умовами для гарантованого отримання ним за рахунок держави належних навчальних компетентностей і компетенцій [6, с. 38].

ЛІТЕРАТУРА

1. Кириченко О.А., Шимченко О.Я. Інноваційне розуміння девіантної поведінки особи та способів її подолання у контексті подолання кримінальних правопорушень. Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності : матеріали V-тої Всеукр. наук.-практ. конфер., 25 лютого 2022 р. Хмельницький : Нац. ак. Прикорд. служби України, 2022. С. 180-184.
2. Кириченко О.А., Ткач Ю.Д., Бондаренко І.В. Інновації юриспруденції в забезпеченні журналістської галузі права та медіабезпеки : монографія. Варшава : RS Global Sp.z O.O.; Київ : Видавець Назаров О. А., 2022. 2-ге вид. 1012 с.

3. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : від 11 травня 2011 р. URL : <https://rm.coe.int/1680093d9e>
4. Конституція України : закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141, із змінами, згідно із законом № 27-IX від 3 вересня 2019 р., ВВР, 2019, № 38, ст. 160. Zakon.rada.gov.ua : веб-сайт. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
5. Ланцедова Ю.О. Сутність, базисні властивості та розмежування девіантної поведінки, примусу та насилля : мультимедійна презентація. Київ : Видавець Назаров О.А., 2020. 35 слайдів / за ред. О. А. Кириченка. (додаток до електронного реферативно-наукового журналу «Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа і спеціальних знань в юридичній практиці»). URL : https://drive.google.com/file/d/1tRD0dqDoMl2JwbGG0q9cI0W5q8z_c9Lh/view
6. Ланцедова Ю.А., Кушнір М.М. Сутність, базисні властивості та розмежування девіантної поведінки, примусу та насильства. The Journal of Eastern European Law. Журнал східноєвропейського права. Междунар. наук.-метрич. бази : Index Copernicus International, HeinOnline. 2020. № 74. С. 34-41. URL : http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2020/03/lantsedova_kushnir_74.pdf
7. Ланцедова Ю.О., Пожарський В.В. Інноваційне розуміння сутності та механізму подолання девіантної поведінки за допомогою прямого та делегованого державного примусу. Сучасні аспекти модернізації науки : стан, проблеми, тенденції розвитку : матеріали XXVII Міжнар. наук.-практ. конфер., м. Ліон (Франція), 7 грудня 2022 р. / за ред. І.В. Харченко, Є.О. Романенка. Київ : ГО «ВАДНД», Вид. група «Наукові перспективи», 2022. С. 153-158. URL : <http://perspectives.pp.ua/public/site/conferency/conf-27.pdf>
8. Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року. Затв. розпорядження Кабінету міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1544-р, зі змінами згідно розпор. КМ України від 16 грудня 2022 р. Zakon.rada.gov.ua : веб-сайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#Text>
9. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : закон України від 8 вересня 2005 р. № 2866-IV Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 52, ст. 561, зі змінами згідно із законом України № 2849-IX від 13 грудня 2022 р. Zakon.rada.gov.ua : веб-сайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>
10. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : закон України від 6 вересня 2012 р. № 5207-VI, Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 32, ст. 412, зі змінами згідно із законом України № 1263-VII від 13 травня 2014 р. ВВР, 2014, № 27, ст. 915. Zakon.rada.gov.ua : веб-сайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>
11. Про запобігання та протидію домашньому насильству : закон України від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 5, ст. 35, зі змінами згідно із законом України № 2849-IX від 13 грудня 2022 р. Zakon.rada.gov.ua : веб-сайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>

Кобзар Вікторія Петрівна,
Учитель історії, етики
Харківської спеціалізованої школи 109
Харківської міської ради Харківської області
vkobzar274@gmail.com

РОЗВИТОК SOFT SKILLS УЧИТЕЛЯ ІСТОРІЇ В ТРАНСФОРМАЦІЯХ УКРАЇНИ

Сучасна освіта у трансформаціях України базується на формуванні компетентностей, потрібних для успішної самореалізації у суспільстві. В статті розглянуто актуальність здобуття та розвитку особистісних якостей soft skills.

Ключові слова: м'які навички, професійна успішність, особистісні якості, комунікативні навички, формування навичок, дитиноцентризм.

Modern education in the context of transformations in Ukraine is based on the formation of competencies necessary for successful self-realization in society. The article considers the relevance of acquiring and developing personal qualities of soft skills.

Keywords: soft skills, professional achievement, personal qualities, communicative skills, soft skills development, child-centredness.

Постановка проблеми.

Трансформація освіти в сучасних умовах приводить до зростання потреб у м'яких навичках. Сучасний учитель історії, окрім професійних вмінь та навичок, повинен володіти і надпрофесійними або м'якими компетенціями. Оволодіння м'якими навичками (soft skills) є важливим завданням сучасної молоді. Формування м'яких компетентностей повинно стати складовою освіти у трансформаціях України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показали, що теоретичні основи soft skills розглядали К. Коваль, О. Абашкіна; на важливості формування м'яких навичок звертали увагу Ю. Дроздова, О. Дубініна; технології розвитку soft skills розробляли С. Бацунов, С. Папазян. Отже, робимо висновок, що розвиток soft skills є одним з актуальних напрямів наукових досліджень.

Мета статті – розглянути основні напрямки розвитку soft skills учителя історії.

Поняття soft skills починає вживатися у наукових роботах ще з 90-х рр. ХХ століття. Одними із перших до нього звертаються американські та німецькі фахівці в галузі управління, пізніше воно з'являється в працях представників бізнесу і освіти. Вектор розвитку ринку праці орієнтується на навички міжособистісного спілкування, особистісний потенціал, навички побудови кар'єри, що спонукає до розвитку нових тенденцій в освіті, створення сучасних освітніх технологій, пошуку альтернативних освітніх програм [3].

Актуальність теми полягає в необхідності формувати і розвивати у школярів

на уроках історії такі навички, які є важливими для сучасної людини. Згідно із концепцією «Нова українська школа» новий зміст освіти базується на формуванні компетентностей, потрібних для успішної самореалізації у суспільстві. Педагогіка, що ґрунтується на партнерстві між учнем, учителем і батьками. Здійснюється орієнтація на потреби учня в освітньому процесі, дитиноцентризмі [1]. Саме таким вимогам відповідає soft skills.

Soft skills (з англ.- м'які навички)-універсальні компетенції, які важко виміряти кількісними показниками. Іноді їх називають особистими якостями, тому що вони залежать від характеру людини та набуваються з особистим досвідом. Приклади soft skills:соціальні, інтелектуальні та вольові компетенції, такі як комунікабельність, уміння працювати в команді, креативність, пунктуальність, врівноваженість.

Наскільки це важливо? Сучасний світ змінюється динамічно. Завдання сучасного вчителя-навчити дітей адаптуватися до змін, що виникатимуть в їхньому житті. В умовах бойових дій на території України це є особливо актуальним.

М'які навички допомагають досягти успіху в будь-якій професії, передбачають високі комунікаційні здібності та самоорганізацію, вміння довгострокового планування, командну роботу. Вчені з Гарварду та Стенфорту запевняють, що професійний успіх на 85% залежать саме від soft skills [5]. Для розвитку soft skills необхідно відточування уваги, співпереживання та етична чутливість, стійкісно та травмоорієнтовані практики, усвідомлення взаємозалежності та системне мислення, недискримінація та справедливість. Недостатньо казати учням, що не можна ображати іншу людину. Треба навчити їх усвідомлювати, що з ними відбувається. Не треба перекладати на учня всю роботу із саморегуляції, вимагати лише результату. Необхідно допомогти дитині розібратися, чому виникло таке почуття, як гнів, чому захотілося образити, як із цим обходитись.

Сучасний вчитель має бути фасилітатором, ментором. Ментор-приклад для наслідування. Більш досвідчена особистість, яка допомагає менш досвідченій засвоїти певні компетенції. На відміну від учителя, ментор не дає готових правильних відповідей. Він не просто розповідає, а демонструє, як треба. Ментор пропонує додатковий погляд на ситуацію і допомагає знайти відповіді на запитання самому. Він не дає готових цілей, а ставить запитання чи дає вправи, які обговорюються, щоб учень сам сформулював свої цілі. Учитель історії може використовувати на уроках основні методи розвитку soft skills:

1. Самонавчання- самостійне вивчення інформації про моделі поведінки;
2. Пошук зворотного про успішність своєї поведінки в аспекті розвитку конкретного досвіду;
3. Навчання на досвіді інших, робота з наставником;
4. фонові тренінги- вправи, розвиваючі певні компетенції;

5. Кейс - методи;

6. Поєднання навчання та професійної діяльності (дуальна освіта) [3].

На думку Коваль «в сучасному світі головне – це інформація, а саме володіння певними знаннями - статичне, адже вони можуть швидко стати неактуальними та застарілими. Набагато важніше здобути необхідну інформацію в потрібний момент. Відповідь на цю жорстку вимогу ринку праці можуть дати ті люди, які зможуть оволодіти «м'якими» навичками [4].

Виділяють найважливіші soft skills:

Тайм-менеджмент, упевненість, самоконтроль, дружелюбність, амбіції, фокусування, розумність, ентузіазм, оптимізм, емпатію [2].

Для учнів найважливіші 5 soft skills: здатність навчатися протягом усього життя, внутрішня мотивація, креативність, стресостійкість, адаптивність та гнучкість, самопрезентація [6].

Ці навички можна розвивати на уроках історії, виховних годинах. На власному прикладі показати дітям, що вчителька теж продовжує навчатися, демонструючи здатність отримувати знання протягом всього життя, і що ніхто не може бути носієм усіх знань.

Уміння віднайти мотивацію- це особлива навичка. Потрібно навчити учня ставити перед собою чітку мету і відповісти на запитання чого ти хочеш навчитися, чому саме прагнеш обрати саме цю професію і що треба для того, щоб стати в ній успішним.

Для розвитку креативного мислення можна запропонувати учням придумати альтернативну кінцівку до оповідання, спробувати розв'язати завдання у незвичайний спосіб, знайти креативне хобі або відвідати цікавий майстер-клас.

Процес навчання завжди був пов'язаний із стресом. На виховних годинах можна виконати вправи на релаксацію, завдання на дошці по розфарбуванню. Важливо навчити дитину позбутися безладу на столі, у сумці та в зошитах. Особливо це важливо на данному етапі, в умовах військового стану, коли діти знаходяться вдома. Навчити визначати пріоритети, вибирати найважливіше або найтерміновіше.

Для того, щоб розвивати навички особистісної адаптованості, потрібно частіше залишати зону комфорту.

Адаптивність – це здатність бачити складну ситуацію не як проблему, а як можливість розвитку. Необхідно допомогти дитині позитивно сприймати помилки. Без осуду, емоцій та страхів.

Самопрезентація – це одна з найважливіших навичок, що допомагають у житті. Треба розвивати у дитини уміння розповісти про свої досягнення, мати гарний вигляд, викликати симпатію. Але основним методом розвитку навичок для учнів є самонавчання. Дітей треба залучати до читання літератури, самостійного вивчення різних матеріалів. Навчити їх шукати і отримувати зворотній зв'язок з учителями. Досліджувати конкретні ситуації з пропозицією

оптимальних шляхів розв'язання.

Розвиваючи soft skills у своїх учнів сьогодні в майбутньому ми побачимо їх щасливими, успішними і конкурентно спроможними.

В сучасних трансформаціях освіти України необхідні професіонали з добре розвинутими гнучкими навичками. Учитель історії повинен розвивати в собі і в учнях ті вміння, навички та компетенції, які необхідні для суспільства, взаємодію в навчальній, професійній діяльності, та в повсякденному житті.

Навичкам soft skills можна навчитись: в освіті, на курсах, різних тренінгах. Ці навички дадуть можливість бути успішними у світі, який швидко змінюється

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Концепція «Нова українська школа»
<http://zakinppo.org.ua/images/2017/docs/10/konczepziya.pdf>
2. Доценко С. Навчально-методичний посібник «Онлайн-безпека учасників освітнього процесу в умовах дистанційного і змішаного навчання для педагогічних працівників. Харків: Видавництво «Ранок».2021
3. Дроздова Ю.В., Дубініна О.В. Концептуальні підходи до визначення soft skills у сучасних освітніх та професійних моделях. Soft skills – невід'ємні аспекти формування конкурентоспроможності студентів у ХХІ столітті: тези доповідей (Київ, 21 лютого 2020 р.) Київ: Київ. нац. Торг.-екон. ун-т, 2020. С.31-34.
4. Коваль К. Розвиток «softskills» у студентів – один із важливих чинників працевлаштування. Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2015. №2. С.162-167.
5. /<http://ocvitoria.media>
6. Посібник soft та hard skills. Критерії та рекомендації розвитку навичок для життя.<https://drive.google.com/file/d/1>

Кобріна К. В.,

*КЗ «Запорізька загальноосвітня санаторна
школа-інтернат № 7 І-ІІ ступенів»
Запорізької обласної ради*

КОУЧИНГ ЯК ІНТЕРАКТИВНА ОСВІТНЯ ТЕХНОЛОГІЯ

В умовах Концепції Нової української школи (НУШ) у вчителя з'являються нові соціально-професійні ролі педагога в навчально-виховному процесі: тьютор, фасилітатор, модератор, коуч та ментор.

Сьогодення вимагає від вчителя бути більшою мірою тренером-наставником, ніж традиційним вчителем, що лише передає знання. Вчитель стає інтерактивним навігатором для учнів у світі знань зі свого предмету.

Згідно з визначенням Тімоті Голві (англ. *W. Timothy Gallwey*), коучинг – це методика розкриття потенціалу особистості для максимізації власної продуктивності та ефективності. [1, с. 11]

В Україні темі коучингу в освіті присвятили свої дослідження С. М. Романова, Н. М. Горук, О. С. Хмельницька, О. О. Нежинська та В. М. Тименко; описують проблеми та перспектива інтерактивних технологій: О. А. Комар, О. І. Пометун, Л. В. Пироженко О. В. Рудницьких.

Коучинг відносять до інноваційних технологій в освіті, бо це досить нова технологія, використання якої дозволяє максимально швидко досягати результатів шляхом ефективного стимулювання та формування необхідних здібностей та навичок в учнів.

О. В. Рудницьких звертає увагу на виникнення плутанини при використанні слова «коучинг» (англ. *coaching* – тренерство), яка зазвичай пов'язана з паралельно наявним терміном «менторинг» (від лат. *mentos* – ціль): коучинг або ототожнюють, або водночас протиставляють йому. З одного боку за допомогою коучингу учні самостійно вчать вчитися та шукають свій власний освітній маршрут. З іншого боку, наставництво або «менторинг» передбачає визначення чітких цілей та взаємодію між учнем та наставником на зразок «роби як я» [2, с. 173].

Коучинг в навчанні – педагогічний метод який може виступати потужним інструментом мотивації та активізації інтересу до предмета серед учнів.

Головною метою коучингу є допомога учням розібратися у власних здібностях та навчитись їх ефективного використанню.

Коучинг є інтерактивною технологією, що має наступні цілі в освітньому процесі за Романовою С. М.:

- розкриття особистісного потенціалу учнів;
- розвиток особистості через роботу в команді та делегування відповідальності;
- усвідомлення відповідальності за процес та результат у всіх учасників коучингу [3, с. 84].

Досягнення поставлених цілей можливе лише при активній взаємодії між вчителем-коучем та учнями, саме тому виділяють чотири основних завдання коучингу для отримання максимальних результатів:

- проведення діагностики та моніторингу навчального процесу, що дозволяє вчасно корегувати результати застосування обраних освітніх програм і технологій;
- створення умов для власної ефективної пошукової діяльності учнів оптимальних шляхів досягнення цілей;
- адаптація темпу навчання до індивідуальних здібностей учнів;
- визначення ключових моментів коучингу та фіксація їх результатів.

Базою ефективного коучингу є партнерство, розкриття потенціалу та

результат [3, с. 84].

Розглянемо перші сім кроків у коучинговій діяльності:

1. *Партнерство між вчителем та учнями.* Створена вчителем атмосфера довіри та простір для пошуку альтернатив, дозволяє учням відчувати увагу до їх ідей та мотивує їх до подальшого вивчення предмету чи проблеми.

2. *Спільне визначення напрямів дій* для досягнення результату. В процесі коучингу вчитель допомагає учням знайти свій унікальний спосіб досягнення мети.

3. *Моніторинг та аналіз поточної ситуації* чи проблеми. Підтримка учнів коучем та своєчасне корегування плану навчання дозволяє швидко реагувати на темпи засвоєння матеріалу учнями.

4. *Визначення основних проблем* на шляху до результату. За необхідністю коучем може бути створена індивідуальна освітня програма, що базується на здібностях та розумових чи фізичних особливостях учнів.

5. *Пошук альтернатив та можливостей* для подолання труднощів з розв'язання проблеми або досягнення запланованого результату. Коуч стимулює творчий пошук рішень щодо розв'язання проблем пов'язаних із засвоєнням предмету та підтримує прагнення учнів самостійно досягати мети.

6. *Оформлення плану дій.* Запровадження портфоліо підвищує навчальну активність учнів, дозволяє їм краще усвідомлювати свої цілі й можливості та робить вибір подальшого напрямку й форми навчання учнів більш правильним і відповідальним.

Портфоліо – сучасна та ефективна форма оцінювання (самооцінювання), допомагає вирішувати важливі коучингові завдання за Романовою С. М.:

- підтримка високої навчальної мотивації учнів;
- заохочування їх активності та самостійності у навчанні;
- розвиток навичок рефлексивної діяльності учнів;
- формування уміння вчитися: ставити цілі, планувати й організовувати власний навчальний процес;
- сприяння індивідуалізації (персоналізації) навчання учнів [3, с. 86].

7. *Фіксація термінів та домовленостей* про виконання плану. Є важливим кроком, бо дозволяє контролювати прогрес навчання та ефективність обраного освітнього маршруту.

Коучинг через особистісну мотивацію учнів стимулює їх самостійно отримувати знання: знаходити та аналізувати інформацію, шукати альтернативи, тощо.

О. А. Комар пропонує вважати інтерактивними, ті технології, що обумовлюють активну взаємодію учнів та дозволяють всім учасникам процесу

отримувати нові знання на основі внеску кожного з учасників. Адже в рамках ефективно організованого освітнього процесу учні не тільки усвідомлюють власний потенціал, але й навчаються один в одного [4, с. 63].

В своїх працях О. І. Пометун та Л. В. Пироженко наголошують, що саме під час інтерактивного навчання учні вчаться спілкуванню з іншими, критичному мисленню, прийманню рішень та толерантності [5, с. 7].

На думку Н. Горук, традиційні технології коучингу сприяють формуванню умінь самоорганізації та самостійного регулювання процесу навчання учнями [7, с. 101].

Організація ефективної комунікації під час інтерактивного навчання дозволяє максимально реалізувати пізнавальні потреби учнів.

Як інтерактивна технологія, коучинг сприяє тому, щоби навчання не було пов'язане лише з вчителем, нова роль, якого полягає в якісному забезпеченні інтеракцій між учасниками освітнього процесу, які також відповідають за процес та результати, опираючись на власний досвід.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Нежинська О. О. Основи коучингу: навчальний посібник / О. О. Нежинська, В. М. Тищенко. – Київ; Харків: ТОВ «ДІСА ПЛЮС», 2017. – 220 с.
2. Рудницьких О. В. Коучінг як інтерактивна технологія в освіті [Електронний ресурс] / О. В. Рудницьких // Вісник Дніпропетровського у-ту імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2014/2/30.pdf>.
3. Романова С. М. Коучінг як нова технологія в професійній освіті [Електронний ресурс] / С. М. Романова // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/VisnikPP/article/viewFile/2145/2136>.
4. Комар О. А. Теоретичні та методичні засади підготовки майбутніх вчителів початкової школи до застосування інтерактивної технології : дис. докт. пед. наук : 13.00.04 / Комар О. А. – Умань, 2011. – 512 с.
5. Пометун О. І. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання [Електронний ресурс] / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. – А.С.К. – 2004. – Режим доступу до ресурсу: http://pedagogika.ucoz.ua/knygy/Suchasnyj_urok.pdf
6. Хмельницька О. С. Коучинг як сучасна технологія підвищення ефективності навчального процесу [Електронний ресурс] / О. С. Хмельницька // Young Scientist. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/6/71.pdf>.
7. Горук Н. М. Коучинг як ефективна технологія формування самоосвітньої компетентності студентів / Н. М. Горук // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2015. – № 11. – С. 99-104.

Ковальчук Ю. М.,
кандидат психологічних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу
діагностики обдарованості ІОД НАПН України.
kvi_59_um@ukr.net

ВИВІЛЬНЕННЯ РЕСУРСІВ ОБДАРОВАНОСТІ – СТРАТЕГІЧНИЙ ШЛЯХ ПОБУДОВИ НОВІТНЬОЇ УКРАЇНИ

Зміст статті складає виклад концепції вивільнення ресурсів національної скарбниці обдарованості як стратегічного шляху побудови новітньої України. Обґрунтовується теза про те, що ресурси соборної обдарованості українського народу є провідним і визначальним чинником не лише відновлення України, але й досягнення принципово нового її цивілізаційного рівня розвитку і функціонування, що відповідає параметрам найбільш розвинутих країн світу. Виокремлено і означено сукупність зовнішніх і внутрішніх перешкод на цьому шляху. Пристосувальний тип менталітету трактується як соціально – психологічний механізм продукування чисельних часткових перешкод, що блокують можливості вивільнення потенціалу обдарованості суспільства. Демонтаж у суспільстві пристосувального типу менталітету і заміна його менталітетом вільної конструктивної креативної активності трактується як ключове завдання.

The content of the article presents the concept of releasing the resources of the national treasury of giftedness as a strategic way to build a modern Ukraine. The thesis is substantiated that the resources of the cathedral giftedness of the Ukrainian people are the leading and determining factor not only for the recovery of Ukraine, but also for the achievement of a fundamentally new level of its civilizational development and functioning, which corresponds to the parameters of the most developed countries in the world. A set of external and internal obstacles on this path has been singled out and defined. The adaptive type of mentality is interpreted as a socio-psychological mechanism of producing numerous partial obstacles that block the possibilities of releasing the potential of society's giftedness. Dismantling the adaptive type of mentality in society and replacing it with the mentality of free constructive creative activity is interpreted as a key task.

Ключові слова: новітня Україна, національна скарбниця обдарованості, соборна обдарованість, вивільнення ресурсів національної скарбниці обдарованості, конструктивні креативні здібності, пристосувальний тип менталітету, менталітет конструктивної креативної активності.

Key words: modern Ukraine, national treasury of giftedness, cathedral giftedness, release of resources of the national treasury of giftedness, constructive creative abilities, adaptive type of mentality, mentality of constructive creative activity

Рушійним механізмом розвитку суспільства, досягнення ним нових висот цивілізованого існування є така якість людини, як обдарованість. Потенціал обдарованості складає система конструктивних креативних здібностей членів суспільства, стихійна чи керована інтеграція яких утворює феномен соборної

обдарованості країни. Значною мірою успішність розвитку країни, її цивілізаційного поступу залежить від такого чинника, як домінуюча у суспільстві версія ідеології і практики ставлення до феномена обдарованості. Таке ставлення у свою чергу визначає особливості політики використання ресурсів обдарованості, а відтак і місце, яке посідає цінність обдарованості в ієрархії цінностей суспільства.

За параметром суспільної цінності обдарованості і особливостей використання її потенціалу виокремлюється існування двох базових типів суспільств: прогресивного і регресивного.

Прогресивне суспільство – це суспільство, яке дотримується у способі самоорганізації конструктивного креативного вектору екзистенції, стратегії відкритості у вивільненні, розвитку і використання потенціалу обдарованості. У цьому сенсі прогресивне суспільство є відкритим суспільством. Звертає на себе увагу та промовиста обставина, що коли використовують поняття відкритого суспільства, цей аспект, зазвичай, ігнорується. З позиції цього аспекту відкрите суспільство – це суспільство відкритості у вивільненні, розвитку і використання потенціалу обдарованості. Прогресивне відкрите суспільство за своєю сутністю є інноваційним, що є підставою для використання ще однієї відповідної його номінації як інноваційного суспільства. Інноваційна спрямованість такого суспільства визначається не лише властивою для нього орієнтацією на стратегії відкритого використання потенціалу сукупної групової обдарованості, але й наявністю розвинутої системи розвитку конструктивних креативних здібностей членів суспільства, механізмів їх інтеграції і трансформації у групі і їх спрямування як єдиної сили у русло інтегральної єдиної конструктивної креативної діяльності створення новітніх технологій суспільного виробництва і буття.

Відкрите інноваційне суспільство відзначається низкою характерних ознак. До них належать:

- наявність державної розвинутої системи роботи із суспільними і індивідуальними ресурсами обдарованості;
- законодавче забезпечення роботи державної системи розвитку, збагачення і використання ресурсів національної скарбниці обдарованості;
- інноваційна чутливість і сприйнятливість суспільства: загальна інноваційна налаштованість суспільства; високе місце в ієрархії суспільних цінностей цінності обдарованості; наявність системи заохочення розвитку і втілення конструктивних креативних здібностей членів суспільства; наявність системи спеціалізованих освітніх установ і структур, що надають освітні послуги обдарованим дітям, підліткам і дорослим; наявність реально функціонуючої системи механізмів швидкого впровадження у суспільну практику і

використання інноваційних ідей, винаходів, розробок і рефлексивних наративів, продуктованих обдарованими індивідами і об'єднаннями обдарованих осіб; відсутність формальних і неформальних перешкод на шляху розвитку, апробації і втілення потенціалу обдарованості і впровадження у суспільну практику продуктованих нею артефактів;

- наявність системи відкритих і захищених каналів трансцендування ресурсів і продуктів обдарованості до профільних структур суспільства як центрів їх аксіологізації, акумулювання, збереження і застосування;

- система загальних і спеціальних робочих місць як комплексу умов організації, стимулювання, заохочення і розвитку забезпечення можливості прикладання і втілення обдарованості громадян;

- наявність громадянського суспільства реципієнтів ресурсів і продуктів обдарованості і розвинутої культури їх сприйняття;

- високе місце обдарованості в ієрархії суспільних цінностей;

- наявність центрів розвитку інноваційних технологій за моделлю Кремнієвої долини, високотехнологічних центрів іншого профілю, що концентрують обдарованих фахівців і створюють системні максимально сприятливі умови для їх інноваційної діяльності;

- державна політика у галузі надання освітніх послуг обдарованим здобувачам освіти: наявність стандартів освіти обдарованих учнів і студентів і системного контролю з боку держави з метою недопущення відхилення від них і їх дотриманням в освітніх закладах і установах, що позиціонують себе як спеціалізовані заклади і установи для обдарованих учнів;

Регресивне суспільство – це суспільство, яке застосовує стратегію деструктивного креативного вектору екзистенції і властиві йому соціальні технології політики закритості щодо суспільних ресурсів обдарованості. З позиції цього аспекту регресивне суспільство є закритим суспільством.

Закрите суспільство відзначається низкою характерних ознак. До них належать:

- орієнтація на архаїчні технології суспільного виробництва і буття;

- переважаюче у практиці суспільного виробництва і буття застосування архаїчних технологій;

- використання стратегії і соціально – політичних технологій контролю за процесами експресії обдарованості членів суспільства;

- вибіркового за алгоритмами моделі « шлюзів » використання потенціалу консолідованої обдарованості суспільства;

- застосування стримуючих і/або репресивних форм реагування на акти експресії обдарованості;

- застосування стримуючих і/або репресивних форм впливу на процеси

виявлення і розвитку обдарованості;

- застосування методів і форм імітації інноваційного рівня існування і наявності інноваційних технологій;

- відсутність державної розвинутої системи роботи із суспільними і індивідуальними ресурсами обдарованості;

- відсутність законодавчого забезпечення роботи державної системи розвитку, збагачення і використання ресурсів національної скарбниці обдарованості;

- відсутність інноваційної чутливості і сприйнятливості суспільства: загальної інноваційної налаштованості суспільства, високих місць в ієрархії суспільних цінностей цінності обдарованості, системи заохочення розвитку і втілення конструктивних креативних здібностей членів суспільства, системи спеціалізованих освітніх установ і структур, що надають освітні послуги обдарованим дітям, підліткам і дорослим, реально функціонуючої системи механізмів швидкого впровадження у суспільну практику і використання інноваційних ідей, винаходів, розробок і рефлексивних наративів, продуктованих обдарованими індивідами і об'єднаннями обдарованих осіб;

- присутність формальних і неформальних перешкод на шляху розвитку, апробації і втілення потенціалу обдарованості і впровадження у суспільну практику продуктованих нею артефактів;

- відсутність системи відкритих і захищених каналів трансцендування ресурсів і продуктів обдарованості до профільних структур суспільства як центрів їх аксіологізації, акумулювання, збереження і застосування;

- відсутність системи загальних і спеціальних робочих місць як комплексу умов організації, стимулювання, заохочення і розвитку, що забезпечують можливість прикладання і втілення обдарованості громадян;

- відсутність консолідованого громадянського суспільства реципієнтів ресурсів і продуктів обдарованості і розвинутої культури їх сприйняття;

- відсутність або низькі місця обдарованості в ієрархії суспільних цінностей;

- відсутність центрів інноваційних технологій за моделлю Кремнієвої долини, інноваційних центрів іншого профілю, що концентрують обдарованих фахівців і створюють системні максимально сприятливі умови для їх творчої діяльності;

- відсутність державної політики у галузі надання освітніх послуг обдарованим здобувачам освіти: стандартів освіти обдарованих учнів і студентів і системного контролю з боку держави з метою недопущення відхилення від них і їх дотриманням в освітніх закладах і установах, що позиціонують себе як спеціалізовані заклади і установи для обдарованих учнів.

Чинником утворення закритого суспільства є незацікавленість в існуванні і

боязнь влади і еліти й інших верств суспільства відкритого вільного вияву потенціалу його конструктивних креативних здібностей. Загальний смисл такої незацікавленості і боязні складає оцінка відкритого вільного вияву потенціалу конструктивних креативних здібностей членів суспільства як такого, що може загрожувати досягнутому владою, елітою і/чи іншими групами рівня і форм їх пристосування до умов отримання суспільних благ економічного, статусного, оборонно – захисного і консервативного характеру.

Для більш об'єктивного і об'ємного відображення і розуміння закономірностей виникнення визначальної спрямованості суспільства за критерієм стратегії використання суспільного потенціалу обдарованості необхідно виокремити і означити, окрім відкритого і закритого типів суспільства, гібридного типу, що являє собою напіввідкритий - напівзакритий тип суспільного устрою, або частково відкритий - частково закритий тип.

Характерним для цього типу суспільства є поєднання елементів двох протилежних стратегії вирішення проблеми використання потенціалу конструктивних креативних здібностей суспільства, потенціалу сукупної, групової обдарованості його членів. Формально чи/і за певним набором елементів цих стратегій таке суспільство є відкритим, але за фактичним станом значною мірою чи переважно – закритим. Це суспільство, яке зазвичай живе за неформальними тіньовими правилами, що призводить до створення умов, які перешкоджають відкритому вивільненню і втіленню суспільного потенціалу обдарованості. Це суспільство, у якому мають місце фактичні обмеження вільному розвитку і втіленню можливостей обдарованості значної або переважної частини його членів і соціальних груп.

В умовах такого гібридного суспільства формується і займає домінуючі позиції пристосувальний тип менталітету. Він стає провідним чинником функціонування суспільства і переважної більшості його членів. Цей тип менталітету розвиває і приводить у стан активності механізми стратегії заміщення, що зумовлює перенесення акцентів в екзистенційному функціонуванні суспільства і окремих його членів зі сфери конструктивної креативної активності у сферу пристосувальної активності.

Вплив пристосувального типу менталітету на вивільнення потенціалу обдарованості має два виміри: внутрішній і зовнішній.

Внутрішній вимір пов'язаний із самовизначенням щодо вибору індивідом між стратегією розвитку і втілення своєї обдарованості і стратегією пристосування. У випадку, коли він віддає перевагу стратегії пристосування, він тим самим повністю або частково відмовляється від вивільнення потенціалу своєї обдарованості. Це відбувається у двох основних формах: припинення зусиль розпізнавання і дослідження своєї обдарованості шляхом витіснення з

переліку пріоритетних інтересу до неї або його блокування з допомогою активізації різноманітних психологічних механізмів її знецінення: сумніву, скепсису, самоприниження, іронії, самовисміювання, страху тощо.

Зовнішній вимір впливу пристосувального типу менталітету на вивільнення потенціалу обдарованості виявляється у доволі значній кількості різноманітних загальних і специфічних форм. Найбільш значущими за критерієм їх деструктивного впливу є такі: відсутність або низький рівень виокремлення із контексту феноменології суспільного функціонування феномена і проблеми обдарованості; ігнорування суспільної цінності феномена обдарованості; відсутність або низький рівень розуміння і усвідомлення конструктивної ролі обдарованості у процесах адаптації, розвитку і цивілізаційного поступу суспільства і/або присутність розуміння і усвідомлення такої ролі, але вибір на користь вирішення ситуативних проблем елементарної прикладної спрямованості; меркантильно – експлуататорське ставлення до обдарованості і використання її для досягнення дріб'язкових ситуативних цілей.

До побічних ефектів вибору стратегії пристосувального типу відносяться: корупція, розкрадання, тіньова економіка, непотизм, імітація, формалізм, когнітивні і функціональні спрощення, популізм, демагогія, стратегія особистого збагачення будь – якою ціною як найвища мудрість існування, відверте чи приховане продукування і/чи застосування у якості психологічного захисту інструментів раціоналізації ідеології цинічної поведінки (поняття « розпиляти», переконання « Хто не має місячного прибутку у 200 тисяч, той не людина», «Треба бути лохом, щоб мати можливість вкрати і не зробити цього», « Гроші не пахнуть», « Народ – це лохи», формули « Завдання джентельмена - відпиляти найжирніший шматок пирога », тощо).

Отже, пристосувальний тип менталітету – головна перешкода розвитку суспільства, досягнення ним більш високих ступенів цивілізованості.

Пристосувальний тип менталітету в усіх або більшості форм його вияву – головна перешкода на шляху відновлення і розбудови новітньої України. Демонтаж пристосувального типу менталітету і заміна його менталітетом вільної конструктивної креативної активності – ключове завдання. Необхідність його розв'язання випливає з тієї обставини, що пристосувальний тип менталітету генерує усю сукупність часткових перешкод, які заважали і заважають країні здійснити комплекс трансформацій, які створюють можливість досягнення того рівня цивілізованого існування, який відповідає найвищому рівню цивілізованості розвинутих країн і суспільств.

За національним потенціалом обдарованості – конструктивних креативних здібностей Україна готова до такого кроку і звернення. Головною перешкодою на шляху їх здійснення є поширений у певних колах суспільства

пристосувальний тип екзистенційного менталітету.

Поєднане існування потужного національного потенціалу обдарованості і пристосувального типу менталітету складає головну, визначальну суперечність функціонування українського суспільства.

Найбільшим і найціннішим ресурсом України є гігантське за своїми ресурсами національна скарбниця обдарованості. Загальнонаціональне стратегічне завдання на теперішньому етапі розвитку українського суспільства полягає у тому, щоб актуалізувати ці ресурси, вивільнити потенціал обдарованості народу і втілити його у здійсненні проєкту новітньої України.

Це завдання закономірно постає із сукупності обставин, що складають особливість теперішнього етапу екзистенції України. Основою, яка утворює цю особливість, є суперечність між об'єктивно існуючою можливістю і глибинним прагненням провідних сил суспільства до побудови новітньої України та системою чинників, які перешкоджають реалізації цієї можливості і втіленню цього прагнення.

Чинником, що наразі найбільшою мірою перешкоджає цій конструктивній тенденції є війна Росії проти України, яка була розпочата, за визначенням правлячого у країні – агресорці націонал – фашистського режиму, з метою «остаточного вирішення українського питання», тобто насильницької ліквідації української ідентичності як такої. Важливо усвідомлювати, що це складає не лише загальну екзистенційну загрозу цій ідентичності, але й усім тим частинам, які її складають. До фундаментальних з них відноситься потенціал національної обдарованості – конструктивної креативності народу. Отже, потенціал конструктивної креативності українського народу перебуває під екзистенційною загрозою. Ця загроза стала чинником мобілізації цього потенціалу, передовсім тієї його частини, яка стосується захисту від загрози ідентичності: мілітарної обдарованості.

Новітня Україна – це країна інноваційного суспільства, суспільства, визначальною цінністю якого є цінність обдарованості. Це повною мірою відповідає її автентичності.

Концепція вивільнення ресурсів національної скарбниці обдарованості передбачає задіявання системного підходу до вивільнення потенціалу високорозвинутих конструктивних креативних здібностей українців. У проєкції на структуру суспільства це означає створення максимально сприятливих умов для розгортання і втілення здібностей його членів в усіх галузях суспільного життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л.М. Герасіна, В.Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.
2. В. Ребало. Непотизм // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. — К.: Парламентське видавництво, 2011. — с.499.

3. Френсіс Фукуяма. "Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії". – Видавництво « Наш Формат». - 2019. – 608 с.
4. Френсіс Фукуяма. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості. Видавництво « Наш Формат». - 2020. – 192 с.
5. Francis Fukuyama. The Great Disruption: Human Nature and the Reconstitution of Social order Paperback. – Free Press; First Edition. – 2000. – 368 с.

Корольов В. В.,
бакалавр хімії,
студент II (магістерського) рівня вищої освіти
Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка
vladislavkorolovcrazy@gmail.com

ДЕРЖАВА ПІСЛЯ ВІЙНИ: КОНКУРЕНТНІ ПЕРЕВАГИ УКРАЇНИ

Дана стаття досліджує конкурентні переваги, які має Україна, що можуть допомогти у післявоєнному відбудовуванні та розвитку країни. Стаття розглядає такі фактори, як інфраструктура, технологічний розвиток, людські ресурси, економічна стабільність та інші. Дослідження показують, що Україна може стати більш конкурентоспроможною на світовому ринку завдяки своєму географічному розташуванню, багатству природних ресурсів, доступності кваліфікованої робочої сили та інших чинників.

Ключові слова: Україна, конкурентні переваги, свобода, відбудова, людський потенціал, армія.

This article investigates the competitive advantages that Ukraine can leverage to aid in post-war reconstruction and development. The article examines factors such as infrastructure, technological development, human resources, economic stability, and others. Research shows that Ukraine can become more competitive in the global market due to its geographic location, abundance of natural resources, availability of skilled labor, and other factors.

Keywords: Ukraine, competitive advantages, freedom, reconstruction, human potencial, army.

«Відбудова України. Відбудова світу» – таку тему заявила міжнародна конференція Українського наукового інституту Гарвардського університету у США (УНІГУ), цього року вже третя в рамках програми «Дослідження сучасної України», що відбулася 9-10 лютого частково онлайн, а частково з особистою присутністю учасників.

Як зазначили організатори конференції, її темою є майбутнє як України, так

і всього світу — які форми та обсяги матиме відновлення країни після перемоги? Увага дискусійних сесій була зосереджена на питаннях встановлення історичної правди, справедливості, відповідальності за скоєне, а також на економічних і матеріальних проблемах, пов'язаних із процесом відновлення країни й її відбудовою [2].

Ніхто не знає, коли точно закінчиться ця моторошна війна, але сьогодні кожен українець свято переконаний у тому, що закінчиться вона перемогою України. А після війни настане час грандіозної відбудови, коли всім народом і за підтримки всього світу нарешті буде шанс збудувати таку Україну, про яку завжди мріяли [3].

У пошуках приводу для оптимізму

Незважаючи на всю складність ситуації на фронті, руйнування інфраструктури, окупацію значних територій і падіння економіки, питання відродження України після війни вже сьогодні постає перед суспільством і владою. Власне, поняття «після війни» є дуже умовним, оскільки в будь-якому варіанті завершення гарячої фази протистояння невідворотно почнеться «холодна фаза» — тривале співіснування поруч із потенційним агресором.

Такий стан потребуватиме повної зміни парадигми побудови держави та її інституцій, трансформації в суспільній свідомості поняття «мирне життя» та принципово інших стратегій розвитку в усіх сферах. Для цього слід передусім визначити, які неповторні особливості та унікальні переваги має Україна в сучасному світі [4].

Філософія свободи – основа України

У силу природних і географічних особливостей території, на якій ми зараз живемо, умовою виживання на ній в усі часи була боротьба за власну свободу. В цьому сенсі наша сьогоднішня ситуація нічим не відрізняється від тієї, в якій жили скіфські чи слов'янські племена, отже, сформована в козацьку добу філософія свободи стала основою й козацької держави Богдана Хмельницького, й сучасної України.

Саме це корінним чином вирізняє нашу країну серед інших, які утворилися з розпадом СРСР, — Росії з її численними «суб'єктами федерації», Білорусі, Казахстану та решти. Демократично налаштовані громадяни цих держав, особливо етнічні українці та росіяни, які не згодні жити в авторитарних і диктаторських режимах своїх країн, є тим демографічним резервом, що може стати в пригоді нашій країні. Необхідно ухвалити закон про подвійне громадянство та активно залучати таких людей до роботи і життя в Україні.

Людський потенціал

Починаючи з 1990 року Програма розвитку ООН (агенція в структурі Організації Об'єднаних Націй) випускає доповідь про стан людського

потенціалу в країнах світу, який виражається в індексі людського розвитку (ІЛР). Він має три складові: тривалість життя як показник здоров'я населення; рівень освіти (середня тривалість навчання); валовий національний дохід на душу населення (з певною кореляцією – в співставних цінах, коефіцієнт до яких визначається досить штучно). У доповіді за 2022 рік Україна посідає 77-ме місце і входить до категорії країн із високим ІЛР, однак за рівнем освіти ми випереджаємо понад 30 країн, які мають ІЛР вищий за наш, і посідаємо 45–47-ме місце із 191 країни світу.

Україна має найкращу в світі школу програмістів, розвинені галузі ракетобудування та літакобудування, потужний військово-промисловий комплекс. Дослідник науки Юрій Храмов 2008 року нарахував в Україні 122 наукові школи – Миколи Амосова, Миколи Боголюбова, Олександра Богомольця, Віктора Глушкова, Євгена Патона та інших.

Попри всі негаразди років незалежності в сфері науки та освіти, їхній високий рівень зберігся, тому необхідно створити в Україні індустрію інтелекту як своєрідний *perpetuum mobile*, систему, що створює «сировинний ресурс» сама в собі, й ми отримаємо невичерпний потенціал для розвитку.

Особливе національне явище – українська жінка, вона споконвіку перебуває в центрі українського соціуму як основа української сім'ї. Від язичницької Макоші до реальної княгині Ольги провідна роль жінки в Україні вирішальна, але недооцінена. Спочатку живцем спалити княжих послів, а потім і весь Іскоростень з допомогою горобців, щоб помститися за смерть чоловіка, могла лише українська жінка! При цьому Ольга була й державною будівницею Русі, й першою княгинею-християнкою. Ліквідація будь-яких форм нерівності за статевою ознакою кардинально підніме людський потенціал України.

Світовий логістичний хаб

Україна має вкрай вигідне географічне розташування. Розвинена система аеропортів і залізниць дає можливість Україні стати світовим логістичним хабом за осями Далекий Схід – Європа і Близький Схід – Північна Європа. За довжиною мережі залізниць Україна посідає третє місце в Європі – 19787 км, із них 9319 км електрифіковано. Певна незручність є в іншій ширині колії порівняно з європейською, але технологія «перевзування» вагонів дуже проста, й питання лише в кількості станцій «перевзування».

У країні налічується 25 міжнародних аеропортів, 21 аеропорт змішаного призначення — пасажирський і/або військовий, 8 офіційних військових авіабаз і ще 25 аеродромів різного призначення. (Для порівняння, в Польщі лише 14 великих аеропортів.)

Територією України пролягають 30 автомобільних доріг міжнародного значення (які сполучаються з міжнародними транспортними коридорами)

загальною протяжністю 9331 км, ще 33 автодороги національного значення протяжністю 7175 км, і вся ця мережа постійно вдосконалюється. Ліквідація корупційних схем на митниці, в «Укрзалізниці», Державіаслужбі та Укравтодорі може збільшити обсяги перевезень у рази.

Реформована система місцевого самоврядування

У країні добігає кінця територіальна реформа організації державної влади та місцевого самоврядування, що супроводжувалася фінансовою децентралізацією. Від 2014 року (початку реформи) до 2019-го власні доходи місцевих бюджетів (без трансфертів із держбюджету) зросли вчетверо – з 68,4 млрд грн до 300 млрд. Це нові можливості для розвитку сільських, селищних і міських територіальних громад.

На жаль, загальмував третій завершальний етап реформи – чіткий розподіл повноважень як між центральними, регіональними, районними органами державної влади, так і з органами місцевого самоврядування. Відсутня збалансована система державного нагляду за останніми. Є проблеми з районним рівнем і доступністю послуг у громадах. Усе це необхідно вирішити, якщо влада справді розуміє цінність реформи для України.

В основу розвитку територій слід покласти тренд на створення потужних регіональних центрів – квазістолиць у своїх макрорегіонах, вони мають вирівняти можливості всебічного розвитку економіки, культури, освіти, людського потенціалу регіонів порівняно із столицею. Для міст очевидною перспективою є розвиток агломерацій на основі співробітництва з навколишніми територіальними громадами, як це намагається зараз робити Київ. Відповідна законодавча база для цього розроблена ще 2014 року. Очевидно, що сьогодні на порядку денному стоїть нова — адекватна нинішнім умовам — регіональна політика.

Клондайк природних копалин

Україна, займаючи 0,4% земної суші, де проживає 0,8 % населення планети, має в своїх надрах 5% світових корисних копалин. Так, у нашій країні найбільші в Європі (другі у світі) запаси марганцевих руд, найбільші в Європі запаси та ресурси титану, треті в світі запаси залізної руди (11–15 %), п'яті у світі запаси ртуті. В наших надрах значні запаси руд інших дорогоцінних і кольорових металів – золота, срібла, міді, алюмінію, берилію, цирконію, молібдену, стронцію та багатьох інших. Україна має запаси вугілля, яких достатньо для забезпечення промисловості та енергетики на багато років наперед. Також у нас є величезні запаси нафти та газу, але їхній видобуток за сучасної ринкової кон'юнктури є нераціональним, це запас для майбутніх поколінь.

В Україні є розвідані родовища літєвих руд, які не поступаються багатим родовищам США, Канади та Африки. Їхній видобуток може стати основою

розвитку цілої галузі виробництва акумуляторів, без яких неможливий розвиток індустрії електромобілів, вітрової та сонячної енергетики.

Перепоною для розвідки та видобутку корисних копалин у всі роки були ускладнені процедури отримання дозволів, містечковий егоїзм і всюдисуща корупція. Подолання лише цих болячок дасть змогу перетворити корисні копалини на потужний магніт для залучення іноземних інвестицій, що сприятимуть виходу видобувної галузі на новий рівень.

Українські землі

Загальновідомо, що Україна є найбільшою за площею країною Європи (кордони останньої в історичні часи проходили саме по східних межах України), і 60% нашої території займають чорноземи, це третина світових запасів.

Клімат і рівнини України (95 % території) роблять наші землі вкрай сприятливими для ведення сільського господарства. Довоєнного 2021 року експорт сільгосппродукції становив 41% загальноукраїнського – 27,8 млрд дол. США. В основному це зернові, жири та олії, на готову продукцію в цьому обсязі (що має вищу додану вартість) припадало лише 14% (готові корми), отже, галузь переробки сільськогосподарської продукції має дуже високий потенціал для зростання.

Скорочення посівних площ 2023 року на 25% через широкомасштабне вторгнення Росії, хоч як парадоксально, з часом може мати й позитивний ефект – земля «відпочиватиме». Слід зазначити ще один феномен галузі продуктів харчування: під час війни вона показала свою надзвичайну стійкість у всіх сегментах – і виробництва, і логістики, і ритейлу. Зникнення продуктів, чого так боялися українці в перші дні війни, не відбулося, зрозуміло, що вони подорожчали, але вони присутні. Тоді як в інших відомих нам військових конфліктах їхнім «супутнім продуктом» завжди ставав голод.

Владі необхідно усвідомити, що земля — це наше реальне багатство, і зробити ставку на розвиток середнього класу на селі — фермерства. Наше багатство ми мусимо навчитися раціонально використовувати самі, а не розпродавати своїм земельним олігархам чи західним, російським, арабським тощо. Інакше сільському населенню загрожують маргіналізація та вимирання.

Промисловість, електроенергетика та ОПК

2021 року видобувна та переробна промисловість становила 15% ВВП. Це трохи менше за частку сільськогосподарської продукції — 17%, на решту складових ВВП припадає значно менше. Незважаючи на сировинний характер української промисловості, її інфраструктурні можливості залишаються значними, про це свідчить успішність високотехнологічних підприємств — ДП «Антонов, ПАТ «Мотор-Січ» та інших.

Згадані компанії входять до оборонно-промислового комплексу (ОПК)

країни, який унаслідок цієї війни має всі передумови для того, щоб вийти в світові лідери виробників зброї та продукції подвійного призначення. Секрет успіху може полягати в тому, що на світовому ринку озброєнь вартість продукції, яка виробляється воюючою країною чи стоїть на озброєнні країни-виробника, зростає в кілька разів порівняно з «мирними» країнами. Відкриті джерела дають список ста підприємств ОПК в Україні. Зрозуміло, що зараз кількість таких підприємств набагато більша, й це величезний потенціал на майбутнє.

Таким чином, ОПК може стати найбільшою та найприбутковішою галуззю промисловості України, але за умови входження в неї приватного бізнесу, як це має місце в США, Ізраїлі та інших країнах.

Електроенергетика, яка й до війни була потужною галуззю, попри притаманні їй «родові плями», довела власну ефективність в екстремальних умовах. Отже, за умови її відновлення та з урахуванням високої ціни електроенергії в Європі галузь може дуже непогано заробляти на експорті.

Восьма конкурентна перевага — українська армія

Стрім життя визначається, швидше, не банальними закономірностями, а несподіваними парадоксами. Ніхто в світі не очікував тих чудес, які проявили ЗСУ та всі Сили оборони на полі бою. Враховуючи «холодну війну», яку отримає Україна в разі перемоги у війні гарячій, Армія стає визначальним фактором існування країни. Країни, яка мусить насправді стати мілітаризованою, й виходячи з цього, слід конструювати решту складових держави. Потреби Армії мають сформувати й ефективну систему освіти, і розбудову промисловості, і некорумповану систему влади та забезпечити роботою чи службою мільйони українців [4].

Те, що за вісім років збройного конфлікту в Україні не було налагоджено виробництва власних артилерійських снарядів, а територіальна оборона почала розвиватися майже в переддень повномасштабного вторгнення, – не вина ЗСУ. Але ці чинники вкрай негативно вплинули на хід подій у війні.

За умов інтенсивної боротьби з потужним противником, коли реальність неможливо приховати за відписками, армія швидко прогресує. Вкрай дорогою ціною вона здобуває цінні вміння та уроки. Проте вони спрямовані на головну мету – якомога ефективніше знищувати ворога й водночас виживати самим.

Гранично чесно сказав один британський генерал: “Наша професія – вбивати людей та знищувати речі”. Це професія, необхідна для виживання держави й суспільства в нашому схильному до насильства світі. Особливо поряд з агонізуючою й від того ще агресивнішою імперією.

Але завдання з розвитку України, без розв’язання якого навіть виграна війна загрожуватиме нам змарнованим миром, неможливо розв’язати вдалим маневром та точковими ракетно-артилерійськими ударами. Адже професіоналізм найвищого

гатунку в одній сфері аж ніяк не гарантує аналогічних результатів в іншій.

І чи не найголовніше. За всіх більш-менш реалістичних сценаріїв завершення війни Україна потребуватиме сильної армії, яка гарантуватиме їй безпеку [1].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Буртянський Петро. Сайт незалежного суспільно-політичного та аналітичного інтернет-видання “Тексти”: Україна після війни. Як мають змінитися армія, суспільство та державні інститути. 07.10.2022: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://texty.org.ua/articles/107923/ukrayina-pislja-vijny-jak-majut-zminytysja-armija-suspilstvo-i-derzhavni-instytuty/>. (Дата звернення: 05.05.2023)
2. Драчук Сергій. Сайт українського видання “Лівий берег”: Як після війни відбудувати Україну — і весь світ? 13.02.2023: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lb.ua/blog/rebuilding_ukraine/545741_yak_pislya_viyni_vidbuduvati_ukrainu_i.html. (Дата звернення: 05.05.2023)
3. Любка Андрій. Сайт інтернет-видання “Радіо Свобода”: Після війни: в Україні буде рік для потужного ривка вперед. 12.04.2022: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/viyna-peremoha-vidbudova-koruptsiya/31797722.html>. (Дата звернення: 05.05.2023)
4. Сергієнко Олександр. Сайт українського інтернет-видання “Дзеркало тижня”: Що після війни? 7 + 1 конкурентна перевага України. 16.03.2023: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/shcho-pislja-vijni-7-1-konkurentna-perevaha-ukrajini.html>. (Дата звернення: 05.05.2023)

Корсак Ю. К.,

*кандидат філософських наук,
Інститут вищої освіти НАПН України*

Корсак К. В.,

*доктор філософських наук, професор,
ПВНЗ «Київський медичний університет», Україна*

ПРО УКРАЇНУ ХХІ СТ. - НООТЕХНОЛОГІЧНУ, А НЕ НЕОІНДУСТРІАЛЬНУ

***Розширена анотація.** Для дуже швидкого отримання читачами загалу фундаментальної нооінформації пропонуємо її в компактній формі рис. 1, який вважаємо винайденим нами засобом формування стратегії планування в сучасній Україні.*

Мегачинниками впливу на всіх Ното є невідомі для ЗМІ ноореволюції №1 і №2, до яких приєдналась №3

№1 полягає в заміні екодеструктивних наявних виробництв ноотехнологіями, що надають людям потрібне і лікують довкілля (пошук - по Nooglossary)

№2 менш помітна і полягає в створенні правдивої картини всієї еволюції на основі ізотопного та іншого датування і секвенування органічної складової музейних і нових артефактів. Вже довела, що Доля (чи Бог?) доручила носіям українських генів рятувати людство

№3 найстарша і стосується Штучного інтелекту. Вона різко прискорила восени 2022 року і йде на допомогу ноореволюціям №1 і №2

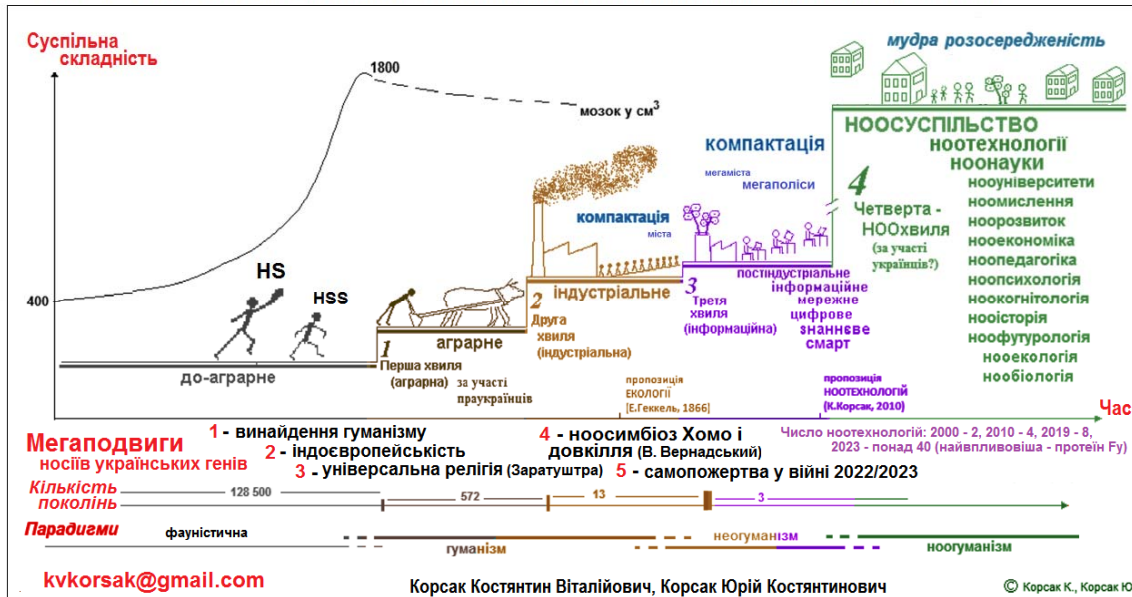

Рис. 1. Детальна схема всієї соціальної еволюції людства на основі досягнень класичних і ноонаук

P.S. Хочемо попередити всіх про те, що на Заході з певних причин ще півстоліття тому вирішили заборонити всі слова з літерами "ноо" у виданнях зі світу Sciences&Arts за єдиним винятком. Цей виняток - термін "ноосфера", що означає уявну "шарденівську" навколосемну spirit-оболонку, яку формують взаємопов'язані думки мільярдів Ното. Тому ноореволюція рухається з України і від нас у черговий раз залежить все майбутнє людства.

Автори поєднують виконання фахових обов'язків на робочих місцях з постійним і кількомовним моніторингом головних наукових і технологічних досягнень для точного передбачення віддаленого майбутнього. Для підтримки всіх громадян ми шукали засіб їх розвитку і психологічного захисту, і винайшли рис. 1 як стислу й інформативну основу для безпомилкової стратегії всіх видів планування. Відкриті й детально описані нами три світові меганоореволюції (№1 - заміна всіх деструктивних виробництв екоідеальними ноотехнологіями; №2 - накопичення правдивих знань про минуле й саму людину й скерування в архіви більшості доробку гуманітарних наук; №3 - прискорене перетворення Штучного інтелекту в головного помічника Ното у справі успішності №1 і №2 та вступу всього людства у стан ноосимбіозу з вилікуваною біосферою).

Ми пропонуємо негайно відмовитися від планів виконання рекомендацій з Давосу і ЄС щодо побудови України-XX на базі неоіндустріалізації і вкласти інтелект і ресурси в швидку і маловитратну побудову України-XXI як першого ноосуспільства, передбаченого нашим генієм В. Вернадським в 1920-х роках. Сьогодення є виключно сприятливим для початку ноопрогресу, й ми готові надати лідерам України й загалу її населення всю наявну у нас інформацію про власні відкриття й світові досягнення у темі «ноотехнології і ноонауки».

Країна перебуває у центрі уваги планети й ми всі можемо очолити процес усунення комплексу загроз для довготривалого існування всього ланцюга їхніх нащадків.

Ключові слова: криза людства, точка біфуркації, три меганоореволюції, лідерство ноореволюції №1, причини її ігнорування, ноореволюція №2 і Україна-XXI, ноостратегія, ноомайбутнє

Extended abstract. In order for the readers to get general fundamental information very quickly, we offer it in the compact form of fig. 1.

The authors combine the performance of professional duties in the workplace with the constant monitoring of major scientific and technological achievements to accurately predict the distant future. We have discovered and described in detail three global meganoo-revolutions (No. 1 - replacement of all destructive productions with eco-ideal nootechnologies; No. 2 - accumulation of true knowledge about the past and the person himself and directing the majority of humanities achievements to the archives; No. 3 - accelerated transformation of Artificial Intelligence into the main assistant of Homo in the case of the success of No. 1 and No. 2 and the entry of all humanity into a state of noosymbiosis with the cured biosphere.

We propose to immediately abandon the plans to implement the recommendations from Davos and the EU regarding the construction of Ukraine-XX on the basis of neo-industrialization and to invest intelligence and resources in the rapid and low-cost construction of Ukraine-XXI as the first noo-society predicted by our genius V. Vernadskyi in the 1920s. Today is exceptionally favorable for the beginning of nooprogress of the Motherland, and we are ready to provide the leaders of Ukraine and its general population with all the nooinformation available to us about our own discoveries and global achievements in the topic of "nootechnology and nooscience".

Ukraine is in the center of the planet's attention, and we can all lead the second "spiritualization of humanity" in our history (the first happened during the time of Tripillia and the Great Tripillia). This time it will be the salvation of earthlings from a complex of threats to the long-term existence of the entire chain of their descendants.

Key words: crisis of humanity, bifurcation point, three mega-noorevolutions, leadership of noorevolution #1, reasons for ignoring it, noorevolution #2 and Ukraine-XXI, noostrategy, noofuture

1. ВСТУП: роль вдалих і невдалих термінів у прогрісі людства

Ця стаття має в основі результати десятків років моніторингу наукових відкриттів і технічних досягнень. Ми не змогли залучити можливості сучасного Штучного інтелекту через відсутність у його базі опорних даних футурологічних наукових понять з префіксом «ноо». У статті не буде довгого огляду праць науковців-попередників, бо у них немає слова «ноотехнології» (nootechnology) у значенні «ноосферні виробництва». Вони були переконані у неможливості екологічно ідеальних процесів, що спроможні надати людям все їм потрібне й одночасно позбавляти довкілля від усіх накопичених за останні два століття антропогенних пошкоджень. Наша стаття частково порушує міністерські інструкції для всіх авторів наукових праць. Ми намагалися надати читачам якомога більшу кількість фактів та нооінформації.

Мету цієї статті ми вбачаємо у спробі надати всім громадянам України найновіші наукові факти для підвищення їх спроможності стратегічно-правильного оцінювання сьогодення й індивідуального та колективного планування майбутнього. Звідси отримуємо **комплекс завдань** щодо вибору й

представлення фактів, доказів, пояснень і висновків. У методології інтегративності і великий обшир тематики примусять діяти згідно принципів глобального еволюціонізму й використовувати поєднання загальновідомих і авторських засобів отримання інноваційної та якісної наукової продукції.

Як акцентовано в назві цього вступного підрозділу, врахуємо всю історію наукового поступу й обиратимемо найперспективші терміни і слова «з майбутнього», відкидаючи навіть найпоширеніші в сучасних ЗМІ й наукових виданнях, якщо ми маємо підстави вважати їх чи застарілим продуктом ХІХ-ХХ століть, чи неузгодженими зі змістом сектору свого використання.

Якщо перше застереження є практично очевидним і не потребує пояснень, то друге вважаємо серйознішим і потенційно дуже шкідливим якщо не назавжди, то на тривалий проміжок часу. Прикладом оберемо загальновідоме ейнштейнівське словосполучення «спеціальна теорія відносності», яке в дійсності замінює і приховує від усіх зовсім інше — *механіка надшвидких рухів*.

Вони обидва «правильні», але тільки друге одразу ж зрозуміле для всіх старшокласників, а перше вимагає хвилин чи годин пояснень. Для А. Ейнштейна пріоритетно важливим був наголос на відсутності «абсолютного руху» всього навколо нас в уявній безмірній і вічній **Арені** з тієї банальної причини, що в Природі немає цієї **Арени**, а є різні об'єкти й можливі тільки «відносні» взаємопереміщення. Ось і надрукував оригінальні статті зі словосполученням «спеціальна теорія відносності», спровокувавши непорозуміння і спекуляції навколо слів «відносність», «відносний» й інших.

Другим прикладом «проблемного наукового поняття» оберемо дуже важливе для цієї статті слово «ноосфера (Noosphere)». Для пересічного громадянина України воно тісно пов'язане зі словами «екологія» та «біосфера» й сприймається як все земне довкілля, яким мудро й обережно керує людство, забезпечуючи комфортний симбіоз Номо і всієї біосфери.

А от в науковому світі Заходу ще в 1960-х роках для «комфортного життя без суперечок» умовилися ні в якому разі не пов'язувати слова з префіксом «ноо» з реальними явищами довкілля й назавжди зарезервувати поняття «Noosphere» тільки з запропонованою французьким філософом, палеонтологом і єзуїтом-теологом П.Т. де Шарденом (1881-1955) цілковито уявною навколоземною spirit-оболонкою, сформованою поєднанням і взаємодією всіх усвідомлених і неусвідомлених думок мільярдів Номо.

Спершу «шарденівську ноосферу» активно заперечив Ватикан і заборонив настільки серйозно, що «науковий світ» познайомився з цією ідеєю з книги «Феномен людини» тільки після смерті її автора. А от пізніше Ватикан, добре поміркувавши, «взяв на озброєння» практично всі шарденівські теорії, а «науковий світ» після дуже запеклих дискусій обрав протилежне і теж

«соломонове» рішення – назавжди заборонити будь-які слова з «ноо» у виданнях з інформаційного простору Sciences&Arts (!). Для нас це рішення створило непереборну перешкоду для публікацій за рубежом, а в Україні має наслідком «підозріле ставлення» й навіть відмову від участі в конференціях.

2. Рятівна для людства виробнича меганоореволюція №1

Так сталося, що в роки «горбачовської агонії» Радянського Союзу ми заглибились в екологічні дослідження й одразу виявили факти щодо зростання комплексу смертельних загроз для людства, отже, для наших нащадків. Це дуже стимулювало пошуки тих чи інших рятівних засобів. Тому можливо першими на планеті в процесі моніторингу сотень нових нанотехнологій в 2000 році помітили дві цілковито унікальні — нанофотокаталізацію й отримання біопластиків шляхом використання синьо-зелених водоростей. Їх сучасна генетична модифікація дає змогу перетворювати органічне сміття в якісні й безпечні для довкілля і людей біопластики з феноменально високою ефективністю (їх вміст наближається до 90% всього об'єму клітин [1]).

Усвідомлення рятівного для всього людства характеру подібних технологій настало одразу й стимулювало спроби поширення інформації про них. У 2010 році подібних технологій стало чотири і ми запропонували термін «*ноотехнології*» (похідний від словосполучення «ноосферні технології») [2]. Ми також доповнили винайдену американським футурологом Е. Тоффлером модель еволюції людства у вигляді «трьох хвиль (аграрної, індустріальної та інформаційної)» незрівнянно вищою «4-тою ноохвилею», що мало наслідком появу різних варіантів рис. 1 аж до рівня наведеного на початку статті.

Найвпливовішою на цей час ми вважаємо бактеріальну ноотехнологію «протеїн Фу». Вона використовує деструктивні спроможності помічених в американських гейзерах мікрогрибків *Fusarium flavolapis* для швидкого й зручного в домашніх умовах перетворення первинної біопродукції біосфери в ідеальний і придатний для негайного споживання білковий мікрофарш. Це щось подібне до всіх відомих у нас шампінйонів, але разів у двадцять ефективніше з отриманням незрівнянно смачнішого продукту.

Це відкриття здійснили американські науковці в межах програми пошуків способу забезпечення мінімальною кількістю їжі екіпажів космічних кораблів на тривалий час перельотів на Марс чи інші планети. Саме тому ні І. Маск, ні NASA не переймаються питанням харчування, адже досить на старті завантажити їжі лише на дві-три доби, а на довший час прийдуть на допомогу вказані та інші нещодавно віднайдені мікроорганізми. Є серйозні підстави назвати вказане наукове явище успішним «*одомашненням мікроорганізмів*».

Рекомендуємо зробити коротку перерву в ознайомленні з нашим текстом та в Інтернеті поглянути на коротку рекламу фірми «Nature's Fynd» (URL:

<https://www.naturesfynd.com/fy-protein>), Вона змагається з соєвим ерзац-м'ясом на американському ринку веганських продуктів й отримала від головних мегамільярдерів сотні мільйонів доларів інвестицій, але з незрозумілих для нас причин не цікавиться подоланням білкового голоду на всій планеті.

Просте і легке поширення спор Фу гарантує доволі швидку ліквідацію загальновідомої небезпеки тотального голоду в найвіддаленіших й найбідніших місцях. З рейсових літаків і різноманітних дронів можна розкидати м'які невеликі згортки, що містять надувні дитячі басейники з пакетиками спор чарівної «гейзерної закваски» та картинку зі схемою-інструкцією. Очевидно, що грибом можна продукувати їжу не однократно, а багато разів.

Кількість бактеріальних засобів отримання інших частин повноцінного раціону з первинної біосферної речовини швидко зростає мало не щомісяця. Поєднання сучасних інформаційних і космічних засобів надало незаперечні докази того, що підвищення концентрації вуглекислого газу в атмосфері за останні десятки років збільшило обсяг річної продукції біосфери з 120 до 160 млрд. тонн разом зі зростанням вкритої лісами площі суходолу.

Розкручена в ЗМІ тема «небезпек глобального потепління» є шкідливим поширенням неправди й формування негативної есхатології як міцної основи для ненависті й розбрату між людьми, адже всі розглядають усіх як конкурентів за все менші й менші природні ресурси.

Насправді ще у XX ст. в момент максимального загострення «холодної війни» краща частина науковців США і СРСР вирішила чесно обмінюватися усіма даними для вивчення проблеми впливу на життєдіяльність людства зростання концентрації вуглекислого газу й інших приблизно десяти чинників впливу на середню температуру тропосфери (це приземний шар повітря). З усіх досягнень науковців вкажемо найголовніше: «розігрівання» на градус-другий. Цельсія є безсумнівно позитивним явищем не тільки через зростання продуктивності біосфери (у великих теплицях вже давно збагачують повітря вуглекислим газом), а й через збільшення придатної для проживання людей території в помірному кліматичному поясі.

Не будемо пригадувати всю історію «кліматичних» підрозділів ООН, обмежившись вказівкою, що їх твердження про «смертельність» півтораградусного нагрівання є грандіозною неправдою, як і довга низка рішень різноманітних конференцій і нарад з теми «глобальне перегрівання».

Краще б з усією серйозністю поширювали інформацію про бактеріальну ноотехнологію «протеїн Фу» та її продукцію «Abunda», що вже стали засобом поступової ліквідації всього індустріального тваринництва. Світова преса якось не вказує на те, що Номо для отримання основної маси білків щосекунди споживає приблизно 3333 розвинені живі істоти (ми в обчисленнях не

враховували риб, молюсків і комах) й використовує грандіозні кількості енергії для перетворення в межах світового аграрного сектору природних ландшафтів в поля і луки, які доводиться захищати пестицидами й іншими отрутами від комах та інших споживачів органіки.

Нас безмежно дивує той факт, що американські винахідники згаданої ноотехнології «протеїн Фу» й досі ігнорують голод у багатьох бідних державах й цікавляться тільки своїми успіхами на ринку веганських продуктів. Цілком можливо, що «хтось у темних макінтошах» прочитав їм коротку лекцію про безмежну шкідливість для них та їхніх родин порушення сформованого стану діяльності всієї сфери створення, поширення і продажу їжі...

Ми не зустрічали повідомлень про спроби порушити цю пораду в США, де навіть науковці рекомендують усім Номо поступово відмовлятися від м'яса й переходити на салатики/травичку. А от в Європі «чесні сміливці» розгорнули діяльність зі значного поширення бактеріальних ноотехнологій, свідченням чого ми вважаємо публікації про ЄС-проект [3]. Це дуже великий контраст з рекомендаціями керівників та учасників січневих міжнародних семінарів у швейцарському містечку з назвою «Давос», які за десятки років активності стали світовими лідерами не тільки у фінансових (це зона їх фахових знань), а й у стратегічних глобальних прогнозах і порадах, де через ігнорування ноотехнологій і ноонаук вони продукують тільки хибні рекомендації.

Винайдення в Давосі плану побудови Індустрії 4.0 з роботами для стеження за коровами і формування з редьки пучечків для скерування на продаж й звуження всієї теми «боротьба з голодом» до швидкого вивезення з України мільйонів тонн зернових ми вважаємо помилковими діями, що не прикрашають науки і політику Заходу. Та й українських лідерів, які слухняно вирішили дотримуватися давоських рекомендацій і не міркувати самостійно (протилежно до того, як на початку 1990-років вчинили наші генетичні родичі в Республіці Ірландії, відкинувши всі зарубіжні економічні поради).

Ця згадка варта особливої уваги, адже ірландці в процесі виконання чиказьких та європейських економічних рекомендацій довели обсяг державного боргу до 18-місячного всенародного ВВП. Й урешті вирішили діяти самостійно, що дало змогу на основі інвестицій з багатьох країн за кілька п'ятирічок ліквідувати борг, випередити сусідніх британців за показниками якості й безпеки життя всього населення (нині британці мріють знайти роботу в Ірландії) та розпочати вигравати світові змагання за цими дуже привабливими показниками. Автори гарантують повний успіх України у разі копіювання з найближчого понеділка ірландського досвіду державного управління та скерування в архіви всіх вже створених у КМ та МОН України на межу 2030 року планів економічного розвитку на основі ідеї Індустрії 4.0.

Тим більше, що навіть в умовах війни наші стартові умови через появу ноотехнологій і менший обсяг державного боргу кращі ірландських. І ми виконуватимемо дуже мудрі «паризькі Заповіти» нашого українського генія В. Вернадського, що були незрівнянно важливіші для всього людства, як обидві вславлені в ЗМІ ейнштейнівські «теорії відносності».

В опублікованій на французькій мові й маловідомій у нас з політичних причин статті «Автотрофність людства» В. Вернадський аналізує сумні перспективи «індустріального прогресу» й наводить незаперечні докази того, що єдиним засобом захисту від наростання страшних загроз може бути спроможність людей виготовляти собі їжу та все інше без пошкодження біосфери [4]. Всі свої надії він покладав на хемосинтез білків, ліпідів та інших складових їжі, але хімія спромоглась тільки на синтез етилового спирту і гуми для воєнних застосувань. Зростання контингенту науковців та якості їх інструментарію призвела сьогодні до початку виконання порад В. Вернадського шляхом «одомашнення найпростіших» й винаходу інших ноотехнологій. Ми разом створили великий «Nooglossary» з понад двома сотнями «ноотермінів з майбутнього» й отримали на нього авторські свідоцтва [5]. ГУГЛ надасть потрібні пояснення у разі пошуку по цьому слову.

Отже, ноонауки-XXI вже розпочали виконувати «паризьку пораду» В. Вернадського щодо порятунку від індустріальних загроз. Для узагальнення наших пояснень стану і перспектив меганоореволюції №1 наведемо без довгого списку посилань скорочений перелік відкритих і все ще недостатньо відомих і поширених ноотехнологій та ноопроцесів :

1) Лідерство віддаємо протеїну Фу і багатьом подібним бактеріальним ноопроцесам отримання їжі й інших потрібних харчових і лікувальних складових з «первинної органіки», яку завдяки збільшенню «вуглецевого сліду» все активніше продукує земна біосфера. Зауважмо, що на середню температуру тропосфери впливають не менше десяти вагомих чинників. Зациклення тільки на одному не робить честі «подвійномудрості HSS».

2. У парі перших двох помічених нами ноотехнологій одна мала не бактеріальну, а фізичну природу. Це була трансформація процесу звичного поглинання світла в мало не миттєве знищення вірусів і бактерій на поверхні захисних масок через явище нанофотокаталізації за участю двоокису титану. Авторська спроба в 2009 р. зупинити істерію з приводу чергової епідемії грипу закінчилася порадою «дуже відповідальної особи» з МНС України нікого не турбувати і нікуди не писати заради безпеки себе і синів. Зрідка преса світу щось цвірінькне про «вічні маски та ідеальну сантехніку», але продовжень немає й досі через серйозні можливості прихильників «повної стабільності».

3. Феноменальні властивості атомів карбону (вуглецю) з їх чотирма

валентностями важливі не тільки для земного життя, а й мають значні ресурси для створення безпечних для Природи речовин високої міцності. Серед них до всім відомого графену може приєднатися наноцелюлоза, яка трохи важча від дуба і набагато міцніша від титана. На планеті йде світове змагання в дешевому отриманні бактеріальної «чи якоїсь іншої» наноцелюлози.

4. Ще до 2010 р. науковці використали бактерії для перетворення піску в застосовний у будівництві камінь-пісковик. Цей процес не став засобом побудови аеродромних смуг в пустелі поблизу чималих військових частин, але все успішніше ліквідує тріщини і вибоїни у стінах сучасних і античних споруд, включаючи їх підземні частини. Вражають фото відремонтованих ділянок, де важко неозброєним оком відрізнити місця «до того» і «після того».

5. Уже років 20 тому у США студенти старших курсів на планових лабораторних роботах отримували «дуже потрібні» наноплівки вирощуванням і самоупорядковуванням довгих і тонких вірусів. «Зона потрібності» не охоплює дитячі іграшки і ми не знайшли описи сучасних досягнень у відкритій пресі.

6. Серед бактеріальних нанотехнологій доцільно виділити ті, що стосуються використання жадібних і голодних споживачів нафти та інших подібних вуглеводнів для швидкого очищення теренів забруднень до стадії чистого ґрунту. Є безперечні успіхи, але подорожчання нафти зменшило кількість розливів і в пресі про рятівні бактерії пишуть мало.

Авторів більше зацікавив недавній факт виявлення прихованих причин «світової епідемії ожиріння», що полягають у виділенні летких молекул фталатів з нещодавно створених «м'яких пластиків» для дитячих іграшок та інших застосувань. Ці молекули мають подібний до гормонів вплив і навіть при малих концентраціях порушують фізіологію всіх істот, що змушені дихати повітрям. Не вбивають одразу, але повільно спричиняють вказану епідемію. У відкритій пресі ми не знайшли опису реальних засобів її припинення, тому наша стаття може бути першою на планеті пропозицією порятунку [6]. «Безфталатні» пластики треба продукувати тільки бактеріальним способом, а вже поширені всюди органічні фталати поступово з'їдять мікроорганізми.

7. По планеті поступово поширюється «біометалургія» як процес вилучення певними бактеріями різних металів з рідких і твердих природних субстанцій. Тут приховано багато секретів, але процес розвивається правильно, тому наноцелюлоза отримає підтримку від «бактеріальних металів».

8. Ми звернули увагу на перші наукові публікації про використання бактерій для покриття довільної поверхні дуже твердою плівкою. Це аналог того, як перлівниці зменшують біль від перебування у своїх м'яких тканинах піщинок чи чогось подібного шляхом повільного «вирівнювання» їх поверхні багатьма шарами арагоніту. Доцільно попрацювати над покриттям чогось не арагонітом,

а наноцелюлозою чи алмазною (графеновою) плівкою.

9. На початку 2023 року зі США світ отримав результати поєднання сучасних лазерних та інших технологій з програмами навченого Штучного інтелекту, які надають можливість провести комплексний бактеріальний аналіз не за дні чи багато годин з вирощуванням бактеріальних культур, а за кілька хвилин. Йде патентування цього комплексного ноометоду, який обов'язково пошириться на всю планету й урятує сотні тисяч чи мільйони життів завдяки «миттєвій» інформації про появу найперших ознак майбутньої епідемії [7].

10. Закінчимо перелік прикладів нагадуванням про успіх працівників кафедри технологій переробки сільськогосподарської продукції Херсонського державного аграрно-економічного університету, які намагалися прискорити грибну переробку суміші подрібненої соломи і лушпиння соняшнику в їстівні гриби, але випадково отримали подібний до пінопласту міцний і цілковито біоорганічний матеріал з очевидними широкими перспективами застосування.

З викладеної частини накопичених нами матеріалів легко зробити висновок щодо стратегії спрямування економічного прогресу країни не на старання виконання хибних давоських і брюссельських рекомендацій, автори яких не чули про ноотехнології й ноонауки, а на власний рух до нооери, який відбувається через сто років після його передбачення В. Вернадським.

3. Перспективи повільної гуманітарної меганоореволюції №2

Авторська захопленість моніторингом відкриттів і досягнень сприяла віднаходженню пояснення появи трипільської культури й унікального архетипу – найбільш досконалих гуманітарних винаходів усієї популяції HSS. Наприкінці 2017 р. на основі власної пропозиції тривалого існування і впливу Великого Трипілля як величезної економічної зони з глибоким міжнародним поділом праці з'явився наш винахід №2 — виявлення кількох мега "подвигів" носіїв українських генів за останні 50 тисяч років. Одночасно сформувалося усвідомлення того, що запропонована нами раніше «*нооісторія*» як сукупність ізотопних датувань і генетичних досліджень артефактів є всього лише невеликою частиною *глобальної гуманітарної меганоореволюції №2* як тотальної заміни помилкових уявлень у сфері гуманітарних наук і знань про все минуле і саму людину. Початком цієї ноореволюції №2 вважають 2010 рік, а серед важливих для українців наслідків є факти здійснення носіями наших генів 4-х мегаподвигів (стисла нооінформація про них наведена на рис.1).

Наш постійний моніторинг розвитку подій у меганоореволюції №2 надає докази її значної повільності (причина – колосальний контингент гуманітаріїв різних фахів, політологів, «видатних експертів» та ін., які не бажають змін) і суперечливості перших висновків. Генетики й фізики надають факти про походження та рух племен і народів, а їх опис для публіки й інших науковців

здійснюють історики чи археологи на основі надмірних класичних міфів і вигадок про минуле. Це трактування феноменально помилкове і не варте згадування. Вони не оперують поняттям «пенепленні цивілізації» і переконані в правильності тотожності «степ $\equiv$ дикунство». Ці науковці Заходу не допоможуть нам у знищенні всієї брехні про героїчне минуле носіїв українських генів — доведеться напружуватися самотійно.

4. Висновки і рекомендації

Автори впевнені в переконливості наведених фактів і нооприкладів, тому вважають їх важливими для надання співвітчизникам засобів для стратегічності і правильності планування і прогнозів.

Лишається побажати успіхів, миру і щастя й запропонувати звертатися за додаткової та все більшої нооінформації по е-пошті до авторів статі (y.korsak@ihed.org.ua, kvkorsak@gmail.com)

REFERENCES — ЛІТЕРАТУРА

1. Koch, M. et al. (2020). Koch, M., Bruckmoser, J., Scholl, J. et al. Maximizing PHB content in *Synechocystis* sp. PCC 6803: a new metabolic engineering strategy based on the regulator PirC. *Microb Cell Fact* 19, 231 (2020). <https://doi.org/10.1186/s12934-020-01491-1>
2. Korsak, K.V. (2011). Nooeconomics (4th wave) - the path of sustainable development of mankind in the XXI century [Nooeconomika (4-ta khvylya) – shlyakh staloho rozvytku lyudstva u XXI stolitti]. *Ekonomist — Economist*, 1, 20-23 (in Ukrainian)
3. EU-funded project paves path toward new era of protein sustainability (URL: <https://www.proteinreport.org/newswire/eu-funded-project-paves-path-toward-new-era-protein-sustainability>) (19-04-2023) Appeal 7-05-2023
4. Vernadsky, W. (1925). L'autotrophie de l'humanité // *Revue générale des sciences*. 1925. No. 17/18. Pp. 495–502 (URL: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k171004/f500.item.zoom>).
5. Korsak, K.V., & Korsak, Yu.K. (2019) Certificate of copyright registration for a literary written work of a scientific nature «Nooglossary-2 — Noosciences for the Future without Collapse» («Nooglossary-2»). №89780. 13.06.2019. K.: Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine, Department of Intellectual Property [in English]
6. Korsak, K. & Korsak, Y. (2023). The proposal of the author's nootools for the elimination of the obesity epidemic and other global dangers / Publisher.agency: Proceedings of the 1st International Scientific Conference «Interdisciplinary Science Studies» (January 19-20, 2023). Dublin, Ireland. P. 93-99 (DOI 10.5281/zenodo.7559050) (URL: <https://ojs.publisher.agency/index.php/ISS/issue/view/14/39>) [in Ukrainian]
7. Jill Wu (2023). Stanford researchers develop a new way to identify bacteria in fluids / Stanford. News Service. March 2, 2023 (URL: <https://news.stanford.edu/press-releases/2023/03/02/new-way-identify-bacteria-fluids/>)

Кочерга О. В.,
кандидат психологічних наук, доцент
заступник директора
Інституту післядипломної освіти
Київського університету імені Бориса Грінченка
o.kocherha@kubg.edu.ua

СТИМУЛЮВАННЯ ТВОРЧИХ ДІЙ ДИТИНИ: ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Запропоновано засоби для стимулювання творчих дій дитини. Уточнено особливості дій в дотриманні природовідповідності в процесах розвитку дитини. Означено приховані потенціали психофізіологічних систем спрямованих на стимулювання механізму творчих дій дитини. Розкрито деякі з особливостей впливу чутливості на роботу сенсорної сфери людини. Представлено психофізіологічні механізми роботи вестибулярного апарату людини та його вплив на діяльність нервової системи.

Ключові слова: чутливість, психофізіологічні механізми, природовідповідність, вестибулярна система, нервова система.

The article deals with the means for stimulating a child's creative behaviour. It specifies the peculiarities of the principles of naturalness in the processes of child development. The article defines the hidden potentials of psychophysiological systems aimed at stimulating the mechanism of the child's creative behaviour. It reveals some peculiarities of how sensitivity affects functioning of the sensory sphere of a person. It also presents psychophysiological mechanisms of the human vestibular apparatus and its influence on the nervous system activity.

Key words: sensitivity, psychophysiological mechanisms, naturalness, vestibular system, nervous system.

Сучасний світ постійно і стрімко змінюється в частині технічних, комунікаційних, соціальних технологій і стає все більш вимогливим до пошуку неординарних рішень, творчих переосмислень, готовності створювати людиною нові сенси. Як ніколи виникає потреба в пошуку непересічних особистостей, готових реагувати та діяти не лише в лінійних уявленнях. Важливо успішно долати інші об'ємні рівні досягнень навколишнього світу, розв'язувати складні задачі сьогоденних викликів і вчасно впереджувати ті чи інші небезпеки буденного життя.

У контексті цих підходів і здійснюється реформа Нової української школи (НУШ). В її концепції кінцева мета спрямовується на формування цілісної людини: особистість, патріота, інноватора [5]. Дитині забезпечується можливість розвиватися, з опорою на людські цінності, коли безпека та повага до дитини стають «наріжним каменем», а здібності, потреби та інтереси кожного мають

бути враховані в розбудові сучасного освітнього середовища НУШ.

Отже, вивільнення природних задатків, плекання здібностей та їхній розвій в творчих діях, це – шлях, який необхідно створити для розвитку гармонійної особистості через забезпечення відповідного, комфортного, розвивального освітнього середовища НУШ. Це і є важливим наближенням до потреб на засадах природовідповідності дитини, про що згадував фундатор педагогічної науки Я. А. Коменський [2]. Наголошуючи на важливості розуміння природи дитини педагогом, ми зосереджуємося на необхідності адекватного включення в освітній процес як провідного фактору вікових природних задатків дитини. В основі них знаходяться психофізіологічні процеси дозрівання організму дитини. Розуміючи логіку дій її психофізіологічних механізмів в процесі дозрівання нервової системи як тривалого в часі, а не миттєвого чи одномоментного явища, віра в дитину, витримка, підтримка, заохочення, переконуюча наполегливість і підтримка – це основні фактори в подоланні будь-яких негараздів та психофізіологічних неузгодженостей розвитку, які має усвідомлювати кожен педагог. Як ніколи на часі є корекція, переосмислення, рефлексія кожним педагогом всього власного професійного досвіду.

Немає потреби в надмірному, «педалювати» розвитку дитини різноманітних прискореннях, випередженнях та силових подоланнях ускладнень для досягнення гармонічного розвитку дитини. Чи може дитина вчитися складним речам, опановуючи знання, суттєво випереджаючи свої вікові можливості? Дослідження дають на це позитивну відповідь. Але прискорене випередження розвитку дитини в супереч природному дозріванню її нервової системи діє негативно на спроможність до тривалої продуктивної діяльності в подальшому як на фізичному, так і ментальному плані, надмірно виснажуючи їх «недоторкані» резерви.

Отже, особливий стан обдарованості в розвитку дитини є природним проривом за рахунок своєрідного випередження, авансування у використанні тих чи інших потенцій, але це не дозволяє говорити про якісне, всеосяжне та повноцінне дозрівання нервової системи дитини, а отже і її психіки. Все відбувається у дитини не усвідомлено, підсвідомо, спонтанно, спорадично, інтуїтивно, за натхненням. Усе це зачіпає структури її фізичної та психофізіологічної сфери, які не завжди готові за своїми потенціалами безпечно випереджати природні потреби дитини. Відчувається брак у розвитку фізичних та психофізіологічних показників: зросту, ваги, обсягів серця, легенів, потужності тиску, збалансованості температурних режимів від нагальних потреб організму дитини. Звідси швидка втомлюваність, кволість, слабка концентрація уваги, неслухняність, надмірна вередливість. Саме тому різноманітні системи раннього розвитку для психіки та фізичного здоров'я дитини переважно є небезпечними. Досягаючи оманливих успіхів в надмірній інтелектуалізації

дитини (письмо, читання, ускладнена математика, вивчення кількох іноземних мов, розв'язання логічних завдань тощо) руйнують її базові засади фізичного та психічного потенціалу, передчасно виснажуючи психофізіологічні механізми забезпечення реальних і майбутніх творчих дій.

Тому в цьому процесі неймовірно важливі обережність, тонке відчуття та бачення ледь помітних коливань у чутті дитячих потреб, професійна компетентність педагога та особливо турботливе ставлення до дитини як унікального, неповторного та самобутнього суб'єкта світу. Дитина не завжди має бути втіленням та виявом виключно імперативу, вибудованому на бажаннях та невітілених особистісних мареннях дорослого. Особливо коли дорослий надмірними вольовими зусиллями намагається вплинути на дії дитини, примушуючи її досягати бажаного для нього, але не усвідомленого для дитини результату в тих чи інших діях. Часто з власного бачення дорослих заперечуються, відкидаються, применшуються або навіть ігноруються реальні інтереси, бажання та потреби дитини. Це стає серйозною перепорою, гальмом, а іноді і руйнатором для розвитку творчого потенціалу дитини.

Природа дитини достатньо гнучка, відкрита, налаштована на розвиток та взаємодію зі світом, провідне місце належить соціуму людей та взаємодії з природним оточенням. Це важливо враховувати при розбудові будь-якого виховного освітнього простору, де саме примат виховання є вирішальним для розвою та розвитку особистісних якостей дитини за умови дотримання принципів її природовідповідності. Про це говорить якість періоду дитинства, де дотримано тривалий процес ампліфікації (максимальне використання вікових можливостей для повноцінного психічного розвитку дитини). Поняття ампліфікації вперше застосував у 1978 році український психолог О.В. Запорожець. Воно протилежне штучній акселерації розвитку дитини: форсованому навчанню, скороченню часу повноцінного дитинства та передчасному перетворенні малої дитини на дошкільника, а дошкільника на школяра.

Про цю приховану від дорослих небезпеку для якості проживання дитиною її дитинства писав К.Д. Ушинський: «Скільки дітей, які в дитинстві вважалися маленькими геніями і справді подавали блискучі надії, стають потім людьми ні до чого не здібними! Це явище так часто повторюється, що, безумовно, відоме читачеві, але небагато хто вдумувався в його причини. А причина саме та, що нервовий організм таких дітей справді дуже складний, багатий і чутливий і міг би бути джерелом прекрасної людської діяльності, якби був підкорений ясній свідомості й волі людини. Але в тому-то й лихо, що він сам своїм багатством подавив волю суб'єкта і зробив його іграшкою своїх примхливих, випадкових проявів, а необережний вихователь замість того, щоб підтримувати людину в боротьбі з її нервовим організмом, ще більше роздратовував цей організм» [6].

Саме тому українська народна мудрість щодо виховання виходить із того,

що дитина є складовою живої природи і часткою генофонду нації, де генотип дитини адаптований до природи України та її етнічної території. А природовідповідність визначається наявністю національної психології, характеру, світогляду, що історично виникли в умовах природи, яка обумовила специфічні ознаки нашої нації. Звідси в загальному розумінні природовідповідність дитини базується на гуманності у вихованні, послідовності і наступності, емоційності світосприймання і світобачення, активності особи у виховному процесі [1].

Між тим сучасні переосмислення природовідповідності є як ніколи актуальними в світлі зміни парадигми (системи уявлень) щодо освітнього процесу, коли концепція Нової української школи пропонує активно залучати на навчання всіх дітей незалежно від їхніх особливих потреб. Впровадження інклюзивного навчання на рівні державних гарантій дозволяє змінити ситуацію в сфері толерантного ставлення та набутти нових ціннісних акцентів у ставленні до людини. Це початок багаторічної праці, яка потребує від педагогів та батьків усвідомлення її непересічної цінності для зміни кожного і суспільства в цілому в їхньому ціннісному зростанні.

Важливо усвідомити, що це не просто новий спіральний виток суспільного розвитку, а якісно нове розуміння потенційних природних можливостей які приховані (сплячі) в кожній людині, розуміємо, що людська природа не одноманітна, не лінійна в своєму різноманітті, а має широкий спектр свого самовираження та реалізації щодо розуміння гендеру, проявами психічних акцентуацій (надмірна вираженість окремих рис характеру та їх комбінацій, що становить крайні варіанти психічної норми, які межують із психопатіями). Саме тому немає загального сталого еталону та його однозначного інструменту для виміру щодо їхньої можливої норми чи відхилень.

Ми звертаємо увагу на психофізіологічні приховані потенціали людини, природні можливості її організму та психіки, які дозволяють в певній мірі ефективно знижувати, а іноді і долати обмеження своїх особливостей без медикаментозного та вербальних впливів, що дозволяє кожному відкрити власне вікно можливостей, щоб мати шанс у процесах вправлення себе в своєрідній гармонізації психофізіологічних механізмів за допомогою відповідної системи метрики для налаштування рівноваги психомоторних систем (своєрідних анатомічних поїздів – система 12 міофасціальних (сукупність м'язової тканини – (міо-) і супроводжуючої її з'єднувальну тканину (фасція) меридіанів за дослідженнями Томаса Майерс) [4].

Керування цим процесом відбувається через складні взаємодії з активізації роботи головного мозку. Важлива роль відводиться роботі так званого рептильного мозку, а саме його стовбуровій частині довгастого мозку, в якому знаходяться основні центри життєдіяльності людини (температурний режим, спонтанні дихальні рухи, артеріальний тиск, серцевий ритм, секреція

шлункового і підшлункового соку, ковтання, кашель, руховий центр мови, блукаючий нерв, безумовні рефлексивні функції та забезпечує роботу вестибулярного апарату). Тому довгастий мозок є своєрідним сервером, який зберігає і підтримує ритм життєдіяльності організму людини, забезпечуючи її базові психофізіологічні потреби.

Спостереження та дослідження останнього часу вказують на те, що орган вестибулярного апарату суттєво впливає на базові зміни в діяльності організму людини. Але це не просто вплив, це лагідна, м'яка, безпечна, не медикаментозна корекція психофізіологічних систем забезпечення базових дій людини. Впливаючи на чутливість роботи вестибулярного апарату, можливо лагідно, без пересердя калібрувати діяльність багатьох систем організму людини. Окремо варто казати про реальні можливості у створенні безпечних контурів творчих дій людини, адаптуючи навіть її інклюзивність до розв'язання людиною реальних життєвих задач.

Інструментарієм у цьому процесі може виступати робота з вестибулярним апаратом людини (до речі, збої в його роботі призводять до 30 % захворювань в організмі, при тому, що вага цього парного органу складає всього 4,5 грами), з рівнями його чутливості. Ще Ф. Белгау, працюючи в програмі підготовки астронавтів NASA, помітив певну залежність чутливості роботи вестибулярного апарату на стан роботи психофізіологічних механізмів людини.

Системна робота з чутливістю вестибулярного апарату людини покращує роботу всіх сенсорних систем (дотик, нюх, смак, слух, зір, рівновага) і навіть опосередковано перцептивних механізмів (пізнання та розуміння, рефлексія, прогнозування поведінки, спілкування) в організмі.

Важливо розуміти, що поняття рівноваги це не просто якісь абстрактний термін, це реальний вияв фізичних процесів, матеріалізованих у живих рухах людини. Рівновага важлива як психофізіологічний стан людини, який закріплює базову можливість для оптимального функціонування організму і психіки. Через досягнення тілом людини фізичної (механічної) рівноваги відбувається налаштування її на дію. Тобто психофізіологічні механізми працюють в оптимальному режимі, забезпечують можливість до творчих дій. При певному системному вправлянні можливо досягати у людини зміни її станів свідомості, виходячи на ритм потоку. Але це ще потребує подальших досліджень. Перші результати, отримані в експериментальних дослідженнях, вселяють певний оптимізм [3].

Помічено, що через довгастий мозок вестибулярний апарат може впливати на іннервацію біоелектричного струму, який надходить до вищих відділів головного мозку. Відбувається своєрідне налаштування в роботі емоційної (лімбічної) системи мозку і центру керування в неокортексі. Це дає можливість опосередковано впливати на мислення, мовлення, сенсорне сприймання та інтелектуальний розвиток людини. По суті, це може стати «стартовим

майданчиком» для народження, створення і подальшого втілення творчих дій дитини, але за умови дотримання системи, де тіло є головним об'єктом впливу на психофізіологічні механізми дитини за рахунок його вправлення з утримання рівноваги. Утримуючи фізичну рівновагу, тіло впливає на соціальні звички, способи поведінки та формує певні смаки, допомагаючи закладанню підсвідомих цінностей та сенсів, тобто створюється майбутня «подушка безпеки» для мінімалізації та уникнення асоціальної поведінки дитини. Це дозволяє заощадити психічну енергію для творчих дій дитини, а в подальшому через безсвідоме закласти в неї позитивне ставлення до творчих дій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Видолуб Н. О. Педагогіка та екологія. Природовідповідність у народній педагогіці та екологія як наука, як проблема і як предмет викладання в сучасній школі / Н. О. Видолуб // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – № 8. – С. 40
2. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения / Коменский Я. А. – М.: Госпедиздат Мин. Просвещения РСФСР, 1955. – 665 с.
3. Кочерга О.В., Шорохова В.В. Використання балансувальної дошки доктора Френка Белгау в навчально-корекційної роботі з учнями 1-4 класів з порушеннями психофізичного розвитку. Київ. Видав. дім «Слово», 2015. 64 с.
4. Майерс Т. Анатомические поезда / Томас Майерс. – Київ : Форс Україна, 2019. – С 4-11.
5. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої освіти. 2016 с.34
6. Ушинський К. Д. Рідне слово: вибрані педагогічні твори в 2-х т./ Ушинський К. Д. – К.: Рад. шк., 1983. – Т. 1. – С. 64, 121–133

Кретов П. В. ,

*к. філос. н., доцент кафедри філософії, соціальних та політичних наук
Черкаського національного університету
ім. Б. Хмельницького, ataraksia@ukr.net*

Кретова О. І.,

*к. пед. н., доцент кафедри слов'янських мов, зарубіжної літератури та
методики навчання Черкаського національного університету
ім. Б. Хмельницького, ekretova@ukr.net*

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ВИКЛИКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті розглянуто питання соціально-філософського підґрунтя напряду трансформацій соціальної взаємодії у суспільстві назагал та формування готовності громадян до соціально-політичної дії в соціальному інституті освіти в контексті викликів війни та воєнного часу. Зауважено роль цього процесу для формування механізмів префігуративної політики у соціально-політичній сфері.

Ключові слова: соціально-політична дія, трансформація, Україна, освіта,

префігуративна політика.

Resume. The article examines the issue of the socio-philosophical basis of the direction of transformations of social interaction in society in general and the formation of citizens' readiness for socio-political action in the social institute of education in the context of the challenges of war and wartime. The role of this process for the formation of prefigurative policy mechanisms in the socio-political sphere is noted.

Key words: socio-political action, transformation, Ukraine, education, prefigurative politics.

Доповідь підготовано на основі авторської статті [10].

Слід з'ясувати, в якій саме світоглядній сфері масової свідомості та в якому соціальному інституті сучасні українські трансформації військового часу видаються найбільш релевантними в стратегічному вимірі. Зрозуміло, що трансформація системи передбачає зміну всіх її частин: тут і реформування законодавчої і судової гілок влади з метою насамперед подолання корупції та забезпечення умов ефективної боротьби з нею, забезпечення свободи слова водночас зі збереженням смислогенеративного національного наративу, національної ідеї, міфу та колективної уяви, впорядкування стосунків держави та релігії, а також стосунків між церквами і конфесіями в Україні і т. ін. Проте наразі основною все ж видається царина освіти. Насамперед тому, що перегляду мають підлягати не лише конкретні форми освіти, але і її динамічний зміст, оскільки зміна соціальної структури та посилення громадянського суспільства вимагатиме від цього соціального інституту не лише адаптації під реалії воєнного часу у вигляді, наприклад, посилення патріотичного виховання чи підготовки практичних навичок захисту та оборони, але сформує запит на появу нових механізмів здійснення соціально-політичної дії (СПД). І підготовка до цього, реальні конкретні кроки мають бути здійснені на рівні перегляду стратегій освіти, яка має бути зосереджена не на інформуванні, а на формуванні певної картини світу, яка б включала культуру і навички здійснення соціально-політичної дії на всіх рівнях, передбачених М. Вебером – цілераціональних, ціннісно-раціональних, традиційних, афективних. Важливо, що практики, які поєднують освіту і гру, розвагу й освіту (edutainment), які вже декілька років упроваджуються в освітні практики української школи (проект НУШ), мають бути поєднані з цілеспрямованим формуванням не просто навичок критичного мислення, але останнього як домінантної когнітивної моделі. Зайве згадувати, що саме конкузіональна війна, яка ведеться Росією проти України від моменту приходу Путіна до влади та початку складання агресивних планів щодо України (початок ХХІ ст.), понад 30 років, усі агресивні технології постправди, розхитування ціннісних настанов, мотиваційних і поведінкових моделей,

розбалансування емоційного фону та досягнення стану дисфункціональності ментальних структур суспільства – все це спричинило ті помилки, які були допущені під час очікування війни і які тепер доводиться виправляти ціною людських життів і тотальних матеріальних збитків. Якщо виходити з того, що критичне мислення в умовах постправди [2] має передбачати не лише формування практичних умінь і навичок, таких як фактчекінг, уміння користуватися спеціальним програмним забезпеченням для ідентифікації дипфейків, основ аналізу інформаційних масивів з використанням можливостей сучасних інформаційно-комунікаційних платформ (маємо на увазі насамперед цифрову грамотність стосовно продуктів Google та корпорації Meta), то зрозуміло, що все це має узгоджуватися на рівні певного метатеоретичного, соціально-легітимного знання, яке має бути ширшим, ніж будь-яка ідеологія чи ідеологічні структури картини світу. Сучасний дослідник зазначає: «Людина у своєму повсякденному житті, у повсякденних справах може керуватися однією картиною світу, а в інших ситуаціях, пов'язаних, наприклад, з виконанням публічних обов'язків, – іншою. У цьому випадку виникає своєрідне роздвоєння» [5]. Можемо стверджувати, що за сучасних умов Україна має унікальний шанс завдяки консолідації суспільства під час війни подолати множинність моральних норм як ліотарівських малих наративів, не скотившись при цьому до ідеологічного пресування громадян, оскільки, як уже зазначалося, мотивація СПД головним чином є внутрішньою і сформованою в процесі вибору ідентичності індивідом і відповідно прийняття ним певного набору аксіологічних нормативів. При цьому новітня міфологія України, яка може повністю позбутися залишків пострадянського постколоніального ресентименту, «духовного позадняцтва» (М. Хвильовий) і трьохсотлітнього комплексу меншовартості (який транслювався в сучасну масову свідомість українців у вигляді кремлівської ідеології «країни, яка не відбулася», failed state), формується вже виключно на основі власного наративу, власних символічних рядів, які, що суттєво, не апелюють насамперед до героїзації козацького минулого (що, за Д. Донцовим, уже відіграло негативну роль під час визвольних змагань початку ХХ ст.), а звертається до героїчного сучасного, що несе в собі колосальний потенціал розвитку та потужну соціальну енергетику, скеровану насамперед на розбудову людського капіталу. Власне, це шанс на оформлення молодії демократії, причому не в останню чергу в результаті низових громадських рухів. Слід відзначити, що згаданий конструкт картини світу є далеким від жорстких ідеологічних концепцій, які генеруються і будуть генеруватися елітами. Сучасна дослідниця, вивчаючи форми соціального сприйняття, зазначає, що «традиційна дія (за М. Вебером) чи нормативна дія (за Ю. Габермасом) теж несуть в собі орієнтованість на Іншого, що існує у

згорнутому вигляді цінностей та значень, які користуються підтримкою, відтворюються певною спільнотою» [3, с. 30]. У контексті нашої розвідки та принагідно до трансформацій масової свідомості в сучасній Україні подібна діалогічна в дусі Ф. Розенцвайга, М. Бубера та Я. Ключовського інтерпретація СПД означає значні комунікативні перспективи змін в українській освіті, яка має визначити «Іншого як конститууючу інстанцію соціального сприйняття» [3, с. 31]. У воєнних та повоєнних реаліях особливо релевантним видається акцентування персоналістичного, діалогічного підходу, який дозволив би використати ефект національної консолідації та колективні соціальні емоції. Започатковані останнім часом дії щодо цифрової трансформації освіти й науки України потребують не лише концептуалізації [4, с. 197], але й коригування у зв'язку з воєнним контекстом і гіпотетичними наслідками його для соціальної структури. У ситуації, коли «перелік завдань практично зведено до проблеми цифровізації процесів адміністративного регулювання й управління наукою» [4, с. 197], йдеться про те, щоб не було втрачено особистісну перспективу освітнього й наукового процесів, а також формування усвідомлення кореляції можливості й ефективності СПД і включеності в освітній і науковий процеси всіх учасників. Ідеться про фіксацію розуміння освіти і навичок реалізації знань щодо СПД як сутнісно пов'язаних. Власне за таких умов концепція наукової освіти доповнює традиційний на Заході ліберальний підхід до освітнього процесу [8]. Школа і заклади вищої освіти в сучасній ситуації мають безпосередньо афіліювати суспільну свідомість і картину світу своїх учнів і студентів, дати їм можливість отримання релевантного соціального досвіду та самореалізації як громадян. Ці процеси вже відбуваються значною мірою завдяки низовій ініціативі – ЗЗСО і ЗВО на рівні особистих зв'язків учителів, викладачів, учнів і студентів включилися у волонтерську діяльність поза будь-якими регулятивними впливами з боку адміністративних структур. Тобто складна відкрита система соціальних зв'язків у межах інституту освіти та суспільства загалом відреагувала на кризову ситуацію швидше й ефективніше, ніж ієрархічна структура соціального інституту. Цей потенціал не можна втратити, оскільки він дасть можливість органічно й ефективно поєднати наукове знання як підставу для картини світу з ідеологічними конструктами як основою для вибору ідентичності та системи ціннісних орієнтацій. Ефективність подібного громадянського прочитання наукової шкільної освіти є релевантним для сучасної педагогіки [9]. Україні, безперечно, слід взяти до уваги досвід західних країн стосовно ролі взаємозв'язку між участю учнів і студентів у соціально значущих проєктах та зростанням їхньої наукової обізнаності, технологічних і цифрових навичок. Наприклад, португальський дослідник Н. Альбано стверджує: «Академічна робота із соціальним залученням є потенційним каталізатором підвищення

громадянської свідомості... учні та студенти виявляють почуття відповідальності, пов'язане з громадянською позицією на основі власного досвіду роботи як надавачів чи отримувачів допомоги, що також формує їхні власні концепції справедливості і рівності» [7]. Проект цифрової трансформації освіти в Україні до 2026 р., розроблений профільним міністерством, має передбачити не просто впровадження цифровізації на всіх рівнях освітнього процесу, але і врахувати можливості людського капіталу – учні та студенти спроможні розробляти новітні форми СПД завдяки своїй підготовці у сфері мультимедіа, іміджевого, аудіовізуального та веб-виробництва. Подібний зворотний зв'язок у соціальній системі освіти якраз і обумовлений цифровізацією культурних фреймів і життєвих форм. Також соціальні зміни, які стимулюють громадську активність, зміни колективної уяви та емоційного фону з необхідністю формують критичну свідомість, якщо людина має опертися на картину світу і власну ідентичність. Сучасні дослідники прямо вказують, що у ХХІ ст. СПД і соціально-політичний розвиток «це процес, за допомогою якого люди набувають знань, аналітичних навичок, емоційних здібностей і здатності діяти в політичних і соціальних системах, необхідних для інтерпретації і протистояння пригніченню. Не менш важливим є бачення звільнення, яке є альтернативою гнітючим умовам» [12]. Також видається необхідним зазначити, що подібний напрям трансформації освіти, який в цілому відображає тенденцію розвитку західних суспільств як зрілих демократій в Україні в умовах воєнної кризи може спричинити розвиток структур, які б могли здійснювати СПД паралельно з владними чи навіть слугувати їх альтернативою. Мережеві практики громадських рухів отримали назву префігуративної політики (К. Боггс), яка може як долучатися до зусиль наявної політичної системи ефективно функціонувати, а може здійснювати «спробу делегітимізувати наявну політичну систему і сформувати альтернативну через ініціативу знизу» [6, с. 257]. Потенціал воєнної кризи в Україні в тому, що громадянське суспільство консолідовано із зусиллями влади може виробити спільне бачення трансформації майбутньої післявоєнної України і не допустити деструктивної на цьому етапі політичної агональності. Йдеться насамперед про волонтерський рух, який в останні роки перед активною фазою війни почав помітно втрачати в очах влади свою легітимність. Тому консолідація на основі спільних цінностей і мети наразі є життєво необхідною умовою збереження державності України. На нашу думку, елементи префігуративної політики, які позірно кидають виклик державоцентристському підходу, насправді можуть прислужитися ефективним трансформаціям соціальної та політичної системи на основі вироблення спільного з владою бачення майбутнього країни і суспільства. Тобто префігуративна політика не конче має протистояти державі і владі, оскільки

політичні цілі активістів і соціальних груп, які вони представляють, у визначальних моментах можуть співпадати з інтересами владних еліт [11]. Цей шлях, за класифікацією А. Торнберга, є шляхом *кооптації* зусиль активних соціальних рухів і владних структур. Наголосимо, що СПД за таких умов є сумою імпульсів впливу як знизу, так і згори, що потребує серйозних зусиль з їх узгодження, які, окрім очевидно управлінської сфери, мають здійснюватися в медіапросторі для створення несуперечливої репрезентації перебігу соціальних і політичних процесів. Інакше кажучи, трансформація взаємодії влади та громадянського суспільства в умовах війни, з одного боку, не означає сліпої довіри і відсутності критичності щодо дій влади, а з іншого – не передбачає і критичного ставлення за замовчуванням, що насамперед є результатом суспільної консолідації в умовах спільної загрози. Безперечно, саме базовий інститут освіти має зафіксувати подібний механізм взаємодії задля його трансляції і репродукції, оскільки геополітична ворожість Росії щодо України збережеться на тривалий час.

Сучасні українські дослідження щодо тенденцій трансформації національної освітньої системи фіксують потребу її «інтегративності та спеціалізації, гнучкості та адаптивності, модульності та мобільності, самостійності, науково-дослідницького спрямування, широкого використання передових інформаційних і комунікаційних технологій» [1, с. 522]. Отже, інститут освіти має оптимізувати форми та зміст, методологію освіти з метою як подальшої інтеграції у світовий освітній простір, так і збереження й відтворення патернів політичної, національної та інших видів і рівнів ідентичності. Слід відзначити як суттєвий фактор впливу на ситуацію, описану в статті, дистанційну форму навчання, яка спершу через епідеміологічну ситуацію, а наразі і через воєнний стан є практично превалюючою у більшості закладів як середньої, так і вищої освіти. Очевидно, що дистанційна форма навчання, обмежуючи невербальні форми комунікації, суттєво зменшує можливості впливу вчителів і викладачів на учнів насамперед на психоемоційному, сугестивному рівнях. Проблема полягає в тому, що слід намагатися усунути настанову на просте інформування, тим більше методи агональності і заохочення за відсутності чи малоефективності оцінювання не виконують свого завдання. Таким чином, дистанційна освіта в умовах війни має насамперед забезпечувати й підтримувати, наскільки це можливо, особистісний зв'язок молоді та старшого покоління, учнів і студентів з учителями й викладачами з метою посилення консолідації, відчуття спільної ідентичності, включеності в єдиний соціальний і громадянський простір. Власне, в умовах війни дистанційна освіта так само, як і будь-які позірні буденні життєві практики, набуває статусу СПД, оскільки конститує тяглість соціальних процесів і монолітність соціальних структур,

насамперед комунікативних, що є надзвичайно важливим у ситуації, коли мільйони громадян (за деякими оцінками, кількість біженців за кордон та внутрішньо переміщених осіб сягає 8-9 мільйонів) втратили долученість до стабільних життєвих практик і соціальних інституцій. При цьому СПД у ситуації війни набуває яскраво вираженого онтологічного статусу, оскільки буквально може означати для індивіда чи групи питання виживання. Очевидно, що абсурдні вимоги агресора щодо «денацифікації» прямо означають знищення не лише державності України та її суверенітету, але і геноцид. Завдання освіти в ситуації війни полягає у культивуванні усвідомленого вибору ідентичності. Патріотизм країни, яка захищається на власній землі проти агресора, та нації, яка бореться за життя, не має бути формальним ідеологічним конструктом, він має бути опертим як на соціальні емоції, так і на соціальні когнітивні моделі, умовні ментальні структури (за всієї критики, якій це поняття піддає сучасна антропологія).

Підсумовуючи, зазначимо, що соціальний інститут освіти в Україні, перебуваючи в стані реформації, зазнає потужного ситуативного тиску та викликів часу, пов'язаних з військовим станом і докорінною зміною соціального смислового поля, яке обумовлює колективну уяву, громадську думку, масову та елітарну свідомість. Трансформації освіти, на нашу думку, мають бути скеровані на синтез наукового та ліберального підходів і досягнення осмислення й переживання учасниками освітнього процесу цього процесу як СПД, якомога більш широко залучення учнівської та студентської молоді до соціальних проєктів, заохочення до участі у волонтерському русі, оскільки це сприятиме доконечній консолідації суспільства, яка є умовою його життєздатності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єрмаченко В. Є., Дериховська В. І. Особливості трансформації світової системи вищої освіти у XXI столітті. Економіка та суспільство. 2017. № 10. С. 516–522.
2. Кретов П. В., Кретова О. І. Ідеологічний аспект критичного мислення в освіті. Social Educational Project of Improving Knowledge in Economics. Journal SEPIKE. Special Edition Ukraine. Part 1. Frankfurt, Deutschland Poitiers, Franc, Los Angeles, USA. 2022. Pp. 60–70. URL: https://5b925ea6-3d4e-400b-b5f3-32dc681218ff.filesusr.com/ugd/b199e2_3f998022efaa437982f011d1f2e3d4dd.pdf
3. Сорока Ю. Соціальне сприйняття як соціальна дія. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». 2019 (993). С. 29–31. URL: <https://periodicals.karazin.ua/ssms/article/view/14049>
4. Формування концептуальних засад цифрової трансформації освіти та науки України ; О. Ф. Новікова, В. П. Антонюк, В. І. Ляшенко, Н. А. Азьмук, Я. В. Остафійчук, Л. Л. Шамілева, О. В. Панькова, І. М. Новак, А. Д. Шастун, О. Ю. Касперович. Вісник економічної науки України. 2021. № 1 (40). С. 190–198.
5. Швирков О. Картина світу та політична дія. Політичний менеджмент. 2010. № 5. С. 38–49. С. 46.
6. Шуліка А. Роль префігуративної політики в практичній діяльності протестних

- груп. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2018. Вип. 17. С. 256–260. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/17_2018/39.pdf.
7. Albano N. Learning Multimedia and Social Activism. Sisyphus – Journal of Education. 2017. Vol. 5. No. 2. Pp. 100–115. URL: <https://www.redalyc.org/journal/5757/575763877007/html/>
  8. Hadzigeorgiou Ya. A. Critique of Science Education as Sociopolitical Action from the Perspective of Liberal Education. Science & Education. 2014. Vol. 24 (3). Pp. 259–280. URL: https://www.researchgate.net/publication/273909473_A_Critique_of_Science_Education_as_Sociopolitical_Action_from_the_Perspective_of_Liberal_Education
  9. Jenkins Edgar W. School science and citizenship: whose science and whose citizenship? The Curriculum Journal. 2006. Vol. 17. Iss. 3: Science learning and citizenship. Pp. 197–211. URL: <https://bera-journals.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1080/09585170600909647>
  10. Kretov P., Kretova O. Transformations of socio-political action in the cultural and educational space of Ukraine : the experience of war. The Russian-Ukrainian War (2014–2022): Historical, Political, Cultural-educational, Religious, Economic, and Legal Aspects. Scientific monograph. Riga, Latvia, Baltija Publishing, 2022. 1436 p. Pp. 745–751. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-90>.
  11. Törnberg A. Prefigurative politics and social change: a typology drawing on transition studies. Journal of Social Theory. 2021. Vol. 22:1. Pp. 83–107. URL: <https://doi.org/10.1080/1600910X.2020.1856161>
  12. Watts R. J., Williams N. C., Jagers R. J. Sociopolitical development. Am. J. Community Psychol. 2003. Mar, 31(1–2). Pp. 185–94. Doi: 10.1023/a:1023091024140.

Крива Марія,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи
факультету педагогічної освіти
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Калагурка Христина,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи
факультету педагогічної освіти
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ВИКОРИСТАННЯ ЕЙДЕТИЧНИХ ПРИЙОМІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»

У статті розкрито актуальність розвитку інтелектуально-творчих вмінь у здобувачів початкової освіти. Основну увагу звернено на опис основних ейдетичних прийомів під час вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у початковій школі, що сприятиме прояву інтересу до навчання, запам'ятовування нової інформації та розвитку творчої уяви у здобувачів початкової освіти.

Ключові слова: ейдетика, інтегрований предмет «Я досліджую світ», здобувач початкової освіти.

The article reveals the relevance of developing intellectual and creative skills in primary school students. The main attention is paid to the description of the main eidetic techniques in the study of the integrated course "I explore the world" in primary school, which will promote interest in learning, memorizing new information and developing creative imagination in primary school students.

Keywords: eidetics, integrated subject "I explore the world", primary school student.

Нині у контексті реформи Нової української школи, завданням якої є формування майбутнього громадянина України, дослідника, креативної мислячої особистості, важливо вміло підбирати інструмент для розвитку інтелектуально-творчих здібностей здобувачів освіти. Зауважимо, що не тільки потрібно майстерно використовувати методичні прийоми на уроках, а й навчити їх застосовувати учнів, навчити дитину нестандартно мислити, вирішувати проблеми та приймати рішення.

В Україні розвиток ейдетизму започаткував Є. Антощук – керівник «Української школи ейдетики». Проблемі використання елементів ейдетики у освітньому процесі присвятили свої праці такі дослідники як: Андрусак П., Бріцкан Т., Ковальова С., Кривоніс М., Масюк О., Непомняща Г., Палійчук Ю., Толста О., Тищук А., Чепурний Г., які розкрили особливості впровадження методів ейдетики у початковій школі, а також шляхи використання технології ейдетики на уроках літературного читання та природознавства.

Мета дослідження – розглянути основні ейдетичні прийоми під час вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у початковій школі.

Методичні прийоми, які пропонує ейдетика, спираються на образне мислення здобувача освіти, сприяючи гармонійному розвитку обох півкуль. Особливо вони актуальні під час вивчення інтегрованого навчального предмету «Я досліджую світ», що значно полегшить засвоєння учнями складного матеріалу та запам'ятовування великих обсягів інформації. Інтегрований курс «Я досліджую світ» вивчається у початковій школі і спрямований на розвиток множинного інтелекту дитини (за Х.Гарднером), тому розглянемо як можна реалізувати ейдетичні прийоми на уроках із цього предмету.

У науковій літературі ейдетика розглядають як «вміння працювати з живою уявою, використовуючи мнемічні прийоми» [5]. Ейдетична пам'ять за своєю природою є візуальною, але ейдетичні прийоми не обмежуються лише візуальним запам'ятовуванням, а також слуховою, дотиковою та навіть нюховими і смаковими сенсорними системами. Крім того, застосування таких прийомів навчання сприяє розвитку уяви та емоційної сфери дитини.

Предметом нашої уваги є наступні ейдетичні методи та прийоми: методика розвитку асоціативного мислення, ланцюговий метод, акровербальний метод, ефект присутності, метод піктограм [4, 5].

У методиці розвитку асоціативного мислення є класифікації різновидів асоціацій – предметні, колірні, тактильні смакові, звукові, нюхові тощо [3]. Наприклад, тактильні асоціації можна генерувати під час вивчення теми «Які матеріали людина використовує в повсякденному житті». Учням пропонується відчутти на дотик різної фактури матеріали і розповісти про свої асоціації. Водночас, генерування смакових асоціацій можна забезпечувати під час опрацювання теми «Чому важливо дотримуватися режиму харчування?», запропонувати учням розповісти про асоціації, які виникають під час згадки продуктів із різними смаковими властивостями і корисністю (наприклад, лимон, полин, персик, чіпси).

Предметні асоціації можна викликати за друдлами. Друдли, як відомо, це візуальні загадки. Науковиця А. Тищук виділяє напрями використання друдлів: «для приємного проведення часу, під час розгадування кросвордів або інших головоломок; у тестуванні і дослідженні пізнавальних здібностей людини; для свідомого розвитку творчих здібностей та гнучкості мислення» [6]. Як завдання можна запропонувати на уроках позначити друдлами відомі пам'ятки світу, вимислити підписи, розповіді до зображень із друдлів.

Ланцюговий метод заснований на тому, що будь-яке явище може спричинити за собою інше, а інформація розкривається поступово [2]. Наприклад, гра "Уявляйко" (за Чепурним Г. А.) полягає у створенні послідовності асоціацій, які учні зможуть легко відтворити [4]. Наведемо приклад застосування цього прийому під час вивчення природничої освітньої галузі. Хід гри: вчитель називає перше слово (ключове поняття), наприклад, Австралія, і пропонує дітям назвати слово, яке якимось чином пов'язане з названим словом; учні називають асоціації (кенгуру, евкаліпт, коала тощо); вчитель обирає один з варіантів, наприклад кенгуру, вчитель пропонує назвати наступне - стрибок, конкурс, сумка, далі знов вибирається слово, яке найчастіше вживається, наприклад, сумка. Таким чином продовжують учні підбирати асоціації, доводячи їх кількість до 25.

Акровербальний метод полягає у складанні віршів, жартівливих фраз, в яких зашифрована будь-яка інформація. Цей метод сприяє перетворенню «сухої» інформації на «живі» тексти [1, С. 158]. Наприклад, запам'ятовуємо послідовність планет Сонячної системи: «Медведик Вінні з'їв «Марс», а юна сова узяла налисник».

«Ефект присутності» – методичний прийом, що передбачає актуалізацію різноманітних рецепторів сенсорних систем з метою створення у свідомості

учнів певних образів. Наприклад, під час ознайомлення з особливостями Українських Карпат, можемо запропонувати учням відчутти запах і смак карпатського чаю, почути звуки дзюрчання гірської річки, посмакувати бринзою.

У ейдетиці використовують також метод піктограм, започаткований А. Р. Лурією, що передбачає кодування інформації зображенням. На уроках «Я досліджую світ» доречно навчити учнів організовувати матеріал у форматі ейдос-конспекту на основі піктограм, вдало підібраних записів та відповідного кольорового оформлення.

Отже, підсумовуючи можна зазначити, що на уроках інтегрованого предмету «Я досліджую світ» у початковій школі з метою розвитку творчого мислення на основі інтеграції різних освітніх галузей доцільно використовувати ейдетичні прийоми, які викликають інтерес до навчання, запам'ятовування нової інформації, розвитку ейдетичних відчуттів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Масюк О. Застосування технології ейдетики в процесі навчання математики. Актуальні питання гуманітарних наук. Вип 24, том 2, 2019. С. 154-159. URL: http://aphn-journal.in.ua/eng/archive/24_2019/part_2/24-2_2019.pdf#page=154 (дата звернення: 10.05. 2023).
2. Непомняща Г. І. Використання елементів ейдетики у процесі вивчення математики в сучасній початковій школі. // Розвиток професійної майстерності педагога в умовах нової соціокультурної реальності: збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції : у 2 ч. (м. Тернопіль, 11-12 квітня 2019 р.). Тернопіль : Тайп, 2019. Ч. 2. С. 82–84. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/14849/1/Nepomniashcha.pdf> (дата звернення: 10.05. 2023).
3. Толста О. В. Застосування інноваційних методів і прийомів в корекції звуковимови та розвитку зв'язного мовлення у дітей дошкільного віку. мовлення у дітей дошкільного віку: навч.-метод. посіб. /О.Т. Толста: 2022. 202 с. URL: <https://ed.poippo.pl.ua/handle/022518134/1252> (дата звернення: 10.05. 2023).
4. Чепурний Г.А., Палійчук Ю.В. Серія “Як навчитися легко вчитися”. Книга 1. Асоціативний зв'язок, цифри та творче мислення: навч.-метод. посібн. Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2006. 80 с.
5. Чепурний Г. А., Палійчук Ю.В., Ковальова С.В. Серія “Як навчитися легко вчитися”. Книга 2. Як вивчити вірші, тексти, таблицку множення: навч-метод. посібн. Вінниця, 2006. 80 с.
6. Tyshchuk A. Використання прийомів ейдетики у пізнавальному розвитку дітей дошкільного віку. Innovative Technologies in Preschool Education, 2021, Vol. 4, pp. 231-238.

Кузьміна Ірина Юріївна,
доктор медичних наук, професор,
професор кафедри клінічної та патологічної фізіології ім. Д. О. Альперна,
Харківський національний медичний університет,
irina.u.kuzmina@gmail.com

ПЕРШОЧЕРГОВІ ЗАВДАННЯ ТА ПРОВІДНІ ПРИНЦИПИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Провідними принципами розвитку сучасної вищої освіти України полягають в вдосконаленні та подальшому її розвитку, з метою забезпечення якості підготовки фахівців.

Основні причини реформування освіти полягають у розвитку сучасної вищої освіти та побудові ефективної освітньої системи вищих навчальних закладів, яка відповідала би потребам розвитку країни, суспільства та держави в цілому. Сучасна система вищої медичної освіти в Україні спрямована на різнобічний розвиток людини, створює умови для самореалізації, досягнення успіхів у навчанні та вихованні, що потребує від педагога нової орієнтації на особистість здобувачів вищої освіти.

Ключові слова: вищої освіта, реформування системи вищої освіти, здобувачі вищої освіти, провідні принципи розвитку освіти.

The guiding principles of the development of modern higher education in Ukraine are its improvement and further development, with the aim of ensuring the quality of specialist training. The main reasons for reforming education are the development of modern higher education and the construction of an effective educational system of higher educational institutions that would meet the needs of the development of the country, society and the state as a whole. The modern system of higher medical education in Ukraine is aimed at the all-round development of a person, creates conditions for self-realization, achieving success in education and upbringing, which requires a new orientation from the teacher to the personality of those obtaining higher education.

Keywords: higher education, reforming the higher education system, higher education students, leading principles of education development.

Розвиток світової та вітчизняної освіти визначається сучасними технологіями, інноваційною спрямованістю та рівнем інтелектуального суспільства. Першочергові завдання системи освіти є частиною економіки України, яка інтегрує потенційні можливості забезпечення формування та впровадження інновацій [1].

Реформування вищої освіти в нашій країні є актуальним завданням на шляху

європейського розвитку українського суспільства у формуванні освіченого молодого покоління. Модернізація системи сучасної освіти вимагає дотримання принципів діяльності навчальних закладів високого рівня наукового потенціалу.

На сучасному етапі в Україні відбуваються зміни що сприяють підвищенню потенціалу педагогічного процесу. Це пов'язано з переходом на сучасні позиції педагогіки, які вимагають наукового і практичного осмислення діяльності вищих навчальних закладів (ВНЗ). Проблеми вищої освіти зумовлені входженням України до європейського освітнього простору та спрямовані на підвищення якості національної освіти.

Мета – визначити першочергові завдання та провідні принципи розвитку сучасної вищої освіти України.

Розвиток національної педагогіки спрямований на модернізацію системи освіти, відповідно до вимог часу, новітніх надбань науки, культури і соціальної практики [2].

Умовою успіху у підготовці кваліфікованих спеціалістів, які здатні забезпечити постійний розвиток особистості, це перехід на сучасні позиції педагогіки, що вимагають глибокого наукового і практичного осмислення. Освітній процес повинен формуватися у напрямі творчого мислення, завдяки збільшенню самостійної роботи студентів [3]. У зв'язку з цим інноваційні процеси в освіті повинні розповсюджуватися на діяльність викладачів та відносинах між ними і студентами.

В основі змін, які потребують удосконалення сучасної системи освіти, існують процеси, що підтримують і забезпечують її динамічний розвиток до потреб суспільства. Процес модернізація освіти можливий лише після реформування її основ відповідно до вимог часу [3].

Можна виділити три причини реформування освіти. Перша відбувається в наслідок формування та розвитку інтелекту, сучасних людських можливостей та їх ресурсів. Друга причина полягає у реформуванні соціально-економічних відносин, що відбуваються у різних країнах та призводять до формування свідомості кожного громадянина суспільства. До третьої причини реформування освіти можна віднести зміни, що підтримують і забезпечують її динамічний розвиток, відповідно до цілей, адекватних до потреб суспільства [4].

Одним із ключових завдань розвитку сучасної вищої освіти України є побудова ефективної освітньої системи вищих навчальних закладів, яка відповідала би потребам розвитку країни, суспільства та держави в цілому.

Актуальним питанням розвитку освіти є пріоритетна спрямованість наукових досліджень, розробка інформаційних і комунікаційних технологій, визначення їх ролі в розвитку єдиного освітнього простору країни. До першочергових проблем

належить розробка нового покоління засобів навчання для різних типів навчальних закладів, створення програмного продукту для комп'ютерних систем і технологій, підручників і навчальних матеріалів на електронних носіях [5].

Сьогодні першочерговим завданням української вищої освіти є розвиток України з орієнтацією на загальнолюдські цінності та права людини, що передбачають формування компетентного фахівця, підготовку здобувачів вищої освіти до професійної діяльності, здійснювати ефективне спілкування, більш гнучко аналізувати та вирішувати різні актуальні проблеми.

Провідні принципи розвитку вищої освіти полягають у забезпеченні високого рівня підготовки студентів, практичні знання і навички яких відповідали б потребам сучасного ринку праці. Вдосконалення принципів розвитку сучасної вищої освіти дозволяє вирішувати суперечності між існуючою системою підготовки кадрів і потребами суспільства.

Підвищення вимог до питань організаційно-методичного забезпечення педагогічного процесу у ВНЗ заснована на вивченні широкого комплексу предметів та дисциплін, що мають свої специфічні особливості. Це також відіграє вирішену роль у проблемах, які пов'язані з навчально-виховною діяльністю студентів.

Сучасна система вищої медичної освіти в Україні спрямована на різнобічний розвиток людини, створює умови для самореалізації, досягнення успіхів у навчанні та вихованні, що потребує від педагога нової орієнтації на особистість студента.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Парпан У. М. Основні напрямки державної політики у сфері вищої освіти. Журнал східноєвропейського права. 018. № 48. С. 84–91.
2. Бабій С. Основні напрями модернізації освіти: тенденції та перспективи. Вища освіта України. 2014. № 1. С. 28–33.
3. Присвітла О. В., Мешко Н. П. Пріоритети розвитку вищої освіти в Україні в контексті забезпечення конкурентоздатності національної економіки. Структурні трансформації національних економік в глобальному вимірі: матеріали IV міжнар. науково-практ. конференції (м. Миколаїв, 6 листопада 2015 р.). Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського. 2015. С. 56–59.
4. Кулініч О. О. Удосконалення державної освітньої політики України в умовах модернізації освіти. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2015. №1(1). С. 30–38.
5. Broadfoot P. Theory and Practice in Sociology of Education / Patricia
6. Broadfoot. Doing Sociology of Education. Edited by Geoffrey Walford. London-New York-Philadelphia: The Falmer Press, 2021. pp.310–320.

Кучеренко Н. В.,
Заступник директора з навчально-виховної роботи
КЗ Ліцей № 37 ім. М. Самойловича КМР
NatawaKo22@gmail.com

«СВІТАНОК» ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

У статті висвітлені та охарактеризовані підходи до трактування новітніх цифрових трансформацій в освітньому просторі в Україні; окреслені першочергові завдання, які треба здійснити в освіті.

The article highlights and characterizes approaches to the interpretation of the latest digital transformations in the educational space in Ukraine; priority tasks to be carried out in education are outlined.

Ключові слова: трансформація, ідентичність, виклики, освітньо-науковий хаб, цифрова школа, електронний освітній контент.

Keywords: transformation, identity, challenges, educational and scientific hub, digital school, electronic educational content.

Глобальні трансформації сучасного світу змінюють вимоги до професійних та громадянських характеристик особистості, актуалізуючи освітній контекст. Сьогодення спрямовує нашу країну на реалізацію кардинальних змін в освіті. У нас накопичилося дуже багато інформації про різні проблеми, які стоять на шляху розвитку сьогоднішньої шкільної освіти. І хоча ми прекрасно розуміємо, що в нашій країні багато різних викликів і велика кількість реформ є на часі, трансформація освітньої системи є запорукою шансу на нашу ідентичність, яка зможе бути віднайдена нашою нацією у майбутньому. Ця трансформація стане шансом на зміни, які дозволять протистояти викликам, які з'являються у сучасному світі, а нашому молодому поколінню отримати шанс відбутися як людям.

Чи змінилось наше життя в останні роки? Дуже. Чого нам чекати? В якій галузі буде найбільше змін? Скільки питань, але відомо одне: освітянська нива це не виключення. Багато омбутсменів наголошують про створення такої моделі освіти в Україні, аби всі країни світу прагнули перейняти український досвід. Але це все залежить від нас з вами. Мова йде про наше відповідальне ставлення до своєї праці, набуття компетентностей, формування навичок медіаграмотності тощо. Тому, я погоджуюсь з провідними спеціалістами МОН України, які говорять про першочергові завдання, які треба здійснити в освіті[1]:

– Переведення навчального процесу в офлайн формат (де є можливість). Не зважаючи на те, що онлайн-навчання має свої переваги, але вона не здатна забезпечити важливі сегменти для формування особистості, зокрема,

особистісне спілкування дітей, учнів та вчителя, розвиток основних навичок, соціалізацію. Для цього в закладах освіти має бути забезпечений набір безпекових умов – створення укриття. Більшість українських шкіл мають тимчасові укриття, але це не бомбосховища, які не розраховані на велику кількість людей, тому директори не в змозі організувати навчання позмінно, тощо.

- Організація якісного онлайн-навчання в тих місцях, де з безпекових причин не має можливості навчатися офлайн. При цьому виникає багато викликів, зокрема відсутність доступу до інтернету, недостатнє технічне оснащення учасників освітнього процесу.
- Створення умов, за якими українські школярі, що наразі перебувають за кордоном, мали змогу навчатись в місцевих школах, як цього вимагає більшість країн, при цьому отримувати знання з унікальних українських дисциплін без перевантаження. Для цього розглядаються можливості в синхронізації програм, де є значні складнощі.
- Цифровізація системи освіти [1].

Розвиток освітньої галузі в Україні шляхом використання цифрових технологій є ключовим засобом забезпечення широких можливостей вільного розвитку особистості, про що йдеться в законі України «Про освіту», Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року[5]. Орієнтація на розвиток інформаційно-цифрової компетентності учня як необхідну умову його успішної життєдіяльності реалізується на основі побудови відповідної стратегії професійної діяльності вчителя. На засадах інформаційного підходу, наявний рівень цифрової компетентності вчителів не повною мірою відповідає сучасним вимогам педагогічної науки та практики. Цифрові технології стають у нагоді педагогам при створенні сучасного освітнього простору, зокрема, персоналізації навчання (вибір та побудова індивідуальної освітньої траєкторії з урахуванням здібностей кожного учня, різноманітність навчальних матеріалів), підвищенні мотивації школярів (інтерактивні навчальні матеріали, мультимедійні завдання), полегшенні щоденної діяльності педагогів і управлінців (моніторинг, звітність, перевірка робіт). Цифрова школа передбачає доступ учасників освітнього процесу до електронного освітнього контенту, допомагає ефективно організовувати й контролювати навчальну роботу кожного учня (в тому числі і ним самим), розширює коло можливостей школярів, одночасно зростає їх відповідальність за результати навчання. Електронні, мультимедійні підручники та посібники, інтерактивні комплекси, цифрові вимірювальні лабораторії – все

це є складовою сучасної освіти. Величезні потоки інформації, які кожен бажаючий може отримувати з мережі Інтернет, роблять освіту більш доступною. Цифрові технології представлені широким спектром портативних пристроїв (смартфони, планшетні комп'ютери, електронні книги тощо), що дозволяють отримувати, обробляти та поширювати інформацію. Зворотний зв'язок між учителем та учнями здійснюється за рахунок використання мобільних додатків або дистанційних платформ (призначених для використання на мобільних пристроях та стаціонарних комп'ютерах), з метою прискорення оцінювання результатів навчання, відслідковування досягнутих результатів учнями. Наприклад, використання цифрового додатка Plickers повністю автоматизує процес збору, аналізу та обробки результатів навчання, а тому дозволяє здійснювати швидке прогнозування навчальних досягнень учнів. Оцінка відповідей учнів відбувається миттєво – на екран пристрою (смартфона чи планшета) учителя виводиться інформація про кількість правильних та неправильних відповідей із вказівкою відповідних прізвищ учнів, графіка загальної кількості відповідей, що дозволяє спрогнозувати подальші дії на уроці щодо вибору навчального матеріалу для повторного розгляду, який був недостатньо засвоєний учнями. Існує велика кількість мобільних додатків, платформ та ресурсів (Kahoot, Quizlet, Classtime та багато інших), за допомогою яких учитель може швидко оцінити знання та уміння учнів[3].

Програму великої трансформації в МОН презентували наприкінці минулого року. За достатнього фінансування та ефективного втілення вона має перетворити Україну на передовий освітньо-науковий хаб Євросоюзу. Концепцію розробила робоча група, до якої ввійшли представники Офісу Президента, Комітету Верховної Ради з питань освіти, науки та інновацій, народні депутати, освітяни, науковці. Експерти вірять, що українська система освіти здатна стати по-справжньому сучасною, гармонізуватися з європейською та відповідати сучасним викликам часу.

Технології та революційні зміни в промисловості завжди радикально впливали на освіту.

Знайти майстра, вчителя, бо необхідні конкретні вміння, аби працювати — таким був підхід до навчання в часи переходу від ручної праці до машинної, перших фабрик, парових двигунів, тобто за часів Промисловості 1.0.

Коли люди навчилися застосовувати електрику, запровадили конвеєрне, масове виробництво, виникла типова школа — з класами, підручниками, кабінетно-урочною системою. За часів Промисловості 2.0 школа стимулювала кожну дитину засвоїти певний набір знань.

Коли світ заповнила автоматика, комп'ютери, електроніка, вчитель стає координатором або менеджером освітнього процесу, а гаджети — його основною підмогою. Типовою для людини часів Промисловості 3.0 стала самоосвіта на основі безкоштовного контенту, новацій і творчості.

І ось нині світ знову стрімко змінюється, значно глибше, ніж здається. 3D-принтери, AR/VR-технології, біогенетика забезпечують злиття технологій, що розмиває межі між фізичною, цифровою та біологічною сферами. Освіта за часів Промисловості 4.0 стає індивідуальною впродовж життя. Заклади підтримують найбільш креативне мислення. Принцип персоналізованого навчання назвали High Touch High Tech. Високі технології (high-tech) візьмуть на себе (як і скрізь у житті майбутнього) рутинні, базові завдання вчителя: виявлення освітніх потреб учнів, корекція під них освітнього середовища, забезпечення опанування та відпрацювання учнями навичок, повторення матеріалу, оцінювання. А вчитель стає наставником, тренером, який розвиває soft skills (м'які навички).

В Україні, звісно, значно більше викликів, ніж в інших країнах Європи: збройна агресія РФ, необхідність навчання під час воєнного стану, незавершені програми та реформи, зруйновані заклади освіти, масова вимушена міграція, нерівні можливості в громадах та регіонах. Необхідно підготувати вчителів до нової ролі стосовно учнів, підготувати нову генерацію менеджерів освіти, реалізувати реформу НУШ [2].

Яких же результатів планують досягти в першу чергу в Україні?

- Оснащувати школи функціональною інфраструктурою та укріпленнями.
- Проводити капітальні ремонти закладів освіти, що були пошкоджені під час війни.
- Оснащувати школи приладами, технічним обладнанням, мультимедіа, широкосмуговим доступом і покриттям Wi-Fi.
- Створювати цифрові освітні центри в сільській місцевості.
- Впроваджувати цифровий розвиток і модернізувати зміст освіти.
- Проводити оцінювання прогалин у навчанні та запровадити програму відновлення освітніх втрат.
- Створювати та підтримувати освітні хаби за кордоном.
- Удосконалювати «Школу супергероїв» для дітей, які тривалий час перебувають у лікарнях.
- Займатися національно-патріотичним вихованням, зокрема, розширювати мережу центрів організацій «Пласт» та «Джура», популяризувати гру «КіберДЖУРА» [4].

На які ж основні трансформації очікувати?

Гармонізація українського та європейського освітніх просторі. Один з важливих кроків на цьому шляху — входження до загальноєвропейського простору кваліфікацій, формування спільних інституцій та використання спільних інструментів, забезпечення освітньої і трудової мобільності. Якщо говорити про школи, то це, зокрема, розвиток білінгвальної освіти.

Цифрова трансформація освіти та науки. Охоплює розвиток цифрових компетентностей, цифрову модернізацію освіти і науки. Для цього необхідні такі кроки, як:

- робочі планшети для учнів;
- ноутбук — кожному вчителю;
- доступ до контенту без обмежень;
- територія вільного інтернету;
- Всеукраїнська школа онлайн (з англomовною версією);
- електронні підручники для НУШ, е-журнали, щоденники;
- нова модель ІТ-освіти;
- 25 STEM-центрів та мережа STEM-лабораторій;
- інтерактивні музеї науки;
- хмарна бібліотека для всіх вчителів;
- цифрові навички вчителів за стандартом ЄС;
- онлайн-іспити, тестування, ЗНО, НМТ, вступна кампанія онлайн;
- електронний документообіг [2].

Реальний перехід до моделі освіти протягом усього життя. Введення цифрового освітнього паспорта в «Дії», у якому будуть усі сформовані компетенції від першого класу школи й протягом усього життя; інансування освіти за моделлю «Гроші йдуть за людиною» (гранти, ваучери, стипендії); нові формати освіти: онлайн-курси, короткотермінові програми, визнання їхніх результатів та впровадження на їхній основі мікрокваліфікацій. Підтримка розвитку кваліфікаційних центрів, де перевіряють розвиненість навичок внаслідок неформального та інформального навчання. Це означає, що акцент нарешті буде на наявності певної компетенції, а не на способі її отримання та документах про це (сертифікатах, дипломах) [2].

Становлення та підтримка педагогічної еліти

- Обов'язкова сертифікація вчителів.
- Підготовка педагогів для потреб НУШ.
- Підготовка вчителів для роботи з дітьми з ООП.
- Навички надання першої допомоги.
- Навички управління в критичних ситуаціях [3].

Вивчення нормативних документів, наукових публікацій дає підстави для висновку, що цифрова трансформація освітнього процесу передбачає використання нових методик навчання, що дозволять збільшити швидкість сприйняття, розуміння та глибину засвоєння здобувачами освіти великого обсягу інформації, підвищити якість навчання, створити нові засоби впливу, ефективніше взаємодіяти педагогам із здобувачами освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Освітній портал <https://op.ua/news/osvita-v-ukraini/oksen-lisoviy-rozpoviv-pro-pershochergovi-cili-mon>
2. Портал ОСВІТОРІЯ. Велика трансформація.
3. Міжнародний форум «Трансформації в освіті: виклики і перспективи»/ видавництво «Ранок» і Університет менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України.
4. Трансформаційні процеси у шкільній освіті країн Європейського Союзу та США: монографія / [А.П. Джурило, О.З. Глушко, О.І. Локшина та ін.].— К.: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018.— 192 с.
5. Концепція «Нова українська школа»

Кушнір Ольга Вікторівна,

*студентка факультету менеджменту та права
Вінницького національного аграрного університету
kushnir.olia000@gmail.com*

ЕМІГРАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Серйозне занепокоєння в державі сьогодні викликає еміграція української молоді. В останні роки спостерігається збільшення кількості випускників шкіл, які планують навчатися за кордоном, що надалі може стати першим кроком до еміграції. За статистичними дослідженнями Аналітичного центру CEDOS відзначається, що упродовж 10 років Україну покинули майже чотири мільйони молодих, працездатних і перспективних громадян, більшу частину складають студенти.

Політологи прогнозують, що до 2050 року Україна може втратити понад третину робочої сили через міграційні процеси, а саме, еміграцію молоді.

Міграція молоді є складовою міграційних процесів. Однією з причин трудової міграції, яка нараховує двадцятирічний історичний досвід, відзначається незадовільний економічний стан в нашій державі.

Проаналізувавши сьогоднішня, ми можемо звернути увагу ще на одну причину мігрування молоді за кордон – це знання іноземної мови. В недалекому минулому, відмовою щодо виїзду за кордон було недостатнє знання іноземної мови.

Сучасна молодь, яка вільно володіє іноземними мовами, намагається виїхати за кордон, долучитися до відповідної програми навчання й отримати стипендію. Молоді люди використовують здобуття освіти за кордоном, як можливість там

залишитися.

Необхідно назвати ще одну з причин міграції молоді. Ще декілька десятиріч років тому батьки вимушені були поїхати на заробітки. І, тепер, діти переїжджають до них. Отже, створюються цілі емігрантські сім'ї за кордоном.

Особливо актуальним сьогодні є дослідження еміграції української молоді.

Ключові слова: молодь, Україна, еміграція, освіта, проживання

The emigration of Ukrainian youth is causing serious concern in the state today. In recent years, there has been an increase in the number of school graduates planning to study abroad, which in the future may become the first step to emigration. According to the statistical studies of the CEDOS Analytical Center, it is noted that over the past 10 years, almost four million young, able-bodied and promising citizens have left Ukraine, most of whom are students.

Political scientists predict that by 2050, Ukraine may lose more than a third of its workforce due to migration processes, namely, the emigration of young people.

Youth migration is a component of migration processes. One of the reasons for labor migration, which counts twenty years of historical experience, is the unsatisfactory economic condition in our country.

Having analyzed the present, we can pay attention to another reason for the migration of young people abroad – this is knowledge of a foreign language. In the recent past, a refusal to go abroad was insufficient knowledge of a foreign language.

Today's young people who are fluent in foreign languages try to go abroad, join the appropriate training program and get a scholarship. Young people use education abroad as an opportunity to stay there.

It is necessary to mention one more reason for youth migration. Several dozen years ago, parents were forced to go to work. And now the children are moving in with them. Therefore, entire emigrant families are created abroad.

Research on the emigration of Ukrainian youth is particularly relevant today.

Key words: youth, Ukraine, emigration, education, residence

МІГРАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ ТА ЇЇ ПРИЧИНИ

Відповідно визначення «Міграція є переміщенням населення в межах держави (внутрішнє) або за межами своєї держави (зовнішнє), включає рух біженців, переміщених осіб, економічних мігрантів тощо». Отже, міграція пов'язана зі зміною постійного місця проживання [3, с. 359].

Коли розглядається поняття Еміграція, то визначається переселення, переміщення людей за межі своєї держави в іншу країну світу з певних причин, тобто, економічні (низький рівень життя), політичні (переслідування за політичні погляди) та інші [1, с. 25].

Чимало наукових статей до цього часу було присвячено питанням трудової міграції українців. Відповідно даних Звіту про міжнародну міграцію (World Migration Report 2022), Україна посідає 8 місце у списку країн, громадяни яких виїжджають на роботу за кордон.

За демографічними та статистичними даними масовий відтік робочих кадрів

з України розпочався десять років тому, більшість з них поїхали за кордон на заробітки. З відкриттям кордонів в кінці 80-х – на початку 90-х років українці почали емігрувати, влаштовувалися на роботу, яка давала їм пристойні заробітки. І залишилися там працювати. Діти, батьки яких виїхали за кордон, щоб працювати, теж мігрували до них. І на сьогодні ми маємо цілі сім'ї за кордоном [4, с. 26–27].

Одним із найпопулярніших напрямків для українських трудових мігрантів залишається Польща, де працює понад 1,5 млн українців. Чимало є переваг в цій країні, що стало основним фактором української міграції. Рівень життя та умови праці в Польщі відповідають європейським стандартам, ця країна є нашим сусідом, входить до Європейського Союзу та НАТО. Отже, низький рівень доходу чи неможливість отримати пристойну роботу в Україні спонукали молодь до пошуків забезпечення свого майбутнього в європейських державах, зокрема, в Польщі [6, с. 82].

Управління у справах іноземців у Польщі повідомило, що з початку цього року близько 60 тисяч українських громадян подали заяви щодо легалізації проживання. Вже сьогодні близько 130 тисячам українців видали офіційно документи на постійне проживання, що складає у 20 разів більше, ніж 4 роки тому. Робота в Польщі приваблює українців, середня заробітна плата складає від 13 до 15 тисяч гривень. Найбільш поширені види робіт: будівництво, де заробітчани отримують високі заробітки, та робота домогосподарок (оплата нижча). Найчастіше українці їдуть на сезонні роботи, як-то збирання полуниці, інше. Сусідня Польща не нехтує робочою силою з України [7]. Більшість студентів їдуть на навчання до Польщі з Картою поляка, яка надає їм переваги в навчанні у вищих закладах освіти, а також, є можливість підвищити рівень володіння англійською мовою.

За популярністю трудової міграції українців другою державою після Польщі стала Чехія.

Основним показником міграції є середня заробітна плата українців, яка у порівнянні з середньою зарплатою у Польщі не може конкурувати (300 доларів в Україні та 1200 доларів у Польщі), у Румунії – 742, у Білорусі – 465 доларів, тобто, у півтора рази більше, ніж в Україні [17].

На міграційні процеси українців впливають й демографічні фактори, як-то, відтік населення з країн-сусідів (Польща) до Німеччини, Великобританії [4, с. 26–27].

Розглядаючи можливість здобуття освіти за кордоном, українські студенти вибирають навчання у Польщі, Німеччині, Росії, Канаді та Чехії. Українську молодь цікавлять держави, які надають студентам стипендії або гранти на навчання та стажування (Німеччина, Фінляндія, Франція, Чехія). За період з 1992 по 2019 р. 1000 українців отримали стипендії по програмі Fulbright у США [8, с. 498].

На жаль, однією з причин, чому молодь їде, є якість української освіти та незатребуваність висококваліфікованих працівників. Молоді люди здобувать освіту, витрачаючи свій час та зусилля, не можуть отримати робоче місце з хорошою оплатою праці, можливістю кар'єрного росту. Відсутність перспектив штовхає молодь на еміграцію. До того ж, молоді українці розчаровані щодо здобуття освіти в Україні через корумпованість освітянської сфери (процвітає купівля-продаж дипломів, курсових, дипломних робіт). Найбільш популярними країнами для здобуття освіти є Польща, Іспанія, Білорусь, США. За даними МОМ, 25 400 українців здобувають освіту за кордоном.

Згідно з опитуванням студентів організаціями «Українці без кордонів» та OWL Open World Learning Society, які завершують навчання за кордоном, лише 19 % мають на меті повернутись [9]. Відповідно результатів соціологічного дослідження «Молодь України – 2018» було визначено, що 56,5 % молодих українців хочуть жити на Батьківщині, 6,2 % – мріють навчатися за кордоном та згодом повернутися в Україну.

Про причини еміграції української молоді можемо прослідкувати в таблиці 1. Отже, із таблиці ми бачимо мобільність та міграційні настрої української молоді.

Таблиця 1.

Основні причини еміграції молоді

№ зп	Аргументи міграції	%
1	Бажання отримати диплом європейського університету для працевлаштування в Україні	51
2	Бажання здобути кращі знання для працевлаштування в країнах ЄС	48
3	Незадоволеність умовами життя в Україні	47
4	Отримання нового культурного досвіду	30
5	Кращий стан матеріально-технічного забезпечення університетів	25
6	Бажання підвищити рівень іноземної мови	19
7	Простіші умови вступу до вищого навчального закладу	10
8	Бажання отримати кращі знання для працевлаштування в Україні	9
9	Бажання отримати диплом європейського університету для працевлаштування в країнах ЄС	8
10	Збройний конфлікт в Україні	6
11	Бажання навчатися за спеціальністю, якої не має в Україні	2
12	Відсутність можливості здобути вищу освіту рідною мовою в Україні	1
13	Незадоволеність якістю освіти в Україні	1

А ось в 2021 році ми бачимо зміни в настрої молоді щодо еміграції. З таблиці 2 можемо проаналізувати, як власне змінилися пріоритети української молоді.

Таблиця 2.

Розподіл відповідей на запитання «Чи хочете Ви емігрувати з України?»

Варіант відповіді	Серед усіх	Центр	Північ	Схід	Південь	Захід
Ні, я хочу жити в Україні	48,5	43,9	42,8	52,9	46,6	52,4
Ні, хотіли б повчитися за кордоном якийсь час, але потім повернутися в Україну	7,9	9,7	7,9	6,2	9,3	7,7
Ні, хотіли б попрацювати за кордоном якийсь час, але потім повернутися в Україну	18,7	19,7	20,9	17,5	17,8	17,9
Так, я планую це зробити найближчим часом	4,2	6,3	3,8	3,8	3,8	3,6
Так, я шукаю таку можливість	9,8	10,7	14,4	10,1	10,2	5,3
Інше /ВВ	11,0	9,7	10,1	9,5	12,3	13,2

Джерело: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/rezylt/molod2021.pdf

За результатами опитування відзначається, що в межах 42-52% молодих українців не планують виїжджати з України. Від 5 до 18% опитаних хочуть побувати за кордоном, попрацювати, здобути освіту та повернутися в Україну.

Основні мотиви виїзду молоді за кордон. Освіта. Війна.

Українські студенти називають мотивами своїх міграцій такі:

Навчання. Молоді люди переважно обирають для вступу у вищі навчальні заклади за кордоном Польщу, де не вимагається обов'язкове складання ЗНО та вступні випробування значно простіші за програмою.

Як зазначалося вище, українська молодь обирає Польщу через близькість територій, відсутність мовного бар'єра, невисоку вартість навчання та проживання, можливість вибрати пільгові та безплатні програми. [2, с. 14]. Важливу роль у прийнятті рішення українського студента навчатись за кордоном є рівень викладання та умови навчання в тій чи іншій країні.

Безвізовий режим. Для громадян України безвізовий (без попереднього оформлення документів) режим до країн Європейського Союзу був затверджений у 2017 році. Тому українська молодь легко наважується на навчання чи працю за кордоном.

Студенти, які прагнуть здобути ступінь доктора філософії чи вищі наукові ступені за кордоном, мають можливість отримати безплатний доступ до найпопулярніших світових наукових видань, що й є однією з переваг навчання за кордоном. На жаль, не всі державні вищі заклади освіти України можуть забезпечити студентам можливості безкоштовного доступу до джерел інформації.

Одна з українських студенток прокоментувала свій переїзд до Польщі після закінчення вишу можливістю отримати хорошу роботу та високу заробітну плату. Та через два роки вона вирішила повернутись додому, тому, що сумувала за друзями [9].

Характер сучасних міграційних процесів показує, що з часом більше студентів почали виїжджати до європейських країн через намір використати освіту в іншій країні як шлях до довгострокової еміграції.

Починаючи від 2014 р., вік українських мігрантів значно знизився – від 18 до 35 років (65 відсотків).

Згідно з даними Соціологічної групи «Рейтинг» респонденти висловили бажання отримати роботу в Німеччині (37%), Польщі - 26%, США – 22%, Канаді – 21%, Чехії – 16%, Італії – 15%, Великобританії – 14%, Франції або Швеції – по 12%, Ізраїлі – 11%, Іспанії – 9%, Нідерландах – 7% [5, с. 84].

Відповідно опитування серед українців у 2019 році «В яких країнах ви хотіли б працювати?», понад 40% респондентів відповіли, що мріють поїхати в Німеччину або Польщу [11].

Польща приваблює українців тим, що вони можуть зайняти робочі місця поляків (бракує робочих рук), які масово емігрували до Німеччини, Великобританії та інших країн ЄС.

Масова трудова міграція українців до Польщі та інших країн ЄС має й позитивні аспекти. По-перше, це – збільшення рівня життя самих мігрантів та їхніх родин, яким вони пересилають кошти. По-друге, отримані кошти рідні витрачають на покращення своїх соціально-побутових умов.

Ще однією з європейських держав, де проживає багато українців, є Литва, яка приваблює своїм високим економічним розвитком, близькістю території. До того ж, литовський народ є одним з прихильників України.

Мінімальну та середню заробітну плату, що безумовно впливає на міграційні процеси в країнах Європи, ми можемо прослідкувати в таблиці 3.

Мінімальна та середня зарплата у Європі за місяць, 2023 р., євро

Таблиця 3.

№ п/п	Країна	Оплата за 1 годину роботи у приватному секторі, євро	Оплата за 1 годину роботи у промисловому секторі, євро	Середня зарплата за місяць роботи в євро
1	Болгарія	4,7	3,7	637,29
2	Румунія	4,7	742	742,40
3	Литва	7,70	7,10	880,00
4	Латвія	8,30	7,10	1053,97
5	Польща	8,50	7,70	1114,75

№ п/п	Країна	Оплата за 1 годину роботи у приватному секторі, євро	Оплата за 1 годину роботи у промисловому секторі, євро	Середня зарплата за місяць роботи в євро
6	Угорщина	8,60	8,20	1066,67
7	Хорватія	9,30	7,60	1261,0
8	Словаччина	10,70	10,60	1258,82
9	Чехія	10,70	10,10	1249,64
10	Естонія	11,50	10,60	1352,94
11	Греція	13,80	14,60	1588,49
12	Португалія	14,30	11,30	1801,57
13	Словенія	16,50	15,90	2218,49
14	Австрія	31,50	35,50	3705,88
15	Іспанія	20,40	22,80	2417,78
16	Великобританія	25,90	25,40	3482,35
17	Італія	26,90	27,30	3141,61
18	Ірландія	28,10	31,30	3810,17
19	Німеччина	30,50	38,70	3812,50
20	Нідерланди	32,30	35,10	3975,38
21	Франція	36,10	37,60	3929,25
22	Люксембург	39,60	31,10	5462,07
23	Бельгія	40,60	43,30	4511,11

Джерело: <https://migrant.biz.ua/dovidkova/emigracia/zarplata-v-ievropi.html>

Отже, в таблиці 3 ми можемо побачити наведені дані по зарплатах в країнах Європи. Погодинна оплата є традиційної в європейських країнах, вона вважається справедливою оплатою праці.

Повномаштабна війна, яка почалася 24 лютого 2022 року, вплинула на збільшення міграційного потоку з України.

Українці почали масово покидати своє житло в пошуках безпеки й можливості працювати [13].

Кількість українців, що виїхали з 24 лютого до 19 вересня 2022 року становить близько 8,4 млн людей. Через війну мільйони людей втратили роботу, відбулося доволі масове скорочення робочих місць, вакансій.

За даними ООН, це найбільша гуманітарна катастрофа з часів Другої світової війни [14].

Україна має підтримувати своїх громадян за кордоном. І держава, і місцеві громади мають бути зацікавленими в поверненні своїх працівників з-за кордону.

Необхідно відзначити, що позитивним фактором є те, що близько 180 тисяч чоловіків та жінок з початком війни свідомо повернулися в Україну, щоб поповнити ряди захисників Батьківщини [14].

4 березня 2023 року Євросоюз ухвалює Закон, за яким уперше надає так

званий "тимчасовий захист" для громадян України, які тікали від війни, з подальшим перебуванням на території ЄС протягом одного року, з можливістю продовження терміну до трьох років. Даний закон надає право українцям на проживання, роботу та житло, медичну допомогу, можливість здобувати освіту для дітей.

Проте українцям необхідно знати, що не в усіх країнах ЄС діє цей закон. Статус тимчасового захисту не розповсюджується на Данію, Швейцарію, Норвегію, Ліхтенштейн та Ісландію [15].

Наприклад, законом від 12 березня 2023 року Польща дозволяє українцям, які приїхали після початку війни, залишатися легально на своїй території 18 місяців, а Німеччина – рік. Також, різниться й розмір фінансової допомоги, яку можуть отримати біженці [15].

Понад два мільйони українців емігрували до Польщі, значна кількість до Угорщини, Молдови та Румунії, Німеччини, Чехії.

Масова міграція української молоді: позитивні та негативні наслідки

Міграція української молоді за кордон може мати як позитивні, так і негативні наслідки. Позитивним це може те, що молодь виїжджає за кордон для отримання хорошої європейської освіти, а потім повертається в Україну. Тобто, отримуючи європейський досвід та освіту, повертаються і працюють на користь нашої держави. Негативом – небажання молоді повертатися з-за кордону, вони здобувають освіту, влаштовуються на роботу, залишаються там жити.

Великою проблемою для держави є втрата людських ресурсів. Вона має бути зацікавлена в поверненні працездатних мігрантів, створивши їм вдома усі необхідні умови та перспективи розвитку [4, с. 27-28].

У 2019 році влада запропонувала українцям, які проживають за кордоном, видачу кредитів на розвиток бізнесу зі ставкою від п'яти відсотків за президентською програмою "Повертайся і залишайся". Звертаючись до українців під час своєї інавгурації, Володимир Зеленський сказав: «Ви дуже потрібні нашій державі. Ваші знання, таланти та ментальні цінності. Ми дуже хочемо, щоб ви повернулись додому». Також владою були запропоновані пільги для бізнесу щодо створення нових робочих місць [17].

Отже, необхідно брати приклад у формуванні позитивного міграційного руху в європейських країнах, як-то, Шотландія, Ірландія та Польща, які зуміли знизити рівень еміграції, розробили напрямки діяльності для повернення своїх жителів з-за кордону [9].

Основним аргументом для української молоді не виїжджати за кордон – покращення рівня життя в Україні.

Висновки

Міграція українського населення є наслідком економічних та соціальних

змін, що відбуваються в українському.

Важливими рисами міграції української молоді є низька професійна кваліфікація (або відсутність такої), відсутність досвіду життя, низька правова обізнаність і компетенція, соціальна вразливість.

Відзначаємо, що їдуть за кордон переважно молоді люди, які вже мають вищу чи середню освіту, або ті, що планують отримати освіту в інших державах. Вважається, що відтік робочої сили, демографічної є фактором загрози національній безпеці держави, бо виїжджають молоді, здорові люди. Це молодь, яка вивчиться та захоче залишитися в Польщі, Чехії чи мандрувати Європою. Міграція молоді впливає на демографічні наслідки, зокрема, розпадаються сімейні пари.

В роботі відзначається, що основними причинами зовнішньоміграційних процесів в Україні є економічні, соціальні, політичні.

Необхідно активно залучати громадян, які залишились у країнах, де вони навчались, до створення спільних підприємств і проєктів з Україною.

Влада має попіклуватися про створення необхідних умов для української молоді, щоб вона не використовувала освіту в іншій країні як шлях до довгострокової еміграції. Необхідно подбати про створення робочих місць, якісної освіти та вирішення важливих соціально-побутових питань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Западнюк С. О. Міграції населення України: передумови, динаміка та наслідки розвитку. Наук. ред. Руденко Л. Г. К., 2011. 240 с.
2. Українське суспільство: міграційний вимір : нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. К., 2018. 396 с.
3. Географічна енциклопедія України: В 3-х т. / Ред.-кол.: О. М. Маринич (відповід. ред.) та ін. К.: «Українська Радянська Енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1990. Т. 2. 480 с.
4. Брензович К. С., Глодан М. П. Аналіз міграційних потоків молоді України. Науковий вісник Ужгородського національного університету Випуск 16. Частина 1. 2017. С. 26-29.
5. Яковенко Ю.В. Сучасні тенденції розвитку міграційних процесів: глобальні особливості та наслідки для України. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна серія «Економічна». Випуск 98. 2020. С.79-88.
6. Усенко М. Ю. Трудова міграція в Україні. Сучасні виклики соціально-політичного розвитку: політико-правові, соціально-економічні та культурні виміри : матеріали третьої Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції, м. Одеса, 16 травня 2022 року. Одеса : ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Центр соціально-політичних досліджень «Politicus», 2022. С. 82-83.
7. Терещук Г. Вимивання потужної робочої сили, відтік молоді, фахівців з України – це фактор загрози національній безпеці – <https://www.radiosvoboda.org/a/28629110.html> (дата звернення 15.04.23)
8. Спуріна С. О. Тенденції освітньої міграції та її вплив на інституційне

середовище в Україні. Вісник Мукачівського державного університету. 2019. Вип. 1. С. 496–505.

9. Цебенко В. За відкритими кордонами <https://tyzhden.ua/za-vidkrytymy-kordonamy/> (дата звернення 15.04.23).
10. Мобільність та міграційні настрої української молоді <https://pon.org.ua/novyny/7240-moblnst-ta-migracyn-nastroyi-ukrayinskoyi-molod.html> (дата звернення 15.04.23)
11. Колодзейчик М. Куди їдуть працювати українці: порівнюємо Польщу та Чехію <https://www.eurointegration.com.ua/project/2021/workineu/article3.html> (дата звернення 15.04.23)
12. Литва та українські заробітчани: криза ідентичності <https://www.dw.com/uk/%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B2%D0%B0-%D1%82%D0%B0-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96-%D0%B7%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B1%D1%96%D1%82%D1%87%D0%B0%D0%BD%D0%B8-%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B0-%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96/a-45563647> (дата звернення 15.04.23)
13. Вертипорох М. Як Україні втримувати та повертати таланти зараз та після перемоги <https://dou.ua/forums/topic/42135/> (дата звернення 15.04.23)
14. Бережанський І. Україну може покинути ще до 5 млн людей "за найгіршого сценарію" <https://tsn.ua/ukrayina/ukrayinu-mozhe-pokinuti-sche-do-5-mln-lyudey-za-naygirshogo-scenariyu-institut-demografiyi-2167480.html> (дата звернення 15.04.23)
15. Як перетнути кордон, знайти житло й влаштуватися на роботу. Усе про переїзд в Європу <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60793997> (дата звернення 15.04.23)
16. Самсонов Д. Патріотична, ціннісна, креативна: чому Україна може пишатися своєю молоддю <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20220824-patriotychna-czinnisna-kreatyvna-chomu-ukrayina-mozhe-pyshatysya-svoyeyu-moloddyu/> (дата звернення 15.04.23)
17. Україна запускає програму "Повертайся і залишайся" <https://www.dw.com/uk/%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0-%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%94-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D1%83-%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D0%B9%D1%81%D1%8F-%D1%96-%D0%B7%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%88%D0%B0%D0%B9%D1%81%D1%8F/a-51516523> (дата звернення 15.04.23)
18. Розміри заробітної плати в Європі <https://migrant.biz.ua/dovidkova/emigracia/zarplata-v-ievropi.html> (дата звернення 15.04.23)
19. Молодь України – 2021 (результати репрезентативного соціологічного дослідження) https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/rezylt/molod2021.pdf (дата звернення 15.04.23)

Логінов А. Ю.,
аспірант,
ДВНЗ «Університет менеджменту освіти»
Національної академії педагогічних наук України
l22975@gmail.com

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ В ПІСЛЯДИПЛОМНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ОСВІТІ: СУЧАСНІ РЕАЛІЇ

В статті автор досліджує та аналізує диверсифікацію в післядипломній педагогічній освіті. Визначено основні тенденції розвитку післядипломної освіти в сучасній освіті

Ключові слова: професійний розвиток, післядипломна педагогічна освіта, вчитель, диверсифікація

In the article, the author researcher analices diversification in postgraduate pedagogical education. The main trends in the development postgraducate pedagogical educational in the modern educational.

Key words: professional activity, postgraduate pedagogical educational teacher, diversification

Постановка проблеми. В Україні відбуваються процеси активного розвитку освіти дорослих, враховуються зміни у післядипломній педагогічній освіті, які вимагають надавати освіті послуги для задоволення соціальних і професійних потреб вчителів у відповідності до європейських освітніх стандартів, інноваційного розвитку і підходів до безперервного розвитку особистості на засадах взаємодії та партнерства, нових освітніх викликів та політики освіти України. Суттєвих змін післядипломної педагогічної освіти вимагають умови диверсифікації, які викликані цифровізацією освіти, проектуванням індивідуальної освітньої траєкторії, розвитком Нової української школи. та ін.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Виклики диверсифікації в освіті в своїх роботах розглядають К. Корсак, Л. Пуховська, В. Свистун, Л. Оліфіра та інші. Вони звертають увагу на урізноманітнення процесів диверсифікації для подальшого розвитку та удосконалення закладів післядипломної педагогічної освіти. Проте, кількість праць, які присвячені цій проблемі є вкрай недостатньо.

Мета статті полягає у висвітленні теоретичних та практичних підходів щодо організації роботи закладів післядипломної педагогічної в сучасних умовах диверсифікації.

Практична значущість та перспектива подальшого розвитку: поширення набутого досвіду серед закладів післядипломної педагогічної освіти

для пошуку нових підходів до модернізації теоретико-методичних понять та дієвих практик під час диверсифікації на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. У статті 18 Закону України «Про освіту» безперервний професійний розвиток визначається як «безперервний процес навчання та вдосконалення професійних компетентностей фахівців після здобуття вищої та або післядипломної освіти, що дає змогу фахівцю підтримувати або покращувати стандарти професійної діяльності і триває впродовж усього періоду його професійної діяльності. Закон України « Про освіту» [5].

Важливо те, що свій офіційний статус в Україні післядипломна освіта отримала у законі України «Про освіту» від 21. 05. 1991 року.

У цьому зв'язку зазначимо, що післядипломна освіта, як частина безперервної освіти, має впроваджувати актуальні види економічної діяльності відповідно до статистичної кваліфікації, прийнятої на основі Європейського Парламенту та Ради ЄС, які відносяться до креативних індустрій, а саме: видавництво мультимедійних посібників, підручників, виробництво освітніх відеофільмів і телевізійних програм, розробка і трансляція освітніх заходів, створення віртуального освітнього простору з метою онлайн - консультацій, онлайн - коучингу, наукові дослідження і розробки у трансдисциплінарній сфері, маркетингові дослідження у сфері освіти, проведення майстер-класів, освітніх фестивалів, виставок, форумів[2,с. 42].

Якщо говорити про диверсифікацію післядипломної педагогічної освіти, то термін «диверсифікація» в освіті розуміють як різноманітність, різнобічний розвиток, розширення видів гаданих послуг, придбання нових видів діяльності, не властивих йому раніше.

Звернемо увагу, що диверсифікація закладів післядипломної освіти проявляється в переходах:

- за типами навчальних закладів до більш значимого типу навчального закладу (наприклад, університет, академія);
- від «підвищення кваліфікації» до «розвитку професійної компетентності» вчителів: коуч, ментор, тьютор, фасилітатор;
- від перетворення з системи передачі знань на систему самостійного їх здобування слухачами, систему пошуку шляхів розв'язання нагальних проблем через дослідницьку діяльність ;
- можливості обирати заклад, де вчитель може підвищити кваліфікацію та ін.

Треба сказати, що сьогодні затребуваними стають нові професійні орієнтири в роботі учителя, які проявляються у його вміння управляти процесами становлення й розвитку особистості дитини, формування її духовності, ціннісних орієнтацій як основ для успішної професійної діяльності.

І власне тут, нова парадигма освіти закладає в власні підвалини варіативність, індивідуальний підхід, безперервність процесу навчання.

Зі всього сказаного видно, що диверсифікацію в післядипломній педагогічній освіті слід розуміти як оперативне реагування на виклики часу, коли альтернативою підвищення кваліфікації стають активні форми навчання, які організовують методичні центри, педагогічні спільноти, міжшкільні педагогічні об'єднання педагогічних працівників закладів освіти територіальних громад, інших методичних структур відділів освіти, де не створено центри професійного розвитку з метою економії ресурсів, у тому числі фінансових. Варто особливо підкреслити, що це приклад диверсифікації шляхів доступу професійного розвитку відповідно до ст. 9 Закону України «Про освіту» і п. 3.2. Концепції розвитку педагогічної освіти щодо впровадження механізмів неформальної та інформальної освіти закладів освіти. Разом з тим відмічаємо, що по всій Європі та в Україні практично відсутні масштабні програми постійного професійного розвитку, що надавали б можливість вчителям та викладачам покращити свої компетентності, про що засвідчив аналітичний огляд «Modernisations of Higher Education in Europe Academic Staff-2017». Показово, що за останні роки в післядипломній педагогічній освіті України з'явилося більшість ініціатив у цій сфері діяльності.

Центральноукраїнський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка як післядипломні педагогічні заклади освіти здійснює набір на курси підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників, педагогічних працівників, тренерів у закладах освіти і зазначає, що доступні усі напрями підвищення кваліфікації, а саме: обмін досвідом, а не домашні завдання чи контрольні роботи; дистанційне навчання у другій половині дня; гнучкий графік та реєстрація протягом року; можливість навчання за кошти фізичних та юридичних осіб.

Нагадаємо, що в Україні професійний розвиток може відбуватися на рівні самого закладу освіти. Закономірно, що тоді післядипломний заклад освіти пропонує низку курсів, тренінгів та семінарів для розвитку компетентностей за різними напрямками: програма розвитку лідерства, комп'ютерні курси, курси безпеки, педагогічний розвиток та інтерактивне навчання, цифрові медіа, комунікація тощо.

Однак треба зауважити, що диверсифікація вимагає узагальнення європейського досвіду і дає змогу виробити стратегію для України, яка відображається як поєднання системних заходів національного рівні із сертифікацією програм на рівні закладів вищої освіти, а також навчання на тренінгах, курсах, коучінг-сесіях за межами післядипломного закладу освіти та використання онлайн-форм: освітніх сайтів, порталів, форумів, професійних

і наукових мереж, вебінарів, відеоконференцій, масових відкритих онлайн – курсів[1, с. 148-150].

Оскільки центром уваги наукового пошуку стають інноваційні ресурси, то звернемося до досвіду Українського відкритого університету післядипломної освіти (УВУПО). УВУПО і створена з числа викладачів УВУПО професійна віртуальна спільнота викладачів організовує мережеву багатоваріантну векторну взаємодію для забезпечення неформальної післядипломної освіти. Партнерство здійснюється в межах однієї та кількох віртуальних кафедр (НУШ, цифрових технологій, управління освітою, психології, професійної та вищої освіти, андрагогіки). Метою УВУПО є диверсифікація освіти та реалізація освітньої діяльності на основі нової філософії, технології, дидактики та організації освітнього процесу [3]. Цікаво також простежити, що програми підвищення кваліфікації для слухачів УВУПО обсягом 30 год. /1 кредит ЄКТС на 12% розроблено у співпраці двох і більше викладачів однієї віртуальної кафедри; 2% програм створено на засадах партнерства викладачів кількох віртуальних кафедр[4, с. 118].

Нам здається, що в умовах диверсифікації закладам післядипломної педагогічної освіти необхідно йти на створення спільних проєктів для реалізації між різними закладами віртуальної академічної мобільності, яка реалізується через можливість віртуального переміщення в реальному часі у освітньому просторі для отримання знань, їхньої передачі, обміну досвідом, подолання національної замкненості тощо на певних платформах ATutor, LAMS, Moodle, Lotus Learning Spase, «Віртуальний Університет», ГЕКАДЕМ, System, Prometheus, REDCLASS та ін. Означені платформи пропонують різні види діяльності, де викладачі можуть легко - створювати та переносити навчальні матеріали та запускати свої онлайн-курси; створювати навчальний контент, який може включити в себе завдання для індивідуальної, групової та фронтальної роботи, тим самим надаючи спільний доступ різним користувачам; проводити on- line – семінари, web-конференції, вебінари; вести дискусії у блогах, електронні опитування; використовувати мультимедіа.

Організація віртуальної мобільності у професійній підготовці фахівців передбачає реалізацію таких завдань, як от: формування електронних освітніх ресурсів у відповідності з узгодженими стандартами освіти; розробки вимог до апаратно-програмованого, комунікаційного і програмного забезпечення учасників освітнього процесу; підвищення кваліфікації викладачів з орієнтацією на засоби організації віртуального навчання та електронну дидактику.

Показовим є приклад кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально – наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України, де за результатами робочої

зустрічі із керівником післядипломної програми «Управління закладом освіти» Університету Яна Длугоша в м. Ченстохова (Республіка Польща) доктором Пауліною Учекаж-Йеж визначено ряд напрямів співпраці, де серед можливих і підвищення кваліфікації педагогічних працівників за програмами університету Яна Длугоша[7].

Припускаємо, що професійний розвиток вчителя має враховувати впровадження творчо-педагогічного процесу в освітній процес під час підвищення кваліфікації. Зокрема, це додаткові заняття з методичних, педагогічних, психологічної термінології, під час яких слухачі курсів представляють свої дослідження, які пов'язані із Концепцією «Нова українська школа». Волинський інститут післядипломної освіти (далі Інститут) запроваджує методологічний підхід до безперервного навчання та підвищення кваліфікації, де розширюється вибір освітніх послуг для задоволення професійних потреб педагогів за індивідуальними освітніми траєкторіями, векторної партнерської взаємодії Інституту і центрів професійного розвитку педагогічних працівників щодо надання кваліфікованої методичної допомоги педагогам області[6].

Варто насамкінець зауважити, що диверсифікація покликана розширити можливості самореалізації кожної особистості. У післядипломній освіті вона дає можливість збільшити кількість освітніх та професійних програм, покращити зв'язок із відділами освіти територіальних громад, центрами професійного розвитку педагогічних працівників, надавати послуги з різноманітних напрямків тощо. Це надасть можливість на виживання закладам післядипломної освіти в умовах ринку, забезпечить стійке зростання та інноваційні і творчі процеси .

ЛІТЕРАТУРА

1. Бульвінська О. Професійний педагогічний розвиток педагогічних працівників в Європі: досвід для України. *Педагогічна компаративістика і міжнародна освіта – 2018: трансформації та інновації в глобалізованому світі*. зб.матер. III Міжнарод. наук. – практ. конф. 07- 08. 06. 2018. С. 140- 145.
2. Ілляхова М. Креативні практики у безперервному професійному розвитку науково- педагогічних працівників .*Український педагогічний журнал*. 2019. №2. С. 38- 42.
3. Оліфіра Л., Синенко С. Консорціум в освіті: процеси диверсифікації та моделі підвищення кваліфікації керівних, педагогічних і науково- педагогічних працівників. Електронне наукове фахове видання «Адаптивне управління: теорія і практика . Серія « Педагогіка». Випуск 8(15) . 2020. DOI :[https://doi.org/10.33296/2707-0255-8\(15\)-19](https://doi.org/10.33296/2707-0255-8(15)-19).
4. Оліфіра Л. М. Віртуальна спільнота викладачів УВУПО – інноваційний ресурс професійного розвитку. *Інноваційні трансформації в сучасній освіті: виклики, реалії, стратегії*; зб.матер. III Всеукр. відкр.наук. – практ. онлайн- форуму, Київ, 15- 16 черв. 2021/за заг. ред І. М. Савченко, В.В. Ємець.

Київ: Національний центр «Мала академія наук України», 2021. С. 116- 119.

5. Про освіту: Закон України від 05. 09. 2017 р. №2145-VII. *Голос України*. 2017.27 верес.(№ 178- 179) С. 10- 22.
6. План роботи Волинського інституту післядипломної освіти на 2022 рік. URL: <https://www.vippo.org.ua/files/zahodu/2022> – 1644228347785201.pdf (дата звернення: 14.05.2023)
7. Робоча зустріч викладачів ННІМ з керівником післядипломної програми «Управління закладом освіти» Університету Яна Длугоша в м.Ченстохова. URL: <https://www.umo.edu.ua/news/robocha> – [zustrich-virladachiv-nnimp-z-kerivnikom-pistjadiplomonoji-program-upravlimnnia](https://www.umo.edu.ua/news/robocha)-(дата звернення : 14. 05. 2023).

Ляшенко Л. М.,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов,*

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПОШУК ШЛЯХІВ ПОРЯТУНКУ ЛЮДСТВА ТА СЕМАНТИЧНІ Й ФІЛОСОФСЬКІ РЕФЛЕКСІЇ З ПРИВОДУ СЛОВА «НООСФЕРА»

Виконання відповідальних функцій викладача англійської мови найталановитішим представникам української молоді на природничо-наукових факультетах КНУ імені Тараса Шевченка зумовило наше зацікавлення проблемою порятунку людства від усе більшої кількості загроз й значення для його вирішення всієї сукупності термінів і понять з широкої сфери Sciences & Arts. Стаття містить результати нашого порівняння використання футурологічних термінів з префіксом «ноо» в провідних країнах Заходу та в Україні й пострадянських теренах. Отримані новітні наукові факти свідчать про доцільність відмови від «давоських» чи брюссельських порад і побудови стратегії подальшого розвитку Вітчизни на основі національного пратрипільського архетипу і заповітів нашого генія В. Вернадського щодо матеріального втілення ідеї ноосфери як єдиного засобу порятунку людства.

Ключові слова: соціальна еволюція Ното, глобальна криза; дві полярні моделі майбутнього, семантичні перешкоди, значення поняття «ноосфера», пропозиції В. Вернадського, ноонауковий шлях прогресу України

Performing the responsible functions of an English language teacher to the most talented representatives of Ukrainian youth at natural science faculties of the Taras Shevchenko National University has determined our interest in the problem of saving humanity from an increasing number of threats and the importance for its solution of the entire set of terms and concepts from the broad field of Sciences & Arts. The article contains the results of our comparison of the use of futurological terms with the prefix

"noo" in the leading countries of the West and in Ukraine and the post-Soviet territories. The latest scientific facts obtained testify to the expediency of rejecting the "Davos" or Brussels advices and building a strategy for the further development of the Motherland based on the national pra-Trypillian archetype and the wills of our genius V. Vernadsky regarding the material embodiment of the idea of the noosphere as the only means of saving humanity.

Keywords: social evolution of Homo, global crisis; two polar models of the future, semantic obstacles, the meaning of the concept of "noosphere", V. Vernadsky's proposals, the nooscientific path of Ukraine's progress

1. ВСТУП

Актуальність і стан досліджень в обраній темі. Доцільно нагадати, що друга половина XX ст. пройшла в запеклому багатовимірному змаганні блоків західних і комуністичних держав, де скерування науки було далеким від гуманістичних принципів, а після розпаду СРСР сформувалося переконання в тому, що наступне тисячоліття стане епохою миру і щастя в «однополярному» світі з мудрим керівництвом Сполучених Штатів Америки. У цьому змаганні пропагувалась перевага Заходу з стандартах якості життя загалом громадян, досяжність ідеї «суспільства розширеного споживання», корисність «вільного ринку» й інших «атлантичних принад».

Щоправда, наприкінці століття сформувалася стурбованість через появу екологічних та інших загроз для людства в цілому. Певну позитивну роль зіграли й радянські науковці своїми працями в детальному передбаченні наслідків глобальної ядерної війни (А. Сахаров, М. Моїсєєв, М. Реймерс, В. Некос, І. Трахтенберг та ін.), але значно дужчим був вплив творів австрійського етолога К. Лоренца й асоційованої з Римським клубом, серед членів якого був українець Б. Гаврилишин, міжнародної групи науковців під керівництвом американця Д. Медоуза з Гарвардського університету. Створені ними в 1972, 1992 і 2007 роках три послідовні книги з точними і переконливими доказами неминучості загострення глобальних загроз для існування всього людства мали міжнародне значення та сформували відповідальне ставлення до довкілля [1].

Але загалом на їхні заклики з книги «Межі зростання» припинити деструктивну для біосфери діяльність мало хто звернув увагу й загрози тільки прискорилися. Якщо зрідка писали про можливий брак нафти і питної води, то про неминучість помсти з боку біосфери у вигляді епідемій, пандемій, деградації мислення, аномалій поведінки, урізноманітнення соціальних і різних міжцивілізаційних конфліктів не думали і не готувались до порятунку. Не випадково пандемія COVID-2019 стала повною несподіванкою й доказом того, до щорічні світові витрати двох трильйонів доларів США на зброю виявилися

безперечно некорисними витратами.

Обставинами отримання професії й подальших наукових досліджень ми у складі наукової групи нашого наукового керівника фізика-теоретика, професора-педагога і доктора філософських наук К. Корсака виявилися учасниками пошуків шляхів порятунку всього людства, зокрема, в аспектах відомої нам лінгвістичної тематики й ефективного семантичного забезпечення мультидисциплінарних досліджень. Нам пощастило разом з К. Корсаком запропонувати засноване на найновіших нооісторичних відкриттях і доказах найбільш вірогідне пояснення формування величезної індоєвропейської мовної родини через механізм хмарно-тегового поширення з теренів економічної зони з бажаною назвою «Велике Трипілля» (пропозиція К. Корсака, 2017 р.). Кілька публікацій ([2; 3] та ін.) підтримали лінгвісти, яким сподобалося наша гіпотеза.

Особливість колективних пошуків у складі наукової групи К. Корсака полягала в тому, що їх не підтримали інші науковці України і не повірили в можливість екологічно ідеальних виробництв, які в 2000 р. він виявив у потоці нанотехнологій і в 2010 році увів в обіг терміни «ноотехнології» і «ноонауки». Поодинокі молоді науковці використовували терміни «нооекономіка», «ноорозвиток» і подібні, але від них відмовилися всі українські академії, які старанно уникають слів з префіксом «ноо» і пропонують використовувати західні семантичні, термінологічні та інші зразки (приклад – монографія [4]). Ми маємо багато публікацій на теми ноотехнологій і ноонаук ([5; 6] та ін.), але загалом і зараз, як колись це упродовж 90 років тривало з винайденими Е. Геккелем термінами «екологія» і «екологічні науки», не привертаємо уваги.

Тому **мету** цієї статті ми бачимо у викладі нових результатів нашого поглибленого дослідження появи колосальних відмінностей у науковому використанні всіх відомих термінів з префіксом «поо» в «атлантичному світі» і на пострадянських теренах.

Головним завданням стане пояснення того, що вся планета входить в нооеру через три глобальні меганоореволюції (зміна виробництва, трансформація гуманітарної сфери і «стрибок» у розвитку Штучного інтелекту), а тому для прискорення й успішності цього бажаного розвитку дуже корисним може виявитись активне використання ноолексикону. Це сотні слів з «ноо» зі створеного К. Корсаком разом з Ю. Корсаком «Нооглосарію – Nooglossary» [7]. У даний момент Штучний інтелект поки-що володіє тільки «західним лексиконом», не знає слів з «ноо», а тому радимо використати Google-пошук.

Методологічною основою наших досліджень задля отримання якісного результату є доцільне поєднання відомих усім принципів і підходів класичних наук з тими новітніми методами й фактологічними даними, що притаманні молодим ноонаукам – археометрії, палеогенетиці, нооантропології, когнітології,

етології, нейромолекулярній біології. Частиною своїх особистих досягнень ми завдячуємо інформації, яку отримали у складі групи українських дослідників з назвою «Київський клуб АНТИКОЛАПС», що має багато важливих публікацій за 2019-2023 роки в українському часописі «Вища школа» і міжнародному українсько-австрійському виданні «Грааль науки».

2. Інтернетні й інші дані про застосування на Заході слів з «ноо»

Дуже легко на кожному персональному комп'ютері переконатися в тому, що вся англійська мова містить 52 чи 54 слова, які розпочинаються з літер «поо» – приблизно учетверо менше, як згаданий вище український «Nooglossary» (загальна кількість подібних слів на пострадянських теренах, очевидно, ще більша).

Але значно серйознішим в науковому сенсі ми вважаємо факт відсутності слова *poosphere* у знаменитій Британській енциклопедії (*Britannica*) і в не менш відомому Оксфордському філософському словнику [8]. Його ігнорування виразно контрастує на тлі слова «*intellect*», яке використане у ньому 430 разів.

Ми отримали можливість познайомитися з е-текстом унікальної книги «Современная западная философия: словарь» [9], яка могла з'явитися тільки в роки «горбачовської перебудови», адже містить у собі всі «західні слова і терміни», які в незначній кількості проникали до нас у роки існування «залізної завіси». Ця книга також не містить слова «ноосфера» і/чи похідних від нього.

З цих даних може скластися враження, що на Заході чудове поняття «ноосфера» як мудрокерований простір біосфери і всього людства цілковито відсутній, якщо не заборонений для згадок і використання. Але подібний висновок ми вважаємо поверховим, а вивчення долі слів з «ноо» – важливим і продуктивним науковим завданням.

3. Авторські рефлексії про слова з «ноо» і дослідження інших науковців

Звертаючись до створеної нами разом з проф. К. Корсаком хмарнотегової теорії поширення словникового і технологічного багатства первинної протоіндоевропейської мови від наших великотрипільських пращурів спершу в Євразію, а пізніше на всю планету, ми можемо висловити припущення про походження слова «ноо» від наших пращурів, а не з Античної Еллади.

Цим ми ризикуємо заперечити загальнопоширеним твердженням щодо походження «ноо – поо» від стародавнього грецького слова, яке означає «розум» і дуже багато подібних значень. Цей довгий перелік складають слова: думка, розсудливість, завбачливість, здоровий глузд, задум, намір, дума, образ думок, мудрість, світовий (загальний) розум, розумовий початок, принцип мислення, засади міркувань, інтелект, глибока інтуїція та інші. Не випадково всі ми після отримання освіти і вивчення основ екології сприймаємо слово «ноосфера» як дуже позитивне поняття, що означає щастя, спокійне і безпечне існування всіх

мільярдів Ното з якісним життєзабезпеченням у цілковито позбавленій від усіх індустріальних та інших пошкоджень біосфері.

Наша нова гіпотеза полягає в тому, що звичне для нас поняття «Греція» має віддалений у часі й просторі стосунок до Еллади, еллінів та їхньої мови еллініки. Слова «греки» і «Греція» придумали й нав'язали усім римські колонізатори, тому для справжніх еллінів вони звучать так само образливо, як «хохли» і «Хохляндія» для українців, які за останні 15 тисяч років вже чотири рази здійснювали рятівні для людства мегаподвиги в кризові моменти його еволюції (детально – в [10] та інших публікаціях).

Враховуючи сказане, логічно висловити припущення, що світогляд еллінів та мовне багатство має витоком вплив східної частини Великого Трипілля в часи появи в Східній Анатолії хетів з їх технологічними винаходами і великотрипільським світоглядом й архетипом. Пізніше нові слова поширилися спершу на південні береги сучасної Туреччини, а далі – на європейську частину Еллади, яку ми запам'ятали через комплекс слів «Мікени», «Афіни» «Спарта» і набагато більшу кількість імен видатних філософів, митців і воїнів. Недавні генетичні аналізи надали незаперечні докази ще одного – новішого і північного культурного й генетичного впливу трипільців на еллінів. Виявляється, що в північній частині зони розселення давніх еллінів з межі 1500 року до нашої ери швидко зросла «присутність» чоловічих генів з гаплогрупи R1a, що пояснюють рухом таврійських степовиків на південь. Саме вони зумовили швидкий технологічний «стрибок» еллінів. Досить порівняти скульптуру Трипілля і Античної Еллади й отримати докази щойно вказаного впливу. Важливо вказати й на те, що славнозвісний Геродот, який особисто відвідав багато територій в Елладі і далеко поза нею, вказував лісостепову Україну як місце існування найвищих тогочасних технологій в конярстві, ковальстві і т.д.

Подальший виклад побудуємо на дослідженнях поширення слів з «ноо» в Європі, який ми зустріли в статті К. Корсака і Ю. Корсака в зарубіжному журналі [11], редакція якого висловила бажання почути пояснення того, чому вони поводяться як «білі ворони» й вживають так багато слів з «ноо». Наведемо чималу цитату:

«Сконцентруємося на загальнопоширеному слові «ноосфера» і важливому для майбутнього людства авторському терміні «ноотехнології». Для першого Інтернет на сьогодні пропонує приблизно 723 тис. англomовних матеріалів і 577 тисяч українських чи російських (так спрацювала 26-03-2021 програма пошуку). Для випадку «ноотехнології» результат виявився несподіваним: англійська мова – 608, російська мова – 2 240, українська мова – 5 050 (це вплив наших статей з цим словом). Вразили нас і кілька фактів, виявлених під час аналізу змісту всіх вищезгаданих матеріалів.

В англomовному і, загалом, «західному» секторі тема «ноосфера» заповнена матеріалами, що пов'язані з ім'ям видатного теолога і філософа французького П'єра Тейяра де Шардена (1881-1955). Зрідка згадують математика і філософа Едуарда Леруа (1870-1954) з його численними лекціями про ноосферу, ще рідше нашого Володимира Вернадського, чий лекції у Сорбонні уважно слухали французи, що й могло спонукати їх використати слово «ноосфера» замість старішого і менш зручного «інтелектосфера», яке набагато раніше запропонував лідер наук першої половини XIX ст. Александер фон Гумбольдт (1769-1859). На Сході Європи набагато більшого значення надають В. І. Вернадському, нерідко називаючи саме його винахідником терміну "ноосфера". Наш аналіз доступних праць В. І. Вернадського свідчить про те, що він не претендував на винахід цього поняття» [11, с. 73].

У подальшому тексті детально пояснюється той цілковито несподіваний для всього наукового світу факт глобальної й концентрованої цікавості до незвичайної книги П.Т. де Шардена з назвою «Феномен людини» після смерті автора і зникнення заборони Ватикану на її поширення і на Заході, і в СРСР. Наголошується на запеклості суперечок і значній розбіжності поглядів та оцінок. Урешті всі домовилися називати словом «ноосфера» шарденівську spirit-оболонку з поєднаних думок усіх земель, а в журнали і книги всієї світової сфери видань Sciences&Arts не пропускати це слово (бо воно «теологічне») разом з усіма будь-якими іншими похідними. Наслідки для всього людства К. Корсак і Ю. Корсак вважають поганими:

«Ніде і жодного разу ми не зустріли в інших авторів Заходу чи Сходу «нашої» пропозиції називати терміном «ноотехнології» тільки ті виключно мудрі й екологічно нешкідливі виробничі процеси, які забезпечують людям потрібне, і, водночас, виліковують докільля від аграрних та індустріальних пошкоджень. Ми можемо пояснити це не стільки явищем різноманітності лексики слів з «ноо», але й нескінченно твердим переконанням інших науковців у тому, що виготовити безліч потрібних для життєзабезпечення інструментів і речей неможливо без ушкодження довкілля, без пестицидації середовища, у якому перебуває популяція Номо, без усіх деструктивних явищ.

Так і було до 2000 року.

Це неправильно зараз, бо ідеальні технології існують, а тому ми пропонуємо цілий «Нооглосарій-2», що містить 225 «ноотермінів з майбутнього» на двох мовах і зі стислими поясненнями» [11, с. 74].

Ми вважаємо ці пояснення детальними і практично вичерпними, а тому продовжимо виклад власних досліджень

4. Про протилежність поглядів на майбутнє на Заході і в Україні

Побудуємо виклад на контрасті рис. 1 і рис. 2.

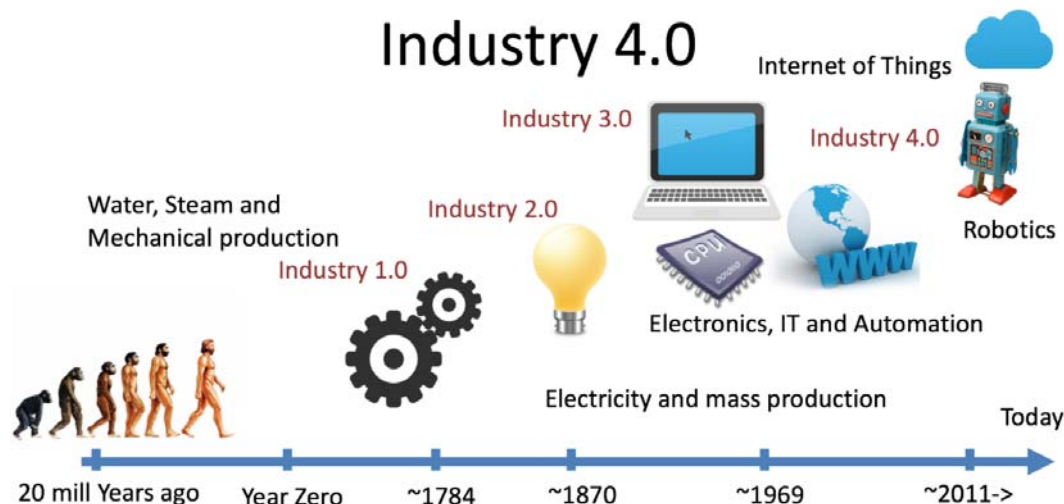

Рис. 1. Прогноз майбутнього людства від січневих форумів у Давосі

Перший спирається на велику кількість інформації від багатьох січневих світових екологічних форумів у швейцарському Давосі, який перехопив у Римського клубу лідерство в оцінці сьогодення і прогнозуванні майбутнього. Колись це була майже пересічна конференція економістів, але прибуття в Давос бізнесменів, урядовців і провідних політиків зробило її найважливішою щорічною подією в глобальному значенні. Наприклад — в умовах перших значних локдаунів перед зібранням 2021 року була підготовлена чималого розміру інструкція «для всіх» у вигляді книги [12]. Назва і весь текст свідчать про те, що її автори не винайшли способів порятунку людства і ліквідації наступних пандемій, а пропонують «велике Перезавантаження» без пояснення цього поняття і максимально швидко побудову Індустрії 4.0. Рис. 1 непогано відтворює зміст цього поняття — безліч роботів, Інтернет речей і жодного пояснення щодо засобів порятунку людства не тільки від пандемій, а й від більш потужних екологічних, демографічних, сировинних та інших загроз.

Відсутність опису засобів порятунку людства ми пояснюємо тим, що за 60 років науковці й інші особи на Заході забули про можливість побудови ноосфери на основі заміни індустриальних виробництв «екоідеальними». Але безперервна реклама у ЗМІ пропозицій з Давосу та особиста участь у них керівників України мала наслідком скерування нашої держави не на незалежні, а на «давоські» рейки. Помилкові рекомендації зі Швейцарії керівники України сприйняли за істину і проголосили планом виконання аж до 2030 року, про що свідчать всі головні державні документи. У них немає й крихти тієї нооінформації, що наведена нами на рис. 2 і міститься в десятках публікацій.

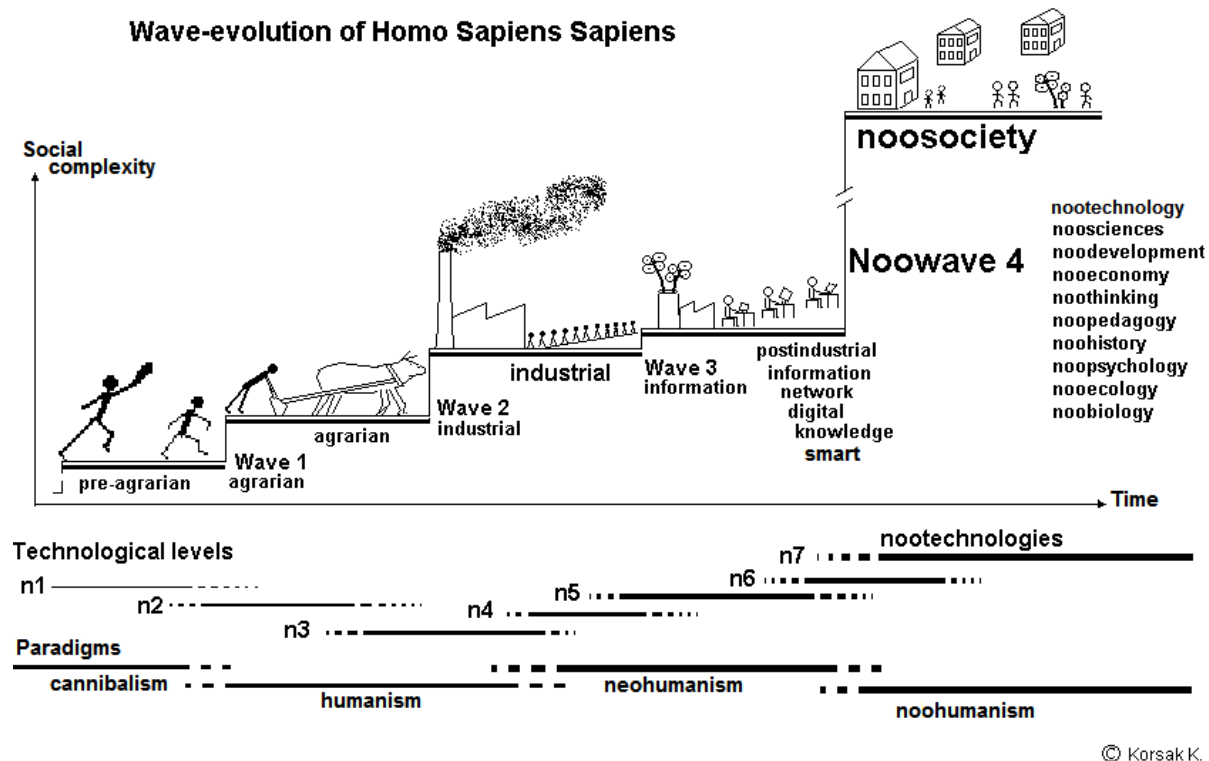

Рис. 2. Розпочатий рух в нооеру на основі ноонаук і ноотехнологій [5, с. 59]

Наші рятівні для всього людства пропозиції з практично непомітними результатами ми поширюємо вже понад 20 років. У позитив цих зусиль можна віднести не тільки десятки наукових статей зі словами «**ноотехнології** і **ноонауки**» чи авторське свідоцтво на **Нооглосарій** з ноотермінами, а й виникнення невеликої наукової школи і запозичення цих ноослів молоддю. Ми ж радіємо також тому, що Інтернет не видаляє наші твори й інформація з ноотермінами все зростає (хоч в окремих редакціях «експертні групи» її проголошують чомусь «паранаукою» і відмовляються публікувати).

Нам щастило публікувати нооінформацію на пострадянських теренах, але жодного разу у виданнях держав Заходу, з яких ми не отримували навіть мінімальної реакції. Це можна пояснити тільки наведеними вище фактами щодо світової наукової дискусії 1960-1970 років навколо книги П.Т. де Шардена і його дійсно незвичайної книги «Феномен людини».

Як вказано на рис. 2, його винахідником є проф.. К. Корсак, який намагався за мінімальний час пояснити студентам викладені американцем Е. Тоффлером у великих книгах без схем модель еволюції людства у вигляді трьох послідовних цивілізаційних хвиль. Ця схема «трьох хвиль» вже стала помилковою через надходження надвисокої 4-ої ноохвилі, яка повинна урятувати людство від усіх загроз і забезпечити не «сталий розвиток», а необмежене у часі співіснування мільярдів людей з вилікуваною біосферою.

5. Висновки і пропозиції

Наші публікації останніх місяців містять винайдений К. Корсаком і Ю. Корсаком уточнений і розширений варіант рис. 2, який можна назвати ефективним засобом психологічного захисту всіх українців перед різноманітними стресами і депресіями, перед консцієнтальним нападом рашистів, яких Доля обов'язково покарає за всі злочини. В Інтернеті легко розшукати статтю [13], де рисунок детально пояснює поняття двох найбільш впливових меганоореволюцій. Ноореволюція №1 успішно розпочала замінювати шкідливі для довкілля сучасні хімічні, індустриальні і смарт-технології екологічно ідеальними **ноотехнологіями** (термін від словосполучення «ноосферні технології»). Їх було тільки 2 в 2000 році, стало 4 в 2010-му, а з весни 2019-го кількість зростає по експоненті й у майбутньому вони обов'язково урятують людство від голоду, пандемій і колапсів, адже поєднують надання Ното необхідного для життя з виліковуванням всієї біосфери від наявних забруднень. Вкажемо на те, що всіляко розрекламовані у пресі смарт-технології шкодять довкіллю, адже всі вони є «трішки поліпшеними» індустриальними процесами.

Більш прихованою і повільною буде розпочата в 2010 році гуманітарна меганоореволюція № 2, яка на основі ізотопних та інших датувань артефактів разом з дешифруванням (секвенуванням) ДНК їх органічної складової через багато років замінить весь океан вигадок, припущень та злісних фейків, який накопичився в історії, археології, психології та усіх інших гуманітарних науках. Ноореволюція № 2 вже надала факти щодо кількох мегаподвигів українських генів. Ось їх перелік:

- 1) перехід Хомо від канібалізму до гуманізму (Анатолія, 15-8 тис. р. тому);
- 2) індоєвропейське одуховлення світу (Трипілля і Велике Трипілля, 7-4 тис. р. тому);
- 3) винайдення першої на планеті універсальної монотеїстичної релігії (Велике Трипілля, поселення Синташта, Заратуштра, 3700 р. тому);
- 4) план ноосупільства (1922-1925, Париж, В.І. Вернадський).

Паризькі досягнення нашого генія В.І. Вернадського заслуговують на окрему статтю (це зроблено в [14]), а тут ми обмежимося нагадуванням про те, що серед них був не тільки точний прогноз еволюції людства на століття, а й пропозиція порятунку через автотрофність — спроможність самостійного виготовлення їжі без пошкодження біосфери. Ноореволюція-1 розпочала прискорено виконувати саме цю пораду В.І. Вернадського.

З усього нами викладеного випливає рекомендація не вважати науку й економіку Заходу ідеальними і безпомилковими. До нас плінуть переважно хибні поради, що непридатні для культури й архетипу українців. Тому необхідно

самостійно розвивати обидві ноореволюції й використовувати розвиток Штучного інтелекту для підтримки досягнень виробничої і гуманітарної ноореволюцій.

Слід сподіватися на те, що з України поширюватиметься інформація про ноотехнології і ноонауки й вона першою на планеті побудує ноосуспільство.

REFERENCES — ЛІТЕРАТУРА

1. Dennis Meadows, Donella Meadows, Jorgen Randers. *Limits to Growth*. – М.: MSU, 1991; *Beyond Limits to Growth*. – М.: Progress, 1994; *Limits to Growth. The 30-Year Update*. – М.: ІКС “Academkniga”, 2008 (in Russian)
2. Lyashenko, L.M. (2017). Nova sprobа poyasnennya poyavy i evolyutsiyi protoindoyevropeys'koyi movy na osnovi nooistoriyi Ukrayiny [A new attempt to explain the emergence and evolution of the Proto-Indo-European language based on the history of Ukraine]. *Vyshcha shkola — Higher School*, 2(151), 43-52 [in Ukrainian]
3. Korsak, K.V., & Lyashenko, L.M. (2017). Novitnye poyasnennya pokhodzhennya ta uspishnosti Indoyevropeys'koyi movnoyi sim'yi [The newest explanation of the origin and success of the Indo-European language family]. *Svitohlyad. — World outlook*, 5, 21-27 (URL: <https://www.mao.kiev.ua/biblio/jscans/svitogliad/svit-2017-12-5/svitoglyad-2017-5-05-korsak.pdf>) [in Ukrainian]
4. Civilization choice of Ukraine: paradigm of comprehension and strategy of action: national report (2016). / ed. col. : S.I. Pirozhkov, O.M. Mayboroda, Yu. Zh. Shaygorodsky and others. ; Institute for Political and Ethnonational Studies. I.F. Kuras NAS of Ukraine. — Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine, 2016. (URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/civilization_Ukraine_site_210.pdf) (in Ukrainian)
5. Korsak, K., Korsak, Y., Lyashenko, L. & Pokhresnyk, A. (2019) Myths, Pseudosciences, Sciences & Arts in the XXI Century: Noophilosophical Analysis. *Humanities Studies*. 2(79). 53-69 (DOI: <https://doi.org/10.26661/hst-2019-2-79-04>). [in English]
6. Korsak, K.V., Kyrk T.V., Korsak, Y.K., Boychuk, O.S., Lyashenko L.M., Pershko L.O., Pokhresnyk A.K. (2023). About the influence of the mega-noorevolution in the humanitarian sphere on the progress of science and education in Ukraine and the psychological protection of citizens / Technologies and strategies for the implementation of scientific achievements : collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the III International Scientific and Theoretical Conference, April 28, 2023. Pp. 100-105. Stockholm, Kingdom of Sweden: European Scientific Platform. DOI 10.36074/scientia-28.04.2023 (URL: <https://previous.scientia.report/index.php/archive/issue/view/28.04.2023>) [in Ukrainian]
7. Korsak, K.V., & Korsak, Y.K. (2019). Noohlosariy-2 — noonauky dlya maybutn'oho bez kolapsiv [Nooglossary-2 is a noosciences for the future without collapse]. *Vyshcha shkola — Higher School*, 2, 31-53 [in Ukrainian]

8. The Oxford Companion to Philosophy (2005) / Edit. by T.Honderich. – Second Edition. – New York, Oxford University Press, 2005. – 1056 p.
9. Modern Western Philosophy: Dictionary (1991) / Comp.: Malakhov V. S., Filatov V. P. – M.: Politizdat.
10. Korsak, K.V., Kiryk T.V., Korsak, Y.K., Boychuk, O.S., Boychuk, N.O., Lyashenko L.M., Pokhresnyk A.K. (2023). Development of V. Vernadskyi's ideas for saving humanity and strengthening the psychological stability of Ukrainian citizens on the basis of noosciences. Scientific Collection «InterConf». № 150. April, 2023. Modern directions and movements in science: Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference. (April 16-18, 2023; Luxembourg. Grand Duchy of Luxembourg) (pp. 222-230). Luxembourg: SPC “InterConf”. Progress Publishers. [in Ukrainian]
11. Korsak, K.V. & Korsak, Yu.K. (2021). Semantic and Cognitive Barriers to the Noosymbiosis of Humanity and Biosphere / Ideas. Philosophical journal: international multilingual theoretical scientific application, No. 1(17)-2(18), June-November, pp. 65-77 (DOI: [https://doi.org/10.34017/1313-9703-2021-1\(17\)-2\(18\)-65-77](https://doi.org/10.34017/1313-9703-2021-1(17)-2(18)-65-77)) (URL: <https://ideas.academyjournal.org/index.php/IDEI/article/view/260/192>)
12. Klaus Schwab & Thierry Malleret (2020). COVID-19: The Great Reset. Geneva, July 2020. Kindle Edition. URL: <http://reparti.free.fr/schwab2020.pdf>) Appeal 12-02-2022
13. Korsak K.V., Kiryk T.V., Boychuk O.S., Korsak Y.K., Lyashenko L.M., Pokhresnyk A.K. (2023). About the influence of the mega-noorevolution in the humanitarian sphere on the modernization of science and education in Ukraine and the psychological protection of citizens from stress and depression / Interdisciplinary disputes: dynamics and development of modern scientific research: materials of the II International Scientific Conference, Lutsk, March 3, 2023. / International Center for Scientific Research — Vinnytsia: European Scientific Platform, 2023. – P. 168-174 (DOI: <https://doi.org/10.36074/mcnd-03.03.2023>) (URL: <https://archive.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/issue/view/03.03.2023>) (in Ukrainian)
14. Korsak K., Talanchuk P., Davydenko G., Kiryk T., Pokhresnyk A., Korsak Yu and others (2022). Ancient noopredictions V.I. Vernadsky and their current consequences for the world, Ukraine and Russia. International scientific journal «Grail of Science», №14-15 (May; 2022) with the proceedings of the: III Correspondence International Scientific and Practical Conference “Scientific researches and methods of their carrying out: world experience and domestic realities”, May 27th, 2022 by NGO European Scientific Platform (Vinnytsia, Ukraine) LLC International Centre Corporative Management (Vienna, Austria). Pp. 469-486. (DOI 10.36074/grail-of-science.22.10.2021. 084) (URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/grail-of-science/issue/view/27.05.2022/749>) (in Ukrainian)

Мальцева А. В.,
*Вчитель КЗ «Запорізька загальноосвітня санаторна
школа-інтернат № 7 I-II ступенів» Запорізької обласної ради
malceva.tonya@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗБУДОВИ БЕЗПЕЧНОГО, ЗДОРОВОГО ТА ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

У публікації розглядається актуальність формування інклюзивного освітнього середовища в загальноосвітніх навчальних закладах. Наводяться деякі аргументи на користь перебування усіх учнів в інклюзивному освітньому середовищі та певні рекомендації.

Ключові слова: особливі діти, соціалізація, безпечне середовище.

The publication examines the relevance of creating an inclusive educational environment in general educational institution. Some arguments are given in favor of the presence of all students in an inclusive educational environment and certain recommendations.

Key words: special children, socialization, safe environment.

Збереження і відновлення здоров'я дітей України стає надзвичайно важливою справою, оскільки це – наше майбутнє і одне з головних джерел повноцінного життя, щастя, радості, успіху. Здоров'я є не лише особистим надбанням людини, але й суспільним багатством, одним із найважливіших показників добробуту народу [1].

На превеликий жаль фахівці вважають, що зі школою пов'язано багато факторів погіршення здоров'я дітей (незадовільні умови навчання, не відповідність навантаження віковим особливостям, низька рухова активність та ін.). Тому з метою забезпечення дотримання конституційних прав та свобод дитини, гарантій з охорони дитинства, реалізації прав дітей на освіту, безпечне для життя і здоров'я освітнє середовище, збереження та зміцнення здоров'я молодого покоління Указом Президента України від 25 травня 2020 року № 195/2020 схвалено Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі [2].

Деякі заходи національної стратегії створення безпечного і здорового освітнього середовища в Новій українській школі покладені на комплексний розвиток фізичної культури та посилення рухової активності дітей та створення безпечного, доступного та інклюзивного освітнього середовища.

Сучасних дітей все менше цікавлять ігри на подвір'ї, вони змінили їх на гаджети. За цих умов уроки фізичної культури мають додаткову місію – не змушувати школярів рухатися, а заохочувати їх до фізичної активності, здорового способу життя, піклування про своє здоров'я. Саме тому сучасному вчителю потрібно докласти багато зусиль: вчитися новому, прислухатись до

своїх вихованців та змінювати методику.

Коли мова йде про організацію освітнього середовища, багато людей одразу починають думати про меблі, іграшки, обладнання. Проте, крім фізичного середовища, не менш важливим є соціальне середовище. А це – якість взаємодії між вихователем і дітьми, батьками, взаємодії між самими дітьми, те, наскільки освітнє середовище сприяє формуванню відповідних цінностей, почуття відповідальності, поваги до багатоманітності [5].

Кожна дитина – особлива, але є діти, про яких говорять «особливі» не для того, щоб підкреслити унікальність здібностей, а задля того, щоб відмітити ті особливі потреби, які відрізняють їх від інших дітей. Незалежно від стану здоров'я, наявності фізичного чи інтелектуального порушення, кожна людина має право на повноцінне життя, освіту, якість якої не відрізняється від якості освіти решти людей. Саме цей принцип є основним в організації інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами.

Передбачається, що дітям з особливостями розвитку сьогодні не обов'язково навчатися в спеціальних установах: в звичайній загальноосвітній школі вони можуть отримати якісну освіту та успішно адаптуватися до життя, реалізувати потребу в емоційному і фізичному розвитку. Визначний психолог ХХ століття Л. Виготський писав: «Навчання дитини у спеціальному закладі відбувається у вузькому обмеженому колі колективу, у маленькому замкненому світі, де все пристосоване до дефекту»[3].

Вчителям з фізичної культури в реалізації інклюзивного підходу в освіті відведена одна з головних ролей, оскільки заняття фізичними вправами, відіграють пріоритетну роль у соціальній адаптації особливих дітей, заохочуючи їх до встановлення контактів з навколишнім світом.

Підготовка фахівців у сфері фізичної культури до роботи в умовах інклюзивної освіти ускладнена проблемою середовищних «бар'єрів» (вибір навчального матеріалу, відповідного інтересам і можливостям всіх учнів класу; підвищене психологічне напруження педагога; складності спілкування учнів з особливими освітніми потребами як зі здоровими однолітками, так і з педагогом і ін.). Крім цього, фахівець з фізичної культури і спорту працює в умовах підвищеного психологічного напруження, так як в значній мірі ускладнюються вимоги безпеки занять фізичними вправами для всіх учасників освітнього процесу, так як педагогу необхідно більше уваги приділяти дітям, які мають відхилення в стані здоров'я [4].

«У навчанні та вихованні дітей із психофізичними вадами за основу потрібно брати сильні сторони дитини, її компетенції (соціальну складову), а не діагноз (медичну складову). Педагог повинен звертати увагу не на те, чого у дитини немає, а на те, що у неї є і на що можна спертися, виховуючи з нього повноцінну людину» Виготський Л.С. [3].

У роботі з такими учнями варто використовувати різноманітні способи організації уроку, засоби, методи і прийоми. Найголовнішим пріоритетом з такими дітьми є індивідуальний підхід до кожної дитини.

Використання диференційованого навчання з метою більшої індивідуалізації навчання, ніж потрібно для нормально розвинутої дитини, це:

- введення спеціальних розділів в робочу програму для дітей з обмеженими можливостями здоров'я, відсутніх в освітніх програмах для школярів з нормальним розвитком;
- систематизація вправ і завдань по виду захворювань (якщо такі є): слабозорі, слабочуючі, діти із затримкою психічного розвитку, діти з порушенням функцій опорно-рухового апарату, з викривленням хребта.

Готуючись до уроків, для цих дітей необхідно приготувати індивідуальні картки-завдання. При підготовці спортивних змагань для них комбінувати варіанти завдань, які вони відпрацьовуватимуть в рамках занять з позаурочної діяльності.

Способи організації дітей на занятті – фронтальний, потоковий, індивідуальний.

Використовувати різноманітні засоби, для запобігання втоми: чергування рухової і практичної діяльності, виконання спортивних завдань і вправ невеликими дозами, використання цікавого і барвистого дидактичного матеріалу і засобів наочності для активізації учнів. Також систематично використовувати фізичні вправи, коригувальні вправи, корекційні рухливі ігри, елементи спортивних ігор. Матеріально-технічні засоби адаптивної фізичної культури: спортивні тренажери, спортивний інвентар, нетрадиційне обладнання.

Необхідно підвищувати рівень активності. Активність є однією з найважливіших характеристик усіх психічних процесів, багато в чому визначає успішність їх протікання. Це необхідна умова успішності процесу навчання школярів з обмеженими можливостями здоров'я на уроках фізкультури.

Використовувати: 1) спеціальні методи (наочні: ілюстрація, демонстрація), практичні (вправи, методи контролю, самоконтролю і взаємоконтролю); 2) специфічні методи (метод строго регламентованої вправи, метод кругового тренування, ігровий метод, змагальний метод); 3) прийоми і засоби навчання, які сприяють пізнавальній діяльності учнів, формують необхідні навчальні навички на уроках фізкультури, які сприяють розкриттю і розвитку потенціалу дитини.

До специфічних принципів роботи до адаптованої робочої програми відносяться:

- Створення мотивації;
- Узгодженість активної роботи і відпочинку;
- Безперервність процесу;
- Необхідність заохочення;
- Соціальна спрямованість занять;

- Активізація порушених функцій;
- Співпраця з батьками;
- Виховна робота.

Спираючись на емоційну і пізнавальну сферу дітей з відхиленнями у розвитку, можна застосовувати такі ефективні прийоми, як:

- ігрові ситуації;
- ігрові тренінги, що сприяють розвитку вміння спілкуватися з іншими;
- психогімнастика і релаксація, що дозволяють зняти м'язові спазми й затиски.

Працюючи з дітьми з обмеженими можливостями здоров'я необхідно враховувати, що природне ігрове середовище, в якому відсутній примус, дає можливість кожній дитині знайти своє місце, проявити ініціативу і самостійність, створити сприятливі умови для реалізації природних здібностей, швидше адаптуватися до нових умов, впевненіше почувати себе в самостійному житті. В даному випадку, мотиваційний потенціал гри спрямований на ефективне освоєння освітньої програми школярами з обмеженими можливостями. Звичайно, все це здійснюється на доступному дітям рівні і за допомогою вчителя.

Атмосфера заохочення під час занять фізичною культурою складається з наступних правил:

- 1) не позбавляти учня можливості піклуватися про себе самому;
- 2) заохочувати будь-які прояви його ініціативи;
- 3) відзначати його успіхи у фізичному розвитку;
- 4) у міру досягнення успіхів різко не скорочувати увагу до нього;
- 5) необхідний сумлінний контроль за якістю умінь і навичок;
- 6) продовження емоційного та інтелектуального розвитку, щоб він не відчував себе нескінченно відсталим від однолітків, а так само, щоб у дитини навіть на несвідомому рівні формувалося відчуття, що у нього є реальні можливості застосування своїх навичок і умінь у майбутньому дорослому житті.

Прояв педагогічного такту. Педагогічний такт проявляється у врівноваженості поведінки вчителя. Він передбачає довіру до учня, підхід до нього з «оптимістичною гіпотезою», як говорив А. С. Макаренко, навіть із ризиком помилитися. Педагогічний такт – це вміння встановити продуктивний стиль спілкування: долаючи різні шляхи в оволодінні рухами, учні приходять до фінішу переможами. Постійне заохочення за найменші успіхи, надання своєчасної допомоги кожній дитині з відхиленням в розвитку, формування впевненості у власних силах і можливостях – принципи в роботі вчителя з особливими школярами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апанасенко Г.Л. Охорона здоров'я здорових: постановка проблеми в Україні та Росії // Укр. мед. часопис. — 2009. — № 4(72). — С. 122-124

2. Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі: указ Президента України від 25 травня 2020 року № 195/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 27.05.2022).
3. Виготський Л.С. Колектив як фактор розвитку аномальної дитини / Л.С.Виготський / Запитання дефектології. – М. – 1991. – № 1. – с.14 – 18
4. Спеціальна педагогіка: навч.-метод. посібн. / сост. С.Б. Нарзулаєв, Г.Н. Попов, И.Н. Сафронова та ін. Томськ: Поліграф. Фірма «STAR», – 2006. – 147 с.
5. «Середовище, що належить дітям» Unicef <https://www.unicef.org/ukraine/media/4726/file>

Маринченко І. В.,
*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри професійної освіти та комп'ютерних технологій
Глухівського національного педагогічного університету
імені Олександра Довженка*

РОЛЬ ЗАСОБІВ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ФОРМУВАННІ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Досліджено проблему використання цифрових технологій майбутніх фахівців у галузі професійної освіти. Встановлено, що цифрові технології є предметом наукового пізнання сучасних вітчизняних та зарубіжних досліджень. На основі аналізу науково-педагогічних праць учених і реальної практики розвитку цифрових технологій встановлено, що сучасний ринок праці потребує працівників з набором технічних, м'яких та соціальних навичок, здатних змінюватися відповідно до вимог, пов'язаних з роботою. Доведено, що інвестиції у розвиток цифрових навичок є критично важливим фактором економічного зростання країни та її конкурентоспроможності. Серед необхідних навичок сучасного фахівця нами виділено: комплексне розв'язання проблем, критичне мислення, мобільність, креативність, лідерські якості, таймменеджмент, координація дій з іншими, емоційний інтелект, складання суджень і ухвалення рішень, сервіс орієнтування, ведення перемовин, когнітивна гнучкість.

У статті обґрунтовано необхідність та можливості формування цифрової компетентності майбутнього фахівця впродовж студентського періоду.

Для визначення рівня сформованості компонентів готовності майбутніх фахівців до впровадження цифрових технологій ми використали такі компоненти: інформаційно-мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивний.

Окреслену методику апробовано в межах емпіричного дослідження рівня сформованості готовності майбутніх фахівців до впровадження цифрових технологій. В дослідженні взяли участь 84 студенти факультету технологічної і професійної освіти Глухівського національного педагогічного університету імені

Олександра Довженка (ЕГ) – 40 студентів та (КГ) – 44 студенти.

Ціннісно-мотиваційний критерій сформованості цифрової компетентності майбутніх фахівців оцінювався за допомогою методу «Діагностика цінностей та мотивів цифрової діяльності», когнітивний – «Діагностика знань, умінь, навичок використання засобів доповненої реальності у майбутній професійній діяльності», діяльнісний – «Діагностика рівня технологічної готовності», рефлексійний – «Діагностика рівня особистісно-творчої готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності».

Ключові слова: цифрові технології, компоненти готовності, майбутні фахівці, ринок праці, цифрова компетентність, підготовка майбутніх фахівців.

The problem of the use of digital technologies by future specialists in the field of professional education was studied. It has been established that digital technologies are the subject of scientific knowledge of modern domestic and foreign research. Based on the analysis of the scientific and pedagogical works of scientists and the real practice of the development of digital technologies, it was established that the modern labor market needs employees with a set of technical, soft and social skills that can change in accordance with the requirements related to work. It has been proven that investment in the development of digital skills is a critically important factor in the country's economic growth and competitiveness. Among the necessary skills of a modern specialist, we have highlighted: complex problem solving, critical thinking, mobility, creativity, leadership qualities, time management, coordination of actions with others, emotional intelligence, judgment and decision-making, orientation service, negotiation, cognitive flexibility.

The article substantiates the necessity and possibilities of forming the digital competence of the future specialist during the student period.

To determine the level of formation of the components of readiness of future specialists for the implementation of digital technologies, we used the following components: informational and motivational, cognitive, activity, reflective.

This methodology was tested within the framework of an empirical study of the level of readiness of future specialists for the introduction of digital technologies. 84 students of the Faculty of Technological and Professional Education of Glukhiv National Pedagogical University named after Oleksandr Dovzhenko participated in the study (EG) – 40 students and (CG) – 44 students.

The value-motivational criterion of the formation of digital competence of future specialists was evaluated using the method «Diagnostics of values and motives of digital activity», cognitive – «Diagnostics of knowledge, abilities, skills of using augmented reality tools in future professional activities», activity – «Diagnostics of the level of technological readiness», reflective – «Diagnostics of the level of personal and creative readiness of future specialists for professional activity».

Keywords: digital technologies, readiness components, future specialists, labor market, digital competence, training of future specialists.

Динамічний розвиток суспільства в умовах сучасності вимагає міжособистісної взаємодії майбутніх фахівців в усіх сферах діяльності. Сучасна реальність та актуальність цифрової трансформації професійної діяльності вимагає від майбутнього фахівця розвитку цифрової компетентності. Найбільшої значущості набувають уміння інтерпретації та аналізу отриманої за допомогою цифрових технологій інформації, яка набуває ознак Big Data [1].

Перспективами розвитку освітнього процесу у закладах вищої освіти є використання цифрових форм, методів та інструментів навчання, які підсилюють результативність формування та розвитку цифрових компетентностей майбутнього фахівця. Цифрові технології займають високий щабель у розвитку та підвищенні якості сучасної вищої освіти, підготовці цифрового покоління фахівців [8].

Відповідно сучасним викликам необхідність трансформацій у педагогічній освіті визначено в нормативно-правових документах України, а саме: законах «Про вищу освіту», «Про професійний розвиток працівників»; указах Президента України «Про заходи щодо вдосконалення системи вищої освіти України», «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні», «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні», «Про Національну стратегію розвитку вищої освіти в Україні на період на 2022-2032 роки»; в Концепції розвитку цифрових компетентностей до 2025 року, Концепції розвитку електронного урядування в Україні; положенні про електронні освітні ресурси.

На основі аналізу численних джерел з проблеми дослідження варто зауважити, що в педагогіці не існує єдиного підходу до визначення поняття «цифрові технології». Під поняттям «цифрові технології» розуміємо процес обробки та передачі інформації за допомогою знаків кодування, що використовуються в комп'ютерних технологіях.

У контексті трансформація української вищої освіти та вимог сучасного цифрового суспільства невіддільною складовою професійної компетентності висококваліфікованих фахівців виділяємо саме цифрову компетентність, яку розглядаємо як здатність та вміння раціонально й системно застосовувати новітні технології, освітні практики чи інструменти для досягнення поставлених цілей. Освітній процес повинен орієнтуватись на формування вміння продуктивного використання цифрових технологій та розвиток навичок критичного та аналітичного мислення для його інтенсифікації [4].

Враховуючи практики зарубіжних вчених пропонуємо наступну класифікацію цифрових технологій, які слід використовувати для формування цифрової компетентності майбутніх педагогів, а саме:

- Системи управління навчанням (Learning Management Systems, LMS): Moodle, Google Classroom, WebCT, Blackboard, Canvas та інші платформи для підтримки онлайн-курсів.

- Інструменти/системи для публікацій та спільного доступу/взаємодії: YouTube, подкасти, електронні книги, відеолекції, документи Google, соціальні закладки (Social Bookmarking), Mind Maps, Wikis, Blogs, тощо.

- Соціальні мережі: Facebook, Instagram, Twitter, Clubhouse, LinkedIn, Ning, Academia.edu тощо.

- Інструменти міжособистісного спілкування: електронна пошта, ZOOM, Viber, Telegram, WhatsApp, Skype, Discord, форуми, вебінари, інтернет-проекти тощо.

- Мобільні додатки/застосунки: програмне забезпечення для роботи на смартфонах, планшетах та інших мобільних пристроях.

- Інструменти агрегації контенту: RSS-канали, NetVibes, Google Reader та інші алгоритми забезпечення швидкого та якісного збирання текстових даних.

- Віртуальна реальність: онлайн ігри та програми для роботи в режимі реального часу, віртуальні лабораторії тощо.

- Системи оцінювання та зворотного зв'язку: електронне тестування (Google Forms, Moodle), рефлексія (фідбек в аудіо чи письмовій формі), електронне нотування (Pages, Trello, Evernote) тощо.

Виокремлена класифікація цифрових технологій забезпечить майбутнім фахівцям побудувати освітній процес на засадах продуктивності, мобільності та автономності. Окреслені цифрові технології являються основним комплексом для формування цифрової компетентності майбутнього фахівця [7].

З метою перевірки вхідного стану готовності майбутніх фахівців проведено констатувальний етап експерименту до якого залучено 84 студенти факультету технологічної і професійної освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (ЕГ) – 40 студентів та (КГ) – 44 студенти.

Перевірка здійснювалась за чотирма критеріями, а саме: ціннісно-мотиваційний критерій сформованості цифрової компетентності майбутніх фахівців оцінювався за допомогою методу «Діагностика цінностей та мотивів цифрової діяльності», когнітивний – «Діагностика знань, умінь, навичок використання засобів доповненої реальності у майбутній професійній діяльності», технологійний – «Діагностика рівня технологічної готовності», рефлексійний – «Діагностика рівня особистісно-творчої готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності».

Результати отримані на констатувальному етапі експерименту подано на рисунку 1.

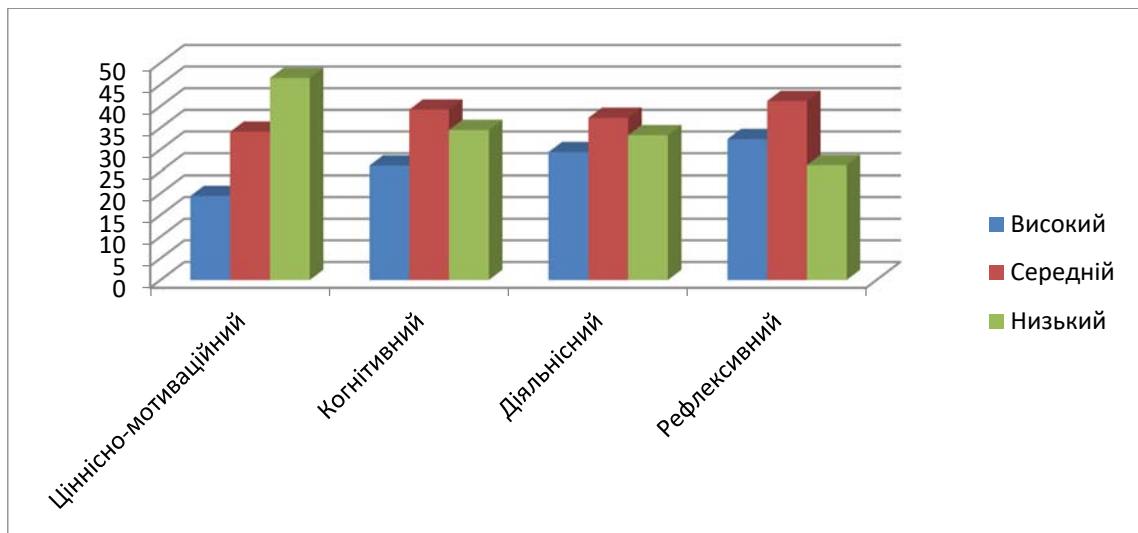

Рисунок 1 – Результати сформованості готовності майбутніх фахівців на констатувальному етапі експерименту

На основі отриманих даних можемо зробити висновок, що в освітньому процесі майбутніх фахівців засоби цифровізації використовуються переважно на низькому та середньому рівнях.

Охарактеризуємо цифрові інструменти, які пропонується використовувати під час фахової підготовки майбутніх фахівців у Глухівському національному педагогічному університеті імені Олександра Довженка.

Пропонуємо виділити три критерії відбору цифрових технологій в освітньому середовищі закладу вищої освіти:

- забезпечення інтерактивної інформаційної взаємодії в процесі навчання;
- адаптування до індивідуальних особливостей студентів;
- можливість синхронної чи асинхронної взаємодії суб'єктів освітньої діяльності [2; 5].

До виокремлених інструментів відносимо:

1. Google Диск – це онлайн середовище, де систематизуються, зберігаються, змінюються, видаляються та додаються файли (малюнки, записи, відео, документи, таблиці тощо).

2. Learningapps – інструмент який дозволяє створювати інтерактивні вправи. Він є конструктором для розробки різноманітних завдань (вікторин, кросвордів, пазлів) різних рівнів складності та різних предметних галузей.

3. Сasoо – інструмент який дозволяє колективно створювати діаграми та схеми онлайн, одночасно вносити зміни і обговорювати роботу в спеціальному чаті.

4. Google Форми – інструмент для рефлексії, створення найпростіших опитувань з будь-якої теми. Є можливість проаналізувати результати опитування за допомогою інструментів електронної таблиці від Google.

5. Answergarden – лаконічний інструмент для організації миттєвого оцінювання відповідей, спрощення процесу отримання статистичних даних.

6. Mindmeister – інструмент створення інтелект-карт. Можна систематизувати створені карти. Нові елементи (ідеї) схеми можна виділити декількома способами: шрифтом, кольором фону, іконкою, прикріпленням до них пояснення [3; 4; 6].

7. Google Drive, що дає змогу користувачам зберігати інформацію на серверах у хмарі й ділитися нею з іншими користувачами в Інтернеті. Файли доступні з будь-якого пристрою, на якому є підключення до мережі Інтернет, а внесені зміни зберігаються автоматично.

У процесі дослідження з'ясовано, що результатом формування цифрової підготовки майбутніх фахівців є сформовані компоненти готовності: ціннісно-мотиваційний, змістовий, діяльнісний та рефлексійний компоненти [7].

Педагогічний експеримент було реалізовано на визначених етапах розробленої технології: ціннісно-мотиваційним (оцінювання відбувалось за мотиваційним компонентом), змістово-діяльнісним (оцінювання відбувалось за когнітивним та діяльнісним компонентом) та рефлексійно-корегувальному (оцінювання відбувалось за рефлексійним компонентом). Розроблена технологія мала такі особливості впровадження в освітній процес: перед студентом було поставлено мету й визначено винагороду за її досягнення; обсяг завдань збільшувався поступово; студенти отримували схвальні відгуки; змагання було обов'язковим елементом у процесі формування цифрової компетентності майбутніх фахівців засобами цифрових технологій.

Отже, розроблена методика сприяє: організації активного цифрового освітнього середовища, забезпеченню різних форм інтегрованого навчання, здійсненню моніторингу розвитку студентів, удосконаленню методики компетентнісного навчання, зокрема формуванню цифрової компетентності майбутніх фахівців.

Результати отриманих даних на формувальному етапі експерименту подано на рисунку 2.

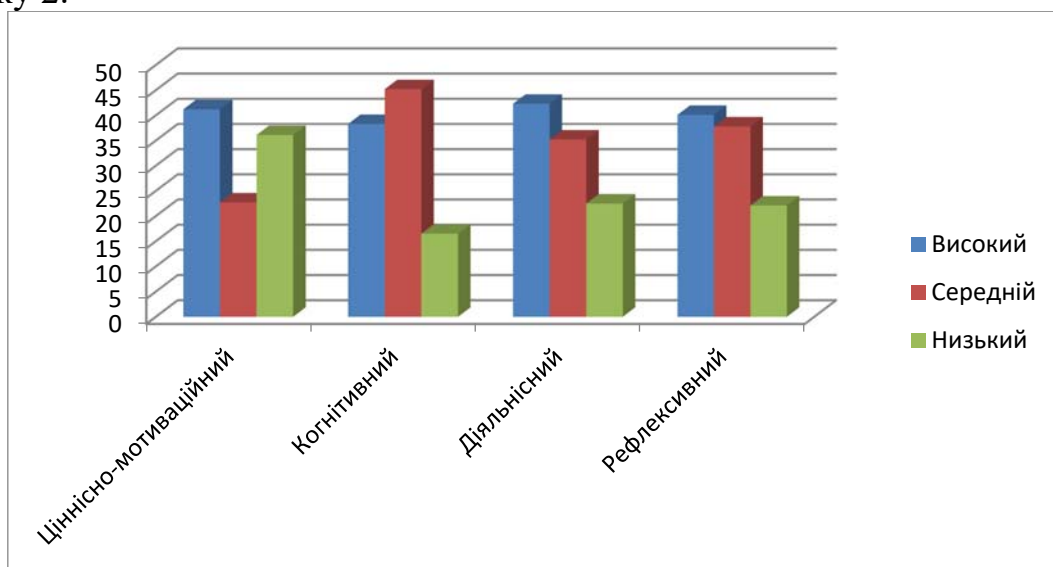

Рисунок 2 – Результати сформованості готовності майбутніх фахівців на формувальному етапі експерименту

Експериментальне впровадження розробленої методики вказує на позитивні результати сформованості цифрової компетентності майбутніх фахівців засобами цифрових технологій. Використання цифрових технологій в освіті мало позитивне значення при визначенні кінцевого результату.

На основі проведеного дослідження виділено кілька класифікацій рівнів готовності майбутніх педагогів до впровадження цифрових технологій, а саме:

- адаптаційний;
- елементарний;
- частково-пошуковий;
- творчо-діяльнісний.

Висновки. Необхідно зазначити, що впровадження цифрових технологій дуже важливе для розвитку системи вищої та професійної освіти, проте поряд з цим потрібно сформулювати науково обґрунтований підхід до їх впровадження. Перспективна система освіти має бути здатна не тільки озброювати знаннями майбутнього фахівця, а й унаслідок постійного та швидкого оновлення знань у нашу епоху формувати потребу у безперервному самостійному оволодінні знаннями, вміннями та навичками самоосвіти, а також самостійної та творчої діяльності протягом усього активного життя людини.

Нашій країні потрібні високопрофесійні кадри, тому завдання вітчизняної науки полягає не тільки в запозиченні кращих зарубіжних практик, а й у розробці науково обґрунтованої випереджальної освітньої стратегії, що спирається на найкращі вітчизняні наукові школи та передові цифрові технології. Інформаційно-освітнє середовище надає унікальні можливості студентам для здобуття знань як самостійно, так і під керівництвом викладачів, що є досить перспективним напрямом подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонова О. Є., Фамілярська Л. Л. Використання цифрових технологій в освітньому середовищі закладу вищої освіти. Open educational e-environment of modern University, Special edition, 2019, 3, 10-22
2. Биков В. Ю., Буров О. Ю. Цифрове навчальне середовище: нові технології та вимоги до здобувачів знань. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців, методологія, теорія, досвід, проблеми : Збірник наукових праць. Вінниця : ТОВ «Друк плюс», 2020, Вип. 55, 11-22.
3. Гуревич, Р., Кадемія, М., Опушко, Н., Ільніцька, Т., Плахотнюк, Г. Роль цифрових технологій навчання в епоху цивілізаційних змін. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми, 2021, (62), 28–38, URL: <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2021-62-28-38>
4. Маринченко І. В. Упровадження цифрових технологій у підготовці майбутніх педагогів професійного навчання художнього профілю. Мистецька освіта:

- зміст, технології, менеджмент. Серія: Педагогічні науки: зб. наукових праць / редкол.: В. Ф. Орлов (голова). Київ: Вид-во ТОВ «Тонар», 2020, 15, 173–187. URL: <https://zbirnik.mixmd.edu.ua/artedu/issue/view/8/8>
5. Шелудько І. В. Фахова підготовка педагогів професійного навчання в умовах інноваційних технологій як педагогічна проблема. Молодь і ринок, 2017, 7, 48–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2017_7_11
  6. Batista J., Morais S., Ramos F. Researching the Use of Communication Technologies in Higher Education Institutions in Portugal. Handbook of Research on Engaging Digital Natives in Higher Education Settings / Eds. M. Pinheiro & D. Simões. Hershey, PA, USA : IGI Global, 2016, 280-303.
  7. Inna Marynchenko, Oksana Braslavska, Oleh Levin, Yuliia Bielikova, Tetyana Chumak. Modern tools for increasing the efficiency of distance education in the conditions of digitalization. AD ALTA-Journal of Interdisciplinary Research, 2023, 13(1), Special Issue XXXII, 87–92. URL: <http://www.magnanimitas.cz/13-01-xxxii>
  8. Kovalchuk V., Marynchenko I. Implementation of digital technologies in training the vocational education pedagogues as a modern strategy for modernization of professional education. Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Didacticam Biologiae Pertinentia, 2019, 1(9), 122-138. URL: <https://cutt.ly/oUB4SHM>

Матюх М. А.,
студент 5 курсу факультету менеджменту та права
Вінницького національного аграрного університету
mmatiukh@gmail.com

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

У роботі проаналізовано дефініцію «інформаційна війна» в його сучасному розумінні. Наведено низку методів інформаційного впливу. Розглянуто історичні приклади агресивної антиукраїнської інформаційної політики росії. Встановлено, що медіаосвіта передбачає розвиток певних навичок роботи із засобами масової інформації. Рекомендовано основні напрями вдосконалення медіаосвіти в Україні.

Ключові слова: гібридна війна, інформаційна війна, ІПСО, дезінформація, медіаосвіта,

Актуальність теми. Агресивні дії росії проти Української державності, що призвели до анексії Криму та втрати українського суверенітету над частиною територій Донецької та Луганської областей, беруть свій початок із лютого 2014 року. Ці brutальні дії засвідчили новий тип ведення війни, який отримав назву «гібридна війна». Гібридна війна поєднує таємне використання збройних угруповань держави-агресора, мілітаризованих загонів колаборантів із

залученням інших різновидів сучасних воєн (інформаційної, торгової, економічної) з метою ослаблення держави-жертви.

24 лютого 2022 року розпочалося пряме військове вторгнення військ російської федерації на землі України. При цьому використовуються всі можливі методи ведення війни, в тому числі інформаційно-пропагандистські.

Об'єкт дослідження: агресивні дії росії проти України.

Предметом дослідження є вивчення історичних та сучасних аспектів інформаційної агресії росії проти України та способів протидії агресору.

Метою роботи є аналіз проявів інформаційної війни росії проти України та дослідження способів протидії російській пропаганді.

Відповідно до мети в роботі вирішено такі завдання:

- проаналізовано методи інформаційного впливу;
- досліджено історичні та соціокультурні аспекти російської агресивної антиукраїнської пропаганди;
- розглянуто рівень розвитку медіаосвіти в Україні та шляхи її покращення.

Методи дослідження. Теоретичною та методологічною основою роботи були принципи науковості та системного підходу з використанням історичних методів, що дозволило проаналізувати явище в динаміці та отримати обґрунтовані висновки.

Виклад основного матеріалу. Відкритій російській агресії проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року передував новий тип війни, яку називають «гібридною війною» і яка розпочалася задовго до анексії Криму та окупації частини Донецької та Луганської областей. Складовою гібридної війни є війна інформаційна. Протистояти якій може лише суспільство, яке озброєне необхідними методами протидії, серед яких елементарні методи інформаційної гігієни, контрпропагандистські акції відповідних медіаресурсів та здоровий глузд громадян. Все це складає медіаосвіту, яка є частиною освітнього процесу, спрямованого на формування в пересічних громадян вмінь та навичок безпечного використання засобів масової комунікації.

Теоретичні, методологічні та практичні аспекти інформаційної війни проти України та розробка методів протидії розглядалася І. Буркутом [3], О. Власюком [5], П. Гай-Нижником [6]. Проте російське вторгнення супроводжується новими методами інформаційного впливу на населення України та світову спільноту. Відтак питання медіаграмотності та протидії російській пропаганді є велінням часу.

Інформаційна війна як термін є новим, адже з'явився у кінці XX ст., а саме у 1992 році у директиві Міністерства оборони США. Цей термін мав дещо інше значення, ніж те, яке ми звикли сприймати у XXI столітті, адже він означав радіоелектронну боротьбу – виявлення та виведення з ладу радіоелектронних засобів чи систем управління військами. У 1996 році також у США з'явилася

нова дефініція, – стратегічна інформаційна війна (інформаційне протиборство), яка мала на увазі використання інформаційного простору під час війни для впливу на населення.

Нині термін «інформаційна війна» виступає у значенні форми протиборства між суб'єктами (державами, блоками, партіями тощо), що передбачає інформаційний вплив на населення з використанням засобів масової інформації, комп'ютерних мереж тощо з метою формування відповідної суспільної думки, підриву морального духу як усього суспільства, так і окремих його інституцій, тобто є схожим до терміну «інформаційне протиборство».

Попри те, що термін є новим, факти існування даного методу ведення боротьби описуються навіть у Біблії – війна Гедеона проти мадіян, під час якої був використаний психологічний тиск та залякування ворога.

Відомий дослідник медіа А. Манойло виділяє 4 етапи розвитку інформаційного протиборства: вербальний, паперовий, технічний, телекомунікаційний.

Вербальний етап розвитку передбачав використання усної мови як засіб основного впливу на поведінку населення. Використання усної мови визначалося низьким рівнем освіченості населення, тому важливу роль у цьому відігравали вроджені оратори, священнослужителі та інші особи, які мали відповідну харизму. Священнослужителі мали значний вплив на населення, тому виступали головною зброєю у інформаційному протиборстві того часу. Недаремно в царській росії, де навіть напередодні Першої світової війни більшість населення були неписьменними, відвідування релігійної служби було обов'язковим, а для вільнодумців застосовувалися різноманітні засоби адміністративного тиску.

Паперовий етап розвитку інформаційного протиборства передбачав використання поліграфічної продукції у великих масштабах. Агітаційні листівки, журнали, книги мали значний вплив, особливо у використанні разом з вербальним впливом. Він розпочався в Європі одночасно з індустріальною революцією та сприяв залученню більшої частини населення до політичного процесу.

У зв'язку з революційними змінами у технологічному просторі інформаційне протиборство набирало більших обертів. Радіо та телебачення стали основним засобом впливу на населення. Засоби масової комунікації ХХ століття полегшили вплив пропаганди на свідомість громадян. Паперові носії інформації все ж вимагали певного рівня розумового розвитку населення, тоді як інформація, яку не лише озвучували, а й демонстрували, стала легко сприйматися.

Ми зараз знаходимось на четвертому етапі розвитку інформаційного протиборства – телекомунікаційному, який став можливим завдяки появі персональних комп'ютерів, мобільних гаджетів, які зв'язуються з великою

павутинною мережею – Інтернет. Крім того, нині ми відслідковуємо наслідки великого технологічного прориву у розвитку створення та обробки інформації, яке легко здійснюється за допомогою використання штучного інтелекту.

Ми можемо помітити, що кожен наступний етап не передбачав повне відторгнення минулих засобів впливу, а навпаки передбачав модернізацію попередніх методів та більше охоплення людей завдяки розвитку нових засобів.

У інформаційні війни широко використовуються різні методики та техніки. Так, інформаційно-психологічна операція (далі – ІПСО) складається з двох компонентів – пропаганда та дезінформація. Існує 3 види пропаганди: біла, сіра та чорна. Біла пропаганда не передбачає спотворення чи переписування фактів, сіра – допускає деякі перекручування фактів, а чорна дозволяє будь-яке спотворення реальності. Експертка з питань дезінформації з компанії First Draft News Клер Уордл розробила класифікацію дезінформації, в якій описуються різні види дезінформації:

1. Сатира чи пародія (основна мета не введення в оману, а висміювання ситуації).
2. Помилковий контент (заголовки, цитати, фото та відеоматеріали не відповідають статті).
3. Вміст, що вводить в оману (брехливе використання матеріалу).
4. Хибний контекст (справжній вміст відповідає темі, але вирваний з контексту).
5. Самозваний вміст (джерела фейкової інформації видають себе за джерела з великою довірою).
6. Маніпульований вміст (справжні відео та фото зазнають обробки).
7. Сфабрикований контент (новий контент, повністю сфабрикований). [1]

Коли між видами пропаганди існує певна межа, то на нашу думку, як такої чіткої межі між видами дезінформації не існує. Наприклад, для легшого сприйняття і більшого охоплення аудиторії сфабрикований контент підкріплюють комедійними картинками і карикатурами, тобто подають необхідну ворогу інформацію під маскою сатири. Відеоматеріали, що не відповідають темі, використовують не як фон статті, що привертає увагу, а як основний компонент, навколо якого будується дезінформація.

Основними завданнями дезінформації є навіяти страх, викликати недовіру, деморалізувати населення України, спонукати населення на протести чи вимогу капітуляції. Загалом для досягнення цих цілей ворог використовує будь-які методики, буває, що і найжорсткіші – коли в ході дезінформації використовуються неповнолітні чи українські військовополонені.

Розглядати інформаційну війну лише у розрізі російсько-української війни у період новітній період історії України було би не зовсім правильно, адже

історично склалось, що Україна постійно перебувала під пропагандистським впливом з боку росії (СРСР, російська імперія, московська держава). Росія мала велику кількість наріжних каменів, на яких будувала свою пропаганду, серед них історія, релігія, мова, культура та багато інших.

Можливо варто починати з історії, тому що наша країна має величну історію з багатьма цікавими історичними постатями, не менш цікавими подіями та на жаль із трагічними моментами. І здавалося б, що історію змінити не можна, але як показує сьогоднішня – історію можна переписати. На кількох прикладах ми намагатимемось показати використання методів інформаційної війни проти історії України.

Ранньофеодальна держава з центром у Києві носила назву Київська Русь.. Назва «Русь» була «запозичена» росією, адже в латиномовних текстах середньовічної Європи доволі часто зустрічались такі назви як Rossia, Russia, Ruscia, Ruzzia, Ruthenia. Це теж було зроблено з політичною метою – дописати себе як нащадків великої і могутньої держави та мати змогу називати себе не тільки слов'янами, а й старшими нашими братами, бо назви «Україна» тоді ще не було, а «Русь» була.

Щодо релігії, то це питання особливо є болючим у теперішній час і є темою для спекуляції російськими пропагандистами. Як ми раніше розглядали, то священнослужителі є традиційною зброєю у руках пропагандистів, тому ворогу зручно мати свою церкву, зі своїми служителями та своїми наративами на території іншої держави, саме тому РПЦ досі діє в Україні під назвою УПЦ.

Дана релігійна організація по суті є «п'ятою колоною», адже в усі роки незалежності України їх представники толерували росію, агресію з її боку та зневажали все українське. Лише на 8 році війни митрополит Онуфрій визнав війну росії проти України, натомість до цього регулярно їздив до патріарха Кирила. Щодо інших священнослужителів, то вони теж толерують війну, вбачають у ній покарання за наші гріхи. Саме така теза доволі часто звучить на проповідях у храмах.

У період повномасштабної війни неодноразово фіксуються відмови молитись за здоров'я чи відспівувати воїнів ЗСУ. В смт. Понінка священнослужитель УПЦ заявив, що український воїн є «по-глупому убиенный». Тоді як Патріарх Кирило благословляє воїнів на вбивства мирного населення та освячує техніку, яка буде знищувати українські міста.

Зараз доволі показовим є блокування роботи комісії Міністерства культури у Києво-Печерській Лаврі вірними та кліром УПЦ. Провокації, що фіксуються зараз біля Лаври часто використовуються у пропаганді в російських ЗМІ. Загалом, Лаври та храми УПЦ були осередками, що пропагували «русский мир». Теорія «русского мира» взяла своє коріння з теорії «Москва – третій Рим», в

основі якого є визнання Москви спадкоємицею Римської імперії і об'єднання православ'я під крилом Москви. І коли Україна хоче перерубати усі зв'язки з росією, УПЦ навпаки хоче зберегти духовний зв'язок із «братськими народами» попри зовсім небратське кровопролиття.

Ще одним важливим засобом інформаційної війни була і є мова. Протягом довгого часу українська мова зазнавала гоніння та утисків. Не дарма Ліна Костенко зазначила, що нації вмирають не від інфаркту, спочатку їм відбирає мову. Згадаймо, як за часів СРСР та й в часи вже незалежної України показували україномовних українців – селяни без освіти, які лише займаються сільським господарством і ні на що більше не здатні. Так в українців виховували комплекс меншовартості – люди, що говорять російською є елітою, а україномовними є лише селяни. Зараз росіяни намагаються мовою виправдати напад на Україну, тим що російськомовні території України зазнавали утисків, хоча на той момент утисків у медіапросторі і в житті зазнавала саме українська мова. Одним із наративів, які просував власне путін було те, що російські землі є там, де розмовляють російською мовою.

Наразі Україна, як і більшість країн світу, зазнає стрімкого розвитку у галузі комп'ютерних технологій. Практично кожного дня з'являються нові тренди, нові соціальні мережі та нові технології обробки фото та відео. Це все породжує нові методи, що використовуються у інформаційній битві.

Медіаосвіта передбачає розвиток певних навичок роботи із засобами масової інформації, до яких відносять:

1. Знання фактів про медіа. Цей навик вважається шкільним, тому усі медіа-користувачі повинні вміти ідентифікувати новини і розуміти, яким чином медіа та новини формують глобальні питання.

2. Декодування вмісту. Ця навичка передбачає вміння деконструювати, аналізувати, а також задовольняти свої наукові потреби.

3. Технічні навички. Базові навички у медіаосвіті, адже вони є передумовою для застосування медіаосвіти на практиці.

Та хоч медіаосвіта в Україні в наш час впроваджена на всіх рівнях – від дошкільної до медіаосвіти для дорослих, та попри це велика частка суспільства не дотримується звичних правил інфогієни. І дійсно, проводячи паралель із російсько-українською війною, можна помітити, що користувачі до 30 років значно менше розповсюджують дезінформацію за допомогою соціальних мереж. Скоріш за все на це впливає саме низький рівень технічних навичок у людей старшого віку. Людям похилого віку важче перевірити інформацію у інтернеті чи побачити сліди фото або відеоредагування, тому вони є схильні сприйняти інформацію, що є доступною і лежить «на поверхні». Зазвичай така інформація легко шириться інтернетом не лише за допомогою реклами, а й за

допомогою репостів від інших користувачів. [2]

На нашу думку, є кілька методів покращення інфогігієни під час російсько-української війни:

1. Доступ до новин та подій на фронті у повному обсязі. Враховуючи те, що ворог часто викривляє інформацію і це використовує у своїй інформаційній війні, вчасне висвітлення новин може сприяти «незасвоєнню» дезінформації у суспільстві. Даний механізм називається «ефект первинності»: інформації, яка була раніше оприлюднена і підтверджена, надається перевага. Навіть зараз ми можемо побачити як Головне управління розвідки України часто попереджає про нові провокації, які невдовзі може заподіяти в інформаційному просторі росія. Після даної інформації, яка крім того підтверджується іноземною розвідкою, ворогу важче звинуватити Україну у тих чи інших діях.

2. Антифейкові проєкти у ЗМІ та соціальних мережах. Попри значну кількість фейкової інформації з боку ворога ми отримуємо безліч доказів, що спростовують неправдиву інформацію. Цьому слід завдячувати й іноземним громадянам, що підтримують українців і розробляють проєкти, протидії дезінформації. Для прикладу «Беларусский расследовательский центр», який має 76 тис. учасників у TikTok і 58 тис. підписників на Youtube, активно спростовує російські фейки та оприлюднює іншу важливу інформацію про війну в Україні.

3. Медіаосвіта. Потребує покращення в Україні. Багато людей не володіють навичками елементарної інформаційної гігієни при використанні мережі «Інтернет». Крім того, відеоуроки та лекції з медіаграмотності набирають меншу кількість переглядів, ніж відео з відкритою пропагандою, принаймні тому що є не такими цікавими і шокуючими, як відеоролики пропагандистів.

Висновки.

1. Існують 4 напрями інформаційного протиборства: вербальний, паперовий, технічний, телекомунікаційний, які розвивалися історично. Кожен наступний етап залежав від рівня розвитку технологій не передбачав повне відторгнення минулих засобів впливу, а навпаки модернізацію попередніх методів та більше охоплення населення.

У постіндустріальну епоху головну увагу приділяють методам телекомунікаційного впливу, що означає використання сучасних засобів масових комунікацій для поширення інформації, яка деморалізує та дезінформує населення з метою отримати політичну та військову перевагу.

2. Війна, що зараз триває в Україні значно відрізняється від тих війн, що були. Особливістю цієї війни є вагомий вплив інформаційної війни, що почалась задовго до повномасштабного вторгнення і триває дотепер. Протягом

століть інформаційна агресія росії була зосереджена важливих складових соціального буття українського народу: історії, культурі, релігії та мові. Фальсифікація історії мала служити підґрунтям для територіальних претензій на наші землі та запереченням самого права на існування українського народу.

3. Інформаційна війна, як частина російсько-української війни, буде вивчатись у військових навчальних закладах не лише України, а й всього світу. Тому що саме на нашому прикладі можна дослідити, який вплив має певний рівень медіаосвіти населення на можливість продовження супротиву. Натомість, на прикладі росії можна вивчити, як повна відсутність інфоігієни може бути використана у власних цілях правлячою верхівкою задля збереження влади.

Низка методів сприятиме покращенню інформаційного супротиву українського суспільства під час війни: доступ до новин та подій на фронті у повному обсязі; антифейкові проєкти в ЗМІ та соціальних мережах; медіаосвіта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Claire Wardle. Fake news. It's complicated. URL: <https://firstdraftnews.org/articles/fake-news-complicated/> (дата звертання: 23.03.2023).
2. People older than 65 share the most fake news, a new study finds. URL: <https://www.theverge.com/2019/1/9/18174631/old-people-fake-news-facebook-share/> (дата звертання: 27.04.2023).
3. Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики: [колект. монографія] / П. П. Гай-Нижник [та ін.]; керівник проєкту, упоряд., наук. ред. П. П. Гай-Нижник ; НДІ українознавства. Київ: МП Леся. 2016. 584 с.
4. Бойко І. Київська держава. Голос України. 23 лютого 2019. С. 2-3. URL: <http://www.golos.com.ua/article/314096> (дата звертання: 23.03.2023).
5. Буркут І. Фантом «руського міра»: політологічні студії про російсько-українську війну й не тільки. Чернівці: Друк Арт. 2019. 255 с.
6. Власюк О. С. Кремлівська агресія проти України: роздуми в контексті війни : монографія. Національний інститут стратегічних досліджень. Київ: НІСД. 2017. 302 с. Бібліогр.: С. 297–302.
7. Войтович Л. В. Середні віки в Україні: хронологія, проблеми періодизації. Український історичний журнал. 2003. № 4. С. 134-139.
8. З поліцією та суперечками: на Хмельниччині ще одна парафія перейшла до ПЦУ. URL: https://risu.ua/z-policiyeyu-ta-superechkami-na-hmelnichchini-shchedna-parafiya-perejshla-do-pcu_n128561 (дата звертання: 22.04.2023).
9. Маніпуляція. В Україні закликають до «геноциду росіян». URL: <https://disinfo.detector.media/post/v-ukraini-zaklykaiut-do-henotsydu-rosiiian> (дата звертання: 29.03.2023).
10. Моця О. П. Київська Русь; результати та перспективи досліджень. Український історичний журнал. 1996. № 4. С. 39-51.
11. Раписти запустили діпфейк із Зеленським, який «заявив» про капітуляцію (відео). URL: <http://dancor.sumy.ua/news/newsline/412137> (дата звертання: 27.03.2023).
12. Скандал продовжується: до Лаври знову не пускають комісію Мінкульту. URL:

[https://www.volynnews.com/news/all/skandal-prodovzhuyetsia-do-lavry-znovu-ne-puskaiut-komisiiu-minkultu-video-/](https://www.volynnews.com/news/all/skandal-prodovzhuyetsia-do-lavry-znovu-ne-puskaiut-komisiiu-minkultu-video/) (дата звертання: 28.03.2023).

13. Стратегічний оборонний бюлетень України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/2012/paran16#n16> (дата звертання: 30.03.2023).
14. Фото з нібито українськими військовими в кучугурах снігу – фейк: хто на них насправді. URL: https://24tv.ua/ukrayinski-viyskovi-snigu-spravzhnye-foto_n2202082 (дата звертання: 25.03.2023).
15. Фейк: У Нью-Йорку намалювали графіті, на якому Зеленський з'їдає бюджет США. URL: <https://voxukraine.org/fejk-u-nyu-jorku-namalyuvaly-grafiti-na-yakomu-zelenskyj-z-yidaye-byudzheth-ssha/> (дата звертання: 25.03.2023).
16. Як Сталін перетворив РПЦ на агентуру НКВС. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2574722-ak-stalin-peretvoriv-rpc-na-agenturu-nkvs.html> (дата звертання: 21.03.2023)

Медведюк О. Б.,

*заступник директора з навчально-виховної роботи
початкової школи Хмельницького ліцею № 17
вчитель вищої категорії, вчитель-методист*

СУПРОВІД ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ У СІМ'ЯХ І ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Модернізація освіти – це довгостроковий комплексний проект, в основі якого лежить реалізація педагогічних інновацій. Сучасному суспільству потрібні громадяни з креативним, творчим мисленням, які вміють ставити та вирішувати складні та неординарні завдання. Проблема дитячої обдарованості у нашій країні має державне значення, тому не випадково сьогодні приділяється особлива увага різним програмам, спрямованим на розвиток здібностей дітей, створення у дошкільних, шкільних, середніх спеціальних установах та вищих навчальних закладах умов розвитку обдарованості.

Актуальність висунутої проблеми полягає у тому, що необхідно приділяти велику увагу не тільки своєчасному виявленню, а й розвитку дитячої обдарованості та талановитості, створенню сприятливого середовища, яке б стимулювало позитивні зміни в особистості дитини. Реалізація креативного потенціалу особистості є нагальною потребою сьогодення, соціальним замовленням сучасності.

Сучасне життя ставить перед людиною безліч нестандартних проблем. Вміння вирішувати їх творчо, з оптимальним ефектом визначає її благополуччя. Однак на практиці ми часто стикаємося з дітьми, які не вміють домагатися поставлених цілей і тому найчастіше під час уроків орієнтуємося на учня середніх здібностей. Даємо можливість «слабким» дітям досягти середнього рівня, і відповідно недостатньо приділяється увага учням з більш сформованими знаннями. Проте для них необхідно створити умови для досягнення високих

показників у вивченні предметів. У цьому полягає головне протиріччя. При роботі з цими дітьми постійно виникають педагогічні та психологічні труднощі, обумовлені різноманітністю видів обдарованості. Тому перед учителем встає питання створення системи роботи з обдарованими дітьми.

Хто такі обдаровані діти? У педагогічній практиці існують дві протилежні точки зору на обдарованість. Згідно з першою, обдарованою є кожна нормальна дитина і потрібно лише вчасно помітити конкретний вид здібностей та розвинути їх. Інша думка – обдарованість це рідкісне явище, властиве лише незначному відсотку людей. Відомий спеціаліст в галузі дитячої обдарованості Н.С. Лейтес, (ЛЕЙТЕС НАТАН СЕМЕНОВИЧ, нар. 1918, доктор психологічних наук, професор, дослідник у галузі вікових та індивідуальних особливостей) виділяє три категорії дітей [6], яких зазвичай називають обдарованими:

діти із високим рівнем інтелекту

діти, які досягли видатних успіхів у будь-якому виді діяльності (наприклад, у конкурсах, на олімпіадах та ін.)

діти із високою креативністю

Тобто, якщо учень показав високі результати хоча б за одним із параметрів, його слід вважати обдарованим.

Відповідно до визначення Всесвітньої ради сприяння освіті обдарованих та талановитих дітей (World Council for Gifted and Talented Children), яка координує роботу з вивчення, навчання та виховання таких дітей, обдарованими та талановитими учнями вважаються ті, які за висновками професійно підготовлених фахівців володіють потенціалом до високих досягнень через визначні здібності. Обдарована дитина має вищу, ніж у її однолітків, при інших рівних умовах, сприйнятливість до навчання, більш виражені творчі прояви; вона володіє очевидними досягненнями (або має внутрішні передумови до них) у тому чи іншому виді діяльності, інтенсивність виразності та яскравість яких виділяється серед однолітків.

Згідно з Дж. Рензуллі (Renzulli, 1985), обдарованість дітей є збігом трьох характеристик [7]: інтелектуальних здібностей, креативності (швидкості, гнучкості, оригінальності) та творчої мотивації (орієнтування на завдання). Обдарованість конкретної дитини значною мірою є характеристикою умовною і можливо – проявом вікової особливості. Це означає, що може проявитися нових етапах розвитку особистості. На сьогоднішній день більшість психологів визнає, що рівень, якісна своєрідність і характер розвитку обдарованості – це результат складної взаємодії спадковості (природних задатків) і соціокультурного середовища, опосередкованого діяльністю дитини (ігровою, навчальною, трудовою та ін.) [4].

Найважливішу роль у реалізації потенціалу обдарованих дітей відіграє сім'я,

яка забезпечує, серед іншого, вибір школи, можливості додаткового та позашкільного навчання, оплату гуртків та занять, матеріалів та інструментів, а також витрачає час на пошук програм, організацію занять, поїздки та практичний контроль.

Деякі області обдарованості, особливо такі, з якими школа зазвичай немає справи, наприклад, фігурне катання, гімнастика, музика, вимагають величезних вкладень батьківських ресурсів всіх типів. Але головне – це наявність у батьків цінностей, які сприяють розвитку обдарованості та таланта, наприклад, визнання ними важливості виявлення та розвитку здібностей, досягнень на максимально можливому високому рівні, незалежного мислення та самовираження, активного використання вільного часу для культурного та інтелектуального зростання.

Кожна сім'я по-своєму дивиться на навколишній світ і пояснює події чи обставини, і це значною мірою впливає на дитячі цінності та стосунки. Батьки можуть виявляти любов до роботи та навчання, служити моделлю незалежного здобуття знань поза традиційними структурами та умовами, демонструвати особистісні якості, пов'язані з розвитком творчості: відсутність страху ризику, вміння долати невдачі, завзяту та тривалу роботу для досягнення мети, тощо.

Інша дуже важлива роль батьків – допомога своїм обдарованим та талановитим дітям у побудові соціальних взаємозв'язків, які будуть емоційно підтримувати їхні здібності та сприяти їхньому розвитку. Якість, розмір та сила цих соціальних мереж визначають, наскільки вони будуть психологічно та фізично сприятливими для індивіду. Соціальний світ дитини починається із сім'ї. Але через якийсь час при досягненні вищих рівнів розвитку обдарованості та таланту цей світ розсувається – до нього додаються вчителі, тренери, наставники та широке коло друзів.

В дошкільний період обдаровані діти виділяються серед однолітків власною активністю, розвиненими психологічними механізмами саморозвитку особистості, що лежить в основі формування та реалізації індивідуального обдарування. Обдаровані діти зазвичай мають відмінну пам'ять, яка базується на ранньому освоєнні мови та абстрактного мислення. Їх відрізняє здатність класифікувати інформацію та досвід, уміння широко користуватися накопиченими знаннями. Проте через невеликий життєвий досвід такі діти часто починають справи, з якими не можуть впоратися. Їм необхідне розуміння та деяке керівництво з боку дорослих, не слід акцентувати увагу на їхніх невдачах, краще спробувати разом ще раз.

Крім «вираженої», також досі часто у дітей буває і «прихована» обдарованість. Вона проявляється в атиповій, замаскованій формі і не помічається оточуючими. Особистість обдарованої дитини несе у собі явні свідчення непересічності. Саме своєрідні риси особистості, як правило,

органічно пов'язані з обдарованістю, є ознакою наявності у такої дитини підвищених можливостей.

Знайти та виявити обдарованих дітей – це лише одне із завдань вчителя. Головне — це створення умов розвитку таких дітей. Але треба врахувати, що обдаровані учні, як правило, цікавляться не одним предметом або бувають обдаровані не тільки в одній сфері діяльності, тому вчитель має враховувати це у своїй роботі, спираючись на міжпредметні зв'язки. Таким чином, треба наголосити, що робота повинна проводитися не тільки у додатковий час, як це прийнято вважати, а й в ході звичайного уроку, використовуючи особистісно-орієнтований підхід, підбираючи для учнів індивідуальні завдання щоб не дозволяти обдарованому учневі працювати вхолосту.

У роботі з обдарованими дітьми найефективнішими із сучасних педагогічних технологій є технології продуктивного навчання та компетентнісного підходу. Ці технології дозволяють вчителю розуміти точку зору учня і дивитися на речі з його та зі своєї точки зору, використовувати дослідні, частково-пошукові, проблемні, проектні види діяльності.

У обдарованих дітей чітко проявляється потреба з дослідницької і пошукової активності – це за умов, які дозволяють учням поринути у творчий процес навчання і стимулюють жагу до знань, активної розумової праці задля самопізнання.

Є обдаровані діти, у яких вдало поєднуються високий інтелект, творчість та скромність, доброта, чуйність, уважне ставлення до людей. Обдаровані учні мають ще один стимул – перемагати. Хоча ціна цих перемог – довга та важка робота над собою. І тут незамінна допомога вчителів.

Навчання талановитої дитини та набуття нею вміння самостійно засвоювати складний матеріал – це той перший крок, який повинен зробити педагог зі своїм підопічним, щоб прищепити дитині смак до серйозної роботи, що включає елементи творчого підходу, і який супроводжуватиме цю дитину в житті. Крім того, вводячи талановиту дитину в предмет дослідження, долучаючи її до науки, необхідно ставити конкретне завдання, а саме розвиток самостійності у прийнятті рішень з наукових питань та проблем, а також вигадування дитиною своїх, якісно нових ідей. Важливу роль цьому грає реакція дорослих, вміння вчителя створити максимально сприятливі умови для розвитку дитини, стимулювати творчу діяльність обдарованих дітей, що, як показує досвід, можна зробити на уроках.

Завдання вчителя полягає в тому, щоб створити умови практичного оволодіння мовою, доступною для кожного учня, вибрати такі методи навчання, які б надали кожному учню можливість проявити свою активність і творчість.

Не секрет, що, перебуваючи у звичайній школі, деякі з обдарованих учнів

часто дратують вчителів тим, що вони або «все вже знають», або ставлять стільки запитань, що привертають увагу вчителя лише до себе. Внаслідок цього може відбуватися ізоляція обдарованого учня від решти класу. У результаті багато обдарованих дітей у школі почуваються «не в своїй тарілці».

Основні проблеми в організації роботи з обдарованими дітьми:

- відсутність у педагогів знань про особливості прояву дитячої обдарованості, видове її розмаїття;
- функціонально - цільова спрямованість школи щодо розвитку інтелекту учнів;
- орієнтація школи на «зрівняння» під «середній рівень», без прогнозу на індивідуальний розвиток.

«Класична» система навчання, яка є добрим стимулом учнів «середнього» рівня, стає гальмом для обдарованих. Тому з талановитою дитиною додатково треба працювати за індивідуальною програмою. Кардинальним вирішенням проблеми є направлення такого учня в спеціальну школу, де навчаються такі ж, як і вона сама, обдаровані діти.

Традиційно для виявлення обдарованості у школах використовуються різні методи: від бесід з батьками до спеціально розроблених стандартизованих та тестових завдань з залученням психологів. На тих, хто працює з дітьми, визначає обдарованість у ранніх її проявах, лежить велика відповідальність. Ця робота потребує не тільки спеціальних знань, а й досконалого володіння сучасними діагностичними методиками. Виявлення обдарованих дітей – тривалий процес, пов'язаний з аналізом розвитку конкретної дитини. Вчителю необхідно спрямовувати зусилля на поступовий, поетапний пошук обдарованих дітей у процесі навчання.

У початковій школі робота з обдарованими дітьми та дітьми з підвищеною мотивацією до навчання зазвичай будується у двох напрямках:

1. Через навчальний процес та позаурочну діяльність;
2. За інтересами самих учнів.

Я прийшла до висновку, що особистісно орієнтований підхід до навчання є засобом для формування основ навчальної самостійності молодших школярів, сприяє виявленню їх індивідуальних здібностей. Кожна дитина талановита по-своєму. Як знайти заповітний ключик до кожного, викликати інтерес до того, що відбувається в першому класі і втримати цей інтерес до закінчення початкової школи? Рішення прийшло само собою – треба залучати дітей до творчого процесу, щоб вони були не лише слухачами, виконавцями, а й творцями. Результат буде лише там, де на першому місці стоїть особистість кожного з учнів.

Слід наголосити, що робота з індивідуальністю кожного учня ставить вчителя у нову позицію – бути одночасно і педагогом, і психологом, який вміє здійснювати комплексне педагогічне спостереження за кожним учнем у процесі

його індивідуального вікового розвитку та особистісного становлення. Тут важлива співпраця з батьками, надання їм допомоги у розвитку дитини.

Учень повинен мати можливість максимально використати свій досвід, а не просто беззастережно приймати (засвоювати) все, що повідомляє вчитель. Урок – це та навчальна ситуація, де не лише викладаються знання, а й розкриваються, формуються та реалізуються особистісні особливості учнів.

Основна ідея у системі роботи з обдарованими дітьми полягає у реалізації комплексних заходів по послідовному виявленню, підтримці та розвитку обдарованості учнів у освітній діяльності школи. У цій системі робота проводиться на чотирьох різних рівнях.

Рівень 1. Робота над виявленням та розвитком обдарованості учнів під час уроків. Задіяно 100% учнів.

Робота з виявлення обдарованих дітей починається під час уроків. Вчителі школи на своїх уроках не тільки закладають базові знання з предметів, а й створюють умови для розвитку та прояву дитячої обдарованості. Це досягається за рахунок використання ефективних освітніх технологій та педагогічних прийомів та методів на основі індивідуального підходу. Основний прийом – індивідуалізація завдань. Для ефективної організації роботи на цьому етапі важливо не тільки мати багатий інструментарій на формування в дітей віком базових предметних знань. Важливо мати широкий арсенал індивідуальних, нестандартних, творчих завдань чи завдань підвищеної складності.

Рівень 2. Робота над виявленням та розвитком обдарованості учнів під час групових консультацій, на додаткових курсах та у гуртках. Задіяно понад 70% учнів.

У школі проводяться консультації та додаткові курси з різних предметів. Грамотна організація їх роботи є невід'ємною складовою виявлення та розвитку обдарованості учнів, оскільки сприяє вирішенню наступних педагогічних завдань:

- дає змогу учням спробувати свої сили у поглибленому вивченні предмета;
- дозволяє дітям реалізувати свій інтерес до поглибленого вивчення предмета;
- формує коло спілкування учнів із загальними інтересами;
- створюється можливість індивідуальної роботи вчителя з учнями;
- надається можливість реалізовувати нестандартні форми навчання, які враховують індивідуальні здібності учнів.

Дуже складно підготувати та організувати роботу гуртка таким чином, щоб він відповідав очікуванням усіх учнів, які виявили до нього інтерес. Основний принцип, який використовується у школі – 50% роботи виконується під керівництвом вчителя, а решта 50% – самостійна робота учнів. Важливо, що до кінця навчального року кількість учнів, які відвідують спецкурс, зазвичай

зменшується. Це вважається нормальним. У результаті у групі/гуртку займаються діти, яким не лише цікавий навчальний предмет, але які готові докладати зусиль, працювати, досягати результатів у цьому навчальному предметі.

Рівень 3. Робота над виявленням та розвитком обдарованості учнів у рамках шкільних конкурсів, проектів та змагань. Задіяно понад 50% учнів.

Найчастіше обдарованість учнів у конкретній предметній галузі, підкріплена індивідуальним підходом на уроках та додатковими предметними знаннями, виявляється у вигляді призових місць та просто високих результатів на різних конкурсах та олімпіадах. Це формальне визнання високих результатів є важливим фактором формування мотивації учнів до подальшого розвитку своїх здібностей. Досягнувши певного успіху, учень з великим бажанням відвідує додаткові заняття з предмету, займається самостійно, прагне подальших успіхів.

Рівень 4. Індивідуальна робота з обдарованими учнями. Задіяно до 10% учнів.

Для учнів з високим ступенем розвитку обдарованості для подальшого зростання забезпечується індивідуальний, найчастіше особистий контакт із вчителем, наставником. Організуючи індивідуальну роботу з учнями, вчитель найчастіше діє інтуїтивно і навіть, можливо, безсистемно. Цей вид роботи займає багато часу, вимагає великих емоційних та професійних витрат, проте завжди призводить до певного результату.

На будь-якому рівні робота ведеться виключно ґрунтуючись на інтересі, бажанні дитини, що навчається, розвиватися у цікавому для неї напрямку, тобто. основною сполучною ланкою між рівнями є мотивація учнів.

Пріоритетна функція вчителя – це розкриття та розвиток обдарованості кожної дитини, яка виявляє здібності у певній галузі знань. Для успішного розвитку обдарованості учнів зазвичай застосовуються універсальні технології:

- 1) особистісно-орієнтованого навчання;
- 2) інформаційно – комунікаційні технології;
- 3) технологія дослідницької діяльності;
- 4) проблемне навчання.

На уроках методи та форми роботи з обдарованими учнями перш за все повинні органічно поєднуватися з методами та формами роботи з усіма учнями школи та водночас відрізнятися. Говорячи про форми роботи з обдарованими дітьми, необхідно одразу зазначити таке: робота з такими учнями розпадається на дві форми – на уроці та позаурочну. Слід визнати недоцільним за умов школи виділення таких учнів у спеціальні групи на навчання з усіх предметів. Обдаровані діти мають навчатися у класах разом з іншими дітьми. Це дозволить створити умови для подальшої соціальної адаптації обдарованих дітей і

одночасно для виявлення прихованої до певного часу обдарованості, максимально можливого розвитку всіх учнів для виконання ними різноманітної проектної діяльності, творчих завдань.

Для забезпечення підтримки обдарованих дітей у шкільну діяльність доцільно покласти такі принципи:

- принцип максимального розмаїття наданих можливостей у розвитку особистості;
- принцип зростання ролі позаурочної діяльності;
- принцип індивідуалізації та диференціації навчання;
- принцип створення умов для спільної роботи учнів за мінімальної участі вчителя;
- принцип свободи вибору учнями допомоги, наставництва.

Зазвичай обдаровану дитину намагаються виховати і навчити таким чином, щоб вона представляла інтереси суспільства, що його виховало. Але саме талановиті діти можуть завдати найбільших проблем під час навчання. Насамперед це пов'язано з їх випереджаючим розвитком та нетрадиційними поглядами на навколишній світ. На ранніх стадіях роботи з обдарованими дітьми можна спостерігати й іншу неприємну особливість – поверхневність знань. Це пояснюється множинністю інтересів дитини, її бажанням займатися всім, чого виникає інтерес.

У талановитих учнів досить часто відзначаються проблеми дефіциту розвитку довільної саморегуляції (недолік самоорганізованості), труднощі ділового і особистісного спілкування (вони, хоч як парадоксально, завжди креативні, проте нерідко зіштовхуються з труднощами під час вибору професії). Основною проблемою дітей з таким типом обдарованості є той факт, що їм важко реалізувати себе в реальному житті.

Для розвитку таланту обдарованих учнів слід забезпечувати супровід, реалізуючи наступні принципи:

- безперервність супроводу розвитку обдарованої дитини;
- визнання унікальності дитини, що виключає усереднення, порівняння однієї дитини з іншою;
- дбайливе ставлення до психічного світу дитини, її потреб, особливостей суб'єктивного ставлення до світу і самого себе;
- захист інтересів дитини;
- індивідуальний шлях розвитку;
- врахування специфіки вікового та індивідуального розвитку;
- принцип діалогічності;
- принцип особистісно-орієнтованого підходу до дитини;

– принцип побудови роботи на основі діагностики.

Етапи супроводу розвитку обдарованої дитини:

Перший етап – діагностичний - передбачає відкриття, констатацію обдарованості у розвитку дитини, уточнення її інтересів. На цьому етапі вчителі знайомлять батьків із віковими особливостями дітей. При цьому освітяни з батьками визначають індивідуальні особливості кожної дитини. Невідповідність індивідуального статусу віковим закономірностям та освітнім можливостям розглядається як підстава для посилення уваги до дитини з метою визначення її індивідуального шляху розвитку, побудови роботи, що розвиває.

Другий етап – уточнення виявлених труднощів чи здібностей дитини, проведення психолого-педагогічного консиліуму. У початковій школі класний керівник проводить психолого-педагогічний консиліум, на якому узагальнюється вся інформація про дитину, яка потребує розвиваючих засобів, і визначається група супроводу, умови для розвитку обдарованої дитини.

Третій етап – створення умов розвитку обдарованих дітей: проведення розвиваючої роботи з дитиною в гуртку, на факультативних заняттях, в установі додаткової освіти дітей; консультативної та іншої роботи з батьками, вихователями.

Четвертий етап – аналіз проміжних результатів супроводу розвитку обдарованої дитини. На цьому етапі проводиться діагностика успішності розвитку обдарованості дитини та коригування її індивідуальних програм, рекомендацій щодо супроводу її розвитку.

З перерахованих вище фактів можна зробити висновок про те, що одним з найважливіших завдань педагога при роботі з обдарованими дітьми є створення сприятливої обстановки в колективі та вирішення конфліктних ситуацій. Робота педагога з обдарованими дітьми — це складний процес, що ніколи не припиняється. Він вимагає від вчителя особистісного зростання, постійно оновлюваних знань у галузі психології, а також тісної співпраці з психологами, іншими вчителями, адміністрацією та обов'язково – з батьками. Важливо відзначити, що гіпер опіка таланту може призвести до сумних наслідків – обожнювання самого себе та приниження інших, а також відмови від подальшого самовдосконалення.

Для досягнення високих результатів мають бути створені умови не лише з боку вчителя, а й та школи в цілому, з обов'язковим залученням батьків. Робота з обдарованими учнями повинна мати систематичний характер протягом усього процесу навчання, вона повинна проводитись як на уроці, так і позаурочний час. Доцільно проводити заняття, як із групою учнів, так і індивідуально. Учням має бути надано можливість реалізації власних ідей та задумок. Дуже гарним допоміжним засобом є застосування додаткової мотивації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонова О.Є. Обдарованість: досвід історичного та порівняльного аналізу: Монографія. Житомир: Житомир. держ. ун-т, 2005. 456 с.
2. Буров О.Ю. Оцінювання обдарованості: проблеми кількісної міри/ О.Ю. Буров, В.В. Камишин //Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика: збірник наукових праць. К.: Інститут обдарованої дитини АПН України, 2009. Вип. 2. 279 с.
3. Демченко О.П. До проблеми використання понять «обдарована дитина» і «дитяча обдарованість» у психолого-педагогічному дискурсі / О.П.Демченко // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: збірник наукових праць. Випуск 51. Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2018. с.137-143.
4. Методологія психолого-педагогічного дослідження обдарованих учнів у сучасному освітньому середовищі - URL: https://edu.kpfu.ru/pluginfile.php/889730/mod_resource/content/2/%D0%A2%D0%B5%D0%BE%D1%80%D0%B5%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%B0%D0%BB%201.pdf
5. Музика О.Л. Як розвивати обдарованість і чи можна її втратити? О.Л.Музика// Обдарована дитина. 2006. №3. с.11 -16.
6. Психология одаренности детей и подростков / под. ред. Н.С. Лейтеса. М.: Издательский центр «Академия », 1996. 416 с.
7. Рензулли Дж., Рис С.М. Модель обогащающего школьного обучения // Основные современные концепции творчества и одаренности / под ред. Д.Б. Богоявленской. М., 1997. с.214 - 242.
8. Розвиток соціально-комунікативної компетентності обдарованих учнів початкової школи: посібник / Н.В. Лук'янчук, Н.А. Климова, О.А. Ковальова, Ю.Ю. Савченко та ін.; за заг.ред. Н.В. Лук'янчук і Н.А. Климової. К.: Інститут обдарованої дитини, 2014. 132 с.

Мищишин І. Я.,

канд. пед. наук, доцент, доцент,

Львівський національний університет імені Івана Франка,

iryna.myshchysyn@lnu.edu.ua

ДОМАШНЯ ФОРМА НАВЧАННЯ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ ВОЄННОГО СТАНУ

Адаптація системи освітніх послуг у нашій країні до умов воєнного стану відобразилася у формуванні нових підходів, застосуванні нових технологій. зростанні популярності альтернативних форм здобуття освіти, зокрема, домашнього навчання. Домашнє навчання найбільшою мірою відповідає вимогам безпеки. Популярність такої форми здобуття освіти також зумовлена

вимушеною міграцією наших громадян. Суттєве зростання кількості учнів домашньої форми виявила певні організаційні та методичні проблеми, що внаслідок актуальних викликів, потребують якісного вирішення.

Ключові слова: домашнє навчання, домашня освіта, форма здобуття освіти, змішане навчання, навчання в умовах війни.

The adaptation of the educational system in our country to the conditions of martial law was reflected in the development of new approaches and the use of new technologies. The popularity of alternative forms of education, in particular, homeschooling, has increased. Homeschooling meets the security requirements to the greatest extent. The popularity of this form of education is also due to the forced migration of our citizens. A significant increase in the number of home-based students has revealed certain organizational and methodological problems that, due to current challenges, need to be addressed.

Key words: homeschooling, home education, form of education, blended learning, education in war.

Освітні інновації в сучасному світі формуються як відповідь на актуальні потреби та виклики часу. Інноваційні освітні пошуки відбуваються у напрямі розробки ефективних форм і способів організації педагогічної взаємодії, критеріїв конструювання найоптимальнішого змісту освіти, забезпечення умов для врахування індивідуальних потреб, інтересів, створення можливостей для творчого розвитку суб'єктів навчання, а також нових дієвих інструментів для їх мотивування. Відтак, сучасна освітня практика демонструє різноманітну палітру інноваційних форм і методів навчання й водночас постійне прагнення педагогів-практиків щодо їх вдосконалення. Поряд з причинами, які безпосередньо пов'язані з практикою навчання, зміна традиційних підходів до організації освіти також стимулюється й низкою підстав, що лежать у площині суспільних умов, соціальних процесів, економічних чи політичних факторів. Власне таким комплексом умов, а саме – запровадженням воєнного стану, спричинені зміни, які відбуваються на сьогодні в освітній практиці нашої країни, зокрема використання нових форм здобуття освіти.

Умови війни значною мірою вплинули на освітню сферу. Внаслідок агресії було зруйновано більше ніж 200 закладів освіти, а решта були змушені організаційно пристосуватись до нових реалій діяльності. Таким чином, 4597 шкіл запровадило освітній процес виключно у дистанційному форматі, практично така ж кількість – 4641 працює у змішаному і лише 3676 – в очному режимі [2]. Поряд із цими формами навчання значної популярності в нашій країні набула домашня освіта.

Домашня освіта на законодавчому рівні була закріплена в освітньому просторі нашої країни у 2019 році [3]. Домашня освіта – це форма навчання, яку організовують і забезпечують батьки, тому повною мірою відповідають за її якість. Ця форма освіти дає можливість максимально пристосувати освітнє середовище до потреб і вимог дитини, індивідуалізувати зміст, темпи, методи та організаційні форми навчання. Традиційно мотивація батьків, які обирали таку форму навчання, визначалась прагненням створити найбільш сприятливі умови для навчання дітей, забезпечити якісні послуги, запобігти згубним інституційним впливам, таким як булінг, конкуренція, створити психологічний комфорт та виховне середовище, яке утверджує релігійні та національні цінності батьків.

В Україні домашнє навчання розпочало своє становлення завдяки батьківській ініціативі. Його кількісні показники дещо відставали в порівнянні з показниками багатьох країн, які мають більш тривалу історію домашнього навчання. Так, наприклад в США домашнє навчання було започатковане ще в минулому столітті. У 2019 році в домашніх умовах тут навчалось близько 2,5 мільйона учнів (або від 3% до 4% дітей шкільного віку). У 2021-2022 навчальному році в США на домашньому навчанні перебувало близько 3,1 мільйона учнів (приблизно 6% дітей шкільного віку). Протягом останніх кількох років кількість дітей, які навчаються вдома, зростала приблизно на 2%-8% на рік [4, с.1].

Згідно зі зведеним звітом закладів загальної середньої освіти на початок 2021/2022 навчального року в Україні кількість учнів, яка навчалась в домашніх умовах становила 4827 осіб [1]. Однак, вже у 2022/2023 навчальному році кількість учнів, які навчаються вдома зросла в десятки разів. Оскільки, в умовах війни збір статистичної інформації відбувається вкрай важко, наведемо окремі дані, отримані на підставі офіційних відповідей органів державної влади на звернення громадян. Взявши до уваги статистичні показники з різних регіонів країни, можна встановити тенденцію стрімкого росту популярності домашньої освіти. Так, зокрема, у 2021/2022 і 2022/2023 навчальних роках сімейною формою навчання була охоплена наступна кількість дітей: в Одеській обл. – 493 і 4587, Київській – 367 і 7630, Дніпропетровській – 462 і 4961.

Здебільшого цю форму навчання обрали батьки, які внаслідок військових дій були змушені змінити місце проживання в межах країни або ж виїхати за кордон. До того ж цю ж форму навчання з міркувань безпеки обрала й значна кількість батьків, які проживають на територіях, де не ведуться активні військові дії. Сім'ї, які проживають за кордоном активно користуються послугами домашнього навчання, позаяк планують повернутися на батьківщину або ж незадоволені якістю освітніх послуг закордонних шкіл.

Значний зріст учасників домашнього навчання та їх перебування за межами рідномовного освітнього середовища загострив певні організаційно-дидактичні проблеми. Насамперед проблема організації якісного педагогічного супроводу дитини, консультування, відсутня можливість користування учнем бібліотекою школи та іншими інфраструктурними об'єктами, труднощі розробки індивідуального плану навчання, а також здійснення контрольних заходів. За встановленими Міністерством освіти вимогами контроль успішності має відбуватися не менше 4 разів на рік, однак в умовах еміграції, його можна здійснити лише в дистанційному форматі, що суттєво ускладнює досягнення об'єктивності. Також ускладнюється обґрунтованість прийняття рішення педагогічною радою про рекомендацію чи переведення дитини на інституційну форму у випадку незадовільних результатів її успішності. Педагогічні працівники у дистанційному форматі, не в змозі оцінити рівень соціалізації дитини, а відтак вчасно зауважити проблеми й рекомендувати батькам змінити форму навчання чи створити умови для її покращення засобами позашкільної освіти тощо.

Отож, домашнє навчання стало особливо популярною формою навчання з огляду можливостей забезпечення безпекових умов, однак внаслідок дистанціювання від вітчизняного освітнього середовища, перед нею постає значна кількість проблем, які можуть знизити її ефективність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зведений звіт закладів загальної середньої освіти на початок 2021/2022 навчального року (форма 76-PBK). Інститут освітньої аналітики. URL: <https://iea.gov.ua/naukovo-analitichna-diyalnist/analitika/informatsijni-byuleteni/2022-2/zvedeni-formy-statystychnoyi-zvitnosti-zzso/>. (дата звернення 25.04.2023)
2. Основні цифри освіти. Інститут освітньої аналітики. URL: <https://iea.gov.ua/naukovo-analitichna-diyalnist/analitika/informatsijni-byuleteni/2022-2/zvedeni-formy-statystychnoyi-zvitnosti-zzso/>. (дата звернення 24.04.2023)
3. Положення про індивідуальну форму здобуття загальної середньої освіти. Наказ Міністерства освіти і науки України 12 січня 2016 року №8 (у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 10 липня 2019 року, №955).
4. Homeschooling: the research Research Facts on Homeschooling, Homeschool Fast Facts Brian D. Ray, Ph.D. URL: <http://surl.li/gozmv> (дата звернення 24.04.2023)

Міхєєва О. Ю.,
доцент, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної освіти та соціальної роботи,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
Mixeeva2007@ukr.net

ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ

У статті описано зміст соціально-педагогічної роботи з обдарованими дітьми. Охарактеризовано основні напрями та технології соціально-педагогічної роботи з обдарованими дітьми. Окреслено соціально-педагогічні проблеми обдарованих дітей. Визначено основні форми соціально-педагогічної роботи з обдарованими дітьми.

Ключові слова: обдарованість, обдарована дитина соціально-педагогічна робота з обдарованими дітьми, технології соціально-педагогічної роботи з обдарованими дітьми.

The article describes the content of socio-pedagogical work with gifted children. The main directions and technologies of socio-pedagogical work with gifted children are characterized. The socio-pedagogical problems of gifted children are outlined. The main forms of socio-pedagogical work with gifted children are defined.

Key words: giftedness, gifted children, socio-pedagogical work with gifted children, technologies of socio-pedagogical work with gifted children.

Важливим завданням соціально-педагогічної роботи на сьогодні є допомога особистості в активізації, розкритті внутрішніх ресурсів та розкритті її творчого потенціалу. Успішність такої діяльності залежить від створення відповідних сприятливих умов у соціальному середовищі, налагоджені сприятливої соціально-педагогічної діяльності з обдарованими дітьми, визначення рівня їх обдарованості, врахування їх особливостей тощо.

Питаннями організації соціально-педагогічної роботи з обдарованими дітьми займались ряд дослідників, а саме: Архіпова С., Вайнола Р., Капська А., Майборода Г. та ін. Види обдарованості досліджували С. Гончаренко, Г. Бурменська, Ю. Гільбух, М. Гнатко, В. Слуцький та інші; Проблеми обдарованих вивчали: В. Алфімов, В. Крутецький, О. Кульчицька, Н. Лейтес, А. Мудрик, Л. Новікова та ін.

Обдаровані діти розглядаються як один із потенціалів розвитку держави. Тому важливим аспектом соціально-педагогічної роботи є виявлення та діагностика обдарованості у дітей. Чим раніше буде здійснена діагностика та виявлено рівень обдарованості, тим краще можна організувати процес навчання такої дитини. Своєчасне виявлення таких дітей дозволить відповідно організувати навчальний процес, створити умови для розвитку, самореалізації

такої особистості, сприятиме формування позитивного ставлення особистості до себе та своєї діяльності.

На сьогодні значна кількість науковців мають різні підходи та по різному трактують поняття обдарованості, критерії обдарованості, рівні, структуру обдарованої особистості. Зважаючи на існуючу полеміку вважаємо за доцільне проаналізувати поняття «обдарованості».

Психологи розуміють обдарованість, як природні можливості особистості, що перевищують середній рівень. В. Юркевич акцентує увагу на тому, що обдарованість виявляється у різних сферах життя дитини та може проявлятися у наступних видах: художній та творчій [5, с. 17].

Матюшкіна О. вважає, що обдарованість є проявом творчої діяльності.

На думку Моляко В. обдарованість є одним із видів відхилень від норми. Даний дослідник вважає обдарованих дітей жертвами соціалізації, які навчаються у звичайних закладах освіти та не завжди можуть реалізувати свій потенціал. Тобто, якщо створені позитивні та сприятливі умови діти розвивають свій потенціал, якщо таких умов не створено відповідно дитина не розвиває свою обдарованість [4, с. 5].

На нашу думку обдарованість – це індивідуальні задатки особистості, які допомагають їй досягти високих результатів у певній галузі діяльності.

Тому досить важливим є організація та створення відповідних умов для розвитку та підготовки особистості до самовиховання та наполегливої праці.

Соціально-педагогічна робота з такими дітьми є досить складною, безперервною та комплексною, крім цього важливим аспектом для ефективної діяльності з обдарованими дітьми має бути налагоджена ефективна взаємодія з оточуючим середовищем, орієнтація дитини на ефективне спілкування, на успішність діяльності, саморозвиток та самовдосконалення, розширення соціальних зв'язків та постійне стимулювання її розвитку. Тому у процесі соціально-педагогічної діяльності важливим є навчити обдаровану дитину самостійності та працювати самостійно над собою, що дозволить сформувати креативність та ряд креативних рис.

Основним аспектом соціально-педагогічної роботи з обдарованими дітьми є здійснення їх соціального супроводу. Соціальний супровід обдарованих дітей може містити наступні етапи:

1. Виявлення обдарованої дитини;
2. Діагностика виду обдарованості;
3. Складання плану та впровадження запланованих аспектів діяльності з розвитку обдарованої дитини;
4. Контроль та моніторинг результатів діяльності.

За даним Лещук Г. [2, с. 316] соціально-педагогічна робота з обдарованими

дітьми реалізується через наступні напрями:

1. Координаційний напрям. Даний напрям містить наступні аспекти роботи: організація роботи зі створення та керівництва діяльністю експериментальних майданчиків; організація роботи з обдарованими дітьми; проведення науково-просвітницьких форм роботи, олімпіад, науково-практичних конференцій; надання інформаційної нормативно-правової підтримки обдарованим дітям та їхнім батькам.

2. Інформаційний напрям. Передбачає: формування інформаційної бази даних і методичних матеріалів по роботі з обдарованими дітьми; інформування батьків і педагогів з питань, що стосуються виявлення, розвитку та підтримки обдарованих дітей; підготовка фахівців по роботі з сім'єю обдарованої дитини; привернення уваги громадськості до проблем обдарованості через ЗМІ; дослідження проблем обдарованих дітей, участь у науково-практичних конференціях, семінарах; створення мережі спільнот, які займаються вивченням обдарованості.

3. Діагностичний напрям. Містить наступні складові: організація науково-дослідних шкіл, клубів для виявлення обдарованих дітей; проведення олімпіад, конкурсів, фестивалів, конференцій; створення тематичних таборів, організація навчально-тренувальних зборів, науково-дослідних експедицій; допомога іншим учасникам навчально-виховного процесу у виявленні обдарованих дітей;

4. Методичний напрям. Складається з наступних аспектів: визначення критеріїв ефективності соціально-педагогічної роботи з обдарованими дітьми; надання педагогам методичної підтримки; проведення тренінгів, майстер-класів, семінарів, присвячених питанням розвитку та особливостей різних видів обдарованості; створення концептуально нових освітніх програм для навчання обдарованих дітей.

5. Розвивальний напрям, який орієнтований на: підтримку діяльності освітніх установ, робота яких спрямована на розвиток і підтримку обдарованих дітей. Освітній процес яких спрямований не лише на засвоєння знань, а й на розвиток вміння мислити, аналізувати; освоєння комплексних способів отримання знань, вивчення методів наукового дослідження, осмислення дитиною своєї неповторності, розуміння нею загальнолюдських культурних цінностей; підтримка наукових об'єднань та спільнот обдарованих учнів з метою відстеження і коригування їхнього особистісного зростання, спрямованості інтересів і майбутнього професійного вибору; залучення закладів вищої освіти, їхнього кадрового потенціалу в систематичну роботу з обдарованими дітьми; психологічний супровід обдарованих дітей, забезпечення психічного та психологічного здоров'я, раннє виявлення обдарованих дітей, створення системи психологічного супроводу педагогічного та навчального процесів,

впровадження системи відстеження розвитку дитячих здібностей, надання своєчасної психологічної підтримки обдарованих дітей.

Завданням соціального працівника/педагога при роботі з обдарованими дітьми є своєчасне виявлення труднощів та проблем, які можуть у них виникати. Значна кількість таких дітей мають труднощі з соціалізацією, які найчастіше пов'язані з виникненням ряду проблем у обдарованих дітей, а саме: наявність агресивних реакцій (вербальна, фізична чи непряма агресія); наявність ізоляції, особливо серед однолітків; небажання відвідувати заклад загальної середньої освіти, через складнощі у взаєминах з однолітками, педагогами; через мірний конформізм; зануреність у філософські питання та проблеми (потойбічне життя, релігійні вірування); невідповідність фізичного, інтелектуального та соціального розвитку; неадекватність самооцінки, присутність гіперчутливості та почуття постійного незадоволення; потреба в увазі дорослих тощо.

Найчастіше з обдарованими дітьми використовуються наступні форми роботи: індивідуальне навчання чи навчання в малих групах за програмами, які сприяють творчому розвитку в окремій галузі; залучення і участь у творчих та дослідницьких проєктах через процедуру наставництва; створення та робота на базі закладів оздоровлення та відпочинку профільних таборів, профільних-творчих змін, навчально-тренувальних зборів, науково-дослідних експедицій; проведення та організація творчих лабораторій і майстер-класів; організація творчих конкурсів, фестивалів, олімпіад; проведення науково-практичних конференцій та семінарів для обдарованих дітей.

Важливим аспектом соціально-педагогічної роботи з обдарованими дітьми є організація підтримки обдарованих дітей. Сьогодні така підтримка здійснюється через:

1. Надання заохочень, стипендій та премій обдарованим дітям (особлива підтримка дітей з малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей з інвалідністю);
2. Нагородження цінними подарунками;
3. Сприяння в організації виставок, концертів, видані та публікації творчих робіт обдарованих дітей;
4. Організація на базі дитячих оздоровчих центрів тематичних та профільних змін;
5. Фінансування участі обдарованих дітей у всеукраїнських, міжнародних олімпіадах, конкурсах, виставках та інших заходах.

Важливий акцент у соціально-педагогічній роботі з обдарованими дітьми відводиться підтримці та супроводу обдарованих дітей з числа осіб з інвалідністю та дітей-сиріт. Як свідчить практика значна кількість таких дітей знаходяться поза зоною діяльності центрів творчості та інших закладів для

обдарованих дітей, тому що в силу об'єктивних та суб'єктивних причин вони не можуть їх відвідувати або не мають матеріально-технічних умов для розвитку своїх здібностей [3, с. 297].

Основною роллю соціального працівника/педагога при роботі з обдарованими дітьми є роль посередника, адже часто такому фахівцеві необхідно налагоджувати взаємодію та посередництво між обдарованою дитиною і педагогами закладу загальної середньої освіти, працівниками позашкільних закладів та сприяти розвитку здібностей у відповідних установах.

На нашу думку для організації роботи з обдарованими дітьми важливо використовувати наступні методи роботи: дослідницькі, проблемно-пошукові та проектні.

Важливим для обдарованих дітей є не лише розвиток їх здібностей, але й розвиток їх соціальності. Тому при здійсненні соціально-педагогічної роботи з обдарованими дітьми важливо використовувати прийоми для заохочення їх до спільної діяльності; створення атмосфери розкутості; надання можливості створити творчий безлад; стимулювання бажання випробувати себе в іншій галузі; стимулювання до самостійності; надання свободи вибору; заохочення до створення власних проектів та програм.

Технологіями соціально-педагогічної роботи з обдарованими дітьми можуть бути наступні:

- Технології проблемного пошуку. Передбачається виконання завдань проблемного характеру, створення проблемних ситуацій, що сприятиме пізнавальній активності таких дітей.
- Технології ігрового навчання. Використання ігрових технологій дозволить створити атмосферу успіху та спілкування, можна використовувати кілька разів одну і ту ж гру, може мати розвиваючу та навчальну мету. Гра дає можливість активізувати дитину та через гру діти швидше сприймають та запам'ятовують матеріал.
- Технології проектування. Дозволяють здійснювати самостійно пошукову діяльність, дозволяє використовувати особистий досвід та досвід інших. Такі технології дають можливість стимулювати пізнавальні інтереси обдарованих дітей, отримати задоволення від результату своєї діяльності, усвідомити ситуацію успіху.
- Дослідні технології. Дозволяють досягти самостійного творчого пошуку та рішення. Дана технологія дозволяє стимулювати обдаровану дитину до виявлення проблем, розробка плану їх вирішення, побудова стратегії та розроблення суджень та умовиводів.
- Технології творчих і нестандартних завдань.
- Кейс-технології. Поєднання одночасно і рольових ігор, проектів, ситуативного

аналізу, що передбачає аналіз конкретної ситуації, що змушує використовувати наявні знання на практиці.

- Кластер-технології (графічний спосіб організації та вивчення матеріалу). Розбиття інформації за блоками та поєднання окремих блоків інформації. Дозволяє більш творчо підійти до завдань та вийти на творчий рівень.
- Інформаційно-комунікаційні технології [1, с.36].

Важливим аспектом соціально-педагогічної роботи з обдарованими дітьми є організація позаурочної діяльності. Така діяльність може здійснюватися через індивідуальну, групову та масові форми роботи.

Найпоширенішою формою позаурочної роботи є гуртки, частіше за все вони мають предметне спрямування. Вони розраховані на тих дітей, чиї інтереси виходять за межі програми. Також можуть організовуватись форми роботи, такі як предметні тижні, театралізовані свята, організація курсів та діяльності клубів різного спрямування, марафони, конкурси тощо.

Важливим при роботі з обдарованими дітьми є систематизація результатів їхньої діяльності, яка може здійснюватися через творчі проєкти, книгу творчих робіт, портфоліо, результати конкурсів, олімпіад, творчі майстерні.

Отже, соціально-педагогічна робота з обдарованими дітьми має бути спрямована на формування і задоволення пізнавальних інтересів та потреб таких дітей, створенні умов для розвитку талантів та здібностей дітей. Діяльність фахівця соціальної роботи з даною категорією клієнтів сприяє виявленню даної категорії, діагностики видів обдарованості, дозволяє налагодити взаємодії з найближчим оточенням та соціальними інституціями, які сприятимуть підтримці та розвитку здібностей особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вайнола Р. Технології соціально-педагогічної роботи. Курс лекцій. К. НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2008. С. 34-37.
2. Лещук Г. Соціально-педагогічна робота з обдарованими дітьми. Обдаровані діти – скарб нації: матеріали II Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції (м. Київ, 18–22 серпня 2021 року). Київ. Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2021. С.315-318.
3. Міхєєва О.Ю. Соціальна педагогіка: курс лекцій. Київ: Компрінт, 2022. 558 с. С.296-298.
4. Моляко В.О. Творчий потенціал людини як психологічна проблема // Обдарована дитина, 2005. № 6. С. 2–9.
5. Юркевич В. Про окремі типи обдарованості // Завуч, 2003. № 7-8. С. 17–20.

Момот О. В.,
спеціаліст вищої категорії, учитель-методист, вчитель англійської мови
Харківської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів № 143
Харківської міської ради Харківської області
vinnioval@gmail.com

ВИКЛИКИ НАВЧАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Бездоганного навчання у воєнний час не варто чекати, але найголовніше зараз – зберегти життя і здоров'я усіх нас. Дистанційна освіта, можливість навчатися онлайн у будь-якому випадку буде частиною освітнього процесу. Особливо це стосується дітей початкової школи. Для них спілкування та гра – це основні процеси. Через відсутність живого спілкування діти страждають не менше ніж від обстрілів. Діти змушені отримувати освіту онлайн, обмежуючи своє спілкування вчителем під час уроків, батьками та близькими родичами. Необхідно забезпечити психологічну допомогу і підтримку для дітей, щоб допомогти їм краще адаптуватися до ситуації та зберегти їхню ментальну та емоційну благополучність. Задача вчителя – відволікти дитину від навколишніх процесів та поринути з нею в світ невідомого, заохочуючи дітей до гри в процесі навчання, спонукати учнів до діалогу не тільки вчитель-учень, а й учень-учень.

You shouldn't expect perfect training in wartime, but the most important thing now is to preserve the lives and health of all of us. Distance education, the opportunity to study online will in any case be part of the educational process. This is especially true for primary school children. For them, communication and play are the main processes. Due to the lack of live communication, children suffer no less than from bombing. Children are forced to receive education online, limiting their communication with the teacher during lessons, parents and close relatives. It is necessary to provide psychological help and support for children to help them better adapt to the situation and maintain their mental and emotional well-being. The task of the teacher is to distract the child from the surrounding processes and plunge with him into the world of the unknown, encouraging children to play in the learning process, to encourage students to dialogue not only teacher-student, but also student-student.

Ключові слова: навчання, дистанційна освіта, початкова школа, вчитель, учень, проблеми, онлайн навчання

Key words: studying, distance education, primary school, teacher, student, problems, online learning

Війна корінним чином впливає на якість освіти в Україні. Деякі діти почали навчатися онлайн, але через відсутність електроенергії втративши можливість навчатися системно, хтось був вимушений покинути країну в пошуках безпеки й

стикнувся з мовним бар'єром. Таких проблем безліч. Складно навіть перерахувати. Навіть якщо діти мають можливість продовжувати навчання, вони можуть втратити мотивацію або не мати достатніх моральних ресурсів для навчання. Це може мати довгострокові наслідки для їхнього майбутнього, які охоплюють недостатню кваліфікацію та недостатній рівень освіти для здобуття кар'єри та отримання кращої заробітної плати. Важливо, що для того, щоб зменшити негативні наслідки війни на освіту дітей, необхідні зусилля для забезпечення безпеки та стабільності в освітній системі, а також забезпечення доступу до ресурсів та підтримки для дітей та їхніх сімей. [1]

Додаткові зусилля також потрібні для подолання нерівностей та недосконалості в освітній системі, що можуть більш явно проявлятися під час війни.

Є потреба в постійному моніторингу та оцінці ситуації з освітою під час війни та застосуванні адаптованої та доступної освітньої програми, щоб забезпечити максимальну освітню можливість для дітей в таких складних умовах. Також може мати місце погіршення ментального і фізичного здоров'я, зниження соціальної адаптації.

Розробка інноваційних та дистанційних методів навчання, які можуть бути застосовані в екстремальних ситуаціях, також може бути корисним рішенням для поліпшення доступу до освіти під час війни.

Важливо пам'ятати, що діти, які живуть у військовій зоні, не тільки змушені справлятися з небезпекою та нестабільністю, але також з психологічними та емоційними навантаженнями.

Діти можуть страждати від травм, стресу, страху та втрат. Необхідно забезпечити психологічну допомогу і підтримку для дітей, щоб допомогти їм краще адаптуватися до ситуації та зберегти їхню ментальну та емоційну благополучність.

Особливо це стосується дітей початкової школи. Для них спілкування та гра – це основні процеси. Через відсутність живого спілкування діти страждають не менше ніж від обстрілів. Діти змушені отримувати освіту онлайн, обмежуючи своє спілкування вчителем під час уроків, батьками та близькими родичами.

Державні заклади освіти намагаються просто перенести звичайне навчання в онлайн-формат, але це так не працює. Навіть дорослій людині важко висидіти 6 годин на самоті перед монітором, слухаючи монотонні лекції, що говорити про дітей, яким фізично треба грати, думати, бешкетувати, спілкуватися з однолітками.[3]

Концепція 4-річної початкової школи базується на гуманістичних засадах і спрямована на збереження фізичного та психічного здоров'я дітей, створення

оптимальних умов для їх розвитку. Велика увага приділяється забезпеченню культууроутворюючої освіти, де поряд з інтелектуальними та духовними цінностями, освітньою та матеріальною культурами представлені комунікативна та інформаційна культури.

Любов до предмета тісно пов'язана з психологічним комфортом, радістю, потребою і готовністю до спілкування. Від того, наскільки цікавими та емоційними будуть уроки, багато в чому залежить успішність навчання та ставлення учнів до предмету.

Дуже важливо пам'ятати, що в цьому віці діти змінюють основну діяльність з гри на навчання. Але дуже важливо пам'ятати, що гра має домінуючу роль. Діти продовжують грати до 10-12 років. Таким чином, основа гри може забезпечити природну мотивацію та зробити найелементарніші моделі мовлення цікавими та захоплюючими. Гра вимагає активної уваги та активного запам'ятовування, деякого емоційного контролю. Як у будь-якої гри є свої правила, і відповідно до цих правил діти повинні бути уважними, коректними і проявляти свою волю до виконання ігрових завдань. Завдання школи – зробити гру інтегрованою в процес навчання (навіть під час війни). Задача вчителя – відволікти дитину від навколишніх процесів та поринути з нею в світ непізнаного, заохочуючи дітей до гри в процесі навчання, спонукати учнів до діалогу не тільки вчитель-учень, а й учень-учень.

Коли в Україні масово запроваджувалося онлайн-навчання під час пандемії коронавірусу, багато списів було зламано у палких дискусіях в суспільстві: дехто був проти, дехто критикував саму організацію процесу. Та ніхто не міг і подумати, що подібний досвід стане в нагоді через криваву та руйнівну війну. Тому онлайн-навчання стало справжньою панацеєю після початку військової агресії, адже мільйони українців – як діти, так і вчителі – роз'їхалися по різних куточках України і світу, і уроки через інтернет стали запорукою хоч якоїсь стабільності.[2]

Але дистанційна освіта не може бути єдиною формою освіти, бо втрачається багато важливих функцій – насамперед, індивідуальний зворотний зв'язок, спілкування, соціалізація, командна робота, формування соціальних стосунків, виховання, співпереживання.

Дистанційна освіта - це можливість навчатися та отримувати необхідні знання віддалено від навчального закладу в будь який зручний час. Важливість можливості отримувати дистанційну освіту сьогодні зрозуміла всім, адже ситуація, в якій опинився весь світ унеможливорює очне навчання.

Сучасний вчитель опинився перед проблемою якісного уроку в умовах дистанційної освіти. Яку форму занять синхронну чи асинхронну обрати?

Зрозуміло, що це питання суб'єктивне, адже все залежить від рівня сформованості знань та навичок учнів, а також місця певного уроку в темі. Але не завжди асинхронна форма навчання є оптимальною. Учні початкової школи мають зрозуміти хід розв'язання задач та рівнянь, «набити руку», відчувати матеріал, почути вчителя. І тут не обійтись без банального розв'язування задач, надання алгоритму, розгляду різних прикладів та способів підходу до однієї задачі, опрацювання малюнків, виправлення помилок, направлення руки при написі слів, пояснення правил та винятків з них.

Як організувати дистанційне навчання для школярів:

1. Вибрати зручну платформу для навчання. Платформа працює наступним чином:

Кожен учень прикріплюється до вчителя. Відповідно, вчитель має доступ до пройдених учнем уроків і до статистик. Це допомагає легко і швидко здійснювати контроль і оцінювання.

Легко спостерігати тенденції в класі, оскільки крім індивідуальних статистик, вчитель має доступ до загальної статистики класу.

Система сама перевіряє домашні завдання учнів, що виконані через платформу. Це економить багато часу!

2. Створити групи в месенджерах та бути постійно на зв'язку з класом.

Створіть чат класу в вайбері чи телеграмі та нагадайте учням, що дистанційна освіта – це не канікули. Тримайте школярів чи їх батьків в курсі останніх новин та нагадуйте про дедлайн виконання завдань.

3. Розробити навчальну програму в дистанційному режимі.

4. Створіть планер зручним способом, наприклад, Padlet. Учні та їх батьки зможуть легко відстежувати заплановані уроки (події), дедлайни з виконання завдань тощо.

Розглянемо онлайн-урок як елемент дистанційного навчання. Сьогодні в Україні можливим є використання кількох платформ для проведення онлайн-уроків: ZOOM, SKYPE, FREECONFERENCECALL.COM, MICROSOFT TEAMS, WEBEX, MYOWNCONFERENCE тощо.

Платформа Zoom надає можливість проводити онлайн конференції. Виділимо кілька позитивних моментів такої конференції:

- є можливість бачити та чути всіх учасників освітнього процесу;
- вчитель може ділитись своїм екраном з учнями, ознайомлюючи їх з презентаціями, відео матеріалом;
- є можливість використовувати дошку для розв'язування задач;
- наявність чату для обміну повідомленнями, отримання feedbacks з приводу розуміння матеріалу чи правильності виконання домашнього завдання.

Недоліки такого онлайн-уроку:

- нестабільний відео зв'язок;
- неможливість проконтролювати роботу всіх учнів під час освітнього процесу;
- незручний спосіб письма.

Експерти радять 4 складових продуктивного онлайн уроку:

- Онлайн-етикет. Перед початком уроку слід проговорити загальні правила: всі учасники ставлять свої мікрофони в режим mute, крім тих, хто отримав час висловитися. Учні не перебивають один одного і не говорять одночасно. Той, хто хоче висловитися, спочатку «піднімає руку». Також важливо, щоб всі учасники розуміли, яких результатів вони очікують від цієї дискусії.

- Починайте дискусію з дослідження. Якщо почати дискусію з власне обговорення і попросити учнів висловити свою думку з незнайомої для них теми, це може перетворитися в порожню балаканину. Продуктивна дискусія починається з дослідження: дайте дітям час вивчити певне спірне питання або зробіть це їх домашнім завданням перед дискусією. Свої знахідки учні повинні ефективно структурувати в спільному документі: загальні факти, ідеї та твердження потрапляють в категорію базової інформації.

- Фасилітуйте дискусію, а не домінують в ній. Не намагайтеся домінувати в дискусії учнів, але будьте включені в процес: спонукайте лідера запрошувати до участі різних учнів, пропонуйте роз'яснити аргументи, представлені недостатньо переконливо, час від часу показуйте дітям протилежну перспективу, ставлячи питання «А що, якщо ...?»

Бездоганного навчання у воєнний час не варто чекати, але найголовніше зараз – зберегти життя і здоров'я усіх нас. Дистанційна освіта, можливість навчатися онлайн у будь-якому випадку буде частиною освітнього процесу. Навіть коли ми повернемося до нормального життя, то завдяки системі онлайн можна зробити цікавий цифровий навчальний контент доступним в кожній школі України.[4]

ЛІТЕРАТУРА

1. https://lb.ua/blog/olena_vyshniakova/543064_osvita_pid_chas_viyni_shcho_zminilosya_i_yak.html
2. <https://www.unian.ua/society/navchannya-u-chasi-viyni-yak-nashi-diti-v-shkolu-negodili-12032175.html>
3. <https://life.pravda.com.ua/columns/2022/11/10/251237/>
4. https://tvoemisto.tv/exclusive/vazhlyvo_povernuty_ditey_za_party_liliya_grynevych_pro_osvitu_ta_bezpeku_uchniv_pid_chas_viyny_133113.html

Морокко Людмила Миколаївна,
директор комунального закладу освіти
«Середня загальноосвітня школа № 6» Дніпровської міської ради

ВИХОВАННЯ УЧНІВ НА ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЯХ

Сучасні глобальні виклики викристалізували головне завдання, що стоїть перед людством, – створення стабільного й безпечного світу.

Систему гарантування безпеки держави й основу її національної стратегії формують національні цінності, національні інтереси й національні цілі.

Прийдешнє держави, як і сьогодення, ґрунтується на цінностях, що утворюють її правову, філософську й етичну основу. Втрата цінностей може обнулити націю як самостійний суб'єкт міжнародних відносин.

Стратегія національної безпеки України як держави має ґрунтуватися на консолідації українців довкола спільних інтересів і цінностей, **які водночас є і загальноєвропейськими, і загальнолюдськими, універсальними.**

Фундаментальні цінності, визначені Конституцією, законами України, – незалежність, територіальна цілісність і суверенітет, гідність, демократія, людина, її права і свободи, верховенство права, забезпечення добробуту, мир і безпека.

Майбутнє держави і нації слід розглядати крізь її ціннісне ядро, що об'єднує суспільство. Воно включає національну безпеку, духовні надбання, добробут, систему міжнародних зв'язків, патріотизм, соціальну справедливість. Цей перелік доцільно доповнити такими одвічно притаманними українцям цінностями як волелюбність, миролюбність, совісність, справедливість, працелюбність, родинні цінності, доброзичливість, ввічливість, вдячність, гостинність тощо.

Українці мають прийняти європейські цінності й водночас утвердити власну ідентичність. Вихована на цінностях Людина створює, зберігає, збагачує і активує світ загальнолюдських цінностей, поповнює матеріальну і духовну скарбницю людства. Особа, отруєна антицінностями, посягає на чуже майно, території, історію і культуру, шантажує, піддає тортурам і позбавляє життя людей, руйнує міста, знищує довкілля, спричиняє загрози світового масштабу, що становить смертельну небезпеку для людства загалом.

Історичний розвиток будь-якої країни супроводжується зміною кількох ціннісних систем.

У складному процесі створення Об'єднаної Європи ключовими є зміна філософії життя, питання інтеграції розуму, категорій мислення і світосприймання, оцінки себе, світу, свого місця і ролі в ньому на основі

спільних цінностей, європейському способу мислення, схожості світоглядних орієнтирів.

Усвідомлення себе окремою самодостатньою етнічною спільнотою не випадково посідає одне з перших місць серед кількох складників інтелектуальної євроінтеграції. Адже Європейський Союз – об'єднання на основі спільних людських і демократичних цінностей для досягнення стабільності, миру та процвітання.

Кандидат на членство в ЄС має відчувати себе нацією, народом, головними критеріями якого є мова, історія, культура, самоцінність, самодостатність, самоповага.

Тому наша мета:

- сформувати в учнівства дієвий аксіологічний світогляд, самоусвідомлення й самоідентифікацію українців як гідної самодостатньої європейської нації, українську національну і громадянську ідентичність, ґрунтовані на європейських цінностях;

- сприяти засвоєнню міжпоколінної трансмісії цінностей, становленню громадянина-патріота України, готового самовіддано захищати цінності й конституційні права українського народу, свої і кожного українця, національні інтереси, державну незалежність і територіальну цілісність України, розбудовувати її як соборну суверенну незалежну демократичну соціальну державу.

- формувати ціннісну особистість випускника – людину і професіонала з високим почуттям гідності й честі, свідомого громадянина і патріота України, готового її боронити, розбудовувати, утверджувати гуманізм, державність і європерспективу.

Досягнення мети потребує вирішення таких завдань:

- формування нового українця, який діє на основі національних, європейських і вселюдських цінностей;

- вироблення стійкої потреби у вивченні й належному опануванні «Української мови», «Української літератури», «Історії України», «Захисту України», інших шкільних предметів, які безпосередньо впливають на формування української національної і громадянської ідентичності, розуміння їх визначальної державотворчої, державоутверджуючої й безпекової ролі;

- становлення гуманістичного світогляду, оптимістичної картини світу, позитивного світосприймання;

- вироблення шанобливого ставлення до державних символів України – Державного Прапора, Державного Герба і Державного Гімну та символів

Євросоюзу;

- плекання громадянських почуттів і самоусвідомлення себе українцями гідними членами Євросоюзу;

- засвоєння й активації цінностей (національних, європейських і вселюдських);

- формування й збереження української національної і громадянської ідентичності, громадянської стійкості, патріотизму, ціннісних переконань і якостей громадянина-патріота України гідного бути членом Євросоюзу;

- формування здатності аналізувати внутрішньо- і зовнішньополітичне становище України, адекватно оцінювати події у державі і в світі, визначати власну роль і місце в них;

- становлення культурної ідентичності – усвідомлення кожним українцем своєї належності до великої культури шляхом визнання і засвоєння її цінностей, норм, ідей, пріоритетів, смаків, традицій, ототожнення себе з культурними зразками тощо; популяризації і збереження культурної спадщини, виховання на європейських цінностях;

- розвитку усвідомленої потреби поширювати, утверджувати й пропагувати правдивий образ України всередині держави й поза її межами;

- вироблення потреби в постійному поповненні знань про визначні історичні постаті Євросоюзу;

- додержання традицій шанувати і вшановувати ветеранів, пам'ять Героїв, які віддали життя за свободу, незалежність і територіальну цілісність України;

- формування готовності виконувати конституційний обов'язок щодо захисту незалежності й територіальної цілісності України.

Шляхи реалізації виховання учнів на європейських цінностях:

- популяризація національних цінностей України і демократичних цінностей Європейського Союзу;

- популяризація моральної і духовної спадщини, героїчного минулого і сучасного українського народу та європейських країн;

- засвоєння учнями і поширення знань про видатні історичні постаті, авторів наукових відкриттів світового значення;

- розроблення науково-теоретичних і методичних основ національно-патріотичного виховання учнів на європейських цінностях;

- включення проблематики євроціннісного та національно-патріотичного виховання в зміст усіх шкільних предметів;

- залучення учнів до активної участі у волонтерських проєктах, громадській діяльності задля миру, збереження й підтримання єдності українського

суспільства та європейських країн;

- залучення до національно-патріотичного виховання учнів учасників бойових дій АТО, російсько-української війни, Революції Гідності, членів родин Героїв Небесної Сотні, діячів культури, мистецтва, науки, спорту з активною громадянською позицією;

- активна участь батьків у здійсненні національно-патріотичного виховання на засадах європейських цінностей;

Очікуваним результатом має стати сформована модель випускника закладу загальної середньої освіти, який:

- є патріотом України;

- шанобливо ставиться до державних атрибутів – Герба, Прапора, Гімну України;

- вільно й активно володіє українською мовою;

- знає і правдиво інтерпретує історію України;

- усвідомлює свою належність до українського народу;

- самоідентифікується як громадянин України;

- має сформовану систему цінностей;

- діє на основі національних, європейських і загальнолюдських цінностей;

- збалансовує індивідуальну свободу, права людини й громадянську відповідальність;

- готовий захищати суверенітет і територіальну цілісність України;

- активно змінює своє життя на краще й бере активну участь у громадсько-політичному житті країни, популяризації її правдивого образу, відновленні й розбудові як демократичної держави у центрі Європи, майбутнього члена Європейського Союзу і НАТО;

- адекватно сприймає і грамотно аналізує політичні події, проблеми суспільства; пропонує шляхи розв'язання;

- толерантно ставиться до цінностей і переконань представників іншої культури;

- протистоїть ворожій пропаганді й переконливо спростовує фейки;

- вміє працювати з інформацією;

- застосовує набуті ключові й предметні компетентності для успішної життєдіяльності в усіх сферах буття;

- здатний до самоосвіти, самовиховання, самовдосконалення і саморозвитку.

Москаленко К. С.,
*молодший науковий співробітник науково-дослідного відділу
застосування науково-дослідного управління морських безпілотних ударних
систем науково-дослідного центру Збройних Сил України
“Державний океанаріум” Інституту Військово-морських Сил
Національного університету “Одеська морська академія”
lanjeron.od@gmail.com*

ПРІОРИТЕТНІ ЦІЛІ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена аналізу першочергових завдань у сфері освіти в Україні в умовах трансформаційних процесів. Досліджено ключові проблеми, які стоять перед українською освітою, зокрема забезпечення якісної освіти для всіх громадян, розвиток відповідних кадрових ресурсів, реформування системи фінансування освіти та підвищення ролі інновацій у процесах навчання та виховання.

Освіта, трансформації, Україна, якість, кадрові ресурси, фінансування, інновації. Education, transformations, Ukraine, quality, human resources, financing, innovations.

Сьогоднішні умови трансформації України вимагають особливої уваги до першочергових завдань у галузі освіти. Ці завдання повинні відповідати нашим потребам і вимогам, забезпечувати розвиток суспільства і розвиток індивідуума.

Освіта є однією з найважливіших галузей для розвитку країни та її майбутнього процвітання. Україна не є винятком, оскільки зміни, які відбуваються в сучасному світі, вимагають нового підходу до навчання та розвитку молодого покоління.

У зв'язку з цим, першочергові завдання для освіти в трансформаціях України мають наступний перелік.

1. Забезпечення якісної освіти для всіх. Україна повинна забезпечити якісну освіту для всіх, незалежно від їх соціального статусу або регіону. Це можна зробити, зокрема, шляхом забезпечення рівних можливостей доступу до освіти, підвищення якості педагогічної підготовки вчителів, використання інноваційних технологій у навчальному процесі.

2. Забезпечення доступності освіти для всіх громадян України. Це означає забезпечення високої якості освіти на всіх рівнях, від дошкільної до вищої, та забезпечення рівного доступу до неї для всіх груп населення. Для досягнення цього завдання необхідно забезпечити відповідний рівень фінансування освіти, розвиток системи грантів та стипендій, підвищення ефективності використання засобів масової інформації для забезпечення максимальної інформованості населення про освітні можливості та процеси.

3. Розвиток інноваційної економіки. Освіта повинна готувати випускників до викликів інноваційної економіки, сприяти розвитку нових ідей та технологій. Для цього потрібно вдосконалювати навчальні програми, залучати бізнес-структури до партнерства з вищими навчальними закладами та науковими інститутами, створювати інноваційні лабораторії і технопарки.

4. Підвищення рівня кваліфікації вчителів. Вчителі є ключовими фігурами в системі освіти, тому потрібно забезпечити їм постійне підвищення кваліфікації. Для цього потрібно проводити регулярні тренінги.

5. Розвиток компетенцій, які відповідають вимогам сучасного ринку праці. У сучасному світі знання та навички швидко застарівають, тому освіта повинна бути націлена на розвиток умінь та навичок, які є важливими на ринку праці. Для досягнення цього завдання необхідно забезпечити доступ до сучасних технологій навчання, додаткових курсів та тренінгів, підтримку підприємництва та інновацій.

6. Розвиток міжнародної співпраці в галузі освіти. Україна має великий потенціал у цій сфері, тому важливо залучати іноземних студентів та викладачів, а також забезпечувати можливість українським студентам навчатися за кордоном.

7. Розвиток підприємницької освіти. Україна має великий потенціал у сфері підприємництва, тому важливо забезпечити молодь необхідними знаннями та навичками, щоб вони могли створювати нові робочі місця та збільшувати виробництво в країні.

8. Реформування змісту навчання: Одним з головних завдань є перегляд змісту навчання з метою відповідності сучасним вимогам та потребам ринку праці. Потрібно переосмислити зміст навчання відповідно до потреб суспільства та технологічного прогресу, щоб підготувати учнів та студентів до життя та роботи в сучасному світі.

9. Розвиток інноваційних методів навчання: Важливим завданням є створення нових методів та інструментів навчання, які допоможуть забезпечити ефективний процес засвоєння знань та навичок. Застосування новітніх технологій та методів навчання допоможуть студентам краще розуміти інформацію та зберігати її в пам'яті.

10. Розвиток професійної освіти: Важливою складовою розвитку освіти є професійна освіта. Потрібно створити нові програми та курси, які відповідатимуть потребам ринку праці та забезпечуватимуть високу якість підготовки фахівців.

Однією з ключових проблем, з якими зіткнулася Україна в останні роки, є російська агресія. Значення військової освіти в наш час надзвичайно велике, адже сучасні військові конфлікти вимагають від наших військових високого

рівня знань і практичних навичок, а також здатності швидко адаптуватися до змінюючихся умов бойових дій.

Саме тому реформування та розвиток сектору безпеки і оборони України відповідно до принципів і стандартів НАТО є одним з головних пріоритетів України у контексті зміцнення обороноздатності держави, забезпечення безпеки її громадян, а також досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства в НАТО.

Тому, першочерговим завданням військової освіти в Україні є:

1. Підготовка висококваліфікованих фахівців у сучасних умовах військова освіта повинна спрямовуватися на підготовку висококваліфікованих фахівців, які зможуть ефективно виконувати завдання на фронті. Такі фахівці повинні мати високий рівень знань та навичок, бути готовими до відповідальних рішень та приймати їх у складних ситуаціях.

2. Підвищення рівня військової освіти для ефективної боротьби з агресією потрібні кваліфіковані та досвідчені військові. Тому важливо підвищувати рівень військової освіти, щоб забезпечити здатність наших військ до ефективної боротьби з будь-якими викликами та загрозами.

3. Розвиток нових технологій та методів навчання, розвиток нових технологій та методів навчання є необхідною умовою для забезпечення ефективної військової освіти в Україні.

4. Розвиток системи підготовки військових лікарів, які були б здатні не тільки забезпечувати медичну допомогу в бойових умовах, а й займатися науковими дослідженнями та розробкою нових методів лікування поранених.

5. Розвиток системи військової підготовки жінок, які володіють необхідними навичками і знаннями для ефективного виконання завдань в армії.

6. Розробка програм військової освіти, які включають в себе питання кібербезпеки та кібероборони. У зв'язку зі зростанням кількості кібератак на критичну інфраструктуру країни.

7. Впровадження сучасних інформаційних, інформаційно-комунікаційних технологій і технологій дистанційного навчання.

8. Забезпечення достатнього рівня знань іноземних мов військовослужбовцями сил оборони.

9. Приведення рівня підготовленості науково-педагогічних (педагогічних) працівників, інструкторського складу у відповідність з метою та змістом професійної військової освіти

10. Забезпечення реалізації принципу “Освіта продовж усієї військової кар’єри”

11. Досягнення взаємосумісності структури професійної військової освіти для підготовки військових фахівців відповідно до стандартів НАТО, кращих

вітчизняних та закордонних практик, власного ведення.

12. Забезпечення та організацію спільної централізованої підготовки офіцерського складу оперативного та стратегічного рівнів Збройних Сил та інших складових сил оборони.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проєктна діяльність: Науково-методичний збірник/ за загальною ред. С. М. Шкарлета. Київ-Чернівці «Букрек». 2022.
2. Освітній процес в умовах воєнного стану в Україні: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 3 травня – 13 червня 2022 року. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022.
3. Вища освіта України в умовах трансформації суспільства: стан, проблеми, тенденції розвитку, 2007–2011 рр. : наук.-допом. бібліогр. показч. Вип. 2 / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, Ін-т вищ. освіти ; [упоряд.: Пономаренко Л. О. ; Стельмах Н. А., Пєєва С. П., Айвазова Л. М., Бублик Н. М. ; наук. консультант і авт. вступ. ст. Корольов Б. І. ; наук. ред. Рогова П. І. ; бібліогр. ред. Пономаренко Л. О. – К. : Нілан-ЛТД, 2012.
4. Освіта України в умовах воєнного стану: управління, цифровізація, євроінтеграційні аспекти : збірник тез доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції (наукове електронне видання), 25 жовт. 2022 р. Київ : ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2022.
5. Рішення за результатами проведення зборів керівного складу системи військової освіти. Перший заступник МОУ Іван Руснак, 2023.

Наривська А. П.,

вчитель географії

Синельниківський ліцей №4

м. Синельникове, Дніпропетровська область, Україна

narivskaaalina@gmail.com

ІННОВАЦІЙНІ ФОРМИ РОБОТИ ЯК РЕСУРС УСПІШНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядаються інновації та форми роботи з обдарованими дітьми. Тема обдарованості виходить на перший план у суспільстві, визначаючи виявлення, навчання і виховання обдарованих дітей, стимулювання творчої праці, соціальний захист обдарованих і талановитих. Одна із задач сучасної школи полягає в пошуку обдарованих дітей, їх підтримці, стимуляції та забезпеченні всебічного розвитку індивідуальності людини як особистості та найвищої цінності суспільства, вивченні та використанні закордонного досвіду відповідно до умов навчання обдарованих дітей в нашій державі.

Ключові слова: навчання, виховання, підготовка, обдаровані діти, завдання сучасної школи, особливості навчання.

The article examines innovations and forms of work with gifted children. The problem of giftedness comes to the fore in society, defining the identification, training and upbringing of gifted children, stimulating creative work, social protection gifted and talented. One of the tasks of the modern school is to find gifted children, their support, stimulation and ensuring the comprehensive development of individual's personality as an individual and the highest value of society, studying and using foreign experience in accordance with the conditions of teaching gifted children in our state.

Keywords: education, education, preparation, gifted children, problems of modern school, peculiarities of education.

В. О. Сухомлинський казав: «Обдаровані і талановиті усі діти без винятку. Розпізнати, виявити, розкрити, виростити, виплекати в кожного учня його неповторно індивідуальний талант – це означає піднести особистість на високий рівень розвитку людської гідності». І саме в цьому полягає основне завдання вчителів.

Головною передумовою для розвитку здібностей є природні задатки, з якими дитина з'являється на світ. В результаті В. О. Сухомлинський зауважив, що навчально-виховна робота повинна базуватись на тому, щоб кожний учень «займався улюбленою працею, і чим глибше він вникне в цю працю, тим більше розвиватимуться його здібності і талант, тим щасливішим буде його життя». Завдяки творчій і практичній діяльності педагога, через навчання та виховання потрібно розвивати обдарування у дитини як з раннього віку так і в загальноосвітніх закладах [3].

Розвиток суспільства значною мірою залежить від зусилля кожної людини, від можливостей та здібностей, якими вона володіє. На сьогоднішній день нестримно зростає потреба суспільства у неординарних творчих особистостях. Заклади загальної середньої освіти забезпечують всебічний розвиток індивідуальності дитини як особистості на основі виявлення її талантів, здібностей, обдарувань. У нашій державі прийнято цілий ряд законів і програм (Закон України «Про освіту», Національна програма «Діти України», Указ Президента України про підтримку обдарованих дітей та інші), які спрямовані на роботу закладів освіти з обдарованою молоддю [5; 6].

Робота з обдарованою учнями в закладах загальної середньої освіти є актуальним питанням у системі освіти держави, яка охоплює як освітній процес, так і виховну роботу. Одним із основних завдань сучасної освіти є розвиток інтелектуальних і творчих здібностей обдарованої учнівської молоді, формування в них творчого потенціалу, мислення, уміння самореалізуватися. Робота з обдарованими дітьми пов'язана з новими умовами і вимогами сьогодення, стрімкі науковий та інформаційних прогреси, ціннісна

трансформація суспільства є соціальними факторами впливу на роботу з обдарованою молоддю, які мають виражені здібності в тій чи іншій сфері знань. Саме тому перед кожним учителем стоїть завдання формувати інтелектуально-творчий потенціал нашої держави шляхом упровадження інноваційних підходів, створення сприятливих умов розвитку кожної обдарованої дитини, реалізації права особистості на індивідуальність, унікальність, внутрішню свободу, особистісну самореалізацію [6; 7].

Ми працюємо з сучасними дітьми, які дуже відрізняються від нас. Це діти покоління технологічного прогресу, інноваційних, комп'ютерних та нанотехнологій. Вони не мислять себе без гаджетів, їхнє життя тісно пов'язане з Інтернетом. Щоб змотивувати таких дітей до розвитку та самовдосконалення треба бути «на гребні хвилі».

Працюючи з обдарованими учнями головне в роботі є створення освітнього простору для саморозвитку учня та реалізація процесу пошуку, відбору й творчого розвитку обдарованих дітей шляхом упровадження традиційних і інноваційних форм і методів навчання.

Для досягнення поставленої мети слід вирішити наступні завдання:

- здійснювати науково-практичну підготовку талановитої молоді;
- розвивати природні позитивні нахили, здібності та обдарованості учнів, потреби і вміння самовдосконалюватись;
- надавати учням можливість для реалізації індивідуальних творчих потреб, забезпечити умови для оволодіння практичними вмінням і навичками науково-дослідницької діяльності;
- ефективно впроваджувати інноваційні технології навчання;
- створювати моніторингову систему оцінки навчальних досягнень учнів.

Творчий вчитель обирає свою педагогічну стратегію, що дає можливість розкрити обдарованість дитини, при цьому особливу увагу звертаючи на ряд характерних особливостей, які притаманні обдарованим дітям:

- 1) обдаровані діти мають добру пам'ять, особистий світогляд та розвинуту свідомість;
- 2) діти дуже активні, наполегливі в досягненні результату і завжди чимось зайняті;
- 3) хочуть вчитися і досягають успіхів, із задоволенням виконують складні і довгострокові завдання [7].

Тому як вчитель, свої уроки я суттєво трансформую, хоча цілі та завдання залишаю традиційними. Під час роботи на уроках географії з обдарованими дітьми я дотримуюсь наступного, а саме:

- через географію розвиваю загальний світогляд вихованців,
- удосконалюю їхній естетичний розвиток, який сприяє найповнішому

розкриттю внутрішніх

- даю змогу самореалізуватися та спрямовувати учнів до зваженого підходу у виборі майбутньої професії;

- забезпечую гуманний, суб'єктивний підхід до навчання та виховання обдарованої молоді, які ґрунтуються на визнанні гідності особистості, її власної думки, права на вибір, самостійних вчинків;

- формую рівні взаємин у системі «учитель – учень» на основі творчої співпраці, що забезпечує можливість творчої самореалізації обдарованої учнівської молоді;

- здійснюю навчання на основі особистісної зацікавленості обдарованого учня, його індивідуальних інтересів і здібностей, що сприяє формуванню пізнавальної активності дитини на основі її інтересів;

- розвиваю системного, інтуїтивне мислення, уміння деталізувати інформацію, що дисциплінує розум учня, формує творче, нешаблонне мислення;

- організовую неперервну самостійну та самоосвітню діяльності обдарованих учнів, що сприяє вихованню особистостей, здатних виявити наполегливість, дисциплінованість;

- намагаюся забезпечити вільний вибір форм, напрямів, методів діяльності, що сприяє розвитку вміння критично оцінювати свої можливості й прагнення самостійно розв'язувати все складніші завдання [2].

Розвиток обдарованості може бути ефективнішим при своєчасній діагностиці інтелектуальних особливостей і здібностей учня, тісне співробітництво учителя, учня та батьків, забезпечення учневі права на пошук і помилку.

Існує багато методик, які допомагають пізнати творчу, обдаровану дитину з креативністю її мислення. Працюючи над даною проблемою я провела дослідження (Таблиця 1) [3].

Анкетування проходили учні п'ятого, дев'ятого та одинадцятого класів. Кількість респондентів 77.

За результатами анкетування виявлено:

0-6 балів – низький рівень мають 2 респонденти;

7-13 балів – середній рівень – 52 респонденти;

14-27 балів – високий рівень – 23 респонденти.

Ці результати анкетування дали уявлення про основні риси творчого потенціалу учнів, дозволили визначити їх рівень, спробувати збільшити за допомогою спеціальних вправ та підвищення впевненості у своїх силах.

Певна категорія дітей просто боїться розкрити свої здібності, показати себе з іншого боку.

Таблиця 1. Анкета на виявлення творчих здібностей у школярів.

Правила проведення анкетування			
1 Уважно прочитайте кожне запитання.			
2 Обведіть кружечком слово «Так», якщо ви погоджуєтесь з тим, що написано, якщо це правильно щодо вас.			
3 Обведіть кружечком слово «Ні», якщо з написаним не погоджуєтесь.			
Так	Ні	1	Я люблю писати свої пісні.
Так	Ні	3	Мої тато і мама люблять гратися зі мною.
Так	Ні	4	Я ставлю чимало запитань.
Так	Ні	5	Скласти оповідання чи казку – безглузда справа.
Так	Ні	6	Мені подобається мати одного чи двох друзів.
Так	Ні	7	Я не заперечую, коли змінюються правила гри.
Так	Ні	8	Я маю кілька хороших ідей.
Так	Ні	9	Я люблю малювати.
Так	Ні	10	Я люблю речі, які складно виготовити.
Так	Ні	11	Сонечко на малюнку має бути жовтого кольору.
Так	Ні	12	Мені більше подобається розмальовувати малюнки в книжці, ніж малювати їх самому.
Так	Ні	13	Легкі загадки – найцікавіші.
Так	Ні	14	Іноді тато з мамою займаються чимось разом зі мною.
Так	Ні	15	Я цікавлюсь новинками про тварин.
Так	Ні	16	Мій тато любить працювати по господарству, а я йому допомагаю.
Так	Ні	17	Я не люблю, коли інші діти ставлять багато запитань.
Так	Ні	18	Нелегко знайти собі заняття, коли залишаюсь сам.
Так	Ні	19	Мій тато вважає, що я загалом поведуюсь правильно.
Так	Ні	20	Я люблю розповіді про далеке минуле.
Так	Ні	21	Я із задоволенням граю у старі ігри.
Так	Ні	22	Коли я хочу щось зробити, але мені складно, я відмовляюся від цієї ідеї та займаюсь чимось іншим.
Так	Ні	23	Я люблю гуляти з друзями, а сам – ні.
<i>Підбиття підсумків</i> За кожну позитивну відповідь (обведене слово «Так») зараховується один бал, за обведене слово «Ні» – 0 балів. Увага! В пунктах 5, 6, 11, 13, 14, 18, 19, 22, 23 за відповідь «Так» зараховується 0 балів, а за відповідь «Ні» – 1 бал. Схильність дитини до творчості виявляється через: розмаїття інтересів, пластичність, гнучкість розуму, незалежність, зацікавленість, наполегливість, умови в сім'ї дитини. Можна проаналізувати деякі з них. <i>1. Розмаїття інтересів.</i> Підрахувати загальну суму балів за відповіді дитини в пунктах 1, 5, 9, 16, 21. Кількість набраних балів відповідає ступеню вираження розмаїття інтересів дитини: <i>1 ступінь – 0-1 бал (погано виражені);</i>			

II ступінь – 2-3 бали (посередньо виражені);

III ступінь – 4-5 балів (добре виражені).

2. Незалежність.

Підрахувати загальну суму балів за відповіді дитини в пунктах 2, 8, 11, 13, 19. Кількість набраних балів відповідає вираженню незалежності дитини:

I ступінь – 0-1 бал (погано виражена);

II ступінь – 2-3 бали (посередньо виражена);

III ступінь – 4-5 балів (добре виражена).

3. Гнучкість, пристосування.

Підрахувати загальну суму балів за відповіді дитини в пунктах 6, 7, 22. Кількість набраних балів відповідає ступеню вираження гнучкості розуму дитини:

I ступінь – 0-1 бал (погано виражена);

II ступінь – 2 бали (посередньо виражена);

III ступінь – 3 бали (добре виражена).

4. Наполегливість.

Підрахувати загальну суму балів за відповіді дитини в пунктах 10, 14, 23. Кількість набраних балів відповідає ступеню вираження наполегливості дитини:

I ступінь – 0-1 бал (погано виражена);

II ступінь – 2 бали (посередньо виражена);

III ступінь – 3 бали (добре виражена).

5. Допитливість.

Підрахувати загальну суму балів за відповіді дитини в пунктах 4, 12, 18. Кількість набраних балів відповідає ступеню вираження допитливості дитини:

I ступінь – 0-1 бал (погано виражена);

II ступінь – 2 бали (посередньо виражена);

III ступінь – 3 бали (добре виражена).

Підрахувати загальну суму балів за відповіді дитини в пунктах 3, 15, 17, 20. Кількість набраних балів відповідає ступеню сприятливого впливу сімейного оточення для розвитку творчих здібностей дитини:

I ступінь – 0-1 бал (погано виражена);

II ступінь – 2-3 бали (посередньо виражена);

III ступінь – 4 бали (добре виражена).

Ці компоненти дають уявлення про основні риси творчого потенціалу. Загальна сума набраних балів дає змогу визначити рівень творчого потенціалу.

0-6 балів – низький рівень;

7-13 балів – середній рівень;

14-27 балів – високий рівень.

Високий рівень – значний творчий потенціал, який надає багатий вибір творчих можливостей. Якщо є умови для застосування здібностей, то дитині доступні найрізноманітніші види творчості.

Середній рівень – дитина має риси, які дозволяють займатися творчістю, але в неї є проблеми, що гальмують творчий процес.

Низький рівень – творчий потенціал невеликий. Але можна спробувати його збільшити за допомогою спеціальних вправ та підвищення впевненості у своїх силах.

Кожна обдарована дитина – індивідуальність, що потребує особливого підходу. Саме тому навчання і виховання обдарованих учнів намагаються здійснювати з опорою на певні дидактичні принципи:

- 1) індивідуалізації і диференціації навчання;
- 2) довіри і підтримки;
- 3) залучення до участі у різноманітних навчальних, позаурочних та позакласних заходах з географії.

Робота з обдарованими дітьми вимагає належної змістової наповненості занять, зорієнтованості на новизну інформації та різноманітні види пошукової, розвиваючої, творчої діяльності.

В своїй педагогічній діяльності, як вчитель географії, використовую такі форми роботи з обдарованими учнями, як: урочна діяльність, позаурочна діяльність та позакласна діяльність.

Урочна діяльність включає в себе фронтальну, групову та індивідуальну форми навчання. Щоб розвинути інтелектуальну і творчу обдарованість учнів на уроці географії, використовую дослідницькі методи роботи. При них учні повинні висловлювати свою думку, наводити на її захист аргументи, докази, користуватися здобутими знаннями, ставити запитання вчителю, товаришам, з'ясовувати незрозуміле, поглиблювати процес пізнання.

Для урізноманітнення роботи з обдарованими учнями в географічній освіті часто використовуються такі форми та методи:

- метод роботи – проблемні запитання;
- метод роботи – побудова гіпотез;
- форма роботи – інтерактивне навчання: «запитання – відповідь»;
- прийом «Незавершене рішення».

В педагогічній діяльності використовую також і інтерактивні технології: робота в малих групах, коло ідей, мозковий штурм, метод «Прес», мікрофон та інші [4].

Для обдарованих дітей спеціально розробляю завдання підвищеної складності, завдання творчого характеру. Вони орієнтують учня на розвиток навичок роботи з географічними джерелами, картами, документами, ілюстраціями. Для уроків узагальнення вивченого матеріалу широко використовую таку форму навчального контролю, як тестові роботи, контрольні роботи, заліки.

Важливою в організації навчально-виховного процесу з обдарованими учнями є диференціація домашнього завдання. Зокрема використовую такі види завдань:

- 1) прийом «творче та особливе завдання»;
- 2) прийом «енциклопедист» передбачає самостійний пошук учнем додаткового

матеріалу для вирішення ускладнених завдань або доповнення розповіді вчителя на уроці;

3) прийом «молодий учитель», коли учні отримують випереджувальні завдання і під час уроку доповнюють розповідь вчителя, беруть участь в організації та проведенні різних етапів уроку.

Значну роль в активізації роботи з обдарованими дітьми відводжу домашнім завданням у формі дослідження, а саме:

- скласти доповідь з використанням географічних даних за відповідною темою;
- проаналізувати текст документів та скласти конспект певної теми за опорними сигналами;
- скласти різнорівневі запитання до теми, знайти «цікавинки», скласти термінологічний словничок.

Важливою складовою частиною моєї педагогічної роботи з обдарованими дітьми – це позаурочна навчально-пізнавальна діяльність учнів, спрямована на оволодіння ними фактичним матеріалом, який використовують на наступних уроках, а також на закріплення, розширення, поглиблення і застосування певної частини змісту після її вивчення.

Форми і методи позаурочної роботи дозволяють виявляти й розвивати обдарованих учнів на конкурсах, олімпіадах, а також через систему виховної роботи. Використовую такі види позаурочної роботи: практикуми, підготовку учнівських повідомлень, проектів, презентацій. Ефективними формами позакласної роботи є інтелектуальні ігри та заходи предметних тижнів, вікторини, квести. Цікавими напрямками моєї співпраці з обдарованими учнями стали підготовка до позакласних заходів в рамках тижня географії, учнівських краєзнавчих та екологічних конференцій, участь в географічних круглих столах [3].

Пріоритетним напрямком моєї роботи з обдарованими учнями є підготовка їх до олімпіад з географії та співпраця з учнями в написанні науково-дослідних робіт МАН. Для вчителя географії підготовка до олімпіад та конкурсів є благодатним полем експериментальної діяльності. Всі творчі знахідки, методичні нароби можуть бути впроваджені в педагогічну практику й принести вагомі результати.

Завжди ставлю перед собою завдання зацікавити учня, схилити його на свій бік, переконати у важливості матеріалу, який вивчається. Важливою сходиною є підбір необхідних матеріалів, комплексу задач, які будуть найбільш актуальними при підготовці. Бажано, щоб у процесі ознайомлення з інформацією та новими методами її освоєння дитина навчилася творчо мислити, залучати знання, отримані при вивченні природничих дисциплін.

Участь в олімпіаді та науково-дослідницька робота учня, направлена на

отримання позитивного результату і потребує чимало сил, адже, окрім звичних занять, дитина має вивчити не малий набір нових методичних посібників, прослухати не одну додаткову лекцію, розвинути творче та інтелектуальне мислення. Безперечно, цей вид розумового «батлу» створений для обдарованих дітей.

Предметні олімпіади та науково-дослідницька робота – це вид інтелектуального змагання між учнями, яке допомагає розвинути дух суперництва, урізноманітнити навчальний процес, опанувати більше, ніж шкільні підручники [2].

Висновки.

Робота з обдарованими дітьми у ході вивчення географії передбачає особистісно орієнтоване навчання. Важливим є урахування основних рис обдарованості: високого рівня мотивації, прагнення досягнути високих творчих результатів, здатність до продукування нового, а також задоволення потреби обдарованих учнів у поглибленому вивченні предмету. На уроках географії більше переваги потрібно надавати саме інтерактивним методам навчання, творчим і проблемним завданням, а позаурочна форма передбачає індивідуальну і групову роботу щодо підготовки науково-дослідницьких досліджень і їх презентації, олімпіад, творчих конкурсів, МАН тощо. Все це у сукупності сприяє формуванню середовища, сприятливого для розвитку обдарованої особистості.

Потрібні спеціальні школи для обдарованих дітей, підготовленні вчителі, підручники, посібники, створене навчально-методичне забезпечення. Проте найголовніше – визнання самого факту, що обдаровані діти відрізняються не тільки за своїми інтелектуальними і творчими можливостями, але й особистісними рисами. Адже обдарованість – не тільки подарунок долі для відзначених нею, але ще й неабияке випробування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вєтрова О.Д. Сучасні методи і форми роботи з обдарованими дітьми – 2012. – №3. – С. 73-75.
2. Дичківський І.М. Інноваційні педагогічні технології. – К.: Академвидав. – 2004. – 280 с.
3. Клименюк Ю.М. Обдаровані діти, їх виявлення та діагностика/ Ю.М. Клименюк.// Проблеми освіти: збірник наукових праць. – Спецвипуск. – Вінниця-Київ – 2015. – С. 46-50.
4. Корнєєв В.П. Освітні технології в процесі вивчення географії// Географія, 2006 – №20 (72). – С. 2-9.
5. Урок географії. Від класики – до сучасних технологій/ За ред. Корнєєва В.П. – Х.: Вид. група «Основа», 2006. – 176 с.
6. Тимченко А. А. Проблема дитячої обдарованості в сучасній педагогіці: технологічний підхід/ А.А. Тимченко.// Науковий вісник Миколаївського

національного університету імені В.О. Сухомлинського. – 2011. – №33. – С. 94-96.

7. Лозан С. М. Психологічні особливості організації навчального процесу з обдарованими дітьми./ С.М. Лозан, В.Є. Сорочинська, Н.М. Лозан.// Знання. Освіта. Освіченість. Збірник матеріалів І Міжнародної науково-практичної конференції, м. Вінниця. – Вінниця: ВНТУ, 2012. – С. 61-64.

Науменко О. М.,

*вчитель української мови та літератури,
Науковий ліцей № 3 Полтавської міської ради
oksananaum1973@gmail.com*

Дубик Н. П.,

*вчитель технологій та трудового навчання,
Науковий ліцей № 3 Полтавської міської ради*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСВІТИ НАУКОВА ПРАКТИКА З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ТЕХНОЛОГІЙ: ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД

У статті обґрунтовано необхідність змін у новій українській школі; зокрема важливість у поєднанні вивчення історичного минулого, закладеного в українських обрядах, із сьогоденням. Оскільки це один із чинників наукового світогляду особистості та ціннісного ставлення дитини до культури рідного народу. Визначено прийоми та методи вивчення українських обрядів при поєднанні предметів української мови та технологій. Проаналізовано, як упровадження проєктної роботи в освітній процес сприяє розвитку критичного мислення, осмисленню ролі історичного минулого, дослідження духовної спадщини України в мовних проєктах.

This article deals with necessity of changes in new Ukrainian school; especially in importance of combining the studying of historical past, which is stated in Ukrainian customs and present times. It is one of the parts of scientific view of personality and valuable student's attitude to the culture of native nation. There are methods and techniques which are determined for studying Ukrainian culture through Ukrainian language and technologies. We have analyzed that the providing of project works into educational processes improves critical thinking, understanding the role of historical past, researching spiritual heritage of Ukraine in language projects.

Ключові слова: науковий ліцей, наукова/навчальна практика, дослідницька діяльність, українська мова, технології, народні обряди, духовна спадщина, патріотичне виховання, проєктна робота.

Key words: science lyceum, science/academic practice, research activity, Ukrainian language, technologies, folk customs, spiritual heritage, patriotic upbringing, project work.

Актуальність: Актуальність проблеми зумовлена підвищенням ролі національно-патріотичного виховання в умовах війни, необхідністю поваги дітей до своєї сім'ї, формування зацікавленого ставлення до історичного минулого українців, потребою забезпечити умови для максимального застосування та передачі учнями набутих знань, поєднання теоретичних знань і практичної діяльності.

Сучасна школа потребує спеціалістів, які здатні критично мислити, продукувати нові ідеї, ставити цілі та досягати їх, працюють у команді та володіють іншими сучасними вміннями [2]. Сьогодні пріоритет надається фахівцям, які володіють навичками експериментальної діяльності. Такий спеціаліст здатний продукувати власні ідеї (наукові проєкти), висувати авторські гіпотези, теорії та інше.

Відповідно до Концепції НУШ (Закон України «Про освіту» № 3491-д від 04.04.2016 р.), Положення про науковий ліцей та науковий ліцей-інтернат (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22.05.2019 р. № 438), враховуючи зміст листа МОН від 06.02.08 р. № 1/9-61 «Методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу під час проведення навчальних екскурсій та навчальної практики учнів загальноосвітніх закладів, у Науковому ліцеї № 3 Полтавської міської ради розроблено Положення про навчальну та наукову практику, схвалену педагогічною радою закладу .

Наукова практика – це одна з провідних форм організації навчального процесу, яка спрямована на залучення та підготовку учнівської молоді до наукової і науково-технічної діяльності [3]. Така форма роботи створює для учнів повноцінне уявлення про науковий світ, суть існуючих гіпотез та концепцій, змогу робити власні відкриття.

При підготовці до навчальної практики має бути розроблена програма, яка включає тему, мету, зміст та часовий обсяг.

Наукова практика з української мови та технологій (тема «Обереги – сакральне мистецтво українців») мала на меті опрацювати й проаналізувати науково-популярні джерела, що розкривають тему народних оберегів як виду традиційного декоративно-ужиткового мистецтва; створити з урахуванням регіональних особливостей ляльку-мотанку, писанку, елементи декору з природнього матеріалу, герб своєї родини, обрядове печиво; на підставі відомостей із опрацьованих джерел і узагальнення створених учнями мініпроєктів укласти матеріали для публікації у ЗМІ.

Учні 5 класу розпочали наукову практику з теми: «Обереги-сакральне мистецтво українців». У перший день ознайомили учнів з історією виникнення оберегів, їх значенням у житті людини, різновидами та матеріалами, які використовуються під час виготовлення оберегу. Працювала група «Історики»,

яка займалася дослідженням різних видів оберегів, пошуком інформації, їх значенням; та група «Мовознавці», які займалися дослідженням лексики.

Разом з дітьми досліджували писанку в різних регіонах України, дівчата мали випереджальні завдання, після чого поділили усі обереги на групи, види та сформулювали призначення кожного.

Учні ознайомилися з різними технологіями виготовлення писанок, їх сакральним змістом, обереговими функціями. Опановували техніки воскового розпису писанки.

Цікавою формою роботи стало дослідження символіки кольорів писанки, а також робота з яскравими картками на поєднання видів писанки залежно від технології її виготовлення. Описали процес виготовлення дряпанки.

Перший день було присвячено виготовленню великодньої писанки на базі факультету технологій та дизайну ПНПУ ім.Короленка. Досліджували таємничість символіки, ознайомилися із видами та техніками оздоблення писанок.

Діти створювали великодню головоломку, вчилися писати вірші та розв'язували тестові завдання. Дівчата розглянули різні технології фарбування писанок; проводили експерименти, як отримати натуральні кольори. Укладали словничок оберегової лексики.

Третього дня 5 клас досліджував роль пташки в українській обрядовості. Зустріч мала на меті ознайомити учнів із оберегами, які пов'язані з автентичним кулінарним мистецтвом українців, національною культурою, зосередили увагу учнів на важливій складовій національної культури – українській народній кухні. Розповіли про автентичні обрядові печені вироби, що виготовлялися до сімейних та календарних свят. Особливу увагу приділили обрядовій випічці, що готувалася до дня Сорока Святих. Учні із зацікавленням долучилися до обговорення давніх традицій зустрічання весни, коли діти із печивом-пташками її закликали, ознайомилися із давніми текстами закличок. Майстер-клас із виготовлення обрядового печива відбувся в навчально-науковій лабораторії технологій побутової діяльності. Після цього школярі здійснили увесь технологічний процес приготування обрядової випічки, що включав етапи замішування тіста, формування печива, випікання та розпису глазур'ю. Збирали інформацію про обрядові печені вироби традиційної полтавської кухні та традиції їх виготовлення. А далі самі виготовляли обрядові пряники-пташечки. Студенти допомагали учням освоїти технологію виготовлення та декорування печива.

Четвертий день наукової практики в 5 класі теж пройшов плідно. З метою актуалізації знань описали процес виготовлення обрядового печива. Вивчали лікувальні властивості рослин та способи їх засушування. Створювали та захищали герб чи оберіг своєї родини. Зробили підбірку легенд та переказів про лікувальні рослини. А потім виготовили мішечки з ароматними травами для

наших захисників ЗСУ.

У п'ятий день наукової практики учні 5 класу представили свої звітні проекти «Обереги українського народу». Опрацювали історію, традиції та автентичні технології виготовлення ляльок вузловим способом. Позналилися учнів із текстильним матеріалом для виготовлення ляльки-мотанки.

Далі відвідали ще один майстер-клас "Лялька-мотанка – душа народу", на якому навчилися автентичним способом, без вузликів, виготовляти оберіг. Після майстер-класу написали лист ляльці-мотанці, у якому ділилися своїми враженнями. І на завершення відвідали музей декоративно-прикладного мистецтва ПНПУ ім. В. Г. Короленка.

Результатом практики є напрацьовані матеріали до написання статті та участі в конференції. Проте найголовніше, що учні в умовах війни саме таким чином мають змогу відчувати позитивні емоції, використовувати свої знання в житті. А завдання вчителя – створити умови, аби дитина зрозуміла, що у неї є дитинство.

Наукова практика і проектна діяльність спонукали виявленню інтересу до традицій та звичаїв українського народу. Під час практичних занять учні ознайомилися з національними символами та оберегами. Пробуджуючи зацікавленість до наших традицій та обрядів, формували елементи національної свідомості дітей, зв'язок поколінь.

ЛІТЕРАТУРА

1. Нова українська школа - [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>
2. Концептуальні засади реформування середньої школи - [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
3. Положення про науковий ліцей та науковий ліцей-інтернат - [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2019-%D0%BF#Text>

Нестер А. А.,

*д.т.н., доц., Хмельницький національний університет,
nesteranatol111@gmail.com*

Рогульська О. О.,

*д.п.н, доц., Хмельницький національний університет,
oxana.rogulska@gmail.com*

СКЛАДОВІ НОВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ В НАВЧАННІ

Виходячи з положень Конституції України та законів України щодо гарантування застосування мов в Україні, в тому числі у навчальному процесі, мовою навчання в навчальних закладах України є українська. Для оволодіння

спеціальністю та викладання державною мовою потрібна відповідна література, розширення випуску та фінансування спеціальних періодичних видань.

У сучасному світі спеціаліст потребує широкого спектра навичок і компетенцій, які він має постійно розвивати протягом усього свідомого життя. Національна стратегія розвитку освіти в Україні передбачає інтегрування у європейський освітній простір, на засадах підходу в якому переважає компетентність.

Першочерговим завданням вищої педагогічної школи має стати впровадження в практику навчально-виховного процесу форм і методів активного навчання студентів, опора на самостійну діяльність студентів, їх самовизначення та прагнення здобути необхідні знання, вміння й навички.

Ключові слова: українська мова, компетенція, освітній простір

Based on the provisions of the Constitution of Ukraine and the laws of Ukraine on guaranteeing the use of languages in Ukraine, including in the educational process, the language of instruction in educational institutions of Ukraine is the Ukrainian language. Mastering a specialty and teaching in the state language requires appropriate literature, expansion of production and financing of special periodicals.

In today's world, a specialist needs a wide range of skills and competencies, which he must constantly develop throughout his conscious life. The national strategy for the development of education in Ukraine envisages integration into the European educational space based on an approach in which competence prevails.

The primary task of the higher pedagogical school should be the introduction into practice of the educational process of forms and methods of active student learning, reliance on the independent activity of students, their self-determination and the desire to acquire the necessary knowledge, skills and abilities.

Keywords: ukrainian language, competence, educational space

Шлях інноваційного розвитку економіки України зумовлює модернізацію всіх галузей, в тому числі й освітньої сфери. Розглянемо її окремі аспекти.

Державна мовна політика України у сфері освіти проводилася відповідно до застарілих норм Закону України «Про освіту», ухваленого 23 травня 1991 року. 3 липня 2012 р з порушенням Конституції України та Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» було ухвалено Закон України «Про засади державної мовної політики», відомий як закон Ка-Ка за прізвищами нібито його авторів Ківалова й Колесніченка. Відповідно до цього, по суті, антиконституційного акту ст. 7 Закону «Про освіту» 1991 року було сформульовано так: «Мова освіти визначається ст. 20 Закону України «Про засади державної мовної політики». Запроваджена за президентства Януковича антиукраїнська модель мовного регулювання в системі освіти була скасована новим Законом України № 2145-VIII «Про освіту», який був ухвалений Верховною Радою 5

вересня 2017 року та набрав чинності 27 вересня 2017-го після підписання його президентом України [1].

Новий освітній закон має на меті забезпечити відмову від негативних елементів радянських та пострадянських практик побудови освіти в Україні, ліквідувати руйнівні наслідки шкідницької діяльності Дмитра Табачника, міністра освіти України часів режиму Януковича, і сприяти подоланню згубних результатів русифікації освіти в Україні.

Закон запроваджує прогресивні принципи формування сучасної національної освітньої системи, існування та належне функціонування якої неможливі без утвердження в навчальному процесі української мови.

Відповідно до приписів Конституції України ст. 7 Закону «Про освіту» встановила, що мовою освіти в навчальних закладах всіх рівнів на всій території України є державна мова і що держава гарантує кожному громадянину України право на здобуття освіти державною мовою. Разом із тим у цій статті передбачено, що особам, які належать до національних меншин, гарантується право на навчання в комунальних закладах для здобуття дошкільної та початкової освіти поряд із державною мовою відповідної національної меншини, а особам, які належать до корінних народів України, — право на навчання в комунальних закладах дошкільної та загальної середньої освіти поряд із державною мовою відповідного корінного народу [1].

Але чи все зроблено українською державою для вивчення мов національних меншин. На жаль не можна цього стверджувати. А що з російською мовою, чи стала вона мовою тільки національної меншини. На жаль, ні. Наряду з впровадженням української мови в навчальних закладах російська мова через русифікацію протягом десятиліть діє достатньо широко по всій території України, особливо на її східних теренах.

Що ж потрібно робити для розвитку української мови та витіснення з нашого вжитку російської? Тут важлива роль держави для законодавчого забезпечення процесів українізації. Разом з тим повинна бути підвищена роль вчителя у сучасній школі. Проблема професійної підготовки вчителя є однією з основних у розв'язанні комплексу проблем інформатизації освіти. Перед системою вищої професійної освіти нині головними завданнями є готувати фахівців високого ґатунку, творчих особистостей, які б відповідали інтересам і запитам учнів і водночас потребам суспільства. А це можливо лише за умови кардинального перегляду змісту педагогічної освіти, розробки принципово нової її моделі. Молодий учитель має прийти в школу з глибокими знаннями останніх досягнень вітчизняної й зарубіжної науки і техніки. Він повинен бути знавцем сучасних педагогічних технологій, здатним самотійно здобувати та поглиблювати знання, вміння й навички, одержані під час навчання у вищих

навчальних закладах. Тому першочерговим завданням вищої педагогічної школи має стати впровадження в практику навчально-виховного процесу саме форм і методів активного навчання студентів, а також опора на самостійну діяльність студентів, їхнє самовизначення та прагнення здобути та закріпити необхідні знання, вміння й навички.

Культурний та інформаційний простори України до війни з Росією окуповані виданнями, телерадіоканалами та шоу-бізнесом іноземних держав. За підсумком всеукраїнського перепису населення 2001 року, 67% громадян України визнали своєю рідною мовою українську, але система засобів масової інформації, культурних і розважальних установ, книговидання збудована так, ніби 67% і більше населення України становлять російськомовні [1].

Бібліотеки наших вищих навчальних закладів і на сьогодні переповнені російськомовною літературою, в тому числі технічною, яка використовується для навчання хоча і з деякими обмеженнями. За період незалежності держава нічого не зробила для видання, перевидання сучасної технічної літератури державною українською мовою. Окремі вищі навчальні заклади та українські журнали вимагають використання підручників в списках використаної літератури українських аналогів, виданих не пізніше 10-15 років тому. Де ж їх взяти, якщо держава не сприяла появі такої літератури-не виділялись кошти вищим навчальним закладам для друкування книжок, посібників. Часто викладачі змушені шукати різні шляхи видачі літератури за свої кошти, спонсорську оплату (не завжди правомірну). Та й якість виданої літератури бажає бути кращою, що свідчить про зниження професійності учасників видавничого процесу.

Перелік наших журналів, які мають статус Scopus та web of science досить невеликий і кожен з них вимагає плати за публікацію наукових статей, яку мають внести автори з своїх особистих заощаджень і плата ця достатньо велика, досягає значень, що перевищує заробітну платню викладача. Яка ж тут роль держави та конкретного вищого навчального закладу, який представляє викладач. Висновок-ніяка. Потрібен рішучий перегляд такого положення.

Візьмемо за взірць розповсюдження української польський досвід поширення польської мови. Повертаючись до феномену відродження польської мови за кордоном Польської держави, слід звернути увагу, що саме в Україні спостерігається особливе явище – повернення до польської самоідентифікації та до польської мови осіб, які дотепер не плекали свого польського походження. Ці люди (дуже широкого вікового діапазону) почали «вишукувати» своє польське коріння, бачачи не лише економічні успіхи Польщі, але й її зростаючу роль у ЄС. Тобто, тут можемо говорити про пряму залежність і взаємозв'язок економічного, політичного і культурного розвитку держави зі зростанням популярності її мови у світі. У

випадку України дослідники відзначають ще один факт: популярність Польщі (а отже і польської мови) різко зростає також у свідомості українців непольського походження. Сусідня держава постає привабливим освітнім ринком і ринком праці, що є частиною відповідних європейських ринків. Згідно фізичного закону сполучених посудин, зацікавлення українських абітурієнтів польським освітнім, а відтак і ринком праці, означає вплив потенційних студентів українських вищих навчальних закладів і, відповідно, кваліфікованих фахівців на українському ринку праці. Наслідки цих процесів видно вже сьогодні, коли українські університети змушені звільняти професорсько-викладацький склад, закривати кафедри і навіть цілі факультети в умовах значного скорочення кількості абітурієнтів [2].

Чим же може зацікавити українська держава громадян України та її діаспору в розповсюдженні української мови. На жаль навести таких прикладів не можна навіть з довоєнних умов. В умовах війни зрозуміло цього зробити не можна. Але ж і в мирний час ми не могли похвалитись розвитком економіки, розширенням ринку праці, що дало б новий імпульс розвитку держави в тому числі і української мови.

Імперські амбіції Росії, які вона культивувала та підживлювала протягом останніх десятиліть, наštовхнулись на опір українського народу. Русифікаторська політика кремля, яка була застосована на тимчасово окупованих територіях України, ще більше посилила голос вільної та нескореної нації. Західні експерти, аналізуючи наслідки повномасштабного вторгнення людожерів, вбивць і гвалтівників, зазначають, що на тлі війни за національне виживання триває вражаючий процес українського національного будівництва. Натомість Росія, яка традиційно використовує фальшиву історію, щоб узаконити свою рішучість знищити Україну як незалежну державу, зазнає не тільки непередбачуваних військових втрат, але й втрачає впливи в інших посттоталітарних державах.

Що ж маємо робити з освітою після завершення війни. Мусимо сьогодні засвідчити, більшість університетів великі за розмірами, повільні в своєму розвитку, їх трудно змінювати. Викладання в університетах 50 або 100 років тому змінилось мінімально. Понад те, навчальні програми університетів дуже відірвані від індустрії та ринку праці: у традиційних університетах викладачі не працюють у сфері, в якій викладають.

Усі університети роблять приблизно те саме: є програма, яку мають опанувати всі студенти, незалежно від того, з яким рівнем знань чи навичок вони прийшли, байдуже, в якому темпі вони навчаються.

Що ж мають врахувати університети для покращення навчання в умовах післявоєнного відновлення на європейських цінностях для розвитку обдарованих дітей? Це власне використання нових форм навчання.

Використання ігрових форм роботи під час навчально-пізнавальної діяльності полегшує опанування знань про особливості професійної діяльності, а також допомагає осмислити власну роль у ній. Ігрові форми оптимізують закріплення та поглиблення знань, засвоєних у ході бесід, лекцій, розповідей, семінарів, практичних занять, розвивають практичні навички і вміння, дають інструменти для творчого застосування в розв'язанні професійних питань, забезпечують умови для продуктивного обміну досвідом [3].

Ділова гра має на меті відтворення предметного й соціального наповнення професійної діяльності, проектування основних умов і взаємин, властивих певному виду роботи. У навчальному процесі ділові ігри проходять, зазвичай, у вигляді професійних педагогічних ігор. Залежно від функційного призначення, ігри диференціюють на навчальні й дослідницькі. Навчальні ігри передбачають імітаційне моделювання процесів і механізмів, що характерні для професійної діяльності. Натомість дослідницькі ігри, крім проектування реалій, допомагають моделювати об'єкти, процеси, механізми та експериментально вивчати їх. До того ж гра стає прикладом, який у майбутньому дасть змогу студентів використати її (у цілому або окремі елементи) як модель навчальних занять такого типу у власній діяльності.

Перебіг ділової гри охоплює три етапи: підготовчий, проведення ділової гри та завершальний етап (етап оцінювання результатів). Під час підготовчого етапу потрібно написати сценарій та підготувати місце для проведення ігрової практики. На етапі проведення ділової гри викладач зобов'язаний окреслити мету, ролі й рольові стосунки між усіма учасниками процесу, а також дати чіткі інструкції кожному учасникові стосовно того, що він повинен робити, запропонувати оцінювати діяльність групи, що грає, тим, хто не бере участь у грі («експертна група»). Під час проведення гри викладач має скеровувати діалог групи, якщо процес набуває затяжного характеру – давати підказки. Також викладач може створювати нові проблемні ситуації, якщо попередні були швидко розв'язані, та змінювати тему дискусії. Обов'язковим під час проведення ділової гри є обговорення як загальної структури, так і кожного окремого елемента. Етап оцінювання полягає в тому, що викладач вислуховує думку так званої «експертної групи»: чи було дотримано всіх правил, як грав кожен з учасників. Потім викладач та експерти обговорюють власне процес гри, її позитивні й негативні моменти. Метод ділової гри найкраще використовувати в підготовці студентів, які навчаються на старших курсах бакалаврату або в магістратурі, оскільки вони уже володіють базою знань і вміють їх застосовувати. Цей метод допоможе їм закріпити набуті знання, розвинути нові й удосконалити навички та вміння; розвинути особистісні якості[4].

Ділова гра імітує різні аспекти професійної діяльності, соціальної взаємодії,

служує засобом ефективного навчання.

Навчальна ділова гра має такі функції:

1) розвивальна – забезпечує під час навчальної діяльності розвиток творчого потенціалу студентів, їх самостійність в оволодінні методами отримання необхідних знань;

2) комунікативна – реалізована через організацію спілкування, регулювання міжособистісних взаємин, виникнення механізму саморегуляції поведінки;

3) активізаційна – передбачає стимулювання пізнавальних процесів, інтересів, потреб;

4) інформаційна – виявляється в спрямованості змісту гри на соціальні, психологічні, педагогічні та методичні проблеми;

5) інтеграційна – забезпечує міжпредметні зв'язки між курсами загальних об'єктів вивчення.

Ділова гра усуває суперечності між абстрактним характером навчального предмета й реальним характером професійної діяльності. Саме цим вона сприяє скороченню часу, запланованого для вивчення теми, і більш ефективному засвоєнню навчального матеріалу, процес навчання стає більш творчим та захопливим. Наприклад, гра *«Моє майбутнє місце роботи»*. Групі студентів пропонують самостійно скласти власне резюме так, щоб експерти (два–три студенти й викладач) серед інших кандидатів на посаду обрали одного.

Перед початком гри викладач обов'язково окреслює професійні риси та критерії, згідно з якими потрібно обрати найкращого кандидата на посаду. Студенти не тільки усвідомлюють, які саме якості та навички їм необхідно сформувати для працевлаштування, але й вчаться креативно підходити до процесу самореклами.

Педагогічні технології, за умови їх правильного застосування, гарантують досягнення того мінімуму, який регламентований державними стандартами в освіті. Найпрогресивнішими та найефективнішими є особистісно орієнтовані технології, які передбачають, що студент – центр освітньої системи. Особистісно орієнтовані технології – це освітні технології, основна мета яких – взаємний і плідний розвиток особистості педагога та його студентів на основі рівності в спілкуванні, партнерстві й спільній діяльності. Поняття особистісно орієнтоване навчання увійшло до педагогіки на противагу соціально-орієнтованому навчанню, у якому актуалізовані потреби та інтереси суспільства в освіті, а інтереси студента проігноровані. Мета такого навчання – створення умов для індивідуальної самореалізації студента, розвитку й саморозвитку особистісних якостей. Цей тип навчання передбачає стимулювання особистості до діалогу, дискусії [5].

Виклад спонукає до конкретизації методичних засад реалізації особистісно орієнтованого навчання в процесі професійної підготовки майбутніх

спеціалістів, а саме: зміна акцентів у методах навчання з ілюстративно-пояснювальних на пошуково-дослідницькі через пов'язування отриманої інформації зі знаннями, що вже отримані, та з можливістю використовувати їх в майбутньому; застосування діалогічного методу; варіативність у формах організації роботи, відборі наочності, дидактичних посібників, методів і прийомів навчання та оцінювання знань; інтеграція різних галузей знань через використання можливостей комп'ютерної техніки, інформаційну підтримку за допомогою електронних текстів, ресурсів Інтернету, через контакти з культурою й досвідом інших людей; застосування в навчальному процесі надбань інших наук; проведення лабораторно-практичних і семінарських робіт для забезпечення кращого сприйняття та осмислення студентами навчального матеріалу, розвитку аналітичного мислення, абстрагування й формування зв'язків між теоретичними та практичними знаннями; стимулювання максимальної самостійності, емоційного самовираження й вияву творчих здібностей через диференційовані види самостійної роботи, проведення творчих конкурсів, захистів проектів, виставок тощо.

Ефективна організація особистісно орієнтованого навчання залежить від розвитку свідомості особистості, структури її психічної діяльності, суб'єктності особистості (рефлексивного усвідомлення себе та своїх можливостей), духовності, довільності в поведінці, в організації психічних процесів особистості та ін.

Щоб бути суб'єктом навчальної діяльності, студент має оволодіти її етапами: *орієнтації – формулювання мети – проектування – організації виконання плану діяльності – оцінювання.*

Етап орієнтації: мотивація викладачем наступної діяльності, позитивна установка на роботу; орієнтація студентів щодо місця заняття в цілісному навчальному курсі, розділі, темі (схеми, таблиці, опори, словесна установка тощо); опора на особистий досвід студентів із проблеми заняття, кінцевий результат, до якого потрібно прийти; доведення до свідомості студентів, що все те, що вони роблять, потрібне для успішної професійної діяльності в майбутньому.

Етап формулювання мети: окреслення мети заняття, обговорення шляхів її досягнення, з'ясування разом зі студентами особистісно значущих завдань діяльності, яку передбачено провадити протягом заняття (робота студента саме на цьому занятті як передумова для складання заліку, іспиту тощо); визначення показників досягнення поставлених завдань (знання, уміння, навички тощо).

Методи й засоби реалізації першого та другого етапів: *актуалізація, проблематизація, ігрова ситуація, формування пізнавального інтересу тощо.*

Етап проектування: залучення студентів (у разі можливості) до планування діяльності, яка проходитиме на занятті, через попередню роботу (випереджувальні завдання, повідомлення, реферати, підготовка наочності

тощо); урахування побажань студентів з огляду на їхні здібності, інтереси, суб'єктивний досвід; налаштування студентів на співпрацю, а отже, і на позитивний результат у роботі.

Етап організації виконання плану діяльності: подання варіативних способів навчальної діяльності (письмового або усного; індивідуального чи в групі; переказ опорних положень або розгорнута відповідь; у вигляді узагальнення чи на конкретних прикладах тощо); вибір студентами способів фіксації пояснення нового матеріалу (конспект, схема, таблиця, опора, план, тези, висновки тощо); вибір студентами (у разі можливості) завдань і способів їх виконання під час закріплення знань, формування вмінь та вироблення навичок; варіативність домашнього завдання (диференціація за рівнями складності та способами виконання).

Методи й засоби психолого-педагогічної діяльності студентів: *заохочення, створення яскравих наочно-образних уявлень; навчально-пізнавальна гра; створення ситуації успіху; пізнавальний інтерес; створення проблемної ситуації; спонукання до пошуку альтернативних рішень; виконання творчих завдань; кооперація студентів; створення ситуації взаємодопомоги тощо.*

Етап контрольо-оцінювальний: залучення студентів до діалогу з викладачем, висловлювання думки про те, чи досягли вони результатів і завдяки чому; участь студентів у виправленні допущених помилок, осмисленні їхніх причин (взаємо- та самоаналіз); надання студентам змоги самостійно або за допомогою викладача чи інших студентів порівнювати отриманий результат із критеріями еталону; використання механізмів позитивного ставлення до успіху студентів та оцінювання навчальних досягнень студентів протягом усього процесу навчання.

Завершальним етапом навчальної діяльності на занятті є *усвідомлення ситуації досягнення мети, переживання ситуації успіху.*

Отже, використання технологій особистісно орієнтованого навчання в підготовці майбутніх спеціалістів, дає змогу активізувати процес засвоєння знань, надати йому творчого характеру, побудувати роботу студентів на співпраці, взаємонавчанні, стимулювати їх до самостійного вибору й застосування найбільш значущих для них способів опрацювання навчального матеріалу, до самовизначення та самореалізації.

У контексті компетентнісного підходу ключового значення набуває не інформованість студента, а вміння вирішувати проблеми, які виникають у життєвих ситуаціях, що дозволяє змістити акценти з процесу накопичення нормативно визначених знань, умінь і навичок в площину формування й розвитку в студентів здатності практично діяти і творчо застосовувати набуті знання і досвід у різних ситуаціях. Компетентнісний підхід вимагає від викладача зміни орієнтирів у своїй навчально-виховній діяльності з інформаційної на організаційно-управлінську площину. У першому випадку викладач – це «ретранслятор знань», а в другому – організатор освітнього

процесу. Враховуючи вищезазначене, перехід на компетентнісно орієнтовану підготовку зумовлений модернізацією змісту професійної освіти, що передбачає його відбір і структурування з одночасним визначенням результативної складової освітнього процесу – набуття студентами компетентностей. У Законі України «Про вищу освіту» зазначено, що компетентність – динамічна комбінація знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особистості успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти. У нашому дослідженні компетентність розглядаємо як результат особистісної підготовки студента, що дозволяє найбільш ефективно і адекватно здійснювати професійну діяльність і забезпечує його розвиток. Це здатність успішно задовольняти індивідуальні й соціальні потреби, діяти й виконувати поставлені завдання. Кожна компетентність побудована на поєднанні знань, навичок і вмінь, а також ставлень, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, тобто усього того, що можна мобілізувати для активної дії. Професійно компетентний фахівець може і повинен бути підготовлений за час навчання у вищому закладі освіти, в нього мають бути сформовані для фахівця складові професійної компетентності, що дозволять йому успішно здійснювати професійну діяльність.

Тут є доцільним уточнити зміст професійної компетентності майбутнього магістра цивільної безпеки:

Науково-дослідницька – здатність використовувати сучасні наукові методи педагогічних досліджень, добирати, аналізувати, систематизувати й синтезувати фактичний методичний матеріал; узагальнювати підсумки виконаного дослідження та формулювати його новизну; оформляти відповідно до сучасних вимог й презентувати результати наукового дослідження в усній чи письмовій формі, послуговуючись відповідним термінологічним апаратом.

2. Інформаційна – здатність використовувати сучасні інформаційно-комунікаційні технології, користуватися друкованими та електронними джерелами інформації, опрацьовувати різні види інформації, обробляти її відповідно до цілей і завдань педагогічного процесу.

3. Комунікативна – здатність ефективно здійснювати комунікацію рідною та іноземною мовами в умовах професійного спілкування, а також під час розв’язання проблемних міжособистісних ситуацій, формувати тактичний план і реалізувати його на основі соціальних навичок, виконувати інформаційну, мотиваційно-стимулюючу і контрольну-коригуючу функції, знання закономірностей форм спілкування і поведінки в різних ситуаціях.

4. Методична – здатність використовувати сучасні методи, прийоми і засоби навчання із залученням інформаційних технологій, оцінювати зміст, структурувати й організувати навчальний матеріал відповідно до вимог програми або робочих навчальних програм ВНЗ, концептуальні основи структури і змісту засобів навчання (підручників, навчальних посібників тощо),

застосувати отримані теоретичні знання у професійній діяльності та виконувати основні професійно-методичні функції.

5. *Управлінська* – здатність керувати навчальним та виховним процесом, вносити до навчальних планів методично правильні корективи з метою досягнення бажаного результату навчання відповідно до цілей навчання; коригувати навчально-виховну діяльність з урахуванням причин попередніх помилок учнів.

Кожна із перерахованих компетентностей представлена відповідними професійними знаннями, навичками та вміннями, які повинні цілеспрямовано формуватися в умовах, максимально наближених до реальної професійної діяльності майбутнього магістра.

Сформована науково-дослідницька компетентність передбачає: володіння концепціями наук, уміння користуватися методами цих наук у різних сферах професійно-дослідницької діяльності; уміння користуватися науковою та науково-методичною літературою, аналізувати стан дослідження актуальних проблем професійної галузі; уміння спостерігати, аналізувати й узагальнювати досвід провідних фахівців та у подальшому використовувати його прогресивні елементи у професійній діяльності; інформаційна: уміння оперувати технологіями та знаннями, що задовольняють потреби інформаційного суспільства; уміння раціонально використовувати комп'ютерні технології для пошуку, опрацювання, систематизації, зберігання й передавання інформації; досконале володіння іноземною мовою на рівні професійного і побутового спілкування; комунікативна: володіння всіма видами іншомовної мовленнєвої діяльності, основами культури усного й писемного мовлення, вміннями й навичками спілкування у різних галузях і ситуаціях відповідно до досвіду, інтересів та психологічних особливостей; володіння навичками професійного письма в жанрах науково-академічного, довідкового; методична: уміння оптимально використовувати наочність, новітні інформаційні технології та інноваційні технології навчання у професійній діяльності; управлінська: уміння проектувати системи контролю за ходом і результатами навчальної роботи учнів; володіння навичками планування різних форм організації навчання; проектування процесу навчання як системи взаємопов'язаних окремих ланок (навчальних занять), змістовно й логічно пов'язаних між собою; уміння адаптуватись і визначати особисті цілі, виконувати різні ролі й функції у педагогічному колективі. Якісна підготовка студентів й формування професійної компетентності в контексті компетентісного підходу не можлива без використання сучасних освітніх технологій та нетрадиційних форм занять, які здійснюються за обов'язкової участі всіх студентів групи, а також реалізуються з використанням засобів слухової та зорової наочності. Інформаційно-комунікативні технології (урок-лекція, урок-семінар, урок-твір, урок-конференція, урок-залік, урок інформації, інтегрований урок). Ігрові технології – змагання (КВК, турнір, аукціон, вікторина); ділові, рольові ігри (імпровізація,

імітація, ерудит, ланцюжок), драматизація (драматична гра, пантоміми); дослідницькі технології – діалог, усний журнал, роздуми, диспути, прес-конференції, репортаж, подорож; інтерактивні технології – кооперативне навчання (робота в парах, змінювані трійки, малі групи), колективно-групове навчання (мікрофон, мозковий штурм, дерево рішень), ситуативне моделювання (громадські слухання, рольова гра, імітаційні ігри), опрацювання дискусійних питань (метод «прес», дискусія, дебати).

Головним висновком викладеного матеріалу та головним завданням освіти сьогодні – навчити студентів творчо і плідно взаємодіяти з суспільством й таким чином досягати статусу повноправних та компетентних громадян.

ЛІТЕРАТУРА

1. Василенко В. А. Мова освіти – ключовий фактор єдності та безпеки держави. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://tyzhden.ua/mova-osvity-kliuchovuj-faktor-iednosti-ta-bezpeky-derzhavy/>.
2. Людмила Бублик. Мовна політика як складова національної політики держави: міжнародний аспект. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ji-magazine.lviv.ua/2015/Bublyk_Movna_polityka.htm.
3. Березюк О. С. Методи організації особистісно орієнтованого навчання в освітньому середовищі. Професійна педагогічна освіта: особистісно орієнтований підхід : монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. С. 346-360.
4. Киричок А. П. Використання методу ділова гра в підготовці фахівців зі зв'язків з громадськістю. Обрії друкарства. 2016. № 1 (5). С. 46–51.
5. Дубасенюк О. А. Теоретико-технологічні засади впровадження особистісно орієнтованого підходу у професійно-педагогічній підготовці майбутнього вчителя. Професійна педагогічна освіта: особистісно орієнтований підхід: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. С. 14–40

Обшарська Р. В.,

директорка Дошкільного навчального закладу

(дитячого садку-ясел) № 1

м. Чотрків Тернопільської обл.

rasa53482@gmail.com

РОБОТА З ОБДАРОВАНИМИ ДОШКІЛЬНИКАМИ В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Публікація порушує питання виявлення обдарованості дітей дошкільного віку та пріоритетності даного питання в сучасному освітньому просторі.

Стаття містить короткий огляд вітчизняного та зарубіжного наукових досліджень даного питання та цікаві факти із педагогічного досвіду авторки.

Розглядаються типи обдарованості дитини, методи їх діагностування,

підготовка педагогів до роботи з обдарованими дошкільниками та стратегії педагогічної роботи в дошкільному закладі..

Ключові слова: Освітній процес, дитина, обдарованість, творчий потенціал, стратегія, педагог.

The publication raises the issue of identifying the giftedness of preschool children and the priority of this issue in the modern educational space.

The article contains a brief overview of domestic and foreign scientific research on this issue and interesting facts from the author's pedagogical experience.

The types of children's giftedness, methods of their diagnosis, preparation of teachers to work with gifted preschoolers and strategies of pedagogical work in preschool institutions are considered.

Keywords: Educational process, child, giftedness, creative potential, strategy, teacher.

Ознака сучасного світу – гостра боротьба за людські ресурси. У європейських державах не лише створюють всі умови для розвитку творчих здібностей дітей з раннього віку, а ведеться відкрита політика «полювання за інтелектом», переманювання до себе талантів з інших народів і наша Україна – не виняток. Тому робота з обдарованими дітьми в дошкільному закладі є однією з пріоритетних.

Творчий, інтелектуальний потенціал людей є рушієм прогресу суспільства, тому обдарованість необхідно своєчасно виявити і розвивати. Дослідники стверджують, що багато надзвичайно обдарованих людей не реалізували своїх можливостей через несприятливе виховання в дитинстві. Американські психологи, вивчивши життєвий шлях 400 видатних людей, виявили, що 60 % з них мали в школі значні труднощі, важко пристосовувалися до умов навчання, орієнтованого на середній рівень знань. Нерідко інтелектуально обдарована дитина не знаходить розуміння ні педагогів, ні однолітків.

Обдарована дитина – дитина, яка вирізняється яскравими, очевидними, інколи визначними досягненнями або має внутрішні задатки для таких досягнень у певному виді діяльності.

Обдарованість іноді важко відрізнити від навченості, яка є результатом підвищеної уваги батьків і педагогів до розвитку дитини. Це особливо яскраво виявляється при порівнянні рівня розвитку дітей із сімей з високим соціальним та освітнім статусом і дітей з родин, які не приділяють належної уваги розвитку дитини.

Слід розрізняти також обдарованість і прискорення темпів розвитку дитини, яке може виявитися тимчасовим. Така «талановитість» швидко згасає, оскільки відсутній прояв творчого компонента або його розвиток був несвоєчасним. Іноді

дитина є носієм «прихованої обдарованості» (відсутність яскраво виражених ознак талановитості), що може бути спричинене негативним ставленням дорослих до успіхів дитини або її побоюванням бути неправильно зрозумілою. Тому в дошкільному дитинстві складно спрогнозувати талановитість, оскільки ознаки обдарованості можуть насправді бути ознаками швидкого темпу розвитку дитини.

До ранніх виявів обдарованості дитини належать: потужна енергійність, значна фізична, розумова і пізнавальна активність, порівняно низькі втомлюваність і потреба у відпочинку; раннє навчання ходьби та інших рухів; інтенсивний розвиток мовлення; допитливість, прагнення до експериментування; легке і швидке засвоєння та використання нової інформації; ранній інтерес до читання, часто – самостійне опанування його.

За даними психологів, складовими ранньої обдарованості є домінуюча роль пізнавальної мотивації; дослідницька творча активність, яка полягає у виявленні нового під час формулювання і розв'язання проблем; уміння знайти оригінальні рішення; здатність до прогнозування; створення ідеальних еталонів, що забезпечують високі естетичні, моральні, інтелектуальні оцінки.

Обдаровані діти наділені високим творчим потенціалом і високим рівнем розвитку здібностей. Здебільшого найважливішими характеристиками обдарованих дітей вважають:

- надзвичайно ранній вияв високої пізнавальної активності й допитливості;
- швидкість і точність виконання розумових операцій, що зумовлене стійкістю уваги та оперативною пам'яттю;
- сформованість навичок логічного мислення;
- багатство активного словника;
- швидкість і оригінальність вербальних (словесних) асоціацій;
- виражена установка на творче виконання завдань;
- розвиток логічного мислення й уяви;
- володіння основними компонентами уміння вчитися.

Важливою характеристикою обдарованості є креативність - здатність до творчості. Базовою основою обдарованості є закладений від народження творчий потенціал, який розвивається впродовж усього життя людини. Він не залежить безпосередньо від рівня розумових здібностей, оскільки діти з високим рівнем інтелектуального розвитку іноді володіють незначним творчим потенціалом.

Обдаровані діти часто є оригінальними у поведінці та спілкуванні. Вони використовують особливі способи спілкування з дорослими й однолітками, чутливі до ситуації спілкування, виявляють уміння спілкуватися не лише словесно, а й за допомогою невербальних засобів (міміки, жестів, інтонації тощо), легко вступають у контакт з однолітками, прагнуть до лідерства у спільній

діяльності. Обдаровані діти частіше за своїх однолітків обирають роль дорослого в творчих іграх, змагаються з іншими дітьми. Не уникають вони відповідальності, пред'являють високі вимоги до себе, самокритичні; не люблять, коли до них ставляться із захопленням, обговорюють їхню винятковість, талановитість. Ці діти випереджають однолітків у моральному розвитку, активно прагнуть добра, справедливості, правди, виявляють інтерес до всіх духовних цінностей.

Обдарованість типологізують за різними критеріями. Наприклад, український психолог Юрій Гільбук на основі аналізу пізнавальних особливостей дитини виокремлює такі типи обдарованості:

- природничі теоретики (спрямованість пізнавального інтересу на осмислення абстрактних ідей, схильність до природничих знань);
- природничі прикладники (спрямованість пізнавального інтересу на розв'язання складних конструкторсько-технічних завдань, моделювання);
- гуманітарії (спрямованість пізнавального інтересу на мови, суспільні науки, літературу).

Американські психологи (Іллінойський університет) під керівництвом М. Карне найголовнішими вважають такі показники обдарованості:

1. Інтелектуальна обдарованість. Виявляється у допитливості, спостережливості, точному мисленні, винятковій пам'яті, потязі до нового, глибині занурення у справу.

2. Обдарованість у сфері академічних досягнень. У читанні: надає йому перевагу серед інших видів діяльності; швидко і надовго запам'ятовує прочитане; володіє великим словниковим запасом; використовує складні синтаксичні конструкції; цікавиться написанням букв і слів. У математиці: виявляє інтерес до лічби, вимірювання, зважування, упорядкування предметів; запам'ятовує математичні знаки, цифри, символи; легко виконує арифметичні дії; застосовує математичні вміння і терміни до ситуацій, що не стосуються безпосередньо математики. У природничих науках: виявляє інтерес до навколишнього; цікавиться походженням та призначенням предметів і явищ, їх класифікацією; уважна до явищ природи, їх причин і наслідків, намагається експериментувати.

3. Творча обдарованість. Дитина допитлива, самостійна, незалежна у міркуваннях; виявляє здатність глибоко занурюватись у справу, що її цікавить, та домагатися значної продуктивності діяльності; у заняттях та іграх схильна до точності дій, завершеності; легко змінює способи поведінки і діяльності в обставинах, що змінюються.

4. Обдарованість у сфері спілкування. Виявляє лідерські нахили, здатність до гнучкого спілкування, впевненість у собі серед знайомих і незнайомих людей; ініціативна, бере на себе відповідальність за інших.

У дошкільному віці виявляється спеціальна обдарованість, ознаками якої є особливі здібності до певного виду діяльності.

Як правило, їх класифікують на такі групи:

- математичні здібності (здатність до сприймання, осмислення та зберігання математичної інформації, математична спрямованість розуму - інтерес до чисел і дій з ними, прагнення до математичного пошуку);

- конструктивно-технічні здібності (технічне мислення, яскрава просторова уява, зацікавленість приладами і конструкціями, прагнення їх удосконалювати і створювати нові);

- загальні художні здібності (здатність до різних видів художньо-творчої діяльності: художнє бачення світу, оригінальність сприймання, підвищений інтерес до художньої діяльності, естетична позиція);

- музичні здібності (музично-ритмічне чуття, музична пам'ять, здатність сприймати музику як форму вираження змісту);

- літературні здібності (образність і виразність мовлення, інтерес до художнього вираження думки, емоційність, творча уява, здатність до мовного вираження душевного стану людини);

- здібності до зображувальної діяльності (здатність правильно оцінити форми, пропорції, положення предметів у просторі, світлотіньова чутливість, здатність відчувати і передавати виразальну функцію кольору, розвинута образна уява і пам'ять).

Обдарованість може розвиватися за сприятливих умов (турбота батьків, спеціальні програми і засоби навчання, гуманне ставлення до дитини тощо). Розвитку творчого потенціалу дитини сприяють допомога дорослих, багате культурне середовище, послідовна і цілеспрямована індивідуальна програма виховання і навчання. Згідно з дослідженнями німецьких учених Герлінди та Ханса-Георга Мелхорнів, майже 50 % розумових здібностей формується у малюків до 4 років, 80 % до 8 років. За твердженням американських спеціалістів Глена і Дженет Доманів, визначальними щодо цього є розвиток рухів і загальна фізична підготовка дитини, що сприяє інтенсивнішому розвитку мозку і формуванню її пізнавальних здібностей. Тому раннє дитинство слід використати для навчання дітей читання, математики, формування енциклопедичних знань за допомогою «бітів» – систематизованих смислових частин інформації.

Методи діагностування здібностей передбачають виявлення потенційних можливостей інтелектуального розвитку: рівня дослідницької активності, здатності до прогнозування, вивчення особливостей особистісного розвитку. Обдарованим дітям більше властива емпатія (співпереживання), а низький рівень розумового розвитку поєднується з агресивним типом поведінки. Обдаровані діти відповідальніші, глибше за своїх однолітків переживають як успіх, так і невдачу.

У вихованні обдарованих дітей надзвичайно важлива роль належить батькам і педагогам, які повинні створити умови для їхнього гармонійного розвитку: атмосферу любові, довіри, уваги до потреб та інтересів. За словами американського психолога Наталі Роджерс, творчість дитини стимулюють психологічна безпека, безоцінне прийняття її особистості, атмосфера відкритості, дозволеності, надання їй права на свободу і самостійність.

У дошкільних закладах для виховання обдарованих дітей необхідно використовувати індивідуальні програми з урахуванням особливостей дітей, їхніх нахилів та інтересів. Ці програми мають відображати міждисциплінарний, розвивальний характер навчання, головні ідеї пізнання, а не сукупність конкретних фактів; сприяти розвитку різних типів мислення, дослідницьких умінь, навичок самоорганізованості; удосконалювати засоби спілкування і взаємодії з людьми.

Не менш важливою є спеціальна підготовка педагогів до роботи з обдарованими дітьми. Вони повинні бути чуйними, доброзичливими, уважними, емоційно стабільними, мати динамічний характер і почуття гумору, позитивне самосприйняття. Невпевнені в собі, схильні переносити власні проблеми на дітей, емоційно нестійкі педагоги можуть завдати їм шкоди, адже обдаровані діти не просто носії таланту, а передусім люди. У загальному їхньому розвитку більше спільного зі звичайними людьми, ніж відмінного. Водночас ставлення до обдарованих людей є однією із суттєвих характеристик суспільства.

В сучасному освітньому просторі існує думка, що обдарованість присутня у кожній дитині. Люблячі дорослі завзято намагаються знайти те особливе, що вирізнятиме їхніх донечку чи синочка з-поміж інших дітей, чим можна буде похвалитися перед знайомими та родиною. Часто буває так, що батьки реалізують свої амбітні бажання не дослухаючись до думки дитини, не приглядаючись до її справжніх природніх задатків. Коли ж дитина потрапляє до дошкільного закладу, то педагог та психолог виявляють, що кожна дитина бодай щось, але робить краще за інших, проявляючи інтерес чи захоплення. Як на мене, зерно обдарованості проростає в залежності від ґрунту, в який воно потрапляє. Питання обдарованості дошкільника потребує уважного, індивідуального дослідження.

Мені випала нагода вивчати освітній процес дошкільця Німеччини у рамках проекту «Відображення: цінності німецької та української дошкільної освіти». Якось, в одному з дитсадків м. Дортмунд дітям доручили почистити яблука для фрешу. Один хлопчик, років шести, дуже вправно вирізував серединки фруктів. Кілька дітей різали яблука, інші закидали у чашу блендера. Були й такі, що пасивно спостерігали, і такі, які гралися осторонь. Коли ми запитали виховательку, як цей хлопчик так віртуозно навчився вирізувати серединки

яблук, то вона відповіла, що він, проявляючи ініціативу, завжди це робить. Його очі випромінювали задоволення, він був щасливим. Чи це обдарованість, чи навичка? Тут можна сперечатися, мовляв – просто гра. Але навички, здобуті в процесі багаторазового повторення цієї операції беззаперечно придатяться цій дитині в майбутньому і можливо він обере професію, пов'язану з громадським харчуванням.

Профорієнтація теж важлива в освітньому процесі дошкільного закладу.

У тому ж Дортмунді, але в іншому дитсадку, де виховувались діти-українці, на занятті малювали кота. Один вихованець зовсім не старався. На запитання відповів: – Чи я намалюю кота, чи базі-мазі, чи просто поставлю крапку – Марія Іванівна все одно скаже, що я великий молодець.

Чи хвалити дітей, чи вказувати на недоліки, чи спонукати, чи мовчки спостерігати за їх роботою – це теж залежить від особистості кожного малюка, від його емоційного стану на той момент та інших багатьох факторів.

Обдаровані діти - діти, які відрізняються високим рівнем розвитку загальних та спеціальних здібностей, мають визначні досягнення або внутрішні задатки для них у певному (кількох) виді діяльності.

Вони раніше починають ходити і говорити, вирізняються серед ровесників кращим фізичним розвитком, досить комунікативні, мають різноманітні інтереси, яскраві вподобання, високу пізнавальну активність, зосереджені на пізнанні. Процес навчання проходить інакше, ніж у звичайних дітей: швидше і легше сприймають нову інформацію, ставлять багато питань і більше запам'ятовують з того, що вивчили. Багато хто з них самостійно навчається читати, легко засвоює нові відомості, швидко помічає взаємозв'язки між окремими явищами і робить висновки.

Н. Лейтес пропонує розрізняти три групи обдарованих дітей.

1. Діти з прискореним розумовим розвитком, ранніми проявами інтелектуальних здібностей, високою пізнавальною активністю. Їх приваблюють інтелектуальні ігри та заняття, вони рано починають читати, рахувати, писати, прагнуть спілкуватися зі старшими дітьми або з дорослими, яким ставлять досить складні запитання. Мала рухова активність часто негативно позначається на їхньому загальному фізичному розвитку, у розумовому ж розвитку ці діти випереджають своїх однолітків.

2. Діти з ранньою розумовою спеціалізацією, у яких спостерігаються яскраві прояви здібностей до певної галузі знань або до певної діяльності. Це може бути нахил до музичної, образотворчої діяльності, любов до природи, техніки, підвищений інтерес до розв'язання логічних завдань, читання, конструювання тощо. У шкільному віці діти цієї групи демонструють високу обізнаність з окремими предметів або дисциплін. Загалом же вони випереджають однолітків

лише в тій галузі знань або діяльності, до якої найбільше здібні.

3. Діти з окремими ознаками незвичайних здібностей, потенційними ознаками обдарованості, добре розвиненими пізнавальними психічними процесами – мисленням, пам'яттю, увагою, уявою, мовленням. Вони не випереджають інших у загальному психічному розвитку, але вирізняються певною неординарністю суджень, думок, запитань, оригінальністю виробів і малюнків, більшою самостійністю. Цікавляться багатьма явищами життя, тому часто успіхи у тій чи іншій галузі досить поверхові. Таким дітям усе дається легко, варто тільки зосередитися. Типовою для них є проблема формування працьовитості.

Обдаровані діти здібні до абстрактного мислення, здатні робити свої самостійні судження, надзвичайно кмітливі, а їхні інтереси виходять за межі того, що цікавить їх ровесників. Найчастіше вони прагнуть спілкування з батьками або з інтелектуально розвиненими ровесниками чи зі старшими за віком дітьми.

Вік від 3-х до 5-ти років не підходить для діагностики, чи є дитина вундеркіндом. Оскільки при такій діагностиці можливі й помилки, які можуть завдати шкоди у майбутньому. Проте в межах навіть цього віку в дитини може спостерігатися схильність до певної практичної діяльності, більші досягнення порівняно з іншими у якійсь конкретній роботі, помітні інтелектуальні переваги, прагнення до лідерства чи надзвичайно розвинена моторика. Виховання такої дитини вимагає спеціального індивідуального підходу тобто створення для цього належних умов, відповідних зусиль як батьків, так і вихователів.

У дошкільному віці обдарована дитина може вражати дорослих високою обізнаністю, кмітливістю, певними успіхами в засвоєнні знань, випереджаючи в цьому своїх ровесників. У процесі шкільного навчання вона може дуже швидко зрівнятися з рештою учнів. Інша дитина, навпаки, у дошкільні і ранні шкільні роки не відрізняється особливими успіхами, інколи навіть відстає від ровесників у навчальних досягненнях, а на якомусь з етапів розвитку починає швидко наздоганяти однокласників, а згодом і перевершує їх.

Обдарованість не тотожна обсягу отриманих знань, це складніше явище, яке включає високу пізнавальну активність, нестандартність мислення, наполегливість, надзвичайну працездатність тощо.

Характерними особливостями обдарованих дітей є висока пізнавальна активність і розвинений інтелект, що виходить за межі вікових особливостей; багата фантазія, творчість, винахідливість, емоційна безпосередність, розвинене почуття гумору, гостра реакція на несправедливість; їм властивий високий енергетичний рівень, чітка моторна координація, фізична стабільність.

Є дві стратегії педагогічної роботи з обдарованими дітьми: прискорення і

збагачення. У практиці вони доповнюють одна одну. Прискорення ґрунтується на тому, що дитині пропонують більше інформації, ніж її одноліткам. Водночас активно розвивають спеціальні навички, які обслуговують вияви таланту. Програми прискорення потребують особливої уваги до раннього розвитку в дитини соціально-емоційних властивостей, техніки зображення «дорослого» до себе і світу.

Стратегія збагачення передбачає не нову, а більш складну інформацію. Вона підтримує інтерес до творчості. Дітям надають можливість виражати своїми засобами власний світ. Зануренню дитини у творчий процес сприяє «зразок креативної поведінки» - пошук ідеї та засоби її реалізації.

Н.С. Лейтес та В. О. Крутецький виявили систему психологічних ознак обдарованості дитини, які об'єднуються у три блоки:

1. Уважність, зібраність, готовність до напруженої роботи.
2. Потреба в праці та працьовитість.
3. Швидкість розумових процесів, висока продуктивність розумової діяльності на основі високого рівня володіння операціями мислення.

Психологи Карне, Шведел і Ліннемайер (США, 1982) сформулювали принципи розробки начальних програм для обдарованих дітей:

1. Кожна дитина неповторна. Одна може вийти вперед в арифметиці, друга - у читанні, третя - у музиці. Бувають діти з надзвичайно високим показником інтелекту, маючи загрозливо низьку самооцінку.

2. Обдаровані діти дуже критичні до себе і часто мають негативний «Я»-образ. Реакції близьких дорослих означають для них дуже багато. Дорослому слід підвищити впевненість дитини у своїх силах.

3. Сім'я повинна відігравати суттєву роль у вихованні обдарованої дитини. Програми для виховання обдарованих дітей слід реалізувати у тісній взаємодії суспільного й сімейного виховання.

4. Програма повинна включати різноманітний навчальний матеріал, що відповідає інтересам і потребам дитини.

5. Програма повинна бути збалансованою і сприяти всебічному розвитку, передбачати розвиток емоційної та рухової сфер, а також спілкування і наполегливості у досягненні цілей

6. Обдарована дитина повинна мати можливість спілкування з такими ж обдарованими ровесниками.

7. Реалізація програм для виховання обдарованих дітей вимагає спеціальної підготовки вихователів та її постійне вдосконалення.

8. Програма повинна своєчасно забезпечувати поступовий плавний перехід з рівня на рівень

Виховання творчої особистості – справа відповідальна й кропітка, однак

затрачені зусилля повернуться сторицею. Мине небагато часу і з нинішніх творчоспрямованих дошкільнят виросте справжня еліта України, здатна брати на себе відповідальність за державотворення і відродження могутнього потенціалу нашого народу в прийдешніх поколіннях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дудкевич Т.В. Дошкільна психологія. – Київ: Центр учбової літератури, 2007. – 262-263 с.
2. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка. Навчальний посібник. – Київ: Академвидав, 2013. – 41-46 с.
3. Семенов О. Творча дитина: зрозуміти і підтримати//Дошкільне виховання. – 2016. – № 4. – 2-5 с.
4. Сухорукова Г.В., Дронова О.О. Образотворче мистецтво. Педагогічна підтримка обдарованих дітей. – Київ: Слово, 2010. – 333 с.

Осипенко О. П.,

викладач економічних дисциплін

Державного професійно-технічного навчального закладу

“Шосткинське вище професійне училище”

osipenko78@gmail.com

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ

Формування активного покоління є кроком до економічного зростання країни. Отримуючи професійно-технічну освіту молода людина має не лише претендувати на робоче місце на ринку праці, але і стати роботодавцем, започаткувавши власну справу. На сьогодні існує ряд можливостей, що сприяють розвитку навичок роботи в команді, розробок креативних ідей, шляхів їх втілення в життя. Залучення здобувачів освіти закладів професійної (професійно-технічної) освіти до розробок власних бізнес-ідей в сфері обраної професії активізує ресурсний потенціал країни.

Ключові слова: підприємці, підприємницькі здібності, бізнес-ідеї, проєкт, розробка бізнес-ідей.

Keywords: entrepreneurs, entrepreneurial abilities, business ideas, project, development of business ideas

Formation of an active generation is a step towards economic growth of the country. While receiving vocational and technical education, a young person should not only apply for a job on the labor market, but also become an employer by starting his own business. Today, there are a number of opportunities that contribute to the development of teamwork skills, the development of creative ideas, and the ways of their implementation. Involvement of students of professional (vocational and technical) education institutions

in the development of their own business ideas in the field of the chosen profession activates the resource potential of the country.

Україна зацікавлена у відбудові країни та розвитку ключових галузей. Залучення та активізація ресурсів в економіку є основною умовою розвитку держави. Важливими складовими цього процесу є розвиток підприємництва, підприємницьких здібностей населення. Це може бути реалізовано за умови залучення здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти до оволодіння сукупністю знань, умінь та навичок, потрібних для прийняття відповідальних рішень. Підприємницька здатність – це особливий вид людських ресурсів, що полягає в здатності найбільш ефективно використовувати всі наявні чинники виробництва. Механізм реалізації підприємницької здатності здійснюється на основі діючої моделі ринкової економіки. Формування свідомості майбутніх фахівців повинно здійснюватися ще під час навчання в освітніх закладах, що обумовлює необхідність розробки дієвих механізмів розвитку підприємницьких здібностей і заохочення до відкриття власних справ.

Статтю присвячено аналізу можливостей в сучасних умовах розвивати та реалізувати підприємницький потенціал учнів професійно-технічних закладів, розвитку ініціативності, підприємництва, інвестиційної активності громадян.

Сучасні діти ростуть в умовах глобалізації та всеохоплюючої автоматизації. Нові можливості та виклики, які практично неможливо спрогнозувати наразі, будуть виникати на їхньому кар'єрному та життєвому шляху. Постійний розвиток технологій, екологічні та соціальні проблеми, глобальна гіперконкуренція та зміна споживчого попиту будуть стимулювати ці зміни. Як допомогти дітям адаптуватися до того, що буде через 5, 10, 25 років? Відповідь: навчати підприємництва, сприяти розвитку підприємницьких здібностей. За дослідженням Данської фундації підприємництва [4], школярі, яких навчали підприємництва, більш ініціативні, частіше самі засновують позакласні активності та ставлять собі амбіційніші цілі. Ті, кого навчали цього через практику, навіть охочіше ходили до школи Ухвалювати обґрунтовані рішення, керувати фінансовими ресурсами, ефективно працювати в команді, розвивати аналітичне й критичне мислення – всі ці навички допоможуть підліткам реалізувати свій потенціал в особистому й професійному житті, зараз і в майбутньому. Підприємництво розвиває громади та держави. ОЕСР у нотатках із конференції 2004 року [5] зазначало, що підприємництво допомагає створити більше робочих місць, стимулює продуктивність і конкуренцію, наближає суспільство до досягнення своїх цілей. У Норвегії, наприклад, почало з'являтися більше підприємств у сільських місцевостях, що сприяло економічному розвитку цих регіонів (дослідження Ради Європи).

На сьогодні існує ряд проектів та програм, що сприяють реалізації підприємницького потенціалу населення країни. За словами заступниці Міністра

економіки України Тетяни Бережної “Бюджет на програму “Власна справа” цього року становить 1,8 млрд грн і Уряд планує видати українцям понад 7000 мікрогрантів на старт або розвиток бізнесу. Розраховуємо, що отримувачі цих коштів, створять багато робочих місць, адже обов’язковою умовою надання мікрогранту є створення підприємцем одного-двох робочих місць, залежно від суми гранту. І це позитивно вплине на ринок праці. Ми маємо хороші результати цієї програми за минулий рік - мікрогранти отримали 3300 підприємців, які створять понад 8000 робочих місць” [2].

Урядовий проект “єРобота” передбачає надання українцям грантів для започаткування бізнесу, розвитку підприємництва та навчання. Він спрямований на активізацію підприємницької діяльності та стимулювання створення робочих місць. Можливості є, залишається сприяти розвитку підприємницьких здібностей у старшокласників[1].

Щоб створити середовище, в якому підлітки зможуть ознайомитися з потрібною теорією та отримати інструменти для бізнес-практики, Міністерство цифрової трансформації України, «Київстар» та студія онлайн-освіти EdEra розробили освітній серіал «Окей, гугл: як стати підприємцем?». Можна довго читати, як кататися на роликах або плавати, але поки ти не станеш на ролики або не відштовхнешся від берега) – не навчишся. Саме тому підліткам важливо не просто «грати в бізнес», а спробувати заробляти реальні гроші.

З метою підвищення фінансової обізнаності учнів Національний банк України став офіційним координатором Global Money Week в Україні. Всесвітній тиждень грошей – це щорічна всесвітня кампанія з підвищення фінансової обізнаності, яка підкреслює важливість того, щоб молоді люди з раннього віку були фінансово обізнаними, поступово опановували навички, здобували знання, формували менталітет і поведінкові моделі, потрібні для прийняття зважених фінансових рішень, щоб у результаті досягти фінансового процвітання і фінансової стійкості.

Чудовою є пропозицією від MriyDiy Project School (MDPS) – проекту, що реалізується за ініціатииви Благодійного фонду «СпівДія», спільно з Освітньою фундацією «МрійДій», за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) і Міністерства молоді та спорту України [3]. Проект занурює українських підлітків у світ проектної діяльності та найбільш динамічної професії із шаленим попитом на ринку праці – проектний менеджер. На реальних прикладах дізнаються, що таке проектний менеджмент і що оточує ефективних проектних менеджерів: командотворення, маркетинг, комунікації, пошук ресурсів тощо. Не менш важливою складовою є майстер-класи про навички XXI століття, які необхідні учням для успіху в умовах сучасного глобалізованого інформаційного світу.

Реалізацію питання розвитку підприємницьких здібностей старшокласників бачу в якісній підготовці як викладачів так і бажанні учнів у пізнанні нового.

Підвищенню спроможності молоді у розробці власних ідей, заснуванні та

розвитку підприємництва сприяла “Школа молодіжного підприємництва” за сприянням кандидата економічних наук Сумського державного університету Богдана Ковальова. Так, у 2022р. учні Шосткинського ВПУ вирішили спробувати власні сили та перевірити себе на наявність підприємницького хисту в рамках цієї школи. Маючи професійні навички кухаря, здобувачі освіти (Коваленко Яна, Коваленко Іван, Парнюк Аліна) розробили та презентували свої бізнес-ідеї у сфері ресторанного господарства. Майбутні випускники мають намір не лише претендувати на робочі місця на ринку праці, але і стати роботодавцями, започаткувавши власну справу. Висвітлення про цю подію відбулося на місцевим телебаченням [6].

Цьогоріч команда у складі Коваленко Вікторії, Кузюк Тетяни, Власенко Артема, Чумаченко Олександр, Колемберт Роберт взяли участь у Mriy Diy Project School (MDPS). Учасники освітнього процесу проявили нестримне бажання розвиватися та пізнавати нове, побачили і почули на реальних прикладах, що таке проєктний менеджмент, дізналися про світ, що оточує якісних проєктів: командотворення, маркетинг, комунікації, ідеї, познайомилися і протестили на собі навички XXI століття. Все це стає в нагоді до реалізації підприємницьких здібностей, створення власної команди і впровадженню підприємницьких ідей. Результатом програми-інтенсив з проєктного менеджменту та майстер-класів від експертів та партнерів Mriy Diy Project School є дипломи кемперів, які отримали учасники проєкту.

Фінансову обізнаність учні нашого навчального закладу отримали взявши участь у заходів з фінансової грамотності, присвячених Всесвітньому тижню грошей 2023. Офіційним координатором Global Money Week в Україні став Національний банк.

Уперше в Україні наразі триває Міжнародна економічна олімпіада від чеського Institute of Economic Education. Співорганізатором заходу є громадська організація Bendukidze Free Market Center. До регіонального відбору Олімпіади серед учасників нашого навчального закладу вийшов Ченчик Віктор. Олімпіада зацікавила підлітків вивченням економіки, дозволила виміряти їхній рівень економічної грамотності. Тільки шляхом отримання знань, бо вони дають впевненість, та навичок, бо вони спонукають до дій, можливо реалізовувати підприємницький потенціал країни та будувати її майбутнє.

Реалізація проєкту «Зміцнення спроможності закладів ПТО покращувати адаптованість молоді до потреб ринку праці в період війни шляхом розвитку підприємницьких навичок» за сприяння Директорату професійної освіти Міністерства освіти і науки України в рамках Програми EU4Skills за фінансової підтримки GIZ підвищила якість освітніх послуг в цьому напрямку. В рамках цього проєкту, як викладач, я особисто пройшла підготовку у межах навчального курсу “Розвиток підприємницьких навичок”. Впевнена, що можливості сучасних умов сприяють розвитку підприємницьких здібностей молоді.

Унікальність значення підприємництва полягає в тому, що саме завдяки йому приходять у взаємодію інші економічні ресурси - праця, капітал, земля, знання. Ініціатива, ризик і вміння підприємців, помножені на ринковий механізм, що дозволяють з максимальною ефективністю використовувати всі інші економічні ресурси, стимулювати економічне зростання. Як показує досвід багатьох країн з ринковою економікою, їх економічні досягнення, в тому числі темпи економічного зростання, інвестиції, нововведення, безпосередньо залежать від реалізації підприємницького потенціалу. Майбутні випускники закладів професійної (професійно-технічної) освіти маючи досвід створення власної справи, відповідні професійні компетенції, можуть стати потенційними підприємцями в своїй галузі, що сприятиме економічному розвитку нашої держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Навіщо і як навчитися підприємництва? <http://blog.edera.com/pidpriemnitstvo/>
2. Міністерство економіки України <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=a7e951ce-2704-4f62-98c9-1ce7660db0ea&title=UriadVidastU2023>
3. MriyDiy Project School <https://mriydiyprojectschool.com/>
4. Impact of Entrepreneurship Education in Denmark - 2014 <https://eng.ffe-ye.dk/media/785760/impact-of-ee-in-denmark-2014.pdf>
5. FOSTERING ENTREPRENEURSHIP AND FIRM CREATION AS A DRIVER OF GROWTH IN A GLOBAL ECONOMY <https://www.oecd.org/cfe/smes/31917899.pdf>
6. Сюжет новин місцевого телебачення <http://surl.li/gdlwa>

Островська Л. І.,

*заступник директора з навчально-виховної роботи,
учитель біології та географії Рокитнянського ліцею № 2
Рокитнянської селищної ради Білоцерківського району Київської області,
0969995963@ukr.net*

ОБДАРОВАНІСТЬ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

У статті висвітлені основні питання змісту й організації роботи з обдарованими учнями у сучасній школі. Визначені педагогічні умови, форми і методи роботи вчителів з обдарованими учнями.

Ключові слова. Обдарованість, здібності, обдаровані діти, диференціація, індивідуалізація навчання.

The article highlights the main issues of content and organization of work with gifted students in a modern school. Pedagogical conditions, forms and methods of teachers with gifted students.

Keywords. Talent, ability, gifted children, differentiation, individualization of learning.

Розбудова державності в Україні зумовила нові тенденції в розвитку освіти, з'явилася нагальна потреба суспільства у творчих, діяльних, обдарованих особистостях. Тому одним із пріоритетних завдань сучасної освітньої системи є звернення уваги педагогічної науки і громадськості до удосконалення роботи з обдарованими дітьми, що передбачає розвиток їх здібностей, самовизначення, соціальну адаптацію та культурне становлення. Проблема обдарованості виходить першочерговою у державній політиці, визначаючи пошук, навчання і виховання обдарованих громадян.

Сьогодні перед школою стоїть завдання максимального розкриття і розвитку потенціалу кожної особистості, формування людини як суб'єкта соціального та професійного життя, підготовки її до самовдосконалення, самовизначення та самореалізації. Зокрема у Державній національній програмі «Освіта» (Україна ХХІ століття) наголошується, що серед пріоритетних напрямів реформування шкільної освіти є своєчасне виявлення ранньої обдарованості, забезпечення умов для розвитку талановитих дітей, а також удосконалення навчально-виховного процесу в закладах освіти з урахуванням особистих якостей, стану здоров'я, природних задатків дитини. Тому школа повинна забезпечити пошук обдарованих дітей, їх підтримку, стимулювання та забезпечення всебічного розвитку особистості як найвищої цінності суспільства.

Проблема обдарованості викликає особливий інтерес психолого-педагогічної науки, оскільки відомості про природу цього унікального явища необхідні для створення системи виховання та навчання обдарованих і талановитих дітей, сприяння розвитку потенціалу обдарованості у дошкільнят, учнів та дорослих.

Обдарованість – це індивідуальна потенціальна своєрідність задатків людини, завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній галузі діяльності. Стосовно феномену обдарованості дитини існує дві протилежні точки зору. За соціальною концепцією визнається, що більшість дітей від народження однаково наділені розумом і різниця у рівні розвитку їх здібностей зумовлена різницею життєвих умов (Дж. Локк, К. А. Гельвецій, В. П. Єфреїмсон). Друга – теорія генетичної спадковості, за якою обдарованість є вродженим, досить рідкісним явищем, що успадковується від батьків і навіть через покоління (Ф.Гальтон, Р. Стернберг).

Суперечність цих поглядів зникає, якщо вважати, що потенційна обдарованість дитини притаманна багатьом дітям, тоді як актуальну обдарованість демонструє лише незначна частина дітей. Будь-яка дитина може досягати особливих успіхів у широкому спектрі діяльності, оскільки її психічні можливості дуже пластичні на різних етапах вікового розвитку. Отже, обдарованість у певній діяльності може виникати стихійно й далі розвиватись за

сприятливих умов або затухати за несприятливих. [2, с. 35]

Сучасна освітня парадигма все більш помітно розгортається в контексті гуманізації освіти, надання її особистісно-спрямованої сутності, що полягає в забезпеченні безперервного та гармонійного розвитку особистості як суттєвого фактора її самореалізації. Аналіз історико-педагогічних джерел переконав, що проблема талановитих і обдарованих дітей завжди цікавила філософів, психологів, педагогів. Кожна цивілізована країна і кожна розвинена нація одним з найбільших своїх скарбів вважає талановиту людину.

За останні десятиріччя у суспільстві посилився інтерес до обдарованих дітей як до майбутньої інтелектуальної та творчої еліти, від якої доля України. Виникає проблема підтримки творчого, інтелектуального, духовного та фізичного розвитку цих дітей, що стає можливим тільки за наявності єдиного науково обґрунтованого уявлення про те, що уявляє собою феномен дитячої обдарованості.

На рубежі XX–XXI століть окреслилися принципово нові риси світової цивілізації, пов'язані з особливостями функціонування постіндустріальних суспільств, інформаційних технологій, процесів глобалізації, що дає підстави стверджувати про формування нової цивілізації – ноосферної-космічної. Найбільшого успіху досягатимуть держави, які мають висококваліфіковані кадри у сучасних галузях виробництва. Тому проблема обдарованості, творчості, інтелекту виходить на передній план у державній політиці, визначаючи пошук, навчання і виховання обдарованих дітей та молоді, стимулювання творчої праці, розвиток талантів. [4, с. 3]

Обдарованість дитини... Можливо це своєрідна іскра Божя, яку треба відшукати в її душі і допомогти не тільки не згаснути, а й спалахнути полум'ям. Обдаровані діти – майбутній цвіт нації, інтелектуальна еліта, гордість і честь України, її світовий авторитет, а тому перед кожним педагогічним колективом стоїть завдання, спрямоване на забезпечення формування інтелектуального потенціалу нації шляхом створення оптимальних умов для всебічно обдарованої молоді.

Усі обдаровані діти мають потребу в знаннях, яскраво виражений інтерес до певної галузі знань. Їх не потрібно примушувати вчитися, вони самі шукають собі роботу, частіше складну інтелектуальну, із задоволенням нею займаються, присвячуючи їй увесь свій вільний час. Обдаровані діти вільно і швидко оволодівають відповідними вміннями і навичками. Обдарована дитина шукає спілкування з дорослими, бо ті розуміють її краще, ніж однолітки, які часто насміхаються, дають прізвиська.

Обдаровані діти – майбутнє кожної нації. Юна наукова еліта України - це її гордість, честь і світова слава та велич, це розумовий потенціал Української

держави, який прокладатиме дорогу українському суспільству до вершин світового прогресу. Тому сучасна школа несе і постійно повинна нести величезну відповідальність перед суспільством за створення оптимальних умов для інтелектуального, творчого і соціального розвитку кожного свого вихованця, а, отже, в діяльності кожного навчального закладу системи загальної середньої освіти повинні забезпечуватись психолого-педагогічні і методичні фактори оптимального та ефективного формування і розвитку обдарованих школярів.

Для сучасної України створення системи розвитку обдарованої особистості є необхідною умовою досягнення успіху на шляху розбудови незалежної держави. Із двох можливих напрямів вирішення проблеми забезпечення господарства обдарованими спеціалістами в нашій державі обрано шлях самостійної підготовки талановитої молоді в межах національної системи освіти на основі розробки та реалізації загальнодержавних, регіональних, місцевих, шкільних та індивідуальних програм. Вирішенню цієї проблеми певним чином сприяє діяльність закладів нового типу: ліцеїв, гімназій, гуманітарних колегіумів тощо. Такі навчальні заклади мають більше можливостей для створення умов, за яких самовираження, творча самореалізація стають внутрішньою потребою кожного учня. Їх досвід може бути використаний у загальноосвітніх школах, де сьогодні навчається більшість українських дітей.

Обдарованість – це специфічне поєднання здібностей високого рівня, а також інтересів, потреб, що дає можливість виконувати власну діяльність на якісно високому рівні, відмінному від умовного «середнього рівня». Обдарована дитина – це така дитина, яка має вищий від своїх однолітків рівень здібностей. [5, с. 66]

Мета роботи з обдарованими дітьми – виявлення таких дітей та створення умов для їх оптимального розвитку. Завдання педагогів полягає у тому, щоб створити умови, з яких будь-яка дитина могла б просуватися шляхом власної досконалості, уміла мислити самостійно, нестандартно. Цей шлях називається «самовдосконаленням дитини в умовах освітнього процесу».

Визначення обдарованості надзвичайно важливе. Від розуміння суті обдарованості прямо залежить, на які особливості своїх учнів учитель звертатиме увагу. Відтак, головне завдання школи - підтримати учня і розвинути його здібності, підготувати ґрунт для того, щоб ці здібності було реалізовано.

Раннє виявлення, навчання і виховання обдарованих і талановитих дітей – одне з головних завдань удосконалення системи освіти. На думку більшості педагогів, діагностика дитячої обдарованості - це психологічна проблема. Однак таке твердження справедливе лише на теоретичному рівні. Сучасна освітня практика, спрямована на особистісно зорієнтований підхід, змушує розглядати діагностику дитячої обдарованості як невід'ємну частину цілісного педагогічного процесу. Теоретичний рівень передбачає визначення концепції

обдарованості, суміжних категорій та видів обдарованості, а практичний включає методики діагностування обдарованих дітей, з'ясування їхніх психологічних особливостей та організацію роботи з ними.

На цьому, практичному рівні, як вважають самі психологи, діагностику мають проводити вчителі й вихователі, тобто ті, хто працює над розвитком і вихованням. Це не означає, що практичний психолог не потрібен, навпаки, він необхідний, але його сфера – особливо складні, «граничні» випадки, зокрема потенційна обдарованість. Відомою в педагогіці є «модель діагностики розвитку» (Ю. Д. Бабаєва та А. Г. Асмолова), за якою дитину перевіряють не стільки на наявні знання і вміння оперувати ними, скільки на здатність до їх розвитку. [3, с. 15]

Батькам і вчителям варто знати, що всі успіхи дитини спочатку з упевненістю можна оцінити як вікові прояви обдарованості, а чи стануть вони стійкими індивідуальними особливостями, буде залежати від багатьох зовнішніх та внутрішніх умов. Діагностування обдарованої дитини пов'язується з визначенням її соціального статусу і прогнозом її поведінки, а також направлення її до навчального закладу відповідного типу. З досвіду роботи вчителів відомо, що обдаровані діти у звичайних загальноосвітніх школах проводять половину, а то й весь навчальний час. Школи не можуть задовольнити інтереси і можливості обдарованих учнів тому, що вони розраховані на дітей різних індивідуальних здібностей. У зв'язку з цим в обдарованих дітей виникає уявлення про себе як про нормальних, а про інших – як про розумово неповноцінних учнів. За місцем навчання обдарованої дитини діагностування проводиться з метою визначення її розвитку, що допоможе знайти адекватні методи навчання і виховання, створити спеціальні програми, надати підтримку і соціальний захист.

Сьогодні навчання і виховання обдарованих дітей займає значне місце у державній освітній політиці України. Першочерговими напрямками навчання і виховання обдарованих дітей у нашій країні є: створення державної системи навчання талановитих учнів, розроблення й впровадження механізмів їх державної підтримки; вдосконалення традицій з пошуку, підтримки і розвитку обдарованих школярів; сприяння їх залученню до участі в олімпіадах, конкурсах, турнірах тощо; забезпечення умов для рівноправного доступу до освіти дітей з особливими потребами за рахунок варіативності здобуття освіти, відповідно до здібностей та індивідуальних можливостей. Для цього передбачено створення цілісної багаторівневої системи закладів різних типів і форм власності, діяльність яких повинна бути спрямована на ідентифікацію навчання обдарованих учнів; залучення кращих інтелектуальних та духовних сил суспільства до освітньої галузі. [1, с. 19]

Для успішного розвитку обдарованої особистості необхідні наявність

природних даних та відповідного середовища, в якому дитина може успішно розвиватися. Навчання обдарованих дітей в умовах загальноосвітньої школи повинно здійснюватися на основі принципів диференціації та індивідуалізації. Найбільш сприятливі можливості для розвитку обдарованих дітей надають наступні форми навчання: перегруповування паралелей; виділення групи обдарованих учнів з паралелі; поперемінне навчання; збагачене навчання для окремих груп дітей за рахунок скорочення часу на проходження обов'язкової програми; групування учнів усередині одного класу в гомогенні малі групи з тих або інших причин.

Одним з найважливіших напрямків діяльності вчителя в загальноосвітній школі є його робота з учнями, які мають особливі здібності. У роботі з обдарованими учнями необхідно дбати про цілковите задоволення їх запитів у поглибленому вивченні предметів на основі широкого ознайомлення із сучасною наукою; створення умов для їх різнобічних пізнавальних інтересів і водночас для розвитку виявлених у певній галузі діяльності здібностей; залучення їх до надання допомоги своїм однокласникам у навчанні, в розвитку навчальних можливостей; запобігання розвитку в них переоцінювання своїх можливостей, лінощів через систематичну недовантаженість.

Безперечно, вагоме значення у системі роботи з формування обдарованої дитини має особистісно зорієнтований урок, на якому учитель створює умови для самореалізації, самоактуалізації учня, витримує єдність методичних компонентів (інтерактивних методик, методу проектів, діалогізації навчального процесу, застосовуючи індивідуальні, групові, парні форми роботи), що забезпечує мотивацію навчальної діяльності учнів, дає змогу визначити і виразити кожному із них власні потенційні можливості. Контроль за їх навчанням спрямовується на стимулювання поглибленого вивчення навчального матеріалу, його систематизацію, класифікацію, перенесення знань у новій ситуації, виявлення і розвиток творчих елементів у їх навчанні. Домашні завдання повинні бути творчими. Навчальні заняття, доповнюються системою позакласної та позашкільної роботи. Індивідуальні форми роботи передбачають виконання різноманітних завдань, участь в олімпіадах.

У процесі роботи з обдарованими дітьми особливе місце посідають дії вчителя. Він має розробити чітку систему цілей в роботі з обдарованими дітьми, системний і водночас творчий підхід до вирішення завдань, вироблення в учнів позитивної мотивації навчання. [6, с. 131]

Робота з обдарованими дітьми в Україні повинна здійснюватися у таких аспектах: використання позитивних ідей досвіду побудови державної освітньої політики щодо навчання і виховання обдарованих молодших школярів; впровадження системи пошуку та виявлення обдарованих дітей, діагностики їхніх здібностей; співвідношення теоретичного і практичного компонентів в

організації навчання обдарованих учнів; застосування форм і методів, відповідних стратегій у їх навчанні і вихованні; впровадження інноваційних технологій організації навчально-виховного процесу; надання обдарованим школярам додаткових освітніх послуг у формі залучення їх до спеціальних освітньо-розвивальних програм; підготовка педагогічних кадрів до роботи з обдарованими дітьми.

Сьогодні необхідно визнати, що система роботи з обдарованими учнями – один із пріоритетних напрямів роботи школи, що вимагає вдосконалення науково-методичної роботи та освітнього процесу загальноосвітніх навчальних закладів; залучення до роботи з обдарованими школярами вчителів, які мають високі професійні і особистісні якості, а також психологів та спеціалістів різного профілю; осмислення значення розвитку обдарованих дітей кожним членом суспільства і посилення у зв'язку з цим уваги до проблеми формування позитивної мотивації навчання і виховання підростаючого покоління.

Отже, до якостей, якими бажано володіти вчителю для роботи з обдарованими дітьми, слід віднести доброзичливість і чуйність, почуття гумору; емоційну стабільність; живий та активний характер; цілеспрямованість і наполегливість; схильність до самоаналізу і постійного самовдосконалення тощо. Крім цього безумовними вимогами є педагогічна і спеціальна освіта; знання особливостей психології обдарованих дітей; високий рівень інтелектуального розвитку тощо.

Основним завданням вчителя у роботі з обдарованою дитиною є пошук індивідуальних шляхів співпраці. Необхідно враховувати вже сформовані схильності дитини, не припускати нівелювання її особистості – «вирівнювання» її здібностей. Активна спрямованість занять відповідно до схильностей учня, широкий доступ до джерел різноманітної інформації для самостійної роботи – основні умови ефективного розвитку здібностей та обдарувань кожної особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Веліканова А. Обдаровані діти - хто вони? / А. Веліканова // Психолог. -2006. - № 42. - С. 18-21.
2. Володарська М.О. Робота з обдарованими дітьми / М.О. Володарська, А.І. Настенко, О.М. Пілаєва, С.М. Полуніна, В.М. Сисоєва. - Х. : Вид. група «Основа», 2010. - 190 с.
3. Воронцова Е. Задатки, здібності, обдарованість... // Директор школи. - 2011. - №13. - с. 15-18.
4. Кравцова О. Форми та методи роботи з обдарованими дітьми на уроках та в позаурочний час / О. Кравцова // Обдарована дитина. - 2010. - № 8. - С. 2-5.
5. Кушнір В. Пошуки науково-практичних підходів у дослідженні феномену дитячої обдарованості / В. Кушнір // Рідна школа. - 2009. - № 4. - С. 66-69.
6. Німак О. Організація роботи з обдарованими дітьми в ЗНЗ. - Х.: Основа, 2010. - 144 с.

Павенко Н. В.,
викладач, Слов'янський багатопрофільний регіональний центр
професійної освіти імені П. Ф. Кривоноса
pavenkonatalya@gmail.com

КЛЮЧОВІ ТРЕНДИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ОСВІТИ

Здійснено аналіз впливу цифрових технологій на формування освітнього середовища; обґрунтовано необхідність цифрової трансформації системи освіти, побудови навчального процесу на основі дидактичного потенціалу цифрових технологій; визначено ключові результати цифровізації освіти та детально охарактеризовано її галузеві тренди. Умотивовано, що системний розвиток цифрових технологій в освітніх закладах дозволить створити нове інфраструктурне середовище, що сприяє розвитку нових цифрових компетенцій та навичок XXI століття сучасної людини.

Ключові слова: цифрові технології, цифрова трансформація освіти, цифрова економіка, освітні тренди.

An analysis of the influence of digital technologies on the formation of the educational environment was carried out; the need for digital transformation of the education system, building the educational process based on the didactic potential of digital technologies is justified; the key results of digitalization of education are determined and its industry trends are characterized in detail. It is motivated that the systematic development of digital technologies in educational institutions will create a new infrastructural environment that contributes to the overall development of new digital competencies and skills of the XXI century of modern man.

Keywords: digital technologies, digital transformation of education, digital economy, educational trends.

Досягнення завдання щодо відродження України після війни неможливе без системного розвитку цифрових технологій, підвищення технологічності освітнього процесу, формування нових навичок XXI століття в умовах цифровізації освіти.

Саме розвиток таких навичок як креативність, соціальна вмільість, критичне мислення, вміння взаємодіяти з іншими людьми, що розвиваються протягом усього життя людини, стають основними цінностями XXI століття, змінюючи підходи до сучасної освіти, її налаштування під запити цифрової економіки [2]. При цьому знань та умінь минулого сторіччя зараз недостатньо. Активний розвиток цифрової економіки та технологій виробництва в умовах глобалізації, впровадження цифрових технологій у повсякденне життя активно змінюють суспільство, що потребує системних змін у змісті освітнього процесу.

Мета цифрової трансформації освіти полягає у максимальному

використанні дидактичного потенціалу цифрових технологій, а також адаптація наявних цифрових технологій та ресурсів під ефективне вирішення педагогічних завдань. Цифровізація освіти дозволяє зробити процес навчання більш гнучким, пристосованим не лише до реалій сьогодення, а й до нових технологічних викликів у майбутньому. При цьому особлива відповідальність за формування та вдосконалення цифрових навичок, цифрової культури сучасного покоління лягає на всю педагогічну спільноту. Саме тому сучасним освітнім закладам, керівникам та педагогам важливо знати, що цікаво сучасному поколінню здобувачів освіти, як керувати процесом широкого впровадження цифрових технологій в навчальний процес, без яких технологій неможливе формування цифрового освітнього середовища, саме його утворення дозволить забезпечити досягнення таких ключових результатів, як:

- персоналізація освітнього процесу, заснована на побудові індивідуальних освітніх траєкторій та моніторингу навчальних досягнень учнів, їх особистісного та професійного розвитку;
- підтримка сталої навчальної мотивації та залучення кожного, хто навчається в активну діяльність протягом всього навчального заняття;
- забезпечення проєктного характеру навчальної діяльності, інтеграція теоретичного та практичного навчання;
- забезпечення доступності освіти для осіб, які проживають у віддалених та важкодоступних територіях;
- створення та розширення можливостей для соціалізації та навчання осіб з обмеженими можливостями здоров'я;
- забезпечення оперативного зворотного зв'язку, швидкого та об'єктивного оцінювання навчальних результатів у ході виконання навчальних завдань;
- автоматизація адміністративної діяльності, позбавлення педагога від рутинних операцій.

Стрімкий розвиток мобільних та Інтернет-технологій, активна модернізація інфраструктури та підвищення технологічності освітнього процесу забезпечують підвищення якості реалізації освітніх програм та освоєння актуальних знань, умінь та нових цифрових навичок. При цьому незнання особливостей сучасного покоління та найцікавіших технологій можуть перекреслити всі починання та суттєво знизити ефективність процесів цифровізації. Саме тому навчання в цифрову епоху має стати безперервним, соціальним, персоналізованим, орієнтованим на потреби та інтереси учня, а освітні рішення повинні прийматися на основі даних, зібраних у процесі попереднього навчання.

При цьому особливість сучасної цифрової освіти полягає не тільки в тому, що навчання перекладається в цифрове середовище. Цифровізація освіти супроводжується глибшою трансформацією всього процесу навчання,

застосуванням нових цифрових інструментів для переосмислення того, як необхідно навчати, щоб бути сучасним.

Технологічні нововведення в інформаційному середовищі (розвиток мобільних мереж, штучний інтелект, автоматизація, аналітика даних тощо) дозволяють розширювати можливості навчання внаслідок інтеграції традиційних методів навчання та сучасних технологій.

Національна програма інформатизації освіти передбачає комплекс заходів щодо підтримки як існуючих наскрізних цифрових платформ і технологій, так і створення умов для виникнення нового проривного та перспективного інструментарію, який знайшов або може знайти своє застосування в освіті. Технологіями, які найбільше впливають на економіку, виступають технології штучного інтелекту, аналітика «великих даних», хмарні обчислення, інтернет речей, робототехніка, доповнена реальність, блокчейн, автономні транспортні засоби, 3D-друк, соціальні мережі та інші види цифрових інтернет-платформ [1].

При цьому дослідниками встановлено ключові галузеві тренди цифровізації освіти:

1. Гейміфікація освіти (gamification) – розробка, апробація та перехід до масового використання цифрових навчальних ігор та цифрових симуляторів, що забезпечують високий ступінь залучення здобувачів освіти до навчального процесу, організацію змагань на персональній та командній основі [4].

Ці інструменти можуть бути вбудовані в традиційний освітній процес на основі чинних стандартів та підручників і стати перехідною формою для освоєння педагогами нових методів викладання та широкого впровадження цифрових навчально-методичних комплексів. Гейміфікація спрямована на створення загального ігрового враження, що сприяє емоційній залученості учня.

2. Впровадження нових цифрових навчально-методичних комплексів – розробка, апробація та перехід до масового використання принципово нових цифрових навчально-методичних комплексів, які частково або повністю замінюють традиційні підручники.

Побудовані на технологіях штучного інтелекту та експертних систем, ці комплекси «підлаштовуються» під індивідуальні запити та потреби учнів, забезпечуючи успішне освоєння навчального матеріалу. Також цифрові комплекси забезпечують створення та використання системи об'єктивної оцінки та зворотного зв'язку як для поточної оцінки, так і для підсумкової атестації.

3. Розвиток та розширення використання хмарних технологій – використання сучасних цифрових навчально-методичних комплексів неможливе без створення, регулярного оновлення та просування хмарних освітніх ресурсів для учнів, батьків, педагогів (бази даних, відеоматеріали, навчальні ігри, онлайн-тести, сценарії уроків).

4. Розвиток рішень доповненої реальності та технологій візуалізації VR/AR

дозволяють створювати ефект занурення (імерсивності), коли технології доповненої реальності (AR) передбачають розмітку інтерфейсу користувача за допомогою спеціальних маркерів та індикаторів, щоб забезпечити додатковий приплив інформації в процесі виконання будь-яких дій [5].

Ключові переваги VR/AR-технологій для освітніх цілей:

- Залучення – ефект присутності VR трансформує освітній процес, роблячи його значно цікавішим.
- Інтерактивність - навчальні тренажери з інтерактивними сценаріями у 3D дозволяють відпрацювати різні кейси на практиці.
- Занурення – на відміну від онлайн-симуляторів міра умовності у VR мінімальна. Той, хто навчається, виявляється в тривимірному просторі і взаємодіє з правдоподібними аватарами та об'єктами, а не з плоскими фотографіями на екрані. Безпрецедентний рівень занурення забезпечує швидке засвоєння матеріалу і нейтралізує зовнішні відволікаючі фактори.
- Фокусування – VR забезпечує повну ізоляцію від зовнішніх подразників, а також можливість для викладача керувати фокусуванням учня.
- Безризикова можливість зрозуміти, як учень поводить себе у конкретних ситуаціях, як він транслює свою звичну поведінку на взаємодію з ботом.

Єдиний недолік представлених технологій - це висока вартість, що не дозволяє забезпечити широке розповсюдження найближчим часом.

5. *Розвиток соціальних мереж в освіті* (альтернатива розважальних продуктів), що дозволяють оперативно обмінюватися інформацією, забезпечувати формування нових взаємовідносин користувачів, освоєння навичок цифрового спілкування, а також підтримують контентне навчання та контент-фільтрацію відповідно до індивідуальних інтересів учня.

6. *Розвиток дистанційної освіти, відкритих онлайн-курсів* – розширення можливостей Інтернету та мобільного зв'язку збільшило потенціал дистанційного навчання. Реалізація даної технології зі створення, оновлення та просування відкритих онлайн-курсів кращих педагогів з базових та профільних предметів, у тому числі для здобувачів освіти, які за станом здоров'я не мають можливості вивчати відповідні предмети офлайн, дозволяють істотно підвищити доступність освіти.

7. *Впровадження процесів автоматизації* – запровадження сучасних технологічних рішень для радикального спрощення звітності та скорочення рутинних видів роботи для педагогів та керівників усіх освітніх установ. Автоматизація контролю навчального процесу здійснюється на основі алгоритмів штучного інтелекту, вони вже зараз активно застосовуються (відстеження відвідувань очних та дистанційних занять, виконання завдань учнями). Крім цього, ресурси штучного інтелекту дозволяють використовувати

їх за необхідності відбору учнів та формування груп, а також в інтелектуальному навчанні (використання платформ онлайн-навчання).

Цікавими є перспективи використання чат-ботів (chat bot) в освіті, які представляють унікальні можливості заміни людини при реалізації машинного навчання. Найближчим часом чат-боти матимуть все більшу значущість і можуть замінити класичні пошукові системи та соціальні мережі.

Перевагами ботів стануть простота взаємодії, швидкість реакції та можливість налаштування під користувача, а у разі інтеграції з іншими сучасними технологіями дозволять суттєво оптимізувати процес навчання. В майбутньому очікується поява «навчальних компаньйонів», які навчатимуть людину протягом усього її життя. Перебуваючи в хмарі, вони будуть доступні на кожному пристрої та в режимі офлайн.

Функції чат-ботів в освіті:

- адміністративна підтримка викладачів – чат-боти в режимі реального часу без обмежень відповідають на типові питання кожного учня, звільняючи час викладачів;
- залучення учнів до роботи – більш складні інтелектуальні алгоритми (чат-боти) спроможні мотивувати учнів. Такі системи порівнюють статистичні моделі поведінки з базою знань та пропонують індивідуальні сценарії в режимі реального часу;
- роботизоване викладання – боти структуровано надають знання з конкретного предмета та відповідають на запитання учнів. Накопичення даних дозволяє системі навчатися та розширювати функціонал як у предметній галузі, так і в галузі комунікації;
- зворотній зв'язок – збір інформації та алгоритмічний аналіз поведінки учнів для побудови індивідуальних освітніх траєкторій;
- застосування знань – роботизоване наставництво – це алгоритми розподілу та контролю виконання практичних завдань, інформаційний супровід, у тому числі покрокові підказки, навідні питання, оцінювання результату тощо;
- розвиток критичного мислення – системи аналізу тексту на виявлення фактичних та логічних помилок з роботизованим висновком та набором рекомендацій;
- роботизоване тестування – різні автоматизовані системи перевірки результатів навчання за набором параметрів (у тому числі адаптивні).

8. *Розвиток системи контент-фільтрації* (фільтрів-пошуковиків для рекомендації та просування найбільш якісних та безпечних відкритих онлайн-ресурсів для використання в освітньому процесі). Ці інструменти можуть бути вбудовані в традиційний освітній процес на основі чинних стандартів і підручників та стати перехідною формою для освоєння педагогами нових

методів викладання, що відповідають вимогам цифрової школи, а також, широкого впровадження цифрових навчально-методичних комплексів [3].

Таким чином, представлені освітньо значущі технології такі як засоби бездротового зв'язку, інтернет речей, робототехніка та сенсорика отримають максимальний розвиток у майбутньому, а технології штучного інтелекту, віртуальної та доповненої реальності, розподіленого реєстру становитимуть зону перспективного передового розвитку на найближчий час.

Донедавна розвиток представлених цифрових технологій не мав системності в освітньому процесі, не був забезпечений відповідною підготовкою педагогічних кадрів, що потребує системного підходу. Згідно з державною програмою цифровізації, частка населення, що володітиме цифровими навичками, має суттєво збільшитись, що, безумовно, вимагає істотних змін від усієї педагогічної спільноти, пов'язаних не тільки з удосконаленням ІТ-компетенцій, з використанням нових цифрових технологій, але й розвитком цифрової інфраструктури та усуненням недоліків в освіті.

Таким чином можна стверджувати, що системний розвиток цифрових технологій в освітніх закладах дозволить створити нове інфраструктурне середовище, що сприяє розвитку нових цифрових компетенцій та навичок ХХІ століття сучасної людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гаврілова Л. Г., Топольник Я.В. Цифрова культура, цифрова грамотність, цифрова компетентність як сучасні освітні феномени. Інформаційні технології і засоби навчання . 2017.Т. 61. № 5. С. 1–14.
2. Економічна стратегія України 2030. Український інститут майбутнього. URL: <https://strategy.uifuture.org/index.html> (дата звернення: 24.04.2023).
3. Лопушинський І.П. «Цифровізація» освіти в контексті розвитку інформаційного суспільства в Україні. Педагогічний альманах. 2018. Вип. 37. С. 46– 55.
4. Жерновникова О.А. Технологія формування цифрової компетентності засобами гейміфікації. Інформаційні технології і засоби навчання, 2020. Т. 75. № 1. 348 с.
5. Тимчина В.І., Тимчина В.С. Вчимося по новому: віртуальна та доповнена реальність. Сучасні тенденції розвитку інформаційно-комунікаційних технологій в освіті: зб. Матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції в рамках Міжнародного освітнього форуму «Цифрова трансформація освіти». Рівне : РОППО, 2020. С. 57–60.

Панасюк О. О.,
вчитель історії та правознавства
Криворізька гімназія №18
Криворізької міської ради
panasyuk.elena77@gmail.com

«РУЙНІВНИКИ МІФІВ» RU.ПРОПАГАНДИ ПРО ІВАНА МАЗЕПУ ТА ПОЛТАВСЬКУ БИТВУ

У даній роботі розглянуто та представлено спростування деяких з існуючих міфів про гетьмана Івана Мазепу та Полтавську битву.

Ключові слова: Іван Мазепа, Полтавська битва, міфи, спростування міфів.

This work examines and presents the refutation of some of the existing myths about Hetman Ivan Mazepa and the Battle of Poltava.

Keywords: Ivan Mazepa, Battle of Poltava, myths, refutation of myths.

Російська держава маючи певні комплекси щодо відсутності власної героїчної історії, постійно (починаючи від Івана III) спотворює українську та привласнює собі визначні події, починаючи з власної назви. Як відомо, 1721 р. Петро I взяв для нової назви грецьку транскрипцію слова Русь, щоб підкреслити свою близькість до європейських народів. Хоча «Московська історія пришита до історії Русі білими нитками».

Тому при вивченні теми «Гетьманщина в часи Івана Мазепи» у 8 класі пропоную провести урок на кшталт передачі «Руйнівники міфів».

Щоб зацікавити дітей темою і привернути їх увагу до особистості гетьмана гарно спрацює вправа «Впізнай героя по очах». Відповіді дітей вражають, а ще більше їх реакція на вірну відповідь. Дізнавшись, що всі 6 портретів є варіантами його зображення, діти дивуються, а потім хочуть дізнатися більше.

де портрет Івана Мазепи?

Відповідь:

Після оголошення анафеми російський імперський уряд знищив майже всі зображення І.Мазепи. Тому, на сьогодні, відсутні точні уявлення як виглядав гетьман. Загалом існує 16 варіантів його портретів. Отже, всі ці 6 портретів є варіантами його зображення.

Вправа «Впізнай героя по очах»

Далі запропонувати дітям ознайомитися із існуючими пам'ятниками Івану Мазепі і через навідні питання довести, що в Україні перший пам'ятник було відкрито лише у часи Незалежності. Погляньмо, період відкриття пам'ятників Івану Мазепі у різних країнах і впевнимся, що російська пропаганда активно діяла на українських землях.

Більше інтриги додадуть сучасні події, коли 2 жовтня 2022 року на стамбульській верфі RMC Marine відбулась церемонія спуску на воду корабля «Гетьман Іван Мазепа», першого корвета для Військово-Морських Сил України за турецьким проектом Ada.

Спуск на воду корвета «Гетьман Іван Мазепа», 2 жовтня 2022 року

Корвет має можливість адаптуватись під усі наявні нині види протикорабельних ракет як іноземного виробництва, так і вітчизняних розробок.

18 серпня 2022 року
Указ №586/2022

Володимир Зеленський:
«З метою відновлення історичних традицій національного війська, увічнення пам'яті видатного українського державного діяча гетьмана Війська Запорозького Івана Мазепи постановляю: Присвоїти корвету класу «Ada» Військово-Морських Сил Збройних Сил України ім'я гетьмана Івана Мазепи та надалі іменувати цей корвет – корвет «Гетьман Іван Мазепа»

Тож, одним із перших і найвідоміших міфів, створених Російською імперією для утвердження своєї влади в українських землях є Полтавська битва 27 червня (8 липня) 1709 р. у контексті Північної війни. Як і сьогодні, під час сучасної російсько-української війни, пропаганда та брехня поширюються водночас із бойовими діями та після їх завершення. Як тільки Росії був потрібен символ великої перемоги протягом трьох минулих століть, битва обростала новими історіями про «перемогу російської зброї», «зраду гетьмана Івана Мазепи», «анафему», «народну» війну українців проти шведських військ.

Найбільших спотворень зазнала як діяльність Івана Мазепи, так і особистість гетьмана.

Спробуємо спростувати деякі міфи.

Міф №1 – участь у битві брали росіяни та шведи.

Так, в радянській історії ніколи не згадували про жодних козаків. У

підручниках того часу Полтавська битва була представлена як перемога російської зброї (російської – це історія Радянського Союзу) над шведами. [7]

Спростування: Це, сьогодні доведено, що Мазепа мав 4-тисячний загін з вірних йому козаків, до якого приєднався кошовий отаман Кость Гордієнко з 8-тисячним загоном запорожців.

Міф №1: участь у битві брали росіяни та шведи

Тарас Чухліба, доктор історичних наук, старший науковий співробітник, директор Науково-дослідного інституту козацтва при Інституті історії НАН України

– Це, може, зараз у шкільних підручниках Полтавську битву більш-менш об'єктивно викладено. Ви можете подивитись у радянські підручники, і для Вас не буде таємницею, що Полтавська битва була представлена як перемога російської зброї (російської – це історія Радянського Союзу) над шведами. Про жодних козаків там насправді не згадували, в радянській історії.

<https://www.radiosvoboda.org/a/mohyla-ivana-mazepy-rosiya-kgh/31159821.html>

Спростування

3. Північна війна і Україна

Шведський король Карл XII Густава перш ніж планувати наступати одразу на Москву, але з цим виникли труднощі, і він повернувся на південь, щоб поновити свої сили козаками Івана Мазепи. Для українського гетьмана це стало несподіванкою, але він, попри значні ризики, заради своєї Батьківщини зібрав 4-тисячний загін з вірних йому козаків і в жовтні 1708 року прибув з ним до табору Карла XII Густава, де уклав вигідний **шведсько-український союз**. До Івана Мазепи в березні 1709 року приєднався кошовий отаман **Кость Гордієнко** з 8-тисячним загоном запорожців.

Щодо жорсткої контролю над козаками, Петро I швидко організував «вибори» нового гетьмана, на яких 1708 року була отримана **Іван Скоропадський**. 2 листопада 1708 року за наказом царя було знищено гетьманську столицю **Батурин**. Запнули всі жителі міста – близько 3 тисяч осіб. У травні 1709 року зруйнували **Чортківський Січ**. Обидві сторони – шведсько-козацьке військо і московське – готувалися до вирішальної битви, яка відбулася 27 червня 1709 року під **Полтавою**. В ній шведсько-козацьке військо зазнало шквальної поразки. Іван Мазепа втік з України і невдовзі – помер у місті Бенісарі (нині Республіка Молдова).

Ще 1708 року розлючений Петро I проголосив Івана Мазепу зрадником, хоча як може бути зрадником той, хто захищає свою Батьківщину і свій народ, **організував гоніння** на людей, які мали гетьманом. У них відбирали майна, їх відправляли до кайданів.

1. Коли було укладено союз між Іваном Мазепою та Карлом XII?
2. Як розгорнулися бойові дії в українських землях у 1708 році?
3. Як антиукраїнські заходи здійснював Петро I, починаючи з 1708 року?

Міф №2 – гетьман Іван Мазепа зрадив московського царя Петра I.

В «Указе всему войску Запорожскому» Петро I звинуватив гетьмана Івана Мазепу в тому, що він «изменил нам, великому государю, без всякой данной ему к тому причины и переехав к королю Шведскому». Російська історіографія в усі часи тлумачить збройний виступ українських козаків на чолі з гетьманом Іваном Мазепою проти московського панування як одноосібний акт гетьмана – «зраду» задля власної користі.

Спростування: Але ще до союзу з Карлом XII гетьман обґрунтував козацтву мотиви зміни свого політичного курсу й війни за незалежність. Що робить він це не для приватної користі, але «для спільного добра матки моєї Вітчизни бідної України, всього війська Запорізького і народу українського, і для зростання і розширення прав і вольностей військових».

Та й фаворит Петра I, Олександр Меншиков у своєму листі від 26 жовтня 1708 року писав: «...Понеже когда он сие учинил, то не для одной своей особы, но и всей ради Украины».

Рішення Івана Мазепи ми більше зрозуміємо, коли дізнаємося, що передувало його рішення про союз зі шведами. [1]

Що цьому передувало: Цар Петро I вимагав від гетьмана Івана Мазепи

все більше допомоги живою силою, провіантом та амуніцією, готуючи паралельно реформу козацьких військ із перетворенням полків на регулярну армію. Коли шведські війська пішли на Україну, Петро I наказав Мазепі застосувати тактику «випаленої землі»: від Пскова до Сіверської України на глибину 200 верст мала виникнути «мертва зона», звідки мали виселити все населення, хліб – заховати в ями, а міста і села – спалити. Спаленню підлягав і Київ з усіма церквами та монастирями. Правобережну Україну Петро I мав намір віддати Польщі, щоб здобути прихильність польських магнатів, які підтримували короля Августа.

Міф №3 – українсько-шведського договору не існувало.

Оригінал договору не зберігся. Після Полтавської битви шведи знищили папери польової канцелярії, щоб важливі документи не потрапили в московські руки. Це було на руку ги.пропаганді.

Спростування: зміст союзної угоди можна реконструювати як за українськими, так і шведськими джерелами. Зокрема, лист Івана Мазепи до стародубського полковника Івана Скоропадського від 30 жовтня від 1708 року; *Бюлетень шведської польової канцелярії (офіційне повідомлення для Стокгольма про перехід Івана Мазепи на бік шведського короля) від 10 листопада 1708 року, праці офіційного історіографа Карла XII Георга А. Нордберга*. Дані документи свідчать, що дана угода мала двосторонній міжнародний характер і відповідала типу союзного договору двох суверенних держав. [4]

Міф №4 – анафема Мазепі – покарання гетьмана-відступника

Накладення анафеми на Івана Мазепу Російська православна церква досі активно використовує з метою очорнити гетьмана за допомогою одного з психологічно найсильніших аргументів – релігійного. Розраховуючи, що в очах українців-християн прокляття Церквою слугуватиме незаперечним доказом того, що гетьман – зрадник, а його діяння – суперечать Богові. *Її проголосили Іванові Мазепі не за злочини, скоєні проти церкви, а за політичний крок – спробу вийти з-під протекторату Московського царства*. [3]

Спростування: Процедура була неканонічною: анафему проголосили без соборного рішення Православної церкви. Інші патріархати ніколи її не визнавали. Митрополит Рязанський Стефан Яворський скомпонував текст анафеми таким чином, що прикінцеве прокляття зовсім не узгоджене з мотивувальною частиною. Ця остання – суцільний перелік заслуг Івана Мазепи.

Але, лише у 2018 році в офіційній заяві Вселенського патріархату, проголошеній на Всесвітній раді церков у Женеві, назвали анафему засобом політично-ідеологічних репресій. [7]

Міф №4: анафема Мазепі – покарання гетьмана-відступника

Петро І:
«Мазепу <...> публично в соборній церкви проклятию предать»

31 жовтня 1708 року,
лист до митрополита Рязанського Стефана Яворського.

Письма и бумаги императора Петра Великого. – Т. 8 (июль – декабрь 1708 г.). – Вып. 1 / Ред. И. Андреев. – М.: Л. Издательство АН СССР, 1948. – 405 с.

<https://texty.org.ua/articles/103963/ivan-mazepa-i-poltavska-bytva-ukrayinska-istoriya-spotvorena-rosiyevyu/>

Юрій Журавель. Позбавлення Мазепи гетьманства, 2008 р. Ілюстрація до книги «Мазепа. Крок до правди» (К.: ГО «Не будь байдужим!», 2008, с.18).

<https://likbez.org.ua/ua/ukrayinska-mazepa-zradiv-pravoslavnu-tserkvu-i-za-tse-buv-piddanij-anafemi.html>

Спростування

2018 рік,
ієрарх Вселенського патріархату,
Офіційна заява Вселенського патріарха та синоду Константинопольської церкви на Всесвітній раді церков у Женеві.

Архієпископ Тельміський Іов:
«Вселенський патріархат не визнавав канонічною анафему, яка була накладена на українського гетьмана Івана Мазепу Російською православною церквою. Анафема не мала жодних віросповідних, богословських чи канонічних причин»

1708 рік
Митрополит Рязанський Стефан Яворський

Згадав про колишні заслуги гетьмана, а потім засудив його за зраду царю. Свою промову він закінчив словами: «Нам, що зібралися в ім'я Господа Бога Ісуса Христа та святих апостолів, дано від самого Бога вказати і рішення, і що зв'яземо на землі, буде зв'язано й на небесі! Зрадник Іван Мазепа, за клятвопорушення і за зраду великому государю, анафема!»

Ще один доказ, що Іван Мазепа залишився православним вірянином, вірним своїй батьківщині, якого боялися і бояться російські пропагандисти.

На сході Румунії у місті Галац 28 жовтня 1962 року, за активної участі московських агентів КДБ, руйнували собор святого Георгія. Робота була непростюю – храм стояв на фундаментах стародавньої генуезької фортеці і знищенню не піддавався. Варвари застосували рідкісний метод – упродовж декількох ночей під великим тиском під фундамент помпували солону морську воду. За два тижні таких пекельних зусиль у стінах з'явилися тріщини і відбулося осідання, але собор продовжував стояти. Завершити цей акт вандалізму вдалося лише за допомогою металевих тросів і потужного корабля, який стягнув святиню у бік Дунаю. [7]

Питання: Що ж спонукало московських кадебістів залучити румунських комуністів до проведення такої складної спецоперації?

Відповідь: Страх перед Іваном Мазепою. Адже в церкві святого Георгія було поховання славнозвісного гетьмана України.

До речі, у лютому цього року документи Державного архіву Швеції, що містять інформацію про українську історію, зокрема, про період Івана Мазепи та Пилипа Орлика, переміщені у сховище із додатковим захистом.

Представник архіву Ян Міспелаєре сказав, що «більше ніхто не перепише вашу історію. Не перекрутить. Вона надійно зберігатиметься тут, у наших спільних джерелах». [6]

Також, представники української діаспори у Шведському королівстві підготували до друку збірку рідкісних архівних документів; вона вийде друком у Києві. [5]

Більшість унікальних документальних джерел з історії України доби Козаччини світ побачить вперше. Тому вони внесуть важливий внесок у боротьбу з московсько-імперськими міфами та фейками.

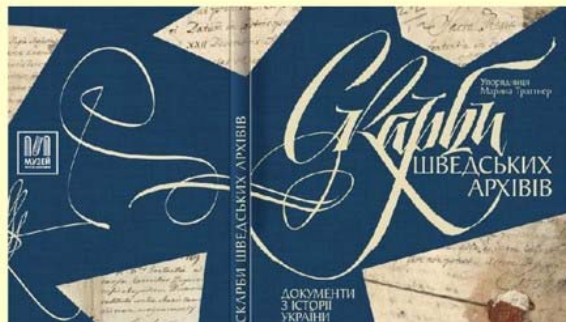
Новини сьогодення:

У лютому цього року документи Державного архіву Швеції, що містять інформацію про українську історію, зокрема, про період Івана Мазепи та Пилипа Орлика, переміщені у сховище із додатковим захистом.

Випадковість? Ні!

<https://www.istpravda.com.ua/short/2022/02/26/160985/>

Представники української діаспори у Шведському королівстві підготували до друку збірку рідкісних архівних документів; її видадуть у Києві.

Більшість унікальних документальних джерел з історії України доби Козаччини світ побачить вперше. Тому вони внесуть важливий внесок у боротьбу з московсько-імперськими міфами та фейками.

<https://mig.com.ua/skarby-shvedskykh-arkhiviv-staly-dostupni-v-ukraini/>

Отже, влучно означив доктор історії **Ярослав Дашкевич**: «Постать гетьмана обплутали брехнею зі страху: Росія і в минулому, і, зрештою, тепер, не бачила і не бачить більшого лиха і нещастя для свого імперського існування, як утворення незалежної і самостійної соборної України».

Це лише частина міфів та легенд, які розповсюджує ru.пропаганда щодо Івана Мазепи та Полтавської битви, які сучасникам доводиться спростовувати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іван Мазепа і Полтавська битва. Українська історія, спотворена Росією //Texty.Org.ua, 07.07.2021. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://texty.org.ua/articles/103963/ivan-mazepa-i-poltavska-bytva-ukrayinska-istoriya-spotvorena-rosiyeyu/>
2. Іван Мазепа на сторінках французької «Gazette» XVIII століття //Історична правда, 30 вересня 2021. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/09/30/160246/>
3. Мазепа //Історична правда. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.istpravda.com.ua/tags/mazepa/page_2/
4. Мазепа, Karl XII, Пётр I. Топ 10 міфів ru.пропаганди //Виставка. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Bilan_Nataliia/Mazepa_Karl_XII_Pjotr_I_Top-10_mifiv_ru_propahandy.pdf
5. Скарби шведських архівів стали доступні в Україні //Миг, 21.10.2022.

[Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://mig.com.ua/skarby-shvedskykh-arkhiviv-staly-dostupni-v-ukraini/>

6. У Державному архіві Швеції посили охорону документів з історії України //Історична правда, 26 лютого 2022. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/short/2022/02/26/160985/>
7. Чому Москва досі боїться гетьмана Івана мазепи? //Радіо Свобода, 20 березня 2021. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/mohyla-ivana-mazepy-rosiya-kgb/31159821.html>

Пахолік Н. М.,
Вчитель історії та права
Байковецької гімназії,
Байковецької ОТГ, Тернопільської області

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА ДЛЯ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ: ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПІДХІД

Ця стаття присвячена дослідженню навчальних програм для обдарованих дітей, їхньої ефективності та перспектив розвитку. У статті описано переваги та недоліки існуючих програм для обдарованих дітей, розглянуто методики та результати оцінки ефективності таких програм. Також описано новітні технології, що можуть бути використані для навчання обдарованих дітей, такі як штучний інтелект, інтелектуальні ігри та мультимедіа. В останньому пункті статті досліджено перспективи розвитку навчальних програм для обдарованих дітей та роль педагогів та батьків у підтримці розвитку обдарованих дітей. Результати цього дослідження можуть бути корисними для педагогів, батьків та інших спеціалістів, які працюють з обдарованими дітьми.

Ключові слова: обдаровані діти, ефективність, перспективи, мультимедіа, педагоги, батьки, методика, інтелект.

This article is devoted to the study of educational programs for gifted children, their effectiveness and development prospects. The article describes the advantages and disadvantages of existing programs for gifted children, examines the methods and results of evaluating the effectiveness of such programs. It also describes the latest technologies that can be used to teach gifted children, such as artificial intelligence, intelligent games and multimedia. The last point of the article examines the prospects for the development of educational programs for gifted children and the role of teachers and parents in supporting the development of gifted children. The results of this study can be useful for teachers, parents and other specialists who work with gifted children.

Key words: gifted children, effectiveness, perspectives, multimedia, teachers, parents, methodology, intelligence.

Обдаровані діти – це особливий тип учнів, які потребують особливого підходу до навчання та розвитку. Світ повний талановитих дітей, які мають потенціал досягти великих успіхів у всіх сферах життя. Однак для того, щоб вони могли розкрити свій потенціал, необхідно не тільки визначити їхні природні здібності, а й забезпечити їм відповідну освіту та підтримку. Тому останніми роками все більше уваги приділяється створенню освітніх програм для обдарованих дітей [7].

У сучасному світі існує безліч навчальних програм для обдарованих дітей. Однією з найважливіших проблем у навчанні обдарованих дітей є те, що вони, як правило, нудьгують і розчаровуються, якщо навчальний матеріал для них надто легкий.

Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є створення спеціальних освітніх програм, спрямованих на розвиток і підтримку потреб обдарованих дітей. На сьогоднішній день існує безліч програм, розроблених відомими вченими, педагогами та психологами з різних країн. Більшість із них передбачає спеціальні заняття, викладання окремих предметів за більш складними процедурами, підвищення рівня освіти тощо [4].

Однак, незважаючи на те, що багато програм мають добрі наміри, вони також мають свої сильні та слабкі сторони. Наприклад, деякі програми можуть бути занадто важкими для деяких дітей, що може призвести до стресу та образи. А деякі уроки навпаки, можуть бути надто простими і не відповідати потребам найобдарованіших дітей. Ще одним недоліком програм є те, що більшість дітей не мають доступу до таких програм через фінансові обмеження або віддаленість [4].

Перевагою існуючих програм для обдарованих дітей є надання спеціалізованої освіти, яка відповідає їхнім потребам і здібностям. Ці програми можуть надати обдарованим дітям додаткову підтримку, щоб допомогти їм розвинути свої здібності та навички до найвищого рівня. Крім того, програми для обдарованих дітей можуть стимулювати їхній розвиток, надаючи їм більше можливостей для навчання та розвитку[5].

Деякі програми для обдарованих осіб також можуть пропонувати індивідуальний підхід до навчання, коли діти навчаються у власному темпі та отримують індивідуальну підтримку від учителів та експертів. Це може допомогти вам уникнути нудьги та почуття невпевненості у своїх здібностях, що може допомогти вам досягти успіху в майбутньому [4], [5].

Слід зазначити, що оцінка ефективності навчальної програми для обдарованих дітей повинна проводитись різними методами та враховувати різні аспекти. До основних методів оцінки ефективності можна віднести аналіз академічних досягнень учнів, моніторинг розвитку особистісних якостей та здібностей, а також вивчення думок та вражень учнів щодо навчального процесу та навчальної програми[5].

Оцінка академічних досягнень учнів є найпоширенішим методом оцінки ефективності навчальної програми. Вона полягає у порівнянні рівня знань та вмінь учнів, які проходять обдаровану програму, з рівнем знань та вмінь учнів, які навчаються за звичайною програмою. Це дозволяє визначити, чи є розроблена програма ефективною в аспекті навчання та розвитку учнів.

Моніторинг розвитку особистісних якостей та здібностей також є важливим методом оцінки ефективності. Він дозволяє вивчити, як програма впливає на розвиток творчості, критичного мислення, лідерських якостей та інших важливих аспектів особистості учня. Цей метод дозволяє більш повно оцінити вплив програми на розвиток учнів та зробити висновок про її ефективність.

Додатково, вивчення думок та вражень учнів щодо навчального процесу та навчальної програми є важливим методом, який дозволяє оцінити ефективність програми. Такі методики можуть включати стандартизовані тести, анкети для вчителів та батьків, портфоліо робіт дитини та спостереження. Оцінка ефективності навчальних програм для обдарованих дітей повинна бути комплексною та включати не лише академічні показники, а й соціальні та емоційні. Наприклад, успішне виконання завдань зі складної математики може свідчити про високий інтелектуальний рівень, але не гарантує, що дитина вміє ефективно спілкуватися з однолітками.

Дослідження показали, що навчальні програми для обдарованих дітей дійсно можуть покращувати їхній академічний рівень та розвивати їхні здібності. Наприклад, програма розвитку здібностей Абердинського університету, яка включала різноманітні методики, такі як інтелектуальні ігри, розв'язування проблем, дослідницькі проекти, була показана, що збільшує здатність дітей до креативного мислення та розвитку критичного мислення.

Однак, необхідно зазначити, що не всі програми для обдарованих дітей є ефективними. Деякі програми можуть бути занадто складними або недостатньо цікавими для дітей, що може призвести до того, що вони не захочуть взагалі брати участь у них. Крім того, існують певні ризики, які повинні бути враховані, наприклад, ризик соціальної ізоляції та перевантаження дитини.

Розвиток технологій в наші дні змінює підхід до навчання та створює нові можливості для розвитку обдарованих дітей. Використання новітніх технологій може значно поліпшити якість навчання та стимулювати інтерес дітей до навчального процесу. Важливою перевагою використання новітніх технологій для навчання обдарованих дітей є можливість надання їм доступу до навчальних ресурсів та інформації з будь-якого місця та в будь-який час. Таким чином, учні можуть вчитися у своєму темпі, виконувати завдання та проходити тести в зручний для них час, що забезпечує максимальну ефективність та продуктивність навчання [1;32].

Інтелектуальні ігри є одним із найпопулярніших засобів для розвитку дітей

в наш час. Вони дозволяють розвивати логічне та креативне мислення, увагу та концентрацію. Для обдарованих дітей, які швидко вивчають нові матеріали та завдання, важливо мати виклики, які будуть спонукувати їх до подальшого розвитку та навчання [1;29].

Мультимедіа також може стати важливим інструментом для навчання обдарованих дітей. Відео та аудіоматеріали дозволяють візуалізувати складні концепції та ідеї, що допомагає краще засвоювати матеріал. Крім того, мультимедіа може бути корисним інструментом для розвитку креативності та уяви, що є важливим для обдарованих дітей [1].

Ще однією інноваційною технологією, яка використовується для навчання обдарованих дітей, є використання штучного інтелекту. Системи штучного інтелекту можуть аналізувати поведінку учнів, розпізнавати їхні індивідуальні потреби та відповідати на них за допомогою різних методів та матеріалів, що робить навчання більш ефективним та забезпечує індивідуальний підхід до кожного учня [1;29].

Розвиток навчальних програм для обдарованих дітей є невід'ємною частиною освітньої системи країни, що має на меті розвиток потенціалу та здібностей дітей. Однак з часом змінюються потреби та вимоги суспільства, що вимагає адаптації навчальних програм до нових умов та реалій.

Однією з перспектив розвитку навчальних програм для обдарованих дітей є впровадження інноваційних технологій та методів навчання. Це можуть бути інтерактивні уроки, індивідуальний підхід до кожного учня, використання інформаційно-комунікаційних технологій та інших сучасних інструментів. Наприклад, штучний інтелект може допомогти в розробці індивідуальних навчальних планів для кожного учня на основі аналізу його здібностей та потреб. Також, інтелектуальні ігри та мультимедіа можуть бути використані як додатковий інструмент для розвитку креативності та мислення обдарованих дітей [1].

Ще однією перспективою розвитку є збільшення кількості спеціалізованих шкіл та класів для обдарованих дітей. Це дозволить забезпечити більш якісну та ефективну підготовку таких учнів, забезпечити доступ до новітніх технологій та засобів навчання.

Також важливим є розвиток програм, що спрямовані на розвиток не тільки академічних здібностей, але й на розвиток творчих та соціальних компетенцій у дітей. Наприклад, такі програми можуть включати в себе роботу над проектами, які вимагають від учнів виявлення творчого підходу та самостійної роботи над конкретними завданнями. Такі проекти можуть сприяти розвитку критичного мислення, умінь комунікувати та працювати в команді [2;20].

Роль педагогів та батьків у підтримці розвитку обдарованих дітей. Важливість їхньої ролі полягає в тому, що на довготривалий успіх у розвитку дитини впливає не тільки процес навчання в школі, але й домашня атмосфера,

яку забезпечують батьки, а також підтримка та наставництво педагогів[3;92].

Педагогічна підтримка полягає у визначенні потреб обдарованої дитини та наданні засобів для їх задоволення. Це може включати спеціалізовані класи, додаткові програми, наукові клуби та олімпіади. Навчальні заклади повинні також забезпечувати можливості для саморозвитку та самовираження дітей, наприклад, за допомогою творчих проектів та робіт [2;21].

Однак, педагогічна підтримка не може бути повноцінною без підтримки батьків. Батьки можуть забезпечити домашнє оточення, що сприяє розвитку інтелектуальних та креативних здібностей дітей, забезпечити доступ до різноманітних матеріалів та ресурсів, які допоможуть розвивати обдарування своїх дітей[2;21].

Також важливо, щоб батьки та педагоги співпрацювали та обмінювалися інформацією про розвиток дітей. Батьки можуть надати педагогам важливу інформацію про інтереси та здібності своєї дитини, що може допомогти педагогам у розробці спеціальних програм та додаткових завдань для обдарованих дітей. З іншого боку, педагоги можуть ділитися з батьками досвідом та рекомендаціями, які допоможуть їм краще порозумітися з дітьми[6].

Отже, навчальні програми для обдарованих дітей мають великий потенціал для розвитку та підтримки здібностей цієї групи дітей. Важливо розробляти та впроваджувати програми, що враховують індивідуальні особливості кожної дитини, її потреби та інтереси. Не менш важливою є використання новітніх технологій та інструментів, таких як штучний інтелект, інтелектуальні ігри, мультимедіа, що можуть значно покращити ефективність навчання та зробити його цікавим для дітей.

Проте, для досягнення успіху в розвитку обдарованих дітей, необхідна співпраця батьків, педагогів та державних органів. Вони повинні працювати разом, щоб забезпечити необхідну підтримку, ресурси та умови для розвитку обдарованих дітей. Таким чином, забезпечення якісної освіти для обдарованих дітей є важливою складовою на шляху до створення суспільства, що базується на знаннях та інноваціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. К. А. Андросович, Л. І. Ткаченко. Технології психолого-педагогічного забезпечення адаптованості обдарованої особистості до нових умов навчання: методичні рекомендації. – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2021. – 48 с.
2. Карпенко Н. А. Генезис розуміння батьками проявів дитячої обдарованості : автореф. дис. канд. псих. наук : Київ. 2009. 21 с.
3. Карпенко Н. А. Роль батьків у розвитку творчості активності дитини / Н. А. Карпенко // Зб. наук. праць : філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ : Вид-во «Плай» Прикарпатського ун-ту, 2000. – Вип. 5, ч. II. – С. 91–93.
4. Програма «обдарована дитина» на 2021-2025 роки. URL:

<https://tetiivmiskrada.gov.ua/dokumenty/programi-miskoyi-radi/programa-obdarovana-dytyna-2021-2025/> (дата звернення: 28.04.2023).

5. Програма роботи з обдарованими дітьми. URL: http://www.dliceum.com.ua/?page_id=9553 (дата звернення: 29.04.2023).
6. Роль батьків у вихованні обдарованих дітей. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/13734/1/%D0%A0%D0%9E%D0%9B%D0%AC%20%D0%91%D0%90%D0%A2%D0%AC%D0%9A%D0%86%D0%92%20%D0%A3%20%D0%92%D0%98%D0%A5%D0%9E%D0%92%D0%90%D0%9D%D0%86%20%D0%9E%D0%91%D0%94%D0%90%D0%A0%D0%9E%D0%92%D0%90%D0%9D%D0%98%D0%A5%20%D0%94%D0%86%D0%A2%D0%95%D0%99.pdf> (дата звернення: 29.04.2023).
7. Теоретичні особливості розвитку обдарованої дитини. Поняття “обдарованість”. URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/0100cb1y-0d4f.docx.html> (дата звернення: 28.04.2023).

Пащенко Т. М.,

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
лабораторії науково-методичного супроводу підготовки*

фахівців у коледжах і технікумах

Інституту професійної освіти НАПН України,

м. Київ, Україна

tantarena@ukr.net

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ ФАХОВИХ КОЛЕДЖІВ

Анотація. У статті розглянуто ключові проблеми застосування потенціалу інноваційних технологій у процесі розвитку професійної компетентності викладачів фахових коледжів. Визначено, що на шляху відновлення України одним із завдань науки і освіти в європеїзації держави стала проблема модернізації системи післядипломної професійної освіти педагогів, заснованої на оптимальному залученні засобів інноваційних технологій.

Ключові слова: додаткова професійна освіта; розвиток професійної компетентності; викладачі фахових коледжів; інноваційні технології.

Abstract. The article considers the key problems of applying the potential of innovative technologies in the process of developing the professional competence of teachers of vocational colleges. It was determined that on the way to the restoration of Ukraine, one of the tasks of science and education in the Europeanization of the state became the problem of modernization of the system of postgraduate professional education of teachers, based on the optimal involvement of means of innovative technologies.

Keywords: additional professional education; development of professional competence; teachers of professional colleges; innovative technologies.

Соціокультурні перетворення сучасного соціуму, пов'язані з глобалізацією та інтеграцією у світову спільноту, прискоренням технологічного розвитку економіки, розвитком інформаційних та комунікаційних технологій, актуалізують проблему підвищення вимог до рівня розвитку професійної компетентності викладача. Сучасному суспільству необхідні викладачі, здатні адаптуватися до змін, що відбуваються в освітній сфері, до прийняття нових професійних завдань та інновацій, здатні до осмисленого вибору цілей реалізації професійного шляху на основі особистісної зацікавленості у безперервному розвитку професійної майстерності, удосконаленні професійної діяльності. Зростання вимог до якості професійної підготовки та особистісних характеристик викладача актуалізують пошук та впровадження нових підходів до реалізації оновленого змісту додаткової професійної освіти як базового компонента безперервної освіти та формування конкурентних переваг особистості.

В існуючій практиці додаткова професійна освіта (далі – ДПО) часто виявляється недостатньо продуктивною для розвитку професійної компетентності викладача. Пояснюється це тим, що традиційна додаткова професійна освіта здійснюється переважно в репродуктивному форматі, характеризується консервативністю (присутністю значної частини застарілих, монологічних, пасивно-авторитарних форм навчання), фрагментарним використанням при розробці та реалізації додаткових професійних програм знань про закономірності психічного розвитку та особливості навчання дорослих людей, ігноруванням впливу на навчання слухачів особистісного чинника, відсутністю у викладачів реальної свободи вибору змісту та організаційних форм підвищення своєї кваліфікації (Н. Бібік, О. Савченко, В. Семиченко). Саме тому на шляху відновлення України одним із завдань науки і освіти в європеїзації держави стала проблема модернізації системи післядипломної професійної освіти педагогів.

Основне завдання розвитку професійної компетентності викладача – сформувати та закріпити у слухача потребу у безперервному професійному самовдосконаленні, самоосвіті та самореалізації, творчому самовираженні, у виході за межі сформованих педагогічних стереотипів та власних ресурсів, прояві креативності особистості у професійній діяльності.

Актуалізація інтегративних педагогічних можливостей ДПО у розвитку професійної компетентності викладача пов'язується з практико-орієнтованим характером навчання слухача, з опорою на накопичений професійно-життєвий досвід, співвідношенням його з новим освітнім матеріалом, інтерпретацією та структуруванням досвіду в рамках його інтеграції з досвідом інших слухачів педагогічних працівників (на основі взаємодії з іншим смисловим світом – з іншою особистістю, побудови наявних професійних знань, умінь та досвіду, взаємного обміну ідеями) для знаходження оновлених смислів викладацької

діяльності, способів персоналізації та самоактуалізації у професії, вироблення власної професійно-відповідальної позиції за результати формуючого впливу на оточуючих людей, прогнозування свого майбутнього та свого місця у ньому.

Система додаткової професійної освіти переживає період реформ, зумовлених переходом до нової освітньої парадигми, пріоритетами якої є інтереси особистості, адекватні інтенсивному розвитку суспільства. У основі реформування лежать процеси кардинальних змін в усіх рівнях системи української освіти, соціальній та інших сферах життєдіяльності людини, зокрема у сфері його професійну діяльність. Здійснювані перетворення визначають появу нових цілей системи додаткової професійної педагогічної освіти, які полягають у безперервному підвищенні професійного рівня педагогічних працівників. У зв'язку з цим на перший план виходить проблема пошуку форм та методів підвищення кваліфікації фахівців, які інтенсифікують процес їхнього професійного вдосконалення.

Серед першочергових завдань організацій ДПО можна виділити найбільш актуальні: формування нового мислення, подолання амбівалентних тенденцій періоду оновлення системи освіти, індивідуалізація освіти за потребами учнів, розробка та реалізація додаткових освітніх програм, розрахованих на акумуляцію знань та безперервний поступальний рух педагогів до професії.

Вирішення цих завдань може сприяти переведенню процесу підвищення кваліфікації в нову якість, розширити спектр мотивації викладачів на професійне вдосконалення, зумовлене підвищенням вимог суспільства до викладача зокрема, закладів фахової передвищої освіти, інтенсивним оновленням змісту педагогічної діяльності, розширенням комунікацій та ін.

Отримання запланованого результату розвитку професійної компетентності викладача у додатковій професійній освіті можливе за умови використання інноваційних технологій – освітніх ресурсів нового покоління. Використання «інноваційного навчання», на думку вчених, робить процес підвищення професійної компетентності педагогів ефективнішим [1]. До результативних інноваційних форм навчання автори відносить методи проектування в освітньому процесі педагогічних ситуацій, що ґрунтуються на досвіді реальної професійної діяльності, використання інтерактивних та активних методів навчання.

Реальні педагогічні проблемні ситуації продиктовані самим життям та причиною їх виникнення, як правило, є недостатня компетентність викладача у тому чи іншому питанні. Для вирішення проблемних педагогічних ситуацій на курсах підвищення кваліфікації педагогічних працівників передбачені такі активні та інтерактивні форми навчання, як: дискусії, круглі столи. Дані форми сприяють з'ясуванню кожним учасником своєї власної точки зору, розвитку

ініціативи, комунікативних якостей та вміння користуватися своїм інтелектом.

Велику роль, на думку самих слухачів курсів, у процесі підвищення професійної компетентності відіграє використання ділових та рольових ігор, як імітаційних, і не імітаційних. Імітаційні ігри пов'язані з розробкою певних ролей, стажуванням з виконанням посадових ролей (класного тьютора, психолога, який здійснює психолого-педагогічний супровід студентів тощо). Неімітаційні ігри, як правило, складаються з класичних ситуацій: ознайомлення з документами та їх аналіз, розробка алгоритму дій щодо інструкції, розбір інцидентів, дискусія з елементами мозкового штурму, програмоване навчання у дисплейному класі, коли педагоги самі виступають у ролі учнів, удосконалюючи свою професійну компетентність новими формами та методами роботи. Проведення занять з елементами ділової гри допомагають удосконалювати навички прийняття колективного рішення, активізувати творче мислення, сприяють розробці моделей колективної та індивідуальної поведінки.

Викладачеві закладу фахової передвищої освіти необхідно володіти всіма способами самоосвітньої діяльності, якої він повинен також навчати студентів. Розвиток такої діяльності забезпечує проектне навчання, яке також сприяє розвитку проектного мислення. Проектне мислення включає фундаментальні методи пізнання, необхідні у будь-якій творчій діяльності, розвиток його бачиться необхідною складовою системи додаткової професійної освіти.

Метод проектів у системі додаткової професійної освіти викладачів розглядається як сукупність прийомів, дій слухачів в їх певній послідовності для досягнення поставленого завдання – вирішення певної значимої їм проблеми та оформленої як кінцевий продукт. Таким продуктом може стати методика навчання, зміст навчальної дисципліни, випускний дипломний проект.

Відмінною рисою проектної діяльності є самостійна дослідницька робота з певної проблеми, тобто, пошук певної інформації, яка потім буде оброблена, осмислена та подана учасником (учасниками проектної групи). Результатом роботи над проектом є підготовлений продукт, який вимагає презентації, представленої досить переконливо як найбільш прийнятний засіб вирішення поставленої проблеми.

Проектний продукт як спосіб вирішення проблеми проекту повинен володіти певними властивостями, тобто, задовольняти потреби будь-якої людини, яка зіткнулася з проблемою, на вирішення якої і було направлено цей проект. Він обов'язково повинен мати письмову частину (портфоліо) – звіт про хід роботи. Це одна з найбільш наближених до реального стану форм оцінювання, яка орієнтована на процес самооцінювання. Портфоліо слухачі оформлюють у вигляді папки-накопичувача у структурованій формі. У портфоліо описуються всі етапи роботи (починаючи з визначення проблеми проекту), всі прийняті рішення з їх обґрунтуванням, всі проблеми та способи їх

подолання; аналізуються зібрана інформація, проведені експерименти та спостереження, наводяться результати опитувань тощо; підбиваються підсумки, робляться висновки, з'ясовуються перспективи проекту.

Неодмінною умовою проекту є його публічний захист, презентація результатів роботи. У ході презентації не лише розповідається про хід роботи та показуються її результати, а й демонструються власні знання та досвід у вирішенні проблеми проекту.

Елемент самопрезентації – найважливіша сторона роботи над проектом, яка передбачає рефлексивну оцінку автором всієї виконаної ним роботи та набутого у її ході досвіду.

Педагогічна студія – інноваційна форма для організації навчання шляхом інтерактивної взаємодії колективу однодумців, пов'язаних між собою певним світоглядом та загальними завданнями. Сутність студійних занять у ДПО полягає в тому, що набуті знання отримують своє професійне втілення протягом заняття на основі реального педагогічного досвіду в поєднанні з вже сформованими професійними вміннями, навичками, поглядами. Робота в студії – це не тільки набуття нових знань, але і руйнування професійних стереотипів, удосконалення індивідуальної системи педагогічних поглядів викладача.

Педагогічна студія – це універсальна форма удосконалення професійної майстерності викладача, суттєвою ознакою якої є гармонійне поєднання теоретичного, методичного та технологічного вивчення педагогічних проблем, розвиток професійного мислення, професійної майстерності, підвищення професійної компетентності. Педагогічна студія має свій формат, а саме: пролог, етюд, експозиція, практикум і рефлексія. Кожна з цих частин має своє змістовне навантаження. Але основним є практикум, на якому після теоретичних і тренінгових навчань кожному учаснику хочеться застосувати набуті знання в практичній діяльності і продемонструвати вміння своїм колегам.

Ще однією з ефективних форм роботи з викладачами у системі підвищення кваліфікації є майстер-класи. Форму їх проведення трактують по-різному, але ми розглядаємо їх як відкриту педагогічну систему, що дозволяє демонструвати нові можливості педагогіки розвитку та свободи, визначати способи подолання консерватизму та рутини.

Майстер-клас – це особливий жанр узагальнення та поширення педагогічного досвіду, що є фундаментально розробленим оригінальним методом або авторською методикою, які спираються на свої принципи і мають певну структуру.

Дуже важливо дотримуватись принципів побудови майстер-класу, оскільки від цього залежить і сам процес, і його результат. У педагогічній літературі виділяються такі принципи:

- рівність всіх учасників;

- зацікавленість, співтворчість, взаємодопомога;
- порівняння результатів без духу змагальності;
- безоцінність, відсутність критичних зауважень на адресу учасників;
- методично грамотне поєднання фронтальної, індивідуальної та групової форм роботи.

Приблизний алгоритм проведення майстер-класу може складатися з наступних компонентів: виділення проблеми – актуалізація знань у проблемній площині – об'єднання у групи для вирішення проблеми – робота з матеріалом – представлення результатів роботи – обговорення та коригування результатів роботи.

У літературі описано кілька різних підходів до побудови та проведення майстер-класу. Ще більше моделей пропонує реальна практика роботи освітян у майстер-класах [2].

Сучасному викладачеві необхідне оволодіння технологіями та практикою розробки, впровадження у процес навчання та виховання студентів науково-методичного забезпечення з використанням інформаційних та комунікаційних технологій (інтерактивні лекції-презентації, мультимедійні Інтернет-ресурси, комп'ютерні дидактичні ігри, служби Веб 1.0 (електронна пошта, веб-форум) та Веб 2.0 (віки, блоги, подкасти), вебінари, електронні навчально-методичні посібники, онлайн-курси тощо).

Крім того, що викладачі закладів фахової передвищої освіти на курсах підвищення кваліфікації працюють за технологією дистанційного навчання, інноваційною за своєю суттю, в програмі також пропонуються кілька спецкурсів за вибором, серед яких є курси освоєння та використання інноваційних педагогічних технологій. На лекціях і практичних заняттях спецкурсу викладачі закладів фахової передвищої освіти опановують основи педагогічної інноватики та інноваційної діяльності, інноваційні педагогічні технології, етапи організації технологічного процесу, методи та форми діяльності всіх суб'єктів освітнього процесу.

Сьогодні для вирішення першочергових завдань України на шляху відновлення викладачеві закладу фахової передвищої освіти необхідна креативність, для якої характерна неупередженість, подолання стереотипів мислення та широта поглядів. Удосконалювати ці якості можна, застосовуючи інноваційні технології у процесі розвитку професійної компетентності викладачів фахових коледжів, адже в процесі будь-яких перетворень у сучасній освіті педагог є головним провідником нових ідей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті : монографія / С.О. Сисоєва, А.М. Алексюк, П.М. Воловик та ін. ; за ред. С. О. Сисоєвої; АПН

України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. Київ : ВППОЛ, 2001. 504 с.

2. Сидоренко В.В. Майстер-клас як ефективна форма розвитку педагогічної майстерності вчителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти. *materialy VIII Międzynar. nauk.-prakt. konf. «Nauka i inowacja – 2012»* (07-15 października 2012 r.). Vol. 10. Pedagogiczne nauki : Przemysł: Nauka i studia, 2012. S. 98-100.

Пережняк І. В.,

*доктор філософії з галузі знань Освіта/Педагогіка
17 прикордонний загін імені полковника Олександра Жуковського
Державної прикордонної служби України
riv_84@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-3151-5069*

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВПЛИВ І КОНТРПРОПАГАНДА В УМОВАХ ШИРОКОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ НА ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНИ

Проаналізовано вплив інформації на українське суспільство. Висвітлено проблематику існування пропагандистських ЗМІ, що працювали на ворога в Україні до повномасштабного вторгнення й формували прихильне ставлення наших співвітчизників до політики керівництва російської федерації. Представлені джерела контрпропаганди щодо отримання достовірної офіційної інформації. Розкрито роль фрази «Русский военный корабль иди ...» та мемів, що були створені під час повномасштабного вторгнення. Приділено увагу створенню українського контенту в соціальних мережах.

Ключові слова: меми, соціальні мережі, контрпропаганда, стрімери, блогери, прес-офіцер, фейки

The article analyzes the impact of information on Ukrainian society. The problem of the existence of propaganda media that worked for the enemy in Ukraine before the full-scale invasion and formed a favorable attitude of our compatriots to the policy of the leadership of the Russian Federation is highlighted. Sources of counter-propaganda and obtaining reliable official information are presented. The role of the phrase "Russian warship go..." and the memes that were created during the full-scale invasion was revealed. Attention is paid to the creation of Ukrainian content in social networks.

Keyword: memes, social networks, counter-propaganda, streamers, bloggers, press officer, fakes

В умовах повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України загострилась й інформаційна боротьба. На жаль до лютого 2021 року в нашій державі працювали телеканали, що пропагували так званий «руський

мир». Свою роботу вони представляли як «інша думка», що має право на існування згідно Конституції України[2], допоки рішенням РНБО їх не було закрито. Окрім цього працювали електронні сайти, соціальні мережі, Телеграм-канали й ін., що готували підґрунтя для прихильного ставлення українців до окупантів у разі їх вторгнення. Ворог таким чином розраховував на швидке взяття Києва та України в цілому за кримським сценарієм. Проте, гучним заявам російських пропагандистів володимира соловйова, ольги скабєєвой, маргарити симонян та ін «Возьмем Киев за три дня» не судилося статися. Ці ж пропагандисти інформаційно готували й росіян до наступу, кажучи, що української армії не існує, там нема з ким воювати тощо, розганяючи неправдиві повідомлення серед свого населення. Використовували при цьому меми на кшталт розпорядку дня псковських десантників, які начебто мали прийти на українську землю, взяти Київ за добу, послухати концерт газманова та подивитись салют. Але ворог не розраховував на мужність українського народу, який став до зброї аби захистити Україну.

Неабияким поштовхом до цього стали фрази, меми тощо, що інформаційно вплинули на боротьбу проти окупанта. Беззаперечним символом нескореності та боротьби Українського народу в перший же день повномасштабного вторгнення росії стала фраза українського прикордонника з острова Зміїний «Русский военный корабль иди...». Цю легендарну та всесвітньовідому фразу він безстрашно сказав через радіостанцію російському екіпажу крейсера «москва» у відповідь на неодноразово повторені запропоновані ними умови здачі в полон та подальшого «хорошого життя та служби в росії». Ця фраза набула поширення в соціальних мережах, сайтах та телеканалах. «Укрпошта» виготовила дві серії марок «Русській військовий корабель, іди» та «Русській військовий корабель ... всьо», які користувалися й досі користуються неабияким попитом не тільки у нумізматів. Черкаський гурт Spiv Brativ написав та виконав пісню «Одна москва пішла на дно і друга піде заодно». П'ята серія «Сила слова» анімаційного україномовного серіалу «МультиКордон», створеного Головним центром медіакомунікацій Державної прикордонної служби України була повністю присвячена цій фразі. Режисером, художником та аніматором проекту є військовий журналіст Євген Роженюк. У серіях «Три богатирі на дуууууже далеких берегах», «Фабрика орків, або що буває, коли баранами керує оленевод!», «Чорнобаївка-12», «Пропагандистам Кремля присвячується» також йдеться про боротьбу проти окупантів та висміювання їх тотальної брехні, яку вони пропагують. Цей мультсеріал знаходиться у вільному доступі на хостингу YouTube. Наприкінці кожної серії російським солдатам пропонується здатись та не вірити брехні їхньому військово-політичному керівництву. Враховуючи велику кількість переглядів, у тому числі й користувачами з російської федерації, можемо

вважати, що він досяг значного ефекту контрпропаганди[4].

Окрім відомої фрази, були меми, що піднімали бойовий дух українського народу та його війська. Неабияк повеселила українців новина про те, що роми викрали ворожого танка. Тоді ставлення до ромів у суспільстві змінилося раз і назавжди, а в рашці «напряглись»: думали, що у нас техніки немає, а у нас трактори виявилися сильнішими за їхній радянський метал. 11 березня невизнаний Україною та світом президент білорусі олександр лукашенко говорив з російським диктатором володимиром путіним, і виправдовуючи вторгнення рф на Україну, показав «откуда на Беларусь готовилось нападение...». Та відомою тоді стала не лише фраза агресорів. Українці закохалися в нове обличчя – аграрія та підприємця Олександра Поворознюка. Він за президента України Володимира Зеленського у першому турі не голосував, але у війну підтримав як тільки міг. «Вова, ї...ш їх, б...дь» заспівала вся країна. У квітні на музику українці поклали подію – «москва» згоріла і втонула. Наші захисники змогли дістати ракетою «Нептун» флагман російського флоту «москва». У моменти найвищої психологічної напруги це діяло як психотерапія. Ба більше, з крейсером почали асоціювати кремль, який також став мемом у вогні. Купити Байрактар – легко. Це чи не перший великий збір, який українці закрили за кілька днів і побачили силу кожної гривні, а світ побачив силу нашої нації. Відтоді мемом став волонтер Сергій Притула, який оголошував збір за збором і звітував про шокуючі результати. Прем'єр-міністр Великої Британії Борис Джонсон оголосив про свою відставку. Це шокувало українців, адже вони закохалися у політика з моменту його першого приїзду в Україну під час повномасштабної війни. Йому присвячували десерти, дарували сувеніри, а з його слів робили трендові пісні. Навіть сам Джонсон з посмішкою слухав трек з його відомим «Добрий день Everybody». Літо пройшло повз українців. Та приємним закінченням втраченого сезону відпусток і канікул стала втеча росіян з українського Криму. Вплив події руйнування Кримського мосту, що з'єднує окупований півострів з росією, важко описати словами. Тому українці малювали марки, створювали мерчі, співали пісні. З ідеєю для пісні, до речі, допоміг і творчий президент творчої країни, який порадив росіянам «курити там, де ще не попало». Всі раділи за деокупацію Херсона. Розгорілась «кавунна тема». Усі ці меми стали потужним інструментом підняття морально-психологічного стану, а в деяких випадках й контрпропагандою[1].

«Привид Києва» спочатку позиціонувався як один льотчик-винищувач, яким було збито багато ворожих літаків, ракет тощо. Проте, це не була одна людина, а цілі екіпажі військових літаків, що перекривали небо Києва в перші дні повномасштабної війни. «Привід Києва» надавав впевненості, спокою та відчуття безпеки мешканцям столиці.

Пес Патрон – собака породи джек-рассел-тер'єр, який став легендою. Він працював на виявлення вибухівки, що заклали вороги. З образу цього собаки намальовані мультики та мультсеріали, написано пісні та відзняті кліпи. Цей герой став улюбленцем усіх дітей.

І «Привід Києва», і пес Патрон потрапили у серію марок «Укрпошти».

«Єдині новини» – загальноукраїнський інформаційний телемарафон, запущений 24 лютого 2022 року з метою інформування населення щодо ситуації в Україні від початку російського вторгнення в Україну. Контент виробляють суспільний мовник Національна суспільна телерадіокомпанія України, три медіа холдинги «1+1 Media», «Starlight Media» та «Inter Media Group», а також Дирекція телерадіопрограм ВРУ, що належить Верховній Раді України. Виробником телемарафону була також «Медіа Група Україна». Завдяки цьому українці мають змогу користуватися будь-яким телеканалом, на якому транслюються актуальні та офіційні новини цілодобово. Одночасно на всіх каналах показують один ефір, що не дає викривлене уявлення про дії, враховуючи в минулому різні стилі та подачу інформації.

Важливу роль у контрпропаганді відіграють офіційні сайти державних та військових структур, їх офіційні сторінки в соціальних мережах. Серед них – офіційні сайти Офісу Президента України, Верховної ради України, Кабінету міністрів України; сайти Сил оборони: сайти Генерального штабу ЗСУ, Міністерства оборони, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України, Національної поліції України тощо.

Окрім цього, вагомий внесок у доведенні офіційної інформації до населення відіграють прес-служби та речники відомств на всіх рівнях. Прес-офіцери надають коментарі з приводу подій в прямих ефірах, в сюжетах або в текстових виданнях. Неабияку вагу відіграють коментарі керівництва держави, військово-цивільних адміністрацій та міст.

До боротьби з російською пропагандою долучились блогери та стрімери в таких мережах як TikTok, YouTube. Вони виходять через VPN на російські чат-рулетки й намагаються роз'яснити громадянам ворожої країни сутність подій, що насправді відбуваються.

Потужним інструментом контрпропаганди та поширення інформації є мільярні YouTube-канали. В проєкті «Маніфест» (спільнота для авторів україномовного контенту) є відповідний розділ з посиланнями на мільярні YouTube-канали, що виставлено за рейтингом популярності. Користувачі можуть ознайомитися з українським контентом та побачити війну очима українських захисників. Серед них – Військове телебачення України (Military TV UA), 3-тя окрема штурмова бригада, Operator Starsky UA, Бойова група К-2 54

ОМБр, ХЛОПЦІ З ЛІСУ, АЗОВ, TERRA Ops, Moto LIFE, Alex Saint, Military, Генеральний штаб ЗСУ, Державна прикордонна служба України, КнигоОгляд, Національна гвардія України, 93 бригада Холодний Яр, ЧОЛОВІЧИЙ КАНАЛ. ЗБРОЯ, KRAKEN | СПЕЦПІДРОЗДІЛ ГУР МОУ | SPECIAL UNIT, МАДЯР, Military video OF UKRAINE та багато інших каналів[3].

Також на телебаченні виходять телепрограми, що присвячено розвінчуванню російських фейків. «Громадянська оборона» на ICTV. Кожен випуск цієї програми розкриває глядачам заховані за гучними медіа-рупорами факти та брудні таємниці «великої політики». Десятки військових експертів, істориків, політологів, військових журналістів, колишніх агентів розвідки та звичайних солдатів своїми знаннями допоможуть зрозуміти реальну картину навколишніх подій. Війна на Донбасі, анексія Криму, «скелети» Росії та закулісні політичні ігри – лише найгостріші теми з глибоким аналізом та всебічним оглядом експертів. Також на ICTV виходить українська телевізійна інформаційна програма «Антизомбі». Метою програми є протидія інформаційній війні проти України в умовах російської збройної агресії, предметом програми є детальний розбір та аналіз тенденційної інформації про Україну в закордонних, переважно російських, ЗМІ.

Як правило, всі російські фейки спростовуються представниками державних органів, військових формувань та правоохоронних органів за компетенцією. Це робиться легко, бо російська пропаганда роздуває «мильну бульбашку», що неодмінно зникає після ґрунтовного розбору та наведення відповідних доказів. Але, як ми можемо спостерігати, російський народ успішно споживає кремлівську пропаганду, насичену відвертою брехнею.

Отже, аналізуючи інформаційний вплив на суспільство та заходи контрпропаганди в умовах широкомасштабного вторгнення російської федерації на територію України можемо зазначити наступне. Інформаційний вплив на громадян здійснюється через ЗМІ, соціальні мережі, телеграм-канали, міліарні YouTube-канали, підкасти блогерів, стрімерів тощо. Особливий вплив у соціальних мережах здійснюють мему, частиною яких є влучні висловлювання, фрази, що підтримують психологічну готовність, налаштовують українське військо та народ на боротьбу проти окупанта. В умовах повномасштабної війни активними засобами контрпропаганди можна вважати такі: інформація, що подається на офіційних державних та відомчих сайтах та офіційних сторінках соцмереж; з коментарів керівництва країни (областей, районів), прес-офіцерів (речників); зі спеціалізованих передач, що розвінчують російську пропаганду; інформацію з «Єдиного телемарафону».

В подальших доробках вважаємо необхідним приділити увагу професійній підготовці майбутніх прес-секретарів (прес-офіцерів), військових журналістів в

умовах правового режиму воєнного стану з метою швидкої, методологічно й контекстно обумовленої контрпропаганди.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карташева А. «І сміх і гріх: меми, які підтримували бойовий дух українців у війну [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://war.novyny.live/i-smikh-i-grikh-memi-iaki-pidtrimuvali-boiovii-duk-ukrayintsiv-u-viinu-77964.html>
2. Конституція України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Маніфест. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://manifest.in.ua/rt/militaristic/?fbclid=IwAR3mpDJeN2tDDU3lcAdEpYYpyTle8d9G5D_AYFVTyo76ZJ-iYd5bbAuCn5hI
4. МультиКордон. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D0%B8%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%B4%D0%BE%D0%BD?fbclid=IwAR0pizZnF8CHX9PEI041Yc4JILtp8Emhg9nPg_NhOm0VobwHdBdY-BCD0M

Наталія ПОЛИЦЯК,

*директорка КУ «Центр професійного розвитку педагогічних працівників» Гощанської селищної ради,
Рівненська область
politsyak13@gmail.com*

Ольга КОТОК,

*консультантка КУ «Центр професійного розвитку педагогічних працівників» Гощанської селищної ради,
Рівненська область
kotok88.o@gmail.com*

АСПЕКТИ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОБДАРОВАНИХ ДІВЧАТ

У статті розглянута проблема «зникаючої» обдарованості та аспекти гендерної соціалізації обдарованих дівчат.

Ключові слова: обдарованість, стереотип, гендер, соціалізація, «зникаюча» обдарованість.

In this article has considered the problem of «disappearing» gifts and features of gender socialization gifted girls.

Key words: gift, stereotype, gender, socialization, «disappearing» gifts.

Постановка проблеми. З моменту народження дитина занурена в інформаційно насичене середовище, що породжує нові труднощі. І це не дивина, адже останні десятиліття характеризуються прискореним темпом розвитку комп'ютерних технологій, що визначають, зокрема, і розвиток дитини. Тому

нині акцентується увага на особливостях розвитку та умовах формування особистості обдарованих дітей. Хоча у зарубіжній і вітчизняній психології та педагогіці і нагромаджено безліч досліджень щодо обдарованості, проте вивчення гендерних відмінностей та їх впливу на багатогранність особистості розглядалося недостатньо широко. Залишається ще низка складних питань, які вимагають змістовних обґрунтувань. Крім того, своєчасною психолого-педагогічною проблемою, що потребує вирішення, є вивчення гендерних аспектів соціалізації обдарованих дітей, а саме дівчат.

Актуальність порушеної проблеми незаперечна, адже протягом століть вважалось, що геніальність – прерогатива чоловіків. І хоча давно вже говорять про те, що матері геніальних людей жінки розумні та з характером, але важко довести, що ці матері носили в собі щось геніальне.

Немає потреби у складних дослідженнях і суворій статистиці, щоб побачити явну невідповідність між шкільними успіхами дівчат і їх досягненнями у зрілому віці. Ця невідповідність була названа С. Олшен «зникаючою» обдарованістю, її неможливо пояснити тільки біологічними причинами (наприклад, розходженнями у будові мозку або наявністю різних гормонів). Дана проблема досить незвична для тих, хто виріс в атмосфері «безстатевої» педагогіки та декларацій про рівність статей. Народжується однакова кількість обдарованих дівчат і хлопців, але з віком обдарованість дівчат поступово перетворюється на міф або у виняток із правила [8].

За даними Б. Кларк, принаймні половину всіх обдарованих дітей, виявлених у початковій школі, становлять дівчата. До моменту переходу в старші класи їх виявляється менше однієї четвертої. В «дорослому» світі жінка-керівник, лідер в освіті чи промисловості, науці чи політиці – відносно рідкісне явище [4]. Як справедливо зазначають Т. Виноградова та В. Семенов, для розуміння ситуації, що склалася «необхідні багатофакторні моделі», які враховували б біологічні та психологічні особливості жінок, а також соціальні детермінанти, вплив сім'ї, школи, стереотипів статевих ролей. Вони роблять висновок, що розробка таких моделей – поки справа майбутнього. Однією з підстав для такого висновку є недостатня вивченість окремих сторін можливих моделей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міждисциплінарна категорія соціалізації в роботах вітчизняних дослідників відрізняється багатством визначень. Не наводячи в межах статті основних їхніх положень, зауважимо, що різноманітність останніх відображає певну ступінь активності індивіда, ставлення до нього як до об'єкта або суб'єкта соціалізації. Але здатним точно окреслити зміст означеної категорії видається визначення соціалізації як процесу двостороннього, що передбачає як засвоєння соціального досвіду, норм, цінностей, настанов, властивих суспільству і певним соціальним групам, так і

активне входження в систему соціальних зв'язків, активне відтворення культурних цінностей і соціальних норм, саморозвиток, самозмінення людини в процесі засвоєння і відтворення культури, взаємодії зі стихійними, відносно керованими та цілеспрямовано створеними умовами життя на усіх вікових етапах (Г. Андрєєва, Н. Лукашевич, А. Мудрик та ін.). При цьому гендерна соціалізація вивчається авторами як багатоаспектне явище, що здійснюється через інтеріоризацію статевоповідних установок, норм, правил поведінки, зумовлюється соціальним контекстом, гендерними стереотипами, символікою, традиціями; визначається як функція суспільства, що полягає у спрямуванні розподілу гендерних ролей, розширенні їх діапазону, у гармонізації міжстатевої взаємодії, у навчанні дітей соціально бажаних для їх статі поведінки, у формуванні гендерної ідентичності (Ю. Альошина, А. Волович, Т. Белавіна, В. Васютинський, Н. Гафізова, Т. Говорун, Ю. Гусєва) [6].

Метою статті є розкриття значущості проблеми «зникаючої» обдарованості та недостатність вивчення гендерної соціалізації обдарованих дівчат у вітчизняній науці, що створюють зовнішні та внутрішні бар'єри реалізації обдарованості. Тому, як зазначала Маргарет Мід, американський етнограф та антрополог, «вирішення завтрашніх дорослих проблем залежить у значній мірі від того, як наші діти ростуть сьогодні».

Спостерігаючи за дітьми, ми можемо побачити як вони грають ролі, що личать їм за ознакою статі. Дивно, як рано виявляються у дитячих іграх статеві стереотипи поведінки. Безсумнівно, такі стереотипи розвиваються – можливо, і неусвідомлено – у сім'ї. Деякі педагоги сприймають і навіть розвивають ці стереотипи, вчителі часто говорять, що батьки бувають незадоволені, коли педагог намагається зламати стереотипізацію за ознакою статі, відповідно до якої хлопчики повинні грати в кубики і машинки, а рухатися під звуки маршів, у той час як дівчаткам пристало няньчити ляльок, займатися прибиранням, а танцювати під «прозору», легку музику.

Стереотипізація за статевою ознакою особливо шкідлива для обдарованих дітей, тому що вони в більшій мірі, ніж їх менш здібні однолітки, поєднують у собі властивості, які характерні як для їх власної статі, так і для протилежної. Однак подібне синтезування ніколи не віталось суспільством. Традиційне визначення «чоловічого» характеру включає такі якості, як незалежність, наполегливість, дух суперництва, схильність до роздумів, прагнення новизни, емоційна стриманість і самоствердження. Аналогічне визначення «жіночого» базується на чутливості у міжособистісному спілкуванні, залежності, пасивності, відсутності наполегливості, намаганні уникнути суперництва, відданості, емоційності, інтуїції, вразливості та дбайливості.

За деякими закордонними дослідженнями, жінки, що працюють поряд із

чоловіками в одній галузі, виявлялися схожими на чоловіків. Дослідження жінок-вчених показали, що вони серйозні, у вищій мірі інтелектуальні, володіють незалежним мисленням, автономні та емоційно стійкі. Щоб досягти успіху в науці, жінки повинні володіти чоловічими рисами інтелекту, у більшій мірі, ніж самі чоловіки, тому що для того, щоб перемогти стереотипи, тобто упередження проти жінок-вчених, потрібно довести перевагу.

Ті, хто займається вивченням творчо продуктивних особистостей, виявляють, що чоловіки, які володіють такими властивостями, часом виглядають «жіночними» і чутливими, в той же час як для жінок, що відносяться до цієї групи, можуть бути характерні «мужність» і незалежність. Ці якості оцінюються за шкалою, яка є продовженням традиційного уявлення про поділ на «чоловіче» та «жіноче».

У той же час розвиток у чоловіках і жінках якостей, притаманних протилежній статі, розширює для них діапазон загальнолюдського, розсовує рамки стереотипів.

Дорослі обох статей, які зуміли поєднати обидва ці аспекти, відрізняються і досить високим рівнем самооцінки, відчуттям своєї індивідуальності, що дає більше можливостей для реалізації себе як особистості. Їх характерам властиві такі риси, як відкритість, гнучкість, розрахунок на власні сили.

У 1949 році Маргарет Мід писала про так званий «подвійний ланцюг очікувань», що зв'язує і хлопчиків, і дівчаток. Хлопчика навчають досягати успіху, а дівчинку – демонструвати, що вона нічого не домагається і ніколи не доб'ється. На її думку, хлопчик-невдаха і удачлива дівчинка ризикують одним і тим же: вони ніколи не будуть обрані представником протилежної статі. «У багатьох суспільствах хлопчиків виховували на основі дуже простого прийому, просто навчаючи їх не бути жінками», - висловлювалася Маргарет Мід [3].

Незважаючи на зміни, які відбулися у системі освіти і законодавстві, ситуація стосовно до міжособистісних відносин залишається багато в чому такою ж само.

Прикладом тому є численні публікації, що розповідають про невдалі шлюби, де дружина займала більш високу посаду і відповідно більше заробляла. У багатьох випадках це надавало надзвичайно хворобливий вплив на чоловіка і його самооцінку. Ця інформація дуже важлива для обдарованих юнаків і дівчат, котрі обирають нетрадиційні життєві шляхи. Їм слід пам'ятати, що руйнуванню сім'ї можна запобігти, спираючись на здорове самовідчуття і власну систему цінностей. Найкраще ці якості можуть бути розвинуті турботливими і тактовними батьками, які уникають стереотипів у своїх очікуваннях – незалежно від статі дитини.

Період дошкільного дитинства – це той період, у процесі якого дорослі повинні зрозуміти дитину і допомогти їй розкрити ті унікальні можливості, які

дані для неї своєю статтю.

Але очікування різні ще до народження дитини. З самого початку дівчат вчать бути пасивними, слухняними, проявляти турботу про інших. Очікують, що вони віддадуть перевагу спокійним іграм і заняттям, що не будуть схильні брати участь у ризикованих справах.

За даними американських дослідників, дитяча кімната хлопчика ширше розкриває навколишній світ – у ній машинки, дидактичні ігри, конструктори, спортивний інвентар, тварини, військові іграшки. У дитячій кімнаті трирічних хлопчиків у середньому в три рази більше іграшок, ніж у їх ровесниць. Багато категорій іграшок зовсім не представлені у дитячих кімнатах дівчаток.

Виявляється, дівчатка про це пам'ятають. У спогадах про дитинство обдарованих дівчат-підлітків містяться численні згадки про те, що їм давали ті іграшки, які батьки вважали підходящими для них, а не ті, яким вони самі надавали перевагу.

Практика виховання різна, починаючи з різної реакції на плач немовлят - до дівчат підходять швидше, заспокоюють їх частіше. Пізніше на прогулянках матері тримають дівчат ближче до себе. Таким чином, дівчаткам почасти несвідомо навіюють буквально з пелюшок, що вони залежать від інших, що вони самі не можуть впоратися з ситуацією. Проте добре відомо, що активність, самостійність, впевненість у собі необхідні для розвитку високого рівня інтелекту.

У той же час близькість до батька, ідентифікація з ним дозволяє дівчинці дошкільного віку набути незалежність, активність – необхідні якості для реалізації себе у житті, та зробить її більш логічною, менш чутливою, що означає більш успішною у розумовій діяльності, а не у художній творчості. Протожіночність утруднить для багатьох дівчат-дошкільнят набуття якостей, необхідних для реалізації себе у геніальній художній творчості. Для того, щоб обдарована дівчинка зберегла потенціал у творчості, їй необхідно ідентифікуватися із обома батьками.

Менша цінність «жіночого» у суспільстві утруднює розвиток позитивної Я-концепції дівчинки дошкільного віку. Приналежність до соціальної групи, що володіє меншими можливостями та владою, породжує проблеми із становленням жіночої ідентифікації, особливо якщо дівчинка володіє високими соціальними здібностями, у тому числі і лідерськими.

Дівчат менше націлюють на високі досягнення, вони отримують менш розгорнуту оцінку своїх дій, ніж хлопці. Їх характеризують як менш розвинутих (винахідливих, допитливих), але більш довірливих, поступливих. Прояв незалежності у судженнях, оригінальність мислення в обдарованих дівчат дошкільного віку іноді викликає негативну реакцію педагогів. Таке відношення

породжує емоційні проблеми обдарованих дівчат. Вони маскують свою обдарованість, щоб бути прийнятими суспільством.

Феномен «зникаючої» обдарованості дівчат у міру їх дорослішання розглядає психолог Л. Попова. На основі конкретних соціологічних досліджень та наукових узагальнень, вона робить висновок про те, що орієнтованість дівчат у процесі соціалізації на обслуговування сім'ї у певній мірі визначає їх майбутній занижений соціальний статус. На соціологічному матеріалі автор переконливо показує, що «конструювання гендерних компонент особистості проходить протягом усього дошкільного віку» [9].

Н. Конопльова окреслила тривожну тенденцію: суспільство, орієнтоване на жорсткі уявлення про те, що є «чоловіче» та «жіноче», нерідко відкидає та пригнічує обдарованість саме по причині «порушення правил поведінки, приписаних біологічній статі людини, у даному випадку дитині».

Батьківська підтримка у боротьбі проти тиску соціальних стереотипів важлива для обдарованих дітей обох статей, але особливо для дівчаток. Часто з таких дітей роблять «обдарованих учнів» і «дівчаток».

Ще до початку навчання дівчат готують до репродуктивного життя, «хорошої» поведінки, придушенню власної ініціативи (конформності).

Залучення до традиційних гендерних норм і цінностей здійснюється і у школі, де і зміст освіти, і організація освітнього процесу залишаються переважно гендерностереотипізованими. Численні закордонні дослідження показали, що шкільні вчителі приділяють більше уваги в класі хлопчикам. Учителі в першу чергу відповідають на їхні запитання, а однокласниць до питань не заохочують. Мається на увазі, що дівчинка повинна знати, а не досліджувати і сумніватися в істинності чи повноті знання. Крім того, що вчителі частіше відгукуються на різні види активності хлопчиків, вони також дають якісно інший зворотній зв'язок хлопчикам і дівчаткам. Будь-яка відповідь дівчинки приймається (з тією чи іншою оцінкою), від хлопчиків вимагають більшого, наполягають на пошуку правильного чи більш раціонального рішення. Їх відповідям також дається більш розгорнута характеристика, на основі якої можна йти далі. Таким чином, хлопчиків більше орієнтують на досягнення, на подолання труднощів, на більш високий рівень домагань. Кількість і якість уваги, що приділяється вчителями дівчаткам, дає їм зрозуміти, що вони на других ролях, що в класі є важливіші люди.

Учителі по-різному пояснюють погані успіхи учнів різної статі: неуспіх дівчат – відсутністю здібностей, хлопців – недовіком працьовитості, зусиль. Ця відмінність має велике значення, оскільки за відсутності здібностей працьовитість, додаткові зусилля не вирішують проблему. Отже, дівчат менше налаштовують на роботу, їх заохочують прийняти те, що є, як належне. І навпаки – хлопців стимулюють працювати більше, щоб домогтися успіху. Відзначається

також упереджене ставлення вчителів до обдарованих дівчат, які можуть отримувати низькі оцінки, виявляючи здібності до аналітичного мислення, до висунення власних оригінальних ідей.

У школі педагоги продовжують зусилля сім'ї з формування різного типу поведінки у дівчат і хлопців. Помічено, що вигуки з місця, дрібні порушення дисципліни, допущені дівчатками, викликають активне неприйняття вчителів, тоді як хлопчикам ті ж дії сходять з рук. З боку вчителів і батьків на дівчат здійснюється сильний тиск, з тим щоб змусити їх беззаперечно підкорятися всіляким нормам, правилам і традиціям. До відхилень від норм хлопців ставляться терпимо, тим самим стимулюють у них дослідницьку активність і накладають заборону на неї у дівчат.

Відмінності у ставленні вчителів до учнів різних статей виражені ще яскравіше у разі обдарованих дітей та підлітків. Так, вчителі вважають, що обдаровані хлопчики перевершують обдарованих однокласниць в області критичного та логічного мислення, у творчому вирішенні завдань. Вчителі-чоловіки сприймають обдарованих учениць більш традиційно, ніж вчительки: більш емоційними, поступливими, довірливими, з менш розвиненою уявою, допитливістю, винахідливістю. Також педагоги ставлять найнижчі оцінки тим ученицям, які виявляють здібності до аналітичного мислення, до висунення власних оригінальних ідей, чинять опір традиційним умовностям. Хлопчики з подібними характеристиками мають у вчителів високий рейтинг.

Вчителі, які знають обдарованих учениць добре, оцінюють їх більш негативно, ніж вчителі, що не працюють із ними постійно. Протилежна тенденція властива ситуації з обдарованими хлопчиками. Упереджене ставлення до обдарованих учениць особливо небезпечне, так як дівчатка більш сприйнятливі до реакції вчителів.

Самі вчителі рідко усвідомлюють особливості своєї поведінки і бувають здивовані, коли мають можливість побачити себе з боку та проаналізувати за допомогою фахівця відеозапис свого уроку. Типовим є фрагмент запису бесіди вчительки початкової школи з батьками обдарованої дівчинки: «У неї чудові успіхи з усіх предметів. Вона справжня всезнайка. Але у неї такий самовпевнений вигляд! Якщо вона залишиться такою, то коли підросте, у неї будуть проблеми з хлопчиками. Ми повинні змінити її поведінку».

Аналогічна практика взаємодії триває на рівні університетської освіти.

У результаті всіх цих, на перший погляд, малозначних відмінностей обдаровані дівчата йдуть у дорослий світ з деякими досить поширеними рисами. По-перше, багато хто з них заперечують свою обдарованість, високі здібності, пояснюючи свої успіхи зовнішніми умовами. По-друге, у них формується виняткова здатність до соціальної адаптації, добре маскується обдарованість, що

забезпечує прийняття їх найближчим оточенням. По-третє, вони змінюють свої первинні професійні орієнтації, часто зі зниженням соціального статусу професії.

Мета освіти у гуманістичному суспільстві - допомогти ефективно реалізувати людські можливості. Немає потреби робити жінок більш схожими на чоловіків; треба допомогти і дівчаткам, і хлопчикам стати компетентними і продуктивними дорослими, які отримують задоволення від сім'ї і від роботи.

Висновки. Жінці в сучасному світі все ще доводиться боротися з традиційним до себе ставленням. Якщо вона досягає успіху і як дружина, і як мати, і як професіонал, то чомусь вважається, що у чомусь одному вона неодмінно повинна «недопрацьовувати». І замість того, щоб радіти своїй багатогранності та повноті життя, їй доводиться постійно боротися проти стереотипів суспільного сприйняття.

Всіх нас формує суспільство, в якому ми живемо, і багато батьків у тій чи іншій мірі винні у тому, що їх обдаровані доньки грають, по суті, чужі ролі. Батькам теж потрібна твердість, а не бути конформістами. Саме батьки повинні розвивати у дітях сильний характер та мотивацію, щоб вони могли вільно рости і процвітати - як хлопчики, так і дівчатка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гендерні стандарти сучасної освіти: збірка рекомендацій. Рекомендації щодо впровадження гендерних підходів у систему дошкільної та початкової освіти України / за ред.: О. Кікінежді, Н. Будій., Г. Жирська та ін.; Програма розвитку ПРООН в Україні. Київ, 2010. Ч. 1. С. 5–75.
2. Гендерні стандарти сучасної освіти: збірка рекомендацій / Програма розвитку ПРООН в Україні. Київ, 2011. Ч. 2. 260 с.
3. Данилюк І. Маргарет Мід як фундатор наукового напрямку «культура і особистість». Психологія і особистість, 2013. № 2(4)
4. Карпенко Н. А. Дитяча обдарованість як соціально-психологічна проблема. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Психологічна» / гол. ред. В. Л. Ортинський. Львів : ЛьвДУВС, 2008. Вип. 1. С. 332–345.
5. Кравець В. П., Говорун Т. В. Гендерна соціалізація молодших школярів: навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. 192 с.
6. Кубриченко Т. В. Соціокультурні аспекти жіночої гендерної соціалізації. Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Педагогіка і психологія». № 9/1. Вип. 15. 2009.
7. Кузнец Д. В. Вплив гендерного чинника на розвиток обдарованості дітей. Наукові записки Малої академії наук України. 2016. Вип. № 8. С. 160.
8. Olshen S. R. The disappearance of giftedness in girls : An intervention strategy. Roeper Rev. № 9. 1987. P. 251–254.

Пономаренко Юлія Вікторівна,
вчитель математики Харківської гімназії № 152
Харківської міської ради Харківської області,
ponomarenko152152@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ

В статті пропонується ознайомитись із сучасними формами та методами організації освітнього процесу, які сприяють розвитку творчої особистості дитини.

Ключові слова: Обдарованість, творча особистість, освітній процес.

The article offers to get acquainted with the modern forms and methods of organizing the educational process, which contribute to the development of the child's creative personality.

Keywords: Giftedness, creative personality, educational process

*“З народженням кожної людини в світ
вноситься щось нове, чого ще не було,
первозданне і неповторне.
Обов'язок кожного – знати і не забувати,
що він у світі єдиний у своїй якості
і що ще ніколи не з'являвся хтось такий, як він,
адже якби вже був такий, як він,
то не було б необхідності в ньому самому”*
Мартін Бубер

Збереження та примноження інтелектуального капіталу є актуальним та надзвичайно важливим у контексті розвитку держави загалом та освітнього сектору зокрема. Виховання інтелектуальної еліти країни, розвиток творчих здібностей школярів, робота з обдарованими учнями є найактуальнішим питанням Нової української школи.

Обдарованість – це сукупність здібностей, які дозволяють індивіду досягти вагомих результатів в одному або декількох видах діяльності. Ця якість формується і проявляється в діяльності. Р. Кеттел і Дж. Гілфорд досліджували інтелектуальну обдарованість і дійшли до висновку, що в обдарованих дітей гарно розвинута свідомість, теоретичний спосіб мислення. Вони, як правило, дуже активні і завжди чимось зайняті. Прагнуть працювати більше за інших. Обдаровані діти із задоволенням виконують складні і довготривалі завдання, проявляють великий інтерес до читання, мають великий словниковий запас. Отже, першечергове завдання вчителя це виявити обдаровану дитину. Що відрізняє обдаровану дитину від звичайної? Для обдарованої дитини характерна підвищена концентрація уваги. Виражається це, по-перше, високим ступенем заглибленості в задачу; по-друге, можливістю успішного настроювання уваги

навіть при наявності перешкод на сприйняття інформації, що відноситься до обраної мети. Звідси, постає перед вчителем друге питання, як працювати з такою дитиною під час освітнього процесу так, щоб розвивати її творчі здібності? Основними завданнями роботи з обдарованими дітьми є :

- розвиток цілісної картини світу в уявленнях дитини;
- розвиток творчого критичного й абстрактно-логічного мислення, здатностей розв'язувати проблеми;
- розвиток здатності самостійно навчатися та здійснювати дослідницьку роботу;
- розвиток здатностей до самопізнання й саморозуміння, формування позитивної «Я-концепції».

Таким чином, робота вчителя з обдарованими учнями здійснюється за такими напрямками:

- На уроках – індивідуальна диференційована робота.
- Гурткова робота із предмета.
- Позакласні заходи у межах предметних тижнів.
- Предметні заходи у класі із запрошенням викладачів ВНЗ.
- Участь учнів у різноманітних конференціях із захистом особистих навчальних проєктів, досліджень.
- Участь в олімпіадах різного рівня, ТЮМ, роботі в Малої академії наук.
- Участь у творчих конкурсах різного рівня.

Розвиток обдарованості учнів залежить від професійного рівня педагогів та використання креативних, сучасних методів навчання, які сприятимуть розвитку інтелектуальної, творчої, предметної або лідерської обдарованості. В останні роки, в результаті експериментальних досліджень було встановлено, що творча діяльність людини забезпечується специфічними, особливими здібностями, які назвали креативністю. Креативність виявляється як здатність висувати неординарні та нестандартні ідеї, уникати в мисленні традиційних схем, швидко розв'язувати проблемні ситуації. Креативність охоплює певну сукупність мислительних процесів та якостей особистості. [4]. Тому і вчителю необхідно підвищувати постійно рівень своєї компетентності, кваліфікацію. Від цього буде залежати і які форми, методи роботи буде застосовувати вчитель для розвитку творчої особистості учнів.

Форми роботи вчителя математики на уроці з обдарованими дітьми – це розв'язання нестандартних завдань , робота над проєктами, дослідження, використання STEM- завдань, ділові ігри, вирішення задач практичного змісту, застосування математичного моделювання, застосовувати інтерактивні методи навчання та звичайно використовувати дослідницький, частково-пошуковий, проблемний, проєктний методи.

Питання впровадження сучасних трендів в освітній процес, уміння вибирати та використовувати актуальні педагогічні та інформаційно-комунікаційні (цифрові) технології для навчання здобувачів освіти; організації співробітництва та комунікації між учасниками освітнього процесу; проектування електронних ресурсів та освітнє електронне середовище, розуміння та врахування в освітньому процесі потреб здобувачів освіти, сучасних стилів навчання, нових сервісів та інструментів для ефективної співпраці, комунікації є надзвичайно актуальним. Як зазначає Л. Ляхощка, «Застосування «цифрових» технологій в освіті – наразі одна з найбільш важливих і стійких тенденцій розвитку світового освітнього процесу. Вони дозволяють інтенсифікувати освітній процес, збільшити швидкість та якість сприйняття, розуміння та засвоєння знань» [1, с. 51]. Вагомим аргументом щодо використання інформаційно-цифрових технологій в освітньому процесі є визнання їх наскрізного використання одним із головних інструментів успіху Нової української школи.

інформацію, а опрацьовувати її, розвиваючи логічне, критичне мислення. Наприклад, за допомогою сервісу Screencast-o-matic учні 5–6 класів вже знімають відео на запропоновану вчителем тему, відгадують тему уроку у вигляді анаграми на платформі Wordwall.net, (рис. 1. рис.2) використовуючи сервіс Canva створюють графічні об'єкти і різноманітні публікації, а учні 9–11 класів, за допомогою сервісів Learningapps, Genially готують запитання до певної теми (рис.3, рис.4), створюють інтерактивні вправи, завдяки чому учні вчаться не просто відтворювати

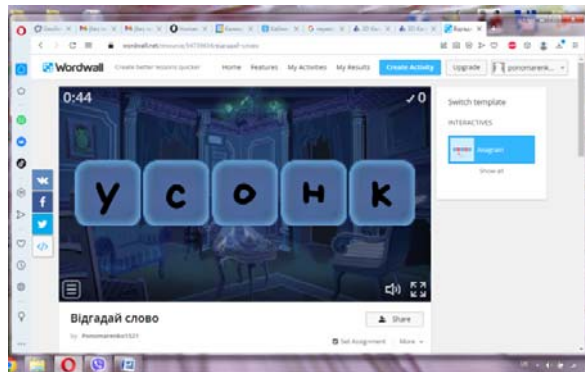

Рис.1

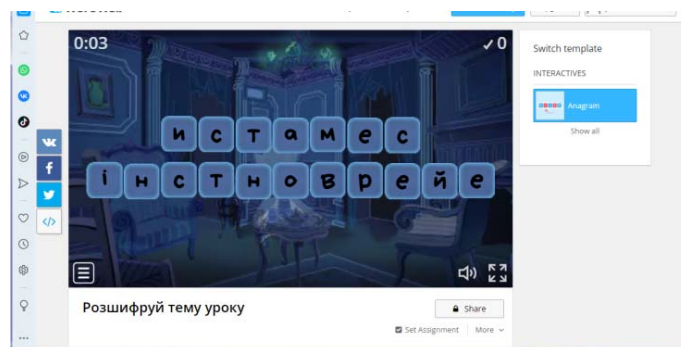

Рис.2

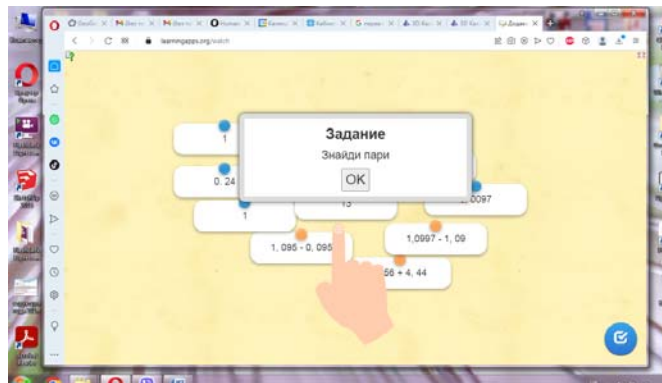

Рис.3

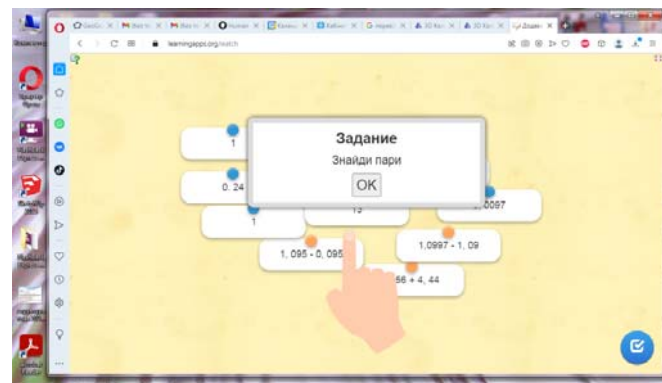

Рис.4

Ігрова діяльність завжди була провідною технологією й залишається такою для розвитку логічного мислення. Уроки можна проводити у форматі онлайн-подорожі, онлайн-випробувань, уроку-квесту. На таких заняттях учителі мають змогу створювати для окремого учня або учениці ситуації успіху поруч з однолітками. Для об'єднання учнів у групи також на допомогу приходять різноманітні електронні сервіси, наприклад, Castlots. На мій погляд, найефективнішим прийомом учителі гімназії вважають кроссенс, оскільки він, поєднуючи в собі найкращі якості інтелектуальних розваг – загадки, ребусу, головоломки, позитивно впливає на мотивацію до навчання, сприяє розвитку асоціативного мислення і є доцільним на різних етапах уроку.

Цікава форма роботи з учнями – це відгадування кросвордів. Можна використовувати угорський кросворд (рис. 5)

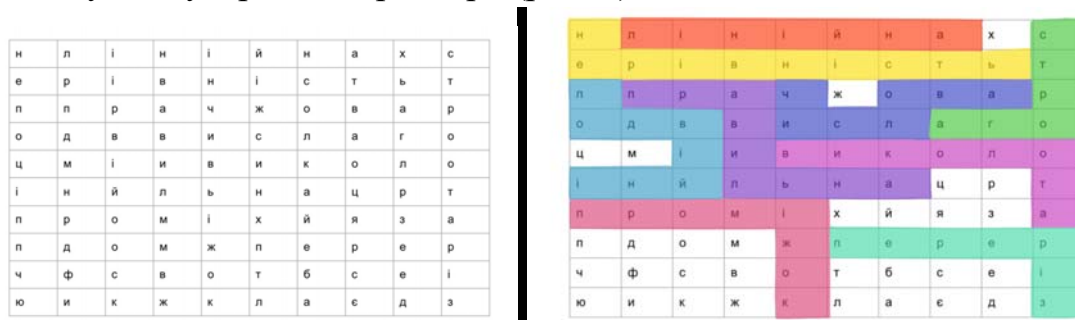

Рис. 5

Наприклад, дуже зручно та корисно на уроках математики використовувати програму geogebra.org, але для того, щоб зацікавити учнів, можна перед початком її використання запропонувати учням відгадати її назву (рис.6).

Рис.6

Під час уроків можна використовувати ще такі ігрові методи роботи як : «Шифрувальник»; «Встановлення відповідності»; «Трамвайчик»; гра «Знавець»; «Математична розминка» та інші. Завдання вчителя полягає в тому, щоб максимально поєднати теоретичні знання, які учні отримують на уроках з практичним їх використанням у повсякденному житті. Саме у Новій українській школі передбачається використання практичних робіт, математичного моделювання, досліджень, міні-проектів, STEM- технологій Так, учням можна запропонувати скласти самостійно задачі практичного напрямку (рис. 7–8)

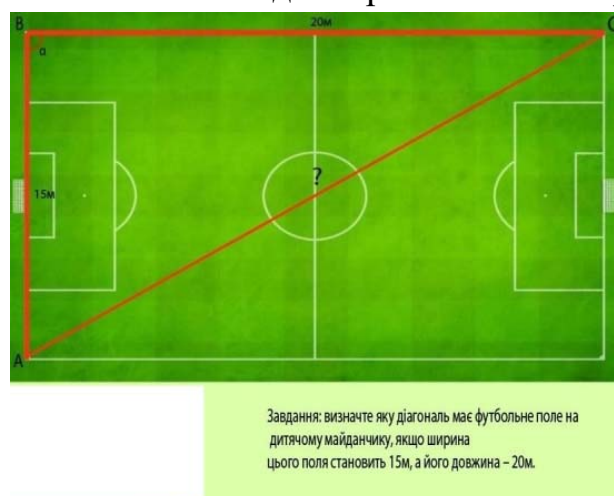

Рис.7

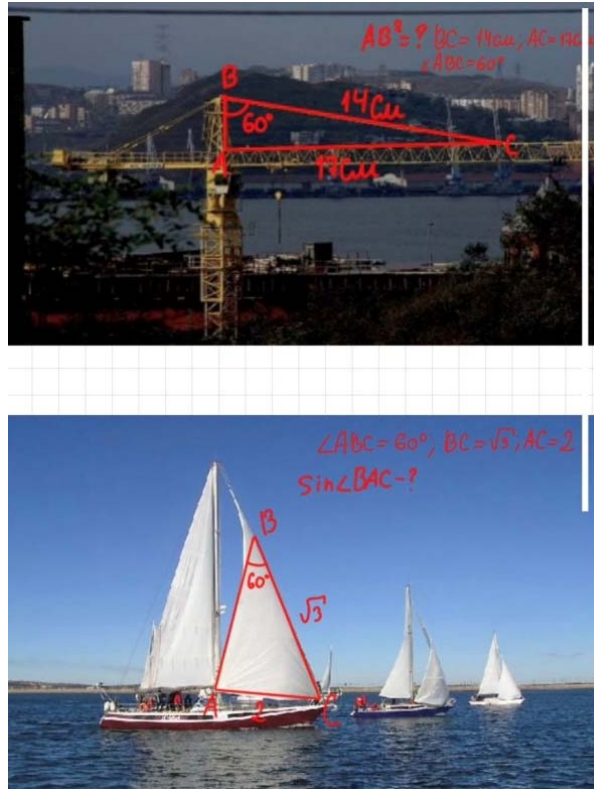

Рис.8

Досвід передових учителів свідчить про те, що саме застосування таких форм роботи, дає змогу вчителю забезпечити ефективне навчання учнів, формування практичних навичок і вмінь, так необхідних у повсякденному житті [2, с. 3]

Вагома частина часу під час навчання відводиться опрацюванню учнями текстового матеріалу і оскільки в учнів різні можливості сприйняття інформації, то може статися така проблема, що одні учні вже зрозуміли та готові переходити на наступний етап застосування знань, а іншим ще потрібна додаткове пояснення. Тоді, роботу на уроці можна організувати з використанням QR-коду (за допомогою сервісу Websiteplanet) рис.9).

Рис.9

На підсумковому етапі уроку або наприкінці вивчення теми вчитель може

використати прийом «Чек-лист» за допомогою якого учень може узагальнити засвоєний матеріал (рис.10).

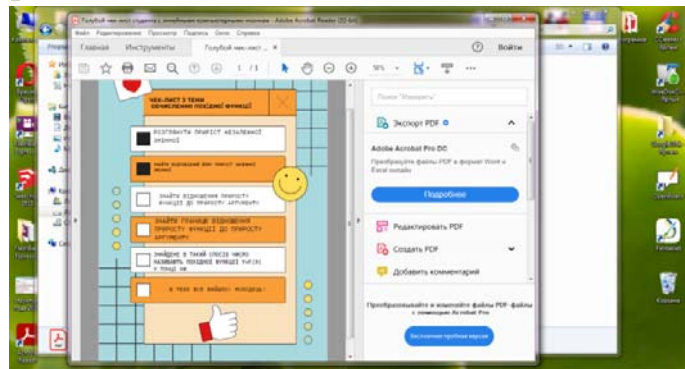

Рис.10

Також учні із задоволенням створюють хмару тегів за допомогою платформи Mentimeter (рис.11).

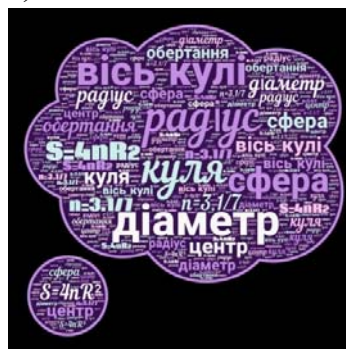

Рис.11

Уміло поєднуючи прийоми й засоби навчання, учитель може не тільки формувати ключові компетентності учнів, а й значно підвищити мотивацію до навчання [3, с. 2]. Одним із таких способів є змагання, його можна провести використовуючи платформу Kahoot (рис.12)

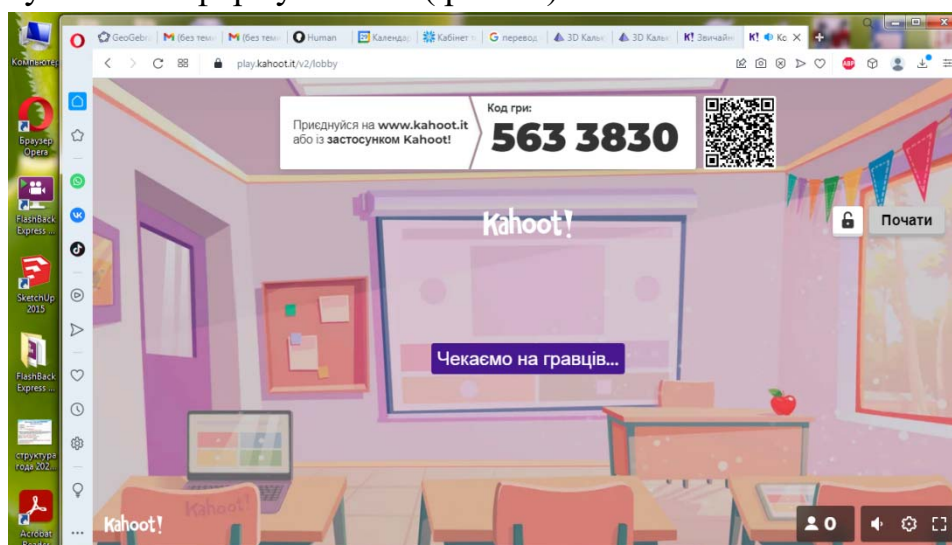

Рис. 12

Наша держава потребує талановитих, інтелектуально розвинених громадян. Це її золотий запас. Тому важливою ланкою в діяльності вчителя була й залишається робота з обдарованими дітьми. Одним із напрямів цієї роботи є позакласна робота з учнями, залучення обдарованої молоді до конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт МАН, підготовка учнів до Всеукраїнських турнірів та предметних олімпіад. Олімпіади, турніри, конкурси є необхідними для оцінки інтелектуального потенціалу талановитої молоді держави та укріплення його позицій серед інших країн як запоруки майбутнього лідерства за умов правильної реалізації. Саме тому постає необхідність відбору кращого досвіду щодо виявлення реального рівня навченості серед обдарованих учнів. Необхідним є формування в учнів навичок пошуково-дослідницької роботи шляхом використання особистісно-орієнтованих освітніх технологій. Ефективними є технології, у яких, по-перше мотиваційна сфера учня збігається з характером мети; по-друге, учень приймає цю мету як власну й таку, що відповідає його мотивам. Тому мотиваційна складова навчальною діяльністю це один із критеріїв ефективності навчального процесу.

Викладання – це мистецтво, яке вимагає знань, здібностей, сили, терпіння, внутрішньої та зовнішньої впевненості педагога. І щоб успішно виконати свою місію, потрібно постійно працювати над удосконаленням педагогічної майстерності. Свою роботу хочу завершити словами Ганни Булановської: «Якщо ти - особистість, то бачитимеш особистість у своїх учнях; якщо ти талановитий, то бачитимеш таланти в інших; якщо прагнення твої високі й ти здатний творити – такими будеш виховувати і своїх учнів й радіти всім їхнім досягненням, як своїм».

Таким чином, у роботі з обдарованими й творчими дітьми велика роль належить учителеві. Саме він створює атмосферу, яка може заохочувати інтереси учня, розвивати його здібності, творче начало.

ЛІТЕРАТУРА

1. Морзе Н.В. Самооцінювання рівня цифровізації освітнього закладу за умов трансформації середньої освіти / Н.В. Морзе, В.О. Кучеровська, Є.М. Смирнова-Трибульська // Електронне наукове фахове видання «Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету». - 2020. - № 8. - С. 72-87.
2. Впровадження STEM-освіти в навчальних закладах: етапи та моделі STEM-освіта та шляхи її впровадження в навчально-виховний процес: зб. матеріалів І регіональної наук.- практ. веб - конф., 24 травня 2017 р., Тернопіль : ТОКІППО, 2017. - С. 3-8.
3. Клименко В.В. Механізми розвитку творчості./ Обдарована дитина. – 2003. – №1. – С. 2-11.
4. Сайт Osvita.ua, Поняття та формування творчої особистості дитини, <https://osvita.ua/vnz/reports/pedagog/14183/>

Попова В. В.,
доктор економічних наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту професійної освіти НАПН України,
м. Київ, Україна
pvv33sam@gmail.com

Попов В. Ю.,
кандидат економічних наук, доцент
м. Київ, Україна
pvv33sam@gmail.com

НАУКОВО-ОСВІТНІ АСПЕКТИ РЕСУРСНОЇ ДЕТЕРМІНАНТИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПІСЛЯВОЄННОЇ УКРАЇНИ

Визначення впливу науки і освіти на використання ресурсної детермінанти економічного розвитку є актуальним питанням повоєнного відновлення України. Виявлення наукових передумов і освітніх перспектив ресурсної детермінанти економічного розвитку є метою дослідження. На вітчизняному і закордонному досвіді доведено і конкретизовано обмеженість. Стверджується про необхідність поглибленого наукового пошуку шляхів уникнення небезпек, пов'язаних з обмеженістю ресурсної детермінанти економічного розвитку.

Ключові слова: відбудова України, економічний розвиток, наукові передумови, освітні перспективи, ресурсна детермінанта

Determining the influence of science and education on the economic development resource determinants used is an urgent issue in the post-war reconstruction of Ukraine. The research purpose is to identify the scientific prerequisites and educational perspectives of the economic development resource determinant. In domestic and foreign experience, the ambiguity of approaches to solving resource problems has been proven and specified. It is asserted the need for an in-depth scientific search for ways to avoid dangers associated with the limited economic development resource determinant.

Keywords: reconstruction of Ukraine, economic development, scientific prerequisites, educational prospects, resource determinant

Україна майже 450 днів кров'ю своїх найкращих синів і дочок виборює свою політичну суб'єктність – можливість бути незалежною від Московщини нацією вільних громадян. За результатами соціологічних опитувань понад 90% громадян переконані у тому, що Україна переможе. Але усі вони сподіваються не лише на політичну визначеність, але й очікують економічної самодостатності та післявоєнного процвітання. Тому уже сьогодні серед науковців та політиків розгортається полеміка відносно того, якою має бути післявоєнна Україна, яку матиме соціально-політичну модель, які галузі та експортні позиції стануть

детермінантами її економічного розвитку.

Війна, як це не парадоксально, створює нові можливості для соціально-економічного розвитку країни, удосконалення її політичного устрою та затвердження суб'єктності. Уряд України активно працює на програмах реалізації цього положення. У листопаді минулого року прем'єр-міністр України продемонстрував комплексний підхід, побудований на принципах міжнародної інтеграції: «Повоєнна відбудова країни ґрунтуватиметься на розвитку чистих технологій із дотриманням кращих стандартів ЄС. Ми готові спільно з Європейською комісією та зацікавленими сторонами працювати над різними ініціативами для посилення ресурсної безпеки Європи» [10]. Він наголосив, що Україна має стати важливим елементом європейського економічного простору у видобувній сфері, інтегрованою частиною єдиних з Європейським Союзом промислових ланцюгів та невід'ємною складовою Стратегії ЄС у сфері сировини до 2030 року.

На підтвердження цієї заяви у квітні 2023 р. було анонсовано «... намір розробити нову економічну модель держави, згідно з якою Україна повинна стати «ресурсним центром Європи»». Для цього: «Скоординували потреби та співпрацю у відновленні з ЄБРР, ЄС та Офісом реформ при Кабінеті Міністрів. Широкомасштабна війна створила нові виклики та нові пріоритети роботи, які змушують переосмислити роль проєкту «Українська архітектура реформ»» [20].

З огляду на сучасну глобальну кон'юнктуру така постановка питання є цілком логічною. Введення санкцій проти агресора означає відмову від його ресурсів і ринків збуту з відповідними економічними втратами для країн Європи. Для них заміна диктату від теперішнього агресора на залежність від набагато меншого ресурсного потенціалу України є безперспективною. Тому актуальним питанням є пошук шляхів побудови такої конфігурації економічної інтеграції, яка буде налаштована одночасно на посилення ресурсної безпеки Європи і затвердження гідного європейського статусу України.

Аналіз досліджень і публікацій.

Після проголошення Акту незалежності у 1991 р. Україна мала третій у світі за потужністю ядерний потенціал, космічну та авіаційну промисловість, розвинуте суднобудування, машинобудування, верстатобудування, тощо. Напередодні війни, після 30 років незалежності, Україна посідала останнє місце у Європі за душевим ВВП, рівнем оплати праці та тривалістю життя населення. Але за показниками трудової еміграції та темпами вимирання населення вона була на першому місті. Потужні рудименти більш як 400-річної колоніальної залежності дались взнаки у сировинній орієнтації економіки та негативного впливу на експорт кон'юнктури світових ринків. Це не сприяло створенню робочих місць, спричиняло високе безробіття та робило вразливою її економіку до світових криз. Науковці визначали довоєнну економіку України як істотно

деформовану, структурно спрощену та характерну для менш розвинених країн світу: «... яка за період державної незалежності зазнала очевидного структурного спрощення ...» [22, с. 28].

Витоки сьогоденної варварської війни мають доволі примітивні причини і мотиви, які напряду пов'язані з ресурсною складовою. З одного боку, впродовж 30 років ресурсна база України використовувалась у найменш ефективний спосіб з деіндустріалізацією та деградацією її промисловості. З іншого, у цей період теперішній агресор був вмотивований спрямувати потужні фінансові надходження від продажу енергоресурсів на відновлення архаїчних імперських амбіцій.

Ситуація невідповідності ресурсного забезпечення України та її економічного стану спостерігається протягом декількох століть. Один із найвідоміших дослідників цієї проблематики професор К. Кононенко, який вивчав історію економічних відносин між Україною та Росією у період 1654-1917 рр., ставить питання, чому: «... настільки багато обдарована Україна може відставати від інших країн Європи; як впродовж її історичного розвитку вона може проявляти ознаки, які суперечать усім можливостям її природних ресурсів» [2, с. xi]. Його обґрунтована відповідь полягає у тому, що ця суперечність була закономірним результатом тривалого перебування України у статусі ресурсного виснаження Московщиною.

З початку XVIII ст. Московщина свідомо блокувала зовнішню торгівлю України готовими товарами з Європою, переорієнтовуючи її на себе та знищуючи її мануфактурне виробництво: «Підпорядкування мануфактури (української, авт.) потребам державного господарства імперії, конкуренція російської промисловості були причинами загиби мануфактур на Україні» [21, с. 129]. Більше 86% російської текстильної промисловості Московщина збувала в Україні і «в обмін за російські продукти вивозила в Росію худобу, сало, шкіру, вовну й іншу сировину і це ставило її у становище сировинної бази для народного господарства Росії» [6, с. 21]. Внаслідок такої політики Україна стрімко втрачала свою економічну самодостатність та політичну суб'єктність. У її народному господарстві домінували галузі, пов'язані з сільським господарством та гірничо-видобувні. була сформована характерна для колоній структура економіки. Напередодні I Світової війни обробна промисловість України була менша московської у десятки разів, а прибутки і капітали виводились з України [8, с. 170-171, 177-178].

Після 1917 р. в Україні продовжилось віддалення України від того принципу автаркії, на необхідності запровадженні якого наполягав І. П. Бочковський: «Ідеалом державної автаркії, як і територіальної, є знову гармонійна різноманітність. Отже, не над промисловість і односторонній

торговельно-фінансовий розвиток, але і не аграрний примітивізм та колоніальний тип взагалі ...» [7, с. 63].

Минуло більше 100 років після створення СРСР та 32 роки після його зникнення. За цей час Україна здобула формальну суб'єктність, мала можливість забезпечити економічну самодостатність та «гармонійну ріжноманітність». Значно розширилась географія її експорту, але у його номенклатурі залишилися незмінними ресурсні пріоритети [11]. На цю незмінність вказує відсутність радикальних зрушень у профілі промисловості України 2012 р. порівняно з 1912 р. з найбільш вагомими позиціями аграрних та гірничо-видобувних галузей [4].

Таким чином, науковці, які ще до початку російсько-української війни системно досліджували розвиток української економіки, її структуру за видами економічної діяльності та профіль промисловості, акцентували увагу на технологічній відсталості України, її економічній слабкості та воєнній вразливості [13]. Це могло поставити під питання можливість протистояти будь-якому зазіханню на територіальну цілісність країни та національний суверенітет, що і сталося.

Метою дослідження є виявити наукові передумови і освітні перспективи ресурсної детермінанти економічного розвитку післявоєнної України.

Методологія дослідження побудована на такому положенні: суспільна наука дає уявлення про історичні закономірності, а освіта поширює відповідні знання.

Результати

Наукові передумови

Виявлення наукових передумов ресурсної детермінанти економічного розвитку післявоєнної України ґрунтується на дослідженні вітчизняного і закордонного досвіду. Парадоксально, але у *вітчизняному* минулому ресурсна детермінанта була чинником негативів. Економічний занепад обумовлювався не нестачею природних чи людських ресурсів, а відстороненням українців від їхнього використання на власну користь. Після укладення Переяславської угоди 1654 р.: «Метою російської економічної політики було не лише захистити свою промисловість і торгівлю від небезпечної української конкуренції, а й перетворення України на джерело постачання сировини та ринок, що поглинає їхню продукцію» [2, с. 108].

Радикальні зміни 1917 р. залишили незмінною московську політику: щодо «фінансово-економічного підпорядкування собі України» [16, с. 30-31]. Вирішальну роль в ній відігравав ресурсний компонент: «Росія без української цукрової промисловості не може існувати, те саме можна сказати й щодо вугілля (Донбас), хліба і т. д.» [23, с. 305].

Закордонний досвід підтверджує той факт, що економічний розвиток значною мірою залежить не стільки від наявних ресурсів, скільки від того хто і

як ними розпоряджається. Майже 200 років тому Ф. Ліст у дослідженні найбільш розвинених країн світу того часу (таких як Велика Британія, Німеччина, Італія, та ін.) стверджував, що: «Історія не знає ані однієї багатой, ані однієї торгової і промислової нації, яка одночасно не була б і нацією вільною» [3, с. 180]. Саме у цей період відбувалось становлення тих націй, які ствердились у розпорядженні власними ресурсами і сьогодні є членами ЄС.

Сучасні дослідники відмічають, що відсутність інститутів, настільки досконалих, щоб розпоряджатись власними ресурсами є однією з передумов Голландської хвороби (The Dutch Disease) і Прокляття ресурсів (The Resource Curse): «На землях із видобувними галузями (галузями «точкових джерел»: нафта, корисні копалини, зернових плантацій) історично склалися інститути рабства, нерівності, диктатури та державного контролю» [5]. Тобто, проблематичний стан економічної і політичної незалежності України сьогодні є науково доведеною передумовою ресурсної детермінанти її економічного розвитку.

Освітні перспективи

Перспективний напрям освітнього процесу залежить від державної політики щодо шляхів ресурсного забезпечення економічного розвитку. Колишній колонізатор сьогодні намагається військовим шляхом відновити свій вплив як на природні, так і на людські ресурси України. На окупованих територіях війна не завершується, вона продовжується, але вже з освітою.

Це війна за повернення України у далеке *XIX століття*, коли: «Українська людяність перебувала в темряві. Панувала неграмотність. Ніяких українських шкіл, ніяких українських книг і часописів – все заборонено!» і коли «... українське суспільство не спромоглося ні на який поважний вияв свого протесту проти безоглядної політики царської Росії супроти України» [15, с. 122].

Це війна, яка продовжувалась і у минулому *XX столітті*, коли, починаючи з 1929 р. була засуджена велика кількість української інтелігенції, здебільшого працівників освіти: «На лаву підсудних у відкритому судовому процесі була посаджена група українських науковців – професорів, академіків, публіцистів – за обвинуваченням в діях, спрямованих на відокремлення України від Росії» [14, с. 257].

Це війна, у якій українські науковці і освітяни теперішнього *XXI століття* торують перемогу пліч-опліч з українським військом. Українські збройні сили звільняють не лише території, але й свідомість українців від стану колоніальної безвиході. На плечах українських науковців і освітян лежить завдання дати знання для втілення у життя тих переваг, які досяжні в умовах незалежної держави.

Таким чином, можна стверджувати, що орієнтирами освітньої перспективи ресурсної детермінанти економічного розвитку України є антиподи варварським

технологіям перетворення українців у примітивний ресурс колонізатора.

Зв'язок науки і освіти з ресурсною детермінантою економічного розвитку здійснюється у виробничих технологіях. Ступінь розвитку суспільства напряму залежить від досконалості технологій використання ресурсів. Технологічна досконалість визначається науковими досягненнями і реалізується поширенням способів запровадження цих досягнень через освіту. З огляду на це антиподами відповідних орієнтирів є: обмеження жорсткими рамками «інноваційного» просування формул імперської покірності у творчій складовій навчання і надання у професійній освіті навичок лише в межах кваліфікації, достатньої для виконання примітивної рабської праці.

Такий підхід містить відправні для побудови концептуальних положень освітнього процесу. Він необхідний для конкретизації проблематики економічного розвитку України сьогодення, поняттєвий апарат якої суттєво відрізняється від характерного для умов XIX і XX століть. Наприклад, вітчизняні науковці відмічають, що ще в довоєнній Україні мають місце вже згадані нами вище: «феномен "голландської хвороби" та рецидив "ресурсного прокляття", які сприяють поглибленню проявів сировинної рецесії і гальмують процеси інноваційно-технологічної модернізації сфери матеріального виробництва» [9, с. 15]. На доцільність такого підходу вказує те, що вирішення ресурсної проблематики в Україні щільно пов'язане з питанням подолання постколоніальних рудиментів. Тих «... систем освіти, які або повністю замінили, або витіснили старіші корінні системи передачі знань між поколіннями» [1, с. 32].

У цьому контексті до питання «посилення *ресурсної безпеки Європи*» і перетворення України на «ресурсний центр Європи» слід підходити дуже обережно. Адже провідний світовий статус ЄС не вберіг його від світової кризи. А виснажена і обеззброєна Україна змогла протистояти постачальнику енергоресурсів і колишньому союзнику ЄС. Ці парадокси є аргументом на користь утримання від на перший погляд однозначних рішень.

2 травня 2022 р. у парламенті України презентували план її післявоєнного відновлення, розрахований на 10 років, який має бути: «...одним з наймасштабніших проєктів з часів усім відомого плану Маршалла. Його реалізація стане справою усього цивілізованого світу, адже ми сьогодні боремося не лише за себе, але й за глобальну безпеку» [17].

За попередніми оцінками, відновлення України після російської агресії обійдеться мінімум у 600 мільярдів доларів. На цей час у плані відновлення 850 проєктів та національних програм. Розвиток системи освіти (дошкільної, загальної середньої, позашкільної, перед вищої, професійної, вищої, освіти для дорослих), на який планується до 5 млрд. доларів, не є у пріоритеті, він ділить 12-13-14 місце разом з модернізацією системи охорони здоров'я та поліпшенням

бізнес-середовища [18].

Освіта є майданчиком для вступу у доросле життя та виробництво, похідною від структури економіки за видами діяльності та профілю промисловості. Її основним призначенням є постачання кваліфікованих працівників та робітничих кадрів. Підготовка кадрів є віддзеркаленням потреб ринку праці. Освіта, через систему підготовки кадрів, може бути спрямована або на консервацію найгіршого типу економічного розвитку України, або освічена молодь буде активно впливати на цей процес.

Відбудова економіки України на принципах дерегуляції та лібералізації, не зважаючи на реформу у податковій системі та створення стимулів для підприємницької діяльності при пришвидшеному економічному зростанні, переважно спрямована на відновлення пошкодженого житлового фонду, інфраструктури та нарощування мінерально-сировинної бази України. Це означає, що в Україні буде консервуватися найгірший тип економічного розвитку – 1, коли в умовах командного розподілення фінансових ресурсів з застосуванням примітивних технологій буде вироблятися сировина та товари первинної обробки для експорту [19]. Відповідно до цієї моделі, система П(ПТ)О, яка має реагувати на потреби національної економіки, буде налаштована на підготовку фахівців для зазначених галузей: насамперед сільського господарства, первинної переробки сільськогосподарської сировини та виробництва товарів для будівельної металургії. Це продукція з низькою часткою доданої вартості.

Робити сподівання виключно на іноземний бізнес та іноземного інвестора у повоєнній відбудові вітчизняної економіки не варто: адже їхні інтереси апріорі не можуть збігатися з національними інтересами відбудови. Якщо у відновленні зруйнованої інфраструктури та житла вони можуть керуватися альтруїстичними мотивами, то при відбудові вітчизняної промисловості вони насамперед будуть захищати інтереси своїх країн і консервувати відсталість України на довгі роки.

Не зважаючи на складність та високий ступень невизначеності існуючої ситуації в країні, Україна має шанс створити нову, забезпечену, успішну країну та вирішити багато застарілих проблем. Шлях відбудови України, як і інших держав, буде унікальним. Але для уникнення помилок доцільно вивчити та врахувати досвід інших країн, відбудова яких здійснювалась за подібних умов.

Найбільш відомі «плани Маршала» були розроблені для Німеччини, Японії, Південної Кореї (відбудова після II Світової війни) та для Балканських країн (після військових подій 1992-1995 рр.) [12]. Обставини запровадження цих планів надзвичайно різняться. Так, Німеччина та Японія були ініціаторами збройних конфліктів. Відповідно, метою планів Маршала у 1948 р. було не тільки відновлення цих країн після капітуляції, але недопущення можливості

ініціювання збройних конфліктів у майбутньому. Тому зовнішні кредитори прагнули роззброєння країн (Німеччини та Японії) або перетворення її на аграрну (Німеччину). Для Північної Кореї була поставлена мета відновлення її промислового потенціалу; для Боснії і Герцеговини після тривалої війни на Балканах 1992-1995 рр. – підготовка їх до вступу у Європейський союз.

При розгляді подібного плану для України варто згадати про інтенсивні зусилля світової спільноти з її роззброєння після розпаду СРСР. Приводом для Будапештського меморандуму від 2 червня 1996 р. і позбавлення України ядерного статусу не були ані її агресія ані загарбницькі наміри. А наслідком його успішної реалізації стала повномасштабна війна одного з гарантів її безпеки. Цей вітчизняний досвід дає підстави для вкрай критичного ставлення до «плану Маршалла», у якому не усувається небезпека законсервувати економіку України як виробника та експортера продукції сільського господарства, металургії та енергоносіїв.

Висновки.

Політика повоєнного відновлення України має враховувати попередній власний негативний досвід тривалого її перебування у статусі ресурсного придатку Московщини та СРСР, сучасний досвід розбудови економіки світових лідерів та об'єктивну обмеженість ресурсної детермінанти економічного розвитку.

Економічно розвинені країни (G-7, G-20) досягли свого процвітання і багатства не за рахунок експорту ресурсів, а за рахунок інновацій і вироблення високотехнологічних товарів.

Обмеженість ресурсної детермінанти економічного розвитку доведена науковцями (теорія відносних переваг, голандська хвороба, ресурсне прокляття, теорема Рибчинського, тощо) та апробована багатовіковим негативним досвідом України. Така стратегія не тільки не дозволить подолати післявоєнні виклики, але й зажене Україну у економічну пастку безвиході. Адже природні ресурси є не відновлюваними та мають тенденцію до виснаження; ціни на них залежать від кон'юнктури на світових ринках, піддаються циклічним коливанням та зменшуються у періоди світових криз; виробництво моно товарів може мати тимчасовий ефект, але у довгостроковій перспективі приречене з-за спадної віддачі і неможливості отримання «ефекту масштабу». Відповідно, стратегія перетворення України на ресурсний центр Європи має містити підґрунтя нової моделі її економічного розвитку. Її новизна не повинна полягати лише у перетворенні України з об'єкту впливу Московщини буде на об'єкт впливу Європи.

Дослідження показало присутність в Україні наукових передумов і освітніх перспектив ресурсної детермінанти економічного розвитку післявоєнного

відновлення. Разом з тим, воно дає уявлення про великий ступінь складності поставлених урядом завдань. Напрями перспективних досліджень полягають у пошуку таких шляхів їх виконання, які гарантують уникнення небезпек, пов'язаних з обмеженістю ресурсної детермінанти економічного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Frankema, E. and van Waijenburg, M., 'What about the race between education and technology in the Global South? Comparing skill premiums in colonial Africa and Asia', *Economic History Review*, (2023), pp. 1–38. <https://doi.org/10.1111/ehr.13221>
2. Kononenko Konstantyn. *Ukraine and Russia: A History of the Economic Relations Between Ukraine and Russia (1654-1917)*. (Marquette Slavic Studies, IV.) Pp. xvi, 257. Milwaukee: Marquette University Press, 1958.
3. List Friedrich. *The National System of Political Economy*, published in German, 1841 (English translation, London 1885; reprint New York: Augustus M. Kelley, 1991): http://lf-oll.s3.amazonaws.com/titles/315/0168_Bk.pdf.
4. Popova, V., Popov, V. (2022). Institutional and Economic Paradoxes of Path-Dependency in Ukraine and Ireland. In S. Velychenko, J. Ruane, & L. Hrynevych (Eds.), *Ireland and Ukraine: Studies in Comparative Imperial and National History* (pp-491-515). Ibidem Press, [in English].
5. *The Natural Resource Curse: A Survey*. World Trade Organization : веб-сайт. URL: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtr10_forum_e/wtr10_15june10_e.htm (дата звернення: 10.05.2023).
6. Винар Богдан. *Економічний колоніалізм в Україні / Проект зі збереження інтелектуальної спадщини української еміграції*. – Париж: Націоналістичне видавництво в Європі, 1958. — 186 с.
7. Бочковський І. П. *Національна справа / Статті про національне питання в зв'язку з сучасною війною*. – Відень –: З друкарні Адольфа Гольцгаезена у Відні, 1918. — 187 с.
8. Волобуєв Михайло. *До проблеми української економіки. / Документи українського комунізму*. — Нью-Йорк: Видавництво ПРОЛОГ, 1962. – 230 с.
9. Голян В. А. Економічна криза в Україні: феномен "голландської хвороби" та рецидив "ресурсного прокляття". *Економіка та держава*. 2016. № 7. С. 4–15.
10. Денис Шмигаль: *Україна готова спільно з Єврокомісією працювати над посиленням ресурсної безпеки Європи*. Урядовий портал : веб-сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/denis-shmigal-ukrayina-gotova-spilno-z-yevrokomisiyeyu-pracyuvati-nad-posilenniam-resursnoyi-bezpeki-yevropi> (дата звернення: 10.05.2023).
11. *Експорт товарів з України до Європейського Союзу за останні 10 років*

- подвоївся. Журнал "Бізнес", 29 січня 2019 :: <https://business.ua/economy/4564-eksport-tovariv-z-ukrainy-do-yevropeiskoho-soiuzu-za-ostanni-10-rokiv-podvoivsia>
- 12.Іванов С. В. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: невтрачені можливості для України / С. В. Іванов // Економіка України. - 2019. - № 1. - С. 75-89.
  - 13.Кіндзерський Я. Повоюнне відновлення промисловості України: виклики та особливості політики. Економічний аналіз. 2022. Том 32. № 2. С. 101-117. DOI: 10.35774/econa2022.02.101
  - 14.Кононенко, Константин С. Україна і Росія. Соціально-економічні підстави української національної ідеї, 1917-1960 = Ukraine und Russland. Sozial-ökonomische Grundlagen der ukrainischen nationalen Idee, 1917-1960 / Константин С. Кононенко; Укр. техн.-госп. ін-т. – Мюнхен: [б.в.], 1965. – 535 с. – (Монографії ; ч. 1).
  - 15.Мазепа І. Підстави нашого відродження. Ч. 1. Прометей, 1946.
  - 16.Мазуренко Вас. Економічна самостійність України в числах (з таблицями) / Бібліотека "Нової доби" № 26. — Відень - Київ: 1921. — 65 с.
  - 17.МІНІСТР ЕКОНОМІКИ ПРЕДСТАВИЛА “ДОРОЖНЮ КАРТУ” ЕКОНОМІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ. Міністерство економіки України : веб-сайт. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=2266a425-d01c-48b8-a22d-c4ef4073a854&title=MinistrEkonomikiPredstaviladorozhniuKartuEkonomichnogoVidnovlenniaUkraini> (дата звернення: 05.05.2023).
  - 18.План Відновлення України. Відновлення України : веб-сайт. URL: <https://recovery.gov.ua/> (дата звернення: 09.05.2023).
  - 19.Попова В. В. Статистична ідентифікація теорій економічного розвитку : методологія та практика вимірювання : [монографія] / В. В. Попова - К. : ВПД "Формат", 2010. - 426 с.
  - 20.Ресурсний центр Європи: Шмигаль анонсував нову економічну модель для України. УНІАН : веб-сайт. URL: <https://www.unian.ua/economics/other/shmigal-zaproponuvav-zrobiti-ukrajinu-resursnim-centrom-yevropi-12223089.html> (дата звернення: 10.05.2023).
  - 21.Садовський. В. П’ятилітка і народно-господарські інтереси України / Стаття у збірнику "Сучасні проблеми економіки України", Праці Українського Наукового Інституту, т. III.. – Варшава: 1931.
  - 22.Сіденко В.Р. Глобальні структурні трансформації та тренди Економіки України. Економіка і прогнозування. 2018, № 1.
  - 23.Субтельний Орест. Україна: Історія. – К., 1991.

Попова І. Б.,

*Кандидат медичних наук, доцент,
доцент кафедри шкірних та венеричних хвороб,
Полтавський державний медичний університет,
churzo@i.ua*

Ємченко Я. О.,

*Доктор медичних наук, доцент,
доцент кафедри шкірних та венеричних хвороб,
Полтавський державний медичний університет,
Yanaumsa@ukr.net*

Васильєва К. В.,

*Кандидат медичних наук, доцент,
доцент кафедри шкірних та венеричних хвороб,
Полтавський державний медичний університет,
katyavv1968@gmail.com*

ТРАНСФОРМАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В умовах воєнного стану в Україні актуалізувалася потреба у визначенні форми організації освітнього процесу. На думку фахівців МОЗ України трансформація системи охорони здоров'я неможлива без змін у медичній освіті, оскільки від знань та кваліфікації лікаря, які він отримав під час навчання залежить життя та здоров'я пацієнта. Сучасний процес цифровізації в професійній медичній освіті і навчанні надає студентам великі можливості, але й в той же час викликає деякі труднощі і проблеми. Одна з них – розробка методичного забезпечення для визначення ефективності цифровізації в області професійної освіти та навчання. Крім того, особливо перспективним є впровадження дистанційного навчання з використанням освітніх веб-технологій в освітній процес додипломної освіти підвищення кваліфікації лікарів післядипломної освіти в умовах сучасної медичної освіти.

In the conditions of martial law in Ukraine, the need to define became more urgent forms of organization of the educational process. According to specialists of the Ministry of Health of Ukraine, the transformation of the health care system is impossible without changes in medical education, because the life and health of the patient depends on the knowledge and qualifications of the doctor, which he received during his training. The modern process of digitization in professional medical education and training provides students with great opportunities, but at the same time causes some difficulties and problems. One of them is the development of methodological support for determining the effectiveness of digitalization in the field of professional education and training. In addition, the implementation of distance learning using educational web technologies in the educational process of undergraduate education and advanced training of

postgraduate doctors in the conditions of modern medical education is particularly promising.

Ключові слова Трансформація, освітній процес, цифровізація, медична освіта, дистанційне навчання, веб – технології

Keywords: Transformation, educational process, digitalization, medical education, distance learning, web technologies

В умовах воєнного стану в Україні актуалізувалася потреба у визначенні форми організації освітнього процесу. З огляду на реальну загрозу життю та здоров'ю учасників освітнього процесу внаслідок збройної агресії й оголошення в Україні воєнного стану, було обговорено Наказ МОН України «Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану» від 07.03.2022 № 235 [1].

На думку фахівців МОЗ України трансформація системи охорони здоров'я неможлива без змін у медичній освіті, оскільки від знань та кваліфікації лікаря, які він отримав під час навчання залежить життя та здоров'я пацієнта. В Україні відбулись незворотні зміни у формуванні системи охорони здоров'я, які вимагають проведення реформ у системі навчання лікарів. Інтенсивно розвиваються інформаційні технології, які відкривають доступ до великої кількості електронних матеріалів, що дає можливість професійного розвитку. Враховуючи сучасні медичні реформи підготовка лікарів повинна включати наступні напрямки оптимізації навчання: теоретичні медичні знання та знання в галузі економіки, страхування, юриспруденції, електронних методів комунікації, самостійну практичну діяльність та оволодіння іноземними мовами. Основними наслідками пандемії коронавірусу та, тим більше, введення воєнного стану став перехід ключових процесів навчання у цифрове середовище. Відносно медичних навчальних закладів відмічається перехід від отримання знань до засвоєння компетенцій, а також систему формування професійної компетенції з використанням цифрових засобів, а саме створення сучасної цифрової спільки на всіх етапах навчання.

Всесвітня організація охорони здоров'я надає велике значення підвищенню рівня благополуччя населення в країнах європейського регіону та в цілому світі. В її документах виділені цільові орієнтири політики охорони здоров'я, які зосереджені на важливіших його проблемах. До них відносяться: тривалість та якість життя, структура захворюваності, смертність і народжуваність, показники здоров'я у різних соціально – економічних та гендерних групах, працездатність та інше. Втрати людського капітала негативно впливають на стійкість бюджетів країн і витрати на соціальне забезпечення [2]. Сучасний процес цифровізації в професійній медичній освіті і навчанні надає студентам великі можливості, але

й в той же час викликає деякі труднощі і проблеми. Одна з них – розробка методичного забезпечення для визначення ефективності цифровізації в області професійної освіти та навчання. [3]. Вчені вважають, що зміни у вищій медичній освіті зумовлені не тільки технологічним прогресом, але й соціально – демографічними змінами. У порівнянні з попередніми поколіннями сучасна молодь відрізняється новаторськими запитами до процесу навчання, висувають нові вимоги до методичного забезпечення навчальних занять, більш адекватні їх навчальному потенціалу. У зв'язку з цим спеціалісти вважають, що викладачам вищої медичної освіти слід переосмислити традиційні методи навчання за для підвищення мотивації студентів. Викладачі пропонують, що студентам необхідно давати не тільки суму базових знань та набір корисних навичок, але й виховувати у них вміння сприймати і застосовувати нове: нові технології, види і форми працювничої діяльності, навички організації і управління.

Досвід останніх десятиріч організації освітнього процесу свідчить про затвердження концепції студентоцентрованого навчання, основними принципами якого є опора на активне навчання, акцент на глибокому вивченні та понятті, підвищення прав та відповідальності студентів, розвиток у них самостійності, взаємозалежність між викладачем і студентом, взаємна повага, рефлексивний підхід до навчального процесу з боку викладача і студента. [4]. Актуальність проблеми цифровізації вищої освіти, в тому числі й медичного, припускає аналіз стану модернізаційних процесів в медичних вузах, в яких значуще місце належить використанню інформаційних технологій[5].

Безперечно, нові знання, які генеруються наукою, підготовка високоякісного людського капіталу на базі якісної освіти будуються на знаннях. Фахівцям нового покоління належить розв'язувати складні науково-технічні й економічні проблеми, що вимагає принципово нових рис – динамічності, компетентності, професійності, що дасть змогу аналізувати різноманітні завдання в найкоротші терміни та приймати оптимальні рішення. Під час війни як ніколи зростає потреба економіки в працівниках, здатних не тільки сприймати раніше накопичені знання, а й створювати нові технології, послуги та продукти для відновлення, розвитку й процвітання країни. Високий рівень освіти уможлиблює підвищення творчої активності громадян, реалізацію їхнього потенціалу в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Розвиток технологій змінює профіль необхідних талантів та основні компетенції працівників, роблячи ключовим незвичайне поєднання технічних і соціальних навичок. Посилення вимог до професійної підготовки зумовлене зростанням і «ціною» ефективної роботи кожного працівника. Тісна взаємодія ринку праці та ринку освітніх послуг в умовах трансформації економіки залишається важливим чинником змін і появи нових тенденцій в освітньому просторі [6].

Одразу відзначимо, що вища школа України, працюючи у складних соціально-економічних та політичних умовах, залишилася вірною тим пріоритетам, які були визначені вже в перші роки незалежності України. Нагадаємо їх:

- утвердження національної за змістом та формою вищої школи;
- збереження та зміцнення національних освітянських традицій, формування у студентів національних і загальнолюдських цінностей;
- демократизація вищої школи, її гуманізація та гуманітаризація;
- створення для громадян рівних можливостей для здобуття вищої освіти;
- адаптація вищої школи до роботи в умовах інформаційного суспільства та ринкової економіки;
- запровадження ступеневої системи навчання та створення умов для неперервної освіти фахівців;
- оптимізація мережі ВНЗ, кількості напрямів і спеціальностей, за якими готуються фахівці у вищій школі;
- комп'ютеризація навчання та впровадження у навчально-виховний процес сучасних педагогічних технологій;
- особистісна орієнтація вищої школи; [7]
- оновлення змісту освіти та форм організації навчального процесу, впровадження нових стандартів;
- удосконалення фінансування освіти, залучення та використання з цією метою позабюджетних коштів;
- підвищення соціального статусу та професіоналізму працівників освіти, посилення їх державної та суспільної підтримки ;
- інтеграція вітчизняної вищої освіти до європейського та світового освітнього простору;
- постійне підвищення якості підготовки фахівців.

З нашої точки зору сучасна медична освіта повинна бути:

- Заснована на загальносвітовому підході і принципах доказової медицини, знанні сучасних класифікацій та рекомендацій (Стандарти, Протоколи, Керівництва наукових товариств, засновані на Evidence Based Medicine (EBM) - медицини заснованої на доказах, Стандарти надання медичної допомоги та рекомендації щодо ведення хворих);
- Доступною;
- Безперервною;
- Різнобічною;
- Заснованою на сучасних інформаційно-освітніх технологіях;
- Активною (тобто повинен бути зроблений акцент на активність, самостійність,

здатність адаптуватися до мінливих умов професійної діяльності); [8].

Програма з дерматовенерології, яку повинен засвоїти спеціаліст повинна включати загальну дерматологію, імунотерапію, контактні, професійні хвороби шкіри, патології шкіри, вміння проводити біопсію, фототерапію, дерматоскопію шкіри, дитячу дерматологію, спадкові хвороби шкіри, дерматоонкологію, судинну патологію шкіри, інфекційні хвороби шкіри, мікологію, тропічну дерматологію, системне та місцеве лікування в дерматовенерології, ВІЧ – інфекція та її дерматовенерологічні аспекти, вивчення соціально – небезпечних хвороб, зокрема хвороб, що передаються переважно статевим шляхом, клінічні та діагностичні дослідження в дерматовенерології та багато інших аспектів метою яких є досягнення високого рівню професійної майстерності. Важливим і обов’язковим компонентом навчання є “візуалізація» патології шкіри. Тому кожен лікар – спеціаліст повинен повністю, під контролем викладачів, щоденно здійснювати повний цикл ведення дерматологічного або венерологічного хворого, від амбулаторного прийому до надання стаціонарного лікування, приймати участь в обговоренні клінічних випадків, спілкуватися як з колегами, так і з молодшим медичним персоналом, активно залучатися до участі в клінічних конференціях, наукових суспільств, тощо.

Крім того, особливо перспективним є впровадження дистанційного навчання з використанням освітніх веб-технологій в освітній процес додипломної освіти підвищення кваліфікації лікарів післядипломної освіти в умовах сучасної медичної освіти. Дистанційні освітні веб-технології сприяють організації динамічного процесу навчання, що забезпечує безперервний професійний розвиток. Дистанційне навчання з використанням веб-технологій найбільш повно відповідає вимогам до сучасної медичної освіти і доповнює існуючу модель підготовки працівників охорони здоров'я, зокрема дерматовенерологів. [9]. Тобто створюється єдиний інформаційно-освітній простір – це середовище, в якому організовано взаємодію всіх учасників освітнього процесу, в якій здійснюється зберігання, обмін різною освітньою інформацією за допомогою сучасних інформаційних і комунікаційних технологій.

Дотримання цих основоположних принципів забезпечить успішність засвоєння навчального матеріалу, сприяє формуванню високого рівня інтелектуального і морального розвитку лікарів – дерматовенерологів, забезпечить конкурентоспроможність фахівця і його інтеграцію в світовий професійний процес, володіння методиками комунікації і дотримання правил біоетики. Також для забезпечення підготовки лікарів – спеціалістів в різних інститутах та базах бажано уніфікувати методичні матеріали за основними розділами програми, що також буде сприяти підвищенню якості підготовки

спеціалістів.

Війна згуртувала українське суспільство, тож можна стверджувати, що сьогодні наша країна безпосередньо готова до змін, інновацій і креативного мислення та що в неї, безперечно, великий потенціал. Життя й майбутній розвиток України залежать від кожного її громадянина, від вчасно прийнятого якісного управлінського рішення, від швидкого реагування на зміни. Головним завданням, як завжди, так і наразі, є розвиток людського капіталу. Освіченість, порядність, креативність є головними рисами сучасного спеціаліста. Тому нині Україна, крім підтримки, повинна створювати необхідні умови для того, щоб люди розвивалися, здобували якісну освіту та стали конкурентоспроможними. Тому після завершення війни використання набутого потенціалу має стати запорукою стрімкої відбудови економіки нашої держави та її подальшої інтеграції до грона цивілізованих країн світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану : наказ Міністерства освіти і науки України від 07.03.2022 № 235. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0235729-22#Text>.
2. Healthy, prosperous lives for all: The European Health Equity Status Report. Executive Summary. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe, 2019. P.33.
3. Busse J., Lange A., Schumann M. Effects of Digitalization on Vocational Education and Training: First Results of a Qualitative Study / J.Busse, A. Lange, M.Schumann // Pinkwart N., Konert, J. (Hrsg.) DELFI 2019. Bonn: Gesellschaft für Informatik e.V. P. 67–72
4. Selwyn N. Digital Technology and the Contemporary University: Degrees of Digitization. / N. Selwyn // London and New York: Routledge – 2014 – P.156.
5. Healthy, prosperous lives for all: The European Health Equity Status Report. /Executive Summary. Copenhagen// WHO Regional Office for Europe. – 2019 – P.
6. Лавриненко Л. М., Рудюк Л. Г. Ринок праці та освітніх послуг: виклики сучасності. / Л.М. Лавриненко, Л.Г. Рудюк // Соціально-гуманітарний вісник – 2020 - Вип. 32-33 - С. 231–234.
7. Суліма Є. Вища освіта в контексті національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки / Є. Суліма // Вища школа. – 2012. – № 3. – С. 12 - 24
8. Кухаренко В.М. Розвиток дистанційного навчання на сучасному етапі./В.М. Кухаренко// Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту. Зб. наук. праць – №2. – 2012. – с. 117 –121.
9. Медична освіта у світі та в Україні І. Є. [Булах, О. П. Волосовець, В. С. Москаленко та ін.]. – К. : Книга плюс, 2005. – 384 с.

Присакар О. В.,
аспірант кафедри богослов'я та релігієзнавства
НПУ імені М.П. Драгоманова

АДВЕНТИСТСЬКІ ОСВІТНІ ЗАКЛАДИ В УКРАЇНІ: ТЕОЛОГІЧНІ ТРАДИЦІЇ ТА ПЕДАГОГІЧНІ ІННОВАЦІЇ

Розглянуто мережу адвентистських освітніх закладів в Україні. Показано принципи адвентистської педагогіки, які акцентуються на вихованні цілісної всебічно освіченої християнської особистості, здатної повною мірою духовно і професійно реалізовувати себе в умовах сучасного світу і гідно відповісти на виклики сьогодення. Розвиток та інтеграція світської та релігійної освіти в Україні розглядається як одна з умов оптимізації національної освітньої системи, що набуває внаслідок цього нових якостей та потенційних можливостей.

Ключові слова: Церква АСД, адвентизм, система освіти, релігійна освіта, християнські цінності, інтеграція, виховання.

The network of Adventist educational institutions in Ukraine is considered. The principles of Adventist pedagogy, which emphasize the education of a holistic, comprehensively educated Christian personality, capable of fully spiritually and professionally realizing themselves in the conditions of the modern world and worthily responding to today's challenges are shown. The development and integration of secular and religious education in Ukraine is considered as one of the conditions for the optimization of the national education system, which acquires as a result new qualities and potential opportunities.

Key words: ASD Church, Adventism, education system, religious education, Christian values, integration, upbringing.

В умовах існування в Україні двох моделей освіти: світської та релігійної, які скеровані на досягнення різних цілей і реалізують різні освітні стратегії та підходи, заслуговують на окрему увагу інтеграційні освітні моделі, якою, зокрема, є освітня система Церкви адвентистів сьомого дня (АСД). Вона поєднує компоненти сучасної світської освіти зі світоглядними основами християн-адвентистів та їхнім способом життя.

Адвентизм має другу за обсягом, після католиків, світову освітню мережу, яка більш, ніж 100 років успішно реалізує принципи адвентистської освіти на всіх континентах, в країнах з різними культурними та освітніми традиціями. Досвід, накопичений адвентистами у освітній сфері, повною мірою використовується Церквою в Україні, де за роки Незалежності адвентисти створили одну з найуспішніших освітніх мереж серед протестантів. Вона поєднує якісну світську освіту з вихованням християнського світогляду та способу життя і є доступною для будь якої людини, яка поділяє християнські

цінності.

Метою даної статті є розгляд освітньої системи Церкви АСД в Україні крізь призму поєднання протестантської теологічної традиції з інноваційними методами та моделями сучасної педагогіки.

Методологічним контекстом розкриття теми є теза про те, що аналіз християнської освіти, незалежно від її конфесійної специфіки, має розглядати природу і потенціал учня, роль вчителя, зміст навчального плану, методологічні акценти і соціальні функції початкової, середньої та вищої школи в світлі її філософської основи. Також принциповим, на нашу думку, є розгляд конфесійної системи освіти в контексті взаємодії сім'ї, вчителів та вихователів і Церкви, як трьох головних акторів у справі освіти та виховання людини в християнському релігійно-педагогічному дискурсі.

Очевидно, що інтеграція світського та релігійного знання, здійснена будь якою конфесією, є певним розумним компромісом між вірою і розумом, знанням раціональними та ірраціональним. Цей компроміс має не зашкодити і суто науковій і суто теологічній компоненті, отже, вимагає від освітян особливого підходу, зваженого і тактовного, а також високого педагогічного професіоналізму. Загальноосвітні знання, які надаються в закладі освіти під патронатом Церкви, мають бути такими, щоб здобувач освіти, засвоївши їх, був конкурентоспроможним на ринках освітніх послуг і праці.

Наразі освітня мережа Церкви АСД в Україні представлена загально-освітніми навчальними закладами I-III ступенів, якими є Навчально-виховний комплекс «Соломон» у Чернівцях, школи «Еммануїл» та «Щасливе місто» у Мукачеві та Тячеві на Закарпатті, школа «Живе Слово» у Львові, школа «Академія Мудрості» в Бучі під Києвом, НВК «Джерело Мудрості» у Парпурівцях на Вінниччині та «Досвітня зоря» у Києві. Стрижнем педагогічної концепції шкільної освіти адвентистів є «Гармонійний розвиток особистості на основі інтеграції школи, родини та церкви».

Зкладами вищої освіти наразі є Український адвентистський теологічний інститут – приватний навчальний богословський заклад у м. Буча Київської області, що служителів для громад Церкви, а також Український гуманітарний інститут (УГІ) – приватний вищий навчальний заклад освіти у Бучі. Він має III рівень акредитації і з 2013 р. посідає 6 місце у рейтингу приватних вищих навчальних закладів України за версією МОНУ. УГІ здійснює підготовку фахівців за спеціальностями та напрямками: «Фінанси і кредит»; «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності»; «Мова та література (англ.)», «Філософія (релігієзнавство)» «Журналістика», «Фізичне виховання» та «Економічна кібернетика».

Адвентисти, як світова Церква, традиційно значну увагу приділяють вивченню іноземних мов. Адвентистський Лінгвістичний центр ELC проводить курси з носіями англійської, польської, російської, української мов у Києві, Харкові,

Львові, Дніпропетровську, Кривому Розі й інших містах по всій Україні.

До закладів адвентистської освіти в Україні можна віднести і «Школу Біблії». Заочна «Школа Біблії», яка працює з 1992 р, пропонує 17 різних за складністю та обсягом курсів вивчення Святого Письма для дітей, підлітків, молоді та дорослих, а також навчання на онлайн ресурсі bible.ua.

Як бачимо, мережа адвентистської освіти поєднує як суто теологічні заклади освіти (як от Теологічний Інститут і Школа Біблії), так і інтегровані заклади освіти (школи та УГІ), де, відповідно до вимог національних освітніх стандартів, теологічні морально-етичні та світоглядні компоненти поєднуються загальноосвітніми компонентами. При чому загальноосвітні компоненти мають обсяг, не менший, а подекуди й більший, ніж пропонований відповідними закладами світської освіти.

Саме високий рівень освітніх послуг, пропонований здобувачам освіти адвентистськими освітніми закладами, а також доступна ціна навчання, роблять їх популярними та конкурентноспроможними в національному освітньому просторі.

Розглянемо докладніше принципи, які вирізняють адвентистський підхід до освіти від інших християнських освітніх систем.

Адвентисти вважають, що переваги їхньої системи освіти зумовлені тим, що ця освіта є християнською, тобто побудованою на Біблії, та адвентистською, оскільки розуміння та інтерпретація Святого Письма та християнських ідей здійснюється в рамках адвентистської доктрини. На переконання адвентистів, правильна освіта або виховання вбирає в себе набагато більше, ніж просто певний курс навчання. Це значніше, ніж лише підготовка до життя. Виховання повинно охоплювати всі сторони людської особистості і визначати все життя людини. Правильне виховання передбачає гармонійний розвиток фізичних, розумових і духовних здібностей людини. Воно готує кожного до радісного служіння в цьому світі і до вищого служіння в житті вічному. Ідеалом освітнього та виховного процесу адвентисти вважають модель спілкування Бога з першими людьми в раю, а зразком вчителя – Ісуса Христа [4]. «Секулярна освіта націлена на те, щоб зробити людей краще, ефективніше, успішніше, розумніше. Прагнення ж викладача-християнина – це перетворення віруючого за образом Христовим, і ніяк не менше» [7, с.15].

Специфічною рисою філософії освіти адвентизму, зумовленою доктринальними положеннями Церкви АСД, є принципова відокремленість адвентистських закладів освіти від державних систем освіти тих країн, де функціонують адвентистські релігійні громади. Розвиток адвентистської освіти з часу її зародження і до сьогодні зумовлено необхідністю подолання світоглядних протиріч між світською освітою та християнською картиною світу в адвентистській інтерпретації. Невдоволення адвентистських батьків змістом світського навчання в країнах, де представлена Церква АСД, зокрема світоглядними основами викладання природничих та гуманітарних дисциплін,

спонукало адвентизм розвивати власну освіту віруючих від дітей до дорослих, яка б не суперечила доктрині АСД і була альтернативою світським системам освіти. Тому адвентисти не прагнуть активно впливати на державну політику в галузі освіти. Це стосується і України.

Ще на початку 2000-х В. Крупський підкреслював у своїх виступах, що «відокремленість школи від церкви» повинна проявлятися в загальному державному процесі світської освіти, щоб ніхто не впливав на свідомість людини в той період життя, коли вона ще не готова зробити свій вибір» [3, с. 42].

Одночасно В. Крупський висловлював переконання, що релігійним конфесіям, за умови їх загального позитивного впливу на суспільство і відповідно підготовлених навчальних програм, треба дозволити відкривати загальноосвітні заклади під власним патронатом, в які побожні люди могли б віддати своїх дітей. При цьому необхідно дотримуватися принципу – не впливати на свідомість дитини в доктринальних питаннях. Єдине, що відрізняє такі школи – це атмосфера християнської моралі, яка оточує учнів під час перебування у шкільному закладі. Державна школа, як і сама держава, не повинні бути конфесійно залежною. В поліконфесійній державі, якою є Україна, не може скластися ситуація, за якої будь-яка державна інституція потрапила б під вплив, навіть самий позитивний, якоїсь із конфесій.

Що стосується викладання «Закону Божого» чи «Християнської етики», то це повинна бути міжконфесійна програма без доктринального впливу. Релігійний діяч висловлював позицію адвентистів, що викладання релігієзнавчих дисциплін має здійснюватися спеціально підготовленими викладачами, навіть священнослужителями, за умови, що вони працюватимуть за прийнятою програмою, не вдаючись до подання доктринальних положень, викладаючи етику християнства на інформативному рівні, та вказуючи на переваги такого життєвого напрямку [3, с.42]. Час показав конструктивність і виваженість такого підходу до проблемних питань інтеграції релігійної складової в національну освітню систему.

Адвентисти сьомого дня, керуючись настановами своєї пророчиці Е. Уайт та доктринальними положеннями Церкви АСД, за 150 років створили одну з найпотужніших конфесійних освітніх систем у світі. Незважаючи на трансформації змісту освіти та способів викладання, основні її догматично-богословські принципи залишаються незмінними. Як наголошує одна з лідерів сучасної адвентистської освіти Ліза Бердсли-Харди, адвентисти як і раніше вірять, «що місія і освіта єдині, що робота спокути і освіти єдині» [1, с.19].

Ми наполягаємо на інноваційності освітньої системи українського адвентизму, хоча ідея цілісності виховного процесу, поза сумнівом, не є педагогічною новацією. Але, як слушно зазначає К. Кампен, «за роки існування адвентистськими освітніми закладами були напрацьовані певні методи, заходи, інструменти тощо, які сприяють всебічному розвитку особистості. Огляд та

дослідження практики застосування концепції гармонійного розвитку особистості адвентистськими освітніми закладами може збагатити інструментарій освітніх закладів, які проголошують важливість всебічного розвитку учня» [2, с. 27].

Система принципів, методів та засобів розвитку фізичної, духовної, інтелектуальної та соціальної сфер особистості здобувача освіти, яку втілюють адвентистські педагоги, виважено відсепарувала кращі тренди педагогічної мислі принаймні за останні 100 років. Все навчання є студентоцентрованим, партнерським, з застосуванням принципів компетентнісного підходу.

Так, фізичний розвиток здобувачів освіти забезпечується інтеграцією в освітній процес принципів здорового способу життя, а саме: фізична активність; сонячне світло; вживання достатньої кількості води; достатня кількість свіжого повітря; достатній відпочинок; збалансоване харчування та переважно рослинна їжа; утримання від вживання м'яса окремих тварин; утримання від тютюну, алкоголю та напоїв, які містять кофеїн [8]. Фізичний розвиток в освітній системі адвентистів забезпечується за допомогою різноманітних видів фізичної активності. Так, більшість закладів вищої освіти пропонує студентам біля 30 різних спортивних гуртків або секцій в студмістечках. Іншим інструментом фізичного розвитку є праця. В її основі – концепція «освіти через досвід праці» (Work Experience Education). Здобувач освіти може отримати оцінку (а згодом і гроші) за виконання хатньої праці (початкова школа), або за працю на шкільному виробництві (старша школа), або за облаштування території кампусу тощо. При чому це не досвід «радянських суботників», а включення фізичної праці безпосередньо в освітній процес як його невід'ємної складової. Наприклад, деякі заклади освіти щороку силами здобувачів освіти будують одну споруду (від проектних робіт до будівництва все здійснюється ними безпосередньо [7, с. 196-197].

Духовний розвиток особистості адвентисти здійснюють через участь в богослужіннях і вивченні Біблії, окремі складники християнського віровчення інтегруються в процес вивчення основних та додаткових освітніх дисциплін. Християнський педагог вбачає своїм покликанням допомогти здобувачеві освіти стати схожим з Христом, виховати в собі головні риси Його характеру: любов, радість, мир, довготерпіння, милосердя, віру, красоту і стриманість (Гал. 5:22-24). Тобто християнський педагог як рольова модель є вирішальним фактором у формуванні особистості здобувача освіти. В УГІ, зокрема, формою духовного виховання є так звана «Ранкова година спілкування», яку здобувачі освіти не-адвентисти можуть відвідувати за бажанням. Під час цих годин здобувачі освіти і викладачі разом моляться. Співають релігійні пісні, обговорюють питання духовного життя, вивчають Біблію тощо. При чому активно застосовується так званий «активний мультисенсорний підхід», активізуючий сприйняття людини: звернення до історії (слухати й здійснювати відкриття), звернення до розуму (вчитися і знати), звернення до почуттів (любити й відповідати на любов),

навчання через практику (жити й віддавати) [5, р. 184].

Однак мета християнського виховання не применшує значущість отримання комплексу сучасних знань і формуванню професійних навичок та компетентностей. Високопрофесійна підготовка в обраній здобувачем освіти галузі під керівництвом досвідченого педагога-професіонала сприяє більш відповідальному ставленню молодої людини до навчання, дозволяє сформувати грамотного фахівця. Більш того, адвентистський педагог допомагає здобувачам освіти дивитися на майбутню професійну діяльність з точки зору служіння Богові, формувати ставлення до роботи, як до покликання. Освіта задля освіченості в адвентистському педагогічному дискурсі не має сенсу, адже метою освіти є формування навичок і здібностей задля служіння Богу і людям.

Інтелектуальний розвиток здобувачів освіти передбачає сучасну освітню базу, активне використання медійних, інтерактивних засобів навчання та передових освітніх технологій. Оскільки освітня система адвентистів охоплює весь світ, немає проблем з академічною мобільністю здобувачів освіти та викладачів, що сприяє обміну передовим досвідом організації освітнього процесу, швидкому впровадженню передових освітніх технологій. Адвентистські заклади освіти всіх рівнів регулярно мають проходити церковну акредитацію, яка дозволяє підтримувати високий освітній та виховний стандарт адвентистської освітньої мережі по всьому світі. Якість вищої освіти систематично перевіряє Міжнародна акредитаційна комісія Церкви АСД.

Соціалізація особистості відбувається шляхом залучення здобувачів освіти до різноманітних волонтерських та соціальних програм Церкви. Одною з акредитаційних вимог є наявність у закладі освіти організованої волонтерської діяльності. Як правило, здобувачі освіти працюють в програмах допомоги нужденним, біженцям, хворим, беруть участь у проектах щодо пропаганди здорового способу життя, сімейних програмах, екологічних акціях (прибирання сміття тощо). Кожен має змогу взяти участь у коротко- або довгострокових соціальних проектах на базі місцевого закладу освіти або в міжнародних програмах, інформування по всіх аспектах волонтерства здійснюється через сайт адвентистського волонтерського центру: <https://adventistvolunteers.org>. Соціальна активність, служіння людям, вважається в адвентистському виховному дискурсі невід'ємною складовою християнського служіння Богу.

Отже, ми бачимо, що Церква АСД створила і реалізовує по всьому світу концепцію особистісного розвитку, яка дозволяє формувати у адвентистських закладах освіти цілісні особистості, підготовлені до служіння не лише Богові, але й суспільству, до якого вони належать.

На прикладі освітнього комплексу Бучі на Київщині маємо приклад практичної реалізації поєднання теологічної традиції адвентистів та сучасної інноваційної педагогіки. Задля вирішення багатофакторного завдання поєднання теологічного (науково-теоретичного), богословського (богослужбово-

прикладного) і світського (лінгвістичного, гуманітарно-суспільного, педагогічного) освітніх компонентів на базі одного сучасного освітнього комплексу розроблена освітня модель Українського адвентистського центру вищої освіти в Бучі, реалізована в конкретних предметах і дисциплінах освітніх програм і навчальних планів цього «полідисциплінарного комплексу», до складу якого входить Український гуманітарний інститут і Український адвентистський теологічний інститут. Загальноосвітня школа «Академія Мудрості», розташована поруч, працює за принципом наступності: «Школа – Інститут». Вже чверть століття в мальовничому регіоні Київщини реалізується один з найуспішніших освітніх проектів під конфесійним патронатом.

Підсумовуючи, можна виокремити основні надбання освітнього процесу адвентистських закладів освіти:

1. Створення в кожному закладі освіти особливої духовної атмосфери, яка підтримується регулярними богослужіннями, молитовними зібраннями і дотриманням принципів християнської моралі.
2. Формування шанобливого ставлення до Біблії як Слова Божого і беззаперечного авторитету у всіх питаннях щодо духовного досвіду і практики.
3. Виховання у здобувачів освіти християнського характеру, формування християнських якостей і чеснот, дієва допомога у подоланні негативних рис характеру, шкідливих звичок тощо.
4. Забезпечення високої якості освітнього процесу на основі сучасного матеріально-технічного забезпечення, яка сприяє розвитку креативних здібностей здобувачів освіти, формуванню самостійного і критичного мислення.
5. Виховання християнського ставлення до власного здоров'я, формування здорових звичок і схильностей.
6. Збалансоване поєднання розумової та фізичної діяльності. Праця як частина освітнього процесу. Соціальна орієнтація освіти. Підготовка до майбутнього самостійного життя.
7. Підпорядкування всіх інтересів і цілей головному: служінню Богу та суспільству.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бердслі-Харді Л. Адвентистська освіта: відкриваючи наново нашу місію. // Адвентистський світ. 2017. Лютий. С.17-20.
2. Кампен К. Концепція особистісного розвитку в закладах освіти Церкви Адвентистів сьомого дня. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2021. Випуск 37, С.27-32.
3. Крупський В. Церква і суспільство в Україні: проблеми взаємовідносин // Національна безпека і оборона. 2000, № 10.
4. Уайт Е. Виховання та освіта <https://m.egwwritings.org/uk/book/12328.1362/toc>
5. Fisher B.J. Developing a Faith-based Education: A Teacher's Manual. Terrigal, N.S.W. : David Barlow Publishing, 2010, 222 p.

6. Geraty T.S. Work Experience Education for Seventh-day Adventist Schools and Colleges in the 21st Century. // Institute for Christian Teaching. 1993. № 10. P.187-203.
7. Hestenes R., Hendricks H.G., Palmer E.F., Mastering Teaching. Portland, Ore.: Multnomah Press, 1991.150 p.
8. Official Beliefs of the Seventh-day Adventist Church
<https://www.adventist.org/beliefs/>

Присяжнюк Ю. П.,
*доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії України
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
yu-prysyazhnyuk@ukr.net*

Присяжнюк В. П.,
*учитель української мови та літератури
Черкаської гімназії №31
pris_v_p@ukr.net*

ФОРМУВАННЯ ТРАЄКТОРІЙ НАВЧАННЯ ТА РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ (З ДОСВІДУ КОМУНІКАТИВНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ)

З огляду на свій багаторічний досвід роботи в Черкаській гімназії №31, автори пропонують короткий аналіз тих аспектів взаємодії вчитель – учень, що торкаються наукової діяльності. Основним результатом співпраці є високий рівень творчості, що отримав визнання як у регіоні, так і державі, а почасти й за кордоном. Ключовим чинником успіху автори вважають орієнтир на максимально можливий розвиток індивідуальних здібностей здобувача освіти.

Ключові слова: учень, учитель, комунікація, творчість, гуманітаристика, гімназія.

The authors offer a brief analysis of the aspects of teacher-student interaction related to scientific activities, based on their extensive experience working at Gymnasium №31 in Cherkasy. The main outcome of the collaboration is a high level of creativity, which has been recognized both at the regional and national levels, and even internationally. The authors believe that the key factor for success is the focus on maximizing the individual development of the student's abilities.

Keywords: student, teacher, communication, creativity, humanities, gymnasium.

Як відомо, компетентністний підхід передбачає створення умов для задоволення потреб у якісній освіті громадян. Принагідно мають бути враховані інтереси суспільства та потреби ринку праці. Ми не ставимо собі за мету вести

мову про оновлення всієї структури та змісту освіти чи, скажімо, розвитку системи неперервної освіти як такої (хоча з огляду на характер цих мега-завдань побіжно торкаємося і їх), а формулюємо її набагато вужче – аспектами педагогічної трансформації. При цьому складно однозначно визначитися: традиційним чи інноваційним є такий підхід? Зрозуміло одне – в епіцентрі має перебувати (залишатися) учень (людина), а не умови чи технології навчання.

Тема розвідки, як і її мета, сформульовані так, що не потребують розлогих теоретичних пояснень. Тим більше, що сучасна наука вже запропонувала досить ґрунтовні, з акцентом на творчий доробок десятків, якщо не сотень праць українських та зарубіжних (європейських) учених, інтерпретації, зокрема й щодо методологічного інструментарію та відповідного категоріального інструментарію. Власне тому уникаємо спокуси перераховувати прізвища численних дослідників, а згадаємо лише Василя Галузяка та Галину Мешко, які наголошують на потребі та особливостях формування індивідуального стилю педагогічного спілкування. У нашому випадку йдеться про паралель 10-х класів Черкаської гімназії №31, де автори цієї публікації працюють учителями-гуманітаріями.

Поділяємо думку, що «основою праці сучасного вчителя є гуманістичні ідеї й орієнтири, що ґрунтуються на повазі до особистості дитини, на піклуванні про її розвиток» [1, 58]. Не викликає заперечень і «визнання... унікальною особистістю кожного учня, його прав, ставлення до нього як до суб'єкта...» педагогічного процесу [1, 58]. Сумнів викликає лише теза, що опорою у вихованні є вся «сукупність знань про людину», на чому акцентує увагу Валентина Сергєєва [1, 58]. Вважаємо, що особистість не формують, а вирощують. Кажучи інакше, ми проти утвердження в педагогіці принципів і методів соціальної інженерії, що має за мету «вужько соціальні» пріоритети – виявлення та тлумачення обставин, середовища задля прогнозування й досягнення панівною системою визначених (очікуваних) манер поведінки людини. І тут навіть суспільство, як «найбільш демократичний» вияв / репрезентант цієї системи, не має права на абсолютну монополію, оскільки контрольована творчість (креативність) – це вже не творчість.

В основу виховного процесу пропонуємо цінності. Мова йде про явища, що мають для людей першочергове значення (як стратегічні пріоритети їхнього життя й діяльності), у цьому разі і вихованців, і вихователів (звідси досить продуктивна, як на нашу думку, ідея зміни ролей у виховному процесі). Тож, аксіологічний вимір вважаємо кращим за соціально-інженерний, надто якщо зважити й урахувати потенціал його етичного та естетичного наповнення. Особливе місце відводимо цінностям духовним. Це і принципи виховання, і щось особисто пережите. Бо як, скажімо, можна навчити любові, дружбі, добру,

патріотизму, чесності, честі, шляхетності? До того ж, як показує досвід, ці цінності постійно еволюціонують, що також потрібно брати до уваги. Для прикладу, у нинішніх (гібридних) умовах цифрової революції така «популярна» серед українців чеснота як справедливість може легко перетворюватися на свій антипод. Своєю чергою, це дає підстави визнавати й мати справу з індивідуальним (авторським) досвідом педагогічної комунікативної взаємодії, бо тут звертання до колективної практики, навіть колег такого творчого, ідейно згуртованого колективу, яким є гімназія чи науковий ліцей, було б недоречним.

Сучасне педагогічне спілкування є обов'язково суб'єктно-суб'єктивним. Це формує вимогу рівноправності двостороннього обміну інформацією. Водночас, педагогічна діяльність має амбіцію бути успішною. Критеріями успішності виступають ефективність (максимально корисний ефект при мінімальності витрат на його одержання) та результативність (кількісні та якісні показники роботи).

Головною умовою, яка забезпечує реалізацію знань про особистість, є активна паритетна педагогічна взаємодія, коли вчитель намагається будувати відносини з учнем так, аби не блокувати його самодіяльність, критичність, творчість, натомість заохочує ініціативу, максимально активізує творчий потенціал. Традиційно питання взаємодії педагога й учня розглядається в ракурсі проблеми спілкування. Його ж не можна оптимізувати, не торкаючись питання аспектів комунікації.

Отож, із досвіду умов творчості, що містять певні пастки, виокремимо такі:

1. Організаційно-комунікативне забезпечення творчості здобувачів освіти в гімназіях та закладах ліцейного типу. Серед іншого, відбір учнів, який, зрозуміло, не обмежений стінами окремо взятого навчального закладу. Наукова співпраця не має адміністративних, територіальних та інших кордонів. За чверть століття я (Ю. Присяжнюк) підготував сотні призерів міського, обласного та Всеукраїнського етапів, із них 6 переможців МАН України (3 «зовнішніх», 3 «внутрішніх»). Їхня географія значна – міста Черкаси, Золотоноша, Умань, смт Чорнобай, Єрки, села Шабельники, Степанки. У цьому добре помітна ефективність роботи зі здібними дітьми «без кордонів».

2. Проблема вільного часу. Вона має тенденцію до ускладнення. Річ у тому, що чинна система освіти (тут передусім про середню школу) у часи СРСР ніколи не переймалася цим питанням. Бо не потрібно було, адже за всіх думала керівна компартія. Доба совдепії минули та нікуди не поділася традиція розподіляти підлеглим робочий час. Особисто для мене (Ю. Присяжнюк) у 1990-х – 2000-х рр. відчувалося певне полегшення, чому сприяв захист двох дисертацій, проте надалі цифрова революція, характер реорганізації самої освітньої системи знову посилили цю залежність. Як і раніше, час на творчість – це з резерву, так би

мовити, «особистого фонду». Відпустки, вихідні чи святкові дні, вечори, для справді творчих дітей навіть ночі (і це без перебільшення). На сьогодні ситуація виглядає так, що ми, учителі-науковці, з вдячністю ставимося до будь-якої організаційної, методичної, консультативної, інформаційної підтримки, але за умови, що вона не забирає багато часу. Крім того, якщо вони (структури освітньої системи) не монополізують форми, прийоми, механізми діяльності та процедури підведення підсумків самої творчості. Також не підміняють сутність справи чимось іншим, наприклад, результати наукових досліджень їхньою презентацією. Тож, працювати доводиться в екстремальних умовах. У нашому випадку, тобто в гімназії №31, ситуацію полегшує та обставина, що два роки тому посаду директора обійняв кандидат наук, який сам є активним дослідником і помітно краще цінує творчий доробок своїх колег.

3. Співпраця з фаховими науковцями. Сучасний практикуючий учитель, для якого кооперація є обов'язковою, розуміє й ураховує ту обставину, що науковець – це спеціаліст вузького (поглибленого) профілю, тоді як він сам працює з матеріалом 5–11 класів. Навіть якщо зосереджується більш поглиблено на якійсь темі, то до певних меж, бо надалі потребує консультації дослідника. У протилежному разі продукує не науковий, а публіцистичний наратив. Цю пастку я (В. Присяжнюк) добре усвідомлюю. У чому ще є потреба в такій співпраці? У мовознавстві (словотворі), буває, важко зорієнтуватися й визначити, яке слово нове, а яке відроджене, яким способом утворене, бо зазвичай учитель працює з дидактичним матеріалом, де науковці вже запропонували ці норми. Особливо непосильно для вчителя буває визначити методи дослідження, бо це, як мовиться, не його фахова компетенція. Зрештою, він тяжіє до більш глобальних завдань, до чого спонукають самі навчальні програми, тоді як у науковій царині потрібно творити локально, конкретно, детально.

4. Психологічна атмосфера творчості. Зрештою, оскільки мова йде про гуманітаристику, то акцент робимо на науковій складовій. На сьогоднішній день вона пов'язана з продукуванням аналізу / синтезу (інших методів і підходів), торкається передусім актуальних проблем українського суспільства, малодосліджених сторінок минушини, людини (у всіх її суспільних статусах), інтелектуального (власне творчого) середовища, глобалізаційних процесів, російсько-української війни. Традиційно продуктом наукової творчості учнів є їхні нові знання, що пропонуються (фіксуються вчителем-керівником) у вигляді уявлень, образів, понять, положень, висновків, робочих гіпотез. Кожний із цих компонентів ретельно опрацьовується. Наприклад висновки: у них юний дослідник може запропонувати презентаційну схему отриманих результатів, а, при готовності, розкрити «методи вирішення поставленої в роботі проблеми, їхній практичний аналіз» (усної історії та ін.) [2, 36]. Саму ж наукову творчість

ми розуміємо й розвиваємо як найдосконалішу форму навчального (компетентнісного) підходу до співпраці вчитель-учень, що, безсумнівно, має характер відносин суб'єкт – суб'єкт, відтак позначається самостійністю, ініціативністю, оригінальністю, креативністю, критичністю.

Запропонований досвід комунікативної педагогічної взаємодії краще можна зрозуміти через презентацію отриманих результатів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сергеева В. Педагогічна комунікативна взаємодія в системі «учитель – учні» та її виховна цінність в умовах спільної творчої діяльності. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/153584448.pdf>
2. Присяжнюк Ю. П. Методичні рекомендації для учасників Малої академії наук України (секція історії України). Черкаси: ПП Чабаненко Ю. А., 2015. 47 с.

Радиш Олена Юліанівна,
кандидат педагогічних наук,
директор Рожнівського ліцею «Гуцульщина»
імені Федора Погребенника
olena.rada@gmail.com

УПРАВЛІННЯ ОСВІТНІМИ ТРАНСФОРМАЦІЯМИ ЗЗСО: СТРАТЕГІЧНІ ЗАВДАННЯ

У статті розкрито феномен «трансформація освіти» у ЗЗСО з урахуванням головних ідей та потреб суспільства. Автором з'ясовано, що зміни у педагогічній думці й парадигмі освіти неможливі без розгляду досліджуваного явища в історичному контексті. Таким чином зміни в освіті, що впливають на якість трансформації підпорядковані певним ідеям та завданням, серед яких ми визначаємо наступні й такі, що впливають на її учасників: культуроносні зміни, методологічні основи сучасної освіти, процес перетворення внутрішньої основи існуючої системи цінностей особистості, освітній інформаційно-організаційний простір.

Ключові слова: освіта, трансформація освіти, стратегічні завдання.

In the article the phenomenon of «transformation of education» in educational institution, taking into account the main ideas and the needs of society. The author found that changes in pedagogical thought and the paradigm of education is impossible without consideration of the phenomenon in a historical context. Therefore, the changes in education that affect the quality of the transformation are subject to certain ideas and tasks, among which we define as those that affect its members: kulturologia changes, methodological foundations of contemporary education, the process of transformation of the internal foundations of the existing system of individual values, educational

information and organisational space.

Key words: education, transformation of education, strategic tasks.

Стратегічним завданням на сучасному етапі в Україні є побудова громадянського, демократичного суспільства на засадах інтелектуальності й становленні духовно-морального потенціалу нації. Основи такого суспільства починають закладатися в освітньому середовищі. Сучасна освіта розглядається в усьому світі як важливий чинник становлення й розвитку особистості, як невід'ємна частина соціокультурного середовища, у якому живе людина.

Для того щоб стати повноцінним членом суспільства, їй необхідно, з одного боку, засвоїти його цінності, а з іншого – активно створювати для себе потрібні умови для входження в суспільство відповідно до своїх індивідуальних особливостей, світоглядних цінностей та особистої спрямованості [1, с.261–265].

Як прогнозують учені, ХХІ століття буде століттям розвинених інформаційних технологій, глобальної комп'ютеризації виробництва. Життя вимагає інтелектуально розвиненої особистості і разом із цим толерантної, відкритої до демократичного спілкування й розвитку в національному та міжнародному вимірі. Провідна роль у формуванні такої особистості належить освіті. Тому варто визначити пріоритетні завдання сучасного навчання [2].

Пандемія... Уведення в Україні воєнного стану позначилося на всіх сферах суспільного життя. Освітня галузь також зазнала змін, і це зумовлює потребу в гнучкій трансформації діяльності освітньої сфери на період дії воєнного стану.

Адже в кожного свої нові складнощі в освітньому процесі. Проте ми тепер чітко бачимо, що для системи освіти майбутнього зі змішаним навчанням, з новими викликами перед молодим поколінням особливо важливе партнерство між учителями, батьками й учнями. Концепцією Нової української школи визначено, що працюватиме вона на засадах «педагогіки партнерства», а серед основних принципів цього підходу названо принцип соціального партнерства, який передбачає «рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей», а «Педагогіка партнерства і компетентнісний підхід потребують нового освітнього середовища». Для реалізації ідеї партнерства необхідні певні умови: вивчення потреб соціуму та умов у соціумі для можливості налагодження партнерства; з'ясування, які конкретно соціальні групи розглядаються закладом освіти як партнери; визначення можливих напрямів взаємодії; підбір інструментарію для реалізації визначених напрямів. Існує взаємозалежність між інтересами школи та її партнерів: освітня активність закладу освіти постійно змінюється під впливом потреб соціуму, а заклад в свою чергу, коригує, розширює освітні можливості,

зміцнює свою конкурентоспроможність[5].

Сучасні виклики освіти вимагають нових підходів до організації навчання. От і нині, у надзвичайно непростих і незвичних для всіх умовах, усі учасники освітнього процесу демонструють свої вміння і навички адаптуватися до змін, прислухатися один до одного, разом приймати правильні рішення.

Продовжуючи розширювати свої знання та вдосконалювати навички онлайн та офлайн-навчання, учасники освітнього процесу набули нового унікального досвіду, про що свідчить їх участь у заходах різних рівнів:

- Міжнародний науково-практичний онлайн-нетворкінг Highlight Event проєкту CLIMAN «Екологізація сучасного освітнього простору: основні вектори інноваційної трансформації та шляхи їх впровадження» (м. Київ, 2023 рік).

- 31 січня 2023 р. команда здобувачів освіти Рожнівського ліцею взяла участь у Міжнародному науково-практичному онлайн-нетворкінгу Highlight Event проєкту CLIMAN «Екологізація сучасного освітнього простору: основні вектори інноваційної трансформації та шляхи їх впровадження» разом із закладами освіти – учасниками проєкту CLIMAN, партнерами проєкту, громадськими інституціями, школами-учасницями Міжнародного проєкту «Асоціація шкіл ЮНЕСКО в Україні» та ЗЗСО міста Києва.

- Конкурс-захист науково-дослідницьких робіт МАН.

- Обласна інтелектуальна-розважальна гра для учнів 8-9 класів «Юніор STEM» .

- STEM-змагання для учнівської молоді «PIA-Physics in Advent» у рамках проведення інтелектуально-розважальної гри для учнів 8-9 класів «Юніор STEM».

- Міжнародний конкурс з комп'ютерної графіки та вебдизайну «CreDiCo» – 2022

- Конкурс інноваційних ідей «Мое місто майбутнього»

- IV Всеукраїнський фестиваль освітніх технологій «Steam-human for peace: сила розуму і добра заради людства». Проєкт на тему «Потенційна електроенергія в умовах війни» (учасники – 11-Б клас, керівник – Федорук І.П.

- Галичук О. В. взяла активну участь у роботі Всеукраїнської науково-практичної конференції «STEM-світ інноваційних можливостей» (10.11.2022 р.) за підтримки МОН України, Національної академії наук України, Національного центру «Мала академія наук України», Інституту модернізації змісту освіти.

Пучко Л. Я. працювала експертом з вивчення практичного досвіду вчителів початкових класів в рамках сертифікації 2022 року (жовтень, листопад).

- 17 березня 2023 року учні початкових класів взяли участь у другому благодійному аукціоні за підтримки голови ОВА Світлани Онищук, представивши лот «Україна переможе!», який було продано за 37 000 грн.

Вилучені кошти спрямовані на підтримку воїнів Прикарпаття. 28 квітня 2023 р. учні початкових класів знову взяли участь районному благодійному аукціоні за підтримки голови Косівської РДА, де представили свій лот «Україна понад усе», який було продано за 22 000 гривень.

Онлайн-конкурс з образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва «Осінні акорди» (Боєчко Р.Д.)

1 м. – 9-Б Панчишак В. номінація «Ткацтво»

1м. – 9-Б Крутофіст В. номінація «М'яка іграшка»

3м. – 7-А Ангеленюк А. номінація «Графіка»

Екологічні заходи у рамках реалізації проєкту «Зелене партнерство. Юні лісові рейнджери України», що реалізується Центром громадських ініціатив за фінансової підтримки Лісової Служби США (2018-2023 рр.)

Ми йдемо до «складного суспільства» середини ХХІ століття: нові технології, доступність і велика кількість інформації, віртуальна мобільність і реальність, нові знання, інтеграція наукових галузей, створення екоорієнтованої цивілізації [3, с.198].

Життєві уміння не пов'язані зі знанням конкретної технології, певної дисципліни, але вони пов'язані з якостями особистості: вмінням переконувати, знаходити підхід до людей, здатністю керувати проєктами, вести переговори процеси, організовувати роботу в команді, управляти власним часом, бути стресостійкими. У той час як професійні вміння відходять на другий план. Однієї професії на все життя більше немає. Це означає, що людина повинна постійно навчатися і переучуватися. Аби відчувати себе комфортно в морі життя сьогодення, нам потрібне спеціальне спорядження – нові ключові життєві уміння[2, с.15-20].

Освітній заклад працює над науково-методичною проблемою «Сучасні педагогічні технології в освітньому процесі як шлях до якісної освіти та розвитку життєтворчості особистості ХХІ століття». Чотири роки поспіль ліцей бере участь Всеукраїнському експерименті «Теоретико-методологічні засади моделювання розвитку авторських шкіл на 2017-2021» (Наказ МОН від 19.01.2017 р. №79). Рожнівський ліцей працює за авторською моделлю «Школа розвитку життєтворчості Гуцульщини». Робота авторської школи полягає у втіленні ідеї самоцінності дитини, діалогу культур, толерантності та життєвого самовизначення особистості. Проєктуючи імідж учня, педагоги орієнтуються на особистість, яка повинна здобути «статус творця свого життя», для чого їй необхідно оволодіти політичними, економічними, правовими гуманітарними знаннями на сучасному рівні та підтвердити вміння їх узагальнювати, систематизувати, формувати навички високого рівня мислення, проблемного соціального мислення і соціальних дій,

створювати власний життєвий проєкт, виробляти свій стиль життя – діяльнісно-продуктивний, прагнути до змін [4, с.261-268].

Щоб сформувати у здобувачів освіти цілісний системний світогляд та підвищити їх мотивацію до вивчення навчальних предметів, у ліцеї започатковано довготривалий проєкт «STEM/STREAM-освіта в дії: від ідеї до втілення». Керівник проєкту – заступник директора з навчально-виховної роботи Н.Сергієнко.

Учителі, для яких пріоритетом є освіта, яка готує учнів до успішного життя, об'єдналися у творчу групу та розробили план заходів щодо впровадження STEM/STREAM-освіти в ліцеї. Впровадження наскрізного навчання, компетентнісно орієнтованих форм і методів навчання, системно-діяльнісного підходу, інноваційних, ігрових технологій навчання, інтерактивних методів групового навчання, проблемних методик з розвитку критичного і системного мислення, створення педагогічних умов для здобуття результативного індивідуального досвіду проєктної діяльності та розроблення стартапів – основні орієнтири проєкту «STEM/STREAM-освіта в дії: від ідеї до втілення».

Педагоги практикують проведення інтегрованих, бінарних уроків, проєктів, навчальних занять з використанням STEM-технологій. Під керівництвом учителів-менторів учні 3-10 класів реалізовували STEM-проєкти, які передбачали інтегровану дослідницьку, творчу діяльність здобувачів освіти, спрямовану на отримання самостійних результатів. Участь у проєктній діяльності беруть і учні з особливими освітніми потребами.

Педагоги залучали ліцеїстів до дослідницьких робіт в освітньому середовищі Miksike, менторських програмах, віртуальних екскурсіях, STEM-лабораторії МАН-Лаб, онлайн-заходах, які організовував Інститут модернізації змісту освіти: «Дівчата STEM», «ІТ-дівчата». Використання якісних освітніх інтернет-ресурсів, створює позитивну мотивацію до опанування учнями STEM-дисциплін, з іншого, сприяє колективній навчальній діяльності всіх суб'єктів освітнього процесу.

З метою розвитку навичок комплексного розуміння проблем та вміння їх раціонального вирішення, розуміння і застосування наукових методів, розуміння основ проєктування, інженерного підходу, розвитку творчого та критичного мислення у позаурочний час учителі ліцею Едуард Рибак, Олександра Повшук, Наталія Сергієнко проводили STEM-заняття з юними програмістами гуртків RoboStep та CodeClub, на які запрошували учнів різних вікових груп.

Гурток робототехніки RoboStep на платформі Ардуіно, керівником якого є вчитель Едуард Рибак, у ліцеї був створений в рамках проєкту «Навчимо 1000 дітей Arduino робототехніці. Метою гуртка є формування у вихованців ключових

компетентностей у процесі радіоелектронного конструювання пристроїв автоматики та робототехніки.

Учні із захопленням конструюють різноманітних роботів та електронні прилади, вивчають електроніку та поглиблюють фізику, а також одну із мов програмування. Гурток робототехніки мотивує учнів до вступу на інженерні спеціальності.

Code ClubRozhniv є частинкою Всеукраїнської мережі безкоштовних гуртків, у яких навчають програмуванню дітей 8-12 років. Мета проєкту – дати можливість кожній дитині навчитися кодувати та створювати комп'ютерні програми. Це складне завдання, але надзвичайно цікаве і перспективне. Юні програмісти освоюють візуальне програмування Scratch, HTML, CSS, Python для початківців.

Вихованці гуртків взяли участь у конкурсі юних скретчерів Івано-Франківщини, відвідали Велику інтерактивну виставку «Парад роботів».

Під час проведення STEM-занять педагоги використовують різноманітні додатки, вчать учнів працювати з віртуальною та доповненою реальністю. Іноді заняття побудовані за принципом BYOD (BringYourOwnDevice – використай власний гаджет).

Проєкт «STEM/STREAM-освіта в дії: від ідеї до втілення» сприяє підвищенню рівня фахової майстерності педагогічних працівників та поширенню педагогічного досвіду роботи у галузі STEM-освіти. Едуард Рибак та Наталія Сергієнко успішно завершили навчання у Всеукраїнській STEM-школі – 2021 (ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»).

Досвідом впровадження STEM-освіти педагоги діляться під час методичних нарад, а із колегами закладів освіти Рожнівської сільської ради під час проведення засідань предметно-методичних комісій учителів різних предметних циклів.

Для поширення та активного впровадження STEM-освіти у майбутньому створена відеобазу методичних STEM-розробок (педагогічних лайфхаків) проведення STEM-занять учителів ліцею, яка постійно оновлюється.

Виклики сьогодення вимагають від школи якісно нових підходів до організації освітнього процесу. Адже навчання – це не просто передача знань від учителя до учнів, це спосіб розширення свідомості та зміни реальності. Необхідною складовою цих змін для успішної людини виступає креативність. Це здатність бачити те, чого ще немає. Оскільки більшість рутинних операцій буде автоматизовано, від людини все більше вимагатиметься вміння мислити нестандартно і створювати нове, адекватне сучасному світові [5].

Пам'ятаємо, відповідав Мікеленджело на питання, як до нього прийшла ідея досконалого образу статуї Давида: «Я побачив ангела у шматку мармуру, і мені захотілося звільнити його». Це дуже схоже на сучасних дітей з їх бурхливою

уваю, бажанням проявляти себе в різних ситуаціях. Завдання школи – підтримати готовність до нового, до відкритої взаємодії.

Важливі принципи сучасного шкільного уроку – активність і свідомість. Здорова дитина мотивована на успішне навчання, дослідницьке ставлення до життя, увагу до свого внутрішнього стану. Та без допомоги вчителя учню складно навчитися керувати собою. Саме єдність цілей вчителя і дитини веде в кінцевому підсумку до певних результатів, коли кожен учень може дати оцінку своєї діяльності на уроці. Це викликає в дітей почуття радості і своєї значущості [1, с.219].

Навчання й оцінювання – нероздільні процеси. На наших очах змінюються підходи до оцінювання результатів навчання: від накопичення оцінок у журналі та фіксації рівня знання-незнання, уміння-невміння, до прагнення побудувати процес навчання на засадах *педагогіки партнерства, компетентнісного підходу* [5].

Одним із таких підходів є *формувальне оцінювання*, яке вважають оцінюванням для поліпшення навчання. Це інтерактивне оцінювання учнівського прогресу, що дає змогу вчителям визначати потреби учнів, здійснюючи постійний зворотний зв'язок:

- *Чого я навчився за урок?*
- *Що для мене залишилося нез'ясованим?*
- *Які запитання я б поставив учням, якби був учителем?*

Позитивно налаштований учитель пропонує учневі допомогу у виконанні завдання. Чим більше інформації отримує вчитель про те, що учні знають, як міркують, що вчать і як, тим більше має можливостей для корегування процесу. Для учня формувальне оцінювання слугує рекомендацією до дії, а не педагогічним вироком. Такий підхід сприяє підвищенню навчальної мотивації й самостійності учнів.

Зрозуміло, що можна виокремити ще багато завдань, які стоять перед сучасним педагогом. Але всі вони, надіюся, будуть спрямовані на розвиток вільної, креативної особистості, здатної гнучко адаптуватися до сучасних умов та вміло генерувати свої ідеї в життя. Ці завдання, на нашу думку, є пріоритетними, вони сприяють формуванню інноваційного розвитку українського суспільства, визначають стратегію майбутнього шкільної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. / Ілона Миколаївна Дичківська. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с.
2. Мариновська О. Метод контент-аналізу в педагогічних дослідженнях: аналіз наукової літератури/Оксана Мариновська, Юрій Завалевський // Обрії : наук.-пед. журнал. – 2014. – № 2(39). – С. 17–22.

3. Мармаза О. І. Менеджмент в освіті: дорожня карта керівника / Мармаза Олександра Іванівна. – Х. : Вид. гр. “Основа”, 2007. – 448 с. – (Серія “Адміністратору школи”).
4. Рябова З. В. Актуальність маркетингових досліджень в управлінській діяльності керівника навчального закладу / З. В. Рябова // Матеріали наук.-практ. конф. «Інноваційна культура навчального закладу», 15 трав. 2008 р. – Харків, 2008. – С. 261–268.
5. Федоров Г. Організація маркетингової діяльності в навчальному закладі. [Електронний ресурс]./Г. Федоров. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npd/2009_3/Fedorov.pdf.

Росюк Алла Олександрівна,
практичний психолог Пірятинський ліцей № 4
Пірятинської міської ради, Полтавської області

Матвієнко Марія Григорівна,
кандидат біологічних наук,
керівник гуртка «Загальна біологія», Київський Палац дітей та юнацтва,

Наточій Альона Володимирівна,
Учениця 9 класу, Пірятинський ліцей № 4
Пірятинської міської ради, Полтавської області,
гурток «Загальна біологія», Київський Палац дітей та юнацтва член МАН

ДЕТЕРМІНАНТИ СТРАХУ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ У МИРНИЙ ЧАС ТА ПІД ЧАС ВІЙНИ

У статті розглянуто виникнення страхів у дітей 1–4 класів під час війни; порівняно отримані дані щодо причин виникнення страхів у дітей під час війни з результатами такої самої вікової категорії учнів, яких було продіагностовано 2002 р. в мирний час; проаналізовано вплив війни на зміну причини виникнення страхів у дітей молодшого шкільного віку та надано рекомендації для батьків щодо первинної психологічної підтримки дітей.

The article considers the emergence of children's fears of 1-4 grades during the war; comparable data on the causes of children's fears during the war with the results of the same age group of students diagnosed in peacetime in 2002; the influence of war on changing the causes of children's fears for the pupils of primary school age is analyzed and recommendations for parents on primary psychological support for children are provided.

Вступ. / Introductions.

Актуальність теми дослідження дитячих страхів обумовлена прикладною

значущістю даного психологічного феномена. Адже в даний час Україна переживає найскладніший етап свого розвитку відродження нації та становлення нового суспільства, нової людини. Тригером, який запустив емоцію страху, стала війна, різко увірвавшись у життя мирного населення України [5]. Війна стала психотравмувальним фактором, особливо для дітей. Тому дуже важливо допомогти дитині подолати психологічні труднощі. Діти втрачають звичну впорядкованість та повсякденність життя, в результаті чого в них активізуються страхи й тривоги [1]. У даній роботі досліджувалися страхи дітей 1-4 класів за методикою Захарова та порівнювалися з результатами такої ж самої вікової категорії учнів, яких було продіагностовано 2003 р. За результатами досліджень можна зробити висновки щодо можливих змін у відчуттях страху та надати рекомендації для батьків щодо первинної психологічної підтримки власних дітей.

Мета дослідження. / Aim. Вивчення причин виникнення страху у дітей молодшого шкільного віку під час війни за методикою Захарова та розробка програм психологічного відновлення. Відповідно до мети були поставлені такі завдання:

1. Дослідити причини виникнення страхів у дітей 1-4 класів під час війни.
2. Порівняти отримані дані щодо причин виникнення страхів у дітей під час війни з результатами такої самої вікової категорії учнів, яких було продіагностовано 2003 р. в мирний час.
3. Проаналізувати вплив війни на зміну причини виникнення страхів у дітей молодшого шкільного віку та надати рекомендації для батьків щодо первинної психологічної підтримки дітей.

Методи дослідження. / Methods.

Метою моєї роботи було виявлення рівня тривожності дітей молодших класів та встановлення взаємозв'язку між характером шкільних страхів у дітей молодшого шкільного віку. Проблема шкільних страхів має непокоїти батьків, адже відомо, що діти, позбавлені уваги, турботи, можливості поділитися своїми страхами, переживаннями, тривогами мають величезні проблеми та багато конфліктів, які дуже негативно впливають на життя дитини.

Психодіагностичні методи для вивчення страхів мають відповідати віку та основним психодіагностичним вимогам (валідність, надійність, стандартизованість). Найбільш вживані психологами методики з вивчення страхів:

Методика «Страхи» (В. Панок, Л. Батищева) застосовується для того, щоб визначити, чого бояться діти, що саме їх тривожить. Її можна застосовувати як у групових, так і в індивідуальних варіантах. Учасники дослідження після інструктажу у довільній формі мають писати про те, що їх турбує, чого або кого вони бояться, за що чи за кого вони переживають. Отримані дані систематизуються та обробляються кількісно і якісно.

Методика «Страхи в будиночках» (О. Захаров, М. Панфілова) дозволяє проаналізувати та виокремити домінуючі страхи дітей дошкільного та молодшого шкільного віку [2]. Метою тестування є виявлення і уточнення переважаючих видів страхів (страх темряви, самотності, смерті, медичні страхи і т. д.) у дітей старше 3-х років. Експериментатор пропонує дитині намалювати два будинки – червоний та чорний (можливий варіант пред'явлення дитині листа з уже намальованими будинками). В ці будинки самотійно (якщо це молодші школярі) або з допомогою експериментатора (якщо це дошкільнята) дітям пропонується розселити страхи: червоний будинок – «не страшні», в чорний – «страшні страхи» із списку. Аналіз отриманих результатів полягає в тому, що експериментатор підраховує страхи в чорному будинку і порівнює їх з віковими нормами [4].

Проективні методи. Проективні методики можуть слугувати доповненням до основних опитувальників, вони є особливо доцільними в дослідженні страхів дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Адже свої внутрішні переживання дитина не може повідомити безпосередньо через несформовану рефлексію, а виявляє у проективних формах через малюнок, гру чи придумування розповідей. Найбільш інформативними є малюнкові методики «Неіснуюча тварина» та «Малюнок сім'ї». Використання в дослідженні страхів проективних методик дозволяє встановити рівень переживання почуття страху та можливі причини виникнення [3].

Практична частина

Автором проведений своєрідний синтез двох відомих методик: модифікованої бесіди А. І. Захарова та тесту «Червоний будинок, чорний будинок» М. А. Панфілової. Модифікована бесіда про страхи А. І. Захарова передбачає виявлення та уточнення переважаючих видів страхів (страх темряви, самотності, смерті, медичні страхи тощо). Перш ніж допомогти дітям у подоланні страхів, необхідно з'ясувати, до яких конкретно страхів вони схильні. З'ясувати весь спектр страхів можна спеціальним опитуванням за умови емоційного контакту з дитиною, довірливих відносин і відсутності конфлікту. Про страхи слід розпитувати кому-небудь із знайомих дорослих або фахівців при спільній грі або у дружній бесіді. У подальшому самим батькам слід уточнити, чого саме і на скільки боїться дитина.

Дитині пропонується намалювати два будинки – червоний і чорний. У ці будинки або самотійно (якщо це діти шкільного віку), або за допомогою експериментатора (якщо це діти дошкільного віку) дітям пропонується розселити страхи: в червоний будинок – «нестрашні», в чорний – «страшні страхи». Після виконання завдання дитині пропонується закрити чорний будинок на замок (намалювати його), а ключ викинути або втратити. Автор вважає, що даний акт

заспокоює актуалізовані страхи. Аналіз отриманих результатів полягає в тому, що експериментатор підраховує страхи в чорному будинку і порівнює їх з віковими нормами. А. І. Захаров пропонує вікові норми страхів та їх розподіл (за статтю і віком). З 29 страхів, виділених автором, у дітей спостерігаються від 6 до 15. У міських дітей можлива кількість страхів доходить до 15.

За інструкцією в червоний і чорний будинок треба розселити 28 страхів. У чорному житимуть страшні страхи, а в червоному – нестрашні. Дорослий перераховує страхи і записує їх номери всередині будинку.

Ти боїшся:

- 1).коли залишаєшся один;
- 2).нападу бандитів;
- 3).захворіти, заразитися;
- 4).померти;
- 5).того, що помруть твої батьки;
- 6).якихось людей;
- 7).загубитися;
- 8).батьків;
- того, що вони тебе покарають;
- 9).Баби Яги, Коцюя Безсмертного, Бармалея, Змія Горинича, чудовиськ , тощо;
- 10).запізнитися в школу;
- 11).перед тим як заснути;
- 12).страшних снів;
- 13).темряви;
- 14).вовка, ведмедя, собак, павуків, змій (страх тварин);
- 15).машин, поїздів, літаків (страх транспорту);
- 16).бурі, урагану, грози, повені, землетруси (страх стихії);
- 17).коли дуже високо (страх висоти);
- 18).коли дуже глибоко (страх глибини);
- 19).залишатися в маленькій, тісній кімнаті, приміщенні, в туалеті (страх замкнутого простору);
- 20). води;
- 21). вогню;
- 22). пожежі;
- 23). війни;
- 24). великих площ;
- 25). лікарів (крім зубних);
- 26). уколів;
- 27). болі;
- 28).несподіваних, різких звуків (коли раптово щось впаде, стукне).

На основі даної методики проаналізувати детермінанти страхів дітей в залежності від віку. Результати отриманих даних порівняли з результатами досліджень, які були проведені з учнями молодшого шкільного віку в мирний час.

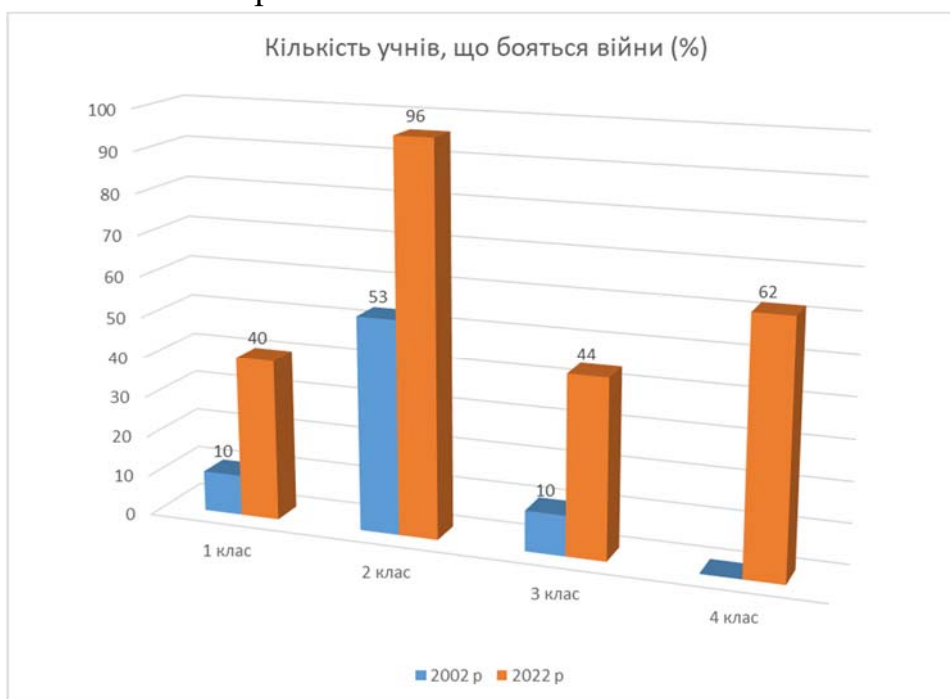
Результати. / Results.

Результати досліджень 1 класів (2002 р. та 2022 р.), показали, що кількість страхів у дітей (2022 р.) збільшилась, і вони не відповідають нормі, всівиди страхів між собою пов'язані. Учня 1 класу (2022 р.) найбільш властиві такі страхи: страх смерті (100%), страх нападу бандитів(67%), страх страшних снів (67%), страх війни (53%), страх глибини (53%). Проаналізувавши результати 1 класів (2002 р. і 2022 р.), можна зробити висновок, що кількість страхів у дітей (2022 р.) збільшилась, і вони не відповідають нормі.

Учня 2 класу (2022 р.) найбільш властиві такі страхи: страх війни (100%), страх смерті (86%), страх темряви (68%), страх бурі, паводків (68%), страх глибини (73%). Менш вираженими серед дітей досліджуваної категорії є такі страхи: страх болю (59%), страх страшних снів (55%). В порівнянні з учнями 2 класу 2002 р., у дітей 2022 р. зросла кількість страхів, які прямо чи опосередковано пов'язані з військовими діями.

Учня 3 класу (2022 р.) найбільш властиві такі страхи: страх війни (44%), страх смерті (69%), страх захворіти (56%), страх пожежі (50%). Менш вираженими серед дітей досліджуваної категорії є такі страхи: страх різких звуків (31%), страх страшних снів та темряви (31%). Порівнюючи результати по класах, по роках, учні 2002 р. найбільше бояться смерті. В 2022 році учні так само бояться смерті, війни та пожеж.

Учня 4 класу (2022 р.) найбільш властиві такі страхи: страх смерті (81%), страх нападу бандитів (62%), страх страшних снів (62%), страх війни (62%), страх глибини (62%). Бачимо, що через 20 років в учнів цієї вікової категорії збільшилось кількість страхів.

Графік №1

Дослідивши причини виникнення страхів у дітей 1-4 класів, виявлено, що причиною збільшення кількості (%) страхів у дітей молодшого шкільного віку стала війна. Також зросла кількість дітей, що мають велику кількість страхів, які не відповідають нормі.

Порівнявши отримані дані щодо виникнення страхів у дітей під час війни 2022 р. з результатами такої самої вікової категорії учнів у 2002 р. в мирний час, виявлено, що в кожному класі з 1 по 4 істотно зросла кількість учнів, що бояться війни. Найбільше бояться війни учні 2 класу – 96%, в учнів 4 класів зросла кількість дітей, що бояться війни від 0% (2002 р) до 62% (2022 р.).

Проаналізувати вплив війни на зміну детермінантів виникнення страхів у дітей молодшого шкільного віку, було виявлено, що у зв'язку з військовими діями зросла кількість (%) страхів, які прямо чи опосередковано по'язані з війною: страх смерті, смерті батьків, пожежі, темряви, глибини, страшних снів, різких звуків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Весельська Л. Практичні аспекти відновлення психологічного стану людей у воєнний час // Фінанси, економіка, право і війна: збірник тез Міжнародного конгресу (м. Ірпінь, 27 квітня 2022 р.). – Ірпінь: Державний податковий університет, 2022. – С. 202-205.
2. Захаров А. І. Денні та нічні страхи у дітей // СПб.: Мова, 2005. 320 с.
3. Зливков В. Л., Лукомська С. О., Федан О. В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях // К.: Педагогічна думка, 2016. 219 с.
4. Кузнецов М. А., Бабарикіна І. В. К 78 Шкільні страхи: Види, умови прояву та шляхи подолання. – Харків: ХНПУ, 2012. – 227 с.
5. Титаренко Д. С. Екзистенціальні страхи та механізми психологічного захисту особистості // Проблеми екстремальної та кризової психології. – 2010. – № 7. – С. 397- 405.

Руденко Юлія Юріївна,
доктор політичних наук, доцент
провідний науковий співробітник
Національна академія СБ України
uliarudenko507@gmail.com

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА ЯК ПІДґРУНТЯ МІЖКУЛЬТУРНОГО ДІАЛОГУ: ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ ТА УКРАЇНИ

Акцентується увага на причинах еволюції політики мультикультурної освіти до політики міжкультурної освіти в Європі. Зазначається, що, фактично, мультикультурна освіта, заснована на принципах паралельного співіснування різних культур в межах одного соціуму, стала підґрунтям кризи традиційних

європейських цінностей в деяких європейських країнах і послабленню громадянської ідентичності. Зважаючи на це, наголошується на необхідності формування політики міжкультурного діалогу між різними соціальними, етнічними, релігійними групами українського суспільства із активним залученням представників науки, освіти та політичному. Зазначається, що вагомим чинником на цьому шляху повинна стати громадянська освіта, яка буде сприяти формуванню у громадян України загальногромадянських цінностей та громадянської ідентичності.

Ключові слова: громадянська освіта, міжкультурна освіта, мультикультурна освіта, громадянська ідентичність, національна ідентичність.

Attention is focused on the reasons for the evolution of the policy of multicultural education to the policy of intercultural education in Europe. It is noted that, in fact, multicultural education, based on the principles of parallel coexistence of different cultures within one society, has become the basis for the crisis of traditional European values in some European countries and the weakening of civic identity. Taking this into account, it is emphasized the need to form a policy of intercultural dialogue between different social, ethnic, religious groups of Ukrainian society with the active involvement of representatives of science, education and politics. It is noted that a significant factor on this path should be civic education, which will contribute to the formation of general civic values and civic identity among the citizens of Ukraine.

Key words: civic education, intercultural education, multicultural education, civic identity, national identity.

Освіта має ключове значення в процесі формування і утвердження загальнолюдських суспільних цінностей. Ця проблема є найактуальнішою для кожної системи перехідного типу – ознаки останнього притаманні сучасній Україні, оскільки процес її розвитку зумовлений зіткненням принаймні двох систем цінностей – отриманої від попереднього соціуму, пов'язаного із авторитарними та тоталітарними характеристиками, з одного боку, та новими стратегічними орієнтирами і пріоритетами подальшого розвитку, пов'язаних із цінностями демократії, відкритого суспільства, соціально відповідальної держави – з іншого. «Відкрите демократичне суспільство неможливо побудувати на зразок промислового підприємства чи аграрного комплексу – його можна лише духовно виростити в собі і своїх дітях. Саме тому головним показником такого суспільства виступає культурний, науковий та освітній критерій. Освітній процес в даному контексті розглядається не просто як розвиток сукупності методичних і дидактичних принципів, котрими керуються педагоги, а насамперед як осмислення і примноження того суспільного досвіду, що навчає людей уникати помилок та допомагає їм ефективно жити й творити у сьогоденні. Іншими словами, вдаючись

до компетентісного принципу ЮНЕСКО, – «навчає жити разом» [3].

У цьому контексті, варто відмітити, що певний час, починаючи із 70-х років популярною в Європі була політика «мультикультурної освіти», яка визнавала рівність всіх етнічних, соціальних груп та релігійних громад, відкидала будь-які преференції на користь якоїсь із них, проголошувала недопустимість дискримінації громадян за ознакою релігійної приналежності, статі чи віку. «Все це мало б допомогти обернути різноманіття суспільства на позитивний чинник його розвитку, забезпечити прискорену адаптацію людини до швидкоплинних умов існування, сприяти у формуванні дедалі більш многогранної картини світу. Передбачалося, що чим більше особливостей різних культур буде знати учнівська молодь та студенти, тим більше вони будуть розуміти вчинки та погляди представників цих культур. А це вже, мовляв, шлях до утвердження толерантності в суспільстві, поваги до інших і визнання їх прав на власну ідентифікацію на засадах загальнолюдських цінностей» [3, с. 224].

Попри заявлені позитивні цінності, зокрема, цінність «толерантності», яка залишається однією із знакових в європейській культурі, мультикультурна освіта зазнає кризи і з середини 1980-х Рада Європи стала сприяти здійсненню тих освітніх проєктів, які більше не розглядалися як мульти- або ж як транскультурні, а замість цих термінів стали вдаватись до терміну «міжкультурна освіта», який відображав собою взаємодію, а не паралельне існування чи співіснування різних культур.

Фактично, було визнано, що для того, щоб побудувати інтегроване громадянське суспільство, потрібно не тільки співіснування різних соціальних, етнічних та релігійних груп, а й їх діалог та активна участь як освітянської громади, так і політикуму у його формуванні. Тобто основою державної політики мала стати політика громадянської ідентичності, яка б реалізовувалася «свідомо». «Більшість сучасних націй не лише стали наслідком природного розвитку, а також свідомо формувалися інтелектуалами та політикам. Скажімо, якщо лідери вже існуючих націй могли ґрунтуватися на національно-політичних структурах та розвинутих національних мовах та культурах, то завдання лідерів нових націй полягало в розробці єдиного письма, створенні літератури і, водночас переконанні людей у тому, що вони належать до однієї нації» (у розумінні «політичної нації» – авт.) [2, с. 82–83].

Така зміна вектору від «мультикультуралізму» до міжкультурної взаємодії була викликана проблемами, пов'язаними із притоком імігрантів у європейські країни. Яскравим прикладом може слугувати Німеччина – розрив у рівні життя імігрантів країн перебування і Європи виявився настільки великим, що імігранти стали залишатися й перевозити до Німеччини свої сім'ї, обзаводитись дітьми. Німці, які не сподівалися на таке тривале проживання імігрантів, не доклали належних

зусиль якщо не для їх асиміляції (що характерно для Франції), то хоча б більш глибокої інтеграції. І, фактично, на думку, німецьких політиків консервативного крила, почалося «заміщення» «носіїв німецької культури» представниками інших культур. З'явилися також демографічні проблеми... Все це свідчило про потреби активного залучення імігрантів до національних цінностей Німеччини та формуванню більш інтегрованої громадянської ідентичності...

Одним із важливих чинників формування громадянської ідентичності сьогодні стає громадянська освіта. Українські правознавці дають таке визначення громадянській освіті – це сукупність систематизованих знань, умінь, навичок, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, пов'язаних з ідеями демократії та верховенства права, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей [1].

Втім, українська громадянська ідентичність – стійке усвідомлення громадянином України, закордонним українцем свого політико-правового зв'язку з Україною, українським народом та громадянським суспільством. А українська національна ідентичність - стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями [1].

Тобто, фактично, громадянська освіта повинна формувати не просто громадянина, а громадянина держави Україна... Крім знань, вмінь та навичок у сфері прав людини, демократії, справедливості та рівності, освіта, очевидно, повинна формувати усвідомлення активної долученості до громадянського суспільства в Україні, до політичної нації, і, як результат, право на формування (через посередників) політичних рішень. І в законі знаходимо, принаймні, підтвердження того, що освітяни та науковці з необхідністю повинні бути залучені до процесу формування національної та громадянської ідентичності і (опосередковано) права прийняття політичних рішень у цій сфері.

Зокрема, в ст.15, п.2 розглядаються повноваження центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах освіти і науки, у сфері утвердження української національної і громадянської ідентичності. Серед яких, в тому числі – організація реалізації у взаємодії з іншими суб'єктами відносин у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності практичних компонентів громадянської освіти шляхом залучення учасників освітнього процесу до прийняття органами державної влади суспільно важливих рішень [1].

Отже, спираючись на ґрунтовний досвід європейських держав в окресленій вище площині, освітяни в Україні повинні стати дієвим суб'єктом в

міжкультурному діалозі, співучасті в громадянській освіті населення країни та формуванні її громадянської ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (13.12.2022). <https://ips.ligazakon.net> (дата звернення: 23.02.2023)
2. Когут З. Коріння ідентичності: Студії з ранньомодерної та модерної історії України/Пер. з англ. С. Грачової. Київ.: Критика. 2004. 352 с.
3. Кремень В., Ткаченко В. Україна: ідентичність у добу глобалізації (начерки міждисциплінарного дослідження). Київ : Товариство «Знання» України. 2013. 415 с.

Савун В. М.,

*вчитель фізичної культури,
Херсонський навчально-виховний комплекс-загальноосвітня
школа І–ІІІ ступенів № 9 Херсонської міської ради
savun.v1962@gmail.com*

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ МОРАЛЬНО-ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ СПОРТИВНО ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ

У статті охарактеризовано поняття спортивної обдарованості, визначено поняття «воля», «морально-вольові якості». Висвітлено педагогічні умови розвитку морально-вольових якостей спортивно обдарованих дітей.

Ключові слова: воля, морально-вольові якості, спортивна обдарованість, мотивація.

The article describes the concept of sports talent, defines the concept of «will», «moral and volitional qualities». The pedagogical conditions of development of moral and volitional qualities of sports gifted children are covered.

Key words: will, moral and volitional qualities, sports talent, motivation.

Постановка проблеми. Як зазначено в Концепції загальної середньої освіти, освіта ХХІ століття – це освіта для людини. Її стрижень – розвиваюча, культуротворча домінанта, виховання відповідальної особистості, яка здатна до самоосвіти і саморозвитку, вміє критично мислити, опрацьовувати різноманітну інформацію, використовувати набуті знання та вміння для творчого розв’язання проблем, прагне змінити на краще своє життя і життя своєї країни. Це означає, що школа повинна займатися пошуком індивідуальності, адже так важливо виявити всіх, хто цікавиться знаннями з різних галузей науки і техніки, допомогти втілити в життя їхні плани й надії, якомога повніше розкрити свої здібності. Будь-якому суспільству потрібні обдаровані люди, і завдання школи –

побачити та розвинути здібності кожного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що окремі аспекти проблеми обдарованості були і є предметом досліджень багатьох науковців, таких як А. Біне, Т. Гарднер, Д. Гоулман, В. Дружинін, В. Клименко, О. Матюшкін, В. Моляко, М. Смульсон, Е. Торндайк, В. Шадріков та ін.). Особливості спортивної обдарованості відображено в комплексних дослідженнях таких авторів, як В. Алабін, Л. Волков, Б. Кретті, В. Платонов, К. Сахновський, В. Філін та ін. Загальні аспекти проблеми мотивації досліджували такі вчені, як М. Алдерман, М. Алексєєва, В. Асєєв, В. Бажанюк, Л. Божович, М. Боришевський, В. Вілюнас, Г. Костюк, О. Леонтєв, С. Максименко, А. Маслоу, А. Маркова, М. Матюхіна, С. Москвичов, А. Орлов, В. Рибалка, П. Якобсон та ін. Усе ж проблема розвитку морально-вольових якостей спортивно обдарованих учнів на уроках фізичної культури не є комплексно дослідженою.

Мета статті – охарактеризувати педагогічні умови розвитку морально-вольових якостей спортивно обдарованих дітей.

Виклад основного матеріалу. Спортивну обдарованість можна розглядати як сполучення задатків особистості, що сприяють максимальному розвитку її рухових, фізичних і психічних здібностей для високих досягнень у спорті. Залежно від виду спорту значимість цих здібностей може змінюватися. До складових спортивної обдарованості належать: фізичні задатки до певного виду спорту; здоров'я (фізична витривалість, сильна нервова система); сенсорно-перцептивні здібності (великий діапазон можливостей органів чуття; швидкість сенсомоторних процесів; просторово-часова рухова координація); наполегливість у досягненні високих результатів у спорті; гнучка моторна координація; високі адаптивні можливості у ситуації невизначеності.

Ефективність спортивної діяльності залежить від трьох чинників: здібностей та обдарованості спортсмена, професіоналізму його тренера, зовнішніх умов тренувальної та змагальної діяльності. Перший фактор змушує говорити про придатність тої чи іншої людини до певного виду спорту. Одні люди більш придатні для занять гімнастикою, інші – для бігу на короткі дистанції, треті – для метань і т. д. Існує думка, що нездатних людей немає. Однак спортивна практика засвідчує, що це твердження небезперечне. Проблема полягає у розумінні здібностей. Якщо здібність розглядати як можливість людини займатися будь-яким видом спорту, то тут сперечатися нема про що. Інша справа, коли йдеться про високі спортивні досягнення. Завдяки праці можна домогтися вагомих результатів, але потрібно мати природну схильність до того чи іншого заняття. Саме це і мається на увазі, коли йдеться про спортивні здібності. Здібності з психологічних позицій розглядаються на трьох рівнях: нейродинамічному (властивості нервової системи і темпераменту, що

виступають як задатки здібностей), психічних процесів (відчуття, сприйняття, пам'ять, мислення, увага) і особистісної спрямованості. З урахуванням цих рівнів розробляються критерії для відбору дітей в ті чи інші види спорту за їхніми здібностям та обдарованістю (талантом) [9, с. 74]. Необхідно наголосити, що для надійності прогнозу про обдарованість та придатність своїх учнів тренер повинен спиратися на науково обґрунтовані критерії та методики, а не довірятися лише своєму досвіду. Враховуючи комплексні дослідження спортивної обдарованості щодо розробки змісту критеріїв спортивного відбору на різних етапах підготовки спортсменів, ми дійшли висновку, що структуру загальної спортивної обдарованості необхідно вивчати з урахуванням аналізу діяльності представників усіх видів спорту, сучасних вимог до тренувального процесу і змагальних навантажень; ролі особливостей будови тіла, соматотипу і конституції особистості [3, с. 123].

На етапі початкової спортивної спеціалізації фізично обдаровані учні стикаються насамперед з невідповідністю реального тренувального процесу з їхніми уявленнями про нього і про обраний вид спорту. Причинами цього є такі:

1) спорт – це постійна, іноді досить складна і нудна робота, яка вимагає терпіння та зусиль над собою;

2) перш ніж розпочати освоєння основних спортивних умінь або гри, потрібно виконувати загально-розвиваючі вправи, які не мають прямого відношення до обраного виду спорту;

3) спортивні досягнення спочатку є малопомітними, їхня вагомість збільшується не відразу з початку тренувального процесу, а лише відповідно до міри засвоєння техніки вправи і розвитку якостей.

На етапі поглибленого тренування в обраному виді спорту починається робота «на результат». Спортсмени після тренувальних занять відчують себе надзвичайно стомленими, виснаженими. У багатьох виникає страх не витримати навантаження, боязнь отримати травму чи захворіти. На важливих змаганнях багато дівчат і юнаків (перші частіше) відчують страх і розгубленість, оскільки зустрічають сильну конкуренцію з боку інших учасників. Однією з головних проблем стає нестабільність результатів на змаганнях. Перед спортсменами постає питання про психологічну стійкість. Важливою проблемою стає поєднання занять спортом з навчанням [12, с. 63].

Саме тому так важливо мати високу мотивацію до занять спортом і постійно її підтримувати. У багатьох дослідженнях було доведено, що ефективність діяльності тим більша, чим більшою є сила мотиву. Особливо чітко ця закономірність виражена у дітей. Однак занадто велике бажання показати високий результат може призводити до зворотного ефекту.

Однією з найбільш важливих і найбільш складних проблем при формуванні особистості є аспект волі та вольової регуляції поведінки і діяльності людини.

На думку відомого українського психолога Г. Костюка, воля є історичним продуктом розвитку особистості, оскільки вона виробляється в процесі праці, пізнання й спілкування з іншими людьми. Воля людини залежить від об'єктивної дійсності, яка її оточує, але опосередковується внутрішніми станами, процесами та властивостями особистості [5, с. 103].

Воля, за визначенням М. Варія, – свідоме управління людиною своєю діяльністю та поведінкою, що виявляється у прийнятті рішення, подоланні труднощів і перешкод на шляху досягнення мети, виконання поставлених завдань [7, с. 36].

А. Цюсь зазначає, що психологія волі розкривається тільки в рамках мотиваційного напрямку [11, с. 67]. Питання про природу волі в психологічній літературі трактується по-різному. Одні автори пов'язують волю переважно з подоланням труднощів. Інші вказують, що в основі вольових дій завжди є мотив [7; 12; 13]. Воля проявляється: у вольових діях, у виборі мотивів і цілей, у регуляції внутрішніх станів людини, її діях і різних психічних процесів та у вольових якостях особистості. Науковці переважно розуміють волю як психологічний механізм, який сприяє подоланню перешкод, як здатність людини діяти у напрямі свідомо поставленої мети, долаючи при цьому внутрішні перешкоди [7, с. 37].

Терміном «воля» І. Бех визначає сторону психічного життя, яка виявляється у свідомій цілеспрямованості дій людини [2, с. 26]. Отже, можна узагальнити, що воля – це свідоме регулювання людиною своєї поведінки і діяльності, виражене в умінні долати внутрішні і зовнішні труднощі при здійсненні цілеспрямованих дій і вчинків.

Морально-вольові якості – це особливості вольової регуляції, які проявляються в конкретних специфічних умовах, обумовлених характером подоланих труднощів. Система морально-вольових якостей формується в процесі накопичення індивідуального досвіду під впливом соціального середовища, навчання та виховання, організаційної роботи з морально-вольової підготовки до виконання обов'язків і передбачає становлення загальнолюдських ідеалів, виховання громадянської зрілості та активності, високих моральних потреб, інтересів і мотивів діяльності [6, с. 175].

Мотиваційний критерій інтегрує наявність стійких пізнавальних інтересів, почуття обов'язку та відповідальності, прагнення отримати високу оцінку своєї самоосвітньої діяльності, впевненість у своїх силах. Він передбачає сформованість моральних почуттів, наявність ціннісного ставлення, позитивні мотиваційні установки учнів, емпатію. Виходячи з того, що протягом усього життя людина постійно залучена до різноманітної діяльності, відтворюючи при цьому різноманітну поведінку, яка викликає активність суб'єкта, тобто мотивацію його діяльності.

Мотивація діяльності юного спортсмена починає формуватися на перших стадіях спортивної кар'єри: початковій (прихід до спортивної секції) і стадії спеціалізації. У спортивній мотивації переважають два основних види: тренувальна та спортивна. На початковому етапі занять переважає тренувальна. Діти та підлітки, як правило, прагнуть поліпшити власні фізичні можливості. У міру підвищення якості спортивної діяльності зростає спортивна мотивація. На етапі вищої спортивної майстерності переважає спортивна мотивація. На стадії спеціалізації, характерної для спортивної школи, у підлітка виникає стійкий інтерес до обраного виду спорту. Метою занять стає не лише отримання задоволення від процесу, але й досягнення високих результатів. У віці 7-10 років мотиви до фізичної активності ще не переростають у стійкі й усвідомлені інтереси до спорту, проте звички, регламентують систематичність занять фізичними вправами та вже можуть бути досить стійкими. У підлітків 11-14 років мотиви систематичними заняттями спортом певною мірою обумовлені становленням характеру і затвердженням себе в суспільстві. У них відзначається переважання двох основних мотивів занять спортом: прагнення поліпшити власні психофізичні можливості і досягти високих спортивних результатів. Можна виділити такі потреби, що визначають особливості мотивації на цьому етапі: – в престижі, самовдосконаленні; – зберігати свій статус, долати невдачі; – в домінуванні над іншими; – в спілкуванні; – участі в пізнавальному процесі [12, с. 145].

Юнацький вік (15-17 років) – найскладніший з погляду самовизначення, у тому числі по відношенню до спортивної діяльності. У цей період найчастіше відбувається «переоцінка цінностей», і юнак чи дівчина можуть перестати займатися спортом. Причинами цього можуть бути поява нових захоплень, зміна уявлення про спорт як професії, висока завантаженість заняттями в школі, вплив батьків, настання розуміння обмеженості власних можливостей в обраному виді спорту, погані стосунки з тренером та ін. [6, с. 177]. В останньому випадку одним із завдань психолога є допомога в подоланні безумовної психологічної травми.

Для підлітків із домінуванням спортивно-ділових мотивів характерним є прагнення до досягнення спортивного результату, активна життєва позиція в системі відносин спортивної групи. Як наслідок, у них проявляється більш висока психічна готовність на всіх етапах змагальної боротьби. У юних спортсменів із домінуванням особисто-престижних мотивів відзначається прагнення до особистого самоствердження засобами спорту, бажання отримати від оточуючих позитивні оцінки за результатами спортивної діяльності. Для них характерна виражена боязнь поразок, емоційна нестійкість під час змагань. У роботі зі спортсменами з вираженим страхом невдач тренер може посилити орієнтацію на конкретні особисті досягнення, розбір помилок, як «необхідної» частини тренувального процесу, показати важливість ролі, виконуваної гравцем у команді.

Показниками сформованості мотиваційного критерію є: інтерес до спортивної діяльності; наявність особистісно-значущої мети; високий рівень мотивації досягнення; спрямованість на професійний саморозвиток; усвідомлене ставлення до професійного саморозвитку; внутрішня потреба у саморозвитку; наявність вольових якостей, зокрема, цілеспрямованості, наполегливості, самостійності, дисциплінованості, витримки та самокритичності у спортивній діяльності. Як правило, представники кожного виду спорту мають власні, провідні та наближені до них підкріплюючі морально-вольові якості, які об'єднуються усі разом у конкретну цілеспрямованість [12, с. 66]. Емоційна стійкість особистості вважається однією з найважливіших особистісних якостей учня, який дозволяє гарно проявити себе як у тренувальному, так і змагальному процесах.

Невід'ємною складовою саморозвитку є самоконтроль – здатність контролювати, адекватно оцінювати свої емоції. Самоконтроль як вольова якість особистості характеризується високим рівнем самосвідомості і пов'язана з контролем поведінки, емоцій, думок. Завдяки самоконтролю особистість може успішно спілкуватись з іншими людьми, незважаючи на можливі проблеми та внутрішні переживання [5, с. 265].

Вагоме значення для аналізу вольових якостей особистості має моральність волі, яка виявляється в тому, які цілі людина перед собою ставить, які засоби для їх досягнення вона вибирає; які при цьому реалізує спонукання; якими принципами вона керується. Усі вказані складові оцінюються в цьому випадку з точки зору їх відповідності моральним нормам. Варто зазначити, що потрібна вольова якість може сформуватися не за всіх обставин. Наприклад, для виховання наполегливості не підходять короткочасні справи. Для її формування необхідні справи, які виконуються тривалий час. Для виховання витримки необхідне емоційне та фізичне напруження. Більше того, ці якості мають свою специфіку та своєрідність залежно від специфіки діяльності людини. Так, рішучість спортсмена не тотожна рішучості лікаря, а сміливість парашутиста – сміливості вченого. Але в будь-якому випадку, позитивні якості волі, вияв її сили забезпечують успішність діяльності [4, с. 67].

У психології розрізняють мотиваційний потенціал різних видів стимуляції. Під мотиваційним потенціалом розуміють силу того впливу, який чинить на силу мотиву даний стимул. Щодо того, що є більш дієвим – похвала або осуд, єдиної думки серед психологів немає. Ефективність цих впливів залежить від індивідуально-типових особливостей особистості. Наприклад, на інтровертів та осіб зі слабкою нервовою системою більше діє похвала, а на екстравертів та осіб з сильною нервовою системою – осуд [5, с. 64].

Публічна похвала чинить значний стимулюючий вплив, в той час як публічно виражений осуд викликає вкрай негативне ставлення. Осуд має

стимулюючий вплив, якщо тренер висловлює його в непрямій формі, не називаючи конкретних імен. Негативна оцінка має стимулюючий вплив, якщо вона повністю обґрунтована і висловлена тактовно, з урахуванням ситуації та стану спортсмена. Необхідно враховувати і те, що найгірші результати роботи можуть бути за відсутності оцінювання взагалі. Це призводить до значного зниження сили мотиву, оскільки у такому разі спортсмени вважають, що їхні старання нікому не потрібні. Глобальна оцінка особистості спортсмена в цілому (як позитивна, так і негативна) є шкідливою. Позитивна глобальна оцінка викликає у спортсмена почуття непогрішності, що знижує його вимогливість до себе. Негативна глобальна оцінка порушує віру спортсмена в себе, що також знижує силу мотиву. За парціальної позитивної оцінки, пов'язаної з будь-якою конкретною діяльністю, спортсмен усвідомлює, що ще не все зроблено, що успіх не дає підстав для самозаспокоєння; за негативної парціальної оцінки він не втрачає впевненості в собі, не знижує силу мотиву, оскільки розуміє, що невдачу можна подолати, тому що для цього він має можливості [12, с. 20].

Іноді для стимулювання активності старанного, але не дуже впевненого в собі спортсмена варто похвалити його за незначні і навіть уявні успіхи. Суттєвим моментом є своєчасність похвали й осуду.

Збільшити силу мотиву на тренувальних заняттях можна використовуючи під час виконання вправ елемент змагання між командами спортсменів. Наприклад, А. Ц. Пуні показав, що юнаки, які тренувалися в бігу на 100 м, під час очного змагання один з одним покращували результат, але найбільше поліпшення спостерігалось, якщо змагання були командними. Подібні факти були отримані в інших дослідженнях щодо витривалості, максимального темпу рухів. Навіть проста обізнаність щодо більшої ефективності спортсменів в іншій команді або спортивній школі може сприяти збільшенню активності.

Стимулюючий вплив на спортсменів чинить і присутність на змаганнях і тренуваннях інших, особливо значущих людей. Однак нерідко спостерігається і зворотний ефект. Наприклад, якщо футболіст знає, що за ним спостерігає тренер збірної та вирішує, чи варто брати його в команду, ефективність гри спортсмена може знизитися через надмірне старання показати себе. Тут варто враховувати спостереження академіка В. М. Бехтерева, який виділяв людей соціально збудливих, соціально загальмованих і індіферентних. Високотривожні спортсмени швидше виявляють негативну реакцію на присутність вболівальників, ніж низькотривожні, а спортсмени з високим рівнем домагань на підтримку глядачів найчастіше реагують позитивно. Психологи довели, що навіть незначний прояв уваги та турботи до потреб людей підвищує самовіддачу в діяльності [12, с. 22].

Реальність досягнення мети створює для спортсмена перспективу. Вона повинна бути безперервною, з постійно ускладнюваними частковими цілями. Тому для підтримки сили мотиву доцільно ставити перед спортсменом не лише

віддалені, а й найближчі цілі, досягнення яких викличе у спортсмена задоволення своєю діяльністю, і буде підкріплювати його мотиваційну установку (цілеспрямованість). Тривале очікування або відкладання на невизначений термін досягнення мети призводить до втрати інтересу до діяльності, бажання досягти мети. Той же ефект створює і неясність мети, її неконкретність.

Проведений психологічний аналіз мотивації досягнення успіху та аналіз основних підходів до розуміння спортивної обдарованості створив основу для розгляду взаємозв'язку між мотивацією досягнення успіху та розвитком спортивної обдарованості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабушкин Г.Д. Психология физического воспитания: учеб.-метод. пособ. Омск, 1997. 167 с.
2. Бех І. Д. Від волі до особистості. Київ, 1995. 202 с.
3. Волков Л. В. Теорія спортивного відбору: здібності, обдарованість, талант. Київ, 1997. 128 с.
4. Загайнов Р. М. Психологическое мастерство тренера и спортсмена. Москва, 2005. 106 с.
5. Костюк Г. С. Избранные психологические труды. Москва, 1988. 304 с.
6. Лайчук А. М. Педагогічні умови розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл. Інноваційна педагогіка. 2018. № 6. С. 175–177.
7. Лайчук А. М. Підготовка майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл: дисертація на здобуття ступеня доктора філософії. Житомир, 2021. 272 с.
8. Майстро В. О. Диференційований підхід до учнів на уроках фізичної культури з урахуванням стану їхнього здоров'я, рівня фізичного розвитку, рухової підготовленості та статі. Фізичне виховання в рідній школі. 2015. № 4. С. 24–27.
9. Потужний О. В. Теоретичні аспекти формування індивідуальної фізичної культури учнівської молоді. Молодий вчений. 2018. № 4.2 спец. вип. С. 74–76.
10. Тараненко І. Роль тренера у вихованні морально-вольових якостей важких підлітків. Витоки педагогічної майстерності. Серія: Педагогічні науки. 2016. Вип. 18. С. 339–344.
11. Цьось А. В. Закономірності розвитку фізичної культури. Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту. 2003. № 13. С. 65–72.
12. Шаповалов Б. Б. Психологічні особливості роботи зі спортивно обдарованими дітьми: монографія. Київ, 2014. 230 с.
13. Шевчишена О. Психолого-педагогічний супровід обдарованої дитини у загальноосвітньому навчальному закладі: науково-метод. посіб. Хмельницький, 2016. 237 с.

Савчук І. А.,
заступник директора
savchukinna10@gmail.com

Тарабаса К. О.,
заступник директора

Воробей Л. А.,
керівник творчої групи

Приходько Я. Р.,
вчитель польської мови
ЗЗСО№17 м. Луцька

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ЗАСОБАМИ МІЖНАРОДНОЇ СПІВПРАЦІ

Нова українська школа має намір стати «школою компетентностей» для сучасного учня. Основна ідея нової школи полягає в тому, щоб перейти від школи знань до школи компетентностей, які включають знання, уміння та ставлення, засновані на ціннісній платформі. Тому, інтегрування в Європейську систему цінностей – основне завдання закладу освіти. В статті подані практичні поради, саме, з досвіду роботи закладу, щодо формування екологічної компетентності учнів в умовах євроінтеграції засобами міжнародної співпраці

Ключові слова: Європейська система цінностей, критичне екологічне мислення, міжнародна співпраця, формування керівної еліти, модель компетентного здобувача освіти.

The European system of values, critical ecological thinking, international cooperation, formation of the leading elite, the model of a competent student.

Зміни – закон життя. І ті, хто дивиться тільки в минуле чи лише на сьогодення, безперечно – пропустять майбутнє.

Джон Ф. Кеннеді

Людство стоїть перед необхідністю розробки стратегій свого виживання на планеті. Вона передбачає переорієнтацію всіх сфер життя людей: соціальну, економічну, освіту, культуру, політику, міждержавні відносини на формування нової системи цінностей і моралі. Одним з чинників, що впливає значною мірою на поглиблення критичного екологічного мислення є розвиток екологічної орієнтації освітнього процесу.

Нова українська школа має намір стати «школою компетентностей» для сучасного учня. Основна ідея нової школи полягає в тому, щоб перейти від школи знань до школи компетентностей, які включають

знання, уміння та ставлення, засновані на ціннісній платформі.

В школі проводиться дослідно - експериментальна робота на тему
**“Формування екологічної компетентності учнів в умовах євроінтеграції
засобами міжнародної співпраці”.**

Мета дослідження: інтегрування в Європейську систему цінностей.

Саме європейська інтеграція має стосуватися розвитку держави, заснованого на цінностях для поліпшення життя звичайної людини. В переліку ключових компетентностей випускника школи вагоме місце належить екологічній. Ця компетентність нерозривно пов'язана із іншими, приміром, мовленнєвою, інформаційно - цифровою, підприємницькою, громадянською.

Формування екологічної компетентності учня полягає в умінні розумно та раціонально користуватися природними ресурсами в рамках сталого

розвитку, усвідомлювати роль навколишнього середовища для життя і здоров'я людини, здатність і бажання дотримуватися здорового способу життя.

Об'єкт дослідження: освітній процес у навчальному закладі.

Предмет дослідження: засоби формування екологічного мислення здобувачів освіти.

Завдання дослідження:

- розробити етапи проєктної діяльності;
- визначити головні напрями модернізації роботи з усіма учасниками освітнього процесу;
- опрацювати нормативно- правову та методичну базу з проблеми;
- розробити методичні рекомендації щодо формування екологічних компетентностей здобувачів освіти;
- розробити модель компетентного здобувача освіти;
- розробити програму моніторингу процесу формування екологічного мислення здобувача освіти в євроінтеграційному контексті.

Методи дослідження:

- метод проєктів;
- метод прогнозування;
- емпірично – діагностичний метод;
- метод моделювання.

Теоретичне і практичне значення:

- вироблення системного механізму в проведенні ефективної міжнародної співпраці задля поліпшення поінформованості в питаннях європейського вектора України;

- формування керівної еліти, яка зможе реалізувати потужні вітчизняні можливості на благо свого народу, європейської і світової спільноти та впливати на споживацькі «дружні» відносини й дії пересічного громадянина у

повсякденних роботі та житті;

- удосконалення навичок іноземних мов;
- розвиток нетворкінгу з представниками молодіжних рухів та громадських організацій Європи.

Розділ I

Теоретико-методологічні основи формування екологічних компетентностей

Теоретико-методологічні основи: формування екологічних

компетентностей в сучасній школі відбувається в полі гуманістичної освітньої парадигми та на засадах дидактичних принципів гуманізації, гуманітаризації, інтеграції, диференціації і реалізуються через особистісно-орієнтовані технології навчання.

Екологічна компетентність повинна формуватись не лише на уроках, а й в позаурочний час. Позакласні заходи екологічного змісту допомагають розкрити естетичне, пізнавальне, оздоровче, практичне значення природи в житті людини, сформувати та розвинути знання про екологічні зв'язки про взаємозв'язки людини з природою.

Результатом екологічної освіти є особистість із сформованими екологічними компетентностями та високим інтелектом, яка у майбутньому зможе розв'язувати екологічні проблеми на основі наукових знань процесів розвитку природи, керуючись національними гуманістичними ідеалами і традиціями.

Інтернет-мережа сприяє пошуку організацій партнерів для спільної діяльності, участі у електронних конференціях та форумах, моніторингу міжнародних, національних та регіональних заходів екологічного спрямування, поповнення інформаційної бази. Формування комунікативних навичок забезпечує підвищення ефективності взаємодії особистості з суспільством, відкриває простір для пошуку інформації, налагодження контактів, толерантної взаємодії, що є своєрідним підґрунтям формування екологічної компетентності. Сучасна школа намагається формувати екологічну компетентність учнів не тільки за допомогою традиційних технологій навчання, а насамперед пошуку та використання інноваційних технологій, які активізують інтелектуальну діяльність, стимулюють до самостійного пошуку нових знань, розвивають в емоційному відношенні. Аналіз сучасної

педагогічної практики переконливо свідчить про те, що ефективною формою цілеспрямованої педагогічної діяльності, однією із найбільш продуктивних технологій становлення особистості учня, ефективним засобом розвитку фахової компетентності вчителів є проєктна діяльність. В її основі лежить інтеграція та безпосереднє застосування набутих знань учнів під час практичної діяльності

Розділ II

Проєктна діяльність в системі компетентнісного підходу

Проєктна діяльність дозволяє формувати особистість сучасного школяра, її можна розглядати як самостійну структурну одиницю освітнього процесу. Цей вид діяльності дозволяє учням вивчати не тільки засоби, але й способи конкретної діяльності; розвивати пізнавальні навички та вміння самостійно конструювати свої знання; розвивати критичне та творче мислення; організовувати змістовне проведення позаурочного часу.

Головним девізом проєктної діяльності школяра є: «Все, що я пізнаю, я знаю для чого це мені треба і де я можу ці знання застосувати». Для успішного розв'язання складних екологічних проблем потрібен перехід до нової ідеології життя, екологізації економіки і виробництва, формування екологічно

зорієнтованої цивілізації. Ключову роль у цьому відіграватиме формування високого рівня екологічної культури і розвиток екологічної освіти в інтересах сталого розвитку.

Роль освіти у подоланні екологічної кризи, розвитку суспільства є надзвичайно високою, оскільки лише вона здатна створити передумови для формування керівної еліти, яка зможе реалізувати потужні вітчизняні можливості на благо свого народу, європейської і світової спільноти..

2022 рік – в рамках євроінтеграції розпочався міжнародний освітній проєкт «EcoGreen».

Мета проєкту:

- орієнтація на європейську шкалу цінностей;
- формування екологічного мислення учнів;
- обмін досвідом;
- ознайомлення з культурою інших народів.

Під час реалізації проєкту на базі ЗЗСО №17

сформувалася група зацікавлених дітей, які активно долучалися до заходів. Вони довгий час спілкувалися за допомогою платформи Zoom. Ще більш нереальною, у зв'язку із закритими кордонами – мрія відвідати Польщу. Коли вже здавалося,

що коронавірус відступив, що все нормалізується, на Україну відкрито напад російський агресор. Поїздка до Польщі, м. Рихвал – перша офлайн – подія цього проекту. Учні вивчають у школі англійську мову за програмою, польську факультативно, під керівництвом вчительки Яни Приходько.

ШКОЛИ - ПАРТНЕРИ

1. Zespół Szkół Budownictwa i Kształcenia Zawodowego w Koninie – Комплекс будівельних і професійно-технічних училищ в Коніні.
2. Szkoła Podstawowa nr 12 w Koninie – Початкова школа № 12 в Коніні.
3. Pierwsza Dwujęzyczna Szkoła Podstawowa w Kielcach - Перша двомовна початкова школа в Кельце.
4. Szkoła Podstawowa im. Arkadego Fiedlera w Rychwale - Початкова школа Аркадія Фідлера в Рихвалі.
5. Szkoła Przedmiotów Ojczystych im. Św. Kazimierza w Nottingham – Школа рідних предметів ім. вул. Казимира в Ноттінгемі.
6. Szkoła Podstawowa nr 22 im. Gabriela Narutowicza w Częstochowie - Початкова школа No22 Габріель Нарутович у Ченстохові

Модератори з польської сторони:

Agnieszka Jarolewska, Karola Glasner

Модератор з британської сторони, м. Ноттінгем:

Joanna Sikorska

Бібліотеки – партнери

1. CDN Publiczna Biblioteka Pedagogiczna w Koninie - Публічна педагогічна бібліотека CDN в Коніні
2. CDN Publiczna Biblioteka Pedagogiczna w Pile Filia w Wągrowcu - Публічна педагогічна бібліотека CDN у філії Піла у Вонгровці
3. Wołyńska Obwodowa Biblioteka dla Młodzieży w Łucku

Розділ III

Формування екологічного мислення здобувачів освіти засобами міжнародної співпраці

«Різдво у моєму домі» – такою була тема чергової он-лайн зустрічі, яка відбулася 20 грудня 2022р за участю учнів та вчителів трьох країн: Польща – Україна – Великобританія в рамках проекту PYRAMID KSIĄŻEK – ПІРАМІДА КНИГ – THE PYRAMID OF BOOKS.

Учасники зустрічі обговорили різдвяні традиції та звичаї, виготовили екологічні ялинкові прикраси та листівки, розгадували тематичний кросворд у додатку Kahoot, який підготувала Йоанна Сікорська, ознайомилися з

презентацією «Різдво в моїй хаті» Яни Приходько. Учні нашої школи підготували новорічні привітання та колядки для школярів з Польщі та Британії.

У квітні учні ЗЗСО №17 мали нагоду вкотре поспілкуватися з польськими дітьми. Наші учні підготували презентацію на тему «Збережімо нашу Землю для себе і прийдешніх поколінь! Наш спільний Дім - Земля».

Головна думка полягала в тому, щоб кожен задумався над збереженням нашої природи та які дії потрібно виконати, щоб зберегти її. Було обрано саме цю тему, бо вона актуальна і важлива будь-коли, тому потрібно поширювати та закликати людей дбати про нашу Землю. збереженням нашої природи та які дії потрібно виконати, щоб зберегти її. Було обрано саме цю тему, бо вона актуальна і важлива будь-коли, тому потрібно поширювати та закликати людей дбати про нашу Землю.

Також учні зробили віртуальну «екскурсію» по місті Луцьк, розповідаючи про його видатні місця. Вони розповіли про всім нам відомий центральний парк імені Лесі Українки, старе місто, Лесин ясен і так далі...

На цій зустрічі діти виконували різні інтерактивні вправи в таких програмах, як: kahoot, learningapps та wordwall, де вони легко ладнали один між одним. Потім діти зробили останнє завдання, вони намалювали нашу планету в яскравих кольорах. Пізніше кожен показав власний малюнок. Роботи польських учнів також дуже сподобались українським дітям.

Наприкінці зустрічі польська сторона поділилась позитивними враженнями та подякували за корисно, а головне цікаво проведений час. «Ziemia jest naszym wspólnym Domem! Ratujemy naszą Ziemię dla siebie i przyszłych pokoleń!» – тема суботньої зустрічі наших учнів з Польщею та Великобританією. Наші учні підготували презентацію мета, якої полягала розповісти про важливість збереження природи та як ми можемо допомогти нашій планеті.

Сьогодні є великий ризик глобального потепління, тому потрібно популяризувати цю проблему. Під час онлайн зустрічі діти виконували різні завдання, які допомогли краще зрозуміти матеріал. Сенс цих вправ полягав у тому, що спочатку учні ознайомлювалися з екологічною проблемою, а потім шукали способи вирішення цих проблем. Як завжди, учні знову отримали новий досвід та емоції. На завершенні конференції діти та їхні викладачі з Великобританії і Польщі висловили слова подяки нашим учням та вчителям за пророблену ними роботу. Вкотре усі задоволені та щасливі, а наші учні вже з нетерпінням чекають на нові зустрічі.

Санкович Марія Василівна,
вчитель суспільствознавчих дисциплін
Яблуніцького ліцею Пляницької сільської ради
mariya_sankovih@ukr.net

РОБОТА З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ У ЗЗСО В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (2014-2022 РР.): ПАРАДИГМА НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

У статті розкрито сутність сучасної парадигми національно-патріотичного виховання у закладах загальної середньої світи в умовах російсько-української війни. Зосереджено увагу на тому, що сьогодні, яке нажаль окреслене російсько-українською війною, вивели на якісно новий рівень уявлення про парадигму національно-патріотичного виховання у системі науково-дослідницької роботи здобувачів освіти в закладах загальної середньої освіти. Висвітлено нові підходи й інноваційні форми та методи національно-патріотичного виховання у системі науково-дослідницької роботи в умовах воєнного стану. Доведено, що запропоновані форми та методи

сприятимуть національно-патріотичному вихованню здобувачів освіти в умовах російсько-української війни.

Ключові слова: патріотизм, національно-патріотичне виховання, національна ідентичність, науково-дослідницька робота, російсько-українська війна.

The article reveals the essence of the modern paradigm of national-patriotic education in the institutions of the common middle world in the conditions of the Russian-Ukrainian war. Attention is focused on the fact that the present, which is unfortunately outlined by the Russian-Ukrainian war, has brought to a qualitatively new level the idea of the paradigm of national-patriotic education in the system of scientific research work of students in general secondary education institutions. New approaches and innovative forms and methods of national -patriotic education in the system of scientific and research work in the conditions of martial law. It is proven that the proposed for maidenhoods will contribute to the national-patriotic education of students in the conditions of the Russian-Ukrainian war.

Keywords: patriotism, national-patriotic education, national identity, research work, Russian-Ukrainian war.

*Патріотичне виховання – це сфера духовного життя,
яка проникає в усе, що пізнає, робить, до чого прагне,
що любить і ненавидить людина, яка формується.
В. О. Сухомлинський*

Революції гідності (2013-2014 рр.), російська окупація Криму (2014 р.) й агресія РФ на Донбасі (2014-2021 рр.), а нині і відкрита повномасштабна війна проти України з лютого 2022 року, що сколихнула українців, демонструють уроки героїзму, національного єднання, спонукають до пошуку нових шляхів утвердження продемонстрованої світу самобутності українського народу, його консолідації навколо спільного майбутнього, захисту незалежності, територіальної цілісності країни.

У зв'язку з повномасштабним військовим вторгнення РФ на територію України було видано Указ Президента України № 64/2022 від 24 лютого та № 133/2022 від 14 березня 2022 року [4], яким було введено воєнний стан – особливий правовий режим, що вводиться в разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності, територіальній цілісності. В умовах воєнного стану освітній процес в усіх закладах освіти України відбувається дистанційно.

Під час неоголошеної та повномасштабної війни рф проти України постала нагальна потреба в перегляді та оновленні системи національно-патріотичного виховання. З цією метою МОН України затвердило заходи щодо реалізації

Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 року (далі – Концепція). Відповідно до Концепції метою національно-патріотичного виховання визначено «становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування активної громадянської позиції, утвердження національної ідентичності громадян на основі духовно-моральних цінностей Українського народу, національної самобутності» [3].

Реалізація цієї мети відбуватиметься через упровадження відповідних заходів щодо громадянсько-патріотичного, духовно-морального, військово-патріотичного та екологічного виховання. Завданням закладів загальної середньої освіти полягає в тому, щоб так побудувати виховну діяльність, щоб сама її організація, приклади авторитетних наставників, шкільне середовище виховували здобувачів освіти в дусі патріотизму, глибокого розуміння історії українського народу, національної ідентичності та самобутності.

Аналіз історико-педагогічної літератури доводить, що питання національно-патріотичного виховання були предметом наукових розвідок вітчизняних філософів та громадських діячів: Г. Ващенко, М. Драгоманова, М. Костомарова, І. Огієнка, О. Потебні, Г. Сковороди, Л. Українки, І. Франка, Т. Шевченка, П. Юркевича та ін. Основоположні засади патріотичного виховання були сформульовані видатними українськими вченими-педагогами О. Вишневським, О. Захаренком, М. Євтухом, В. Сухомлинським, І. Ткаченком. Низка сучасних науковців присвятили свої праці проблемам методології, теорії і практики національно-патріотичного виховання особистості (І. Бех, І. Зязюн, В. Кремень, В. Кульчицький, Н. Ничкало, О. Пошетун, М. Сметанський, М. Фіцула, Г. Шевченко) та військово-патріотичного виховання (М. Зубалій, В. Івашковський).

Варто зауважити, що досі немає єдиного погляду на співвідношення патріотичного й національного виховання, науковці розрізняють і патріотичні, і національні почуття. На думку П. Ігнатенка, різниця між ними полягає в тому, що «об'єктом національних почуттів є власний етнос, незалежно від його розселення, а в патріотичних почуттях віддзеркалюється прихильність до рідної землі, території, місця народження, Батьківщини» [1, с. 44].

В. Гонський зазначає, що «національно-патріотичне виховання є складником виховного процесу, систематичною і цілеспрямованою діяльністю закладів освіти, органів державної влади і громадських організацій з формування у громадян високої патріотичної свідомості, почуття любові до України. Патріотичне виховання охоплює соціальні, цільові, функційні, організаційні

аспекти, а також поширює свій вплив на всі покоління, проникає у всі сфери життя, як-от: соціально-економічну, політичну, духовну, правову, педагогічну, а також спирається на освіту, культуру, історію, державу, право» [2, с.10]. Поділяємо думку вченого та вважаємо, що національно-патріотичне виховання – це цілеспрямований, організований процес, спрямований на збереження, передавання та засвоєння культурно-історичного досвіду українського народу, формування у здобувачів освіти почуттєво-ціннісного ставлення до сім'ї, родини, рідного краю, Батьківщини, усвідомлення особистої приналежності до української нації, мотивацію здобувачів освіти до патріотичних учинків і дій.

Результатом національно-патріотичного виховання молодших школярів є національно-патріотична вихованість, яку трактуємо як інтегративну властивість, яка характеризується рівнем сформованості патріотичних знань, якостей, почуттів, широким словниковим запасом національно-патріотичного змісту, що є виявом національної свідомості особистості.

Сьогодні, в умовах російсько-української війни, як ніколи, необхідні нові, інноваційно-креативні підходи й нові шляхи як у освітньому, так і позанавчальній діяльності, організації процесу виховання патріотизму як почуття і як базової якості особистості, які б відповідали жахливим реаліям сьогодення.

Наведемо ряд прикладів форм та методичних технологій реалізації парадигми національно-патріотичного виховання у системі науково-дослідницької роботи у закладах загальної середньої освіти в умовах російсько-української війни.

Однією з інтерактивної новітньої форми національно-патріотичного виховання в умовах війни є започаткування в березні 2022 року Указом Президента України загальнонаціональної хвилини мовчання за загиблими. Проведення хвилини мовчання відбувається о 9 годині 00 хвилин по всій Україні всіма засобами масової інформації. Метою хвилини мовчання є «вшанування пам'яті, громадянської відваги і самовідданості, сили духу, стійкості та героїчного подвигу воїнів, полеглих під час виконання бойових завдань із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності України, мирних громадян, які загинули внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України» [5].

В українському суспільстві національно-патріотичне виховання в умовах повномасштабної російсько-української війни залишається першочерговим як для держави, так і для освіти в цілому. Ідеалом національно-патріотичного виховання виступає різнобічно та гармонійно розвинений національний свідомий, високоосвічений, життєво компетентний, патріотичний громадянин, здатний до саморозвитку та самовдосконалення.

Національно-патріотичне виховання – це комплексна система й цілеспрямована діяльність органів державної влади, закладів освіти, громадських організацій, сім'ї та інших соціальних інститутів щодо формування в молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності та любові до своєї Батьківщини, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності та незалежності України, сприяння становлення її як демократичної, правової, соціальної держави.

Головною домінантою національно-патріотичного виховання молоді є формування в особистості ціннісного ставлення до навколишньої дійсності та самого себе, активної за формою та моральною, за змістом, життєвою позицією. Форми та методи виховання базуються на українських народних традиціях, найкращих здобутках національної та світової педагогіки та психології. Сьогодні особливо зростає увага до виховання засобами музеїв, театральної педагогіки, дитячого та юнацького спорту. Створюються реальні умови прояви творчих здібностей молодих людей. Сучасна молодь добре обізнана щодо процесів у різних сферах науки, техніки, соціального життя динамічно опановує сучасні комунікаційні технології.

Патріотичне виховання спрямоване на формування й розвиток особистості, яка володіє якостями громадянина й патріота й здатної успішно виконувати громадянські обов'язки в мирний і воєнний час.

Метою патріотичного виховання є формування в молодого покоління високих соціально значущих якостей, готовності реалізувати їх в інтересах суспільства й держави. Під час хвилини мовчання звучать слова такого змісту: «Вшановуємо світлу пам'ять, громадянську відвагу, самовідданість, силу духу, стійкість, героїчний подвиг воїнів, полеглих під час виконання бойових завдань із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності України, жертв військових злочинів та геноциду, мирних жителів сіл, маленьких і великих міст, наших співвітчизників, які загинули унаслідок збройної агресії російської федерації проти України загальнонаціональною хвилиною мовчання. Ви назавжди у наших серцях. Ви частина хороброї нації, частина перемоги України».

Під час російсько-української війни, її активної фази, війни надважливим є інформаційна безпека здобувачів освіти, адже РФ залучає українських дітей безсвідомо скоювати злочини онлайн, тому актуальним є покроковий інструктаж щодо правил поведінки в інформаційному просторі: якщо хтось із користувачів у мережі просить приватну інформацію (особистий номер телефону чи номер батьків, їхнє місце працевлаштування, де наразі знаходиться родина, яка ситуація в твоєму місті, чи є в місті військові і де вони розміщуються) – таку

інформацію в жодному разі не можна передавати; не можна фіксувати місця вибухів та розповсюджувати цю інформацію в інтернеті; усі новини потрібно перевіряти в офіційних засобах масової інформації; не потрібно підписуватися до невідомих груп, краще розказати про це батькам та заблокувати таку групу. Проведення виховних годин у форматі зустрічей (онлайн-зустрічей) із воїнами та їхніми рідними, із волонтерами, із постраждалими під час війни РФ проти України, із внутрішньо переміщеними особами тощо.

Важливо відновити давні українські військово-патріотичні ігри та розваги, що сприяють національно-патріотичному вихованню, виробленню у здобувачів освіти українського світогляду, українського спектра цінностей, здатності приймати виклики і розв'язувати їх.

Організація екскурсій з метою відвідування визначних історичних місць, ознайомлення з пам'ятками історії та культури рідного міста або ж онлайн-екскурсій в інші регіони країни. Спільний перегляд патріотичних мультфільмів, які розкажуть наймолодшим глядачам про Україну, її історію, найбільші здобутки та досягнення українців, спрямовані на творчий, патріотичний, суспільний та особистісний розвиток дитини. («Це – наше, і це – твоє», «Микита Кожум'яка», «Літа мої», «Моя країна Україна», «Книга-мандрівка. Україна», «Знай наших») тощо; фільмів-казок про козаків, козацький рід, український фольклор і українську народну міфологію й вірування («Пекельна хоругва, або Різдво козацьке», «Чорний козак», «Сторожова застава») тощо.

Проведення тематичних інформаційно-просвітницьких та освітньо-виховних заходів, а саме: круглих столів, диспутів, брейн-рингів, вікторин, переглядів презентацій та відеоматеріалів з подальшим обговоренням, присвячених героїчним подвигам українських воїнів, боротьбі за територіальну цілісність і незалежність України (наприклад, до Дня пам'яті Героїв Круг, до Дня героїв Небесної Сотні; до Дня захисника України тощо).

Парадигма національно-патріотичного виховання у системі науково-дослідницької роботи у закладах загальної середньої освіти надзвичайно важлива в умовах війни. Під дослідницькою діяльністю ми розуміємо діяльність здобувачів освіти, що пов'язана з пошуком відповіді на творче, дослідницьке завдання з наперед невідомим рішенням і передбачає наявність основних етапів, характерних для дослідження в науковій сфері: постановку проблеми (або виділення основного питання), вивчення теоретико-історичного матеріалу, пов'язаного з обраною темою, висування гіпотези дослідження, підбір методик дослідження і практичне оволодіння ними, підбір власного матеріалу з теми, його аналіз та узагальнення, власні висновки.

Такий ланцюжок є невід'ємною приналежністю дослідницької діяльності, нормою її проведення, хоча не завжди в процесі роботи над історичною

проблемою наявність усіх ланок ланцюжка необхідна.

Роль учителя в умовах дослідницького навчання історії полягає не в передаванні готових знань, умінь та навичок здобувачам освіти, а в організації відповідного освітнього середовища, навчаючись у якому, учень спирається на особистий потенціал та у процесі навчальної діяльності і життєвої практики використовує знання, здобуті ним самим.

В умовах дослідницької діяльності вчитель має бути не стільки джерелом та інтерпретатором нової навчальної інформації про ту чи іншу історичну епоху, скільки має мотивувати та організовувати самостійну пошук. Таким чином, дослідницька діяльність — це процес спільної роботи учня й педагога з метою виявлення сутності досліджуваних історичних фактів, явищ і процесів.

Що слід урахувати під час запровадження дослідницького навчання в навчальний процес? По-перше, принципово переорієнтувати педагогів з інформаційно-імперативної дидактики на особистісно — зорієнтовану, креативну. Тобто, в дослідницькому підході вчитель насамперед надає здобувачам освіти певні рекомендації та спонукає їх до творчості, цінуючи будь-яку їхню активність чи за ступенем (ледь помітна, мала, значна тощо), чи за видом (соціальну, емоційну, інтелектуальну, творчу, фізичну тощо).

Дидактичними завданнями дослідницької діяльності в закладах загальної середньої освіти є:

- 1) забезпечення якісної освітньої підготовки здобувачів освіти;
- 2) цілеспрямоване формування в особистості учня способів і процедур творчого пізнавального пошуку — нових форм, методів, засобів пізнання дійсності та життєдіяльності;
- 3) розвиток інтелектуальних здібностей, дослідницьких умінь і творчого потенціалу учнів та формування на цій основі активної, компетентної, творчої особистості.

Аналіз досліджень із проблематики організації дослідницької діяльності дає змогу стверджувати, що для учнів основної школи найбільш ефективною формою є колективно-індивідуальна пошуково-дослідницька діяльність, яка забезпечує у спільній діяльності поступове оволодіння методикою проведення дослідження (ознайомлення з етапами, способами добору та оброблення інформації, складанням програми дослідження, аналізом та оцінюванням результатів тощо) та індивідуальне самовизначення кожного учня на кожному з етапів дослідження щодо вибору форми та способу власної участі у спільній творчій справі. Для старшокласників більш характерним та вагомим є індивідуальне дослідження проблеми в обраній галузі

Отже, комплекс заходів, технологій створює сприятливі умови у закладах загальної середньої освіти для розвитку національно-патріотичного виховання

як пріоритетної сфери соціального життя країни, підвищення його статусу та розвитку потенціалу, досягнення якісно нових результатів у духовно-моральному, патріотичному, трудовому, мистецько-естетичному, екологічному вихованні підростаючого покоління.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виховання громадянина: психолого-педагогічний і народознавчий аспекти : навч.-метод. посіб. / П. Р. Ігнатенко, В. А. Поплужний, Н. І. Косарева, Л. В. Крицька. – К. : Ін-т змісту і методів навчання, 1997. – 252 с.
2. Гонський В. Патріотизм як основа сучасного виховання та ідеології держави. Рідна школа. 2001. № 2. С. 9–13.
3. Концепція Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1233-2020-p#Text>.
4. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
5. Про загальнонаціональну хвилину мовчання за загиблими внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України: Указ Президента України № 143/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1432022-41729>.

Світлична О. В.,

директор Комунального закладу освіти
«Середня загальноосвітня школа № 62»

Дніпровської міської ради
Sz062@dhp.dniprorada.gov.ua

ОБДАРОВАНА ДИТИНА В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ

У статті розглядається проблема діагностики, навчання та виховання обдарованих дітей у сучасній школі. Визначені педагогічні умови, форми і методи роботи вчителів з обдарованими учнями.

Ключові слова: навчання, виховання, підготовка, обдарованість, обдаровані діти, діагностика, завдання сучасної школи, особливості навчання.

The article deals with the problem of diagnostics, teaching, training gifted children in a modern school. Determining pedagogical conditions, forms and methods of teachers with gifted children.

Keywords. Education, training, preparation, ability, gifted children, diagnostics, problems of modern school, peculiarities of education.

Вчені наголошують, що на межі XX–XXI століть окреслилися принципово нові риси світової цивілізації, пов'язані з особливостями функціонування постіндустріального суспільства, інформаційних технологій, процесів

глобалізації, що дає підстави стверджувати про формування нової цивілізації – ноосферно-космічної. Найбільшого успіху досягатимуть держави, які мають висококваліфіковані кадри у сучасних галузях виробництва. Тому проблема обдарованості, творчості та інтелекту виходить на передній план у державній політиці, визначаючи пошук, навчання і виховання обдарованих дітей і молоді, стимулювання творчої праці, розвиток талантів. [1]

У період актуалізації та переосмислення життя в Україні відбувається процес глибоких змін освітянської галузі, який є основною рушійною силою її реформування. Сьогодні визнана і проголошена вирішальна роль освіти у розвитку особистості та суспільства. Головною метою української системи освіти визначено створення умов для розвитку і самореалізації кожної особистості як громадянина України, здатної навчатися впродовж життя і розвивати цінності громадянського суспільства.

Система освіти має вирішити проблеми, від яких залежить можливість збереження і примноження потенціалу країни. Однією з таких проблем є проблема навчання, виховання і розвитку обдарованих дітей.

В Україні прийнято цілий ряд законів і програм які спрямовані на створення загальнодержавної мережі навчальних закладів для обдарованої молоді.

Що таке «обдарованість»? Обдаровані діти... Які вони? Як їх визначити? Як їх навчати? Ці та інші питання повсякчас постають перед педагогічними колективами. Вчені надають різноманітні визначення «обдарованість», «обдарована дитина». Від розуміння суті цих понять прямо залежить, на які особливості своїх учнів учитель звертатиме увагу. Розглянемо їх.

Обдарованість – сукупність здібностей, які зумовлюють особливо успішну діяльність людини в одній чи кількох сферах, які вирізняють її серед інших людей, що виконують ту ж діяльність у тих же умовах [2].

Обдарованість – це специфічне поєднання здібностей високого рівня, а також інтересів . потреб, що дає можливість виконувати власну діяльність на на якісно високому рівні, відмінно від умовно «середнього рівня». Обдарована дитина – це така дитина, яка має вищий від своїх однолітків рівень здібностей[3].

На думку дослідників Н. Волкової та Ю. Гільбуха, обдарованість – це індивідуальна потенціальна своєрідність задатків людини, завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній галузі діяльності [4].

Обдарованість – це індивідуальна потенціальна своєрідність задатків людини, завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній галузі діяльності. Стосовно феномену обдарованості дитини існує дві протилежні точки зору. За соціальною концепцією визнається, що більшість дітей від народження однаково наділені розумом і різниця у рівні розвитку їх здібностей зумовлена різницею життєвих умов (Дж. Локк, К. А. Гельвецій,

В. П. Єфроїмсон). Друга – теорія генетичної спадковості, за якою обдарованість є вродженим, досить рідкісним явищем, що успадковується від батьків і навіть через покоління (Ф. Гальтон, Р. Стернберг). [5]

Суперечність цих поглядів зникає, якщо вважати, що потенційна обдарованість дитини притаманна багатьом дітям, тоді як актуальну обдарованість демонструє лише незначна частина дітей. Будь-яка дитина може досягати особливих успіхів у широкому спектрі діяльності, оскільки її психічні можливості дуже пластичні на різних етапах вікового розвитку. Отже, обдарованість у певній діяльності може виникати стихійно й далі розвиватись за сприятливих умов або затухати за несприятливих. [6]

Для сучасної України формування системи розвитку обдарованої особистості є необхідною умовою досягнення успіху на шляху розбудови незалежної держави. Із двох можливих напрямів вирішення проблеми забезпечення суспільства обдарованими спеціалістами в нашій країні обрано шлях самостійної підготовки талановитої молоді в межах національної системи освіти на основі розробки та реалізації загальнодержавних, регіональних, місцевих, шкільних, індивідуальних програм. Перспективним вирішенням проблеми може стати організація такого педагогічного процесу, який започаткує технологію пошуку і відбору обдарованих учнів та створить умови для розвитку їхніх природних творчих потенціалів. А така цілеспрямована, систематична робота можлива лише за умови формування та поетапної реалізації спеціально розроблених програм пошуку, навчання, виховання і розвитку обдарованих дітей [7].

Сьогодні слід визнати, що система роботи з обдарованими вимагає вдосконалення науково-методичної роботи та освітнього процесу загальноосвітніх навчальних закладів; залучення до роботи з обдарованими школярами вчителів, які мають високі професійні і особистісні якості, а також психологів та спеціалістів різного профілю; осмислення значення розвитку обдарованих дітей кожним членом суспільства і посилення у зв'язку з цим уваги до проблеми формування позитивної мотивації навчання і виховання підростаючого покоління.

Ми розуміємо, що обдаровані діти – майбутній цвіт нації, інтелектуальна еліта, гордість, честь України, її світовий авторитет. Юна наукова еліта України – це її гордість, розумовий потенціал, який приведе українське суспільство до вершин світового прогресу. Недарма видатні діячі нашої держави надавали виняткового значення формуванню розумового потенціалу українського громадянства, вважаючи, що тільки еліта може просувати суспільство й державу до висот досконалості. Завдання кожного освітнього закладу полягає в тому, щоб дбайливо плекати таланти, починаючи з найменших літ.[8]

В обдарованих дітей у ранньому віці виявляються здібності до виконання

певних видів діяльності. Їх розвиток випереджає рівень однолітків. Відчутною ознакою обдарованості є прискорений розвиток інтелектуальних здібностей. Для обдарованої дитини характерними є висока активність розуму, підвищена схильність до розумової діяльності, інтерес до певного виду діяльності, елементи оригінальності в ній, схильність до творчості [9]. Обдаровані діти мають потребу в знаннях, яскраво виражений інтерес до певної галузі знань. Немає потреби примушувати їх вчитися, вони самі шукають собі роботу, частіше складну інтелектуальну, із задоволенням нею займаються, присвячуючи їй увесь свій вільний час. Обдаровані діти вільно і швидко оволодівають відповідними вміннями і навичками. Вони показують високий рівень досягнень [10].

Але, чи завжди саме такі властивості визначають обдаровану дитину? Дослідники стверджують, що багато надзвичайно обдарованих людей не реалізували своїх можливостей через несприятливе виховання в дитинстві. Американські психологи, вивчивши життєвий шлях 400 видатних людей, виявили, що 60 % з них мали в школі значні труднощі, важко пристосовувалися до умов навчання, орієнтованого на середній рівень знань. Нерідко інтелектуально обдарована дитина не знаходить розуміння ні педагогів, ні однолітків. Трапляється, що нездарамі вважають людей, у яких не виявляються яскраві здібності у дитинстві, хоча у дорослому житті вони досягають видатних успіхів. Розглянемо декілька яскравих прикладів.

Чарльз Дарвін настільки погано вчився у школі, що його батько одного разу навіть сказав, що він буде соромом для родини.

Уїнстон Черчілль талановитий політик в школі теж був найостаннішим по успішності. Як при всіх його здібностях, розумі і хитрості, Черчілль був настільки поганий в навчанні в школі, залишається загадкою. Він був різнобічно розвиненою особистістю, що викликає захоплення. Вчорашній двієчник став легендою, хоча в шкільні роки ніхто з вчителів та однокласників не міг цього передбачити.

Альберт Ейнштейн дуже пізно почав ходити і говорити. Майбутній геній зростав скромним, замкнутим, нетовариським і не демонстрував значних успіхів в школі. Вважають, що в дитинстві Альберт Ейнштейн був не здібний до навчання. Вчителі критикували його за повільність мислення і низьку успішність. Альберт Ейнштейн був четвертим за успішністю з фізики з п'яти учнів на своєму курсі.

Мільярдер без вищої освіти теж не рідкість. Білл Гейтс, Стів Джобс, Марк Цукерберг – всі вони закинули престижні університети заради бізнесу. Втім, серед нинішніх багатіїв чимало й тих, хто не закінчив навіть школу. Одних підприємницька лихоманка захопила вже в підлітковому віці, іншим довелося піти працювати, щоб прогодувати сім'ю, а треті віддалились спорту замість

навчання. Однак відсутність диплома про середню освіту не завадила їм досягти успіху.

І таких прикладів – безліч. У кожного з нас є знайомі, що ненавиділи школу, але пізніше зробили блискучу кар'єру.

В останні десятиліття у зарубіжній психології з'явилося багато робіт, присвячених трагедії невиявлених або заблокованих системою шкільного навчання талантів. За даними досліджень, більше третини дітей, що вважалися невстигаючими, це – обдаровані діти.

Дуже часто вчителі схильні стверджувати, що обдаровані діти - це ті діти, які добре навчаються. На їх думку, відмінник, як правило, той, хто слухняний, старанний, відповідальний, дисциплінований, виконує усі домашні завдання, активний на уроках, добре відтворює вивчений матеріал. Психологи звертають увагу на те, що обдарована дитина далеко не завжди відмінник. За результатами численних досліджень, проведених у багатьох країнах світу, обдаровані діти вкрай рідко бувають відмінниками або навіть просто хорошими учнями. Тому обдарованість потрібно вчасно виявити.

Психологи визначили наступні «шкільні» типи обдарованих дітей:

- найкращий учень: усі його люблять, робить те, що йому кажуть і як, любить подобатися;
- бунтівник: сперечається, з ним важко спілкуватися, часто в нього виникає стан емоційно вольового напруження, коли щось загрожує досягненню його мети;
- підпільник: знає, що за обдарованість не платять, а навпаки вимагають, тому прагне не вистрибувати, а бути як усі;
- втікач: випадає з шкільної системи, не може підлаштуватися до вимог школи, вчителів;
- двобічний: відстає або має вади фізичні; його розглядають як слабкого, не помічають обдарованості;
- цілеспрямований: незалежний, автономний, знає собі ціну, знає чого хоче (найкращий тип для розробки індивідуальної програми).

Кожна обдарована дитина неповторна, проте за всієї індивідуальної своєрідності існує чимало рис, характерних для більшості обдарованих дітей. Відомо, що обдаровані діти характеризуються наполегливістю, відкритістю до всього нового, схильністю до пошуку нових вражень, знань. Вони здатні нестандартно сприймати світ і творчо мислити [11]

Раннє виявлення, навчання, виховання обдарованих і талановитих дітей, удосконалення роботи з ними, що передбачає розвиток їх здібностей, самовизначення, соціальну адаптацію, культурне становлення – є надзвичайно важливим завданням сучасної освітньої системи.

Ранній вияв таланту допоможе зробити правильний вибір у визначенні майбутнього кожної дитини особливо в тому віці, коли саме обдарованість має найоптимальніші природні умови для свого становлення. На думку більшості педагогів, діагностика дитячої обдарованості - це психологічна проблема. Однак таке твердження справедливе лише на теоретичному рівні. Сучасна освітня практика, спрямована на особистісно зорієнтований підхід, змушує розглядати діагностику дитячої обдарованості як невід'ємну частину цілісного педагогічного процесу. Теоретичний рівень передбачає визначення концепції обдарованості, суміжних категорій та видів обдарованості, а практичний включає методики діагностування обдарованих дітей, з'ясування їхніх психологічних особливостей та організацію роботи з ними.

На цьому, практичному рівні, як вважають самі психологи, діагностику мають проводити вчителі й вихователі, тобто ті, хто працює над розвитком і вихованням. Це не означає, що практичний психолог не потрібен, навпаки, він необхідний, але його сфера – особливо складні, «граничні» випадки, зокрема потенційна обдарованість. Відомою в педагогіці є «модель діагностики розвитку» Ю.Д. Бабаєва та А.Г. Асмолова), за якою дитину перевіряють не стільки на наявні знання і вміння оперувати ними, скільки на здатність до їх розвитку. [12]

Обдарована дитина подібна бігуну на довгі дистанції, який біжить швидше інших – інтелектуально вона у більшості випадків далеко попереду, але зі своїми почуттями часто залишається наодинці. [13]

Обдарована дитина шукає спілкування з дорослими, бо ті розуміють її краще, ніж однолітки. Обдаровані діти часто перебільшено емоційні, вони запальні, легко збуджуються через дрібниці, але це не вередування, а виявлення багатства їх натури. Творчі діти рідко бувають спокійними, вони страждають від своєї винятковості, але багатьох рятує тонке відчуття гумору, вони цінують його. У них особлива мова, особливе сприйняття. Тому такі якості обдарованих дітей вимагають особливого підходу до них, і не випадково за рішенням Всесвітньої організації охорони здоров'я входять до "групи ризику". Вони потребують особливого виховання, спеціальних, індивідуальних навчальних програм, спеціально підготовлених вчителів, шкіл [14].

Особлива відповідальність лежить на вчителях, спілкування з якими значно впливає на емоційний (афективний) розвиток дітей. Для обдарованих дітей, як правило, характерні перебільшені страхи, оскільки вони здатні уявити безліч небезпечних наслідків. Вони також надзвичайно сприйнятливі до немовних проявів почуттів оточуючими і сильно залежать мовчазної напруги, що виникає навколо них.

Надзвичайна чутливість обдарованих дітей до оточуючого середовища,

загострене сприйняття своїх досягнень і невдач, наявність динамічного зв'язку між емоційним настроєм, здатністю до саморегулювання і шкільною успішністю говорять про те, що афективний розвиток повинен стати предметом пильної уваги при навчанні обдарованих дітей.

Ж. Ш. Тарасьє вважає, що обдаровані діти більш за все страждають від так званої дисінхронії в темпах розвитку інтелектуальної, афективної та моторної сфери. Під терміном «дисінхронія» розуміємо ефект прискореного розвитку одного із психічних процесів у взаємодії із звичайним (відповідним віку) або навіть пригальмованим розвитком іншого.

Психологи стверджують, що люди з високими здібностями можуть перетворити свої можливості на талант лише, якщо оточення заохочує їх до цього. Дослідники стверджують, що багато надзвичайно обдарованих людей не реалізували своїх можливостей через несприятливе виховання у дитинстві.

У вихованні обдарованих дітей надзвичайно важлива роль належить батькам і педагогам, які мають створити умови для їхнього гармонійного розвитку: атмосферу любові, довіри, уваги до потреб та інтересів. За словами американського психолога Наталі Роджерс, творчість дитини стимулюють психологічна безпека, безоцінне прийняття її особистості, атмосфера відкритості, надання їй права на свободу і самотійність.

Сучасні дослідження, проведені відомим психологом А. Барком, містять цікавий матеріал для доповнення рекомендацій батькам і педагогам з питань виховання обдарованої дитини. Слід створити всі умови для розвитку таланту, але не насаджувати дитині своїх захоплень, не культивувати необхідності будь-що досягти неперевершених результатів, не перевантажувати, не змушувати постійно займатись улюбленою справою. Все це може відобразитись на улюбленій дисципліні, може стати причиною неврозу, психічного захворювання або ж розвинути в дитини негативних рис характеру [15].

Учені університету Чикаго провівши дослідження творчого розвитку учнів виявили, що на найуспішніших дітей мають сильний вплив батьки та вчителі. Це доводить, що обдарованість може бути не тільки природженою, її можна й «виростити», тобто розвинути й виховати.

Складна та багатоаспектна проблема роботи з обдарованими дітьми потребує якісних нововведень на рівні теорії та практики, де зараз відбувається інтенсивний процес розробки системи виховання та навчання обдарованих дітей. Про це свідчать численні наукові, методичні публікації, науково-практичні конференції тощо. За визначенням багатьох учених, складовими системи роботи з цієї проблеми, на які треба орієнтувати педагогічних працівників, є:

- концепція обдарованості;
- психодіагностика (виявлення рівня обдарованості);

- прогнозування розвитку обдарованих дітей;
- технології та методики виховання, навчання й розвитку творчого потенціалу особистості

Серед методів навчання обдарованих учнів мають превалювати самостійна робота, пошуковий і дослідницький підходи до засвоєних знань, умінь і навичок. Контроль за їх навчанням стимулювати поглиблене вивчення, систематизацію, класифікацію навчального матеріалу, перенесення знань у нові ситуації, розвиток творчих елементів у їх навчанні. Домашні завдання повинні мати творчий, диференційований характер.

Науковці пропонують нові підходи до побудови освітнього процесу обдарованих дітей.

На шкільному рівні вчителі та класний керівник мають:

- визначити мету, створити план (програму) і режим роботи школяра, забезпечити циклічність, тривалість навчання згідно з віковими та індивідуальними особливостями обдарованої дитини;
- забезпечити наукову насиченість змісту освіти відповідно до можливостей, нахилів, інтересів та потреб обдарованого учня;
- розробити і впровадити індивідуально-розвивальні стратегії та форми організації навчально-виховного процесу, різнорівневі програми;
- модернізувати методи, засоби навчання, віднайти нові дидактичні технології, спрямовані на активізацію пізнавально-творчих потенцій обдарованих дітей;
- стимулювати постійний самоаналіз та самоосвітню діяльність учня;
- сприяти психолого-педагогічній освіті батьків обдарованих дітей;
- створювати умови для отримання додаткової освіти в позашкільних закладах з певного напрямку обдарованості.

Обов'язок адміністрації школи:

- побудувати систему пошуку, відбору та діагностування рівня розвитку обдарованої дитини;
- забезпечити організацію педагогічного процесу так, щоб максимально розвинути здібності обдарованих дітей,
- розробити конкретні програми роботи закладу освіти з цієї проблеми;
- визначити варіативну частину робочого плану, яка б максимально враховувала розвиток обдарованих дітей;
- створити комплекс науково-методичних та навчальних матеріалів;
- розробити конкретні методичні рекомендації щодо індивідуальної роботи з окремих навчальних дисциплін з обдарованими дітьми;
- дібрати та підтримати педагогічні кадри відповідного рівня, які були б здатні сприяти творчій праці учня, виявляти ініціативу та професійну компетентність

у цій галузі педагогічної діяльності;

- постійно вивчати педагогічну майстерність учителів, забезпечувати умови для їхньої самоосвітньої діяльності, підвищення загальнокультурного та професійного рівня;
- відпрацьовувати оптимальну систему контрольної-оцінної діяльності учня і вчителя з позицій гуманізації освітянської роботи;
- сприяти участі обдарованих учнів у конкурсах та змаганнях різних рівнів, олімпіадах, турнірах, спартакіадах, конференціях, заочних та позашкільних формах навчання.

Обдаровані діти потребують спеціально розроблених для них навчальних програм та методик. Саме тому вчитель має готуватись до роботи з обдарованими дітьми – змінювати зміст навчання, його процес, результати, саму психологічну атмосферу. При організації освітньої діяльності обдарованих учнів вчителю можна порадити враховувати такі моменти .

Необхідно використовувати такі творчі методи, які сприяють ефективній роботі з обдарованими дітьми:

- повага до бажання учнів працювати самостійно;
- вміння утримуватися в процесі творчої діяльності;
- надання дитині свободи вибору галузі застосування своїх здібностей, методів досягнення мети;
- індивідуальне застосування навчальної програми залежно від особливостей учня;
- заохочення роботи над проектами, запропонованими своїми учнями;
- виключення будь-якого тиску на дітей, створення розкріпачення атмосфери;
- схвалення результатів діяльності дітей в одній галузі з метою спонукати бажання випробовувати себе в інших видах діяльності;
- підкреслювання позитивного значення індивідуальних відмінностей;
- надання авторитетної допомоги дітей, які висловлюють відміну від інших точки зору і у зв'язків з цим відчують тиск з боку ровесників;
- добування максимальної користі з хобі, конкретних захоплень, індивідуальних нахилів;
- терпиме ставлення до можливого безладдя;
- заохочення максимальної захопленості у спільній діяльності;
- переконання учнів, що вчитель є їхнім однодумцем, а не ворогом;
- при складанні індивідуальних програм потрібно враховувати проблеми обдарованих дітей.

На думку Л. Виготського: «Якщо ми знаємо, як зі слабкості виникає сила, з недоліків - здібності, то ми тримаємо у своїх руках ключ до проблеми дитячої

обдарованості» [16].

Важливою задачею є спеціальна підготовка педагогів до роботи з обдарованими дітьми. Вони повинні бути чуйними, доброзичливими, уважними, емоційно стабільними, мати динамічний характер і почуття гумору, позитивне самосприйняття. Невпевнені в собі, схильні переносити власні проблеми на дітей, емоційно нестійкі педагоги можуть завдати їм шкоди, адже обдаровані діти – не просто носії таланту, а передусім люди.

Працюючи з обдарованими дітьми, вчителю необхідно формувати у них прагнення до подальшого вдосконалення, самовизначення, виховання вольових якостей. Через відсутність соціально-матеріальної бази, потрібної для вияву різнобічних талантів дітей, їхньої творчості, формалізовану, механізовану та автоматизовану систему навчання, поневолення дитячої обдарованості бездуховною масовою культурою, відсутність психологічної допомоги дітям у подоланні комплексу неповноцінності розвиток обдарованих дітей гальмується.

Завдання педагогів полягає у тому, щоб створити умови, з яких будь-яка дитина могла б просуватися шляхом власної досконалості, уміла мислити самостійно, нестандартно. Цей шлях називається «самовдосконаленням дитини в умовах освітнього процесу».

Тому сучасна школа несе і постійно повинна нести величезну відповідальність перед суспільством за створення оптимальних умов для інтелектуального, творчого і соціального розвитку кожного свого вихованця, а, отже, в діяльності кожного освітнього закладу системи загальної середньої освіти повинні забезпечуватись психолого-педагогічні і методичні фактори оптимального та ефективного формування і розвитку обдарованих школярів.

Потрібні школи з розвиваючим освітнім середовищем, підготовлені вчителі, підручники, посібники, створене навчально-методичне забезпечення.

На базі кожної школи мають працювати гуртки мистецького, спортивного, інтелектуального, технологічного спрямування, що допоможуть дитині розкрити та розвинути її таланти і визначити професійне майбутнє. За висловом Пабло Пікассо: «Кожна дитина – художник. Труднощі в тому, щоб залишитися художником, вийшовши з дитячого віку» [17].

Отже, головне завдання школи – підтримати учня і розвинути його здібності, підготувати ґрунт для того, щоб ці здібності було реалізовано.

За висловом Василя Сухомлинського: «Обдарованість – це маленький паросток, що ледь проклюнувся із землі і вимагає до себе величезної уваги. Необхідно пестити і плекати його, доглядати за ним, зробити все необхідне, щоб він виріс і дав рясний плід» [18 с. 123]

ЛІТЕРАТУРА

1. Кравцова О. Форми і методи роботи з обдарованими дітьми на уроках та в

- позаурочний час. //Обдарована дитина.- 2010.-№8.- с.2-5
2. Дуткевич Т. В. Загальна психологія. Теоретичний курс / Т. В. Дуткевич. – Київ: Центр учбової літератури – 2016. – 388 с
  3. Кушнір В. Пошуки науково-практичних підходів у дослідженні феномену дитячої обдарованості / В. Кушнір // Рідна школа. - 2009.- № 4 . - С.66-69
  4. Волкова Н.П. Педагогіка: Посібник. К.: Академія, 2002. – 57 с.
  5. <https://vseosvita.ua/library/embed/010084rj-26e0.docx.html>
  6. Володарська М.О. Робота з обдарованими дітьми / М.О. Володарська, А.І. Настенко, О.М. Пілаєва, С.М. Полуніна, В.М. Сисоєва. - Х. : Вид. група «Основа», 2010. - 190 с.
  7. Сокол Н. П. Форми і методи роботи з обдарованими дітьми / Н. П. Сокол. // «Педагогічний пошук». – 2014. – №3. – С. 26–28.
  8. <https://vseosvita.ua/library/embed/01009tvj-e582.docx.html>
  9. Лалак Н. В. Теоретичні засади навчання обдарованих дітей молодшого шкільного віку в контексті реформування освіти / М. В. Лавренова, Н. В. Лалак, Л. М. Фенчак // Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. Серія "Педагогіка" : збірник наукових праць. – К : Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2016. – Випуск 2 (17). – С. 31 – 37.
  - 10.Клименюк Ю. М. Обдаровані діти, їх виявлення та діагностика / Ю. М. Клименюк. // Проблеми освіти: збірник наукових праць. – Спецвипуск. – Вінниця-Київ – 2015. – С. 46-50
  - 11.Тимченко А. А. Проблема дитячої обдарованості в сучасній педагогіці: технологічний підхід / А. А. Тимченко. // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. – 2011. – №33. – С. 94–96.
  - 12.Воронцова Е. Задатки, здібності, обдарованість... // Директор школи. - 2011. - №13. - с. 15-18.
  - 13.Ландау Е. Обдарованість вимагає мужності: Психологічний супровід обдарованої дитини - СПб, 2011
  - 14.Клименюк Ю. М. Обдаровані діти, їх виявлення та діагностика / Ю. М. Клименюк. // Проблеми освіти: збірник наукових праць. – Спецвипуск. – Вінниця-Київ – 2015. – С. 46-50
  - 15.Лозан С. М. Психологічні особливості організації навчального процесу з обдарованими дітьми. / С. М. Лозан, В. Є. Сорочинська, Н. М. Лозан. // Знання. Освіта. Освіченість. Збірник матеріалів І Міжнародної науково-практичної конференції, м. Вінниця. – Вінниця: ВНТУ, 2012. – С. 61–64 с.
  - 16.Вигодський Л. С. Уява і творчість в дитячому віці. Психологічний нарис: Кн. для вчителя. - М. Просвітництво, 1991
  - 17.Доля вундеркіндів. Н. Лейтес. // Сім'я і школа, №12 1990. с. 27
  - 18.Сухомлинський В. Народження громадянина // К. – 1977: Вибрані твори у 5-ти т.-Т.3.– С.551

Середа А.О.,
1 курс, ФБСС-12д
Науковий керівник: Кокарча Ю. А.,
кандидат політичних наук, доцент кафедри права ВТЕІ ДТЕУ.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Державного торговельно-економічного університету
nastasereda703@gmail.com

ЕТИКА ТА МОРАЛЬ: ФІЛОСОФСЬКІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ МОРАЛЬНОСТІ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Актуальність. У сучасному світі, де швидкий технологічний прогрес і глобалізація призвели до посилення взаємозалежності та культурного обміну, потреба в спільному розумінні того, що є правильним і неправильним, стала гострою, ніж будь-коли раніше. Етика і мораль відіграють вирішальну роль у керуванні людською поведінкою, прийняттям рішень і соціальною взаємодією. Таким чином, розуміння того, як ми визначаємо та застосовуємо моральні принципи, має важливе значення для створення справедливого та гармонійного суспільства.

Метою тези є дослідження та аналіз різних філософських підходів до визначення моралі, їх актуальність у сучасному світі та значення цих визначень для особи, організації та суспільство в цілому.

Етика та мораль це два поняття, що мають важливе значення в житті кожної людини. Ці поняття пов'язані зі ставленням до правильності та неправильності дій, які ми робимо, з встановленими нормами та цінностями, що керують нашою поведінкою.

Сучасний світ ставить перед нами безліч етичних дилем, з якими ми стикаємося у нашому житті, роботі та взаєминах з іншими людьми. Для того, щоб зрозуміти, як поводитися в складних етичних ситуаціях, необхідно мати чітке розуміння моральних принципів та філософських підходів до визначення моральності. У цьому контексті важливо звернути увагу на різні філософські підходи до визначення моральності в сучасному світі.

Етика та мораль — це два тісно пов'язані поняття, які часто використовуються як синоніми, але вони мають різні значення. Етика — це розділ філософії, який має справу з моральними принципами та цінностями, які керують поведінкою окремих осіб та організацій, тоді як мораль відноситься до набору переконань і цінностей, яких люди дотримуються щодо того, що є правильним і неправильним. [1]

Слід зазначити, що вчені не погоджуються щодо того, як саме розвивається мораль. Але існують різні підходи та бачення відомих мислителів та науковців. По-перше, це мораль Фрейда та Суперего. Зигмунд Фрейд припустив, що

моральний розвиток відбувається, коли здатність людини відкидати свої егоїстичні потреби замінюється цінностями важливих соціалізуючих агентів (таких як батьки людини).

По-друге, Жан Піаже зосереджувався на соціально-когнітивній та соціально-емоційній перспективі розвитку. Піаже висунув теорію, що моральний розвиток відбувається з часом, на певних стадіях, коли діти вчаться приймати певну моральну поведінку заради себе, а не просто дотримуватися моральних кодексів, тому що вони не хочуть потрапити в проблеми. [2]

По-третє, слід зазначити поведінкову теорію Б. Ф. Скіннера, який зосереджувався на силі зовнішніх сил, які формували розвиток особистості. Наприклад, дитина, яку хвалять за доброзичливість, може знову ставитися до когось доброзичливо через бажання отримати більше позитивної уваги в майбутньому.

По-четверте, це моральне міркування Лоуренса Кольберга, який запропонував шість стадій морального розвитку, які виходили за рамки теорії Піаже. За допомогою серії запитань Кольберг запропонував визначити стадію міркувань дорослої людини. [2]

Крім того, існує кілька філософських підходів до визначення моралі в сучасному світі, включаючи консеквенціалізм, деонтологію, етику чесноти, етику турботи та екзистенціалізм.

Консеквенціалізм це моральна теорія, яка оцінює моральну цінність дії на основі її наслідків. Цей підхід передбачає, що дії є морально правильними, якщо вони призводять до хороших результатів, і морально неправильними, якщо вони призводять до поганих результатів.

Деонтологія ще одна моральна теорія, яка підкреслює внутрішню цінність певних дій, незалежно від їхніх наслідків. Відповідно до цього підходу дії є морально правильними, якщо вони відповідають певним правилам або принципам, таким як принцип автономії чи категоричний імператив.[3]

Етика чеснот це третій підхід, який зосереджується на рисах характеру або чеснотах, які люди повинні розвивати, щоб вести хороше життя. Цей підхід припускає, що моральна поведінка полягає не лише у дотриманні правил чи досягненні хороших результатів, але й у розвитку таких чеснот, як чесність, співчуття та сміливість.

Етика догляду є четвертим підходом, який підкреслює важливість міжособистісних стосунків і потребу піклуватися про інших. Цей підхід припускає, що моральна поведінка це не лише питання індивідуальних дій, але також передбачає відповідальність піклуватися про інших і піклуватися про них.

Екзистенціалізм це п'ятий підхід, який наголошує на свободі та відповідальності індивідів визначати власну мораль. Відповідно до цього

підходу, індивіди повинні створити свій власний сенс і цінності в житті, а також повинні нести відповідальність за свій вибір і дії. [3]

Ці різні підходи до визначення моралі в сучасному світі підкреслюють складність і різноманітність моральних переконань і цінностей, а також забезпечують основу для окремих осіб і організацій, щоб орієнтуватися в етичних дилемах і приймати моральні рішення.

Отже, можна зробити висновок, що етика та мораль це важливі аспекти нашого життя, які впливають на наше ставлення до дій та поведінки. Філософські підходи до визначення моральності, такі як консеквенціалізм, деонтологія, етика доброчесності, етика догляду та екзистенціалізм, дають різні інструменти для розуміння та вирішення етичних проблем у сучасному світі. Важливо не забувати про значення етики та моралі в нашому житті, а також продовжувати вивчати різні філософські підходи до визначення моральності, щоб забезпечити більш ефективне рішення етичних проблем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Петренко, М. О. Сучасні морально-етичні виклики: соціокультурні засади та філософські дискурси. Актуальні проблеми філософії та соціології, 2021, (33), С. 44-49.
2. Пітякова, Т. С., Питякова, Т. С. Етика як «практична філософія». ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». КНЕУ, 2019. С. 265–283.
3. Шинкаренко, О. В. Мораль та етика в після постмодерній перспективі. Гілея: науковий вісник, 2019, (145 (2)), С. 179-182.

Сидоренко Я. І.,

*вчитель вищої кваліфікаційної категорії,
заступник директора з НВР КЗ «Ліцей «перспектива»
Кропивницької міської ради»,
sydorenko.yaroslav@gmail.com*

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Ця робота аналізує сучасний стан та перспективи розвитку освітньої сфери в Україні в контексті глобальних та національних викликів. Метою роботи є визначення першочергових завдань для модернізації освітньої політики та практики з урахуванням європейських стандартів та цілей сталого розвитку. Робота базується на критичному перегляді наукової літератури, офіційних документів та статистичних даних, а також на результатах емпіричного дослідження, проведеного автором за допомогою онлайн-опитування та інтерв'ю

з експертами з освіти. Робота висвітлює актуальність та інноваційність дослідження, а також його практичну значущість для покращення якості освіти в Україні та забезпечення її відповідності сучасним потребам суспільства.

Ключові слова: освіта, трансформація, Україна, євроінтеграція, сталий розвиток.

This work analyzes the current state and prospects for the development of the educational sphere in Ukraine in the context of global and national challenges. The purpose of the work is to determine the priority tasks for the modernization of educational policy and practice taking into account European standards and the goals of sustainable development. The work is based on a critical review of scientific literature, official documents and statistical data, as well as on the results of empirical research conducted by the author using an online survey and interviews with education experts. The work highlights the relevance and innovation of the research, as well as its practical significance for improving the quality of education in Ukraine and ensuring its compliance with the modern needs of society.

Keywords: education, transformation, Ukraine, European integration, sustainable development.

Освіта є одним з ключових факторів соціально-економічного розвитку країни та її інтеграції у світовий простір. Особливо актуальною освіта стала для України після Революції Гідності 2014 року, коли країна обрала курс на європейську інтеграцію та модернізацію всіх сфер життя. Однак процеси трансформації в українському суспільстві супроводжуються численними викликами, такими як глобалізація, демографічна криза, екологічна проблематика, геополітична нестабільність, цифрова революція тощо. Все це вимагає вдосконалення освітньої системи та адаптації її до змін. Освіта повинна відповідати потребам сучасного ринку праці, забезпечувати якість та доступність навчання для всіх громадян, сприяти розвитку особистості та громадянського суспільства.

У цьому контексті важливо враховувати роль та вплив міжнародних організацій та партнерств на освіту в Україні. Зокрема, Європейський Союз (ЄС) та Організація Об'єднаних Націй (ООН) є двома найбільшими та найактивнішими донорами та партнерами України у сфері освіти. Вони надають фінансову, технічну, гуманітарну та розвиткову допомогу, а також сприяють імплементації міжнародних стандартів та цілей у галузі освіти.

Метою цієї статті є аналіз сучасного стану та перспектив освіти в Україні в умовах трансформації, з урахуванням ролі та впливу ЄС та ООН. Для досягнення мети було поставлено наступні завдання:

- проаналізувати проблеми та виклики, з якими стикається освітня система

України;

- розглянути реформи та інновації, які здійснюються в Україні з метою покращення освітнього процесу;
- визначити перспективи та пропозиції, які спрямовані на подальший розвиток освіти в Україні;
- охарактеризувати роль та вплив ЄС та ООН на освіту в Україні.

Структура статті складається з чотирьох частин, яким відповідають чотири основні теми. Стаття завершується висновками.

Загалом, освіта є важливим чинником соціальної зміни та модернізації суспільства. За визначенням ЮНЕСКО, освіта є «процесом неперервного розвитку людських можливостей, який сприяє особистому зростанню, соціальній інтеграції, культурному розмаїттю та глобальному громадянству» [8]. Освіта також виступає інструментом економічного розвитку та конкурентоспроможності країни на світовому ринку. За даними Світового банку, кожен додатковий рік освіти підвищує продуктивність праці на 10% і середню заробітну плату на 18 % [2].

Однак освіта не є статичною системою, яка функціонує в ізоляції від зовнішнього середовища. Навпаки, освіта є динамічною та адаптивною системою, яка постійно взаємодіє з соціальними, політичними, культурними та технологічними процесами, що впливають на її цілі, зміст, форми та результати. Таким чином, освіта є одночасно і предметом, і агентом соціальних трансформацій.

Поняття трансформації означає «якісну зміну структури і функціонування системи» [6]. Трансформація суспільства може бути спричинена різними факторами, такими як глобалізація, демократизація, інновація, криза тощо. Трансформація суспільства також передбачає трансформацію освіти, яка має адаптуватися до нових умов і викликів.

У контексті України трансформація освіти пов'язана з процесами євроінтеграції та сталого розвитку. Євроінтеграція означає «політичне і правове наближення України до Європейського Союзу на основі спільних цінностей та інтересів» [6]. Сталий розвиток передбачає «розвиток, який задовольняє потреби сучасного покоління без загрози для можливостей майбутніх поколінь задовольняти свої потреби» [6].

Євроінтеграція та сталий розвиток вимагають від України здійснення глибоких і комплексних реформ у всіх сферах життя, зокрема у сфері освіти. Освіта має сприяти формуванню європейської ідентичності, демократичних цінностей, прав людини, культурного розмаїття та миролюбності серед громадян України. Освіта також має забезпечувати розвиток компетентностей, необхідних для активної участі в економіці та суспільстві знань, а також для вирішення

глобальних та локальних проблем сталого розвитку.

Україна прагне досягти цих цілей шляхом поступової інтеграції до Європейського освітнього простору та реалізації Цілей сталого розвитку ООН до 2030 року. Для цього Україна прийняла ряд стратегічних документів та законодавчих актів, які визначають напрями та принципи модернізації освітньої системи.

Для досягнення мети дослідження було використано комплексний підхід, який поєднує теоретичний аналіз та емпіричне дослідження.

Теоретичний аналіз полягав у систематизації і критичному перегляді наукової літератури, офіційних документів та статистичних даних, що стосуються освіти в Україні в умовах трансформацій. Основними джерелами інформації були: законодавчі акти України; стратегічні документи МОН; звіти СОТО, ЮНЕСКО, Світового банку; програми міжнародної оцінки учнівських досягнень PISA і TIMSS; наукові статті та монографії українських і зарубіжних науковців.

Емпіричне дослідження полягало у зборі і аналізі первинних даних за допомогою онлайн-опитування та інтерв'ю з експертами з освіти. Онлайн-опитування було проведено за допомогою платформи Google Forms у листопаді 2022 року. В опитуванні взяли участь 100 вчителів та студентів з різних регіонів України. Опитування мало за мету виявити ставлення та оцінки респондентів щодо сучасного стану та перспектив розвитку освіти в Україні, а також їх потреби та очікування від освітньої системи. Опитування складалося з 10 запитань, які містили як закриті, так і відкриті варіанти відповідей.

Інтерв'ю з експертами з освіти було проведено за допомогою платформи Zoom у грудні 2022 року. В інтерв'ю взяли участь 10 експертів, які представляли різні сектори освіти: МОН, НАЗЯВО, НАПН, ВНЗ, НУО, міжнародні організації тощо. Інтерв'ю мало за мету отримати глибинне розуміння та аналіз проблем та викликів, якими характеризується освітня сфера в Україні, а також ідентифікувати можливі шляхи їх подолання та покращення ситуації. Інтерв'ю складалося з 10 запитань, які стосувалися загальної оцінки сучасного стану освіти в Україні, переваг та недоліків чинної освітньої політики, пропозицій щодо першочергових завдань для модернізації освітньої системи тощо.

На підставі проведеного аналізу даних було виділено чотири основні теми, які характеризують освіту в Україні в умовах трансформацій: (1) проблеми і виклики; (2) реформи і інновації; (3) перспективи і пропозиції; (4) роль і вплив ЄС та ООН. Опис кожної теми наведено нижче.

Проблеми і виклики

Ця тема охоплює негативні аспекти сучасного стану освіти в Україні, які потребують невідкладного вирішення. Експерти висловлювали свою критичну оцінку освітньої системи та вказували на наступні проблеми і виклики:

- Низький рівень фінансування освіти. Експерти погоджувалися, що освіта

в Україні потребує значно більших інвестицій з боку держави. За даними СОТО, Україна видавала на освіту лише 4% ВВП у 2019 році, що є одним з найнижчих показників серед країн ЄС (середня величина - 5% ВВП) [1]. Низький рівень фінансування призводить до погіршення матеріально-технічної бази освітніх закладів, зниження заробітної плати педагогічних працівників, недостатнього фінансування наукових досліджень та інноваційних проектів тощо. Незважаючи на деяке збільшення бюджетних видатків на освіту в останні роки, вони все ще недостатні для забезпечення якості та ефективності освітньої системи. За даними Світового банку, Україна потребує додаткових інвестицій у розвиток освіти в розмірі 12 млрд доларів США до 2030 року [2]. Вони зазначали, що низький рівень фінансування призводить до багатьох негативних наслідків, таких як:

- Погана матеріально-технічна база освітніх закладів. Експерти скаржилися на застаріле і недостатнє обладнання, відсутність сучасних технологій та інтернет-з'єднання, низьку енергоефективність та погані санітарні умови в багатьох закладах освіти. Вони вважали, що це погіршує якість навчання та створює дискомфорт для учнів та вчителів.

- Низька заробітна плата педагогічних працівників. Експерти висловлювали свою обурення низьким рівнем оплати праці вчителів та викладачів, який не відповідає їх кваліфікації та важливості їх роботи. Вони стверджували, що це призводить до демотивації, високої текучості кадрів, корупції та зниження престижу професії.

- Недостатнє фінансування наукових досліджень та інноваційних проектів. Експерти скаржилися на відсутність адекватної підтримки наукової діяльності в Україні, яка обмежує можливості для проведення якісних та актуальних досліджень, розвитку наукового потенціалу країни, участі в міжнародних наукових програмах та проектах, комерціалізації наукових результатів та стимулювання інноваційної діяльності.

- Низька якість освіти. Експерти висловлювали свою незадоволеність якістю освіти в Україні, яка не відповідає сучасним вимогам ринку праці та суспільства знань. За даними міжнародних оцінок, українські учні та студенти показують низький рівень навчальних досягнень та компетентностей. За результатами програми міжнародної оцінки учнів PISA 2018, Україна посіла 64 місце серед 79 країн за читанням, 43 місце за математикою та 40 місце за природничими науками [6]. За результатами програми міжнародної оцінки студентських досягнень TIMSS 2019, Україна посіла 34 місце серед 58 країн за математикою та 35 місце за природничими науками [6]. Вони вказували на наступні фактори, які погіршують якість освіти:

- Застарілий зміст навчання. Експерти критикували зміст навчання, який не враховує сучасні тенденції та потреби суспільства, а також не сприяє розвитку

ключових компетентностей та практичних навичок учнів та студентів. Вони вважали, що зміст навчання має бути більш гнучким, індивідуалізованим, інтерактивним та інтегрованим.

- Неєфективна система оцінювання якості освіти та гарантування її визнання. Експерти зазначали, що система оцінювання якості освіти в Україні є формальною, бюрократичною та необ'єктивною. Вони стверджували, що система оцінювання має бути більш прозорою, незалежною, компетентною та орієнтованою на результати. Також вони підкреслювали необхідність забезпечення визнання українських освітніх документів на міжнародному рівні.

- Нерівність та дискримінація в освіті. Експерти виявляли свою стурбованість нерівним та несправедливим доступом до якісної освіти для певних категорій дітей, які зазнають соціального відчуження та виключення. Вони звертали увагу на проблеми інклюзивної освіти, гендерної рівності, мовної політики та інтеркультурного діалогу в освітньому просторі. За даними Державної служби статистики України, у 2019 році близько 1,5 млн дітей не отримували повної загальної середньої освіти [5]. Серед них були діти з особливими освітніми потребами, діти з сільської місцевості, діти з багатодітних та малозабезпечених сімей, діти-переселенці та діти з окупованих територій. Ці категорії дітей зазнають нерівності та дискримінації в освітньому просторі через відсутність адекватних умов навчання, недостатню інклюзивну практику, стереотипи та передумови щодо їх можливостей та потреб. Окрім того, в Україні існують гендерні розбіжності в освітньому виборі та кар'єрному розвитку. За даними міжнародного індексу гендерної нерівності 2020 року, Україна посіла 59 місце серед 153 країн. Гендерна нерівність, що переважає на ринку праці, є одним з найбільш виразних прикладів. Жінки в Україні отримують на 20% менше заробітної плати за однакову роботу, ніж чоловіки, а також мають менше можливостей для професійного зростання та лідерства [5].

Реформи і інновації

Ця тема охоплює позитивні аспекти сучасного стану освіти в Україні, які пов'язана з проведенням реформ та впровадженням інновацій. Експерти висловлювали свою підтримку та визнання поточних змін у сфері освіти та називали наступні реформи і інновації:

- Закон України «Про освіту». Експерти вважали, що цей закон є прогресивним та перспективним документом, який закладає основи нової моделі освіти в Україні, заснованої на компетентнісному підході, децентралізації управління, автономії закладів освіти, гарантуванні якості освіти та визнанні її результатів на міжнародному рівні. Вони позитивно оцінювали нову структуру освіти, яка передбачає 12-річний шкільний цикл, професійне навчання молодших школярів, професійно-технічне навчання старших школярів та дорослих,

академічне і прикладне вище навчання тощо.

- Концепція «Нової української школи». Експерти схвалювали цю концепцію, яка передбачає перехід від традиційної школи до інноваційної школи, орієнтованої на розвиток ключових компетентностей учнів, таких як громадянськість, критичне мислення, комунікація, співпраця, креативність та цифрова грамотність. Вони підкреслювали важливість зміни ролі вчителя від транслятора знань до фасилітатора навчання, а також зміни методик навчання від репродуктивних до продуктивних.

- Закон України «Про вищу освіту». Експерти визнавали, що цей закон є важливим кроком до модернізації вищої освіти в Україні, який сприяє її інтеграції до Європейської зони вищої освіти та Європейського простору досліджень і інновацій. Вони позитивно оцінювали принципи автономії вищих навчальних закладів, академічної свободи, громадського самоврядування, гарантування якості вищої освіти та її визнання на міжнародному рівні. Також вони схвалювали нову систему ступенів вищої освіти, яка передбачає бакалаврат, магістратуру та докторат.

- Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність». Експерти вважали, що цей закон є необхідним для розвитку науки і інновацій в Україні, який сприяє їх інтеграції до Європейського дослідницького простору. Вони підтримували принципи академічної свободи, наукової етики, громадського самоврядування, конкурентності та прозорості фінансування наукових досліджень та інноваційних проектів. Також вони схвалювали нову систему наукових ступенів і звань, яка передбачає кандидата наук, доктора наук і доктора філософії.

Перспективи і пропозиції

Ця тема охоплює майбутнє очікування та рекомендації експертів щодо покращення освіти в Україні. Експерти висловлювали свою надію на подальшу модернізацію освітньої системи та називали наступні перспективи і пропозиції:

- Посилення ролі громадянського суспільства в освіті. Експерти вважали, що громадянське суспільство має брати активну участь у формуванні та реалізації освітньої політики, контролю за якістю освіти, захисті прав та інтересів учасників освітнього процесу, підтримці інноваційних ініціатив та проектів у сфері освіти. Вони закликали до зміцнення діалогу та співпраці між урядом, громадськими організаціями, професійними спілками, батьками та іншими зацікавленими сторонами.

- Підвищення професійної компетентності педагогічних працівників. Експерти вважали, що педагоги мають бути головними агентами змін у сфері освіти, які здатні адаптуватися до сучасних вимог та викликів. Вони закликали до підвищення професійної компетентності педагогічних працівників шляхом розвитку їхнього фахового знання, педагогічних навичок, цифрової грамотності,

іноземних мов та інших ключових компетентностей. Вони також підкреслювали необхідність забезпечення належних умов праці та соціального захисту для педагогічних працівників.

- Розвиток інклюзивної та гуманістичної освіти. Експерти вважали, що освіта має бути доступною та якісною для всіх дітей, незалежно від їх соціального статусу, етнічного походження, мови, релігії, статі, віку, здоров'я тощо. Вони закликали до розвитку інклюзивної освіти, яка б враховувала різноманітність потреб та можливостей учнів та сприяла їхньому повноцінному розвитку та соціалізації. Вони також підкреслювали значення гуманістичних цінностей та прав людини в освітньому процесі.

- Забезпечення якості освіти та оцінювання навчальних досягнень. Експерти вважали, що освіта має бути ефективною та результативною, а не лише формальною та кількісною. Вони закликали до розроблення та впровадження стандартів якості освіти та критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів на різних рівнях освіти. Вони також популяризували ідею особистого навчального плану для кожного учня, який би враховував його індивідуальні потреби та інтереси.

- Сприяння демократизації та децентралізації освіти. Експерти вважали, що освіта має бути відкритою та прозорою для всіх зацікавлених сторін, а не закритою та авторитарною. Вони закликали до зміцнення ролі громадянського суспільства та місцевих громад у прийнятті рішень щодо освіти. Вони також підтримували ідею автономії закладів освіти та партнерства між усіма учасниками освітнього процесу.

- Формування культури неперервного навчання. Експерти вважали, що освіта має бути життєвим процесом, а не одноразовим актом. Вони закликали до стимулювання мотивації до навчання у всіх вікових групах населення та забезпечення можливостей для професійного розвитку і саморозвитку. Вони також пропагували культуру неперервного навчання як необхідну умову для адаптації до змінюваного світу.

Роль і вплив ЄС та ООН на освіту в Україні

Остання тема стосується ролі і впливу ЄС та ООН на освіту в Україні. Експерти висловлюють свою думку про наступне:

- ЄС є важливим партнером України у сфері освіти, який надає фінансову та технічну підтримку реформам, інноваціям та мобільності. Програма ЄС Еразмус+ є однією з найбільших програм співпраці у сферах освіти, професійного розвитку, молоді і спорту, яка пропонує різноманітні можливості для організацій та індивідуальних осіб з України [3]. За період 2014-2020 років, близько 50 тисяч українців скористалися можливостями Еразмус+, а близько 500 українських організацій брали участь у проектах співпраці [4]. Крім того, ЄС підтримує

розвиток європейських студій, центрів досконалості професійної освіти, академій вчителів Еразмус+, європейських університетів та інших ініціатив.

- ООН є важливим партнером України у сфері освіти, який надає гуманітарну та розвиткову допомогу, а також сприяє захисту прав людини і миру. ООН підтримує Україну у досягненні Цілей сталого розвитку, зокрема Цілі 4: Забезпечити якісну освіту і поширити можливості навчання протягом життя для всіх [7]. ООН також надає допомогу постраждалому населенню на Україні, забезпечуючи доступ до освіти і психологічної підтримки для дітей і молоді. Крім того, ООН сприяє розбудові культури миру і демократії через освітні проекти і кампанії.

Тож, у статті було проаналізовано сучасний стан і перспективи освіти в Україні в умовах трансформації. Було виділено чотири основні теми, які характеризують освітню політику ЄС та вплив ООН на освіту в Україні. Зокрема, було розглянуто:

- проблеми і виклики, з якими стикається освітня система України, такі як низька якість освіти, нерівність у доступі до освіти, недостатня фінансова підтримка освіти, корупція та політизація освіти;

- реформи і інновації, які здійснюються в Україні з метою покращення освітнього процесу, такі як новий закон про освіту, нова українська школа, компетентнісний підхід до навчання, інформатизація та дистанційне навчання;

- перспективи і пропозиції, які спрямовані на подальший розвиток освіти в Україні, такі як розвиток інклюзивної освіти, професійного розвитку та саморозвитку вчителів, культури неперервного навчання, партнерства між освітою і бізнесом, інтеграція в європейський освітній простір;

- роль і вплив ЄС та ООН на освіту в Україні, які полягають у наданні фінансової та технічної підтримки реформам, інноваціям та мобільності в сферах освіти, професійного розвитку, молоді і спорту, а також у наданні гуманітарної та розвиткової допомоги, захисту прав людини і миру.

Таким чином, можна зробити висновок, що освіта в Україні перебуває у процесі активних змін і модернізації, які спрямовані на покращення якості і доступності освіти для всіх громадян. Одночасно, освіта в Україні зазнає впливу з боку міжнародних організацій та партнерств, які надають підтримку і сприяють інтеграції України в європейський та світовий освітній простір. Отже, освіта в Україні є динамічною і багатогранною сферою, яка вимагає постійної уваги, аналізу і оцінки з боку держави, громадянського суспільства та міжнародних партнерів.

ЛІТЕРАТУРА

1. <http://www.democracyhouse.com.ua/en/2017/english-education-system-in-ukraine-financing-ranking-and-reform-directions/>

2. <https://datatopics.worldbank.org/education/country/ukraine>
3. https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/uk/node/1014_uk
4. <https://erasmusplus.org.ua/>
5. <https://refugee-ed.sqe.gov.ua/for-governments/>
6. <https://reliefweb.int/report/ukraine/education-impact-war-ukraine-may-2022>
7. <https://www.un.org.ua/ua/tsili-staloho-rozvytku>
8. <https://www.worldbank.org/en/country/ukraine/publication/ensuring-education-reform-is-fiscally-sustainable>

Сипчук Є. Ю.

*добувач 2 курсу третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
освітньої програми «Освітні, педагогічні науки»
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
sypchuk_egor@ukr.net*

РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ НА УРОКАХ ФІЗИКИ ЗАСОБАМИ ІКТ

Робота присвячена дослідженню можливостей використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для розвитку пізнавальної діяльності обдарованих учнів на уроках фізики. Наведено основні ознаки, якості та види обдарованості, представлені актуальні методи та засоби ІКТ, що можуть бути використані для підвищення дослідницької діяльності обдарованих учнів на уроках фізики, а саме: виконання проєктів, лабораторних досліджень, творчих задач, використання імерсивних та BYOD технологій. У роботі розглядається досвід використання цифрових методів та засобів навчання для стимулювання інтересу учнів до вивчення фізики, розвитку критичного мислення та дослідницької компетентності. Наголошується на важливості індивідуального підходу до навчання обдарованих дітей із використанням ІКТ для підвищення ефективності навчального процесу.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології, дослідницька діяльність, дослідницька компетентність, обдаровані учні, навчальний процес, пізнавальна діяльність.

The work is devoted to researching the possibilities of using information and communication technologies (ICT) for the development of cognitive activity of gifted students in physics lessons. The main signs, qualities and types of giftedness are given, current methods and ICT tools are presented that can be used to increase the research activity of gifted students in physics classes, namely: implementation of projects, laboratory research, creative tasks, use of immersive and BYOD technologies. The work examines the experience of using digital methods and teaching tools to stimulate students'

interest in studying physics, developing critical thinking and research competence. The importance of an individual approach to the education of gifted children with the use of ICT to increase the effectiveness of the educational process is emphasized.

Key words: information and communication technologies, research activity, research competence, gifted students, educational process, cognitive activity.

В умовах трансформації сучасної України необхідною умовою досягнення успіху на шляху розбудови європейської держави є формування системи розвитку обдарованої дитини. Сучасна європейська освіта має бути зорієнтована на особистість, індивідуальну роботу з обдарованими дітьми, які мають творчий потенціал та високі інтелектуальні здібності, що існують у поєднанні природних чинників та відповідно успішних умов навчання. **Обдаровані діти** – рушійна сила нації та інтелект держави, тому пріоритетним завданням сучасної освіти є виховання та формування креативного, творчого та інтелектуального потенціалу держави шляхом забезпечення необхідних умов для всебічного розвитку майбутнього цвіту нації. Перспективним вирішенням проблеми забезпечення суспільства фахівцями в Україні може стати організація такого педагогічного процесу, що започаткує технологію пошуку і відбору обдарованих учнів та створить умови для розвитку їхніх природних творчих потенціалів. А така цілеспрямована, систематична робота можлива лише за умови формування та поетапної реалізації спеціально розроблених програм пошуку, навчання, виховання і розвитку обдарованих дітей [5]. Тому у кожного педагога виникає проблема у ідентифікації обдарованої дитини, бо від розуміння суті обдарованості залежить на які особливості здобувачів звертати увагу. Головним завданням педагога є підтримати та розвинути здібності учня, застосувати усі можливі форми, методи та підходи, щоб ці здібності реалізувати.

Проблема обдарованості цікавить уже не одне покоління науковців. Відомі дослідники феномена обдарованості В. Моляко, Г. Костюк, О. Кульчинська, Л. Слободянюк та інші. Вивченню проблеми розвитку обдарованості присвячено чимало наукових досліджень українських та зарубіжних вчених: С. Рубінштейн, О. Кульчицька, Дж. Рензулі, Е. Торранс, Ф. Гальтон, Г. Костюк та ін., природи обдарованості зроблено Дж. Гілфордом, Ю. Гільбухом, О. Музикою, В. Моляко, Дж. Рензулі, В. Рибалком, П. Торренсом. М. Бургін, Г. Степенко, особливостей роботи з обдарованими дітьми (О. Антонова, О. Губеко, Р. Науменко, Л. Туріщева).

Обдарованість – це складне психічне явище, система особливостей індивідуума, яке потребує комплексного підходу до діагностики, в тому числі розробки спеціальних авторських діагностичних програм практичними психологами, які б включали різноманітні та взаємодоповнюючі процедури та

методики [1].

Основні ознаки обдарованої дитини:

- Високий рівень інтелектуальних здібностей, що проявляється у швидкості засвоєння нових знань, розумінні складних концепцій та високій творчій продуктивності;
- Висока пізнавальна активність, винахідливість, наполегливість, допитливість, систематичність, високі ідеали;
- Підвищена потреба в розумових операціях, отримання задоволення від творчих та інтелектуальних навантажень,;
- Тривала концентрація уваги, здатність до абстрактного мислення та критичного аналізу;
- Нестандартний підхід до розв'язання проблеми, що може включати нетрадиційні методи дослідження та новаторські підходи до вирішення проблеми;
- Багатий словниковий запас, оригінальність та креативність ідей, розвинена фантазія, здатність бачити проблему під незвичним кутом;
- Високий рівень мотивації та пристрасності до навчання, який проявляється у ставленні до навчальних завдань і бажаних досягнень високих результатів;
- Здатність до співпраці та роботи в командах, зокрема з іншими обдарованими дітьми, що сприяє розвитку колективного інтелекту та здатності до роботи в групах.

Отже обдарованість – це комплекс якостей, основними з яких є:

- **Інтелект** (пізнавальна потреба). Демонструє рівень розвитку когнітивних процесів, що включають увагу, мислення, пам'ять, сприймання, мовлення, розуміння, креативність тощо:
  - a. швидкість усвідомлення та обробки інформації, точність виконання розумових операцій;
  - b. стійкість уваги та висока продуктивність запам'ятовування;
  - c. здатність до логічного мислення та виділення пріоритетної інформації;
  - d. розуміння складних понять та концепцій, узагальнення, аналіз та систематизування інформації;
  - e. розгорнутий словниковий запас, швидкість і оригінальність висловлювань думок та ідей.
- **Творчість** (креативність):
  - a. творчий склад розуму, використання фантазії, оригінальності, винахідливості та уяви;
  - b. гнучкість та нестандартність мислення, тяга до самовираження;
  - c. пошук нетрадиційних ідей, рішень, думок та схильність до

експериментування;

d. генерування нових ідей шляхом поєднання раніше непов'язаних елементів або концепцій у новому способі;

• **Мотивація** (пізнавальна потреба):

a. стимул для отримання нових знань, виконання завдань та пошуку нових ідей;

b. постійна потреба в розумовій діяльності;

c. задоволення від процесу виконання дій, викликаних пізнавальною активністю.

Три головні види обдарованості:

• **академічна**, що виявляється у високій здатності до навчання, швидкого та легкого опанування значного обсягу знань, досягнення високих результатів у навчанні, розуміння складних концепцій та завдань.

• **інтелектуальна**, що полягає у здатності до глибокого, швидкого та тонкого розуміння складних ідей, абстрактного та творчого мислення, логічного розв'язання задач, а також інтелектуальної самостійності та винахідливості.

• **творча**, що полягає у здатності до творчого мислення, виявлення новаторських ідей, вмінні думати нестандартно, бачити проблеми та їх вирішення з іншої точки зору та розв'язувати завдання використовуючи власну уяву та інтуїцію.

Підвищення дослідницької діяльності учнів на уроках фізики може бути досягнуто за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Цифрові технології можуть стати ефективним засобом створення сприятливого середовища для активізації пізнавальної діяльності учнів та підвищення їхнього інтересу до фізики. В сучасних умовах навчальний процес на уроках фізики має будуватися на використанні цифрових, мультимедійних, інтерактивних засобів навчання, що у повній мірі забезпечать цілісність засвоєння навчального матеріалу учнями.

Наведемо кілька методів та засобів ІКТ, що можуть бути використані для підвищення дослідницької діяльності обдарованих учнів на уроках фізики:

1. Виконання проєктів.

В умовах сьогодення проєктні технології набули актуальності, як вид дослідницької діяльності здобувачів, та стрімко набувають розповсюдження в різних сферах науки, техніки, культури, економіки тощо. Метод проєктів виступає ефективним засобом формування та розвитку пізнавального інтересу учнів до навчального предмета. Проєктна технологія орієнтована на мотивацію обдарованих дітей у створенні якісного інтелектуального продукту, а не тільки на просте вивчення конкретних тем та фізичних явищ. Під час роботи над проєктом у дітей постає мета актуалізувати свою пошукову діяльність, здобути нові необхідні знання. Робота ґрунтується на методах дослідження із урахуванням індивідуальних інтересів та здібностей здобувачів і сприяє особистісному зростанню та розвитку

його знань, вмінь та навичок у певній галузі.

Типи проєктів:

- Дослідницький.
- Інформаційно-пошуковий (рис. 1-3).
- Творчий (рис. 4, 5).
- Рольовий
-

Рис. 1. Інформаційно-пошуковий проєкт «Вплив електромагнітного випромінювання на організм людини»

Рис. 2. Інформаційно-пошуковий проєкт «Вплив магнітного поля на якість та швидкість проростання насіння»

Рис. 3. Інформаційно-пошуковий проєкт «Штабова Земля»

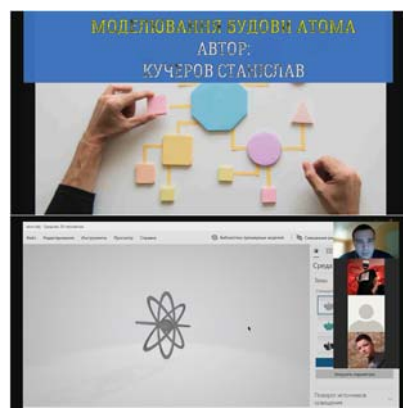

Рис. 4 Творчий проєкт «Моделювання будови атома засобами ІКТ»

Рис. 5. Творчий проєкт «Чорнобильська АЕС з використанням гри MINECRAFT»

2. Виконання лабораторних досліджень.

Фізика як предмет вивчення навколишнього середовища ґрунтується на дослідженнях. При цьому комп'ютер відіграє роль дослідницької установки, що моделює, систематизує та відтворює різноманітні фізичні процеси. Виконання учнями у навчальному процесі експериментальних досліджень та використання отриманих результатів під час вивчення природних явищ та закономірностей має сприяти становленню теоретичних знань і, відповідно, повинно стати важливим чинником розвитку мислення обдарованих дітей. Використання фізичних досліджень у навчанні має багато освітніх переваг, крім того, дозволяє вирішувати низку навчальних завдань, що полягають в отриманні учнями нових знань, володінні дослідницькими методами та прийомами, формуванні критичного мислення та розвитку творчих здібностей.

В умовах навчання здобувачі виконують *реальні фізичні* і *віртуальні експериментальні* роботи. *Реальні фізичні дослідження* виконуються із використанням цифрових вимірювальних засобів. Учні під час проведення досліджень складають експериментальні установки та проводять вимірювання за допомогою цифрових вимірювальних комплексів (рис. 6, 7), що демонструють точний результат та мають мінімальну похибку вимірювань. Цифрові лабораторії налічують широкий комплекс датчиків для вимірювання фізичних величин, що за допомогою комп'ютерних перетворювачів дозволяють спостерігати, аналізувати процеси, вимірювати дані та зберігати їх на носії. Використання цифрових лабораторій значно спрощує та покращує процес проведення реальних фізичних досліджень. Цифрова лабораторія – це сучасна універсальна комп'ютеризована лабораторна система, що використовується для проведення широкого спектру досліджень, демонстрацій, лабораторних робіт [2].

Рис. 6. Цифрова лабораторія Einstein

Рис. 7. Цифрова лабораторія Vernier

Виходячи із власного досвіду можна зробити висновок, що використання цифрових технологій у процесі навчання фізики дозволяє здобувачам краще розуміти сутність фізичних явищ, процесів, законів, закономірностей та забезпечує ґрунтовне та систематичне засвоєння знань. Прикладом експериментальних досліджень, що потребують точного результату та демонстрації наочності фізичної суті досліджуваного явища або процесу можуть бути експерименти: «Визначення питомої теплоємності рідин» (рис. 8) та

«Вимірювання прискорення вільного падіння» (рис. 9).

Рис. 8. Експеримент «Визначення питомої теплоємності рідин» з використанням цифрової лабораторії Einstein

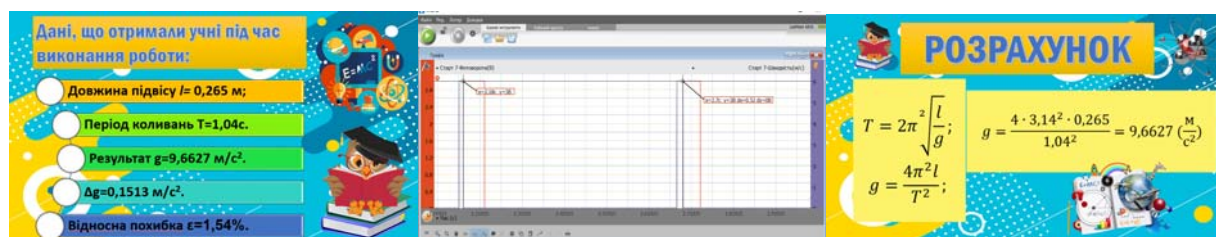

Рис. 9. Дослідження «Вимірювання прискорення вільного падіння» з використанням цифрової лабораторії Einstein

Для виконання віртуальних досліджень використовують віртуальні лабораторії та фізичні симуляції, що дозволяють моделювати поведінку реальних об'єктів у комп'ютерному середовищі. Наявний комплекс інструментів допомагає учням здобувати нові знання та вміння, спостерігати за фізичними моделями, відтворити які в реальності дуже складно або майже неможливо [6]. Комп'ютерні моделі фізичних лабораторій стимулюють учнів до експериментування, підвищують їх пізнавальну активність, формують дослідницьку компетентність, позитивно впливають на емоційну сферу та надихають до власних відкриттів. Віртуальні лабораторії надають можливість здобувачам не лише спостерігати за проведенням певного фізичного експерименту чи наукового дослідження, а й безпосередньо брати в ньому участь. За допомогою комп'ютерного управління учні мають змогу змінювати параметри експерименту, слідкувати за змінами в ході роботи та формулювати наукові висновки. Наразі бібліотека віртуальних лабораторій та симуляцій налічує велику кількість застосунків, що у повній мірі дозволяють задовільнити усі освітні потреби віртуального фізичного експерименту. Актуальними сервісами наразі є **ChemDemos** (рис. 10), **Phet** (рис. 11, 14), **Vascak** (рис. 12), **GoLab** (рис. 13, 15). Процес безпосереднього «занурення» в віртуальний експеримент дає змогу обдарованим учням ґрунтовно та систематично засвоювати матеріал, перевіряти правильність висунутих гіпотез та очікувань в ході проведення експерименту.

Рис. 10. Віртуальна робота
«Вивчення теплового балансу»

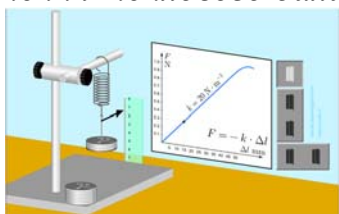

Рис. 12. Віртуальна робота
«Дослідження пружних
властивостей тіл»

Рис. 14. Віртуальна робота
«Вивчення закону збереження
механічної енергії»

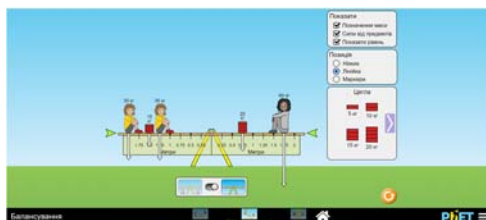

Рис. 11. Віртуальна робота
«Балансування. Рівновага»

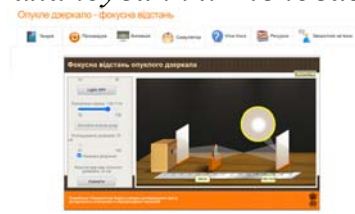

Рис. 13. Віртуальна робота
«Вимірювання фокусної відстані
збиральної лінзи»

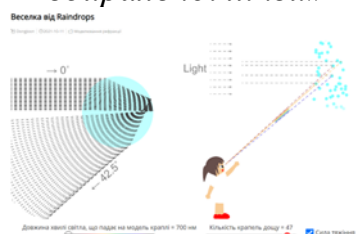

Рис. 15. Віртуальна робота
«Дослідження дисперсії світла»

3. Виконання творчих задач.

У сучасних умовах обробка, моніторинг та аналіз інформації, прийняття рішень, керування процесами відбувається за допомогою комп'ютерно-технічних пристроїв. Такий підхід забезпечить ефективну підтримку науково-технічного потенціалу та розвиток комп'ютерно-цифрових технологій. Формування творчо-дослідницького компонента в умовах освітнього процесу дозволяє учням розв'язувати складні завдання, знаходити алгоритми вирішення проблем, приймати логічні рішення та продукувати креативні й творчі ідеї [3]. Цього результату можна досягти шляхом розв'язуванням дослідницьких, прикладних та експериментальних задач. Обдаровані учні мають засвоїти навички застосування дослідницького підходу до фізичних явищ, об'єктів та процесів, що їх оточують, засобами комп'ютерних та інформаційно-комунікаційних технологій. До таких засобів хочемо віднести один із популярних та поширених продуктів комплексу Microsoft – Excel. За допомогою цієї програми можна розв'язувати фізичні задачі на основі моделювання (рис. 16, 17), що дозволяє отримати графічне подання фізичного процесу та на проміжному етапі знайти розв'язок.

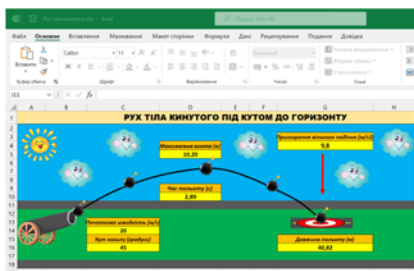

Рис. 16. Модель творчої задачі
«Рух тіла кинутого під кутом до
горизонту»

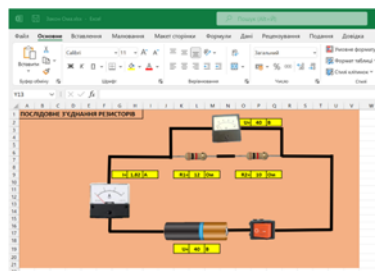

Рис. 17. Модель творчої задачі
«Дослідження властивостей кола із
послідовним з'єднанням опорів»

4. Використання імерсивних технологій.

Використання імерсивних технологій у навчальному процесі значно компенсує відсутність навчальних приладів та коштовних засобів ІКТ. Оскільки для детального ознайомлення з різними фізичними процесами й законами необхідна потужна лабораторна та наочна база, використання імерсивних технологій значно вирішує цю проблему. AR та VR симуляції розвивають у здобувачів пізнавальну активність та сприяють розвитку дослідницької компетентності учнів. Здобувачі проявляють пізнавальний інтерес до вивчення фізики та відчують задоволення від самостійного виконання та опрацювання експериментів. Застосування технології дозволяють сформувати базові компетентності сучасного навчання, модернізують процес навчання та збільшують мотивацію до вивчення фізики. Актуальними додатками та застосунками в умовах сьогодення є **MozaBook** (рис. 18, 19), **AR_Book** (рис. 20, 21), **Electricity AR** (рис. 22), **Da Vinci Machines AR** (рис. 23).

Рис. 18. 3D симуляція
«Принцип дії підводного човна»

Рис. 19. 3D симуляція «Принцип
роботи двотактного двигуна»

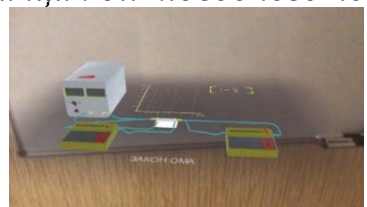

Рис. 20. AR симуляція «Закон Ома»

Рис. 21. AR симуляція
«Радіоактивність»

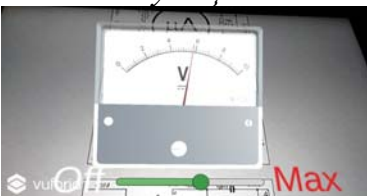

Рис. 22. AR симуляція
«Робота вольтметра»

Рис. 23. AR симуляція
«Гелікоптер Да Вінчі»

5. Використання технології BYOD.

BYOD-технологія (Bring Your Own Device) – технологія, що в перекладі означає «принеси свій власний пристрій» активно запроваджується в освітній процес. Дана технологія дозволяє використовувати мобільні пристрої, такі як ноутбуки, планшети, нетбуки, електронні книги, смартфони, окуляри віртуальної реальності, як інструменти для навчання. Головною перевагою даної технології є те, що залучення ІКТ в освітній процес сприяє розширенню предметної діяльності здобувачів, їх всебічному розвитку, підвищує інтерес до навчання, формує у обдарованих дітей дослідницькі та пошукові навички. Цифрові технології створюють віртуальний простір, у якому можна спостерігати за процесами, аналізувати, експериментувати та досліджувати явища, які реалізувати у реальному житті може бути неможливо або дуже складно. Використання мобільних пристроїв на уроках фізики значно полегшує процес навчання, оскільки спектр інструментів будь-якого гаджета є досить великим. Здобувачі можуть не тільки вимірювати різні величини та параметри, а й безпосередньо проводити аналіз результатів за допомогою спеціальних інструментів. Такими інструментами у мобільних пристроях є мобільні додатки [4]. Додатки **Phyphox** (рис. 24-27) та **Physics Toolbox Sensor Suite** (рис. 28) налічують широкий комплекс датчиків для вимірювання фізичних величин. Встановлюючи ці застосунки здобувач отримує набір інструментів, що може йому надати смартфон. Додатки здійснюють запис, збір інформації та експорт у форматі .csv на будь-який інший носій. Всі дані будуються за допомогою графіків, які користувач може зберегти та проаналізувати у вільний час.

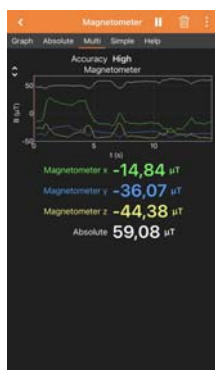

Рис. 24.
Вимірювання
інтенсивності
магнітного
поля

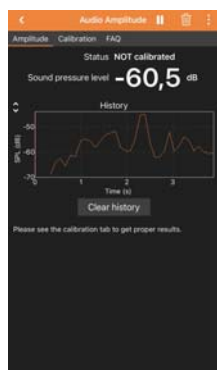

Рис. 25.
Вимірювання
амплітуди
звуку

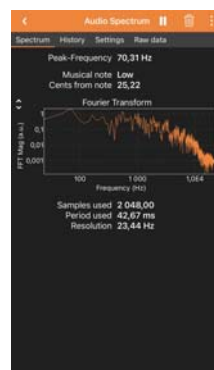

Рис. 26.
Вимірювання
частотного
спектру
аудіосигналу

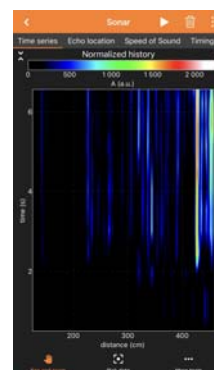

Рис. 27.
Вимірювання
відстані через
відлуння

Рис. 28. Physics Toolbox Sensor Suite

Пріоритетними завданнями сучасного педагога є вміння навчити учнів спостерігати за об'єктами та явищами природи, концентрувати власну увагу на досліджуваних предметах, формувати допитливість та винахідливість, проводити детальний аналіз та систематизовано демонструвати висновки. Вчитель має забезпечити усі необхідні умови для реалізації успішної дослідницької діяльності обдарованих учнів, зробити знання доступними та спрямовувати здобувачів на досягнення мети. Успішне впровадження елементів дослідницької діяльності у навчальний процес, а саме: спрямованість на самостійну роботу учнів, виховання винахідливості та допитливості, схильність до критичного аналізу знань дає позитивний результат.

Сучасні засоби інформаційно-комунікаційних технологій дозволяють доступно та зрозуміло відображати складні фізичні процеси та явища, підвищують пізнавальну активність здобувачів, розвивають креативність та творчий підхід, розвивають новаторський та креативний підходи до вирішення завдань. Систематизоване та логічне поєднання засобів, методів та форм навчання із використанням ІКТ забезпечує успішне навчання та виховання обдарованої молоді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Клименюк Ю.М. Обдаровані діти, їх виявлення та діагностика. Проблеми освіти: збірник наукових праць. Спецвипуск. Вінниця-Київ, 2015. С. 46-50.
2. Лаврова А. В., Заболотний В. Ф. Підхід до організації і проведення шкільного навчального фізичного. Інформаційні технології і засоби навчання. 2015. Т. 50, вип. 6. С. 57-70. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ITZN_2015_50_6_7
3. Сипчук Є.Ю. Розробка моделей розв'язування задач засобами Microsoft Excel як метод розвитку дослідницької компетентності учнів на уроках фізики. Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції. Переяслав, 2023. Вип. 85. С. 33-36.
4. Сипчук. Є.Ю. Використання технології BYOD як засобу розвитку дослідницької компетентності учнів на уроках фізики. Запровадження інноваційних освітніх практик як засіб підвищення якості національної освіти: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф (Харків, 29 листоп. 2022 р.). Харків: ХГПА, 2022. С. 367-371.

5. Сокол Н. П. Форми і методи роботи з обдарованими дітьми. Педагогічний пошук. 2014. №3. С. 26–28.
6. Turka V.M., Sypchuk Ye.Yu. Virtual laboratories as a means of improving the efficiency of research activities of students in physics lessons. International scientific conference «Information technologies and management in higher education and sciences»: conference proceedings (November 28, 2022. Fergana, the Republic of Uzbekistan). Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. Part 3. С. 223-238.

Сичевська-Дегтярьова М. В.,
завідувач відділу розвитку особистості
Донецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти
m.sichevska@ippo.dn.ua

ОБДАРОВАНІ ДІТИ Й ОБДАРОВАНІСТЬ: ПОДОЛАННЯ ВИКЛИКІВ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті аналізуються особливості роботи з обдарованими здобувачами освіти з урахуванням викликів сьогодення, проведення учнівських олімпіад з навчальних предметів під час запровадження воєнного стану.

Ключові слова: обдарованість, обдаровані діти, популяризація досвіду педагогів, дистанційна освіта, результативність та ефективність олімпіад.

The article analyzes the specifics of working with gifted students taking into account the challenges of today, conducting student Olympiads in academic subjects during the introduction of martial law.

Keywords: giftedness, gifted children, popularization of teachers' experience, distance education, effectiveness and efficiency of Olympiads.

Повномасштабна війна, які розв'язала російська федерація, окрім численних людських жертв, руйнування економіки, знищення цілих населених пунктів, призвела до викликів, які постали перед багатьма сферами життя українців, у тому числі й перед освітою.

Рік тому, 19 травня 2022 р., на засіданні Президії НАПН України було представлено й обговорено науково-аналітичну доповідь за результатами опитування учнів, батьків і вчителів про освітні проблеми в умовах воєнного стану. Гострими викликами для учнів, їхніх батьків, педагогів стали налагодження доступу здобувачів освіти до освітнього процесу під час активних бойових дій, переведення закладів освіти в режим дистанційного і змішаного навчання, призупинення в окремих випадках освітнього процесу, організація надання освітніх послуг дітям з числа тимчасово переміщених осіб тощо.

Зв результатами опитування було сформовано рекомендації, в яких було акцентовано увагу на низці питань, серед яких - створення адресних дорожніх карт

для постраждалих внаслідок війни здобувачів освіти; узагальнення та популяризація досвіду роботи педагогів, які допомагали дітям у ці складні часи; підготовка педагогічних працівників закладів освіти до роботи з дітьми, що перебувають під впливом травматичних подій; розроблення й упровадження навчальних занять, актуальних у період воєнного стану, таких як надання першої медичної допомоги, поводження з небезпечними предметами; розроблення методичних рекомендацій щодо роботи з обдарованими дітьми та молоддю тощо.

Розглянемо більш детально реалізацію цих рекомендацій в Донецькій області в площині роботи з обдарованими дітьми та молоддю. Проблема розвитку обдарованості давно привертає увагу наукової спільноти, стає предметом вивчення. Але дослідження роботи педагогів з обдарованими учнями саме під час воєнного стану зумовлює актуальність нашої статті.

«Поширення інноваційних технологій в освітній галузі стало об'єктивною закономірністю, зумовленою новою філософією освіти. Інновації варто розглядати як ефективні та результативні нововведення у змісті, методах, засобах і формах навчання та виховання особистості, в управлінні системою освіти, в організації освітнього процесу, у структурі закладів освіти. Особливої актуальності набули інновації з початком широкомасштабної війни, розв'язаної російською федерацією на території України, коли стало життєво необхідним приймати швидкі, нестандартні, по суті – інноваційні рішення. Функціонування системи освіти в умовах воєнного стану характеризується інтенсивним пошуком нових підходів до навчання, інноваційних форм організації освітнього процесу, ефективних педагогічних та інформаційних технологій. Саме тому підтримка активного упровадження інновацій в освітню галузь під час війни стала одним із ключових напрямів роботи Міністерства освіти і науки України та його підрозділів», – зазначила Віра Рогова, заступник Міністра освіти і науки України, кандидат педагогічних наук [3].

Минулого року відділом розвитку особистості Донецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти було проведено віртуальний огляд-конкурс «Поруч із генієм-2022», який вже став традиційним для освітян Донеччини. Воєнний стан не завадив 25 педагогам презентувати власну діяльність у номінації «Опис авторського методичного прийому «Особливості роботи педагога з обдарованими учнями під час освітнього процесу у дистанційному форматі або будь-якій іншій формі, що є найбільш безпечною для його учасників». За підсумками заходу було укладено методично-практичний збірник, серед авторів якого – досвідчені педагогічні працівники та вчителі Донецької області із різних предметних дисциплін закладів загальної середньої освіти, закладів позашкільної освіти. У публікаціях докладно описані авторські, адаптовані методичні прийоми, використання інноваційних технологій щодо організації освітнього процесу з обдарованими здобувачами освіти у дистанційному форматі. Таким чином, було узагальнено та популяризовано досвід роботи педагогів, який допоможе подоланню викликів у

роботі з обдарованими дітьми та молоддю, серед яких - домінування дистанційних форм роботи.

Нині триває віртуальний огляд-конкурс «Поруч із генієм-2023», учасники якого презентуватимуть опис власної педагогічної діяльності «Педагогічний супровід самореалізації обдарованих учнів в умовах воєнного стану».

05.12.2022 Донецьким обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти було проведено всеукраїнську науково-практичну конференцію «Системи управління освітою під час воєнного стану та перспективи оновлення освіти в повоєнну добу», метою якої визначені систематизація досвіду науковців, практиків України й Донецької області зокрема щодо управління освітою в умовах воєнного стану, окреслення перспектив оновлення освіти в повоєнний час. Конференція об'єднала понад 250 науково-педагогічних та педагогічних працівників із м. Києва, Волинської, Донецької областей: керівників органів управління освітою територіальних громад, військово-цивільних адміністрацій, закладів вищої, загальної середньої, дошкільної та позашкільної освіти, спеціалістів ЦПРПП, ІРЦ, психологічних служб та вчителів. У резолюції було зроблено наголос на цифровізації, безпеці освітнього процесу, психологічній підтримці учасників освітнього процесу.

У квітні 2023 року в межах освітньої ініціативи «Безпечна школа онлайн» департаменту освіти і науки Донецької обласної державної адміністрації розпочато щотижневі онлайн-уроки «Школи блогерів безпеки». Цикл онлайн-уроків «Школа блогерів безпеки» розроблено з метою розбудови безпечного й здорового освітнього середовища в Новій українській школі; підвищення рівня якості освіти в Україні щодо питань безпеки, здоров'я та соціальної інтеграції; покращення інформаційно-просвітницької роботи з батьками та громадськістю щодо створення в освітніх закладах безпечного комфортного середовища.

Для забезпечення психологічної підтримки учасників освітнього процесу Фахівцями кафедри педагогіки і психології Донецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти проведено онлайн-консультації: 21.03.2022 р. - «Психологічна підтримка, допомога та самодопомога в умовах військових дій», 06.04.2022 р. – «Насильство під час війни: дії, реагування, допомога». У період із червня до вересня 2022 року кафедрою педагогіки та психології інституту при методичній підтримці ГО «Ла Страда Україна» було проведено серію тренінгів на тему «Протидія торгівлі людьми в Україні під час війни». З жовтня 2022 р. в онлайн-просторі Донецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти працює студія «HUMANITI: освітні пріоритети в умовах змін».

10.11.2022 р. за ініціативи Донецької облдержадміністрації у м. Києві на базі Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського відкрито освітній хаб «Донеччина», в якому постійно працює чотири локації: «Навчальна гра в освітньому середовищі», «STEM заради майбутнього», «СловоДвір» та

«English Space», «Психологічна підтримка в умовах воєнного стану: ресурси для відновлення».

Тобто, ведеться підготовка педагогічних працівників закладів освіти до роботи з дітьми, що перебувають під впливом травматичних подій; розроблені й упроваджуються навчальні заняття, за актуальною тематикою (надання першої медичної допомоги, поводження з небезпечними предметами тощо).

Оскільки в Донецькій області з початку воєнної агресії росії превалюють дистанційні форми навчання (синхронні та асинхронні), адже значна кількість дітей з родинами вимушено переїхали до інших регіонів України, або за межі України, то ці обставини довелося враховувати під час проведення обласних етапів учнівських конкурсів, олімпіад з навчальних предметів.

Предметні олімпіади - це потужна мотивація до розвитку для обдарованих дітей.

У цьому навчальному році олімпіади проводилися в повному обсязі – з I по III етап, відбірково-тренувальні збори до IV етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад, участь у IV етапі вперше з 2018/2019 навчального року. Тому саме з цим роком можна буде провести репрезентативне порівняння, адже у попередні три роки олімпіадний процес був неповним через пандемію та початок повномасштабної війни, розв'язаної російською федерацією. Аналіз двох олімпіадних років дозволяє зробити висновок, що розвиток обдарованих дітей (яким серед інших векторів є участь у олімпіадах) не можна призупиняти через пандемію, війну, оскільки це є й призупиненням руху науки, розвитку країни в цілому.

Проаналізуємо 2022/2023 олімпіадний рік. У I етапі Всеукраїнських учнівських олімпіад (на рівні закладів освіти) взяли участь 29117 учнів. Найбільша кількість учасників, 4828, була в олімпіаді з української мови та літератури, найменша – 25 – олімпіада з економіки. Чотири роки тому кількість учасників I етапу складала 80587, тобто, майже в три рази більше. Зазначимо, що найбільшою кількістю учасників представлені олімпіади з математики, української мови та літератури, фізики.

У 2022/2023 н.р. до II етапу олімпіад (на рівні громад) долучилося 5159 учасників, попри воєнний стан, аварійні відключення електроенергії, повітряні тривоги тощо. Інтелектуальні змагання було організовано у дистанційному форматі з дотриманням законодавства України в частині забезпечення заходів безпеки, пов'язаних із запровадженням правового режиму воєнного стану в Україні, запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2.

Донецька область за останні роки напрацювала значний досвід дистанційного навчання. Застосували власні напрацювання, найкраще зацікавили, змотивували дітей, долучили до участі у II етапі олімпіад у Дружківській, Краматорській, Слов'янській, Бахмутській, Торезькій, Авдіївській, Добропільській, Мирноградській, Покровській, Маріупольській

громадах. Але, у цьому році кількість зменшилася майже у 2,7 рази у порівнянні з 2018/2019 навчальним роком, коли кількість учасників II етапу складала 13473 осіб (рис.1).

Рис.1.

До участі в III (обласному) етапі Всеукраїнських учнівських олімпіад з навчальних предметів у 2022/2023 н.р. запрошено 971 особу, що більше, ніж минулого навчального року (2021/2022 н.р. – 911 запрошених). Це свідчить про те, що більше було подано заявок до участі від громад. Учасниками III етапу олімпіад стало 809 учнів, що складає 83,31% від кількості запрошених. У порівнянні з минулорічним III етапом, відсоток учасників збільшився майже на 10%.

У III (обласному) етапі Всеукраїнських учнівських олімпіад з навчальних предметів у 2018/2019 н.р. взяло участь 917 учнів. Відмітимо, що кількість учасників обласного етапу цього року суттєво не зменшилася, якщо враховувати кількість запрошених до III етапу. На третьому етапі чотири роки тому 58 учасників отримали дипломи I ступеня, 121 – II ступеня, 244 - III ступеня. Усього 423 юних олімпійці області показали високі результати з 19 навчальних предметів. Якщо врахувати, що цього року кількість олімпіад, які проводилися в Донецькій області, зменшилася на дві, то маємо кращу результативність. 63 дипломи I ступеня, 133 – II ступеня, 211 – III ступеня (рис.2).

Рис.2.

Науково-педагогічний супровід II і III етапів олімпіад, які у цьому році проходили в дистанційному форматі, як і завжди, здійснювався предметними відділами обласного ІІПО із залученням фахівців вищої школи. Це простежувалося від роботи предметно-методичної комісії щодо складання завдань до консультацій, рекомендацій відділів, їх швидкого реагування на питання та виклики, що виникали упродовж проведення II, III етапів та перевірки робіт членами журі: відключення електроенергії, повітряні тривоги, відсутність інтернет-зв'язку.

Серед позитивних моментів слід відзначити чітку співпрацю з відповідальними за проведення предметних олімпіад у громадах, які оперативно реагували на запити часу, виклики воєнного стану, і вирішували організаційні, технічні питання щодо участі дітей у III етапі олімпіад на місцях.

Протягом квітня 2023 року проходив IV етап Всеукраїнських учнівських олімпіад. З деяких предметів, за наказом МОН України, олімпіади не проводилися. Зазначимо, що цього року Донецька область подала заявки на участь у 10 олімпіадах: очний формат – українська мова та література (5), фізика (1), математика (5) – всього 11 осіб; дистанційний формат – астрономія (2), біологія (4), екологія (4), географія (4), хімія (3), історія (4), інформатика (3) – всього 24 особи. Загальний склад команди, відповідно до заявок – 35 учасників. Два учні подали письмові відмови від участі у IV етапі через особисті обставини. Серед 33 учасників маємо 11 дипломів переможців, тобто, кожен третій учень отримав високий результат (рис.3).

Рис.3.

У 2018/2019 навчальному році загальний склад команди області нараховував 81 особу, команда брала участь у 19 олімпіадах. Чотири роки тому переможцями стали 42 учні, тобто, кожен другий. Таким чином, ефективність участі команди Донецької області у Всеукраїнських олімпіадах чотири роки тому була значно вищою.

Звертаємо увагу, що за ці непрості роки було частково втрачено потенціал, певна кількість дітей, які мали досвід участі в олімпіадах такого рівня, стали випускниками, а їхні наступники не отримали належної підтримки, підготовки на місцях, не мали належної мотивації через відсутність можливостей проявити себе під час таких інтелектуальних змагань, як олімпіади. Багато обдарованих дітей під час навчання в ЗЗСО не можуть розкрити свою індивідуальність в тому чи іншому навчальному предметі, і досягти високих результатів, особливо зараз, коли кілька років поспіль вимушені навчатися в дистанційному форматі спочатку через пандемію, а нині - війну.

Аналіз проведення результативності та ефективності проведення Всеукраїнських учнівських олімпіад з навчальних предметів у 2022/2023 навчальному році показав проблеми, які посилилися через те, що олімпіади не проводилися в повному обсязі з об'єктивних причин:

- недостатня підготовка учасників олімпіад до виконання олімпіадних завдань в деяких громадах через слабку роботу в цьому напрямі предметних методичних об'єднань, ЗЗСО з обдарованими учнями, недостатню індивідуальну роботу під час підготовки до олімпіад;

- недостатня підготовка учнів до виконання практичних завдань, що у значній мірі пов'язано з дистанційним форматом навчання, відсутністю можливості провести досліди, відпрацювати роботу з мапами тощо.

Разом з тим ми бачимо і позитивні моменти, адже у громадах, де створено дієвий організаційно-методичний, психолого-педагогічний супровід обдарованих дітей, існує індивідуальна дистанційна менторська підтримка, є і результати на обласному, всеукраїнському рівні. Значно вдосконалено предметними відділами ІІІО систему комплексної підготовки команд до змагань на Всеукраїнському рівні у дистанційному форматі, на платформі Olimp, інших застосунках.

Підсумовуючи, наведемо думку Паула Пшенічки, переможця Global Teacher Prize Ukraine 2017 року, учителя фізики та астрономії: «Здібні діти люблять займатися складними речами, обожнюють дух змагань, олімпіад. До слова, Україна з кожним роком тільки збільшувала свою присутність на міжнародних олімпіадах. І якщо ми хочемо розвивати технології, виробляти новітню зброю, то поміж усього іншого необхідно стимулювати таланти юних українців. Нехтувати ними у воєнний час – неприпустима розкіш, підведення до інтелектуального голоду своєї країни в майбутньому» [4].

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонова О.Є. Інтелектуальні здібності у структурі обдарованості особистості // Особистісні інтелектуальні якості обдарованого учня у підлітковому віці: матеріали Всеукраїнського науково-методичного семінару. – 21 січня 2011 р. – К., 2011. – С. 35-41.
2. Обдарованість: сутність, структура, технології розвитку // Шляхи і методи забезпечення подальшого творчого зростання обдарованої молоді: наук.-

метод. зб. / За заг. ред.. І.І. Якухна, Л.В. Корінної. – Житомир: ЖОППО, 2008. – С. 78-89.

3. Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проєктна діяльність: Науково-методичний збірник/ за загальною ред. С. М. Шкарлета. Київ-Чернівці «Букрек». 2022. 140 с.
4. <https://osvitoria.media/experience/olimpiady-pid-chas-vijny-vidminyty-ne-mozhna-zalyshyty/>

Sokolovska Irina,
Candidate of Medical sciences,
Associate Professor
Zaporizhzhya State Medical and Pharmaceutical University
irinasokol10@meta.ua

Nechyporenko Valentyna,
Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, rector
Khortytsia National Academy

Hordiienko Natalia,
Doctor of Sociological Sciences, Professor,
vice-rector for research and innovation,
Khortytsia National Academy

Pozdnyakova Olena,
Doctor of Pedagogical Sciences,
Associate Professor, first vice-rector
Khortytsia National Academ

TOOLS FOR SUCCESSFUL EDUCATION

Система освіти в Україні розвивається та вдосконалюється. Сучасні інноваційні технології дозволяють формувати та розвивати предметні і навчальні знання та вміння в процесі активної різнорівневої пізнавальної діяльності учнів. Суспільство має право очікувати від системи вищої освіти підготовки фахівців - практиків, які не тільки добротньо та продуктивно виконують вузьку професійну функцію, але й здатні творчо мислити, сприймати нове, приймати рішення, аргументувати їх.

Ключові слова: освіта, сучасні інноваційні технології, першочерговість, творче мислення

The education system in Ukraine is developing and improving. Modern innovative technologies make it possible to form and develop subject and educational knowledge and skills in the process of active multi-level cognitive activity of students. Society has the right to expect from the system of higher education the training of specialists - practitioners

who not only efficiently and productively perform a narrow professional function, but are also able to think creatively, perceive new things, make decisions, and argue them.

Keywords: *education, modern innovative technologies, priority, creative thinking*

Society has the right to expect from the system of higher education the training of specialists - practitioners who not only perform a narrow professional function well and productively, but are also able to think creatively, perceive new things, make decisions, and argue them. To solve this problem, innovative technologies were invented that follow and develop after education [1]. The most relevant in learning is the use of new approaches to the organization of the educational process and innovative technologies as teaching methods.

The education system in Ukraine is developing and improving. Modern innovative technologies make it possible to form and develop subject and educational knowledge and skills in the process of active multi-level cognitive activity of students in an emotionally comfortable atmosphere, to develop positive learning motivation, leading to sufficient student performance in the subject.

Innovative technologies are a set of techniques and methods aimed at studying, updating and optimizing innovative activities, as a result of which innovations are created and implemented that cause qualitative changes in various spheres of life, focused on the rational use of material, economic and social resources [2]. Traditional technologies, as a rule, do not allow the child to navigate in a large amount of information, because of them, the development of stereotypical behavior occurs and only the memorization and storage of information in memory.

Of course, they have ceased to meet the requirements of modern education, so they are gradually becoming a thing of the past.

Modern technology allows you to create forms of communication and relationships that were not previously dreamed of. For example, students can find out any information they are interested in without leaving the classroom, read publications of scientists, view photos, send questions to teachers by e-mail, and even communicate with them using videoconferencing. Students can share what they are learning with students in other classrooms and even in other cities who are studying for the same major. Students can collaborate on group projects using technology tools such as social media. Technology has also begun to change the role of teachers and learners. In traditional classrooms, the teacher is the main source of information and the students receive it. This role of the teacher has existed in education since ancient times and is still very relevant today. However, with the access to information and learning opportunities afforded by technology, in many classrooms today, the role of the teacher is seen to be relegated to the background as learners use a variety of modern

technologies to obtain the information they need. Many universities are already redesigning learning spaces to include this new model of education, encourage greater collaboration in small group work, and use technology as an aid. Technology is a powerful tool that can support and transform education in many ways, from making it easier for educators to find the learning materials they need, to empowering people to learn and work together in new ways. Thanks to worldwide access to the Internet and the ubiquity of smart devices that can connect to it, a new era of education is coming with the use of innovative technologies [3]. Therefore, in educational institutions, educational technologies should make the most of the opportunities offered by various modern technologies so that effective and efficient education is available to everyone everywhere.

Conducting classes using information technology is a powerful stimulus in learning. Through such lessons, the mental processes of students are activated: perception, attention, memory, thinking; much more active and faster is the excitation of cognitive interest. By nature, a person trusts his eyes more, and more than 80 % of information is perceived and remembered by him through a visual analyzer. The didactic advantages of classes using information technology are the creation of the effect of presence (“I saw it!”), Students have an interest, a desire to learn and see more.

Information and communication technologies bring not only new opportunities in human life, but also a new approach to education. It is now important to take information and communication technology management to a higher level than in the past. New computer systems offer a variety of educational resources. In today's global information world, most people rely on the Internet for learning, so the line between traditional and distance learning is disappearing. Now on the Internet you can find all the topics of interest. This phenomenon makes finding information easier and faster. Modern students are information generations. Electronic educational programs, textbooks, availability of jobs do not go beyond ordinary life. In some cases, information support helps students improve their careers, as well as acquire knowledge and skills. Due to the rapid development of technology, educational information technology, especially distance education or online education, should also develop at the same pace. Educational portals are a solution to the current problem: the rapid development of information. Online education and educational portals are considered as manifestations of the process of social virtualization.

The advantage of the educational portal and e-learning in this case includes flexibility and convenience for students, facilitating communication between students and teachers, greater adaptation to the needs of students, greater diversity in experience using multimedia and non-verbal presentation of educational material. Interaction with

video resources on the presented sites of training courses, presentations on the topics of the lecture course provides visual and sound accompaniment, the user can control them at any time - pause and view everything again. During the intersessional period, the teacher on the portal gradually places options for control tasks in the form of an educational element "Task". This element allows teachers to add communication tasks, collect student work, grade it, and provide feedback. Students within the allotted time to complete the task send the given digital content. The information is evaluated as comments to this file. Upon completion of all tasks, students form a database of reports that they can use to prepare for the test. Thus, upon arrival at the examination session, the student does not experience stress during the intermediate control of knowledge, and during the entire intersessional period, the teacher maintains contact with students.

The educational process is based on a combination of classroom work (lectures, practical classes, consultations, tests, exams) during the session, and independent work of students on the basis of electronic educational and methodological complexes and other educational, scientific and methodological literature. A student can carry out independent work either from a home computer or in the distance learning department. Each student, after enrollment, gets access to the educational and methodological materials of the courses posted on the website of the distance learning department. Students are provided with electronic educational and methodological materials on the studied disciplines, which include programs on the studied disciplines, lecture courses, practical assignments, video practical classes, laboratory workshops, reference material, tests.

The learning process provides for online training sessions, forums where each of the course participants can ask any questions about the course for discussion, and chats that allow interlocutors to exchange printed messages in real time. The teaching staff consults students in the course of studying disciplines online, via e-mail or in person; verification of control, abstracts, term papers, laboratory works and other workshops submitted by students on electronic media during the academic semesters, as well as conducting examination sessions with full-time credits and exams.

LITERATURE

1. Distance education in Ukraine: learning in the style of digital nomads <https://studway.com.ua/distanciyna-osvita/>
2. Distance education Ministry of Education and Science of Ukraine. https://osvita.ua/legislation/Dist_osv/
3. Burluka, O.V. (2018) Self-education of the individual as a way of forming a life strategy. *Philosophy.* (51), 98-109. http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_filos_2018_51_12

Солдатенко Н. Г.,
учитель фізики,
Харківська загальноосвітня школа III ступенів № 143
Харківської міської ради Харківської області
nataliyasoldatenkoeducation@gmail.com

БІЛІНГВАЛЬНИЙ ПІДХІД У НАВЧАННІ ФІЗИКИ: ПЕРЕВАГИ ТА ВИКЛИКИ

В сучасному світі, де міжнародна співпраця та комунікація стають все більш важливими, викладання наукових предметів в білінгвальному середовищі стає все популярнішим. Білінгвальний підхід у навчанні фізики – це спосіб поєднати вивчення фізики з вивченням іншої мови. У цій статті ми розглянемо переваги та виклики такого підходу, а також способи, якими він може бути реалізований у навчальному процесі.

Ключові слова: білінгвальна освіта, освітні виклики, пізнавальний розвиток, дидактика багатомовності, розвиток полілінгвальної компетентності, освітні підходи, методи навчання, навчання науки.

Abstract. In the modern world, where international cooperation and communication are becoming increasingly important, teaching scientific subjects in a bilingual environment is becoming more and more popular. The bilingual approach in teaching physics is a way to combine learning physics with learning another language. In this article, we will discuss the advantages and challenges of this approach, as well as ways in which it can be implemented in the educational process.

Keywords: bilingual education, educational challenges, cognitive development, multilingual didactics, development of plurilingual competence, educational approaches, teaching methods, science education.

У сучасному глобалізованому світі, де комунікація та міжкультурне взаєморозуміння стають все важливішими, багатомовність стає ключовою навичкою. Білінгвальний підхід у навчанні фізики включає в себе використання двох мов – рідної та іноземної, для того, щоб сприяти якісному засвоєнню матеріалу та розвитку вмінь та навичок.

У цій статті розглянемо переваги та виклики, пов'язані з білінгвальним підходом у навчанні фізики. Вивчення фізики через дві мови може стати справжнім каталізатором для розвитку критичного мислення, творчості та проблемного мислення учнів. Однак, цей підхід також вимагає від учителів та учнів додаткових зусиль, оскільки він потребує глибшого розуміння іноземної мови та підготовки вчителя до ефективного використання двомовного середовища. Збагачення освіти шляхом використання білінгвального підходу відкриває нові перспективи для учнів, розширюючи їхні можливості.

Реалізація білінгвального підходу у фізиці може мати кілька форм. Однією

з можливостей є викладання фізики двома мовами одночасно. Наприклад, у класі, де фізику викладають англійською та українською мовами, вчитель представлятиме однакові концепції та інформацію обома мовами. Такий підхід дозволить учням покращити знання обох мов під час вивчення фізики.

Інший підхід полягає в тому, щоб викладати фізику однією мовою, одночасно посилюючи вивчення іншої мови. Наприклад, учитель міг би викладати фізику українською мовою, регулярно використовуючи англійську лексику та фрази, пов'язані з фізикою. Цей метод дозволить учням вивчати та практикувати фізику українською мовою, а також вивчати англійську в контексті, який їм доречний і цікавий.

Незалежно від обраного підходу, є декілька переваг впровадження двомовного підходу. По-перше, учні можуть покращити свої мовні навички, що може стати в нагоді їм у навчанні та професійному житті.

По-друге, двомовний підхід може покращити розуміння учнями фізики. Коли концепції представлені кількома мовами, учні мають більше можливостей для обробки та розуміння інформації. Це може допомогти учням глибше зрозуміти фізику та легше встановлювати зв'язки між поняттями.

По-третє, двомовний підхід може сприяти міжкультурному розумінню. Коли учні вивчають фізику кількома мовами, вони стикаються з різними культурами та способами мислення. Це знайомство може допомогти їм розвинути більш детальне розуміння різних культур і поглядів, що є важливим у сучасному мультикультурному світі.

Ось декілька можливих білінгвальних завдань з фізики:

Дослідження руху: учні можуть працювати в групах, досліджуючи рух тіл у просторі. Вони можуть записувати свої спостереження англійською та українською мовами. Для кращого розуміння матеріалу, можна провести після-дослідну бесіду в обох мовах.

Аналіз наукової статті: учні можуть отримати наукову статтю з фізики, написану англійською мовою, і провести її аналіз з використанням української мови. Вони можуть виділити ключові терміни та поняття в статті, зрозуміти взаємозв'язки між ними та перекласти їх на українську мову.

Розуміння законів фізики: учні можуть знайти статтю про закони фізики, написану англійською мовою, і перекласти їх на українську мову. Далі, вони можуть створити свої власні приклади, які демонструють ці закони, та пояснити їх у обох мовах.

Дослідження фізичних ефектів: учні можуть вивчити інформацію про різні фізичні ефекти, наприклад фотоефект. Вони можуть дослідити їх з використанням різних мов та порівняти свої результати.

Дискусія про відкриття в фізиці: учні можуть досліджувати відкриття в

області фізики та обговорювати їх в групах, використовуючи обидві мови. Вони можуть порівнювати різні погляди на відкриття.

Коли ж доцільно починати двомовне викладання фізики?

На мою думку, починаючи з 7–8 класу можна використовувати білінгвальний підхід під час ігор та демонстрацій фізичних явищ. Наприклад: «Тиск у цікавих фокусах» та «Електростатична магія». Це є одним з найлегших способів початку впровадження білінгвального навчання.

Ось декілька прикладів завдань які вже можна давати на уроках фізики в 9 класах:

Завдання про розрахунок швидкості: учням потрібно порівняти швидкість світла в різних середовищах, використовуючи термінологію і вимірювальні одиниці обох мов. Наприклад: "Яка швидкість світла у вакуумі? Яка швидкість світла в склі?"

Завдання про опис фізичних явищ: учням потрібно описати фізичні явища, використовуючи термінологію обох мов. Наприклад: "Опишіть закон збереження енергії, використовуючи термінологію фізики українською та англійською мовами".[1]

Приклад завдань англійською мовою, які можна використати при повторення теми «Робота. Енергія. Закон збереження енергії»:

1. What kind of kinetic energy does the Earth have?
2. Identical twins go from the first floor to the second floor of a hotel. One walks up the stairs while the other runs up. How do their work and power compare?
3. How much power does it take to accelerate a 1,600-kg car from rest to 30 m/s in 3.4 s. [2,3,4]

Завдання про використання технологій для учнів 10-11 класів: учням потрібно вивчити різні технології, пов'язані з фізикою, використовуючи інформацію з джерел обох мов. Наприклад: "Використовуючи дані з сайтів, які написані англійською та українською мовами, дослідіть технології використання сонячної енергії та порівняйте їх ефективність".

Ось декілька корисних сайтів:

1. Energy.gov – це сайт, що належить до Міністерства Енергетики США, який містить різноманітні матеріали про використання сонячної енергії та інші види енергії. На сайті доступні матеріали для школярів, такі як цікаві факти, ігри та квести про сонячну енергію, а також уроки з фізики для середньої школи.

2. Solar4RSchools – це програма, яка надає безкоштовну допомогу школам у встановленні сонячних панелей та навчанні використанню сонячної енергії. На сайті є безкоштовні навчальні матеріали, плани уроків та відеоуроки з фізики та технологій використання сонячної енергії.

3. National Renewable Energy Laboratory – це організація, яка займається

дослідженням та розробкою нових технологій використання відновлювальних джерел енергії, зокрема сонячної енергії. На їхньому сайті є безліч матеріалів для школярів, включаючи плани уроків та навчальні посібники з фізики, а також відео та інтерактивні ресурси про сонячну енергію.

Усі ці сайти мають велику кількість матеріалів про технології використання сонячної енергії та їхню ефективність, а також безкоштовні навчальні ресурси для школярів.

Також дуже цікаві в цьому плані теми, пов'язані зі STEM в інтеграції з іншими предметами. Приклад завдання для 10 класу: В інтернеті знайти калькулятори, які оцінюють ваш екологічний слід та розрахувати його[5]. Порівняйте отримані дані з екологічним слідом людей з інших країн, використовуючи дані з англomовних сайтів. Наприклад, дані про екологічний слід різних країн можна знайти на порталах Євростат (European Statistics) і Національної служби статистики США (U.S. Bureau of Labor Statistics).

Розглядаючи зв'язок між глобальним потеплінням і зміною клімату, виникає запитання: чи є потепління, яке ми спостерігаємо, частиною природного циклу? Чи дійсно Земля стає теплішою? Це запитання здавалося би простим, але насправді воно дуже складне, і неможливо на нього відповісти одній людині, яка не має достатньої кількості інформації. Якщо ви хочете зрозуміти, чи насправді стає тепліше по всьому світу, потрібна інформація з різних країн. Наприклад, останній звіт Американського метеорологічного товариства (AMS) використовував дані понад 450 вчених з 62 країн для розгляду цього питання.[6, 7]

Приклад завдання для 9-10 класу: Дізнайтеся, на яке число очікується День екологічного боргу в 2023 році та що таке біоемність? Фізика має значний вплив на розуміння біоемності та сталого розвитку. Наприклад, фізичні принципи застосовуються у відновлювальних джерелах енергії, таких як сонячні батареї, вітряні турбіни та гідроелектростанції.

Крім того, вивчення явищ у міждисциплінарному форматі та використання білінгварного підходу допомагає розширити обсяг знань учнів і навчити їх розуміти та використовувати термінологію, концепції та принципи різних наук у єдиному контексті.

Впровадження двомовного підходу може бути складним завданням, але воно варте зусиль та буде перспективним інструментом для розвитку учнів у багатьох аспектах. Цей підхід дозволяє поєднати навчання фізики з розвитком комунікативних та когнітивних навичок учнів, забезпечуючи їм можливість спілкуватися та мислити мовою наукового дискурсу. Попередні дослідження підтверджують, що білінгвальний підхід сприяє покращенню розуміння та засвоєння фізичних концепцій, розвитку критичного та творчого мислення, а також підвищенню мотивації до вивчення предмету.

Проте, варто враховувати й виклики, пов'язані з білінгвальним підходом. Вимагається налагодження спеціальної підготовки вчителів, розробка адекватних навчальних матеріалів та методик, а також створення сприятливого навчального середовища.

Загалом, білінгвальний підхід у навчанні фізики має значний потенціал для розвитку учнів, покращення їхнього освітнього досвіду та підготовки до сучасного світу. При врахуванні переваг та викликів цього підходу, вчителі та освітній заклад можуть створити ефективну та стимулюючу навчальну атмосферу. Крім того, ми всі розуміємо, що Україні необхідно привести свої освітні та дослідницькі системи у відповідність до європейських стандартів, щоб підвищити свою міжнародну конкурентоспроможність та покращити свою інтеграцію з ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Christopher Bruhn. Must Know High School Physics, Year 2020, 608 Pages
2. Фізика. Англійсько-український енциклопедичний словник основних термінів, понять та законів : Physics. English-Ukrainian
3. Physics for Beginners. Darran Stobbart Minna Lacey Rachel Firth 2022 год, 128 стр.
4. 100 Things to Know About Planet Earth. Alice James Darran Stobbart Federico Mariani, 2019 год, 128 стр.
5. Nature Conservancy: <https://www.nature.org/en-us/get-involved/how-to-help/carbon-footprint-calculator/>
6. <https://onlinelearning.sas.upenn.edu/english-stem-unit-1>
7. https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:AH+ENG_STEM101+2020_T1/course/

Таранченко О. М.,
доктор педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник
Інституту спеціальної педагогіки та психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України

РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ В ОСВІТІ ДІТЕЙ З ООП: ДОСЯГНЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ В НОВИХ РЕАЛІЯХ

В статті представлено окремі аспекти трансформації освіти дітей з особливими освітніми потребами в Україні, що мають забезпечити її якісний поступ у повоєнний період. Зокрема йдеться про реструктуризацію, яка розуміється як зміни, що спрямовані на підвищення ефективності функціонування в різних аспектах. Технологізація освітньої сфери виокремлюється як сучасний практикоорієнтований механізм втілення нових ідей, при цьому визначальними умовами її реалізації є підвищення кваліфікації фахівців та якісні зміни в

менеджменті освітньої сфери. Зауважується, що має окреслитися чіткий перелік системних заходів, необхідних для переформатування системи освіти відповідно до поступу країни з її унікальним соціокультурним контекстом.

Ключові слова: освіта, освітній простір, реструктуризація, освітні технології, інклюзивність, мультикультурність.

Abstract. The article presents certain aspects of the transformation of the education of children with special educational needs in Ukraine, which should ensure its quality progress in the post-war period. In particular speech goes about restructuring, that understands as changes that is sent to he increase of efficiency of functioning. The technologization of educational sphere is distinguished as modern mechanism of embodiment of new ideas, here the qualificatory condition of her realization is in-plant training of specialists and quality changes in the management of educational sphere. It is noticed that must be outlined clear list of system measures necessary for the reformatting of the ystem of education in accordance with advancement of country from her unique sociocultural context.

Key words: education, educational space, restructuring, educational technologies, inclusion, multiculture.

Загальновідомо, що глобальні зрушення у науці та освіті уможливають поступ країни та її суспільства, позаяк саме вони стають рушієм створення випереджальної економіки, як основи благополуччя й розвитку, а відтак і закономірних суспільних трансформацій.

У довоєнний час в українському суспільстві вже спостерігалися певні зміни ціннісних орієнтирів, що мали з часом видозмінити всі сфери життєдіяльності нашої країни. Нині трансформації мають відбуватися з урахуванням кількох складників, що тісно й логічно взаємопов'язані. Очевидно, що незабаром має чіткіше окреслитися модель устрою Української держави з виразно сформульованими орієнтирами, бажаними для всіх її громадян, а також окреслитися тип економіки, яка має розбудовуватися в країні у найближчий повоєнний час. Беззаперечно, що необхідне чітке усвідомлення того, яке саме суспільство прагне розбудовувати народ нашої країни, оскільки від його типу залежатиме і структура системи освіти, яку слід вибудовувати. Саме з цього висновуватимуться відповідний характер і зміст освіти. Отже сукупність відповідей на ці питання і буде окреслювати прийдешнє українське освітнє поле, втому числі і для дітей з особливими освітніми потребами. Ще одним важливим складником є чіткий перелік системних заходів (на якісно новій світоглядній основі), необхідних для переформатування системи освіти відповідно до поступу суспільства України з її унікальним соціокультурним контекстом, а також з урахуванням важкого досвіду війни та її наслідків.

Виклики, які долає сьогодні Україна, надзвичайно складні і не швидкоминучі, тож в освіті дітей з особливими освітніми потребами можуть стати в нагоді певні заходи реструктуризації. Цим терміном послуговуються на позначення специфічних змін, які можуть застосовуватися і в процесі реалізації якихось конкретних реформ (наприклад НУШ), а також під час модернізації окремого освітнього сегменту чи галузі загалом. Реструктуризація в такому контексті передбачає зміни, що спрямовані на підвищення ефективності функціонування. Так, відомий освітянський новатор Майкл Фуллан зазначає стосовно цього наступне: «...реструктуризація означає зміцнення первинних зв'язків з новими ідеями та новою практикою, зміну спільної праці людей у державі та в окремій місцевості, шляхи взаємодії шкільних та університетських працівників;...реструктуризація означає навчитись управляти змінами та підтримувати їх упродовж деякого часу серед багатьох людей та у багатьох сферах діяльності; ...реструктуризація, спрямована на успішне навчання всіх учнів, потребує наполегливості, щоб запровадити зміни, досягти результату та здійснити необхідні адаптації...» [3, С.110]. Діапазон тлумачення і втілення цих позицій найширший – від конкретних практик окремих педагогів до масштабнішої реалізації цілим закладом освіти в конкретному місті чи селищі, на рівні області тощо. Саме цього наразі й потребують усі учасників освітнього процесу, кожен освітній заклад і вся система освіти дітей з особливими потребами загалом, зважаючи на низку проблем спричинених війною та її наслідками.

Зважаючи на складні обставини сьогодення, перебудова освітнього сегменту на новому світоглядному підмурівку мультикультурності, інклюзивності, а також унікальної самоідентичності триватиме певний час і коригуватиметься відповідно до суспільно-економічної динаміки в країні. Втім, визначальні вектори загалом зберігатимуться доволі тривало. Один з найголовніших – відповідальність у кадровій політиці. Йдеться про вдосконалення менеджменту в освітній сфері, що має провадитись із глибокою професійною компетентністю і в прагматичних інтересах майбутнього молодого покоління наших громадян. Конче необхідною наразі є масштабна фахова підготовка та перепідготовка педагогічних кадрів (зокрема й освітніх менеджерів, кадрів новостворених інституцій та ін.) на засадах єдиної для всіх освітньої парадигми (зважаючи на глобальність та масштабність парадигмальних новацій в освіті осіб з ООП). Варто зауважити, що подібна підготовка та перепідготовка кадрів має передувати законодавчим і нормативним змінам, оскільки зворотний порядок гальмуватиме позитивні зрушення та призводитиме до знецінення ідей, самої суті прогресивних змін, а часом і до провалів в певному сегменті трансформацій. Надзвичайно складною і

масштабною бачиться і технологізація освітньої сфери, як сучасний практико орієнтований механізм втілення ідей мультикультурності та інклюзивності суспільства. Зокрема йдеться про ретельніше розроблення, вдосконалення та якісну реалізацію у практичній площині окремих взаємопроникних кластерів: надважливих у теперішній час технологій соціокультурного перетворення (на рівні груп/класів → малої громади → ширшого соціуму → суспільства загалом); технологій освітнього менеджменту/управлінських технологій; технологій співпраці («колаборації»); технологій сервісної підтримки; технологій асистування/«тьюторської» підтримки; технологій викладання. Неабияке значення у перебудові освітньої системи має оперативність відповідей на нові виклики сьогодення – запровадження новітніх технологій навчання та розвитку (до прикладу у процесі дистанційного навчання); навчання/розвитку дітей з якомога більш раннього віку; організації освіти «другого шансу» для молоді і дорослих з ООП, які не змогли здобути на належному якісному рівні/ чи закінчити освіту (тривалий період епідемічних обмежень, війна та ін.).

Беззаперечно, найближчим часом на загальнодержавному рівні будуть запропоновані певні блоки рішень щодо низки злободенних питань подальшого розвитку освітньої системи України. Сфокусуємо увагу на тих позиціях, що наразі видаються більш досяжними і потребують локальних зусиль (педагогів, батьків, керівників закладів освіти, місцевих громадських активістів та інших зацікавлених і причетних до освіти осіб/структур/організацій), а також можуть зініціюватися / формуватися / реалізовуватися самими учасниками освітнього процесу за підтримки місцевих громад.

Яким має бути освітній заклад, де навчатимуться учні з ООП? Один із варіантів – освітній заклад /школа – як осередок малої громади. В багатьох країнах світу доволі успішно апробується чимало моделей шкіл із такою провідною візією. Їх функціонал зосереджується на тому, що освітній заклад стає своєрідним соціоінтелектуальним і культурологічним осередком для усієї спільноти (селища, мікрорайону міста тощо). Так, в позаурочний час, школа/дитячий садочок стає місцем навчання для людей різного віку, а також осередком отримання первинної психологічної допомоги, консультування щодо соціальних питань, місцем реалізації різноманітних проектів. Таке активне дієве середовище гуртує різні покоління, виявляє та проявляє всі таланти й чесноти людей, які живуть поряд, демонструє молоді кращі взірці культурного розмаїття та ефективної взаємодії в громаді. За час війни чимало освітніх закладів стали на шлях формування таких осередків, долучившись до різноформатної волонтерської діяльності. Тож у післявоєнний час цей спектр може продуктивно розширюватися корисними для громади ініціативами. Взаємодія,

взаємонавчання, взаємодопомога, емоційне та культурне взаємозбагачення – це головні рушії та результати функціонування таких осередків.

Як і чого навчати дітей з ООП? Всесвітньо відомий науковець-дослідник Гордон Драйден, опісля аналітичного студіювання ключових світових педагогічних концепцій, підходів та їх практико орієнтованих відгалужень сформулював термін «педагогічний підхід, що ґрунтується на здоровому глузді» [2, С.107]. Ця авторська альтернатива поєднує все найліпше з відомих класичних педагогічно-виховних теорій для досягнення того, аби кожен випускник освітнього закладу мав навички самостійно діяти, навчатися і керувати своїм майбутнім, з огляду на постійні зміни у світі людей, знань та інформації. Вивчення практичного досвіду освітніх закладів різних країн світу, численних наукових досліджень та новітніх технологій дали підстави Драйдену і його однодумцям стверджувати, що комбінації прийомів /методів із різних теорій справляють більший ефект у навчальному процесі, а також дають якісніші результати навчання всіх учнів (якими б не були їхні освітні потреби).

Педагогам, які навчають учнів з ООП, наразі варто звернути особливу увагу на прийоми і техніки планування та саморегуляції (для учнів); прийоми, техніки, методики, що розвивають у дітей усвідомлення прочитаного; методики кооперативного навчання і варіативні завдання для роботи учнів в малих групах; розвиток навичок виступів та формулювання запитань; розвиток метапізнання у дітей з ООП, а також формування і розвиток соціальної дієздатності. Все це сприятиме ефективнішому соціонавчальному інтегруванню таких учнів, підвищить спроможність самореалізуватися в дорослому житті, стати конкурентоспроможним у глобальному світі.

Отже на часі: побудова спільного бачення стосовно того, що мають знати і вміти учні з ООП; перегляд та інтеграція програм із одночасним розширенням репертуару методичних стратегій (конкретні зміни у програмах і стратегіях викладання для учнів з ООП); поширення позапрограмної діяльності і спеціальних заходів у позаурочний час, до яких залучаться педагоги, батьки та учні з ООП, активні соціальні та громадські діячі (мобілізація раніше прихованих сил, талантів, спільних ідеалів у колективі, який прагне працювати разом над досягненням спільних цілей).

Послугуючись досвідом низки передових нині країн світу, які свого часу здійснили прориви в науці, промисловості, економіці, рівні життя та ін., можна виокремити кілька чинників, що були трампліном для підвищення ефективності та якості освіти всіх без винятку учні, а також створення освітнього середовища для максимальної реалізації потенціалу дітей з ООП:

– Ініціативи «знизу» для забезпечення далекоглядних рішень відповідних керівних інституцій.

- Підвищення кваліфікації педагогів– головний пріоритет освітніх закладів.
- Орієнтація на інтерактивні комунікативні технології.
- Добір найефективніших і випробуваних методів навчання.
- Опора на потенціал власної національної культури.
- Впровадження програм розвитку дітей та «батьківської освіти».
- Сфокусованість на партнерстві між школою та бізнесом.
- Заохочування школярів бути не лише учнями, а й вчителями.
- Навчання впродовж життя має стати світоглядною сутністю кожного [4].

Ці надзвичайно комплексні аспекти можуть стати орієнтиром у трансформуванні освітнього середовища для учнів з ООП вже зараз і в повоєнний період.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виступ президента НАПН України Василя Кременя на тематичному засіданні платформи «Рішельє-форум: державна служба для нової ери»: Київ/Одеса/Львів/Дніпро. 24 вересня 2021 р.
2. Гордон Драйден, Джаннетт Вос. Революція у навчанні/Перекл.з англ. М. Олійник. – Львів: Літопис, 2005. – 542 с.
3. Майкл Фулан. Сила змін. Вимірювання глибинних освітніх реформ. Літопис, Львів, 2000. 269 с.
4. Ferguson-Patrik, K. (2020). Developing a democratic classroom and a democracy stance: Cooperative learning case studies from England and Sweden. Education 3-13.

Тименко В. П.,

*доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри
мультимедійного дизайну Київського національного
університету технологій та дизайну, м. Київ
tymenkovp@gmail.com*

Гуль В. В.,

*здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
кафедри мультимедійного дизайну Київського національного університету
технологій та дизайну, м. Київ*

МУЛЬТИМЕДІЙНА ПЕДАГОГІКА: МОДЕРНІЗАЦІЯ АРТЕФАКТІВ НІМЕЦЬКОГО МУЗЕЮ UKRANENLAND

Сучасні технології мультимедійного етнодизайну, на думку авторів, покликані розвивати музейну педагогіку. Оприлюднюються особливості модернізації мультимедійними засобами німецького музею Ukranenland. Пропонується застосовувати мультимедійні експонати Украненланду у процесі вивчення фахових дисциплін з професійної підготовки майбутніх дизайнерів.

Ключові слова: мультимедійний дизайн, віртуальний музей, Украненланд.

Abstract. Modern technologies of multimedia ethnodesign, according to the authors, are designed to develop museum pedagogy. The peculiarities of the modernization of the German museum Ukranenland with multimedia means are made public. It is proposed to use multimedia exhibits of Ukranenland in the process of studying professional disciplines for the professional training of future designers.

Key words: multimedia design, virtual museum, Ukranenland.

В епоху цифровізації країн Європейського Союзу візуальна культура мультимедіа поєднується з технологіями дизайну, розширюючи комунікативний простір різними напрямками креативної індустрії. Проектування артефактів візуальної культури здійснюється засобами мультимедійного дизайну, що нині стрімко займає стійкі позиції у світовому інформаційному просторі. Візуальний дизайн в освітньому інформаційному середовищі – це педагогічний дизайн [1]. Виникла необхідність впровадження освітнього компонента з візуального дизайну у професійну підготовку мультимедійних дизайнерів/етнодизайнерів, а також педагогів, що є фахівцями технологій та етнічної матеріально-художньої культури.

Технології мультимедійного етнодизайну є в окремих функціях програм із творення середовища сайтів: пензлі в Adobe Photoshop/Adobe Illustrator чи плагіни палітр у Figma. Через плагіни палітр у Figma або Dominant Color Toolkit можна створювати кольорові схеми, що надають автентичності мультимедійній дизайн-продукції.

Новим напрямом мультимедійної педагогіки може бути створення віртуальних музеїв, зокрема, досі невідомого в Україні німецького музею Ukranenland. Украненланд — археологічне село-музей, музей просто неба у місті Торгелов у північно-східній Німеччині, федеральна земля Бранденбургу. Назва походить від древнього західнослов'янського племені укрів (кранів). За інтернет-посиланням можна прочитати рекламу: „Ласкаво просимо на сайт України, в історичні майстерні в Торгелові. Музей під відкритим небом Ukranenland – унікальний музейний заклад у Західному Помор'ї. Це слов'янське торгово-ремісничче поселення з 9/10 ст. Лише у 19 столітті зруби, дошки та плетені будинки були реконструйовані в їх первісному розмірі згідно з археологічними знахідками. Сучасні «українці» щоденно демонструють свою майстерність в історичному вбранні. Ви можете заглянути через плече коваля, різьбяр чи гончара, а також спробувати оволодіти цими техніками» [2].

Сучасні комп'ютерні технології дозволяють створити віртуальний музей Украненланду (Батьківщини українців). Студенти кафедри мультимедійного дизайну Київського національного університету технологій та дизайну у дипломній роботі здійснюють модернізацію експонатів німецького музею

Україноланд засобами мультимедійного дизайну. Віртуальний музей Україноланд – це напрям мультимедійної педагогіки у закладах вищої дизайн-освіти, що поширюється на викладання фахових дисциплін.

Креативні аудіо, відео, анімації у мультимедійному синтезі спроможні наблизити українських дизайнерів до витоків своєї матеріально-художньої культури, пробудити їхню історичну пам'ять і надихнути на становлення та розвиток українського національного дизайну, що повноцінно забезпечує виявлення і розвиток етнічної обдарованості. Адже поки що поняття «український національний дизайн» майже не розглядається у наукових дослідженнях мистецтвознавців, дизайнерів, педагогів. Автори сподіваються, що українська педагогічна громадськість адекватно зрозуміє назву німецького сайту про музей Україноланд – «Історія потребує майбутнього, а майбутнє потребує історії!»

ЛІТЕРАТУРА

1. Тименко В.П. Педагогічний дизайн. Практична обдарованість. Естетична обдарованість / Енциклопедія освіти: 2-ге вид. Київ: Юрінком Інтер, 2021. С.732-733.
2. Історія потребує майбутнього, а майбутнє потребує історії! Режим доступу: <http://www.ukranenland.de/> (дата звернення: 18.05.2023)

Тименко В. П.,
*доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри
мультимедійного дизайну Київського національного
університету технологій та дизайну, м. Київ
tymenkovp@gmail.com*

Корольок Б. Р.,
*здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
кафедри мультимедійного дизайну Київського національного університету
технологій та дизайну м. Київ*

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПОЧАТКОВОЇ ДИЗАЙН-ОСВІТИ: МУЛЬТИМЕДІЙНИЙ ДИЗАЙН

Сформульовано визначення понять «педагогічний дизайн», «мультимедійний дизайн». З урахуванням змісту початкового навчання Великобританії пропонується впровадження дисципліни «Дизайн і технології» у практику української початкової школи. Зазначено, що мультимедійний дизайн є ефективним педагогічним засобом сенситивного розвитку молодших школярів.

Ключові слова: педагогічний дизайн, мультимедійний дизайн, дизайн і технології, сенситивність.

The definitions of the concepts "pedagogical design" and "multimedia design" have been formulated. Taking into account the content of primary education in Great Britain, it is proposed to introduce the discipline "Design and Technology" into the practice of Ukrainian primary school. It is noted that multimedia design is an effective pedagogical tool for the sensitive development of younger schoolchildren.

Keywords: pedagogical design, multimedia design, design and technologies, sensitivity.

В умовах глобалізації, становлення інформаційних суспільств інтелектуальний потенціал особистості набуває значення як пріоритетний ресурс цивілізаційного розвитку. Вербальний, сенсорний і структурний види інформації все частіше розглядаються науковцями як інформаційні аналоги. У дослідженнях вітчизняних учених виокремлюються академічний, естетичний і практичний профілі обдарованості, які повноцінно виявляються у сучасних проектних технологіях, навчальному проектуванні, педагогічному дизайні.

Педагогічний дизайн (ISD: Instructional System Design) – це практика системного проектування, розроблення і застосування навчальної продукції (цифрової і матеріальної) з метою привабливого, комфортного, інформаційно й технологічно збалансованого, креативного набуття знань учасниками навчального процесу [1, с. 732]. До педагогічного дизайну відноситься використання в освітньому середовищі сучасних інформаційних технологій і, зокрема, технологій мультимедійного дизайну, що яскраво виявляється в анімаціях, креативних аудіо і відео, цифровому мистецтві.

У процесі переддипломної практики студенти кафедри мультимедійного дизайну Київського національного університету технологій та дизайну (КНУТД) об'єктом дослідження обрали експериментальний підручник для початкової школи «Дизайн і технології» [2]. З'ясовано, що навчальна дисципліна з такою назвою впроваджена у початкових школах Великобританії і отримала значний досвід у реалізації початкової дизайн-освіти.

Мультимедійний навчальний посібник з дизайну і технологій для початкової школи вперше розробляється у дипломній роботі студентів КНУТД з використанням відеоролика, до якого учні початкових класів виявляють емоційно позитивне ставлення.

Імплементуючи досвід Великобританії з початкової дизайн-освіти, українські мультимедійні дизайнери застосовують сучасні технології, у яких композиційно довершено синтезовано сукупність компонентів мультимедіа: текст, графіку, креативні аудіо, відео, анімацію. Аналогічні мультимедійні ролики вчителі-практики розробляють і застосовують на уроках образотворчого мистецтва [3]. Важливо, щоб педагоги-дизайнери інтегрували мультимедійні заняття з образотворчого

мистецтва і технологій (трудового навчання). Результатом інтеграції буде якісно новий навчальний зміст – мультимедійний дизайн.

Розробниками мультимедійного змісту початкової дизайн-освіти висловлюється гіпотеза, що молодший шкільний вік є сенситивним періодом особливої чутливості до тих стимулів довкілля, які відповідають природним здібностям учнів. Мультимедійним дизайном забезпечується повноцінне визрівання «множинного інтелекту» обдарованих молодших школярів. Тому у майбутніх учителів початкових класів важливо формувати компетентність з мультимедійного дизайну у процесі початкової дизайн-освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тименко В.П. Педагогічний дизайн. Практична обдарованість. Естетична обдарованість / Енциклопедія освіти: 2-ге вид. Київ: Юрінком Інтер, 2021. С.732-733.
2. Тарара А. М., Терещук Б. М., Тименко В. П. Технології: підручник для 1 класу. Київ: Педагогічна думка, 2014. 136 с.
3. Кольорова гама. Режим доступу: <https://youtu.be/Ur2GJNZTSyE>

Тимошенко Вячеслав Михайлович,

к.т.н., доцент, кафедри фізики

Полтавського державного медичного університету

ІННОВАЦІЙНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Сучасні технології висувають нові вимоги до якості підготовки висококваліфікованих спеціалістів медичного профілю, кваліфікаційний рівень яких визначається, їх професійними якостями. Професіоналізм лікаря за напрямками лікування, в повній мірі залежить від його знань та навичок, отриманих при вивченні фундаментальних дисциплін. На сьогоднішній день перед вищою школою стоїть завдання, створити умови для підготовки інноваційно та соціально зорієнтованих, досліджених, активних та самостійних фахівців за напрямками в медичній галузі, які змогли б забезпечити у перспективі прискорений розвиток медичної галузі, з високим експертним потенціалом. Використання новітніх технологій у лекційному курсі, при проведенні практичних занять, при поточному контролю знань студентів дисциплін за профілем навчання, дозволяють застосування найефективніших засобів діяльності викладача, підвищити якість навчання предмету, відобразити суттєві сторони предмету, матеріалізувавши у життя принцип наочності. В процесі удосконалення технологій освіти необхідно врахувати основні її складові професійну компетентність, науковий та педагогічний професіоналізм, прийняті форми викладання, методи та засоби навчання, організацію процесу самостійної

роботи студентів. Ефективність освіти визначається її результатами у порівнянні з їх цілями та засобами досягнення, вкладом у створення матеріальних та духовних цінностей, у навчанні нових поколінь мистецтву правильно жити, вірно лікувати у будь-які часи. Перш за все навчально-виховний процес ґрунтується на спілкуванні викладача зі студентами. Згідно думки багатьох педагогів та психологів першочергове значення для успішного та продуктивного спілкування мають наступні фактори – надійність того хто говорить, зрозумілість про надання повідомлення та врахування зворотного зв'язку стосовно того, наскільки вірно його зрозуміли. При цьому потрібно пам'ятати про правила етики спілкування між людьми та особливості спілкування зі студентами. Головним фактором, який належить до педагогічних умов спілкування є глибоке знання дисципліни викладачем. Викладач для студента являється головною фігурою в навчально - виховному процесі у вищому закладі освіти. Знання викладача та професійне володіння дисципліною може підштовхувати у студента інтерес до знань, повагу до викладача та його вимог [1]. Успішне розв'язання навчально-виховних задач у вищій школі можна визначити відповідним рівнем професійно-педагогічної культури професорсько-викладацького складу та рівнем навчання. Педагогічна технологія сучасності є синтезом професійно-педагогічного рівня викладачів, які на достатньо високо-професійному рівні вільно володіють інформаційно-предметними засобами та забезпечені ними. Модернізація ефективності сучасного методу навчання, визначається мінімальними витратами навчального процесу та економією зусиль студентів і викладачів. За умови презентації матеріалів при вивченні предмету з використанням мультимедійних пакетів, контролю знань за допомогою комп'ютерної техніки, процес навчання значно виграє як у якісних, так і в кількісних показниках. Студенти використовують комп'ютерні технології з метою моделювання процесів та явищ. Моделювання дозволяє більш широко розкрити зв'язки досліджуваного органу, глибше виявити його закономірності, що веде до ефективного засвоєння навчального матеріалу. Також студенти можуть досліджувати процеси, змінюючи параметри, порівнюючи отримані результати, аналізуючи їх та робити обґрунтовані висновки.

Отже, результатом проведення досліджень є аргументація застосування вищезазначених інноваційних технологій викладання предметів у вищій школі. Стосовно подальшого удосконалення педагогічних методик, вони будуть спрямовані на створення електронних підручників за для доступності та полегшення сприйняття матеріалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Биконя О.П. Особистісно орієнтована взаємодія викладача і студента – складова педагогічного процесу у навчанні англійській мові за професійним спрямуванням// Нові технології навчання: Наук. – метод. зб./ Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – К. 2010. – Вип.63. – 117с. С. 3-9.

Ткаченко Л. І.,
*провідний науковий співробітник
Інституту обдарованої дитини НАПН України,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
Tkachenko.Lidiya@gmail.com,
0000-0002-2303-1147*

Оверченко О.Д.,
*учениця 11 класу Київського фахового коледжу
туризму і готельного господарства,
Overchenko.d.o@gmail.com*

ОСВІТНІ ІННОВАЦІЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ПЕРІОДУ 2022 РОКУ ТА ПЕРСПЕКТИВА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ

Статтю присвячено аналізу інновацій загальної освіти України на матеріалі освітніх нововведень під час широкомасштабної російської агресії з 2022 року.

Описано найбільш поширені освітні інновації, що з'явилися під час військових дій і вимушеного переселення великої кількості українських учнів з окупованих територій та прифронтових зон. Наголошено на практичному використанні освітніх і педагогічних інновацій, виокремлених як найбільш ефективні для подолання освітніх проблем воєнного часу, так і перспективних для подальшого розвитку національної освіти.

Ключові слова: широкомасштабне вторгнення, освітні інновації, моделі навчання, освітній центр, хаб, психологічна допомога.

The article is devoted to the analysis of innovations in general education in Ukraine based on educational innovations during the large-scale Russian aggression from 2022.

The most common educational innovations that appeared during military operations and the forced resettlement of a large number of Ukrainian students from the occupied territories and front-line zones are described. Emphasis is placed on the practical use of educational and pedagogical innovations, singled out as the most effective for overcoming the educational problems of wartime, as well as promising for the further development of national education.

Key words: large-scale invasion, educational innovations, learning models, educational center, hub, psychological assistance.

З початком широкомасштабного вторгнення росії в Україну у 2022 році з'явилося багато перешкод для реалізації функцій освіти (пошкоджені й зруйновані заклади освіти, масове переселення дітей шкільного віку на Захід України й за кордон, психологічний стрес громадян усіх вікових категорій, перебування дітей і вчителів поблизу чи у зоні бойових дій, на тимчасово

окупованих територіях й ін.). Постраждало близько 3223 навчальних закладів, а 276 було повністю зруйновано, 2947 – пошкоджено (станом на 04.05.2023) [6]. Ще однією перешкодою для освіти стали демографічні проблеми: через внутрішню міграцію у перші місяці війни заклади освіти на Заході України були переповнені новими учнями (навчання відбувалося дистанційно, поки самі заклади використовували як пункти для допомоги внутрішньо переміщеним особам); а масове переселення дітей шкільного віку за кордон ускладнило зв'язок із вітчизняними закладами здобуття освіти.

На травень 2022, за оцінками Міжнародної організації з міграції (МОМ), в Україні кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) складала понад 7 млн [2]. Зовнішніх мігрантів було ще більше: за даними ООН у справах біженців від початку третього етапу російсько-української війни понад 10 млн українців були вимушені тікати закордон від російської агресії [14]. Зі 44 країн, наведених у статистиці, вказано, що найбільше українських біженців перебуває саме в країнах Європейського Союзу. Під час 4-го засідання Робочої групи щодо захисту прав і свобод громадян України, які перебувають на території держав-членів ЄС та інших держав як тимчасово переміщені особи було повідомлено, що станом на 29 червня на території іноземних держав перебувало 2 млн 331 тис. неповнолітніх громадян України [10], що становить чверть від усієї кількості дітей в Україні [13].

Подолати освітні проблеми можливо було за умови винайдення і застосування нових, раніше незастосовуваних, імовірно невідомих, ефективних і своєчасних рішень. Український освітній істеблїшмент продемонстрував готовність і ефективність управлінської діяльності так само, як і усі представники освітньої системи кожен на своєму місці.

Зазначимо, що нововведення в освіту на державному рівні були обумовлені сучасним законодавством, зокрема Законом України «Про інноваційну діяльність» [9], що дозволило у короткі строки владним структурам і представникам виконавчої влади врегулювати усі основні параметри співпраці на всеукраїнському і міжнародному рівнях.

Найперша проблема, яку необхідно було подолати, – продовжити освітній процес і завершити навчальний рік, а для цього запропонувати форми навчання, залежно від місця знаходження учнів. У Міністерстві освіти і науки України розробили чотири нові моделі навчання для закладів загальної середньої освіти, що враховують місцезнаходження учасників освітнього процесу: 1) перебувають або повернулися на території, істотно віддалені від бойових дій; 2) учасники освітнього процесу є внутрішньо переміщеними особами; 3) перебувають у зоні бойових дій або на тимчасово окупованих територіях; 4) тимчасово є за межами України. Для двох категорій учнів – тих, які перебувають на безпечних

територіях і їх місце проживання не змінилося, тих, хто є внутрішньо переміщеними особами, – пропоновано такі форми навчання: очна форма, дистанційна форма, сімейна (домашня) форма навчання, змішана форма навчання, екстернат. Для учнів, які перебувають за кордоном, запропоновано очну форму навчання, дистанційну форму навчання, сімейну (домашню) форма навчання, екстернат. Для учнів, які перебувають на тимчасово захоплених територіях або в зоні бойових дій – дистанційну форму навчання або екстернат за дистанційною формою; сімейну (домашню) форму навчання; екстернат [4].

Надзвичайно слухними є зауваження вчених С.Л. Лондара, С.В. Мельник, Г.М. Терещенко, що вкрай швидко зреагували на нові умови навчання, про диференційований підхід як методичну основу організації освітнього процесу. Вони переконані: «Потрібен диференційований підхід до організації освітнього процесу, що передбачає, зокрема, застосування різних форм навчання (очне, дистанційне, екстернат, домашнє, педагогічний патронаж тощо), посилення роботи соціальних педагогів і психологів. У свою чергу, збір статистичної й адміністративної інформації може буде налагоджений відповідно до чинного законодавства традиційними методами та інструментами» [3, с. 18].

Другою важливою проблемою постало питання психологічного дискомфорту здобувачів освіти, якого вони зазнали через війну у країні. Психологічний дискомфорт заважає зосереджуватися не лише на навчанні, а і на звичайних справах, особливо це стосується людей, які перебували під окупацією та зазнали серйозного психологічного тиску, і дітей. Дорослі є вже сформованими особистостями, в той час як діти – ще у процесі формування як особистість, тому подібний психологічний тиск може мати набагато більші негативні наслідки, зруйнувати позитивний вектор розвитку та залишити дітям травми на все доросле життя. На цю проблему звернула увагу Перша леді України Олена Зеленська. Разом із Міністерством охорони здоров'я, Інститутом психіатрії, судово-психіатричної експертизи та моніторингу наркотиків МОЗ України, громадською організацією «Безбар'єрність» було створено «Національну програму психічного здоров'я та психосоціальної підтримки» – унікальну національну програму психологічної допомоги [7, с. 13]. Також, дедалі більше сайтів і соціальних мереж для освітян стали включати у свої матеріали інформацію, як правильно надавати психологічну допомогу собі й дітям.

Питанням психологічного аспекту організації освітнього процесу в умовах воєнного / післявоєнного стану зайнялося Міністерство освіти і науки України. Було запропоновано регулярне виконання «психологічних п'ятихвилинок» для здобувачів освіти, аби учні легше переносили вплив на психіку під час воєнних подій.

Одним із прикладів ефективного реагування на події війни є безоплатний курс про безпечну освіту під час війни із порадами провідних експертів ГС

«Освіторія» у співпраці зі студією онлайн-освіти EdEra, МОН України, та за підтримки дитячого фонду ЮНІСЕФ – «Спільно до навчання: ефективна та безпечна освіта під час війни» [1]. Курс побудований з наступних тем:

- алгоритм дій під час повітряної тривоги;
- організація простору в укритті;
- активності для дітей в укритті;
- ефективні методики змішаного та онлайн-навчання;
- психологічна допомога дітям;
- інструменти для підтримки ментального здоров'я вчителів;
- мінна безпека для дітей;
- здоровий спосіб життя в умовах війни;
- взаємодія вчителів з батьками.

Через велике число біженців у зарубіжних країнах почали утворювати українські осередки: як для дорослих, так і для неповнолітніх українців – допомагальні та освітні центри. Однією з таких країн, де ця форма виявилася найбільш застосовуваною, виявилася Польща. Тут зареєстровано близько 1,5 *млн* українських біженців станом на 10 січня 2022 року [14].

Для українських дітей було організовано Центр освіти і розвитку у Варшаві (Centrum Edukacji i Rozwoju, Warszawa). Відкриття центру стало можливим завдяки співпраці Alior Bank з Муніципалітетом Варшави та UNICEF Polska. Приміщення центру (1600 *кв. м*) адаптовано для дистанційної та стаціонарної освіти 120 осіб. А щоденно сюди приїзять до 160 дітей. У центрі працюють польські та українські вчителі, психологи, технічний та інший персонал [12]. Центр пропонує безкоштовне дистанційне навчання саме за українською системою освіти, навчання дітей польській та англійській мові; надає психологічну допомогу та підтримку дітям й підліткам, а їхнім батькам – юридичні і психологічні консультації. Під час урочистого відкриття Центру освіти і розвитку у Варшаві, до створення якого долучилися й українські вчені, виступив директор Інституту цифровізації освіти НАПН України В.Ю. Биков. Про це пише О.П. Пінчук і цитує промовця: «Цей урочистий день по праву увійде в історію польського просвітництва, відкриє нову сторінку розбудови національної системи освіти Польщі, наближаючи її ознаки і результати освітньої діяльності до кращих європейських і світових зразків, закладе освітні умови морально-духовного і професійного зростання найважливішого й найціннішого ресурсу розвитку – особистості людини, людського капіталу, цивілізаційного розвитку світового суспільства» [8].

Започатковано шість напрямів діяльності цієї інституції нового типу, зокрема:

- 1) оволодіння польською мовою для дітей і дорослих;

- 2) speaking clubs з української та польської мов;
- 3) координація освітнього процесу навчання та змістовного дозвілля дітей;
- 4) навчання дорослих IT-професіям;
- 5) опанування сучасними навичками ринку праці;
- 6) комунікаційний майданчик для українців в Польщі [13].

Академік Н.Г. Ничкало залишила такий відгук про центр: «Тут є постійний доступ до Інтернету, проводяться кіно-театральні, музичні, художні, конструкторські та інші заняття і творчі зустрічі. А головне, існує особлива психолого-педагогічна атмосфера – аура любові до дітей, добра, активної креативної дії. Тут проводяться педагогічні майстер-класи, нетрадиційні заняття за інтересами дітей і підлітків, організовано вивчення інформатики, робототехніки. На нашу думку, заслуговують високої оцінки науково обґрунтовані спеціальні програми Центру освіти та розвитку у Варшаві» [5].

Іншим прикладом хабу, вже в Україні, для внутрішньо переселених осіб, є Art & Health HUB від «Зело» для дітей в умовах війни (Хаб мистецтва і здоров'я від арт-центру «Зело» для дітей в умовах війни) [11]. Найголовнішою метою цей освітній хаб визначає провадження культурно-особистісного розвитку дітей, які є внутрішньо-переміщеними особами, під час воєнного стану та психологічний, терапевтичний ефект для дітей, які зазнали психологічний тиск від війни. Культурний розвиток є важливим чинником духовного розвитку, духовного здоров'я, яке є ключовим у повноцінній реалізації особистості, тому важливо розвивати творчі навички у дітей, креативність, уяву. А заняття у колективі сприяють покращенню соціального здоров'я, розвитку соціальних навичок. Спілкування з іншими допомагає краще пізнати себе та відволіктися від нав'язливих думок, спричинених війною.

Місце розташування останнього згаданого хабу – у Полтаві. Це місто стало прихистком для багатьох вимушених переселенців з територій півночі, сходу і півдня України. «Діти не просто займаються мистецтвом, а опановують сучасну світову культуру, знайомляться із принципами функціонування сучасного мистецького середовища на заняттях під керівництвом художників, галеристів, кураторів, музикантів, акторів, журналістів, викладачів з багаторічним стажем. Також у хабі наявна ціла низка напрямів з фізичного виховання: хореографія, спортивна гімнастика, активна самооборона, руханка, лабораторія танцю, – зазначають адміністратори хабу. – Таким чином, дітям не тільки прищеплюються кращі загальнолюдські цінності, а й відбувається потужний психологічно-терапевтичний ефект спрямований на подолання психологічних травм на тлі воєнних дій. І все це відбувається разом з набуттям найкорисніших навичок і soft skills сучасного громадянина » [Там само].

У хабі вже на постійній основі навчаються 645 дітей із 73 спустошених війною міст та сіл. Навчання є абсолютно безкоштовним. Проект фінансується доброчинцями та донорами. Хаб дає можливість розвиватися дітям за такими напрямками: образотворче мистецтво, естрадний спів, сучасна руханка з елементами хореографії, пісочна анімація, музикування, музично-акторський розвиток, основи програмування, спів, декоративно-прикладне мистецтво, ораторське мистецтво, основи художньої фотографії, кераміка, хенд-мейд, спортивна гімнастика, активна самооборона, англійська мова, малювання 3D-ручкою комп'ютерний дизайн [Там само].

Тут ми описали саме ті нововведення, які, за нашими теоретичними розвідками з цієї проблеми, дійсно є інноваціями.

Для з'ясування експертної думки (а ми вважаємо, що в даному випадку це думка самих користувачів інновацій) ми здійснили соціологічне опитування за допомогою веб-ресурсу «Google Форми». Нами було розроблено анкету з кількох питань, відповіді на які дозволили б підтвердити чи спростувати наші теоретичні міркування і педагогічні спостереження. Нижче подаємо **текст анкети**.

Визначте свій статус

- ☐ Учень / Студент коледжу
- ☐ Учитель / Викладач
- ☐ Психолог / Соціальний педагог
- ☐ Батько / Мати / Опікун

Де Ви мешкали / мешкаєте під час навчального процесу

- ☐ Вдома
- ☐ Внутрішньо переміщена особа
- ☐ Біженець

Яку форму навчання Ви обрали на 2022/2023 навчальний рік

- ☐ Очна
- ☐ Дистанційна
- ☐ Змішана (і очна, і дистанційна)
- ☐ Домашня
- ☐ Екстернат

Якою з інновацій воєнного часу Ви скористалися

☐ Методична підтримка для учителів / викладачів, викладена на сайтах МОН України «Освіторія» тощо

☐ Психологічна підтримка, викладена на сайтах МОН України, наукових установ (Інститут психології імені Г.С. Костюка, Інститут соціальної і політичної психології, Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи)

☐ Психологічною підтримкою, запропонованою у соціальних мережах

☐ Освітній центр / хаб

☐ Інше:

Оберіть Ваш улюблений вид допомоги в освітньому процесі

- ☐ Методична підтримка для викладачів

- o Психологічна підтримка для учнів навчальних закладів
- o Освітній центр /хаб
- o Інше _____

Що найбільше Вас задовольняє в інноваціях, якими Ви скористалися / плануєте скористатися?

- o Доступність застосування
- o Повнота інформації
- o Психологічний комфорт.

Проведене онлайн-опитування дозволило залучити користувачів освітніх інновацій, які прямо чи опосередковано пов'язані з освітнім процесом.

В опитуванні взяли участь 355 осіб, з яких учнів та студентів коледжу – 112 (31,5 %); учителів та викладачів – 78 (22 %); батьків та опікунів – 158 (44,5%); психологів та соціальних педагогів – 7 (2 %).

Серед респондентів виокремилися такі групи за місцем проживання: 81,4% опитаних під час навчального процесу мешкали вдома, 8,7% є внутрішньо переміщеними особами, а 9,9% – біженцями.

На 2022-2023 навчальний рік 72,4% опитаних обрали дистанційну освіту, 12,4 % – змішану і лише 11 % – очну. Домашню освіту вибрали 3% респондентів, екстернат – 1,2 %.

З перерахованих в опитуванні видів інновацій найбільше була використано саме психологічну підтримку, запропоновану у соціальних мережах (38%) та методичну підтримку для учителів /викладачів, викладену на сайтах Міністерства освіти і науки України «Освіторія» (31,8%). Підтримкою хабів скористалися 23,9%, іншим – 6,3%.

Допомогою, яка найбільше сподобалася в освітньому процесі, опитувані обрали психологічну підтримку для учнів навчальних закладів – це 52,4% респондентів. З великим відривом за цим іде імпонування хабам – 29%. Методичне забезпечення як таке, що найбільше імпонує, оцінили 27,3%.

Найбільше в інноваціях, якими респонденти скористалися чи планують скористатися, задовольняє доступність застосування – про це відгукнулися 60,6% опитуваних, що не дивно, бо більшість запропонованих інновацій було викладено онлайн. Трохи менше половини відмітили повноту інформації – 43,7 %. Ще менше відмітили психологічний комфорт – 40,3 %. Останній показник ми оцінюємо, як цілком задовільний, оскільки психологічний дискомфорт відмічають повною мірою усі верстви населення.

Таким чином можна висувати кілька положень щодо інновацій, що за нашим аналізом і опитуванням матимуть подальше практичне використання, включаючи й процес післявоєнного відновлення країни.

1) Освітні хаби та центри можливо інтегрувати у шкільний процес як новий вид позашкільної освіти. Позашкільна освіта має надзвичайне значення для

розвитку особистості, оскільки пропонує дитині додаткові можливості за особистим вибором. Затребуваною є ідея поширення безкоштовних освітніх хабів для дітей з малозабезпечених сімей та сиріт, аби кожна дитина мала шанс на повноцінний розвиток.

2) Досвід психологічної допомоги під час війни обумовить більш якісну психологічну підтримку у школах та обумовить постійний контроль за психологічним станом учнів. З іншого боку це сформує психоемоційну культуру майбутніх громадян України, додасть їм упевненості у власних силах.

3) Дистанційна освіта стає дедалі популярнішою, і є висока ймовірність, що схема форматів навчання, яку запропонувало Міністерство освіти і науки України для здобувачів освіти під час війни, має зберегти актуальність і надалі.

Особливістю наведених освітніх інновацій стало їхнє блискавичне впровадження. Інновації періоду війни вже задовольнили запити спільноти і окреслили вектор їх подальшого розвитку. Це якраз і свідчить про те, що описані нововведення є дійсними інноваціями і мають перспективу подальшого органічного входження до звичного перебігу освітнього процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Спільно до навчання: ефективна та безпечна освіта під час війни URL: <https://osvitoria.university/spilnodonavchannya/> (дата звернення: 12.01.2023)
2. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні: Опитування загального населення, раунд 5, 23 травня 2022 року. Представництво МОМ в Україні. URL: https://bit.ly/mom_zvit (дата звернення: 04.04.2023)
3. Лондар С., Мельник С., Терещенко Г. Виклики в освітній галузі в період воєнного стану в Україні: необхідність перебудови інформаційного забезпечення // Освітня аналітика України. – 2022. – Випуск 2. – С. 5-22.
4. Міжнародна серпнева педагогічна науково-практична конференція «Освіта, освітяни – незламні у війні». Офіційний канал Міністерства освіти і науки України на платформі «Youtube». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=AD373hZicxc> (дата звернення: 01.09.2023)
5. Ничкало Н. Інноваційні моделі розвитку освіти для українських біженців // Освіта і суспільство. – 2022. – № 8, серп. – С. 5.
6. Зберегти школи: Проєкт Міністерства освіти і науки України. URL: <https://saveschools.in.ua> (дата звернення: 04.05.2023)
7. Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проєктна діяльність: Науково-методичний збірник / за заг. ред. С. М. Шкарлета. Київ–Чернівці: «Букрек». – 2022. – 140 с.
8. Пінчук О. Відкриття Центру освіти та розвитку у Варшаві // Освіта і суспільство. – 2022. – № 6-7, черв.-лип. – С. 2
9. Про інноваційну діяльність: Закон України від 12.04.2022 р. №1714-IX. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (дата звернення: 12.01.2023)

10. Результати 4-го засідання Робочої групи щодо захисту прав і свобод громадян України, які перебувають на території держав-членів ЄС та інших держав як тимчасово переміщені особи / Офіс віцепрем'єрки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції. URL: https://bit.ly/ukrainian_children_data (дата звернення: 05.07.2023)
11. Art & Health HUB від «Зело» для дітей в умовах війни. URL: <https://biggggidea.com/project/aestheticschool/> (дата звернення: 21.11.2022)
12. Centrum Edukacji i Rozwoju / Warszawa: Офіційний портал міста Варшава. URL: <https://edukacja.um.warszawa.pl/centrum-edukacji-i-rozwoju> (дата звернення: 12.07.2022)
13. How many children are there in Ukraine? UNICEF Official web-site. URL: <https://data.unicef.org/how-many/how-many-children-under-18-are-there-in-ukraine/> (дата звернення: 12.01.2023)
14. Operational data portal. Ukraine refugee situation. UNCHR Official web-site. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення: 12.01.2023)

Фамілярська Л. Л.,
кандидат педагогічних наук
викладач Комунального закладу «Житомирський обласний
інститут післядипломної педагогічної освіти»
Житомирської обласної ради
familyarskaya_la@ukr.net

ПІСЛЯДИПЛОМНА ОСВІТА ПЕДАГОГА В УМОВАХ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Актуальність обумовлена активним і масовим використанням онлайн-ресурсів у житті сучасного суспільства та в освіті, що зумовлено правовим режимом воєнного стану. У статті представлено огляд досвіду використання цифрових технологій на курсах підвищення кваліфікації вчителів, виклики перед освітянами спричинені воєнним станом та перспективи розвитку у післявоєнний період.

Ключові слова: післядипломна освіта, педагог, особистість, середовище.

The relevance of the article is due to the active and massive use of online resources in the life of modern society, in education, which is due to the legal regime of wartime. This article presents an overview of the experience of implementing and using remote technologies in teacher training courses, the challenges caused by the state of war and the prospects for development in the post-war period.

Key words: postgraduate education, teacher, personality, environment.

Болонський процес, започаткований у 1999 році, є однією з найважливіших європейських ініціатив, спрямованих на гармонізацію вищої освіти. І цей процес

має значний вплив на післядипломну освіту, особливо з точки зору стандартизації та забезпечення якості навчання.

Роль освіти для відбудови України після російського вторгнення та української визвольної війни досліджують вітчизняні та закордонні науковці. Зокрема, розглянуто «можливості для відновлення та вдосконалення освіти в Україні з огляду на її ключову роль у відбудові української економіки й суспільства, європейській і євроатлантичній інтеграції країни» [2, с. 355].

Під час кризових ситуацій, таких як правовий режим воєнного стану, для конкурентоспроможності післядипломної освіти має значення відповідність потребам суспільства й економіки.

Міністр освіти і науки Оксен Лісовий зазначає, що не можна ігнорувати контекст у якому живемо. Головними пріоритетами роботи МОН вважає адаптування до наслідків війни, вимірювання освітніх втрат і розробку системи їх надолуження [3]. Зазначене актуальне і для післядипломної освіти. Надання високоякісної підтримки педагогу в процесі підвищення кваліфікації передбачає вчасне та ефективне запровадження заходів подолання накопичених освітніх втрат, щоб не поглиблювати їх.

Інформаційно-комунікаційна мобільність особистості, на сучасному етапі, виступає пріоритетом у професійному розвитку педагога ХХІ століття й охоплює такі фундаментальні поняття як освітнє середовище та діяльність. Зауважимо, що в умовах воєнного стану активно використовується педагогом освітнє е-середовище. З одного боку, середовище через свої структурні елементи впливає на розвиток особистості, з іншого – особистість, вступаючи у взаємодію з різними елементами, засобами і явищами, створює це середовище, надаючи йому спрямованої соціальної якості в умовах непередбачуваності ситуації.

Найбільш відчутними для освітян були виклики:

- підвищення рівня стресу серед педагогів, що пов'язано зі змінами в освітній системі та військовою російською агресією. Це вимагає від викладача готовності до швидких змін та адаптування до нових вимог, а від педагогів – готовності працювати з дітьми, які пережили втрати, окупацію або мають психологічні травми через війну, посттравматичні стресові розлади тощо;
- безпекова складова курсів підвищення кваліфікації під час повітряних тривог. Це важливе завдання у воєнний час реалізується в асинхронному та синхронному форматах;
- оновлення навичок використання цифрових технологій, які стрімко розвиваються, для ефективного викладання. Актуальним стає навчання педагога використанню можливостей штучного інтелекту в освітньому процесі. У звіті Всесвітнього економічного форуму зазначено, що майже чверть усіх робочих місць зміниться протягом наступних п'яти років через

штучний інтелект, цифровізацію та інші економічні зміни [5]. Для викладача та вчителя використання сервісів на основі штучного інтелекту є можливістю автоматизувати частину своєї рутинної роботи, звільнити час для важливіших творчих завдань, розроблення змісту навчання тощо;

- недостатнє фінансування в наслідок воєнного стану, що може призвести до обмежень у забезпеченні необхідними ресурсами педагогів та здобувачів освіти;
- труднощі в забезпеченні дистанційного навчання й взаємодії з педагогами та здобувачами освіти, які знаходяться в зоні бойових дій або на тимчасово окупованих територіях. Перебої з інтернетом та електрикою, повітряні тривоги – це ті умови, у яких вчителі навчаються та навчають протягом останнього року. Це породжує втрати у знаннях, які необхідно надолужувати;
- припинення або скорочення міжнародної співпраці у сфері освіти через нестабільну ситуацію в Україні;
- вимушений відтік педагогів на час війни.

Водночас деякі виклики можуть бути стимулом для педагогів щодо удосконалення професіоналізму та оновлення методів навчання, що в довгостроковій перспективі може принести користь для всієї освітньої системи [6].

Зазначимо, що у воєнний час забезпечення якісного навчання педагогів на курсах підвищення кваліфікації є важливим завданням. В цих умовах актуалізується питання диверсифікації підвищення кваліфікації педагога та його фахової самореалізації [4].

Терміном «диверсифікація» (від латин. *diversus* – різний і *facere* – робити, розширення активності; вихід за межі основного змісту діяльності; розвиток напрямів діяльності) науковцями позначено стратегію, що дозволяє використати поточні переваги в нових сферах діяльності за умов істотної мінливості середовища, розширення послуг [1].

Диверсифікація траєкторії розвитку педагога в післядипломній освіті може бути перспективною стратегією для збагачення професійного досвіду, оновлення знань, вмінь, навичок та збільшення можливостей для кар'єрного зростання. Одним з варіантів диверсифікації є участь у програмах стажування або наукових дослідженнях різних освітніх галузей.

Перспективною є започаткована МОН та Google за підтримки ЮНЕСКО у співпраці з Мінцифри спільна ініціатива «Ноутбук кожному вчителю», щоб зробити освітній процес доступним і безпечним в умовах воєнного стану. Для використання пристрою потрібний обліковий запис Google. Chromebook можна використовувати в режимі офлайн, якщо доступу до Інтернету немає. Так під час

повітряної тривоги переміщення педагога з учнями в укриття з мобільним пристроєм Chromebook дозволяє продовжувати там навчання.

Для педагогічної спільноти Житомирщини в Комунальному закладі «Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради проведено навчальні вебінари з питань використання можливостей Chromebook в умовах воєнного стану (<http://surl.li/gxuuz>, <http://surl.li/gxuui>, <http://surl.li/gxuui>, <http://surl.li/gxutz>).

Життєво важливими для фахівця стають комунікативні навички ефективного спілкування, а особливо в післявоєнному середовищі, де напруга може бути високою. Тому ще одним перспективним напрямом є навчання педагогів стратегіям вирішення конфліктів, які неминуче виникатимуть на будь-якому робочому місці. Набуття вміння зосереджуватися на співпраці та взаємовигідних рішеннях, а не на конфронтації та агресії, забезпечить підтримку здорового професійного середовища.

В цілому для якісного процесу навчання педагогів на курсах підвищення кваліфікації важливим є систематичне оновлення заходів безпеки та організаційних заходів для подолання освітніх втрат.

Отже, життя після 24 лютого 2022 року змусило всіх українців змінити свої звичні суспільні ролі. Зокрема, педагоги отримали та отримують додаткові знання, навички та інструменти, які допомагають їм ефективно працювати в умовах війни. За час війни вони пережили та проживають унікальний досвід, який допомагає їм відрефлексувати минуле та обдумати майбутнє. Педагоги України стали більш гнучкими та адаптивними у змінній соціальній та політичній ситуації. Вони продовжують працювати над покращенням освіти та підвищенням якості навчання, незважаючи на виклики, які сталися в останні роки. Технології допомагають не просто зберегти освітню практику, а й справді її змінити.

Освітній процес післядипломної освіти педагога передбачає розроблення адаптивних навчальних програм, навчання навичкам психологічної підтримки, міжкультурної комунікації, вивчення досвіду колег з інших країн, які також працюють в умовах війни (хібукі-терапія) тощо. Післядипломна освіта педагога в умовах війни є важливим і потрібним етапом професійного розвитку. Вона надає педагогам необхідні знання, навички та ресурси, щоб успішно працювати в складних умовах.

Детальне дослідження різних політичних, економічних та соціальних чинників, які вплинули на зміни в системі освіти з акцентом на українські особливості буде здійснено науковцями після перемоги України над агресором.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бутенко Н. В. Диверсифікація виробництва: цілі та стратегії реалізації. Економіка АПК. 2003. №7. С. 109-114.

2. Каганець М., Леу-Севериненко С., Новосад Г., Стадний Є. Освітні реформи під час і після війни. Відбудова України: принципи та політика. 2023. С. 354-392. https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf
3. Лісовий О.В. Зміна правил гри в освіті та науці. 2023. <https://texty.org.ua/fragments/109261/zmina-pravyl-hry-v-osviti-sho-anonsuvav-ministr-lisovuj-i-yak-vidpoviv-na-zvynuvachennya-u-plahiaty/>
4. Оліфіра Л.М. Диверсифікація неперервного підвищення кваліфікації керівних і педагогічних працівників в умовах відкритої післядипломної освіти. Відкрита освіта: інноваційні технології та менеджмент: кол. монографія за наук. ред. М. О. Кириченка, Л. М. Сергєєвої. Київ: Вид-во Ін-ту обдарованої дитини НАПН України. 2018. 440 с.; С. 157 – 170.
5. Широкий Г., Юлдашев Р. Всесвітній економічний форум: торговельний та інвестиційний виміри. Національний інститут стратегічних досліджень. 2023. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-02/davos_2023_pdf.pdf
6. Familiarska L., Kloyts. Methodological development of educator's information and communication mobility as adaptive ability of educational and developing e-environment self-organization. «ScienceRise: Pedagogical Education». 2020. № 3(36). С. 16-21. http://journals.uran.ua/sr_edu/article/view/200468/203663

Франчук Т. Й.,

*кандидат педагогічних наук, доцент, керівник відділу наукової роботи,
Кам'янець-Подільський національний університет,
franchuk@kpmi.edu.ua*

ДОСЛІДНИЦЬКА КОМПОНЕНТА В СТРУКТУРІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ: ЧИННИКИ ПРОТИДІЇ АКАДЕМІЧНІЙ НЕДОБРОЧЕСНОСТІ

У статті представлено результати дослідження проблем, пов'язаних з феноменом академічної недоброчесності у всіх видах наукової діяльності суб'єктів освітнього процесу, а також визначаються фактори, що спонукають до посилення питомої ваги їх дослідницької діяльності в структурі професійної освіти, що особливо актуально на етапі переходу від інформаційно-репродуктивної системи освіти до компетентнісної, особистісно зорієнтованої. Виділяється група позицій, що потенційно нівелюють прояви академічної недоброчесності в умовах конкурентного освітнього середовища.

Ключові слова: дослідницька компонента, псевдонаука, інформаційно-репродуктивна освіта, особистісно зорієнтована освіта.

The article presents the results of investigating the problems related to the phenomenon of academic dishonesty in all types of scientific activity of the educational process' subjects. It determines the factors that lead to increasing the specific weight of their research activity in professional education, which is especially important at the stage of transition from the information and reproductive education to the competence-based,

personally oriented one. It is highlighted the group of positions that potentially reduce the manifestations of academic dishonesty in the conditions of a competitive educational environment.

Key words: academic dishonesty, research component, pseudoscience, informational and reproductive education, personally oriented education.

Проблеми переосмислення дослідницької діяльності здобувачів освіти всіх рівнів особливо актуальні у контексті реалізації нових освітніх стандартів, відповідно до яких професійна освіта має бути орієнтована на підготовку компетентного фахівця, конкурентоспроможного на ринку праці. Компетентність досягається виключно за умови інтеграції навчальної та дослідницької компонент і будь-які прояви академічної не доброчесності лише формалізують цей процес. Також науково-дослідницька діяльність відповідає за пошук алгоритмів модернізаційних освітніх процесів, починаючи від макросистеми (навчальний заклад), завершуючи мікросистемами, пов'язаними з локальними завданнями (формування індивідуальної освітньої траєкторії майбутнього успішного фахівця).

Актуальність проблеми інтеріоризації дослідницької компоненти в структуру освітнього процесу всіх рівнів закономірно посилюється на етапі переходу до системи компетентної освіти, основу якої складають процеси дослідження та самодослідження, особистісної самореалізації, на їх основі – формування здатності фахівця до роботи в умовах, які постійно змінюються.

Науково-дослідну діяльність загалом, в структурі професійної освіти зокрема, складно переоцінити, її ефективність тісно корелює із соціально-економічними цінностями держави, пов'язана з перспективами науки як основи продуктивного програмування її реального розвитку (як кожної галузі окремо, так і забезпечення їхньої продуктивної взаємодії в рамках цілісного простору). Виходимо з позиції, що будь-який процес розвитку, удосконалення за головними критеріями якості реалізується двома діаметрально відмінними шляхами: шляхом проб та помилок або через дослідження: системний аналіз об'єкта чи процесу, наукове обґрунтування оптимального варіанту його удосконалення.

Саме тому останнім часом така увага приділяється проблемам академічної доброчесності стосовно всіх видів наукової діяльності, основа яких закладається в системі освіти (шкільної – через посилення дослідницької компоненти, професійної – через долучення до науково-дослідницького процесу. Закономірним є підвищення інтересу громадськості до реальних продуктів наукових досліджень, а не їхнього «ерзацу в привабливій упаковці». Проте, наука постійно супроводжується псевдонаукою (від грец. ψευδής – «хибний» + наука; синонім – лженаука), яка позиціонується результат валідних досліджень

проблеми, як значущі наукові досягнення/відкриття, але за своєю суттю вони такими не є. Проблема полягає в тому, що псевдонаука постійно мімікрує під науку, шукає нові форми імітації наукової діяльності, все більш витонченої «упаковки» її продуктів, ускладнюючи розпізнавальні, діагностичні процедури.

В літературі представлено результати досліджень Міжнародного центру академічної доброчесності (ICAI – Center for Academic Integrity), який є структурним підрозділом Інституту етики Ратленда в Університеті Клемсона (США). «Академічна доброчесність» (academic integrity) тлумачиться представниками Центру в широкому контексті. Цей феномен інтерпретується як спосіб змінити світ завдяки діалогу між академічними співтовариствами університетів з питань реалізації етичних цінностей, удосконалення університетського середовища, розвитку міжнародного партнерства і формування культури суспільства... Відповідно до представленої позиції проблема трактується як складна та багатовимірна, яку слід досліджувати у контексті глобальних процесів формування культури суспільства, що розвивається на основі базових етичних цінностей. Їх основи закладаються саме в університетському середовищі, зокрема в системі професійної підготовки фахівця, що за сучасними освітніми стандартами реалізується через інтеграцію навчальної та дослідницької складових.

Проблеми організації науково-дослідницької діяльності в системі професійної підготовки фахівця завжди були предметом активних наукових пошуків, однак потреба переосмислення її сутності, функціональних особливостей, форм та методів осучаснення пов'язані з переходом на систему компетентнісної освіти, яка передбачає формування компетентностей на дослідницьких засадах.

Основи організації дослідницької діяльності студентів у процесі їх професійної підготовки є предметом досліджень вчених, які центрують свою увагу на різних аспектах дослідницької роботи, зокрема системний формат вивчення проблеми характерний для таких науковців як О. Артеменко, С. Деніжна, Ю. Оніщик, Є. Суліма, І. Тодорова, Цехмістрова, О. Готюр, Р. та ін.

Останнім часом особливої актуальності набула проблема академічної доброчесності, яка трактується як потужний засіб підвищення якості дослідницької діяльності майбутніх фахівців. Значна частина досліджень стосуються різних аспектів та напрямів дослідницької діяльності, наприклад, специфікуючи її за спеціальностями, або акцентуючи увагу на складових цього виду роботи. Також досліджуються процеси академічної доброчесності як чинника якості освітньої діяльності, самореалізації студента, викладача у її контексті.

Як стверджує Ю. Оніщик, в умовах трансформації системи вищої освіти дотримання принципів академічної доброчесності виступає неодмінною умовою

сталого розвитку закладів вищої освіти (ЗВО). Від того, наскільки ефективно функціонуватиме інститут академічної доброчесності, залежить якість освіти, її інноваційний розвиток, самореалізація особистості, забезпечення потреб суспільства, держави та ринку праці, репутація та рейтинг ЗВО, визнання дипломів, конкурентоспроможність випускників закладів вищої освіти [1, с. 8].

Проблема, що позиціонується, є комплексною, відповідно і підхід до її вирішення в оптимальному варіанті також має бути комплексним, тобто передбачати системність впливу на актуальну ситуацію. Є багато досліджень, присвячених проблемі визначення сутності академічної недоброчесності, псевдонауки (лженауки), чинників, механізмів, що зумовлюють їх розвиток, також досить активно розробляються підходи, що протидіють цим процесам.

Авторами вивчається різне походження, змістовне наповнення та форми прояву варіантів не доброчесності в академічних текстах, серед них:

1) висування теорій, альтернативних загальноприйнятим у традиційній науці, використовуючи ненаукові методи досліджень, дуже сумнівну доказову базу (лженаука);

2) імітація наукових досліджень через плагіат, компіляцію наукових текстів з метою формального здобуття «наукового продукту» у вигляді кваліфікаційних робіт, дисертації, публікації та ін. (псевдонаука).

Науковці активно досліджують проблеми дефініціювання понять, визначення критеріїв та методів демаркації, розпізнавання науки від не науки. Водночас, вважаємо, що малодослідженою залишається проблема теоретичних основ, філософії академічної доброчесності, що базується на забезпеченні реальної якості дослідницької роботи студентів як основи нівелювання чинників, що інспірують потребу вдаватися до фальсифікування результатів досліджень, а відтак і проявів академічної недоброчесності.

Метою статті є теоретико-практичне вивчення проблеми модернізації освітньої системи, актуалізації чинників, які гальмують деструктивні процеси, пов'язані з проявами академічної недоброчесності, псевдонауковими дослідженнями.

Будь-які реформи неодмінно мають починатися з неупередженого аналізу реальної ситуації. Аналіз літературних джерел з проблеми, а також аналіз практики (у тому числі власної) розвитку науки в контексті системи вищої професійної освіти, дав можливість позначити фактори, які, на наш погляд, домінують на базисні, системо твірні механізми формування такого феномену як псевдонаука (лженаука, квазінаука, антинаука, ненаука), тобто дають можливість замінювати науку її ерзацами (сурогатами, підробками).

Акцентуємо увагу на блоці проблем, що стосуються псевдонауки, в основі якої – фальсифікація, імітація та ін., які найбільше сприяють проявам

академічної недоброчесності, інших деструктивних явищ.

1. Соціально-економічна ситуація останніх десятиліть. Фіксується зниження культу інтелектуальності, освіченості, інтелігентності внаслідок комплексу асоціальних явищ останніх десятиліть (корупція, бандитизм, контрабанда та ін.), тобто успішності нарощування матеріальних благ людьми, які мають діаметрально інші цінності (модель успішної людини як матеріально забезпеченої). Зниження статусу, відповідно, соціальної та матеріальної підтримки професій, пов'язаних із інтелектуально-науковою, освітньою діяльністю.

2. ЗМІ як реальний агент трансформації життєво важливої наукової інформації (економіка, медицина, психологія, виховання та ін.) у соціальне середовище розвивалися в контексті зазначених вище соціально-економічних тенденцій. Тобто, медіа засоби, які у цьому контексті відповідають за популяризацію результатів наукової діяльності, підвищення інтересу до неї, опинилися в полоні наростаючих тенденцій дискредитації духовних, культурних, наукових цінностей на догоду низькопробним, розважальним, які не потребують продуктивної аналітично-творчої діяльності.

3. Освіта. Позначені вище явища безпосередньо об'єктивуються і на освітній сфері, внаслідок чого вона почала розвиватися, у тому числі, і як бізнес-сфера, прийнявши «правила ведення бізнесу», що з'явилися в соціально-економічній сфері. Освіта виявилася сприятливою сферою для корупції, у тому числі саме освіта свого роду «подала запит» на псевдонауку, що обслуговує вищу освіту. Звідси – наукові роботи студентів різних рівнів, дисертації як плагіат, компіляція, «роботи на замовлення», що стало практично «узаконеною» публічною сферою псевдобізнесу (що завдає непоправної шкоди науці, освіті, людині, державі в цілому).

Аналіз представлених вище чинників (не претендуючи на повний перелік) свідчить про те, що вони не існують автономно, відокремлено, простежується тісна кореляція, що визначає взаємозалежність та взаємообумовленість їхнього функціонування та розвитку. У цьому контексті можна спроектувати модель відносин, у контексті якої системотвірну функцію може виконувати кожен із перелічених чинників, проте, в умовах актуальної соціальної ситуації вважаємо, що найвищий інтегруючий потенціал має саме освітня діяльність, в якій закладаються основи перспектив розвитку цінностей та відносин у всіх сферах соціально-економічної діяльності.

Крім того, слід зазначити, що наука в контексті освітньої діяльності має принципову відмінність від академічної науки, оскільки науково-дослідницька діяльність поєднується з навчальною, викладацькою та сприймається як потужний фактор професійного розвитку викладача, студента ЗВО. Тобто, якщо

в академічній науці цінність становить виключно результат діяльності, то в освіті особливу цінність представляє власне процес дослідження, який актуалізує дослідницькі компетентності викладача, що дуже тісно корелюють із загальнопрофесійними. Наукові дослідження для викладача, окрім зазначеного вище чинника професійного розвитку, формують готовність викладача: ефективно працювати з науковою інформацією з навчального предмета, залучати студентів до ведення наукових досліджень; реалізувати сучасну формулу освітньої діяльності: «навчання через дослідження», що дозволяє формувати індивідуальну, особистісно орієнтовану траєкторію професійного становлення студента відповідно до потенціалу його розвитку.

Представлені вище деструктивні чинники впливу зумовили тенденцію до посилення формалізму в науці, в тому числі і в освітній сфері, що призвела до пріоритетності форми перед змістом (наукова продукція оцінюється не стільки за властивими їй критеріями якості, скільки за кількісними показниками – кількість опублікованих праць, друкованих аркушів та ін.). Це позначилося і на процесі публікування наукових праць (що реалізується через оплату послуг), що закономірно зумовило «викид» інформації, яка не лише дискредитує наукові видання, науку в цілому, а й суттєво «засмічує» науковий інформаційний простір. Тенденція простежується на всьому пострадянському просторі. Складно переоцінити феномен аморальності, що супроводжує ці процеси, який можна трактувати в цьому контексті і як причину, і як наслідок.

Сучасна концепція протидії поширенню псевдонауки, проявів академічної недоброчесності в основному побудована на системі використання різних форм діагностики та публічного засудження виявлених фактів несумлінності здобувачів освіти, вчених (як от перевірка на плагіат або система роботи у ЗВО з дотримання норм та принципів академічної доброчесності).

Закономірно, що шлях заборон, боротьби з такими проявами, у тому числі через запровадження формальних інституцій (відділи, комісії) є можливим, але недостатньо перспективним. Зовнішні заборони завжди можна обійти, знайти нові способи вуалювання лженауки, нові форми її імітації, до того ж, в таких умовах завжди є людський фактор, тобто фактор суб'єктивності оцінювання якості наукової продукції. Тим більше, будь-які імітаційні процеси, до яких відноситься і лженаука, мають високу здатність до мімікрії, маскуванню, тобто пристосовування, адаптації до нових формальних вимог.

Тобто, у такий спосіб актуалізуються механізми гальмування, які продукують зовнішні фактори нівелювання псевдонауки. Важливо, аби поряд з такими адміністративно-директивними методами вирішення проблеми, системно розроблялися підходи, які на концептуально-технологічному рівні можуть протидіяти зазначеним процесам, тобто зсередини цілеспрямовано,

комплексно і поетапно впливати на деструктивний процес псевдодослідницької діяльності. У цьому контексті альтернативними виступають чинники, що спонукають викладача, студента до проектування продуктивної наукової діяльності, мотивуючи її як на отриманням результатів, що становлять наукову цінність, так і оптимізацією власного професійного розвитку, забезпечення своєї конкурентоспроможності над ринку освітніх послуг. Важливим є розуміння того, що псевдонаука в освіті – це марно витрачені зусилля і час викладача, студента, оскільки формальні «маркери» наукової діяльності – це лише реалії перехідного періоду. В умовах ринку, конкуренції якості освітніх послуг, що визначається переважно її *споживачем*, закладається принципово інша формула відносин, а отже, і критерії оцінювання якості результатів науково-освітньої діяльності. За таких умов немає необхідності запроваджувати додаткові критерії виявлення академічної недоброчесності дослідника.

Однак, це перспектива, яка потребує спеціальної підготовки суб'єктів освітньої діяльності та певного перехідного періоду. У цьому контексті, насамперед, важливо проаналізувати рівень продуктивності традиційної системи навчання через призму ефективності науково-дослідницької діяльності, виділити причини, які впливають на її ефективність, допускають академічну недоброчесність. Система традиційного інформаційно-репродуктивного навчання, як доводять численні дослідження, практика освітньої діяльності не сприяють формуванню особистості професіонала (навчання на основі «Я-концепції»), зацікавленого у роботі з науковою інформацією, оскільки як її осмислення, так і практична імплементація у власну професійну діяльність вимагають сформованості суб'єктної позиції, достатнього рівня аналітичних компетентностей, інтегрально – готовності до продуктивного саморозвитку. Йдеться про освіту іншого рівня, яка базується на особистісно орієнтованій, компетентнісній концепції навчання.

Складність перехідного періоду обумовлюється різними чинниками, зокрема і низьким рівнем сформованості аналітичних компетентностей студента, які є головним механізмом продуктивної роботи з науковим текстом, науковою інформацією загалом. Результати діагностики засвідчили, що у процесі традиційного професійного навчання суттєвого зростання аналітичних компетентностей у системі домінування інформаційно-репродуктивного навчання не відбувається (за нашими дослідженнями І курс – 11, 5%, У курс – 13,4% студентів демонструють високий рівень аналітичних компетенцій). Аналогічно ця тенденція простежується і на процесі формування готовності до професійного саморозвитку, який може бути ефективним, якщо стане предметом цілеспрямованого системного дослідження (І курс – 7,2%, У курс – 9,1%

студентів демонструють високий рівень готовності до продуктивного особистісного, професійного саморозвитку).

Традиційно дослідницька діяльність в освіті реалізується через: використання елементів наукових досліджень у навчанні; аналіз наукової літератури; отримання інформації шляхом власних досліджень у певній сфері діяльності; проведення самостійних досліджень (курсова, дипломна робота) та ін. Безвідносно до ефективності цих форм роботи варто зазначити, що дослідницька діяльність практично не належить до проблем оптимізації власної навчальної праці (у тому числі розвитку аналітичних здібностей), інших навчальних компетентностей, інтегрально – готовності до продуктивного саморозвитку, оволодіння професією за індивідуальною освітньою траєкторією, орієнтуючись на актуальний рівень розвитку (стартові можливості), індивідуальні характеристики студента як суб'єкта освітньої діяльності. Позиція є актуальною стосовно всіх рівнів освітніх систем. Отож, формується ставлення до дослідження як до ситуативного навчального завдання, яке необхідно виконати задля отримання позитивної оцінки, виконання навчальної програми. Воно не означене позитивною мотивацією і не сприймається студентом як продуктивний засіб саморозвитку, досягнення майбутнього професійного успіху як значущої складової життєвого. За таких умов студент закономірно буде шукати можливості порушення принципів академічної доброчесності, тобто формального виконання завдань, пов'язаних з дослідницькою складовою. Те саме стосується і викладача, виконання ним формальних вимог, прописаних у ліцензійних вимогах) щодо публікування результатів наукових досліджень.

Нині намічається реальна тенденція до актуалізації механізмів ринкових відносин у системі вищої професійної освіти (як і систем освіти всіх рівнів). Закономірно, цей процес є незворотнім і він буде розвиватися інтенсивніше в міру розвитку реального ринку праці. Головним локомотивом будуть виступати не міністерство, академічні інститути, що ініціює модернізацію освіти за допомогою зовнішніх факторів впливу (нові концепції та моделі оптимізації освітніх систем, нові закони, ліцензування, акредитація, експертні групи з діагностики якості та ін.), а студент, який за 20-річну історію змін в освіті практично зрозумів, що диплом можна отримати, навіть не докладаючи до цього особливих зусиль. Тільки з кожним роком наростає розуміння, що йому це не вигідно, бо роботодавець в умовах ринку візьме не випускника-відмінника, а випускника, який, наприклад, за відведений випробувальний термін продемонструє реальну компетентність, тобто готовність якісно виконувати необхідні професійні функції, продуктивно співпрацювати у колективі (наприклад, у школі, яка орієнтована на високу конкурентоспроможність на ринку освітніх послуг). Таким чином, створюється ситуація, коли абітурієнт

вибере вищий навчальний заклад, викладача, який створюватиме реальні умови для професійного розвитку, саморозвитку, досягнення такого рівня професіоналізму, який забезпечить його конкурентоспроможність, затребуваність на ринку праці. Модель, що реалізує принципи елективності у навчанні – не ефемерна конструкція чи креатура освітніх закладів розвинених країн, вона апробована у вітчизняних навчальних закладах (наприклад, ЗВО, школах нового типу) і стає реальністю у системі компетентнісної освіти.

Ситуація ринкових відносин, у освітній сфері зокрема, визначає принципово інше ставлення до науки, створює умови, коли псевдонаука перестає виконувати функції формального забезпечення освіченості як студента, так викладача. Формується розуміння того, що наукове дослідження лише на рівні дисертації, окрім отримання певних наукових результатів, є потужним чинником професійного розвитку викладача, підвищення рівня його професійної компетентності. Науковий ступінь (одного разу отриманий, часто сумнівним способом) перестає бути гарантом довічного працевлаштування. За таких умов домінуючими будуть внутрішні механізми професійного саморозвитку, а будь-які і спеціальні роз'яснювальні чи контролюючі заходи щодо необхідності дотримання академічної доброчесності перестануть бути актуальними.

У такий спосіб формується ситуація, коли наука, дослідницька діяльність виконують властиві їй функції: а) системо твірному чинника формування та модернізації змісту освіти; б) потужного мобільного фактора та механізму формування та розвитку професійної компетентності фахівця, забезпечення його здатності до перманентного саморозвитку. Модель «навчання через дослідження» у цьому контексті можна розглядати як найбільш продуктивну: з одного боку, забезпечується якісна освіта (високий рівень усвідомленості навчальної інформації, здатність до творчого її використання на практиці, підвищення рівня пізнавального інтересу), з іншого – забезпечується формування дослідницьких компетентностей як таких. Слід наголосити на поліфункціональності цих компетентностей, оскільки вони визначають здатність займатися дослідницькою діяльністю не тільки на рівні професійної діяльності (де це необхідно), але і на рівні власного життєвого простору, особистісного саморозвитку.

Отож, умотивованість до реальної наукової діяльності, розвитку дослідницьких компетентностей як способу пізнання світу (професії) та себе в ньому – це сутність та продукт ефективної системи освіти (безвідносно до її рівня та спрямованості), важлива складова культури, освіченості та інтелігентності як її найвищих цінностей.

Не можна «змусити» людину читати наукову літературу, звернення до такого рівня літератури буде природо відповідним у разі, якщо людина сама є дослідником (суб'єктом активних цілеспрямованих пошуків відповідей на

питання, що її цікавлять) на актуальному для неї рівні. Концепція компетентнісної, особистісно орієнтованої освіти передбачає інтеграцію освітнього, професійного, життєвого просторів. У контексті власного життєвого простору предметом дослідження можуть бути проблеми: розуміння важливих процесів, що стосуються власного життєвого середовища, сфери найближчого оточення, а також конкретних проблем особистісної самореалізації, формування конкурентоспроможності; формування конструктивних взаємовідносин із оточуючими, близькими; оздоровлення власного організму, екологізації середовища та ін. У житті немає універсальних рецептів, оскільки кожна людина – індивідуальність, кожна модель реалізації життєвого проекту унікальна і створити її для себе може лише сама людина через актуалізацію дослідницького потенціалу. Тому протидія псевдонауці має бути системною та актуалізувати як зовнішні, так і внутрішні механізми та фактори впливу.

Зовнішні фактори та механізми реалізують функції різних за рівнем та сутністю діагностичних систем, що виявляють проблеми, диференціюють науку та псевдонауку, визначають реальну цінність наукових досліджень (антиплагіатні програми, рецензування, опонування, експертне оцінювання та ін.). Це традиційні підходи, які, безперечно, мають високу цінність, діючи шляхом зовнішніх діагностичних процедур, заборон та покарань. Пріоритетність зовнішніх чинників впливу спонукає автора наукових досліджень до пошуку оптимального варіанта формування «наукового продукту», здатного «пройти поставлені заслони та заборони», маневруючи між можливим і дозволеним, природно максимально використовуючи фактор високого рівня суб'єктивізму оцінювання.

Принципово інший функціонал має група внутрішніх механізмів та факторів впливу на суб'єкта дослідницької діяльності (у системі освіти – викладача, вчителя, студента, учня), що відрізняються актуалізацією принципово інших процесів. Диференціація механізмів умовна (скоріше за пріоритетністю впливу), їх не можна розглядати в чистому вигляді, бо вони містять спонукально-гальмівний вплив у досить складній конфігурації. Механізми визначають умови, які можна виділити, відповідаючи на запитання: що необхідно зробити, аби досліднику (наприклад, викладачеві ЗВО, студенту) було «невигідно» не дотримуватися принципів академічної доброчесності, продукувати псевдонауку, орієнтуватися на форму, а не на реальні наукові цінності, проєктувати дослідження, виходячи зі свого наукового потенціалу, зони перспективного розвитку (Л. С. Виготський) Не претендуючи на повний перелік, ми виділили ті, що стали результатом наших теоретико-експериментальних досліджень:

1. Забезпечити тенденцію до поетапного нарощування продуктивних форм інтеграції науки та освітнього процесу, формуючи ситуацію, коли наукова

діяльність стає основою розвитку освітньої системи, всіх її складових, що є особливо актуальним у процесі автономізації ЗВО, актуалізації механізмів ринкових відносин в освітній сфері.

2. Формувати освітній простір ЗВО з орієнтацією на якісні показники освітньої діяльності. У цьому контексті наукова діяльність, наприклад дисертація, сприйматиметься викладачем не як одноразовий акт, що дає право на довічну викладацьку діяльність, а як найбільш продуктивну форму професійного розвитку, а значить і забезпечення конкурентоспроможності на ринку праці. Те саме стосується і результатів науково-дослідницької діяльності студента.

3. Переосмислити практику оцінювання рівня наукової діяльності викладача, що наразі відбувається за кількісними критеріями наукової продукції.

4. Розробити концепцію та технологію комплексної, зручної для масового використання діагностики, самодіагностики на рівень професіоналізму викладача, професійної компетентності студента на основі кореляції оцінок експертів, студента та самооцінки самого викладача/студента.

5. Забезпечити тотальне розуміння всіма суб'єктами освітньої діяльності концепції та технології компетентної системи освіти, в основі якої – формула «навчання через дослідження», а також логіки проектування індивідуального маршруту переходу від інформаційно-репродуктивної системи освіти до інноваційної.

6. Сприяти формуванню науково/дослідницько зорієнтованого середовища ЗВО, реально зацікавленого в якісній науці. Наприклад, це відноситься до едукології, що інтегрує всі знання, що стосуються освіти. Педагоги, соціологи, політологи, психологи, математики та інші вчені, безпосередньо чи опосередковано пов'язані з вивченням теорії та практики освітніх процесів, об'єднуються навколо дослідження актуальних для навчального закладу проблем, визначаючи можливості та конкретну програму імплементації результатів дослідження в освітній процес з метою його поетапної модернізації.

Висновки. Отож, проблема дослідження феномену псевдонауки складна та багатоаспектна. Аналіз чинників, що спонукають до актуалізації дослідницької складової в структурі професійної підготовки фахівця, відповідно гальмують псевдонаукові дослідження, показав, що найбільш природні механізми означених процесів містить компетентнісна система освіти. Це освіта, що реалізується на дослідницькій основі, формує інтерес та готовність студента, викладача працювати з науковою інформацією, диференціювати науку та псевдонауку, а також розвивати себе як суб'єкта дослідницької діяльності. Дослідницький потенціал усіх суб'єктів освітньої діяльності є поліфункціональним, він реалізується не тільки в контексті професійної діяльності, а й життєвого простору і себе як суб'єкта його творення та

перманентного вдосконалення.

Тому, протидія псевдонауці має бути комплексною, актуалізуючи зовнішні та внутрішні чинники, відповідно, механізми гальмування та спонукання, які за своєю природою є взаємозалежними. Водночас, важлива цілеспрямована поетапна робота з формування освітньої системи (всіх її суб'єктів), що визначає ставлення до наукової діяльності як до потужного чинника професійного становлення та перманентного вдосконалення, забезпечення конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг, реального успіху, відповідно, особистісної самореалізації в освітній діяльності. Так створюється ситуація затребуваності всіма суб'єктами освітньої системи наукової діяльності, її результатів, а відтак і передумов формування готовності до розпізнавання (індивідуальної демаркації) науки і псевдонауки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Оніщик Ю. Академічна доброчесність як основа сталого розвитку закладів вищої освіти. Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму. 2019. № 2. С. 7-9
2. Суліма Євген, Деніжна Світлана. Академічна доброчесність: етичне та нормативно-правове регулювання в університетському співтоваристві. Міжнародний науковий журнал «Університети і лідерство» 2 (10), 2020. URL : [file:///C:/Users/User/Downloads/130-Article%20Text-242-1-10-20210212%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/130-Article%20Text-242-1-10-20210212%20(2).pdf)
3. Тодорова І. Психологічні чинники толерантності студентів до академічної недоброчесності. Психологія і особистість. 2019. № 2. С. 116-131. URL : <https://doi.org/10.33989/2226-4078.2019.2.177352>

Хабрат К. В.,

*Спеціаліст I категорії, практичний психолог
Херсонської спеціалізованої школи I–III ступенів № 52
з поглибленим вивченням української мови Херсонської міської ради
khabrat.kristina@meta.ua*

ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЯК СПОСІБ ПРОТИДІЇ ІНФОРМАЦІЙНИМ МАНІПУЛЯЦІЯМ У ГЛОБАЛЬНОМУ СВІТІ

У статті розглянуто феномен критичного мислення, теоретико-методичні засади формування критичного мислення учнівської молоді. Критичне мислення розглядається як характеристика розвитку творчої особистості, а також як операційна складова розумової діяльності молоді в сучасному глобалізованому світі.

Ключові слова: критичне мислення, технологія розвитку критичного мислення, маніпуляція свідомістю, інформаційне суспільство

The article examines the phenomenon of critical thinking, the theoretical and methodological principles of the formation of critical thinking among young people.

Critical thinking is considered as a characteristic of the development of a creative personality, as well as an operational component of the mental activity of young people in the modern globalized world.

Key words: critical thinking, critical thinking development technology, manipulation of consciousness, information society

Обґрунтування актуальності тої чи іншої проблеми передбачає необхідність встановлення специфіки сучасного стану й тенденцій розвитку суспільства. Результати такого аналізу мають різне позначення у баченні науковців. Динамічний аспект сучасного суспільства характеризується як період інтенсивних соціальних змін, момент становлення інформаційного суспільства (Л. Ващенко, Т. Магдич), розвиток в умовах глобалізованого світу, динаміка технологічного і соціального прогресу, полікультурний світ, зміни, що постійно прискорюються (Л. Драгієва).

Т. Олійник наголошує на актуальності розвитку критичного мислення під час інтенсивних соціальних змін, в умовах непередбачуваності, отже, неможливості діяти без постійного пристосування до нових обставин, ефективного розв'язання проблем. В. Буряк підкреслює, що сучасний світ – це світ інформації, яка постійно примножується і швидко застаріває, ідеї постійно перевіряються й переосмислюються. Через це людина позбавляється підстав критичної оцінки інформації одержуваної від ЗМІ. Зниження критеріальних, критичних реєстрів визначеності позначається на можливості «щось прийняти або не прийняти, в щось повірити або не повірити». Усе це вимагає розвитку нового типу мислення, націленого не тільки на виробництво новацій, але і на оцінку їх наслідків негативного характеру [1].

Останнім часом усе частіше сучасний стан українського суспільства позначається як такий, що пов'язаний із умовами інформаційної війни, і навіть «пропагандистської атаки». Незалежно від прийнятого позначення, мова йде про динамічний стан глобального світу, що характеризується невизначеністю майбутнього, отже, зумовлює посилення значення творчого потенціалу особистості, а також критичного мислення.

З огляду на специфіку сучасного стану українського суспільства, а також тенденцій розвитку глобального світу, одним із завдань навчально-виховного процесу на різних ступенях освіти є розвиток критичного мислення. Важливо підкреслити, що завдання формування критичного мислення ставиться як стосовно школярів, так і студентів. Т. Магдич спирається на технологію розвитку критичного мислення з метою формування громадянської компетентності учнів-ліцеїстів 10–11-х класів у процесі навчання української мови. Л. Драгієва розглядає розвиток критичного мислення як шлях до

формування необхідних компетенцій студентів закладів вищої освіти. С. Копилова вважає, що критичне мислення є основою інноваційної діяльності майбутніх висококваліфікованих фахівців, зокрема, магістрів соціогуманітарного профілю. Останнім часом навіть здійснені спроби осмислити специфіку формування критичного мислення дорослих в системі післядипломної освіти (О. Сидоренко).

Проблема формування критичного мислення стала предметом осмислення у педагогічній науці порівняно недавно. Піонерами у конструюванні нової педагогічної технології, що будується на концепті «критичне мислення», стали американські вчені (Ч. Темпл, К. Мередит, Д. Стилл, С. Уолтер). Їх науковий здобуток пов'язаний із узагальненням і систематизацією досвіду практичної діяльності педагогів, що забезпечує розвиток критичного мислення. Завдяки спільним зусиллям було побудовано чітку методичну систему, що ґрунтується на конкретних прийомах і операціях. У подальшому також було здійснене відповідне методологічне обґрунтування.

Починаючи з 1997 року технологія розвитку критичного мислення була адаптована у країнах пострадянського простору. Наукові здобутки російських вчених пов'язані з іменами І. Муштавінської, Ю. Кулюткіна, С. Заїр-Бек тощо. Також з'явилась альтернативна назва – «рефлексивні технології».

На думку В. Бондара, в Україні старт критичному мисленню зроблений харківськими вченими (А. Тягло і Т. Воропай). О. Тягло одним із перших звернув увагу на значущість розвитку критичного мислення в інформаційному суспільстві. Серед українських вчених проблематика розвитку критичного мислення привернула увагу В. Бондаря, І. Бондарчука, С. Копилової, В. Кременя, О. Пометун, І. Сущенко, С. Терно, О. Тягло, Л. Терлецької, О. Чуби тощо. Т. Магдич приходить до висновку, що вітчизняними дослідниками (І. Сущенко, О. Пометун, Т. Смагіною) зроблене теоретичне обґрунтування поняття «критичне мислення», а також виявлено особливості практичної реалізації технології критичного мислення на уроках суспільствознавчих дисциплін. О. Сидоренко розглядає проблему формування критичного мислення в післядипломній освіті вчителів.

На сучасному етапі розвиток критичного мислення розглядається як освітня інновація, чинник формування демократичного суспільства, спосіб протидії маніпуляціям свідомістю. На думку науковців, включення технології розвитку критичного мислення в систему шкільної освіти дає можливість особистісного зростання кожного школяра. Так, Т. Олійник розглядає розвиток критичного мислення як передумову гармонійного особистісного розвитку школяра.

Окрему увагу варто зосередити на розвитку критичного мислення як способу протидії маніпуляції свідомості, можливості аналізу інформації,

отриманої з мережі Інтернет. Насамперед, це стосується підлітків, які використовують Інтернет як джерело інформаційних і методичних ресурсів. Т. Магдич у зв'язку з інформатизацією суспільства та значним впливом цього процесу на свідомість громадян також підкреслює, що важливого значення в українськомовній освіті набуває питання розвитку критичного мислення в учнів старшокласників. Це зумовлено ймовірністю інформаційного маніпулювання свідомістю молоді та суспільства в цілому.

Мета статті: обґрунтувати доцільність й результати формування критичного мислення молоді як способу протидії маніпуляціям свідомістю в умовах глобалізованого світу.

Для досягнення мети, насамперед, важливо розібратись у сутності критичного мислення. Найчастіше воно визначається як тип мислення, який відрізняється від логічного й творчого, але водночас, сполучає ознаки обох. На думку Д. Клустера, критичне мислення є мисленням соціальним.

Н. Харченко критичне мислення визначено як один із типів мислення, який не ґрунтується на негативності суджень або критиці, а передбачає розумний розгляд різноманітності підходів для винесення обґрунтованих суджень і рішень. «Критичне мислення – це особливий вид розумової діяльності, характерними ознаками якого є вироблення стратегій прийняття рішень у вирішенні завдань, проблемних ситуацій на основі здобуття і опрацювання інформації; здійснення рефлексивних дій (аналітичних, контролювальних, оцінних) стосовно будь-якого об'єкта чи явища, у тому числі власного процесу мислення; виважений аналіз різних думок і поглядів, виявлення власної позиції, об'єктивне оцінювання результатів як своєї, так і сторонньої діяльності» [2, с.280].

На думку Т. Олійник, критичне мислення – це складний розумовий процес, який починається з отримання інформації і завершується ухваленням обдуманих рішень, формулюванням особистого ставлення; це здатність ставити нові питання, аргументувати свою думку, робити висновки, а також уміння не тільки інтерпретувати, але й аналізувати інформацію [3, с.178].

У більшості визначень критичного мислення увага акцентується на операціональному аспекті.

О. Пометун також визначає критичне мислення як окремий тип мислення, який характеризується активністю, цілеспрямованістю, самостійністю, дисциплінованістю та рефлексивністю і передбачає розвиток у процесі навчання здатності людини: визначати проблеми, аналізувати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел, висувати альтернативи й оцінювати їх, обирати спосіб розв'язання проблеми чи власну позицію щодо неї й обґрунтовувати свої погляди, робити свідомий вибір і діяти [4]. Це особливий тип мислення, при якому людина повинна володіти певним набором практичних навичок та умінь,

за допомогою яких і відбувається процес критичного мислення.

С. Терно розглядає критичне мислення як здатність використовувати певні прийоми обробки інформації, що дозволяють отримати бажаний результат; це вміння робити логічні умовиводи, приймати обґрунтовані рішення, оцінювати позитивні й негативні риси як отриманої інформації, так і самого розумового процесу [5].

Серед основних ознак критичного мислення, на думку Н. Харченко, що спирається на теоретичний аналіз Т. Хачумян, слід виділити такі: «вміння виокремлювати та аналізувати різні ситуації, які виникають у реальному житті; пропонувати варіанти для розв'язання поставлених завдань, порівнювати, оцінювати, виявляти недоліки і переваги кожного з них, вибираючи оптимальний; приймати самостійні рішення та прогнозувати їхні наслідки; вміння збирати інформацію з різних джерел; аналізувати її щодо достовірності, точності, корисності для розв'язання поставленої проблеми; чітко і продумано викладати власні думки, аргументовано доводити свою точку зору, уважно ставлячись до чужої та враховуючи її; розпізнавати суперечливі дані, судження, аргументи, виявляти і виправляти помилки в чужих розмірковуваннях та визнавати їх у своїх» [2, с.278; 6].

Цей операціональний перелік враховує положення, запропоновані Дайаною Халперн, яка вказує, що здатність мислити критично дозволяє людині коректно інтерпретувати ситуацію, розумно розглядати різноманітність підходів до вирішення проблеми, привчає до чіткості думки, структурованості, сприяє усвідомленню і аналізу власних міркувань; пошуку компромісних рішень [7, с. 56]. Критична здатність ґрунтується на аналітичній роботі мислення.

Таким чином, у визначенні критичного мислення чітко простежується два підходи: операціональний, що пов'язаний раціональним мисленням, і особистісний, який ближче до творчого мислення.

Завдяки науковій праці зарубіжних і вітчизняних дослідників сформована теоретико-методична база формування критичного мислення учнівської молоді. Охарактеризуємо положення, важливі з позиції протидії маніпуляціям свідомістю.

Л. Ващенко вважає, що технологія формування критичного мислення школярів в процесі навчання не набула завершеного вигляду. Важливе значення має використання сукупності педагогічних прийомів, які спонукають дітей до творчої активності, створюють умови для усвідомлення навчального матеріалу й узагальнення отриманих знань [8].

Т. Магдич вважає, що уроки української мови є фундаментальною основою для розвитку критичного мислення учнів-ліцеїстів як майбутніх свідомих і успішних громадян. На заняттях з української мови передбачено роботу з текстовою інформацією, самостійний пошук необхідних джерел, створення

різножанрових мовленнєвих актів в усній чи письмовій формах. Критичне мислення є складним процесом, який починається з ознайомлення з інформацією, а завершується прийняттям певного рішення та складається з етапів: сприйняття інформації з різних джерел; аналіз різних точок зору, вибір власної точки зору; зіставлення з іншими точками зору; добір аргументів на підтримку обраної позиції; прийняття рішення на основі доказів. Щоб реалізувати розвиток критичного мислення на уроках української мови пропонується застосовувати сучасні методи і засоби навчання, зокрема мультимедійні, на різних етапах уроку (мотивація, рефлексія); забезпечити профільність змісту[9].

Серед прийомів та способів формування навичок критичного мислення виділяють такі: 1) обговорення наукових і публіцистичних статей, матеріалів Інтернету; 2) розв'язування логічних задач; 3) рецензування своїх і чужих творчих робіт, рефератів; 4) створення рефератів аналітичного характеру з виявленням та порівнянням різних поглядів на проблему; 5) обговорення і вирішення проблемних ситуацій; 6) організація та проведення дискусій з будь-яких актуальних проблем [10].

Є. Мурюкіна, І. Челишева пропонують модель розвитку критичного мислення студентів, яка ґрунтується на виконанні студентами наступних дій [11]:

1. Вивчення понять: «критичність розуму», «критика» й «самокритика», застосування цих понять у житті;
2. Критичний аналіз і оцінка політичної, економічної, соціальної ситуацій в регіоні, країні, за кордоном і різних сферах діяльності;
3. Обговорення помилок в рішенні задач і проблем, вибір найбільш раціональних способів вирішення шляхом організації дискусій, суперечок;
4. Написання рецензій на літературні твори на основі критичного аналізу тексту; обговорення прочитаних книг, статей, оповідань і т. д.;
5. Рішення задач на критику й самокритику;
6. Формування умінь і навичок шляхом тренінгу по доведенню, спростуванню гіпотез, висунутих в минулому в науці, або в процесі проблемного навчання з різних предметів;
7. Спеціальне навчання процедурі доказу і спростування на матеріалі історії, фізики, хімії, біології та інших предметів;
8. Організація дискусії з питань спорту, за кінофільмами, телепередачам, «сенсаційним» статей в пресі; проведення критичного аналізу суперечок, дискусій, процесу експерименту і т. і.

С. Копилова вважає, що особливості критичного мислення є ознакою цілей, характерних для соціально-гуманітарних технологій. Це дозволяє віднести технологію розвитку критичного мислення до технологій соціально-

гуманітарного типу, спільною ознакою яких є аналіз процесу усвідомлення, тобто інформаційного процесу.

Технологія розвитку критичного мислення має багато спільного з технологією проблемного навчання. Завдяки проблемному навчанню засвоєнню підлягає не будь-який зміст освіти, а виключно методи діяльності. Важливим стає самостійний пошук учня, а це залежить від оволодіння ним методологією вирішення проблем. Це дає підстави уважати, що основною сферою застосування технології має бути вища школа. Проте застосування у старших класах загальноосвітньої школи й закладах професійно-технічної освіти є не тільки можливим, але і бажаним. На відміну від проблемного навчання в технології розвитку критичного мислення з'являється новий аспект – осмислення власної позиції [12].

На думку С. Копилової, саме обговорення є ключовим моментом у технології розвитку критичного мислення. На відміну від спілкування, характерного для особистісно орієнтованих технологій навчання, предметом критичного розбору є наукові тексти як продукти мислення, а не продукти предметно-практичної діяльності. Завдяки цьому відбувається інтеграція знань і переконань у цілісній системі наукового світогляду.

Завдяки спілкуванню актуалізуються рефлексивні процеси. Це вказує на механізм досягнення змін у якості мислення. Технологія ґрунтується не тільки на здатності до внутрішнього міркування, але й умінні обговорювати, взаємодіяти з іншими людьми, знаходити точки дотику. Рефлексивні процеси одночасно можуть бути розглянуті стосовно діяльності («мислення про діяльність») і стосовно внутрішнього світу особистості. Ймовірно саме цей вид рефлексії й може бути позначений як «мислення про мислення». Це переконує в тому, що предметом уваги практиків і науковців у галузі педагогіки став новий аспект. Ймовірно, мова йде про процес самопізнання.

Основна увага зосереджується на способах вираження думки: постановка питання, формулювання мети, формулювання ідеї. Інваріантною основою даного процесу є грамотність. Це знайшло відображення у назві: «технологія розвитку критичного мислення через читання та письмо» (перша назва технології). «Читання служить для аналізу, порівняння, зіставлення та оцінювання того, що ми уже знаємо, та невідомого. Таке читання стає направленим, осмисленим, нелінійним... А письмо – важливий інструмент для вираження наших думок» [13, с. 5].

Т. Олійник пропонує специфічний спосіб розвитку критичного мислення, – засобами медіа. Особливі умови, у яких функціонує сучасна освіта, визначаються глобальним процесом інформатизації суспільства. Через це сучасний світ стає перенасиченим рекламними роликами, агітацією,

маніпуляціями. Щоб розпізнавати як прямі, так і приховані способи маніпуляції її свідомістю, молода людина повинна навчитися критично та свідомо мислити, робити власний вибір і знаходити вихід з будь-якої ситуації. Медіаосвіта розглядається як процес розвитку особистості за допомогою й на матеріалі засобів масової інформації. Вона дозволяє формувати культуру використання медіапродукції, розвивати творчі, комунікативні здібності, критичне мислення. Інформація, що отримується з медіаджерел, на відміну від традиційного матеріалу, має привабливі для дітей властивості: емоційну забарвленість, актуальність, доступність, інтерактивність та динамічність [3, с.178–179]

Г. Сидоренко, Т. Турицька на основі узагальнення досвіду, приходять до висновку, що найбільш ефективними прийомами і способами розвитку критичного мислення в дорослій учительській аудиторії є організація дискусій, аналіз конкретних педагогічних ситуацій, робота з інформаційними ресурсами. Робота в групах, досить ефективна під час розвитку критичного мислення школярів, проте в рамках проведення курсів підвищення кваліфікації вчителів представляє труднощі [14].

Більшість дослідників приходять до висновку про те, що формування критичного мислення в учнів можна здійснити завдяки використанню групової навчальної діяльності. Саме колективно-групові методи є основою технології розвитку критичного мислення. Проте Т. Магдич не виключає необхідності використання індивідуальних форм організації навчального процесу.

Результат застосування відповідних теоретико-методичних засад у практиці функціонування закладів освіти має стратегічний і тактичний характер. Стратегічні перспективи розвитку критичного мислення пов'язані з формуванням сучасного світогляду, конструктивним характером знань, розширенням свободи й відповідальності.

В. Бондар підкреслює, що менталітет як і критицизм – дієві чинники свободи як норми людського буття, природного права людини на свободу. Тому надзвичайно важливо формувати й розвивати здатність людини до сумніву, відхилення від традиційних, формальних схем мислення, бачення суперечностей і проблем, вміння їх вирішувати тощо. Важливо формувати в учнів і студентів як майбутніх вчителів високу культуру критицизму й толерантності [15, с.41].

С. Копилова вважає, що розвиток критичного мислення є складним ментальним процесом, що починається з ознайомлення з новою інформацією, а завершується не тільки прийняттям рішення, а закріпленням чи зміною відношень до світу й себе.

Н. Цигикал, С. Гальцова акцентують увагу на особистісних змінах, які є результатом розвитку критичного мислення. Вони передбачають: 1) здатність сприймати думки інших критично, виявляти здатність прислухатись до цих

думок, оцінювати й аналізувати їх щодо розв'язання поставленої проблеми; 2) прагнення до аргументації прийнятого нею рішення на основі життєвого досвіду, фактів з життя та знання справи; 3) небайдужість у сприйнятті подій, виявлення інтелектуальної активності у різних життєвих ситуаціях, здатність зайняти активну позицію у конфронтаційних ситуаціях; 4) наявність власної думки, прислуховування до критики на свою адресу, протиставлення власної думки думкам інших; 5) допитливість, здатність проникнути в сутність проблеми; 6) чесність із собою, роботу із сумнівами, протидію маніпуляціям; 7) здатність до діалогу і дискусії [10, 191–192].

Завдяки розвитку критичного мислення, особистість набуває готовність жити у світі, що постійно змінюється, здатність навчатися все життя і самовдосконалюватися, ухвалювати швидкі й ефективні рішення власних питань і проблем; бажання конструювати своє знання в процесі діяльності.

Критичне мислення також виявляється у специфічних уміннях, які забезпечують високий рівень успішності й ефективності розумової діяльності.

С. Терно стверджує, що здатність людини критично мислити ґрунтується на наявності в неї гарних дослідницьких навичок: спостереження (бачити і помічати властивості об'єкта); описування (зазначати, як об'єкт виглядає); порівняння (встановлювати подібності й розбіжності між об'єктами); оцінювання чого-небудь і порівняння з іншими речами; визначення (показувати чи доводити існування об'єкта); розпізнавання об'єкту як конкретної речі; асоціювання (розумово встановлювати зв'язок між об'єктами); з'єднання об'єктів за принципом їхньої взаємодії; узагальнення (робити висновки на основі наявної інформації чи фактів); прогнозування (передбачати, що відбудеться в майбутньому); застосування (використовувати у відповідності); отримання практичної користі від чого-небудь [5].

На думку Л. Ващенко, критичне мислення спирається на уміння оцінювати події, факти; робити свідомий вибір; аргументувати; формулювати запитання; розрізняти факти від думок; знаходити нові рішення; визначати критерії для аналізу; знаходити докази на підтримку припущень; будувати логічні зв'язки, працювати з інформацією тощо є одним із основних умінь сучасної людини. Важливими є уміння швидко адаптуватися, змінюватися і вдосконалюватися на основі самостійного набуття знань, знаходити шляхи розв'язання завдань, які виникають у будь-яких нестандартних ситуаціях, пошуку внутрішнього потенціалу з метою гармонійної адаптації в полікультурному світі. Завдяки оволодінню вищезазначеними уміннями молодь набуває здатність постійного пристосування до нових політичних, економічних або інших обставин, ефективного вирішення проблем [8].

Л. Драгієва підкреслює, що сформованість критичного мислення студентів

проявляється в пізнанні і висуненні припущень, гіпотез і пошуку найбільш раціональних способів вирішення проблем, завдань, виявленні помилок і недоліків в ході навчання і громадської життя з метою їх подолання, а також сприяє створенню атмосфери взаємодії, навчання правильному сприйняттю критики, і вмінню відповідати на неї обдуману, активної життєвої позиції [16, с.241]

Як уважає Т. Магдич, навичками сучасного громадянина є здатність відрізняти факти від суб'єктивної думки, виявляти недостовірну інформацію, вміння знайти потрібну інформацію, аналізувати та систематизувати її, сформулювати свої думки та докази в усній чи письмовій формі й презентувати їх аудиторії. Ця здатність ґрунтується на розвитку вмінь критично оцінювати інформацію, розрізняти достовірну та недостовірну, виокремлювати необхідне з-поміж інформаційних потоків та розрізняти маніпулятивні тексти, відео контент [9].

До цього всього слід додати, що соціальне значення формування критичного мислення пов'язане з допомогою учнівській молоді у створенні системи індивідуального психологічного самозахисту в умовах пропагандистської атаки.

Таким чином, аналіз наукових здобутків щодо проблеми формування критичного мислення учнівської молоді дозволяє зробити висновки:

- 1) Критичне мислення слід розглядати в операціональному й особистісному аспектах; це специфічний тип мислення, який сполучає ознаки раціонального й творчого мислення, але разом з тим набуває специфічну якість;
- 2) У педагогічній практиці накопичено методичні здобутки, які дозволити розробити й обґрунтувати технологію розвитку критичного мислення, яка може бути застосована у навчально-виховному процесі школи й університету; технологія базується на послідовності трьох фаз, а також системі методичних прийомів, які дозволяють формувати специфічні уміння; формування критичного мислення стає можливим завдяки використанню групових форм організації навчально-виховного процесу;
- 3) Результатом застосування технології розвитку критичного мислення є особистісні зміни (формування сучасного світогляду, розширення свободи й відповідальності, набуття культури критицизму й толерантності, здатності протидіяти інформаційним маніпуляціям), а також набуття специфічних умінь, які забезпечують високий рівень успішності й ефективності розумової діяльності. Останнє дозволяє розпізнавати техніки маніпулятивного впливу з боку інформаційного середовища й успішно протидіяти їм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буряк В.С. Формування у студентів критичного стилю мислення. Знання. 2017. № 3. С. 21–30
2. Харченко Н.В. Критичне мислення як характеристика сучасної особистості підлітка. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2016. Вип. 20 (2). С.276-286

3. Олійник Т.О. Особливості підготовки вчителя як лідера впровадження ІКТ-інновацій. Новітні комп'ютерні технології / ДВНЗ «Криворізьк. нац. ун-т». Кривий Ріг : Вид. центр ДВНЗ КНУ, 2015. Т. 13 : Спецвип. «Хмарні технології в освіті». С. 88–95
4. Пометун О. І. Методика розвитку критичного мислення на уроках історії // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. К. : Видавництво Педагогічна преса, 2012. № 4. С. 9.
5. Терно С. О. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії : [посібник для вчителя]. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2012. 70 с.
6. Хачумян Т. І. Формування критичного мислення студентів вищих навчальних закладів засобами інформаційних технологій : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / Харківський національний педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2005.
7. Халперн Д. Психология критического мышления. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 512 с..
8. Ващенко Л. С. Про результати вивчення стану критичного мислення ліцеїстів. Біологія і хімія у рідній школі. 2017. № 2. С.42–46.
9. Магдич Т.П. Розвиток критичного мислення як психолого-педагогічна передумова формування громадянської компетентності учнів ліцею на уроках української мови. Шляхи удосконалення професійних компетентностей фахівців в умовах сьогодення: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет конф. (28–29 травня 2020 р., м. Київ) / уклад.: О. Ю. Дикий, Г.А. Коломоець, А.А. Ребрина. Луцьк: СНУ ім. Лесі Українки, 2020. С.576-578
10. Цигикал Н., Гальцова С. Психологічні особливості формування критичного мислення учнів на уроках географії // Соціально-психологічні аспекти розвитку суб'єктів освітнього процесу: матеріали II Всеукраїнського науково-практичного форуму «Соціально-психологічні аспекти розвитку особистісно-професійної компетентності педагога в умовах інноваційних змін» (07– 12 грудня 2020 року, м. Суми). [у 2-х ч.]. Ч. 2. / за заг. ред. А. В. Вознюк, О. Ю. Василеги. Суми: НВВ КЗ СОІППО. 2020. 212 с.
11. Мурюкина Е.В., Чельшева И.В. Развитие критического мышления студентов педагогического вуза в рамках специализации «медиаобразование» : учебное пособие для вузов / Отв. ред. А.В. Федоров. Изд. Кучма. 2017. 162 с.
12. Копилова С.В. Еволюційна педагогіка вищої школи. Херсон : вид-во ПП Вишемірський В.С. 2022. 350 с.
13. Заир-Бек С. И., Муштавинская И.В. Развитие критического мышления на уроке : Пособие для учителя. Москва : Просвещение, 2004. 175 с
14. Сидоренко Г.Г., Турицька Т.Г. Роль критичного мислення та рефлексивної культури вчителів біології у формуванні професійних компетентностей. Вісник післядипломної освіти. Випуск 12(41) «Серія «Педагогічні науки». С.253-266
15. Бондар В.І. Критичне мислення в контексті внутрішньої й зовнішньої свободи людини. Вища освіта України. 2014. № 3 (додаток 2). С.41-45
16. Драгієва Л. Розвиток критичного та творчого мислення студентів ВНЗ в умовах педагогічної взаємодії. EUROPEAN HUMANITIES STUDIES: State and Society. Issue 1(II), 2019. С.228-245

Цимбал О. І.,
директор Петропавлівського ліцею № 2
Петропавлівської селищної ради

Лубенська І. Г.,
заступник директора
Петропавлівського ліцею № 2
Петропавлівської селищної ради

СИСТЕМА РОБОТИ З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ В ЛІЦЕЇ

Стаття висвітлює систему роботи з розвитку творчих здібностей здобувачів освіти Петропавлівського ліцею №2 Петропавлівської селищної ради в умовах компетентнісно орієнтованої освіти, особливості інтелектуально творчого розвитку дітей. Визначені педагогічні умови, форми і методи роботи вчителів з обдарованими учнями, спрямовані на формування всебічно розвинутої, свідомої особистості, яка може вміло застосовуватиме отримані знання у життєвому просторі .

Ключові слова: обдарованість, здібності, обдаровані діти, диференціація, індивідуалізація навчання, компетентнісно орієнтованої освіти, дистанційні технології навчання

The article highlights the system of work on the development of creative students' abilities of Petropavlivka Lyceum No 2 Petropavlivka settlement councils in the conditions of competence-oriented education, peculiarities of intellectual and creative development of children. Defined pedagogical conditions, forms and methods of work of teachers with gifted students aimed at the formation of a comprehensively developed, conscious personality, who can skillfully apply acquired knowledge in life space.

Key words: giftedness, abilities, gifted children, differentiation, individualization training, competence-oriented education, distance learning technologies.

Вступ. На розвиток та характер суспільства завжди впливали й впливають талановиті й обдаровані люди. Тому талант і обдарованість вважають багатством кожної держави. Ще Конфуцій пропонував відбирати й інтенсивно розвивати обдарованих дітей. Якісний стрибок у розвитку нових технологій спричинив за собою різке зростання потреби в людях, що володіють нестандартним мисленням.

Наявні дві протилежні точки зору щодо феномену обдарованості. За соціальною концепцією визнається, що більшість дітей від народження однаково наділені розумом і різниця в рівні розвитку їх здібностей зумовлена різницею життєвих умов (Дж. Локк, К. А. Гельвецій, В. П. Єфроїмсон). Друга – теорія генетичної спадковості, за якою обдарованість є вродженим, досить рідкісним явищем, що успадковується від батьків і навіть через покоління (Ф. Гальтон, Р. Стернберг).

Типологізація ж обдарованості розглядається за різними критеріями. Наприклад, український психолог Юрій Гільбух на основі аналізу пізнавальних особливостей дитини виокремлює такі типи обдарованості:

- природничі теоретики (спрямованість пізнавального інтересу на осмислення абстрактних ідей, схильність до природничих знань);
- природничі прикладники (спрямованість пізнавального інтересу на розв'язання складних конструкторсько-технічних завдань, моделювання);
- гуманітарії (спрямованість пізнавального інтересу на мови, суспільні науки, літературу) [2, с. 26].

Як правило, обдарованість визначається шляхом вивчення сфери її прояву, інтелектуального діапазону (сукупності інтелектуальних можливостей), сфери найвищих досягнень у реалізації здібностей, рівня фізичного розвитку, рівня працездатності, мотиваційного обґрунтування та його відображення в емоційному настрої й вольовій завзятості зростаючої людини. Діагностика обдарованості, насамперед, спирається на результати продуктивної діяльності (підсумки олімпіад, конкурсів, змагань, дані психолого-педагогічних обстежень). М. Лейтес відзначає, що ознаки обдарованості в дитячі роки оцінюються шляхом з'ясування співвідношення в них вікового й власне індивідуального. Батькам і вчителям варто знати, що всі успіхи дитини спочатку з упевненістю можна оцінити як вікові прояви обдарованості, а чи стануть вони стійкими індивідуальними особливостями, буде залежати від багатьох внутрішніх і зовнішніх умов [2, с. 28].

Сьогодні перед освітніми закладами стоїть завдання максимального розкриття й розвитку потенціалу кожної особистості, формування людини як суб'єкта соціального та професійного життя, підготовки її до самовдосконалення, самовизначення та самореалізації. Зокрема, у Державній національній програмі “Освіта” (Україна XXI століття) наголошується, що серед пріоритетних напрямів реформування шкільної освіти є своєчасне виявлення ранньої обдарованості, забезпечення умов для розвитку талановитих дітей, а також удосконалення навчально-виховного процесу в закладах освіти з урахуванням особистих якостей, стану здоров'я, природних задатків дитини [1.с. 2].

Метою даної статті є розкриття системи роботи з обдарованими дітьми в ліцеї, органічна сукупність змісту, методів, форм, прийомів та засобів, які ставлять дитину в умови суб'єкта творчої діяльності й забезпечують формування її особистості як дослідника.

Форми і методи роботи з обдарованими дітьми

Наша освіта за останнє десятиліття зазнала багато перетворень. У свою чергу змінилося ставлення до учнів з неординарними здібностями. З'явилися

освітні установи, навчальні й соціальні програми, громадські організації та фонди, головною метою яких є виховання унікальної цілісної творчої особистості

У нашому ліцеї вироблено систему пошуку, виявлення та роботи з обдарованими дітьми. На наше переконання, обдарована дитина – це дитина, яка виділяється яскравими, очевидними, іноді видатними досягненнями (або має внутрішні передумови для таких досягнень) в тому чи іншому виді діяльності.

Завданням ліцею – підтримати учня й розвинути його здібності, підготувати ґрунт для того, щоб ці здібності було реалізовано. Виявлення обдарованих дітей ми починаємо вже в дошкільних закладах шляхом спілкування з вихователями, відвідуванням заходів, потім у початковій школі на основі спостереження, вивчення психологічних особливостей, мовлення, пам'яті, логічного мислення.

Ми розуміємо, що робота з обдарованими дітьми вимагає належної змістової наповненості занять, зорієнтованості на новизну інформації та різноманітні види пошукової, розвиваючої, творчої діяльності. Вона під силу висококваліфікованим, небайдужим до свого предмета вчителям.

Тому найголовнішим етапом організації роботи з обдарованими дітьми є створення загального «поля креативності», яке сприяє розвитку творчих здібностей учнів, учителів і адміністрації. Головними завданнями в роботі з обдарованими дітьми для нас є:

- пошук і виховання обдарованих дітей;
- створення максимально сприятливих умов для розвитку обдарованих дітей;
- розробка й поетапне впровадження нового змісту освіти, інтерактивних технологій навчання й виховання;
- створення сприятливих умов для самозростання, розвитку.

Основні принципи, на яких будується робота з обдарованими дітьми, ми виділяємо такі:

- орієнтація на змагання, актуалізація лідерських можливостей учнів;
- орієнтація на потреби дитини;
- максимальне розширення кола інтересів;
- домінування розвивальних можливостей над інформаційною насиченістю;
- ускладнення змісту навчальної діяльності.

Першою умовою для створення «креативного поля» є проблема підготовки вчителів до роботи з обдарованими дітьми. Звичайно, ми спираємося на прогресивні вітчизняні практики: гуманізація і гуманітаризація освіти, що сприяють засвоєнню особистістю загальнолюдських цінностей, вільному розвитку її обдарувань; перебудову навчальних планів та створення застосування педагогічних технологій навчання обдарованих дітей на основі передових концепцій; диференціація та індивідуалізація навчання і виховання на

основі стимулювання і розвитку обдарувань; створення умов для самовияву особистості у навчальній діяльності; врахування індивідуальних особливостей кожного учня, що досягається завдяки варіативності самого процесу навчання, темпу вивчення навчального матеріалу, адаптації змісту й обсягу навчальних завдань до індивідуальних можливостей дітей, організації класів і груп педагогічної адаптації і здоров'я, класів і творчих груп для обдарованих дітей; демократизація взаємовідносин і спілкування з обдарованими школярами, що передбачає створення умов емоційно-доброзичливого ставлення до особистості учня, підтримку на уроках та в позаурочний час, забезпечення повного психологічного комфорту [6, 13].

Ліцей спрямовує роботу на такі види діяльності:

1. Педагогічні працівники постійно працюють над поліпшенням науково-методичного забезпечення діяльності:
  - створено банк даних про діагностичні методики, спрямовані на виявлення обдарованої дітей за віковими категоріями;
  - розроблено єдині науково-методичні підходи до визначення критеріїв відбору обдарованих дітей.
2. Виявлення обдарованих дітей і створення умов для їх розвитку.
3. Забезпечення доступності позаурочної освіти:
  - створено та постійно поновлюється банк даних «Обдарованість»;
  - розроблено систему раннього і поетапного виявлення обдарованих дітей в дошкільних закладах та початковій школі.

Хоча більш ефективним є умова навчання - окреме навчання: спеціальні навчальні заклади лише для обдарованих дітей та молоді, адже тут обдарована дитина розвивається у спеціально створених умовах, де її навчають за індивідуальним планом. У нашому ліцеї використовується сумісне навчання: обдарованих дітей навчають у природньому середовищі, разом із однолітками (школа I та II ступенів) та профільна (школа III ступеня).

У залежності від типів обдарованості учнів розподіляємо на групи:

- інтелектуальний;
- художній;
- лідерська обдарованість;
- спортивна обдарованість.

Учнів з інтелектуальним й академічним типами обдарованості залучаємо до участі в предметних олімпіадах, конкурсах МАН, вони займаються в предметних гуртках, допомагають у підготовці предметних декад та тижнів. Учні з художнім типом обдарованості беруть участь у виховних заходах, конкурсах на різних рівнях. У ліцеї організуються персональні виставки робіт «Фото-замальовки», «Мистецька галерея», проводяться виступи. Учні зі спортивним типом обдарованості є учасниками спортивних змагань на різних рівнях. Учні з

лідерською обдарованістю беруть активну участь у Центрі дитячої ініціативи, створеного при ліцеї.

Виховні заходи – особлива форма роботи з обдарованими дітьми, оскільки в них діти мають можливість не тільки реалізувати акторські здібності, безпосередньо беручи участь у виставах, але й виявити творчі навички, розробляючи сценарії постановок, розвинути схильність до художнього читання й літературної творчості, виявити ерудицію й дослідницькі навички у вікторинах і наукових диспутах, а також челенджах та марафонах. Така робота сприяє підвищенню мотивації обдарованих дітей до співробітництва з педагогами й копіткій роботі із самовдосконалення, тут розкриваються нові грані юних обдарувань.

Отже, форми роботи в ліцеї поділені на два види діяльності:

Відповідаючи на запитання анкети: Що повинен уміти вчитель для роботи з обдарованими дітьми? – найчастіше вчителі визначали:

1. Збагачувати навчальні програми, тобто оновлювати й розширювати зміст навчання.
2. Працювати диференційовано, здійснювати індивідуальний підхід і консультувати учнів.
3. Стимулювати пізнавальні здібності учнів.
4. Приймати зважені психолого-педагогічні рішення.
5. Аналізувати навчально-виховну діяльність – свою та класу.
6. Добирати й готувати матеріал для колективних творчих справ.

Тому більшість педагогів у роботі з обдарованими й здібними дітьми, у першу чергу, вбачають такі завдання – створити умови, за яких будь-яка дитина могла б просуватися шляхом власної досконалості, уміла мислити самостійно, нестандартно.

Зміст інформації, яка дається на уроці, доповнюється науковими відомостями, які діти одержують в процесі виконання додаткових завдань у той же час, що й інші учні, але за рахунок вищого темпу обробки її. Досвід роботи показує, що чим раніше розпочато роботу з обдарованою дитиною, тим повніше, ширше розкривається її талант. Серед методів навчання обдарованих учнів переважають індивідуалізація навчання та самостійна робота, пошуковий і дослідницький підходи до засвоєних знань, умінь і навичок. Це стимулює

поглиблене вивчення, систематизацію, класифікацію навчального матеріалу, перенесення знань у нові ситуації, розуміння використання у певних життєвих ситуаціях, розвиток творчих елементів в освітній діяльності. Розвитку творчої обдарованості сприяє на уроках і створення проблемних ситуацій, знаходження оригінальних рішень. Учителі при цьому будують освітній процес у такий спосіб, щоб учні активно заглиблювались у пошук, розв'язували поставлені проблеми, на основі порівняння і зіставлення, обирали оптимальні варіанти. Альтернативні пропозиції окремих учнів беруться до уваги - все цінне, що закладено в них, розглядається. Така організація навчального процесу виробляє в учнів навички здобувати знання самостійно, шляхом власних міркувань, розвиває творчий потенціал дитини, її нахили та здібності, готує її до подальшого життя. Домашні завдання, як правило, мають творчий диференційований характер. Індивідуальні форми позакласної роботи спрямовані на виконання різноманітних завдань, участь в очних і заочних олімпіадах, конкурсах, участь дослідницьких проєктах. Педагоги послідовно відстежують розвиток інтересів і нахилів учнів, допомагають обрати профіль діяльності. З цією метою у ліцеї для обдарованих школярів передбачено організація різного роду гуртків, клубів, об'єднань, секцій, факультативів, літніх профільних шкіл. Так, у ліцеї були відкриті літні школи з історії у ході проєкту «Приховані спогади», літній мовний табір (Проєкт 'Goglobal Speaking club').

З метою покращення роботи з обдарованими дітьми, переведу цієї роботи на якісно новий рівень працюють внутрішкільні міжкласні факультативи про що наголошувалося вище. Факультативи створені на підставі заяв батьків, бажання учнів, а також аналізу підсумків предметних олімпіад. За кожною паралеллю класів закріплено найбільш досвідчених учителів, основна мета роботи яких - утвердження дитини як вищої цінності і мети освітнього процесу. Розробляючи програми факультативних занять, учителі працюють над створенням умов для реалізації кожним ліцеїстом своїх можливостей, інтересів і здібностей. Основними перевагами внутрішкільних міжкласних факультативів є можливість виділення більшої кількості годин для факультативних занять, призначення викладачем факультативу спеціаліста, який може зацікавити.

Учителі використовують різні форми роботи з обдарованими дітьми, але переконані, що серед усіх методів повинні домінувати самостійна робота, пошуковий та дослідницький підходи до засвоєння знань, умінь і навичок. Саме тому помітна роль у розвитку інтелектуально обдарованих дітей належить Малій академії наук України, її територіальним відділенням та участь у дослідницьких проєктах, де діти виявляють свою зацікавленість тією чи іншою науковою проблемою. Під керівництвом учителів здобувачі освіти обирають тему майбутнього дослідження, складають план роботи, який включає роботу в

наукових бібліотеках, архівах, зустрічі з науковим керівником, написання роботи та як кінцевий результат - участь у конкурсі - захисті учнівських науково-дослідницьких робіт. Для нас це дало можливість взяти участь у Національному конкурсі з нейронаук(Ukraine Braine Bee), Всеукраїнському конкурсі-захисті науково-дослідницьких робіт (Мала академія наук України. м. Дніпро), науково-освітньому проєкті «Учителі та учні досліджують явище цвітіння водойм в Україні» (Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді, Інститут гідробіології НАН України), Всеукраїнському інтерактивному конкурсі «МАН-Юніор Дослідник» (Національний центр «Мала академія наук України»); Міжнародному міждисциплінарному конкурсі творчих та наукових робіт ім. Маняка-Коваленка «Голодомор 1932–1933-геноцид українського народу в приватних історіях і просторі культури»; Всеукраїнському конкурсі учнівських робіт «Історія і уроки Голокосту» ім. І. Б. Медвинського; Грантовій програмі від освітньої платформи TalkEn.Cloud; обласному конкурсі з астрономії в рамках Віртуальної аерокосмічної школи (номінації «Зоряна астрономія»). Працюючи в архівах, проводячи дослідження в учнів формуються навички дослідницької роботи, справжніх творчих особистостей з власною думкою та позицією, яку вони можуть відстоювати і аргументувати. Робота у МАН постійно вдосконалюється: учні залучаються до роботи наукових конференцій, семінарів, де вони виступають із результатами власних досліджень, захищають самостійно підготовлені реферати.

У ліцеї розроблено систему адресної підтримки обдарованих дітей, які є переможцями всеукраїнських олімпіад, конкурсів, турнірів, проєктів, міні-грантів. Підсумком спільної творчої, інтелектуальної, науково-дослідницької діяльності учнів і педагогів є традиційне шкільне Свято обдарованої молоді «Наш зорепад», на якому вшановуємо переможців і призерів олімпіад, МАН, конкурсів, інших інтелектуальних, спортивних, туристичних, музичних фестивалів, змагань, турнірів. Кожен призер, переможець обов'язково нагороджується грамотою та цінним подарунком. Видається відповідний наказ по школі. Учні, які досягли найвищих результатів, оголошуються «Учнем року» у тій чи іншій номінації. Рішення про це приймається на основі подання учнівських класних колективів, педагогічної ради та адміністрації освітнього закладу. Досягнення обдарованих учнів висвітлюються у пресі та соціальній мережі StrimkoUA.

Слід зазначити, що в сьогоденних умовах із використання в ліцеї технологій дистанційного навчання, активізувалося спілкування педагогів з обдарованими учнями, використання їх можливостей. Вони є співавторами багатьох уроків, особливо з тем, які обдаровану дитину цікавлять. Так як характерними рисами дистанційного навчання є гнучкість, модульність,

паралельність, економічність, технологічність, соціальна рівність, нова роль викладача. Для організації ж роботи з обдарованими учнями створюються безліч можливостей в умовах Інтернет-середовища, на базі інтерактивних підручників, електронних книг, відеоуроків тощо. Це допомагає у посиленні активної ролі обдарованого учня у власній освіті: в постановці освітніх цілей, виборі домінантних напрямів, форм і темпів навчання в різних освітніх галузях, можливість демонстрації учнями продуктів своєї творчої діяльності.

Широке впровадження дистанційних технологій потребують усебічної адаптації до нових умов навчання з використанням сучасних навчальних платформ. Це сприяє виявленню обдарованих учнів та дозволяє якісно контролювати рівень їх знань, сприяє розвитку різносторонніх компетентностей.

Висновок. На основі вищесказаного можна зробити висновок про те, що ефективний розвиток обдарованості залежить від вчасної, усвідомленої й обґрунтованої підтримки дітей. Не піддається сумніву положення про те, що такий вибір має відповідати інтересам, бажанням і можливостям особистості, а також обов'язково має враховувати його здібності.

Отже, сьогодні необхідно визнати, що система роботи з обдарованими учнями – один із пріоритетних напрямів роботи ліцею. Він вимагає вдосконалення науково-методичної роботи та освітнього процесу, залучення до роботи з обдарованими школярами вчителів, які мають високі професійні і особистісні якості.

Педагог має розробити чітку систему цілей в роботі з обдарованими дітьми, системний і водночас творчий підхід до вирішення завдань, вироблення в учнів позитивної мотивації навчання. [6, с. 131], надання обдарованим школярам додаткових освітніх послуг у формі залучення їх до спеціальних освітньо-розвивальних програм. .

Саме тому в ліцеї великої уваги надаємо удосконаленню педагогічної майстерності та розвитку творчості кожного педагога, який так чи інакше спілкується з обдарованою дитиною. Ще В. О. Сухомлинський підкреслював, що лише творчий учитель здатен запалити в учнях жагу до знань, тому кожному педагогу необхідно розвивати креативність, яка є незаперечним показником його професійної компетентності, здобувачам освіти розкриває шлях до успіху в подальшому навчанні й житті. [5.с.27].

ЛІТЕРАТУРА

1. Державна національна програма “Освіта” (Україна ХХІ століття). – К. : Райдуга, 1994.
2. 13. 26,27 Володарська М.О. Робота з обдарованими дітьми — Харків : Основа,2010.

3. Леонова Н.С. Інтерактивні технології навчання як засіб реалізації творчих здібностей учнів [Текст] / Н.С. Леонова // Педагогічна майстерня. – 2013. – № 4.
4. Німак О. Організація роботи з обдарованими дітьми в ЗНЗ. - Х.: Основа, 2010.
5. Сухомлинський В.О. Сто порад учителю / В.О.Сухомлинський //Вибр. тв. : у 5-ти т. –Т.2. –К. : Рад.шк., 1977
6. [9, 13]. 9. Чернишов О. Підготовка педагогів до роботи з обдарованими дітьми / О. Чернишов // Рідна школа. – 2010. – № 4/5.
7. <https://www.researchgate.net/>
8. <https://vseosvita.ua/>

Чабан Н. І.,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
заступник директора з навчально-виховної
роботи Херсонського Таврійського ліцею
Херсонської міської ради
dsiania03@gmail.com*

ОБҐРУНТУВАННЯ СТРУКТУРИ КРЕАТИВНОЇ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ В ХУДОЖНЬО-ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ ЛІЦЕЮ

У статті проаналізовано концепції, які обґрунтовують побудовання структури особистості, де ієрархія властивостей і якостей обумовлюється завданнями та змістом загальної освіти. У пропонованій структурі креативної особистості учня в художньо-освітньому просторі ліцею представлено функціональний, соціально-біологічний, динамічний та індивідуальний плани ієрархічної системи креативних якостей. Розкрито взаємозалежність творчого потенціалу, практичності й мобільності в підструктурах спрямованості, досвіду, психічних процесів і здібностей, а також типологічних властивостей особистості ліцеїста.

Ключові слова: креативна особистість, структура креативної особистості учня, художньо-освітній простір ліцею, творчий потенціал, практичність і мобільність особистості

The article characterizes the concepts of personality structure. The conceptual foundations of the psychological structures of a creative personality have been developed. The interrelation of creative potential, practicality and mobility in the structure of the student's creative personality is revealed. The functional, socio-biological, dynamic and individual levels of development of the student's creative personality in the artistic and educational space of the lyceum are characterized.

Keywords: creative personality, structure of a student's creative personality, artistic and educational space of the lyceum, creativity, practicality and mobility of the personality

У Херсонському Таврійському ліцеї Херсонської міської ради з червня 2021 р. по травень 2026 р. проводиться експеримент за темою «Розвиток креативної особистості в художньо-освітньому просторі ліцею мистецтв» відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 30.08.2021 № 942.

Одним із завдань програми експериментальної роботи визначено обґрунтувати систему критеріїв оцінювання рівнів розвитку креативної особистості в художньо-освітньому просторі ліцею. Передумовою реалізації цього завдання експериментальної роботи є побудування структури креативної особистості з урахуванням тих властивостей і якостей, які повинні бути сформовані в процесі експериментальної роботи.

Метою написання статті є обґрунтування структури креативної особистості учня в художньо-освітньому просторі ліцею.

У ході досягнення поставленої мети передбачено вирішення ряду завдань:

- Здійснити аналіз концепцій структурування властивостей і якостей особистості в ракурсі завдань і змісту загальної освіти.
- Побудувати функціональний, соціально-біологічний, динамічний та індивідуальний плани у психологічній структурі креативної особистості учня в художньо-освітньому просторі ліцею.
- Схарактеризувати взаємозв'язок і взаємовплив творчого потенціалу, практичності й мобільності в підструктурах спрямованості, досвіду, психічних процесів і здібностей, а також типологічних властивостей особистості ліцеїста.

Розгляд теорій структури особистості здійснювався в ракурсі завдань і змісту загальної освіти, яку здобувають учні під час перебування в художньо-освітньому просторі ліцею. У психолого-педагогічній літературі висвітлено численні концепції структурування властивостей і якостей особистості, проте ми звернулись до праць В. М. Алфімова, Л. С. Виготського, В. О. Моляки, В. В. Рибалки, В. О. Самохіної, де побудова таких конструкцій пов'язана з обґрунтуванням змісту освіти [1-2, 4-6]. Серед згаданих джерел доцільно зупинитись на працях В. С. Ледньова з обґрунтування системи сторін і компонентів особистості на основі поєднання трьох концепцій структури особистості, пропонованих О. Г. Ковальовим, М. С. Каганом і К. К. Платоновим [3]. У цілях конструювання змісту освіти вченим розроблена структура

особистості, яка поєднує чотири підструктури, а саме: спрямованість, досвід, функціональні механізми психіки й типологічні властивості особистості.

Типологічні властивості особистості є біологічно зумовленими, тому їх віднесено до нижчого рівня серед чотирьох підструктур. У цій підструктурі четвертого рівня поєднано темперамент, задатки, властивості нервових процесів і патологічні властивості психіки. Задані природою вказані властивості утворюють базу для розвитку здібностей і пізнавальних процесів, формування характеру й комунікативних якостей. Підструктуру більш високого третього рівня утворюють психічні процеси, спрямовані на відображення і пізнання навколишнього світу. Біологічно задані природою психічні процеси розвиваються під впливом активної діяльності людини, набуваючи характеру індивідуальності. Наступна підструктура особистості знаходиться на другому рівні й характеризує її соціальний досвід, відображений у знаннях, навичках, уміннях. Властивості соціального досвіду формуються на основі пізнавальних процесів шляхом навчання. Підструктуру першого найвищого рівня утворюють інтереси, ідеали, світогляд, ціннісні орієнтації, переконання, особливості характеру, самооцінки як соціально обумовлені властивості, що формуються в процесі виховання [3].

Вказані властивості чотирьох підструктур відображають перший план у структурі особистості, тобто знаходяться в певній ієрархічній залежності й різняться особливостями й способами формування. Адже функціональні механізми психіки утворюють базу для вищих ієрархічних рівнів організації особистості. У другому плані особистість розглядається як складна динамічна функціональна система, що відображає динаміку змін особистості в діяльності й часі. Індивідуальний підхід до аналізу властивостей особистості в онто- та філогенетичному аспектах відображається у третьому плані концептуального структурування, запропонованого В. С. Ледньовим. Співвідношення природнього й соціального в підструктурах особистості розкриває четвертий план ієрархічного структурування властивостей особистості. Взаємообумовленість динамічного й функціонального рівнів означених структурних утворень покладено в основу побудування структури креативної особистості ліцеїста [3].

На основі викладених теоретичних положень запропоновано психологічну структуру креативної особистості учня в художньо-освітньому просторі ліцею (рис. 1, 2).

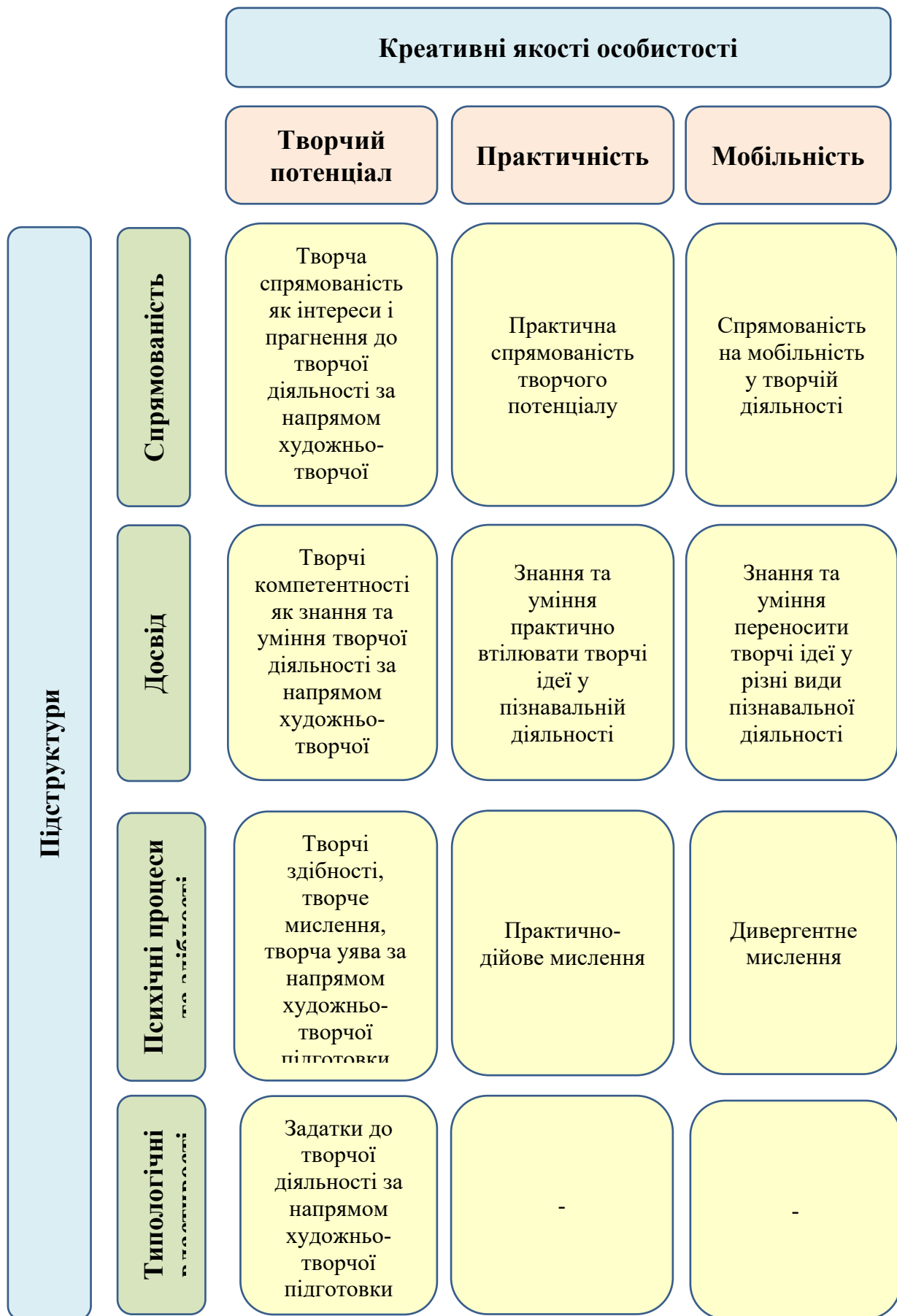

Рис. 1. Функціональний план у психологічній структурі креативної особистості учня

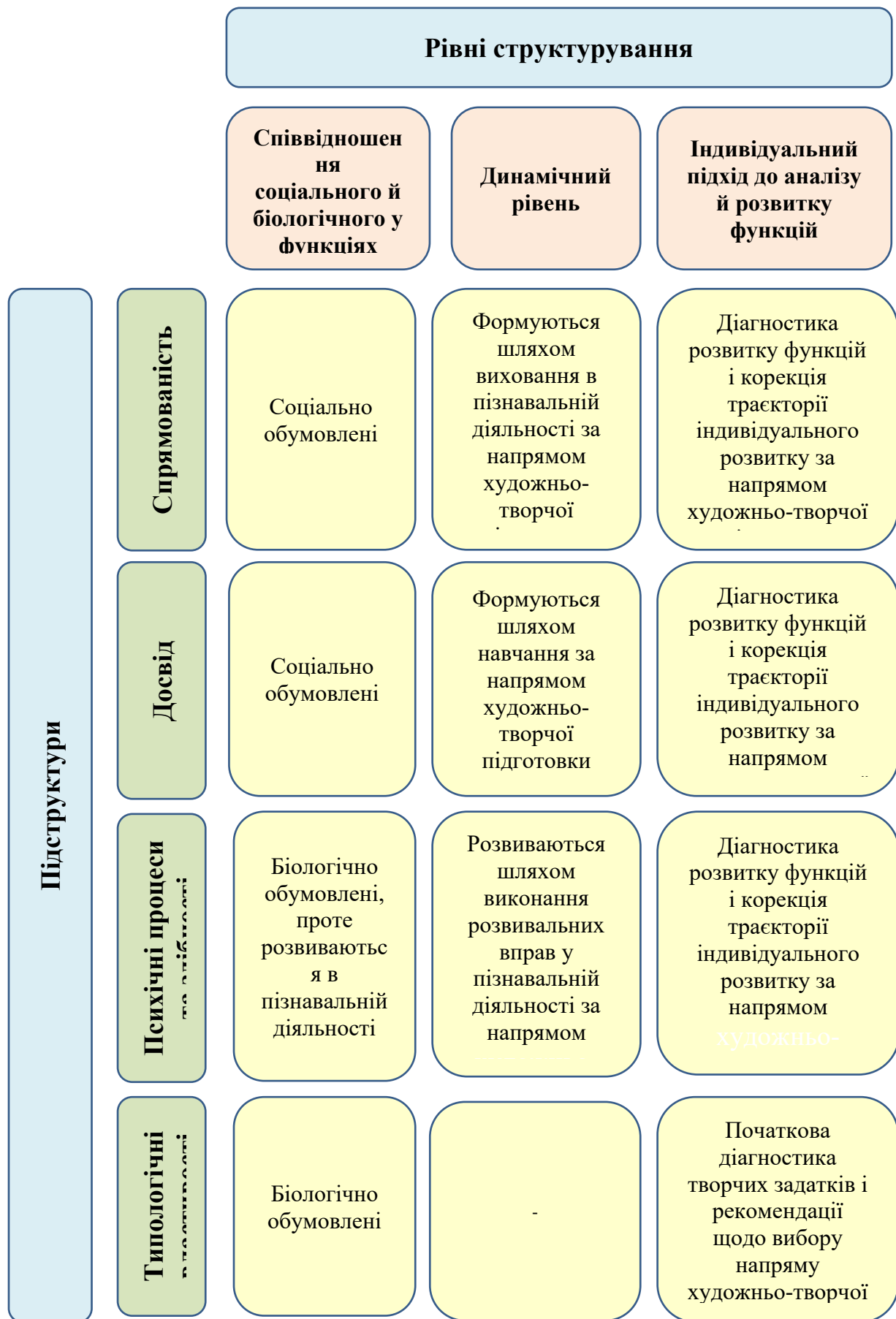

Рис. 2. Соціально-біологічний, динамічний та індивідуальний плани в структурі креативної особистості

Аналізуючи функціональний, соціально-біологічний, динамічний та індивідуальний плани концептуального структурування креативної особистості учня, необхідно підкреслити, що задатки до творчої діяльності є основою для формування психологічних властивостей вищих підструктур, які утворюють функціональні механізми творчого потенціалу як однієї з якостей креативної особистості. Біологічно обумовлені за своєю природою ці задатки враховуються у процесі прийому дошкільнят перед початком навчання в ліцеї.

У підструктурі третього рівня серед психологічних властивостей креативної особистості учня необхідно виокремити творчу уяву, творче мислення, творчі здібності, практично-дійове й дивергентне мислення, адже ці психічні процеси і здібності є важливими механізмами функціональної взаємодії основоположних якостей креативної особистості. Хоча за природою ці психологічні властивості біологічно обумовлені, проте їхній розвиток можливий у ході виконання пізнавальних вправ відповідного художньо-творчого спрямування. В індивідуальному плані корекція траєкторії розвитку означених психічних процесів і здібностей враховує результати їхнього діагностування під час художньо-творчої підготовки ліцеїстів.

Психологічні властивості підструктури другого рівня у структурі креативної особистості учня відображають сукупність творчих компетентностей з театрального, образотворчого, музичного чи хореографічного напрямів художньо-творчої підготовки в ліцеї. У набутті особистістю креативного досвіду важливою є функціональна підтримка творчих компетентностей знаннями й уміннями не тільки практично втілювати творчі ідеї у пізнавальній діяльності, але й переносити їх у різні види такої діяльності. Соціально обумовлені за природою властивості креативного досвіду в динамічному плані активно формуються у процесі художньо-творчої підготовки учнів під час навчання в ліцеї. Індивідуальна корекція траєкторії набуття ліцеїстом креативного досвіду здійснюється за результатами діагностування в процесі оволодіння обраним напрямом художньо-творчої підготовки.

Інтереси й прагнення до творчої діяльності за певним напрямом художньо-творчої підготовки характеризують творчу спрямованість у підструктурі першого найвищого рівня.

Поєднання творчої спрямованості з практичною спрямованістю творчого потенціалу й спрямованістю на мобільність у творчій діяльності фактично відображає креативну спрямованість особистості. Соціальна обумовленість природи означених властивостей свідчить про можливість їхньої динамічної зміни в процесі виховання під час художньо-творчої підготовки ліцеїстів. В індивідуальному плані корекція індивідуальної траєкторії розвитку властивостей

креативної спрямованості базується на даних їхнього діагностування під час художньо-творчої підготовки ліцеїстів.

Необхідно підкреслити, що за трирічний термін згідно з планом експериментальної роботи реально сформувати тільки окремі компоненти якостей (творчого потенціалу, практичності, мобільності) у структурі креативної особистості. Тому стосовно саме учня ліцею ми обмежились у першій підструктурі творчою спрямованістю, практичною спрямованістю творчого потенціалу і спрямованістю на мобільність як основоположними складовими компонентами для подальшого формування відповідних якостей креативної особистості. Відповідно важливим є виявлення взаємозв'язку і взаємовпливу: по-перше, компонентів підструктури досвіду (творчих компетентностей, знань і умінь практично втілювати творчі ідеї у пізнавальній діяльності й переносити їх у різні її види) на формування компонентів спрямованості; по-друге, компонентів першої і другої підструктур на розвиток компонентів третьої підструктури (творчої уяви, творчого мислення, творчих здібностей, практично-дійового й дивергентного мислення).

На підставі викладених теоретичних положень можна дійти висновків:

1. Успішна реалізація завдань програми експериментальної роботи з розвитку креативної особистості в художньо-освітньому просторі ліцею вимагає обґрунтування структури такої особистості з урахуванням тих властивостей і якостей, які повинні бути сформовані в процесі експериментальної роботи. Побудування структури креативної особистості ліцеїста базується на теоретичних концепціях поєднання сторін і компонентів особистості у цілях конструювання змісту освіти.

2. У процесі концептуального структурування креативної особистості учня структурні компоненти функціонального, соціально-біологічного, динамічного та індивідуального планів представлено креативними якостями творчого потенціалу, практичності й мобільності на рівні підструктур спрямованості, досвіду, психічних процесів та здібностей, а також типологічних властивостей. Компоненти кожної з нижчих підструктур є основою для формування компонентів вищих підструктур у якостях креативної особистості.

3. У процесі розвитку креативної особистості учня в художньо-освітньому просторі ліцею забезпечується взаємозв'язок і взаємовплив творчого потенціалу, практичності й мобільності в підструктурах спрямованості, досвіду, психічних процесів і здібностей, а також типологічних властивостей особистості ліцеїста. Так, біологічно обумовлені компоненти типологічних властивостей враховуються передовсім у діагностиці придатності учнів ліцею до успішного

оволодіння обраним видом художньо-творчої підготовки. Водночас біологічно обумовлені компоненти психічних процесів і здібностей розвиваються в ході виконання пізнавальних вправ відповідного художньо-творчого спрямування. Соціально обумовлені компоненти підструктури досвіду відображають сукупність творчих компетентностей ліцеїста й формуються у процесі оволодіння театральним, образотворчим, музичним чи хореографічним напрямом художньо-творчої підготовки в ліцеї.

Соціальна обумовленість компонентів підструктури спрямованості свідчить про можливість їхньої динамічної зміни в процесі виховання під час художньо-творчої підготовки ліцеїстів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алфімов В. М. Модель творчої особистості ліцеїста. Рідна школа. 2005. № 5. С. 9-13.
2. Выготский Л. С. Педагогическая психология / ред. В. В. Давыдова. Москва: Педагогика, 1991. 480 с.
3. Леднев В. С. Содержание образования: сущность, структура, перспективы. 2-е изд., перераб. Москва: Высшая школа, 1991. 224 с.: ил.
4. Моляко В. О. Психологічна теорія творчості. Обдарована дитина. 2004. № 6. С. 2-9.
5. Рибалка В. В. Психологія розвитку творчої особистості: навч. посібник. Київ: ІЗІМН, 2001. 236 с.
6. Самохіна В. О. Креативна дискурсивна особистість в екосистемі творчої діяльності. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов. 2019. Вип. 90. С. 19-24.

Чернушкіна О. О.,

*кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри HR-інжиніринг у бізнес-економіці
Хмельницький національний університет
м. Хмельницький, Україна
ChernushkinaOO@khmtnu.edu.ua*

РИНОК ПРАЦІ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Проаналізовано стан ринку праці у воєнний період. Представлені результати соціологічних опитувань щодо оцінювання громадянами рівня свого добробуту. Зазначено, що трансформація ринку праці відбувається, зокрема, під впливом Революції 4.0. Наголошено на необхідності негайного розроблення програм відновлення економіки і соціально-трудової сфери держави.

Ключові слова: ринок праці, воєнні дії, цифрова трансформація, відновлення.

The state of the labor market during the war period is analyzed. The results of sociological surveys on citizens' assessment of their level of well-being are presented. It is noted that the transformation of the labor market is taking place, in particular, under the influence of Revolution 4.0. The need to immediately develop programs for the recovery of the economy and the social and labor sphere of the state was emphasized.

Keywords: labor market, military operations, digital transformation, recovery.

Соціально-економічна система на всіх своїх рівнях перманентно розвивається. Безпосередньо розвиток відбувається під впливом різноманітних чинників, які можуть як пришвидшувати, так і стримувати його, перешкоджаючи активізації трансформаційних процесів. Водночас, специфіка трансформації ринку праці є результатом впливу різних чинників, вплив яких спричинює прогресивний або регресивний розвиток структури економічної системи. На сучасному етапі актуальною проблемою постає виявлення детермінантів розвитку ринку праці, що сприятимуть прискоренню його темпів та забезпечать прогресивний характер змін.

Останні роки ситуація в Україні демонструвала зниження життєвого рівня населення, значні трансформаційні зміни та нарощення негативних явищ в економічній, соціально-трудовій та суспільно-політичній сферах, що викликало невпевненість зайнятого населення у власному майбутньому. Складна ситуація на ринку праці України стала майже критичною внаслідок повномасштабних воєнних дій.

За результатами дослідження групи Gradus Research Company, з початку воєнної агресії в Україні зупинили, уповільнили або обмежили свою діяльність 86 % компаній, з них 48 % працювали частково або майже не працювали. Лише 13 % компаній працювали, як і раніше. За час війни відбулась галузева трансформація як один із способів забезпечення стійкості функціонування економіки: 16 % досліджених підприємств повністю або частково трансформувались, 21 % перебувають у процесі галузевої трансформації, 16 % долучились до процесу трансформації [1].

Воєнні дії змусили близько 27 % населення залишити своє постійне місце проживання, зокрема 36 % населення віком 18-24 роки та 34 % віком 25-36 років. Через обмеження можливостей зайнятості та у зв'язку зі зміною місця проживання погіршилась ситуація у сфері зайнятості й доходів населення [2].

Війна підвищила ризики та невизначеності, створивши бар'єри для вільного руху факторів виробництва, у т.ч. робочої сили, призвівши до руйнування інститутів ринку праці та їх ефективного функціонування. Проблеми в економіці у поєднанні зі значними внутрішніми переміщеннями та потоками біженців призводять до масштабних втрат у сфері зайнятості та доходів. Зростання рівня

безробіття, соціальне відчуження, гендерна нерівність, дискримінація на робочому місці, у т.ч. по відношенню до молоді, поширення бідності – серед головних негативних соціальних наслідків війни.

Втрата та пошкодження виробничих активів та інфраструктури, переривання ланцюгів постачання торгівельних мереж послабили потенціал ринку праці, призвівши до «зривів» та втрати можливостей до працевлаштування більшості українців. У малого бізнесу скорочуються можливості з фінансової підтримки свого штату працівників, малий та середній бізнес в Україні вже скоротив 1,07 млн працівників [3].

Деструктивний вплив війни на ринок праці виявляється у скороченні робочих місць, зростанні розриву між попитом і пропозицією, поглибленні наявних та формуванні нових кваліфікаційних, освітніх, гендерних дисбалансів та унеможливлені повноцінного відтворення робочої сили. Руйнування підприємств, сільськогосподарських господарств, об'єктів інфраструктури, блокування логістичних маршрутів та окупація територій України країною-агресоркою призвели до падіння економіки, 21 % території України тимчасово окуповано, оточено або перебуває під бойовими діями.

Внаслідок воєнної агресії втрачено 4,8 млн робочих місць, або 30 % від загальної їх кількості до повномасштабної агресії (МОП, 11.05.2022 р). За умови продовження воєнних дій за прогнозами МОП скорочення робочих місць може сягнути показника 7 млн робочих місць, або 43,5 % [4].

Результати вісімнадцятого загальнонаціонального опитування, проведеного соціологічною групою «Рейтинг» 8-9 жовтня 2022 р., доводять, що 68 % опитаних працездатних громадян мали роботу до війни. При цьому 34 % з них на момент опитування не працювали, працюють на новій роботі 7 %, працюють віддалено 18 %, працюють у звичному режимі 38 %. Найбільше тих, хто зараз працює, серед мешканців західних і центральних областей (близько 70 %). Серед мешканців півдня працюють 61 %, сходу – 54 % [5].

Результати соціологічного опитування, що проводилося соціологічною службою Центру Разумкова з 22 лютого по 1 березня 2023 року в рамках проекту Програми MATRA, свідчать, що попри певну психологічну адаптацію до змін в економічній ситуації, що відбуваються під час війни, 21 % опитаних зазначають, що доходи їх родини після 24 лютого 2022 року значно зменшилися, 32 % – що доходи дещо зменшилися, 36 % відповіли, що доходи не змінилися, 5 % – що вони дещо зросли, і 1 % – що значно зросли.

На зменшення доходів рідше вказують жителі Західного регіону – тут 41 % відповіли, що їх доходи значно або дещо знизилися. Частіше на це вказують ті респонденти, які якийсь час жили на території бойових дій або на території, що

піддавалася артилерійським обстрілам (60 %), ті, що під час війни вимушені були полишити місце свого проживання, але зараз повернулися додому (61,5 %).

Порівняно з серединою 2021 р. зросла частка громадян, які відповідають, що ледве зводять кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти (з 9 % у червні 2021 р. до 14 % у березні–лютому 2023 р.), тих, які говорять, що їм вистачає коштів лише на харчування та на придбання необхідних недорогих речей (з 38 % до 42 %), і зменшилася з 44 % до 34 % частка тих, хто відповів «у цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку, таких як меблі, холодильник, телевізор, уже викликає труднощі».

Рівень добробуту громадян істотно залежить від їх віку. Особливо низьким є добробут представників старшого покоління – 29 % тих, кому 60 і більше років, зазначили, що їм не вистачає грошей навіть на необхідні продукти (в інших вікових групах – від 6 % до 11 %), а 50 % – що грошей вистачає лише на харчування та на придбання необхідних недорогих речей (в інших вікових групах – від 35 % до 45 %). Разом з тим, слід зазначити, що самооцінка матеріального становища представниками найстаршої вікової групи порівняно з 2021 р. статистично значуще не змінилася, тоді як представники середньої та молодшої вікової груп оцінюють його гірше, ніж у 2021 р. (серед них знизилася частка тих, хто відповідає «у цілому на життя вистачає», і зросла частка тих, хто відповідає, що їм вистачає коштів лише на харчування та на придбання необхідних недорогих речей).

Гірше, ніж загалом серед опитаних, оцінюють рівень добробуту своєї родини ті респонденти, які якийсь час жили на території бойових дій або на території, що піддавалася артилерійським обстрілам (так, серед них 16 %, зазначили, що їм не вистачає грошей навіть на необхідні продукти, а 53 % – що їм грошей вистачає лише на харчування та на придбання необхідних недорогих речей), ті, хто якийсь час жив на окупованій території (відповідно 19 % і 63,5 %), ті, що під час війни вимушені були полишити місце свого проживання і переїхати в інше місце в межах України (відповідно 11 % і 53 %) [6].

Ситуація на ринку праці залежатиме від тривалості бойових дій, а також повернення українських мігрантів. За інформацією Державної служби статистики України кількість зайнятого населення в середньому за 2021 рік становила 15,6 млн осіб, зокрема 7,4 млн жінок та 8,2 млн чоловіків. Серед зайнятих громадян, 3,0 млн осіб або 19 % були зайняті у неформальному секторі економіки. Рівень зайнятості населення становив 55,7 %. Серед чоловіків цей показник становив 61,5 %, а серед жінок – 50,4 %.

За видами економічної діяльності, найбільше громадян було зайнято у сфері торгівлі (3,6 млн осіб), сільському господарстві (2,7 млн осіб), промисловості (2,3

млн осіб), освіті (1,2 млн осіб), на транспорті (1,0 млн осіб), охороні здоров'я (0,9 млн осіб).

Кількість безробітного населення (за методологією МОП) у 2021 році становила 1,7 млн осіб, зокрема 842 тис. жінок та 870 тис. чоловіків. Рівень безробіття населення (за методологією МОП) становив 9,9 % робочої сили, серед жінок – 10,2 %, чоловіків – 9,6 %.

Серед молоді віком до 25 років рівень безробіття був майже удвічі більшим – 19,1 %. В середньому по країнах Євросоюзу, у 2021 році рівень безробіття становив 7,0 %, зокрема серед молоді у віці до 25 років – 16,6 % [7].

За даними Державної служби зайнятості станом на 1 січня 2023 р., в середньому по Україні, на одне вільне робоче місце претендувало 9 безробітних, проти 7 осіб на відповідну дату минулого року. Впродовж 2022 р. кількість зареєстрованих безробітних становила 867,6 тис. осіб, що на 27 % або 323,4 тис. осіб менше, ніж у минулому році; отримували допомогу у зв'язку з безробіттям 788,7 тис. осіб (зменшення на 27 % або 291,1 тис. осіб). Однак статистика не враховує тих, хто вимушено припинив підприємницьку діяльність, а також найманих працівників, яких формально не звільнили, а лише відправили у неоплачувану відпустку. Водночас, багато безробітних виїхало за кордон, знявшись з обліку центрів зайнятості, деякі підписали контракти зі Збройними Силами України.

Ускладнює аналітичні дослідження постійно змінювана статистика щодо внутрішньо переміщених осіб. Станом на 1 січня 2023 року серед зареєстрованих безробітних внутрішньо переміщені особи становлять 15,7 тис. осіб, що складає 8 %.

За сприяння центрів зайнятості у 2022 році працевлаштовано 304,6 тис. осіб, у тому числі 248,8 тис. зареєстрованих безробітних, з них 3,3 тис. осіб на нові робочі місця з компенсацією роботодавцям єдиного внеску. Найбільша кількість працевлаштовано за такими видами діяльності:

- сільське господарство (23 %),
- переробна промисловість (15 %),
- торгівля (15 %),
- державне управління й оборона (9 %),
- освіта (8 %).

Упродовж 2022 року за сприяння Державної служби зайнятості 46,6 тис. безробітних проходили професійне навчання. До громадських та інших робіт тимчасового характеру залучено 27,8 тис. осіб.

У загальній кількості зареєстрованих безробітних станом на 1 січня 2023 року традиційно більше жінок – 68 % (127,7 тис. осіб), чоловіки становили 58,8 тис. осіб або 32 %. Найбільше безробітних зареєстровано у віці понад 45 років. Так, 23 % зареєстрованих безробітних були у віці до 35 років; 29 % – у віці від 35 до 44 років; 29 % – у віці від 45 до 55 років; 19 % – понад 55 років. 46 %

zareєстрованих безробітних мали вищу освіту, 35 % – професійно-технічну, 19 % – загальну середню освіту [8].

Фундаментальні трансформації світового ринку праці сьогодні відбуваються під впливом глобалізаційних та технологічних процесів. Нові технологічні процеси, використання нової техніки, роботизація ряду бізнес-процесів, запровадження технологій блокчейну та розвиток нейромереж, технологій штучного інтелекту призводять до змін у структурі та характері зайнятості, умовах праці, організаційних формах суспільно-трудових відносин, способах оплати та потребують притоку нової кваліфікованої робочої сили. У розвинутих країнах практично всі додаткові робочі місця створюються для фахівців з вищою освітою. Сьогодні у США, Японії, Німеччині кваліфіковані робітники – це ті, що навчалися щонайменше 15 років.

Технологічні зміни, що відбуваються під впливом Революції 4.0 засвідчили трансформацію всіх складових життя людини, в т.ч. і ринку праці. Під впливом технологічних змін трансформуються взаємовідносини між працедавцем і працівником, швидкими темпами поширюються такі форми організації трудових відносин, як дистанційна робота та її види – фрілансер, аутсорсинг, аутстафінг. Результат запровадження віддаленого працевлаштування – інтенсивний розвиток міжнародного аутсорсингу та краудсорсингу. Нові форми організації праці вносять корективи і в систему оплати праці, що призводить до вирівнювання доходів працівників з різних країн світу та появи нового соціального класу, що характеризується нестійким соціальним становищем, слабкою соціальною захищеністю, так званого прекаріату. Зміни відбуваються і в структурі зайнятості та професійно-кваліфікаційних характеристиках. Під впливом автоматизації, роботизації, «штучного» інтелекту тощо в найближчому майбутньому може зникнути цілий ряд професій практично у всіх сферах виробництва продукції та послуг.

Існуючий досвід свідчить, що безпосереднім результатом трансформації ринку праці в умовах Революції 4.0 можуть бути й деструктивні прояви (зокрема, збільшення структурного безробіття, посилення дисбалансу попиту і пропозиції праці) [9].

Перехід до цифрової економіки є закономірним процесом і вимагає модернізації зайнятості. Цифрові технології супроводжуються цифровою трансформацією, яка повністю змінює стан справ у світі, у тому числі і на ринку праці.

Цифрова трансформація – це запровадження в усі види бізнес-діяльності цифрових технологій, які вимагають принципових змін в операціях та в принципах створення нових послуг та продуктів, у культуру та в сучасні технології. Цифрова трансформація безпосередньо пов'язана з цифровими технологіями та цифровою економікою.

У звіті МОП йдеться про те, що працевлаштовані молоді люди (до 24 років) ризикують втратити роботу через автоматизацію. При цьому, цей ризик більший, ніж у старшого покоління. У всьому світі молоді люди висловлюють побоювання, що нові технології, а саме штучний інтелект та роботизація позбавлять їх роботи. В своєму звіті компанія McKinsey зазначала, що від 400 до

800 млн працівників по всьому світу можуть втратити свої робочі місця вже до 2030 року. Згідно досліджень, до 2024 року штучний інтелект буде мати вищий рівень здібностей, ніж у перекладачів іноземних мов; до 2026 року штучний інтелект буде вміти самостійно створювати писемні твори для школярів; а до 2027 року штучний інтелект зможе сам керувати вантажівкою. В майбутньому більшій поширеності набуватимуть машини, орієнтовані на обробку та пошук даних [10].

Внаслідок воєнної агресії Україна зазнає значних людських втрат, що безпосередньо відображається на ринку праці. Руйнування, котрих зазнала країна, вже є масштабними, тому держава потребує кардинальних реформ та програм для відновлення та відбудови країни, створення умов для повернення працездатного населення у післявоєнний час.

Для стабілізації ринку праці у післявоєнний час Україна володіє значними ресурсами. В першу чергу – це людський капітал. Українці – це освічена, креативна, талановита та працелюбна нація. Останні покоління нашої молоді виховані різносторонньо, спрямовані на розвиток та самоосвіту, навчені критично мислити та пристосовуватись до будь-яких умов праці. Саме тому людський капітал є одним із ключових факторів ефективного відновлення держави.

Незалежно від тривалості військових дій, програми відновлення необхідно розробляти негайно і на перспективу успішного економічного розвитку держави [11].

Розвиток ринку праці – одна з безпосередніх потреб післявоєнної відбудови, а забезпечення роботою має стати невід’ємною частиною соціальної політики повоєнного відновлення [3]:

1. Збільшення рівня зайнятості має стати центральним питанням повоєнної відбудови, реінтеграції та процесів повернення до умов миру. Політичний діалог має охоплювати поточні та довгострокові потреби ринку праці, необхідна інтегрована програма, спрямована на забезпечення прожиткового мінімуму, мінімальної заробітної плати, підтримку соціального забезпечення тощо.

2. У післявоєнний період економіка потребуватиме глибшої «реконструкції» за довоєнний, з точки зору економічного розвитку. Значна втрата робочої сили може перешкодити відбудові та розвитку країни, якщо не будуть ухвалені відповідні рішення. Зменшення рівня безробіття та стабілізація на ринку праці має стати ключовим у порядку денному державної політики.

3. Процес відновлення та реструктуризації вимагатиме перерозподілу робочої сили між секторами економіки, що дозволить підвищити рівень її продуктивності. З метою вирішення проблем безробіття та надлишкової робочої сили, що склалася в окремих регіонах країни, необхідною є розробка короткострокових планів щодо релокації чи переорієнтації деяких підприємств, допомоги бізнесу, який через бойові дії не може сплачувати заробітну плату працівникам та податки.

4. Створення робочих місць є ключовим фактором для реінтеграції різних груп населення, які постраждали від війни. Це сприятиме розвитку економіки, підвищуючи купівельну спроможність населення, та є надійним інструментом

подолання бідності. Вирішення проблеми дефіциту робочих місць у період війни та післявоєнного відновлення має стати наскрізним питанням соціальної політики, хоча без перебільшень, сприяння гідній праці є складним завданням, враховуючи соціально-економічний та військово-політичний стан у якому перебуватиме Україна.

5. Розробка спеціальної Державної програми відновлення економіки, зокрема відновлення інфраструктури, передусім соціального спрямування, та житлового фонду, зокрема залучення іноземних інвестицій для забезпечення житлом постраждалих громадян, особливо у регіонах Східної України. Підтримка розвитку місцевої економіки є надважливим фактором для того, щоб люди й надалі мали можливість забезпечувати себе. Розвиток економіки має здійснюватися з урахуванням фактору концентрації трудових ресурсів України, що склалась в умовах військових дій (трудодефіцитних східних та центральних регіонах та трудонадлишкових західних регіонах).

6. Держава має сприяти вирішенню безпосередніх проблем вразливих верств населення, які не можуть займатися економічною діяльністю через вік, фізичні вади або з інших причини. Мова йде про забезпечення харчуванням, питною водою, освітою, медициною, житлом. З початком війни велика частина населення стикнулася з серйозною проблемою нездатності купувати продукти харчування та різноманітні товари широкого вжитку. Сама доступність товарів не є виходом, якщо люди не мають достатньої купівельної спроможності, за винятком їх безкоштовного розповсюдження.

Внаслідок повномасштабних воєнних дій ринок праці зазнав значних змін та був змушений швидко адаптуватися до нових умов існування. Сьогодні ринок праці зазнає значних трансформаційних процесів різної спрямованості. Проте, постає необхідним вже зараз створювати плани та умови на відновлення економіки у післявоєнний час, розробляти програми стабілізації соціально-трудової сфери.

ЛІТЕРАТУРА

1. Діагностування стану українського бізнесу під час повномасштабної війни Росії з Україною. URL: <https://gradus.app/uk/open-reports/>
2. Ринок праці України в умовах воєнного стану: деякі аналітичні оцінки // Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/rynok-pratsi-ukrayiny-v-umovakh-voyennoho-stanu-deyaki-analitychni-otsinky>.
3. Пищуліна О., Маркевич К. Ринок праці в умовах війни: основні тенденції та напрями стабілізації. Аналітична записка. Центр Разумкова, липень 2022. URL: razumkov.org.ua.
4. Азьмук Н. А. Трансформація ринку праці в умовах війни: виклики та стратегії відтворення робочої сили. Вісник економічної науки України. 2022. № 1. С. 171-179.
5. Вісімнадцяте загальнонаціональне опитування: Психологічні маркери війни. 8-9 жовтня 2022 р. URL: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/>.
6. Соціально-економічне самопочуття громадян України: підсумки року війни (лютий–березень 2023 р.). URL: razumkov.org.ua.

7. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.
8. Державний центр зайнятості. Офіційний сайт. URL: <https://www.dcz.gov.ua/>.
9. Баглей Р. Р., Бучинська Т. В. Аналіз трансформації світового ринку праці під впливом Революції 4.0. Інноваційна економіка. 2019. № 1-2. С. 5-12.
10. Черьомухіна О. К., Чалюк Ю. О., Кириленко В. І. Сучасний вимір ринку праці в умовах цифровізації. Економіка та суспільство. 2021. Вип. 34. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1039/996>.
11. Любомудрова Н. П., Гойчук В. І. Зміни на ринку праці в умовах воєнного стану та перспективи післявоєнного відновлення. Економіка та суспільство. 2022. Випуск 40. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1462>.

Чурса І. Д.,
 директор закладу позашкільної освіти
 «Центр дитячої та юнацької творчості Шевченківського району»
 Запорізької міської ради
 71irina19@gmail.com

АДМІНІСТРУВАННЯ ІНТЕРКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДУ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ЯК СУЧАСНА МОДЕЛЬ ЙОГО ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ

У статті висвітлено унікальний досвід формування культури міжнаціональної співпраці в освітньому середовищі сучасного закладу позашкільної освіти. Розкрито ціннісну спрямованість інтеркультурної діяльності закладу освіти як перспективного напрямку його європеїзації, що базується на партнерській взаємодії, взаємозбагаченні та діалозі культур, повазі до різноманітності. Надано модель створення умов для інтеграції культур в закладі освіти, як до збереження рідної культури, так і до розвитку інтересу до нової, яка приймає культуру і активно з нею взаємодіє.

Ключові слова: позашкільна освіта, європеїзація, адміністрування, інтеркультура, міжкультурна комунікація, інтеркультурна компетентність, якість освіти.

Chursa Iryna. Administration of the intercultural activities of an out-of-school education institution as a modern model of its europeanization. The article highlights the unique experience of forming a culture of international cooperation in the educational environment of a modern out-of-school education institution. The valuable orientation of the intercultural activity of the educational institution as a prospective direction of its Europeanization, which is based on partnership interaction, mutual enrichment and dialogue of cultures, respect for diversity, is revealed. A model of creating conditions for

the integration of cultures in an educational institution is provided, i.e. assumptions both for the preservation of the native culture and for the development of interest in the new one, which accepts the culture and actively interacts with it.

Key words: extracurricular education, europeanization, administration, interculture, intercultural communication, intercultural competence, quality of education.

Європеїзація передбачає переорієнтацію напрямів та форми політики держави на європейські норми та стандарти. Таким чином європейські політичні та економічні принципи стають складовою національної практики. Європейська орієнтація освіти саме зараз, під час широкомасштабної російської агресії, стає одним з актуальних напрямів, що характеризується процесами глобалізації та євроінтеграції всіх сфер сучасного життя. У сучасному світі уникнути взаємовпливів неможливо, тому досягти євроінтеграції можливо через внутрішні перетворення, механізми яких різняться залежно від того, про які країни йдеться. В цьому напрямку для закладу освіти дуже привабливою та актуальною стає організація інтеркультурної діяльності. Інтеркультурна діяльність – це взаємодія між людьми з різних культур з метою досягнення спільних цілей. Це включає в себе взаємодію та співпрацю між людьми з різних країн, релігій, етнічних груп, соціальних класів та інших груп, які мають відмінності в культурних нормах, цінностях, поведінці та комунікації. Така діяльність може бути корисною для підвищення культурної свідомості, збагачення знань про різні культури, розвитку толерантності та підвищення рівня співпраці й розуміння між різними групами людей. Цей процес включає в себе вивчення інших культур, знайомство з їх історією, традиціями, мовою, мистецтвом та іншими аспектами культури. Інтеркультурна діяльність також включає в себе комунікацію з представниками інших культур, обмін думками та досвідом, співпрацю в різних проєктах та програмах, допомагає побудувати взаєморозуміння та зменшити конфлікти між людьми з різних культур, а також сприяє розвитку культурної різноманітності та збагаченню культурної спадщини. В сучасному світі інтеркультурна діяльність стає все більш важливою, оскільки світ стає все більш глобалізованим та культурно різноманітним. Розвиток інтеркультурної компетентності дітей та учнівської молоді є важливою складовою сучасної освіти, оскільки світ стає все більш глобалізованим, а люди з різних культур зустрічаються все частіше в різних сферах життя. Ефективна інтеркультурна діяльність закладу освіти залежить від вдало організованого управління освітнім процесом. У широкому значенні адміністрування — це не тільки професійна діяльність чиновників, а й уся система адміністративних інститутів з достатньо суворою ієрархією, за допомогою якої відповідальність за виконання державних рішень «спускається» зверху вниз [9]. Розпорядчі методи адміністрування включають поточну

організаційну роботу, яка базується на вже сформованій за допомогою регламентування організації.

Освіта стає трендом сучасного успішного суспільства. А розвиток інноваційного потенціалу – це не тільки шлях динамічного розвитку та успіху, а й засіб забезпечення безпеки та суверенітету країни, її конкурентоспроможності у сучасному світі. Обраний Україною шлях до європейської інтеграції, зумовлює необхідність системних реформаційних процесів в освітній галузі, розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам [4]. Багатовимірне поняття «якість освіти» охоплює відповідність її визначеній місії, меті, набору стандартів чи критеріїв, позитивні зміни у підготовці здобувачів освіти або особистісному зростанні, прозорість, підзвітність, досконалість [4]. на сьогодні є розуміння того, що лише поєднання механізмів зовнішнього та внутрішнього забезпечення якості може гарантувати результат, відповідність вимірювальним структурованим показникам якості є необхідною, але недостатньою її складовою, а одна з ланок забезпечення якості – це заклади позашкільної освіти. Підвищення якості освіти – одне з умов сучасності, умов європеїзації освіти. Поняття «європеїзація» доволі актуальне й популярне для наукового середовища сьогочасної України та країн європейського континенту. Українці – європейська нація з високим рівнем розвитку культури, науки й освіти. У загальновживаній українській мові поняття «європеїзуватися» визначено як «ставати європейським, перебудовуватися на європейський лад, зразок» [8]. Проте цей процес є настільки громіздким, комплексним і динамічним, що розкрити його зміст досить важко. Європеїзація символізує поширення у світі загальноєвропейської політики, права, культури та інших цінностей, аби їх сприймали інші народи, держави і спільноти [2]. Відзначимо, що термінологічно концепція європеїзації визначається як «зближення», «посилення взаємозв'язку», процес ущільнення, інтенсифікації або концентрації характеристик якогось зв'язку [1].

На думку багатьох авторитетних спеціалістів, шлях до європейської ідентичності лежить через усвідомлення своєї національної ідентичності. За даними соціологічного дослідження, проведеного в рамках міжнародного дослідницького проекту Університету Сент Галлена «Регіон, нація та поза нею: міждисциплінарна і транскультурна реконцептуалізація України», у 2015 році лише 38,6% українців самоідентифікували себе європейцями. Сьогодні, в умовах протистояння російській агресії, спостерігаємо як формується єдина українська нація та українська ідентичність через усвідомлення українців у приналежності до держави України, до системи спротиву ворогу, тобто до українського народу, української нації та держави, як у межах території України, так і за її кордонами.

Зміну у ставленні українців до своєї національної ідентичності яскраво демонструє статистика, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) всеукраїнського опитування громадської думки «Омнібус», щодо динаміки становлення громадянської ідентичності населення України. У дослідженнях акцентується, що громадянська ідентичність молоді (яку закладено в основі національної ідентичності) за 2022 рік зросла майже у два рази – з 45,6% до 84,6%.

Мета статті полягає у презентації практичних рекомендацій зі створення умов для формування культури міжнаціональної співпраці в освітньому середовищі сучасного закладу позашкільної освіти як перспективного напрямку його європеїзації, що базується на партнерській взаємодії, взаємозбагаченні та діалозі культур, повазі до різноманітності.

Відповідно Закону України «Про громадські об'єднання» визначається що «громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів» [5]. У разі якщо засновниками та членами (учасниками) такого об'єднання є фізичні особи, то таке об'єднання набуває статус громадської організації [5]. Разом із тим в законодавчій базі визначається дихотомія понять громадське об'єднання та громадська організація. «Громадські організації та громадські спілки є видами громадських об'єднань, а останні у свою чергу разом із політичними партіями, благодійними та релігійними організаціями є видом об'єднань громадян» [7]. Конституція України (ст.36) гарантує право громадян на свободу об'єднання у тому числі для задоволення соціальних, культурних та інших інтересів [6]. Саме для цього на базі Охримівської школи Кирилівської селищної ради Якимівського району Запорізької області у 2012 році було створено добровільне об'єднання – фольклорний колектив «Охримовськи цвятенца».

Підґрунтям цього був той факт, що в приморському та приазовському районі Запорізької визначається велика кількість болгар, які переселились сюди ще з часів російсько-турецьких війн. Для України з її різноманіттям мов, етносів культур, без перебільшення, національне питання має велике значення. Однею з головних умов існування нашої країни є громадянська та міжнаціональна згода.

Велика роль у формуванні культури міжнаціональних відносин належить освіті. Перед закладом освіти постає комплекс проблем, пов'язаних із формуванням культури міжнаціональних відносин всіх учасників освітнього процесу у полікультурному виховному середовищі. І саме для забезпечення неконфліктного гармонійного співіснування різних культур, толерантного ставлення дітей один до одного, для їх ознайомлення з культурою різних народів,

розширення кругообігу, прищеплення любові до своєї нації та шанобливого ставлення до інших культур вперше на базі школи був проведений Фестиваль міжнаціональної дружби «Моє село – багатонаціональне», у якому серед 11 національностей фольклорний колектив «Охримовські цвятенца» представляв Болгарію з її самобутньою культурою, яскравими костюмами, цікавими обрядами, національною кухнею, піснями і незабутнім болгарським «хоро». Далі надійшло запрошення на святкування Дня Європи до обласного центру, на якому були представники Євросоюзу, які високо оцінили рівень підготовки і багатоплановість поданого матеріалу про європейську країну Болгарію. Саме це і започаткувало вивчення болгарського фольклору та подальший розвиток інтеркультурної діяльності спочатку на районному рівні, далі на міському та обласному рівнях. Потужним мотиватором стало запрошення у 2016 році від доцента МДПУ Наталії Глебової на Всеукраїнський фестиваль «Мелітополь – інтеркультурний», розпочалася тісна співпраця з центром болгаристики МДПУ, лектором Красимірою Колевою, доцентами Валентиною і Сергієм Пачевими, уповноваженим послом Республіки Болгарії в Запорізькій області Людмилою Желевою, посольством республіки Болгарії в Україні. Можна відзначити, що подальший розвиток й досягнення добровільного об'єднання фольклорного колективу «Охримовські цвятенца» на всіх етапах супроводжувався підтримкою корпоративної влади всіх рівнів. Мав місце синергетичний ефект ініціативи і ентузіазму добровільного об'єднання з підтримкою структур влади. Саме це дозволило фольклорному колективу «Охримовські цвятенца» набутися визнання не тільки в Кирилівський ОТГ, а і далеко за її межами.

З лютого 2022 року, під час широкомасштабної російської агресії, інтеркультурна діяльність фольклорного колективу набула нового вектору розвитку на базі закладу позашкільної освіти «Центр дитячої та юнацької творчості Шевченківського району» Запорізької міської ради (далі – «ЦДЮТ Шевченківського району»).

Серед основних завдань, що стоять перед закладом є:

- розширення творчої та партнерської співпраці закладу освіти;
- популяризація закладу на європейському просторі;
- формування культури міжнаціональних відносин;
- вивчення та взаємозбагачення української культурної спадщини та культури інших народів;
- розвиток соціальних та інтеркультурних компетентностей вихованців закладу позашкільної освіти.
- Основні напрями інтеркультурної діяльності закладу:
- науково-методична діяльність;
- організація та проведення міжнародних святкових заходів;

- участь у творчому брендовому проєкті закладу «Адреса дитинства- Гра»;
- співпраця з Центром національних культур ЗОУНБ;
- участь в обласних та міжнародних фестивалях;
- організаційно-масова діяльність та участь у конкурсах;
- волонтерська та благодійна діяльність.

Партнерами закладу та спонсорами з боку України стали: Запорізька міська рада; Департамент освіти і науки Запорізької міської ради; Запорізький обласний методичний центр культури і мистецтва; Територіальний відділ освіти Шевченківського району ЗМР; Обласний методичний центр культури і мистецтва ЗОР; Центр національних культур ЗОУНБ; Всеукраїнська благодійна організація «Асоціація за нове покоління «Лелека» (м.Кропивницький); Всеукраїнський благодійний Фонд «Надії і Добра»; ГО Центр практики безпеки «ТехноПарк» (м. Харків); Національна спілка журналістів України (м. Київ); Національна хореографічна спілка України (м. Київ).

Тісна співпраця та підтримка була одержана від болгарських партнерів: Директор на Центъра по българистика с Лекторат по български език, литература и култура при МДПУ «Богдан Хмелницки» - доц. д-р Сергей Пачев; Посолство на Република България в Киев; Министерство на образованието и науката (МОН) – Република България, Дирекция «Образование на българите зад граница и училищна мрежа» – Наталия Михалевска – директор, Николай Николов – главен експерт; Изпълнителна дирекция на българите в чужбина към министъра на външните работи на Република България (ИАБЧ) - Райна Манджукова – изпълнителен директор; Българско национално радио «Христо Ботев», предаване «За думите» - Венета Гаврилова – автор и водещ; Национална библиотека «Св. св. Кирил и Методий» – София – доц. д-р Красимира Александрова, директор, тощо.

Реалізація заходів з творчого проєкту відбулася під час: VII Міжнародних болгарських читань, присвячених св.Паисий Хилендарский (Болгарія, 25.11.2022); IX Міжнародної інтердисциплінарної конференції «Гнев и мирът в европейската цивилизация» (Болгарія, 29.03.-01.04.2023); організації та проведення міжнародних святкових заходів, таких як: Міжнародний фестиваль болгарської культури «Сурва! Сурва! Година» (січень, 2023), Міжнародної онлайн-зустрічі «БАБА МАРТА НА УКРАЇНСЬКОМУ ПОДВІР'І» (березень, 2023). В організованих заходах брали участь представники понад 10 європейських країн, в тому числі з України, Болгарії, Латвії, Австрії, Франції тощо. Презентація творчого проєкту відбулася і в рамках реалізації творчого брендового проєкту – Всеукраїнський фестиваль-майстерня «Адреса дитинства – Гра!» (грудень 2022, березень 2023).

Педагоги та вихованці «ЦДЮТ Шевченківського району» налагодили тісну співпрацю з Центром національних культур ЗОУНБ. В цьому напрямку відбулися: святкова зустріч національних спільнот Запорізької області «Новорічні вітання різними мовами світу» (грудень, 2022); флешмоб #Даруємо_книги_ЗОУНБ (14.02.2023); творча зустріч представників Центр національних культур ЗОУНБ «Рідна мова- рік війні» (21.02.2023); творча зустріч представників національних болгарських спільнот області «Баба Марта бързала, Мартенички вързала» (01.03.2023); культурно- мистецький захід, присвячений Шевченківським дням Виступ на тему «Вплив творчості Т.Г. Шевченка на поетів- романтиків Болгарії» Василь Мітков, керівник обласної спілки болгар та інші заходи.

Творчі колективи закладу позашкільної освіти протягом 2022-2023 рр. брали активну участь в online та offline обласних та міжнародних фестивалях:

- Обласний фестиваль «Ми – єдині: Різні культури, різні ментальності, різний економічний розвиток...» До Дня прапора 23.08.2022.
- Обласний фестиваль «Покрова на Хортиці» 14.11.2022.
- Обласний фестиваль національних культур «Єдина родина» 18.11.2022.
- Інтеркультурне привітання з Новим роком та Різдом Христовим від ЦДЮТ Шевченківського району ЗМР.
- Новорічне україно- болгарське вітання, січень 2023.
- Всеукраїнський фестиваль національних культур «Ми- Українські», «Народний художній колектив» ансамбль народного танцю «Вихиляс».
- Двотуровий міжнародний конкурс мистецтв «CHRISTMAS CUP» (Вокальний колектив болгарської пісні «ЦДЮТ на Чарівній») та інш.

Важливим аспектом виховної роботи «ЦДЮТ Шевченківського району» є волонтерство та благодійність. З 24 лютого 2022 року, з моменту повномасштабного вторгнення на територію суверенної України питання волонтерства набуло своєї найбільшої актуальності за останні часи. Волонтерство розвиває соціальні, громадянські та емоційні навички, які є ключовими для наших вихованців. Ці компетентності необхідні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, сім'ї та роботі. Волонтерство допомагає розвивати комунікаційну компетентність: вихованці вчаться висловлювати свою позицію, приймати аргументи інших, вести дискусію.

Інтеркультурна волонтерська діяльність у закладі виражена у вигляді: участі болгарського колективу ЦДЮТ на благодійному дитячому святі для дітей- ВПО на базі БФ «Мрія» м.Мелітополь (27.12.2022); участі фольклорного болгарського колективу ЦДЮТ у благодійному концерті для дітей- ВПО на базі інтерната №2 спільно з Благодійною організацією БФ «Сильна і вільна Україна» (квітень, 2023); майстер-класу «Створення мартеничок до болгарського свята «Баба

Марта» для дітей- ВПО на базі Бф «Відкритий простір допомоги «Саме тут» (01.03.2023).

Не зважаючи на окупацію та воєнний стан фольклорний колектив «Охримовськи цвятенца» продовжує свою роботу на підконтрольній Україні території на базі «ЦДЮТ Шевченківського району» в оновленому форматі.

Отже, інтеркультурна діяльність закладу позашкільної освіти – це творчий процес взаємодії між людьми з різних культур з метою побудови взаєморозуміння, співпраці та взаємовідносин на основі взаємного поваги, толерантності та прийняття інших культурних норм та цінностей. На прикладі «ЦДЮТ Шевченківського району» ця діяльність реалізована через такі засоби, як міжкультурна комунікація, взаємовідвідування, культурні обміни, навчальні програми, співпрацю в різних сферах, організацію культурних заходів тощо. Під час таких заходів формуються та розвиваються не лише соціальні компетентності вихованців, а й інтеркультурні їх компетентності. Всі учасники освітнього процесу: педагоги, вихованці та їх батьки активно включаються у міжкультурні заходи та проекти, які організовані на різних рівнях – від внутрішніх заходів до регіональних та міжнародних проєктів. Саме зараз, під час воєнного стану, надзвичайно важливим виявилось розуміння сутності і реалізація інтеркультурних взаємодій. Навчання в моделі інтеркультурної взаємодії формує усвідомлення особливостей власної культури, знання і розуміння систем цінностей, відбувається прищеплення навичок міжкультурного поведінки, розвиток крос-культурної компетентності, що допомагає ефективно взаємодіяти в глобальному масштабі. В даному контексті термін «Інтеркультура» наближається до поняття «міжкультурна комунікація». Тобто, відбувається створення умов для інтеграції (припущення як до збереження рідної культури, так і до розвитку інтересу до нової, яка приймає культури, так і до розвитку інтересу до нової, яка приймає культури і активної взаємодії до неї).

Адміністрація та педагогічний колектив «ЦДЮТ Шевченківського району» окреслив перспективні напрями вдосконалення інтеркультурної роботи закладу: залучення до співпраці заклади позашкільної, загальної середньої, дошкільної освіти, заклади культури; розширення контингенту учасників творчого проєкту, який розпочато з фольклорного болгарського колективу ЦДЮТ; створення на базі закладу інтеркультурного центру спілкування дітей різних національностей; розширення міжнародного партнерства ЦДЮТ із європейськими закладами освіти та культури; залучення інвестицій для реалізації творчих планів; активна участь закладу у повоєнній відбудові України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айзінг Р. Європеїзація та інтеграція. Концепти дослідження ЄС. Європейська інтеграція / уклад. : М. Яхтенфукс, Б. Колер-Кох ; пер. з нім. М. Яковлева. Київ : Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2007. С. 255–274.

2. Дерябина Е. М. Европеизация международного публичного права: основные формы. Вестник МГОУ. Сер. : Юриспруденция. 2012. № 3. С. 29–33.
3. Державне управління та державна служба: Словник-довідник. Київ: КНЕУ, 2005. 224 с.
4. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII
5. Закон України «Про громадські об'єднання» 22 березня 2012 року № 4572-VI
6. Конституція України від 28 червня 1996 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%> (дата звернення 05.02.2023).
7. Менджул М. В., Давидова Н.О. Громадське об'єднання та громадська організація: дихотомія понять // Порівняльно-аналітичне право. – 2020. – № 3.- С. 51-57
8. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 2: Г–Ж. 1971. 550 с.
9. Ястремська О. М. Я Публічне адміністрування : навчальний посібник / О. М. Ястремська, Л. О. Мажник. – Х. : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. – 132 с.

Shapovalov V.,

Senior researcher

National Center “Junior Academy of Sciences of Ukraine”

State Scientific-Technical Library of Ukraine

Shapovalov Ye.,

PhD in technical sciences Senior/leading researcher

National Center “Junior Academy of Sciences of Ukraine”

State Scientific-Technical Library of

COMMUNICATION BETWEEN SCIENCE AND EDUCATION AS WAY TO MOTIVATE STUDENTS: ONTOLOGICAL APPROACH

У цій статті ми презентуємо онтологічний підхід до розуміння взаємозв'язку між наукою та освітою та його потенціал для мотивації студентів. Ми зосереджуємось на використанні ІТ-платформи Поліхедрон для полегшення комунікації між наукою та освітою та її потенціалу для покращення мотивації студентів. Наш аналіз свідчить про те, що такий підхід може стимулювати учнів до більш глибокого дослідження наукових концепцій та призводити до покращення результатів навчання.

Ключові слова: наука, освіта, комунікація, ІТ-платформа Поліхедрон, онтологічний підхід, мотивація учнів

In this paper, we present an ontological approach to understanding the relationship between science and education and its potential for motivating students. The paper draws on previous research, which emphasizes the importance of communication between

science and education to enhance the learning experience of students. In particular, we focus on the use of IT Platform Polyhedron tools to facilitate this communication and its potential to improve student motivation. Our analysis suggests that this approach can encourage students to explore scientific concepts in greater depth, leading to improved learning outcomes.

Introduction. Science and education are closely linked. Science is the foundation of our understanding of the world, and education is the means by which we transmit that knowledge to future generations. However, the relationship between science and education is often characterized by a lack of communication. This can lead to a disconnect between scientific knowledge and educational practice, resulting in a less engaging and less effective learning experience for students.

Previous research has highlighted the importance of bridging this communication gap, emphasizing the potential benefits of bringing science and education together. In particular, the use of IT Platform Polyhedron tools can facilitate communication between science and education and help to motivate students to engage more deeply with scientific concepts.

Ontological Approach. The ontological approach is an alternative to traditional approaches to understanding the relationship between science and education. Rather than treating science and education as separate entities, the ontological approach emphasizes their interconnectedness. This approach acknowledges that science and education are mutually dependent and that they should be studied in a more holistic manner.

This approach suggests that communication between science and education is crucial to motivating students. When students are exposed to scientific concepts in the context of their educational experience, they are more likely to engage with those concepts and develop a deeper understanding of them. This deeper understanding can lead to improved learning outcomes, as students are better equipped to apply their knowledge in new situations.

IT Platform Polyhedron Tools. The use of IT Platform Polyhedron tools is one way to facilitate communication between science and education. These tools provide a platform for educators and scientists to collaborate on the development of educational materials and resources. By sharing their expertise and working together, educators and scientists can create more engaging and effective learning experiences for students.

The use of IT Platform Polyhedron tools can also help to bridge the gap between scientific knowledge and educational practice. Educators can use these tools to access the latest scientific research and integrate it into their teaching. This can help to keep educational materials up-to-date and relevant, making them more engaging for students.

Conclusion: In conclusion, the ontological approach provides a useful framework for understanding the relationship between science and education. By emphasizing their interconnectedness, this approach highlights the potential benefits of communication between these two fields. The use of IT Platform Polyhedron tools is one way to facilitate this communication and improve student motivation. By bringing educators and scientists together, these tools can create a more engaging and effective learning experience for students, leading to improved learning outcomes.

Шевчишена О. В.,
кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри педагогіки та психології
Хмельницького обласного інституту післядипломної
педагогічної освіти імені Анатолія Назаренка,
anakso82@gmail.com

МОНІТОРИНГ ДИТЯЧОЇ ОБДАРОВАНОСТІ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

В статті актуалізується питання відстеження дитячої обдарованості в освітньому процесі. Розмежовано розуміння понять, пов'язаних із моніторингом та діагностикою дитячої обдарованості. Запропоновано діагностичний інструментарій при роботі з учнівською аудиторією. Проаналізовано особливості кількісної та якісної оцінки результатів відстеження інтелектуальних можливостей школярів.

Ключові слова: моніторинг, діагностика, дитяча обдарованість, кількісна та якісна інтерпретація, результати моніторингових та діагностичних зрізів.

The article updates the issue of tracking children's giftedness in the educational process. The understanding of the concepts related to the monitoring and diagnosis of child giftedness is limited. A diagnostic toolkit for working with a student audience is offered. Peculiarities of quantitative and qualitative assessment of the results of tracking the intellectual capabilities of schoolchildren are analyzed.

Key words: monitoring, diagnosis, child giftedness, quantitative and qualitative interpretation, results of monitoring and diagnostic sections.

Запорукою професійного успіху педагога є ефективна діагностика рівня розвитку психологічних якостей та можливостей учнів (інтелект, інтереси, здібності, профорієнтація, самооцінка, мотивація, пізнавальна сфера, темперамент), що дозволяє педагогічному працівнику побачити позитивну чи негативну динаміку в процесах формування підростаючої особистості, її когнітивної та внутрішньої сфер.

Будь-яка інформація, яку вчитель отримує в процесі діагностики, є вкрай

важливою та корисною. Адже нею можна скористатися під час планування виховної роботи, вибору корекційних заходів впливу на дітей та забезпечення педагогом індивідуального підходу до кожного учня зокрема. Лише за умови виявлення внутрішнього ресурсу школяра, його здібностей та когнітивних можливостей, вчитель зможе правильно коригувати освітній процес, а відтак, вберегти школяра в майбутньому від можливих помилок та допомогти йому у вирішенні проблем особистісного спрямування.

Педагог в своїй роботі може слугуватись комплексом анкет (опитувальників), за результатами яких він може напрацьовувати висновки щодо проявів учнівських домагань та їх мотивації. *Однак не кожний вчитель розмежовує для себе такі поняття, як діагностика та моніторинг.*

Будь-який моніторинг передбачає діагностику, але не кожна діагностика є моніторингом. Одноразове застосування діагностичної методики не дає змоги жодному фахівцю побачити цілісний розвиток дітей. Моніторинг передбачає постійний контроль психологічних можливостей дітей, відстеження динамки причин, які перешкоджають стимулюванню компенсаторних можливостей школярів. Не дивлячись на те, що моніторинг психічного розвитку школярів є основним завданням, яке стоїть перед школою, не кожний вчитель володіє достатніми знаннями моніторити динаміку того чи іншого явища, яке б давало йому змогу формулювати цілісні та правильні висновки.

Тому, що стосується відстеження когнітивних та внутрішніх можливостей дітей, то подібний напрямок роботи є прерогативою діяльності практичного психолога закладу загальної середньої освіти. Саме наявність у нього психодіагностичного мислення, а відтак, здатність розмежовувати поняття, пов'язаних із відстеженням відповідних характеристик в дитини чи класного колективу, дає йому змогу здійснювати психодіагностику чи переводити дослідження в контекст моніторингових зрізів.

В руслі нових ідей і принципів, що висуваються в умовах культурного та духовного оновлення життя країни, вагомого значення набуває модернізація освіти щодо навчання та виховання обдарованих дітей і молоді, а відтак, моніторинговий супровід дитячої обдарованості в умовах освітнього процесу.

Супровід інтелекту дитини полягає у забезпеченні систематичного контролю за навчальною успішністю, змінами та тенденціями розвитку інтелекту школярів шляхом підбору та апробації відповідного інструментарію. В контексті психодіагностичного інструментарію є методики, які скеровані виключно на індивідуальне застосування (наприклад, методика Векслера). В якості діагностичного інструментарію доволі поширеними серед психометричних шкал є тест структури інтелекту Р.Амтхауера, прогресивні матриці Дж.Равена, шкільний тест розумового розвитку Гуревича, які також можуть демонструвати доволі сильну ефективність при індивідуальному застосуванні.

Застосування певної кількості методик з однією дитиною може звучати як локальний моніторинг. Можна вести мову про моніторинг інтелектуальних можливостей класу за допомогою тесту на інтелект Р. Кеттела (розрахований на дітей 8–12 років) та методики Р. Ф. Вандерліка (розрахований на учнів 9–11 класів). Застосування подібних методик в класних середовищах вимагає від психолога значних затрат часу при опрацюванні результатів, а відтак, напрацюванні правомірних висновків.

Сьогодні багато тестів підлягають критиці через надмірну перевагу кількісній оцінці отриманого результату. Звісно, що інтелектуальна обдарованість, як правило, пов'язується з високими показниками успішності інтелектуальної діяльності. Однак, щодо критеріїв та чинників, які забезпечують такий результат, думки дослідників різняться. Спроби використовувати високий рівень IQ, високий рівень навчальних досягнень, високий рівень креативності та інші критерії як кореляти інтелектуальної обдарованості не виправдали себе як надійні індикатори прогнозу інтелектуальних досягнень високого рівня. На сучасному етапі багатовимірні психологічні теорії витіснили уявлення про один фактор обдарованості. Специфіка інтелектуальної обдарованості полягає не в надзвичайно високих кількісних показниках розвитку тих або інших здібностей чи психічних функцій, а в тому, що це унікальна індивідуально-своєрідна форма організації психіки, незвичайна комбінація, незвичайний сплав звичайних людських здібностей, на фоні яких виникає абсолютно нова якість, яка дозволяє отримувати екстраординарні результати. Видатні досягнення є продуктом складної взаємодії багатьох когнітивних та особистісних якостей, а також взаємодії цих якостей з такими факторами навколишнього середовища як сім'я, школа та суспільство в цілому [1].

Питання визначення обдарованості – це не лише питання IQ-тестування, яке може визначити обдарованість далеко не всіх типів. Школи, орієнтуючись на академічну обдарованість, можуть використовувати такі характеристики:

- 1) визначення вчителів;
- 2) поведінкові характеристики (існують характеристики, які обдаровані учні можуть проявляти в одній або декількох сферах);
- 3) визначення батьків (опитування обох або одного з батьків через анкетування з метою виявлення певних характеристик дитини, її інтересів і досягнень на момент зарахування в школу; однак будь-які опитування здатні виявляти розбіжності між продуктивністю вдома і в школі);
- 4) сукупність номінацій (визначень);
- 5) шкільне самоврядування (під час таких заходів може бути виявлено деякі приховані таланти);
- 6) стандартизовані тести;
- 7) IQ-тести [1].

Відповідно, в порівнянні з кількісними показниками в контексті дитячої обдарованості не менш вагомого значення заслуговує такий феномен як особистісна зрілість. В його межах виокремленню підлягають певні сфери, які можна перевести в площину моніторингових зрізів. Подібному відстеженню можуть підлягати такі явища, як, наприклад, комунікативна мотивація в інтелектуально-обдарованих школярів, лідерські можливості, прояв мотивації на досягнення успіху, критичність суджень, рівень самоорганізації тощо. Вище згадані особистісні характеристики відіграють вагому роль не лише для дітей з інтелектуальною обдарованістю, але й для школярів з іншими видами обдарованості.

Здійснення та проведення моніторингу особистісної зрілості обдарованих дітей потребує від психолога організації трьох етапів, зокрема: 1) підготовчий (визначення об'єкта та предмета дослідження; постановка цілей та формулювання завдань, підбір діагностичних методик); 2) робочий (відстеження динаміки прояву внутрішніх можливостей обдарованих школярів в сучасних умовах освітнього середовища; збір інформації, систематизація та обробка даних); 3) заключно-підсумковий (напрацювання педагогам висновків та рекомендацій щодо роботи з даною категорією школярів, підбір корекційних методик і тренінгів для роботи з обдарованими дітьми).

При розробці програми моніторингу особистісної зрілості обдарованих учнів психологу слід враховувати той факт, що якісні особливості, які себе виявляють на робочому етапі дослідження, мають виступати в ролі основи для підбору та розробки системи методів впливу педагога на школярів задля актуалізації їх особистісних характеристик, необхідних їм в майбутньому для реалізації власного «Я» в різних сферах життєдіяльності.

Якщо відштовхуватись від особистісних якостей обдарованих школярів, які складають сутність особистісної зрілості, то в контексті вище згаданого моніторингу застосуванню можуть підлягати наступні методики, зокрема: методики на визначення рівня комунікабельності (рівня самоконтролю у спілкуванні, коректності при спілкуванні, вільного спілкування); рівня тривоги, емоційно-особистісних характеристик, що проявляються у спілкуванні; схильності до ризику, рівня наполегливості та розвитку вольової саморегуляції, суб'єктивного контролю над різними життєвими ситуаціями; характерологічних особливостей особистості школярів, особистісної сфери, самооцінки; рівня домагань (дослідження мотивації досягнень, задоволення-незадоволення, наполегливості у досягненні мети), спрямованості особистості та домінуючих цінностей школярів. Окремої уваги можуть заслуговувати (опитувальники) анкети, спрямовані на відстеження домінуючих виявів навчальної активності; визначення ступеня самоактуалізації особистості старшокласників, їх світоглядних орієнтирів, цінностей і пріоритетів, мотивів самоусвідомлення та самопізнання. Розробці

можуть підлягати опитувальники (анкети), спрямовані на відстеження стану прояву в старшокласників особистісних характеристик, необхідних їм для роботи над складними інтелектуальними завданнями.

Всі способи і технології моніторингу особистісної зрілості обдарованих школярів можна об'єднати у декілька груп: 1) метод спостереження; 2) опитування (анкетування), тестування; 3) аналіз психологом (вчителем) педагогічних ситуацій, які складаються в класному середовищі.

Оскільки не всі показники особистісної зрілості обдарованих дітей відзначаються однаковою динамікою прояву, а відтак, можуть змінюватися впродовж певних проміжків часу, то організація вище згаданого моніторингу потребує від психолога визначення його проведення та напрацювання циклічних вимірів, що виступає в якості запоруки отримання в майбутньому достовірних результатів.

В загальному слід зазначити, що результати моніторингових досліджень можуть бути також використані класними керівниками в різних напрямках освітнього процесу, серед яких вагоме місце займає професійне самовизначення обдарованих учнів. Виявлення сильних та слабких сторін особистості обдарованих школярів створює можливості для інтегрування зусиль педагога з працівниками психологічної служби закладу загальної середньої освіти задля стимулювання у них внутрішнього ресурсу. Результати тих чи інших моніторингових зрізів можуть бути використані класним керівником під час підготовки психолого-педагогічних консиліумів та батьківських зборів.

В цілому, результати моніторингових досліджень явищ, пов'язаних із психологічними можливостями обдарованих школярів, мають розглядатися як показник: 1) ефективності (якості) застосування психологом інструментарію; 2) здатності на цій основі класних керівників активізувати особистісну сферу учнів. Тому моніторинг труднощів у психічному розвитку обдарованого учня не є для практичного психолога чи класного керівника самоціллю, а має підпорядковуватись одному з головних завдань: розробці практичних рекомендацій щодо забезпечення та вдосконалення ефективності моніторингової діяльності в закладі загальної середньої освіти та напрацювання на цій основі системи заходів у роботі з обдарованими дітьми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Міленіна М. М. Форми роботи з обдарованими дітьми в Австралії / М.М.Міленіна // Освіта та розвиток обдарованої особистості: Щомісячний науково-методичний журнал. 2015. № 5 (36). С. 68-73.
2. Семенова Р.О., Музика Л.О., Корольов Д.К. Освітнє середовище як чинник становлення обдарованої особистості: монографія. К.: Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 228 с.

Шепетяк Олег Михайлович,
доктор філософських наук, професор,
викладач Ruhr-Universität Bochum та Universität Münster (Німеччина)
oleh.shepetiak@gmail.com

СЬОГОДЕННА АКТУАЛЬНІСТЬ ПРИНЦИПІВ НАУКОВОЇ ЕТИКИ

Філософію традиційно прийнято розділяти на теоретичну і практичну. Цей розподіл знайшов своє застосування і в царині філософії науки. Теоретична філософія науки (теорія науки) намагається роз'яснити, що таке наука і якими є основні принципи її розвитку. Практична (етика науки) намагається проаналізувати, якою наука повинна бути. Зважаючи на визначну роль науки в сучасному суспільстві, її моральний аспект особливо важливий. Базові принципи етики науки сформував Роберт Мертон. Цими принципами є універсалізм, спільнотність, непривласнення, організований скептицизм. Аналізу цих принципів та їхній ролі в сучасній науці присвячене це дослідження.

Ключові слова: етика науки, філософія науки, Роберт Мертон, універсалізм, спільнотність, непривласнення, організований скептицизм.

Philosophy is traditionally divided into theoretical and practical aspects. This division found its application in the realm of the philosophy of science. The theoretical philosophy of science (theory of science) tries to explain what science is and what the main principles of its development are. The practical philosophy of science (ethics of science) tries to analyze what science should be. Considering the significant role of science in modern society, its moral aspect is especially important. Robert Merton was the person through whom the basic principles of the ethics of science were formed. These principles are universalism, communism, disinterestedness, and organized skepticism. This study is devoted to the analysis of these principles and their role in modern science.

Key words: scientific ethics, philosophy of science, Robert Merton, universalism, communism, disinterestedness, organized skepticism

Стрімкий науково-технічний прогрес, який упродовж останніх століть змінив спосіб життя людства, настільки активізував інтерес філософів до предмету науки та з нею пов'язаних феноменів, що філософія науки стала розділом філософії з чи не найінтенсивнішим розвитком. Філософи, які працюють у цьому напрямі, ставлять перед собою ціль знайти відповіді на два питання: по-перше, чим є наука, і по-друге, чим (або якою) наука повинна бути. В першому випадку йдеться про загальні принципи існування та розвитку науки. У другому йдеться про стандарти, яким наука повинна відповідати, щоби вписуватися в загальні моральні вимоги людства.

Пошук відповідей на ці два питання спричинив термінологічну дискусію про назви філософських дисциплін, які цим питанням займаються. Оскільки

найбільше ґрунтовних робіт у цій сфері написано англійською та німецькою мовами, мислителям саме цих мовних середовищ доводиться визначатися з назвою дисципліни, яка вивчає сутність науки. Англійською цю сферу прийнято називати «philosophy of science» (філософія науки); німецькою – «Wissenschaftstheorie» (теорія науки). Втім, в обох мовних середовищах досі відбуваються спроби уточнити ці терміни та чітко визначити їхнє значення.

Ще в Античності вкоренилася традиція поділяти філософію на теоретичну та практичну. Завданням першої є вивчати, чим щось є; завданням другої – чим (яким) воно повинно бути. Феномен науки також можна вивчати з цих двох позицій. Варіант чіткого визначення цієї проблеми для німецькомовного простору запропонували німецькі філософи Пауль Гойнінген-Гюне та Томас Райдон [7, 131-132], які запропонували використовувати термін «Wissenschaftsphilosophie» (філософія науки) для окреслення цього комплексу філософських рефлексій про науку, але при цьому розділяти філософію науки на «Wissenschaftstheorie» (теорію науки), яка шукає відповіді на питання, що таке наука, та вивчає принципи її існування й функціонування, та «Wissenschaftsethik» (етика науки), яка шукає відповіді на питання, якою наука повинна бути.

Предметом цього дослідження є другий аспект філософії науки, тобто практична філософія науки або етика науки. Етика невідривно пов'язана з педагогікою, оскільки, як практична дисципліна, її цінність не в тому, щоби залишатися лишень пасивними знаннями, а в тому, щоби діяти. Вона повинна визначати діяльність та прийняття рішення людей, а для цього їй потрібно прививати, виховувати. Етика – це практична філософія, але стати практичною вона може тільки в парі з педагогікою. Як загальна етика повинна прививатися людям в період їх особистісного становлення та формування системи цінностей, так і наукова етика повинна прививатися вченим в період їх професійного становлення.

Сучасність дає нам більше, ніж потрібно, доказів того, що загострення уваги на етиці науки у процесі формування майбутніх учених та в рамках перманентної освіти вже сформованих учених є вкрай необхідною. Чим більше сучасна людина користується благами, дарованими їй наукою, тим більшими є небезпеки для людського життя з боку науки. Розщеплення атома дало людині електрику, без якої важко уявити життя сучасної людини, але, з іншого боку, уможливило створення атомної бомби, яка стала однією з найбільших загроз для існування людства.

Ключовим питанням в цьому контексті є чітке окреслення базових принципів, якими повинен керуватися як окремих учений, так і все наукове середовище, для того, щоби їхня діяльність була морально доброю. Будь-який

свідомий людський учинок або будь-яка людська діяльність може на основі морального аналізу класифікуватися як добра або зла. Наука – це передовсім людська діяльність, а тому вона може бути морально доброю або злою. Що потрібно для того, щоби вона була доброю, або якою повинна бути наука, є базовим питанням етики науки, дискусії довкола якого ведуть відколи існує філософія науки.

У пошуку відповіді на поставлене питання, погоджуємося із зауваженням сучасного німецького філософа Юліана Ніда-Рюмеліна: «не виключено, що різним царинам людської діяльності відповідають різні нормативні критерії, які неможливо редукувати до одної єдиної системи моральних правил і принципів» [6, 63]. Отже, інтереси дослідника етики науки характеризуються тою специфікою, якої не мають інтереси філософа, який цікавиться питаннями загальної моралі.

Етика науки, як і будь-яка галузь філософських знань, має своїх класиків, які задають тон дискурсу. Серед класиків етики науки провідну роль відіграв американський філософ і соціолог Роберт Мертон (Robert King Merton, 1910-2003), який нещодавно залишив цей світ. У 1942 році він опублікував статтю «The Normative Structure of Science», в якій виклав чотири принципи етики науки або моральні принципи діяльності науковця. Ці принципи стали ключовими для подальшої дискусії у цій галузі.

Першим принципом моралі науковця Мертон проголошував **універсалізм** (universalism). Цей принцип включає в себе щонайменше три важливі аспекти:

1. Жодна теорія не повинна акцептуватися науковим середовищем краще за іншу тільки тому, що вона запропонована «важливішою» особою, ніж інша. На жаль, людям притаманні підлабузництво та зловживання своїм становищем, і науковці тут не виняток. Якщо конкурсна комісія розглядає два проєкти, один із яких запропонував декан факультету, а інший – молодий асистент, то перший проєкт має значно кращі шанси отримати фінансування та підтримку, аніж другий проєкт. Це стосується не тільки адміністративних статусів у наукових чи освітніх закладах, а й авторитету вченого. Проєкт, автором якого є досвідчений учений, який має за плечами солідний науковий доробок, має значно кращі шанси отримати фінансування та підтримку, аніж проєкт, автором якого є нікому не знаний дослідник-початківець. У 1968 році у журналі «Science» Мертон опублікував статтю «The Matthew Effect in Science», в якій детально проаналізував цей феномен та запропонував йому назву – «Ефект Матей». Авторитет ученого є об'єктивним фактором, позаяк ґрунтується на реальній ефективності його наукової роботи, а тому його неможливо відхилити. Натомість роль адміністративних статусів є проблемою проти якої наукове співтовариство повинно боротися. Історії науки відомі факти, коли цей фактор стримував науковий прогрес. Університети та науково-дослідні інститути, які прагнуть сприяти науковому прогресу, створюють дієві механізми боротьби проти цього. В українських закладах вищої освіти, ця

проблема, на жаль, є гострою, а її причина в низькому ступені чесності науковців. Керівники університетів не соромляться використовувати свій адміністративний статус для посилення наукового авторитету, а їхні підлеглі залюбки потурають цьому, намагаючись підлеститись до начальства.

2. На перешкоді перевірці наукових досягнень не повинні стояти раса, релігія, походження, класова приналежність, національність, стать автора, чи інші схожі фактори. Історія науки свідчить, що батьківщиною науково-технічного прогресу є Західна цивілізація, тобто Європа й Америка, окремі народи відіграли особливу роль у становленні науки, більшість видатних учених минулого були чоловіками, які сповідували християнство або юдаїзм. Втім абсолютно помилково науку асоціювати з білою расою, чоловічою статтю, християнством/юдаїзмом, приналежністю до певного народу чи походженням ученого. Сьогодні зрозуміло, що в минулому в науці домінували чоловіки не тому, що вони «кращі» вчені, ніж жінки, а тому, що історично склалася певна традиція розподіляти обов'язки за статями. Фундамент, який сприяв розвитку науки сформувався в рамках цивілізації Заходу. Втім сучасність показує, що таланти, необхідні для наукової роботи, не залежать від статі, раси чи релігії.
3. Шанси на наукову кар'єру не повинні залежати від походження вченого. Це моральне правило особливо важливе для сучасності. В Античності чи Середньовіччі соціальний статус визначався титулом, який аристократ отримував у спадок. З титулом були пов'язані влада (відносини сюзерена і васала / поміщики і підданих), майно (феод) тощо. Сучасне суспільство також стратифіковане; в ньому теж є титули. Сучасні титули відрізняються від минулих тим, що (перше) їх присвоює не монарх, а університет, (друге) його присвоюють виключно за знання, і (третє) їх неможливо успадкувати. Роль титулу в сучасному суспільстві знань проаналізував французький соціолог П'єр Бурдьє [1]. Випрацьована тисячоліттями звичка надавати титули, зважаючи на походження, інколи проявляється, руйнуючи засади вільної науки та суспільства знань. Як пережитки минулого, які не можуть адаптуватися до сучасності, вони повинні бути викоринені. Демократія та прагнення наукового прогресу вимагають рівності шансів, яка повинна бути сліпою до будь-яких характеристик ученого, за винятком його талантів та працьовитості.

Другий принцип етики науки – **спільнотність** (communism). Відповідно до нього, ніхто не має права привласнювати наукові відкриття. Наука у своїй сутності – колективний феномен. Немає і не може бути такого відкриття, яке би якийсь вчений здійснив стовідсотково самотійно. Учений, ім'я якого асоціюється з певним науковим відкриттям, зробив лише останній крок у напрямку до цього відкриття. Перед ним було безліч інших вчених, які торували шлях і без яких це відкриття було б неможливе. Мертон посилався до метафори Ісаака Ньютона, який стверджував, що він і його колеги – це карлики, які стоять на плечах велетнів. Вони бачать далі, ніж велетні, бо вони знаходяться вище за них, але бачать це тільки завдяки велетням. Якщо б вони не були на їхніх плечах, то не бачили б так далеко. Позаяк будь-яке наукове відкриття є заслугою великої плеяди, а інколи й багатьох поколінь учених, ніхто не має права

привласнити відкриття тільки собі.

Усвідомлення спільнотності наукової роботи забезпечує специфічні відносини між ученими, які ґрунтуються на взаємоповазі та толерантності один до одного. Якщо вчений розуміє, що без надбань колег минулого і сучасного він неспроможний нічого досягти в наукових дослідженнях, він зможе зберегти наукову скромність, а наукове співтовариство не перетвориться в середовище бізнес-конкуренції, гонити за рейтингами та меркантильних інтересів.

Третім принципом, який, на переконання Мертона, повинен визначати професійний етос ученого є **непривласнення** (disinterestedness). Тут йдеться про непривласнення результатів наукових досліджень. Будь-яке наукове відкриття належить не окремій людині, групі людей, бізнес-корпорації чи навіть народу, а всьому світу. Якщо вчені здійснили якесь відкриття, то благами, які з нього випливають, повинні користуватися всі. Цей принцип наукової етики пов'язаний із загальнолюдським принципом гуманності. Уявімо собі, що вчені відкрили новий препарат проти хвороби, яка щороку забирає тисячі людських життів, і приховали цей препарат тільки для себе і своїх близьких, не даючи можливості іншим ним скористатися. Такі дії б зазнали морального осуду в цивілізованому суспільстві. Вчені морально зобов'язані надати кожному можливість користуватися їхніми надбаннями, навіть якщо більшість тих, хто цим користуватиметься жодним чином не приклався до винаходу.

Для забезпечення виконання цього принципу наукове середовище сформувало традицію наукових публікацій. Кожен вчений повинен оприлюднювати результати своїх досліджень у монографіях або наукових часописах. Вчений зобов'язаний це робити не для того, щоби інші мали можливість перевіряти чи критикувати його результати, а й щоби інші могли включитися в його дослідження, продовжити та поглибити їх, сприяючи цим більшій ефективності науково-дослідної роботи. Наукові публікації мають сенс навіть враховуючи, що більшість із них залишаються поза увагою наукового співтовариства. Сьогодні відомо, що більшість публікацій у наукових часописах не впливають на наукову дискусію. Прийнято вважати, що в цьому питанні діє «Правило Паретто», тобто принцип «80/20». 80% усіх наукових публікацій ніколи ніким не цитуються і не впливають на подальший розвиток науки, і тільки 20% знаходять відгомін у науковому світі. Навіть за таких цифр, наукові публікації мають сенс, бо чим більша кількість оприлюднених досліджень, тим більшими є ті 20%, які розвивають науку.

Саме на основі цих міркувань сформувалися як писані, так і неписані правила формування авторитету вченого. При балотуванні на заміщення вакантних посад професора, доцента та ін. враховується те, що кандидат зробив, а не те, що кандидат робив. Якими би цікавими не були дослідження вченого,

вони не братимуться до уваги, якщо він не опублікував їхніх результатів. Допоки результати не опубліковані, доти вчений працює «для себе», а не «для світу».

Принцип непривласнення є предметом жвавих дискусій, особливо у сфері бізнесу. Серйозні наукові дослідження потребують величезних капіталовкладень. Інколи дослідження фінансуються державним урядом, або благодійними організаціями. В цьому випадку результати дослідження мають більше шансів стати загальнолюдськими надбаннями. Однак, часто дослідження фінансуються приватними компаніями чи бізнес-корпораціями. Природно, що вони розцінюють такі капіталовкладення не як благодійність, а як інвестицію, з якої вони очікують отримати дивіденди. Патенти є особливим видом капіталу, інколи дуже прибутковим. З одного боку, патентування винаходів суперечить принципу непривласнення; а з іншого, якщо б не сподівання запатентувати майбутні винаходи та отримати з них прибутки, більшість інвесторів не фінансували б наукові дослідження, а тому багато відкриттів не відбулося б.

Третім принципом, обґрунтованим Мертоном, є **організований скептицизм** (organized scepticism). Відповідно до цього принципу, будь-які результати наукових досліджень повинні сприйматися скептично. Наукове співтовариство не повинно вірити в результати жодних досліджень, незалежно від того, хто, де й коли їх оприлюднив. Оскільки цей принцип вимагає скептичного ставлення до всього і за будь-яких обставин, скептицизм є організований.

Наукове співтовариство складається з людей, а тому воно схильне до того, до чого схильні люди і в інших ситуаціях. Людям притаманно помилятися, надмірно довіряти та рахуватися з авторитетами. В науці ці схильності можуть стати фатальними. Уявімо собі, що група авторитетних вчених допустилася помилки при розробці ліків, а інші вчені настільки довіряють їхньому авторитету, що не взялися перевірити результати досліджень. Така помилка може коштувати життя багатьом людям. Ціллю організованого скептицизму є не критикувати та заперечувати, а перевіряти і посилювати вірогідність висунутих теорій чи переконливості результатів досліджень.

Чотири принципи, сформовані Мертоном, стали фундаментом дискусії про етос науковця. Очевидно, кожен із цих принципів потребував і отримав подальше обговорення та уточнення. Жоден із них не може сприйматися абсолютно і некритично. Втім, саме вони хай навіть із чисельними зауваженнями, відповідають на питання, як повинен поводитися вчений, щоби його діяльність могла вважатися морально доброю наукою.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

1. Bourdieu, Pierre. Homo academicus. Paris: Les Éditions de Minuit, 1984.
2. Hoyningen-Huene, Paul. „Zur Rationalität der Wissenschaftsethik“. Magerl, Gottfried, Schmidinger, Heinrich (Hg.). Ethos und Integrität der Wissenschaft. Wien:

- Böhlau Verlag, 2009. S. 11-29.
3. Hoyningen-Huene, Paul; Tarkian, Tatjana. „Wissenschaftsethik“. Sandkühler, Hans Jörg (Hg.). Enzyklopädie Philosophie (2. Aufl.). Hamburg: Felix Meiner Verlag, 2010. S. 3028-3030.
  4. Merton, Robert K. „The Normative Structure of Science“ (1942). The Sociology of Science. Theoretical and Empirical Investigations, 1973. P. 267-278.
  5. Merton, Robert K. „The Matthew Effect in Science“. Science. 1968. Vol. 159, No. 3610. P. 56-63.
  6. Nida-Rümelin, Julian. „Theoretische und angewandte Ethik: Paradigmen, Begründungen, Bereiche“. Nida-Rümelin, Julian (Hg.). Angewandte Ethik: Die Bereichsethiken und ihre theoretische Fundierung. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 1996. S. 3-85.
  7. Reydon, Thomas A.C.; Hoyningen-Huene, Paul. „Philosophie und ihr Verhältnis zu den Einzelwissenschaften“. Van Ackeren, Marcel; Kobusch, Theo; Müller, Jörn (Hg.). Warum noch Philosophie? Historische, systematische und gesellschaftliche Positionen. Berlin: De Gruyter, 2011. S. 127-45.

Шеховцова О. А.,
учитель української мови та літератури
КЗ “ЗЗСШ №7 І-ІІ ст.” ЗОР
alenska.zp62@gmail.com

ІНСТРУМЕНТАРІЙ СУЧАСНОГО ПЕДАГОГА ДЛЯ РОЗВИТКУ ФІЛОЛОГІЧНОЇ ОБДАРОВАНOSTІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Стаття присвячена опису інструментаріїв роботи вчителя-словесника з розвитку філологічної обдарованості здобувачів освіти засобами інноваційних технологій, які забезпечать успішне подолання учнем/ученицею складнощів у створенні власного мовного продукту з урахуванням комунікативної інтенції. У статті розглядаються такі типи занять з розвитку філологічної обдарованості дітей, які сприяють якісному формуванню в здобувачів освіти комунікативної компетентності як важливої складової життєвої компетентності, що включає сукупність здатностей, пов'язаних з ефективним спілкуванням, успішною самопрезентацією та соціалізацією.

Ключові слова: філологічна обдарованість, мовний продукт, комунікативна компетентність, інтенція, інноваційні технології.

The article is devoted to the description of the tools in the language teacher's work to develop the philological genius of the educators by means of innovative technologies which will ensure that the student successfully overcomes the difficulties in creating his/her own language product taking into account the communicative intention. The article considers the following types of lessons for the development of children's philological genius which contribute to the qualitative formation of communicative

competence in the educators as an important component of life competence which includes a set of abilities related to effective communication, successful self-presentation and socialization.

Key words: philological genius, language product, communicative competence, intention, innovative technologies.

У надзвичайно великому й різноманітному світі культури кожен з її видів відіграє важливу роль, оскільки відповідає нагальним потребам індивіда, груп, суспільства в цілому. Безсумнівним є той факт, що сьогодні особливої соціальної значущості набуває комунікативна культура. Вона є необхідною ланкою механізму соціалізації, виконуючи важливу життєзабезпечувальну функцію [6]. Комунікативну культуру особистості можна розвинути, розвиваючи філологічну обдарованість, адже вербальна комунікація безпосередньо пов'язана з рівнем володіння мовою. А розвиток обдарованих дітей і юні в умовах боротьби за незалежність і цілісність України набуває сьогодні великої значущості.

Метою роботи вчителя-словесника над розвитком філологічної обдарованості здобувачів освіти є створення засобами інноваційних технологій комплексу прийомів і форм роботи, які забезпечать успішне подолання учнем/ученицею складнощів у створенні власного мовного продукту з урахуванням комунікативної інтенції. Такі заняття насамперед ґрунтуються на інтересі учня та мають допомогти учасникам освітнього процесу у вирішенні таких **завдань**:

- створити умови для того, щоб учень/учениця прагнув/ла вільно володіти українською мовою та спілкуватись нею;
- дати учневі/учениці можливість для реалізації особистих пізнавальних інтересів у будь-якій галузі;
- створити сприятливе середовище для формування індивідуальної траєкторії розвитку комунікативної компетентності учнів/учениць;
- підтримувати мотивацію дітей до навчання та саморозвитку в лінгвістичному напрямку, підвищувати їх особистісну самооцінку;
- формувати лінгвосвідомість учнів через розвиток креативного, критичного, асоціативного мислення засобами моделювання власного мовного продукту.

Актуальність і перспективність роботи з цього питання полягає в тому, що однією з ключових компетентностей, що повинні набути здобувачі освіти, як визначено Концепцією “Нова українська школа” [7], є вільне володіння державною мовою. Головна мета занять з розвитку філологічної обдарованості дітей - створити навчальний простір, у якому буде приємно навчатись і який даватиме учням не тільки знання, а й уміння та можливість ефективно застосовувати їх у повсякденному житті, успішно соціалізуватись.

Однією з найважливіших ознак високоінтелектуальної особистості є вміння красиво й грамотно висловлювати думки, здатність ефективно комунікувати в залежності від мовної інтенції - наміру. Рівень комунікативної культури значною мірою залежить від філологічної обдарованості, а вербальна комунікація - від рівня володіння мовою. Учені вважають, що обдарованою може стати кожна дитина, треба лише вчасно помітити її здібності та розвинути їх. Наприклад, Костю С. Й. запевняє, що “обдарованість - це системна якість психіки, що розвивається протягом життя і визначає можливість досягнення людиною більш високих результатів в одній або декількох видах діяльності порівняно з іншими людьми” [5, с. 4].

Застосування інноваційних технологій під час навчання мовної культури сприяє якісному формуванню в здобувачів освіти комунікативної компетентності як важливої складової життєвої компетентності, що включає сукупність здатностей, пов'язаних з ефективним спілкуванням. Тому одним з пріоритетних завдань сучасного вчителя є формування якісно нової мовної особистості, яка буде здатною до самореалізації та самопрезентації, набуде готовності до вербального уникнення та розв'язання конфліктів, творитиме українськомовне середовище в усіх сферах суспільного життя, буде забезпечувати висококультурне інтелектуальне спілкування. Для ефективної реалізації цих завдань учитель застосовує такі **типи занять** з розвитку філологічної обдарованості дітей:

- практикум з мовної комунікації;
- заняття з елементами тренінгу;
- лінгвістичний спринт;
- мовний батл;
- лінгвістична гра;
- есе;
- дослідницький проєкт.

1. **Практикум** з мовної комунікації є одним з найефективніших інтерактивних методів у формуванні мовцями якісного мовного продукту. Метою проведення таких практикумів є вдосконалення грамотності мовців, їх орфоепічної компетентності, збільшення семантичної компетентності, поглиблення мовної інтенції – наміру формування мовного продукту. Основне завдання мовного практикуму полягає в тому, щоб зорієнтувати учнів/учениць на усвідомлене, теоретично обґрунтоване засвоєння норм сучасної української літературної мови в усній і писемній формах, ознайомити їх з науковими джерелами, до яких можна звертатися для вдосконалення культури мови [3]. Теоретичний матеріал до кожного практичного заняття подано у вигляді лайфхаків, схем, що дає можливість

зосередити увагу на складних випадках вимови, наголосу, основних правилах української орфоєпії, орфографії, лексики, граматики.

Практикуми орієнтовані передусім на поглиблення й розширення знань з практичного володіння сучасною українською літературною мовою та на систематичні тренування з метою вироблення практичних навичок грамотного усного мовлення. Завдання практикуму розраховані на те, щоб виробити в учасників/учасниць мовне чуття щодо вимови, наголошування слів, побудови грамотних словосполучень. Основну увагу практикумів зосереджено на лексичних, граматичних та орфоєпічних правилах, висвітлено особливості словозміни повнозначних частин мови (Додаток 1.1., Додаток 1.2., Додаток 1.3.).

2. Заняття з елементами тренінгу. Однією з ефективних технологій, що сприяють розвитку мовної комунікативної компетенції учнів/учениць, є технологія тренінгу, завдяки якому формується готовність мовної особистості, зокрема підлітка, до мовленнєвої взаємодії в українськомовному культурному середовищі. Тренінгове заняття - це модель ситуацій, наближених до життєвих. Саме тут діти можуть критично мислити, приймаючи правильне рішення. Це можливість встановлення рівноправних партнерських стосунків між учнями/ученицями, між учителем та дітьми. Під час таких занять діти не просто запам'ятовують, а й розуміють проблему, застосовують свої знання, аналізують та оцінюють ситуацію і створюють власну модель мовного продукту [2]. Таке заняття дає можливість для розвитку дискусійної компетентності та вміння працювати в команді, виховання прагматичної компетентності.

Серед різних видів тренінгу слід зазначити актуальність тренінгу спілкування в навчанні володіння мовою: для цього виду тренінгу підбираються вправи й завдання на розвиток комунікативних умінь, а для організації спілкування - моделі різноманітних ситуацій, використання елементів гри й драматизації. Наприклад, тренінгове заняття “Я покупець” дає можливість дітям розвинути власну комунікативну компетентність у найбільш типовій життєвій ситуації, коли часто є вимушена потреба комунікувати (Додаток 2.1., Додаток 2.2.).

3. Лінгвістичний спринт. Нам часто здається, що ми достатньо знаємо українську мову. Але якщо спробувати перевірити свої знання на практиці, то, виявляється, є чого ще навчатися! Тим паче, що українська мова наразі - це бренд світового масштабу, а не тільки державна мова! Учні/чениці можуть перевірити свій рівень володіння українською, взявши участь у мовному спринті.

Метод спринту характеризується виконанням спеціально підібраного

комплексу швидкісних вправ з української мови. При використанні цього методу найбільш ефективно вирішуються завдання комплексного розвитку розумових якостей і вдосконалення мовних навичок. Методика спринту має на увазі використання вправ, спрямованих, в основному, на розвиток швидкісно-мислительних якостей, а також швидкісної діяльності. Плюсами такого тренування є чітка регламентація часу на діяльність та виконання вправ, індивідуалізація, якісне й швидке використання добре засвоєних знань; логічна послідовність включення в роботу різних видів діяльності (швидкість мислення й швидкість реакції). Результати спринту залежать від рівня володіння українською мовою та швидкісно-інтелектуальних якостей спринтера (Додаток 3.1., Додаток 3.2.).

4. Мовний батл. У контексті компетентнісного, особистісно-діяльнісного та рефлексивного підходів і сучасних тенденцій мовної освіти в школі система формування комунікативної компетентності дітей є відкритою для оновлення своїх складників, зокрема технологій навчання й форматів занять [1]. Виявлено позитивний вплив інтерактивної технології мовного батлу на формування комунікативної компетентності, а також на особистісно-діяльнісний розвиток учнів/учениць, зокрема їх готовність до інтелектуальної конкуренції в реальному житті.

На такий вид заняття об'єднуються два-три класи й учитель працює з більшою, ніж зазвичай, кількістю дітей. За такого кількісного наповнення групи перед педагогом постає проблема вибору ефективної технології навчання й формату практичного заняття, які уможливлюють активну участь кожного. Такою технологією можна вважати мовний батл, що дає змогу заміни одноманітного й абстрактного обговорення теоретичних питань на яскравий і захопливий спосіб управління учнівським мисленням. Форматом практичного заняття з формування комунікативної компетентності варто обирати мовний батл з огляду на його позитивне сприйняття сучасною молоддю. Практичний досвід свідчить про інтерес дітей до цієї інтерактивної технології навчання мови. А змагальний характер батлу й бажання перемоги спонукають його учасників до максимальної активності на занятті (Додаток 4).

5. Лінгвістична гра. Гра орієнтована на групову активність, що повністю відповідає запитам сучасної методики викладання предметів гуманітарного циклу. Вона також легко трансформується в різноманітні форми індивідуальної активності, дає можливість кожному учаснику/учасниці спробувати себе в тій чи іншій ролі й проявити індивідуальні здібності. Комунікативна природа гри також дає можливості для розвитку комунікативних навичок. Необхідність коментувати свої

погляди або чужі дії, взаємодіяти, заперечувати, погоджуватися, висловлювати свою думку є базою в розвитку мовних умінь і стратегій спілкування.

Використання гри на заняттях з української мови сприяє їх психологічній спрямованості на розвиток мовно-мисленнєвої діяльності дітей засобами мови, що вивчається, оптимізації інтелектуальної активності в навчальному процесі, комплексності [9]. Гра завжди передбачає прийняття рішень: як вчинити, як сказати, як виграти - і цим самим стимулює розумову діяльність, а якщо це ще й спілкування державною мовою під час гри, то відкриваються більші можливості розвитку дивергентного мислення. Лінгвістична гра, як різновид дидактичної, є чудовим прийомом для розвитку творчого мислення в процесі навчання української мови.

Лінгвістична гра стимулює психічні процеси особистості: емоційно-вольові психічні процеси (почуття, волю) та пізнавальні психічні процеси (відчуття, сприймання, мислення, уяву, пам'ять, увагу). Крім того, доведено, що засвоєння нового лексичного та граматичного матеріалу відбувається успішніше в невимушеній та природній атмосфері, чому сприяє використання, насамперед, мовленнєвих рольових ігор, які допомагають подолати пасивність та “мовний бар'єр”. Використання ігрових прийомів навчання сприяє тому, що процес засвоєння знань стає мотивованим, результативним, а мислення учасників/учасниць процесу стає більш творчим, адже лінгвістична гра стимулює розвиток чіткості, гнучкості мислення, чутливості до проблем, оригінальності, винахідливості, конструктивності під час розв'язання проблем (Додаток 5.1., Додаток 5.2.).

6. **Есе.** Сьогодні особливої актуальності набувають інтерактивні методи навчання, зокрема формування соціальної компетентності здобувачів освіти, які реалізуються як через зовнішню, так і через внутрішню взаємодію, інтерактивну діяльність, комунікацію й спрямовані на активізацію навчально-пізнавальної діяльності, розвиток творчого потенціалу особистості, продуктивного критичного мислення. До методів означеного рівня відноситься есе, головна мета якого полягає в представленні результатів самостійного трактування проблеми на основі інтеграції опрацьованого навчального матеріалу та власного досвіду, його осмислення через призму соціальних реалій, які складають життєвий контент.

Есе суттєво впливає на розвиток лінгвістичної грамотності, компетентності його автора. Застосування есе сприяє більш чіткому й грамотному формулюванню думок, допомагає впорядковувати думки в логічній послідовності, припускає вільне володіння мовою термінів і

понять, розкриває глибину й практичне значення навчального матеріалу, спонукає використовувати приклади, цитати, необхідні аргументи за відповідною темою, припускає порівняння фактів, підходів та альтернатив, формулювання висновків, особистої оцінки [8] (Додаток 6.1., Додаток 6.2.).

7. Дослідницький проєкт. Науково-пошукова робота школярів є невід'ємною складовою їх самостійної інтелектуальної діяльності. Вона є одним з важливих засобів підвищення якості підготовки до здобуття вищої освіти, розширення загального та мовного світогляду. Участь у наукових конференціях є важливою формою підбиття підсумків науково-пошукової роботи юних учених, сприяє розвитку вмінь самостійної роботи й навичок дослідницької діяльності, стимулює й підтримує наукові пошуки майбутніх науковців. Очікуваним результатом роботи над дослідницьким проєктом є вироблення в підлітків навичок публічного представлення результатів своєї роботи, формування вміння вести дискусію та захищати основні положення досліджуваних проблем.

На першому етапі роботи юні дослідники/дослідниці збирають мовний матеріал з обраної теми, вивчають наукову літературу з цього питання. Наступний етап роботи над проєктом для дітей є доволі складним, адже потребує серйозного занурення в питання лінгвістики за обраною ними темою. Потрібно вивчати аналогічні дослідження, працювати з науковими монографіями, дисертаціями й систематизувати зібраний матеріал, аналізувати його й робити наукове обґрунтування своїх досліджень. Це потребує багато часу й зусиль. Необхідно ознайомитися з науковими термінами й поняттями, дотичними до обраної теми, розглядати їх крізь призму власного дослідження. Фінальним етапом роботи над проєктом є формулювання висновків дослідження, оформлення списку використаних джерел за нормативними вимогами й створення додатків як важливої складової лінгвістичного дослідження.

Зазвичай дітям до вподоби відкривати для себе щось нове. Робота над проєктом допомагає їм розвинути в собі цілеспрямованість, наполегливість, працьовитість, уважність, логічне мислення. Розуміння діяльності в галузі мовознавства надзвичайно розширюється, з'являється зацікавленість лінгвістикою і взагалі наукою. Діти вчаться бути уважними до деталей, систематизувати й аналізувати зібраний матеріал, порівнювати й робити висновки. Проєкт дає новий життєвий досвід і нові компетенції, набуті під час роботи над проєктом, які обов'язково стануть в пригоді в подальшому житті (Додаток 7.1., Додаток 7.2.).

Упровадження занять з розвитку філологічної обдарованості підвищує рівень мотивації учнів/учениць до вивчення предметів філологічного й

узагалі гуманітарного циклу, сприяє розвитку комунікативної компетентності учнів, їх здатності до самопрезентації, дає можливість для виявлення та підтримки талановитих авторів-початківців, майбутніх науковців, розвитку їх творчого та інтелектуального потенціалу. Під час занять з розвитку комунікативної компетентності діти мають додаткову можливість навчитися продукувати власні думки самостійно й грамотно, формулювати й обговорювати різноманітні питання, знаходити шляхи їх розв'язання, спостерігати й планувати, змагатися й перемагати, досліджувати й робити висновки. Вони мають змогу застосовувати нові знання та навички на практиці, створювати зворотні зв'язки, вчаться бути конкурентоспроможними.

Як результат, діти систематично беруть активну участь у філологічних змаганнях і посідають призові місця на районному та обласному етапі творчих, інтелектуальних конкурсів та олімпіад з української мови та літератури. Так, у 2022/2023 н.р. учениця 5-А класу Унгурян Олександра посіла III місце на обласному етапі конкурсу авторської дитячої і юнацької поезії та прози “Я - за єдину Україну!” в рамках Всеукраїнського конкурсу творчості дітей та учнівської молоді “За нашу свободу”, учень 8-А класу Казанущенко Іван посів II місце на обласному етапі конкурсу есе “Європа починається з тебе”. У 2022/2023 н.р. учениця 9-Б класу Кашарайло Мілена посіла I місце в науково-пошуковій конференції “Хортицькі читання” в секції “Мовознавство” при ЗІЄІТ та II місце на обласному етапі конкурсу дослідницьких проєктів МАНУ в секції “Мовознавство”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бігич О. Методичний батл й інтерактивна технологія формування методичної компетентності викладача іспанської мови. Лінгвістичні й методичні проблеми викладання іноземних мов у школі та ВНЗ. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Вип. 3, 2017. с.308. URL: <http://rgf.vnu.edu.ua/index.php/rgf/article/view/62> (дата звернення: 26.04.2023).
2. Гордієнко Н.В. Уроки-тренінги з української мови та читання. URL: <https://super.urok-ua.com/uroky-treninyg-z-ukrayinskoyi-movy-ta-chytannya-zaprogramoyu-o-savchenko-do-pidruchnyka-k-ponomarovoyi-ta-o-savchenko-dlya-uchniv-1-klasu/> (дата звернення: 25.04.2023).
3. Демешко І. Використання проєктної методики в курсі “Практикум з української мови”. Кіровоград. Педагогічні науки. 2015. Вип. 141(II). с.42. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/53035462.pdf> (дата звернення: 25.04.2023)
4. Закон “Про освіту”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 23.04.2023).

5. Костю С.Й. Робота з обдарованими дітьми: навчально-методичний посібник для студентів денної/заочної форми навчання напряму підготовки «Практична психологія» / С. Й. Костю. – Мукачево : МДУ, 2017. – 81 с.
6. Лагута Т., Вержанська О. Комунікативний тренінг як засіб формування готовності мовної особистості до мовленнєвої взаємодії. Харків. 2019. URL: https://periodicals.karazin.ua/language_teaching/article/view/12866/14119 (дата звернення: 25.04.2023).
7. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 24.04.2023).
8. Опалюк Т. Обґрунтування методичної доцільності застосування методу написання есе на соціально-педагогічну тематику. Педагогічні науки. 2018. Вип. 72. URL: <http://pednauki.pnpu.edu.ua/article/view/176123/175942> (дата звернення: 26.04.2023).
9. Панасенко М.Ю. Лінгвістична гра як засіб розвитку творчого мислення студентів на заняттях іноземної мови. Нові концепції викладання іноземної мови в світлі сучасних вимог. Матеріали Міжнародної науково-методичної конференції. 2014. с.97.
10. URL: <http://enpui.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/21906/materials%20of%20conference5.11.2014%2B.pdf?sequence=1&isAllowed=y#page=97> (дата звернення: 27.04.2023).

ДОДАТКИ

- Додаток 1.1. Мовний практикум (зустріч 1)
- Додаток 1.2. Мовний практикум (зустріч 2)
- Додаток 1.3. Мовний практикум (зустріч 3)
- Додаток 2.1. Тренінгове заняття "Мовний продукт"
- Додаток 2.2. Тренінгове заняття "Я покупець"
- Додаток 3.1. Лінгвістичний спринт
- Додаток 3.2. Мовний спринт 5-і класи 04.10.2022
- Додаток 4. Мовний батл
- Додаток 5.1. Лінгвістична гра "У світі тропів"
- Додаток 5.2. Лінгвістична гра "Просте речення"
- Додаток 6.1. Есе на конкурс "Я - за єдину Україну" 2022/2023 н.р. 5 клас
- Додаток 6.2. Есе на конкурс "Європа починається з тебе" 2022/2023 н.р. 8 клас
- Додаток 7.1. Науково-пошукова робота в галузі мовознавства "Індивідуально-авторські неологізми у творах Галини Гузовської-Корицької"
- Додаток 7.2. Презентація для виступу на науково-пошуковій конференції "Хортицькі читання - 2023"

Шиманська О. В.,
1 курс, ФБСС-12 д,
Науковий керівник :Кокарча Ю. А.,
Кандидат політичних наук, доцент кафедри права
ВТЕІ ДТЕУ.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Державного торговельно-економічного університету

ОСОБЛИВОСТІ ІДЕЇ РОЗВИТКУ У ФІЛОСОФІЇ ХХ СТОЛІТТЯ

Особливості ідей розвитку у філософії ХХ століття є дуже актуальними в наш час, більшість із них стали частиною нашої культурної спадщини та впливають на наше сприйняття світу та взаємодію з ним.

Постмодерністські ідеї про демонстрацію об'єктивності, суб'єктивності та розмаїття тлумачення інтерпретацій культури, мови та дискурсу також впливають на наше уявлення про світ та місце в ньому.

Тому знання особливостей ідей розвитку у філософії ХХ століття допоможуть нам краще уточнити сучасну культуру та суспільство, а також сприяти формуванню нашого власного світогляду та самоідентифікації.

Дослідженням проблематика особливостей розвитку філософії ХХ століття займалися наступні науковці: Вільчинський Ю. М., Горський В. С., Кібенко Е. О., Огородник І. В., Петінова О. Б., Петрушенко В. Л., Халян, О. І. та інші.

Мета дослідження особливостей ідей розвитку у філософії ХХ століття відбувається в аналізі історичного контексту того часу, виявленні основних філософських течій, які склалися в цей період, та їх взаємозв'язку з соціокультурними та політичними подіями. Дослідження дозволяє зрозуміти розвиток філософії в ХХ столітті, висвітлити особливості різних філософських шкіл та напрямків, а також оцінити їх вплив на сучасну культуру і науку. Крім того, дослідження може допомогти знайти нові підходи та ідеї, які можуть знайти своє використання в розвитку сучасної філософії.

Філософія ХХ століття відрізнялася від попередніх епох своєю різноманітністю та відкритістю до різних ідей та течій. Деякі з основних особливостей ідей розвитку у філософії ХХ століття включають наступне:

1. Екзистенціалізм: Ця філософська течія підкреслювала важливість особистості, її свободу вибору та відповідальність за свої вчинки. Екзистенціалісти стверджували, що кожен із нами повинен сам знайти свій власний сенс життя, адже світ не має заданого сенсу. Екзистенціалізм – це філософський напрям, який з'явився в Європі в 1940-х роках і зосереджується на індивідуальному досвіді існування людини в світі. Його ідеї сформувалися в умовах кризи та нестабільності після Другої світової війни. Екзистенціалізм

підкреслює свободу та відповідальність людини за своє життя, акцентує на трагічності людської існування та невизначеності сенсу життя. Його ідеї суттєво вплинули на філософію, психологію, літературу та інші галузі людського знання, і продовжують бути актуальними і досліджуваними дотепер [1, с. 49].

2. Постмодернізм: Ця філософська течія відрізнялася відкритістю різних поглядів і наукових дисциплін, а також сильною критикою традиційних метафізичних понять. Постмодерністи підкреслювали важливість контекстуального розуміння дійсності та суб'єктивності індивіда. Постмодернізм є однією з ключових філософських течій XX століття, яка виникла як реакція на модернізм та його ідеї. Основними рисами постмодернізму є відхід від ідеї єдиного об'єктивного знання та світогляду, підкреслення рольових конструкцій, соціальних норм та культурних стереотипів у формуванні світоглядів та ідентичностей, розуміння реальності як побудованої та контекстуалізованої. У філософії постмодернізм відіграв значну роль у розвитку теорій знання та епістемології, суспільної теорії та культурології. В рамках цих дисциплін постмодернізм сприяв розвитку нових ідей та концепцій, зокрема у галузі розуміння мультикультурності та плюралізму, а також у дослідженні впливу наукових, технологічних та мас-медійних трансформацій на культуру та суспільство загалом. Водночас, постмодернізм також став об'єктом критики з боку деяких філософів та культурологів, які вважають, що він призводить до відмови від універсальних цінностей та істин, а також до деградації моральних та етичних норм. В цілому, постмодернізм є важливою філософською течією, яка внесла значний внесок у розвиток філософії та культурології, але водночас є об'єктом дискусій та суперечок [2, с. 67].

3. Критичний раціоналізм: Ця течія філософії поставила під традиційні сумнівні концепції знання та віри в об'єктивність наукового знання. Критичні раціоналісти підкреслювали важливість критичного мислення та переосмислення знань. Критичний раціоналізм – це філософська концепція розвитку, яка виникла в XX столітті. Вона базується на ідеї, що знання можна отримати не через просте сприйняття фактів, а шляхом критичного аналізу та перевірки гіпотез із використанням доказів і експериментів. Основна ідея критичного раціоналізму полягає в тому, що будь-яке знання може бути спростоване, якщо з'являться нові докази чи факти, тому що наука постійно розвивається і вдосконалюється.

4. Однією з особливостей критичного раціоналізму є акцент на дослідженні проблем з різних точок зору та підходів. Критичний раціоналізм висуває ідею того, що для отримання повного розуміння проблеми необхідно досліджувати її з різних поглядів і на основі критичного аналізу дійти до об'єктивного висновку. Критичний раціоналізм має значний вплив на розвиток науки та філософії. Він

допоміг змінити підхід до наукового пізнання, зробивши його більш об'єктивним та систематичним. Крім того, ця концепція сприяє розвитку інновацій і прогресу в різних сферах життя, оскільки дає змогу знайти більш ефективні та раціональні рішення в складних ситуаціях [2, с. 79].

5. Правозахисництво та соціальна філософія: Ці техніки були зосереджені на питаннях прав людини, соціальної справедливості та етики. Філософи цих течій стверджували, що суспільство повинно бути спрямоване на задоволення потреб та інтересів кожної людини. Правозахисництво та соціальна філософія є важливими аспектами сучасного світу. У XX столітті з'явилися і розвинулися нові ідеї розвитку в цих галузях. Соціальна філософія XX століття визначалася великим розмаїттям підходів, що зосереджували увагу на проблемах індивідуалізації, глобалізації та смислової конструкції суспільства. У свою чергу, правозахисництво у XX столітті активно розвивалося в контексті боротьби за права людини та її свободи. Взаємодія цих двох напрямів дозволяє розробляти концепції розвитку, спрямовані на створення справедливого та ефективного суспільства, де кожен має право на захист своїх прав та можливість розвитку відповідно до своїх здібностей [3, с. 121].

6. Структуралізм – методологія, що досліджує побудову та функціонування систем, підкреслюючи значення структури та її впливу на поведінку. Структуралізм – це філософський та лінгвістичний напрям, що активно розвивався у XX столітті. Одна з основних ідей структуралізму полягає в тому, що будь-яке явище можна розглядати як складову частину системи, яка має свою структуру. Структура, у свою чергу, складається з елементів та їх взаємодії. Структуралісти вважають, що ці елементи можна вивчати окремо від контексту, а результати їх аналізу можна застосовувати для вивчення більш складних систем. У філософії XX століття структуралізм став одним з провідних напрямів. Однією з головних ідей структуралізму є прагнення знайти загальні закономірності в різних областях знання та встановити їх взаємозв'язок. Це дає можливість розглядати будь-яку систему як один цілісний об'єкт, що має свою внутрішню структуру та правила функціонування. Такий підхід відкриває нові можливості для вивчення різних явищ, включаючи економічні, політичні та соціальні процеси [3, с. 126].

7. Фемінізм - ідеологія, яка наголошувала на рівності прав жінок та чоловіків та боротьбі зі стереотипами та дискримінацією. Фемінізм - це соціальний і політичний рух, що ставить за мету боротьбу за рівність прав і можливостей жінок у всіх сферах життя. У філософії XX століття феміністські ідеї дали поштовх до виникнення нових теорій та концепцій. Наприклад, феміністська етика, яка зосереджується на етичних проблемах, пов'язаних зі статевою рівністю та правами жінок. Також виникли феміністські теорії

психології, які досліджують вплив статі на поведінку та психологічний розвиток людини. У феміністській політичній теорії розглядаються проблеми статевої дискримінації та жіночого лідерства. Феміністські ідеї викликали значні зміни в суспільстві, що дозволило жінкам мати більш активну участь у політичному та економічному житті [4, с. 83].

Отже, у філософії XX століття спостерігалися значні зміни у способах мислення та розумінні фундаментальних проблем людського буття. Особливістю цього періоду є розгорнутість дискусій щодо ролі людини у світі та суспільстві, нові підходи до розуміння політичних, соціальних та етичних проблем. Ідеї розвитку у філософії XX століття були пов'язані з пошуком нових способів інтерпретації світу, а також зі створенням нових філософських шкіл та напрямів. Відомі стали ідеї екзистенціалізму, постмодернізму, фемінізму, структуралізму та інших. Ці ідеї суттєво вплинули на культуру та світогляд сучасного суспільства. Важливим є те, що ідеї розвитку у філософії XX століття сприяли розвитку критичного мислення, відкриваючи нові перспективи для подальшого розвитку філософії та інших наук.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кібенко Е. О. Актуалізація проблеми самотності у філософії XIX-XX століть. Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство. 2022. Т. 9-10. С. 49-59.
2. Петінова О. Б. Філософія: навчальний посібник / О. Б. Петінова. – Одеса, 2019. 304 с.
3. Філософія освіти : навчальний посібник. – 2-ге видання / за наук. ред. академіка В. П. Андрущенка [та ін.]. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2021. 348 с.
4. Халяян, О. І. Закономірності розвитку ідеї персональної агенції та її впровадження у вітчизняну освітню практику XX ст. Інсайт: Психологічні виміри суспільства. 2021. № 5, С. 82-99.

Шмаглій О. Б.,

кандидат економічних наук,

старший науковий співробітник

старший науковий співробітник відділу

впровадження та розвитку науково-інформаційних систем

Державної науково-технічної бібліотеки України

e-mail: nireroan@gmail.com

ІННОВАЦІЙНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ ДЕРЖАВНОЇ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ

Розглянуто еволюційний розвиток інформаційного простору Державної науково-технічної бібліотеки (ДНТБ) України та його основних фондових параметрів та колекційних фрагментів в контексті загальних світових і вітчизняних тенденцій перебудови бібліотечної справи XXI століття. Встановлено характерні ознаки концептуальної моделі “розумної” Електронної

бібліотеки для ДНТБ України, які впливатимуть на обґрунтування та реалізацію можливих варіантів проектних рішень.

Ключові слова: інноваційні перетворення, Державна науково-технічна бібліотека (ДНТБ) України, електронні інформаційні ресурси, електронна бібліотека, інтелектуальна інформаційна система, повнотекстові бази даних, відкрита наука, відкритий доступ.

The evolutionary development of the information space of the State Scientific and Technical Library (SST) of Ukraine and its main fund parameters and collection fragments in the context of general global and domestic trends in the reconstruction of library affairs of the 21st century is considered. The characteristic features of the conceptual model of the "smart" Electronic Library for the National Library of Ukraine have been established, which will influence the justification and implementation of possible options for project solutions.

Keywords: State Scientific and Technical Library (SSTL) of Ukraine, electronic information resources, electronic library, intelligent information system, full-text databases, open science, open access.

Вступ. Еволюція бібліотечної справи за останні двадцять років у світовому і вітчизняному вимірі зазнала очевидних і значних інноваційних перетворень на основі впливу як екзогенних, так і ендогенних чинників. У сучасному інформаційному суспільстві новітні технології проникаючи в усі сфери життя, детермінують фундаментальні зрушення. Найбільш інтенсивні інноваційні зміни в бібліотечній галузі історично майже завжди збігалися з інноваційними трансформаціями в інформаційно-комунікаційних технологіях, наприклад, таких як перехід до ідей і принципів Інтернету 2,0. Здебільшого це пов'язано зі специфікою досвіду інтеграції інформаційних технологій у діяльність бібліотеки, розвитком технологій освіти та адаптації поточної діяльності бібліотек до динамічних змін інформаційних потреб користувачів.

Водночас інноваційна “криза” спостерігається не тільки відносно традиційних бібліотек, а й створених на їх основі Електронних бібліотек, які, на перший погляд, реалізують ту ж традиційну головну функцію – надання користувачам необхідної інформації. Проте насправді відбувається фундаментально новий етап в адаптації бібліотек до нового екзогенного фактору впливу – очевидної потреби багатовимірної персоналізації бібліотечного обслуговування. Цей феномен можна кваліфікувати як формування передумов створення бібліотеки нового якісного рівня – “розумної” бібліотеки. Визначальною ознакою такої моделі бібліотеки є, насамперед, пріоритетність ролі користувача та його обслуговування у порівнянні з бібліотечними інфраструктурою, фондами, персоналом тощо.

В цьому контексті еволюційний вектор інноваційних перетворень інформаційного простору Державної науково-технічної бібліотеки України спрямований на побудову саме такої розумної Електронної бібліотеки, яка спроможна надавати користувачам можливості отримувати знання на основі системи багатовимірною бачення знань, використовуючи сучасні технологічні інновації та Інтернет.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах реалізації державної політики з питань відкритої науки та відкритого доступу до науково-інформаційних ресурсів ключовим питанням є вирішення проблеми інтеграції електронних науково-технічних ресурсів ДНТБ України до вітчизняних і зарубіжних інформаційно-комунікативних систем та надання дистанційного доступу до них забезпечить вітчизняним закладам вищої освіти і науковим установам вільне користування міжнародними електронними базами даних наукової інформації. Це – бази даних патентної документації, бібліографічних, реферативних, повнотекстових баз даних науково-технічної інформації та наукової літератури.

Необхідно особливо відзначити, що фондові параметри та колекційні фрагменти ДНТБ України унікальні за різноманітністю та хронологією представлення науково-технічних та наукових документів і містять 16 млн науково-технічних документів. З них 70 % примірників тривалий час зберігалася на мікрофішах та мікроплівці різного типу та формату, що не дозволяло використовувати ці фонди у відкритому інформаційному обігу. Тому цілий спектр колекцій фонду Державної науково-технічної бібліотеки України має бути поступово оцифрованим в повному обсязі та включеним до повнотекстової електронної бази науково-технічної інформації. Наразі фактичний розподіл наявного обсягу фонду електронних документів ДНТБ України за окремими колекціями репрезентований на рис. 1.

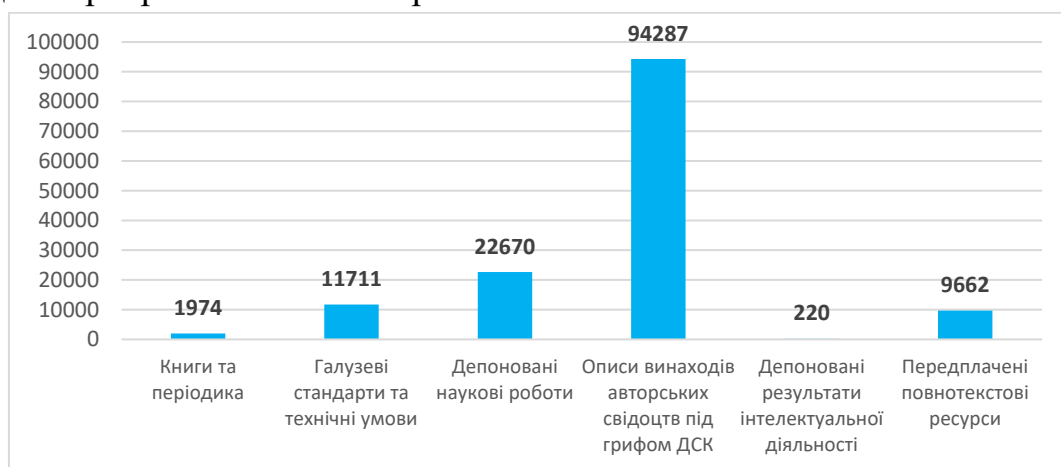

Рис. 2. Фактичний розподіл наявного фонду електронних документів ДНТБ України за окремими колекціями. (власна розробка)

Окрім цього, ДНТБ України – єдина в країні бібліотечна установа, яка в повному обсязі одержувала дублі спеціалізованих централізованих науково-технічних фондів колишнього Союзу, що наразі робить ряд її колекцій історично унікальними. Особливо з огляду на те, що, наприклад, провідні світові патентні бази даних, які, зазвичай, надають доступ до документів колишнього СРСР та країн, що утворилися після його розпаду, фактично не мають цієї науково-технічної інформації про авторські свідоцтва та патенти на винаходи, адже в той період ці документи не публікувались, а до ДНТБ України надходили під грифом «Для службового користування» (ДСК). Принагідно зазначимо, що патентна інформація є найбільшим фрагментом фонду ДНТБ України. Вона містить унікальну технічну інформацію про винаходи, а в поєднанні з інформацією про правовий статус патентів неоціненна для прийняття рішень щодо можливості створення нових виробництв або спільних підприємств, просування нових товарів на регіональні та світові ринки.

Створення повносистемної “розумної” Електронної бібліотеки ДНТБ України – це якісно новий рівень оперативності та повноти задоволення інформаційних потреб наукової та виробничої спільноти України, а також репрезентація унікальних фондів та колекцій бібліотеки широким колам потенційних вітчизняних та зарубіжних користувачів. В цьому сенсі формування концептуальної моделі такої Електронної бібліотеки передбачає ряд першочергових кроків, серед яких деякі вже реалізовані.

Для забезпечення ефективного функціонування ЕБ важливо забезпечити структурованість даних, тобто організувати їх відповідно до тематичного спрямування, виду документу та інших сутнісних характеристик. Для цього розроблено ефективні методи індексації та класифікації цифрових документів, що дозволить користувачам знайти необхідну інформацію швидко та легко. Сформовано систему метаданих на основі прийнятих міжнародних норм та стандартів з використанням власних напрацювань бібліотеки щодо автоматизації введення бібліографічних описів різних типів документів. Має бути здійснена розробка та впровадження сучасних інтелектуальних рішень для забезпечення зручного і швидкого доступу до інформаційних даних, розбудова ефективної системи управління даними, що включає в себе провадження програмного забезпечення для збору, організації та зберігання цифрових документів, а також систему контролю якості та підтримки користувачів.

Загалом базові ознаки концептуальної моделі “розумної” Електронної бібліотеки ДНТБ України охоплюють наступні аспекти її інформаційної архітектури:

- *активний вміст* – всі об’єкти мають бути не просто розміщені в Електронній бібліотеці, а пов’язані між собою. У свою чергу якість змістовного

наповнення ЕБ має бути під постійним моніторингом, в тому числі завдяки впровадженню таких систем як, наприклад, е-метрика;

- *забезпечення індивідуального набору послуг* під запити користувачів. Побудова “розумної” Електронної бібліотеки неможлива без нової інформації та взаємної комунікації новітніх інформаційних та бібліотечних технологій;

- *“розумні” технології (інтелектуальні інформаційні технології)* формування контенту. Основою ефективного функціонування “розумної” Електронної бібліотеки виступають “розумні” технології. Наразі у сфері інформаційних технологій існує значна кількість інтелектуальних інформаційних технологій, які в царині бібліотечної справи використовуються переважно у модифікації семантичних інформаційних технологій. Семантичні технології дозволяють ефективно організовувати інформацію в ЕБ для прискорення пошуку необхідної інформації користувачами та охоплюють різні технології та методи, зокрема, такі як онтології, семантичні мережі, фреймові моделі, графи знань (англ., Knowledge Graphs (KG)) тощо, які дозволяють здійснювати організацію та представлення неструктурованих текстових даних у вигляді знань. [2, с.14] Загалом інтелектуальні інформаційні системи, що призначені для функціонування у Web-просторі, базуються на технологіях Semantic Web та онтологічному підході до організації та використанні знань. Базовим компонентом систем такого типу є концепція формування знань щодо інформаційних ресурсів у вигляді взаємопов’язаних онтологічних моделей, та управління ресурсами на основі поданих знань. На основі онтологічних моделей формується онтологічна база знань, яка забезпечує формування концептуальної моделі предметної області у вигляді ієрархічної структури взаємопов’язаних понять і термінів, релевантних до предметної області, а також інформаційних ресурсів, пов’язаних із системою. (рис. 2). Тобто онтологічні моделі предметної області – це формальне представлення інтелектуальних інформаційних систем.[1; 3; 4] Принагідно зазначимо, що на рівні семантичних мереж онтології розглядаються як графи.

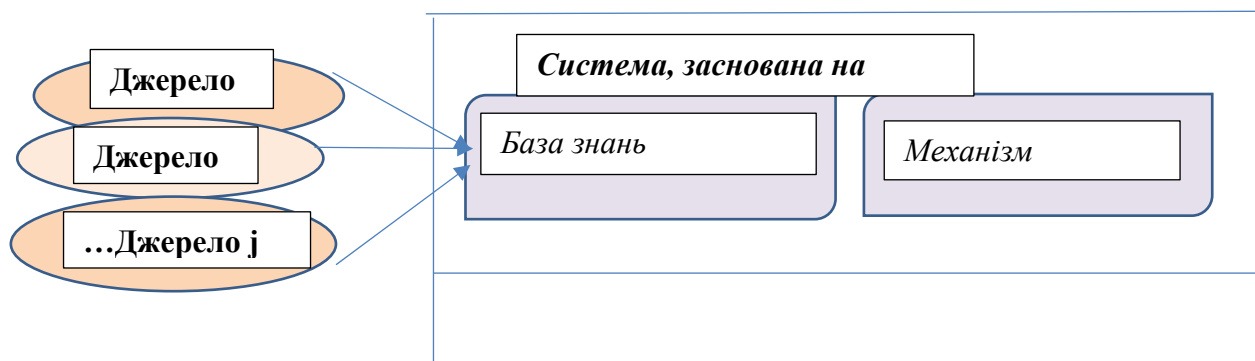

Рис. 2. Схема інтелектуальної інформаційної системи на основі графу знань (власна розробка).

Виходячи з репрезентованої архітектури (рис. 2), граф знань (KG) збирає та інтегрує інформацію в онтологію і застосовує логіку міркувань для отримання нових знань.

Невід’ємними визначальними ознаками концептуальної моделі “розумної” Електронної бібліотеки ДНТБ України також будуть *“розумний” інтерфейс*, що дозволяє проаналізувати дії користувача для фіксації та тиражування успішних стратегій користувацького пошуку, та *“розумне” визначення знань* на основі використання інформації про цитування для генерації нових знань. Ефективне функціонування повносистемної моделі “розумної” Електронної бібліотеки можливо лише за умов *створення та існування “розумного” середовища*, яке передбачає достатньо високий рівень послуг та технологічних розробок, що дозволяє розвивати це середовище за вектором наближення до природного інтелекту. Характерною невід’ємною ознакою концептуальної моделі “розумної” Електронної бібліотеки виступає *мобільний доступ* до інформаційних науково-технічних та наукових ресурсів ДНТБ України, що передбачає відкритий доступ до всього спектру цифрових послуг у будь-якій точці світу. Такі послуги мають бути індивідуальними і спрямованими на кожного користувача.

Висновок. Становлення ‘розумної’ Електронної бібліотеки, яка спроможна надавати користувачам можливості у відкритому доступі отримувати знання на основі системи багатовимірною бачення знань, використовуючи сучасні технологічні інновації та Інтернет – пріоритет сучасного етапу інноваційної перебудови та формування нової якості розвитку унікального інформаційного простору Державної науково-технічної бібліотеки України. В цьому сенсі еволюція від Електронної бібліотеки до “розумної” Електронної бібліотеки ДНТБ України – це інновація сучасного етапу, яка в розрізі історичного розвитку закладу тотожна традиції. Вона потребує повносистемного підходу до реалізації проектних рішень, що впроваджуються, і має будуватися відповідно до базової інформаційної архітектури концептуальної моделі “розумної” Електронної бібліотеки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рябова Н.В., Золотухін О.В. Побудова онтологічних баз знань із застосуванням методів інтелектуальної обробки текстів Матеріали XIV Міжнар. наук. конф. «Інтелектуальні системи прийняття рішень та проблеми обчислювального інтелекту» ISDMCI’2018, 21-27 травня 2018 р., Залізний Порт, Україна, Херсон, ХНТУ, 2018. С. 200-201.
2. Хайрова Н.Ф. Інформаційно-лінгвістичні технології екстракції та ідентифікації глибинних знань в текстах: монографія / Н.Ф. Хайрова, Н.В. Шаронова. – Х.: ФОП Коряк С.Ф., 2016. – 205 с.

3. Digital Library. Bharat Kumar Kunjam, Mr. Rahul Kumar Chawda (August 2020) international Journal of Engineering Research & Technology (IJERT) Vol. 9 Issue 08, https://www.researchgate.net/publication/344531831_Digital_Library
4. M. Zemankova (2016) "Future digital libraries: Research and responsibilities," 2016 IEEE/ACM Joint Conference on Digital Libraries (JCDL), Newark, NJ, USA, 2016, pp. 1-1. <https://ieeexplore.ieee.org/document/7559555>

Шумейко Л. М.,
аспірантка,
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв,
м. Київ,
arianna88w@gmail.com

МЕТОДИКА МЕТЬЮ ЛІПМАНА «ФІЛОСОФІЯ ДЛЯ ДІТЕЙ» ЯК АТРАКТОР В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ

У статті розглядаються історичні аспекти та головні принципи міжнародної освітньої стратегії навчання – методики Метью Ліпмана «Філософія для дітей» (Р4с), головною метою якої є одночасний розвиток у дітей та підлітків трьох типів мислення: креативного, критичного, турботливого. В основі класичної методики – формування «спільноти дослідників», які ведуть «сократівський діалог» після прочитаних авторських філософських новел М. Ліпмана. Приділено увагу проблематиці поступу методики в сучасному освітньому просторі України. Підкреслено значущість практичної допомоги міжнародної спільноти освітян-практиків з методики Р4с в онлайн-роботі з українськими дітьми у воєнний час, задля подолання стресу та отримання учасниками терапевтичного ефекту. Дефініцію «атрактор» використано як наукову метафору задля підкреслення дієвості методики як такої, що здатна стати надійною «точкою опори» в освітньому просторі України та має бути імплементована в шкільну програму на державному рівні, як дієва освітня стратегія.

Ключові слова: філософія для дітей, Р4с, розвиток мислення; критичне, креативне, турботливе мислення; маєвтика, атрактор, синергетика.

The article examines the historical aspects and main principles of the international educational strategy of teaching - Matthew Lipman's methodology "Philosophy for Children" (P4c), the main purpose of which is the simultaneous development of three types of thinking in children and adolescents: creative, critical, and caring. The classical methodology is based on the formation of a "community of researchers" who conduct a "Socratic dialogue" based on the readings of the author's philosophical novels by M. Lipman. Attention is paid to the problems of the methodology's development in the modern educational space of Ukraine. The significance of practical assistance from the

international community of P4c methodology practitioners in online work with Ukrainian children in wartime in order to overcome stress and obtain a therapeutic effect is emphasized. The definition of "attractor" is used as a scientific metaphor to emphasize the effectiveness of the methodology as one that can become a reliable "fulcrum" in the educational space of Ukraine and should be implemented in the school curriculum at the state level.

Key words: philosophy for children, P4c, development of thinking; critical, creative, caring thinking; hasmatic, attractor, synergy.

Із початком повномасштабного російського вторгнення в Україну кожен громадянин нашої держави опинився у надскладних історичних умовах, які потребують щоденного свідомого та виваженого осмислення подій, активації критичного мислення під час перебування в інформаційній турбулентності й водночас турботливого ставлення до себе та оточуючих. Як влучно зазначає професорка О. Копієвська: «Небезпека, у якій перебуває український народ, особисті страхи, безпорадність і страждання, відчуття абсурдності всього, що відбувається, та індивідуального трагізму сьогоденного буття українців докорінно змінили спосіб життя і ставлення до нього нашого народу. Значна частина українців існує на межі травматичного буття і небуття, життя і смерті, здійснює надзусилля задля виживання та адаптації до трагічних обставин» [5, 4].

Українське суспільство переживає глибоку колективну травму. Багатомільйонний потік біженців, зруйнована інфраструктура, внутрішня міграція – усе це створило перешкоди для повноцінного освітнього процесу. У деяких регіонах України знищення освітніх та позашкільних навчальних закладів не лише закрило доступ до освіти, а передусім позбавило дітей одного з найважливіших захисних чинників. Найвразливіша категорія суспільства – діти отримали значну психологічну травму й потребують сконцентрованої уваги та дієвої «освітньої терапії» задля відновлення і подальшого збереження фізичного, психологічного та ментального здоров'я.

До лютого 2022 року більшість учасників освітнього процесу вже були «загартовані» каскадом викликів, якими стали: реформи галузі, перехід на online-навчання під час пандемії COVID-19, цифровізація навчального процесу тощо.

Щоразу опиняючись у стані біфуркації (від лат. *Bifurcus* – «роздвоєний»), в освітньому просторі активізується проблематика виховання, становлення й розвитку молодого покоління в нових умовах, формування нових патернів мислення, опора на досвід провідних науковців.

Згідно головних принципів синергетики (англ. *Synergetics*, від грецької «синергос» – спільнодіючий), імплементованих у вітчизняну сферу освіти

першим міністром освіти і науки України (1999–2005 рр.), академіком Національної академії педагогічних наук України В.Г. Кременем, після проходження «точки біфуркації» система освіти має закріпитися у так званому «атракторі» ([англ.](#) Attract – притягати), який виступає своєрідною точкою опори та відліку нового етапу її загального розвитку. Задля подальшого поглибленого розуміння даного процесу, звертаємо увагу дослідників на монографії вченого: «Синергетика і освіта» (2014) [8], «Синергетика і творчість» (2014) [9].

Використовуючи дефініцію «атрактор» передусім як наукову метафору, пропонуємо розглянути важливість імплементації в освітній процес в загальних та позашкільних освітніх закладах України методики (програми) «Філософія для дітей» (P4C, Philosophy for Children), автором якої є американський філософ, педагог, професор Колумбійського університету Метью Ліпман.

«Філософія для дітей» ([англ.](#) Philosophy for Children, аббревіатура – P4C) є міжнародною освітньою стратегією навчання, яку було розроблено й практично досліджено в 1970-80-х рр. на базі Університету Монклер штату Нью-Джерсі (США) колективом вчених (В. Бейєр, Г. Метьюс, Ф. Осканьян, М. Прідчард, Л. Спліттер, Е. Шарп) на чолі з Метью Ліпманом. Вчений створює Інститут вдосконалення філософії для дітей (Institute for the Advancement for Children, IAPC) із метою формування безперервних адаптованих курсів «Філософія для дітей» для понад 50 країн світу.

У своїх фундаментальних працях «Відкриття філософії», «Міркування в освіті», які побачили світ наприкінці 60-х років ХХ століття, М. Ліпман не лише конструктивно критикує існуючу освітню модель США, яка базується на пріоритеті формування критичного мислення, а й доводить необхідність розвитку філософського мислення у дітей шкільного та дошкільного віку.

До цілеспрямованої популяризації та інтеграції філософії у дошкільні та шкільні навчальні програми долучається міжнародна організація ЮНЕСКО, яка представляє результати цієї діяльності у численних звітах: «Філософія: школа свободи», «Рекомендації з викладання філософії у Європі та північній Америці», «Викладання філософії у Азії та Океанії», «Викладання філософії у Африці: англomовні країни», «Викладання філософії у Латинській Америці та Карибському регіоні» та ін. [4, 298].

У ХХІ столітті «Філософія для дітей» являє собою потужний рух, що розвивається на усіх континентах у понад 80 країнах світу. Серед зарубіжних науковців-послідовників P4C варто виокреми імена таких науковців, як Б. Гессен (Нідерланди), О. Бреніф'є (Франція), Е. Шарп (США), А. Побоевська, Р. Пілат (Польща), І. Джесперс, Н. Декостр (Бельгія), Дж. Парк, Е. Лім (Південна Корея) та ін.

Класична методика Метью Ліпмана базується на роботі із його авторськими текстами (новелами), які спеціально розроблені для дітей віком від 6 до 18 років (табл. 1.):

Таблиця 1

Перелік філософських новел Метью Ліпмана

Вікова категорія	Назва новели англійською мовою	Назва новели українською мовою	Рік видання
6–7	Elfie	Елфі	1987
8–9	Kio and Gus	Кіо та Гас	1982
9–10	Pixie	Піксі (Руся)	1981
11–12	Harry Stottlemeier's Discovery	Відкриття Гаррі Стотлмейєра	1974
	Lisa	Ліза	1983
12–14	Suki	Сюкі	1978
15–18	Mark	Марк	1980

Серед українських дослідників ХХІ ст., які осмислюють методику М. Ліпмана «Філософії для дітей» у своїх дослідженнях, слід виокремити: Н. Адаменко [1; 2; 3], Є. Борінштейна, О. Горбачук-Наровецьку [4], Ю. Кравченко [3; 6; 7; 12; 13], Л. Криворучку, І. Міщенко [10], Д. Погрібну [11], О. Третяк, О. Шиян.

Стандартна система освіти побудована на авторитеті вчителя. Як влучно стверджував видатний бразильський педагог, психолог Пауло Фрейре: «Освіта перетворюється на акт розміщення інформаційних внесків, в процесі якого учні постають у ролі сховищ, депозитаріїв, а викладачі грають роль вкладників, депозиторів. Замість спілкування викладач видає повідомлення, здійснює внесок (подібно вкладу в банк), який учень терпляче приймає, запам'ятовує і відтворює. Перед нами обмежуюча «банківська» концепція освіти, в якій все, що учням дозволяється, – це приймати, розкладати по полицях і зберігати внески».

Принципи стандартної освіти базуються передусім на передачі знань від тих, хто більше знає, до тих, хто знає менше; на розподіленні цілісного знання між дисциплінами, що не перетинаються й у своїй сукупності вичерпують пізнавальний процес; на пізнанні, що спрямоване на світ, проте наше знання світу є недвозначним, визначеним та не містить загадок; у навчальному та виховному процесі вчитель грає авторитарну роль; учні оволодівають знаннями шляхом поглинання інформації (конкретних даних), відтак принцип стандартної освіти: освічений розум – це розум «напханий».

Унікальність методики Р4с полягає у розвитку й балансі відразу трьох типів мислення: креативного (creative), критичного (critical) й турботливого (caring thinking), їх розвиток відбувається одночасно в межах одного заняття, результатом цього є глибоке судження (strong judgment), яке базується на самокорекції (self-correction) та досвіді (life experience) [7, 16].

У своїй роботі «Мислення в освіті» (Нью-Йорк, 1991) М. Ліпман виділяє 12 рис, які характеризують креативне мислення: оригінальність, продуктивність, уява, незалежність, експериментування, холізм, експресія, самоперевершення, здивування, генеративність, маєвтичність та винахідливість. Особливої уваги потребує риса маєвтичність, яку Ліпман коментує як «допомагати природі в її зусиллях», даючи таким чином пораду вчителю, який працює із учнями [2, 185].

Маєвтика (грец. μαῖευτική σε. Τέχνη – «повивальне мистецтво, акушерство») – запропоноване Сократом мистецтво витягувати приховане в людині правильне знання за допомогою майстерних навідних запитань. Саме за допомогою питань та відповідей відбувається «сократівський діалог», тобто народження думки. Сократ не займався вчителюванням, заперечував свою унікальність («я знаю, що нічого не знаю»), не називав своїх прихильників учнями, проте, під час філософських діалогів-бесід він не копірився в душі людини, а занурювався в неї.

Метод «сократівського діалогу» – основа методики «Філософія для дітей». Учасники формують дружнє коло. Позиція вчителя (модератора) надважлива, адже він не домінує, не стоїть, натомість сидить у колі з учнями, не оцінює й не критикує (не виступає авторитетом у класичному форматі), проте невербально задає тон і напрямок діалогу, стимулює активність учасників, заохочує до деталізації та обґрунтування думок, узагальнює відповіді, підкреслює важливість висловлення кожним учасником власної думки. Одним словом, вчитель сприяє формуванню так званої «спільноти дослідників» (community of inquiry), в якій «формується впевненість у власних силах та можливостях, з'являється усвідомлення важливості власної позиції як внеску у колективну роботу» [7, 16–18]. Кожен з учасників відчуває мотивацію й розвиває власну творчу уяву, пропонуючи неординарні рішення, постійно знаходячись у стані пошуку альтернатив, аргументів та контраргументів.

У липні 1994 року М. Ліпман виступає на VI міжнародній конференції з мислення у Бостоні із доповіддю «Турботливе мислення» («Thinking in Education»), уперше презентуючи дане поняття як ще одну базову складову у побудові освітнього процесу. У цьому вбачається своєрідна еволюція вчення науковця, оскільки він детально обґрунтовує зв'язок **турботливого мислення**, як окремого мисленнєвого процесу поряд із креативним і критичним та доводить їх цілісність.

Варто зауважити, що турботливе мислення у формулі М. Ліпмана у ХХІ столітті передує у даному ланцюгу: турботливе–критичне–креативне. Вчений не

дає чіткого визначення поняттю «турботливе мислення», пропонуючи усвідомити його через чотири терміни: цінність, афективність (емпатія), активність та нормативність. Детальний аналіз вищенаведених різновидів турботливого мислення у своїй статті «Про розуміння поняття «турботливе мислення» у вченні Метью Ліпмана» надає філософія Надія Адаменко [2, 9–10]:

1. *Ціннісне мислення*: цінувати, значить дорожити або оцінювати.
2. *Афективне мислення*: переживати глибоке емоційне або інтелектуальне почуття образи.
3. *Активне мислення*: турбуватися, значить брати активну участь з метою та аргументацією.
4. *Нормативне мислення*: переконуватись, що все, що відбувається відповідає існуючим нормам і правилам.

Які ж практичні результати участі у заняттях з методики «Філософія для дітей» ми можемо спостерігати? Як стверджує провідна українська експертка із багаторічним практичним досвідом роботи за методикою Р4с, філософія Юлія Кравченко, у дітей покращується успішність у школі на 30% та поступово формуються наступні навички та вміння [7,16]:

- культура спілкування;
- повага до думки інших;
- розвиток мовлення та комунікаційних навичок;
- вміння формулювати та висловлювати власну думку;
- аргументування особистої точки зору;
- майстерність ставити запитання та шукати на них відповіді;
- цілісне бачення проблемного питання чи ситуації;
- відвага у придумуванні нових теоретичних можливостей і здійсненні мисленневих експериментів, пошук альтернатив;
- відслідковування мисленневого процесу та усвідомлення його інструментарію;
- упевненість у власних можливостях;
- демократизм.

«Засадничим моментом навчання програми «Філософія для дітей» є те, що нове знання здобувається під час обговорення, і діти самі вчать один одного, спираючись на власні знання та досвід. Роль вчителя є особливою, оскільки він уважно відслідковує «порухи «розумування» дітей, та провокує їх до вираження власних думок. Таким чином, діти відчують потребу вибудовувати власну точку зору та своє мислення», – стверджує Юлія Кравченко [6, 290].

На жаль, методика Метью Ліпмана в її класичному варіанті (сидіння в колі, робота з текстами М. Ліпмана та ін.) інколи значно модифікується українськими

освітянами, а під назвою «Філософія для дітей» формується та пропонується хибний контент, який абсолютно не відповідає класичним принципам автора методики та його послідовників.

Серед вітчизняних філософів-експертів з Р4с лідируючу позицію займає вже згадувана нами методистка та завідувачка «Лабораторії з розвитку критичного мислення» НЦ «Мала академія наук України» (<https://www.facebook.com/ca.lab.man>), кандидатка філософських наук, Фулбрайтівська стипендіатка (2021–2022 рр.) Юлія Миколаївна Кравченко. За її ініціативи та безпосередньої участі в НЦ «МАНУ» із 2016 року організовано «Філософські Школи» для учнів, засновано філософські студії, впроваджено три сертифіковані навчальні Школи для вчителів, які виявили бажання стати тренерами з методики М. Ліпмана «Філософія для дітей»; організовано численні воркшопи та зустрічі із провідними філософами світового рівня, серед яких відомий практик і теоретик методики «Філософія для дітей», президент МО «Філософія для дітей країн Азії та Океанії», віце-президент Міжнародної ради з «Філософії для дітей» (2009–2011), президент Південно-Корейської академії навчання філософії в школі (2005), член Міжнародного товариства «Філософська освіта країн Азії та Океанії у розвитку демократії» (ЮНЕСКО) професор Джінван Парк (Jinwhan Park)

Усвідомлюючи терапевтичний ефект практики філософування, вже за місяць після початку повномасштабних воєнних дій на території України, міжнародна спільнота освітян-практиків з методики «Філософія для дітей» Метью Ліпмана – провідні експерти з Італії, США, Ірану, Туреччини, Франції, Південної Кореї, Південно-Африканської Республіки та Румунії підтримали ініціативу Юлії Кравченко допомогти українським освітянам та учням шкіл у нелегкий час. Філософи висловити свою солідарність, поділитися власним досвідом та провести безкоштовні заняття з розвитку мислення та комунікаційних навичок.

В рамках культурологічної вітальні «Постать на тлі доби» Лабораторії з розвитку критичного мислення НЦ «МАНУ» у квітні 2022 року відбулася онлайн-подія «Дружня зустріч з польською професоркою Альдоною Побоевською».

Було проведено серію безкоштовних воркшопів для освітян із доктором філософії Фарзаною Шарташ, яка 25 років практикує Р4с в Ірані як викладач, перекладач та тренер для вчителів. Ступінь доктора філософії пані Фарзана здобула в Кьонсанському Національному університеті (Південна Корея), ступінь магістра фізики у Вашингтонському університеті (Штат Міссурі, США).

У змішаному форматі (вчителі-учні) із 2022 року проводяться заняття із тренеркою-філософинею Роуз-Енн Рейнолдс (ПАР).

У березні 2022 року відбулася зустріч із професором Джінваном Парком, головним меседжем якої було не лише підтримати українську аудиторію, а й передусім наголосити на тому, що Україна наразі проходить схожий надскладний військовий шлях, який проходила у 60-х роках ХХ ст. Південна Корея. Як учень М. Ліпмана, професор Дж. Парк надав чіткі аргументи важливості опанування навичок філософування та подальшої імплементації методики Р4с в освітній простір з метою виростити покоління свідомих демократичних та відповідальних громадян, саме цим шляхом пішла його держава у тяжкий повоєнний час.

За сприяння української експертки з методики Р4с Ю. Кравченко українські освітяни скористалися унікальною можливістю долучитися до численних філософських занять, що започаткувала британська організація «Philosophy Foundation», яка працює з дітьми та дорослими на всіх континентах з 2007 року.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, зацікавлення українського суспільства філософською освітою в школі поступово зростає, що є безумовною ознакою «підвищення кваліфікації особистості» дорослих і дітей, і дорослих» [13].

Не зважаючи на те, що українські освітяни на професійному рівні уперше познайомилися із методикою ще у 1999–2001 роках, на жаль, за цей час вітчизняні амбасадори Р4с досі лишаються своєрідними соціально-філософськими атракторами, які являють собою динамічні проте автономні структури.

Дієвість методики «Філософія для дітей» доведена на світовому рівні, тож актуальною лишається проблематика імплементації методики Метью Ліпмана «Філософія для дітей» у шкільну освітню програму на законодавчому рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адаменко Н. Філософія для дітей: що є креативність і як це «думати поза коробкою»? Філософія. 2020. Вип. 42(55). С.181–191.
2. Адаменко Н. Про розуміння поняття «турботливе мислення» у вченні Метью Ліпмана. 2017. Н. Б. Адаменко // Другі академічні читання пам'яті Г. І. Волинка : «Філософія, наука і освіта» : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 25–26 квітня 2017 року. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. С. 7–10.
3. Адаменко Н., Кравченко Ю. Історія знайомства української педагогічної аудиторії з методикою «Філософія для дітей». Філософія освіти. 2014. № 2 (15). С. 188–195.
4. Горбачук-Наровецька О. Філософія для дітей: південнокорейський досвід. Філософія освіти. 2011. № 1–2 (10). С. 297–304.
5. Копієвська О.Р. Проблематизація травми у Європейському науковому дискурсі кінця ХІХ – початку ХХ ст.: культурно-історичний контекст. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2023. № 1. С. 4–8.
6. Кравченко Ю. Філософія для дітей: вимога часу. Філософія освіти. 2011. № 1–

2 (10). С. 290–296.

7. Кравченко Ю. Які компетенції, вміння та навички формує методика «Філософія для дітей»? Постметодика. 2013. № 6 (115). С. 15–18.
8. Кремень В.Г. Синергетика і освіта : монографія / В. Г. Кремень, В.В. Ільїн, Ф.П. Власенко, Л.І. Войнаровська, М. В. Ілляхова ; за ред.: В.Г. Кременя; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т обдаров. дитини НАПН України. Київ : Ін-т обдаров. дитини, 2014. 348 с.
9. Кремень В.Г. Синергетика і творчість : монографія / В.Г. Кремень, В.В. Ільїн, Ф.П. Власенко, М.В. Ілляхова, А.А. Ільїна ; за ред.: В.Г. Кременя; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т обдаров. дитини НАПН України. Київ : Ін-т обдаров. дитини, 2014. 312 с.
10. Міщенко І. П. «Філософія для дітей» Метью Ліпмана: чи потрібна сучасній українській школі філософія? Постметодика. 2013. № 6 (115). С. 19–21.
11. Погрібна Д.В. Філософія для дітей: головні концептуальні засади. Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. «Філософія для дітей: сучасний стан і перспективи розвитку», 26–27 травня 2021 року. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2021. С.168–170.
12. Кравченко Ю.М. «Філософія для дітей Метью Ліпмана: історія, теорія і методологія. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=6rD5NEHzsHE> (дата звернення: 01.05.2023).
13. Філософія і школа URL: <https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/filosofiya-i-shkola> (дата звернення: 02.05.2023).

Юркова Оксана Федорівна,
учитель української мови та літератури
Загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів №6
Горішньоплавнівської міської ради
Кременчуцького району Полтавської області
oksankaurkova@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЛІТЕРАТУРНОЇ ОБДАРОВАНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

У статті розглядаються психолого-педагогічні особливості навчання та ефективні методи і форми організації роботи вчителя з літературно обдарованими здобувачами освіти.

Ключові слова: обдарованість, здібності, творче освітнє середовище, креативність, методи і форми організації навчання, літературна обдарованість, особливості навчання.

Abstract: The article deals with the psychological and pedagogical features of learning and effective methods and forms of organizing the teacher's work with literary gifted students.

Key words: giftedness, abilities, creative educational environment, creativity, methods

and forms of educational organization, literary giftedness, peculiarities of education.

У Національній доктрині розвитку освіти в Україні у XXI столітті наголошено, що система загальної середньої освіти повинна забезпечувати підтримку обдарованих дітей і молоді, різносторонній розвиток у них творчих обдарувань, формування навичок самоосвіти й самореалізації особистості.

Підтримка та розвиток здобувачів освіти, що володіють потенціалом до високих досягнень, є одним із пріоритетних напрямів сучасної української освіти. Обдарована дитина нестандартно мислить, наводить переконливі аргументи та встановлює причинно-наслідкові зв'язки, виявляє наполегливість та витримку, пропонує оригінальне вирішення проблем. Їй притаманна неординарність, свобода висловлювання думки, багатство уяви, чіткість різних видів пам'яті, швидкість реакції, вона наділена високим творчим потенціалом і високим рівнем розвитку здібностей. Це і створює сприятливі морально-психологічні умови для активної навчальної діяльності. Із такими учнями працювати важко, але дуже цікаво. Головне для вчителя – підтримати іскру обдарованості, прикласти всі зусилля, щоб вона по-справжньому запалала. При роботі з обдарованими дітьми учитель частіше запитує думку самих дітей, менше пояснює, більше слухає. Нам, педагогам, треба бути доброзичливими й чуйними, цілеспрямованими й наполегливими, постійного самовдосконалюватися, добре розумітися в особливостях психології обдарованих дітей, відчувати їхні потреби та інтереси, мати високий рівень інтелектуального розвитку, живий та активний характер, нетрадиційний особистий світогляд.

Єдиних рекомендацій щодо навчання обдарованих дітей не існує й не може існувати, адже кожна дитина – унікальна особистість зі своїми перевагами й недоліками. Тому головним є пошук ключа – індивідуального підходу до кожного учня, зокрема обдарованого, із вираженою індивідуальністю, незалежністю.

Елементи творчості існують у житті кожної дитини. Найчастіше літературна творчість починається з маленьких віршів про природу, батьків, друзів тощо. У багатьох дітей тяга до літератури, до творчості стає не тимчасовим епізодом, а значним фактом життя. Якщо школяру зрозуміла, подобається "образна" мова, то можна вважати, що в нього закладений початок його літературного розвитку. Вразливі, чутливі до оточуючого учні, які хочуть передати іншим те, що самі відчули, мають прагнення до творчості. Вони бачать в предметах те, чого не можуть помітити інші, їм властиве поетичне сприймання і проникливість, які надають можливість по-новому подивитись на предмет, звернути увагу на відповідні його сторони або якості, порівняти це нове з окремими деталями інших предметів й явищ, встановити схожість між ними, що так важливо для створення літературного образу.

Уроки української літератури- науково організована й результативна праця здобувача освіти разом із учителем, що розвиває творчі здібності, стимулює пізнавальну роботу, розвиває аналітичне і критичне мислення дитини. Готуючись до заняття, велику увагу приділяю його змістової наповненості, орієнтуюсь на сучасність та новизну інформації, інноваційну діяльність, наукові відомості тощо. Застосовую в роботі з обдарованими учнями наступні методи: пошуковий, проєктний, дослідницький, проблемний, що допомагає розвивати в школярів креативність, стимулювати поглиблене вивчення матеріалу, проводити аналітичний аналіз тексту тощо. Наприклад, метод «Інсерт» навчить літературно обдарованих школярів позначати на полях свої думки та враження від прочитаного; метод «Відгадування друдлів» розвиває асоціативне мислення; створення коміксів, творчих стрічок, хмар слів, кросвордів, ребусів, фанфіків - шлях до створення більш масштабного продукту. Обов'язково треба залучати учнів до науково-дослідної роботи, що сприяє розвитку необхідних читацьких умінь, пробуджує цікавість до аналітичної роботи. Саморозвиватися й самореалізовуватися літературно обдарованим учням допомагає методика особистісно орієнтованого навчання: до підготовки та проведення уроку можна залучати дітей, даючи їм випереджувальні завдання, що допоможе самостійно осмислити зміст твору, окреслити його проблематику, визначити актуальність та важливість. Формуванню мотивації навчання сприяє аналіз біографій видатних людей, пояснення особистісної значимості навчання для досягнення високих цілей. Підвищенню мотивації навчання допомагає вміле використання вчителем заохочення і покарання. Найголовніше, щоб дитина відчувала підтримку з боку вчителя, не боялася робити помилки.

Предметні олімпіади, літературні конкурси, тематичні проєкти, інтелектуальні ігри тощо – ефективні форми роботи з обдарованою молоддю. На уроках української літератури роблю акцент на формування вміння вчитися, використовую творчі завдання, рольові тренінги, дискусій та диспути, разом із дітьми будуємо гіпотези, надаю поштовх до самостійного пошуку інформації, обов'язково за активність та наполегливість використовую заохочення.

Цілеспрямована, наполеглива, постійна робота приносить високі результати: учні стають переможцями мовно-літературних конкурсів та олімпіад, створені проєкти мають схвальні відгуки науковців, літературні твори різних жанрів друкуються в пресі тощо.

Отже, у роботі з обдарованою молоддю важливо не тільки створювати сприятливі умови для її розвитку на уроках, а й психологічно готувати її до наполегливої праці: допомогти усвідомити, що розвинути свої здібності й досягти успіхів можуть лише ті люди, які готові долати труднощі, тобто сильні

особистості, здатні виявити наполегливість і дисципліну в самоосвіті. Юні літератори – майбутня гордість України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Веліканова А. Обдаровані діти – хто вони? / А.Веліканова // Психолог. – 2006. – №42. – С. 18-21.
2. Заболотний О. В. Як знаходити знання. Організація науково-пошукової дослідницької діяльності учнівської молоді / О.В.Заболотний // Українська мова й література в середніх школах, ліцеях, гімназіях, колегіумах. – 2003. – №2. – С.94-106.
3. Закон України «Про освіту»/[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/1060-12>.
4. Федоренко В. Методичні рекомендації щодо організації та проведення роботи з обдарованими школярами в процесі вивчення української (рідної) мови в загальноосвітніх навчальних закладах/ Валерій Федоренко// Вивчаємо українську мову та літературу. – №10(158). – 2008. – С. 17.
5. <https://site-logvinenko.webnode.com.ua/products/robota-z-obdarovanimi-opis-dosvidu/>

Яковишин Руслан Ярославович,
кандидат педагогічних наук, доцент,
ректор Люблінської Вищої Школи (м. Рикі, Польща)
ORCID iD:0000-0002-7882-6545
ruslan29081974@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО РОБОТИ З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ

У статті поданий аналіз основних підходів до проблеми підготовки педагогів до роботи з обдарованими дітьми і молоддю; розкриваються характеристики системоутворювальних факторів побудови системи підготовки педагогічних кадрів до навчання і виховання обдарованих дітей; визначаються базові складові їх психолого-педагогічної готовності до розвитку обдарованості.

Ключові слова: обдарованість, обдарована особистість, педагога, система підготовки педагогів до роботи з обдарованими, психологічна готовність педагога до роботи з обдарованими дітьми та молоддю.

The article presents an analysis of the main approaches to the problem of training teachers to work with gifted children and youth; reveals the characteristics of the system-forming factors of building a system of training teachers to teach and educate gifted children; defines the basic components of their psychological and pedagogical readiness for the development of giftedness.

Key words: giftedness, gifted personality, teacher, system of training teachers to work with gifted people, psychological readiness of a teacher to work with gifted children and youth.

Перспективним проектом реформування, що відповідає умовам сучасної України і потребам українських дітей, є Нова Українська школа. Людство переходить до нового типу цивілізації – інноваційного. Постає завдання – по-новому визначити мету навчання і функції навчального процесу. В якості провідної ідеї сучасної освіти повинен постати дитино центризм, що передбачає максимальне наближення навчання, виховання кожної дитини до її індивідуальних особливостей і обдарувань [2, 37].

Мета розвитку здібностей найпідготовленіших учнів – допомогти їм реалізувати свої індивідуальні якості, не загубитися в сірій масі учнів, сприяти переорієнтації їхнього репродуктивного мислення на творче індивідуальне конструювання. У розвитку їхніх здібностей важливе значення має забезпечення та розширення інформованості в тих галузях, які їх цікавлять, організація для них різноманітної діяльності.

Обдарованість – це комплексне явище психіки людини, яке включає єдність інтелекту, творчості й мотивації [1, 42].

Інтелектуальні здібності перевищують середній і високий рівні, творчість проявляється у новому і оригінальному підході до вирішення проблем і завдань, що стосується мотивації, то це єдність емоційно-вольових якостей: інтересу до певної діяльності і настирливості у досягненні мети. Обдаровані люди характеризуються наполегливістю, надзвичайно розвиненою працьовитістю, глибоким і стійким інтересом до певної діяльності.

Підготовка педагога до роботи з обдарованими дітьми має містити:

1. Формування знань (уявлення) про те, що таке обдарованість, хто такі обдаровані діти, які особливості їхнього навчання та розвитку у різних умовах.

2. Формування особистісного ставлення до обдарованого (як і до будь-якого іншого) учня не як до об'єкта педагогічного впливу, а як до суб'єкту спільної конструйованої педагогічної взаємодії, в ході якої відбувається навчання і розвиток учнів.

Навчання основних організаційних форм, психологічних і дидактичних методів практичної роботи з обдарованими дітьми [5, 118].

Можна виділити основні заходи щодо роботи з обдарованими учнями:

1. Надання їм можливості виконувати більший обсяг навчальних завдань. При цьому має бути витриманий оптимальний обсяг додаткової роботи з обдарованими учнями.

2. Збільшення кількості завдань має поєднуватися з обов'язковим підвищенням їх складності. Це сприятиме інтелектуальному розвитку, формуванню здібностей.

3. Забезпечення зростання творчої активності шляхом розвитку у учнів вміння виділяти проблему, створювати проблемні ситуації у процесі навчання і знаходити шляхи їх вирішення, відбирати і структурувати навчальний матеріал, виділяти головне, суттєве, прагнення до самовдосконалення.

4. Пошук вчителем дієвих стимулів для активізації творчості учнів, диференційований підхід, заохочення обдарованих учнів до творчого пошуку [6, 49].

Поради вчителям щодо роботи з учнями з ознаками обдарованості:

1. До обдарованих дітей треба ставитися спокійно. Вчитель повинен створити таку атмосферу в класі, в якій успіхи «зоряного хлопчика» (або дівчинки) викликали не почуття заздрості чи роздратування, а повагу з боку його однолітків.

Постійна недоброзичлива оцінка вихователя може призвести до втрати дитиною впевненості у своїх силах, тим самим приглушити здібності. Однак інша крайність «захвалювання» - викликає зарозумілість, що не менш шкідливо. Оцінка, яку дає педагог, має бути вимогливою, але доброзичливою, щоб зміцнювати віру в успіх.

2. Треба допомогти такій дитині, тобто дати їй завдання складніше. Кожне наступне завдання має бути більш складним, ніж попереднє, і водночас посильним.

3. Ефективне застосування методики самостійного опрацювання (дослідження) учнем нової теми. На півріччя кожен одержує свою серію завдань різної складності, які треба вирішити самостійно. Після цього поступово завдання розбирають усім класом.

4. Якщо сфера інтересів і набір здібностей учня досить вузькі, завдання вчителя – розвивати ці здібності максимально, щоб у майбутньому ця людина була здатна професійно використовувати наявні в неї здібності і стати винятковою у своїй галузі.

Талановитим дітям необхідне особливе середовище, необхідні труднощі, оскільки легкі успіхи за низьких вимог і загального слабого фону загрожують швидкою деградацією [8, 18].

Для успішної роботи з обдарованими дітьми вчителю необхідно:

1. Використовувати у своїй роботі систему пошуку обдарованих і талановитих дітей.

2. Виявляти здібності учнів за такими параметрами:

- характеристика уваги;
- особливості мислення;
- характеристика пам'яті;
- особливості темпераменту з урахуванням їх в організації навчальної діяльності.

3. Внести зміни до поурочних і тематичних планів, де передбачалась би цілеспрямована робота з кожною обдарованою дитиною.

4. Використовувати на уроках мотиваційні установки, які орієнтують учнів на навчання «хочу все знати», а не «хай мене навчать».

5. Використовувати на уроках самостійні творчі завдання, роботи пошукового характеру.

6. Поєднати навчальні знання з науковим пізнанням: науковим пошуком істини, експериментуванням, спостереженням у природі, синтезом і аналізом природних явищ [10, 122].

Основні заходи щодо роботи з обдарованими учнями:

1. Надання їм можливості виконувати більший обсяг навчальних завдань.

2. Збільшення кількості завдань має поєднуватися з обов'язковим підвищенням їх складності. Це сприятиме інтелектуальному розвитку, формуванню здібностей.

3. Забезпечення зростання творчої активності шляхом розвитку в учнів вміння виділяти проблему, створювати проблемні ситуації у процесі навчання і знаходити шляхи їх вирішення, відбирати і структурувати навчальний матеріал, виділяти головне, суттєве, прагнення до самовдосконалення.

4. Пошук вчителем дієвих стимулів для активізації творчості учнів, диференційований підхід, заохочення обдарованих учнів до творчого пошуку [3, 89].

Отже, основним принципом правильної ефективної роботи з обдарованими учнями є адекватність у виборі навчально-виховних програм. На думку фахівців, ці програми повинні якісно відрізнятися від програм, розрахованих на дітей із середніми можливостями, але ця різниця не повинна здійснюватися за рахунок збільшення обсягу навчального матеріалу, темпу навчання або включення завдань з програм для більш дорослих дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонюк Л. В. Особливості роботи з обдарованими дітьми./ Л. В. Антонюк. – Шкільна бібліотека. – 2016. – №5. – С.41-43.
2. Барко В.В, Панок Л.В., Лазаревський С.П. Психолого-педагогічна діагностика творчого потенціалу особистості учня в навчально-виховному процесі: Методичні рекомендації./ В.В Барко, Л.В. Панок, С.П. Лазаревський. - Тернопіль, 2000. - 85 с.
3. Бухлова Н.Б. Обдарована дитина. Психолого-педагогічний супровід / Н.Б. Бухлова. – К. : Шкільний світ, 2013. – 104 с.
4. Вауліна О. М. Закордонний досвід у роботі з обдарованими дітьми / О. М. Вауліна, Є. М. Бурилова // Початкове навчання та виховання. – 2015. – №31-32. – С.36-39.
5. Володарська М.О. Робота з обдарованими дітьми / М. О. Володарська, А. І. Настенко, О. М. Пілаєва, С. М. Полуніна. – Харків : Основа, 2010. – 190 с.
6. Голуб Т.І. Виховуємо обдарованих дітей (Батьківський катехізис, або Закони розумно-організованого сімейного виховання школярів) / Завуч. - 2004. - №22. - С.47-53.
7. Котляревська О. О. Обдарована дитина: знахідка чи проблема / О. О. Котляревська. –К.: «Каравела», 2014. – С.40-47.
8. Матвійчук В. Виявлення та підтримка обдарованих дітей / В. Матвійчук // Психолог. – 2014. – №9. – С.18-19.
9. Серапулова Є.П. Виховання обдарованої дитини/Є.П. Серапулова // Початкова школа. - 2000. - №2. - С.3-5.
10. Туріщева Л.В. Особливості роботи з обдарованими дітьми. / Л.В. Туріщева. – Х.: Вид. гр «Основа», 2008. – С.122.

Наукове видання

**УКРАЇНА НА ШЛЯХУ ВІДНОВЛЕННЯ:
ЗАВДАННЯ НАУКИ І ОСВІТИ
В ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ ДЕРЖАВИ**

МАТЕРІАЛИ
Всеукраїнської міжгалузевої
науково-практичної онлайн-конференції
17–19 травня 2023 року

Матеріали надруковані в авторській редакції.
За достовірність фактів, посилань, стилістичне та орфографічне
оформлення відповідальність несуть автори публікацій

Укладачі:
Ткаченко Л. І., Шульга В. М.

Підписано до опублікування: 7 червня 2023 року
Умов.-друк. арк. 54,99. Електронне видання.
Зам. № 0106

Видавництво Інститут обдарованої дитини НАПН України
вул. Січових Стрільців, 52-Д, м. Київ, 04053
тел./факс.: (044) 481-27-27
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру серія
ДК № 6081 від 14.03.2018 р.